

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

VRIES

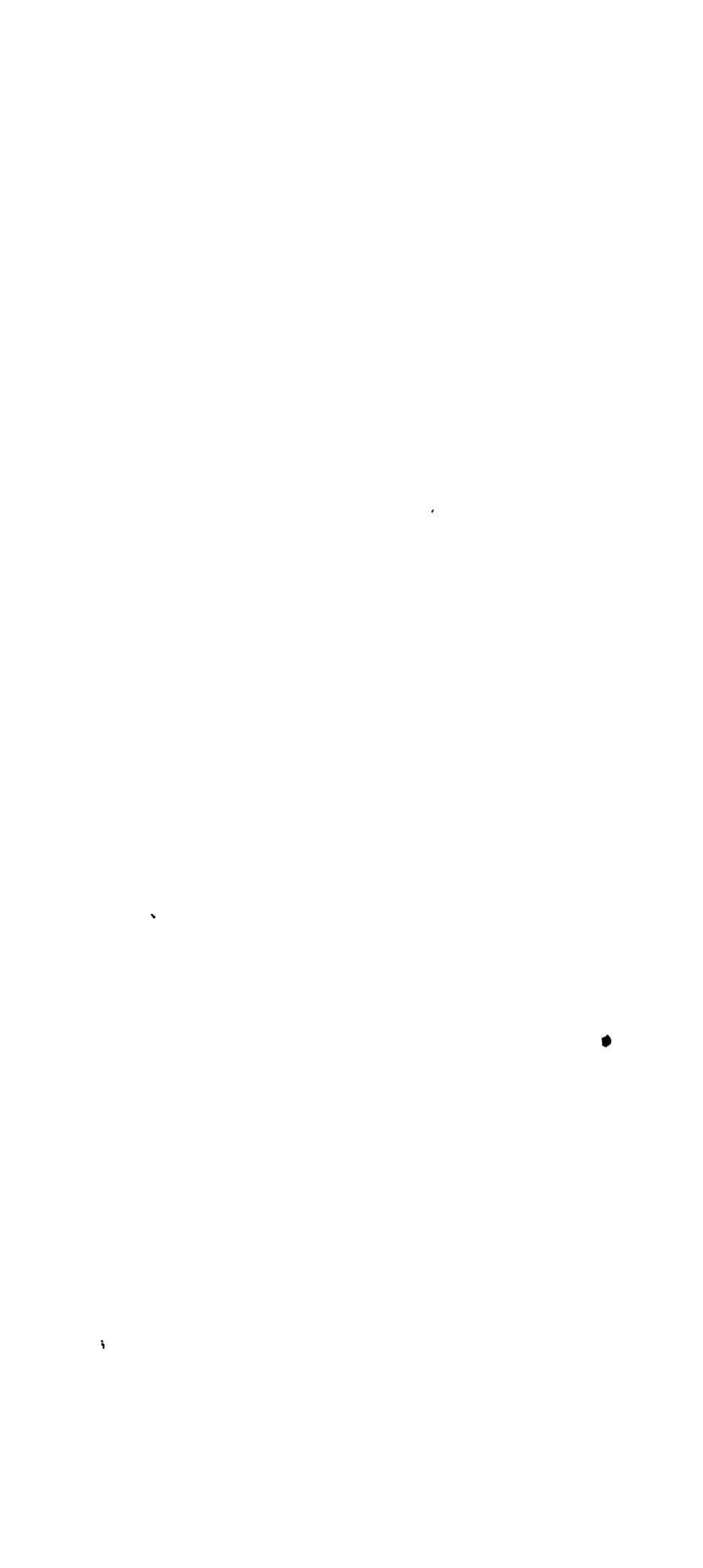

331 4

2
B

George B. Jones

BIBLIOTHECA

CLASSICA LATINA

SIVE

COLLECTIO

AUCTORUM CLASSICORUM LATINORUM

CUM NOTIS ET INDICIBUS

On souscrit, à Paris,

- C. N. P. LEMAITRE**, Éditeur, rue des Quatre-Fils, n° 16.
DEBURE frères, Libraires du Roi, rue Serpente, n° 7.
P. DIDOT l'aîné, Imprimeur du Roi, rue du Pont de Lodi, n° 6.
DONDEY-DUPRE PÈRE ET FILS, Imp.-Lib., rue Richelieu,
n° 47 bis, et rue St.-Louis, n° 46.
TREUTTEL et WURTZ, Libraires, rue de Bourbon, n° 17.
BOSSANGE, Libraire, rue de Richelieu, n° 60.
BRUNOT-LABBE, Libraire, quai des Augustins, n° 33.
MONGIE aîné, Libraire, boulevard Poissonnière, n° 18.
H. VERDIÈRE, Libraire, quai des Augustins, n° 25.
Et chez tous les Libraires de France et des pays étrangers.

OMNIA OPERA

QUÆ VULGO EXSTANT SUB NOMINE

L. A. SENECAE

PHILOSOPHICA

DECLAMATORIA ET TRAGICA

~~~~~  
**EXCUEBAT DONDEY-DUPRÉ.**  
~~~~~

L. ANNÆI SENECAE

PARS PRIMA

SIVE

OPERA PHILOSOPHICA

QUÆ RECOGNOVIT

ET SELECTIS TUM J. LIPSII, GRONOVII, GRUTERI, B. RHEMANI, RUNKOPFII,
ALIORUMQUE COMMENTARIIS

TUM SUIS ILLUSTRAVIT NOTIS

M. N. BOUILLET

IN SANCTÆ BARBARÆ COLLEGIO PHILOSOPHIÆ PROFESSOR

VOLUMEN PRIMUM

PARISIIS

COLLIGEBAT NICOLAUS ELIGIUS LEMAIRE

POESEOS LATINÆ PROFESSOR

M DCCC XXVII

NYW
2004
Y8A811

EDITORIS NOVI PRÆFATIO.

QUAM hic inchoamus L. A. Senecæ editionem, illa in tres divisa partes, omnia quæ sub ipsius nomine circumferuntur opera, philosophica scilicet, declamatoria et tragica complectetur.

Nunc autem quum hæc prima pars philosophicos tantum libros contineat, in ea paulum immorabimur, cætera omittentes suo quæque loco repetenda. Nec ideo quidquam ibi de Nostro, immo nec de ipsa voluminis materia disserendum censuimus; quippe quia unicuique libro argumenta specialesve præfationes præmittuntur, quibus cuncta quæ ad illum pertinebant, exponere curavimus. Itaque monenda supersunt parva de totius hujus editionis tenore, et de ordine quem, tum in disponendis, tum in illustrandis nostri philosophi operibus, sensu constitutum fuit.

Primum omnium eligenda erat aliqua Senecæ editio quam plurimis approbata, qua potissimum duce, hac in recognitione, uteremur. Nulla autem huic proposito magis idonea nobis visa est, quam ea quam Lipsiæ, *Fr. Ern. Ruhkopf*, director gymnasii Bielfeldensis, in lucem edit; nulla enim purioremve textum, melioresve notas præbet. Quæ quidem editio philosophica Senecæ opera quinque continet voluminibus, quæ diversis et maxime distantibus temporibus publicata sunt; namque editor, veritus forte ne quid nimia festinatione peccaret; Ho-

ratiique præcepto, *nonum premiatur in annum*, fere ad literam obsecutus, postquam primum volumen anno 1797 typis mandavisset, sequentia annis 1800, 1805, 1808, 1811 pretulit. Immo sextum idque ultimum volumen nondum in lucem prodiit post sexdecim et amplius annos; quod volumen ut nobis in manibus habere contingeret multum exoptavimus, quippe quo multæ novæ lectiones, ex novis MSS. excerptæ, exhibebuntur.

Germani editoris et textum et notas argumentaque fere ubique servavimus, nihil in eis mutantes, nisi quum ita obscuro et germanico magis quam latino sermone expressa viderentur, ut Gallico lectori vix intelligenda putarem; his additæ sunt tum J. Lipsii, Gronovii, B. Rhenani, Fromondi aliorumque veterum commentatorum notæ, quarum multæ a Rulikopffo perperam neglectæ fuerant; tum nostratis *Lagrange* lucidæ interpretationes, quotiescumque aliquid opis ex iis obtinendum erat. In *Epistolis et Questionibus Naturalibus*, non parvi nobis auxiliû fuerunt edd: quas priorum *Jo. Schweighæuser* (Argentorati, 1807), posteriorum *Kæler* (Gottingæ, 1817) dederunt. Denique, si quid post illas tot et tantorum virorum doctas elucubrationes agendum superesset, nos, pro virili saltem parte, hoc tentavimus, aliquas notulas inserendo, sive circa philosophicas opiniones, sive circa hominum locorumve nomina, de quibus multa colligendi nobis copia fuit, quum *Dictionarium ad vetera tempora, tum sacra, tum profana, illustranda* nuper editum conscriberemus¹.

Quum omnes notæ hinc et illinc decerptæ in unum quasi faciem colligerentur, ita ut ex multis effingeretur

¹ *Dictionnaire classique de l'Antiquité, sacrée et profane, etc.*, avec des Tables d'évaluation des poids, monnaies, mesures, etc, 2 vol. in-8°, 1826.

unica, parum utile visum est unicuique notæ nomen auctoris subungere, nisi quum inter se pugnarent diversæ interpretationes, lectionesve, et nos aliquid novi proponeremus.

Præterea ne quid deesset ad perfecte intelligenda et recte æstimanda judicandaque nostri philosophi opera, Moralibus libris *Manuductionem ad Stoicam Philosophiam*; Physicis, Naturalibus nempe *Quæstionibus*, *Physiologiam Stoicorum* præmisimus; quæ scripta libris L. A. Senecæ illustrandis princeps et dux commentatorum, Justus Lipsius consecravit¹. Quæ quidem, quantumvis utilia, immo necessaria nobis viderentur, huic editioni adjungere diu dubitavimus, veriti ne voluminum moles ultra modum excresceret; quum vero in locis commentarii pæne omnibus horum scriptorum auctoritas perpetuo invocetur, et ad illa remittatur lector, ex quibus ampliorem hauriat intelligentiam; non fieri poterat quin hic insererentur: paucissimi enim lectores totam J. Lipsii operum collectionem; cujus pars sunt, comparare et perpetuo pervolvere aut potuissent, aut voluissent. At tamen, ut tomi hujus molem quam minime augeremus, plurima omisimus capita quæ ad nostrum propositum minus faciebant. Denique clarissimi viri *D. Diderot* testimonium et judi-

¹ Præter hæc duo scripta Lipsius tertium, nempe *de Stoicorum Ethicis* pangere constituerat, de quo sic ipse in *Introductione lectoris* quam suo Senecæ præmisit: « Profundi quidquid opus erat (ad Philosophica illustranda) in libris *Manuductionis*, totidem *Physiologiae* libris; totidem *Ethicorum* restant, si Deus expolire et consummare dabit. » Quos libros ne consummaret, sane mors obstitit; nullibi enim in Lipsii operum Collectione occurrunt. Nec satis lugere possumus, hos a tanto viro perfectos, aut saltem, utut erant, editos non fuisse. Illorum tamen vicem explebant, quatenus fieri potest, tum multa alia de Stoicorum morali doctrina, tum præsertim *Buddæi introductio in philosophiam stoicam* (Lipsiæ, 1729), et *Teidemannii systema stoicæ phil.* (Germanice script., Lips. 1776), sæpissime in nostris notis citatam.

cium, ex ejus libro : *Essai sur les règnes de Claude et de Néron, et sur les mœurs et les écrits de Sénèque, pour servir d'introduction à la lecture de ce philosophe, ad uniuscujusque libri calcem caute ac prudenter exscribendum curavimus.*

Quum vero, Rubkopffii editione inprimis usi fuerimus, tanquam hujusce nostræ fundamento, hic nonnulla ex illius præfationibus inseremus, unde ab ipso docebimur quibus auxiliis adjutus fuerit.

Ex primi voluminis præfatione.

« Agebatur de repetendis Senecæ philosophi Operibus, ita ut primum textus, quem vocant, subsidiis criticis tum iis, quæ potissimum a Grutero, Lipsio et Gronovio allata sunt, tum iis, quæ forte in libris criticis laterent, sedulo adhibitis, emendatior evaderet; nam sic eum constituere velle, quasi nunc primum in vulgus edendus sit, neque opes nostræ, neque consilium sinebant; quapropter non recensionem, sed recognitionem promittimus: deinde in interpretatione accurata difficultates e sermone, philosophia stoica, etc., ortæ tollerentur; verbo, ut usibus eorum inprimis inserviretur, quibus quamvis literarum bonarum haudquaquam imperitis, notitiæ tamen eæ, quæ ad probe intelligendum auctorem faciant, non statim succurrant legentibus præstove sint. Adjicienda proinde erant brevia et apta monita tum critica, tum exegetica, quæ vocant, velut scholia, quæ tamen notationibus fontium, tamquam argumentis et causis suis, destituta esse nolebam, ut si forte essent lectores, qui in explicatione breviori, quam apposuissem, non acquiescendum sibi putarent, ubi declaratio quæri posset uberior harum rerum, satis larga adesset opportunitas....

» Præter subsidia , quæ modo memoravi , uti mihi contigit , in prima lib. I de Clementia parte , collatione Codicis Bibliothecæ Amplonianæ ad Portam Cœli , Erfurtensis , a Viro doctiss. et mihi per plures annos amicissimo Matthiæ , Profess. dirig. Gymnasii Leiningo-Grünstadiensis diligentissime confecta et mecum communicata. Codex ille membranaceus , seculi XII ut videtur , necdum ab ullo editorum usurpatus , scriptus est literis minusculis solitariis , s. minutis , non cursivis. Literæ majusculæ initio periodorum sunt partim capitales , partim (et plurimæ) unciales. Constat 110 foliis . s. potius 219 pp. form. quat. Continentur eo Epistolæ Senecæ LII priores : de Clementia I , cap. 1-18 incl. : Epistolæ Pauli Apostoli ad Senecam : tandem Epitaphium et excerpta. Sedulo et cum cura scriptus est. Ab alia manu adscripta leguntur : *H. dei gra Rex Anglie dñs Hyberny | dux Normany et Aquitany Comes Andeg | D: lto in Xpo Fratri Vlrico*. Hanc codicis descriptionem amico laudato debeo , qui et e literarum forma et e verbis adscriptis colligit , esse fœtum seculi XII. Lectiones sane non contemnendas continet. Majorem tamen messem e libris criticis nacturum sperans (quandoquidem per centum annos et quod excurrit , post Jo. Frid. Gronovium præterlapsos , multos viros doctos sciebam Senecæ operam suam navasse) , multum temporis iis evolvendis et excutiendis insumsi , suppetias mihi afferente Juvene humaniss. J. G. Brandesio , Hamburgensi , qui literarum bonarum causa tum Gottingæ commorabatur. Enimvero parum auxilii mihi attulerunt. Nam si a Viris , dum in vivis essent , doctissimis et ingeniosissimis , J. M. Heusingero , et Trillero , altero Isenacensis Gymnasii direttore , altero Profess. Vitebergens. , discesseris , vix unum alterumve

deprehendi, qui operam suam criticam cum cura et successu in hisce operibus emendandis posuisset. In quorum emendationibus adhibendis hoc sequutus sum consilium, ut bona, quæ attulissent, vel in textum immitterem, vel in margine subnotarem, iudicio meo qualicumque appposito, alia prorsus silentio transmitterem, alia quamvis rejicula speciminis loco allinerem. Præter editiones jam laudatas contendi quoque Basileensem ap. Jo. Hervagium Desid. Erasmi, quæ emendatior prodiit MDXXXVII. fol., qua Gronovius non usus est, quippe qui multo priorem anni MDXV contendit. Nonnullis locis manifesto corruptis medelam alias frustra quæsitam, dummodo levi ductu fieri id posset, conjectando adhibendam malui, quam lectionem salebrosam relinquere; in margine tamen lectione, quam ejeci, subnotata, causaque mutationis adjuncta. Modeste quidem hac libertate editoris, de qua nondum lis ad liquidum deducta esse videtur, usus sum. Inprimis vero interpunctionem, quam editori magis liberam esse, potissimum in Seneca, constat, ita temperavi, ut non solum lectio commodior et utilior reddita esse, sed ipse quoque auctor plus semel erroris crimine, quo premebatur, absolutus videatur.

» Quod in enarratione Philosophi virorum laude mea majorum, qui ante me Senecam expoliverunt, inprimis Lipsii et Gronovii vestigiis insistere, et eorum doctrina atque acumine uti placuit, id vero nulla mihi excusatione opus esse videtur. Etenim tantum abssum, ut virorum vere clarorum merita de Seneca parvi faciam, aut de fama eorum detraham, quippe quibus ex inferis nulla refellendi et coarguendi obtrectatores conceditur opportunitas, ut nihil antiquius et sanctius habeam studio, reliquias eorum doctas, a veritate tamen et utilitate

commendatas, quamvis tenuiores interim ad nostrorum temporum lucem, sedulo colligendi, et prout consilii mei rationibus conveniret, cum meis apte conjungendi: quominus et hac immortalitatis humanæ parte, ut vel nomine nostro non commemorato facta dictave nostra bona æternentur, spoliati vel oblivione sepeliantur, vel invidia obruantur. Attamen sæpissime eos quoque honoris causa nominavi, a quibus me in enarrando Philosopho adjutum intellexeram. Auxilio eorum in argumentis conficiendis propter easdem rationes usus sum, imprimis Lipsii. Adjeci deinde iis adumbrationem quamdam literataræ fontiumve, unde vel occasionem scribendi, vel unum alterumve ex locis pertractatis, hausisse videri potest Seneca. In qua tamen non id agendum esse putavi, ut materia velut cum pulvisculo conversa, copiam et ubertatem affectarem, sed nonnisi strictim appositis præcipuis, quæ ejusdem argumenti usque ad Senecam nobis innotuerunt, vestigia atque lineamenta ostenderem, quæ, si cui vacet, utiliter contendere, atque adeo proferre et exornare licebit. Nam me non latet, multa addi adhuc posse: ut, ad Consolationes vel e Cicerone, ad quem præclara illa epistola Serv. Sulpicii exstat, ad Div. IV, 5: ad librum de Vita beata libri ejusdem inscriptionis Augustini, Ambrosii, Lactantii: quamquam hæc additamenta ad tempora post Senecam spectant, ideoque a nostro consilio aliena sunt.

» Haud paulo minorem commoditatem iis, qui Seneca vel legendo vel laudando uti velint, primus attulisse mihi videor, textu distinctionibus quas paragraphos vocant, margini appositis, consignato. »

(Scribebat, Idibus April. 1797.)

His pauca subjiciemus ex præfatione IV vol. (quo libri

de Beneficiis, Epigrammata super exilio et Ludus de morte Claudii Cæsaris continentur), in qua exponit quæ et quomodo nova et insperata sibi occurrerint auxilia.

« Quum Fesslerus Vir S. V., de patriis literis exponendis ornandisque et de philosophia excolenda meritissimus, decennio ultimo sæculi præterlapsi consilium Senecæ philosophi operum, quæ restant, omnium critice edendorum et observationibus cum aliorum tum suis illustrandorum prudenter iniisset, et vero probe intellexisset, multos adhuc codices manuscriptos in bibliothecis latere nondum collatos; nihil antiquius potiusque habuit, quam ut subsidia sibi illa conciliaret, nullis parcens impensis laboribusque, nomen suum et auxilium libenter cum eo communicante Kornio, librario Wratislav. honestissimo. Nec bonus eventus votis defuit: nam præclaram Lctionum variantium sibi comparavit copiam e codicibus manuscriptis nondum a criticis ad Senecæ opera pleraque emendatius præstanda admotis, qui in Ambrosiana bibliotheca quæ Mediolani est, Vindobonæ, Argentorati, Bernæ, Altdorfii, Erfordiæ, Helmstadii, Erlangæ et Guelferbyti asservantur. Moliebatur autem hæc Vir egregius eo ipso fere tempore, quo nostra editio parari et in lucem prodire cœpit.

» Nemo non facile intelliget, vel me non proficiente, quam sæpe his proximis quatuor voluminibus (quibus continentur omnia Senecæ opera, præter Quæstiones Naturales) profligandis occupatus et interdum haud parum vexatus optaverim, ut, quamvis Recognitionem non Recensionem textus quem vocant paranti, mihi tamen tam felici esse liceret, ut subsidia isthæc Viri S. V. egregia vel leviter inspicere, ubi copiæ meæ tacerent, identidem possem. Sed quandoquidem hac fortuna uti non licuit,

strenue telam quo consilio exorsus eram detexere perrexi, quum, hoc volumine tantum non toto confecto, ecce, nec opinato, literæ a Librariæ, quam modo cum laude merittissima nominavi, præfectis honestissimis mitterentur, sibi adeoque mihi nunciantes concessum iri, nisi aliud suaderem, libertatem plenissimam ista subsidia a Viro præstantissimo summo labore et egregia cura collecta ita in usum nostrum convertendi, ut omnium quæ hactenus sæpe nuncupavissem votorum compos fierem. Quo quantoque gaudio tum perfusus sim, quot quantasque gratias tum his præfectis honestissimis egerim, dicere nihil atinet. Quid multa? Præfecti Librariæ Weidmannianæ emerunt illa subsidia mihi que submiserunt, quorum uberiorem descriptionem Volumini sexto et ei ultimo Operum Senecæ Philosophi destinavi, adjunctis tum corrigendis et emendandis, tum indicibus.

» Sed ne in illo quidem thesauro sumtibus suis acquirendo operæ et studio suo in Senecæ quæ restant opera philosophica modum fieri voluit Librariæ præfectura. Etenim quum e literis Fessleri S. V. rescivisset, ejus amicos Romanos et Florentinos id operis imponi sibi passos esse, honorarii, quod vocant, parte haud spernenda jam accepta, ut codd. mss. Opp. Senecæ, qui Romæ et Florentiæ asserventur, accurate contendendis in meritum de Senecæ Opp. emendatius edendis societatem venirent, quorum alter, Abbas *Santolonus*, collatis nonnullis codd. mss. epistolas Senecæ complectentibus et custodia Bibliothecæ vaticanæ deposita Romaque relicta, fasciculum Lectionum istarum variantium amico cuidam Romano commiserit, alter, *Bandinius*, Bibliothecæ Florentinæ custos meritissimus, relicto haud dubie etiam fasciculo Lectionum variantium e codd. mss. Opp. Senecæ

excerptarum, in vivis esse desierit; tantopere amore Senecæ emendatius promendi ideoque cum horum subsidiarum, tum si quæ alibi delitescant, recuperandorum flagrat, ut omni in id opera insumta quum maxime id agat, ut votorum nostrorum damnemur. Accedit, quod etiam *Heynius* V. Ill., quem præceptorem olim meum dilectissimum parentis loco carissimi veneror, literis a me compellatus, studium et operam inceptis hisce nostris promovendis promittere dignatus sit.

» Ita rebus prospere et ad voluntatem nostram fluentibus inopinato in spem pergratam adductus sum fore, ut hanc Senecæ Opp. editionem hisce decoribus ornatam et squalore qui a librariis antiquis additus est, liberatam opera mea qualicunque, isti emendationis statui reddere coner, qualis et egregio horum Operum auctore, et luce temporum qua gaudemus, dignus sit. Præstitisset forsitan, ab initio operæ meæ his subsidiis instructum esse, sed quum ea fieri non potuerint, hoc Catone contentum esse oportet. Satius proinde esse duxerim, ut omnem hanc collectionem, cujus augendæ spem foveo, in sextum volumen conjiciam, ita tamen, ut interdum in Naturalibus Senecæ Quæstionibus recognoscendis ea uti liceat: qua libertate etiam usus fuissem in Epigrammatibus Senecæ tribui solitis et in Ludo de morte Claudii, nisi fasciculis Fessleri Lectiones variantes ad hos libellos spectantes deessent. »

(Scribebat anno 1808.)

Nunc de ordine quem in libris disponendis nos secuti sumus. Quorum dispositio quum fere in quaque editione varietur (nil enim de ætate qua plerique conscripti sunt constat), nos illa præcedentium editorum libertate usi, aliquas mutationes tentavimus. Temporum seriem, qua-

tenus nosci poterat , servavimus , ita tamen ut libros inter quos aliqua materiæ similitudo intererat, non alios ab aliis sejungeremus.

Itaque I volumini post Senecæ vitam, post varia veterum auctorum de ipso judicium , et J. Lipsii *Manuductionem*, quæ vere in omnem Stoicam philosophiam quasi manu Lectorem introducit, tractatus de variis virtutibus, aut vitiis, *de Ira, de Clementia, de Tranquillitate animi, de Constantia Sapientis, de Otio, de Brevitate vitæ, de Vita beata* hoc ordine assignavimus ; a libris *de Ira* incipientes quos primos omnium, Caligula adhuc vivo, scriptos esse satis constat.

II vol. destinavimus varios de Consolatione libros, iis præmittentes opusculum *de Providentia*, sive *quare bonis viris mala accidant*, quod est quasi introductio ad Consolatorios libros. Duas *ad Helviam* et *ad Marciam Consolationes* alteram alteri apposuimus ; quippe quibus eadem fere materia tractatur : nec *Ludum de morte Claudii Cæsaris* a *Consolatione ad Polybium*, cujus est tanquam Palinodia, sejungendum esse voluimus. Denique post illa moralia opera *libros de Beneficiis* collocandos curavimus ; cuncti enim scriptores in hoc consentiunt eos omnium ultimos scriptos esse, Seneca jam sene.

III et IV vol. implebunt *Epistolæ morales*, quas diversis sane temporibus, sed præsertim senili ætate, philosophus noster scripsisse videtur ; his subjiciemus *Commercium litterarum Senecæ et divi apostoli Pauli*, quod etiamsi supposititium videatur, hoc utile et multis gratum erit quod miras similitudines tum sententiarum, tum etiam verborum Christianos inter et Stoicos præbeat.

V vol. continebit *Quæstiones naturales*, ab omnibus aliis libris prorsus diversum et *sui generis* opus, quod

xvj EDITORIS NOVI PRÆFATIO.

nunc editores a Moralibus libris seposuerunt ; huic præmittetur Introductio, quam ad hunc librum Justus Lipsius scripsit hoc titulo : *Physiologia Stoicorum*.

VI autem vol. colliget *Fragmenta*, tum jamdudum nota, tum recens inventa et edita Romæ a B. C. Niebuhrio C. F. ; *Epigrammata super exilio* ; novas lectiones, si quæ forte ex novis MSS. supra descriptis occurrant ; recentiorum auctorum de Seneca judicia ; notitiam literariam ; amplos denique indices.

Quæ sex volumina, juvante Deo, quamproxime conficienda esse speramus ; nostrum enim Senecam typis mandare non antea volumus, quam omnia sub manu comparata forent, quæ ad hanc cito et diligenter absolvendam Editionem necessaria videbantur.

Audiamus nunc magnum Lipsium de vita et scriptis L. A. Senecæ gnaviter et copiose disserentem, atque nos ad Stoicæ Philosophiæ templum certo itinere deducentem.

DE
VITA ET SCRIPTIS
L. ANNÆI SENECAE.

CAPUT I.

De patria, et parentibus.

VIRORUM illustrium vitam prodere, vetus institutum est: et quorum ingenia, scripta, aut facta miramur, juvat alia nosse, quæ adhæserunt. De Seneca igitur, quatenus potest, dicam: et colligam ac disponam, ex ipso et variis scriptoribus, quod huc facit. Patriam ei Cordubam fuisse constat, veterem florentemque in Hispania Bætica coloniam: atque adeo in iis regionibus primam. Strabo aperte: « Plurimum inter Hispaniæ Bæticæ urbes Corduba aucta est, Marcelli opus gloria et potentia: itemque Geditana urbs. Hæc quidem ob navigationes, et Romanorum societates; illa vero, ob regionis bonitatem, et amplitudinem, Bæti etiam fluvio multum huc conferente. » (Lib. III.) Laudat, et simul veterem ostendit « Marcelli opus. » (Lib. XLIII.) Cujus? prætoris, an consulis? nam prætor Hispaniam obtinuit M. Marcellus, ex Livio, anno urbis DLXXXV, etsi in pace et otio, ut videtur; eoque magis inclinem, coloniam ab hoc deductam, fortasse et oppidum auctum ornatumque. Neque enim novum plane conditum, vel Silius dixerit, qui jam tempore Annibalis Cordubam nominavit. Ad illum igitur magis, quam ad consulem Marcellum retulerim, qui anno DCI Hispaniæ præfuit, sed *citeriori*, ut est in Epitome, et ex Appiano colligas: atque ibi re feliciter gesta, triumphavit de Celtiberis. Itaque nihil ei tunc fuit cum Bætica, aut Corduba nostra, quæ est in Hispania ulteriore. Addit porro amplius Strabo: « Habitarunt hanc Cordubam ab initio selecti Romanorum, et indige-

narum : atque adeo primam hanc in ea loca coloniam miserunt Romani. » Nota, de *Selectis*. Ita enim fuit : eoque obtinuisse postea credam, ut *colonia patricia* diceretur. Plinius aperte : « Corduba, colonia patricia cognominata. » (Lib. III, c. 1.) Et in Augusti nummis, PERMISSU. CÆSARIS. AUGUSTI. caput ejus : tum parte altera, COLONIA. PATRICIA. Cui titulo causam dedisse arbitror, quod splendida et dives, patres ac senatores etiam rei Romanæ daret. Nam jam Augusti ævo, ex provinciis passim in senatum legebantur. Sed ait et Strabo, *primam coloniam eo missam* : quod caute lege. Nam Carteia, in eadem Bætica, jam ante colonia deducta, a L. Canuleio prætore : sed quia ex parum honestis, *Libertinorum* appellata fuit. Leges in Livio, initio libri XLIII. Tueri tamen Strabonem possis, fortasse et debeas : quod non missi coloni illi Roma aut ex Italia, sed ibi nati ex militibus Romanis et fœminis Hispanis, permittente Senatu, hybrides iati libertate donati sint, et in colonia collocati. At Strabo *missam primam* discrete scripsit. Satis de Corduba : atque hæc patria fuit.

Qui parentes? E gente *Annæa* fuisse liquet : cui, omnis causa, ab annis videtur nomen factum : respondetque cognomen *Senecæ*, item omnis boni. Ita enim ego opinor primo inditura : etsi Isidorus, « eum qui primus ita dictus sit, canum fuisse natum », arbitretur. Sane *Seneca*, vel ut veteres, *Senice* (est enim a *Senæ*, *Senicis*) *γεννητός* significat, ut *Senecio*. Videatur Nonius, in *Senica*. Addo, quod in alia etiam gente reperio hoc cognomen, ut in *Accia*, lapide prisco : « M. Accio. Seneca.... Manlio Planta II vir. Quinq. » Sitne autem stirpis Hispanæ gens *Annæa*, an in coloniam ex Italia missa, haud affirmem : illud tantum, equestrem etiam fuisse. Ita *Seneca* ipse de se, apud Tacitum : « Egone equestri et provinciali loco ortus, proceribus civitatis adnumeror? inter nobiles, et longa decora præferentes, novitas mea enituit? » (Lib. XIV.) Pater igitur, fortasse et avus, inter equites : neque ultra. Nam de *Novitate* sua mox subjungit, non facturum, si qui majorum ad honores pervenissem. Pater autem a se scriptisque suis etiam notus, *L. Annæus Seneca*, quem *Declamatoris* agnomine (in hoc genere excelluit) a filio fere distinguunt. Exstant non ipsius, sed alienæ ab eo digestæ

Declamationes : quas præloquiis , aut interloquiis distinxit : et vel sic come atque amœnum ingenium suum satis ostendit. Uxorem habuit *Elbiam* aut *Heloiam* , item Hispanam aut Hispaniensem , magni animi atque ingenii sæminam , ut filius eam (in Consolatione ad ipsam) satis descripsit. Pater , Augusti temporibus , Romam venit ; et secuta mox uxor cum liberis , cumque ipso hoc Seneca nostro , adhuc tenello. Diu ibi in gratia et fama vixit , rem fecit : et ad ultima Tiberii censeo ætatem produxisse. Inducit me , quod Sejanianæ conjurationis mentio est in ejus libris , et alia quæ huc spectant. Omitto , et ad filium transeo , de quo proposui.

CAPUT II.

De ipso L. Annæo Seneca ; ejusque fratribus : ubi natus , et quando Romam delatus.

Is natus Cordubæ , et puer inde Romam translatus : quod ita indicat ipse , ubi materteram laudat : « Illius manibus in urbem perlatus sum ; illius pio maternoque nutricio , per longum tempus æger , convalui. » (Consol. ad Helv. cap. 17.) Si manibus perlatus , puerili in ætate oportet fuisse : et vides languisse tunc etiam , et opera curaque ejusdem focillatum. Hoc ego evenisse colligo decimo quinto , aut circiter anno , ante Augusti excessum ; argumento ab adolescentia Senecæ in Tiberii ævo , mox dicendo. Ergo nec pater diu ante Romam migrarit. Fratres duos habuit , neque ullas sorores ; ex verbis ejus ad matrem : « Carissimum virum , ex quo trium liberorum mater eras , extulisti. » (Ad Helv. cap. 2.) Hi tres autem , M. Annæus Novatus , I. Annæus Seneca , L. Annæus Mela fuerunt ; nati ordine , quo recitavi. Hoc ex Controversiarum inscriptionibus liquet , ubi sic , etsi cognominibus solis , recensentur. Maximus autem fratrum nomen mox mutavit , et in Junii Gallionis transiit , ab eo adoptatus. Qui Gallio Senecæ patri in Declamationibus aliquoties nominatur , et Noster ei dicitur : sive a communi patria , Hispania ; sive ab amicitia , quæ cum eo fuit. An et necessitudo aut cognatio ? nescio , suspicor tamen ob hanc adoptionem. Est autem ille Gallio , qui Pater Quinctiliano agnominatur , itemque Tacito , sexto Amalium. Noster autem iste

adoptivus in Eusebiano Chronico, « Junius Annæus (malim *Annæanus*) Gallio, frater Senecæ, et egregius declamator », dicitur : an duplici illo gentis nomine (quod tamen veteribus rarum, imo non fuit) ut notet in quam adoptione ivit, et in qua natura fuit? Apparet, si recta est nomenclatura aut scriptura. Est ille, ad quem libros De Ira noster scripsit et misit, quem in iis *Nooatum* appellat : at eundem, in scriptione De Vita Beata, *Gallionem fratrem*; itemque in Epistolis, *Dominum suum Gallionem*; honeste, ut fratrem scilicet seniore. Sed observa igitur, non adoptatum videri, quo tempore libri De Ira scripti, id est Caio vivo : postea denique, et tunc cognomen mutasse. At frater minimus, Annæus Mela est, Tacito, Dioni, et Eusebio nominatus, qui eques tantum Romanus (nam prior ille Senator fuit) Lucanum filium genuit, « grande adjumentum (ait Tacitus) claritudinis. » Atque hi igitur tres fratres, de quibus *Martialis* capiendus :

Et docti Senecæ ter numeranda domus.

Doctum vocat, illum Declamatorem : triplicem domum, tres filios familiasque dictas.

CAPUT III.

Adolescentia ejus, præceptores, et studia.

Puer igitur Romam venit, atque ibi, in optimis artibus, optimum ingenium adolevit. « Adolescentia ejus in Tiberii principatum incidit, » ut ipse fatetur. (Epist. CVIII) : idque eo tempore, quo « aliena sacra movebantur. » Is fuit annus Tiberii quintus, urbis conditæ DCCLXXII : quod ex Tacito est manifestum, qui « sacra Ægyptiaca et Judaica pulsa » eo anno scribit. (Lib. II, Annal. in fine.) Itaque Seneca tunc plenam adolescentiam egerit, viginti aut viginti duorum annorum. Nam ætatem grandiusculam sub ipso Augusto habuisse, ex eo liquet, quod cometam, sive flammam ante excessum ejus observaverit, de quo prodit : « Vidimus ante Divi Augusti excessum simile prodigium » (Quæst. N. I, cap. 1) : nec plane pueris talia curiose adnotentur. Præceptorem in eloquentia habuit ipsum patrem, opinor : atque id *Controversiarum* libri et præfationes dicunt.

Cur autem non optimus senex, qui alios ducebat et docebat, suos in hac via dirigeret? Fecit, et duos egregie disertos reliquit, Gallionem et nostrum: nam de Mela tale nihil legi. Ille est Gallio, quem a suavitate eloquii Statius commendat:

Hoc plus, quam Senecam dedisse terris,
Et dulcem generasse Gallionem.

Sonante et tinniente quadam eloquentia fuisse, auctor libelli *De Causis corruptæ eloquentiæ* ostendit: qui commemorat, *tinnitus Gallionis*: si tamen hujus, non patris. At noster, præter eloquentiam, philosophiæ magno impetu se dedit, et Virtus elegantissimum ingenium rapuit, etsi patre renitente. Ipse non semel ostendit, aversum eum a philosophia fuisse, uxorem et se avertisse: imo odisse, palam alibi scribit. Ardor tamen filii vicit, et insignes ac serios ejus ævi philosophos assiduus audivit: nominatim, Attalum Stoicum, Sotionem ejusdem sectæ, etsi Pythagorissare etiam visus, itemque Papirium Fabianum: quos et nominat identidem, ac grata memoriâ laudat. Sotioni quidem puer etiam operam dedit, scribitque: « Modo apud Sotionem puer sedi. » (Epist. XLIX.) Sed et Demetrium Cynicum admiratus est, et coluit: sæpe cum eo item grandior et jam in aula, domi forisque versatus. Nam et in via ac peregrinatione habebat. Iste ad honesta impetus: sed pater tamen fregit, et foro ac causis interim mancipavit. (Vide Epistol. XLIX.) Quas diu actitasse eum apparet, et Caii etiam temporibus, magna eloquii gratia et fama. Sane scripta ulla Philosophica ante id ævi non exstant.

CAPUT IV.

Honores, et civilis vita.

Atque idem pater latum clavum sumere etiam suasit, honorum candidatum. Itaque quæsturam primo gessit, in qua adipiscenda suffragium materteræ suæ agnoscit. « Illa, inquit, pro quæstura mea gratiam suam extendit, et quæ ne sermonis quidem, aut claræ salutationis, sustinuit audaciam, pro me vicit indulgentia verecundiam. » (Consol. ad Helv. cap. 17.)

Quid fœminæ hæc fuerit, et quo marito, in notis meis ibi disces. Sed quando quæsturam gesserit, haud liquido scio: ætas non abnuvit, ut sub Tiberio: potuit et sub Caio, neque libet definire. Illud magis, præturam statim ab exsilio gessisse, Agrippina faciente. Ita enim Tacitus: «Agrippina veniam exsili pro Annæo Seneca, simul præturam impetrat (a marito), lætum in publicum rata, ob claritudinem studiorum ejus, utque Domitii pueritia tali magistro adolesceret, et consiliis ejusdem ad spem dominationis uteretur.» (XII Annal.) Vides, prætorem statim designatum, et laudes dotesque, quas Tacitus candide adjungit. Vulgi benivolentia eo facto conciliabatur; quia jam vulgo in ore et gratia Seneca, ob claritudinem studiorum; denique tali et tanto magistro volebat Domitium suum crescere; itemque consiliis ejus (nota civilem prudentiam) ad parandum principatum, sed et regendum, niti. Ergo prætor anno urbis DCCCII fuit: numquid postea et consul? Affirmant libri legum, ad SC. Trebellianum; ut Ulpianus: «Temporibus Neronis, octavo Kalend. Septembres, Annæo Seneca et Trebellio Maximo Coss. factum est Senatus-consultum.» Idem in Justiniani II Institutionum scriptum. Qui autem fastos nobis concinnarunt, faciunt hos consules suffectos (nam ordinarii non fuerunt) anno urbis DCCCXV: quod esset, anno et paucis mensibus ante Senecæ mortem. Aliquis de tota re dubitet fortasse; quia Ausonius, Gratiarum actione palam: «Dives Seneca, nec tamen consul:» itemque nec ipse Seneca meminit usquam hujus honoris, etsi epistolas plerasque tunc scripsit. Respondeo: de Ausonio, intelligendum Ordinarium consulatum videri: de ipso nostro, silentium non esse negationem, Sed hoc etiam addo, non videri bene digessisse Fastorum concinnatores: neque illo anno profecto fuit. Nam ecce statim initio anni, Tacitus memorat (Annal. XIV) refrigeratam ejus apud Neronem gratiam, et calumniatores varie vellicasse: atque ipsum animosa oratione principem accessisse, comæatum petentem, et opes suas refundentem. Non admisit quidem Nero: sed tamen Seneca ab eo tempore (addit Cornelius) «Instituta prioris potentia commutat, prohibet cœtus salutantium, vitat comitantes, rarus

per urbem, quasi valetudine infensa, aut sapientiæ studiis domi attingeretur. » Hæc non sunt pro novo consule, aut etiam candidato: et mors ejus non diu post secuta vetat assentiri. Quid tamen movit viros doctos sic suspicari? Quod Tacitus illo anno SC. factum scribit, « ne simulata adoptio in ulla parte muneris publici juvaret, ac ne usurpandis quidem hereditatibus prodesset. » Sed profecto nihil hoc ad Trebellianum illud: alio spectat, si quis priora etiam illa in Tacito legit. Itaque fuisse equidem consulem consentio, sed alio et priore tempore: nec certo designem. At perpetuus ille ejus honos, principis doctorem moderatoremque fuisse: optimi sane, quamdiu hujus consiliis monitisque se dedit. Tacitus non celat, et duos nominat, quibus utiliter princeps se permisit. « Ibat in cædes nisi Afranius Burrus, et Annæus Seneca, se objecissent. Hi rectores imperatoriæ juventæ, et pari in societate potentiæ concordēs, diversa arte ex æquo pollebant. Burrus militaribus curis, et severitate morum: Seneca præceptis eloquentiæ, et comitate honesta: juvantes invicem, quo facilius lubricam principis ætatem, si virtutem aspernaretur, voluptatibus concessis retinerent. » O laudabilem conatum, et consensum! Consensum, qui nimis rarus in aulis, ubi quisque ita eminere fere vult, ut alium nolit. Sed ad Senecam.

CAPUT V.

Privata vita, uxores, liberi, exsilium.

Ille in publico ecquid aliud gesserit, haud scio: privatim reperio, aut certe colligo, in Ægypto adolescentem fuisse, occasione quod avunculus præfectus ibi esset. Nam scribit de matertera, ad matrem: « Exemplum tibi suum, cujus ipse spectator fui, narrabit. » (Consol. ad Helv. cap. 21.) *Spectator?* ergo in navigatione ea adfuit (de qua ibi) quum ex Ægypto matertera rediret. Et quomodo, nisi ipse etiam ex Ægypto? Plane ita fuit: et hæc causa, cur pluscula de ipsa Ægypto, et Nilo, curiose libris (præsertim Quæstionum Naturalium) inspergat. Fortassis et ex Ægypto ad Indiæ oras ivit, per mare Rubrum: atque ita de India commentari voluit; Plinio scriptum. (Lib. VI,

cap. 17.) Sed Romæ jam uxorem duxit : quam , non est proditum ; habuisse tamen , liberi evincunt. Nam ipse *Marcum blandissimum puerum* , multa laude et affectu commemorat , ad Helviam matrem : neque ambigendum quin filius sit. Vel carmen ejus doceat , ubi inter vota :

Sic dulci Marcus qui nunc sermone fritinnit ,
Facundo patruos provocet ore duos.

Nam ut illos audiam , qui ad Marcum Lucanum hoc referunt , ratio non videtur. Atqui mentionem prioris uxoris non facit. Non in his libris , fateor : quid tum ? nec Annæi etiam Melæ fratris nominatim ; non ergo habuit ? Etsi videndum , an non de prioris uxore capias ista : « Harpasten , uxoris meæ fatuam , scis hereditarium onus in familia mea remansisse. » (Epist. I.) Vix enim est ut de Paulina sic loquatur , et sentiat : imo onus relegat ad defunctam uxorem , a qua penes heredem cum alia familia mansit. Sed clarius etiam alibi : « Quum sublatum est lumen , et uxor moris mei jam conscia conticuit. » (III De Ira.) Quæ uxor ? illa prior ; nam libri de Ira , Caio adhuc vivo , videntur scripti , in loco nobis doctum. At Paulinam post exilium denique duxit , nobilem fæminam : quæ , inquam , jam seni nupsit , et potenti in aula. Quod ipsum Dio quoque , aut quisquis ille apud Dionem fuit , objiciendum Senecæ putavit : nempe quod ætate gravis juvenulam illam duxisset. Talis uterque fuit , et ipse Seneca prodit : « Hoc ego Paulinæ meæ dixi , quæ mihi valetudinem meam commendat. Venit mihi in mentem , in hoc sene et adolescentem esse , cui parcitur. » (Epist. CIV.) *Adolescentem* ? ipsam Paulinam. Sane amans ea viri , ut ibi pluribus jactitat : nec falso , et in morte ejus ostendit , cui suam (quod in ipsa fuit) ivit junctum. Postea videbimus. Atque istæ uxores : et alia vita quieta , et fere sine offensa , excipio grandem illum exilii casum. Nam sub Claudio , primo imperii ejus anno , quum Julia Germanici filia accusata adulterii esset (Dii Deæque , a Messalina !) , et ipsa extorris est acta ; et quasi inter adulteros Seneca , in Corsicam relegatus. Verane culpa fuerit , non dicam : nolim , et Tacitus fortasse mecum ; qui , ubi de

exsilio : « Seneca infensus Claudio , memoria injuriæ , credebatur. » Nota , *injuriæ* : ergo hæc ei facta. Et sane quis alias accusationes impudicissimi illius scorti (Messalinam dico) et damnationes hujus obnoxie pecudis (Claudii) ignorat ? Neque enim aliquid mali fere , nisi bonis et insontibus , sunt machinati. Vixit in exsilio annos circiter octo : et fortiter , imo ut ipse ait , feliciter vixit , optimis studiis meditationibusque intentus. Ita enim ad matrem : « Inter eas res beatum se esse , quæ solent miseros facere » (cap. 4) : et pulcherrime deinde (vide , sodes) philosophatur. Addit in extremo , et assurgit : « Qualem me cogites , accipe : lætum et alacrem , velut optimis rebus. Sunt autem optimæ , quum animus omnis cogitationis expers , vacat operibus suis , et modo se levioribus studiis oblectat , modo ad considerandam sui universique naturam , veri avidus , insurgit. » O hominem , o verba honesta ! quæ imitari Octaviæ tragediæ auctor (non enim ipse : apage) voluit , his versibus , in persona Senecæ :

Melius latebam , procul ab invidiæ malis
Remotus , inter Corsici rupes maris.
Ubi liber animus , et sui juris , mihi
Semper vacabat , studia recolenti mea.
O quam juvabat (quo nihil majus parens
Natura genuit , operis immensi artifex)
Cælum intueri , Solis et currus sacros !

Hæc meliora , veriora etiam , quam quæ in Consolatione ad Polybium abjecte nimis et demisse scribuntur : et an a nostro Seneca ? Dubitare non semel subiit , et pæne abdicare. Quomodo-cumque , homo fuit : et illud certe scriptum non nisi inimici protraxerunt , et publicarunt : fortasse et macularunt. Sed notes in Senecæ supra verbis , *levioribus etiam ibi studiis se oblectasse* : quæ poetica censeo : et exstat in iis *Medea* : quam in exsilio scriptam , quo tempore Claudius Britanniam subegit , mihi pæne certum : atque adeo argumentum illud elegit de Jasonem , ut aliquid inspergeret scilicet de Oceano subacto. Sane versus illi in Choro quo , nisi ad Claudium , spectant ?

Parcite , o divi , veniam precamur ,
Vivat ut tutus , mare qui subegit.

Iterumque :

Jam satis , divi , mare vindicatis ,
Parcite divo

Quod item ad Claudium , etsi viyum : et Deos Deo vult parcere , poetica adulatione.

CAPUT VI.

Opes ejus , villæ , agri , fœnus.

Sed ab exsilio reversus statim in splendore iterum fuit; opum jam tunc , et ante aulam , largus. Nam pater eas reliquerat , nec omnes suæ industriæ aut fortunæ debet. Ipse ad matrem : « Tu filiafamilias locupletibus filiis ultro contulisti. » (Cap. 14.) Liberalitatem ejus laudat , eo magis quod in *locupletes* , ut ait , nec sane egentes. Hæc ante aulam : at in ipsa ingentes opes quæsit , sive potius venientes ultro admisit. Plerasque enim ex principis munificentia habuit : atque ipse ita ad Neronem , in Tacito nostro : « Tu , inquit , gratiam immensam , innumeram pecuniam dedisti ; adeo ut plerumque intra me ipse volvam : Ubi est animus ille modicis contentus ? Tales hortos instruit , et per hæc subûrbana incedit , et tantis agrorum spatiis , et tam lato fœnore exuberat ? » (Lib. XIV.) Nota hortos , villas , agros , fœnus , omnia laxè et ubertim. Vis iterum Taciti verba , sed ab alieno ore et sensu ? « Calumniatores , inquit , variis criminationibus Senecam adoriuntur , tamquam ingentes , et privatum supra modum eVectas opes , adhuc augeret : quodque studia civium in se verteret : hortorum quoque amœnitate , et villarum magnificentia quasi principem supergrederetur. » (Annal. XIV.) Et Sullius , apud eundem , modum etiam opum expressit : « Qua sapientia , quibus philosophorum præceptis , intra quadriennium regis amicitis , ter millies HSS. paravisset ? Romæ testamenta et orbos , velut indagine ejus capi : Italiam et provincias , immenso fœnore hauriri. » (Lib. XIII.) Is modus nobis esset , « septuagies quinquies centena millia Philippicorum. » Opes pæne regis , fateor : sed de malis artibus et captatura , quod adjungit , aspernamur. Habuit ante censum magnum , ut dixi : et in copiosa illa aula , et ampla re Romana ,

quid mirum si auxit? Sed ait etiam, « Italiam et provincias fœnore ejus hauriri. » Significat, fœnebrem variis locis pecuniam habuisse : et suspicor etiam in Ægypto. Id ex epistola, qua scribit naves Alexandrinas subito advenisse, omnes concurrisse in portum aut littus : « At ego, inquit, in hoc omnium discursu, magnam ex pigritia mea sensi voluptatem, quod epistolas meorum accepturus, non properavi scire, quis illic esset rerum mearum status, quid afferrent. Olim jam nec perit mihi quidquam, nec acquiritur. » (Epist. LXVII.) Habuit ibi suos (nempe actores, aut procuratores) et res ejus agebatur : ergo in pecunia aliqua grandi, aut et agris. Nam trans mare possedis, ut illa ætas et copia erat, nihil novum. Enimvero Dio inter causas etiam Britannici belli recenset, quod « Seneca quam quadringentes HSS. (sunt decies centena millia Philippicorum) magno fœnore Britannis credidisset, universam illam pecuniam uno tempore repetebat. » An vere hoc, nescio : ubique enim infensus, et ex professo hostis, est nostrò ; tamen a vero non abit, etiam illic pecuniam habuisse. Quid jam hortos, et villas? plures habuit, et cum vario instructo. Juvenalis attigit :

..... Senecæ prædivitis hortos.

Sed et ipse villas suas commemorat Nomentanam, Albanam, itemque Baianam : et habuit sane plures. Sed et domum in urbe, quæ nomen apud posteros tenuit : locatque Senecæ domum, in regione x. P. Victor. Jam et supellex invidiam habuit, objicitque Dio : « Quingentas mensas e cedro, cum eburneis pedibus, similes omnes et æquales. » Magnum hoc fuit, si verum (nam ita semper in Dionis objectionibus cavendum est) : magnum, tot illas mensas habuisse, quarum una aliqua taxari vel latifundii æstimatione solet. Sed non tam lectas aut raras fuisse has oportet : quid si nec fuisse? Non, quia moris, lautis et luxuriosis habere ; ita enim et Martialis de quodam (Lib. IX, Epigr. XXIII) :

Et Mauri Libycis centum stant dentibus orbes,
Et crepat in nostris aurea lamna toris.

Nam in magnis conviviiis, singulis suas mensas anteponebant

(alibi adnotandum) et hoc fine sic plures habebant. Non, inquam, eo nego aut dubito; sed quia ipse Seneca tangit et castigat hanc insaniam sæpius; etiam in aula et senex, libris de Beneficiis, quos tunc scripsit. Quid, quod in illo De Tranquillitate (sub initium) palam negat « placere sibi mensas varietate macularum conspicuas, » nec solere uti? Mira hæc impudentia, in re conspicua et ejus ævi oculis objecta, palam sic dissimulare, aut mentiri. Non arbitror; et magis Dionem, aut cui Dio partes has adsignat. Nam ex oratione aliqua adversaria hæc videri alibi (I. Manud. Dis. XIX), adnotavi: atque obiter ibi divitiarum crimen dilui, legendum si quis volet. Sed magis ipsum Senecam legat, qui sub hoc tempus De Vita Beata librum edidit, in quo scopum habet adversus criminantes se tueri. O elegantem, o sapientem libellum! et calumniam hoc ipso caram, quod fuerit huic eliciendo.

CAPUT VII.

Mores, et primum abstinentia, veritas, sanctitas pietasque.

Sed mores ipsi etiam hoc de opibus refrigerant, et usum iis clamant, non abusum. Quid enim in fastum, luxum, pompam? doceant, et silemus. In cibos fortasse, et lautitiam? Audiamus ipsum, in publico profitentem: « Ego quum Attalum audirem in vitia, in errores, in mala vitæ perorantem, sæpe misertus sum generis humani, et illum sublimem altioioremque humano fastigio credidi... Quum cœperat voluptates nostras traducere, laudare castum corpus, sobriam mensam, puram mentem: non tantum ab illicitis voluptatibus, sed etiam supervacuis, libebat circumscribere gulam et ventrem. Inde mihi quædam permansere, Lucili; magno enim ad omnia impetu veneram: deinde ad civilem vitam reductus, ex bene cœptis pauca servavi. Inde ostreis boletisque in omnem vitam renuntiatum est: inde in omnem vitam unguento abstinemus: inde vino caret stomachus: inde in omnem vitam balneum fugimus. » (Epis. CVIII.) Quæ talis alibi frugalitas, an quo nomine appellanda? Et scripsi de ea in Laudatione Senecæ (I. Manud. Dis. XVIII): ne hic iteremus. Jam reliqua etiam vita seria et severa. Non

corruptit eum aula, nec ad familiare et cognatum pæne vitium adulationem? flexit. Minime; ipse ad Neronem: « Diutius morari me hic patere, non ut blandiar auribus tuis: nec enim mihi hic mos est: maluerim veris offendere, quam placere adulando. » (II De Clem.) Et jam moriturus, apud Tacitum, referri jubet principi: « Non sibi promptum in adulationes ingenium: idque nulli magis gnarum, quam Neroni, qui sæpius libertatem Senecæ, quam servitium expertus esset. » (XV Ann.) Amplius, quæ morum vitæque exactio, et examen? Iterum ipse: « Utor hac potestate, et quotidie apud me causam dico. Quum sublatum e conspectu lumen est, et conticuit uxor moris jam mei conscia, totum diem mecum scrutor, facta ac dicta mea remetior. Nihil mihi abscondo, nihil transeo: quare enim quidquam ex erroribus meis timeam, quum possim dicere: Vide ne istud amplius facias, nunc tibi ignosco? » (III De Ira.) Potest majus aut clarius studium elucere virtutis? Denique et pietas in Deum et submissio, quoties apparet? Unum excerptum posuero: « Si quid credis mihi, intimos affectus meos tibi quum maxime detego: in omnibus quæ aspera videntur et dura, sic formatus sum. Non pareo Deo, sed assentior; ex animo illum, non quia necesse est, sequor. Nihil unquam mihi incidet, quod tristis excipiam, quod malo vultu: nullum tributum invito conferam. » (Epist. xcvi.) Et plura sunt talia in *Manuductione*, aut *Physiologia*, a nobis notata. Imo tam claræ quædam pietatis, ut Tertullianus et prisci Nostrum appellent, *Concilia* ipsa quædam auctoritate ejus (in fragmentis posui) utantur. Atque adeo Otho Frisingensis asserat: « L. Senecam non tam Philosophum, quam Christianum dicendum. » Atque ob has eminentes virtutes, etiam illo ævo, ingens de eo opinio, et vel imperio destinabant. Tacitus aperte hoc agitatum scribit: « Ut traderetur imperium Senecæ, quasi insonti, claritudine virtutum ad summum fastigium dilecto. » (XV Ann.) O Roma, non manebat te hæc felicitas, nec Deus sic respexit! Alioqui,

Libera si dentur populo suffragia, quis tam
Perditus, ut dubitet Senecam præferre Neroni?

(JUVEN. Sat. X.)

At enim de veris virtutibus ejus quidam dubitant, et verba hæc ac scenam fuisse. An igitur in morte fidem non fecit, quam omnia humana in levi haberet, quam Deo se præberet?

CAPUT VIII.

Mors ejus, fortis, constans, e Tacito narrata.

Et de ea commodum videamus: unde autem potius, quam e fidissimo scriptorum Tacito hauriemus? Verba ejus ecce habes:

« Sequitur cædes Annæi Senecæ lætissima principi, non quia conjurationis manifestum compererat, sed ut ferro grassaretur, quando venenum non processerat. Solus quippe Natalis, et hactenus prompsit: missum se ad ægrotum Senecam ut viseret conquerereturque, cur Pisonem aditu arceret: melius fore si amicitiam familiari congressu exercuissent. Et respondisse Senecam, sermones mutuos et crebra colloquia neutri conducere: ceterum salutem suam incolumitate Pisonis inniti. Hæc ferre Granius Silvanus tribunus prætoriæ cohortis, et an dicta Natalis, suaque responsa nosceret, percontari Senecam jubetur. Is, forte an prudens, ad eum diem ex Campania remeaverat, quartumque apud lapidem suburbano rure subsiterat. Illo propinqua vespera tribunus venit, et villam globus militum sepsit. Tum ipsi cum Pompeia Paulina uxore et amicis duobus epulanti mandata imperatoris edidit. Seneca missum ad se Natalem, conquestumque nomine Pisonis quod visendo eo prohiberetur, se ratione valetudinis et amore quietis, excusavisse respondit. Cur salutem privati hominis incolumitati suæ anteferret, causam non habuisse, nec sibi promptum in adulationes ingenium: idque nulli magis gnarum quam Neroni, qui sæpius libertatem Senecæ, quam servitium expertus esset. Ubi hæc a tribuno relata sunt, Poppæa et Tigellino coram, quod erat sævienti principi intimum consiliorum, interrogat, an Seneca voluntariam mortem pararet. Tum tribunus nulla pavoris signa, nihil triste in verbis ejus aut vultu deprehensum confirmavit. Ergo regredi et indicere mortem jubetur. Tradit Fabius Rusticus, non

eo quo venerat itinere reditum, sed flexisse ad Fenium præfectum, et expositis Cæsaris jussis, an obtemperaret interrogavisse, monitumque ab eo, ut exsequeretur, fatali omnium ignavia. Nam et Silvanus inter conjuratos erat, augebatque scelera in quorum ultionem consenserat. Voci tamen et aspectui pepercit. Intromisitque ad Senecam unum ex centurionibus, qui necessitatem ultimam denunciaret. Ille interritus poscit testamenti tabulas: ac denegante centurione, conversus ad amicos, quando meritis eorum referre gratiam prohiberetur, quod unum jam tamen et pulcherrimum habebat, imaginem vitæ suæ relinquere testatur, ejus si memores essent, bonarum artium famam tam constantis amicitiae laturos. Simul lacrymas eorum, modo sermone, modo intentior in modum coercentis, ad firmitudinem revocat, rogans: « Ubi præcepta sapientiæ? ubi tot » per annos meditata ratio adversum imminentiā? Cui enim igna- » ram fuisse sævitiam Neronis? neque aliud superesse post ma- » trem fratremque interfectos, quam ut educatoris præceptorisque » necem adjiceret.» Ubi hæc atque talia velut in commune disse- ruit, complectitur uxorem; et paululum adversus præsentem formidinem mollitus, rogat oratque temperaret dolori, ne æternum susciperet, sed in contemplatione vitæ per virtutem actæ, desiderium mariti solatiis honestis toleraret. Illa contra, sibi quoque destinatam mortem adseverat, manumque percussoris exposcit. Tum Seneca gloriæ ejus non adversus, simul amore, ne sibi unice dilectam ad injurias relinqueret: « Vitæ, inquit, delinimenta monstraveram tibi, tu mortis decus mavis; non invidere exemplo. Sit hujus tam fortis exitus constantia penes utrosque par, claritudinis plus in tuo fine.» Post quæ, eodem ictu brachia ferro exsolvunt. Seneca, quoniam senile corpus et parvo victu tenuatum, lenta effugia sanguini præbebat, crurum quoque et poplitum venas abrumpit. Sævisque cruciatibus defessus, ne dolore suo animum uxoris infringeret, atque ipse visendo ejus tormenta, ad impatientiam delaberetur, suadet in aliud cubiculum abscederet. Et novissimo quoque momento suppeditante eloquentia, advocatis scriptoribus, pleraque tradidit, quæ, in vulgus edita ejus verbis, invertere supersedeo. At

Nero nullo in Paulinam proprio odio, ac ne glisceret invidia crudelitatis, inhiberi mortem imperat. Hortantibus militibus, servi libertique obligant brachia, premunt sanguinem, incertum an ignaræ. Nam ut est vulgus ad deteriora promptum, non defuere qui crederent, donec implacabilem Neronem timuerit, famam sociatæ cum marito mortis petivisse; deinde oblata mitiore spe, blandimentis vitæ evictam: cui addidit paucos postea annos laudabili in maritum memoria, et ore ac membris in eum pallorem albertibus, ut ostentui esset, multum vitalis spiritus egestum. Seneca interim durante tractu, et lentitudine mortis, Staium Annæum diu sibi amicitiae fide et arte medicinæ probatum, orat provisum pridem venenum, quo damnati publico Atheniensium iudicio exstinguerentur, promeret: alatumque hausit frustra, frigidis jam artubus et clauso corpore adversum vim veneni; postremo stagnum calidæ aquæ introiit, respiciens proximos servorum, addita voce, Libare se liquorem illum Jovi liberatori. Exin balneo illatus, et vapore ejus exanimatus, sine ullo funeris solempni crematur. Ita codicillis præscripserat, quum etiam tum prædives et præpotens, supremis consuleret. »

Hæc Tacitus: neque pigebit insistere leviter, et examinare, aut illustrare. Ait, *Lætissimam principi hanc cædem*. Jamdiu enim gravabatur boni rectique hunc doctorem, et reverentiæ illud frænum (quod vel invito inhærebat) semel excutere voluit, eo sublato. Tamen aliter juraverat, ut Suetonius prodidit: « Senecam, inquit, præceptorem ad necem compulit, quamvis sæpe commeatum petenti, bonisque cedenti, persancte jurasset, suspectum se frustra, periturumque potius, quam nociturum ei. » Juravit, id est Deos quoque illusit. Ait, *Quando venenum non processerat*. Tentaverat enim, et ita idem Tacitus supra (eodem libro): « Tradidere quidam, venenum Senecæ per libertum ipsius Cleonicum paratum, jussu Neronis; vitatumque a Seneca, prodicione liberti, seu propria formidine, dum simplici victu, et agrestibus pomis, ac, si sitis admoneret, profluente aqua vitam tolerat. » Pergit. *An prudens*. Quasi gnarus conjurationis, et diei destinatæ.

Item, « Ex Campania remeaverat. » E villa aliqua ibi sua. Et sane ibi ante obitum sæpe in secessu vixit et plerasque Epistolarum ad Lucilium scripsit. « Quartumque apud lapidem. » In villa item aliqua sua. An Nomentana? Hoc Xicho Polentinus scripsit, sed mera, puto, conjectura. Neque Tacitus admittit, qui de *quarto lapide* ab urbe prodit: atqui Nomentum vel *duodecimum* distat. « Nulla pavoris signa. » En dignam philosopho, et quidem Stoico, mortem: quam et sequentia deprædicant. « Imaginem vitæ suæ. » Obsecro, si fœdus Seneca ut Dio voluit, hæcne de vita sua, in clausula diceret? amicos scilicet, et arbitros ejus quotidie, sic falleret? « Modo sermone. » Leniter, et ut in alloquiis. « Adversus præsentem formidinem mollitus. » Non rescribo temere: tamen ambigat aliquis, an non *mollitam*, et ad uxorem referatur. Sequentia videntur inducere, quum rogat temperaret dolori, et quæ jungit. « Vitæ, inquit, delinimenta. » Hæc et pleraque alia, sunt ipsa Senecæ, aut certe similia: quia exstabant vulgata, ut mox dicet. « Senile corpus. » Meo calculo LXIII, aut quatuor annorum. Neque ultra fuisse, Neronis illa ad Senecam evincunt, non diu ante prolata, apud Tacitum: « Verum et tibi valida ætas, rebusque et fructui rerum sufficiens: » quæ de seniore haud vere dicas. « Advocatis scriptoribus. » O virum, o animi robur! in ipsa etiam morte dictare, quod posteros juvaret. Neque enim ambigendum, talia fuisse, ac constantiæ et sapientiæ mera præcepta. Argumentum, quod *in vulgus edita*: haud futurum, nisi præclara aliqua essent. Et quia edita, Tacitus omisit; o improvide factum! et nobis quoque cygnæas illas voces audire vel levi aure esset! « Stagnum calidæ aquæ. » Solium; et tunc primum calida usus, quum non ultra usus. « Balneo illatus. » Laconico et sicco, ut opinor. Nam vapore, et acrimonia caloris, exanimatum ostendit. « Quum etiam tum prædives et præpotens. » Aliquid est, in quo Tacitus carpere videtur: nec satis tamen capio. Tacitum funus voluit, et solemnia ejus vetuit: sed quomodo in eo supremis suis consulit? An ne testamentum Nero rumperet? qui fortasse heres in parte magna scriptus, et nolebat sibi per impendia aliquid perire. An in eo parcimo-

niam Senecæ tangit? sed verba examinata non huc eunt. Alius videbit.

CAPUT IX.

Corpus, morbi, forma.

Finivi, nisi placet de corpore aliquid addi: et juvat magnorum ingeniorum etiam habitacula, ut sic dicam, novisse. Corpore igitur a pueritia infirmo fuit. Ipse de matertera, postquam in urbem perlatus esset: « Illius pio maternoque nutricio, per longum tempus æger, convalui. » (Consol. ad Helv., cap. 16.) Et in epistola quadam: « Longum mihi commeatum valetudo dederat, repente evasit. Quo genere? inquires. Prorsus merito interrogas: adeo nullum mihi ignotum est. Uni tamen morbo quasi assignatus sum: quem quare Græco nomine appellem, nescio: satis enim apte dici suspirium (*asthma*) potest. » (Epist. LIV.) Et mox addit: « Omnia corporis aut incommoda, aut pericula, per me transierunt. » Vide senem, bene exercitatum! qui etiam adolescens destillationibus vexatus fuit, et per eas videbatur ad tabem ire. Ipse iterum: « Vexari te destillationibus crebris ac febriculis, eo molestius mihi est, quia expertus sum hoc genus morbi, quod inter initia contempsi. Poterat adhuc adolescentia injurias ferre, et se adversus morbos contumaciter gerere: deinde succubui, et eo perductus sum, ut ipse destillarem. Ad summam maciem deductus, sæpe impetum cepi abrumpendæ vitæ: patris me indulgentissimi senectus retinuit. » (Epist. LXXIIX.) Satis clare scribit, de macie sua, et marcere: nec mirum Caligulæ sic a fæmina persuasum. Scribit enim Dio: « Quum causam quamdam in Senatu egregie et feliciter Seneca egisset, livore suffusum illum principem, qui solus videri eloquens volebat, cogitasse de Seneca tollendo: et fecisset, nisi una e concubinis admonuisset, Frustra mortem parari jam morituro: tabe quippe laborare. » Credidit, et saluti ea res Senecæ fuit. Adeo verum est, quod ipse (an huc adspiciens?) scripsit: « Multorum mortem distulit morbus, et saluti illis fuit, videri perire. » Ceterum corpore sicco et exhausto ad extremum fuit: quid mirum vel a morbis, vel ma-

gis a studiis? Et Tacitus etiam tertiam causam adjungit: « Corpus parvo victu tenuatum. » Neque id formosum fuisse, indicare videtur ipse Seneca alibi: « Quod libros meos petis, non magis ideo disertum me puto, quam formosum, si imaginem meam peteres. » (Epist. XLV.) Tangit, non fuisse: et imago quæ a Fulvio quidem Ursino prodita est, vix præfert dignum illo animo vultum.

Ceterum, corpus etsi tenuè firmabat exercitiis durioribus: et cultu agri, et fossione vinearum: cujus meminit in Epistola quadam (Ep. CIV), et Quæstionibus Naturalibus (Lib. III, cap. VII): ubi « diligentem vinearum fossorem » se appellat: itemque univèrse hortorum; quod *artificium* etiam *suum* dicit. (Ep. CXII.)

CAPUT X.

Libri, qui non exstant.

(Libros qui nunc exstant memorare omittit Lipsius; quippe qui in omnium manibus versantur. Quid de illis sentiat fuse satis exposuit duobus locis, sempe in Judicio, quod in suæ editionis fronte posuit, nos vero post hocce caput exscripsimus, et in Manuductione ad philos. stoicam, lib. I, dissert. XVIII, quem locum infra leges.)

De corpore tantum est: nec ab eo nobis fructus: ab animo maximi, et per Indicem videamus. Scripta enim ejus exstant multa, plura non exstant: et hæc, quod eruere potui, hic dabo. Perierunt igitur, primum:

VERSUS ejus et poemata, quos certum est ubertim scripsisse. Ipse in exsilio fecisse ostendit; et Tacitus, jam etiam senio-rem, et in aula. Ita enim invidi calumniantur apud Neronem: « Objiciebant etiam, eloquentiæ laudem uni sibi adsciscere, et Carmina crebrius factitare, postquam Neroni amor eorum venisset. » (Lib. XIV.)

ORATIONES, sive causarum Actiones. Egit multas et illustres, atque in ipso Senatu: ut omittam quas principi scripsit, in Senatu item recitandas. Neque dubito Edicta ad populum, et Epistolas graviore, ab illo conscriptas, aut dictatas: quorum omnium levis memoria superest, et tulit, ut solet, ævum.

DE TERRÆ MOTU liber, quem juvenem se scripsisse ipse tes-

xxxvj DE VITA ET SCR. L. A. SENECAE.

tatur VI Nat. Quæst. , cap. 4. Non desideres , quia eandem materiam , in iisdem Quæstionibus , retractavit.

DE MATRIMONIO. Fueritne liber , an epistola , nescio : sed citat Hieronymus adv. Jovinian. lib. I.

HISTORIA , aut compendium ; ex Lactantii VII , cap. 15.

DE SUPERSTITIONE liber , haud dubie inter sapientes. Laudat et excerptit quædam Augustinus , VII De Civit. Meminit et Tertullianus in Apologetico.

DIALOGI ; quos Fabius nominat , nec ultra.

MORALIUM libri. Lactantius citat lib. II , cap. II , atque alibi , et ipsemet noster Epist. CVI ; initio , et epist. CIX. Scripsit in extremo , ut ibi apparet : o insigne opus ! et lugeo interceptum.

EXHORTATIONUM libri. Plures enim fuerunt , e Lactantio , et Fragmenta nostra vide. Hoc ipsum quis non inter egregia operum censebit reponendum ? Sunt alia , sed quæ incerto ad hunc referas : ut Notarum libros , qui patris magis fuerunt. Item De Causis. Ita enim scriptor innominatus Rerum Britannicæ : « Seneca de Causis commemorat , Catonem oratoris officium definientem dixisse , Orator est vir bonus dicendi peritus. » Sed is quoque patrem spectat , et sunt Controversiarum libri : in quorum primo , Præfatione ipsa , hoc Catonis reperies ibi citatum. Si quid me etiam fugit , in Fragmentis reperies : etsi minora non tam effugiunt , quam patior elabi ¹.

Sed heus , EPISTOLAS ad Divum Paulum non memoramus ? Quæ nunc sunt , non sunt tanti : imo certum est ejusdem auctoris , et Pauli et Senecæ , illas esse , et compositas a semidocto in ludibrium nostrum. Tentat Latine loqui quisquis auctor fuit. Ergo inter se non scripserunt ? Hieronymus (de scriptoribus Eccles.) , Augustinus (Epist. LIII , ad Maced. et VI De Civit. c. 10) ; atque etiam antiquior utroque Linus Pontifex (De Passione divi Pauli.) , asserunt , et passiva opinio olim fuit. Atque adeo Jo. Sarisberiensis (Lib. VIII. Polycrat , cap. 13.)

¹ Ex novissime repertis Senecæ fragmentis , quæ ad Nostræ edit. calcem reperies , discimus a Nostro scriptum quoque librum *de vita patris* ; et disputationem *de amicitia* , quæ fortasse Moralium librorum pars fuit.

fortiter : « Desipere videntur qui non venerantur eum, quem Apostolicam familiaritatem meruisse constat. » Itaque rejicere hoc totum et calcare non ausim : fuerint aliquæ, sed aliæ : si istæ, requiro judicium optimorum Patrum. Sed quid alii etiam de Seneca, videamus.

JUDICIUM

SUPER SENECA EJUSQUE SCRIPTIS.

(EX EODEM J. LIPSIQ.)

VIDEO inter veteres, tres fuisse qui Senecam ex professo culpant, Caligulam, Fabium Quinctilianum, Aulum Gellium : qua causa, aut fine, videamus. De Caligula, Suetonius :

« Lenius comptiusque scribendi genus adeo contempsit, ut Senecam, tum maxime placentem, Commissiones meras componere, et Arenam esse sine calce, diceret. » (Cap. 53.)

Caligulæ hoc judicium est : nempe illius, qui « cogitavit etiam de Homeri carminibus abolendis : itemque Virgilio et T. Livii scriptis, ex omnibus bibliothecis amovendis. » (Sueton. cap. 34.) En hominem, cui bona scilicet placeant : et quo arbitro Seneca stet, vel cadat. Quid tamen in diceris illis voluit? *Commissiones componere*, id est, pompæ tantum et theatris apta scribere : quæ florem et fucum magis, quam robur et veritatem haberent. Sunt enim *Commissiones*, quum inter se ingenia committuntur, pro palma : ἀγωνίσματα Græcis, καὶ ἐπίδειξις. Hoc eo spectat, quod, ut Suetonius dixit, *comptum et lenè* illud dicendi genus Caligula odisset. Et de *comptu*, in Seneca est, fatemur : de *lenitate*, mihi non videtur, in istis quidem philosophis, ubi robur magis est, et acrimonia : fortasse aliter in orationibus, de quibus proprie Caligula fortasse censebat. Sed alterum, quale est? *Arenam sine calce*. An quod minuta commattia, et sensus jaceret, parum inter se devincta? quod difflieret

oratio ejus, nec hæeret? An etiam, quod longus et sine fine esset, sicut stadium vel circus (nam id quoque Arena) sine meta? Possis utrovis ducere: et de priore, mox in Fabio viderimus: de altero, certum est uberem et copiosum in rebus verbisque esse, eidem etiam Fabio assertum. Atque hunc igitur audiamus: non per convicia, sed iudicio, ut apparet, et consilio arbitrantem. Ait, lib. X:

« Ex industria Senecam in omni genere eloquentiæ versatum diatuli, propter vulgatam falso de me opinionem, qua damnare eum et invisum quoque habere sum creditus. Quod accidit mihi, dum corruptum, et omnibus vitiis fractum dicendi generis, revocare ad severiora iudicia contendo: tum autem solus fere hic in manibus adolescentium fuit, quem non equidem omnino conabar excutere, sed potioribus præferri non sinebam; quos ille non destiterat incessere: quum diversi sibi conscius generis, placere se in dicendo posse iis, quibus illi placerent, diffideret. Amabant autem eum magis, quam imitabantur, tantumque ab illo defluebant, quantum ille ab antiquis descenderat. Foret enim optandum, pares, aut saltem proximos illi viro fieri: sed placebat propter sola vitia, et ad ea se quisque dirigebat effingenda, quæ poterat. Deinde quum se jactaret eodem modo dicere, Senecam infamabat: cujus et multæ alioquin, et magnæ virtutes fuerunt, ingenium facile et copiosum, plurimum studii, et multa rerum cognitio, in qua tamen aliquando ab iis quibus inquirenda quædam mandabat, deceptus est. Tractavit etiam omnem ferme studiorum materiam; nam et orationes ejus, et poemata, et epistolæ, et dialogi feruntur. In philosophia parum diligens, egregius tamen vitiorum insectator fuit: multæ in eo claræque sententiæ, multa etiam morum gratia legenda, sed in eloquendo corrupta pleraque, atque eo perniciosiora, quod abundant dulcibus vitiis. Velles eum suo ingenio dixisse, alieno iudicio. Nam si aliqua contempsisset, si parum concupisset, si non omnia sua amasset, si rerum pondera minutissimis sententiis non fregisset: consensu potius eruditorum, quam puerorum amore comprobaretur. Verum sic quoque jam robustis, et superiore genere satis firmis, legendus vel ideo, quod exercere

potest utrumque judicium. Multa enim, ut dixi, probanda in eo, multa etiam admiranda sunt : eligere modo curæ sit, quod utinam ipse fecisset ! Digna enim fuit illa natura, quæ meliora vellet, quæ quod voluit, effecit. »

Ista Fabius ; quem boni rectique plurimum judicii censorem agere, libens fateor : nisi sicubi affectus abducit, quod hic vereor factum. Ipse non dissimulat, sparsam de se opinionem, iniquiorem Senecæ esse : et ego hercules agnosco. Tamen vel sic bona de Seneca, quædam alia dicit : et pensitemus. Ait : « In omni genere eloquentiæ versatum. » Magna et vera laus est : versa et prosa valuit, omne studiorum argumentum fere tractavit. Pergit : « Ingenium facile et copiosum. » Agnoscimus : et de facilitate, quis non inter legendum videt, fluere omnia e pleno pectore, et inexhausto illo ingenii fonte ? Ipse de se : « Qualis sermo meus esset, si una sederemus aut ambularem, *illaboratus et facilis*, tales esse Epistolas meas volo. » (Epist. LXXV.) De Epistolis hoc signate. Atqui eæ sunt, quæ curam et tractationem habuisse, inter omnia scripta, videantur. Jam de *Copia*, inventiones illæ tam variæ et dispares, in una re *Moralium*, dicent. Quot libri sunt, quot etiam fuerunt ? Et inter omnia similia, nihil idem : imo vix sententiam aut imaginem reperias iterata. Mirabitur, si quis inquiret, et tale exemplum alibi requireret. Iterum Fabius : « Plurimum studii. » Quod me dat in stuporem. In aula, in conjugio, in illo genere vitæ, familia, opibus, occupationibus, potuisse in libris scriptisque sic esse. Sed ipse pertinax et intempestivum suum studium non celat, scribitque Lucilio suo : « Nullus mihi per otium dies exit : partem noctium studiis vindico. Non vaco somno, sed succumbo ; et oculos vigilia fatigatos cadentesque in opere delineo. Secessi non tantum ab hominibus, sed a rebus : et primum a meis. Posterorum negotium ago : illis aliqua, quæ possint prodesse, conscribo. Salutare admonitiones, velut medicamentorum utilium compositiones, litteris mando. » (Epist. VIII.) En virum diligentem studiorum, et nostri ! quis non amet pariter, nobis sic natum et occupatum ? Verba ea repete et examina, quisquis es : pudebit vel spargere, vel audire calumniam, in generis humani sic aman-

xl JUDICIUM SUPER SENECA

tem. Studium autem illud nisi tale fuisset, unde tot istæ operæ quæ habemus, et non habemus? Voluptati, somno; vitæ detraxit: quod nobis impendit. Pergit etiam Fabius: « Multa rerum cognitio. » Vides Polymathiam, quam novelli judices frustra detractum eunt. At Fabius candide donat, et magnus ille Plinius, qui *Principem eruditionis*, invidendo elogio, appellat. Et quis detrahet, qui varia in omni materie scripta ejus videt, aut cogitat? In poesi plurima fuerunt: exstat Medea tragœdia, et gloriæ sufficit aut palmæ, in hoc quidem genere scriptorum. Quid oratoria ejus, historica, philosophica, miscella? Omnia enim tractavit, non solum tetigit: atque etiam *Dialogos* scripsit (ut hic Fabius) quo argumento nescio, et desiderabile tamen mihi hoc opus. At una etiam Satyra in Claudium exstat: quam varie docta, arguta, venusta? nec Venus aut Lepor aliquid addant. Sed porro etiam Fabius: « Egregius vitiorum insectator. » Sane fuit, et vel nimium hac parte aliquis dicat, aut potius jam dixit. Mihi tamen non videtur; aut nimius etiam Epictetus, qui vel acrius ea insectatur. Cynicum hoc fuit, destringere passim et defricare: Stoici tenuerunt, etsi modestius, et in scriptis magis quam sermone, usurparunt. Quis autem in philosopho damnet, vitia insequi, pellere; virtutes advocare, inducere? proprium illorum opus est, aut debet. Cæterum noster hac parte merito a Fabio attollitur, acer et calidus insectator; et hostis toto animi sensu. Vide stimulos et ictus sententiarum, quum hoc agit: vide insurgentem, et pæne dicam ardescentem. Simplicius de Epicteti acrimonia: « Qui ab ea non excitetur, eum non nisi apud inferorum tribunalia corrigendum. » De nostro verissime usurpem; sensum boni honestique non habet, quem eo non impellit. At ipse, inquit, hæc non sensit. Non sensit? da qui simulat, et sic scribit. Sophocles olim vere:

..... ἀνδρα γὰρ καλῶς
 Πράσσοντ' ἀνάγκη χρηστὰ κερδαίνειν ἔπει'
 virum est opus
 Bene facientem, verba consequi bona.

Est opus et e fonte puro, pura; e sordido, sordida et maculantia

aliqua manare. Neque abnuo, simulari ista posse, et solere : sed sic , ut frigus et remissio appareat, et uno verbo, animi dissensio et pugna. Amplius : « Multæ in eo claræque sententiæ. » Hoc unice jactamus, et parem ei in Græcia aut Latio non damus ; quid parem ? vix propinquum. Atque eæ sententiæ acres , argutæ , penetrantes sunt ; et quod caput, salutare. Unus libellus, una epistola ejus dabit, quod satis sit vitæ formandæ, aut corrigendæ, si quis medenti se donat. Denique Fabius : « Multa probanda, multa etiam admiranda sunt. » Quid hoc est ? censorem, an laudatorem induximus ? adhuc talis fuit : et ex animi sensu, contra animum pæne fuit. Venite, audite, qui Fabium nobis obducitis : ego plura aut majora non dixerim, qui Senecam produco. « Est probabilis, est *admirabilis* in multis : » quid ultra volumus ? nam ubique talem esse, conditio hæc hominis non capit. Sunt igitur et culpæ, sive vitia : atque ea ab eodem Fabio (nam ego ordine excerpam) audiamus. Primum est, « quod antiquos incesserit, diversi conscius sibi generis. » Hoc caput, hic fons est Fabianæ reprehensionis : qui veteris eloquentiæ (nec immerito) amator, revocare eam, et nimium ævi sui comptum, et fractum dicendi genus emendare conabatur. Qui autem tuebantur, Senecam auctorem aut ducem præferabant : ideoque et hunc repellit, aut invadit. Ait, « veteres incesse : » nec falso ; minime antiquarius Seneca, et epistolæ istæ (ubi judicia talia inspergit) docent. Imo adeo abhorret, ut vix alium quam Virgilium e poetis advocet, aut Publium : raro vetustioris ævi aut styli quemquam. Proprium aliquod et suum genus habuit : ut solent ista vel cum ætatibus mutari, vel pro ingenio atque animo cujusque formari. Quis Ciceronem Graccho aut Catoni similem dicat, aut velit ? Nec illi Senecam, aut Plinium : sed nec Tacitum ; nam et iste causas egit, et orationes scripsit. Tamen puro sinceroque judicio, laudanda in stylo et eloquio hi posteriores etiam habent. Quid de Symmacho dicam, quem multi bonique jam olim mirantur ? tantum etiam ab illis abivit, quantum illi a Cicerone. Ut in vultibus nostris, sic in stylo diversitas : et laudabiles etiam formæ, non sunt, ut si dicam, uniformes. At enim multa Senecæ « in eloquendo, ait

Fabius, corrupta. » Ab hac causa, quam dixi, a cultu et flore nimio: denique etiam, quod « rerum pondera minutissimis sententiis fregit. » Ita enim idem addit: neque abnuo, crebras et minutas istas sententias intervenire. Sed pondera etiam rerum frangere? hoc nego, in istis quidem philosophicis libris, qui exstant. Augent magis, et intendunt. Stoicorum hoc proprium fuit, non gladius, sed pugiunculis, rem gerere: et brevi et accincto sermone esse. Docui alibi (I. Manuduct. Diss. xiv): et vel Epictetus, qui superest, dicet. Imo vero in philosophia mire hoc decere videtur: aliud in oratoria fateor, de qua proprie Fabium censere mihi liquet. Et tamen, ut revelata fronte et pectore agam, non etiam abnuo interdum Sententiolas intervenire, frigidam aut inani argutiam: et quas exire magis, quam ferire dicam. Sed paucæ sunt istæ: et meliorum numerus obumbrat. At culpatur etiam Fabius, ut « in philosophia parum diligentem. » Quid hoc est? aut de qua parte loqui eum putem? Logica? non, opinor, tractavit. Naturali? quædam in ea sunt, et nominatim libri VII Quæstionum: sed illi vero ita exacti, curiosi, subtiles, ut ipsa Aristotelea provocent, aut vincant. De Morali igitur? nugæ, regnum hic inter omnes tenet. Sed Fabii mentem ego hanc arbitror, non inquisisse nimis aut penetrasse in interiora Philosophiæ; externa hac populari, et velut medicante, contentum. Quod fateor: et ipse noster sæpe hunc sensum et finem suam prodit, utilia magis quam subtilia sequi. Prodit, et mihi probat: atque utinam operati omnes philosophiæ huc eant! Ultimum est, « Pleraque corrupta in eo esse. » Quod ad eloquentiam iterum spectat, non illam puram, simplicem, et antiquam: jam fassi sumus, et prædiximus: « oratio ejus (Taciti verbis) multum cultus prætulit. » Quare? causa duplici: « ut fuit illi viro amœnum ingenium, et temporis ejus auribus accommodatum. » Ecce, prior causa ab ingenio et indole est, culta et amœna, facili et copiosa: altera ab ævi moribus et sensibus, cui oratio fere se aptat. Noster verissime: « Quemadmodum uniuscujusque actio dicenti similis est; sic genus dicendi imitatur publicos mores. » (Epist. cxiv.) Corruptio igitur ista, non nisi in cultu nimio: et quid valde dam-

nes? ipse Fabius fatetur, « abundare eum dulcibus vitis. » Sane dulcibus : et capiuntur, scio, isti ipsi qui carpunt. Sed ad Fabium satis : tertius assurgat, et agat A. Gellius, qui sic :

« De Annæo Seneca partim existimant, ut de scriptore minime utili, cujus libros attingere nullum pretium operæ sit : quod oratio ejus vulgaris videatur et protrita ; res atque sententiæ aut inepto inanique impetu sint, aut ut levi et quasi dicaci argutia ; eruditio autem vernacula et plebeia, nihilque ex veterum scriptis habens neque gratiæ neque dignitatis. Alii vero, elegantiae quidem in verbis parum esse, non inficias eunt ; sed et rerum, quas dicat, scientiam doctrinamque ei non deesse dicunt ; et in vitiis morum objurgandis severitatem gravitatemque non invenustam. » Dux partes sunt ; prior ex professo hostilis, nec judicium sed odium adfert. Ait, « scriptorem minime utilem. » Tunc? quin unica ejus epistola magis talis, quam Agelli¹ tui omnes fructus. « Attingere libros nullum operæ pretium. » Non vobis illis, siqui logodædali tantum estis, et in una lingua polienda occupati. Deinde, « Oratio ejus vulgaris et protrita. » Quid potest vanius? alii nimium cultum objiciunt ; hic nullum. An id indicium est, modum tenuisse? « Res et sententiæ inepto inanique sonitu. » Tua, ita me Deus, omnia hæc verba : sed non tua : aliis nescio quibus tribuis, mox mitiora, et vero magis confinia adjungis. Ea ipsa tamen tenuem et macram, ut sic dicam, laudem habent : notam autem animi tui ab hoc scriptore aversi, a quo et stylo nimium divertis. Hæc causa repudii ; quæ quisque amat et habet, amari ab aliis vult ; et odit dissentientes. Audi semel, A. Gelli ; tu nil nisi veteres Comicos, et Latii puritatem sectaris, et exprimis (fatendum est) : noster in via alta et alia, in cothurno est : ne revoca ad tuum soccum. Denique in te, et omnes istos caniculas ; genus scribendi et materiem videamus : nihil pro ea melius fortasse potuit, aptiusque. Philosophatur, animos et mores format, excitat a formidine, a luxu et fastu reprimit : hæc

¹ *Agelli* voce utens, Lipsius in hujus scriptoris, quem Agellium, uno verbo, vocat, nomine cavillatur, parum feliciter.

omnia fortiter et calide agenda sunt, et oratio talis adhibenda. An non fecit? Ciceronem in eo genere confer, stagnum dices: hunc autem flumen rapidum, quod lectorem secum trahit. Satis, satis; ego Senecam universe, admiratione magis quam laude prosequendum arbitror: in partibus aliquid esse quod censeas, aut cui succenseas, non nego. Sane decidit interdum, aut a se mutat; ut in jocis aut dictis, quam ineptus alibi, sive affectatus est! in laudibus aut vituperiis, sine modo! exordia, aut transitus, longinqua, aut comica! incuria etiam in historiis! inquisitiones aut dissertationes in philosophia, sed et philologia tenues! Sunt enim ista, sed pauca: et meliorum statim interventu ita pensantur, ut momentum ad deprimendum non habeant, in hac iudicii lance. Itaque sententiam pro te, Seneca, audacter ferimus: in philosophia, et præsertim morali ejus parte, vicisti qui fuerunt, qui erunt: accipe palmam, non magis quam Herculi clavam (omnes omnia faciant) extorquendam. In ipsa eloquentia, duæ tuæ virtutes eximiæ: copia in brevitate, vehementia in facilitate. De copia, bonus iudex et sagax statim agnoscit, et Fabius ut peculiarem virtutem etiam alibi adsignat: « Copiam Senecæ, vires Africani, maturitatem Afri. » (Lib. XII, cap. 10.) Ut ridere merito sit illos, qui siccum et aridum nobis dicunt. At de vehementia ego ejus miror: et est tota oratio fere accincta, intenta, et robur in ea et acrimonia, qua vel ad Demosthenem se jactet. Δεινότης, quæ mirabilem illum oratorem facit, cum isto certe ei communis est, itemque numeri illi viriles. Unde autem, nisi ab animo tali? et « pectus est (pulcherrimo sensu Fabius) quod disertos facit, et vis mentis. » Judica sic, bone Lector, et bono tuo (spondeo, respondeo) Senecam ama.

DE L. ANNÆO SENECA

VETERUM AUCTORUM LOCI.

EUSEBIUS, in Chronologia.

« L. ANNÆUS SENECA Cordubensis, præceptor Neronis, et patruus Lucani poetæ, incisione venarum, et veneni haustu periit. » (Olymp. CCXI.)

B. HIERONYMUS, de Scriptoribus Ecclesiasticis.

« L. Annæus Seneca Cordubensis, Sotionis Stoici discipulus, et patruus Lucani poetæ, continentissimæ vitæ fuit : quem non ponerem in Catalogo Sanctorum, nisi me illæ epistolæ provocarent quæ leguntur a plurimis Pauli ad Senecam, et Senecæ ad Paulum : in quibus, quum esset Neronis magister, et illius temporis potentissimus, optare se dicit, « ejus esse loci apud suos¹, cujus sit Paulus apud Christianos. » Hic ante biennium quam Petrus et Paulus coronarentur martyrio, a Nerone interfectus est. »

COMMENTARIUS ANTIQUUS IN JUVENALIS Sat. V, versu 109.

« *A Seneca.* Hic sub Claudio, quasi conscius adulteriorum Juliæ Germanici filix, in Corsicam relegatus, post triennium revocatus est; qui etsi magno desiderio Athenas intenderet, ab Agrippina tamen erudiendo Neroni in palatium adductus, sævum immanemque natum et sensit cito, et mitigavit² : inter

¹ *Ejus esse loci apud suos.* Hoc in adsimulatis illis epistolis adumbratum exstat : « Nam qui meus apud te locus, qui tuus velim ut meus. » Balbuties est, fueritque : « qui tuus apud tuos locus, velim ut meus. »

² *Sensit cito, et mitigavit.* Pro mente Scholiastæ videbatur : « et indicavit. » Nam sequentia sic volunt.

xlvj VETERUM AUCTORUM LOCI.

familiares solitus dicere : « Non fore sævo illi leoni , quin ,
» ~~gestato~~ ~~semel~~ hominis cruore , ingenita redeat sævitia. » Huic
postremo , ~~quod~~ ~~habitus~~ esset inter conscios conjurationis Pisonianæ , Nero per ~~Tribunum~~ ultimam necessitatem denunciavit.
Hic interritus , amicorum ~~animos~~ , quibus jam ejus casus lacrymas exciverat , ad firmitudinem revocavit , rogitans : « Ubi
» præcepta sapientiæ ?¹ ubi tot per annos meditata ratio adversus
» imminentia ? cui præterea ignara fuerit Neronis sævitia ?
» neque aliud superesse post matrem fratremque interfectos ,
» quam ut educatoris præceptorisque necem adjiceret. » Deinde sibi venas præsecans , crurumque venas abrumpens , et durante tractu lentitudineque mortis , hausto veneno , postremo calidæ aquæ stagnum introiens , exanimatus est. »

TACITUS , lib. XV Annalium. Cujus verba in Vita data et explicata sunt.

Cetera quæ ad Senecæ vitam pertinent , videre potes apud eundem auctorem lib. XI , XII , XIII , XIV et XV Annalium : sed et apud Dionem lib. ult. , Suetonium et Xiphiliuum in Nerone , Plutarchum *περὶ ἀσπυρίας* , et in vita Othonis.

¹ *Ubi præcepta sapientiæ ?* Sunt a Tacito sumpta , an ex ipsis Senecæ verbis ? quæ vulgo tradita Tacitus scribit.

DE L. ANNÆO SENECA

AUCTORUM ELOGIA.

L. JUNIUS MODERATUS COLUMNELLA, lib. III, de Re rust. cap. 3.

« SED Nomentana regio¹ nunc celeberrima fama est illustris, et præcipue quam possidet Seneca *vir excellentis ingenii atque doctrinæ*, cujus in prædiis vinearum jugera singula culleos octonos reddidisse plerumque compertum est. »

M. FABIUS QUINCTILIANUS, lib. XII, cap. 10.

« In his etiam quos ipsi vidimus, *copiam Senecæ*, vires Africani, maturitatem Afri reperimus. »

TACITUS, Annalium lib. XII.

« Agrippina, ne malis tantum facinoribus notesceret, veniam exsilii pro Annæo Seneca, simul Præturam impetrat, lætium in publicum rata, ob *claritudinem studiorum ejus*, utque Domitii pueritia *tali magistro* adolesceret, et consiliis ejusdem ad spem dominationis uteretur. »

IDEM, lib. XIII.

« Quamquam oratio composita a Seneca *multum cultus* præferret, ut fuit illi viro *ingenium amænum*, et temporis illius auribus accommodatum. »

IDEM, eodem libro.

« Burrhum tamen et Senecam *multarum rerum experientia cognitos*. »

PLINIUS, lib. XIV, cap. 4.

« Novissime Annæo Seneca *principe tum eruditionis*, ac po-

¹ *Nomentana Regio*: Ubi prædium et vineæ Senecæ, epist. CIV et CX.

lentis, quæ postremo nimia ruit super ipsum, minime utique miratore inanium. »

PLINIUS JUNIOR, lib. V, epist. III, de his qui doctrina et moribus insignes amatoria luserunt.

« Sed ego verear ne me non satis deceat quod decuit M. Tullium, C. Calvum, Asinium Pollionem, M. Messalam, Q. Hortensium, M. Brutum, etc. Annæum Senecam, etc. »

FRANCISCUS PETRARCHA, epist. ad Annæum Senecam.

« Plutarchus (inquit) siquidem Græcus ¹ homo, et Trajani principis magister, suos claros viros nostris conferens, quum Platoni et Aristoteli, quorum primum divinum, secundum dæmonium Græci vocant, Marcum Varronem, Homero Virgilium, Demostheni Marcum Tullium objecisset, ausus est ad postremum et ducum controversiam movere, nec eum tanti saltem veneratio discipuli continuit. *In uno sane suorum imparia prorsus ingenia non erubuit confiteri*, quod quem tibi ex æquo in moralibus præceptis objicerent, non haberent. »

IDEM, epistola contra Gallum.

« Et cum Tullio Senecam pono, de quo Plutarchus magnus vir et Græcus ultro fatetur, *nullum in Græcis fuisse, qui sibi in moralibus possit comparari.* »

¹ *Plutarchus si quidem Græcus.* etc. Unde hæc Petrarcha, nescio: in hodierno Plutarcho non puto legi. Bis quidem nominat Senecam: sed sine laudatione alia aut elogio. Semel libello, De non irascendo: « Ideo, inquit, quum Nero tabernaculum quoddam octangulum, forma et pretio eximium confici jussisset, Seneca ad eum: Ostendisti pauperem teipsum; nam si hoc amiseris, tale non reparabis. Et ita evenit, quum navis submersa esset, periit et tabernaculum: quod Nero tamen moderatius tulit, memor Senecæ admonitionis. » Iterum in Galba, ubi de Othone: « Otho utebatur familiariter Seneca, cujus opera et monitu missus est a Cæsare proprætor in Lusitaniam. » Attende obiter; generosa illa postea mors Othonis, ab hac consuetudine et præceptis Senecæ profecto fuit. Aliquid, etsi molli, ex forti amicitia adhæsit. Hactenus in Plutarcho reperio: cætera fide Petrarchæ nituntur. (Qui quidem, ut sæpe patet, non nulla veterum scripta in manibus habuit quæ nunc deperdita sunt.)

FRONTO ORATOR apud Joh. Salisberiensem Polycrat, lib. VIII.

« Seneca tantus utique, quem Fronto, secundum quosdam nepos Plutarchi, asserit, sic universos exterminare errores, ut aurea videatur sæcula reformare, et Deos ab humano genere exsulantes, ejus opera reocatos, hominibus contracta societate misceri. »

DIO lib. LIX.

Ὁ δὲ δὴ Σενέκας ὁ Ἀναῖος Λούκιος ὁ πάντας μὲν τοὺς καθ' ἑαυτὸν Ρωμαίους, πολλοὺς δὲ καὶ ἄλλους σοφίᾳ ὑπεράρας, διεφθάρη παρ' ὀλίγον, μητ' ἀδικήσας τι, μήτε δόξας, ὅτι δίκην τινὰ ἐν τῷ συνεδρίῳ παρόντος αὐτοῦ τοῦ Γαίου καλῶς εἶπε : « Annæus Seneca, qui omnes sui aevi Romanos, multos vero et alios sapientia anteiit, propemodum periit : etsi nihil admisisset vel suspicione levi, sed quia causam quamdam in Senatu, præsentè Caïo, diserte egerat. »

XIPHILINUS in Nerone.

Ἐδυσχέρανεν ὁ τε Σενέκας καὶ ὁ Βούρος, φρονιμώτατοί τε ἅμα καὶ δυνατώτατοι τῶν περὶ τὸν Νέρωνα ὄντες, etc. » Ægre tulerunt Seneca et Burrhus, prudentissimi simul et potentissimi eorum qui Neroni aderant. »

JUVENALIS, Satyra V.

Nemo petit modicis quæ mittebantur amicis,
A Seneca, quæ Piso bonus, quæ Cotta solebat
Largiri.....

IDEM, Satyra VIII.

..... Quis tam
Perditus, ut dubitet Senecam præferre Neroni ?

IDEM, Satyra IX.

Temporibus diris igitur jussuque Neronis
Longinum, et magnos Senecæ prædivitis hortos
Clausit, et egregias Lateranorum obsidet ædes
Tota cohors.

MARTIALIS, lib. VIII, ad Ovidium.

Facundi Senecæ potens amicus.

AUCTORUM ELOGIA.

MARTIALIS, lib. XII.

Non es, crede mihi, bonus; quid ergo?
 Ut verum loquar, optimus malorum.
 Pisones, Senecasque, Memmiosque,
 Et Crispos mihi redde, sed priores:
 Fies protinus ultimus bonorum.

TERTULLIANUS de Anima, cap. 20.

Seneca, *sæpe noster*.

AUSONIUS in Gratiarum actione pro consulatu suo ad Gratianum Imperatorem.

Dives Seneca, non tamen consul.

SIDONIUS APOLLINARIS ad Felicem.

Non quod Corduba præpotens alumnis
 Facundum ciet, hic putes legendum,
 Quorum unus colit hispidum Platona,
 Incassumque suum monet Neronem.

Cetera elogia inter Fragmenta reperies ad nostræ editionis calcem.

JUSTI LIPSII
MANUDUCTIONIS

AD

STOICAM PHILOSOPHIAM

LIBRI TRES;

L. ANNÆO SENECAE

ALIISQUE SCRIPTORIBUS ILLUSTRANDIS.

JUSTI LIPSII MANUDUCTIONIS

AD STOICAM PHILOSOPHIAM

LIBER PRIMUS.

Quam nobis nullum aliud propositum sit, nisi ut lectori facem ad Senecæ scripta prælucentem præbeamus, ex hoc primo Justi Lipsii Manuductionis libro ea tantum excerptenda censuimus quæ ad hunc finem conferebant. Itaque prima novem capita, quæ circa philosophiam generatim sumptam, illiusque doctrinæ commoda et varios eventus versantur, quamvis per se optima sint, omisimus, ab iis tantum hanc Manuductionem incipientes, quæ ad Stoicos vere spectant. Attamen, ut tractatus ordo rerumque series percipi posset, Dissertationum titulos exscribendos curavimus.

DISSERTATIO I. *Adhortatio ad Philosophiam omni ætati aptam et utilem et Liberales scientias non tanti videri.*

DISS. II. *Conducere tamen hactenus Liberales, si præparant: non autem insistendum et inhærendum iis esse.*

DISS. III. *Philosophiam non damnari, nec alienam, imo utilem Christianis esse. Tricas tamen et cavillos vitandos; et cum modo habendam.*

DISS. IV. *A quibus petenda Philosophia? Aristoteles et Plato laudati: nec tamen his solis adhærendum.*

DISS. V. *Electione utendum, et hoc sine Sectæ præcipuæ ostensæ: et primum Barbarica.*

DISS. VI. *De secta Italica: ejus auctore Pythagora: item bonitate, sed non diuturnitate. Aliquid de Nigidio Sextio et Seneca in hanc inclinatis.*

DISS. VII. *Tres Græcanicæ Philosophiæ partes, an sectæ: ac primo de Poetica.*

DISS. VIII. *De Ionica Philosophia, et Thalete auctore: de successione ejus, atque examinati Sidonii quidam versus de Socrate, et ab eo sectis, eæque in Tabula propositæ.*

DISS. IX. *Sectæ Epicuricæ, et variatio in auctore. Confundi cum alijs a quibusdam. Successio in tabella.*

DISSERTATIO X.

Stoici obiter laudati, eorum successio : et de auctore ipso Zenone.

Stoicos in hac recensioe requiri a te jamdiu scio : sed dilatatos a me, non omissos. Causa, quia seorsim dare placuit, philosophorum (pro meo sensu) maximos optimosque : ideoque seorsim, et in sua Tabula, dabo apices eorum, et qui familiam hanc, ut sic loquar, duxerunt. Caput omnium,

ZENO, CITTIEUS.				
PERSEUS, Cittieus.	ERILLUS, Carthaginiensis. (Qui defecit.)	CLEANTHES, Assius.	ARISTO, Chius.	ATHENODORUS, Solensis.
SPHÆRUS, Bosphoranus.		CHRYSIPPUS, Solensis.		
DIOGENES, Babylonius.		ZENO, Sidonius.		
ANTIPATER, Sidonius.		ZENODOTUS.		
PANÆTIUS.				
POSIDONIUS.	ASCLEPIODOTUS.	APOLLONIUS.		

Et plures, quorum nomina facilius, quam successionem aut ævum, certo dare. Ergo quosdam differo, istos levi luce perfusus. ZENO ductor est, qui « Cratetis cynici auditor, verecundia prohibitus, ne in illam impudentiam (Diogenis verba) se daret. » Itaque dogmata fere tenuit, sed leviter a vitæ genere et habitu abivit. Is patria Cittieus fuit, id est e Cittio Cypri oppidulo, ad mare, ortus. Strabo : « Cittium, habet portum qui claudi potest ; illinc ortus Zeno, stoicæ sectæ dux et princeps. » (Lib. XIV.) Diogenes : « Zeno Cittieus, e Cypri oppidulo Græcanico, sed quod Phœnicas incolas habuit. »

Suidas hoc ipsum « Pœnus cognomine dictus est (Zeno) quoniam Pœni (Græce *Phœnices*) incolæ oppiduli fuerunt. » Cicero huc spectat, aut qui apud eum Zenoni illudunt : « Tuus ille Pœnulus (scis enim Citiicos, clientes tuos, e Pœnicia profectos) verba versare cœpit. » (IV De Finib.) Et aſibi : « Zeno Citiicus, advena quidam, et ignobilis. » (V Tusc.) Illudunt, in quo jure gloriatur ipse : e majoribus esse Syris, et Judææ finitimis, a quo tractu sapientia in alias oras, ut dixi, diffusa. E qua autem Pœnicia parte? Sidone, ut opinor; ex Diogene : « Afficiebantur erga Zenonem etiam Citiiei, qui in Sidone erant. » (In Zenone.) Ut appareat eam gentem, sive familiam amplam, colonias emisisse, et illam a se in Cypro urbeculam dixisse. Patria ergo talis : quis ipse? peregrinus : factis, verbis, scriptis laudatus, et laudandus. Vita continens, adstricta, et austeritati atque inopiæ propior : et quod in Decreto publico Atheniensium perscribitur, « aurea corona donatus (raro in id genus hominum honore) quia vitam suam exemplar omnibus proponebat, consentaneam verbis ac doctrinæ. » O vere philosophum ! et qui paratis opibus donisque abstinuit, imo spreuit. Nam rex Antigonus Gonatas (inter bonos magnosque ponendus) sæpe ad hunc visendum, audiendum, fruendum Athenas venit : ad se præmiis evocavit : nunquam movit. Itaque dicere solitus rogantibus, Cur illum ante omnes suspiceret? — « Quia, inquit, multa me et magna sæpius offerente, nunquam neque elatus neque humilis apparuit. » Vult dictum, mansisse in tenore et æquilibrio illo animi, in sola virtute fundati. Itaque illo mortuo, idem rex proclamavit : Quale theatrum perdidisti? Sed quanquam in amicitia hac Regis et totius populi affectu, pauper perseveravit, uno an nullo servo contentus? De uno, Diogenes suadeat, qui aliquando percussisse servum in furto deprehensum narrat : de nullo Seneca, qui satis adfirmate : « Unum fuisse Homero servum, nullum Zenoni, a quo cœpit Stoicorum rigida et virilis sapientia, satis constat. » (Consol. ad Helv., cap. 12.) Ne dubitari quidem vult : esto, faveo et credo. Vita, moribus, sermone, habitu, severum vel, prave interpretantibus, austerum fuisse autumant : nisi si in convivio et potu : ubi remittebat, et

h J. LIPSII MANUDUCTIONIS

detendebatur. Omisi dicere, de initio ejus sive aditu ad Philosophiam : qui ab injuria Fortunæ, aut verius beneficio fuit. Mercator enim, et dives (ad mille talenta possedisse dicitur) Athenas venit, purpuram e Tyro venalem vexit : naufragium fecit, et in portum Philosophiæ venit. Nam quum Athenis moestus versaretur, legere cœpit, rogare, discere ; denique Crateti adhærere : annos jam natus circiter triginta. Vixit autem nonaginta octo, ut plerique tradunt : ut Persæus ejus discipulus, duntaxat septuaginta duos¹. Sepultus publice, ex decreto Atheniensium, in Ceramicò : Diogeni traditum, in quo et verba Decreti. Pausanias non pugnat, qui monumentum Zenonis, et Chryssippi Solensis, extra urbem ponit, prope Academiam : quia duplex scilicet Ceramicus, et in urbe via, et extra urbem ager, ubi sepeliri solent de rep. bello vel aliter bene meriti. Pluria scripsit : sed quod excerptam ad ingenium judiciumque viri notificandum, Pythagorica, et Quæstionum Homeriarum libros quinque. Vides in quibus auctoribus deditus fuerit ? utroque capite Sapientiæ, et quod ejus alumni mecum mirentur.

DISSERTATIO XI.

Discipuli ejus, et præcipui deinde doctores : descripti vel laudati ab aliquot notis.

At hunc CLEANTHES excepit, qui *φρέωντης* joco dictus, a labore quem noctibus sumebat, puteos exhauriendi ; ut diem studiis, et alimenta sibi daret. Præter Diogenem, etiam Seneca : « Cleanthes aquam traxit, et rigando horto locavit manus. » (Ep. XLIV. lib. XIII.) Patria Assus fuit, urbs Æolidis : quod et Strabo sic testatur. « Natura et arte munita est Assus, a mari et portu arduum et difficilem ascensum habens. Cleanthes Stoicus philosophus, qui Zenoni Cittio successit in schola, et eam Chryssippo Solensi reliquit, hinc natus est. » Simplicius, « Statuam Cleanthis admirabilem se vidisse » testatur, « in ipsa Asso, magnificentiæ Romani Senatus specimen, viri ejus honori dedicatam. »

¹ Ipsemet in epistola ad Antigonum, octogenarium se scribit.

AD STOIC. PHILOS. LIB. I. lvij

(Comment. ultimo in Epict.) A Cicerone « Pater Stoicorum » dicitur (III De Nat. Deor.) : et alibi, « Majorum gentium Stoicus. » (IV Academ. Quæst.) Meruit hæc et plura elogia, ipse quoque vita ac scriptis egregius : et multa horum versu Iambico complexus. Fragmenta docent. Longævus item, et Zenonis annos dicitur æquasse. Diogenes : et adde Lucianum in Longævis.

CHRYSIPPUS huic successit, cui Soli patria, urbs Ciliciæ, postea Pompeiopolis dicta : quod prædones ibi Pompeius locasset. Diogenes ambigit an non Tarsensis fuerit : Strabo definit, « Chrysippum Solensem, patrem vero Tarsensem : sed huc commigrasse. » (Lib. XIV.) Mirifice hunc laudant, ut Cicero : « Chrysippus acerrimo ingenio. » Iterum : « In omni historia curiosus. » Itemque : « Somniorum Stoicorum vaferrimus interpret. » Denique alibi : « Qui fulcire putatur porticum Stoicorum. » (II De Nat. Deor.) Cui adsonat illud *παροιμιώδης* apud Diogenem :

Εἰ μὴ γὰρ ἦν Χρύσιππος, οὐκ ἂν ἦν Στοά.

Chrysippus haud esset, nec esset Porticus.

Et doctrina sane multa, lectione, atque scriptione fuit : adeo ut volumina reliquerit ad septinginta et quinque : vicitque numero priores omnes, victus ab Epicuro. Itaque Cicero alibi : « Nihil esse a Chrysippo prætermissum in Stoicis. » (I De Finib.) Nube autem testimoniorum in scriptis uti solet ; adeo ut in quodam opere quum Euripidis Medeam totam fere inseruisset, qui librum tenebat rogatus, Quid scripti esset ? — « Euripidis, Medea, » facete responderit. (Diogen. in Vita.) Logicæ autem plurimam operam dedit : ingenio atque arti ita fisus, ut dicitaret : « Doctrina dogmatum (id est Decretorum) se egere tantum : nam probationes a se reperturum. » (Ibid.) Et vulgo jactabatur : « Si dii vellent Dialectica uti, Chrysipea usuros. » (Ibid.) Itaque « solius Logicæ partis volumina reliquit trecenta undecim. » (Ibid.) Notabile, an et laudabile ? Negat Seneca, et audet « Chrysippum in ordinem cogere, magnum virum, sed tamen Græcum : cujus acumen nimis tenuè retunditur, et in se sæpe replicatur : etiam quum agere aliquid videtur, pungit, non perforat. » (I De Benef., c. 4.) Bonum judicium, et universe etiam amplectendum. Sane Chrysippus, a moribus et vita ad

disputatiunculas divertisse videtur : et uno verbo , virilem illam Sapientiam enervasse. Etsi ipse in vita tamen purus , et animi erecti , adeo ut , quum multa scripserit , numquam Regi aut Dynastæ aliquid inscripserit : extra ambitionem , et fructu operis aut fama contentus. Sed et sui magna fiducia , cuidam roganti , « Cu filium optime instituendum traderet? » respondit : « Mihi ; nam si quem supra me putarem , ipse me ei darem. » (Diog.) Magnum ingenium fuisse , clarum est ; virum , probabile ; nec de Logica nimis obstat , quia ipse quoque ostendit et edixit , talia juvenibus magis , et in flore aut luxu quodam ingeniorum , quam viris senibusque convenire. Nam ad Dialecticum Cleanthi imminentem : « Desine , inquit , hunc grandem natu a seriis abducere : nobis juvenibus hæc proponere. » (Diog.) Sentiebat , juvenes præparari per hæc talia et exerceri : viros et maturos in melioribus esse. Cæterum acuminis laudem tulit , et Seneca de eo pronunciat : « Chrysippus , penes quem subtile illud acumen est , et in imam penetrans veritatem : qui rei agendæ causa loquitur , et verbis non ultra quam ad intellectum satis est , utitur. » (I De Benef. c. 3.) Nota inibi et Brevitatem , et quamquam multa , non multis scripsisse : quod proprium fere Stoicorum fuit. Vixit annos LXXIII , et statua ei ab Atheniensibus posita , in Ceramico , quam , quia ferme a vicino equite occuleretur , Carneades Κρύψ-τρον appellabat. Cicero ejus meminuit : « Statua est in Ceramico Chrysippi , sedentis porrecta manu. » (De Finib. I.) Non ergo mirum , occultum fuisse et oppansum ab equite , quia sedentem , ut solent docentes : et alias etiam tenui atque infirmo corpusculo fuit. Pausanias « Chrysippi Solensis statuam locat in Gymnasio , quod Ptolomæum a conditore dicitur , haud longe a foro. » (Lib. I.) Ergo Ceramicum interiorem accipi hic magis est. Ad alios eo. — AUDITOR. Verbum interpono : qui Dialectica illa Chrysippi (nam observavi) sic in pretio , quum Aristotelis jam esset? qua nobis quidem nihil videtur perfectius aut acutius. — LIPSIVS. Nobis : alia olim judicia : nec nos in morte omnium Chrysippi operum sententiam feramus. Sequitur , et excipit

ZENO Sidonius , de quo Diogenes in Zenone , quum plures fuisse hoc nomine notat : « Quintus , inquit , Chrysippi discipulus , qui

libros quidem paucos scripsit, sed complures reliquit discipulos. » Eusebius, ubi Chrysippum nominasset, addit : « Nam hujus (Chrysippi) discipulum et successorem Zenonem, aiunt dubitasse super universi conflagratione. » (Lib. XV Præpar. Evang.) De hoc ipso Suidas, et dubitatum de patria ostendit : « Zeno Dioscoridis filius, Tarsensis : ut vero quidam, Sidonius, discipulus Chrysippi Tarsensis, Philosophi Stoici, et successor. » Ab eodem doctore

DIOGENES, cognomento Babylonius ; non quia vere ibi natus, sed a vicino et notiore loco sic dictus. Laertius : « Fuit et Diogenes Stoicus ex Seleucia oriundus : sed Babylonius, ob viciniam, cognominatus. » (In Vita Diog. Cynici.) Chrysippi auditor fuit : « Magnus et gravis Stoicus » Ciceroni insignitus. (Cic. I De Divinat. ; III De Offic.) Factum ejus, philosopho et Stoa dignum, in Seneca : « Diogeni Stoico de Ira quum maxime disserenti adolescens protervus inspuit. Tulit hoc leniter ac sapienter : Non quidem, inquit, irascor, sed dubito tamen an irasci oporteat. » (De Ira III, cap. 38.) Stoicum agnominat tantum ; et sic sæpe in Stobæo, atque hunc puto. Romæ fuit, legatus, de quo Cicero : « Lælio et Scipione adolescentibus, Stoicum Diogenem, et Academicum Carneadem, video ad Senatum ab Atheniensibus legatos esse missos : qui quum reip. nullam unquam partem attigissent, essetque eorum alter Cyrenæus, alter Babylonius ; nunquam profecto scholis essent excitati, neque ad illud munus electi nisi in quibusdam principibus (Romanis) temporibus illis fuissent studia doctrinæ. » (IV Tusc.) Sed addo etiam, Carneadem hunc discipulum Diogenis ejus fuisse. Ex ipso Cicerone : « Quum aliquid ejusmodi inciderat (*cavillatorium et spinosum*), sic ludere Carneadessolet : Si recte conclusi, teneo ; sin vitiose, minam Diogenes reddat ; ab eo enim Stoico Dialecticam didicerat. » (IV Acad. Quæst.) Huic auditor successorque fuit

ANTIPATER Sidonius, quem Laërtius in Zenone, atque alibi, nominat. De disciplina a Diogene, Cicero auctor : « Aliud Diogeni Babylonio videri solet, aliud Antipatro discipulo ejus, homini acutissimo. » (III De Offic.) Atque alibi in primis Dialecticis

reueret : « Duo vel principes Dialecticorum , Antipater et Ar-
 chidemus, opiniosissimi homines. » (IV Acad.) Attollit et Seneca :
 « Antipater, inter magnos sectæ hujus (Stoicæ) auctores. »
 (Ep. xcii.) Nominat et Epictetus (lib. III, Diss. xxi), velut inter
 Triumviros : et Plutarchus hoc quoque ad notitiam viri prodit :
 « Stoicus Antipater, quia non valebat neque volebat pedem con-
 ferre cum Carneade, scribebat autem et libros implebat suis in
 eum refutationibus, καλαμοβόας, quasi calamo-clamator dictus
 est cognomento. » (De Garrulitate.) Quod calamo scilicet incla-
 maret, voce mutus esset. Reperio et Antipatrum Tyrium, item
 Stoicum : qui Catoni Uticensi in adolescentia doctor, atque adeo
 in contubernio Romæ fuit. Plutarchus in vita Catonis hoc pro-
 didit : estque ille de quo Cicero : « Antipater Tyrius Stoicus,
 qui Athenis nuper est mortuus. » (II De Offic.) Verius autem,
 hunc diversum a priore esse : sicut et Antipatrum Tarsensem,
 quem inter illustres Stoicos Strabo nominavit. An non iste sit,
 quem Cleanthis γνώριμον, id est discipulum, Clemens Alexan-
 drinus fecit ? (Lib. XIV.) Primo illi successit

PANÆTIUS, ille inclytus, et inter vertices, de quo Cicero :
 « Posidonii doctor, discipulus Antipatri, Panætius. » (I De Di-
 vin.) Rhodius patria fuit : quod Strabo notavit (lib. XIV.), ejusque
 majores inter belli duces, aut athletas. Magni eum fecit idem
 Cicero, ornavitque elogio : « Panætius princeps, meo quidem
 judicio, prope Stoicorum. » (IV Acad.) Iterum : « Homo in
 primis ingenuus et gravis, dignus illa familiaritate Scipionis et
 Lælii. » (IV De Finib.) Enimvero Scipio ille Africanus poste-
 rior, ita virum æstimavit et amavit, ut domi habuerit, nec a se
 dimiserit, etiam quum ad res aut bella iret. Cicero : « Historiæ
 loquuntur, P. Africani, in nobili illa legatione, quam ante
 censuram obiit, Panætium unum omnino comitem fuisse. »
 (IV Acad.) De qua ipsa re Plutarchus : « Missus Africanus ad
 res regum inspiciendas, Alexandriam venit. Comitabantur eum
 amicus unus, philosophus Panætius, servi quinque. » (In
 Apoph.) Diu vixisse apparet ; nam Cicero ex Posidonio tradit,
 « triginta totos annos superfuisse, postquam libros De Officiis
 edidisset. » (III De Offic.) Seneca nominat aliquoties, sed tantum.

POSIDONIUS, discipulus prioris, ut dixi; Apameæ in Syria natus. Alius ab isto est, item Stoicus (de quo et Suidas), qui Alexandrinus Diogeni agnominatur: ævo anterior, et Zenonis ipsius auditor. Sed hic noster nobilior, et Senecæ laudatus: « Posidonius, ut mea fert opinio, unus ex iis qui plurimum philosophiæ contulerunt » (Epist. xci.); Ciceroni: « Vidi in podagræ dolore vel omnium maximum Stoicorum Posidonium. » (Ex Fragm. libri de Philosophia.) Quidni laudet? inter doctores eum habuit, et Rhodi operam dedit. Nam inibi vixit plurimum, remp. rexit, scholasque habuit, etsi alibi natus. Strabo: « Posidonius Rhodi remp. administravit, et Sapientiæ studia docuit, in Syriæ tamen Apamea natus. » (Lib. XIV.) Idem vixisse circa suum ævum ostendit, laudatque: « Vir philosophorum nostri ævi plurifariam doctissimus. » (Lib. XVI.) Narrat Cicero (II Tusc.), Pompeium ejus visendi audiendique, e Syria redeuntem, deflexisse Rhodum (addit Plinius, Lib. VII, cap. 3o, « percuti de more fores a lictore vetuisse, et fasces januæ submisisse eum, cui se Oriens Occidensque submiserat »): deflexisse, inquam, Rhodum: et quum decubentem, graviter podagra ægrum, reperisset, doluisse quod audire eum non posset. Sed Posidonium non tulisse, ut frustra tantus vir venisset, itaque dixisse, cum dolore interpellante pugnantem, et subinde exclamantem: « Nihil agis, dolor, quamvis sis molestus, nunquam confitebor te malum esse. » Hæc magni et stoici animi, diversa ab iis quæ in Fragmento ejusdem Ciceronis alibi: « Vidi in dolore podagræ vel omnium maximum Stoicorum Posidonium, nihilo ipsum, quam Nicomachum Tyrium hospitem meum, fortiorem. » (In Hortensio.) Sed cave Ciceronis ea censeas; imo alterius (ut in Dialogis) philosophos oppugnantis et suggillantis: an non ipsius Hortensii? Qui Rhodi pariter eum viderit: etsi Romæ etiam potuit, si verè Suidas; « Posidonium Romam, ducente M. Marcello venisse. » Hoc vero magis assidet, quam cum Scipione Africano vixisse: etsi in Athenæo palam scriptum. Nam ubi Strabonem Geographum laudasset, addidit ad ævum ejus notandum, « Non ita recentem scriptorem esse, quippe qui scribat in libro VII Geographiæ, cognovisse sese Posidonium

illum Stoicum philosophum, qui Scipioni Carthaginis domitori adhæsit, convixitque. » (Lib. XIV.) Hæc sunt nimia mira : nec de Posidonio, sed Panætio certa. Itaque id nomen omnino reponendum, nisi latum et ridicularium errorem Athenæus erravit. Potuit autem Strabo novisse Panætium, qui ad ultimum senium venit, adolescens. Tamen hodie in Strabonis hæc non legas, nisi fallor. Hic est porro Posidonius, cujus moderatio, non eruditio solum laudatur, judicio Stoicus : et ideo aliquando dissentiens, ut qui « sectam deserere maluerit (Galenus de eo) quam veritatem. » Atque ista fere successio est ad Augusti ævum : neque ultra quæro. Addam e Sidonio imagines et habitudines quorundam. Nam ille in epistola quadam, ait « per gymnasia vel prytanea pingi Zenonem fronte contracta, Chrysippum digitis propter mensurarum spatia laxatis, Cleanthem propter utrumque corrosis. » (Lib. IX, epist. iv.) Invenies inibi et de aliis Philosophis, sed ego meos excerpti. De Zenonis fronte, non mirum ; severus et subacerbus fuit, superciliosus. Zenodotus in Epigrammate :

Ζήνων ὄν πολὺ σιμνὸς ἐπισκυνίω.

Cum cano angustus Zeno supercilio.

Denique in proverbium ivit, *Stoicum supercilium* : et *Stoica gravitas*. De Chrysippi digitis constrictis, dissentire Cicero videatur, qui facit *sedentem, porrecta manu*. Sed potest pansa manus esse, et digiti cohærere, etsi non inflecti. Qui tamen habitus vix ad numeros in quibus complicari varie solent : ad quos palam Sidonius non hic tantam refert. Nam et alibi, « Chrysippi numeros, et Euclidis mensuras » ita jungit. (Lib. IV, epist. III.) An ad Soritem igitur hæc spectant, cui Chrysippus inventor, et illum numerosum adscensum vel descensum ? Dicas ex eodem Sidonio (Carm. XXIII.) :

Non hunc, si voluit rotare rhythmos,

Quidquam proposito virum morari

Chrysippus potuisset ex acervo.

Adde et Scholiastem Persii in illud,

Inventus, Chrysippe, tui finitor acervi.

Sed ut de mea mente dicam, longinqua satis hæc Sidoniana sunt

magisque obvium , ad Dialecticam et subtiles brevesque conclusionunculas ejus referri. Id enim digiti adstricti notare ; et item manus porrecta , disputantem potest. Simile in Cleanthis corrosis digitis. Neque hic , inquam , assentior ; quid enim singulare ille in Numeris aut Spatiis ? et cur digiti ab iis corrosi ? Vide an non ad diligentiam et intentionem viri magis referas : notumque per eam , rodi ungues. An et ad attritos digitos ab antlia obiter adspectum ? cogitetur. Sidonius idem alibi (Carm. II.) :

..... Arroso quidquid sapit ungue Cleanthes.

DISSERTATIO XII.

Alii aliquot clari Stoici ; et præsertim qui in Senecæ scriptis.

AUDITOR. Alios omittis , in Tabella et Indice positos : juvet novisse. Sæpicule enim lego , et nomina occurrunt : neque ævo aut notis aliis semper distinguo. LIPSIUS. Ad laborem addis : si gratum tamen , exsequar , et spero profuturum.

PERSÆUS est a latere primus ; quem vides e schola Zenonis fuisse : atque ego e patria etiam addo. Nam et ipse Cittieus. Qua in re lusit apud Athenæum Bion Boristhenites : qui conspecta statua ejus ænea , in qua inscriptum , PERSÆUS ZENONIS ΚΙΤΤΙΕΥΣ : « Ipse errasse scriptorem dixit , faciendumque ὀξετύς » ; quod esset Zenonis famulus. Scilicet , quod in Diogene est , vere famulatum Zenoni tradunt , librosque descripsisse et alia ministeria obiisse : etsi postea ad Antigonum regem rediit , a quo donatus Zenoni fuerat. Apud istum (regem dico) sapientiæ peramantem , et titulo suo dignum , in gratia fuit , atque etiam ad rem civilem et militarem promotus. Nam Acrocorintho eum præfecit , a qua arce Corinthus ipsa , imo Peloponesus , pendebat : sed parum felici exitu , quum astu Arati Sicyonii arx capta fuit , et Persæus ipse ejectus , vel , ut quidam , interfectus. Ejectum I Putarchus refert , qui etiam dictum ejus postea narrat , cum disserente quodam , « Solum sapientem belli ducem esse : » subjecit : « Et nobis olim hæc visa , ex Zenonis scitis ; sed mutavi , et juvenis Sicyonius (Aratum signabat) aliter me condocfecit. » (In Arato.) At interfectum , Pausanias clare : « Aratus ,

inquit, quum Antigonus Acrocorinthum cum valido præsidio obtineret, quum alios pugna victos interemit, tum ipsum custodiæ præfectum Persæum. » (Lib. II.) Iterat hoc ipsum postea : « Aratus et Sicyonii præsidium Acrocorinthi totum ejecerunt, et interfecerunt Persæum ipsum ab Antigono præpositum. » (In Achaic. I.) Athenæus hæc talia narrat, illudens Philosophastro, et ait eum, « dum assiduis computationibus indulget, arcem ipsam cum Corintho amisisse; illum, qui antea in suis ad Zenonem Dialogis contenderat, *Omnia recte facere sapientem, atque unicum belli ducem esse.* » (Lib. IV.) Atque ipse Plutarcho propior, *ἐπιτεταῖ* duntaxat, *excidisse* eum scribit, non interiisse. Scripsit Dialogos Convivales, ex eodem Athenæo; et parum seria quædam alia certe parum ipse. Cicero hunc nominatum voluit : « Perseus Zenonis auditor, eos dicit habitos Deos, a quibus magna utilitas ad vitæ cultum esset inventa. » (I De Nat. Deor.) Et mox : « Perseus Cittieus. » Sed utrobique *Persæus* rescribendus, quia constanter Græci *Περσαῖον* dicunt.

ERILLUS, sive potius HERILLUS, qui omnia ad scientiam revocavit, et eam unum Bonum esse. Cicero aliquoties meminit : et Diogenes satis dicit, qui seorsim descripsit.

ARISTO Chius a patria, item inter Zenonis *γυωρίμους*, id est *discipulos*, philosophantium lingua. Hunc Athenæus, ex Timone Phlasiis, describit « Zenonis auditorem, sed adulatorem et assecclam Persæi, jam dicti, quia Antigono regi amicus erat. » (Lib. IV.) Cicero aliquoties memorat, et a Zenone suo abiisse ostendit. Nam « Aristo Chius, inquit, præfractus, ferreus, nihil bonum, nisi quod rectum et honestum est, esse dicebat. » (In Hortens. ex Fragm.) Sed explicat magis, et addit : « Aristonis explosa sententia est, dicentis nihil differre aliud ab alio, nec res esse ullas, præter virtutes et vitia, inter quas quidquam interesset. » (IV. De Finib.) Itaque *Media* omnia sustulit, nec in iis momenta ulla, quæ Zeno censuisset. Sed plura de ejus dogmate Diogenes, in fine Zenoniæ vitæ. Seneca virum nominat alibi hoc Chii cognomine, alibi Stoici : et ex ipso liquet eundem esse. (Epistola LXXXIX et XLIV.) Etsi alii etiam Aristones, et duo quidem Peripatetici.

ATHENODORUS Solensis, quartus in Tabula discipulorum Zenonis est. Diogenes inter inclytos et præcipuos nominat: aliquoties et Seneca noster (etsi absque cognomine) sed puto istum. (De Tranq. cap. 3. Epist. x et alibi.) Alioqui et alii hoc nomine fuere; duos quidem Strabo suggerit, et Stoicæ item sectæ. «Tarsus Ciliciæ, inquit, edidit duos Athenodoros, quorum alter Cordylio cognomento, vixit cum M. Catone, atque apud eum obiit: alter Sandonis filius, quem et Cananitam a pago quoque appellat, qui magnos honores a Cæsare Augusto, cujus doctor et familiaris fuerat, consecutus in patriam rediit, eamque turbatam ordinavit et rexit.» (Lib. XIV.) De M. Catone quod ait, Uticensem accipies, nam et diffusius hoc paulo in vita hujus Plutarchus denarrat. «Cato, inquit, incensus studio doctrinæ quum audisset Athenodorum Cordyilionem cognomine, in Stoicis excellentem, Pergami agere, ætate jam grandem, atque eum regum et principum plurium amicitiam aut contubernia refugisse: arbitratus nihil se nunciis aut litteris profecturum, sumpto in duos menses jure legationis liberæ, ipse in Asiam ivit, fretus virtutibus suis, quibus præda ea cederet. Quod factum: et expugnatum virum ac de sententiâ, post aliquot sermones, dejectum secum in castra duxit, ovans ac triumphans, ut re præclarissime gesta, splendidius justiusque quam Pompeius aut Lucullus de regibus aut regnis, quæ tunc maxime capiebant aut vastabant.» Nota Pergami egisse: et ergo *υιχότως* (*probabiliter*) esse illum, de quo Diogenes (in Zenone.): «Athenodorum Stoicum Pergamensæ bibliothecæ præfuisse, inibi libros Zenonis interpolasse, sublatis quæ invidiam aut infamiam vulgo habebant. Sed deprehensum, ipsum in periculo fuisse;» et an ea quoque causa, cur facilius Catoni fuerit abducenti? Tres igitur Athenodori Stoici, et omnes Cilices: ultimus autem Plutarcho in Apophthegmatis nominatus, et Dioni in rebus Augusti.

SPHÆRUS Cleanthis discipulus, etsi Zenonem quoque audivit. Bosphorus ei patria, et de vita ac scriptis ejus pauca seorsim Laertius: quem est videre. Cicero una nota commendat: «Definitiones superiores erant Sphæri, hominis in primis bene deficientis, ut putant Stoici.» (IV Tusc.) Plutarchus Cleomenis

Spartani illius præceptorem facit , et ad gloriam hunc inflammasse. (In Agide et Cleom.)

De ZENONE Sidonio supra dixi : neque enim firmiter scio , quis in schola Chrysippo successerit.

De ZENODOTO , ex Laertio Diogenis discipulum fuisse. (In Zenone.)

Est APOLLONIUS et ASCLEPIODOTUS : ille Straboni , hic Senecæ aliquoties dictus.

Sed postremini hi parum nobiles : duo sunt extra ordinem dicendi. Prior ARCHIDEMUS , sive ARCHED. , ut plurimum¹ scriptus. Hunc Diogenes satis crebro nominat , et quidem inter primores Stoicos , quibus jus censendi. Tarso Ciliciæ ortum Strabo significat : si tamen de isto. « Et incolæ , inquit , tantum curæ ardorisque erga sapientiæ et variæ doctrinæ studia habuerunt , ut vel Athenas vel Alexandriam superaverint , et sicubi inclytæ et frequentes etiam sunt Scholæ. Viri illustres ex ea prodierunt , Antipater , et Archidemus , et Nestor , Stoici. » (Lib. XIV.) Epictetus sæpius nominat , sed semper ut inter vertices , et qui vulgo sic censeretur. (Lib. II , Dissert. IV , et XVII , et XIX. Lib. III ; Dissert. II.) Etiam noster Seneca : « Exclamanti alios opponam cum quibus litiges , Posidonium et Archidemum. » (Ep. cxxi.) Cicero de eodem : « Duo vel principes Dialecticorum , Antipater et Archidemus. » (IV Acad.) De isto , an alio , Plutarchus² cujus verba , ubi ostendit multos voluntarium exsilium elegisse : « Atheniensis , Archidemus , in Parthorum regionem se transferens , in ipsa Babylone Stoicam successionem reliquit. » (De Exsil.) Notabile , etiam Parthos huic sectæ insertos : et magnum viri ardorem , qui ivit , docuit , fecit. Dubitavi an idem esset : imo non videtur , cum illo Strabonis certe , qui Tarsensis , non Atheniensis fuit. An diversi Archidemus , et Archedemus?

Alter quem volui suggestum , est SOTION. Debui Senecæ causa , cui doctor ille fuit. Nam ita in epistola quadam , ubi præteritos annos recolit : « Modo apud Sotionem philosophum puer

¹ Græcis quidem ; nam Latinis fere ARCHIDEMUS.

AD STOIC. PHILOS. LIB. I. lxvij

sed. » (Ep. XLIX.) Iterumque : « Non pudebit fateri, quem mihi amorem Pythagoræ Sotion injecerit. » (Ep. LVIII) An ergo Pythagoreus fuit? vix credam : sed non. alienum ab ea abstinence, fortasse et aliis magnanimi viri scitis, aut institutis. Sitne hic, quem Diogenes et Athenæus citant, libris De successione Philosophorum : quem Stobæus, De Ira ; non adfirmem, vereor ut ille antiquior sit : magis inclinem esse, quem Plutarchus circa suum, id est Senecæ ævum fuisse ostendit. In libro, De pietate fraterna : « Sed et recentiorum philosophorum Apollonius Peripateticus reprehendit et refutavit qui dixerat, Gloriam esse incommunicabilem, quippe juniorem fratrem Sotionem illustriorem quam seipse reddidit. » Tangit aliquod factum circa fratrem, nobis ignotum.

Satis de Stoicis nobilioribus : nunc causam nominis hujus breviter etiam dicam. Zeno in Porticu docuit, quæ Pisianactæa olim dicta, postea picturis varie a Polygnoto decorata, nomen illud ποικίλης sive *Variæ* accepit. Inde igitur nomen, et ἀπὸ στοᾶς, littera mutante et augente, Στωϊκοὶ appellati. Bono omine pinxit ille ; et πολύγνωτος (*multi-notam et nobilem*, ad nomen *Pictoris* allusum) hanc *Porticum*, et *Porticenses*, ut latine sic reddam, orbi terrarum factos scimus. (Diog. in Zen. init. ; Plutarch. in Cimone ; Harpocration in *Polygnotus* ; Pausan. ; Persius, Sat. III. ibi Schol.)

DISSERTATIO XIII.

Cynicos originem Stoicis dedisse, et Dogmata fere convenire. Illi ex professo laudati.

ANTEA Zenonii appellabantur etiam : et cur non Cynici ? nam revera sunt pæne iidem. Itaque et ortum Stoicæ, sunt qui Antistheni adscribant, Cynicæ eidem conditori. Diogenes aperte : « Videtur et virilis illius Stoicæ sectæ princeps auctorque fuisse. » Quidni videatur ? dogmata consentiunt, in vita et cultu aliquid mutant. Itaque poeta recte :

Et qui nec Cynicos, nec Stoica dogmata curat
A Cynicis tunica distantia :

Sic quia veste et habitu differebant; sive quia verecundia tantum, et tegebant Stoici, quæ illi in aperto audebant. Sane, ut Diogenes ait (In Menedemo.) « communio et societas quædam est his duabus sectis, unde et Cynicismum dixerunt brevem ad virtutem viam. » Qui dixerunt? Ipsi Stoici. Atque adeo Zeno definiit, « Sapientem Cynicum debere esse, atque Cynicismum, compendiarium ad virtutem viam. » (Diog. in Zenone.) AUD. Ita mihi Stoicos tuos laudas? et Cynicos etiam facis? Apage sordes illas, et impudentiam; mihi Cicero inlamar: « Cynicorum natio tota ejienda est. Est enim inimica verecundie, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. » (I De offic.) LIPS. Cicero, id est vulgus: hic quidem: frustra autem de Sapientia loquimur, si ad illum iudicem imus. Prima fronte qui Cynica adspicit, tecum dicet: qui restat et inspicit, munditias, pudorem, decus, virtutem inveniet et laudabit. Itaque breviter exploremus: et quidem ab ipso nomine, quod in ludibrium aut probrum trahunt. Aiunt a *canis impudentia* sic dictos, quia nature in publico obsequuntur, ingerendo, egerendo, atque etiam inserendo, animalis illius exemplo. Quod Empiricus abuat, qui ubi Canem laudavit a sagacitate aut prudentia, « quod commoda appeteret, incommoda vitaret; mala agnosceret, et mitigaret; sed et justum, memorem, gratum esse; animosum, et malis infestum: » addit: « inde factum videri, ut philosophi quidam (Cynici) se hujus animalis cognomine commendarint. » (Lib. I, Pyrrhon. cap. 14.) Bene; quid enim tam proprium Cynicis, quam bonos tueri et favere, malos invadere et allatrare? Lærtius et aliam causam suggerit: « Docebat, inquit, Antisthenes in Cynosarge gymnasio, haud procul a portis: unde et Cynicam sectam dictam sunt qui opinentur. Ipse quidem appellabatur *ακλόων*: simplex et ingenuus Canis. » In nomine, hoc est: dogmata autem si videas recto animi oculo, quid culpes, imo quid non suspicias et admirere? « Virtutem sufficere ad beatam vitam. Eam in rebus factisque esse, non verbis. Sapientem sibi satis esse: ejus enim omnia. Nihil ei novum videri: Regem esse: non ad legem, sed virtutem vivere. Sola bona pulchra; mala, turpia. Denique Finem homini secundum vir-

tutem vivere. » Non hæc alta, et puri æthereique anîni et iudicii dicas? Sed nemo melius veriusque legitimum Cynicum (falsos insuper habemus) descripserit, quam magnus ille Epicetetus, in Dissertatione huic rei propria, quam *περί Κυνισμοῦ, de secta Cynica*, indigitavit. (Lib. III, Dissert. xxii.) In compendio, et ordine aliquo dabo, quæ ille, Stoico suo more, calide aut confuse: « Cynicus, inquit, explorator quidam est, et velut legatus a Jove ad visendas res humanas. Diogenes ille, inter capita ejus sectæ, post Chæronensem cladem ad Philippum regem perductus fuit, ut speculator. Statim fassus est, et, Sum, hercules, inquit, sed tuæ ambitionis, sævitæ, et luxus. Itaque monet et inclamat libere, quæ bona, quæ mala sint demonstrat, appetenda, fugienda; et elata manu, velut tragica scena conscensa, homines miseriarum suarum; et vitiorum admonet, ab iisque ad meliora (quantum in ipso est) compellit. Idem est publicus doctor et pædagogus generis humani, instruit simul ac castigat.—(Lib. IV, Dissert. viii.) Idem medicus et velut Æsculapius quidam: qui statim demonstrare possit, et illos si curatione sua utantur sanos fore, et suam valetudinem in argumentum proferre. Convenite omnes, inquit, qui e pedibus, e capite, qui febri laboratis, convenite cæci, amentes; ac videte me ab omni malo expertem et salvum. Denique dominus et rex est sceptro et diademate a Deo ornatus: qui tales facere pollicetur sibi audientes. Ut sciatis, o mortales, vos felicitatem et tranquillitatem, ubi non est, quærere: ecce ego exemplum a Deo vobis sum missus. Non rem habeo, agros, domum; non uxorem, liberos, familiam; imo nec stragulum, aut tunicam, aut aliud vasum. Videtis tamen quam sanus sim? facite mei periculum. Nihil habeo, nihil egeo, ne cupio quidem: non hominem, non locum, non oblectatiunculam, sicut pueri Vindemiæ dies aut ferias.—(Iterum e III Dissert. xxii.) Ecquid mihi deest? nonne sine metu sum? nonne liber? Quando quisquam me in vivendo frustratum vidit? quando in vitando? Quando deum vel hominem aliquem incusavi? Quomodo autem alacer et erectus incedo? quomodo eos tracto et convenio, quos

καὶ τιμῆς? nonne ut mancipia? Quis me conspecto se regem
 et dominum suum videre non putat? Hæc ago, hæc curo: sicut
 οὐκ ἀπορτῶ.

Ὅι λαοὶ τ' ἐπιπεράφαται, καὶ τόσσα μέληεν :

Qui populos moderetur, et ampla negotia curet. (Ex Hom.)

Atque hæc libere omnia, sine trepidatione aut respectu: quippe
 qui sole puriorem mentem conor circumferre. Non habeo satel-
 lites, gladios, pompam sive terriculamenta ista externa: eorum
 loco bona conscientia dat fiduciam mihi et potestatem. Non ipse
 reprehendendus, in alios incurro; verecundia ubique ornatus,
 et honesti amore, illud sine lege aut pœna colo. Cæteri parietibus,
 januis, velis teguntur: ego sub dio, in propatulo ago,
 omnium oculis et inquisitioni expositus, Deo me probō. Atque
 hæc quum facio, evenit ut male audiam, imo vapulem: quid
 mirum a pueris aut fatuis, et qui tangi ulcera sua nolunt? Ego
 vero affectum aut curam non muto, aut mitto: dum vapulo,
cusipus qui verberant diligo, tamquam pater omnium, tam-
 quam frater. Neque animo solum ita firmus et constans sum, sed
 corpus sufficit: et illo ipso doceo, tenuem, et frugalem victum
 vires augere, adeo non lædere sanitatem. Quid calorem, fri-
 gus, incommoda? nihil. Ecce circumfero corpus meum, ut
 Diogenes, nitidus, pinguis, bene habitus: credite oculis sen-
 sibusque vera dici. » Hæc et plura (utinam audire fas!) ger-
 manus ille Cynicus. de fucis, nullus hic sermo. Neque nego
 in summo istos esse, ideoque vicinos lapsui, aut faciles tran-
 silire. Seneca noster signate scripsit: « Hominis naturam Stoi-
 cos vincere, Cynicos excedere. » (De Brevitate Vitæ, cap. 14.)
 Ita est: quidquid supra Stoicos, modum pæne supra est: sed
 nec inutile, in una parte sic esse, ut ad modum deinde du-
 cant. Diogenes agnoscebat, et fatebatur, « imitari se chori
 magistros: qui tonum leviter excederent, sed ut reliquos revo-
 carent ad concentum. » (Laert. in Diog.) Pulcherrime. Sint ma-
 gnæ istæ animæ, quæ omnia externa calcent, despuant: et aliquid
 in rigore fortassis excedant, ut mollitiem nostram vincant. Ecce

in Seneca exemplum Demetrii : qui sicut familiaris illi , aut doctor fuit , et plerisque item melioris animi aut studii Romæ notus , et carus. De quo ille quam honorifice ! « Demetrius Cynicus , vir meo iudicio magnus , etiam si maximis comparetur. » (VII De Benef. cap. 1.) Et meo hercules , ex iis quæ de ipso sparsim lego. Nam et Tacitus laudabiliter meminit : et noster iterum effusa , sed ex animi sensu , laudatione : quis enim mendico aduletur ? noster inquam : « Demetrium , quem mihi videtur rerum natura nostris tulisse temporibus , ut ostenderet nec illum a nobis corrumpi , et nos corripiri posse , virum exactæ , licet ipse neget , sapientiæ , firmæque in his quæ proposuit constantiæ. Eloquentiæ vero , quæ res fortissimas deceat , non concinnatæ , nec in verba sollicitæ , sed ingenti animo , prout impetus tulit , res suas prosequentiæ. » (Ibid , cap. 8.) Sed et alibi profitetur , « Demetrium virorum optimum , quem , inquit , mecum circumfero (in comitatu habeo) , et relictis conchyliatis , cum illo seminudo loquor , illum admiror. Quidni admirer ? vidi nihil ei deesse. » (Epist. LXII.) Sapis , Seneca ; plus una hora tibi ille conferet , quam alii multis annis. « Nihil , inquit , deest. » Imo omnia desunt , si rem spectas , si animum , nihil. Iterum noster : « Ego certe aliter audio , quæ dicit Demetrius noster , quum illum vidi nudum , quanto minus quam stramentis incubantem ? Tunc enim non præceptor veri , sed testis est. » (Epist. xx.) Da aures aliquid e nostro sæculo accommodanti. *Cappucinos* istos quos dicimus , veræ virtutis , patientiæ , inopiæ , et (quod antiquis defuit) pietatis exemplar , quis sine animi aliquo motu et impulsu videt ? quis non vel visos conferre ad eadem illa putat ? ego censeo : et tales omnino Cynicos fuisse : excipio pietatem , ut dixi , et verecundiam : quarum illam ævum illorum abnuit , hanc institutum. Carpere enim et corrigere volebant : atque ore et animo ad eam rem opus. Sectam vides : altam simul et abjectam , nihil populare , nihil splendidum , imo nihil externum spectantem et sectantem : ideoque paucis serio , neque diu probatam. Certe Sidonii jam ævo deliquerant , scribitque in enumeratione Sectarum :

Exclusi prope jam Cynici , sed limine restant :

« *εἰς τὸν ἀδελφὸν παύσι, et sic pulsi, ut in limine hæreant ad egres-*
sum. (Cicero) : proprie enim Stoicos non tangunt.

DISSERTATIO XIV.

Contra Stoicos ; et quæ iis objici solita.

ΑΥΔΙΤΟΡ. At ego Stoicos tuos tango, si linguam mihi laxas. *Laudas, et huc vocas : quam multi revocant? Hodie plerique* *omnes : et ludus ac jocus tu atque ego simus, qui hic sumus. Sed* *et inter priscos, quam multi graves ! et gravia quædam istis ob-* *jectum, aut imponunt. Vis pergam dicere? Lips. Me lubente;* *nam recte olim Comicus :*

Χαλεπὸν ἀπροαίτης ἀσύνετος καθήμενος :

Molesta res est, fatuus auditor sedens.

Ostende capere te : et aliquid interfare, ut (Cælii olim dicto) *duo simus. AUD. Ergo facio, et dico objici iis ista Zenoni pri-* *mo auctori, æmulationem et invidiam, quæ originem* *dederit dissensionis, et Sectæ. In Academicis erat, id est Plato-* *nici : Polemonis auditor : his incidit cum Arcesila condiscipulo,* *ingenioso viro : ab ipso et priscis discessit, et « novam hæresim,* *ut Varronis verbis dicam, novo paxillo suspendit. » Fecit simile* *ille alter, a calore contentionum, ut fit, et Novam Academiam ex-* *citavit. Tuus quid? novam Porticum, inauditum antea nomen.* *Et rem si scrutaris, vix in ea pugna, sed in verbis formulisque* *fuit. Cicero : « Zeno quoque eorum princeps, non tam rerum* *inventor fuit quam verborum novorum. » (III De Fin.) Iterum :* *« Advena quidam, et ignobilis verborum opifex. » (V Tuscul.)* *Itaque quæ alii adhuc bona fortunæ aut corporis, hic producta* *maluit dicere : quæ illi mala ejusdem generis, hic rejectanea :* *et talia complura. Totum etiam discendi genus obscurum aut* *tenne : nihil pro copia, dignitate, aut luce antiquorum. Idem* *Cicero (et quis melior hic judex?) : « Stoicorum non ignoras* *quam sit subtile, vel spinosum potius, disserendi genus. » (III* *De Fin.) Alibi : « Vellunt de spinis, atque ossa nudant. » (IV De* *Fin.) Iterumque : « Pungunt, quasi aculeis, interrogatiunculis* *angusti : quibus etiam qui assentiuntur, nihil commoventur* *animo : et iidem abeunt, qui venerant » (Ibid.) Sed et alii, ab*

AD STOIC. PHILOS. LIB. I. lxxiij

hac causa, irrident « illos e varia Porticu sermunculos. » (Apud Athen. III.) Et Comicus quispiam (apud eumd. lib. XIII) :

Ἀκούσατ' ὦ Στόασις, ἔμποροι λήρου,
 Λόγων ὑποκριτῆρες·
 Audite, Porticenses, nugivenduli,
 Sermonis arbitri et censores.

Sed verba omitto, quæ compta a philosopho non requiri scio, nec florem illum orationis : tamen docere apta, et animis illabi : ergo rem videamus. Ea ipsa aut tenuis, aut alta nimis et superba. Tenuis, in divisiunculis, distinctiunculis : quibus crebris valde et non necessariis utuntur. Superba in dogmatis, quæ fastum ubique et ventum habent. « Dolorem non malum : Sanitatem non bonum : Sapientem Divitem, Regem, Deo parem esse. » Inde contumacia, et sui amor, aliorum contemptus : nec privatorum tantum, sed magistratum, principumque. Olim objectum, quum nota hæc secta, et viguit : ut Rubellio Plauto apud Tacitum, quod assumpsisset Stoicorum arrogantiam sectamque : quæ turbidos et negotiorum appetentes facit. » (XIV Ann.) Accedit augendæ huic superbæ, quod et super hominem, et nimia quædam jactant : « Sine affectibus esse : injuriam non accipere : scire omnia, non opinari » : et plura, quæ *Paradoxorum* titulo præscribunt. Denique et austeritas quædam, vel potius acerbitas, e dogmatis eorum innasci animis solet : Ciceroni quoque notatum, qui alibi ait « Asotos ex Aristippi, acerbos e Zenonis schola exire. » (De Nat. Deor.) Itaque, ut concludam, nimia omnia in hac parte videntur, et præter cæteros sapere dum studuerunt, a vera, id est modesta, Sapientia excidisse. Placet autem illud Euripidis :

..... οὐ γὰρ οὐδ' ἀζήμον
 Γνώμην μὲν εἶναι τοῖς σοφοῖς λίαν σοφόν·
 non vel hoc noxa vacat,
 Si mens inest sapientibus sapiens nimis.

Placet et hoc Tertulliani : « Nostram institutionem de Porticu Salomonis esse. » (Præscript. advers. Hæret.) Ut tua hac Christianis quidem non sit opus. Quæ visa, dixi : si quid liberius aut fortasse vanius ; hoc refelle, illud ignosce.

DISSERTATIO XV.

Pro Stoicis : atque ordine illa rejecta.

At veri equidem, et ad utrumque promptus sum; libertati renuncere, imo gratiam habere, et vanitatem, (nam ea certe dicitur inest) refutare. Illud dixi, et factum est: hoc jam admittar, et nescio an cum magno fructu. Vincam et frangam tot prejudicia? Fatum ipsum adversum? Nam Stoici a mille amplius annis nulli, et non nisi in scriptis sunt: ac gloriae et vitae suae cursum videntur peregrisse. Neque hercules revoco: paucas reliquias melioris illius saeculi si tuemur satis est: et hoc fine scito scutum et defensionem a me susceptam. Satis etiam triumphat Veritas, si apud paucos bonosque accepta: nec indoles ejus est, placere multis. Videamus, et a capite refellamus. Aiebas Zenonem aemulatione motum a Polemone et prioribus abisse: quo argumento? Cicero dicit. Cicero? nempe Academicus, et ex professo igitur Stoicorum hostis. Hoc hic, et mox, valeat: quia pleraeque criminationes tuae teste illo, non teste, nituntur. Aemulatio impulit: qui magis quam Aristotelem, Carneadem, Epicurum, alios, qui in tot sectas statim a Socrate et Platone sunt scissi? Atqui primus ille quidem, cum applausu etiam nostro, scripsit: « Amicum Platonem, amicum Socratem, sed magis veritatem esse. » (Ethic. a Nicom.) Cur Zenoni non idem jus? Est profecto, neque aliud, quam illa ipsa veritas impulit ad dissentendum. Non enim philosophos, opinor, ut pecudes esse volumus: qui sequantur tantum antecedentium gregem: « Multum egerunt, qui ante nos fuerunt (ait Seneca), sed non peregerunt. » (Epist. LXV.) Peregerunt? quam abest? « Multum adhuc restat operis, multumque restabit: nec ulli nato post mille saecula pracludetur occasio aliquid adhuc adjiciendi. » (Idem, Epist. LXIV.) Audis eundem illum nostrum? vera dicit: et superior ac nostra aetas fidem fecit, facietque. Ergo omitte hoc de aemulatione: quod tamen sine culpa etiam amplectimur; habuerit et habeamus ipsi hanc honestam, quae ad cognitionem veri ducat. At, inquis, verba innovavit tantum. Innovasse fa-

teor : tantum , nego. Quidni innovarit , in rebus quibusdam novis? « Datur venia (ait Apuleius) novitati verborum , rerum obscuritatibus servienti. » (De Dogm. Platon.) Quid si rerum novitatibus? non venia tantum , sed laus esto. *Producta et rejectanea* quæ in exemplum adfers , necessaria fuere : nec sine iis explicari satis aut constitui scientia Bonorum Malorumque potuit , id est philosophiæ caput. Plura talia sunt ; in loco dicenda. (lib. II, Diss. penult.) Atqui spinæ et aculei in illorum scriptis. Deus bone ! hodie hæc dici et objici ab iis qui Aristotelem , et novos Aristoteleos legunt? Ac de veteribus Stoicis , non tu , non ego nimis scimus : de Seneca et Epicteto , aperto ore dixerim , roseta mihi illorum scripta videri , præ Lycæi dumetis. Sed sint subtiles et acuti , in philosophis hoc culpæ deleges , quod laudi debebas. At Cicero etiam audiendus est , qui « pungere eos interrogatiunculis dicit : animos non commovere. » Itane « pungere? » agnosco : vere faciunt , et velut stimulis , ac pugiunculis quibusdam sententiarum , penetrant animos ac pervadunt. Sed « non movent. » Quid igitur est movere , si hoc non est? Vis , mi Cicero , ut ad conciones veniant , affectus miserabiliter moveant , clamores excitent et plausus? Mare hoc non tentant , nec fluctus in eo suscitant : contenti singulis et privatis lectoribus , iisque quietis et intentis. Hunc talem mihi da : nunquam a lectione duorum , quos dixi , surget , nisi commotior , et honesti quodam ardore succensus. Hæc est eloquentia philosophis decora : in quos proprie convenit , quod Menelao summus vatum attribuit :

Παῦρα μὲν , ἀλλὰ μάλα λιγύως

Pauca quidem , verum argute.

Non enim est philosophia , ut noster Seneca verissime scripsit , « populare artificium , nec ostentationi paratum : in rebus , non in verbis est. » Et Fabius , bono iudicio , de ipsis nostris : « Minus indulserunt eloquentiæ Stoici veteres : sed quum honesta suaserunt , tum in colligendo probandoque plurimum valuerunt : rebus tamen magis , quam (id quod sane non quæsi-verunt) oratione magnifici. » (Lib. X.) O bona , o non retractanda iudicia ! Honestas suaserunt , probando valuerunt , rebus magnifici fuerunt : et hæc eloquentia est , qua gloriantur ; quam

brevitas etiam decet : adeoque non abnuit Zeno aut excusat , ut cuidam objicienti « Brevia esse ejus dicta. — Omnino, responderit, nam et syllabas philosophorum , si id posset , breves esse optem. » Mens copiosa et exuberans sit , sermo temperet et adstringat. Sed de Verbis satis. Rem etiam accusas. Quid autem? universe duo , Tenuitatem , et Superbiam. De Tenuitate , haud satis capio ; subtilitatem si vis et accurationem in Dividendo , et addam etiam Definiendo : vindicamus et jactamus , super omnes qui philosophiam attigerunt. An modum non servasse , hoc vis? possunt esse quædam , aut videri nobis talia : parum firmiter tamen judicanda , e paucis istis sparsisque reliquiis scriptorum. Omitte hoc igitur , negandum ea facilitate , qua affirmatur. De Superbia majus est , et colorem aliquem e paucis eorum scitis habet , sed colorem. Magni animi eos fuisse , et ad alta ac magna duxisse , profitemur ; et quis damnet , nisi qui Virtutem ipsam , et generosum illud Honestum , damnet? Eo , non alio , vocant : hoc sublime , splendidum , illustre constituunt : hoc omni verborum sententiarumque honore adaugent. At « Dolorem non malum » dicunt. O viles animæ ! quid ergo? cum Epicuro « Voluptatem unicui Bonum , et illum Malum » dicemus? calcari ab homine hæc humana , et pedibus subjici , sine superbia non vultis? Mihi ea contingat , et stare in virtutis illa arce securum , super Dolorem , Lætitiam , Spem , Metum , et turbines istos animorum. At Divitem et Regem dicunt Sapientem. Quem ergo potius? Crassum , aut Pacorum , aut Neronem? Hæc alibi explicanda sunt , sapientissime dicta : nec nisi ab ignaris aut stultis ridenda. Simile , quod Affectus , Injuriam , Opinionem a vero Sapiente (nota , *vero*) arcent : semihorulæ spatio approbanda tibi , imo admiranda. Sed quid est? damnare malum , quam discere : et *veteres avias* , ut ille ait , displicet *a pulmone revelli*. In scholis non hæc dicuntur , aut discuntur : ergo sine inquisitione rejicimus , et illos quoque , si qui docere conantur. Addebas de *Conventicia* gravem objectionem , et haec ex arbore ista esse *erectum*. Non agnoscimus : etsi objici jam olim hoc scimus. A quibus autem? ab improbis aut servilibus animis : quibus discet , quidquid probum , erectum , et honestum est. Tales nos-

AD STOIC. PHILOS. LIB. I. lxxvij

tros esse et conspici in sententiis, in consiliis; nihil gratiæ, nihil metui dare; omnia ad Justi normam dirigere; ultro fate-mur: et hanc Libertatem, non Contumaciam, censemus. Uti-nam hodie in Regum Principumque consiliis sint! utinam in tri-bunalibus! non pœniteat ejusmodi Tuberorum aut Catonum. Sed Seneca audiatur, hoc ipsum diluens: « Errare mihi videntur, qui existimant philosophiæ (huic Stoicæ) fideliter deditos, con-tumaces esse, et refractarios, ac contemptores magistratum et Regum, eorumve per quos publica administrantur. E contra-rio enim, nulli adversus illos gratiores sunt: nec immerito. Nullis enim plus præstant, quam quibus frui tranquillo otio licet.» (Epistola LXXIII.) Nota et hoc de Otio: quod plerique sane philosophorum amplectuntur: apti reipublicæ, sed non omni; neque adversis ventis vela solvunt. Iterumque Seneca, de hac criminatione: « Scio male audire apud imperitos sectam Stoico-rum, tamquam nimis duram, et minime Principibus Regibus-que daturam bonum consilium. Sed nulla secta benignior le-niorque est, nulla amantior hominum, et communibus atten-tior: ut cui propositum sit, usui esse aut auxilio, nec sibi tan-tum, sed universis singulisque consulere.» (II. De Clement. c. 5.) O hæc admitte! et una illud disce, lenes et mites esse, communium bonorum cupidos, nec, ut Epicureos, unius sui curam agentes. Quomodo non sint, quibus hoc inter prima dog-mata, « Cives se mundi esse? Totum hunc orbem, patriam? » Itaque et illud imbibunt,

Non sibi, sed toti genitos se credere mundo.

Quæ satis refellant hoc de Contumacia, aut aliorum Contemptu: atque una, quod de Acerbitate in extremo dicebas. Sed calum-niose dicebas Ciceronem hoc scribere, quod non scripsit. Ne-que enim ille « acerbos exire e Zenonis schola » definivit: sed « posse exire » (verba vide:) et quis id neget? non magis, quam e Dialecticorum schola, Sophistas; e Jurisconsultorum, rabulas; Medicorum, carnifices. Neque illi hæc docent: sed deliquia sunt prave capientium, utentiumque. Hic simile; Zeno-nis schola, quæ tota Virtutis est, severos, non molles facit; asperi aut acerbi si qui prodeunt, vitio illorum et humani ingenij

lxxvii J. LIPSII MANUDUCTIONIS.

fit, facile ad confinia declinantis. Clausula tua erat, de Modestia. Dii boni, quis magis amat? quin si tota Sapientia nobis detur, cum adjuncta Superbia: spernamus hoc contubernium, et nolumus jungi.

DISSERTATIO XVI

Idem laudati: et quid in partibus Philosophiæ præstiterint: deque iis vel adversariorum elogia.

Sed scutum defensionis satis ego prætuli, et sinistra sum usus: lubet etiam dextra, et veris eos laudibus exornare. Philosophiam si examinamus; nemo abnuet, tres in ea partes esse, Logicam, Physicam, Ethicam: et qui in singulis, aut omnibus emineant, esse laudandos. Sed in omnibus, rarum; et vere hoc ac scite Plutarchus: « Quosdam philosophantium avibus similes videri, qui levitate quadam et ambitione ingenii elati alta petunt, et Physica scrutantur tantum. Alios canibus, qui laniare et vellere avidi, soli Logicæ adhærescunt, ut pelli, et in ea rixantur, et mentem ad ulteriora non mittunt. » (De Profectu in Virt.) Profecto, mi adolescens, sapiens ille scriptor (talibus est, etsi Stoicis parum æquus) rem attigit: et in hodie-philosophis an non sæpe obtineat, te judicem addico. At Stoici nostri omnes partes complexi animo et scriptis sunt: Logicam sic accurate, Chrysippo præsertim præeunte, ut in modo peccasse modestis judiciis possint videri. Repete memoria quæ ante in Chrysippo dixi. (Dissert. x.) Jam in Physica profecto regnant: et maxime in sublîmi illa et principe ejus parte, quæ Deum et divina tangit. Quis de illo, de istis, id est Fato, Providentia, Geniis, subtilius, uberius, verius scripsit? Ne invidia sit dicere, non omnis philosophorum manus, si in unum conferatur. Atque hæc omnia tamen ad Ethicam, vere nostram partem, et germanæ Philosophiæ finem, diriguntur: nec alio lectorem suum ducunt, nisi ad Honestum et ad Virtutem. Quanti in ista sunt! quam alti et erecti! quam omnia humana calcant aut spernunt, et hominem supra hominem tollunt! Lege paucos eos libros, qui exstant, vel Senecæ vel Epicteti: Virtutem ipsam scripsisse dicas, et semina

salutarium monitorum ubique sparsisse. Ubique, nam et in eo vera istorum gloriatio est : « Non est quod exigas Repetita aut Excerpta ; continuum est apud nostros, quidquid apud alios excerpitur. Non habemus ista oculifera, nec emptorem decipimus, nihil inventurum quum intraverit, præter illa quæ in fronte suspensa sunt. Quocumque miseris oculum, id tibi occurret quod eminere posset, nisi inter paria legeretur. » (Senec. Epist. xxxiii. O quam vera hæc, de ipso inprimis qui dicit, asserantur ! Ubique altæ, acres, ferientes quædam sententiæ sunt, et utilissima monita aut medicamenta animorum. Jam vero ad Civilem etiam doctrinam, quæ Reges Principesque tangit, istos maxime ivisse et prævisse, scriptorum illorum Indices mihi dicunt. Vide, sodes, apud Laertium vel Zenonis libros, vel Cleanthis, et Chrysippi : statim occurrent, tituli, *De Republica*, *De Legibus*, *De Concilio*, et talia quæ ad regimen aut tutelam faciunt generis humani. Quid dissimulandum est ? divina Providentia, priusquam lucem Sapientiæ plenam, missa ipsa Sapientia (id est, Filio), nobis spargeret ; hos tales præmississe videtur, ut scintillas ejus allucerent, et errorum vitiorumque Cimmerias quasdam tenebras arcerent. Unum est, in quo caute legendos audiendosque fateor : altitudo sensuum aut decretorum, interdum nimia, et quæ imbecillitatem hanc nostri generis videtur superare. Seneca et objicit sibi, et rejicit : licet audiamus. « Nimis alta promittitis, inquit, nimis dura præcipitis. Nos homunciones sumus, omnia negare nobis non possumus. » Respondet deinde : « Vitia nostra, quia amamus, defendimus : et malumus excusare illa, quam excutere. Nolle in causa est, non posse prætenditur. » (Epist. cxvi.) Vide ne in multis hoc verum sit, et nimia videantur, quia nos in deliciis aut vitiis nimii sumus. Sed esto, sint præalta : quid vocari ad ea nocet, non perventurum ? Ut is qui exemplar sibi proponit, emendatissimum cupit, etsi infra illud consistet : tale hic est, audiamus optima ; audeamus optima, etsi imbecillitate hac insita retrahemur. Sed de isto alibi : nunc quod dixi, adfirmo, magnanimam et altiloquam hanc totam Philosophiam eminenter esse. Noster alibi egregie : « Tantum interesse inter Stoicos, et ceteros

lxxx J. LIPSII MANUDUCTIONIS

sapientiam professos, quantum inter viros et læminas.» (De Const. sap. cap. 1.) Sane robur ubique habent, virtutem et virum præferunt, ac formant. Ideoque idem Seneca pulcherrimo elogio dixit, « fortissimam et sanctissimam sectam.» (Epistola LXXXIII.) Quid autem alii? etiam qui dissentiunt, nec dissentiunt. Audi Plutarchum, ex professo Academicæ addictum: « Habet Stoica doctrina, si in magnam et acrem naturam incidit, aliquid lubricum et anceps: sin autem cum gravi et mihi ingenio temperetur, magnos impetus dat ad verum bonum et Virtutem.» (In Cleomene.) Oraculi hoc ego vice habeo, in alta et superba natura Stoam non fore usui; in alia et modestiore, saluti. At Ciceroni expressam vocem quam pæne omiseram? Ille sæpe eorum insectator, alibi e pectore loquitur: « Licet insectemur istos (Stoicos), metuo ne soli philosophi sint.» (IV Tusc.) Quid ais mi Auditor? ecce gloriosa nobis testimonia ab adversariis, qui illinc stant, et hinc dicunt.

DISSERTATIO XVII.

Exempla magnorum virorum, qui in hac hæresi, etiam Christianorum.

Et vero quot magnos viros habeam dicere, qui sensu aut professione Stoici fuerunt? Sensu quidem (nomen enim et secta nondum inventa) ille princeps ingeniorum Homerus: ita palam, ut ego mirer Senecam dissentire vel ambigere, in hac mihi re iudicii non rectum. Verba ejus sunt: « Homerum philosophum fuisse persuadent: quum hisipsis, quibus colligunt, negent. Nam modo Stoicum illum faciunt, Virtutem solam probantem, et ab Honesto nec immortalitatis quidem pretio recedentem.» (Epistola LXXXVIII.) Addit deinde, ab aliis in Epicuri, aliis Academicæ castra deduci. Sed deduci, o Seneca: ille huc, et ad nos ibat. Potestne aliquid magis Stoicum, quam quæ de Fato sic palam et sæpe scribit? quæ secta hoc ita habuit, præter istam? Jam de Affectibus reprimendis aut tollendis, vis in Sapiente Ulysse exemplum? Ecce ad uxorem venit, ab annis viginti non visam, et semper suspiratam: quid facit? in lacrymas solvitur, sinum

et collum invadit? Imo ille gaudium et indomitum ipsum amorem donat : aspicit tacitus ,

ὄφθαλμοὶ δ' ὥσπερ κέρα ἔσταναν , ἢ σιδηρός.

Atque oculi stabant , ut cornu , vel quasi ferrum.

Nunquam eum versum legi , quin Stoici illius veri , immoti ἀπαθούς imago mihi subveniret. Jam reliqua Ulysseis tota , quid nisi Virtutis , Constantiæ , Fidei schola est ? Ubi externa ulla approbata , aut quæsitæ ? quis non labor pro Honesto fortiter susceptus , et toleratus ? Alia in eo multa ad hanc sectam (alibi dabimus :) sed eruenda sunt ; et sub cute illa , ut sic dicam , verborum , latent auri hæc metalla. Jam Socratem quis non fontem et caput Sapientum profitetur ? atqui ille totus est noster. Audi vel hæc ejus , apud Platonem : « O amice Pan , et vos alii Dii hic præsidēs , date mihi pulchro bonoque introrsus esse : externa autem , quæcumque habeo , cum illis internis consentire et conspirare : divitem porro existimem solum sapientem. » (In Phædone.) Ex fide , et non pro causa loquamur : nonne in istis pauculis breviarium vel summarium Stoicæ doctrinæ ? mihi sic videtur. Pana invocatur : quid nisi Universum , id est Mundum , et quem Stoici (in Physicis explicandum) pro visibili Deo habent ? Invocat et Deos præsidēs suæ terræ : particulares Genios , his illisque locis Stoicorum scito adsignatos. Deinde dogmata , Interna sola bona esse , et sola optanda : Externa hactenus , ut illis consentiant , id est serviant et ancillentur. In extremo Paradoxum illud nobile horum : « Solum divitem Sapientem. » Ito aliquis , et neget in hac porticu Socratem includi. Omitto alia plura , in suis locis , atque ipsa Paradoxorum classe recensenda. Ergo duo illi summi , sunt nostri : accenseo Sophoclem et Demosthenem , non vanis aut levibus etiam argumentis , quæ in progressu sermonis se pandent. Adde Strabonem Geographum , insignis iudicii et prudentiæ virum : addo , ipso profitente et nomen ultro dante. Philonem e Judæis poteram : et quid aliud libri titulus clamat : « Omnem sapientem liberum esse ? » nam et hoc inter scita inopinata nostrorum circumferri non ignoras. Et plura in eo serio et iudicio notavi , in quibus Stoicissat : etsi Platonissare

eum communis fama tulit. Sed nec Plato ipse a nostris alienus, imo plurimum noster, si quis factionis expers arbitratur. Ad Romanos venio; ibi procerum illa manus Tuberoes, Catones, Varrones occurrunt: ibi Thræseas Pætus, Helvidius Priscus, Rubellius Plautus, C. Plinius, noster Tacitus: et uno verbo dicam, prima fere ingeniorum et dignitatum. Ipse M. Antoninus Imperator, quo nihil melius aut laudabilius, in hoc albo nomen signat. Et quam paucos etiam nomino, præut res et multitudo fuit? Nimia; adeo ut Sextus Empiricus clare asserat, suo, id est illo ipso M. Antonini ævo, « plures fuisse qui Stoicam sectam sectarentur, quam qui aliam quamcumque. » Neque interiorum ego causam arbitrer, quam hanc copiam, cur nostri Christiani jam invalescentes, minus æqui in istos fuisse videantur aut inclinati: quare? quia et multitudine urgebant: quare etiam? quia auctoritate et vita premebant, quæ apud alias sectas soluta aut et improba conspiciebantur. Quamquam ita alieni nostri, non ut sectam maxime, sed sectatores, eorumque pervicaciam spernerent, tardos aut refractarios lucem admittere divinitus jam oblatam. Alioquin ipsa illa ætas habuit inter culmina religionis, qui a sensibus multis Stoicis non abiverunt. Arnobium possim dicere, et magis Tertullianum, ingenio etiam Stoicum et severum. Quid magnum illum Pantænum, Alexandriæ sacrorum doctorem, et antistitem? « Hieronymus de illo aperte: Pantænus Stoicæ sectæ philosophus, ob præcipuam eruditionis gloriam missus est in Indiam, ut Christum apud Brachmanas, et illius gentis philosophos prædicaret. » Optime ab optimis illis factum: philosophus ad philosophos missus, Stoicus ad Brachmanas, nec opinionibus quidem nimis dissidentes. Et fructum vero ingentem fecit, laudemque retulit: et mox Alexandriam rediens in ea obiit, quum Scholæ illic nobili plures annos præfuisset. In qua succedere sibi voluit Clementem Alexandrinum: illum, cujus totiugam doctrinam Ecclesia etiam nunc admiratur et fruitur, in libris qui exstant. Qui ipse quam sæpe Stoicus est, et dogmata eorum sacris nostris aptat? audies in locis, si pergis me audire. Merito aptat; nam Hieronymi illius, sanctioris an doctioris viri, sententia est, de tabella et scripto recitanda: « Stoici nostro dogmati in plerisque

AD STOIC. PHILOS. LIB. I. lxxxij

concordant. » (In Isaïæ, c. 20) Concordant ? ita : et quod sequitur occulte ad nostrum dogma et ad pietatem ducunt. Sine fuco dicam, mihi evenisse : et audio magnum illum Carolum Borromæum , stirpe , sacra purpura , virtute maxime clarum , sæpe fassum Epicteti se libris motum et monitum ad contemptum rerum humanarum , amorem divinarum venisse. Itaque , ut concludam , apage dicere aut credere de Porticu Solomonis , et quod ab ea abducimus : nos vero inducimus , et sana ac sobria mens non aliter his utetur.

DISSERTATIO XVIII.

Seorsim Seneca laudatus , Scripta ejus maxime , et purgata etiam obiter a calumniis Vita.

SED heus , quum præmiserim magnos , qui in ea secta fuerint , non vel duos maximos omisi , Senecam et Epictetum ? AUDITOR. Observavi , et tacitus requirebam. LIPSIVS. Dabo. Distuli enim , non omisi : et velut Triarios quosdam claudere volui hoc agmen. O rara Sapientiæ lumina ? o cara mihi nomina ! quos audacter dixerim superasse in hac Morali præsertim parte pertractanda ,

Τὸς ὄντας , τοὺς ἰσοσμένους , καὶ τοὺς πρό τ' ὄντας

Quot sunt , quotquot erunt , et quotquot inante fuerunt.

Non sunt inanes laudatiunculæ , aut voces : vis rem tibi approbem , et utriusque dotes breviter et velut digito signem ? Fiat , audi : de Seneca primum , quem multi bonique amant : oderunt aut contemnunt aliqui , sed hac ipsa nota , mihi non boni. Sit libertas hujus judicii ; et experimento didici , qui Virtutem ipsam solide non amant aut æstimant , vix istum. Et hercules , quod nos amamus , et quod producimus , est ob istam , quam scriptis suis ille ornavit et asseruit , si quisquam ab omni ævo. Plura sane ingenii monumenta sunt , aut fuerunt : Poetica , Oratoria , Physica : sed Ethica eminent , quæ utinam solida atque integra ad nos venissent ! Sed libri Exhortationum perierunt , item grande opus Moralium , alia pluscula : sufficiunt tamen gloriæ quæ exstant , et inter omnia ejus argumenti palmam , coronam , regnum possunt. An ex vero , aut affectu sic judicem , vide. Tria sunt , quæ huc me ducunt , Verba , Res , Tractatus : omnia in eo jure laudanda. Verba , selecta , propria , significantia : imo quæ plus

lxxxiv J. LIPSII MANUDUCTIONIS

aliquid semper dicunt, quam dicunt. Qui proprius quidam ejus Genius videtur, ut in parcimonia verborum mira *ισόπρεια*, atque efficacia sit; in brevitate, claritas et splendor. Sunt allusiones, imagines, translationes, crebræ et pæne continuæ: quæ delectant simul et docent, et in rem animum, atque extra rem mittunt. Est cura, non affectatio; decor, non comptus; tractata oratio, non torta. Est et compositio quædam; et viriles numeri: sed ut structuram agnoscas, mollitiem abnuas; et pugnae atque arenæ omnia, non delectationi aut scenæ parata. Jam in ipsa brevitate et stricto dicendi genere, apparet beata quædam copia; fundit verba, etsi non effundit; fluit, non rapitur; amni similis, torrenti dissimilis: cum impetu, sed sine perturbatione se ferens. Denique, ut felices arbores, quarum præcipua dos est fructum ferre, flores et folia tamen habent: sic iste, quem fructus causa legimus et colimus, oblectationem adfert pariter, et Venerem cum Minerva jungit. Audebo et hoc edere? vel sermonis atque eloquii causa aliquis eum legat: sed absit; et Res magis trahat. Res, quam illustrem et sublimem, utilem et salutarem, ubique promit. Omnia ejus scripta, etiam ubi ex professo non videtur agere, quid nisi generosum illud Honestum spirant? quid nisi aliis inspirant? Caput omnis boni fontemque Deum, quam sæpe, fortiter, inculcat atque asserit! ejus providentiam, et nostri curam! potentiam, sapientiam, justitiam, et quidquid tale vel sacra dicant! illi et Fato nos parere, et quietos volentesque sequi, quoties monet! in ordinem redigi; ab ordine hoc rerum, quem ille ab æterno descripsit! Jam affectus, id est origines malorum, quis acutius aperit, quis acrius castigat, adductius coercet? Metum, spem, lætitiã, dolorem, quam temperat, minuit, tollit? Ipsa vitia aspere ubique invadit et exagitat, ambitionem, avaritiam, libidinem, luxum, ceteras animorum pestes. Imo hæc tanta sæpe acrimonia, ut modum non tenere dicas, et odio atque ira (sed, dii boni, honestis) auferri. Denique in unius virtutis admiratione et commendatione deditus, externa omnia spernit atque abjicit; et totum illud splendidum, sed fallax; Fortunæ regnum conculcat. O pura, et cælo digna mens, et ad cælum alios subducens! miramur te, et sequimur,

quisquis cum attentione tamen legit. Et si quis aliter potest? Tantus ubique vigor et calor est (ut de Tractatu nunc addam), sic omnia animata et spirantia, ut excitari vel ignava et jacentia ingenia necesse sit, et tepida aut frigida calere. Imo non scripta legere, sed verba audire; nec imaginem ejus in libris, sed ipsum hominem oculis sensibusque usurpare videamur. Felix calor! rarus calor! et quem audacter dicam, vix in alio reperias, e Græcis Romanisque. Quanti autem ad fructum, et ad motum animorum, hoc est? Abite a me tepidi, aut isti χάρμαι-κεταῖς (cum Pindaro) λόγοι (humi serpentes Sermones), quibus vix affici, certe impelli non possim; tentari, non suaderi. Sicut enim facem frustra ad accendendum admoveas, nisi accensam: sic sermonem ad excitandum, nisi vegetum et calentem. In nostro est, et non fallor: arsit illi animus quum scripsit, ab animo stylus, a stylo nos: excipio tantum, si quis ut lepores, apertis oculis animo dormitante legit. Quod de patre Sextio olim ipse scripsit, justissime de ipso nos usurpemus: « Quantum ubique vigoris est, Dii boni, quantum animi! quod non in omnibus philosophis invenias. » (Epistol. LXIV.) Non hercules, o Seneca! « Quorumdam scripta clarum tantum habent nomen: cetera, exsanguia sunt. Institutant, disputant, cavillantur: non faciunt animum, quia non habent. » (Ibid.) Illi tales: quid noster? « Quum hunc legeris, dices: Vivit, viget, liber est, supra hominem est, demittit me plenum ingentis fiducia. » Hæc igitur Scripta ejus sunt, et his causis probanda, aut miranda¹.

¹ Hocce Lipsii de Senecæ scriptis Judicium quo plenius sit, pauca exscribemus ex *Introductione lectoris* quam suæ editioni ipse præmisit. Lectorem allocutus, tria monet quæ in legendo Seneca cavenda sunt:

« Primum, ut quanquam pleraque omnia Senecæ utilia, et ad vitam, tamen quæ maxime talia, eligas, et ea ad mentem sapius referas et ad manus. Inter libros eminent, me iudice, isti: *Duæ Consolationes, De Providentia, De Clementia, De Tranquillitate, De Constantia, De Brevitate vitæ, De Vita beata.* Sunt et libri *De Ira* inter bonos, item *De Beneficiis*; sed in partibus spinas suas aut fastidia habent: alioqui et pulcherrimos ac divinos locos. In *Epistolis* simile; quarum quædam (Argumenta mea statim dicent) utilissimæ: et aliæ in argutiis, aut, si res dicenda est, ineptiis occupantur.

« Secundo, ut philosophi, non grammatici oculis ista legas; id est, rem,

At, inquit, *vita* dissensit. Vetus convicium : *hoc per capita malignissima, et optimo cuique inimicissima, Platoni objectum, objectum Epicuro, objectum Zenoni.* (Sen. de Vita Beata. c. 18.) Quid tamen respondemus? communiter primo. « Omnes isti dicebant, non quemadmodum ipsi viverent, sed quemadmodum vivendum esset. » (Ibid.) Non Senecam, exemplar proponimus; sed Scripta ejus, doctrinam. Et quid tamen peccavit? duo, istis arbitris. Nam de adulterio obijciunt, tum de aula opibusque. Videamus, et illum culpæ, si non calumniæ (quis hanc reprimat?) liberemus. Juliam Germanici filiam in matrimonio Vinicii agentem, poluisse dicitur: atque ea illi causa, vel prætextum, exsilii fuit. Dicitur? a quo? Messalina; qua illa? qua nihil impudentius aut impudicium Roma tulit: a qua accusari, laudari est; laudari, in suspicionem culpæ venire. Et hæc audimus? Utinam pars illa historiæ exstaret, qua Tacitus acta ejus temporis narravit! de re constaret, quam nunc maligni jactant, nos respicimus, utriusque haud firmis argumentis. Est esto, peccaverit: sed semel; hominem fuisse non diffitemur: emendasse hoc constat? cur vetera et sepulta eruantur? Quisquis es, in te descende: non est aut fuit semper illa puritas, quam in alio is exactum. Atquin ad aulam, etiam venit. Et quis philosophis ea interdixit? utinam plures veniant! utinam assidue veniant! et magis, utinam consiliis regant ac moderentur! Felicem populum Romanum, si

non verba cogites: et quanquam ea ducunt, splendida sæpe et magnifica, ab illa tamen non abducant. Sicut boni canes, non pellem extremam leviter stringunt, sed ipsam feram prehendant et mordent: sic te oportet in sensus, non in circumdata verba intentum, eos captare....

« Tertio, ut excerpta habeas, et selectas aliquas sententias, sive locos: quas apud te sæpe agites, et animo revolvas. Cui usui alioqui lecta? ut concitemur fortasse, dum legimus, mox calor abeat; et iidem simus: non aliter, quam spectatores in theatris. Imo vere adhæreant illa, nostra fiant, id est concoquantur. « Non prodest cibus, ait Seneca, nec corpori accedit, qui statim sumptus emittitur. » (Epist. II.) Sedeant igitur in animo fideliter: nec sicut unguentorum aliquis odor, statim ad aerem dissipentur. Huc te ducet, aut trahet potius, adjunctus Epictetus, quem lege, et Enchiridium quidem ejus edisce. »

Hic quoque legendum *Judicium Veterum* auctorum quod post nostri philosophi vitam inseruimus.

Nero audivisset, ut cœperat : et quid primis ejus annis laudabilius fuit? scito autem, a Seneca doctore et direttore eos fuisse. At enim opes in ea congregavit. Miri homines! in aliis opes, in aliis inopiam accusant : et in hac ambitionem, in aliis avaritiam agnoscunt. Discant : « Nemo Sapientem paupertate damnavit. Habebit philosophus amplas opes, sed nulli detractas, nec alieno sanguine cruentas : quarum tam honestus sit exitus, quam introitus. » (Ibid. c. 23.) En conditiones, legesque, quibus sapientia opes permittit : *hœc* esse querantur, aut veniant; honeste expendantur, abeantque. Noster an non fecit? a principe accepit; et plura alii, meritis ejus non pares. Quis autem,

Quis influentis dona Fortunæ abnuat?

ait Seneca alter, et noster : « Non se sapiens indignum ullis fortuitis muneribus putat. Non abiget illa a se, sed abeuntia securus prosequetur. Divitias quidem ubi tutius Fortuna deponet, quam ibi, unde sine querela reddendis receptura est? » (Ibid. c. 21.) Receptura? etiam quam non petet. Vide nostrum, et stupe, ad Neronem venientem, et acceptas omnes opes magno animo refundentem : « Jube, inquit, eas per procuratores tuos administrari, in tuam fortunam recipi. Nec me in paupertatem ipse detradam : sed traditis, quorum fulgore præstringor, quod temporis hortorum aut villarum curæ seponitur, in animum revocabo. » (Apud Tac. XIV Ann.) Ecce sapientem, qui opes in domum, non in animum admisit? qui habet, non habetur; « habet sed tanquam leves et avolaturas; nec ulli alii, nec sibi graves. » (De Vita Beat. cap. 23.) Hæc quæsitio, aut possessio : exitus earum quis fuit? Liqueat mihi, Senecam non nisi in alienum fere fructum habuisse. « Donavit aut bonis, aut iis quos facere potuit bonos. Donavit cum summo consilio, dignissimoque eligens : ut qui sciret, tam expensorum, quam acceptorum rationem esse reddendam. » (Ibid.) Et fama publica nonne de liberalitate ejus fuit? e qua poetæ hauserunt, scripseruntque :

Nemo petit; modicis quæ mittebantur amicis

A Seneca :

(JUVENAL.)

magna ostendit missa. Et alius :

Pisones, Senecasque, Memmiosque, (MARTIAL.)

lxxxviii J. LIPSII MANUDUCTIONIS

inter exempla decantatæ liberalitatis. Et vero quomodo ipse uteretur, in illa perpetua frugalitate et modestia vitæ? Vix verisimilia, sed vera sunt, quæ de se ipse scribit: atque audi. « Inde mihi (ab Attali schola) quædam permansere. Inde ostreis boletisque in omnem vitam renunciatum est, inde in omnem vitam unguento abstinemus: inde vino caret stomachus: inde in omnem vitam balneum fugimus. » Et statim: « Laudare solebat Attalus culcitam, quæ resisteret corpori: tali utor et jam senex, in qua vestigium apparere non possit. » (Epist. cviii.) Describit et alibi hanc frugalitatem vitæ, an verius austeritatem dicam? « Culcita in terra jacet, ego in culcita. Ex duabus penulis altera stragulum est, altera opertorium. » (Epist. lxxxvii.) Iterum alibi: « In frigidam descendi, panis deinde siccus, et sine mensa prandium, post quod non sunt lavandæ manus. » (Epist. lxxxiv.) Atque ipse hæc tantum? Tacitus aperte: « Simplici victu, et agrestibus pomis, ac, si sitis admoneret, profluente aqua vitam tolerasse. » (XV Ann.) Quæ ista sunt? quam admiranda in illis opibus, in aula et purpura? Placeamus nobis: vix hodie in ista pietate, et ejus præmiis, qui religiosam vitam profitentur, sic vivunt. Vix? imo non vivunt. Quis in omnem vitam vino abstinet? quis pane sicco contentus est? quis aqua? et tali culcita? Et ut sint, paucos esse opinamur, aut scimus. Abite ergo, quod ad Opes attinet, calumniæ: habuit, non habuit; aliis, non sibi; bene admisit, bene emisit. At Dio de luxu aliquid, et de Mensis Citreis (si commemini) quingentis. Ego non credo, hominem qui illam ipsam in orbibus istis insaniam sic libere scriptis taxavit, eandem impudenter usurpasse. Aliquid amplius? nec scripsisse Dionem ita credo. Exstant quidem in epitome ejus, a Joanne Xiphilino: sed non ex Dionis adfirmatione, ut equidem opinor; et sensus, sed alicujus Suillii, aut consimilis, qui apud Dionem objecit. Bonus Xiphilinus ut asserita habuit, ab illo inserta: et ut aliter, quis bona mente admittet! Si hoc etiam de adulterio Agrippinæ; etiam de flagitio in Neronem et quæ pudet vel propalare. Enimvero ubi Tacitus, ille accuratus, ille fidus, talem aliquam vel suspicionem jecit? Ipse Dio quomodo non propria laude et testimonio refellat?

AD STOIC. PHILOS. LIB. I. lxxxix

nam scribit alibi , totidem his verbis : « Annæus Seneca , ille omnes sui ævi Romanos , multos etiam alios exterosque sapientia exsuperans. » (Lib. LIX.) O Deus , o Fides ! ille talis , et tanta sapientia , vitiis sic omnibus , aut maximis , sit pollutus ? Deme illam , aut hæc adimis : non sunt in eodem contubernio neque jugo. Itaque nos quidem spernimus istas omnes falsimonias , et quæ sine alia adstructione , « sola magnitudine mendacii , fidem quærent. » Vitam etiam omittimus , de qua vix propositum erat dicere : et alibi opportunius ac decentius fiet. Ad scripta redeo , quæ nos tangunt : vitam fuisse bonam velim , hæc scio esse , et bono quodam humani generis edita , ac propagata. Mirum dictu , sed observatu dignum ; infinita periisse , ævi injuria , veterum illorum et sacrorum monumentorum : sed tamen in omni fere scientia ea facta reliqua , quæ instruere satis , et explere justum desiderium nostrum possent. Divina Providentia est , et in Seneca agnoscimus : quem rigidæ virtutis magistrum , unum pro omnibus , Deus dedit , et una cum sacris nostris Doctoribus voluit prælucere. Quidni cum illis ? pæne unum ex illis , si ipsis hoc credimus : et Tertullianus « sæpe nostrum , » Augustinus « Apostolis familiarem , » Hieronymus pæne Sanctorum numeris ivit insertum. Frontonis , nobilis olim oratoris , et Plutarchi , ut volunt , nepotis , elogio claudimus : « Senecam sic universos exterminare errores , ut aurea videatur sæcula reformare , et Deos ab humano genere exsultantes , ejus opera revocatos , hominibus contracta societate misceri. » (Sarisber. VIII Poclucrat.) O per illum fiat ! et pravum hoc ævi ac sordidum depurgetur , humile erigatur , et Deo denique per virtutem jungatur , sed ipso illo Deo adjuvante et dirigente.

DISSERTATIO XIX.

Epictetus item laudatus , verbis parcius , largiter iudicio et admiratione.

DE Seneca habes ; clarum aliud sidus se ostendit , Epictetus : ævo , non merito , posterior : et Scriptorum pondere , si non numero , comparandus , vita præponendus. Ille vir totus a se et a Deo , nihil a Fortuna fuit. Origine vilis , et inter servos ; cor-

pore claudus ac debilis; mente nobilissimus, et inter omnis ævi lumina refulsit. Ipse de se epigrammation hoc scripsit :

Δούλος Ἐπίκτητος γεινόμεν, καὶ σῶμα κερδός,

Καὶ πινίην Ἴρος, καὶ φίλος ἀθανάτοις·

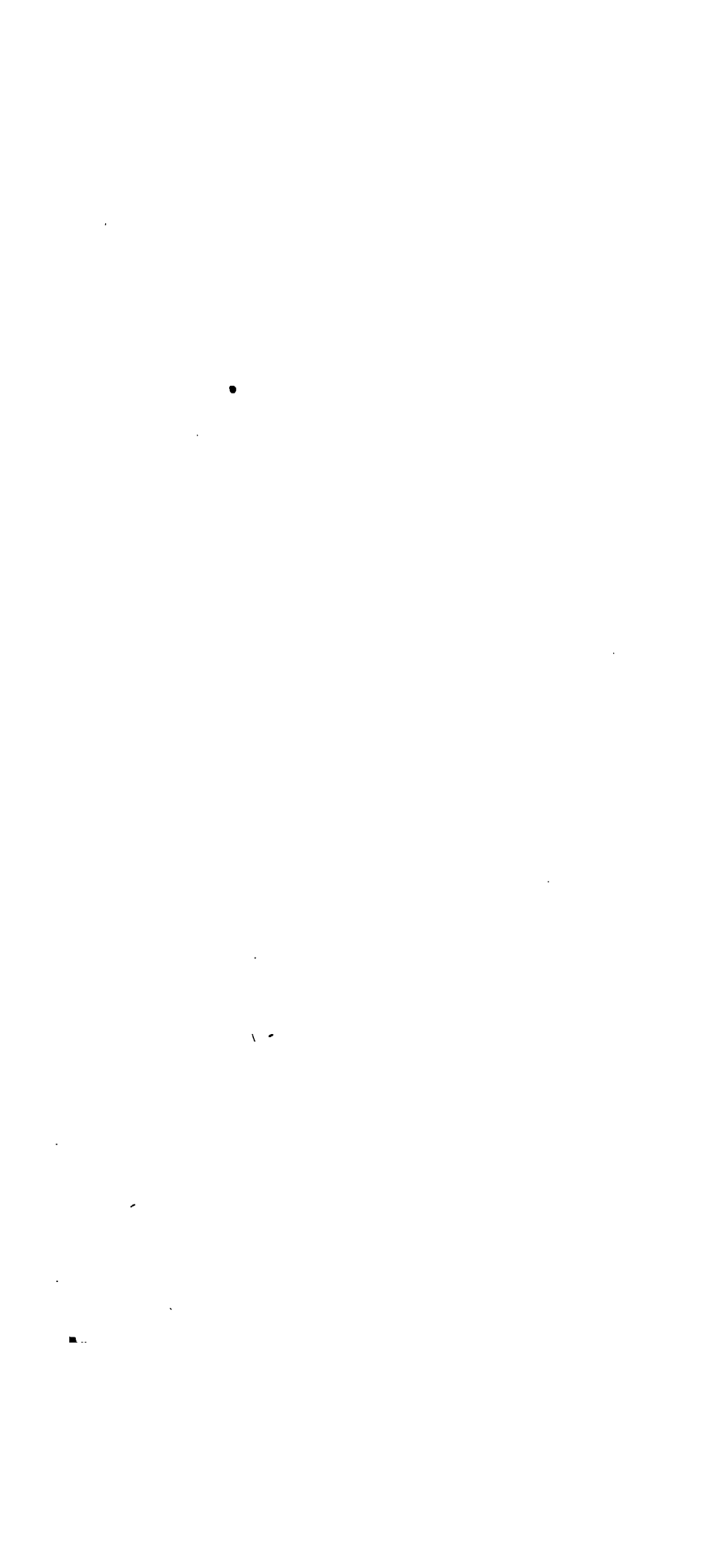
Servus Epictetus sum natus, corpore claudus,

Irus pauperie, deliciæ superum.

Ipse, inquam, sive de ipso alius¹ : sed confessionem ingenuam vides, et generosum in fine additum, de *amicitiæ divina*. « Natum Hierapoli, Phrygiæ oppido, tradunt : Romam tractum servisse servitutem (si id nomen in hanc virtutem cadit) Epaphrodito Neronis, qui fuit a custodia corporis illi principi : claudum autem, e destillatione in eam partem corporis illapsa. » Hæc fere Suidas : A. Gellius etiam, qui virum admiratus est, « pulsum Roma edicto illo barbarico Domitiani, quo philosophos omnes ab urbe relegavit : et in Epiri Nicopoli diem ultimum obiisse. » (Lib. XV, cap. 11.) Aiunt ad Marci Antonini Imperatoris tempora durasse : quod ita Suidas prodidit, et Antoninum philosophum accipimus; nam Pius ille, Titi prænomen gessit. Hoc ideo observo, quia consideratione aliqua eget : et a Neronis morte, ad initia Marci Antonini, sunt anni admodum nonaginta quatuor. Quomodo ergo sub Nerone; nisi puer plane, vixerit? Et Epaphrodito tamen servisse (sed fortasse post Neronem) ipse etiam indicat, et jocose ejus meminit I Dissertatorium, quas Arrianus digessit, cap. 19. De conditione aut ævo ejus, hactenus scio : vita emendatissima fuit, et plane ad scitum, quod in ore habebat : « Contine, et abstine. » Item hostis fuorum, qui philosophos habitu et verbis præferrent, vita degenerarent : quos ille appellitare solitus, « Philosophos sine factis, dictorum tenuis. » (A. Gel. XVII, cap. 19.) Unica anus in ministerio ei fuit, unica lucerna fictilis (hoc domesticum omne instrumentum) ad divinas illas lucubrationes : quæ lucerna a morte ejus mille drachmis (*ter mille* in Luciano Adv. Indoct.) vœniit, in memoriam heroicæ illius et honorem. Scripta, ut tetigi, pauca exstant : Enchiridion sane egregium, et Stoicæ moralis philosophiæ velut anima; item Dissertationes, quas

¹ Ita A. Gellius, qui ipsi tribuit : at in Anthologia, Leonidæ.

obiter in via, domo, schola habuit, ab Arriano collectæ et digestæ. Neque omnes etiam exstant: in A. Gellio et Stobæo reperiens, quæ hic requiras. Sed, Deus bone, ærem et altum in iis spiritum! accensum animum, et honesti amore ardentem! Nihil in Græcis, aut fallor, tale exstat: a duabus illis notis dico, Acrimonia et Ardore. Tironem aliquem et rudem veræ philosophiæ, vix afficiat aut tangat: proficientem aut profectum incredibile est quam excitet, et quum pungat ubique, tamen etiam delectet. Genus styli concisum, fractum est, et quod indolem subitarii sermonis habet: sed docta interveniunt sæpe, semper salutaria, et non est qui bonam Mentem magis aut trahat aut formet. Ego senecionem illum nunquam lego, nisi cum interno animi motu: et quod Homero proprium, pluris facio quum relego, semper ut novum, et quum repetivi repetendum. Idem fac; gratiam monitori habebis; majorem illi doctori. Nunc vale, cras redi.

JUSTI LIPSII
MANUDUCTIONIS
AD STOICAM PHILOSOPHIAM

LIBER SECUNDUS.

DISSERTATIO PRIMA.

Sine Philosophia homines pueros , rudesque esse : per eam viros , studiosos , eruditos.

AUD. Ecce me ; animi alacer et fidens ad te venio , disciplinæ causa. Valde me heri excitasti : et cum Homero ,

Ὁρανός μοι θυμὸν ἐνὶ στήθεσσι φίλοισι·

Ipsum animum mihi commovisti in pectore caro.

LIPS. Gaudeo , quia ad honesta , imo salutaria. Et jam serio hoc agis , et posita prætexta , in viros vis transscribi ? AUN. Modestius de me sentio , et inter adolescentes scio censeri. LIPS. Quid si inter pueros ! Ita res est ; et quamdiu animus præceptis his Sapientiæ nondum imbutus , quid nisi « simillimi pueris sumus , ait Seneca , quibus omne ludicrum in pretio est ? » (Epist. cxv.) Vide quam isti nuces , talos , trochos affectent atque æstiment : ita nos honores , opes , famam , quid nisi lusus ? Sicut qui in theatro fuerunt perfusorie oblectati , ubi finem ludicrum habet , et adsurgunt , cum morsu abcunt , adeo solido nullo gaudio aut fructu : sic in his vitæ studiis aut voluptatibus est , quum fugerunt , imo quum fugiunt , angunt. Idem in pueris , quum a lusu cessant. Amplius , ut illi ad larvas aut personas trepidant , et familiares etiam , si in iis conspiciantur , fugiunt : sic nos naturæ aut rationi non aliena ,

umbra et opinione malorum territi, vitamur aut fugimus, sine causa trepidi aut inepti. Denique Lucretii verbis :

..... Ut pueri trepidant, atque omnia cæcis
 In tenebris metuunt : sic nos in luce timemus
 Interdum, nihilo quæ sunt metuenda magis, quam
 Quæ pueri in tenebris pavitant, fugiuntque futura.

Et videsne igitur pueros esse? et « quod illis minusculis, hoc nobis quoque majusculis pueris evenire? » (Sen. Epist. xxiv.) Ita enim recte appellemus istos, « quibus etiam post juventam cænosque puerilitas est. An quidquam isti profecerunt, quibus animi mala sunt, auctique in majus errores? qui a pueris magnitudine tantum formaque corporum, differunt? cæterum, non minus vagi incertique, voluptatem sine dilectu appetentes, trepidi, et non ingenio, sed formidine quieti. » (De Constant. Sapient., cap. 12.) Profecto sunt pueri : « qui contra indolem juniorum, sola occasione præcedentis ætatis intumescunt (Sidon. lib. VIII, epist. vii), ratione aut sapientia parum aut nihil ab iis discreti. » Bene olim Varro : « Sed neque vetulus canterius, quam novellus melior, nec canitudini comes virtus. » Ergo tu adnitere, incredibile gaudium sensurus « quum puerilem animum deposueris, et te in viros philosophia transscripserit. Adhuc enim (ut illa Senecæ subjungam) non pueritia in nobis, sed quod gravius est, puerilitas remanet : et auctoritatem habemus senum, vitia puerorum. » (Sen. Epist. iv.) AUD. Boni, et mihi quidem grati, sed non pro vulgo hi sermones. LIPS. Stoicorum sunt, id est vere philosophantium : si huc te das, quid reflectis oculos, et ad vulgum spectas? Diogenem illum Cynicum, in hac sententia, audi, qui interrogatus : « Ubinam Græciæ Viros vidisset bonos?—Viros hercle, ait, nusquam : Lacedæmone tamen Pueros vidi. » (Laert. in Diog.) Et vis alium Stoicum sermonem? neque inutiliter ingeram, nam, ut recte Epictetus : « Initium doctrinæ, nominum consideratio. » Idem, dico, Stoici, hos pueros et rudes, stultos habebant, nullius bonæ rei aut spei : at qui jam inciperent et adlubescerent, quique Sapientiæ se darent, hos studiosos, et *studere* dicebant ; qui autem pervenissent *doctos* et *eruditos*. Passim ille sermo (si quis observat) in eorum scriptis ;

ut Seneca Lucilio suo : « Quum te tam obnixè rogo ut studeas ; meum negotium ago. » (Epist. xxxv.) Quibus studeas ? Sapien-
tiæ , quæ una utile et animo profuturum studium est. Iterum
idem : « Tempus nullum est parum idoneum studio salutari. »
Et alibi : « Philosophiam studium esse virtutis : sive ut alii , stu-
dium corrigendæ mentis. » (Epist. lxxii.) At qui jam progressi ,
et in meta hujus studii , ii *eruditi* , et Græco verbo , *πικαιδευμένοι*
seu *παιδευθέντες*. Ita Posidonius apud Senecam : « Unum diem ho-
minum eruditorum plus patere , quam imperiti longissimam
ætatem. » (Epist. lxxxix.) Cave de alio , quam Sapiente ca-
pias : sicut illud Epicteti , apud Arrianum : « Solos eruditos
liberos esse. » Quid Propertius , quum scripsit ,

Qualis et hæc docti sit positura Dei :

nonne Stoica hac lingua usus ? mihi videtur : neque in Deum hoc
alio sensu , quam *Sapientiæ* , conveniat. Facit belle ad ista , quod
« Unum bonum est , scientia : unum malum , imperitia » : So-
craticis assertum.

DISSERTATIO II.

*Philosophiæ aliquot definitiones Stoicæ ; una etiam Platonis : atque
eæ breviter explicatæ.*

AT ego igitur ad hoc *studium* , ad hanc *doctrinam* , jam præibo :
trepide satis ; nonne enim per viam clausam , et diu teri desitam ?
et scriptores plerique omnes , qui muniverunt , malo fato obie-
runt : paucae reliquæ alibi , et in Seneca nostro scintillæ sunt ,
quæ prælocent. Colligemus , jungemus : et Deum veneror , ut
ad excitandum bonum aliquem animorum ignem. Age , ab ipsis
carceribus : ac primum quid *Philosophia* , et quotuplex , tum
Sapientia videamus. « Philosophiam fuere , ait Seneca , qui aliter
atque aliter definirent. Alii , studium illam virtutis esse dixerunt :
alii , studium corrigendæ mentis : a quibusdam dicta est Appeti-
tatio rectæ rationis. » (Epist. lxxxix.) Sed et alibi aliter : « Quid
Philosophia , inquit , nisi vitæ Lex est ? » (Epist. xciv.) Sunt om-
nes a Stoicis , qui verbis , non re , variarunt. E Plutarcho fere
intelliges , qui ab iisdem Stoicis definiri facit : « Philosophiam

esse studium artis convenientis (ἐπιτηδείον.) » Et addit intelligentiæ causa : « Conveniens autem, unam et supremam virtutem » (De Placit. Phil. initio.) Ait, *Artis* esse studium. Ita Cicero : « Philosophia *ars* vitæ. » Quæ autem ea *Conveniens* ? ipsa *Virtus*, ut addit Plutarchus : et sic *Sapientiam* passim Stoici appellant. Quo sensu in Diogene Posidonius dicitur « duas posuisse virtutes, Contemplativam et Activam : alii tres, Rationalem, Naturalem et Moralem. » (In Zenone.) Et Cicero, ea lingua : « Princeps omnium virtutum est Sapientia, quam σοφίαν Græci vocant. » (II De Offic.) Et quod ad ἐπιτηδείου vocem, iterum Stoicissans Cicero : « Sapientia est conveniens actio » (III De Finib.), quod referre etiam ad finem Zenonium possis : de quo statim (Dissert. xv.) Ergo, studium virtutis, idem est quod artis convenientis : addo etiam, quod rectæ rationis. Nam recta ratio, non aliud quam natura, ad quam virtus dirigitur, et quæ finis est huic vitæ. Postea magis intelliges (infra Dissert. xvi, xvii.) Denique studium corrigendæ mentis, estne aliud ac *virtutis* ? Atque ea ipsa, *Lex vitæ*. Sed et est alia definitio, si non Stoicorum, digna ipsis : « Philosophiam esse μελέτην θανάτου, meditationem mortis. » (De Placit. Phil. init.) Platoni eam Plutarchus tribuit : et sane est in ipso, sed Pythagora tamen inventore. Hieronymus : « Primus Pythagoras dixit, Philosophiam meditationem esse mortis : quotidie de carcere corporis nitentem educere animæ libertatem. » (Adversus Ruffin.) Tribuit et Socrati quidem Clemens Alexandrinus : et interpretatur, « avelli a sensibus, et pura mente rebus se applicare, sed addit, et Pythagoram hoc voluisse quinquennii silentio, ut scilicet a rebus sensilibus aversi, nuda mente Deum contemplarentur. » (V Strom.) Ipse Plato interpretatur, corporis fugam significari, et animum in se collectum. » (In Phædone.) Quia revera, ut alibi ait, « Philosophus quæ in civitate geruntur aut gesta sunt, ignorat : imo vix viam ad forum aut curiam tenet : sed revera corpus ejus tantum in civitate agit, aut potius peregrinatur : mens autem et cogitatio, hæc omnia parvi, aut nullius æstimans, quacumque fertur (cum Pindaro), terræ infera, et cæli supera pervadens ac dimetiens, et omnem ubique naturam curiose investigans. » (In Theæt.) Quæ ita breviter a

Platone etiam expressit Apuleius : « Philosophum oportet nihil sic agere , quam ut semper studeat animam corporis consortio separare : et ideo existimandum , Philosophiam esse mortis affectionem , consuetudinemque moriendi. » (De Philosophia.) O salutaris hæc definitio , et monitio ! etiam illo sensu , ut ultima et posthuma meditemur ; et vivamus morituri , iterumque victuri. Præit et huc Socrates apud Platonem : « Quicumque Philosophiæ studium recte et vere sunt amplexi , etsi nesciunt hoc alii , aliud nihil cogitant et student , quam abire et mori. » (In Phæd.) Denique Seneca eo aspicit : « Vivere tota vita discendum est , et quod magis fortasse miraberis , tota vita discendum est mori. » (De Brevit. Vit. cap. 7.) Idem alibi : « Egregia res est , mortem condiscere ; meditare mortem : qui hoc dicit , meditari libertatem jubet. » (Epist. xxvi.)

DISSERTATIO III.

Divisio Philosophiæ communissima , in Dogmaticam , Academicam , Scepticam. Quid singulæ ? et Academia divisa.

DIVISIO ejus subjungenda est ; atque ea multiplex. Primaria et maxime generalis est : Philosophiam triplicem esse , Dogmaticam , Academicam , Scepticam. Dogmatica est , quæ decreta et sententias (id δόγμα Græcis) ponit , et adnuit aliquid abnuitque. Academica , quæ incerta omnia facit ; aut quædam tantum probabilia , integra semper judicandi potestate. Sceptica , quæ ipsa illa probabilia tollit , nihil definiens , nec hoc ipsum nihil definire. Dicam distincte , et maxime de duabus istis : quia Seneca et Stoici nostri sæpe tangunt : et res est , quæ lucis eget. Dicam autem a capite. Quintuplex Academia a Sexto Empirico , et ante eum a Tullio facta : Vetus , Media , Nova , Philonia , Antiochea. Vetus est , cui Socratem et Platonem auctores faciunt : a quibus illa εἰς ἑκάτερα ἰπυχίρησις , *instructio in utramque partem disserendi* , manavit. Cicero ad Aristotelem refert : « et is , inquit , princeps amplexus consuetudinem , de omnibus rebus , in contrarias partes **disserendi**. » Quod negamus , et liquet Socratem instituisse , hunc fortasse auxisse. Nam quum prisci omnes , Barbari , Pythagorei ,

Græcanici, ad id tempus, physica, mathematica atque alia Philosophiæ tractassent tantum, et dogmata, ratione magis quam ratiocinatione usi, prompsissent; primus Socrates logicam excoluit et adhibuit, et dissertationem induxit, quasi explorationem veritatis. Itaque de se fatetur: « Nulli alii quam rationi, se credere. » (In Critone.) Et hanc « non sermone longo, sed interrogationibus se reperire. » (In Alcibiad.) Ideoque « fungi se officio velut obstetricis, et tentando rogandoque aliorum sententias factum in lucem educere. » (In Theæt.) Denique: « Nilil se scire, neque aliud, quam se ambigere, et alios reddere ambigentes. » (In Menone.) Denique, profiteri se unum « eorum, qui libenter redarguerentur, pariterque arguerent. » (In Gorgia.) Vides in istis vere ἀπορηματικὸν sive Academicum? Sed tamen cum modo: et multa ponit asseritque, et rerum Scientiam fatetur, earum certe quæ νοητὰ sunt, id est sub intellectum cadunt: sicut *Opinionem* in his quæ αἰσθητὰ, id est sensu capienda. Platonem in Timæo super his vide; nam omnia exsequi longum: nec in Socratis aut Platonis sententia tenebræ admodum, aut tricæ. Hæc Speusippus, Xenocrates, reliqua Platonis schola tenuit, usque ad Arcesilam: nisi quod Aristoteles aliquid mutavit de *Ideis* (quæ Platoni sunt τὰ νοητὰ) et earum vice *Universalis*, quæ vocantur, induxit. Atque ista igitur *Vetus Academia*, bono iudicio *Dogmaticis* accensenda: sed temeritate assentiendi spreta, et cautione inducta. At *Media* illa ivit longius: quæ ducem Arcesilam habet, « ignorantix (ut Lactantius ait) magistrum. » (Lib. III, cap. 6.) Nam is turbator in bene adhuc constituta Philosophia exortus, « Nilil sciri adfirmavit, nec illud quidem ipsum, quod Socrates sibi reliquisset. » (Cic. I Academ.) Itaque famosam illam Ἐποχὴν (*assensus retentionem*) induxit: et dogmata nulla ipse posuit, et omnia aliorum oppugnavit. Secuta est *Noxa*, Carneade auctore, qui de Arcesilæ rigida illa, et contra sensum omnem ac consuetudinem pertinacia, remisit aliquid et laxavit. Nam ille ἀκαταληκτὰ quidem omnia posuit, id est *Nihil percipi posse*: sed a rebus tamen verum falsumque non sustulit; a nobis tantum κριτήριον sive *artem iudicandi* ac discernendi. Cicero de ipso et asseclis: « Veri esse aliquid non negamus, percipi posse ne-

gamus. » (In Lucul.) Et alibi : « Non enim sumus ii , quibus nihil verum esse videatur , sed qui omnibus veris falsa quædam adjuncta esse dicamus , tanta similitudine , ut nulla insit certa judicandi et discernendi nota. » Itaque hac re ab Arcesila abiit , negante *verum aut falsum* esse : item alia , quod etsi assensum retineret , non tamen *probabile* aliquid , aut contra , negabat , id est *πιθανόν* non tollebat , Arcesilæ factum. (Numen. apud Euseb. XIV Præparat. Evang.) Cicero : « Reliquit Carneades ejusmodi visa (*φαντασίας*) quibus ad actionem excitemur : item ea quæ interrogati in utramque partem respondere possimus , sequentes tantummodo quod ita *visum* sit , dum sine assensu. » (IV Acad.) Plura et ipse Cicero , et Plutarchus adversus Colotem. Quarta , Philonis fuit , quem a Carneade et ejus discipulo , suo præceptore Clitomacho , abisse , Cicero aliique testantur : qua parte , haud satis liquet. Videtur tamen propius ad *Veterem* et Platonicam accessisse , nec Epochem plene servasse , quum « Sapientem opinari non prohiberet. » Numenio ita scriptum. (Apud Euseb. XVI.) Sed et « comprehendere quædam » posse aiebat : etsi non Stoica illa et certa phantasia , cui similis alia obrepere non possit. Quinta , Antiochi , qui Philonis auditor , Evidentiæ ac Sensuum causam suscepit , et re ad Stoam se transtulit , Academicum tamen nomine retento. Itaque *Academiam Veterem* visus est instaurasse , etsi de Criterio cum Stoicis sentiebat : imo (ait Cicero) « si perperam mutavisset , germanissimus Stoicus. » (IV Acad.) Ejus sententiam totam , ex iis quæ Varro apud eundem Ciceronem disserit , est videre. Sceptici supersunt , quibus Pyrrho dux et auctor fuit. Eorum sententia : « Res ex æquo indifferentes , incertæ , injudicabiles. Ideo nec sensus , nec opiniones nostras verum aut falsum dicere. Ergo nec ipsis fidem habendam , sed opinionationis expertes manere nos debere , sine inclinatione , sine motione ; de quaque singula re dicentes : non magis est , quam non est : itemque , est , non est , neque non est. » (Aristoteles apud Euseb. lib. XIV.) Plures istorum voces in Sexto Empirico (quicumque is fuit ; quidam Plutarchi ex sorore cognatum censent , sed quicumque , ingenio et argutiis validus) , in illo , inquam , etiam istæ : « Non magis hoc , quam

illud.» Item, « Nihil definitio.» Item, « Considerans persevero.» Itemque : « Omni rationi ratio opposita reperitur.» Ex quibus facile quid senserint, aut potius non senserint, dijudicare : quum propria illorum affectio sit, ἀρρηψία, *Nulla motio aut devertigium in hanc illamve partem.* Ex quo et ἀρασία sequitur : id est, *nulla dictio aut affirmatio* : quum omnia æquali rationum pondere librentur. Itaque ab Academia dissentire palam vides, Veteri quidem et Nova aut Novis : a Media Arcesilæ, ægre abjungas, et qui introsperere, verum Pyrrhonem illum adfirmarunt. Tamen Sextus, similitudinem fassus, aliquid differre in eo vult : quod Arcesilas Epochen bonum esse dicat, malum *assensionem*, idque secundum naturam : Pyrrhonii minime, sed κατὰ τὸ φαινόμενον, « secundum id quod apparet.» Plura si voles, adfatim in Sexto, atque etiam Laertii Pyrrhone habes.

DISSERTATIO IV.

Quem usum Academia aut Scepsis habeat, quem et abusum : ac Senecæ quædam illustrata.

AUD. Non mehercules, non requiro ; vel istorum, pæne dicam, tædet. Ad istane tam absona, et rationi sensuique adversa, homines venisse ? Ades Varro, tecum proclamo :

Postremo nemo ægrotus quidquam somniat

Tam infandum, quod non aliquis dicat philosophus.

LIPS. Mollius, et parcius. Veterem Academiam ratione non rejicias, nec Novam quidem Carneadis, Seneca auctore. Imo eo pæne vocat : « Disputare cum Socrate licet, cum Carneade dubitare. » (De Brevit. Vit. c. 14.) Et vero si naturam nostram, id est infirmitatem et caliginem, serio videas : quid magnum præsumere est, aut adfirmare ? Maximos viros ea res jam olim ad confessionem ignorationis adduxit, atque adeo veri desperationem. Quid si Homerum ipsum caput sibi habent ? volunt certe : et Arcesilas « Homerum ante omnes aestimabat (Laertii verba), cujus adeo studiosus erat, ut semper ante somnum aliquid ex eo libaret. Mane vero quum surgeret, pariter : et quum lecturus, aiebat, Ad amasium se ire. » Pyrrho similiter, qui illa divinitus

ab Homero dicta semper nostra fragilitate aut parvitate amplectebatur , ut quum homines muscis aut avibus assimilavit. Inprimis illum ejus versum assidue in ore habebat :

Οἷη πῆρ φύλλων γενεή , τοῖη δὲ καὶ ἀνθρώπων·

Tale quidem genus est hominum , quale et foliorum.

Sed et Hesiodum advocabant , atque ista :

Κρύψαντες γὰρ ἔχουσι θεοὶ νόον ἀνθρώποισι·

Mentem celarunt mortalibus immortales :

quasi a Deo nubes et tenebræ nobis circumfusæ. Jam et Democritus « in profundo veritatem demersam » dixit (Cic. Acad. I.) : Anaxagoras , Empedocles , Parmenides talia , et ipse Socrates Aporeticorum pater. Atque ut, si in domum tenebrosam venisses, inquit , in qua aurum , argentum , stannum , plumbum confuse positum , sublato eorum aliquo , existimare possis te aurum apprehendisse , non tamen scire , etiamsi vere ita esset : sic in magna hac mundi domo , quæri veritatem falsis mixtam , et in tenebris non discerni. Itaque inter fines istorum est (aut esse debeat) modestia , et animum exultantem componere , et a temeritate atque errore continere. Neque vita aut actione communi se excerptunt : « Nam Academicis placuit (ait D. Augustinus) homini scientiam non posse contingere , earum dumtaxat rerum , quæ ad Philosophiam pertinent. » At in ceteris humano quodam more agunt et *apparentiam* sequuntur : etsi tale esse , ut apparet , non plene assentiuntur aut adfirmant. Fames et sitis impellit ? edunt , bibunt. Lex jubet pie agere , Deos colere ? faciunt. Consuetudo artes et scientias tractat ? accedunt , omnia lustrant , ineunt , tantum suspensi et cohibentes. Enimvero et hæc laus detur , labore , ingenio , memoria supra omnes pæne philosophos fuisse. Quid ? nonne omnia aliorum scita tenere debuerunt et inquirere , si potuerunt refellere ? res dicit. Nonne rationes varias , raras , subtiles invenire ad tam receptas , claras , certas (ut videbatur) sententias evertendas ? Nonne et in promptu , ac velut numerato , habere quidquid scripsissent tot diversi auctores , aut dixissent ? Profecto admirandi sunt in triplici hac parte , si attendis : neque non finis etiam eorum altus et laudabilis , qui est *Ἀταραξία* , sive Imperturbatio , et ut ne ulla re sensibus objecta

moveantur. Ego vero audacter eloquar, non sic abjiciendos esse : modum tantum tenuissent, nec disputandi studio ablati extra fines fuissent. Quin et Seneca requirere eos videtur, et dolere quod periissent. Nam jam nunc, ejus ævo, publice nulla hæc schola. « Tot familiæ, inquit, Philosophorum sine successore deficiunt. Academici et Veteres et Minores nullum antistitem reliquerunt. Quis est, qui tradat præcepta Pyrrhonis? » (VII Quæst. Nat. c. ult.) Ubi duplicem modo Academiam agnoscit, Minorum nomine omnes post Platonicam illam comprehendens : et Pyrrhoniæ tamen sive Scepticæ ab iis distinguens. Quanquam idem dubitare tolerat, pertinax illud scientiæ negandæ studium damnat. « Audi, inquit ad Lucilium, quantum mali faciat nimia subtilitas, et quam infesta Veritati sit. Protagoras ait, de omni re in utramque partem disputari posse ex æquo : et de hac ipsa, An omnis res in utramque partem disputabilis sit, Nausiphanes ait, Ex his quæ videntur esse, nihil magis esse, quam non esse. Parmenides ait, Ex his quæ videntur, nihil esse in universum. Zenon Eleates omnia negotia de negotio dejecit : ait, Nihil esse. Circa eadem fere Pyrrhonii versantur, et Megarici, et Eretrici, et Academici, qui novam induxerunt scientiam, nihil scire. Hæc omnia in illum supervacuum studiorum liberalium gregem conjice. Illi mihi non profuturam scientiam tradunt, hi spem scientiæ eripiunt. Illi non præferunt lumen, per quod acies dirigatur ad verum : hi oculos mihi effodiunt. » (Ep. LXXXVIII.) Pulcherrima et justissima censura, nec appello aut oppono. An non magis explico? nam quædam non prompta, fortasse et intricata. Ait, « Protagoram, de omni re in utrumque disputasse. » (In Theæt.) Est ille sophista, a Platonis dialogo clarus, cujus sententia ab eodem hæc refertur, et refellitur : « Sufficere sibi quemque ad sapiendum. » (In eod. Dial.) Ratio est, « id cuique verum esse, quod cuique videatur ; » ut Cicero vertit (IV Acad.). Itaque « Criterium tollebat (ait Empiricus) et omnes opiniones ac visiones veras esse : quia veritas sit ex iis quæ referuntur ad aliquid ; cui autem apparuerit, statim ad illum refertur. » Inde vox ejus : « Omnium rerum mensura, homo ; » Itemque : « Omnia vera esse. » (Contra Mathem. cap. De Criterio.) Ex his de

Protagora Abderita liquet : etsi Seneca sententiam ejus magis ad Pyrrhoniā conformat. Effert et Plutarchus paullo aliter, in Colotem, initio. Sed addit de Nausiphane : « Nihil magis esse, quam non esse. » Sunt ipsa Pyrrhonis : et cur non eum advocavit? Nam ab isto doctore suo Nausiphanes hausit. Commemorat Diogenes in Pyrrhone : et Sextus initio librorum, « Epicuri doctorem fuisse, a quo ille, ut videretur *ἀποδιδάκτος*, dissenserit, famam ejus et nomen etiam obterens, et *πνεύμων* passim, id est pulmonem (quasi *exsensum*) appellans. » Tertium de Parmenide, « Nihil esse in universum. » Si vera hæc lectio, dixerim respectum ad illud Parmenidis, « Nullo modo esse quæ non sunt. » Platoni bis terque, illo auctore expressum, et refutatum. (In Sophista.) Quo voluisse videtur, *νοητά* et æterna illa solum esse : hæc visibus subjecta et fugacia, nec vere esse. Sed arbitror interpolata ista : et verba hæc, « ex iis quæ videntur, » prave e superiore linea translata : itaque delenda. Tum amplius, quum in optimo meo Codice nulla sit negativa illa, *Nihil* ; legendum, « Parmenides ait, esse unum universum. » Nam periit, aut latuit ista vocula, in principio sequentis. Res quidem ita habet : et est germana ipsa sententia, imo verba Parmenidis : Ἐν τῷ πᾶσι : « Unum universum. » Seneca adfirmat, quum statim hoc repetens, ait, « Parmenidi, nihil esse, præter unum. » Plato clarissime, de Melisso et Parmenide : « Unum stabile dicunt universum. » Iterumque de iisdem : « Omnia iis unum sunt, atque id stat in se ipso, quum locum non habeat ubi moveatur. » (In Theæt.) Duplex igitur sententia, et « unum omnia : » et item Immobilia, quod Plutarchus alibi iisdem adsignat. Qui idem hoc, de quo Seneca, diffuse explicat, et defendit libro contra Colotem Epicureum. Summa est, « Parmenidem cum Socrate, sed ante eum advertisse *δοξατόν*, Opinabile, in natura esse ; itemque *νοητόν*, intellectuale. Illud in motu assiduo, et variare, et atteri et nasci : hoc minime, et constans ac perpetuum idemque esse. Ideo vere Esse dici, et unum esse : estque proinde ac si dicat, τὸ ὄν ἓν : Unum ens. » (De Placit. Phil. I, c. 24.) Ita Plutarchus, nec valde ab hoc sensu Pythagorei abeunt qui « eorum quæ per se intelliguntur genus constituunt, Unum. » (Adv. Mathem.) Quod

in Sexto Empirico legi : et in eodem hanc sententiam non Parmenidi , sed Nausiphani adscribi. « Nausiphani , inquit , dogma erat , Universitatem esse unum. » Ille Nausiphani , Plato alibi Xenophani et Eleaticis adsignat. « Omnia quæ dicuntur , unum esse. » (In Sophista.) Quid Euclides , a quo Megarici ? « Unum bonum esse : et bono opposita , nec esse. » Quod in eandem viam sensus venit. Jam sequitur de Zenone Eleate , qui « omnia negotia de negotio dejecit : ait , enim , nihil esse. » Verba suspecta sunt ; et Pincianus monuit , a plerisque libris suis illa , « de negotio » , abesse. In meis reperi , fateor : tamen interpolata hæc censeo , legendumque : « omni a negotio dejecit » , sive placet : « omni de negotio » , quod in quibusdam scilicet libris scriptum , ansam dedit utrumque ponendi , ut fit , et corrumpendi. Sententia est : Zeno Eleates molestia nos liberavit , et omni inquisitione : nam ait , nihil esse. Sed hæc mira , et eximie fatua aut sapiens sententia ; nec mihi nunc capienda. An ad contemptum rerum retulit , Nihili hæc (non tamen Nihil) esse ? velim ; et sic laudem , non solum tolerem. Si aliter , et de ipsa existentia , elleboro hæc egent. Cæterum Zeno Eleates nusquam tale , apud Laertium quidem : ubi dogmata ejus diversa , sed nec alibi commemini legisse. Viderit Seneca. Illud in Sexto consimile adnotavi , de Gorgia Leontino : « Is librum , inquit , scripsit de eo Quod non est , in quo constituit tria capita. Unum quidem et primum , Quod nihil sit : alterum , Quod et si sit , comprehendi ab homine non possit ; tertium , Etiam si possit , non tamen efferi aut enunciari. » (Adv. Mathem. c. de Criterio. Adde Pyrrhon. Hyp. II , c. 11 ibidem.) Heu vana ! et ut cum Seneca redarguam , « Quid ergo nos sumus ? quid ista , quæ nos circumstant , alunt , sustinent ? tota rerum natura umbra est , aut inanis aut fallax. Non facile dixerim , utrum magis irascar illis , qui nos nihil scire voluerunt ; an illis , qui ne hoc quidem nobis reliquerunt , nihil scire. »

DISSERTATIO V.

Alia Philosophiæ divisio, in Contemplativam et Activam : iterumque singulæ divisæ.

ABITE omnes, qui in Academia hac tali, aut juxta estis : nobis Dogmatica placet, et pro ea Philosophiam jam dividemus. Est igitur duplex, Contemplativa, aut Activa : atque id ex præscripto naturæ. « Natura enim, ait Seneca, ad utrumque nos genuit, et contemplationi rerum, et actioni. » Itaque ex ejus et Stoicorum mente, « Philosophia et contemplativa est, et activa : spectat, simulque agit. Erras enim, si illam putas tantum terrestres operas promittere : altius spirat. Totum, inquit, mundum scrutor, nec me intra contubernium mortale contineo, suaderè vobis ac dissuadere contenta. Magna me vocant, supraque nos posita. » (De Vita Beat. cap. 31 et 32; Ep. xcv.) Contemplativam autem dicimus cui sola ea, aut præcipua quidem, finis. Nam hoc addo ; quia « plurimum discriminis est, ait Seneca, utrum aliqua res propositum, an propositi alterius accessio sit. Tamen alterum sine altero non est, nec ille sine actione contemplatur ; nec hic sine contemplatione agit. » (De Vita Beat. cap. ult.) Igitur mixta fere ; sed tamen in altera, contemplatio sive scientia præcipue petitur, in ista, actio sive efficientia ipsa. Dividitur a Peripateticis Contemplativa in tres partes : Theologiam, Physiologiam, Mathematicam. Theologiam (aliis est prima Philosophia, a dignitate) dicunt, in superis rebus deditam, quæ corpore et materia carent ; ut sunt Deus, Genii, Animus, et quæ adhærent. Physiologiam, in iis quæ materia constant, et sensu percipiuntur ; ut animalia, plantæ, lapides, et quæ adjuncta. Mathematica, quæ in rebus quidem sine corpore, sed in corpore tamen consideratis : ut sunt numeri, soni, figuræ, cælestes motus. Itaque hæc singula singulas iterum scientias gi-gnunt ; dividuntque Mathematica in Arithmeticam, quæ numeros ; Musicam, quæ sonos ; Geometriam, quæ figuras ; Astrologiam, quæ superos illos motus spectat. Jam activa pars dicitur, cui finis præcipuus et fructus actio est, quæ tripliciter item divi-

ditur, in Ethicam, Œconomicam, Politicam. Ethica est, quæ mores, vitam, regimen singulorum hominum considerat et format; Œconomica (Familiarem ego verterem) quæ domus cujusque et familiæ: Politica, quæ civitatis totius aut societatis. Ecce divisionem et membra totius Philosophiæ: nec tenuius opus est, aut expediat, quia « dividi illam (auctore Seneca), non concidi, utile est. Id vitii habet nimia, quod nulla divisio. Simile confuso est, quidquid usque in pulverem sectum est. » (Epistola LXXXIX.) Itaque fuere etiam, qui brevius partiverunt; ut Apuleius, qui Naturalem, Intellectualem, Rationalem, et Moralem agnoscit, et Platoni singulas eximie adscribit. (De Dogm. Plat.) Easque hausisse ait, « Naturalem ab Heracliticis, Intellectualem a Pythagoreis, Rationalem atque Moralem ab isto Socratis fonte. » Ubi observes Intellectualem præcipue ab eo dici, Theologiam nobis appellatam, nisi quis Mathematicam malit. Sed alia etiam divisio parciore est, Senecæ sic exposita. « Philosophiæ tres esse partes dixerunt, et maximi et plurimi auctores: Moralem, Naturalem, Rationalem. Prima componit animum: secunda rerum naturam scrutatur; tertia proprietates verborum exigit, et structuram, et argumentationes, ne pro vero falsa surrepant. » (Epistola LXXXIX.) Ait, maximos auctores sic tribuisse. Quos illos? Zenonem et Stoicos suos intelligit: et sic Primum divisisse Zenonem Cittiæum Laertius scripsit (In Zenone): et Plutarchus adstipulatur (De Placit. Phil. I, c. 1.). Nam illa prima et uberior, a me posita, fere Peripateticorum fuit. Sed ait etiam in « tertia parte, proprietates verborum et structuram ab ea exigi »: quod scilicet ad Rhetoricam referetur, quia Stoici Logicam in duas partes dividebant, Rhetoricam et Dialecticam. Addo, ipsam hanc triplicem partitionem in Macrobio esse, sed diverso, ne erres, sensu. Nam fine Commentarii in Somnium Scipionis: « Quum sint, inquit, totius Philosophiæ tres partes, Moralis, Naturalis, et Rationalis: et sit Moralis, quæ docet morum elimatam perfectionem: Naturalis, quæ de divinis corporibus disputat: Rationalis, quum de incorporalibus sermo est, quæ mens sola complectitur: nullam de tribus Tullius in hoc Somnio prætermisit. Nam illa ad virtutes amoremque patriæ ad-

ortatio, quid aliud continet nisi instituta Moralia? quum vero de phærarum modo, de magnitudine siderum, et circis cælestibus, ngulisque terrestribus, et Oceani situ loquitur; Physicæ decreta mmemorat. At quum de motu et immortalitate animæ disput, cui nihil constat inesse corporeum, cujusque essentiam nullis sensus, sed sola Ratio deprehendit; illic ad altitudinem Philosophiæ ascendit.» (Lib. II, c. ult.) Ubi palam vides, Rationalem esse, Intellectualem ante nobis dictam. Atque ita idem Macrobius alibi: «Philosophia illicce habetur augustior, ubi de rationali parte, id est incorporeis disputat.» (VII Saturnal. sp. 5.)

DISSERTATIO VI.

Logicam omitti a quibusdam. De dignitate singularum: et Ethicam usu fructuque certe eminere.

ATQUE ista igitur Macrobianæ divisio, Logicam illam communis sensu dictam omittit; quam et alij non partem, sed instrumentum Philosophiæ dixerunt. «Epicurei etiam, ait Seneca, duas artes Philosophiæ putaverunt esse, Naturalem atque Moralem; Rationalem removerunt. Deinde quum ipsis rebus cogrentur ambigua secernere, falsa coarguere, ipsi quoque locum, quem de iudicio et regula appellant, alio nomine, Rationalem induxerunt.» (Epist. LXXXIX.) Diogenes hoc ipsum, et divisam ab Epicuro Philosophiam tradit in «Canonicam, Physicam, Ethicam. Canonicam autem esse, quæ aggressionem et aditus ad opus habet, in libro ab eo tradita, qui Canon inscribitur.» (In Epic.) hancquam et Stoicorum aliqui hanc partem Logicæ faciebant; et dividebant (Laertius auctor), «in Rhetoricam et Dialecticam; aliqui autem et in Definitivam, quæ est de regulis et iudiciis.» (In Zenone) Sed persequi hæc omitto, et Annæi merito, non tenuiter nimis partiri, aut etiam interpretari. Illud modo, Stoicos varia imagine usum aut dignitatem harum partium expressisse: «Assimilant enim animali Philosophiam: ossibus: nervis, Logicam; carneis partibus, Ethicam; animæ, Physicam.» (Diog. in Zenone.) Iterumque alia imagine: «Cum

ovo comparant , cujus exteriora et testæ , sunt Logica ; proxima , id est albumen , Ethica ; intima , sive vitellus , Physica. » Adde tertiam : « Cum agro ; et sepem circumjectam , esse Logicam ; fructus , Ethicam ; terram et arbores , Physicam. » Vis et quartam ? « Cum urbe , bene munita , et ratione administrata. » Quomodo ? nec enim aliter accommodat. Puto , muros Logicam ; cives , Physicam ; leges et mores , Ethicam esse. Ex Diogene ista ; et vereor ut fideliter ab eo exscripta. Sextus Empiricus in quibusdam arguit , et probabiliora mihi dicit. Nam de « ovo , ait , vitellum , Ethicam referre ; albumen , quod est alimentum vitelli , Physicam. » Iterumque in « animali , sanguini et carnibus , Physicam ; animæ , Ethicam æquiparavit » (Adv. Mathem.) , et monuit a Posidonio Stoico hoc esse. Utrobique vides digniorem Ethicam censerī , et cum optima parte conferri ; quod planissime verum est , et pro communi sensu Stoicorum. Nam hanc illi magnificent , et super alias extollunt ; imo , cum Cynicis , reliquas pæne tollunt. Noster Seneca : « Non mehercules nimis ad rem existimo pertinere , ubi dicta sunt quæ regunt mores , persequi cetera ; non in remedium animi , sed in exercitationem ingenii inventa. » (De Benef. VII , cap. 1 , et Diogen. in Zenon.) In remedium , inquit , quid enim aliud proprie Philosophia est , « quam animi morborum et affectionum medicina ? » (Plut. de Inst. puer.) aut , ut cum Cicerone brevius , « Sanitas animi ? » Itaque aureum illud Pythagoræ : « Inanis illius philosophi et vana oratio , quæ nullam affectionem in homine curat. Ut enim medicinæ nullus usus , nisi morbos a corpore depellentis , ita nec Philosophiæ , nisi mala animi amolientis. » (In Stob. Ser. LXXX.) Subtilis , oblectans , alta esse potest ; sed ut platani aut cupressi umbram et oblectatiunculam præbent , fructum non habent ; sic censendum , ubi solæ illæ aliæ partes , hac ommissa.

Ego odi homines ignava opera , philosopha sententia ; aiebat olim Pacuvius , et cum eo Plato : « Constantiam , fidem , animi sanitatem , ego aio veram Philosophiam esse. Alias autem quascumque , et alio tendentes sapientias sive solertias , si elegantias et argutias dixerō , recte censeam appellasse. » (Ep. x.) Audis , o meus ? per Deum demitte ; et peregrinari in aliis juvet,

in hac habitare. « Facere docet Philosophia, non dicere; et hoc exigit, ut ad legem suam quisque vivat. » (Sen. Epist. xx.) Ideo scite olim Cleanthes, « interrogatus, cur olim inter paucos philosophantium, plures quam nunc inclaruissent? Nam tunc opus ipsum exercebatur, nunc verba. » (Stob. Serm. lxxx.) Utinam nec hodie fiat! sed « peccatur aliquid præcipientium vitio, qui nos docent disputare, non vivere; aliquid discentium, qui propositum ad præceptores suos non animum excolendi, sed ingenium. Ita quæ Philosophia fuit, facta Philologia est, an et cum Platone (De Rep. V, in fine) dicam, facta φιλοδοξία (*Opinionum studium et Ambitio*) est? (Sen. Ep. cviii.)

DISSERTATIO VII.

Discrimen Sapientiæ a Philosophia: et illius definitio, eaque obiter illustrata.

DEFINIMUS Philosophiam, et divisimus; ad Sophiam sive sapientiam eundem est, ab ea distinctam. Quid opus monere? vix hercules, nisi quod confundunt sæpe veteres: et iidem sedulo admonuerunt distingui. Confundit Plato, quum definit: « Philosophia est acquisitio Sapientiæ. » (In Euthydemo.) Non censeo, sed quæstionem studiumque. Item Aristoteles: cui est, « Scientia veritatis. » (II Metaphys. cap. 1.) Quod de ipsa Sapientia, vere, non affectione ejus, dicas. Ergo Stoici, quia crebra hæc mixtio, distinguunt: et ab iis Seneca: « Dicam inter Philosophiam et Sapientiam quid intersit. Sapientia, perfectum bonum est mentis humanæ: Philosophia, Sapientiæ amor et affectatio. Hæc ostendit (sive contendit) quo illa pervenit. » (Epist. lxxxix.) Simile Clemens Alexandrinus: « Sicut liberales artes, inquit, conferunt ad Philosophiam, quæ est earum domina; sic ipsa Philosophia ad Sapientiam; » et addit: « est enim Philosophia, studium et meditatio; Sapientia autem, scientia divinarum humanarumque rerum, et quæ earum sunt causæ. » (I Strom.) Et Cicero non omisit: « Nec quidquam aliud est Philosophia, præter studium Sapientiæ: Sapientia autem, cognitio et scientia rerum divinarum et humanarum, causarumque quibus hæc res

continentur. » (II De Off. et IV Tusc.) Seneca istis paria, nisi quod de Causis, in clausula, censet removendum. « Quidam, inquit, Sapientiam ita finierunt, ut dicerent eam, divinorum et humanorum scientiam. » Quidam ita : « Sapientia est, nosse divina et humana, et eorum causas ; » tum adjungit « supervacua mihi videtur hæc adjectio, quia causæ divinorum humanorumque partes sunt. » (Epist. LXXXIX.) Licebat dicere, et in Scientiæ verbo eas contineri. Ceterum ipsæ istæ definitiones omnes stoicæ sunt : et Plutarchus aperte tradit. « Stoici aiebant, Sapientiam divinorum et humanorum scientiam esse. » Ac vides, pro Senecæ mente, omitti ibi causas. Sunt aliæ atque aliæ definitiones, pro varietate effectuum quos producit : ut « Sapientia est, semper idem velle ac nolle. » Item, « Sapientia est liberale studium, quod vere liberos facit » (Sen. Ep. xx.) : et plura ejusmodi, lectu et intellectu prompta. Illud notandum et excerpendum, quod Scientiam eam definiunt : sive Artem, ut Seneca alibi : « Sapientia ars est, certum petit. » (Epist. xxix.) Aristoteles utrumque junxit, et dixit eam : « Artem artium, scientiam scientiarum. » Macrobius transsumsit : et ait, « rem consensu humani generis decantatam et creditam, Philosophiam artem esse artium, et disciplinam disciplinarum. » (VII Saturn. cap. 5.) Quod interpretari vel per excellentiam licet, quod super omnes emineat : vel a potestate, quod formet omnes dirigatque. Seneca, de Sapientia : « Artificem vides vitæ, alias artes sub dominio habet. Nam cui vita, illi vitæ quoque ornamenta servant. » (Epist. xc.) Est igitur Scientia proprie, qua Contemplatur ; Ars est, qua Agit. Sequitur autem, Divinorum et Humanorum scientiam esse. O rem amplam, atque adeo arduam ! quidni sit ? « Magna et spatiosa res, ait noster, Sapientia : de Divinis Humanisque descendum. » (Epist. LXXXVIII.) Divina autem primo : si felicitatem quærimus humanum scilicet finem. Theages : « Nam principium, et causa, et regula est humanæ felicitatis, cognitio præstantissimarum rerum et divinarum. » (In Stob. Serm. I.) Atque etiam, si Veritatem quærimus, sine qua Sapientia non consistit : « Veritas enim, ut et Græcum nomen (*Αλήθεια*) indicat, circa Deos versatur, et Deorum immortalem actionem. » (Jamblich. in Stob. Serm. XI.)

Itaque duo Sapiaentia hic considerat, ipsum Deum, et ejus opera, id est mundum, quæque in eo : et uno verbo totam Physiologiam, quæ hoc Divinorum verbo continetur. Ita enim Seneca . « Sapiaentia totius naturæ notitiam ac suæ tradit ; quid sint Dii, qualesque, declarat : quid inferi, quid lares, et genii. Hæc ejus initiamenta sunt, per quæ non municipale sacrum, sed ingens omnium Deorum templum mundus iste reseratur. » (Epist. xc.) *Observa Totam Naturam* ab ea nosci, jam dictam : sed et *Suam*, id est Animum, et quæ circa illum, itemque Corpus. « Hoc jubet illa Pythicis oraculis adscripta vox, Nosce teipsum. » (Sen. Consol. ad Mar. cap. 11.) Frustra illa omnia, nisi istud : et quem fructum igitur habet ? hunc Platoni expressum : « Ut neque internæ dignitatis amplitudinem ignoremus, divina in nobis parte neglecta ; neque exteriorem humilitatem, natura additam, ignorantes, vane in ea extollamur. » (In Philebo.) Ad magnitudinem animi vocat, sed per animi cultum : ad modestiam, per corporis contemptum.

DISSERTATIO VIII.

Verus Stoicorum Sapiens, in summo ab iis descriptus : ideoque irreperitus, nec id tamen sine causa, aut fructu.

QUI ergo ? jam in animo mihi occurris : omnia ista opus scire Sapientem ? AUD. Certe occurrebam : aut potius jam pæne abibam, desperatione victus. Quis homo ullus, aut unquam, *Divina* omnia et *Humana* novit ? non fuit, non erit : ideoque jure abhorreo altiloquam hanc Sapiaentiam et in prærupto positam, quo non itur. LIPS. Solari te poteram Aristotelis verbis qui censet : « Scire sapientem pleraque omnia, quantum fieri potest, non per singula scientiam eorum habentem » (I Post phys.) : sed, ut postea addit « universali quadam scientia » contentum : solari et Demetrii Cynici verbis, apud Senecam : « Plus prodesse si pauca præcepta Sapiaentiæ teneas, sed illa in promptu tibi, et in usu sint, quam si multa didiceris, sed non habeas ad manum. Quemadmodum magnus luctator est, non qui omnes numeros nexusque perdidicit quorum usus sub adversario raris

est; sed qui in uno se aut altero bene et diligenter exercuit: nec enim refert, quam multa sciat, si scit quantum victoriæ satis est: sic in hoc studio multa delectant, pauca vincunt. » (VII De Benef. cap. 1.) Plura addit, quæ ad contemptum etiam physiologiæ ire videntur, et in una scientia vitæ, id est Boni Malique, nos collocare. Sed ego vero his vel solatiis, vel effugiis, non tutor: bene et vere diximus, Sapientem ea omnia, scire. Sed quem *Sapientem*? nimirum hunc Stoicum, id est perfectum, consummatum, cui Boni nihil abest, cui Mali nihil adest. Qui eminet inter omnes,

..... Velut altus Olympi
Vertex, qui spatio ventos nubesque reliquit. (CLAUDIAN.)

iterumque cum poeta,

..... Celsa qui mentis ab arce
Despicit errantes, humanaque gaudia ridet. (STATIUS.)

« qui non aliter quam in tenebris lumen effulsit, advertitque in se omnium animos » (Sen. Epist. cxx): qui Plutarchi verbis, habet « *ισόθεον διάθεσιν*, divinæ similem constitutionem »: sive Senecæ nostri, qui habet « imbecillitatem hominis, securitatem Dei. » Quem denique

Ἐρχόμενον ἀνὰ ἄστρῳ, θεῖον ὡς, ἐισσώμεσιν.
Urbe incedentem, numen velut, endotaentur.

(HOMER. Odys. 9.)

Et quis finis elogiorem sit? atque ecce in ultimo *stern* mentitas. *Urbe incedentem*, et *adspici* feci: falso; non est ille, ut verbo tibi dicam, nisi in descriptione: re non fuit. Plutarchus aperte, de Stoico Sapiente: « Est vero nusquam gentium terrarumve, neque fuit. » (De pugn. Stoic.) Cicero: « Stoici eam Sapientiam interpretantur, quam adhuc nemo mortalis est consecutus. » (In Lælio.) Iterumque alibi: « Quis Sapiens sit, aut fuerit, nec ipsos Stoicos solere dicere. » (IV Acad.) Hæc ego veriora arbitror, imo scio; quam quæ Seneca noster mitiora et gratiora auribus scribit. Nam interdum facit fuisse; interdum, sed fuisse. « Scis, inquit, quem nunc virum bonum dicam, hujus secundæ Notæ (e classe proficientium, de qua statim): nam ille alter (primæ scilicet) fortasse tanquam phoenix semel anno quingentesimo

nascitur. » (Epist. XLII.) Atque hic aliquid etiam ambigens , alibi fortius adserit : « Non est , inquit , quod dicas , ita ut soles , Hunc sapientem nostrum nusquam inveniri. Non fingimus istud humani ingenii vanum decus , nec ingentem imaginem falsæ rei concipimus : sed qualem conformamus , exhibuimus , et exhibebimus. Raro forsitan , magnisque ætatum intervallis invenitur : neque enim magna , et excedentia solitum ac vulgarem modum , crebro gignuntur : cæterum hic ipse M. Cato , a cujus mentione hæc disputatio fluxit , vereor ne supra nostrum exemplar sit. » (De Constant. Sap. cap. 7.) Ah ! mi Seneca , bona quidem mente ipse erras , aut nos inducis. Tam credulos autem esse ? absit. Qualem describi Sapientem a vobis scimus , eum fuisse nemo Stoicorum dixit : « posse tamen esse , omnes. » Quod etiam hoc argumento colligebat Posidonius , quia « Socrates , Diogenes , Antisthenes , magnos progressus fecissent , nec longe a vertice constitissent. » (Laert. in Zen.) Itaque qui magis adniterentur , bona indole , bona disciplina , assiduo exercitio , posse pervenire. Nos Christiani abnuimus , et cum Platone sentimus : « Eum , qui vere philosophatur , censere , nusquam aut numquam se puram Sapientiam , quam apud inferos consecuturum » (In Phœd.) : id est , corpore exutum , in puris illis beatisque locis , apud auctorem omnis Sapientiæ , et sui. Sed quo fructu igitur talis ille describitur , quem esse Natura abnuvit ? Dicam , in exemplum. Species et Idea quædam illius Summi proponenda est , quo conitamur , non pertingere , sed accedere ; neque assequi , sed æmulari ; sicut oratorem Cicero et Fabius formant , qui non fit aut erit , sed nempe perfectio illa exprimenda est : sic nostri Sapientem. Ipse Fabius : « Quærentibus , an talis orator fuerit ? respondebo , quomodo Stoici , si interrogentur : An Sapiens Zeno , an Cleanthes , an Chrysippus ? ipsi respondeant , magnos quidem illos ac venerabiles , non tamen id quod natura hominis summum habet , consecutos. » (Lib. XII.) Et vero invitat hæc grandiloquentia , et honestos quidem animos erigit ad honesta. Senecæ verba opportune huc ducam : « Quid mirum , si non ascendunt in altum , ardua aggressi ? Viros suspice , etiamsi decidunt , magna conantes. Generosa res est , respicientem non ad suas , sed ad

naturæ vires, conari alta, tentare, et mente majora concipere, quam quæ etiam ingenti animo adornatis effici possint. » (De Vita Beat. cap. 20.) Hic desperat aut abnuit, quod ante adfirmavit.

DISSERTATIO IX.

Alter ab illo Sapiens, qualem Natura et ævum dant; is Proficiens dicitur, ejusque discrimina.

ITAQUE non est ille primæ notæ in rerum natura Sapiens : nisi in scriptis et libris : est alius secundæ. Illum *τλειον* et *Consummatum* vocant, hunc *προκόπτοντα* sive *Proficientem* : item *Studiosum* istum, ut dixi, illum *Doctum*. Seneca sæpe hoc discrimen ingerit, ut : « Hoc interest inter *Consummatæ* Sapientiæ virum, et alium *Procedentis*. » (Epist. LXXII.) Nota et *Procedentis* hanc vocem, quasi in via progressi. Alibi : Nostrum vitium est, « qui quod dicitur de sapiente, exigimus, et a proficiente. » Iterumque : « aliud est studiosus sapientiæ, aliud jam adeptus sapientiam. » (De Vita Beat., cap. 24.) Et denique alibi : « Diverso remedio utetur sapiens, assectatorque sapientiæ. » (De Constant. Sap. cap. 19.) Adde, quæ supra dixi (Dissert. 1) de vocibus *παιδευομένου*, et *πεπαιδευομένου*, itemque *τυπουμένου* et *τετυπωμένου* : huc spectant. Sed ut ad rem, ille primus igitur describitur, qualis esse debet, et in exemplum : alter, qui solet interim esse, sed in dispari etiam gradu. Nam Seneca alibi duo, alibi tria genera *Proficientium* facit. Duo, his verbis : « In ipsis sapientiam sectantibus magna discrimina esse, fateamur necesse est. Alius jam tantum profecit, ut contra Fortunam audeat tollere oculos, sed non pertinaciter. Alius in tantum, ut possit cum illa conferre vultum. Si jam pervenit ad summum, etiam fiduciæ plenus est. » Quæ sic legenda et distinguenda moneo (vulgo confuse) : quia postremum illum a vero sapiente hoc uno removet ; quod labi non possit, sed tamen timet. At qui jam in summo, nec potest nec timet, securus videlicet sui. Ex his aliis ejus verbis discas, ubi tria genera facit. « Inter ipsos, inquit, proficientes sunt magna discrimina. In tres classes, ut quibusdam placet, dividuntur.

Primi sunt, qui Sapientiam nondum habent, sed jam in vicinia ejus constiterunt. Qui sint hi quæris? qui omnes jam Affectus ac Vitia posuerunt: quæ erant complectenda, didicerunt: sed illis adhuc inexperta fiducia est. Jam ibi sunt, ubi non est retro lapsus, sed hoc illis de se nondum liquet. Jam contigit illis bono suo frui, nondum confidere. Secundum genus est eorum, qui et maxima animi mala et affectus deposuerunt, sed ita, ut possint in eadem relabi. Tertium illud genus, extra multa et magna vitia est, sed non extra omnia.» (Ep. LXXV.) Sunt pluscula, quæ addit: hæc intelligentiæ sufficiunt, nec superfluere indoles mea amat. Illud moneo, in eodem Seneca alibi, « genus tertium eorum poni, qui Sapientiæ alludunt; quam non quidem contigerunt, in conspectu tamen, et velut sub ictu habent. Hi non concutiuntur, nec defluunt quidem: nondum in sicco, jam in portu sunt.» (Epist. LXXII.) Sed minus accurate ibi distinguit, ut videre est, miscetque ipsum sapientem: tamen genus hoc tertium primum illud Proficientium, quod diximus, assidet et tangit. En tibi discrimina, nam plane imperitos ac rudes nullo hic loco habemus. Enimvero et primus ille Ordo infrequens, nec scio an Zenonas, aut Cleanthas admittat: in reliquis aliquid spei est et animi, ad perveniendum. Imo de Tertio cogitemus « bene nobiscum agetur, si in hunc admittimur numerum. Magna felicitate naturæ, magnaque et assidua intentione studii secundus occupatur gradus: sed nec hic quidem contemnendus est color tertius.» (Sen. Epist. LXXV.) Ego te et me voveam hic esse; effugisse multa et magna vitia; et doctrina atque exercitio ad ulteriora niti.

DISSERTATIO X.

Doceri Sapientiam, et disci: neque a Deo et natura tantum esse. Omnibus etiam offerri.

DOCTRINA, inquam. Nam Cynici olim, et nostri sanxerunt: « Quod virtus doceri possit.» Hoc ideo firmandum, quia alii aliter; et pars est aut inter initia, Stoicæ doctrinæ. Nam fuere qui a Deo esse dicerent; fuere qui a Natura. A Deo, Plato inter-

dum asserere videtur, atque inseri eam (ita alibi loquitur): «divina sorte, sine animi opera.» (In Menone.) Imo et Protagoram sedulo refutat Socrates, censentem doceri posse. (In Protagora.) Etsi Plato non semel it in alia, et Disciplinam (quorsum aliter tot libri ejus?) admiscet. At quidam a Natura petebant, ut dixi, atque ita Trogus: «Scythis Naturam dare, quod Græci longa sapientiæ doctrina, præceptisque philosophorum, consequi nequiverunt.» (Lib. II.) Declamator etiam Quintilianus argute: «Ego mores nasci puto, et propriam cujusque nature virtutem. Alia forsitan discuntur, quædam experimentis cognoscenda sunt; boni mores constant voluntate.» (Declam. cclxviii.) Et vero Seneca ipse adfitetur, «quosdam sine subtili institutione evasisse probos, magnosque profectus assecutos, dum nudis tantum præceptis obsequebantur.» (Epist. xc.) Et Cæcilius, Fabricii, Coruncani, nonne tales fuere? Profecto «quidam ex hominibus egregiam sortiti indolem, in ea quæ tradi solent, sine longo magisterio pervenerunt: et honesta complexi sunt, quum primum audiverunt.» (Ibid.) Quæ ita vere dici, etiam ex Stoico sensu, fatemur: sed hos tales plene et plane Sapientes esse, non item admittamus. Ratio consummata talem facit, consummari autem sine doctrina (Dei opera excipimus) non potest. Ut plene hæc intelligas, habe. Non excludi aut Deum, aut naturam, a Stoicis: sed doctrinam tamen ad perfectionem, itemque ad facilitatem adjungi. Ecce natura semina bonæ mentis nobis ingenuit, fomites, et scintillas: quæ in aliis magis minusque elucent, ut est animi temperies: sed tamen opinionum pravitate, in omnibus hoc a natura rectum jam corruptum est: ideoque doctrina adjuvandum, instaurandum, depurandum. Non enim, ut sol ipse nubes objectas dissipat sua vi, et perrumpit, ita hic est; adjuutorio opus, directione et exemplo. Cicero: «Justos quidem natura nos esse factos; tantam autem esse corruptelam malæ consuetudinis, ut ab ea tamquam igniculi extinguantur a natura dati, exorianturque et confirmentur vitia contraria.» (I De Legib.) Quod si ad naturam vivere liceret, negat idem alibi, «quidquam esse, cur quisquam rationem et doctrinam requireret.» (II De Finib.) Itaque facile ad sapientiam iter

dicunt, quia est sequi naturam. Fabius hoc recte: « Brevis est institutio vitæ honestæ beatæque, si credas. Natura enim nos ad optimam mentem genuit: adeoque discere meliora volentibus promptum est, ut vere intuenti illud magis mirum sit, malos esse tam multos. » Recte, inquam: sed et illud ex eodem subseratur, « Virtutem, etsi impetus quosdam a natura sumit, tamen perficiendam doctrina esse. » Hæc sunt germane Stoica; igniculos, scintillas, semina, impetus ad virtutem habemus: ut ipsam habeamus, excitanda illa velut flatu rationis surgit et disciplinæ. Et Aristoteles ita verissime: « Neque a natura igitur, neque præter naturam inseritur virtus. » (II Ethic.) Seneca noster: « Omnibus natura dedit fundamenta semenque virtutum: omnes ad omnia ista nati sumus: quum irritator accessit, tunc illa animi bona, velut sopita excitantur. » (Epist. xcv.) Irritator autem est doctrina, quæ scientiam boni malique dividit, et ne in eligendo aberres facit. Bonum natura vis? malum vitas? ecce hoc tale re et ratione est, illud opinione. « Artis igitur est, quod ait Cicero, ad ea principia, quæ a natura accepimus, consequentia exquirere, donec id, quod volumus, sit effectum. » (V De Finib.) Virtus amata nobis omnibus, natura est, honestum optabile: sed non facies utriusque statim nota. Tamen levi, ut dixi, conatu et manuductione aperitur. Zeno ipse in quadam epistola: « Bona natura mediocrem exercitationem nacta, et præceptorem candide docentem facile venit ad perfectam virtutis comprehensionem. » (Ad Antigonum.) Hæc nostri; quid Academici? paulo diversi eunt. Nam pro Platonis sensu hæc Apuleius: Hominem ab stirpe ipsa neque absolute bonum, nec malum nasci: sed ad utrumque proclive ingenium esse. Habere quidem semina quædam utrarumque rerum, cum nascendi origine copulata, quæ educationis disciplina in alteram debeant partem emicare. » (De Philosophia.) Semina, ecce, et ipsi agnoscunt: sed in quo discrimen? quod illi ea in utrumque valere volunt, bonum malumque: nostri, in bonum tantum. Nam natura ipsa semper iis bona. Hinc illa verba, quæ et ante attigi: « Nulli præclusa est virtus, omnibus patet, omnes admittit. » (Sen. De Benef. III, cap. 18.) Et stoicum dogma Ga-

leno positum , et exagitatum : « Omnes homines ad virtutem comparandam aptos esse et idoneos. » Quod ille negat, et corporum temperiem vult inspicere, ut alius alio magis minusve sit, imo non sit. Argumento etiam utitur : « Si a natura, inquit (in libello : Quod animi mores corp. temp. seq.), virtus, et opinio duntaxat depravamur : cedo, quis primos homines infecit, quum nondum aliena malitia fuit? A se ergo habuerunt. » Atque hoc ita urget, ut Posidonium etiam, magnum illum Stoicum, hic vero victum descivisse ab iis dicat, et cum Academicis sensisse. Nescio ; argumento tamen responderi vel ex Seneca nostro poterat, et non calumniose occurri. Nam dicant nostri, « Primos illos homines quamvis egregia illis vita fuerit, et fraude carens, non fuisse tamen Sapientes. » (Epist. xc.) Intellige, ad perfectum Sapientes. « Non enim negaverim, inquit, fuisse alti spiritus viros, et, ut ita dicam, a diis recentes : sed quemadmodum omnibus indoles fortior fuit, et ad laborem paratior, ita non erant ingenia omnibus consummata. Non enim dat natura virtutem : ars est, bonum fieri. » Mihi videatur res sic confici. Fatemur paulatim opinionibus sensibusque alienis, aut exemplis, depravari homines : sed et ante illa qui fuerunt, non habere naturam perfectam : et turbidum in ea aliquid aut nubilum, doctrinæ radio depurandum et illustrandum. Nisi fit ; potest aberrare Ratio, et bonum quidem cupere, sed capere etiam malum. Quid quod a materia prima incentivum aliquod mali est? de quo in Physiologia videndum. (Lib. I, cap. 14.)

DISSERTATIO XI.

De Notionibus, quæ ad Doctrinam faciunt. Quid, et quotuplices eæ, accurate dictum.

AUDITOR. Capere in parte hæc videor : solide et plene, si de Igniculis istis et Seminibus magis aperis et diducis. LIPS. Non me extra rem et lineas tu ducis? Tamen sequor, ut sequi me etiam libere et libenter possis. Audi. Igniculi isti non aliud, quam inclinationes, judicia, et ex iis notiones sunt, a recta in nobis Ratione. Scito enim Stoicis placere, partem in nobis divini

spiritus esse mersam , id est illam ipsam Rationem : quæ si in suo loco et luce luceat , tota pura , sincera , recta , divina sit : nunc corpore , velut carcere , clausa coercetur , et opinionibus agitur aut abducitur : et tamen retinet originis suæ flammulas , et verum honestumque per se , et sua indole , videt. Istæ flammulæ , sive igniculos mavis dicere (Græci σπινθήρας , ζώπυρα , ἐνπίσματα appellant) , et exserunt se , ostendunt in sensibus quibusdam , aut judiciis , quæ omni hominum generi fere , et optimæ cuique naturæ eximie , sunt insita aut innata. Id Græci ἔννοιαι sive Notiones vocant , item προλήψεις , Anticipationes : et quia passivæ , atque insitæ , κοινὰς καὶ ἑμφύτους , Communes et Ingeneratas agnominarunt. AUD. Bene , sed cur Igniculos , aut Scintillas ? LIPS. A Stoicorum id quoque sensu , quibus purior hic animus est ignis , postea docendum. Sed de re ipsa , Communes sunt , et agnitæ vel admisæ hominibus , ideoque Plutarchus librum titulo præscripsit , Περὶ κοινῶν ἐννοιῶν , De communibus notionibus : idque adversus Stoicos , quos vult evertere eas suis Paradoxis , aut oppugnare : audiendum mihi adhuc , non credendum. Atque ut aliquid diffundam de notionibus (pauci capiunt) , scito eas ipsas principia et fundamenta Stoicis Scientiæ ac Sipientiæ esse. Cicero ex eorum mente : « Ipsum hominem natura non solum celeritate mentis ornavit , sed etiam sensus tanquam satellites adtribuit ac nuncios , et rerum plurimarum obscuras nec satis apertas intelligentias inchoavit , quasi fundamenta quædam Scientiæ » (I De Leg.) : dicit hic Intelligentias , et alibi etiam Notitias : quæ consonant scilicet Notionibus. Sed ait « obscuras et inchoatas » , alibi adumbratas , item « complicatas , involutas » : quia doctrinæ ductu atque opera dirigendæ , et in lucem scientiamque evocandæ sunt. Idem Cicero : « Notionem appello , quod Græci tum ἔννοιαν , tum προλήψιν dicunt. Ea est insita et ante percepta (an præcepta) cujusque formæ cognitio , enodationis indigens. » (In Topic.) Vides insitam ? vides « enodationis indigentem ? » Duplici Græco nomine adficit , et parum distinguit : fecerunt illi , et ἔννοιαν ipsam duplicem ponebant , φυσικὴν καὶ τεχνικὴν , « Naturalem et Artificialem. » Illam , quæ esset τῶν καθόλου : universalis quædam , et universalium , ut Notitia Equi , Albi , Nigri : quæ opera seu-

suum fit, ut dicunt, ἀνεπιτεχνήτως, « sine adminiculo artis. » Alteram, ἡ γίνεται δι' ἡμετέρας διδασκαλίας καὶ ἐπιμελίας : « quæ fit opera industriæ et doctrinæ nostræ. » (Plutarchus de Placit. IV, cap. 11, et Laertius in Zenone.) Sub his etiam illas vulgares et quotidianas notiones comprehendi scito, quæ impressa Phantasia quaque stabili gignuntur : sed et nostræ illæ huc reducuntur. Et est sane omnium magnus ad Scientiam vel Sapientiam usus : adeo « ut sine hoc (Cicerone adstipulante) nec intelligi quidquam, nec quæri, nec disputari possit. » (IV Acad.) Itaque idem ille inter beneficia naturæ ponit, quod « comprehensionem dedisset, quasi normam scientiæ, et principium sui : unde postea notiones rerum animis imprimerentur, e quibus non principia solum, sed latiores quædam ad rationem inveniendam viæ reperiuntur. » (I Acad.) Hæc in Academicorum libris binis, qui hodie exstant : et in iis germanissima fere Stoicorum decreta. Quomodo autem, et quibus velut gradibus ad Scientiam ducant idem optime expressit : « Mens ipsa, inquit, quæ sensuum fons est, atque ipsa sensus, naturalem vim habet, quam intendit ad ea, quibus movetur. Itaque aliqua visa sic arripit, ut his statim utatur : aliqua sic recondit..... e quibus memoria oritur. Cætera autem |similitudinibus constituit : ex quibus efficiuntur notitiæ rerum ; quas Greci tum *Εννοίας*, tum *προλήψεις* vocant. Eo quum accessit Ratio, argumentique conclusio, rerumque innumerabilium multitudo, tum et perceptio eorum omnium apparet, et eadem Ratio profecta ab his gradibus ad Sapientiam pervenit » (IV Acad.) Omnia partite, et velut ex professo doceat, adfert : quæ breviter examinanda sunt, et illustranda. Ait, « Mentem ipsam. » Ita. Nam ea Phantasias sive Visa recipit, id est τὸ ἡγεμονικόν Animæ : Plutarcho ex Stoicorum mente disertim scriptum. (De Placit. Phil.) Deinde, « eam moveri » ; nempe ab impressa Phantasia : et videtur ad Chrysippi verbum mentemque respexisse, qui Phantasiam non τύπωσιν ἐν ψυχῇ, « impressionem in animo », ut Zeno ; sed ἀλλοίωσιν vocabat, aut interpretabatur, id est Mutationem. Pergit Cicero, « aliqua Visa sic arripit ut statim utatur » : ubi distinguit Visa sive Phantasias, in Præsentaneas et Manentes : illas, quæ momentaneæ sunt, et pereunt ; istas, quæ reconduntur, ut ait :

et reliqua ejus sensus desunt. Supplenda facile, ex aliis; qui Mānentem Phantasiam, volunt Notionem esse. Ita enim præter Plutarchum, Philo Judæus: « Notionem esse, reconditum conceptum: deliberationem, ejusdem certam prolationem. » (Lib. Quod Deus immutab.) Sed amplius Cicero: « E quibus memoria oritur. » Quæ Græcis est *μνήμη*, et hanc illi *μόνιμον καὶ σχετικὴν τύπωσι* dicunt; « stabilem et habitualement impressionem. » Deinde, « Cætera autem similitudinibus constituit. » Quis? an memoria? non puto: nec sic Stoici. Imo illis post memoriam? *Εμπειρία* succedit, *ars sive usus*, et definitur, τὸ τῶν ὁμοειδῶν μνημῶν πλῆθος: « multitudo memoriarum consimilium, » (Plut. de Placit.) quod Cicero postea tangit, sed parum (si hæc sincera omnia) distinguit. Deinde, « effici ex iis notitias rerum. » Neque hic ordo pro Græcis, qui hodie quidem exstant, aut mihi sint visi: qui Notitias et Memoriam et Arti antemittunt. Clausula est, « accedere Rationem, et ad Sapientiam pervenire », quod verissimum est: et idem Cicero sese explicet: « Primum est intelligentia, deinde consequentium rerum cum primis conjunctio et comprehensio: ex quo videlicet, quid ex quibusque rebus efficiatur, idque Ratione, concludimus, singulasque res definimus: ex quo Scientia. » (II De Nat. Deor.) Nimirum Dialecticæ quodam ductu *λόγῳ καὶ λογισμῷ* utentes, Ratione et Ratiocinatione, certum comprehendimus, et notiones illas stabilimus. Habes de quæsito: an aliud desideras? AUD. Superaddi de Artificialibus, quæ nostra opera producantur, quomodo id fiat? LIPS. Cicero ille idem tangit: « Quum rerum Notiones in animis fiant, si aut usu aliquid cognitum sit, aut conjunctione, aut similitudine, aut collatione rationis: hoc quarto, quod extremum posui, Bonorum notitia est facta. » (III. De Finib.) Senecam id illustret, qui Lucilio quærenti; « Quomodo ad nos boni honestique notitia pervenisset? » Respondit, « Hoc nos docere naturam non potuisse. Sed nobis (Stoicis) videtur, inquit, observatio collegisse, et rerum sæpe factarum inter se collatio, per analogiam nostro intellectu et bonum et honestum judicante. » (Epist. cxx) Et pluscula ibi vide: sed magis Laertium vide, qui plenius hæc et ex asse tradit. « Eorum quæ noscuntur, inquit (id est, Notitiarum) alia per

casum aut incidentiam (περίπτωσιν) noscimus, alia per similitudinem, alia analogiam, alia transpositionem, alia compositionem (Cicero conjunctionem), denique alia per contrarietatem. » (In Zenon.) Exempla deinde dat singulorum, in ipso videnda: neque his minutis mihi censeo insistendum. Illud utilius moneo, Notiones in præstanti natura explicatiores esse, et facile rationis iudicii que opera educendas: quod quibusdam evenisse, ante artem scientiamque natam, pæne sit fatendum. Item, usum earum magnum esse ad omnem vitam et virtutem, si eadem Iudicii bonitate rebus applicentur. Epictetus hoc monet atque ingerit: « Cave, inquit, notiones singulis rebus temere et vane accommodare. Hæc est causa mortalibus omnium malorum, non posse communes notiones aptare singularibus. » (Lib. III, Dissert. cxxvi.) Notabilis sententia, an oraculum: et vult hoc dictum, quod ipse diffundit. Ecce Notio est in animo, « Mala vitare, Bona sequi »: at quum ad facta venit alias notiones tibi formas, « Hoc et illud malum, bonumque esse »: quæ re ipsa non sunt, et sic principio bono, in finem pravum desinis, et ipse te fallis. Communis autem illa notio, duce ratione ad vera bona malaque, certo et sine errore, aptanda erat; non ad ista, quæ vulgus aut opinio tibi dictant.

DISSERTATIO XII.

Doctrinam duplicem esse, Dogmaticam et Paræneticam: utraque laudata.

SED ut in gradum viamque reponamur, a qua leviter tamen discessimus: vides Sapientiam doceri et igniculos notionesque ad eam ducere: sed a quo et quomodo etiam doceri? Ab ipsa Philosophia, ut liquet: atque id via duplici, *Decretorum*, et *Præceptorum*. Illam Græci *Δογματικὴν* appellant, hanc *παραινετικὴν*: nos reddere *decretoriam* et *præceptoriam* possimus. Apta divisio, nam sicut ipsam totam bipertitam fecimus, *Contemplativam* et *Activam*: utrique ecce parti ductorem suum damus, et (Senecæ verbis) « *Contemplationem institutio tradit, actionem admonitio.* » (Epist. xciv.) *Institutio, id est Decreta;*

neque enim ulla ars sine iis est : quæ alii , Axiomata , Enun-
 tiata aut Effata appellant : Stoici *Δόγματα* , « quæ nobis vel De-
 creta licet appellare , vel Scita , vel Placita ! » (Sen. Ep. xciv.)
 Apuleius etiam Consulta vertit. Quid ea sunt? generalia quædam
 capita , et velut leges , ad quæ reliqua omnia doctrinæ vel exa-
 minentur , vel referantur. Si quid ab his dissidet , improbum et
 adulterinum habeo : si quid convenit , agnosco , et tanquam tes-
 sera data , in jus commilitiū admitto. Ea certa , firma , rata sunt :
 et , ut in ipsa militia aquilæ aut signa , omni vi propugnanda.
 « Decreta (ait Stoicus Cicero) Philosophi vocant *Δόγματα* , quo-
 rum nullum sine scelere prodi potest. Quum enim Decretum pro-
 ditur , lex veri rectique proditur. » (IV Acad.) Agnoscis descrip-
 tionem? Iterumque idem : « Decretum stabile , fixum , ratum
 esse debere , quod movere nulla ratio queat. » (Ibid.) Sunt ergo
κίρροι quædam *δόξαι* , « dominantes et eximie sententiæ , » quæ
 reliquam totum agmen ducant. Valde iis opus ; et sicut in mari
 sidera certa notamus , ad quæ cursus dirigatur , etsi alia atque
 alia velificatione ; sic in notionum aut actionum multiplici varie-
 tate , omnia ad hæc illustria velut sidera dirigenda , si ab errore
 tueri volumus hunc cursum. Et vero nisi generalia quædam ista
 sint , quæ singulorum certitudo aut rectitudo erit? aut « quis po-
 terit de parte suadere , nisi qui summam totius vitæ prius com-
 plexus est? » (Sen. Ep. xciv.) Hoc pater , hoc maritus , domi-
 nus , civis , bene honesteque faciet. Itane? dic mihi prius et
 suade , quid sit bonum honestumque. Vive frugaliter , innocenter ,
 caste : sic debes. Debeo? doce prius , naturæ hoc meæ conve-
 nire , et ad eam esse. Alioqui unde fides tibi , dictisque sit? auc-
 torem desidero. Sicut drachmam argenti aurive si quis profert ,
 boni quidem , sed quæ imaginem aut signum principis non præ-
 fert , recusare eam jus et mos est : sic bonum etiam monitum sus-
 pectum habere , ut monetam , quod principis alicujus Decreti
 signo se non probat. Addo , quod vis magna , etsi occulta , est in
 decretis , sed quæ paulatim se exserit , ubi cultorem est nacta.
 Uti semen , quamvis exiguum , in bonam terram jactum , diffun-
 ditur , et se explicat , et multiplicem fructum profert : sic in bono
 ingenio Decretum. Denique præcepta viam et ortum his debent.

cxxiv J. LIPSII MANUDUCTIONIS

«Hoc interest, ait Seneca, inter Decreta Philosophiæ et Præcepta, quod inter elementa et membra. Hæc ex illis dependent; illa et horum causæ sunt et omnium.» (Ep. xcv.) Ergo hujus partis dignitatem fructumque tenes; cape et alterius. Absit enim ut hæc spernamus, etsi dignitate postponimus: imo quidam, usum solum intuiti, ante ea censebant. Sane «antiqua Sapiencia nihil aliud, quam facienda et vitanda præcepit: et tunc longe meliores erant viri.» (Ibid.) Nimirum, ut plena sit doctrina, jungenda sunt utraque: et sicut ipsa Contemplatio atque Actio, individuo contubernio socianda. «Et discas oportet, et quæ didicisti agendo confirmes» (Ibid.): quorum illi Decreta, huic Præcepta conducunt. «Nam quamvis argumentis collectum sit, quæ bona, quæ mala sint: nihilominus habent Præcepta partes suas: et Prudentia, Justitia, Officii constant: Officia autem Præceptis disponuntur.» (Ep. xciv.) Quod si imbecilla, id est proficientia adhuc ingenia consideres: nescio an non major et præsentior erit usus Præceptorum. Nam a subtilibus illis, aut altius petitis abhorrent: proxime alludentia admittunt. Jam quædam, etiam sine probatione, illabuntur animis: dici et suggeri ea satis est, natura ipsa audientis inclinante. «Omnium enim honestarum rerum semina animi gerunt, quæ admonitione excitantur: non aliter quam scintilla, flatu levi adjuta, ignem suum explicat.» (Ibid.) Ecce, quum audio, «Tempori parce, Te nosce, Abstine et continue»: nunquid rationem aut Decretum aliud requiram? minime. Nam hæc talia «cum ictu quodam audimus, nec ulli licet dubitare aut interrogare, Quare? adeo etiam sine ratione ipsa veritas ducit.» (Ibid.) Sicut scaturigines aquarum in agro aut horto meo si habeam, utor et irrigo: nec primos ultra fontes inquiso: ita hic licere aliquis dicat. Tamen tutius meliusque, ut dixi, purgare, te etiam et indole, si consideras, conjuncta. «Quid enim interest inter Decreta Philosophiæ, et Præcepta, nisi quod illa generalia præcepta sunt, hæc specialia?» (Ibid.) Sed tamen utraque res præcipit, atque adeo utraque etiam juvat: vel occultum illa, aperit: ut. Sicut manus, pedum, et membrorum usus in aperto est, et scissibus incurrit: in abdito est, et quietus illi sunt, qui usum et impetum hunc donant:

sic de Præceptis dicere possis ; palam juvare , latenter Decreta. Ego vero et alia similitudine rem ingeram , et simul Ordinem dicendorum. Sicut in arbore Radicem habes , ex ea Truncum , ex his Ramos , deinde ramulos aut Flagella : sic in Philosophia scito , primum aliquod Decretum instar Radicis habere , proximum ut Truncum , minora ut Ramos ; denique copiam illam Præceptorum succedere et ex iis surgere , vere Flagella ad animos erigendos et incitandos.

DISSERTATIO XIII.

De Fine , sive Ultimo Bonorum : et quis ille sit ?

ORDIAMUR igitur ab ipsa Radice , id est Fine : a quo pendent omnia , ad quem referuntur omnia : et qui velut parens et rector quidam est Decretorum. Finem Græci Τέλος dicunt , paulo aliter in Philosophia , quam vulgo , ubi effectiorem perfectionemque rei significat , ut in Homero , ac priscis. At primus Plato Philosophiæ adjunxit , et restrinxit , pro eo , quod in vita ultimum appetimus. Ideoque Cicero passim vertit et appellat , Ultimam , Extremam , Summam. Necessaria hæc cognitio : et Plato idem censuit , « inutilem omnem scientiam , imo noxiam , sine notitia optimi finis. » (In Thæet.) Quid Aristoteles ? ejus scitum : « Enimvero ad vitam etiam utilis , et magnum momentum habet cognitio Finis : atque ut sagittarii , qui scopum habent , magis quod oportet assequamur. » (I Ethic. Nicom. c. 2.) At Cicero : « Quid est in vita tantopere quærendum , quam quis sit Finis , quod extremum , quod ultimum , quo sint omnia bene vivendi recteque faciendi consilia referenda ? » (I De Fin.) Seneca noster : « Proponamus oportet Finem summi boni , ad quem nitamur , ad quem omne factum nostrum dictumque respiciat , veluti navigantibus ad sidus aliquod dirigendus est cursus. » (Epist. xcvi.) Pulchre atque alibi causam hanc stultitiæ et malitiæ nostræ asserit , ignorare , aut non assidue eum meditari. Lucilio suo : « Quoties quid fugiendum sit , aut quid petendum , voles scire : ad summum bonum et propositum totius vite respice. Illi enim consentire debet , quidquid agimus. Non disponet singula ,

nisi cui jam vitæ suæ summa proposita est? Nemo, quamvis paratos habeat colores, similitudinem reddet, nisi jam constet, quid velit pingere. Ideo peccamus, quia de partibus vitæ omnes deliberamus, de tota nemo. Scire debet quid petat ille, qui sagittam vult mittere: et tunc dirigere, et moderari manu telum.» (Ep. LXXI.) Clare, acriter, et suo more: imagine etiam ultima, ad illam Aristotelis accedente. Sed hic igitur Finis talis, quid est? Definiunt Stoici: «Cujus causa omnia officia aut recte facta fiunt, ipse autem nullius.» Sive etiam: «Ad quem omnia recte convenienterque facta referuntur; ipse ad nullum.» (Stob. Ecl. Ethic.) Cicero hoc ab iis sumpsit, et convertit: «Extremum, omnium philosophorum sententia, tale esse debet, ut ad id omnia referri oporteat, ipsum autem nusquam.» (I De Fin.) Definitur et brevissime: «Ultimum appetendorum.» Quæ mens est ejusdem Tullii, quum Fines Bonorum libris suis inscripsit: quia istud bonum, reliquorum est extremum. Observa autem τὰ καθήκοντα sive officia, his finitionibus inseri, valde pro Stoico sensu: et miror virum doctissimum, qui Stobæum vertit, utrobique hoc verbi neglexisse. Nam eo significant, finem suum ultimum esse, «Convenienter vivere rationabili naturæ.» Itaque Archedemus explicabat ὁμολογίαν Zenonis (de qua statim): «Omnia Officia perficientem vivere.» Nam Officium definiunt, quod «Ratione factum sit:» itemque, «actionem, naturalibus constitutionibus convenientem.» Agnoscis igitur in eo et Rationem, et Naturam: quæ utraque dux ad beatitudinem, et felicitatem. Ea enim consensu est finium finis, sive ut Aristoteles scite: «Perfectus finis, inquit, est, quo potiti nihil petimus ultra vel egemus: imperfectus, qui quum obvenit, etiam egemus. Veluti, justitiam adepti, plura volumus: at felicitatem jam nihil.» (Magn. Ethic. I, c. 2.), Itaque hæc est, quo vota nostra eunt, parentum ducunt; omnes homines, omnis sexus,

..... Navibus atque

Quadrigis petimus Bene vivere. (HORAT.)

Sed discrimen hic tenuerunt Stoici ingerunt: «et felicitatem dicunt ut Scopum proponi; finem vero esse, felicitatem assequi.» (Stob.

Ecl.) Nec male, vere enim, ut in sagittando, Scopus ille omnibus proponitur : quum tetigi , mihi applico , et finem sum adeptus.

DISSERTATIO XIV.

Eum esse , secundum Naturam vivere : et varia super hoc interpretatio.

AUD. Jam feriamus, obsecro, si potest : aut certe collineemus, et eo dirigamus. Explica, inquam, et præi, qua via aut arte hunc Scopum tangam. LIPS. Breviter id potest, et consentiente pæne veterum sensu. Nam Plato, et omnis Academia illa vetus, « nulla in re alta, nisi in natura, quærendum esse illud summum bonum, quo omnia referrentur, dicebant. » (Cic. I Academ.) Idem Cynici, atque alii plusculi, de quibus communiter Philo, ille Judæus : « Consequenter naturæ vivere, felicitatis finem dixerunt illi prisci. » (Libro Περὶ φύσεως.) Quid nostri Stoici? alta et crebra hoc voce. Ut Seneca : « Idem est beate vivere, et secundum naturam. » Item : « Propositum nostrum est, secundum naturam vivere. » Itemque : « Quod inter omnes Stoicos convenit, rerum naturæ assentior. Ab illa non deerrare, et ad illius legem exemplumque formari, Sapientia est. » Tum definiendo adjungit : « Beata est ergo vita, conveniens naturæ suæ. » (De Vit. Beat. c. 8; Ep. V; De Vit. Beat. c. 3.) Quod ipsum est Stoicum scitum et dictum : « Finem esse, convenienter naturæ (ὁμολογουμένως τῇ φύσει) vivere. » Epictetus hoc non semel extulit : « Conformiter, sive concorditer (συμφώνως τῇ φύσει) Naturæ vivere. » Vis et poetam audire, pro hoc sensu et verbis? Horatius :

Vivere naturæ si convenienter oportet.

Sed et alius succinit :

..... Hæc duri immota Catonis
Secta fuit, servare modum, finemque tenere,
Naturamque sequi. (LUCAN. I).

Plures testes se offerunt : dimitto ; satis isti evincunt : utinam et liquido satis declarent. Quid enim est « Convenienter naturæ vivere? » Hic dissidium et pugna; atque adeo ut decantata illa κατάληψις, *comprehensio*, velut pomum aliquod Eridis, in medium a Zenone jacta,

cx xvij J. LIPSII MANUDUCTIONIS

Arcesilam alienavit et Academicos arnavit: ita hæc finis constitutio et explicatio, ac re Stoicis bellum in Peripateticos, Epicureos, alios, excitavit. Quid facimus? industrie simul et caute inquiramus, et an non Seneca nostro duce? qui communiter causam aberrantium a vero aperit: et tu hoc primum audi. « Quid est, inquit, in quo hic erratur? Quum omnes beatam vitam optent, quod instrumenta ejus pro ipsa habent, et dum illam petunt, fugiunt. Nam quum summa beatæ vitæ sit solida tranquillitas, et ejus inconcussa fiducia: sollicitudinis causas colligunt, et per insidiosum iter vitæ, non tantum ferunt sarcinas, sed trahunt. Ita longius ab effectu ejus, quod petunt, semper abscedunt, et quo plus operæ impendunt, hoc se magis impediunt. Quod evenit, in labyrintho properantibus, ipsa illos velocitas implicat.» (Ep. XLIV.) Divinantia, imo divina verba. Quid aliud olim et nunc plerisque a recto fine vel intelligendo, vel apprehendendo, absteruit; quam vilium et inestimabilem aliquot rerum æstimatio et amor? Ita voluptatem alius, indolentiam, opes, valetudinem, externa omnia aut facere, aut juvare felicitatem voluerunt: et hæc esse inter convenientia naturæ. De aliis loquor? inter ipsos Stoicos controversæ mentis hæc verba: et Epictetus ille fidus veri interpretes et assertores, hoc inter ardua maxime habet: « Quid, inquit, admirabile igitur? (Non Chrysippum intelligere aut Zenonem) sed istud, Nosse voluntatem naturæ. » (I Dissert. XVIII.) Videamus, sive audiamus, si placet, primum consulares aliquot velut Senatores, et quidem sententias suas recitantes ex tabella. In Stobæi Eclogis, ita censent: « Finem Zeno ita edidit, convenienter vivere, quod est, secundum unam rationem et concordem sibi vivere: quasi animalia variantia aut pugnantia infeliciter agant. At qui post secuti, expresse et distincte magis extulerunt: Convenienter naturæ vivere; quum censerent minus, quam pro re, Zenonium illud dictum esse. Sane Cleanthes primus, quum ejus sectam locumque suscepisset, adjecit, « naturæ ». Chrysippus deinde hoc ipsum clarius volens reddere, ita extulit: Vivere secundum peritiam eorum, quæ Natura eveniunt. Diogenes porro, rectam Rationem ac Judicium in eorum, quæ secundum naturam sunt, electione aut rejectione. Archedemus

denique, Vivere omnia officia curantem.» Hæc ibi. In Clemente Alexandrino et eadem, et quædam alia, aut aliter : quæ juvet excerpere, et componere ad mutuam lucem ; et quædam leviora aut longinquiora. Illa sonant : « Zeno Stoicus finem censet, secundum virtutem vivere. Cleanthes, Convenienter naturæ vivere, in recta ratione ac ratiocinatione, quod in electione eorum, quæ secundum naturam sunt, positum arbitratur. Antipater, ejus auditor, in iis quæ sunt secundum naturam assidue ; et sine lapsu eligendis, abjiciendis autem contrariis. Archedemus, eligentem vivere ea quæ secundum naturam sunt maxima et præcipua, nec posse ea transilire. Panætius, vivere secundum appetitiones insitas a natura. Posidonius, vivere contemplantem Universorum veritatem et ordinem.» (II Strom.) In quibus dissensum alibi per te notes ab illis Stobæi, magis tamen certo et fideliter (meo judicio) exscriptis. Laertius quidem propius istum accedit, cujus habe item verba. Nam in re ista capitali, cur judicia verbatim non conquiram, et consignem ? Ille sic igitur : « Primus Zeno finem dixit, Convenienter naturæ vivere, quod est, secundum virtutem vivere. Similiter Cleanthes, Posidonius, Hecato. Iterumque, simile est et consonat, secundum virtutem vivere, illi secundum peritiam natura evenientium vivere ; ut ait Chrysippus. Diogenes autem, Finem ait esse plane, recte ratiocinari et dirigere in electione eorum quæ naturæ consentiunt. Archedemus omnia officia implementem vivere.» (In Zen.) Hæc si cum Stobæanis confers, illustres illa et approbes : etsi in aliquo etiam dissensu.

DISSERTATIO XV.

Prima Zenonis sententia explicata, de Convenientia vitæ.

SED quid te moror ? sententias vides, elige : mihi satis, viam signasse his velut astris. AUD. Satis ? *μηδαμῆ μηδαμῶς, nequaquam*, ut hoc cum Platone efferam. Nam ego per me qui eligam, aut viam insistam, in qua variasse et vacillasse culmina illa video ? Tuam facem specto, et *Manuductionem* exspecto : quia mihi hic (ingenue fateor) tenebræ et chaos. LIPS. Allucebo et dirigam igitur, ut copia ingenii aut judicii mei erit. Stobæana

illa si ordine videmus et illustramus ; credo haud magno opere desideratum aliquid iri. Nam alia etiam huc aptabimus , et ducemus. Aiebat apud eum , quicumque scriptor : « Finem Zenonis esse , ὁμολογουμένως ζῆν , convenienter vivere , » quod alibi idem brevius etiam dixit, τὴν ὁμολογίαν, Convenientiam ipsam. De Natura , negat fortiter addidisse et mihi persuadet , etsi communis traditio repugnat. Sane Cicero pro eo est , apud quem Stoicus Cato : « Summum hominis bonum positum est in eo , quod ὁμολογίαν Stoici , nos appellemus Convenientiam , si placet. » (III De Finib.) Nudè et solitarie hoc effert : etsi alibi aliter , sed hic profecto verius fideliusque. Quid igitur est hæc ὁμολογία? Non aliud , quam per Virtutem conveniens consentiensque sibi vita , eadem semper in sensu , et (nisi impeditur) actu. Seneca : « Virtus convenientia constat. Omnia opera ejus , cum ipsa concordant et congruunt. » Iterumque : « Accedat , ut perfecta virtus sit , æqualitas , ac tenor vitæ per omnia consonans sibi : quod non potest fieri , nisi rerum scientia contingat , et ars , per quam divina et humana noscantur. » (Ep. LXXIV.) Hoc Sapientis proprium , hoc Felicitatis fundamentum et argumentum. Seneca : « Licet relinquam definitiones Sapientiæ veteres , hac possum contentus esse. Quid est Sapientia? Semper idem velle , atque idem nolle. » (Ep. xx.) Quid si autem prava aut falsa velim? respondet : « Licet exceptiunculam illam non adjiciam , ut Rectum sit , quod velis. Non potest cuiquam semper idem placere , nisi Rectum. » (Epist. xxxi.) Atque iterat hoc alibi : « Non contingit tranquillitas , nisi immutabile certumque judicium adeptis : cæteri , decidunt subinde , et reponuntur , et inter omnia appetitaque alternis fluctuantur. Si vis eadem semper velle , Vera oportet velis. » (Ep. xcv.) Itaque Sapiens ad unam aliquam regulam se componit ; et « sine actionum dissensione , vita ejus unius quasi coloris est. » (Sen. Ep. xx.) Hoc planissime , ille apud Stobæum , ita interpretatus est : δὴν vult esse καθ' ἓνα λόγον καὶ σύμφωνον ζῆν , « ad unam rationem et consentientem vivere » : additque , « infelices illos , qui dissident sibi et pugnant. » Et bona fide , non potest certior nota utriusque. « Nisi Sapienti sua non placent : omnis Stultitia laborat fastidio sui. » (Ib. Ep. ix.)

Itaque vide mihi illum compositum semper et placidum, cum pace et concordia animi, erectum sed modestum, et cum mansuetudine magnum. Hunc autem, quid? « Quotidie nova vitæ fundamenta ponentem, et novas spes etiam in exitu inchoantem. » (Epist. XIII.) Nam ubi firmitas ista, et rectitudo iudicii substrata non est, quid mirum inædificata vacillare, aut ruere? « Inter cætera mala hoc habet Stultitia, semper incipit vivere. » (Ibid.) Atque ut idem noster ait: « Stultis nunquam velle aut nolle decretum est. Variatur quotidie iudicium, et in contrarium vertitur. Itaque plerisque agitur vita per lusum. » (Ep. xx.) Socrati, opinor, hoc tribuitur: « Proteus quidem formam, indoctus autem (id est stultus) animum ad singula mutat. » (Stob. Ser. IV.) Et Seneca aiebat, « Vitam per lusum plerisque agi »: nonne tales isti sunt? « Quidam alternis (ait idem) Vatinius, alternis Catoes sunt; et modo parum illis severus est Curius, parum pauper Fabricius, parum frugi et contentus vili Tubero, modo Licinium divitiis, Apicium cœnis, Mæcenatem deliciis provocant. Maximum indicium est malæ mentis fluctuatio, et inter simulationem virtutum amoremque vitiorum, assidua jactatio. » (Epist. cxx.) Quid, quod nec corpore consistunt?

Tanta mali tanquam moles in pectore constat. (LUCR. III.)

Itaque plerosque istorum videas,

Quid sibi quisque velit, nescire et querere semper;
Commutare locum, quasi onus deponere possit.

Nimirum interna ratio et motio est: domi et in animo nihil inveniunt, quod placeat, atque ideo

Hoc se quisque modo fugit, at quod scilicet, ut fit,
Effugere haud potis est, ingratis hæret, et angit.

Atque hæc satis pro Zenonia sententia, si tamen firmiter est illa. Utcumque, utilis hæc explicatio: quam monitione consigno. « Profice, et ante omnia hoc cura, ut constes tibi. Quoties experiri voles, an aliquid actum sit, observa an eadem velis hodie quæ heri. Mutatio voluntatis indicat animum natare aliubi atque aliubi apparere, prout tulit ventus. Non vagatur, quod est fixum et fundatum. » (Sen. Ep. xxxv.) Denique, ut idem alibi: « Mag-

nam rem puta , unum hominem agere. (Epist. cxx.) Quo Divus Ambrosius noster respexisse videtur , et valde approbasse : « Vetus dictum est , Adsuesce unus esse ; ut vita tua quamdam picturam exprimat eandem servans semper imaginem , quam acceperit. » (Lib. X. Ep. LXXXII.)

DISSERTATIO XVI.

Altera Cleanthis sententia item explicata , de Conoventia cum Natura Communi.

SED jam in Stobæanis altera sententia propalatur , magno et verendo auctore , Cleanthe. Is censebat , manca et parum plena ista Zenonis , addendumque Naturæ : ut sit , *Conoventer Naturæ vivere*. Egregia et digna illo sententia : quæ usque eo obtinuit , ut communis censeatur Stoicorum. Et quidni firmum sit hoc scitum ? « Natura duce , ait Cicero , errari nullo pacto potest. » (I De Leg.) Et hortatur alibi : « Naturam , optimam ducem , tanquam Deum sequi , eique parere. » (De Senect.) Ais tu , *tanquam Deum* ? imo plane ipsum Deum. Nam hæc mens in Cleanthis , opinor , illis verbis : et videamus. In Laertio lego : « Naturam , cui conformiter oportet vivere , Chrysippus exaudit , et Communem , et proprie Humanam. Cleanthes autem , solam Communem suscipit , cui parendum sit , non autem hanc Particularem. » Vides alterum de utraque Natura capere , hunc de illa tantum. Nec aliter profecto Cleanthes sensit , vir (quod ex Fragmentis adstruo) pius , et deditus unice in divinis. Quid igitur est illa Communis Natura ? Deus. Hoc alibi docendum uberius (In I Phys. Dissert. v.) , hic ponimus , et assertores tamen etiam damus. Seneca in verbis supra , ubi de Fine : « Rerum Naturæ adsentior. » Rerum natura , non est alia ab hac Communi , sive Deo. Clemens Alexandrinus : « Stoici secundum Naturam vivere Finem esse decreverunt , Dei nomen in Naturæ decore commutantes. » (II Strom.) Quid vis planius ? sed et Epicetum audi : « At quin ipse præcipuus philosophorum et velut antesignanus sermo , brevis admodum est. Quid enim longum dicere , finis est , Sequi Deum ? » (I Diss. xx.) Sane brevis ser-

mo, et vere magni compendii, id est fructus. Dic autem, o bone, quid est Sequi Deum? « Mentem suam submittere gubernanti omnia Menti, sicut boni cives Legi civitatis. » (I Dissert. c. 12.) Optime de Lege, quid enim aliud Communis illa Natura est, quam universa quædam Lex et Ratio, toti mundo, et partibus ejus inserta? Chrysippus apud Laetium sic explicat. « Naturam, inquit, sequi oportet, nihil eorum faciendo, quæ vetat atque abdicat Communis illa lex, id est recta Ratio per omnia permeans: quæ ipsa est in Jove, hoc principe et rectore omnium quæ sunt. » (In Zen.) Itaque ipsa illa divina Ratio, mundi ἡγεμονικόν (de quo In Phys. I, Dissert. VII) est, cui subjici mone-mur: etiam a Philone. « Principium librorum Moysis, inquit, mirabile, quod mundi opificium habet: tamquam Mundus Legi, et Lex Mundo consonet ac consentiat: itemque vir legis observans, quamprimum mundanus civis est, ad Naturæ voluntatem arbitriumque actiones suas dirigit; per quam Naturam universus hic Mundus gubernatur. (De Mundi opific.) Pulchre profecto et accommodate. Moyses, inquit, ille magnus et divinus legislator, a Mundi conditione orditur; quid ita? ut ostendat Lege, quam laturus est, a Mundo pendere: et virum bonum ac legitimum veluti civem, huic Mundanæ legi debere parere, id est Naturæ, omnia gubernanti. Sed et altera hic sententia: Deum sequi, id est per Virtutem (qua homini datum) assimilare et imitari. Sed de hac Sequela mox pluribus dicam: nunc in ista Obedientia et voluntatis submissione maneamus, quam Seneca quoties ingerit? « Hic est magnus animus, inquit, qui se Deo tradidit. » (Ep. CVII.) Alibi: « Sapiens quidquid evenerit, sciet Legem esse Naturæ, habebit in animo illud vetus præceptum, Deum sequi. » (De Vit. Beat., cap. 15.) Iterumque: « Quidquid ex Universi (id est Naturæ) constitutione patiendum est, magno excipiat animo. Ad hoc sacramentum adacti sumus, ferre mortalia: nec perturbari his quæ vitare nostræ potestatis non est. In regno nati sumus, Deo parere Libertas est. » (Ibid.) Quid autem Epictetus? caput hoc Sapientiæ habet, nec est frequentior in alia monitione. In ipso Enchiridio, id est Breviario et alveario virtutum: « Oportet seipsum ita conformare, ut diis pareamus, et acquies-

camus in omnibus quæ eveniunt, et volentes sequi, ut quæ ab optima mente fiant et proficiscantur. » (Cap. 38.) Et exclamat alibi : « Semper magis volo, id quod evenit. Melius enim arbitror quod Deus vult, quam quod ego. Adjungar et adhærebo illi, velut minister et assecla : cum illo appeto; cum illo desidero, et simpliciter atque uno verbo, quod Deus vult volo. » (Lib. III, Dissert. VII.) O in cælo nata, atque illinc profecta verba ! O ego tecum, Epictete, sic afficiar ! ausim ad Deum sublatis oculis dicere ? « Utere me in reliquum, ubi lubet, et ut lubet ; mente tecum consentio, æquanimus sum, nihil recusando omnium, quæ tibi videbuntur. Quocumque me voles, ducito ; quam vestem lubet, circumdato. Magistratum me gerere vis ? privatum esse ? manere, fugere, in pauperie, in opibus agere ? Ego non assentior tantum, sed in his omnibus apud alios te defendam et tuebor. » (Idem II, Dissert. XVI.) Divine senecio ! iterum exclamo : nec ego sine motu animi hæc tam perfectæ Sapientiæ lego. Sed in Cleanthe, a quo cœpjt hic sermo, desinat. Ejus versus, in eodem Epicteto¹, huic sententiæ :

Ἄγου δ' ἐμὲ θεῶ Ζεῦ, καὶ σὺ γ' ἢ πεπραμένῃ,
Ὅποι' ποθ' ὕμῖν εἶμι διατεταγμένος.
Ὡς εἴψομαι γ' ἄοκνος, ἢν γε μὴ θείλω,
Κακὸς γενόμενος οὐδὲν ἤτερον εἴψομαι.

(Quos Seneca noster ita vertit :

Duc me parens, celsique dominator poli,
Quocumque libuit, nulla parendi est mora.
Adsum impiger, fac nolle, comitabor gemens,
Malusque patiar, quod pati licuit bono.

Atque addit : « Sic vivamus, sic loquamur. » Faciamus, mi Auditor, et ad sequentes interpretationes jam eamus.

DISSERTATIO XVII.

Tertia sententia Chrysippi, de Natura Propria, id est Ratione.

AUD. An non vere sequentes, id est sequiores illæ erunt ? Nam hæc mihi primaria : perplacet, nec mutabo. LIPS. Neque opus ;

¹ Enchir. cap. LXXVII, sed confuse ibi legendi.

aliter potius, quam aliud dicent : tamen audi, quæ delectet etiam aut juvet audisse. Chrysippi mens erat, *Humanam Naturam*, capiendam etiam esse. Credo et Tullii, in his verbis : « Sic est faciendum, ut contra universam Naturam nihil contendamus, et ea tamen conservata, *propriam* sequamur. » (I Off.) Quæ ea est? in nobis Ratio. « Quid autem est Ratio? (ait Seneca) Naturæ *imitatio*. Quid est Summum Bonum? ex Naturæ voluntate se gerere. » (Ep. LXVI.) Iterum alibi : « Quid Ratio hæc exigit? rem facillimam, Secundum naturam *suam* vivere. » (Epist. XLI.) Vides omnia consentire belle, et velut concinere? Communis Ratio, Natura est, ut diximus : ejus pars hæc nostra, et in parvo isto mundo inclusa. Chrysippus ipse : « Partes enim sunt nostræ Naturæ, illius Communis et Universæ. » (Laert. in Zenone.) Noster Seneca : « Omne hoc quod vides unum est : membra sumus corporis magni. » Quæ talia (nam sæpe occurrunt) eo spectant, quod pars illa « Divini spiritus in hoc corpore sit inclusa » (Sen. alibi.) : quam Rationem appellamus. Hic Stoicorum communis sensus est, alibi ponendus et explicandus (III Physiol. Dissert. VIII.) Sed bonam nempe rectamque hanc Rationem intelligimus, Divinæ illi conformem, non erroribus aut opinionibus turbatam. Appellant nostri, Perfectam, Absolutam, Consummatam : quid ita? quia Doctrina nempe *perficitur*, et quod inchoatum in ea a Naturæ notitiis erat, *consummatur*. Supra tetigi : et Senecam pro ista nunc re audi. « In homine optimum quid est? Ratio ; hac antecedit animalia, Deos sequitur. Ratio ergo *perfecta*, proprium hominis bonum est. » (Epist. LXXVI.) Et mox addit : « Ratio recta et *consummata*, felicitatem hominis implevit. » (Ibid.) Iterumque : « Quum sola ratio *perficiat* hominem (id est, perfecte bonum faciat) sola Ratio *perfecta* beatum facit. Ad ipsam germanissimam hæc omnia Chrysippi mentem. A qua nec longe abit, imo adsidet, quod Diogenes (Babylonius, puto) Zenonis *ὁμολογίαν* interpretabatur, *εὐλογιστῶν ἐν τῇ τῶν κατὰ φύσιν ἐκλογῇ, καὶ ἀπεκλογῇ* : « Rectam Ratiocinationem, in electione aut rejectione eorum quæ ex Natura. » Nam hæc Stoicæ itemque Laertius Diogeni aperte adscribunt : nec Clementi accesserim (in supra verbis) qui Cleanthem facit hæc censentem.

cxxxvj J. LIPSII MANUDUCTIONIS

Male, male; imo non scripsit hoc Clemens, sane doctus et accuratus, sed depravavit ætas aut exscriptor. Certo asseram, ex eo quod sequitur: « Antipater ejus discipulus. » Itane ille Cleanthis fuit? Imo Diogenis, ut in hesterno Sermone ostendi. (Libro I Manud. Dissert. x.) Itaque omnino de ipso Diogene hic Clemens scripserat, concorditer cum jam dictis: sed deliquium et hiatus nunc est: notandus, ne notetur ille. Sed de hac *εὐλογιστία*, etiam Plutarchum accipe, contra Stoicos: « qui aiunt, ut inquit, οὐσίαν τοῦ ἀγαθοῦ, εὐλόγιστον ἐκλογὴν κατὰ φύσιν. Essentiam Boni, electionem rationabilem, juxta Naturam. » (I Dissert. cap. 2.) De eadem Epictetum: « Quod est Bonum hominis? Non habeo aliud tibi dicere, quam talis electio Visorum. » Qualis? ex Ratione. Non enim quæcumque electio proba: et ut idem ait: « Aliud alii incidit probabile aut improbabile sicut et Bonum aut Malum, Utile, Inutile. » (Ibid.) Ideoque et ad discernendum. Doctrina maxime egerus, ut judicium habeamus de Probabili atque Improbabili, atque id rebus singulis accommodare possimus convenienter Naturæ. » (Ibid.) Audin' doctrina, id est Philosophia opus ad Rationem formandam, et ut Seneca loquebatur, perficiendam, quo fine? isto nostro, et ut consonet semper Naturæ. Apage enim hic opiniones, atque ipsum Bonum, ait Cicero, « non est in Opinionibus, sed in Natura. Nam ni ait esset, Beati quoque Opinione essent: quo quid dici potest stultius? » (I De Legib.) Verissime; in Natura, inquam, illa duplici, Communi et Nostra. Est quidem vetus versus:

Non est beatus, esse qui se non putat: (In Sen., Epist. IX)

atque etiam verus, fateor: quia Sapienti de sua beatitudine constat, nec scientiam solum, sed fiduciam ejus habet: tamen et hic noster verus,

Non est statim beatus, esse qui putat.

« Quid enim, ait Seneca, si Beatum se dixerit ille turpiter dives? ille multorum dominus, sed plurium servus? Beatus sua sententia fiet? » (Ibid.) Minime. « Non enim quid dicat, sed quid sentiat, refert: nec quid uno die sentiat, sed quid assidue. » **Memento super Convenientia, quæ primo diximus.**

DISSERTATIO XVIII.

*Quarta sententia, de vita ex Virtute; quæ prioribus consonat :
atque omnes cum Veritate.*

QUARTA etiam sententia sive interpretatio, « Secundum Virtutem vivere. » Ea quoque verbis dissidet, re est ipsa cum priorē. Nam ita Cicero explicat : « Stoicis Finis est, Consentire Naturæ; quod esse volunt e Virtute, id est honeste vivere. » Quid igitur hoc est Cicero? perge : « Quod ita interpretantur, Vivere cum intelligentia earum rerum quæ Natura eveniunt; eligente ea, rejicienteque contraria. » (II De Finib.) Nonne agnoscis Chrysippi verba? Ζῆν κατ' ἰμπειρίαν τῶν φύσει συμβαινόντων. Sunt ipsa, quæ Cicero vertit : atque una ibi consensum vide. « Intelligentia ista sive Peritia, ex Ratione est, atque ea ad Virtutem ducit. » Cicero iterum : « In homine summa omnis Animi est, et in animo Rationis : ex qua Virtus est, quæ rationis absolutio definitur. » (V De Fin.) Imo non solum ex Ratione Virtus, sed ipsa ea est. Seneca : « Homini Summum bonum, Ratio est : hanc si perfecit, laudabilis est, et finem Naturæ suæ attingit. Hæc Ratio perfecta, Virtus vocatur. » (Epist. LXXVI.) Philo Judæus pulchre : « Hoc illud est apud eos, qui optime philosophati sunt (nota obiter elogium super Stoicis), decantatum Ultimatum bonorum, consentienter Naturæ vivere. Quod fit, quum Animus semitam Virtutis ingrediens, per vestigia ductumque rectæ Rationis ambulat, id est, sequitur Deum. » (Περὶ ἀποικίας.) Quid uberior sermo meus clarius aptiusque toti rei dixerit? Virtus Rationem sequitur, hæc Naturam, ista Deum. Etiam aliquid ambigis? AUD. Ut libere dicam, super *Convenientia* hac *Naturæ*. Nam quomodo ex ea Virtus, quæ ad Vicia palam ducit? et quotidie nobis, qui ad illam adnitimur, cum ista est pugna. LIPS. E prioribus hæc cepisse debebas, et de qua Natura sermo : tamen aperiā clarius, et lumen inferam latenti in nobis Naturæ. Neque enim omnino male Cicero : « Mirabiliter occulta est Natura, neque perspicui, aut cognosci, statim potest. » (V De Fin.) Scito igitur : Virtutem non esse quidem in illis primis Naturæ conciliationibus,

cxxxviiij J. LIPSI MANUDUCTIONIS

sed tamen ex illis : « et esse in animis quasi Virtutum igniculos et semina , quæ adlescere si liceret , nec a pravis opinionibus , ceu spinis succrescentibus , suffocarentur , ipsa nos ad beatam vitam perducerent. » (Cic. I De Leg.) Revera enim sicut membra nobis data ad talem , et talem , decentem motum vel usum : sic « Appetitio animi , quæ Græce *ὄρμη* dicitur , non ad quodvis genus vitæ , sed ad quamdam formam videtur data : itemque Ratio , et Perfecta Ratio. » (III De Finib.) Ex iis dico seminibus , in animo et Ratione sparsis , Doctrina collectis , vitæ illud genus exurgit , « non quodlibet , sed quod conveniens consentaneumque dicimus » : id est , ex Virtute. Imo vero idem scriptor audacius , et plane pro Stoicis : « Non esse quemquam gentis ullius , qui ducem Naturam nactus , ad Virtutem non possit pervenire. » (I De Leg.) Ita noster Seneca proclamat : « Virtus secundum Naturam est , Vitia inimica et iufesta sunt. Iterumque : « Nulli nos vitio Natura conciliat , nos illa integros liberosque genuit. » (Epist. L.) Quod tamen modificandum est , de prima illa et in Ratione insita : quæ vim suam nec in malis plane amisit. Argumentum ? Ecce adeo gratiosa est Virtus , ut insitum etiam malis sit , probare meliora. » Ideoque non difficillimus ad eam reditus : et « sanabilibus (ait Seneca) ægrotamus malis ; ipsaque nos in rectum genitos Natura si emendari velimus , juvat. » (Sen. De Benef. IV , cap. 17. II De Ira , c. 13.) Hæc illi , hæc nostri Sophi nonne sonant ? Hieronymum audi : « Homo Natura bonus , voluntate factus est malus. » Quod in primogenio illo obtinet , a quo vitam propagine duximus : sed quid ? plane igitur ipse aut nos facti mali ? Negat additque : « Est tamen in animis nostris Naturalis quædam , ut ita dixerim , Sanctitas , quæ velut in arce animi præsidens , exercet Boni Malique iudicium. » (Ad Demetriad. De Virginib.) Rationem eum dicere , palam est ; de qua et Augustinus : « Non est in homine penitus extincta scintilla Rationis , in qua factus est ad imaginem Dei. » (XXII De Civit. cap. 24.) Ea præit , clamat , et velut tacita lex est Virtutis. Iterum Hieronymus : « Hujus legis meminit Apostolus , quam omnibus hominibus insitam , velut in quibusdam tabulis cordis scriptam esse testatur. » (Ubi supra.) Sane validam : adeo

ut primi illi parentes, ea sola (Gratia Dei non exclusa), lege nondum scripta, sint servati. Idem: « Nec illud parvum argumentum est ad comprobandum Naturæ bonum quod primi illi homines, per tot annorum spatia, absque ulla admonitione Legis fecerunt, non quia Deo creaturæ suæ aliquando cura non fuerit, sed quia se talem sciebat fecisse Naturam, ut eis pro lege, ad exercendam Justitiam sufficeret. » (Ibid.) Similia alii Doctores nostri: qui consensu damnant Manichæorum vecordiam, duplicem Naturam statuentium, Bonam Malamque: illam Spiritualem, hanc Carnalem. Abite; nos iterum cum Seneca: « Consummatur hominis Bonum, si id adimplevit, cui nascitur. Quid enim ab illo Ratio exigit? rem facillimam, Secundum Naturam suam vivere. » (Epist. xli.) Nota *suam*, id est Chrysippi *propriam*. Quam tamen fatendum est, Dei quodam munere aut faventia, in aliis illustrem magis esse, aut certe se ostendere, nec tam densa velut caligine circumseptam: quibus Doctrina citius infunditur, Virtus adsciscitur, quotidie notandum. Ideo Socrates olim interrogatus, « Qui Felices? » Respondit: « Quibus animus præstans, et Ratio adest. » Omnino ita; nihil in vita boni sine ea bona: et

..... Ut in fabrica, si prava est regula prima,
Omnia mendose fieri, atque obstipa, necessum est.

DISSERTATIO XIX.

Has sententias ad Dei sequelam ire, et ducere: atque illum esse primum Finem.

JAM absolvimus de Naturæ Sequela, id est Dei: et o tu ille ipse Deus, quam hæc inter se, et cum vero, consentiunt! Tu magnus ille, Natura *Communis* es: parvus hic in nobis, *Propria*. AUD. Sicne hunc appellas? LIPS. Jam supra tetigi: et Stoici ita passim. Seneca: « Animum bonum et rectum, quid hunc aliud voces, quam Deum in humano corpore hospitantem? » (Ep. xxxi.) Iterumque: « Bonus vir sine Deo nemo est » (Ep. xli): scil. hoc interno. Pulchre, in Stoicis scitis, Laertius: « Esse hoc ipsum Beati hominis Virtutem, quum omnia fiunt conformiter consen-

tienterque Dæmoni sive Genio , qui singulis adest , atque id ex arbitrio et voluntate supremi gubernatoris. » (In Zenon.) Pone mihi aliquem Sacrorum nostrorum præsidem : quid in hac re verius altiusque dicet ? Atque hoc etiam ante nostros Plato : qui aperit , quis item ille Dæmon. Definiebat enim : « Felicitatem, Genium habere felicem. » Quem illum ? « Genium autem dici animæ nostræ principale » ; id est Rationem. (Clem. Alex. II. Strom. et Sextus Empir. adv. Math.) Nec alio sensu , opinor , ante cum (suave enim hæc ab antiquissimis petere) Democritus : « Felicitas non in armentis, vel auro multo habitat. Anima est, domicilium Dæmonis. » (Apud Stob.) Vides igitur et hunc Deum dici : eumque cum altero maxime , audiendum esse , ac sequendum. Quam pium, quam utile hoc dogma ! quam facit ad vitæ non sanitatem solum , sed sanctitatem ! Duplicem enim sensum habet hæc Affectatio : priorem, de Audientia , sive patientia , id est ut Dei Rationisque jussis ubique obtemperemus. Alterum, de Assimilatione , ut ejus per virtutem imitatores simus. Prior ille apertus est, et in prioribus satis adstructus : hic occultior , Clementem Alexandrinum habet adsertorem. Ille , ubi de hoc ipso Stoicorum Fine, dilaudat, et consonum divino dogmati ita facit : Ait enim Lex : Post Dominum Deum vestrum ambulate, et mandata ejus servate. Assimilationem utique Lex assectationem appellat. Iterumque : « Aperte dicit Apostolus, Imitatores mei estote, sicut et ego Christi, ut illud efficiatur : Si vos mei, ego autem Christi, Christus vero Dei : Deo ergo assimilari, quoad potest, finis est Fidei. » Atque hic est ille decantatus Platoniorum Finis : quem doctor eorum et antistes (Plato) non uno loco ingerit , asseritque. Nam Felicitatem *ὁμοίωσιν τῷ Θεῷ* definit , « Deo assimilationem » : et hanc ponit *ἐν τῷ ὁσίῳ καὶ τῷ δικαίῳ, μετὰ προνοίας* (In Phileto, et alibi) : quid nisi, in duplici Virtute primaria , Pietate et Justitia, quas Prudentia temperet et gubernet ? Verba ipsa auro digna , viliore hoc liquore scribantur : « Mortalem hanc naturam , et hunc inferum locum Malum circumstat necessario et adhæret. Ideo conandum, quam celerrime hinc illuc fugete : fuga autem, Dei assimilatio, quatenus potest. Assimilatio porro , Justum et Sanctum cum Prudentia esse. » Observa,

quatenus potest. Quidni addat? sequi, non assequi datur: atque ita Homerus:

..... μετ' ἵχνα βαίνει θεῶν·

..... Divi vestigia pressit. (Odys. et alibi.)

Pressit dico, sed longo intervallo: longo? immenso abjunctus, pusillus hic, finitus, mortalis, ab illo maximo, infinito, æterno. Tamen imitatione aliqua, et *quatenus potest*: Iamblichus etiam caute adjectum. « Beatus est, inquit, qui Deo pro virili sua est similis, perfectus, simplex, purus, a vita hac humana abjunctus. » (Clem. Alex. II. Strom.) Itaque idem Plato aiebat: « Duplicem finem esse. Unum Communicabilem et Primarium, qui est in ipsis Ideis. Alterum, qui ab eo participat eique communicat, et similitudinem ab eo capit. Quod fit in hominibus, qui vindicant sibi et asserunt Virtutem, et veram Philosophiam. » Deus igitur, et in illo Ideæ, Primarius Finis: alter et noster, Virtute et Sapientia referre. Atque illud est, θεωρητικὸν ἀγαθὸν, *Contemplativum Bonum*: quo Fuga illa a corpore tendimus. Alterum, est πρακτικὸν καὶ πολιτικὸν, *Activum et Civile*, quod in hominem cadit. Apuleius simile dictum voluit, sed verbis quæ velum (an et vitium?) habent. « Una Beatitudo est, quum ingenii nostri præsentia tutamur, quæ perficimus: alia, quum ad perfectionem vitæ nihil deest, ipsaque sumus Contemplatione contenti. Utrumque autem Felicitatum origo ex Virtute manat, et ad ornamentum quidem Ingenialis loci, id est Virtutis, nullis extrinsecus eorum, quæ Bona dicimus, adminiculis egemus: ad usum autem vitæ communis, corporis cura, et eorum quæ extrinsecus veniunt, præsiidiis opus est. » (De Philosophia.) Cætera concinasse mihi videor: in primis illis verbis hæreo, nisi quid Cicero facit et subvenit: « Summum bonum est in ingenii præstantia, quam Virtutem vocamus. » (IV De Fin.) Neque lubet hic insistere: magis, cum eodem Apuleio, pro re nostra eloqui: « Sapientem, pedisequum et imitorem Dei dicimus, et sequi arbitramur Deum, id est λόγον. » AUD. Ita mihi quidem sequi Deum detur, ut hæc præclara, angusta, sancta: et unde ad profanos illos delata, aut illapsa? LIPS. Utrumvis: vel delata a Superioribus olim Sacris: vel illapsa, non sine Deo commovente. Cle-

mens ille, quem sæpe advoco, velut pararium et conciliatorem utriusque (Divinæ et Humanæ) Philosophiæ: ille, inquam, ita censet. « Plato, inquit, hæc dixit: sive forte concurrens cum Divinæ legis doctrina (solent enim magnæ Naturæ, et ab affectibus vacuæ, sagaciter collineare et sæpe tangere veritatem): sive idipsum e Sacris oraculis hausit, ut pote qui semper omnis doctrinæ cupiens sitiensque fuit. » (II Strom. et adde Augustin. De Civ. VIII, c. 11.) Quæ postrema passim de Platone scripta, inspexisse libros nostros, delibasse, et in usum suum, an humani potius generis dicam, transtulisse. Sed et prior sententia probabilis, imo mihi certe proba. Illustrat ejusmodi æthereas aliquot mentes Deus, et fecit ab ævo, facietque in ævum. Nam Platonem omitto. Pythagoram quis in diversa regione, et ante eum, ipsum hoc dogma docuit: « Finem esse, Deo assimilationem? » Quis? ille ipse Deus. Sed jam finio de Fine, in Homeri divino (ita dicendum est) versu:

Ὅς κ' θεοῖς ἐπιπέθητο μάλα τίχλυον αὐτοῦ. (Iliad. α.)

Quod breviter et rotunde efferam: « Deum audi, audiendus. » Fac, et Felicitatem hic atque alibi habes.

DISSERTATIO XX.

Solam igitur Virtutem sufficere ad Beatitatem, nec Externa aut Fortuita requiri.

RADICEM Decretorum panximus: ecce Truncum ab ea ad-surgentem, « In sola Virtute, Summum Bonum esse »: imo « Solam illam, Bonum esse. » Hæc dictio est, quæ fortem et virilem hanc sectam ab aliis mitioribus aut mollioribus abjungit: quæ a terra, corpore, externis omnibus, ad animum, ad interna et æterna ducit. Dii boni, quantum hic dissensus, et contentio-nis? Agmine toto philosophi, et maxime Academici veteres, in quibus hac parte Aristoteles, incurrunt. Nam Epicureos, et to-tum id genus, omitto: quibus vel auditu exitiabile est hoc dog-ma. Nobis, bono sensu, bonum, optimum videtur: et sive cum Seneca, « maximum instrumentum Beatæ vitæ esse » (Epi-stola LXXIV): sive cum Catone Tulliano, « contineri eo non ma-

gis disciplinam Stoicorum , quam vitam fortunasque nostras. » (III De Finib.) Videamus , et ipsum nude primum ponamus , sine colore aut commendatione. « Summum Bonum est , quod Honestum est : et quod magis admirere , Solum Honestum est , quod Bonum est. » (Sen. Ep. LXXI.) Ecce , utrumque illud habes , a me positum , et priore adfirmato , alterum sponte consequetur. In sola dixi. Quidni? « Summum Bonum in Animo constituamus : obsolescit , si ab optima nostri parte ad pessima transit. Non est summa Felicitas nostra in carne ponenda. Videsne , ut reliqua omnia bono suo constant? vitem fertilitas commendat , sapor vinum , velocitas cervum. » (Sen. Ep. LXXIV.) « In homine quid est optimum? Ratio , hac antecedit animalia , Deos sequitur. » (Ep. LXXVI.) Ergo ibi ejus Bonum : ergo in Virtute. Itaque hominem , recto judicio , ea sola parte æstimemus , qua homo est : cætera in exiguo , aut nullo , in hoc tribunali habeamus. Secundo , Bonum quærendum assignandumque , quod nostri arbitrii sit , et quod casu non adimitur , aut datur. Talis est sola Virtus. « Nam qui alia Bona judicat , venit in Fortunæ potestatem , alieni arbitrii fit. » (Sen. Ep. LXXIV.) Itaque ut ii qui in hostili regione versantur , circumspiciunt , timent , agere avidi , aut pati auxilii : sic isti , qui alibi hoc Bonum quæerunt , palpitantibus , ut sic dicam , præcordiis vivunt ; aut sollicitè quæerentes , aut magis custodientes. Et quale istud Bonum meum est , quod mihi non adscribam ? quod industria , scientia , exercitatio mea non peperit ? « Nihil stultius , quam aliquem eo sibi placere , quod non fecit. » (Ibid.) Tertio , Nec data permanent : velut deposita apud nos sunt , et abitura. At Bonum illud verum , solidum certumque est : quod nulla vis excutit , casus aut fraus subducit. Vide mihi , si ab iis Felicitas , angorem nostrum. Habere satagimus , non adepti dolemus , adepti timemus ; movent erepta , sollicitant eripienda. « Quemadmodum aves etiam inanis fundæ sonus territat ; ita isti non ad ictum tantum exagitantur , sed ad crepitum. » (Ibid.) Dii deæque ! ubi igitur Libertas illa et Securitas , promissa Sapienti ? Numquam consistent , Epicteti illo scito subverso : « Rerum aliæ in nobis , aliæ extra nos sunt. In nobis , Appetitio ,

cxliv J. LIPSII MANUDUCTIONIS

Declinatio, et Virtus Vitiumque; extra nos, Corpus, Possessio, Gloria, Magistratus. » Et addit: « Quæ in nobis, sunt Natura sua libera, non prohibenda, non impedienda; quæ extra, imbecilla, servientia, prohibenda, aliena. » (Enchir. c. 1 et 2.) O quam magna, quam paucis, Sacrorum quodam ritu dicit! Examina, et caput Sapientiæ in istis habes. Sapiens inter viros est, quibus tuta et quieta placent: pueri ad ludos, et ludorum missilia, currunt. Stat Fortuna et ea spargit: aliquis calcatur, opprimitur, ejcitur, pauci sine noxa capiunt, et nec illa ipsa integra aut salva. Quarto, Ad indignos, illorum quoque judicio, quam sæpe ista eunt? leno opes, meretrix formam, improbus magistratum, latro valetudinem et robur habebit: et Bona hæc dicam, quæ sæpe, imo plurimum, in malos tribuuntur? Quinto, Animalia alia beatiora nobis, si ab his censemur. Certe corporis pleræque dotes, majores aut firmiores in iis conspiciuntur. Quid quod cibi, potus, Veneris voluptate facilius et sincerius fruuntur, sine pudoris aut pœnitentiæ metu? Sexto, Virtutes pereant, si ea sententia vivit. An ego Fidem, Justitiam, Fortitudinem colam; et inopinata illa bona, opes, famam, gratiam, ipsam vitam relinquam? Incidunt enim hi casus: et sæpe aut ab his abundum est, aut illæ deserendæ. Quod ut fiat, parum prompte et a respectantibus fiet, quasi ob majus bonum minora, sed tamen bona, omittentibus. Septimo, de ipso Deo et Providentia male existimemus necessum est, si hæc Bona. « Quia multa incommoda justis viris accidunt: et item, quia quidquid nobis dedit, breve et exiguum est, si compares mundi totius ævo. » (Sen. Ep. LXXIV.) Ita ingrati divinorum munerum interpretes erimus: et cur huic, cur hoc, dedit et non dedit? At qui illud Summum, solum etiam bonum habet: resistit, et ut plenus acquiescit, quia ultra non est ut a fine nostro argumenter, Naturam sequi, id est Deum volumus: at sola Virtute (ut Stoice loquar) Deus censetur: externa certe ista non habet. Quod si ea Bona, itane ipsi illi Bono non damus? aut homo felicior erit, cui hæc et illa damus? Plura dici possunt; et quædam obduci, scio: sed nobis propositum Decreta explanare

magis, quam affirmare. Etsi hic quid dubitem? sicut Solem illum, quum ortus est, videmus

Convestire sua perfundentem omnia luce,

convestire, sed et demulcere: ita hic dixerim, fulgorem ejus sententiæ statim honestiores quasque animas pervadere, et persuadere. Itaque vetus ea, non novitia est. Brachmanes apud Indos (quorum hodie genus et nomen perseverat) censebant: « Bonum aut Malum nihil esse eorum, quæ hominibus accidunt, aut eveniunt, non enim fore, ut iisdem alii angerentur, alii lætarentur, somniorum similes conceptus habentes. » (Strab. Lib. XV.) Quid Cynici? aperte: « Sufficere Virtutem ad Beatam vitam, nullo indigentem, nisi Socratico robore. » Quam additiunculam interpreter, requiri tantum constantem Sapientiam, et sapientem Constantiam, ad viri illius exemplar. Ipse Plato ita sensisse quibusdam visus: et « Aristo Stoicus (ait Clemens) tres libros olim scripsit, hoc titulo: Quod juxta Platonem, solum Honestum Bonum. » (Lib. V. Strom.) Sed Hebræi, et nostri etiam, non aliter. Quæ mens, nisi ista, Psalmographi regis? « Beati immaculati in via » (Ps. CXVIII.) : virtuti adjuncti, vitiiis alieni. Quæ ejus filii? « Venerunt mihi omnia pariter cum Sapientia, et innumerabilis Honestas per manus illius. » (Sap. c. 7.) Plainissime hoc dictum, quod Comicus etiam noster, voluit:

Virtus omnia in se habet, omnia adsunt bona
Quem penes est Virtus. (PLAUT. Amphitr.)

Et alibi Hebræus sapiens: « Beatus vir, qui in Sapientia moratur. » Jam de nostris, Clemens audiatur (Lib. V. Strom.): « Atqui Solum bonum Honestum esse, novit et Barbara (id est Judæa et nostra) Philosophia, itemque, Virtutem sufficere ad Felicitatem; ubi dixit: Ecce dedi ante oculos tuos Bonum et Malum, Vitam et Mortem, elige Vitam. (Deut. XX.) Nam Bonum quidem Vitam appellat, et Honestam ejus electionem. Utriusque autem Finis idem. Dei amantem et verentem esse. » Denique addit: « Hæc jactant assidue Stoici »: ut videas eum nostris istis Sacra pariare. Quid autem Ambrosius? Sæpe etiam Stoicus, ut observavi; hic quidem palam: « Nihil Bonum, inquit, Scriptura,

nisi quod Honestum, asserit : Virtutemque in omni rerum statu beatam iudicat quæ neque augeatur corporis Bonis, vel externis; neque minuaturs adversis. » (II Offic. cap. 3.) An potuit Zeno capitalia ista Dogmata disertius efferre? Et vides, quid sentiant et consentiant nostri.

DISSERTATIO XXI.

Aliquid in hac re contra Academicos : et non venire in Boni nomen Externa.

MAGNIFICA igitur, atque etiam vera ista sententia : teneamus, sciamusque « Unam hanc esse viam ad tuta vadenti, et Externa despiciere, et Honesto contentum esse. » (Sen. Epistol. LXXIV.) AUD. Inclino equidem, sed Academiæ veteris auctoritas etiam retinet : cui visum, « In una quidem Virtute positam Beatam vitam, non tamen Beatissimam; nisi adjungerentur et Corporis bona, et cetera ad virtutis usum idonea. » (Cic. I Academ.) Et hercules rationem habere sententia videtur. Nonne enim Naturam sequi consentimus, in via hac Felicitatis ! Atqui Corporis bona, sive in toto eo, ut Valetudo, et Robur : sive in Partibus, ut Sensuum integritas, Pedum celeritas : illa, inquam, omnia et singula commendat conciliatque mihi Natura. Jam Externa bona, Usui virtutis an non palam necessaria, aut certe commoda, et decora ? Itaque merito eorum adjectio, Beatæ vitæ adjicere videatur ; et detrudere, detractio. Sicut in acervo majus aut minus est, tot modiis additis siye demptis : et manet tamen acervus : ita hic. LIPS. Non nescimus hæc et Academicorum, et Peripateticorum esse : qui, ut noster ait, « longe lateque Felicitatis humanæ terminos ponunt. » (De Benef. V, cap. 3.) Ille idem de iis : « Xenocrates et Speusippus putant, Beatum vel solâ Virtute fieri posse : non tamen Unum bonum esse, quod Honestum est. » (Ep. LXXXV.) Id est, alia etiam Bona venire in numerum, et pondus addere, et attollere, vel deprimere Felicitatis hanc lancem. Itaque « Sapientem quidem beatum : summum tamen illud Bonum non assequi, nisi illi et naturalia instrumenta respondeant. » (Epistol. XCII.) Quid, quod inter ipsos Stoicos aliqui in

hanc partem eunt, aut vergunt? « Antipater, inter magnos sectæ hujus auctores, aliquid se tribuere dicit Externis, sed exiguum admodum. » Ita vides, facile nos homines a vulgo aut opinione abduci, et quotidiano velut contactu etiam Sapientiæ studiosos attaminari. Quid autem veri illi nostri? obnixi resistunt, et nulla Bona, præter Animi, agnoscunt. Nam si semel hæc admittis, et vel rimam leviter aperis: quis finis aut modus erit; agmine irrumpent, et minima momentum poscent et facient in Beata vita. Facient? jam fecerunt. Aristotelem audi: « Fieri non potest certe ægre, ut bona aliquis faciat sine instructo et apparatu. Multa enim velut per organa facienda sunt, amicos, opes, civilem gratiam aut potentiam. Qui autem aliquibus carent, maculant et fœdant Beatitudinem, ut qui Nobilitate, qui Prolium copia aut bonitate (*ἰντροχισίας*), qui Forma. Non enim plane felix est, facie turpis, ignobilis, aut solitarius et improlis. » (Ethic. ad Nic. I, cap. 8.) Deus bone, Nobilitatem, Proles, Formam etiam, venire in hunc censum? Da veniam Lycæum, et tu ejus antistes: parum generosi aut viriles sunt isti sermones, ut sint veri. At enim plenam Felicitatem quærent, et cui nihil absit. Nos una. An non talis est, quam fecit Virtus? « Hæc nihil vacare patitur loci: totum animum tenet, desiderium omnium tollit: sola satis est. Omnium enim bonorum vis et origo in ipsa est. » (Sen. Epist. LXXIV.) Quid minuta hæc congeris, quæ melius aliquod altiusque ingenium vel sine doctrina contemnat? « Non potest in hac claritate Solis scintilla habere momentum. » (Ep. XCII.) Simile de Valetudine, atque illis Corporeis dico: animi et Virtutis adspectu « tam pusilla esse, ut non conveniat illis Boni nomen. » (Epist. CXVIII.) Quid autem Fortunæ? magis: « et nihil Bonum nobis videtur, quo quis et male uti possit. » (Ep. CXX.) Ambigua ista sunt, et dubiæ, ut sic dicam, sanitatis: nec « nisi quum honeste administrata sunt, Bona esse incipiunt. » (Ep. CXVIII.) Quam multi viribus, opibus, forma, in suam alienamque perniciem sunt usi? At enim, « Secundum naturam » sunt, ut aiebas. Fateor: atque ideo etiam, si non expetam, petam. « Quidni? non quia Bona sunt, sed quia secundum Naturam sunt: et, quia Bono a me iudicio sumuntur. Quod erit in illis tunc Bonum? hoc unum, bene

exclvii J. LIPSI MANUCTIONIS

cūgi. Ep. vii. Vale. ista utenda: non sunt, sed sunt Bona, a bene eligente et mente. ut est. i. Prudentia mea et Virtute, que sola perfectum Bonum est. cuius contactu alia quoque Bona imit. Ep. xvii. Neque miser alibi Plato censuit, pro eius mente Agrippa: Corporum sanitatem, Vires, habitudinem, ceteraque eiusmodi Bona extranea, item Divitias, et que Fortune circumdāta ūcimus, ea non simpliciter Bona nuncupanda esse. Nam si quis ea possidens aut se abdicet, ea sibi inutilia erant: si quis autem eorum usum converterit ad malas artes, ea illi etiam vitia videbuntur. (De Philos.) Et contra est, in iis que mala corporis aut externa continentur: que Bona bene animo ūcitur. Ille est, ait Salsubius, dux atque imperator vite mortaliū, qui ubi Virtutis via ad gloriam gradatur, abunde pulchre potensque est, neque Fortune eget. Agrippa hoc Salsubius respondit: Corporis et Fortune honorum uti initium, ita finis est, jūctaque orta occidunt et aucta senescunt. Animos interruptos, ceteros, rectore humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipse habetur. O recte et erecte voces (audacter ūcum ipse multorum, qui Philosophi titulum inscribunt! jūctamus et cum Helvidio, quod alterum Historicum) doctores Sapientie sequuntur, qui sola Bona que Honesta, Mala tantum que Turpia, Perniciosa, Nobilitatem, ceteraque extra Animum, nempe Bona neque Mala absumerant. (Tac. IV Hist.)

DISSERTATIO XXII.

Quæ igitur Bona? atque ea subdivisa, et Tricōis divisa.

ACTO. Audiamus: qui tamen firmiter et secure possumus, nisi distincte Bona Malaque norimus? Ea, meo animo, tibi explicanda sunt, et finibus suis limitibusque claudenda. LIPS. Æquum oras, etsi Ethicorum hic proprie locus est: tamen notare hic opus, aut in his sequentibusque natate. Socrates ille olim «hanc Summam dixit esse Sapientiam, Bona Malaque distinguere.» (Sen. Epist. LXXI.) Vere, quia sine ea notitia, nec illa

appetere aut sequi recto pede liceat, nec hæc fugisse. Itaque quod apud Homerum ille gloriatur :

.. Νοῖω καὶ οἶδ'α ἴκατα
Ἐσθλὰ τε καὶ τὰ χίρνα·
..... Novi et scio singillatim
Quæ Bona, quæ Mala sint.

monitum et exemplum Sapienti est, quid præstet. Faciamus igitur : ego pro copia captuque meo definiam, dividam singula, et subjiciam ut in tabella. « Eorum quæ sunt, ait Laertius, dicunt (Stoici) alia Bona esse, alia Mala, alia Neutra. » (In Zen.) Satis laxè, *Quæ sunt* : restringo ad hanc materiem, id est, quæ in Vita et Moribus sunt, aut circa. Quid igitur Bonum? Seneca : « Finivit hoc alius, alio modo. Quidam ita : Bonum est, quod invitatur animos, quod ad se vocat. Huic statim opponitur : Quid si invitatur quidem, sed in perniciem? Scis quam multa Mala blanda sint. » Respondetur : « Verum et Verisimile inter se differunt ita : quod Bonum est Vero jungitur : non est enim Bonum, nisi Verum est. At quod invitatur et allicitur ad se facie, Verisimile est : surrepit, sollicitatur, attrahitur. Quidam ita finierunt : Bonum est, quod appetitionem sui movet : vel, Quod impetum animi ad se tendentis movet. Et huic idem opponitur : multa enim impetum animi movent, quæ petuntur petentium malo. Melius illi, qui sic finiverunt. Bonum est, quod ad se impetum animi, secundum Naturam movet. » (Epist. cxviii.) Cicero varie etiam definit, aut tangit definiri : « Bonum, inquit, si opus fuisset, definisses, aut Quod esset natura appetendum ; aut Quod prodesset, aut Quod juvaret. » (II De Fin.) Quæ prima definitio cum ultima Senecæ in re consentit : sicut et alia quam Cato apud eum prodit. « Boni, inquit, definitiones paulum oppido inter se differunt, et tamen eodem spectant. Ego assentior Diogeni (Babylonio) qui Bonum definierit, id quod esset Natura absolutum. » (III De Fin.) At aliæ Stoicorum, cum ultimis Ciceronis fere conveniunt et Laertii hanc habet : (Sext. Emp. adv. Math. et Pyrrh. Hyp. III, c. 20.) « Bonum communiter est quod Utile : proprie autem, sive ipsum istud, sive de eo non diversum. » In quibus verbis *Utile* dicunt ipsam *Virtutem* : non diversam, Ho-

minem bonum, aut Amicus. » Sed nota igitur et character Boni præcipuus, Prodesse. Ita Clemens germanissimus sæpe Stoicus: « Bonum igitur, qua Bonum, nihil aliud quam prodest. » (Lib. I. Pædag. cap. 8.) Quod in Deo videre est, summe Bono; et juvante semper Patre. Et quia igitur Utile, hinc illæ aliæ definitiones ab effectu: « Quod ad se invitat: Quod sit expetendum; » et tales. Alia etiam mox in Laertio: « Aliter vero et sic definiunt proprie Bonum, Quod absolutum sit secundum Naturam partis Rationalis. » Est superior ipsa Diogenis, nisi quod de Rationali additum, rei explicandæ aut terminandæ. Nam simpliciter Secundum Naturam si dicas, videatur cavillo locus, et in Infantibus etiam Bonum esse. Hoc negant. Seneca huc ducendus: « Quid est secundum Naturam? quod contingit et protinus nato, non dico Bonum, sed initium Boni » (illa semina, de quibus dictum). Pergit: « Atqui non magis infans adhuc Boni capax est, quam arbor, aut mutum aliquod animal. Quare autem Bonum in istis non est? quia nec Ratio. Ob hoc in infante quoque non est, nam et huic deest. Est aliquod Irrationale animal; est aliquod, nondum Rationale; est Rationale, sed imperfectum. In nullo horum, Bonum: Ratio istud secum adfert. Quid ergo inter ista, quæ retuli, distat? Numquam erit Bonum in eo, quod irrationale est: in eo, quod nondum Rationale est, tunc esse Bonum non potest: in imperfecto, jam potest esse Bonum, sed non est. » (Epist. ult.) Vis breviter hæc me complecti? In Irrationali, ut bruto, numquam Bonum est: in nondum Rationali, ut puero, jam non est: in Imperfecto, ut adulto, sed indocto, jam potest esse, sed non est; quare? quia (iterum Seneca) « hominis Bonum non est in homine, nisi quum in illo Ratio perfecta est. » (Ibid.) Antea satis diximus de Consummata et Absoluta Ratione; quæ sola dux ad Bonum, id est, Virtutem. Et jam ex istis vides, cur in Definitione additum, *partis Rationalis*. Atque hic subsisto: pergo autem, an refræno gressum, et regredior? Ostendunt enim se et offerunt Divisiones, aut Distinctiones: quæ pro Stoico quidem sensu, nescio an pro tuo sint: tenuia quædam aut subtilia, ut verum fatear: non tamen futilia aut inutilia, si quis rectum pedem aut mentem ad illa profert. Age, ponamus

obiter et lustremus : eligamus etiam , si quid ad nostrum illum (Senecam scis me dicere) aut priscos auctores, qui hodie in manibus , facit. Multiplex et intricata Divisio est (Stoicorum propria hæc acumina) ; sed ego disponam et sejungam, quæ tenebras aut confusionem habeant mixta. Videsis , et patienter , si non libenter , hæc audi. Prima distinctio :

BONUM
trifariam dicunt : | } | I. <i>A quo Utilitas</i> : ut est Virtus. Græce efferunt : ἄφ' οὗ συμβάλει ὠφελίσθαι : atque , hoc , ut a prima causa.
II. <i>Per quod Utilitas</i> : ὑφ' οὗ συμβάλει ὠφελίσθαι : ut iterum <i>Virtus</i> , et amplius , secundum eam <i>Actiones</i> .
III. <i>Quod potest Utile esse</i> ; sive , uno verbo , <i>Utibile</i> : το ὅσον ὠφελίσθαι : ut dicta jam duo , itemque <i>Amicus Vir bonus , Dii et Dæmones</i> . |
|-----------------------------|---|--|

Vides quæ Bona , et quo sensu graduque dicantur : ex quibus Virtus omnia permeat : permeat ? imo et contactu suo omnia facit. Nam illa « fontis vicem habet » : ab ea rivi et aquæ , et quidquid irrigat , humectat , et a se atque ex se fecundat. Hæc ista e Stobæanis colliges , et Sext. Empirico : licebat et ex Laertio , nisi mutila in eo legerentur. Verba ejus : « Ipsam Virtutem , et quod ejus participat , trifariam dicunt. Ut, Bonum a quo contingit... sicut Actionem secundum Virtutem.... Per quod uti Virum bonum consortem Virtutis.» (In Zen.) Itane trifariam ? atqui bifaria tua est divisio , nec ultra. Ipsa exempla peccant : et ubi notulas posui , scito defectus esse , facile e jam dictis explendos. Altera Divisio.

BONORUM
alia | } | I. <i>In Animo</i> : ut <i>Virtutes Boni habitus , et laudabile actiones</i> .
II. <i>Extra eum</i> : ut <i>Amici , Discipuli</i> , et similia.
III. <i>Neutra</i> : ut <i>Viri probi , et virtutes adepti</i> . |
|-----------------|---|--|

Hæc quoque Divisio ex Stobæo , et Sexto : itemque exempla. In istis variare aliquid Laertius videtur , præsertim in extremo : an explicare ? Tu eum vide. Tertia divisio : sive subdivisio.

BONORUM
COR IN ANIMO,
alia | } | I. <i>Affectiones esse</i> : ut <i>Virtutes omnes</i> .
II. <i>Habitus , non affectiones</i> : ut <i>studia</i> .
III. <i>Neutra</i> : ut <i>Actiones secundum Virtutem</i> . |
|----------------------------------|---|---|

Hæc in Stobæo : iterum Laertius aliter , et in ordine aliquid turbat :

« Bonorum, inquit, in animo alia sunt **Habitus**, alia **Affectiones** (sive quis mavult, **Constitutiones**), alia **Neutrum**. **Constitutiones**, **Virtutes**; **Habitus**, **Studia**; **Neutrum**, **Actiones**. **Quarta Divisio**:

BONORUM alia.	}	I. <i>Finalia</i> , Græce τελικά: ut <i>Gaudium</i> , <i>Fiducia</i> et ex virtute <i>actiones</i> .
		II. <i>Efficientia</i> : ut <i>Prudens vir</i> , et <i>Amicus</i> .
		III. <i>Utrumque</i> : ut <i>Virtutes omnes</i> .

Itaque **Stobæus**; et cum eo **Cato** apud **Ciceronem**. « Sequitur illa divisio, ut **Bonorum** alia sint ad illud **Ultimum** pertinentia (sic enim appello, quæ τελικά dicuntur); alia autem **Efficientia**, quæ Græci ποιητικά; alia **Utrumque**. De **Pertinentibus**, nihil est **Bonum**, præter **Actiones** honestas; de **Efficientibus**, nihil præter **Amicum**; sed et **Pertinentem** et **Efficientem**, **Sapientiam** volunt esse. Nam quia **Sapientia** est **conveniens Actio**, ex illo **Pertinenti** genere est; quod autem honestas **Actiones** affert et efficit, ideo **Efficiens** dici potest. » (III De Fin.) **Discrimen** aliquod in exemplis vides: præsertim ultimo, sed nempe **Sapientia** **Virtus** est, et contra. **Rationem** etiam illam **Tullianam** ex **Stobæo** licet illustrare: « **Virtutes omnes** sunt **Efficientia** et **Pertinentia** **Bona**. **Efficientia**, quia gignunt faciuntque **Felicitatem**; **Pertinentia**, quia eam implent, quum partes ejus sint. » In **Laertio** hæc ipsa: sed iterum cum defectu, qui apparet inquirenti. In ultimis est (ut compendii faciam recitare): « **Efficientia** et **Finalia** esse **Bona**.... Quatenus enim perficiunt **Felicitatem**, **Efficientia** esse: quatenus complent eam, ut ejus partes, **Finalia**. » Inserenda vox: « **Virtutes**. » **Senecæ** etiam locus est, qui huc faciat: « **Sed** ut removeas illa, quæ aut **Summa** bona sunt, aut **summorum Efficientia**. » (Epistola CIX.) Et in isto genere **Virtutes** habet. Ex hac igitur divisione lucem istis demus, et simul discamus, primo et vere bono non nisi **Virtutes** esse, alia ex **communione**. Ita **Justitia** **Bonum** est, non quia **Virtutem** habet: ipsa est enim **Virtus**: « **Sed** (**Clementis** verba) quod ipsa per se, et ex se bona est. » Deinde **secundario**, **Justum** esse, **Bonum**; quia ex ea manat participatque. Ideo ridere libeat quæstiunculam in **Seneca**: « **An** verum sit, quod **Stoicis** placet, **Sapientiam** **Bonum** esse; **Sapere**, **Bonum** non esse. » (Epistola CXVII.) Et ratiunculas dat; quas piget

reponere. Quin tu et illi serio loquimini; Bonum esse, quia ad fine et consors illius Boni? Prima divisio nostra rem conficiet: pro meo quidem sensu. Satis de Bonis: etiam Malis, quia eadem ista inverte, et quadrant omnia, Definitiones, Divisiones, Exempla.

DISSERTATIO XXIII.

Quæ Adiaphora, sive Neutra? quæ in iis Producta, et Rejecta? aliaque tenuiter inquisita.

TRANSEO ad tertium membrum, quod Neutra continebat: id est, neque Bona, neque Mala. Hoc illud est, in quo confligunt et gradum conferunt Academici ac Peripatetici cum Stoicis: qui ista ipsa Bona appellant, sed modificantes, Bona Corporis aut Externa: nostri pernegant, nec nisi Neutra, Media, Interjecta, creberrime Indifferentia, ea dicunt. Diligentissime hanc partem percoluerunt: tum ob dictam pugnam, tum quia Aristo Chius, Pyrrho et adseclæ, aliam Indifferentiam, inducebant: qui ita in sola Virtute et Vitio omnia ponebant, ut rerum dilectu sublato, « cetera pro nihilo haberent: et inter optime Valere, et gravissime Ægrotare, nihil prorsus dicerent interesse. » (Cic. II De Fin. et alii.) Idem in Pauperie, Opibus, aliisque externis: quorum nihil esset alteri præ aut post ponendum. Fatua, et tamen pervicax sententia; contra quam etsi Cicero ait « jam pridem desitum esse disputari » (Ibid.); tamen post illum profecto vixit, imo floruit, et Sexti Empirici subtiles libri super ea exstant. Quid quod Favorinus Gallus philosophus, Hadriani ævo, in hac secta fuit? qui usque eo « Epochen produxit, ut negaret vel illud intellectu comprehendere, Solem esse. » (Galen. contra Acad.) Ob hos igitur et tales, Stoici Adiaphora curiose et subtiliter examinarunt: et varias Divisiones ac Discrimina dederunt. Iterum te convenio; indulge, et patienter, vel sectæ et Senecæ causa, hæc audi. Primo notant.

ADIAPHORA
bifariam dici:

- I. *Quæ nec Bona, nec Mala sunt: neque ad Felicitatem aut Infelicitatem conducunt, ut Sanitas, Opes, Gloria, et similia.*

jecta. » Plane hæc cum Cicerone consentiunt ; an Cicero ipse alibi secum ? Nam scribit , item ex Zenonis scito : « Quæ nec Bona nec Mala sunt , ex iis quædam Secundum naturam dicebat , alia naturæ Contraria , alia Media sive Neutra. Quæ Secundum naturam , ea Sumenda , et quadam Æstimatione dignanda dicebat : contraque Contraria. Neutra autem in medio relinquebat , in quibus nihil ponebat momenti. Quæ essent Sumenda , ex iis alia Pluris esse Æstimanda ; alia Minoris. Quæ Pluris , ea Præposita appellabat : Rejecta autem , quæ Minoris. » (I Acad.) In his verbis ultimis palam Rejecta (ea sunt ἀποπροηγμένα) ponit inter ea quæ Secundum Naturam , quæ Sumenda , et Æstimanda , etsi Minoris. Ego parum hæc capio , et sunt ex diametro prioribus adversa : tu vide. Fateor aliquid in Sexto pro hac mente videri , ut Latina quidem versio est ; nam Græca vidi numquam. Ibi ista : « Stoici ex Indifferentibus alia aiunt προηγμένα , Promota sive Præposita ; alia ἀποπροηγμένα , Remota sive Rejecta. Et illa esse , quæ sufficientem habent dignitatem , ut Sanitatem , Divitias. Ista , Rejecta , quæ non habent sufficientem dignitatem : ut Paupertatem , Morbum. Neutra autem , ut est Extendere dignitatum , aut contrahere. » (Pyrrhon. III , cap. 24.) Ita ibi quidem Sextus : an satis considerate , aut vere ? Nam si illa « Rejecta , quæ paucillam , ut Stobæus , dignationem habent » : quo numero Sexto est Dolor , Morbus : quid igitur quæ Non dignationem habent ? quæ illa , aut quo loco , quo titulo erunt ? Nam Dolor et Morbus certe sunt ista , et Contra naturam et Rejjicienda. Itaque aliter , et verius alibi idem Sextus ; « Præcipua esse , quæ satis habent dignitatis : Rejecta , quæ satis indignitatis. » (Adv. Mathem.) Et vix ambigo , in priore ejus loco in Græcis ita fuisse : πολλὴν ἀξίαν , et πολλὴν ἀναξίαν : aut quidem esse debuisse. De Cicerone igitur , ne aliis , ne sibi , ne vero pugnet , videntum , annon et is locus vitiosus aut potius mutilus , et ad hanc sententiam reformandus. Ego opinor. Sed quæ est hic Ἀξία , vel Ἀναξία ? Laertius dupliciter definit : et posterior nobis apta. Ἀξίαν εἶναι μέσην τινα δύναμιν ἢ χρείαν , συμβαλλομένην πρὸς τὸν κατὰ φύσιν βίον : « Æstimationem , esse mediam quamdam facultatem et usum , conferentem aut convenientem ad vitam secundum natu-

ram. » Et Deæstimatio igitur, contra. Verti ÆEstimationem; et ita, ut notare potuisti, Cicero: at Seneca noster Pretium hoc licit. Ita etiam alibi: « Indifferentia habere in se aliquid Pretii: et esse alia aliis potiora. » Iterumque: « Corporum bonæ, in totum non sunt Bona; his Pretium quidem aliquod erit, cæterum Dignitas non erit. » (De Vit. Beat. cap. 22.) Non ecce vertere voluerunt Dignitatem, etsi. poterant: quam propriam vere Bonorum, id est, Virtutis asseruerunt. Sunt autem hæc ipsa Producta et Rejecta, quæ aliter Commoda et Incommoda Latini dixerunt; Græci εὖχρηστα et δύσχρηστα. Seneca: « Alia est Commodorum conditio, alia Bonorum. Commodum est quod plus Usus habet, quam molestiæ: Bonum est sincerum, et ab omni parte innoxium. » (Ep. LXXX, 7.) Nota de Usu, et ad Græcam illam vocem adspectum. Cicero causam nominis paulo aliam suggerit: « Res quas nos (Academici) Bonas dicimus, Zeno concessit, ut haberentur aptæ, habiles, et ad naturam accommodatæ: faterique cœpit sapienti Commodius esse, si ea quoque habeat. » (IV De Fin.) Seneca de iisdem iterum? « Commoda sunt in vita et Incommoda, utraque extra nos. » (Ep. XCII.) Quid ais? extra nos, ergo illa Corporis, Commoda non sunt? Sunt hercle; sed extra nos, id est Animum, primam et pæne totam nostri partem. Iterumque idem: « Bona illa sunt vera, quæ Ratio dat: cetera opinione Bona sunt. Itaque Commoda vocentur, et ut nostra lingua loquar, Producta. » (Epist. LXXIV.) Vides palam, eadem cum Productis esse; Ciceronem adde: « Commoda et Incommoda; ita enim εὖχρηστέματα et δύσχρηστέματα appello. » (III De Finib.) Et quare ea sic Zeno? quia χρεία, Usum; non autem ὠφελειαν, Utilitatem, habent. Plutarchus Zenonios irridens: « Sumenda, non Expetenda; Apta naturæ, non Bona; Inutilia, tamen Commoda. » Ubi amplius observes Stoicorum in vocibus cautionem aut dilectum: et sumi Indifferentia, non expeti: quod est Virtutis. Cicero: « Quæ illi (Academici) Bona dicerent, Præposita esse, non Bona: et sumenda potius, quam expetenda. » (IV De Fin.) Iterum: « Duo nobis opera pro mo Stoici reliquerunt, ut alia sumamus, alia appetamus. »

(Ibid.) Iterumque : « Valetudinem bonam expetendam negant esse , eligendam dicunt. » (Ibid.) Seneca ex hac formula locutus : « Sumpturum me , si detur Electio , Sanitatem et Vires. » (Epist. XCII.) Non locutus alibi : « Commoda tamen illa esse , et *expetenda* , non negamus. » Minime vero expetenda : et Stoici tui culpent. Cicero planissime : « Itaque illa (Commoda) non dico me expetere , sed legere : nec optare , sed sumere : contraria autem , non fugere , sed quasi secernere. » (III De Finib. in extremo.) A Stobæo etiam hic aliqua lux , qui universe profert : « Omnia (Indifferentia) quæ secundum naturam , sumenda esse : quæ contra non sumenda , (sive ut Cicero , rejicienda.) Ita enim de iisdem Stoici : « Exsilium et publicationem bonorum , rejicienda esse , non fugienda. » Supra dixit : *Secernenda*. Zeno ipse , apud Athenæum : (Libro VI.) « Optionem aut fugam istorum abdicat. » Quid ergo : « Uti illis cum iudicio et antecedente notitia jubet , et metus aut admirationis expertem animum erga talia habere. » Plura hæc possim : sed dic ore libero , an jam nunc non fastidis ? non , inquam , tenuia hæc . aut et *περίτρυφα* (*Curiosa et supervacua*) tibi visa ? AUD. Si verum amas , visa. Et , o graves illos Zenonas et Cleanthas , per hæc dumeta incedere , et in his verborum , ut sic dicam , præstigiis hæerere ? Quid enim aliud , quam nominum quædam prælia , ne dicam illudia , ista sunt ? Non Bona , sed Producta : non Mala , sed Rejectanea. In re igitur consentis ? eodem loco et pretio , quo alii , habes ? Verba veritas et *ἀντιμύλας* , sed ægre expedis , et flexu ad eandem metam venis. Cicero sæpe hoc iis objicit , et noster etiam Augustinus : qui hæc omnia « verborum certamini , non rerum examini , censet deputanda. » (IX De Civit. c. 4.) Meo animo , ista si non fidem , gravitatem sectæ detrahunt ; et vellem abstinuisse.

DISSERTATIO XXIV.

Non esse has Logomachias, aut Periergias : et ad rem voces istas facere, idque obiter ostensum.

LIPS. Quid siet ego temperasse velim? nimia acumina non amo : sed temperasse, non abstinuisse. Mihi tamen ad rem facere videntur ipsa hæc verba, et aut frænum cupidini, aut stimulum dare. Nihilne interest, utrum Bona, an Producta appellem? Si Bona; incitor, et præsumo jam appetenda. Sin autem Producta; disco fines Boni tangere, sed iudicio debere induci. Ipsa voce igitur admoneor, non nimis et statim inhiare. Idem in iis, quæ Mala vulgo dicunt: ipsi Rejecta: intelligo non nimis fugienda esse; et interdum, si Virtutis in eis materies, appetenda. Ciceronis illa non audio: « Qui doces paratiorem me ad contemnendam pecuniam fore, si illam in rebus Præpositis, quam si in Bonis duxero? fortioremque in patiendo dolore, si eum asperum et difficilem perpressu, quam si Malum dixerò. » (IV De Fin.) Imo doceam hoc, Cicero: et verba incitamentum animis dant, aut coercionem. Eadem etiam doctrinam; quo enim fine alioqui nomina, nisi ut res intelligatur? Et bene Plato ea rerum ἀλώματα, notificationes esse dixit. Itaque idem ait: « Nominis rectitudo illa est, ut qualis res sit, ostendat. » (In Cratylo.) Quid tu igitur mihi Bona appellas; quæ nec te iudice plane talia sint? mala esse possint? Zeno vitavit, et Media dixit, et ostendit a Virtute aut Vitio, ab Usu vel Abusu, decus aut dedecus iis advenire. « Omnis enim res, ait Seneca, quod non habuit decus, addita Virtute sumit. Cubiculum lucidum dicimus, quod idem obscurissimum est nocte. Dies illi lucem infundit, nox eripit: sic istis, quæ a nobis Indifferentia dicuntur, divitiis, viribus, honoribus, regno: et contra, morti, exsilio, malæ valetudini, dolori, Malitia aut Virtus dat Boni vel Mali nomen. » (Ep. LXXXII.) Itaque divitiis male utor? malæ fiunt: bene? bonæ. Sed hoc etiam disco, rem tam ambiguam caute custoditeque habendam. Nimias non appetam, quia ut ferrum facile ad rixas aut pugnam irritat, sic ad vitia opes. Impediunt etiam, et velut sar-

cinæ aut lacinia sunt ituris ad Bonam mentem. Socrates olim : « Vestes longæ et talares corpora , opes autem nimia animos impediunt. » Bona similitudo , et Apuleio placuit concinne usurpare : « Fortunam , velut tunicam , magis concinnam , quam longam probare. » (Apolog.) Itaque sapiens habet , non adversat : et vere χρήματα non κτήματα ea facit. Sed nec ab illis se æstimat : duntaxat , si Mens bona adest , dixerit ,

Μακάριος ὅστις οὐσίαν καὶ νοῦν ἔχει·

Beatus est , qui Mentem et una Opes habet.

Imo beatus , qui solam etiam Mentem habet : etsi cum ea et illas mallet. Neque enim Eligere ab eo amovemus. Appetere tantum damnamus. Nam ille quidem opes , vires , honores , « totum Fortunæ regnum despiciet : sed ex illo tamen , si dabitur electio , molliora sumet. » (Sen. De Vit. Beat. , c. 25.) Idem fortiter et ex animo clamabit :

Laudo manentem : sin celeres quatit

Pennas , resigno quæ dedit , et mea

Virtute me involvo , probamque

Pauperiem sine dote quæro.

Audis? dotem habeat Virtus , non habeat , ipsam ambit et amat: nec accedere ei aut decedere per externa quidquam putat. At hæc talia animis imprimenda , ne vitio Zenoni vertatur nomina apposita invenisse , et quæ ostendant , aut liberent a populari errore. Diffundi ista possint , dies contrahit : et ecce , dum loquimur ,

..... ἥλιος κατέδυ , καὶ ἐπὶ κνέφας ἦλθε·

Jam sol occidit , et venire crepuscula noctis.

Vale et vade igitur ; cras , sodes , redi.

JUSTI LIPSII MANUDUCTIONIS

AD STOICAM PHILOSOPHIAM

LIBER TERTIUS.

DISSERTATIO PRIMA.

*Ingressio ad Sermonem. Aliquid contra Spem et Metum : ad
Decreta deinde transitus factus.*

AUD. Numquid pergimus in Sapientiæ hac via? Valde opus est, et quotidie audimus quæ turbent, aut dejiciant, nisi ab illa firmemur. LIPS. Quæ tu iterum tristia, o cum Homero, μάταια κακῶν (*vates malorum*)? AUD. Nam antea bellum fuit, nunc et rebellio accessit: ac miles noster jus fasque imperii omne exiit et calcavit: audistin? Annibal in somniis olim *Serpentem* vidit, qui *Vastitatem Italiæ* denuntiabat: ego vigilans meæ Belgicæ hanc ipsam. Quo loci sumus, Lipsi? « *quam prendimus arcem?* » LIPS. Hanc Philosophiæ, ut aiebas: in quam pedem cœpimus ferre. Quo enim alio fine et fructu, nisi ut in hæc talia nos firmet? Pythagoras olim (cujus ego singula Sententiarum frusta, gemmas habeo): ille, inquam, scite: « Sicuti Medicinæ nullus usus fructusque est, morbos a corporibus non depellentis; non item Philosophiæ, nisi vitia ab animo. » (Stob. Ser. LXXX.) Et quæ vitia? quum alia, tum præcipue eorum fomites, aut fontes: Spem et Timorem. Alternis inter hæc jactamur, avidi semper, aut trepidi, et a casibus Fortunæ suspensi. Bene Seneca: « Stulti vita ingrata est, trepida est, tota in futurum fertur. » (Epist. xv.) Quare ingrata? præsentia enim aut præterita in numerum aut

lucrum non veniunt : nec sistimus, sed semper prominemus. Quare trepida ? quia et « majora vero timemus ; et antequam timenda , timemus. » (Sen. Epist. XIII.) Permittimus deinde nos affectui , nec Ratione ulla revocante, auferimur : et « sic vertimus terga , quemadmodum illi , quos pulvis motus fuga pecorum exiit castris. » (Ibid.) Quid ergo ? inquires ; nihil providebo , aut præcipiam ? Non hoc suadeo. Timere te , non providere veto ; vexari , non vitare. Imo vero hac ipsa ad Securitatem te via ducam , quam videor præclusisse. « Si vis omnem sollicitudinem exuere , quidquid vereris ne eveniat , eventurum utique propone , et quodcumque illud est malum tecum ipse metire , et timorem tuum taxa. » (Ep. XXIV.) Audis ? timorem tuum exues , omnia timendo. Sed addidi *meti*endo etiam et *tax*ando. Nam quale illud est , quod eveniet , verum , an imaginarium malum ? Si verum : in me est fugere , nec invitus ad Vitium impellar. Sin autem a Fortuna aliquid , et ista vulgi mala : jam heri didicimus , Mala hæc non esse. AUD. Didicimus : sed re et effectu exserere ; et sic se gerere : o Herculis ille labor ! LIPS. Socratis , et qui eum sequi volunt. Cur autem non facias ? Non enim ut aves , quæ canere aut loqui doctæ , nihil ultra voces sciunt : sic nobis Philosophia discenda , aut habenda. Apage ; sed illa animo induenda est : atque etiam « circumdanda est , velut inexpugnabilis murus , quem Fortuna multis machinis laccessitum non transit. » (Sen. Epist. LXXXII.) Antisthenes olim hoc monebat : « Muros construendos in animi nostri sensibus , nulla vi expugnandis. » (Laert.) Et quos muros , illos Decretorum , de quibus heri diximus : quæ si bene imbibis , servas , exerces , Dii boni , quid te levium istorum lædat ? In theatris ille cum plausu dixit :

..... Nam si Regnum a me Fortuna atque Opes
Eripere quivit , at Virtutem non quirit.

Et vides generosas , et , ut sic dicam , Stoicas voces etiam in vulgus cadere , et excipi ac probari ? Quæ igitur in nobis , et manu nostra sunt , curemus : hæc alia , quid nisi Deo permittamus ? Et fidenter quidem permittamus. Nam cum Socrate : « Illud mihi apte dictum videtur , Deos esse nostrum curatores , et nos velut possessionem aliquam Deorum esse. (Plato in Phædone.)

An igitur sua, imo suos negligant? Confide, et certum animi robor indue adversus hæc incerta. Quid si ad Spem etiam te vocem? Philosophi olim fuere, qui « omnia in ista ponebant, eamque, continere maxime et conservare vitam censebant (Plut. Sympos. IV, c. 4.) : ideoque Elpistici Græce sunt dicti. Neque dēstricte sectam damnem : si non sola Spes, et semper admit-tenda, sed cum Metu utiliter temperetur. « In secundis nemo confidat, in adversis nemo diffidat : alternæ vices sunt rerum. » (Senec. III. Quæst. Nat.)

Et subtextis malis bona sunt, lacrymæque sequuntur
Vota, nec in cunctis servat Fortuna tenorem ¹.

Nosse et attendere hanc inconstantiam, constanti etiam viro dignum, et ab ea in Decreto illo firmari : Sequi Deum. Sed quid in Publicis moramur? an non magis e re nostra, ad nos redire? Socratis perpetuum monitum :

Ὅ, τὰ τοὶ ἐν μεγάροις κακὸν ἔργαθόν τε τίτταται.

Quid propria tibi in æde Bonique Malique geratur.

Hoc jubebat attendere, in una ea cura curiosum esse. Faciamus, et ad Decreta nostra redeamus : quorum Radicem heri vidimus et Truncum. Jam ex isto ecce Rami et Ramuli adsurgunt, mira serie nexi. Proprium hoc Stoicorum, vincere omnia, et quasi annulosnectere in catena : ut non ordo solum sed sequela et cohæsiō sit rerum. Tullii super ea re iudicium : « Hercules fatendum est quod æntio : mirabilis est apud Stoicos contextus rerum. Respondent extrema primis, media utrisque, omnia omnibus. Quid sequatur, quid repugnet, vident : et ut in Geometria, prima si dederis, danda sunt omnia. (V De Fin.) Hæc causa, cur apud eundem Cato Consectaria appellet : « Consectaria me, inquit, Stoicorum brevia et acuta delectant. » (III De Finib.) Quia nempe mutuo sese consequuntur, et devincta hærent : ipsum illud grande argumentum Veritatis ; nam falsa discordant. Sed ad rem eamus.

¹ Manilius, lib. III, 523. Vide edit. nost. Poet. Lat. Min. Vol. VI.

DISSERTATIO II.

Distinctio Decretorum. Contra Paradoxa aliquid, et pro iis.

DECRETA igitur duplicia reliqua mihi video, Passiva et Propria : ut sic distinguam, docendi causa, et appellem. Priora illa, quæ passim in philosophantium scholis fere obtinent, ista, quæ peculiaria huic sectæ, habent contradictionem. Illa, nec lucem nec probationem nostram valde desiderant : ideoque tuto seponam. Ista utrumque poscunt, et prævaricer in suscepta causa, si omittam. Arx enim, ut sic dicam, Stoicorum est in istis : nam decantata illa Paradoxa intelligo : quæ ita ipsi Stoici dixerunt, non (ut Plutarchus objicit) « Sponte et ultro confessi absurditatem » (De Commun. Notion.) : sed quia præter opinionem multorum sunt, et audita novitatem vel admirationem habent. A quo effectu Cicero Mirabilia, vel Admirabilia vertit. « Mirabilia Stoicorum, inquit, quæ paradoxa nominantur. » (IV Academ.) Alibi : « Paradoxa Stoici, nos Admirabilia dicamus. » (IV De Finib.) Neque aliter vertit : at Seneca Inopinata, apte sane ad verbum, sive sensum. « Illa quæ videntur, inquit, Inopinata omnibus dicere, Paradoxa Græci vocant. » (Ep. LXXXI.) Sunt igitur præter opinionem, at non veritatem, ut in re videbis. AUD. Illane te dicere, quæ vulgo jactantur, imo et ridentur, « Solum sapientem regem, divitem, pulchrum : » et hæc ista : LIPS. Hæc ista, et plura. AUD. Atqui Cicero jam ea executus est : et ne sic quidem approbavit. Quid approbaret? fateatur ipse ut « Levia vina esse : quæ magis gustata, quam potata delectent. » (IV De Finib.) Iterumque alibi : « Magnifice primo dici, considerata minus probari. » (Ibid.) Quid ita? quia aut falsa palam sunt, si in formula manes : sin ad ea declinas, vulgatum aliquid, neque magnum, dicis. Ipse hoc tuus Seneca agnoscit : apud quem aliquis ad Stoicos : « Magna promittitis, et quæ ne optari quidem, nedum credi possint. Deinde ingentia locuti, quum negastis pauperem esse Sapientem, non negastis solere illi et servum, et vestem, et tectum, et cibum deesse. Quum Sapientem negastis insanire, non negastis et alienari, et

parum sana verba emittere, et quidquid vis morbi cogit, audere. Quum Sapientem negastis servum esse, iidem non itis inficias, et venum iturum, et imperata facturum, et domino suo servilia præstiturum ministeria. Ita sublato alte supercilio, in eadem quæ cæteri descenditis, mutatis rerum nominibus.» (De Constant. Sap. cap. 3.) Audis, Lipsi, ipsum illum nostrum doctorem? et pro ejus hac mente iterum Cicero: «Paradoxa, prima specie admirationem, re explicata risum movent.» (IV De Finib.) Itaque sunt velut gryphi, qui per lusum proponi solent et involvi, tum explicari. Ac tui quidem iudicii res esto: sed tamen vide, an non melius cum Plutarcho (De Commun. Notion. adv. Stoic.), hæc omnia, «in evanidorum ac frigidorum classem» abjici ac relegari. LIPS. Duo videris dixisse, cur ego abstinence de his dicere: quod et Cicero jam fecit, et frustra etiam fecit: tum quia in re, calcanda magis hæc videntur, quam attollenda. Quod ad prius, brevis et vera responsio: Ciceronem pauca e multis (sex in universum), nec ea præcipua tractasse. Oratorio etiam quodam more tractasse? quod aliter solet, et debet fortasse, in his Scholis. Ad alterum, ipsis rebus magis mox respondero, quam verbis. Quid enim communiter ea dilaudem vel approbem? per singula eundem est, et iudicii quadam lance examinanda et libranda sunt. Pauca tamen etiam nunc ad illa tua non testimonia, sed adversariorum convicia, licet. Quid enim aliud Cicero aut Plutarchus, quam Academici, id est, ex professo Stoæ nostræ hostes? At ille ait, ut *levia vina* esse. Levia? acria et generosa verissime ego dixerim: atque ut illa frigus vel languorem stomachi; sic hæc animi excitare, demissa. Nam gustare, parum est: potare, et demittere, inquam, opus, si vim et vigorem sensurus est talium Decretorum. Sed tum, inquis, vulgatum aliquid dicunt. Vulgatum? falsum est: omnia illorum supra vulgus: an non hæc, quæ supra philosophorum etiam vulgus? Fatemur, si qua nimis elata, vel ut in fidibus intenta fuerunt, remitti interdum interpretatione, et ad concentum reduci: sed tamen ita, ut sublimia maneant, et generoso semper Honesto purpurata. Chrysippus hoc animose: «Propterea, ob excellentem et magnitudinem, et pulchritudinem, videmur fabulis si-

milia dicere, neque pro homine, aut humana ista natura loqui. (Apud Plut. de Contrar. Stoic.) Audin' tu confessionem? *Gryphos* objicis: iste scit et *Fabulas* objici: sed et causam verissimam addit. Magnitudo et pulchritudo rerum, atque una verborum est, quæ habet attonitos: sed quos? viles nempe et ignavos, et qui a terra sua non surgunt. Sunt enim « Inopinata, ut *Cleanthes* aiebat, sed non falsa (*παράδοξα μὴν, οὐ μὴν παράλογα*). » Quod si in verbis aliquid involuti vel ambigui, explicari, quæ invidia est? Hoc est quod *Seneca* fatetur: « A consuetudine quædam, quæ dicimus, abhorrent: deinde alia via ad consuetudinem redeunt. Negamus injuriam accipere Sapientem: et tamen qui illum pugno percusserit, injuriæ damnabitur. Insanire omnes Stultos dicimus: nec tamen omnes curamus elleboro. » (De Benef. II, c. 35.) Item inter alia dicimus; Omnia esse sapientis. Quid ergo? tuum et tuum tibi eripio? moderor, et communi etiam sensu ac consensu verum id ostendo. Talia in aliis, singillatim mox claranda. Nec enim lubet diutius, ut in prolusione, ventilare: unum *Ciceronis* testimonium, ubi ex animi sententia, non pro *Academico* loquitur, addam. « Mihi, inquit, ista *Paradoxa* quæ appellantur, maxime videntur esse *Socratica*, longeque verissima. » (Præfat. in *Parad.*) Vis aliquid luculentius? vetera et a *Socrate* facit, id est, ipso *Sapientia* capite: et cum veritate ex asse consentientia. Pleraque (non ausim, omnia) ita sunt: videamus, et

..... Tu te dictis præbere memento.

AUD. Ne mone; non magis *Telemachus*, apud *Homerum*, illis *Minervæ*. Contra si quid dixi, id factum

Non tam certandi studio, quam propter amorem,
quod discere aveo, et te audire.

DISSERTATIO III.

I Paradoxum positum, et explicatum; Sapientes omnes pares esse.

DIXIMUS igitur, omissis *Passivis* sive *Communibus*, *Inopinata* hæc *Decreta* explicatum a nobis iri: idque eo ordine, quo quidque eorum *Trunco* suo (lubet enim non abire ab hac imagine) proxime adhæret. Ut ex ipso grandiores primo *Rami*,

AD STOIC. PHILOS. LIB. III. clxvij

tum Ramuli ex istis adsurgunt et enascuntur : sic Decreta majora, et ex iis minuscule video suboriri. Illa igitur præmittam, et in confusis etiam ordinem aut eruam, aut instituam, qua potest. Primum Paradoxum esto, « Sapientes inter se pares : » quod Academicæ et Lycæo oppositum scito. Origo proxima illi a Trunco, Solum Honestum Bonum esse : ut jam videbis. Ego ita effero, duce Seneca nostro : « Quicumque fuere Sapientes, pares erunt et æquales. » (Ep. LXXIX.) Cicero paulo aliter « Sapientes omnes summe beatos esse. » (IV De Fin.) In idem convenit; qui enim in summo omnes ponit, hoc ipso in æquali. Noster : « Inter cætera hoc habet boni Sapientia : nemo ab altero potest vinci, nisi dum ascenditur. Quum ad summum perveneris, paria sunt. Non est incremento locus, statur. Numquid Sol magnitudini suæ adjicit? numquid Luna, ultra quam solet, procedit? Maria non crescunt; mundus eundem habitum ac modum servat. Extollere se quæ justam magnitudinem explevere, non possunt. » (Ep. LXXIX.) Pulcherrime, ut semper, et a cælestium etiam exemplo. Sed ætiologia ipsa est in primario Decreto, quod dixi, Honestum solum Bonum esse. Si enim ita; ergo solum Beatum facit : si Beatum; ergo perfecte, et ut nihil desit. Nam Cicero hoc recte : « Quid minus probandum, quam esse aliquem Beatum, nec satis Beatum? Quod autem satis est, eo quidquid accesserit, nimium est : at nemo nimium Beatus est, et nemo Beato Beatior. » (V De Fin.) Et noster doctor : « Illud absurdum est, quod dicitur (ab Academicis) : Beatum futurum vel sola virtute, non autem perfecte Beatum : quod quemadmodum dici possit, non reperio. Beata enim vita Bonum in se perfectum habet, inexsuperabile : quod si est, perfecte Beata est. » Et statim : « Quemadmodum Summum adjectionem non recipit (quid enim supra Summum erit?), ita nec beata quidem vita, quæ sine summo bono non est. » (Ep. LXXXVI, cap. 4.) Pluscula ibi, et vide. Sed tria ecce hic opponi possunt, et solent : aut ab ipso Bono eam crescere, aut a Tempore, aut ab Usu; Singula videnda, et rejicienda sunt. Non a Bono, si in Virtute ponis; quia illa non intenditur, aut crescit. Laertius inter scita Stoica : « Videtur iis omne Bonum in summo expetendum, neque remissionem aut

clxviiij J. LIPSII MANUDUCTIONIS

intentionem suscipere. » (In Zen.) Seneca : « Sapiencia persuadet , unum Bonum esse quod Honestum est , hoc nec remitti et intendi posse , non magis quam regulam , qua rectum probari solet ; quam si flectes , quidquid ex illa mutaveris , injuria est recti. Idem ergo de Virtute dicemus : et hæc recta est , flexuram non recipit ; rigida est , amplius intendi non potest. » (Ep. LXXI.) Et paulo ante : « Idem esse dicebat Socrates Veritatem , et Virtutem : quomodo illa non crescit , sic nec Virtus quidem. Habet numeros suos , plena est. » (Ibid.) Itaque Cicero bene concludit ; « In Virtute sola et Honesto quum sit Bonum positum ; quumque nec Virtus , ut placet Stoicis , nec Honestum crescat ; quum id augeri non possit , in quo uno positum est Beatum esse : qui potest esse quisquam alius alio Beatior ? » (V De Fin.) Æquales ergo omnes ab hac parte. At enim Naturalia vel Externa bona accedent et augebunt. Ante hæc removimus : et nunc breviter. « Alius fortasse erit affabilior , alius expeditior , alius in eloquendo promptior , sed illud de quo agitur (Bonum verum) quod Beatum facit , æquale erit in omnibus. » (Sen. Epist. LXXIX.) Accedant omnia illa Externa , nihil sunt præ Virtute : « Et ut obscuratur et offunditur luce Solis lumen lucernæ ; et ut interit magnitudine maris Ægæi stilla muriæ ; et ut in divitiis Cræsi , teruncii accessio ; et gradus unus in ea via , quæ est hinc in Indiam : sic quum sit is Bonorum finis , quem Stoici dicunt , omnis ista rerum in corpore sitarum æstinnatio , splendore Virtutis et magnitudine , obscuretur , obruatur , atque intereat necesse est. » (Cato apud Cic. III De Finib.) At enim Tempus ipsum igitur , quo fruar illo Bono , non adjiciet ? non ero Beatior multos annos in possessione Virtutis , quam si dies aut paucas horas ? Id quoque negant. Seneca : « Summum Bonum nec infringitur , nec augetur : in suo modo permanet , utcumque fortuna se gessit , sive illi senectus longa contigit , sive citra senectutem finitum est , eadem mensura Summi Boni est , quamvis ætas diversa sit. » Imagine deinde hoc declarat. « Utrum majorem an minorem circulum scribas , ad spatium ejus pertinet , non ad formam : licet alter diu manserit , alterum statim obduxeris , et in eum , in quo scriptus est , pulverem solveris , in eadem uterque forma fuit. » Ite-

rumque universe : « Quod rectum est , nec magnitudine aestimatur , nec numero , nec tempore : non magis produci , quam contrahi potest. Honestam vitam ex centum annorum numero , in quantum volēs , corripere , et in unum diem cogere , æque honesta est. » (Ep. LXXIV.) Cicero pariter : « Qui Bonum omne in Virtute ponit , is potest dicere , perfici Beatam vitam perfectione Virtutis ; negat enim Summo Bono adferre incrementum diem. » (II De Finib.) Et diffusius apud eum Cato : « Recta effectio , item Convenientia (De qua lib. II , Dissert. xv.) , denique ipsum Bonum , quod in eo positum est ut naturæ consentiat , crescendo accessionem nullam habet. Ut enim opportunitas non fit major productione temporis ; sic hæc , de quibus dixi , non sunt temporis productione majora ; ob eamque causam Stoicis non videtur optabilior , nec magis expetenda Beata vita , si sit longa , quam si brevis : utunturque simili. Ut si cothurni laus sit ad pedem apte convenire , neque multi cothurni paucis anteponebantur , neque majores minoribus : sic quorum omne Bonum Convenientia atque opportunitate finitur , nec plura paucioribus , nec longinquiora brevioribus anteponentur. » (III De Fin.) Iterumque noster Seneca , adversum Academicos : « Dicam quid sit , ex quo veniat hic error (discriminandi Beatitudinem) : nesciunt Beatam vitam unam esse. In optimo illam statu ponit qualitas sua , non magnitudo. Itaque in æquo est longa , et brevis ? diffusa , et angustior ; in multa loca partesque distributa , et in unum coacta. » (Ep. LXXXV.) Plura addit : vide. Plutarchus hoc ipsum ita , in Stoicis scitis , quæ carpit : « Quod Bonum tempus non augeat , si accedat : sed si quis vel punctistitium horæ prudens fuerit , nulli concessurum in felicitate , qui vel longissimum ævum virtute sit fructus : et beate in ea vixerit. » (De Commun. Not.) Carpit hoc ipsum , inquam , Plutarchus : sed quid mirum ? nam ille inter eos , qui ex professo contra sentiunt , et docent ; de quibus jam addam. Nam de Tempore istud , fere convenit cum Usu : et si distinxi. An igitur nec ab Usu augetur Felicitas ? Adserunt alii : et jam olim Pythagorei. Ex quorum schola Archyta definit : « Felicitatem , Usam Virtutis , idque cum Successu. » Ecce , non Usam solum , sed Successum requirit : et

valde Felicitatem ad Externa porrrigit ac nectit. Quis enim *ἰσχυρίαν* illam sibi spondeat? imo addit: « Virtutem et Scientiam in nobis, ac nostra potestate, esse; Successum, non esse. » Quod vere dicitur: ergo et illud, nec Felicitatem in nobis esse, pro Scholæ ejus mente. Quid autem Aristoteles? fortiter hæc defendit: et scribit: « Felicitatem non in Possessione, sed Usu Virtutis, neque in Habitu, sed Actione esse. » (I Ethic. Nicom. cap. 8 et alibi.) At nostri ex diametro repugnant, et « Zeno primus, ait Cicero, non Virtutis Usus modo, ut superiores, sed ipsum Habitum per se esse præclarum disseruit. Nec tamen Virtutem cuiquam adesse, quin ea semper uteretur. » (I Academ.) Vides ipsum *Habitum per se* laudari, et ab eo Virtutem censerit? Seneca noster: « Summum Bonum in ipso Judicio est, et Habitu optimæ mentis. » (De Vit. Beat. c. 9.) Atque alibi: « Quid est Virtus? judicium verum et immotum. » (Ep. LXXII.) Quod est a Prudentia, et hæc a Scientia. Plutarchus inter Stoica: « Quid est Bonum? non aliud quam Prudentia; quid Prudentia? non aliud quam Scientia. » (De Commun. Not.) Et quæ hæc Scientia, qua Seneca aperit: « Una re consummatur animus, Scientia bonorum ac malorum immutabili? » (Ep. LXXXVIII.) Imo Stoici « in solis Virtutibus inesse Scientiam; stabilem atque immutabilem censent. » (Cic. IV. Acad.) Nota sæpius de *stabilitate*. Nam, ut alibi noster: « Semel traditi Boni perpetua possessio est. Non dediscitur Virtus » (Ep. I.): et pluscula addit. Firma igitur hæc Scientia; iterumque Seneca: « Beatum illud in uno loco positum est, in ipsa Mente, stabile, grande, tranquillum: quod sine Scientia divinorum humanorumque non potest effici. » (Ep. LXXIV.) Neque alia mente Socrates: « Unum solum Bonum, Scientiam esse; unum solum Malum inscitiam. » (Laert. in Socr.) Itaque in Habitu, in Scientia, in Mente est ipsa Virtus: etsi ut supra Cicero, utitur ea semper, Sapiens, nisi tamen vi, casu, aut causa impeditur. Quid tum, si mens et voluntas adest?

..... Laudandaque velle

Sit satis, et numquam successu crescat Honestum:

ut Cato, apud Lucanum (Lib. IX.) *μᾶλα Στωικῶς* (valde Stoice) ef-

AD STOIC. PHILOS. LIB. III. clxxj

fert. Neque enim id Virtuti derogat, impediri : non magis quam Soli, obnubilari. « Sicut illius vis et lux integra est, etiam inter opposita : eodem modo opposita Virtuti nihil detrahunt ; non est minor, sed minus fulget. Nobis forsitan non æque apparet, ac nitet : sibi eadem est, et more Solis obscuri, in occulto viam suam exercet. » (Sen. Epist. xcii.) Optime : non minuitur, sed minus late funditur : atque eo verbo in hac re utuntur. Cato apud Ciceronem : « Quamquam negent Stoici, nec Virtutes nec Vitia crescere, tamen utrumque eorum fundi quodammodo, et quasi dilatari putant. » (III De Finib.) Fusionem eam Seneca explicat : « Virtus modo latius funditur ; regna, urbes, provincias temperat ; fert leges, colit amicitias, inter propinquos liberosque dispensat officia : modo arcto sine circumdatur paupertatis, exsili, orbitatis. » (Epist. lxxiv.) Quid refert? ipsa eadem est ; eadem? imo « æque magna est, etiamsi in se recessit, undique exclusa. » (Ibid.) Lumen in arca include, atque idem libera : nihil interest, nisi quod aliis non lucet. « Non enim prohibentur opera Sapientis omnia, sed tantum ad alios pertinentia : ipse semper in actu est. » (Sen. Ep. lxxxv.) Claudere igitur hoc licet apud Stobæum verbis : « Omnem Probum et Sapientem perfectum esse, quia nulla Virtute destituitur : ideoque et omnino et semper Bonos Beatos esse. » Si omnes perfecti : quod discrimen? pares igitur. Si omnino et semper beati : quæ additio, aut minutio? nulla.

DISSERTATIO IV.

II Paradoxum. Virtutes pares, itemque individuas esse.

EXCIPIT et adhæret alterum Paradoxum : « Virtutes inter se pares, atque etiam nexus esse. » Duplex igitur membrum : prius lustremus. *Pares*, quo sensu? omni, quem dixeris : id est, Virtutes, etiam diversas, pares esse : itemque unius illius recte facta ; etiam diversarum actiones. Triplex igitur paritas : et Seneca satis aperit : « Virtutes inter se pares sunt : et Opera virtutum : et Homines, quibus illæ contigere. » (Epist. lxvi.) De Virtutibus inter se collatis, ecce, adfirmat : itemque seorsim de Operibus ; nam de Hominebus, jam ante est dictum. Plutarchus cum

Seneca : Stoicis « neque Virtutem Virtute majorem esse ; neque Recte-factum Recte-facto. » (De Stoic. Contrar.) Cicero restrictius dicere videtur : « Omnia Recte-facta æqualia » (IV De Fin.) : sed sensus et mens ejus non discordat. Communiis iterum Plutarchus : « Nullum omnino Bonum majus , aut minus. » (De Commun. Not.) Itemque Laertius : « Omnia bona æqualia esse. » Omnino hoc necessum , si prius illud Paradoxum tuemur et tenemus. Cicero : « Pares esse Virtutes nec Bono viro meliorem , nec Temperante temperantiorem , nec Forti fortiorem , nec Sapiente sapientiore posse fieri. » (III Parad.) Quid ita ? quia , inquit , « Una Virtus est , consentiens cum Ratione , et perpetua constantia ; nihil huic addi potest , quo magis sit Virtus ; nihil demi , ut Virtutis nomen relinquat. » Seneca eam ipsam causam insistit et premit. « Una inducitur humanis Virtutibus regula : una enim est Ratio recta , simplexque. » Et statim infert : « Si autem Ratio divina est , et , nullum Bonum sine Ratione est : Bonum omne divinum est. Nullum porro inter divina discrimen est , ergo nec inter Bona. » (Epist. LXV.) Alia etiam causa quod Virtus omnis perfecta sit ; perfecto quid majus aut melius potest ? Tam igitur Modestia perfecta , quam Justitia : et sic in aliis ; et nulla aliam vincit , quia omnes in summa Bonitate. Cicero : « Etenim si bene facta , Recte facta sunt : et nihil recto rectius ; certe ne Bono quidem melius quidquam inveniri potest. » (III Parad.) Seneca idem clarius et efficacius : « Nihil invenies rectius recto : non magis , quam vero verius , temperato temperatius. Omnis in modo est Virtus : modus certa mensura est. Constantia non habet , quo procedat : non magis , quam Fiducia , aut Veritas , aut Fides. Quid accedere perfecto potest ? nihil. » (Epist. LXV.) Itaque his rationibus , et quia Virtutes in se ipsas , non in materie considerant ; easque , ut dixi , in summo : concludunt , omnia Bona paria ; usque eo , ut par Virtus sit (Chrysippi dictum) « patriam fortiter servasse , et muscæ morsum viriliter sustinuisse , vel anum capularem continenter aversatum esse. » (De Commun. Not. apud Plut.) Rides tu ? non convelles , si principia nostra non subvertis. Una est enim illa Boni , ut sic dicam , facies , undique et ubique formosa , ubi se ostendit : « ceterum multo

ejus species sunt, quæ pro vitæ varietate, et pro actionibus, explicantur : nec tamen minor fit, aut major ipsa. » (Seneca Epist. LXV.) Sol idem, et eadem claritate, si per tenue foramen, aut patentem fenestram intravit : nec hunc patentem radium juste præferam alteri contractiori. Hæc Stoici alii, atque inter eos Theologi nostri dissentiunt; et certe Virtutes specie distinctas, excellentia etiam disparant; ut Prudentiam, quæ in Ratione nobilissima parte proprie sita est, eamque perficit, nobiliorem Justitia volunt; hanc Fortitudini, istam Temperantiæ præferri; et uno verbo, ut quæque earum magis ad Rationem accedit, earumque participat, sic meliorem esse. At Virtutem ejusdem speciei, puta Temperantiam, non abnuunt, in se consideratam, non ratione ejus eorumve qui habent, eandem paremque esse. (Vide Thomam 1 et 2 quæst. 66.) Nam eos qui participant, aliter atque aliter dispositos, non ad eandem ejus perfectionem venire. Quæ suo etiam sensu verissima, Stoicorum non plane infringunt : qui nullum Bonum, nisi in perfectione et summo agnoscunt. Sed partem alteram videamus : « Nexas Virtutes esse, » cui sententia subjicitur, unam qui habet, omnes habere. Non nimis hoc inopinatum est : et veteres etiam Philosophi videre; e quibus nonnulli, « unam Virtutem esse censuerunt, etsi multis insignitam vocabulis » : quæ Menedemi Eretriensis sententia fuit, et Aristonis Chii. Sunt qui et Zenonem eo trahant, auctore Plutarcho : quoniam scripsit, « Prudentiam, dum suum cuique tribuit, esse Justitiam; dum res eligit, Temperantiam; dum tolerat, Fortitudinem. » (Libro de Virtute morali.) Sed qui negant, excusant eum Prudentiæ nomine Scientiam intellexisse. (Ut supra Dissert. antecedente in Plutar.) Qui autem negant? Stoici, quorum hoc est (in Stobæi Eclogis) : « Virtutes plures esse, atque eas inseparabiles. » Quid enim de cohæsione opus quærere, si una modo sit? Sed quærebant, ut dixi, veteres : atque adeo Seneca quærendum, inter prima, censet. « Nihil agetur, inquit, si ignoramus quid Virtus sit : una, an plures : separatæ, an nexæ, ac qui unam habet, cæteras habeat » (Epist. xcv.) Iterumque monet alibi : et quæramus, « quid sit Virtus : una, pluresne sint. » (De Vit. Beat.) Enimvero et Apuleius in unitatem incli-

clxxiv J. LIPSII MANUDUCTIONIS

nat, ubi Platonica recenset: « Unimodam esse Virtutem: quod Bonum suapte natura adminiculo non indiget: perfectum autem quum sit, solitudine debet esse contentum. » (De Philos.) Sed hoc nunc omitto: de re nostra, plures facimus, easque individas ut ibi una, sint omnes. Chrysippus ait (apud Plut. De Contrar. Stoic.): « Virtutes invicem comitari, non solum, quod qui unam habet, omnes habeat; sed quod qui secundum unam aliquid operatur, idem secundum omnes¹. Et nec virum perfectum, qui non omnes virtutes habeat, nec Actionem, quæ non fiat secundum omnes. » Totum hic dogma, et sententiam habes: quam duplicem etiam vides. Prior est, « sequi se, ut una sint apud quemque unum. » Plinius ad Trajanum: « Didicimus quidem, cui Virtus aliqua contingat, omnes inesse. » Quod Cicero variis locis, atque alibi ita adfirmat: ut « Si unam, inquit, Virtutem confessus sis te non habere, nullam necesse sit te habiturum. » (II Tusc.) Ratio in Seneca: quia « quum semel animum Virtus induravit, undique invulnerabilem præstat. Non enim singula vitia, Ratio, sed pariter omnia prostrernit, in universum semel vincit. » (Consol. ad Helv., cap. XIII. Vide.) Sicut sol ille pariter, oritur, et omnia illustrat. Hæc etiam nostri Doctores sensere, ut Ambrosius: « Virtutes individas esse, sed opinione vulgi sejunctas. » Alibi: « Connexæ sibi sunt concatenatæque Virtutes, ut qui unam habet, plures habere videatur. » (I Offic. cap. 27, et II, cap. 9.) Itemque Gregorius: « Una Virtus sine aliis, aut omnino nulla est, aut imperfecta est. » (In Luc. cap. 6.) Nota posterius membrum; nam in eo error, quod species et imago Virtutis alicujus solitariæ sæpe est: sed imago, et ut ille ait, *imperfecta*. Ille? ante eum Plato (lib. I. Moral.): ex cujus fontibus hausit Apuleius. « Imperfectas Virtutes (quæ sint, ibi vide) semet comitari negat: eas vero quæ Perfectæ sunt, individas sibi et inter se connexas esse. » (De Philos.) Causa: quia ubi una aliqua Virtus perfecta (et de ea semper Stoici), ibi et Ratio perfecta; quæ esse non potest, nisi ut vim et lumen suum ad alias etiam Virtu-

¹ Ipsa pæne verba hæc in Laertii item Zenone. Adde Plutarch. infra Dissert. XV.

tes extendat. Sententia altera in Chrysippo, « In opere et actione concurrere ac misceri. » Hoc ita Cicero : « Quum sic copulatæ connexæque sint Virtutes, ut omnes omnium participes sint, nec alia ab alia possit separari, tamen proprium suum cujusque munus est; ut Fortitudo in laboribus periculisque cernatur, Temperantia in voluptatibus, Prudentia in delectu. » (V De Fin.) Et noster etiam doctor apertius : « Quum aliquis fortiter patitur, omnibus Virtutibus utitur fortasse, quum una in promptu sit, maximeque appareat, Patientia. Cæterum illic est Fortitudo : cujus Patientia et perpessio, et Tolerantia rami sunt. Illic est Prudentia, sine qua nullum initur consilium : quæ suadet, quod efugere non possis, quam fortissime ferre. Illic est Constantia, quæ dejici loco non possit. Illic est individuus ille comitatus Virtutum. Quidquid honeste fit, una Virtus facit, sed de consilii sententia. » (Epist. LXVII.) Ergo hac quoque parte necti vides, quod in Actione adminiculantur invicem et adsistunt. Est et tertius nexus, sed Peripateticorum, in Prudentia. In illo capite omnes conveniunt. « Necessè est, ait Alexander Aphrodisæus, habentem Virtutem aliquam Moralem, habere et Prudentiam; siquidem est Moralis Virtus effectrix eorum, quæ definita sunt a Prudentia et recta Ratione. » (Lib. IV. Quæst. cap. 22.) Denique Aristoteles ea mente ait : « Electio non est recta, sine Prudentia » : at Virtus in Electione consistit. Habes secundum igitur Paradoxum, etsi membro isto altero vix tale. Nam et Philosophis aliis verum est, etsi vulgo novum aut vanum.

DISSERTATIO V.

III Parad. Sapientem sibi parem, et in Gaudio semper esse.

PARADOXUM ecce tertium : etiam de Paritate, seu potius Æqualitate in uno Sapiente. Hunc constare sibi, in eodem semper animi statu et tenore censent : atque eo optimo et optatissimo, id est, « In gaudio semper esse. » Rem priusquam explicem, opus aliquid de verbo : quod tamen illi explicandæ apte, imo necessario, adhibeatur. Augustinus : « Quas, inquit, Græci appellant *Ἐνωθείας*, Latine autem Cicero *Constantias* nominavit,

Stoici tres esse voluerunt, pro tribus Perturbationibus in animo Sapientis, pro Cupiditate Voluntatem, pro Lætitia Gaudium, pro Metu Cautionem. Pro Ægitudine vero vel Dolore, negaverunt posse esse aliquid in animo Sapientis. Voluntas enim, inquit, appetit Bonum : Gaudium, de Bono adepto est : Cautio, devitat Malum. » Et paulo post : « Hæc illi sic loquuntur, ut Velle, Gaudere, Cavere, negent nisi Sapientem : Stultum autem, non nisi Cupere, Lætari, Metuere, Contristari. » (XIV De Civ. cap. 8.) Ita noster ille doctor : et puriter hausit e Zenonio fonte. Nam Laertius paria aut eadem, nisi quod pro Lætitia, ἡδονήν Voluptatem nominavit. Videre in ipso potes : ego quæ proprie ad nostram rem, excerpam. Ait ergo, « Voluptatem (cum Augustino et Cicerone ἡδονήν Lætitiā) esse, sine Ratione elationem, in re quæ videatur expetenda. » Huic tria subjicit : *Delinitionem, Oblectationem, Diffusionem.* Iterumque : *Voluptati Gaudium* opponi : sive, ut Græce cum illo dicam, τὴν χάραν ἐναντίας εἶναι τῇ ἡδονῇ, ὅσων ἔυλογον ἔπαρσιν. Gaudium Voluptati adversum esse, quod definitur, cum Ratione elatio. » Tria item huic subjici τέρψιν, εὐφροσύνην, εὐθυμίαν. « Oblectationem, Hilaritatem, Tranquillitatem. » Etsi in voce τέρψιως hæreo, et spuriam aut supervacuum pronuncio : quum jam ante in contraria parte (ἡδονῇ) habuerit sedem. Ergo vel delenda, vel pro ea Σάρσος : Fiduciam, substituendum. Certe in Stobæo junctim hæc Sapienti lego attribui, χάραν, εὐφροσύνην, Σάρσος. His e Laertio Tulliana ista consonant : « Quum Ratione animus movetur, placide atque constanter, Gaudium dici; cum autem inaniter et effuse exsultat, Lætitiā, quam ita definiunt (Stoici) Sine Ratione animi elationem. » (IV Tusc.) Sunt ipsa illa in Græcis. Neque vana hæc distinctio, certe non inutilis; et Augustinus e Sacris etiam probat. « Non est gaudere impiis, dicit Dominus : tanquam impii Lætari potius possint, quam Gaudere. » (Isa. cap. 58.) Noster Seneca huc facit : Voluptatem (si ad nostrum Album verba dirigimus) rem infamem esse, et Gaudium nisi Sapienti non contingere. Est enim elatio animi, suis bonis viribusque fidentis. » Nota, « Voluptati Gaudium opponi », pro Laertii excerptis : itemque verba ea ad Album, vel ex Albo

AD STOIC. PHILOS. LIB. III. clxxvij

oicorum, scite dici. Est et definitio ipsa Gaudii, paulo fu-
 x, quam in Laertio, et quæ Fiduciam quoque (de qua monui)
 cludit. Addit Seneca : « Itaque Virgilius, quum dicit,

..... Et mala mentis

Gaudia :

serte quidem dicit, sed parum proprie; nullum enim malum
 audium est. » Non hercle, neque malos sequitur, quia ex
 la Virtute est : « in qua fundatum necesse est, velit nolit, se-
 xatur hilaritas continua, et lætitia alta atque ex alto veniens,
 : quæ suis gaudeat, nec majora domesticis cupiat. » (Seneca
 te Vit. Beat. cap. 4.) Habes ipsum istud Gaudium plene descri-
 tum, si scrutaris. Fundatum, inquit, in rupe illa Virtutis.
 reliqua gaudia adventicia, et infirma sunt; atque « hæc quibus
 electatur vulgus, tenuem habent ac perfusoriam voluptatem :
 t quodcumque investitium gaudium est, fundamento caret. »
 Epist. xxiii.) Iterumque alibi : « Fragilibus innititur, qui ad-
 venticio lætus est; exhibit gaudium, quod intravit. » (Ep. xcvi.)
 Aliter plane in isto est : et « illud ex se ortum fidele firmumque
 est, et crescit, et ad extremum usque prosequitur. » (Ibid.) Ex se,
 nquit, ortum : id est, ex Animo, in quo Virtus. Seneca suo Luci-
 lio : « Nolo tibi unquam deesse Lætitiā, volo illam tibi domi
 nasci : nascetur, si modo intra teipsum sit. Cæteræ hilaritates
 non implent pectus, sed frontem remittunt : leves sunt, nisi tu
 forte judicas illum gaudere, qui ridet. Animus debet esse alacer,
 et fidens, et super omnia erectus. » Et statim : « Hoc gaudium,
 de quo loquor, solidum est, et quod plus pateat introrsus. »
 (Epist. xxiii.) Philo Judæus : « Quia igitur in solis Animi Bonis
 genuinum et sincerum reperitur Gaudium, ideo in se quisque
 Sapiens gaudet, non in iis, quæ circa ipsum. » (Quod Bono
 Mal. insid.) Ergo bene noster supra dixerat, « Altum, et ex alto
 veniens, itemque continuum esse. » Idem alibi : « Aliquod potius
 bonum mansurum circumspice : nullum autem est, nisi quod
 animus ex se sibi invenit. Sola virtus præstat gaudium perpetuum,
 securum : etiam si quid obstat, nubium modo intervenit, quæ in-
 fra feruntur, nec unquam diem vincunt. » (Epist. xxvii.) O

pulchra et apposita imagine ! Revera enim , « talis est Sapientis animus , qualis mundi status super Lunam :

Perpetuum nulla temeratus nube serenum. (LUCAN.)

Nam illa pars mundi superior et ordinatio , nec in nubem cogitur , nec in tempestatem impellitur , nec versatur in turbam ; omni tumultu caret. Eodem modo sublimis animus , quietus semper , et in statione tranquilla collocatus , modestus venerabilis , et compositus. » (Sen. Epist. LIX.) Postrema illa observa ; nec enim Hilaria agitare Sapientem aut Saturnalia volumus : placidum et occultum illud Gaudium est , et cum gravitate , imo severitate conjunctum. « Mihi crede , ait noster , res severa est verum Gaudium. » (Sen. De Vit. Beat. cap. 3.) Neque enim aliud est , quam interior quies , et « pax et concordia animi , et magnitudo cum mansuetudine. » Quæ malis , aut stultis absunt : ubi cupidines ipsæ sibi obstrepunt , aut pugnant , et semper in eorum animis velut legiones , aut castra. Seneca hauc quietem etiam explicabat supra : « suis gaudere , nec majora domesticis cupere. » (Ibid. c. 6.) Est enim proprium hoc « Beati , præsentibus qualiacumque sint contentum esse , amicumque rebus suis. » Atque ille idem , « nunquam malis suis ingemuit , nunquam de fato suo questus est , fecit multis intellectum sui , et non aliter quam in tenebris lumen effulsit , quum esset placidus , lenis , et humanis divinisque rebus pariter æquus. » (Epistola cxx.) Hic est ille animi status , quem Tranquillitatem etiam licet appelles. Seneca : « Quid est Beata vita ? Securitas , et perpetua Tranquillitas. » (Ep. xcii.) Quæ finitio cum « Democriti sensu convenit : cui *ἠσθημία* ista , sive « animi Tranquillitas , est ipsa Beata vita » , ut Cicero alibi scribit. Iterumque Democritus Summum Bonum *ἠσθημίαν* et sæpe *ἀταραξίαν* appellat : id est , animum terrore liberum. » (V De Fin.) Quod Stoici tamen abnuunt : nec finem hunc esse , sed fructum. Accessio , inquam , est ; atque ita Laertius , inter Zenonis dogmata : « Accessiones Virtutis esse Gaudium et Hilaritatem. » Etiam noster : « Tum illud orietur (ex Virtute) inæstimabile bonum , Quies mentis in

tuto collocatæ, et sublimitas, expulsisque terroribus, ex cognitione veri Gaudium grande et immotum, comitasque et diffusio animi: quibus delectabitur non ut bonis, sed ut ex bono ortis.» (De Vit. Beat. c. 5.) Non ergo sunt ipsa Beata vita, sed adhærent, ut lux Soli: etsi efficere etiam illam sensu aliquo dicas, nempe ut sentias et fruare. Ita Ambrosius noster: « Beatam vitam efficiunt Tranquillitas conscientiæ, et Securitas innocentæ. » (III Offic. c. 1.) Habes Paradoxum: nec id quidem nisi vulgo. Nam et Sapientia ipsa in Sacris loquitur: « Qui me audiet, habitabit in spe confidens, et quiescet secure ab omni malo. » (Cap. 11.) Habes bonas has affectiones, Securitatem, Quietem, Confidentiam: et Hanc postremam cum Spe temperatam (cui Metus semper inest) ne nimia sit, et exsultet.

DISSERTATIO VI.

IV Paræd. Sapientem vel in Tormentis Beatum esse.

QUARTUM Inopinatum dogma profero, « Sapientem etiam inter Tormenta Beatum esse. » Fortiter hoc sic efferimus: quidquid agmine in nos incurrant Pythagorei, Academici, Aristotelici. « Nam quid certius potest esse, quam ratione eorum qui dolorem in Malis ponunt, non posse Sapientem Beatum esse, quum in eucleo torqueatur? » contra autem; « eorum qui Dolorem in Malis non habent (Stoicorum) ratio certe cogit uti in omnibus tormentis conservetur Beata vita. » (Cicero III De Finib.) Imo vero, comparatione etiam facta, « Zeno negat Metelli vitam beatiorem, quam Reguli. » (Cic. V De Finib.) Heu inopinata, heu oppugnata! Nam « quomodo, inquit, ista paria esse possunt, quum alia optanda sint, alia aversanda? » (Sen. Ep. LXVI.) Neque etiam Porticus tota neget Metelli vitam præponendam et sumendam esse. Perseverant tamen paria hæc esse, quia Bona sunt: nullum autem inter Bona (supra doctum) discrimen. Igitur « paria sunt Gaudium, et fortis atque obstinata tormentorum Perpressio. In utroque enim eadem est animi magnitudo: sed in altero remissa et laxa, in altero pugnax et intenta. » (Ibid.) Tale aliquod discrimen alibi noster ingerit. « Non est quod

existimes ullam esse sine labore Virtutem, sed quædam Virtutes stimulis, quædam frænis egent. Quemadmodum Corpus in proclivi retineri debet, in ardua impelli: sic quædam Virtutes in proclivi sunt, clivum subeunt.» (De Vita Beata, capite 25.) In illo genere sunt, Liberalitas, Temperantia, Mansuetudo; in isto, Patientia, Fortitudo, Perseverantia, et « quæcumque duris opposita Virtus est, et Fortunam subigit.» (Ibid.) Quid ergo? inquires, an non contra Naturam Dolor et Tormenta sint? fatemur. « Et estne aliquod contra Naturam igitur Bonum? Minime; sed illud aliquando contra Naturam est, in quo Bonum illud existit. Vulnerari enim, et subjecto igne tabescere, contra Naturam est: sed inter ista servare Animum infatigabilem secundum Naturam est. Et, ut, quod volo, breviter exprimam, materia Boni aliquando contra Naturam est, Bonum unquam; quoniam Bonum sine Ratione nullum est, sequitur autem Ratio Naturam.» (Epist. LXVI.) Verissime; imo adeo Bona hæc sunt, ut etiam aliquando optanda. Quo modo? isto, ut « non incommoda optabilia sint, sed Virtus qua perferuntur incommoda.» (Epist. LXVII.) Ecce in exemplo: « tormenta abesse a me velim: sed si sustinenda fuerint, ut me in illis fortiter, animose, honeste geram, optabo.» (Ibid.) Miles pugnam aut vulnera non optat, ob ipsa: sed gloriæ, aut victoriæ mixta, optat. Itaque « non ultro præbebit se periculis fortis: neque etiam timebit illa, sed vitabit. Cautio illum decet, timor non decet.» (Ep. LXXXV.) Scit omnia hæc externa, quæ Mala appellantur, non nisi timidis timenda esse. Sentit tamen, atque etiam dolet. « Sensum enim hominis nulla exiit Virtus: sed non timet, et invictus ex alto dolores suos spectat.» (Ibid.) Mucium Scævola in igne tolerantem, imo gloriantem legisti, ictu non animo lapsum: tale in Sapiente. Et maluisset tamen Mucius integra manu fortiter facere, quam mutilata pati. « Totum Fortunæ regnum Sapiens despiciet; et tamen ex illo, si dabitur Electio, molliora sumet.» (De Vit. Beat. c. 25.) Sed toti rei intelligendæ adhibeatur et hæc distinctio. « Triplex, ait Seneca, Bonorum conditio est. Quædam, ut nostris (Stoicis) videtur, Prima Bona sunt: tamquam Gaudium, Pax, Salus patriæ. Quædam

Secunda, in materia infelici expressa : tamquam tormentorum Patientia , et in morbo gravi Temperantia. Illa Bona directo optamus nobis ; hæc si necesse erit. Sunt adhuc Tertia : tamquam modestus incessus , ac probus Vultus , et conveniens prudenti viro Gestus. » (Epist. LXVI.) Vides, cujusmodi Bona sint ; sed Bona, imo et illis quæ lætam faciem habent paria. Supra tetigi, sed iterandum est. « Quid ergo? jacere in convivio , et torqueri, paria sunt? Hoc mirum videtur tibi? illud licet magis admireris, jacere in convivio, Malum est : torqueri in eculo , Bonum est : si illud turpiter, hoc honeste fit. Bona ista aut Mala non efficit materia, sed Virtus. Hæc ubicumque apparuit, omnia ejusdem mensuræ ac pretii sunt. » (Epist. LXXI.) Et quid mirum nostros dicere, quibus nullum extra animum Malum est? ecce Epicurus ille Voluptatis magister, Doloris hostis, quas voces emittit? « Si uratur sapiens, si crucietur, in Phalaridis tauro si erit, dicet, Quam suave est hoc! quam hoc non curo! » (Cic. II Tusc.) Atque ipse adeo fecit, morti jam admotus. Seneca : « Quid porro? incredibile videtur, aliquem in summis cruciatibus positum dicere, Beatus sum? atqui hæc vox in ipsa officina Voluptatis est audita. Beatissimum, inquit, hunc et ultimum diem ago, Epicurus : quum illum hinc urinæ difficultas tórqueret, hinc insanabilis exulcerati dolor ventris. Quare ergo incredibilia hæc sunt apud eos qui Virtutem colunt, quum apud eos quoque reperiantur, apud quos voluptas imperat? » (Epist. XCII.) Sed malignitas scilicet, aut potius imbecillitas est animi, hæc detrectantis. « Et non putant fieri, quidquid facere non possunt : ex infirmitate sua de Virtute ferunt sententiam. » (Ep. LXXII.) At tu audi Salomonis vocem : « Quum audirent per sua tormenta bene secum agi, commemorati sunt Dominum, admirantes in finem exitus. » (Sap. cap. 11.) Causa, et finis sunt, quæ hæc mitia, imo suavia faciunt : et « licet ipsum corpus plenum bona conscientia stillet, placebit illi ignis, per quem bona fides collucebit » (Sen. De Benef. IV, cap. 22.) Audis placiturum quoque ita : et apud poetam Cato proclamat :

..... Gaudet Patientia duris :

Lætius est, quoties magno sibi constat Honestum.

sed nempe in Bona conscientia : et Christianus Doctor hæc con-
signat Ambrosius : « Non frangitur Sapiens doloribus corporis ,
nec vexatur incommodis : sed etiam in ærumnis beatus manet ;
quia non in delectatione corporis , vitæ Beatitudo est ; sed in
conscientia pura ab omni labe peccati. » (Lib. De Jacob. I, c. 7.)

DISSERTATIO VII.

I. *Parad. Sapientem Apathem et Imperturbabilem esse. Pluscula
ic de Affectibus.*

QUINTUM Inopinatum , et vel maxime oppugnatum : « Imper-
turbabilem esse Sapientem. » Veteres et nostri exagitant , atque
adeo irrident ; et cum priscis pugna in eo consistit , quod illi
(Pythagoras , Plato , Aristoteles) « Sapientem modice Affecti-
bus tangi , non autem nullo modo tangi » , consensu edixerunt.
Jam nostri , Affectus etiam admittunt plenius , nec qui , sed unde
sint , querunt : mox explicandum. At Stoici , « Affectus omnes ,
quorum impulsu animus commovetur , ex homine tollunt. » (Lac-
tant. Instit. lib. VI, cap. 14.) Atque ita D. Hieronymus : « Om-
nes Affectus tolli posse , omnesque eorum fibras , a Pythagora
et Zenone Pelagianos hausisse. » (Adv. Pelag.) De Zenone , fa-
temur : miramur de Pythagora , et hunc planissime contra sen-
sisse , discipulorum ejus scripta docent. Theages Pythagoricus :
« Quoniam Virtus morum circa Affectus , et Affectuum præci-
pui Voluptas et Dolor , liquet non in eo Virtutem esse , ut exi-
mantur Affectus animo , Voluptas et Dolor : sed ut modificentur
et temperentur. » (Apud Stob. Serm. I.) Plura huic rei addit :
itemque Archytas ex eadem schola. « Nascitur ex Affectibus Virtus ,
et nata cum illis consistit , sicut continna modulatio ex acuto et
gravi : item temperies , ex calido et frigido : iterumque æquili-
brium e ponderoso et levi. Non igitur tollere Affectus oportet :
id enim inutile : sed aptare ad id quod rationem Decori et Me-
diocritatis habet. » (Ibid.) Et ipsa Peripateticorum sententia ni-
mis a Zenonis illa diversa. Scio Teletis , qui inter Pythagoricos
etiam censetur , quædam esse e libro Περὶ ἀπάθειας ; in quibus ista
probari videtur ; sed idem scio hunc Stilponis auditorem fuisse ,

AD STOIC. PHILOS. LIB. III. clxxxiiij

et hac parte asseclam, nec e Pythagoreo istæc fonte hausisse.» (Apud. Stob. Serm. CVI, vide.) Sed ut ad rem igitur, Stoici tollunt Affectus : atque ita Seneca. « Utrum satius sit Modicos habere Affectus, an Nullos, sæpe quæsitum est. Nostri expellunt, Peripatetici temperant » (Epist. cxvi.) et Epistola ea tota hos refellit. Idem alibi : « Non diminutionem malorum in Bono viro intelligo, sed Vacationem ; nulla debent esse, non parva » (Ep. lxxxv) : et plura etiam adtexit contra jam dictos. Disputatio longa est ; et non hic retexenda : status tamen fere causæ in eo, an Affectus sint a natura ? Esse Plato et Aristoteles volunt, ideoque non excindi : non esse, nostri, eoque tolli. Cicero bene hoc advertit : « Mihi, inquit, in tota oratione ea, quæ pertinet ad animi Perturbationem (ita πάθος fere semper appellat), una res videtur causam continere, omnes eas esse in nostra potestate, omnes judicio susceptas, omnes voluntarias. » (IV Tuscul.) Sane causam continet, imo conficit : si enim ita, quis neget tolli ? At enim aliter veteres, et nostri (Christiani) mox novarunt ; quod ita idem : « Quum antiqui Perturbationem animi ex homine non tollerent, naturaque et Condolere, et Concupiscere, et Extimescere, et Efferrî lætitia dicerent, sed ea contraherent, in angustumque deducerent : Zeno omnibus his quasi morbis voluit carere sapientem. Quumque eas Perturbationes antiqui Naturales dicerent, et Rationis expertes, aliaque in parte animi Cupiditatem, in alia Rationem collocarent : ne his quidem assentiebatur. Nam et Perturbationes voluntarias esse putabat, opinionisque judicio suscipi, et omnium Perturbationum arbitrabatur esse matrem immoderatam quamdam Intemperantiam. » (I Academ.) In paucis his verbis tota res posita, neque satis fortassis exposita : vis propius accedamus, et velut manu admotâ revelemus ? AUD. Lubescit ; nam firmiter cupio istud noscere de Affectibus, sæpe auditum nec plene acceptum. LIPS. Fiat igitur, inspiciamus. Ait : non tollerent. Non certe ; quid tollerent ? utiles censebant, et a Natura ad Virtutem datas. Nam « sine iis (aiebant) languebit omnis actio, et vis ac vigor animi resolvetur. » (Sen. De Ira I, cap. 8.) Sine Ira, Fortitudo non erit ; sine Metu, Prudentia ; sine Cupidine, Temperantia ; sine Lætitia,

lxxxiv J. LIPSII MANUDUCTIONIS

sensus amorque Virtutis. Duntaxat igitur contrahebant : id est, « detracto quod exundat, ad salutarem modum cogeant » (Ibid.): qui modus est ipsa Virtus. Avaritiæ da modum, Frugalitas est; Profusioni, Liberalitas; Ambitioni, Magnanimitas; itemque in aliis. Ac sicut bonæ plantæ in feraci agro, si negligentur, silvescunt et horrescunt; cultura adhibita, utiles et fructiferæ fiunt: sic Affectus. Quis autem cultor? Ratio, aiebant: imo et rector, quæ velut frænæ temperat, et exsultantes in angustiorem girum ducit. Amplius, dicebant Natura esse: nimirum insitos in parte Irrationali animi, quæ duplex est, Concupiscens, et Irascens: atque ex his sponte, sine opera voluntatis emergere, et enasci. Imo et sedes iis suas adsignant in ipso corpore, « Lætitia in splene, Iræ in felle, Libidinis (sive Cupidinis) in jecore, Timoris in corde. » (Lactant. VI, cap. 15.) Qui ergo Affectus eos tollunt, vitam ipsam ex animali, et partibus iis primariis, tollunt. Et sicut agrum sterilem habere nolis, sic nec animum, cui « Affectus, velut ubertas est naturalis. Ad quam quum verus cultor accesserit (libet enim hoc repetere), statim cedentibus vitiis fruges Virtutis oriuntur. » (Ibid.) Quæ quomodo erunt, si non illi? ubi victoriæ locus, sine adversario? laudi, sine lucta? Nam si virtus est, Iram cohibere: quomodo faciet, qui Ira caret? Si Cupiditatem refrænare; quæ coercitio, ubi non quod coerceas? « Deus itaque quum hominem primum fingeret, mirabili Providentia, ingeneravit ei prius istas animi Commotiones, ut posset capere Virtutem, sicut terra culturam; posuitque materiam Vitiorum in Affectibus, Virtutis in Vitiis. » (Ibid.) Hæc illi; pergit Cicero ad nostros. Zeno, inquit, his omnibus quasi morbis exiit Sapientem. Bene, *quasi*; non enim revera Stoicis *Morbi* sunt, sed initia et causæ Morborum. Discrimen quod sit, Seneca in epistola quadam te docebit. (Ep. lxxxv.) Addit, carere voluisse Sapientem. Prorsus carere: non recidere, sed excidere; non regere, sed ejicere. Causæ multæ sunt: hæ præcipuæ. Primo, difficile est regere, aut moderari admissos. « Imbecillis est primo omnis Affectus, deinde ipse se concitat, et vires, dum procedit, parat. » (Sen. Epist. cxvi.) Ut equus indomitus, facile abripit rectorem. Quis nautæ suaserit, aut approbaverit, ventis jactari, ut possit

AD STOIC. PHILOS. LIB. III. clxxxv

artem exercere? in tranquillo tutius erit. Ut in præceps lapsis corporibus nullum sui arbitrium est; rapiuntur: sic animus in libidinem, amorem, iram projectus, non sistit se ubi vult, aut quum vult, sed quo non vult fertur. Deinde, Affectus si mali; etiam modici, modicum certe malum erunt: quis id apponit Sapienti? « Itaque falsa est ista mediocritas, et inutilis: eodemque loco habenda, quo si quis diceret, Modice insaniendum, Modice ægrotandum. » (Epistola LXXXV.) Tertia etiam ratio; si istis das locum, « quamvis exigui sint, in majus excedent. Numquam pernicioosa servant modum. » At enim sunt ut bonæ plantæ in agro. Bonæ? hoc nego: sunt plantæ, sed vepres, spinæ, rubi, nati ad delendam aut prohibendam omnem bonam frugem. Denique quies et tranquillitas, ut docuimus, Sapientem decet et sequitur: tu vis eum, ut mare aliquod asperum esse, assiduis Affectuum turbinibus agitatum? Careat igitur, si potest: atqui potest. Non sunt enim naturales, ut illi volebant, neque rationis expertes. Si enim a Natura, boni essent: quod etiam ipsi negant, sed ad Bonum duntaxat ire. Deinde, quid « est Naturale, quod idem nimium esse possit? » (Cic. IV Tuscul.) At isti iidem resecant et circumcidunt, ut superfluentes. Tertio, cur non iidem in omnibus, et pari modo? Merito ergo, ob has aliasque causas dicimus, « non tam Natura insitos, quam prava Opinione susceptos. » (Lactant. VI, cap. 14.) Ab hac iis origo: ideoque Zeno apud Ciceronem pergit asserere, voluntarios esse, Quomodo? quia ab opinione, ut sequitur: et (ut idem alibi) « nulla Naturæ vi commoventur, omniaque ea sunt Opiniones, ac Judicia levitatis. » (III De Finib.) Totidem fere verbis Plutarchus de nostris: « Omnes Affectus omnino Judicia prava et Opiniones dicunt esse. » (In libello, Utra animalia.) Nota istæ, quæ causam non continent solum, sed obtinent. Nam si talia; profecto in Rationali parte animi sunt, non illa Irrationali: atque ita a Voluntate. Sed Judicia esse, etiam Chrysippus adfirmat, apud Galenum: « Chrysippus in primo libro *De Affectibus*, demonstrare conatur Judicia quædam Rationalis partis esse Affectus. » (De Decret. Hippocr. et Platon. itemque Laert. in Zenone.) Et addit de Zenone ipso paulo aliter: « Zeno

clxxxvj J. LIPSII MANUDUCTIONIS

autem , non ipsa Judicia , sed Judiciis accedentes contractiones , et solutiones , elationes et collapsiones animi , esse censebat Affectus. » Discrimen inter sectæ duos apices observandum , sed leve. Judicium sane causa magis Affectuum videtur ; isti , ipse effectus. Communiter tamen Chrysippi sententia obtinuisse videtur , quam et Cicero , ut receptam , profert , et Plutarchus. Iste enim ita : « Philosophorum aliqui (hi nostri) Affectus Rationes faciunt , tamquam omnis Cupiditas , Tristitia , Ira , sint Judicia. » (De Genitura animæ.) Iterumque idem alibi fusius explicat : « Sunt nonnulli (nostri isti) qui censent Affectum nihil diversum a Ratione esse , neque duorum esse hanc differentiam et dissidium , sed unius Rationis conversionem ad utraque , quæ fallit nos et latet conversionis velocitate. Nos , inquam , non advertentes quod idem illud Animi sit natum Concupiscere , et Pœnitere ; Irasci , et Vereri ; ferri ad turpitudinem per Voluptatem , et ferentem eandem retinere. Nam cupiditatem , et Metum , et omnia hæc talia , Opiniones esse et Judicia prava , quæ fiunt non in una et sua aliqua animi parte , sed totius Hegemonici (Principalis , id est , Rationis) inclinationes et concessionem esse , et consensiones et appetitus : atque universe , operationes quasdam in brevi mutabiles , sicut puerorum incursus vigorem et impetum invalidum ex imbecillitate habent. » Est vero et hæc tota descriptio et propositio Stoici sensus ; primum , « non aliud a Ratione Affectum » esse : Ratione nempe prava , quæ Opinio dicitur. Item , « non esse duorum differentiam » : id est , in una Ratione hæc nasci , sed aliter atque aliter affecta. Seneca lucem faciet istis , et capiet : « Non enim , ut dixi , separatas ista diductasque sedes suas habent : sed Affectus et Ratio , in melius pejusque mutatio animi est. » (I De Ira , c. 8.) Ita enim vetus meus liber optime hæc scribit , et plane pro Plutarcho. Unus , inquit , animus atque una Rationalis pars , modo ad melius tendit , et Ratio dicitur ; modo ad pejus , et est Affectus. Sed addit Plutarchus , « falli nos velocitate conversionis , » quia scilicet non videtur sic subito eadem pars velle posse , et nolle ; ad voluptatem ire , et redire. Tamen ita est , inquit , et omnia ista in uno Hegemonico fiunt : additque voces Stoicorum in hac re solennes , *ποικίλ* ,

AD STOIC. PHILOS. LIB. III. clxxxvij

ἕξις, συγκαταθίσις, ὁρμή. Imo et ordinem, qui est in Affectuum genitura et progressu. Primum enim est, *propensio* quædam, tum *admissio* et *cessio*, mox *consensio* et denique *appetitus impetusque*. Exempli causa, *Visum* sive φαντασία objicitur, propendo; sequitur *Notio* sive ἔννοια, cedo et admitto; tum *Cogitatio* sive διάνοησις, judico et consentio; denique *Incitatio* et ὁρμή est vehementior. Epictetus in A. Gellio (neque enim ipsa nunc exstant) brevius hæc, sed tamen distinguit: «Visa animi; quas φαντασίας appellant, quibus mens hominis prima statim specie accidentis animum rei pellitur, non Voluntatis sunt, neque arbitraria: sed vi quadam sua inserunt sese hominibus noscenda. Probationes autem quas συγκαταθίσις vocant (supra, in Plutarchi verbis), quibus Visa noscuntur ac dijudicantur, voluntariæ sunt, fiuntque hominum arbitratu.» (Lib. XIX, cap. 1.) Et plura addit, utiliter legenda; nec diversa ab iis noster Seneca: «Ut scias, inquit, quemadmodum incipiant Affectus, aut crescant, aut eferantur: Est primus motus non voluntarius, quasi præparatio Affectus, et quædam comminatio. Alter cum voluntate non contumaci. Tertius motus est jam impotens, qui Rationem evicit.» (II De Ira, cap. 4.) Primus quem dicit motus, est a Phantasia rei Bonæ Malæve objectæ: qua statim excitamur ad appetendum, aut aversandum. Hunc negat Voluntarium esse, sicut et Epictetus; prævenit enim inclinationem animi, et primi illi Ictus (ut alibi appellat. Epist. LVII), sive Pulsus (ut A. Gellius) «conditione quadam humanæ sortis eveniunt: ideoque etiam sapientissimis accidunt.» (Senec. II De Ira; cap. 2.) Atque ut ad Lucilium scribit: «Quædam sunt, quæ nulla Virtus effugere potest; admonet illam Natura mortalitatis suæ. Itaque et vultum adducet ad tristitiam, et inhorrescet ad subita, et caligabit si vastam altitudinem in crepidine ejus constitutus dexpexerit. Non est hic timor, sed Naturalis affectio inexpugnabilis Rationi.» (Epistola LVII.) Nota hæc postrema: a Natura tales motiunculas esse. Quo sensu Senecam audio: «Quis negat omnes Affectus a quodam quasi Naturali fluere principio?» (Ep. CXVI.) Nempe ab istis motibus, quos natura insevit, qui tamen, ut idem ait, «non sunt Affectus, sed principia præludentia Affectibus.» At alter jam

clxxxvii J. LIPSII MANUDUCTIONIS

Motus est, quum crescit Affectus, ut noster ait (II De Ira, c. 2.), junctus « cum voluntate non contumaci, » quod fit scilicet, quum motibus illis primis, « consentit, et opinione sua approbat: » etsi haud plene tamen se permittit; in gressu est, nondum in cursu. At tertius, jam impotens, et qui nos aufert. Is velut excursio est cum impetu, ut Plutarchus assimilabat: et noster, eadem imagine, « Affectus non moveri tantum, sed excurrere debet. Est enim impetus: » (II De Ira, cap. 3.) id est, ὄρμη. Ista lucem, nisi fallor, dent Stoicorum Affectui: quem definitione nunc etiam aperiemus. Ea a Zenone duplex. Πάθος γάρ ἴστιν, αἰε-
bat, ἢ ἀλογος παρὰ φύσιν κίνησις, ἢ ὄρμη πλεονάζουσα: (Laert. in Zen.) quæ Cicero ita vertit, et eidem Zenoni inscribit: « Perturbatio est, vel aversa a recta Ratione, contra Naturam, animi commotio; vel brevius, Appetitus vehementior. » (IV Tusc.) Ait ἀλογος κίνησις, irrationalis motio, ad verbum: sed Cicero diducit et apte explicat, aversa a recta Ratione. Est enim Rationis, sed pravæ. Absque hac interpretatione e Peripateticis etiam conveniat: qui ipsi definiunt: « Motum irrationalem animi, ob præsumptionem Boni Malive. » Sed irrationabile aliud iis sonat: et abjungitur ab iisdem Zeno, quum addidit, contra Naturam esse, negatum istis. Itaque et altera finitio Zenonia, « Appetitus vehementior; » interpretem Ciceronem habet, « qui longius discesserit a Naturæ constantia »: ut ostendat, aversum maxime ab eadem esse, id est, a stabili illa et immutabili Ratione. Sed quod Appetitum vertit, angustius est: et Vitatio vel Fuga etiam intelligenda. Nam ὄρμη hic, quævis commotio vel incitatio; et ἀφορμήν includit. Desiio, et repeto: Affectus omnes in Rationali parte esse, ideoque cetera animalia iis carere, juxta Stoicos, « habere tamen similes quosdam illis impulsus. » (Sen. I De Ira, c. 3.) Carere et Sapientem dicimus: sed quo sensu? non illo quem vulgus exaudit et exagitat, ut Sapiens nullas vellicationes aut morsus habeat: habet, « nec hoc dico, non sentit incommoda, sed vincit. » (De Providentia, cap. 2.) Alibi Seneca: « Non educo Sapientem ex hominum numero, nec dolores ab illo, sicut ab aliqua rupe nullum sensum admittente, submoveo. Memini ex duabus partibus illum esse compositum: Altera est Irrationalis:

hæc mordetur, uritur, dolet; altera Rationalis: hac inconcussas opiniones habet, intrepida est et indomita.» (Ep. LXXI.) Ipsa tamen ista pars, in repentinis impulsibus, «sentiet levem quemdam tenuemque motum. Nam, ut dixit Zeno, in Sapientis quoque animo, etiam quum vulnus sanatum est, cicatrix manet. Sentiet itaque suspiciones quasdam et umbras Affectuum, ipsis carebit.» (Seneca, I De Ira, cap. 16.) En sententia nostra, non ea duritiæ aut immanitatis, qua censent. Est enim duplex Apathia; quam Laertius tangit, et distinguit: «Aiunt, inquit, Stoici Apathem sive Affectuum expertem esse Sapientem, ideo quia est stabilis et a lapsu remotus. Aiunt et Stultum esse Apathem, quod valet ac si dicas, durum et immobilem.» Duplex ista significatio etiam in Seneca. «Stilponi summum bonum visum est Animus impatientis. In ambiguitatem incidendum est, si exprimere ἀπαθείαν uno verbo scite voluerimus, et Impatientiam dicere. Poterit enim contrarium ei, quod significare volumus, intelligi. Nos enim quum volumus dicere, qui respuat omnis mali sensum; accipietur is, qui nullum possit ferre malum. Vide ergo num satius sit, aut invulnerabilem animum dicere, aut Extra omnem patientiam positum. Hoc inter nos et illos interest. Noster Sapiens vincit quidem incommodum omne, sed sentit: illorum ne sentit quidem.» (Ep. IX.) Vult enim ibi discriminare Stilponis ἀπαθείαν a Stoicorum: et primum de nomine quærit, possitne promente Stilponis Latine Impatientia dici? Negat, quia planissime in contrarium consuetudo loquentium ducat. Nam ejus mens, nihil pati, aut sentire Sapientem: vulgi in eo verbo, vel levissima incommoda sentire, nec ferre. Ergo melius «Invulnerabilem, inquit, aut Extra patientiam positum» dicamus. Ceterum non ita Stoicus Sapiens: qui sensum mali habet, sed ratione vincit. Ab hac ejus ἀπάθεια, non ab illo ducta et dicta. Sed quod Seneca Stilponi istud adscribat, haud commemini alios facere: magis Pyrrhoni. Ita enim de isto Cicero: «Aristoni summum Bonum est, in rebus mediis neutram in partem moveri: quæ ἁδιαφορία ab ipso dicitur: Pyrrho autem, ea ne sentire quidem Sapientem, quæ ἀπάθεια nominatur.» (IV Acad.) Nominat et Plinius: cujus verba toti huic rei. «Exit hic animi tenor (æqualitas) aliquando in ri-

gorem quemdam, torvitatemque naturæ duram et inflexibilem, • Affectusque humanos adimit : quales ἀκαθίς, Græci vocant, multos ejus generis experti : quodque mirum sit, auctores maximos sapientiæ, Diogenem Cynicum, Pyrrhonem, Heraclitum, Timonem. » (Lib. VII. c. 19.) Hem, diutius his institi : sed nimirum involuta, pro virili mea, evolventa fuerunt. Quid restat, nisi videre an proba, aut certe probabilis, hæc sententia? Mihi videtur, in commodo illo et vero intellectu : nempe Sapientem, non esse rigidum, durum, exsensum exsortemque a dolore, metu, cupidine, lætitia : sed primis duntaxat, incipientibusque. Sentiscere ea, et moveri quoque iis; sed rejicere, nec permoveri. Quid Academici ipsi in re aliud dicunt, quam moderari, regere, et in Rationem jus nullum habere? Ergo sperni, et coerceri : quod profectò nobis est tolli, illis coli. Augustinus hoc vidit : « Aut nihil, aut pæne nihil, inquit, distat inter Stoicorum, aliorumque Philosophorum, opinionem de Passionibus et Perturbationibus animorum. Utrique enim mentem rationemque Sapientis ab earum dominatione defendunt ; et ideo fortasse dicunt Stoici, eas in Sapientem non cadere : quia nequaquam ejus Sapientiam, qua utique Sapiens est, ullo errore obnubilant, aut labe subvertunt. Accidunt autem animo, salva serenitate Sapientiæ, propterea quæ Commoda vel Incommoda appellant. » (De Civ. IX, c. 4.) Igitur leve discrimen : cur tamen acribus altisque verbis terreri, si non obteri, eos nolunt? Philo Judæus etiam Moysis sapientiam huc advocat : qui, ut inquit, « universam iram exsecari et excindi oportere censet ab Animo, non mediocritatem Affectuum, sed vacuitatem, sive carentiam approbans. » (Lib. II. Allegor.) Clarum et pulchrum nobis testimonium : tamen Christianis fortasse subvertendum. Lactantius quidem declamatorie in istos : « Furiosi ergo Stoici, quia ea non temperant, sed abscindunt : rebusque a Natura insitis castrare hominem quodammodo volunt. » (Lib. V.) Jam et Hieronymus exserte : « Affectibus ad perfectum carere, juxta Stoicos possibile, juxta Peripateticos et difficile et impossibile, cui sententiæ omnis Scripturæ sacræ consentit auctoritas. » (Adv. Pel. lib. II.) Et vero laxant Affectibus fræna, sed bonis, et a bona causa, nostri Doctores : in hoc etiam

a Peripateticis dissoni, quod nec Vitia semper censent, et temperari vetant. « Vitia duntaxat fieri, si male utamur Affectibus; Virtutes, si bene. » (Lactant. VI, c. 16.) Amplius, concitatos et grandes esse posse: quidni? « Potest et qui graditur, errare; et qui currit, rectam viam tenere. » (Ibid.) Itaque ostendi aliquid potest, « ubi non tantum modicum, sed vel punctum gaudere, vitiosum sit: aliud contra, in quo vel exultare lætitia minime criminisum. » Prioris generis exemplum, « male affecto inimico gaudere: » alterius, « oppresso tyranno exultare. » (Id. ib.) Causam igitur Affectuum finemque, non modum considerant, quod ita Augustinus: « In disciplina nostra non tam quæritur, Utrum pius animus irascatur, sed Quare irascatur: nec Utrum sit tristis, sed Unde sit tristis; nec Utrum timeat, sed quid timeat. » Addit exempla, « Irasci peccanti, Contristari pro afflictio, Timere periclitanti »: quæ omnia Virtutes nobis censentur. (Libro IX De Civit, c. 5.) Interloqui velle videris: numquid requiris? AUD. Unum, in cursu, ut fit, sermonis, de Intemperantia te fugit dicere, quam Zeno apud Ciceronem matrem Perturbationum censebat. Quale id est? et an ea igitur etiam in Rationali parte? LIPS. Juste revocas: explicandum est, quis autem melius Cicerone eodem fecerit? cujus hæc alibi verba: « Omnium Perturbationum fontem esse dicunt (Stoici) Intemperantiam, quæ est, a tota Mente et a Recta Ratione defectio, sic aversa a præscriptione Rationis, ut nullo modo Appetitiones animi nec regi nec continere queant. » (IV Tusc.) Opposita est enim Temperantiæ, quæ iisdem est, « Affectio insuperabilis eorum quæ sunt Rectæ Rationis, aut, Habitus qui vinci a Voluptatibus non potest. » (Laertius in Zenon.) Ut ergo huic fundamentum et innixus est Ratio, et ab ea recta Judicia: sic contra, Opinio ibi et falsitas: « quæ omnem animi statum inflamat, conturbat, incitat » (Cic. Ib.), assiduis Affectuum tanquam ventis.

DISSERTATIO VIII.

VI Parad. Sapientem non opinari : itemque non ignorare : non fallere, non mentiri.

SED ego opportune gradum promoveo ad Paradoxum, ab isto velut nexum : quod est, « Sapientem non opinari. » Laertius ita effert : « Non opinaturum Sapientem, hoc est, Falso nulli unquam consensurum. » Stobæanæ Eclogæ : « Falsum aliquid suscipere negant unquam Sapientem : neque item ullæ rei incomprehensæ assensum dare ; quia neque Opinatur, neque Ignorat quidquam. » AUD. Satin' hæc a me intelligi, aut a te adstrui? LIPS. Mihi clara videntur. AUD. Sapientem non opinari? LIPS. Nunquam. AUD. Omnia igitur scire? LIPS. Scire. AUD. Et nihil ignorare? LIPS. Nihil. AUD. Profecto, Juste Lipsi, hæc Paradoxa sunt : mihi non admittenda, tibi habeas. LIPS. Tibi, si capis. Species verborum percutit, et ipsa Opinio est quæ te vexat : rem vide. Sapienti hæc tribuimus ; nondum tibi aut mihi, uni alicui e vulgo. Hunc Zeno quum in exemplar formasset, Opinione ab eo removit, id est, Errorum Vitiorumque matrem. Zeno, inquam, primus. « Nemo enim superiorum, ait Cicero, non modo expresserat, sed ne dixerat quidem posse hominem nihil opinari : nec solum posse, sed ita necesse esse Sapienti. » (IV Acad.) At Zeno fecit, ut addit : et ratio etiam comprobavit ; Lactantio quidem judice. (III, cap. 4.) « Recte, inquit, Zeno et Stoici Opinationem repudiarunt. Opinari enim te scire quod nescias, non est Sapientis, sed temerarii potius ac stulti. » Et certe Opinioni omni contraria est Scientia ; quod ita idem Zeno adstruebat : « Si quid esset ita comprehensum, ut convelli Ratione non posset, Scientiam ; sin aliter, Inscientiam appellabant ; ex qua existeret etiam Opinio, quæ esset imbecilla, et cum falso incognitoque communis. » (Cic. I, Acad.) Neque enim aliud est Opinio, quam aut falsa de rebus judicare ; aut vera, sed infirmiter nec Ratione suffultum. Stobæi Eclogæ : « Duplicem esse Opinionem, unam rei incomprehensæ assensum, alteram, infirmam de re susceptionem. Has alienas Sapientis affectioni ;

quia inclinari ante rem comprehensam, et assentiri, in præpitem et præcipitem magis convenit, neque cadit in industrium, perfectum, et probum virum. » Cicero in verbis ultimis utramque tetigit, quum Imbecillam, aut Falso Incognitoque vicinam dixit. Sed quid igitur? nunquam ea utitur? ita; sed citra assensum. Nam quam multa Sapiens cogitat et disserit, de rebus superis inferisque, in quibus non sit certa comprehensio? de stellis earumque motu, de cometis, de fulminibus: et uno verbo, qualia pleraque artibus comprehensa. Sed nimirum ita disserit, ut verisimilia, non vera censeat: et nisi ubi firma et quæ convelli non possit Ratio est, ἐποχῆν utitur, et sustinet assentiri. Scire se tantum quæ fecit, sentit et profitetur: et hæc quoque scientia est, scire quid ignores. Quo sensu et illud splendide efferunt: « Nihil eum latere; » sicut antea dictum mirabaris, « Nihil ignorare. » Quid ergo? omniscius, id est, Deus? absit. Ille vero divina et humana scit, sed quatenus opus est, et potest: cæterum ita omnia scit, et nihil ignorat, ut sciat semper aut scire se, aut ignorare; et hoc satis, ut vindicetur ab Errore. Ego vero amplius tibi addam, pauca scire Sapientem. Nam ea, in quibus nos elaboramus, et ob quæ Docti titulum inscribimus, ne *Scientias* quidem censent: proprio et suo verbo ἐπιτηδεύματα, *Studia* appellant. Stobæus: « Musarum cultum et universe artes Liberales quas dicimus, *Studia* (ἐπιτηδεύματα) quidem appellant, *Scientias* (ἐπιστήμας) vero minime? » Eas tamen usui fatentur, et bonas etiam fieri, in bono viro, per Virtutem immutatas, et ad Finem relatas. « Sed quid est (ait Seneca) quare existimes, non futurum Sapientem eum qui litteras nescit; quum Sapientia non sit in litteris? » (Ep. LXXXVIII.) Itaque curiosa *Studia* ab illo absunt; et pulcherrime hoc Plato: « Verum Philosophum Quinquestioni similem esse: est enim revera talis, ut nulli rei uni serviat neque exacta diligentia unum aliquid elaboret; sic ut dum uni huic totum se impendit, reliquas res omittat, aut deserat, ut solent in suo quisque genere Artifices; sed magis omnes res artesque moderate libet et attingat. » (In Theæteto.) Aureum dogma, et cupidis curiosisque ingeniis imprimendum. Itaque omitte arbitrari alti-aut vani-loquentiam hanc esse: tantum, Paradoxum hoc te-

meritatem assensus removet, et Sapienti modestiam commendat. Neque enim aut ipse fallitur, aut fallit alios; et est hoc quoque inter Decreta: « Dolosos non esse Sapientes; sed simplices viros bonos: et cavere sine fuce, ne melius aut supra quam sint, appareant, ex præparato mala sua occultantes, et bona quæ sunt ostentantes. Tollere enim in voce fictionem omnem et in specie externa. » (Stob. Ecl.) Imo vero « Ironia uti (etsi Socrati usurpatum): malum censent; nullum enim liberum et probum usurpare. » Amplius, pro hoc candore: « Non mentiri Sapientem dicunt, sed in omnibus verare. Non enim in eo mendacium esse, ut aliquis falsum dicat, sed quum quis dolo et fallendi proximos animo facit. » (Ibid.) Cui Stobæano Electo adsonant hæc Sexti: « Sapiens habet verorum scientiam; et nunquam fallit ac mentitur: eo quod non ex mala, sed ex bona, hoc proferat affectione. » Sed etsi vicina hæc, abducunt: addo ex eodem Sexto interpretatiunculam primarii nostri Paradoxi. « Sapiens, inquit, iudicium minime aberrans habet, et est in omnibus divinus: propterea quod Non opinetur, hoc est, falso assentiatur. » (Advers. Mathem.) En, mi Auditor, invidiosum illud et superbum, ut censebas; sed censebas, opinor. AUD. Censebam; nunc do manus, et vulgarem etiam nostram sapientiam putem et voveam huc adspirare. Nimis enim cito Opinionibus abducimur: et quid aliud fere hodie nostrum discere, aut docere? Etiam in Externis rebus opiniones vexant, et graviora aut majora omnia veris ponunt. Inde Metus aut Dolores: spernamus, et ut floccos aliquos nivis ad Rationis solem liquefaciamus.

DISSERTATIO IX.

VII Parad. Sapienti nihil præter opinionem evenire.

LIPS. Faciamus, tecum opto: etiam istud, quo nunc ducam, et quod priori item adhæret. Adhæret, an adversum est? videatur in prima verborum fronte, non autem sententiæ penetratione et iuspectu. Est istud: « Sapienti præter opinionem nihil evenire. » Atqui negavimus eum opinari: quid ergo miri hic est? Sed scito, in rebus incertis et sola opinione nexis, eam quoque Sa-

pienti intervenire. Putat se hoc facturum, non facturum; illud eventurum, aut non: et quæ in vita quotidie, imo per momenta, occurrunt. Destinamus, proponimus, aggredimur, agimus: et eventu potimur, non potimur. Mens igitur nunc Paradoxi, Sapientem destinatione sua numquam excidere, semper illi successum, et Stoicorum verbo, *ἔρπαια* (facilem fluxum et cursum), esse: id est, fluere res ex voluntate. AUD. O illuc me duc! quid enim aliud hæc, quam *ἑὐδαιμονία* (felicitas) ipsa? LIPS. In eo sum: porro audi. Dogma eorum est, « Nihil præter voluntatem, appetitum, consilium, evenire Sapienti; quia cum exceptione omnia talia facit, aut conatur, et nihil eorum quæ adversari possunt non est ei præmeditatum et præsumptum. » (Stob. Ecl.) Optime, et verissima ratio. Ideo non fallitur neque frustra conatum est, quia scit se frustra esse posse: neque res istas incertas, pro certis ullas habet. Omnia, inquam, cum exceptione (sic enim ista interpretanda sunt) aggreditur: quod ipsum in hac re Seneca noster dicit. « Non mutat, inquit, Sapiens consilium, omnibus his manentibus quæ erant, quum sumeret. Ideo nunquam illum Pœnitentia subit; quia nihil melius illo tempore fieri potuit, quam quod factum est; nihil constitui, quam quod constitutum est. Cæterum ad omnia cum exceptione veniet, Si nihil inciderit quod impediatur. Ideo omnia illi succedere dicimus (ecce *ἔρπαια* nostram) et nihil contra opinionem accidere, quia præsumit animo, posse aliquid intervenire, quod destinata prohibeat. Imprudentium ista fiducia est, Fortunam sibi spondere. » (De Benef. IV, cap. 34.) Etiam vides, quam vere et salubriter hæc dicantur, ac doceantur? Mihi crede, inter fundamenta constantiæ et tranquillitatis est istud: « Semper de Fortuna cogitare, et sibi nihil de fide ejus promittere. Navigabo, nisi quid inciderit, et Prætor fiam, nisi quid obstiterit; et Negotiatio mihi respondebit, nisi quid intervenerit. » (Sen. De Tranq. cap. 13.) Animus qui hæc præcogitat serio, atque imbibit, quam in pacato atque æquo est! Facit Sapiens; ideoque (ut iterum interpreter cum Seneca) « Nihil ei contra opinionem dicimus accidere. » Quomodo? quia « non illum casibus hominum excepimus, sed erroribus; nec illi omnia, ut voluit, cedunt, sed ut cogitavit. In primis

autem cogitavit , aliquid posse propositis suis resistere. » (Ibid.)
 Quod quum factum est, quidni facile ferat, quod præviderat ?
 « Necessè est levius ad animum pervenire destitutæ cupiditatis
 dolo rem, cui successum utique non promiseris. » (Ibid.) At
 stulti, id est, nos, contra. Spes et cogitationes longe mittimus,
 firmas et ferientes esse volumus : et cum lapsi sumus, stupemus.
 Inter miseras humanas sapientissime Homerus recenset :

Ὅν μὲν γὰρ πρῶτ' ἔφησι κακὸν πιστοῦσθαι ὀπίσσω,
 ὄφρ' ἀρετὴν παρέχουσι θεοὶ, καὶ γούνατ' ὀρώρη'. (Odys. Σ.)
 Quod non ulla putant adversa sibi eventura,
 Quamdiu robur adest et florida membra moventur.

At quum evenerunt, collabuntur : et voces audimus, « Nesciebam
 hoc mihi restare. » Aliter Sapiens, qui « scit sibi omnia restare .
 et quidquid factum est, dicit, Sciebam. » (Sen. Epist. LXXVI.)

..... Non ulla laborum,
 O virgo, nova mi facies inopinave surgit.
 Omnia præcepi, atque animo mecum ante peregi. (VIAG. Æn. VI.)

« Et sicut ii qui secundante cælo et vento navigant, etiam quæ
 contra tempestates usui sunt, parata habent : sic qui in prospera
 Fortuna sapiunt, etiam remedia adversæ illius expediunt. » (So-
 crat. apud Stob. Serm. III.) Et quæ illa remedia ? jam dicta .
 « Lætis non credere, omnem Fortunæ licentiam in oculis ha-
 bere ; tamquam, quidquid potest facere, factura sit. » (Sen.
 Ep. LXXVIII.) Ideo et illa affectio Sapientis propria : *nil mirari* ;
 (Laert. in Zen.) sive quæ Natura et causis occultis, sive quæ
 Fortuna eveniunt. Scit multa in illius sinu non indagata, non in-
 daganda, occuli ; et in hujus non exspectata, non exspectanda.
 Ergo tollatur illa eventuum novitas : « Nihil nobis improvisum
 esse debet. In omnia præmittendus est animus : cogitandumque,
 non quidquid solet, sed quidquid potest fieri. » (Sen, xci.) Ho-
 minem ad humana paremus : et cum Sapiente, « assuescamus
 futuris malis, et quæ alii diu patiendo levia faciunt, nos diu co-
 gitando. » (Epist. LXXVI.)

DISSERTATIO X.

VIII Parad. Sapientem sibi sufficere ; sive , Se solo contentum esse.

HABES utili interpretatione Paradoxum : nec minus istud. Nam adjungo , « Sapientem sibi sufficere » : quod Græci dicunt signate et breviter , Τὸν σοφὸν ἀντάρκη εἶναι. Seneca extulit : « Sapientem seipso contentum esse. » Est a Socrate et Platone : atque ab isto expressum. (III De Rep.) Quæ vis huic dicto ? illum sibi omnia esse ; nec pendere ab homine alio , aut rebus. Quomodo felix sit , et sui juris , si in alienum arbitrium demittimus , et catenam quamvis splendidam , catenam tamen , damus ? Ille vero suus esto , apud se esto : etsi apud alios etiam velit , sed vel in solitudine possit. Velit dico ; nam Stilpo , Timon , et alii fuere , qui abducerent ab omni consortio , et ipsa amicitia : nobis aliter visum. « Nam illud quidem cum illis commune est , Sapientem seipso contentum esse : sed tamen et amicum habere vult , et vicinum , et contubernalem , quamvis sibi ipse sufficiat. » (Seneca Epist. ix.) Sociale animal , homo est : et inter homines Sapiens ; sed hoc discrimine a reliquis , quod « quæ sibi desunt , non desiderat , sed non deesse mavult. » (Ibid.) Exerecre vult , quum alias virtutes , tum hanc homini tam propriam , et pæne innatam. Itaque , « perperam illi interpretantur , qui Sapientem undique submovent ; et intra cutem suam cogunt. Distinguendum est , quid et quatenus vox ista promittat. Se contentus est Sapiens ad beate vivendum ; non ad vivendum. Ad hoc enim multis illi rebus opus est ; ad illud , tantum animo sano , et erecto , et despiciente Fortunam. » (Ibid.) Subduc illi cibum , non vivet : subduc amicos , vivet , et quidem beate. « Qualis tamen futura est illa vita , si sine amicis relinquatur , in custodiam conjectus , vel in aliqua gente aliena destitutus , vel in navigatione longa retentus , aut in desertum littus ejectus ? qualis est Jovis , cum resoluta mundo , paulisper cessante Natura , acquiescit sibi cogitationibus suis traditus. » (Ibid.) Magnifica comparatio , et quæ placita etiam in hac re Epicteto. » Homo amat quidem societatem et amicos , inquit , sed nihilo secius oportet et in hoc exerceri ,

cxcvii J. LIPSII MANUDUCTIONIS

ut possit sibi ipse sufficere, possit secum esse. Sicut Jupiter secum est atque agit, et in se acquiescit, et gubernationem suam mente agit, et cogitationibus fruitur se dignis. » Et quæ solitudo est, ubi virtutes comitantur et adsunt? « Nullus angustus, aut solus est locus, qui hanc tam magnam turbam capit : nullum exilium grave, in quod licet cum hoc comitatu ire. » (Sen. Consol. ad Helv. cap. 10.) Denique, cum nostro Ambrosio, « in qua solitudine non stipatur, quem vita Beata circumdat? (Lib. I. De Vita Jacob. cap. ult.) Itaque frui et acquiescere in se potest; vix tamen volet; dico in sola illa solitudine : et hoc Senecæ clara verba volunt : « Se contentus est Sapiens, et tamen non vivet, si fuerit sine homine victurus. » (Epist. IX.) Nota, sine *homine*, non sine *amico* tantum. Et sane Stoicum hoc dogma : « Neque in solitudine vivet Sapiens : est enim natura socialis, et actuosus. » Nam multa, pro Stoico sensu, interveniunt, quæ non Beata vitam, sed vitam tamen tollunt : de quibus infra. Alioqui secessum a turbis, id est, vitiis, absit ut damnemus, pabulum animi, imo delicias : et ubi frui fas puriore et sublimiore illa meditatione.

ὦς ἦδὺ, τῷ μισοῦντι τοὺς φαύλους ἱρημία!

Quam suave solitudo qui odit improbos? (MENANDRI.)

Et quam compositæ mentis signum est, secum posse morari, et consistere? quod e vulgo nemo facit : quorum quisque se fugit. Ergo et hoc utile monitum amplectere. « Huc cogitationes tuæ tendant, hoc cura, hoc opta, omnia alia vota Deo remisurus, ut contentus sis temetipso, et ex te nascentibus bonis. Quæ potest esse Felicitas Deo propior? (Sen. Epist. xx.)

DISSERTATIO XI.

IX Parad. Omnia Sapientis; et; Solum divitem censendum.

Et qui non sit contentus, quum omnia ipse habeat? Nam hoc etiam inter Inopinata jactatum, « Omnia Sapientis esse : » imo « Solum illum divitem » et uberem esse. Variis locis hæc efferruntur : et origo dicti a Cynicis, quorum erat ; « Sapientem sibi

AD STOIC. PHILOS. LIB. III. cxcix

sufficere; nam omnia aliorum, ejus esse.» (Laert. in Antisth.) Vides? non sua solum sibi, sed omnia omnium habet: et quid homini huic desit? Hæc Cynici illi jactabant ore, animo sentiebant: Cynici, nudi, inopes, vacui rerum omnium et copiarum. Placuit et Stoicis; sciveruntque: «Sapientum omnia esse.» (Laert. in Zen.) Seneca, Cicero, alii ingeminant: sed ille nos-ter alibi: «Unus est Sapiens, cujus omnia sunt, nec ex difficili tuenda.» (De Benef. VII, cap. 3.) Quo sensu autem? omnibus ergo sua eripit, et in se vertit? Non: absit. «Nihil prohibet, aliquid et Sapientis esse, et ejus, cui datum et assignatum est. Jure civili, omnia Regis sunt: et tamen illa, quorum ad Regem pertinet universa possessio, in singulos dominos descripta sunt, et unaquæque res habet possessorem suum. Ad Reges enim potestas pertinet, ad singulos dominium.» (Ibid. c. 4.) Ecce nodum solutum habes: et vere ac pulchre. Tangit hanc distinctionem Laertius: nam quis ambigit e Stoicis fontibus Senecam hausisse? tangit, inquam, in causa ejus dicti. «Omnia Sapientum esse. Datam enim iis *παντελῆ ἐξουσίαν*, omnimodam potestatem (Senecæ vocem agnosce) a lege. Stultorum autem quædam dicuntur, sicut et injustorum, atque aliter quædam reipublicæ dicimus, quædam utentium.» Ergo omnia ejus sunt, non occupatione, sed animo: et universitas illi, non hæc singula mancipantur. O magna possessio! et quam ex facili regit ac tuetur! Tuetur, hoc ipso quod intuetur. «Non habet mittendos trans maria legatos, nec metanda in ripis hostilibus castra, non opus est legione, nec equestribus turmis. Quemadmodum Dii immortales regnum inermes regunt, et illis rerum suarum ex edito tranquilloque tutela est: ita hic officia sua, quamvis latissime pateant, obit: et omne humanum genus, potentissimus ejus optimusque, infra se videt.» (Sen. De Benef. VII. cap. 3.) Neque verba hæc censeas: imo verba, qui eripiunt huic, et sibi habent. Quis totum hunc orbem, id est, tot agros, prata, silvas, flumina, lacus, maria, verbulo aut formula a me aufert? Coneris quamvis, teneo: oculis, et certe animo, usurpo. «Derideas licet: ingentis spiritus res est, quum Orientem Occidentemque lustraveris animo, quum tot animalia, tantam copiam rerum, quas Natura beatis-

sime fundit , aspexeris ; emittere hanc Dei vocem , Omnia mea sunt . » (Ibid.) Itaque et hoc vere addimus , « Solum Sapientem divitem esse , » Socrati jam olim definitum . (Vide lib. I. Dissert. XVII.) Quæ enim istæ Crassi , aut Croesi divitiæ ? desunt multa , et optant . Noster minime : et non una causa vel aspectu titulum hunc jure habet . Plato adsignabat istas : « Divitem hunc solum , quippe cum thesauris omnibus pretiosiores solus videatur , possidere Virtutes ; quia etiam solus Sapiens opes potest in usibus necessariis regere , videri ditissimus debet . » (Apul. De Phil.) Pro quarum prima aptissime Philo Judæus : « Sapiens non dives solum , sed superfluens : ut qui semper delicietur inverseturque bonis uberibus et germanis , non ævo inveterascentibus , sed magis virescentibus florentibusque (de Plantat. Noë.) : id est , illis Animi , quas Virtutes vocamus . Eaque ipsa ratio , quam Stoici nostri inter primas signabant , stricte sic et scholasticè apud Empiricum expressa : « Qui ea possidet , quæ sunt magnæ æstimationis et magni pretii , est dives : Virtus autem est magni pretii et æstimationis ; solusque Sapiens eam possidet : solus ergo est dives . » (Adv. Math.) Altera erat ratio , « Sapientem solum uti . » An ille utatur , qui avariter recondit ? ne habet quidem , si Platoni hoc credis scite docenti , et distinguenti . « Non enim mihi idem videtur , inquit , Habere et Adipisci , ut , si quis vestem mercatus , tam in potestate habeat , non tamen ferat : haud dixerimus Habere illum , sed Adeptum esse . » (In Theæt.) An ille etiam utitur , qui stulte et prodigenter effundit ? nihil ; solus Sapiens habet , possidet , utitur , materiam virtutum .

Non huic sepositas infelix strangulat arca
Divitias.

quid ergo ?

..... Expositi census , et docta fruendi
Temperies.

Sed præter has duas , tertia etiam ratio . Sapiens nulla re eget : ergo dives . Quid enim aliud « Dives , nisi a Divo (ait Varro) quia , ut Deus , nihil indigere videtur ? » (Quomodo ? non enim petit . « Animus tuus oportet se judicet divitem , non hominum

sermo, neque possessiones tuæ.» (Cicer. Parad. ultim.) Audi poetam :

Ex animo rem stare, æquum puto; non animum ex re.

Cuncta cupit Cræsus; Diogenes nihilum. (AUSON.)

Et uter igitur ditior? « Brevissima ad divitias per contemptum divitiarum, est via.» (Sen. Epist. LXII.) Quid me vocas ad ista supervacua? « An parum habet, qui non alget, non esurit, non sitit? plus Jupiter non habet.» (Epist. XCIX.) Acquiesce in istis, aut nunquam acquiesces: acquiesce, inquam, « tanto beatior futurus, quanto collectior. Namque animi, ita ut corporis, sanitas expedita; imbecillitas laciniosa est; certumque signum est infirmitatis, pluribus indigere.» (Apulcius in I Apologia.) Quid ergo? inquires: Sapiens nullo indiget: illud ipsum edere, bibere et quæ Natura postulat, nonne potest abesse? Potest, nec ipse tamen indigere. Stoicum tibi hic discrimen ingeram, in verbis quidem, sed quod rem explanet. Chrysippus aiebat: « quod non egeant, sed indigeant mali.» At sapiens, ille « eget, et opus habet.» (Plut. de Commun. Notion.) Seneca hoc ipsum tangit: « Volo tibi Chrysippi quoque distinctionem indicare. Ait Sapientem nulla re indigere et tamen multis illi rebus opus esse; contra, Stulto nulla re opus est, nulla enim re scit uti, sed omnibus eget.» (Ep. IX.) Etsi in verbo *Egere* proprietatem non servat, et Stulto tribuit quod Sipientis erat. Igitur *Indigere*, est non habere, et velle: atque id sine modo. Cicero: « Indigentia, est libido inexplibilis » (IV Tusc.) : quod Stoico sensu omnino scripsit. Vere ergo dicemus « Eum maxime divitiis frui, qui minime divitiis indiget » (Sen. Ep. XIV); id est, avet, aut cupit. Ob has ergo causas merito ille Dives, quid si et ab alia, pro vulgi etiam mente? Nam ecce Dogma nostrum est: « OEconomicum esse solum Sipientem, et bonum œconomum, et peritum pecuniæ faciendæ.» (Stob. Ecl.) Quid ais? ad hoc dogma non turba concurrat? sinum pandat? Et tamen ita est, prudentia illa ejus propria, etiam ad externa ista omnia valet, quum lubet, et usui censet uti. Socrates apte: « Quod non e pecunia Virtus nascatur, sed ex Virtute pecunia, atque alia omnia bona publice ac privatim hominibus obveniant.» (In Apol.) Nonne Thales hoc satis docuit in claro

exemplo? nam is quum ostendere vellet, quam facile Sapiens ditiescere: prævisa feracitate olearum, fructus omnes coëmit, et solus compos, vendidit, vimque grandem pecuniæ paravit. Potest igitur habere Sapiens: sed quanto altius, nolle? calcat hæc superflua, et duntaxat « divitiarum naturalium est quæsitior acerrimus. » (Sen. Epist. cxix.) Fac idem, Auditor: et disce statim ac compendio dives esse. « Repræsentat opes Sapientia, quas cuicumque supervacuas fecit, dedit. » (Ep. xvii.) An non hæc Sacris etiam nostris consona? Clemens Alexandrinus dicit, et docet: « Quod autem omnia sint Sapientis, aperte Scriptura indicat dicens, Quoniam Deus mei misertus est, mihi sunt omnia. Unum enim oportere expeti ostendit, per quod facta sunt omnia, et iis qui digni sunt promissa tribuuntur. » (II Strom.) Ecce in vera Sapientia divitiæ, et in animo ad Deum, summum atque unum bonum, verso. Sed vis ipsas Stoicorum voces, atque etiam sensa? Ambrosius: « Salomon ait; ejus qui fidelis est, totus mundus divitiarum. Quanto prior Salomon, quam Zenon Stoicorum magister, atque auctor sectæ ipsius? Quis autem fidelis, nisi Sapiens? » Et statim: « Sed dicas: Quomodo Sapientis totus mundus? Quoniam ipsa Natura dat illi sortem omnium, etiamsi ipse nihil possideat. Domina est et possessor, Sapientia: quæ sua putat Naturæ munera, nec ullis indiget, etiamsi desint ei ad victum necessaria. Namque Musicus organa aut Medicus medicamenta etiamsi non habeat, habet tamen eo ipso quo possit his uti, etiamsi ad tempus eorum usus non suppetat. » (Lib. II De Abrahamo.) Bone doctor, salve, non ipsa Porticus sonet magis germanas Zenonis voces. Observastin' autem et de *Indigentia*? etiam sine *possessione sortem* habere? Hæc vera sunt. « Stulta mortalium avaritia possessionem proprietatemque discernit, nec quidquam suum credit esse, quod publicum est. » (Sen. Epist. lxxii.) Sapiens aliter: qui publicis ut privatis fruitur, privatis ut publicis. « Sapientia omnium mater est, et ipsa orbem terrarum possidet. » (Sap. VII.) Abrahamo illi « data est omnis terra » (Gen. XIII.): sed quando? postquam a Lotho discessit, id est, « vitiis et deflexione morum. » (Ambr. II de Abrah.) O magnæ igitur, o veræ opes! veniamus

in partem. Ego conari, aut facere me fateor : et istos agros , silvas , hortos , fontes , statuas , tabulas , et quidquid Natura aut Industria instruit , oculis et cogitatione usurpo ut mea : pascor suaviter et sinceriore gaudii fructu , vel horulæ spatio , quam Domini inscripti anno aut annis.

DISSERTATIO XII.

X Parad. Solum Sapientem liberum , cæteros omnes servos censeri.

ATQUE idem ille Sapiens non Dives solum, sed Liber, cæteris omnibus servis. Conviciari tibi videar? non est propositum, sed vera effari. Scitum igitur hoc Stoicorum : « Nisi Sapientem, liberum esse neminem. » Græce efferebant : ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος , καὶ πᾶς ἄφρων δούλος : Quod solus Sapiens liber, et omnis Stultus servus. (Cicer. in Parad. V) Diogenes ponit, et causam apponit : « Solum Sapientem liberum ; omnes malos, servos. Esse enim Libertatem non aliud, quam potestatem agendi quæ velis : Servitutem contra, privationem hujusmodi actionis. » (In Zenone.) Hoc ipsum paulo fusius Epictetus : « Liber est, qui vivit ut vult, quem neque cogere est, neque prohibere, neque vim adferre. » (IV Dissert. cap. 1.) Sed fusissime Cicero, et rei illustrandæ. « Quid est enim libertas? potestas vivendi ut velis. Quis igitur vivit ut vult, nisi qui recta sequitur? qui gaudet officio? Cui vivendi via considerata atque provisata est? qui legibus non propter metum paret? qui nihil dicit; nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter ac libere? » (V Parad.) Ita liquet, Sapientem ea parte Liberum, qua Virtutem amplectitur volens, alacer : ab ipso Honesto, non a lege, aut metu inductus. Quid jam, quum Vitia spernit, et calcat? cum magno animo clamat : « Non sum imperata facturus ; jugum non recipio : imo quod majore virtute faciendum est, excutio. Non est molliendus animus ; si voluptati cessero, cedendum est dolori, cedendum labori, cedendum est paupertati. Idem sibi juris in me esse volet et ambitio, et ira. » (Sen. Epist. LI.) Ecce, quot dominos ille jam effugit? adde libidinem, avaritiam, alia vitia : turbam habebis,

ut vero nomine dicam , tyrannorum. Miserum mancipium , qui his subicitur ! erectum et liberum , qui evasit ! Nam breviter sane et expresse dictum est : « Quæ est vera Libertas ? innocentia. » (In Dial. Hadriani et Epicteti.) Sed et in Fortunam Sapiens attollit animum , et ab ea se facit immunem. Qui ad omnem ejus motum casumque trepidat , suspensus vota facit , quidni servitutem , et quidem asperam anxiamque , serviat ? At illa est vera « Libertas , nulli rei servire , nulli necessitati , nullis casibus , Fortunam in æquum deducere. » (Sen. Ep. LI.) Quomodo hoc fiet ? Epictetum audi , et sequere præeuntem : « Constitui et conformavi voluntatem meam divinæ. Vult me febricitare ? et ego volo ; aliquid aggredi ? volo ; potiri ? volo ; non potiri ? nolo ; mori ? volo. Quis jam igitur prohibere me , aut cogere , præter voluntatem , potest ? non magis , quam ipsum Deum. » (III Diss. c. 26.) O vera , o firma libertas , servire Deo ! Sed est et quarta ratio : non Fortunam solum dominam , sed nec Corpus ferre. « Nam hoc , animi pondus ac pœna est , premente illo urgetur , in vinculis est : nisi accessit Philosophia , et illum respirare rerum Naturæ spectaculo jussit , et a terrenis demisit ad divina. Hæc Libertas ejus est , hæc evagatio : subducit interim se custodiæ in qua tenetur , et cœlo reficitur. » (Sen. Epist. LXV.) Agnoscis et hanc Sapiens propriam , qui animo ad originem sui semper tendit. Nos imitemur : et « aliquando ex hac fæce evadamus in illud sublime et excelsum , ubi tranquillitas nos manet , et expulsis erroribus vera Libertas. » (Epist. LXXV.) Hoc nomen est , quod omnes ad se allicit ; pro quo arma olim et nunc capta : per sanguinem , per cædem quæsita , nos ad hanc , toto animo non adnitemur ? Et qua via ! Audi doctorem nostrum : « Philosophiæ servias oportet , ut tibi contingat vera Libertas. » (Ep. VIII.) Hoc unum illud « studium vere liberale est , quod liberum facit. » (Epist. LXXXVIII.) Quis enim alius ejus finis , quam « animum nostrum in eam asserere libertatem , in qua a parente et auctore Deo productus fuit ; ut neque formidet quidquam , neque ulla re doleat , neque ulli deteriori naturæ serviat ? » (Simplic. in Enchir. Epict.) Illa , inquam , est , absoluta hæc , et compendio dicenda Libertas : « Non homines timere , non Fortunam ; nec

turpia velle , nec nimia ; in seipsum habere maximam potestatem. » (Sen. Epist. LXXV.) Hanc Philosophia parat , Sophus habet. Vides dignitatem Paradoxi hujus , sed et veritatem ; quam noster quidem Ambrosius tota Epistola quadam adstruit (Epistola VII) ; et Augustinus breviter : « Bonus etiamsi serviat , liber est ; malus , etiamsi regnet , servus est ; nec unius hominis , sed quod gravius est , tot dominorum , quot vitiorum. De quibus cum ageret Scriptura divina : A quo enim quis , inquit , (II, Pet. 2.) devictus est , huic et servus addictus est. » (IV De Civit. c. 3.)

DISSERTATIO XIII.

XI Parad. Solum Sapientem Regem esse.

SED heus , jam mihi aures ; lubet

Φυσᾶν γὰρ οὐ μικροῖσιν ἀλιεχοῖς ἔτι
Canere atque flare non minutis tibiis.

Abite modica : sceptrum et diademata molior , et Sapienti nostra circumdo. Ego , an ipsa Virtus ?

..... Regnum et diadema tutum
Deferens uni, (HORAT.)

qui se colit. Vere *tutum* ; nam cetera illa casibus aut suffragiis subjecta : istud

Intaminatis fulget honoribus ,
Nec sumit aut ponit secures
Arbitrio popularis auræ. (IDEM.)

Age igitur , adstruamus , Stoicorum scitum est : « Solum Sapientem Regem esse. » AUD. O mi doctor , quam vere ista nomen vindicant , et Inopinata sunt ? quid si stolidum et fatuum ? Plutarchus ita habet , nec unus : et suaviter sane exagitat , præscriptione libelli , « Stoicos magis inopinata , quam poetas effari. » Ut alia omittam , potest magis quam istud ? Dissimulavit aliquis regem , qui reipsa esset , ut Homericus Ulysses : at isti quam inepte et falso adsimulant ? Comœdiam vel mimum aliquem ludere eos dicas : sed male etiam sustinentes personam. Nam ecce prodit « ille a Porticu Sapiens , clamans altum et intonans , Ego solus Rex

sum , Ego solus Dives : et conspicitur interim ad alienas fores mussitans ;

Δὸς χλαῖναν ἰππώνακτι , κάρτα γὰρ φρίγῃ
Καὶ βαμβακίζω·

Da tegmen Hipponacti , namque frigeo ,
Totusque contremisco. » (PHIL.)

Suntne hæc regia , nudum , algidum , famelicum , omnium inopem esse ? LIPS. Sunt regia , mi Auditor , si alia , quæ dicam , adsint. Omitte sannas aut ludos : Plutarchum etiam , gravem et magnum virum , sed Academicum , et Stoicis destinato hostem. Audi Ciceronem potius : « vere ista nomina omnia possidere Sapientem , quæ irrideri ab imperitis solent. Rectius enim appellabitur Rex quam Tarquinius , qui nec se , nec suos regere potuit. » (III De Fin.) Attende ; duas causas tangit , cur justissime noster Rex sit , quod se regat , et quod Alios : quod profecto plenum et legitimum est Regnum. Tangit et Laertius , ubi scitum hoc promulgat : « Non solum liberos Sapientes , sed Reges etiam esse : quum sit Regnum potestas nulli obnoxia , quæ in solis Sapientibus consistat , ut ait Chrysippus. » (In Zen.) Optime Chrysippus : quis enim vitiiis affectibusque superior , præter Sapientem ? An ille mihi Rex erit , cui muliercula imperat ? cui pecuniola , gloriola , alii animorum tyranni ? « Refrænet prius libidines , spernat voluptates , iracundiam teneat , coerceat avaritiam , ceteras animi labes repellat : tum incipiat aliis imperare , quum ipse improbissimis dominis , dedecori ac turpitudini , parere desierit. Dum his quidem obediet , non modo Rex , sed liber habendus omnino non erit. » (Cic. Parad. V.) Tragicus noster hoc dicet :

Rex est , qui posuit metus
Et diri mala pectoris :
Qui tuto positus loco ,
Infra se videt omnia :
Occurritque suo libens
Fato , nec queritur mori.

En tibi Regem : non vitiiis , non casibus , non morti ipsi , ut timeat , subjectum. Et an non pulchrius ampliusque hoc regnum ,

..... Quam si Libyam remotis
Gadibus jungas , et uterque Pænus
Serviat uni ?

mihi videtur. Quid deinde in alios? quam jus suum exercet?
 « Sicut gubernator in navi, magistratus in civitate, imperator
 in exercitu, anima in corpore, mens in anima: sic revera prin-
 ceptus est Sapiens in genere humano. » (Philo de Abrah.) Quod
 nisi a recto et vero abiisset, opinionum impetu ablatum: an
 etiam nunc alius ab illo imperaret? Etsi vel sic jus suum tenet.
 Prodeat mihi ille Sapiens, et apud ipsos purpuratos et diadema-
 tos se ostendat: profecto vereri, aut certe revereri videbis, illum
 pannosum et sæpe nudis scapulis. « Neque enim unquam in tan-
 tum convalescet nequitia, nunquam sic contra Virtutes conjura-
 bitur, ut non Sapientiae nomen venerabile et sacrum maneat. »
 (Sen. Epist. xiv.) Vis in exemplo videre? Diogenes ille Cynicus,
 non pauper solum ab opibus, sed a fortunæ injuria servus, væ-
 num a piratis expositus, interrogatur: « Ecquid scire profite-
 retur? » Egone? « Hominibus imperare. » (Laert. in Diog.) Et
 mox, quum prætereuntem Xeniadem vidisset, ore ac vultu in-
 genuo: « Huic, inquit, me vende, nam hic Domino opus habet. »
 Et plane pro verbis et professione sua se gessit, docens, mo-
 nens, imperans, ipsi, liberis, familiæ toti. Ac quum amici paulo
 post advenissent, eum redempturi: « Minime, inquit: abite fatui.
 Non enim leones servos esse nutrientium, sed nutrientes leonum. »
 (Ibid.) Nam servi scilicet est, timere. Quid, quum Alexander
 magnus ille Rex ad eum viseret, atque inter alia diceret: « Non
 me times? Quid enim es, inquit, Bonum an Malum? Dicente,
 Bonum: Quis ergo Bonum timet? inquit. » Et mehercules scio
 Alexandrum potius in animo timuisse, aut stupuisse, ad hunc
 magnanimum et a Ratione Regem. Quidni a Ratione? ita idem
 scitissime « Xeniasi, qui se emerat, dixit: Oportere illum sibi
 parere, quamvis servo; nam et medicus, et gubernator, etsi ser-
 viunt, tamen iis paretur. » (Ibid.) Meritissimo igitur a stultis om-
 nibus Sapienti. « Qui enim in universum vitæ degendæ scientiam
 est adeptus, quid aliud illum esse oportet nisi rectorem et Domi-
 num? » (Arrian. Dissert. III, c. ult.) Felix respublica, ubi erit:
 et verum tamen nostrum scitum, etiamsi non erit. An non tale,
 quod etiam Sacra approbant? (Gen. XXIII.) Ita enim Clemens:
 « Et Sapientem Deus docens esse Regem, facit alienigenas ei

dicentes : Rex a Deo tu es in nobis ; quum scilicet sponte et suapte voluntate , propter admirationem virtutis , subderent se illi. » (II Strom.) Salve igitur et vive , o vere noster Rex !

Vive , Midæ gazis et Lydo ditior auro ,
Troica et Euphratæ supra diademata felix !
Quem non ambigui fasces , non mobile vulgus ,
Non leges , non castra tenent ; qui pectore magno
Spemque metumque domas , vitio sublimior omni ,
Exemptus fati. (STAT. in Silv.)

DISSERTATIO XIV.

XII. *Sapientem Deo parem : Paradoxum , atque etiam Paralogum.*

AUD. Valde in altum sustulisti Sapientem : non potest scandere , nisi ut hominem transcendat. LIPS. Audebo hoc etiam dicere ? nostri faciunt : sed dicam , non asseram , et a Modestia , id est , matre Sapientiæ , non abibo : vereor ut illi , quum clamant , Sapientem Deo parem. Ah , quæ non dicam æqui paratio , sed comparatio est ? Tamen faciunt : et audiendæ voces vel Senecæ nostri : « Sapiens ille plenus gaudio , hilaris et placidus , inconcussus , cum Diis ex pari vivit. » (Ep. LIX.) Alibi : « Hoc est Summum Bonum , quod si occupas , incipis Deorum socius esse , non supplex. » (Epist. xxxi.) Iterum eadem voce : « Dei socii sumus et membra. » (Epist. xcii.) Sive apud Stobæum Chrysippi : « Omnino et plene beatos esse homines , qui sunt Sapientes , et Felicitatem hanc ac Securitatem nihilum a divina differre , Chrysippus ait. Et nulla parte optabiliorem , meliorem , augustiorem illam Jovis Felicitatem hac humana esse. » Quid etiam pleraque sanctus ille Epictetus ? Det mihi aliquis hominis « Animum , inquit , qui nulla re frustretur , aut lædatur , qui non irascatur , non invidet , non æmuletur. » Denique , quid opus ambagibus ? Da mihi « Deum ex Homine fieri cupientem , et in corpusculo isto mortali societatem Jovis agitantem » (II Dissert. cap. 15) : id est , da mihi istum Sapientem : dabo tantum , et talem. AUD. Lædunt ista vel audita , Lipsi , etsi non demissa : quid recenseres ? LIPS. Mecum tolera , neque enim probamus , neque abnuimus ,

Quin vanus stolidis hæc talia finxerit error :

sed error, cujus fontem etiam liceat inquirere, et tum claudere vel damnare. Maguloquentiæ hujus omnis origo, quod unam eandemque Virtutem in Homine et Deo ponunt. Seneca: « Quæris quæ res Sapientem efficit? quæ Deum. » (Epist. LXXXVII.) Si igitur ille et iste ejus compotes; ille per industriam, iste per naturam, pares in eo sunt quo laudantur. Chrysippus apud Plutarchum: « Virtute siquidem non superare Jovem Dionem, sed et æqualiter juvari invicem Jovem et Dionem, quum Sapientes sint, quando alter alterum moveri sentit. » (De Commun. Not.) In eodem illo fundamento hæc Epicteti nixa: « Quod ad rationem mentemque attinet, o homo, nihilo deterior aut inferior Diis ipsis es: Magnitudo enim Rationis neque longitudine (sive diuturnitate), neque altitudine dijudicatur, sed solis Decretis. » (Dissert. I, cap. 12.) Seneca his paria: « Solebat Sextius dicere, Jovem plus non posse, quam Bonum virum. Plura Jupiter habet, quæ præstet hominibus: sed inter duos Bonos, non est melior, qui locupletior; non magis, quam inter duos, quibus par scientia regendi gubernaculum est, meliorem dixeris, cui majus speciosiusque navigium est. » (Ep. LXXIII.) Heu! radunt et ista meas aures, fateor; sed insanientem hac parte Sapientiam, vel ad Senecæ lucem pervideamus. Primum igitur, eorum confessione, discrimen est in Potentia sive Opulentia: quia Jupiter certe plus pollet potestque. Alterum, quod notant, in Diuturnitate. Seneca: « Jupiter quo antecedit virum Bonum? diutius Bonus est. » (Ibid.) Alibi idem: « Bonus ipse, tempore tantum a Deo differt. » (De Provid. cap. 1.) Iterumque alibi: « Sapiens vicinus proximusque Diis consistit, excepta mortalitate, similis Deo. » (De Constant. Sap. cap. 8.) Cicero etiam Stoicissans: « E Virtutibus vita beata existit, par et similis Deorum, nulla re, nisi immortalitate, qua nihil ad bene vivendum pertinet, cædens cælestibus. » (II De Nat. Deor.) Fatetur ecce (quis autem ambigat?) de Immortalitate: sed excusat et rejicit, quasi nec augendo esset. Ita et Seneca: « Quemadmodum ex duobus Sapientibus qui senior decessit, non est beator eo, cujus intra paucos annos terminata Virtus est: sic Deus non vincit Sapientem felicitate, etiamsi vincat ætate. » (Ep. LXXIII.) Atque alibi

etiam elatius : « Quid inter te (Sapientem) et Deos interfuturum sit quæris? diutius erunt. At mehercule magni artificis est, clausisse totum in exiguo. Tantum Sapienti sua, quantum Deo omnis ætas patet. » (Ep. LIII.) Et vis culmen stultitiæ? superaddit : « Est aliquid, quo Sapiens antecedit Deum, ille naturæ beneficio, non suo sapiens est. Ecce res magna, habere imbecillitatem hominis, securitatem Dei. » Sunt aliæ alibi tales voces : abhorreo et despuo : et ah! mei Stoici, quam a recto per elationem ivistis? Melius modestiusque Pythagorici, e quorum schola Archytas : « Differt Deus a viro bono, quod Deus quidem non solum puram et a sæce omni liberam Virtutem habet, ac labe affectuum humanorum; sed quod etiam vim ac facultatem ejus infatigabilem, et simul liberam neque obnoxiam possidet, ad æternorum scilicet operum majestatem et decorem respondentem. Homo autem, non solum ipsa constitutione mortalis naturæ minorem illam habet, sed interim etiam sive ob bonorum intemperiam, sive consuetudinem validam, sive naturam pravam, aliasque causas, non potest omnino ad culmen illud veri Boni pertingere. » (Stob. Ser. I.) Hæc vera, hæc sana sunt, præ tumore illo et vaniloquentia Stoicorum. Quos an excusare tamen leviter non fas est? Homines toti in Virtute, et ejus splendore oculos præstricti, divinum censebant quidquid ea tinctum esset. Atque utinam Divinum tantum, et in ea voce mansissent! ferremus; ut illa Homeri, *Στοιδικῆς, Στοιχολοί, ἰσὸθεοί*, quæ magnis viris adsignat. Ferremus, inquam: imo laudaremus, sensu quem in alio scito Stoico video et amplector. Nam aiebant : « Divinos esse Sapientes; nam habere in seipsos quodammodo Deum. » (Laert. in Zen.) Habent, habent : et « nulla sine Deo mens bona est. » (Sen. Epist. LXXIII.)

DISSERTATIO XV.

XIII Parad. Sapientem omnia recte facere, etiam Digitum exserendo. Sine peccatis esse.

SUNT jam et alia quædam ab eodem isto Elationis fonte orta, et noscendi, non probandi causa, edisserenda. Tale hoc inopinatum : « Omnia recte facere sapientem, » quod cum adstrictione

aliqua sive interpretatione, capiendum : « Nimirum , quæ facit. Sicut quum dicimus Tibicinem vel Citharædum omnia recte facere , simul exaudimus ea nempe quæ ad Tibiæ vel Citharæ tractionem pertinent : ita omnia rectefacere Prudentem , quæcumque facit , non hercules etiam quæ non facit. Nam omnia ad rectam Rationem facere eum ac dirigere , id est , Virtutem : quæ ars est ad omnem vitam spectans. » (Stob. Ecl.) Repetit alibi Eclogarius idem dogma : sed hoc ad fidem et sensum ejus sufficit , ex illo quidem. Plutarchus addendus est : « Stoici , inquit , neque Malo ullam Virtutem inesse , neque Vitium viro Bono censent : sed omnimodis illum quidem et semper peccare , hunc autem omnia recte facere. » (De audiend. Poet.) Consonat et illud , quod idem alibi : « Alexandrum , in quo omnes Virtutes permixtæ , confirmasse Stoicum illum sermonem , Quod quidquid facit Sapiens , ex omni Virtute facit. Et una quidem velut in principiis est et pugnat cujusque actionis , sed advocat alias , et conjungit ad suum finem. » (De Fort. Alexand. Orat. I.) Iterum Stobæana Electa : « Virum bonum perfectum esse dicunt , ideo quod nulla Virtute careat. » Atque hinc ortum illud minutum etiam Paradoxum , « Nec digitum temere ab eo exseri. » Quod in Epicteto ita legitur : « Philosophia dicit , quod nec digitum temere extendere oportet. » (Enchir. cap. ult.) Persius omnino adspexit , qui multa Stoica miscere solitus

Ni¹ tibi concessit Ratio , digitum exsere , peccas. (Sat. V, 119.)

Ita enim lego ; et est sententia : Ratio nisi tibi suaserit agere , quidquid agis , peccas. Huc , inquam , referendum est , non ad Gladiatores , qui victi digitum tollunt , cum Scholiaste. Planissime cum Persio (nostra lectione) Clemens Alexandrinus : « Nec digitum fortuitu agitare Sipienti concedit Ratio , ut Stoici dicunt. » (Il Pædag. cap. 10.) Quod usque eo producant , ut ipsa illa agitatio Bonum iis sit , et Utile etiam ; quia id ex natura omnis Boni. Irridet Plutarchus , ut solet , sed nos docet : « Si unus Sapiens ubicumque digitum protendat prudenter , omnes in orbe terrarum Sipientes juvantur. » (De Commun. Not.) Atque huic

¹ Vulgo *Nil* negando.

igitur scito adhæret alterum : « Impeccabiles Sapientes esse , quia labi non possunt. » (Laert. in Zen.) Quod a Cynicis transumptum video , quorum effatum : « Sapientem sine peccato , imo impeccabilem esse. » (Laert. in Mened.)

DISSERTATIO XVI.

XIV Parad. Sapientes soli inter se amici ; soli amare gnari.

SED et hoc præter communem sensum addatur , « Solum Sapientem amicum esse , et amare. » Noster Annæus effert : « solus Sapiens scit amare , solus Sapiens amicus est. » (Epist. LXXXI.) Epictetus hoc item numerat inter ea , quæ Philosophi *παράδοξα λογούσιν* (*Præter opinionem dicunt*) , et Dissertationem unam huic rei donat. (Lib. II , cap. 22.) Ratio huic dicto , quod nemo nisi Bona amat : solus ea Sapiens novit et discernit : solus ergo amat. Cicero : « Hoc primum sentio , nisi in Bonis amicitiam esse non posse. » (De Amicit.) Bonum autem , eundem Sapientem ille ipse intelligit et appellat. Seneca : « Inter Sapientes tantum amicitia est ; cæteri , non magis amici sunt , quam socii. » (De Benef. VII , cap. 12.) Laertius et rationem addit : « Dicunt (Stoici) amicitiam in solis Bonis esse , idque ob similitudinem. » (In Zen.) Bona ratio , et Quintiliano Declamatori pulchre asserta : « Jungit amicitias similitudo morum , nescio quomodo inter se animorum lumina (ita lego) vident et agnoscunt ; nec quisquam amare in altero potest , nisi quod tacitus probat. » (Declam. 182.) Veras autem hic amicitias intelligimus , non vulgares istas , infidas , incertas , et quas noster *Temporarias* alibi vocat. A tempore enim et eventis pendent : felicium illorum adseclæ , adversantium desertores. Non , inquam , has tales.

ὄνομα γὰρ , ἔργον δ' οὐκ ἔχουσιν , οἱ φίλοι ,
Οἱ μὴ ἐπὶ ταῖσι συμμοραῖς ὄντες φίλοι·
Namque illi Amici nomen , haud rem vindicant ,
In sorte tristi qui fidem non exhibent.

Quas igitur ? Laertio ex Zenone descriptas. « Dicunt Amicitiam communionem quamdam esse omnium quæ in vita , aut ad vitam , amicisque nos uti tamquam nobis ipsis. » Duo igitur con-

linet : Rerum communionem et consortium, itemque Personarum. Utrumque junxit pariter Pythagoras jam olim, qui, ut Timæus ait : « Primus dixit, Communia omnia amicorum esse, et Amicitiam, Æqualitatem. » (Laert. in Pythag.) Hoc ultimum belle concinnavit Isidorus Pelusiotes (lib. III) : ἰσότης, φιλότης. Seneca : « Consortium inter nos rerum omnium facit amicitia : nec secundi quidquam singulis est, nec adversi. In commune vivitur. » (Ep. cXLV.) Cicero : « Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum humanarumque rerum, cum benivolentia et caritate, consensio. » (De Amic.) Credo Stoicam et hanc finitionem esse : quanquam nec alii dissentiunt philosophorum. Aristoteles « interrogatus, quid esset amicus? respondit, Una anima duobus corporibus inclusa. » Scite, et scitius hoc ipsum tamen Sidonius : « Animæ duæ, animus unus. » Dilutius Cicero : « Ultimum in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. » (Lib. IX, Epist. v.) Nostri, id est, Stoici, valde hoc intendunt : et volunt etiam præferri commoda et salutem amici, postponi sua. Ita amor alienus supra illum nostri sit : quod alii contente negant. Sed Seneca aperte : « Sapiens amicos sibi comparet, sæpe præferat. » Et iterum : « In quid igitur amicum paro? ut habeam pro quo mori possim, ut habeam quem in exilium sequar, cujus me morti opponam et impendam. » (Epist. IX.) Iterumque alibi : « Amicitia illius veræ, cum qua homines moriuntur, pro qua moriuntur. » (Epistola VI.) Nonne hoc palam est, alium plus se amare. Et negat tamen Cicero etiam ubi Stoice multa disserit : « Ne optandum quidem est in amicitia, ut me ille plus, quam se amet, ego illum plus, quam me. Perturbatio vitæ ; si ita, sit, atque officiorum omnium consequatur. » (III. Tusc.) Iterumque in persona Catonis : « Quamquam in amicitia alii dicant æque caram esse Sapienti rationem amici, ac suam ; alii autem sibi cuique cariorem suam : tamen hi quoque posteriores fatentur, alienum esse a justitia, detrudere quid de aliquo, quod sibi assumat. » (III De Fin.) Mollis, nec Catone satis digna oratio ; etsi dissensus fortasse in hac re aliquis Stoicorum. Sed profecto qui Virtutis, id est, amicitia, vim videt, et amat : illam omnibus, etiam sibi, merito præfert, ut demus

quod non amicum. Fides ejus vinculum est : et quid miri, pro ea homines mori? Utilitatis causa illam adscisci, Epicurei asserunt; nostri reclamant, et tenent, « per se expetendam. » Quare? quia secundum Naturam est. « Nam ut aliarum nobis rerum innata dulcedo est, sic amicitiae. » (Sen. Epist. ix.) Satis de ista : de Amore breviter, qui est separandus. Seneca : « Amas me, amicus non es. Quid ergo? hæc inter se diversa sunt, imo dissimilia. Qui amicus est, amat : qui amat, non utique amicus est. » (Epistola xxxv.) Hoc notandum, ut Plutarchi quædam capiamus, imo et rejiciamus, acriter Stoicos incusantis : qui censebant, « e Sapientibus, etsi pulchri essent, neminem amandum, aut amore dignum esse : contra, juvenes etsi malos et stultos, eoque, quod sequitur, turpes, amandos tamen ; qui ipse amor desinat, simul ac Sapientes sint facti. » Hæc ille clamat : « præter communes notiones esse, et absurditatis omnis participantia videri. » (De Commun. Not.) Ne nimis, o bone. Minus est Amor, quam Amicitia : et ideo illo etiam Stultos dignantur, ista non nisi Sapientes. Et quos tamen Stultos? adolescentes bonæ spei, et Sapientiæ jam alludentes. Ipsa hæc illorum verba, contra te, tibi debemus : « Aucupium enim quoddam, vel venatio est Amor, adolescentis quidem imperfecti, sed bene nati. » Audiantur et Zeno et Chrysippus, e quibus Laertius hæc prompsit : « Et amaturum Sapientem adolescentes illos, qui in vultu præferant indolem generosam ad Virtutem : ut Zeno in Republica, et Chrysippus in Vitis scripserunt. » (Quis damnet hæc aucupia? o capiantur, et sapere incipiant, amari desinant. Ille enim finis : et Amorem ipsum definiunt : *Εἶναι ἐπιβολὴν φιλοποιίας, διὰ κάλλος ἐμπαυόμενον* quæ Cicero vertit : « Stoici Sapientem amaturum esse dicunt, et Amorem ipsum, conatum amicitiae faciendæ, et pulchritudinis specie, definiunt. (IV Tusculan.) Ecce Amor ad Amicitiam illicium est, sed primo ad virtutem : ideoque solius Sapientis. Cynici olim : « Amaturum quoque; solum enim scire Sapientem, quos oporteat amare. » (Laert. in Antisth.) At ecce redeo in memoriam Apulciani loci, qui valde huc faciebat, nisi exscriptores vitiassent. Verba sunt : « Bonos omnes oportet inter se amicos esse, etsi sunt minus noti : et potestate ipsa, qua mores eo-

rum sectæque conveniunt, amici sunt habendi. Paria quippe a similibus non abhorrent. Unde inter solos Bonos fidem amicitiae esse constat. Sapientia Boni amatorem adolescentem facit, sed eum qui probitate ingenii sit ad artes bonas promptior. Nec deformitas corporis talem poterit abigere appetitum; nam quum ipsa anima complacita est, homo totus adamatur. » (De Phil.) Priora illa, plane nostra sunt et Stoica, id est, Socratica, ut Cicero aiebat: etiam sequentia, si emendas, et me arbitro debes. Nam quid hoc est, « Sapientiam facere adolescentem Boni amatorem? » ergo jam Sapiens ille est? amat Bonum et Sapientem? imo amatur, et verba eo censeam vertenda. Faciamque: « Sapientia Bonum amatorem adolescentem facit, sed eorum, qui probitate ingenii siut ad artes bonas proniores. » Sunt ipsa jam dicta: et quod statim legitur: « Eum qui sit ignarus Bonorum, cupitorem ejusmodi rebus esse: » negatione inserta scribendum: *non esse*. Ita videtur: si aliter, abeat, nec noster esto.

DISSERTATIO XVII.

Plurcula simul Paradoxa. Solum Pulchrum, Nobilem, Civem, Magistratum, Vatem, Rhetorem, et plura esse.

SED AN non tædio jam tot *Paradoxologiæ* (Inopinatæ sententiæ) sunt? contraham, et junctim, non tamen mixtim, quasdam dabo. Quasdam, vel eximias: et quæ plenam apud ipsos Stoicos vix habeant fidem. Talis hæc ista:

Solum Sapientem pulchrum esse. Cato apud Ciceronem: « Recte etiam appellabitur Pulcher; animi enim lineamenta sunt pulchriora, quam corporis. » (III De Fin.) Sext. Empiricus: « Stoici aperte dicunt, qui Prudentiam protulerint, solos esse Pulchros, solos Divites, solos Sapientes. » Ratio illius: « Qui est dignus amari, est pulcher: Solus sapiens amari dignus: solus igitur pulcher. » Seneca hæc tangit et profert, sed colorem magis alinit: « Errare mihi visus est, inquit, qui dixit:

Gratior est pulchro veniens e corpore Virtus. (Virg. Æn. V, 344.)

Nulla enim honestamento eget: ipsa et magnum sui decus est, et corpus suum consecrat. » (Ep. LXXVI.) Addit jocose de Cla-

rano suo condiscipulo, cūsus ingenium male habitabat : sed, inquit, « cœpi Claranum nostrum intueri, formosus mihi videtur, et tam rectus corpore, quam est animo. Potest ex casa vir magnus exire; potest et ex deformi humilique corpusculo, formosus animus ac magnus. » Quis vel e vanis istis amatorculis abnuat? qui affectus suos donant ingenio et lepori sæpius, quam formæ. Si huic tantum : cur non tabula ametur? Itaque sciamus, « non deformitate corporis animum fœdari, sel pulchritudine animi corpus ornari. » (Ibid.) Vides mulierculas interdum personam sumere, et Saturnalitiis ludis fœdam, aut et virilem, faciem induere? non moveris, qui scis interiorem aliam esse. Hic simile; tegmen non aspicio : quod latet, splendidum et cæleste prænovi. Græcorum vox opportuna *καλοῦ*, quæ in utrumvis valet, et Bonum pulchrumque notat; quia recto judicio hæc juncta. « Consuetudo Scripturæ est (ait Augustinus) etiam speciosos corpore, Bonos vocare. » (De Civit. XV, cap. 23.) Vera dicit, et a causa jam dicta. Altera Paradoxologia :

Solum Sapientem nobilem. A Cynicis translatum, quorum erat : « Eisdem nobiles, qui et Probi essent. » Tenuerunt Stoici, ut alia, et definiebant : « Nobilitatem, habitum a genere, aut institutione, aptum ad Virtutem. » (De Comm. Not.) Itaque sive innatus is habitus, sive insitus a doctrina esset, solos Nobiles qui haberent. Quid jam autem?

Solum Civem, magistratum, prætorem, judicem esse sapientem. Plutarchus : « Sapientes solos Reges, Divites, Pulchros, Cives et Judices. » Laertius : « Præterea, ad magistratus, ad judicia, ad oratoriam solos aptos esse. » (In Zen.) Ubi et explicatio aliqua dicti ejus est : nimirum solos illos perfecte et bene munia hæc posse obire. Nam ut Zeno aiebat : « Novisse oportet magistratum Bona ac Mala, quod nemo Stultorum potest. » Quæ eadem ratio ad Judicem trahenda, etiamque ad Civem; qui Bonus et utilis civitati quomodo erit, legibus et rectoribus obediens, sine hac notitia? Potest et alio sensu; quia negant Respublicas ulla aut Civitates, nisi quæ sint Sapientum. Cicero hæc irridens aut spernens : « An illi unquam dicerent (Academici veteres) Sapientes solos Reges esse? solos Divites? Formosos?

omnia, quæ ubique essent, Sapientis esse? neminem Consulem, Præto-rem, Imperatorem? nescio an ne Quinquevirum quidem quemquam, nisi Sapientem? solum Civem, solum Liberum? Insipientes omnes Peregrinos, Exsules, Servos, Furiosos? Denique scripta Lycurgi, Solonis, Duodecim tabulas nostras non esse Leges? nec Urbes denique aut Civitates, nisi quæ essent Sapientium?» (IV Academ.) Plura hic habes ejusce generis, sed a dicto fonte. Leges illæ tales non sunt vere Leges, quare? quia « Lex est recta ratio imperandi atque vetandi, insita a Natura » : tales non sunt illæ. Jam « Civitas est Coetus hominum jure sociatus : » si leges aut jura non sunt, quomodo civitas? ad idem illud redimus. Sed ubi igitur Sapiens ille civis est? in magna hac et sua urbe, id est, Mundo. Pergimus :

Solum Oratorem, Poetam, Doctum, Vatem, Sacerdotem, uno verbo, omnia esse. Stobæus : « Solum aiunt Sapientem Vatem Bonum, et Poetam, et Rhetorem, et Dialecticum, et Criticum esse. » Nota, Bonum : esse possunt aliquatenus, quod ad artem; non Boni quod ad usum, atque etiam perfectionem. Nam in omnibus illis artibus Judicium et Consilium necessaria; quæ desunt Stulto. Strabo : « Antiqui dicunt Philosophiam quamdam esse Poeticen : at nostri (id est, Stoici) etiam solum Sapientem dicunt Poetam. » (Lib. I.) Quid mirantur? nonne e vulgo Oratorem definiunt « Virum Bonum, dicendi peritum? » At bonus ille, est Sapiens. Jam de Sacerdote, in Laertio et Stobæo habes; quis autem ab illo alius Pietatem colit, quæ est Scientia divini cultus? nec sine ea Sacerdos est : ergo talis nemo Stultus. Breviter ; revocanda hæc omnia ad unum illud principium, « Omnia recte facere Sapientem » : de quo dixi. Athenæus, sive alius apud eum, subsannat : « Stoicum dogma est, quod omnia recte faciet Sapiens, etiam lenticulam condiet. » (Lib. IV.) Ita, ita, et hanc condiet, si lubebit : et quid amplius, Sartor et Sutor erit.

..... Non nosti, quid pater ille
 Chrysippus dicat? Sapiens crepidas sibi nunquam
 Nec soleas fecit : sutor tamen est Sapiens; quo?
 Ut quamvis tacet Hermogenes, cantor tamen, atque

ccxviiij **J. LIPSII MANUDUCTIONIS**

Optimus est modulator.

..... Sapiens operis sic optimus omnis

Est opifex. (HORAT. I, Sat. III.)

Igitur potestate hæc omnia est, si non factio. An non et factio ille Hippias olim, qui « omnia quæ secum habebat, nihil eorum emerat, sed suis sibi manibus confecerat? » (Apul. II. Florid.) vestes, calceos, annulum, gemmam sculptam, ampullam, strigilem. Jam Posidonius, et vulgo Stoici, « omnes artes, quibus in quotidiano usu vita utitur, volunt a Philosophia inventas » (Sen. Epist. tota xc.) : fabricam, et ejus ferramenta; metallariam artem, textoriam, pistoriã. « Quæ omnia, inquit, Sapiens quidem invenit; sed minora, quam ut ipse tractaret, sordidioribus ministris dedit. » (Ibid.) Etsi Senecæ nostro contra videtur, et indigna hæc Sapiente: neque « abduxisse ab illis artibus, sed omnino non venisse. » (Ibid.) Satis hæc ista, et fructum Dissertationibus nostris, non risum captamus.

DISSERTATIO XVIII.

Paradoxa item mixta: Non injuria affici, non Insania, non Ebrietate.

ADDIDIMUS igitur Sapienti magna, parva: quædam ab eo et removenda sunt; illa ipsa præter vulgi sensum. Ut,

Sapientem non accipere injuriam. Stobæana: « Aiunt Sapientem injuriæ exsortem esse, ut qui nec capiat eam, nec inferat. Esse enim Injuriam, injustitiam quamdam cum dedecore aut damno conjunctam. » Hanc igitur non infert, quod clarum est, juvare tantum natus: sed neque infertur, quia non admittit, aut advertit, et sua virtute nixus, spernit ac rejicit infamiam omnem, sive damnum. Breviter, sed fortiter, Seneca: « Quid ergo? nemo erit qui lacessat, qui tentet? Nihil in rerum natura tam sacrum est, quod sacrilegum non inveniat; sed non ideo divina minus in sublimi sunt, si existunt, qui magnitudinem multum ultra se positam non icturi petant. Invulnerabile est, non quod non feritur, sed quod non læditur. » (De Const. Sap. cap. 3.) Et totum libellum, elegantem sane et alti spiritus, in hanc rem scripsit. Socraticum dogma, et Apuleius etiam sic expressit:

« Sapientem non solum inferre, sed ne referre quidem oportet injuriam. Non enim eam contumeliam putat, quam improbus faciat : sed eam non putat, quam patientia firmiter toleret. Quia quidem Naturæ lege in animo ejus sculptum sit, quod nihil horum possit nocere Sapienti, quæ opinantur cæteri Mala esse. » (De Philos.) Prima sunt pro jam dictis : ultima eo spectant, Infamiam, Calumniam, et hæc talia non magis Mala esse, quam Famam aut Adulationem, Bona. Addo,

Sapientem non insanire. Huic vis subest, qui semel bonus Sapiensque, semper esse : nulla vi, aut casu Virtutem eripi. Sed dissidebant in eo ipsi Stoicorum apices : « Virtutem Chrysippus amitti aut sperni posse ait; negat Cleanthes, et firmam hære. Ille amitti, per Ebrietatem, aut Atrabiliosum morbum : iste, nec per illa, ob constantes manentesque comprehensionses. » (Laert. in Zenone.) Cleanthis sententia placuit Senecæ, et palam exprimit in istis : « Eo majore animo ad emendationem nostri debemus accedere, quod semel traditi Boni perpetua possessio est. Non dediscitur Virtus; Contraria enim Mala in alieno hærent : ideo expelli et extirpari possunt : fideliter sedent, quæ in locum suum venerunt. Virtus secundum Naturam est. » (Epistola I.) Et statim : « Virtutes receptæ exire non possunt. » Ad Chrysippea, facilis responsio; non enim in actione est Virtus : nec si illa impeditur, ejicitur ista. Supra doctum (Dissertat. III hujus libri) : et Laertius ante aliquid pro hac sententia : « Non insaniturum Sapientem. Incidere ei posse quidem Visa aliena et absona, per atram bilem aut delirium, non secundum rationem in eligendo, sed præter Naturam ¹. » Aliquid etiam tale in sequenti Paradoxo præcogita,

Sapientem non inebriari; quod ita in Laertio : « Vino obrutum iri quidem, non ebrium tamen futurum. » Quid ita? ratio in Stoicæanis : « Non posse Ebrium fieri, mente præditum; nam Ebrietatem aliquid peccati habere et addere, atque esse delirationem a vino : in nullo autem peccare Sapientem. » Hoc dictum volunt; posse turbari vino, et facere ebriis solita : non tamen

¹ Vel etiam *A Natura*; nempe imbecilla, et succumbente.

esse Ebrium, quia in mente non destinaverat; et ea in recto firma perseverat. Ut Senecæ verbis (etsi ad paulo aliam rem aptatis) hic utar: « positione quidem mentis, et habitu tranquillus est, eventu non est. » (Ep. LXXIV.) Sed huic tamen nostro, non placet hoc Zenonium dogma (eo enim adspicit); et epistola tota suggillat. Posidonium etiam rejicit, interpretantem *Ebriosum* pro *Ebrio* (Epist. LXXXIII.): quasi hoc Zeno voluisset, non solere neque amare Ebrium fieri. Merito rejicit: alia mens est, et quam dixi. Sed nec hanc approbat, imo impugnat: « Nam si, inquit, argumentaberis, Sapientem multo vino inebriari, et retinere rectum tenorem, etiamsi temulentus sit: licet colligas, nec veneno potio moriturum, nec opio sumpto dormiturum, nec elleboro accepto, quidquid in visceribus hærebit, ejecturum. Sed si tentantur pedes, lingua non constat: quid est, quare existimes, in parte sobrium esse, in parte ebrium? » (Ibid. in fine Epist.) Da veniam, doctor, hic parum firmiter argutaris. Quid hoc est, a corpore ad animum argumenta ducere? Fate-mur corpus vim vini passum, et mentis instrumenta, Sensus: negamus mentem ipsam, in se sanam. Ipse paulo ante dixisti: « Virtutem non expelli, aut amitti »: hoc retine. Quid, quod Socraticum est, bibere nec mergi? Plato de eo: « Socrates in conviviis, bibere haud promptus, siquando adigeretur, omnes superabat; et, quod maxime mirabile, Socratem ebrium nemo homo vidit unquam. » (In Conviv.) Viden' Sapientem et bibere multum, et mente constare? AUD. O callide! non ea mens, quæ tua, Platonis; etiam sensibus constitisse Socratem, vult adfirmatum. Sed heus, non et talem ego Socraticum hodie novi? LIPS. Sile, sile: disce hoc; et Zenonem a potione alium non fuisse: « qui interrogatus, quomodo, quum austerus ingenio esset, in vino et potu diffunderetur? Nam et lupini, inquit, et si amari, macerati et perfusi dulcescunt. » Quid tu, Seneca? suades ipse « nonnunquam usque ad ebrietatem veniri, non ut mergat nos, sed ut deprimat. » (De Tranq. cap. ult.) Audi: hoc fit Sapienti ebrio: multum, non male bibit; et serenandæ mentis causa, non turbandæ. Si autem hoc; a casu est, non ab instituto; ideoque ne culpa.

DISSERTATIO XIX.

*Duo alia Paradoxa, atque etiam Paraloga nobis: Non ignoscere,
Non misereri.*

ATQUE hæc parva fortasse, an et prava quædam subjungo? Nostro et Christiano sensu ita sunt: aut valde necessum est flecti interpretatione, et emendari. Tamen videamus. Primum,

Sapientem non ignoscere. Stobæana: « Aiunt nunquam veniam dare aut ignoscere Sapientem: quum existimet, qui peccarit, non contra aut præter mentem peccasse, omnibus scilicet peccantibus propria malitia. Ideoque et recte dici, veniam non indulgere peccantibus. » Vult dictum, veniam non mereri, nisi qui ignari peccassent: nemo facit: nemo ergo meretur: neque Sapiens donat. Cicero hoc inter immania Stoicorum, sed apud populum, damnat: et causam tamen aliam ejus apponit. « Fatetur aliquis se peccasse, et ejus delicti veniam petit? nefarium est facinus, ignoscere. At leve delictum est. Omnia peccata sunt paria. » (Pro Murena.) Eo trahit ecce, quod minoribus ignosci soleat: talia non habent nostri, qui omnia æquant. Seneca iterum rationem aliam: « Venia, inquit, est poenæ meritæ remissio. Ergo ei ignoscitur, qui puniri debuit: Sapiens autem nihil facit, quod non debet, nihil prætermittit quod debet; itaque poenam, quam exigere debet, non donat. » (II De Clem. c. 6 et 7.) Dura et inhumana ista, inquiunt. Da aures Senecæ mitiganti: Sapiens quidem veniam non dat: « sed illud, quod ex venia consequi vis, honestiore tibi via tribuit. Parcitur enim Sapiens, consulit, et corrigit. Idem facit quod si ignosceret, nec ignoscit: quoniam qui ignoscit, fatetur aliquid se, quod fieri debuit omisisse. » (Ibid.) Satis intricate hoc ille: sed mox explicat, parcere ob causas; illi ob ætatem; alii ob errorem, et quia in vino lapsus est; alii ob causam culpæ, in specie sæpe honestam, « quæ omnia, inquit, non Veniæ, sed Clementiæ opera sunt. » (Ibid.) Adde, quæ addit. Huic adsidet:

Non misereri Sapientem. Cicero ponit: « Neminem misericordem esse, nisi stultum et levem. » (Pro Mur.) Laertius: « Mise-

ricordes non esse, veniamque nulli dare; neque enim prætermittere constitutas a lege pœnas.» Quæ ratio Justitiam spectat: quasi contra eam esset, remitti aut omitti pœnas. At Seneca noster, ubi ex professo hoc tractat, aliam etiam dat, et magis coloratam. Nam si pœnæ non remittendæ, ubi Clementia? Ipse igitur « Misericordiam vitium » dicit: etsi « plerique ut virtutem laudent, et Bonum hominem vocent, misericordem.» (II De Clem. cap. 4 et 5.) Quare vitium? quia circa Clementiam quidem posita est, sed extra modum: sicut Crudelitas, circa Severitatem. « Quid autem est? ægritudo animi, ob alienarum miseriarum speciem. Ægritudo autem in Sapientem virum non cadit.» Plura ibi, et lege; at Cicero pulchre etiam, et aliter, ex Stoicorum sensu damnat. « Cadit in eundem et Misereri et Invidere, nam qui dolet rebus alienis adversis, idem rebus aliqujus secundis dolet.» (III Tusc.) Divus Nemesius hoc ipsum: « Ægritudinis species sunt quatuor, Stupor, Molestia, Invidia, Misericordia. Invidia, ægritudo quæ ob alterius res secundas suscipitur: Misericordia, quæ ob res adversas.» (De Anima, c. 19.) Quid inhæreo? quum ad examen ventum est, vereor ut verbi, non rei sit hæc pugna. Nam Seneca fatetur, « non misereri quidem, quia non fit sine miseria (unde et nomen): sed omnia quæ, qui miserentur, dolentes facerent; hunc facturum alacri animo, ac libentem. Succurret alienis lacrymis, dabit manum naufrago, exsuli hospitium, egenti stipem. At faciet ista tranquilla mente, vultu suo.» Num qua hic durities aut inhumanitas est? Itaque exclamat noster, « Male audire apud imperitos sectam Stoicorum, tanquam nimis duram.» At hercules, inquit, « nulla benignior leniorque est, nulla amantior hominum, et communibus bonis attentior; ut cui propositum sit usui esse et auxilio, nec sibi tantum, sed universis singulisque consulere.» Hæc ita dicta et accepta non offendant fortasse: Christiani tamen nostri veteres vel verbi illius aversionem damnarunt. Augustinus: « Misericordiam, Stoicorum est, solere culpate: sed longe melius et humanius, et piorum sensibus accommodatius Cicero, in Cæsaris laude, locutus est, ubi ait: Nulla de virtutibus tuis nec admirabilior, nec gratior misericordia est.» (De Civ. IX, cap. 5.)

AD STOIC. PHILOS. LIB. III. ccxxiiij

Clemens item Alexandrinus : « Misericordia non est , ut quidam philosophi (Stoici) censuerunt , Ægritudo ex alienis malis : sed magis divinum quiddam est , sicut Prophetæ loquuntur. Misericordiam enim , inquit , volo , non sacrificium. » (IV Strom.) Negat Ægritudinem esse : et sane pulcherrime definire mihi visus Gregorius Nyssenus : « Misericordiam esse , erga adflictos cum dilectione conjunctam affectionem. » (Lib. De Beatitud.) Sicut enim Inhumanitas aut Durities ab Odio : sic Misericordia a Caritate causam et originem habet , imo est ipsa. Sed ait Clemens , « Divinum quiddam » esse ; nam et Deus quid magis usurpat ? quid magis etiam poscit ? Ideoque obtinuit , ut quanquam Pietas Dei cultus sit , et intelligi soleat : « tamen more vulgi (ait Augustinus) hoc nomen etiam in operibus Misericordiæ frequentetur , quod ideo , inquit , arbitror evenisse , quia hæc fieri præcipue Dens mandat , eaque sibi vel præ sacrificiis placere testatur. » (De Civit. X , cap. 1.) Sed et apud veteres satis , bonosque scriptores , Pietas , et Pius , pro miti et miseranti.

DISSERTATIO XX.

Paradoxum singulare , Omnes stultos insanire : et Omnia vitia in omnibus.

QUÆ ad Sapientem spectabant Inopinata , pleraque peregi ; superant , quæ ad Stultum. Nam et hic multa , nec multa nobis sunt : quia pangenda , et capienda fere omnia , ex jam dictis. In Sapientem quidquid expetit , in istum pariter : sic ut mutes , et adversa omnia ponas. In paucis exemplis ostendam , et reliqua inquisitioni tuæ permittam. Primum esto , oppositum nostro primo : « Stultos omnes ex æquo stultos , id est , pariter insanire. » Cicero inter pauca illa sua locandum censuit , proscriptque : « Omnes stultos insanire. » Laertius : « Omnes stultos insanire ; neque enim prudentes esse , sed per æqualem stultitiæ insaniam omnia facere. » Ætiologia ista spectat ad Paritatem peccatorum : sicut antea Virtutum : atque ut Sapientes ex æquo Boni , nemo plus minusve , sic Stulti equaliter Mali , id est , insani. Nam Insania Sapientiæ opponitur. Discreta ergo hæc duo ,

Stultus et insanus? sunt; ex Ambrosii mente, « Stultus est qui nihil sapit, et stulta intelligit: Insipiens, qui mala sapit. » (In Psalm. 48.) Etsi mallet, Insanum pro Insipiente posuisset. Ut magis pro re dicam, Stultus est qui imperitus, et Scientiam non habet; Insanus intelligitur, qui ex imperitia atque imprudentia male facit, et stultitiam promit. Potestatem illa, actum hæc ostendit. E Cicerone hoc adstruas: « Stoici videbantur monstra dicere; nunc autem ita disserunt: omnes stultos insanire, ut male olere omne cœnum: at non semper. Commove, senties. » (IV Tusc.) Pauca verba, nec proprie ipsius: agnosco Porticum; sed sententia, pro illa nostra est: et Stultitiam velut cœnum esse, quod tetrum odorem vi habet; in motu et agitatione, effectu promit. Idem etiam Cicero paulo aliter (quid vetat idem et vere et varie dici?) exponit: « Omnes perturbationes animi, Morbos philosophi appellant: negantque Stultum quemquam his morbis vacare. Qui autem in morbo sunt, sani non sunt: et omnium Insipientium animi in morbo sunt: omnes insipientes igitur insaniunt. » (III Tusc.) Hic insipientes dixit Stultos: et puto verius, quam Ambrosius supra distinxit. Sed a morbo corporum, vocem docet ad hunc animorum translatam. Aiebat autem Laertius (notasti, aut debuisti) « æqualem stultitiam omnes insanire. » Quomodo? quia, sicut Sapiens « omnia recte facit, » (doctum a nobis): ita « Stultus omnia male.

..... Nullo thure litabis

Hæreat in Stultis brevis ut semuncia recti. (PERS. Sat. V, 121.)

Seneca: « Ut vos (Stoici) dicitis, Omnes stulti mali sunt: qui autem habet unum vitium, habet omnia. » (De Ben. V. cap. 5.) Dicit et clarius: « Et cupidi omnes, et maligni omnes, et timidi omnes: adjice, et ambitiosi omnes, et impii omnes. » (Ib. c. 17.) Dii boni, non est hoc couvicium generi humano facere? Cicero populariter ita interpretatur: « Nos autem, qui Sapientes non sumus, fugitivos, exsules, hostes, insanos denique esse dicunt. » (Pro Murena.) Sed mittamus coronam, soli sumus: itane dictum injuste? Zeno et illa manus repugnant: « quibus placet, nihil medium inter Virtutem et Malitiam esse: quum tamen Peripatetici medium interponant, Profectum. Sicut enim lignum rectum

AD STOIC. PHILOS. LIB. III. ccxxv

curvum est ; ita hominem justum aut injustum , idemque eris.» (Laert.inZen.) Hic cardo rei vertitur : malos aut pro-mnes esse ; nullo medio ; et Sanos igitur aut Insanos. Hora-tius contente hoc adfirmat, et alia similitudine item suadet :

Quem mala Stultitia , et quemcumque inscitia veri
 Cæcum agit , Insanum hunc Chrysippi porticus et grex
 Autumat ; hæc populos , hæc magnos formula Reges ,
 Excepto Sapiente , tenet ; nunc accipe quare
 Desipiant omnes , æque ac tu , qui tibi nomen
 Insano posuere ; velut silvis , ubi passim
 Palantes error certo de tramite pellit ,
 Ille sinistrorsum , hic dextrorsum abit : unus utrique
 Error , sed variis illudit partibus : hoc te
 Crede modo insanum ; nihilo ut sapientior ille ,
 Qui te deridet , caudam trahat. (II Sat. III, 43sq.)

: ait omnes Insanos, etiam illos qui hoc docent : id est, Ze-nem, Cleanthem, Chrysippum : qui in profectu quidem sunt, nondum in certa via ; ideoque in errore. Apud Ciceronem etiam similitudo. « Nihil adjuvat procedere et progredi in vite, quo minus miserrimus sit, antequam ad eam pervene-quoniam in aqua nihilo magis respirant qui jam ad summam appropinquant, quam qui sunt in profundo : et quoniam li, qui jam despecturi sunt, cæci æque ut ii qui modo nati. onem quoque necesse est, quoniam nondum videbat, æque um animo, ac Phalarim fuisse. » (IV De Finib.) Et refellit em, aut conatur ; sed nos sensa nostrorum exsequimur. Pro-us et Empiricus : « Ex Stoicorum sententia in Stultorum aerum referuntur Zeno, Cleanthes, et Chrysippus, et ceteri sectis : quilibet autem Stultus tenetur ab ignoratione. » (Adv. them.) Plutarchus ex professo ista aperit, et damnat, libello *Profectu in Virtute*, atque inter plura ait. « Stoici, inquit (eos m intelligit, etsi nec nominat) multis controversiis scrupu-ue referserunt philosophiam ; uno autem vel maximo, quod unam æqualitatem Vitii omnes includunt, excepto Sapiente. de ænigma redditur illa, quæ dicitur, Profectio ; ut quæ pa-n differebat ab imprudentia extrema, et eos qui non omnibus ectibus morbisque omnino liberi sint, æque infelices habent,

atque illos qui nullo soluti.» Atque addit deinde, eos istos a se ipsis refelli, qui « dum in scholis, inquit, clamant, parem injustitiam esse Aristidis et Phalaridis, improbitatem Meliti et Platonis; in vita tamen et rerum usu illos declinant et vitant, ut detestabiles; his adhærent, et audiunt, et fidem habent.» Hæc isti acriter, et cum colore, quem tamen nostri diluunt. Nam primum etsi omnes in vitiis, non tamen eodem modo; et quidam (ut qui progressum fecere) facilius possunt emergere, quam illi qui in fundo. Ita negabat Zeno « Platonem, si Sapiens non sit, esse in eadem causa qua tyrannum Dionysium; huic, mori optimum esse, propter desperationem Sapientiæ; illi propter spem vivere.» (Cic. IV Tusc.) Deinde non tam eminentia in omnibus vitia; quod Seneca noster optime it explicatum. « Stultus, inquit, omnia vitia habet: sed non in omnia natura pronus est. Alius in avaritiam, alius luxuriam, alius petulantiam inclinatur. Itaque errant illi, qui interrogant Stoicos, Quid ergo? Achilles timidus est, Aristides injustus? Fabius temerarius? Mucius proditor? Camillus desertor? Non hoc dicimus, sic omnia Vitia esse in omnibus, quomodo in quibusdam singula eminent, sed malum ac Stultum nullo vitio vacare; nec audacem quidem timoris absolvimus, nec prodigum avaritia liberamus. Quomodo homo omnes sensus habet, nec ideo tamen omnes homines aciem habent Lynceo similem; sic qui Stultus est, non tam acria et concitata habet omnia, quam quidam quædam. Omnia in omnibus Vitia sunt, sed non omnia in singulis exstant.» (VI De Ben. cap. 26 et 27.) Adde, quæ de cæno supra dixi: vi et natura sua semper fœdum, sed odorem exserit concitatum. Atque hæc mira satis aut nova videri, quid negem? aut quomodo aliter Inopinata sint? sed tamen nexa inter se esse, et defendi (si quis intendat) posse, habeo certum. Enimvero si supra, etiam nostrorum suffragatione, dictum, « Virtutes junctas, et qui unam habeat, habere omnes»: contrarium quidni verum, « Vitia juncta et nexa esse »?

DISSERTATIO XXI.

Item singulare Paradoxum, Peccata æqualia esse.

PLURA de Stultis liceat persequi : non libet , manuduxi et præivi , qui fiat. Addo decantatum , sed et damnatum Paradoxum : «Æqualia peccata esse.» Cicero : «Placet Stoicis omnia peccata esse paria.» (IV Acad.) Idem alibi amplificat et extendit : «Omnia peccata esse paria ; omne delictum , scelus esse nefarium : nec minus delinquere eum , qui gallum gallinaceum , quum opus non fuerit , quam qui patrem suffocaverit.» (Pro Mur.) Laetius ponit , et una causam : «Placet Stoicis æqualia peccata : ut enim Verum Vero magis tale non est , neque Falsum Falso ; ita nec fraus fraude , nec peccatum peccato. Nam et qui centum stadiis Canopo abest , et qui uno , pariter non sunt in Canopo : sic qui parvum vel magnum delinquit , pariter abest a recto.» (In Zen.) Duplex affirmatio ; prior a natura rei ; omne enim Bonum , Verum est , omne Malum , Falsum ; atqui hæc æqualia ; ergo et ista. Deinde , a simili ; quicumque loco aliquo aut meta abest , pauxillo aut longinquo ; tamen abest : omne vitium a Bono abest ; ergo ea parte pariant. Apud Ciceronem , assertio etiam alia. «Peccata paria , quonam modo ? quia nec Honesto quidquam honestius , nec Turpi turpius. Perge porro ; nam de isto magna dissensio est : illa argumenta propria videamus. Ut , inquit , in fidibus pluribus , si nulla earum ita contenta numeris sit , ut concentum servare possit , omnes æque incontentæ sint : sic Peccata quia discrepant , æque discrepant ; paria sunt igitur.» Sed et aliud simile. «Ut gubernator æque peccat , si palearum navem everterit , et si auri : item æque peccat , qui parentem , et qui servum injuria verberat.» (IV De Fin.) Invidiosa hæc , non solum scruposa videntur ; quid ? inter parricidam , et gallicidam non discrimen ? Qui tamen animum peccandi videt , et ab eo peccatum : æqualis ubique malitia , est in materia inæquali. Areopagitæ olim puerum interfecerunt , cui ludus erat hirundinum oculos configere ; videbant

¹ Hæc ex mente Stoicorum.

ccxxviiij J. LIPSII MANUDUCTIONIS

enim pravum illud insitum, et ad hominum exitium erupturum: necaverunt igitur in herba. Talis malitia, in omnibus malis. Discrimen igitur nullum? inquis; et cur leges faciunt, atque aliter aliterque puniunt? Imo aliquod est, nunc dicendum. Primum: «Æqualia quum sint peccata, tamen differunt in isto, quod alia a prava et vix sanabili affectione proveniunt; alia minime.» (Stob. Ecl.) En discrimen, a patrate: alterum ab eo in quem patrant, aut circa quod patrant. Parentem vides? plures tibi in eum adspectus et vincula Natura et Ratio injecit: quæ quum solvis, in pari malitia plus aut pluries peccas. Externum igitur aliquid est, quod discriminat, non in te situm. Cicero in hac re: «Nihil igitur interest, patrem quis necet, an servum? Causa hæc, non natura distinguit; nam et parenti nonnunquam adimi vita sine scelere potest, et servo non potest. Illud tamen interest, quod in servo necando semel peccatur; in patre, multa. Violatur is qui procreavit, qui aluit, qui erudit: multitudine peccatorum præstat, eoque majore pœna dignus est.» (Paradox.) Audiantur et Stobæana Electa, (atque ea pleraque, ut odoror, e Chrysippo sunt) audiantur: «Æqualia quidem Peccata omnia, non sunt tamen similia.» Valde hoc nota, et quæ addunt: «Feruntur enim et manant omnia ab uno Malitiæ fonte, iudicio in omnibus peccatis eodem, id est, pravo; sed per causam externam circa quam iudicia perficiuntur, dissimilia redduntur Peccata (κατὰ ποιότητα) in qualitate. Sicut, omne mendacium est æque mendacium: ut si dicant, Nox est, quum Dies sit; aut Centaurus vivit et existit: illud potest, hoc non potest; ideoque magis mentiar, quam in illo. Sic in Peccatis, quæ omnia mendacia dicas; et quatenus talia, perfecta et æqualia; non tamen in qualitate eadem aut subjecto.» Talia quædam istic legis; nec dubito quin Chrysippus atque illi (nam quamdiu hæc, et quam acriter disputata?) subtiliora alia dixerint, quibus lubet indaganda. Nobis sententia hæc damnata est, et inter errores habita olim Novatianorum. Ambrosius (De Pœnit. c. 1.), atque alii Patrum notant, et, ut dixi, vere et severiter notant. Idem Divus Hieronymus, qui tamen finem et fructum ejus Dogmatis non celat: «Stoicorum quidem est, inquit, delicta omnia paria judicare,

AD STOIC. PHILOS. LIB. III. ccxxix

nec ullum inter Scelus et Erratum discrimen facere. Nos vero , etsi multum inter Peccata distare credimus , tamen satis prodesse ad cautionem dicimus , etiam minima pro maximis cavere. Non cito ad majora procedet , qui etiam parva formidat. » (De Instit. matris fam.) A Cicerone hoc est , qui in isto ipso Paradoxo : « Hac sententia non modo verior , sed ne utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla potest. Quæ vis est enim , quæ magis arceat homines ab omni improbitate , quam si senserint , nullum in delictis esse discrimen? » (III Paradox.) Est sane vetus , si non vera , sententia , nata ante Zenonem natum. Palam in Demosthene : « Pium et justum , sive in parvo aliquis , sive in majore transiliat , eandem vim habet. » (III Philipp.) Germanum hoc Stoicum : et æque extra lineam est , quisquis transivit.

DISSERTATIO XXII.

Sapientem sumere aliquando mortem posse , decere , debere : ex Stoico quidem decreto.

INTER Paradoxa numero , quod acriter et curiose quæsitum assertumque fuit , An Sapiens sponte abeat e vita ? Assertum a nostris dico : nec licere tantum , sed debere. Causæ communes , quia Vita hæc inter Indifferentia est , itemque ipsa Mors : sumi igitur , non sumi posse , uti opportunitas erit. Sicut a convivio satur possum surgere , et abire , ludum , quum libet , relinquere ; tale hic esse. Epictetus : « Cui enim libet , quum lubet , a convivio discedere , neque ultra ludere : etiamne is manens affligitur et nauseat ? non potius , ut ludo , interest quamdiu oblectatur ? » (II Diss. cap. 16.) Modus tantum et occasio has res temperant : « Neque interest multum , mors ad nos veniat , an ad illam nos. Illud imperitissimi cujusque verbum falsum esse , tibi persuade : Bella res est , mori sua morte. » (Sen. Ep. LXIX.) Semper enim tua erit , et maxime quam fecisti. Quid ? januam aliquis hanc mihi claudat ad libertatem ? et nonne hæc (Libertas , dico) , finis aut fructus Sapientiæ est ? torquet aliquis , vexabit , illudet , invitum ? « Non serviam , » aiebat puer ille Lacon , et præcipitem se dedit. « Qui mori didicit , servire dedit : supra omnem potentiam est , certe

ccxxxij J. LIPSII MANUDUCTIONIS

vere non possim. **Honeste**, negant **Catonem** potuisse; **utiliter**, **Atticum**, et tales, qui in extremo senio, aut morbo; nam et **Senectutem** inter causas habent. **Noster**: « De isto feremus sententiam, an oporteat fastidire **Senectutis** extrema, et finem non operiri; sed manu facere. **Prope** est a timente, qui fatum segnis exspectat: sicut ille ultra modum deditus vino, qui amphoram exsiccat, et fæcem quoque exsorbet. » (Ibid.) Sed mox ita decidit, et sententiam pronunciat: « Non relinquam senectutem, si me totum mihi reservabit; totum autem, ab illa parte meliore. At si cœperit concutere mentem, si partes ejus convellere, si mihi non vitam reliquerit, sed animam, prosiliam ex ædificio putrido ruenti. » Animum senecionis nostri vides (talís jam erat, quum hæc scripsit); sed, o **Deus**, quam vegeti ea parte et valentis! **Musonius**, aut quis alius, apud **Stobæum** ista ipsa pulchre: « Sicut e domo exigi videmur, quum locator, pensione non accepta, fores revellit, tegulas aufert, puteum obstruit: ita et hoc corpusculo pelli videor, quum **Natura**, quæ locavit, oculos adimit, aures, manus, pedes. Non moror igitur amplius, sed velut e convivio discedo, nihil ægrescens. » (Serm. III.) Hæc ratio in **Senectute** valet, aut etiam corpore per morbos jam affecto; et quid opus tergiversari, et differre, quod statim est futurum? In pœnas, aut risum vivis:

Cur non ut plenus vitæ conviva recedis,

Æquo animoque capis securam, stulte, quietem? (LUCR. III.)

Quod nostri etiam longius, et ad res lætas, et corpus validum, producunt. **Cato** apud **Tullium**: « Sed quum ab his (quæ secundum **Naturam** sunt) omnia proficiscantur officia: non sine causa dicitur, ad ea referri omnes nostras cogitationes, in his et excessum e vita, et in vita mansionem. In quo enim plura sunt, quæ secundum naturam sunt, hujus officium est, in vita manere: in quo autem sunt plura contraria, aut fore videntur, hujus officium est, e vita excedere. Ex quo apparet, et **Sapientis** aliquando esse officium, excedere e vita quum **Beatus** sit; et **Stulti**, manere in vita, quum sit miser. » (III de Fin.) Hæc germana sunt **Stoica**, sed obscurius dicta: an lux aliqua a **Stobæo**, id est, **Chrysippo**, erit? Aiunt (Stoici) interdum et exitum e vita **Probis**

AD STOIC. PHILOS. LIB. III. ccxxxiiij

Sapientibusque , ex officio multimodis convenire ; et contra , Improbis Stultisque mansionem , etiamsi nunquam curæ habituri sint esse Sapientes. Neque enim vel Virtutem retinere in vita , vel Malitiam ejicere ; sed ex officio vel non officio , æstimandam adjudicandamque esse Vitam , vel Mortem. » (In Eclog.) Lux tenuis , tamen aliqua ; et radium etiam a Plutarcho addamus , qui miratur , si non hoc contra Communes Notiones dictum , « Hominem , cui omnia Bona adsint , quique nullo indigeat ad Felicitatem , huic convenire vita discedere : contra autem , cui nec Boni aliquid est , nec erit , gravia autem et Mala omnia adsunt , et ad finem aderunt , huic non convenire abdicare se vita , nisi aliquid indifferentium ei interveniat. » (De Commun. Not.) Non est , o Plutarche , contra communem sensum , nisi illorum , qui hæc inter Bona aut Mala habent. Nobis sunt Indifferentia : et pulchre philosophus quispiam super ipsa hac re disserens , quum Mortem talem dixisset : « Cur ergo non moreris ? » injecit quispiam ; atque ille prompte : « Quia indifferens est. » Omnino , non statim Sapiens ad eam venit tristibus , lætisque rebus ; sed Officium in consilio habet. Decet me vivere ? vivo. Usus est ? vivo. Nihil horum ? non vivo. Læta me circumstant ? sed tempestatem imminentem video : cur feram ultra Spei aut Metus moras ? « Illum lauda , et imitare , ait Seneca , quem non piget mori quum juvat vivere. » (Epist. LIV.) Neque rem magnam facies ; quamdiu est istud vivere ? hodie , cras , post mensem , annum ejicieris , unde non lubet exire. Ad summam , Vita est quasi tunicula ; ut illam si me stringit et molesta est , abjicio ; aut si etiam indecora est , exuo : tale in hac animi veste. Neque soli Stoici ista : Plato , qui adversarius validus censetur , ubi judicio maxime disserit , istuc fere abit. Inter leges optimæ illius reip. est hæc : « Quid si autem aliquis , inquit , maxime propinquum et familiarem interfecerit ? id est , seipsum. Hunc talem damnamus , et probris afficimus , quæ sequuntur : si tamen fecerit , neque civitatis decreto jussus , neque intolerabili aliquo et inevitabili Fortunæ casu adactus , neque ignominia pauperis et non sustentandæ vitæ adductus. » (Lib. IX , De Leg.) Vides exceptiones poni , quas fere nostri ; etsi magis (fatendum est) re-

ccxxxiv J. LIPSII MANUDUCTIONIS

strictas ; nam excipit « Damnationem publicam , » qualis in Socrate, et Seneca fuit : excipit « Graves casus : » excipit extremam « Paupertatem et ignominiam : » ad quæ capita, reliqua fere trahas. Culpat duntaxat eum , « qui ignavia, et timidi animi imbecillitate injustam sententiam in se tulerit , exsecutusque sit. » Et nos hercle damnamus. Sed quam multi alii ad αὐτοχειρίαν (*sui interfectionem*) istam monitis vel factis ducunt ? Ajax apud Sophoclem :

Δισχρὸν γὰρ ἄνδρα τοῦ μακροῦ χρήζειν βίου,
Κακοῖσιν ὅστις μηδὲν ἐξαλλάσσεται·

Nam turpe vitam diutinam viro peti,

Malis eum quæ liberatura haud siet. (In Ajace flagellif.)

Et post pauca ejus sententiæ :

Ἄλλ' ἢ καλῶς ζῆν, ἢ δὲ καὶ τεθνημέναι

Τὸν εὐγενῆ χρεῖ·

Sed aut honeste vivere, aut statim mori

Generosum oportet.

Quid Plinius ? ille vero « Terram matrem etiam venena , nostri miseram, instituisse » credi vult : ut scilicet : « facillimo haustu, illibato corpore, et cum toto sanguine exstingueremur, nullo labore, *sitientibus similes.* » (Lib. II, cap. 63.) Et hercle jam olim viri primarii, atque ipsi Reges, venena ad manum habere soliti, ad hunc subitum aliquem usum. Livius : « Regio more, ad incerta Fortunæ, venenum sub custode promptum. » Ecce et ministrum e fidis, huic custodiæ. Neque nescio infinitos usurpasse : quid tamen ? Abstinencia sive Inedia mitior meliorque videri possit ; si quid fas in mala re bonum dici. Illa lente, et sine vellicatione aut pugna, quam venena adferunt, et septimo fere die tollit. Plinius : « Homini non utique (id est, non certo et semper, etsi plurimum) septimo die letalis Inedia : durasse et ultra undecimum plerosque certum est. » (Lib. VII, cap. ult.) A robore et constitutione interna hoc pendet. Sicut in Azano Bassa Turcico, qui nostra memoria Algerio in Africa præfuit ; is supra modum bene habitus et pinguis, de medicorum sententia abstinere cœpit, eoque paulatim produxit, ut septem totos dies inediam ferret, sine noxa ; imo macresceret, id est, revalesceret in multos deinde annos. Exempla autem, qui se subduxerint e vita,

si vel magnorum tantum virorum adferam , quis finis sit ? aut quid factius faciam ? rationibus enim in hac re , aut irrefragabili certe auctoritate pugnandum sit , ut est divina ; et hæc damnat. Omitto igitur , duobus contentus , quæ sunt culminum ipsorum Porticus nostræ. Zeno jam nonaginta octo annos natus , cætera valens atque integer , quum e schola veniens pedem offendisset lapsusque esset , manu terram pulsans , Euripideum illud occinit : « Venio , quid appellas me ? » et domum regressus sponte vitam posuit. Cleanthes , ulcere in ore nato , quum suasu medicorum abstinuisset se cibo biduum , meliusque jam factum esset , iisdem ad cibum revocantibus , abnuit : « Nec majore viæ parte confecta , se rediturum. » Ita inedia obiit. Hæc pro Stoicorum sensu dicta sunt , quibus placita interim spontanea hæc ἐξαγωγή , plene et libere , sed pro illorum.

DISSERTATIO XXIII.

Decretum hoc rejectum , et ostensum non licere , non debere , mixtis rationibus testibusque.

AUD. Heus tu , an non aliquid inclinas ? LIPS. Absit : respuo. Quod accuratius dixerim , candide et magno a me animo factum. Causæ prævaricari numquid debui ? et pleraque omnia igitur attuli , nec dicta iis subduxi , quia vincere constitui , non circumscribere. Ecce enim omnes istos aliosque colores una Veritatis spongia jam ibo detersum. Audi , et intende. Aio plerisque omnibus priscæ et veræ Sapientiæ , sententiam hanc damnatam. Homero in primis : apud quem hoc votum exprimitur :

Βουλοίμην κ' ἐπάρχουρος εἶναι θετεύμεν ἄλλω
 Ἄνδρϊ παρ' ἀκλήρω , ᾧ μὴ βίσιος πολὺς εἶη ,
 ἢ πᾶσιν νεκύεσσι καταφθιμένοισιν ἀνάσσειν
 Eligam ego , vel in agris vivens inservire
 Pauperem apud dominum , cui nec sit copia victus ,
 Quam functus functis dare jura , atque imperitare. (ODYSS. λ. 498.)

Item magno Pythagoræ ; qui « vetat , (ait Cicero) injussu Imperatoris , id est , Dei , de præsidio et statione vitæ discedere. » (De Senect.) Quid Platoni et asseclis ? communis hæc assértio , « Piis omnibus retinendum esse animum in custodia corporis ,

nec injussu ejus, a quo ille est datus, ex hominum vita migrandum esse; ne munus humanum, adsignatum a Deo, defugisse videamur.» (Cic. in Somn. Scip.) Et Apuleius inter illius dogmata: «Sapiens corpus non relinquet invito Deo. Nam etsi in ejus manu est mortis facultas, et quamvis sciat se terrenis relictis consecuturum esse meliora; nisi perpetiendum istud lex divina decreverit, accersire tamen eum mortem non debere.» (De Philos.) Sicut enim quos magistratus in carcerem aut custodiam dedit, nisi ejus venia non exeunt; si faciunt, pœnam sibi adaugent: ita si quis velut furtiva discessione e vita abit, non vitari miseriam, sed cumulari. Talis enim anima metu, dolore, odio fecisse id videtur; quas passiones secum aufert, et his velut sordibus infecta, non venit ad liberos purosque illos locos. Virgilius Platonissans:

Proxima deinde tenent mœsti loca, qui sibi letum
 Insontes peperere manu, lucemque perosi
 Projecere animas; quam vellent æthere in alto
 Nunc et pauperiem, et duros perferre labores!

Una duntaxat mors licita, atque adeo laudata; illa, quum Anima corporeas illecebras, adhuc in corpore constituta, contemnit, et soluta illis vinculis cælo et sideribus meditatione inferitur de qua sentimus, quum dicimus, «Philosophiam mortis studium esse.» Talia, et plura, Platonici: jam Aristoteles, palam hanc spontaneam mortem damnat; atque id ratione. Ait enim tantum abesse, ut viri fortis aut magnanimi talis exitio sit, ut contra timidi et ignavi. Verba ejus: «Mori ob inopiam, aut amorem aut aliud molestum, non est fortis viri, sed timidi. Mollities enim fugere difficilia et aspera, neque mortem, ut bonum sustinet sed malum fugiens.» (III Ethic. ad Nicom. cap. 7, et ad Eudem. lib. III.) Euripides Herculem loqui consimiliter facit.

Ἐσχιψάμην δὲ, καίπερ ἐν κακοῖσιν ὄν,
 Μὴ δειλίαν ὄφλω τιν', ἐκλιπὼν φάος.
 Ταῖς συμφοραῖς γὰρ ὅστις ἄνχ' ὑφίσταται,
 Ὅν δ' ἀνδρὸς ἂν δύναισθ' ὑποστῆναι βίλος.
 Consideravi ego, malis etsi obrutus,
 Ne quis timorem, vita abire, censeat:
 Nam qui malis subsistere haudquaquam est potis,
 Nec ille contra tela subsistat viri.

AD STOIC. PHILOS. LIB. III. ccxxxvij

Et apud Curtium pulchre : « Fortium virorum est, magis mortem contemnere, quam odisse vitam. Sæpe tædio laboris, ad vilitatem sui, compelluntur ignavi; at virtus nihil inexpertum omittit. Itaque ultimum omnium mors est, ad quam non pigre ire satis est. » (Lib. V.) Est ergo Ignaviæ : quid, quod Sævitiæ etiam est? Immergis in te ferrum, aut venenum : et id quod alteri factum horreas, in te prompte usurpas. Varro ad hos tales :

Quamnam te dicam esse feram,
 Qui manu corporis fervidos
 Aperis lacus sanguinis,
 Atque vita te levas
 Ferreo ense ?

Adde injustitiam. Quæ enim lex divina aut humana permittit innocentem tollere? quæ indemnatum tollere? Si tu alium, culpæ et poenæ, vel te iudice esset : qui magis te poteris? Egregie Augustinus : « Hoc fecit illa, illa sic prædicata Lucretia : innocentem, castam, vim perpressam Lucretiam Lucretia insuper interemit. Proferte sententiam leges, iudicesque Romani. » (I De Civit. cap. 19.) Denique dicam et Stultitiæ esse. Quis enim nescit, impetu hoc sæpius et furore quodam, et fervida impatientia, quam consilio aut deliberato fieri? Quintilianus attestabitur : « Non fiunt ista, nisi subito; nec quisquam (præsertim nulla gravi præcedente causa) spiritum ratione deposuit. » (Declamat. cccxlii.) Postremo, an non contra Naturam est? nec ipse Zeno diffitebitur, Mortem esse inter ea quæ illa rejicit et adversatur. Est, inquam, ita Indifferens, ut tamen inter *Apoproegmena* sive *Rejectanea* sit. Ne sit mala, tamen habet mali speciem : et « sui cuique amor est, et conservandi se permanendique insita voluntas, atque aspernatio dissolutionis. » (Sen. Epist. lxxxii.) Cur igitur, quod aspernandum erat, sumis? Cur tantum momenti in aliis illis Indifferentibus ponis, ut ad hoc tam triste decurras? Augustinus belle vobis hic insultat : « Quæ mala Stoici, inquit, miror qua fronte Mala non esse contendunt; quibus fatentur, si tanta fuerint, ut Sapiens ea vel non possit, vel non debeat sustinere, cogi eum mortem sibi inferre, atque ex hac vita emigrare. » (De Civ. xix. c. 4.) Misera Beatitudo, quæ desi-

ccxxxviii] J. LIPSII MANUDUCTIONIS

nere et exstingui ob Indifferens aliquod debeat. Itaque ipsi Scitici, molestiores saepe et sapientiores voces spargunt a Vero abacti. Epictetus aibi fervidorum istorum vota aut tedia commemorat: « Epictete, nos corpusculi hujus vinculis adstringi diutius non possumus, cibum potumque dando, dormiendo, lassii sumus. Nonne Mors mala non est? nonne cognati deorum sumus, atque inite venimus. Sine tandem liberari compedibus istis, atque illis evadere. Haec latrones, fures, judicia sunt, et quos tyrannos vocant, qui potestatem sibi in nos sumunt ob hoc corpusculum, et quae adhaerent. Sine ostendamus eis, quam nihil in nos habeant visus. Libet, libet abire. » (I Dissert. cap. 4. Haec isti: quid autem ipse? « Mihi vero dicendum est, inquit: Homines sustinete, Deum expectate, donec ille signum dederit, et solverit vos hoc ministerio, tunc ad eum redite. Nunc autem in presenti orate equo animo, et inverte regionem istam, in qua vos collocavit. Enimvero exiguum tempus hujus incolatus, et facile nec grave est, qui sic sunt affecti. » O vere hic Epictetum! id est, divinum. Sed et Seneca noster saepe temperat: « Vides quosdam, inquit, optantes mortem, et quidem magis quam rogari solet vita. Nescio utros existimem maiorem nobis animum dare, qui deprecant mortem, an qui hilares eam quietique operiuntur; quoniam illud ex rabie interdum ac repentina indignatione fit; haec ex judicio certo tranquillitas est. » Ep. xxx. Alibi talia notes; sed etiam alia, neque in una parte constitierunt. Sed quid lusoria haec tela spargo: decretoriis opus est, Deus, Deus inquam, vetat injussu suo abire: quid disputamus, aut nugamur? Vox ejus Sacris nostris prodita. *Non occides*: quem? non te, non alium: et scito illum vitae dominum tantum, qui dedit. Itaque patientiae exempla infinita apud nos sunt: et vita in molestiis transacta: et tormenta tolerata; et mors ipsa ob pietatem obita, sed obita, non sumpta. Atqui exempla etiam alia, dicet quispiam. Samson ille, per quem mira Deus operatus, non se ruina domus, cum aliis oppressit? Razias Judeus se gladio percussit, ne in hostium potestatem veniret, et mox de muro deiecit, denique et intestina visceribus suis sparsit? quod Sacra ita narrant, ut speciem probare habere videantur. (II Mach. cap. 14.) Respondeo, de

AD STOIC. PHILOS. LIB. III. ccxxxix

nsone , nihil sine Deo , imo jussione ejus factum. Instinctus fuit : et « spiritus latenter hoc jusserat (Augustini verba), qui illum miracula faciebat. » (I De Civit. cap. 21 et 26.) Simile in ille Doctor in virginibus censet , quæ mortem sumpsisse , ne larentur , leguntur. Ut in Sophronia , quæ Maxentii libidinem ulit , gladium in se admisit : ut in Pelagia , quæ flumine ultro rgi , quam a milite pollui , elegit. Monitum aut jussio Dei hic que præsumenda : et « quis obedientiam in crimen vocet ? s obsequium pietatis accuset ? » (Ibid.) De Razia , haud æque mptum definire est. Factum ejus probum ? ambigitur , neque ra dicunt , nisi Nobiliter et Viriliter fecisse : Bene aut Lau- iliter non dicunt. Et fatendum est , Judæos posteriores a mo- us gentium paulatim aliquid sumpsisse ; a quibus certe fuit , od tam crebræ illæ sui cædes leguntur in excidio Judææ atque is , quod Josephus descripsit. Enimvero cum Augustino tuto inimus : « his exceptis , quos vel Lex justa , vel ipse fons Justi- Deus jubet occidi , quisquis hominem , vel seipsum , vel quem- et occiderit , Homicidii crimine innecti. » Et nulla tamen , quies , exceptio est ? Quid igitur si Magistratus aut Princeps ortem mihi indicat , non possim aut debeam exsequi ? Fuere im , et sunt tempora aut regiones , quibus id fiat. Sub Tiberio , rone , Domitiano , commune mittere Tribunum aut Centurio- m , et extremam necessitatem denunciare. Si quis pareret , et ortem occuparet ; manebant testamenta , justa funeris , pretium it Tacitus) festinandi. Sin autem ; ecce carcer , carnifex , laqueus , emoniæ , fiscus. Apud Japanes etiam hodie usitari aiunt , ut ex offensus nobilium alicui mandet , « Abi , ventrem tibi scinde » : ille pareat , faciatque. In his igitur talibus , ecquid dicendum ? rimum , quid Stoici , videamus ; nam et illi hic aliquid de- rruunt. Seneca : « Aliquando , etiamsi certa mors instabit , et estinatum sibi supplicium sciet , non commodabit Sapiens pœnæ æ manum. Stultitia est , timore mortis mori. Veniet qui cecidat : expecta , quid occupas alienum negotium ? » (Epis- la LXX.) Propior neganti hic videtur : sed statim cum distinc- tione tamen aliqua , etiam admittit. « Non possis , inquit , de re a universum pronuntiare. Multa enim sunt , quæ in utramque

partem possunt trahere. Si altera mors cum tormento, altera simplex et facilis, quidni huic injicienda sit manus? Quemadmodum navim eligam navigaturus, domum habitaturus; ita mortem utique, qua sum e vita exiturus, meliorem.» Definit ecce, eligi posse et debere viam ejus mitiorem: et ipse a Nerone mori jussus, fecit. Quid autem nostri hic Theologi? firmiter nescio, et audio in Scholis dissentire. Si tamen vere dicimus Legem et Magistratum posse occidere, cur non etiam tali et tali modo, vel manu? Quum mihi jubent, cur non paream? Jubeant, dico; nam aliud fortasse, si tantum permittant. Enimvero et hoc evenit, ac quæri potest. Ecce Massiliæ olim, «cicutæ venenum publice custodiebatur, quod daretur ei, qui causas Sexcentis (id enim Senatus ejus nomen erat) exhibuisset, propter quas mors esset illi expetenda.» (Valer. II, cap. 6.) Illi audiebant, cognoscebant, definiebant. Idem in Græcia alibi, et insula Ceo. Quid igitur? an illis approbantibus, qui jus vitæ necisque in me habent, licebit? Non opinor, nec enim ipsi adigunt, sed euntem te ultro non sistunt. Decreto tuo comites, non auctores se præbent. Sed omitto, et satis habeo universe docuisse, Mortem arbitrii nostri non esse: nec Stoicis me, hac parte, suffragium dare. Eamus porro.

DISSERTATIO XXIV.

Conclusio, et ad Exercitium adhortatio; cui tria adjumenta vel instrumenta data, Exempla, Conversatio, Examen.

QUO autem? nam ad metam venimus, nec super Decretis plura mihi video dicendum. Hortandus tantum es, in animum dicta admittere, ad usum et opus exserere, id est, facere, fructum. AUD. Admittere hæc, tuo quoque judicio, alta sæpe nimis et grandia? LIPS. Admittere; sed cum hac prænotione, talia interdum esse; bono tamen et utili quodam fine. Exemplaria quædam ista perfectæ Virtutis sunt: adnitere, citra consistes. Cicero hoc, ad Catonem: «Mihi videntur præceptores vestri et Virtutis magistri fines officiorum paulo longius protulisse: ut quum ad ultimum animo contendissemus, ibi tamen ubi oporteret, consis-

AD STOIC. PHILOS. LIB. III. ccxij

emus'. » (Pro Murena.) Contendamus, mi Auditor, atque
 am consistamus; nunquam facturi, nisi Scientiæ Usum et Exer-
 ium adhibemus. Sicut « parum est audisse (ait Epictetus) pro-
 s Drachmas accipiendas, falsas rejiciendas esse; sed opus est
 ultate probandi et discernendi » (I Dissert. c. 7) : ita haud
 magno de Bonis Malisque audisse; tractanda sunt et pernos-
 nda usu; tum hæc fugienda, illa amplectenda. Quid juvat
 a omnis dissertio et indagatio, si ea tantum? « Non enim qui
 mone sapit, is mihi sapit (ait vir sanctus), nec qui linguam di-
 tam et volubilem habet, mentem autem inconstantem et indoc-
 n : sed magis, qui pauca de Virtute disserit, multa autem
 tis ostendit, et fidem verbis suis ipsa vita conciliat. » (Greg.
 teol.) Sed et cum Seneca monemus : « Pars virtutis disciplina
 nstat, pars exercitatione. Et discas oportet; et quod didicisti,
 endo confirmes. » (Epist. xciv.) Diogenes Cynicus dicitabat:
 Nihil omnino in vita, sine exercitatione recte perfici, hanc
 tem posse omnia evincere. » Vera sunt : nec militem, nec
 letam; nec in ulla re artificem solis præceptis, sine ista præ-
 s : non item in Sapientia, quæ ars est vitæ. « Zeno Stoicus
 pud Clementem) dicitabat, malle se unum videre Indum qui
 onte flammis absinnatur, quam omnes de Patientia audire et
 cere probationes. » (II Strom.) Quod si aliena facta sic mon-
 nt et juvant, quid tua? Tria autem ad Exercitium utiliter
 situendum conducent, Exempla, Conversatio, Examen. Exem-
 a et a veteribus licet sumere, quos jure miramur; atque
 am e notis aut novis deerunt, quos in tali re imitere. « Opus est
 , ad quos mores nostri seipsi exigant : nisi ad regulam, prava
 n corriges. » (Sen. Epist. xi.) Sed Conversatio juvabit maxi-
 e; de qua Seneca : « Nulla res magis animis honesta induit,
 biosque et in pravum inclinantes revocat ad rectum, quam bo-
 rum virorum conversatio. Paulatim enim descendit in pectora,
 m præceptorum obtinet, frequenter audiri, aspici frequenter.
 ccursus mehercule ipse Sapientium juvat; et est aliquid quod ex
 agno viro vel tacente proficias. » (Ep. xciv.) Quid imo juvabit

¹ Ita lege sine negatione : quæ male in quibusdam libris.

ccxlij J. LIPSII MANUDUCTIONIS

ille ipse vel cogitatus? Nam et Senecæ hoc monitum admitte: « Aliquis vir bonus eligendus est, ac semper ante oculos habendus, ut sic tanquam illo spectante vivamus, et omnia tanquam illo vidente faciamus. » (Ep. XI.) Sicut Pædagogum pueris damus, qui ducat et coerceat: sic tener adhuc « animus aliquem habeat, quem vereatur, cujus auctoritate etiam secretum sum sanctius faciat. » (Ibid.) Neque aliud signum certius progressionis in Virtute et profectus, quam Bonos sic amare et admirari. « Qui sic aliquem vereri potest, cito erit verendus. » (Ibid.) Ac tertium, auxilium, Examen est; super omnia efficax, meo animo, et salubre. Dupliciter adhiberi potest, Ab aliis, et A sese. Ab aliis, ut si cui doctores ac magistri sunt; aut si quo in cœtu talis disciplina. Uti olim apud Indos sapientes, quos Gymnosophistas dicebant; de quibus Apuleius: « Igitur ubi mensa posita, priusquam edulia apponuntur, omnes adolescentes ex diversis locis et officiis ad dapem conveniunt. Magistri perrogant, quod factum a lucis ortu, ad illud diei, bonum fecerint? Hic alius se commemorat inter duos arbitrum dilectum, sanata similitate, amicos ex infensis reddidisse: inde alius, sese parentibus quippiam imperantibus obedisse: alius, aliquid meditatione sua reperisse, vel alterius demonstratione didicisse. Qui nihil habet afferre cur prandeat, impransus ad opus foras extruditur. » (I Florid.) O pulchrum institutum! et numquid vel apud Christianos, melius possit? Sed ubi hoc non est, ad Pythagoreum illud transeundum: et « quid quoque die dixeris, audiveris, egeris, vespere commemorandum. » (Cicer. de Senect.) Hoc est, Apud te, quod dixi Examen instituere, et ipsum tibi velut censorem aut judicem ferre.

Πῶς παρίστην; τί δ' ἔριξα; τί μοι δεῖν οὐκ ἐταλίσθη;

Quid prætergressus? quid gestum in tempore? quid non?

(LAERT. PYTHAG.)

Faciebat hoc P. Sextius, laudatus nobis antea vir, « ut consummato die, quum se ad nocturnam quietem recepisset, interrogaret animum suum; Quod hodie malum tuum sanasti? cui vitæ obstitisti? qua parte melior es? » (Sen. De Ira III, c. 37.) E noster ille Seneca, in aula, in conjugio, in studio semper

AD STOIC. PHILOS. LIB. III. cexliij

negotio, quod miremur, usurpavit. « Utor, inquit, hac potestate, et quotidie apud me causam dico. Quum sublatum est lumen, et conticuit uxor moris mei jam conscia, totum diem meum scrutor, facta ac dicta mea remetior. Nihil mihi ipse abscondo, nihil transeo, quare enim quidquam ex erroribus meis timeam, quum possim dicere, Vide ne istud amplius facias; nunc tibi ignosco. » O vel hoc argumento virum bonum, virum magnum! et qui non scripsit sensitque solum talia, sed fecit! nos quoque, tu meus, et Examen hoc, stimulum et protelum Virtutis, quotidie adhibeamus. « Quid enim pulchrius hac consuetudine, excutiendi totum diem? qualis ille somnus, post recognitionem sui, sequitur? quam tranquillus, altus, ac liber? quum aut laudatus est animus, aut admonitus, et speculator sui censorque secretus judicat de moribus suis! » (Ibid.) Et in his monitis te dimitto: Sapientiam, et doctores ejus ama, et me, qui conatus esse.

L. ANNÆI SENECAE

DE IRA

AD NOVATUM

LIBER I.

ARGUMENTUM LIBRI PRIMI.

Libri *De Ira* scripti inter philosophiæ primos videntur, certe inter eos quos habemus. Susplicamur ex verbis Senecæ, lib. III, cap. XVIII, modo *C. Cæsar Sex. Papinium, cui pater erat consularis, Belliennum Bassum, quæstorem suum, flagellis cecidit. Ait, modo: Jam nunc recenti facto. Immo ipso Caligula vivo, e cap. sequenti: Quod tantopere admiraris, isti belluæ quotidianum est: ad hoc vivit, ad hoc vigilat, ad hoc lucubrat. Sane hæc omnia de homine qui est, non fuit. Scripsit tunc igitur: sed non edidit (melior illi mens), etsi statim opinor ab ejus morte.*

I-II. Irati habitus et species externa, et ea fœdissima, una cum, iis quæ iram erupturam indicant atque sequuntur, initium libri constituunt. — III-IV. Transit deinde ad iræ notionem exponendam, aliorum definitionibus adjectis et dijudicatis, contra quas eam quam ipse dederat, defendit. Annexa est quæstio, an in feras ira cadat: qua quidem negata, iræ quædam species describuntur. — V-VI. Deinceps sequitur prima quæstio, an ira secundum hominis naturam sit: cui aptam esse negat ex ipsa naturæ humanæ indole; quin etiam a puniendo alienam esse iram docet. — VII-XII. Deinde quum Peripateticis placet, iram non omnino vi sua carere bona, et maximi ad virtutem bellicam momenti esse, nec a bello abesse posse, Seneca iram non solum inutilem, sed adeo funditus tollendam suadet contenditque. Ac primum docet fieri non posse, ut moderetur iram, qui semel ab ea abripi se passus sit, quippe quæ virtutem et opprimat et expellat, ut virtuti nullum auxilium afferre queat. Deinde nec bellatori quidem suppetias ferri ab ira ostendit, utpote quæ, nisi regatur, sævissima excitet pericula, ideoque iis qui ei obtemperant, manifesto sit exitio. — XIII-XVI. Quibus expositis, immoratur potissimum Peripateticorum decretis de affectibus humanis et regendis et limitandis. Quæ propterea inprimis falsa pronuntiat, quod ira nec ideo bonum quid esse possit, quoniam incrementum ejus omni bono et virtute careat: quippe quo major, hoc fiat pejor. Sapiens itaque improbo non irascetur: nostra enim propensio in vita nos commonefecit, ut ignoscamus: nec pœna cum ira conjuncta esse debet. Sic transit oratio ad dis-crimen, quod inter iram et rationem, quam quidem judex, quamvis severus, sequi debeat, intersit: ira autem eum haudquaquam decessit. Finis libro imponitur iræ descriptione ad Peripateticos refellendos instituta, atque propemodum repetita.

L. ANNÆI SENECAE

DE IRA

LIBER PRIMUS.

EXEGISTI a me, Novate¹, ut scriberem quemad-
modum posset ira leniri : nec immerito mihi videris hunc
pue affectum pertimuisse, maxime ex omnibus te-
ac rabidum. Cæteris² enim aliquid quieti placidique
: hic totus concitatus, et in impetu doloris est³: armo-
sanguinis, suppliciorum minime humana furens⁴
itate : dum alteri noceat, sui negligens, in ipsa

SUMENTUM. Describit iræ ha-
xternum, quo quidem se in-
et signa iræ affert eorum si-
que furenti propria esse

Hanc descriptionem, quæ
ua non caret, etsi uberiorem
ceris, iterat II, 35; III, 3, 4:
ubie propterea, quod a se vix
ire potest Noster, ut mate-
escribendæ rei perquam ido-
nactus e manibus dimittat,
amen prætermittere interdum
fuisset. Similes descriptiones
es ap. *Mosen Mendelss. phil.*
II, 34, 35, et *Engel. Mi-*
I, 206.

: Novatus est M. Annæus No-
Senecæ frater, qui postea Jun.
dictus est, quum a L. Jun. Gal-
quodam adoptatus fuisset. Ap-
e ad eum missi sunt isti *De Ira*
quum mansuetudine et modes-

tia commendatissimus fuerit; quod
vel ex his intelligas quæ, quum in
Achaia proconsul esset, Judæis dixit
qui ante illius tribunal D. Paullum,
tunc Corinthi agentem, superstitionis
novæ reum duxerant. « Si quidem
esset iniquum aliquid, aut facinus
pessimum, o viri Judæi, recte vos
sustinerem: Si vero quæstiones sunt
de verbo, et nominibus, et lego ves-
tra, vos ipsi videritis: judex ego
horum nolo esse. » Vid. Act. Apost.
XVIII, v. 12, 13 sq.

2. *Cæteris.* Nempe affectibus

3. *Est pro constat, continetur.*

4. *Furens* est antiqua lectio ab om-
nibus scriptis exhibita, quam Edd.
in *fruens*, Muretus in *feroens* sine
causa idonea mutaverunt. *Furentium*
signa mox occurrunt: lib. III, cap. 3,
homo in hominem furens, etc. Pro-
inde reduxi.

irruens tela ¹, et ultionis secum ultorem tracturæ
 2 dus. Quidam itaque e sapientibus viris iram dix
 brevem insaniam ³; æque enim impotens sui est, di
 oblita, necessitudinum ⁴ immemor, in quod cœpit
 tinax et intenta, rationi consiliisque præclusa, vani
 tata causis, ad dispectum ⁵ æqui verique inhabilis

1. *In ipsa irruens tela.* Eodem fere modo iram describit Juven. Sat. VI, v. 648: « rabie jecur incendente, feruntur Præcipites; ut saxa jugis abrupta, quibus mons Subtrahitur, clivoque latus pendente recedit. »

2. *Ultionis secum ultorem tracturæ avidus.* Locus in codd. corruptus, ut qui dant: *Multam rem tractare*, nullo sensu. Donec meliora edoceamur, Scriverii conjecturam, ex Erasmi et Mureti emendationibus enatam, et a Gronovio avo docte probatam, amplectamur, Seneca quippe haud indignam. Inest autem acumen, quod Noster amat, e. c. Nat. Q. lib. V, c. 18. « Bellum scilicet et obvius in litore hostis, et trucidandæ gentes tracturæ magna ex parte victorem. » Ep. 101, « trahere animam tot tormenta tracturam »: alia exempla dat Gronov. ad h. l. — *Ultionis.... tracturæ*, quod explicari possit: « Ex qua novus ultor oriatur. » Nam qui illatum malum ulciscitur, malum ipse infert cujus mox altera ultio repetenda est. Quod sic Æschylus in Choephoris, v. 453: Ἄρης Ἄρει ξύμβαλλει, δίκαι δίκαι; et supra v. 392, sqq. dixerat... Νόμος μὲν φονίας σταγόνας χυμένας ἐς πέδον ἄλλο προσαιτεῖν Αἴμα. Cf. et jam quomodo eandem sententiam expresserit magnus Racine, *Britannicus*, act. IV, sc. 3. Quamvis supra propositus sensus et rationi plane congruus sit, et allatis auctoritatibus optime confirmetur, tamen propter ambiguam vocem *ultorem* alio modo locus hic intelligi po-

test, scilicet: « Avidus ultionem ipsum qui ulcisci vult in tractura est. » Hunc locum sicgit *Lagrange*: « Elle poursuit geance, dût-elle y succomber. ego sensum antepono, quod cibo *irruens* omnino consentiat, *ultorem* non tunc voci *ultio* poni posse videtur, et quod id dicat ipse Seneca hoc ipso cap. 5, 2: « Ira in periculum modo deducat, descendere. »

3. *Quidam itaque e sapientibus viris iram brevem furorem*, sive *E* qui, Cicerone teste, *initium* i dixit, respexisse videri potest ter conferri potest, Jo. Stobæ XVIII, (XX.) p. 154. sqq. ed. ner. Philemon poeta comicus (μαινόμεθα πάντες, ὅποταν ὄργη ζόμενον νόμιζε τοῦ μαινομένου διαφέρειν. Apollonius Maced p. 158), τῆς ὀξυθυμίας τὸ ἄνθος iracundiæ flos furor. Cæterum teles ibidem iram appellat a belluinum (πάθος θηριῶδες), causam, calamitatis sociam et dedecoris auctorem, opurciem, ad hæc perditionis or Quæ hic a Nostro vividius elat

4. *Necessitudinum*, id est, quorum, amicorum, uno venium de quibus Gallice *di liens*. Ed.

5. *Ad dispectum*, id est, sciendam et discernendam ju

imillima quæ super id quod oppressere franguntur. tem scias non esse sanos quos ira possedit, ipsum 3
 n habitum intuerè : nam ut furentium certa indicia
 audax et minax vultus, tristis frons, torva facies,
 s gradus, inquietæ manus, color versus 2, crebra
 mentius acta suspiria ; ita irascentium eadem signa
 Flagrant, et micant oculi, multus ore toto rubor, 4
 ante ab imis præcordiis sanguine 3, labia quatuor-
 lentes comprimuntur, horrent ac subriguntur ca-
 spiritus coactus ac stridens, articulorum se ipsos
 entium sonus, gemitus, mugitusque, et parum ex-
 is vocibus sermo præruptus, et complosæ sæpius
 s, et pulsata humus pedibus, et totum concitum cor-
 magnasque minas agens 4, fæda visu et horrenda
 depravantium se, atque intumescantium. Nescias
 magis detestabile vitium sit, an deforme 5. Cætera 6 5
 bscondere, et in abdito alere : ira se profert, et in
 exit, quantoque major est, hoc effervescit mani-
 s. Non vides, ut omnium animalium, simul ad no-

vir iratus « fas atque nefas
 sine libidinum Discernit. »
 I, Od. 18, v. 10 et 11. Ed.

nis. Tò ruinæ rariore potes-
 edificii, aliisve corruentibus
 r; sic ap. Liv. XLII, 63,
 tendere ruinas; » Virgil.,
 129 « Cæli ruina. »

r versus. Scilicet rubens prius
 pravum mutatur; nam mox si
 accenseant, candentes fiunt
 cuntur; unde ad iram desig-
 usitata et exardescere et in-
 ere. Ed.

grant... ab imis præcordiis
 e. Eadem omnino iræ signa
 Ovidius, de Arte Amator.
 v. 503. « Ora tument ira, ni-
 t sanguine venæ; Lumina

Gorgoneo sævius igne miant. » Ed.

4. *Magnasque minas agens*, lect.
 var. *magnasq. iræ m. cò iræ* pro glos-
 semate habeo, a margine, ubi expli-
 cative additum, in textum intruso.
 Lipsii *magn. intra m.* Senecæ adver-
 satur, quippe habitum externum irati
 descripturo. Cæterum displicere po-
 test, quod a finitis ad indefinitum
 quid delabitur, *magnasque m. a.*

5. *Deforme*. Ut enim pulchris decus
 quoddam lacrimæ adjiciunt, sic ip-
 sam pulchritudinem iræ impetus de-
 format: unde quidam fabulantur fœ-
 minam quamdam quæ in id vitium
 prona erat, oblato speculo dum desæ-
 viret, in melius statim mutatam. Ed.

6. *Cætera*, supple vitia, ut supra
 (§ 1) post *cæteris*, affectibus. Ed.

6 cendum insurrexerunt, procurrant notæ, ac tota corpora solitum quietumque egrediantur habitum, et feritatem suam exasperent? Spumant apris ora, dentes acuuntur attritu¹, taurorum cornua jactantur in vacuum, et arena pulsu pedum spargitur²: leones fremunt, inflantur irritatis colla serpentibus³, rabidarum canum tristis adspec-

6 tus est. Nullum est animal tam horrendum, tamque perniciosum natura, ut non appareat in illo⁴, simul ira invasit, nova feritatis accessio. Nec ignoro, cæteros quoque affectus vix occultari; libidinem, metumque, et audaciam dare sui signa, et posse prænosci; neque enim ulla vehementior intra cogitatio est, quæ nihil moveat in vultu. Quid ergo interest? quod alii affectus apparent, hic eminet⁵.

1 II. Jam vero, si effectus ejus damnaque intueri velis, nulla pestis humano generi pluris stetit⁶. Videbis cædes ac venena, et reorum mutuas sordes⁷, et urbium clades⁸,

1. *Spumant... attritu*, scil. arborum. Hesiod. Scut. Hercul. 388. Κάκρος χαυλίεδων..... θήγει δὲ πρὸς λευκὸν ἰδόντα Δοχμωθεὶς, ἀφρὸς δὲ περὶ στόμα μαστιγῶντι Λεῖβεται κ. τ. λ. fere expressa vides.

2. *Taurorum cornua.... spargitur*. Hæc Virgilio, Æn. XII, 104-106, sublecta esse videntur. Totus hic locus disjecta poetæ membra continet.

3. *Inflantur.... serpentibus*. Virg. Æn. II, 381: «Attollentem iras et cærulea colla tumentem» Ed.

4. *In illo simul* a Gronovio a 10 e Codd. repositum est: antea erat in edd. *in illo ubi*. Simul esse i. q. simul atque, postquam, nunc notissimum est. Alioqui Noster amat τὸ *ubi*, eadem potestate.

5. *Eminet*. Sic Tullius In Verr. de Suppl. § 170: «Ardebant oculi, toto ex ore crudelitas eminebat.» Ed.

II. ARG. Procedit oratio ad effectus et damna iræ. A damnis minoribus, quæ quasi privata appellaveris, puta, ab accusationibus mutuis (reorum mutuas sordes vocat), ad majora progreditur.

6. *Pluris stetit*. Hoc est, pluris constitit; nulla pestis mala plura, ut sibi indulgeret, peperit. Ed.

7. *Reorum mutuas sordes*. Id est, cives sese invicem accusantes. Alban togam qua vulgo utebantur rei linquebant, et pulla vel atra, quæ *sordida* et obsoleta erat, quo facilius judicum miserationem moverent, toga inducebantur, unde *sordes* et *squalor* pro criminatione, *sordidatus* pro reus. Vid. T. Liv. lib. II, c. 61; et Cic. in Verr. I, c. 58. Ed.

8. *Urbium clades, etc.* Exempla cuiusvis rei digito tantum a Nostro monstratæ hic congerere velle, ne-

rum exitia gentium, et principum sub civili hasta
 venalia¹, et subjectas tectis faces, nec intra mœnia
 ignes, sed ingentia spatia regionum hostili
 relucencia. Adspice nobilissimarum civitatum fun-
 data vix notabilia²: has ira dejecit³. Adspice solitu-
 per multa millia sine habitatione⁴ desertas: has ira
 sit. Adspice tot memoriæ proditos duces, « mali
 fata fati⁵ »: alium ira in cubili suo confodit⁶; alium⁷
 sacra mensæ ira percussit; alium inter leges cele-
 re spectaculum fori lancinavit⁸; alium filii parrici-

gæ disquisitionis, neque certi
 res foret: quandoquidem li-
 mjecturæ est, quum auctor
 addiderit. Cogitasse autem
 de Sulla, Mario et Triumvi-
 rum proscriptiones notæ sunt,
 stro sæpe taxantur, de urbibus
 lis funditus deletis, Cartha-
 lumantia, etc.

scipum sub hasta.... venalia.
ota est auctio sub hasta. Illi
 lomanorum qui arma sponte
 mat et se dederant, incolumes
 i et sui juris manebant; qui
 acie aut post expugnatam
 apti erant, vendebantur, sive
 oma, quod, imposita capiti
 , venales indicabantur; seu
 ta, quod eo loco hasta muro
 r in quo auctio fiebat, et sub
 jubebantur qui vendebantur.
 nadvertenda est insuper vox
 um, quæ civili opponitur. ED.

notabilia, scilicet, ita di-
 vix agnoscenda sint. Multa
 sic dirutarum exempla elo-
 congerit *Racine le fils :*
de la Religion, ch. 1:

ois, vous mourrez, et vous, ville, vous
 xdemone; Athènes fut ici.

s ira dejecit. His consona ca-
 tius, lib. I, Od. 16, vs. 17 et

sqq. « Iræ Thyesten exitio gravi Stra-
 vere, et altis urbibus ultimæ Stetere
 causæ cur perirent Funditus, impi-
 meretque muris hostile aratrum exer-
 citas insolens. » ED.

4. *Habitatione.* I. M. Heusinger,
 Isenacensis olim Director Gymn. mer-
 ritissimus et conditor familiæ eru-
 ditæ Heusingerorum, quæ hodieque
 floret, e cod. palat. tert. et optimo
 cod. colon. ap. Gruter. in append.
 animadvers. p. 619, legendum cen-
 suit; *habitatore*, inciso facto post
 hab. Nihil mutò. Vid. ejusd. Emen-
 dationum libr. II. a Jac. Frid. Heu-
 singer. Gothæ, 1751, p. 228. « qq.

5. *Mali exempla fati* ex poeta ali-
 quo desumptum videtur, immo iambi-
 corum fragmentum ego esse reor, et
 sic scribendum: « mali Exempla
 fati.... » ED.

6. *In cubili.... confodit.* In his loqui
 videtur de Scipione Africano altero,
 qui, quum Tib. Gracchi necem pub-
 lifice probasset, postridie repertus
 est in lecto interfectus. ED.

7. *Alium inter sacra mensæ....* Lo-
 quitur de Clito, quem Alexander in-
 ter sacra mensæ, i. e. ut hospitem
 suum, trucidavit. (II, 36).

8. *Alium.... lancinavit.* Loquitur de
 Asellione prætore, quem lancinavere

dio dare sanguinem jussit¹, alium servili manu reaperire jugulum², alium in cruces membra divi
 3 Et adhuc singulorum supplicia narro; quid? tibi sit
 rit, relictis in quos ira viritum exarsit, adspicere
 gladio conciones⁴, et plebem immisso milite contum
 tam, et in perniciem promiscuam totos populos
 damna passos
⁵ tanquam aut curam nostram det
 tibus, aut auctoritatem contemnentibus. Quid? i
 toribus quare populus irascitur⁶, et tam inique, t

feratores sibi adversarium (Val. Max. IX, 7), sive de Gracchis, qui interfecti sunt *legibus* perferendis occupati. — *Lacinavit*, quod et multis scriptum *lacinavit*; idem est ac *laceravit*. — *Spectaculum*, id est *concionem*, adstantem multitudinem.

1. *Alium filii parricidio.... jussit*. Scilicet ira. Intellego de patre, quem sceleratus (parricidio) filius interfecit. Ratio enim loquenti *totum sanguinem dare* convenit *totas penas dare*: forte cogitavit de Jul. Cæsare, quem Brutus interfecit. Sueton. Cæs. 82. 88. Moneo ne Harpagum (III, 15) Senecæ hic observatam cogites.

2. *Alium servili.... jugulum*. Hic alicui servo alludit qui regem trucidavit: cujus memoriam revocare non possumus; nisi hæc sint declamatoria verba, nec ullum facinus spectent. Ed.

3. *Dividere*. Alii *diffindere*, *distendere*: aberrationes librariorum.

4. *Cæsas gladio conciones*. Ad Sulanam sævitiam refero, qua deditiosos sex millia in circo Flaminio prope ædem Bellonæ trucidari jussit. Plutarch. Sulla, c. 30, 31. Florus III, 28, urbes deletas enarrat.

5. *Passos.... tanquam*. Lacunam magnam hic esse ad unum omnes

enarratores observarunt, et clamat. Fuere autem hic irationes plures (cf. Lactant. in Ira Dei ad Donatum, c. 17, Heumann). Suam sane proposuerat, quæ videtur fuisse esse pœnæ exigendæ cupi ex injuria ortam. Postea exposuerat, quibus refutati sequentia clare docent) per disputatio ad refellendam nem hancce: « Iram esse pœnæ ob contemptum cupi. Jam quum populum gladius ignave se interdum gerenti que contemnentibus iratum suam laudassent adversarii det Seneca: illam non est iram, sed quasi iram. Hinc quod mox sequitur: *curam* (deserentibus) *deserentibus* (satis facientibus). Conjecto *deserentibus*, ut de Providentia sit, nihil est.

6. *Gladiatoribus.... iras* hoc quoque Tullius pro Milio « Etenim si in gladiatoris in infimi generis hominum tione atque fortuna timidoplices, et, ut vivere liceat, o etiam odisse solemus.... » V. et cf. Nostri Epist. VII et

putet, quod non libenter pereunt¹? contemni se
t, et vultu, gestu, ardore, de spectatore in adver-
sari vertitur. Quidquid est, certe non est ira, sed⁴
ira : sicut puerorum, qui si ceciderunt, terram
vari volunt, et sæpe nesciunt quidem cui irascun-
tur tantum irascuntur sine causa et sine injuria,
nec sine aliqua injuriæ specie, nec sine aliqua
cupiditate. Deluduntur itaque imitatione plaga-
rum et simulatis deprecantium lacrimis placantur, et
ultione falsus dolor² tollitur³.

« Irascimur, inquit⁴, sæpe non illis qui læserunt, sed
qui læsuri sunt : ut scias iram non tantum ex inju-
riæ nasci. » Verum est, irasci nos læsuris : sed ipsa
imitatione nos lædunt, et injuriam qui facturus est, jam
tollit. « Ut scias, inquit, non esse iram pœnæ cupidita-
tis, infirmissimi sæpe potentissimis irascuntur : nec
iram concupiscunt, quam non sperant. » Primum

animum, cap. 2, et quæ Lip-
sius. Lib. II, cap. 22. Ed.

unt, verum est : nam timidos
in gladiatoris pugnis,
applicabant ut vivere liceret,
solisse solebant Romani : ut
Senec. locis supra citatis.
nt, quod Lipsius in suo
venit, pessimæ igitur notæ
næ signa ob has causas ap-

a ultione falsus dolor. Falsa
ultio, quia fallitur puer quum
matis rebus ultionem ferre
sus dicitur dolor, quia est
Ed.

.... tollitur. Cujus rei cla-
mplum dedit, non puer qui-
magnus quidam rex, puero
pietior, Xerxes scilicet,
verberibus plecti, in illud-

que catenas injici jussit, quod sibi
injectum pontem fregisset. Ed.

III. ARG. Refutat definitiones et ob-
jectiones : et primo loco Posidonium,
celeberrimum Cn. Pompeii magni
tempore Stoicum, cujus definitionem
Lactantius affert : Iram esse cupi-
ditatem puniendi ejus a quo te inique
putes læsum. Deinde attingit Aristoteli
definitionem : est ea in Rhetor.
lib. II, c. 2. Ἔρω δὲ ἡ ὀργὴ ὄρεξις μετὰ
λύπης τιμωρίας φαινόμενης, διὰ φαινο-
μένην ὀλιγορίας τῶν εἰς αὐτὸν ἢ εἰς
αὐτοῦ τινα μὴ προσηκόντως. Denique
refutat, qui suam et Aristotelis fini-
tionem impugnent.

4. Inquit. Semel monemus esse in-
telligendum : aliquis adversarius ;
objicitur, objicis, notante L. M. Heu-
sing. ad Cic. de Offic. III, 6, 14. post
J. F. Gronov. ad Liv. XXXIV, 3.

- diximus ¹, cupiditatem esse pœnæ exigendæ, non facultatem : concupiscunt autem homines et quæ non possunt ².
- 3 Deinde nemo tam humilis est, qui pœnam vel summi hominis sperare non possit; ad nocendum potentes sumus. Aristotelis finitio non multum a nostra abest; ait enim, iram esse cupiditatem doloris reponendi ³. Quid inter nostram et hanc finitionem intersit, exsequi longum est ⁴.
- 4 Contra utramque dicitur, feras irasci, nec injuria irritatas, nec pœnæ dolorisve alieni causa; nam etiamsi hoc efficiunt, non hoc petunt ⁵. Sed dicendum est, feras ira carere, et omnia ⁶ præter hominem : nam quum sit inimica rationi, nusquam tamen nascitur, nisi ubi rationi locus est. Impetus habent feræ, rabiem, feritatem, incursum : iram quidem non magis, quam luxuriam; et ⁷ in quasdam voluptates intemperantiores homine sunt. Non est quod credas illi qui dicit :

Non aper irasci meminit; non fidere cursu
Cerva; nec armentis incurrere fortibus ursi ⁸.

1. *Primum diximus.* In his sane quæ desunt (cap. 2). ED.

2. *Concupiscunt autem homines et quæ non possunt.* An id verum sit plurimi forsitan dubitant. Aristoteles quidem : οὐδεις δὲ τῶν φαινόμενων ἀδυνατῶν ἐπιτίλει αὐτῶν (Rhetor. lib. II, 2); in quibus videatur Senecæ contra sententiam ire; immerito tamen si ad τῶν φαινόμενων respicias : namque hæc duo vera sunt : et multa nos concupiscere quæ nullo modo fieri possunt, et nihil ex iis concupiscere quæ impossibilia arbitramur. ED.

3. *Reponendi.* Hoc habent omnes libri et scripti : ap. Lactant. l. l. est. *rependendi*, pro explicatione habendum.

4. *Quid inter... longum est.* In eo differunt ambo philosophi, quod Seneca et dolorem (λύπην) excludit, sine quo Aristoteles iram non nasci

pronuntiat, et de origine iræ diversa statuit. Expectasses antea, utcumque longum sit, de hoc discrimine ut quædam monuisset.

5. *Contra utramque... non petunt.* Objectionem contra utramque finitionem ex sententia Stoicorum redarguit : dolorem quidem efficiunt feræ, sed non *petunt*, i. e. consilio ejus efficiendi carent. Ubi enim ratio abest, et affectus absunt : impetus feris tantummodo tribuunt Stoici. (Lipsii manuduction. III, 7.) *Tiedemann, Geist der spekulat. Philos. II, 490. (Esprit de la Philosophie spéculative.)*

6. *Omnia.* Malim *animalia* : ellipsis enim durior est, quam ut intelligas, animalia.

7. *Et* ponitur hic pro *attamen, etsi*.

8. *Non aper, etc. . . ursi.* Versus

dicit¹, incitari, impingi. Irasci quidem non sciunt, quam ignoscere. Muta animalia² hu- affectibus carent : habent autem similes illis quos- impulsus³. Alioqui si amor in illis esset, et odium si amicitia, et similtas; si dissensio, et concordia; si aliqua in illis quoque exstant vestigia : cæterum orum pectorum propria bona malaque sunt. Nulli mini concessa providentia⁴ est, diligentia, cogi- nec tantum virtutibus humanis animalia, sed etiam prohibita sunt. Tota illorum ut extra, ita intra, humanæ dissimilis est⁵. Regium illud, et princi- 5

Ovid. Metam. VII, 545, huc mortifera qua Ægina læco imperante, fuit vastata. i, etc. Incitari, impingi, iram vocat.

animalia, etc. Hic locus : discrimine animi humani i celeberrimus. Cui cf. Gamm. Antonin. lib. IX, c. 8. tamen, quin falsam esse, icorum argumentationem intellectu : et ipsa naturæ aspectio refragatur. Cf. Reier die Triebe der Thiere, es penchans des animaux), (Erfahrungen und Untern über den Menschen, Ex- et Recherches sur l'Homme. II, p. 3. sqq.) — Neque tendi : Boullier, Essai phi- e sur l'ame des bêtes (1728, , inter multa Gallorum phi- m, sublimis locus in libro naissance de Dieu et de soi l. 5, de la Différence entre et la bête. Bossuet. ED. animalia dicit Nost. pro ra- mtia. Notum enim ob id amani vim acerrimam esse : ingenio cogitata fuerunt

voce et verbis mox efferuntur : unde optime Cicero homo animal rationale quia orationale. Et tō muta aliquando invenias sine additamento dictum de feris, ut in hoc Juvenalis : Sat. XV, v. 142 et 143. « separat hoc nos A grege mutorum.... » Tantam illam vocis potestatem, quam Veteres tantummodo præsenferant, recentiores philosophi omnibus respectam effecerunt. (Vid. Condillac, Art de Penser, passim; Langue des Calcult; De Gérando, Des Signes, etc.) ED.

3. Impulsus. Quod dicimus instinct. ED.

4. Providentia merito recepit Gro- nov. Mss. et plerisque edd. jubentibus ; est enim Stoicorum πρόνοια, quam latine licere providentiam dicere monuit Cicero, de Natura Deorum, lib. I, cap. 8. Antea enim erat prudentia.

5. Forma humanæ dissimilis est. Prope eandem cogitationem concinne et breviter expressit Juvenalis, Satira XV, v. 147, et sqq. «Mundi..... conditor illis Tantum animas, nobis animum quoque... » ED.

pale aliter dictum ¹, ut vox est quidem, sed non explanabilis, et perturbata, et verborum inefficax: ut lingua, sed devincta, nec in motus varios soluta; ita ² ipsum principale parum subtile, parum exactum. Capit ³ ergo visus speciesque rerum ⁴, quibus ad impetus evocetur, sed turbidas et confusas. Ex eo procursum illarum tumultusque vehementes sunt: metus autem, sollicitudinesque, et tristitia, et ira non sunt; sed his quaedam similia. Ideo cito cadunt, mutantur in contrarium: et quum acerrime saevierunt, expaveruntque, pascuntur, et ex fremitu discursuque vesano statim quies soporque sequitur ⁵.

IV. Quid esset Ira, satis explicatum est ⁶: quo distet ab iracundia, apparet; quo ebrius ab ebrioso, et timens a timido ⁷. Iratus potest non esse iracundus: iracundus

1. *Regium illud et principale aliter dict.* Quod Gronov. in omnibus membranis invenerat, et, Mureti mutationibus temere factis, quas hic enotare nihil attinet, eiecit, reduxerat, amplexus sum. Sensus est: Animalia habent quidem animum (τὸ ἡγεμονικόν, *regium*, ab aliis Stoicis *principale* appellatum) uti vocem et linguam, qua tamen verba effingere non possunt; sed parum subtilem, etc. Animum autem Stoici, octo potestatibus constare putantes, quinque sensibus, facultate cupiendi, loquendi et cogitandi, hanc posteriorem τὸ ἡγεμονικόν appellarunt. Cic. de Nat. D. II, 11.

2. *Ita ipsum principale.* Ita post intercisam orationem repetitioni inseruit, ut alias: igitur, etc. qui usus post obs. Gronovii avi ad Liv. II, 1; XXV, 27; XLIV, 40. et Ernesti in Clav. Cic. v. Igitur, I. M. Heusinger. ad Cicer. de Offic. I, 1, p. 6. nunc satis notus est.

3. *Capit.* Supple *principale*, seu *mens*. Ed.

4. *Visus speciesque rerum.* Sunt

φαντασίαι λογικαί, ἢ τῶν λογικῶν ζῴων νοήσεις εἰσι, (Chrysipp. ap. Diogen. Laert. VII, 49. sq. 160. ib. Intpp. inpr. Menag.) sive formæ in animo impressio, *Anschauung, perceptions*.

5. *Quum saevierunt.... sopor sequitur.* Prope eadem dixit recentior et clariss. scriptor, *Chateaubriant*: «*Le tigre déchire sa proie, et dort.*» Ed.

IV. ARG. Species iræ breviter perstringit.

6. *Quid esset Ira... est.* Hæc pro lemme hujus capituli habeo; quod postea a margine in textum immigravit: talis enim repetitio præter Senecæ morem, ut præter rem est; neque bene concoquo illud: *quid esset*: quum esse deberet: *quid sit*. A Senecæ manu fuisse videtur; *Ira quo distet*, etc.

7. *Quo distet.... timido.* In ira ab iracundia distinguenda Ciceronem Tusc. Disputat. IV, 12, 24, habet assentientem: alii tamen aliter distinxerunt, ut est ap. Suet. Claud. 38. Val. Max. 9, 3. Iracundia proprie est ὀργιλότης: cætera Stoici ita discriminant: ὀργὴν, iram; μῖσος, odium,

potest aliquando iratus non esse. Cætera, quæ pluribus² apud Græcos nominibus in species iram distinguunt, quia apud nos vocabula sua non habent, præteribo : etiamsi amarum¹ nos acerbumque dicimus, nec minus stomachosum, rabiosum, clamosum, difficilem, asperum : quæ omnia irarum differentiæ sunt. Inter hos morosum ponas³ licet, delicatum iracundiæ genus. Quædam enim sunt iræ, quæ intra clamorem considant²; quædam non minus pertinaces, quam frequentes; quædam sævæ manu³, verbis parciores; quædam in verborum maledictorumque amaritudinem effusæ; quædam ultra querelas et aversationes⁴ non exeunt : quædam altæ gravesque sunt, et introrsus versæ. Mille aliæ species sunt mali multiplicis.

V. Quid esset ira⁵ quæsitum est : an in ullum aliud

cupiditas quædam ut male sit alteri, cum progressu aliquo et incremento; *πῆνις*, longa ira, quasi odium, observans odii tempus, nostrum *Groll*, Gallorum *rancune*; *φιλονεικία*, cupiditas circa opinionem tuendam; *θυμὸς*, excaescentia, ira incipiens et nascentis. Cf. Cic. Tusc. IV, 4.

1. *Amarum*, etc. Latiorum *amarus*, *acerbus*, *stomachosus*, *difficilis* et *morosus* conveniunt Græcorum *αἰσχροῦ*, *ἀπροχόλου*, *χαλεπῶ*, *δυσαρτίου*, de quibus adeas Aristotel. Ethic. ad Nicomach. IV, 5. — Has voces non facile in Gallicam linguam vertas, quum sint synonyma verba latino sermoni propria. Itaque *Lagrange* ipsa latina verba in suam versionem bene inseruit. Ed.

2. *Intra clamorem considant*. Alii *concidant*.

3. *Sævæ manu*. Inepte libri ante Lipsium *quædam sede movent*, i. e. sine motu. In quibusdam nostra et Lipsii lectio, ex opt. et vetust. cod. Siculo. Ed.

4. *Aversationes*. Sic omnino scri-

bendum sensus et antiq. codd. imperant. *Adversationes* in quibusd. solemnibus librorum permutatione. Ed.

V. ARG. Quum explicasset quid ira sit, et docuisset in hominem tantummodo cadere, accedit ad quæstiones : an secundum naturam hominis sit, et an utilitatem habeat ira? Hæc duæ quæstiones bene conjunguntur : quæ enim contra hominis naturam sunt, etiam inhonesta sunt, ideoque utilitatem rectam præbere non possunt. Deinde homo est pars naturæ rerum, i. e. Dei. Accedit, quod de viro probò, ideoque bene exculto hic loquatur : alioquin enim tota disputatio male nostro processisset. Instituitur autem contra Peripateticos, in quibus Aristoteles (Ethic. ad Nicom. VII, 6.) et Theophrastus, etc. iræ inter appetitiones naturales (*ὁρέξεις φυσικάς*) relatæ minus sædam incontinentiam, quam aliarum cupiditatum, ideoque venia magis dignam censuerunt.

5. *Quid esset Ira... species sint*:

animal quam in hominem caderet : quo ab iracundia distaret, et quæ ejus species sint. Nunc quæramus an ira secundum naturam sit, et an utilis, atque ex aliqua parte retinenda. An secundum naturam sit ¹, manifestum erit, si hominem inspexerimus : quo quid est mitius ², dum in recto animi habitu est? quid autem ira crudelius est? Homine quid aliorum amantius? quid ira infestius? Homo in adiutorium mutuum generatus est ³: ira in exitium. Hic congregari vult, illa discedere : hic prodesse, illa nocere : hic etiam ignotis succurrere, illa etiam carissimos petere : hic aliorum commodis vel impendere se paratus est, ira in periculum, dummodo deducat, descendere ⁴. Quis ergo magis naturam rerum ignorat, quam qui optimo ejus operi, et emendatissimo ⁵, hoc ferum ac perniciosum vitium assignat? Ira, ut diximus, avida pœnæ ⁶ est : cujus cupidinem inesse pacatis-

et hæc pro lemmate habeo, e margine in textum temere intruso. Lipsius hæc mutilata esse, et in partibus parum plena censet.

1. *An secund. nat. sit.* Huic quæstioni locum dat illud Stoicorum præceptum : *sequere naturam.* ED.

2. *Quo quid est mitius.* Juvenalis. Sat. XV, 131 sqq. « Mollissima corda Humano generi dare se natura fatetur, Quæ lacrimas dedit, etc. » Quidam contra philosophi recentiores, inter quos eminet *Hobbes*, hominem natura malum et crudelem esse male docuerunt. ED.

3. *Homo.... est.* Sæpe hæc sententia præclara occurrit apud Veteres. Quis ignorat Terent. illud, *Heaut.* I, 1, 25: « Homo sum : humani nihil a me alienum puto? » Item Juven. Sat. XV, vs. 140, sqq. « quis enim bonus.... Ulla aliena sibi credat mala? » Et paullo infra : « mutuus ut nos affectus petere

auxilium, etc. » Quæ multa et pulcherrima adeas et tota legas suadeo. Ad hæc quædam suppediabit Gataker. ad Antonin. p. 49, 10.— Hoc est quoque fundamentum quo nititur philosophia moralis a *Smith (pitie)* et *Ferguson (bienveillance)* prolata.

4. *Ira in periculum.... descendere.* Vid. hoc ipso libro, cap. I, § 1, « ultionis secum ultorem tractare » et notam de his verbis. ED.

5. *Optimo ejus operi et emendatissimo.* J. F. Gronov. recte recepit ex multis codd. Antea erat : *commendatissimo.* Commendatus enim est gratus, jucundus : at sensus poscit epitheton, quod perfectionem aliquam designet, de qua emendatus in usu est, e. c. Hor. lib. I, Epist. 16, 30, « Quam pateris sapiens emendatusque » etc.

6. *Avida pœnæ* erat in ed. Gron., sphalmate typogr. a I. M. Heusinger, Emendd. p. 228, notato.

simo hominis pectori minime secundum ejus naturam est ¹. Beneficiis enim humana vita consistit, et concordia : nec terrore, sed mutuo amore, in fœdus auxiliumque commune constringitur. « Quid ergo? non aliquando ⁴ » castigatio necessaria est? » Quidni? sed hæc sincera ², cum ratione : non enim nocet, sed medetur specie nocendi. Quemadmodum quædam hastilia detorta, ut corrigamus, adurimus, et adactis cuneis, non ut frangamus, sed ut explicemus, elidimus ³ : sic ingenia vitio prava, dolore corporis animique corrigimus. Nempe ⁵ medicus ⁴ primo in levibus vitiis ⁵ tentat non multum ex quotidiana consuetudine inflectere, et cibis, potionibus, exercitationibus ordinem ponere ⁶, ac valetudinem tan-

1. *Minime... est.* Speciosa quidem hæc et quæ vera principio credideris. At memineris « hominem ab stirpe ipsa, neque absolute bonum nec malum nasci, sed ad utrumque proclive ingenium ejus esse, habere quidem semina quædam utrarumque rerum cum nascendi origine copulata, quæ educationis disciplina in partem alteram debeant emicare » (Apul. de philos. mor.); et hinc sequi non iram contra hominis naturam esse, sed naturæ præ consentaneam, meliori autem contrariam.

2. *Sed hæc sincera.* I. e. cupiditate non admixta, εὐλαμπής.

3. *Quemadmodum..... elidimus.* Sermo est de ligno, quo ad spicula usi sunt, sive de ramo, scil. palo virente, natura vitiove inflexo et curvato (*detorto*), quem, igne adhibito, ut extendatur calore, et inter cuneos compressam explicant, ut *corrigatur*, i. e. rectus fiat, ideoque adminiculo arborum, vitium, etc., idoneus reddatur. Hunc morem et nostri agricolæ et fabri lignarii hodieque bene te-

nent. Noster Ep. 50 : « Nihil est quod non expugnet pertinax opera et intenta ac diligens cura : robora in rectum quamvis flexa revocabis, curvatas trabes calor explicat, et aliter natæ in idfinguntur, quod usus noster exigit.»

4. *Nempe medicus, etc.* Familiarem antiquis comparisonem medicinæ corporis cum emendatione morum multis exemplis docet Gataker. ad M. Antonin. p. 193, sqq. nostri loci non immemor. Medicus gradatim procedit ægrotis opem ferens : primum diætam disponit generaliore, deinde specialiore; tum jejunium indicit, denique urit secatque.

5. *Vitiis.* Corporalibus scilicet; qui quidem sensus, etsi minus frequens, attamen latine, immo et eleganter a Nostro et quibusd. aliis usurpatur. Ed.

6. *Ordinem pon.* Id est, nihil ex cibis prohibere, nihil e potionibus. exercitationibus et assueto vivendi habitu amovere; imperare tamen, ut omnia hæc iisdem horis repetantur et ordine quæque suo fiant. Et is ordo sane ad valetudinem plurimum facit; sed

tum mutata vitæ dispositione firmare. Proximum est¹, ut modus² proficiat. Si modus et ordo non proficit, subducit aliqua, et circumcidit³: si ne adhuc quidem respondet, interdicit cibis, et abstinentia corpus exonerat: si frustra molliora cesserunt, ferit venam, membrisque, si adhærentia nocent, et morbum diffundunt, manus affert: nec ulla dura videtur curatio, cujus salutaris effectus est. Ita legum præsidem, civitatisque rectorem decet, quamdiu potest verbis, et his mollioribus, ingenia curare, ut facienda suadeat, cupiditatemque honesti et æqui conciliet animis, faciatque vitiorum odium, pretium virtutum: transeat deinde ad tristiorem orationem, qua moneat adhuc et exprobret: novissime ad pœnas, et has adhuc leves et revocabiles decurrat: ultima supplicia sceleribus ultimis ponat, ut nemo pereat, nisi quem perire etiam pereuntis intersit⁴.

ad scientiam ὕψιστην, sic vocant recentiores, magis pertinet quam ad medicinam, et eam ob causam leviusculum et in levioribus duntaxat morbis usurpandum Noster esse primum indicavit. ED.

1. *Proximum*. Hoc est: deinde, secundo loco. Aliquantulum enim ab ordine modus discrepat; hic enim indicat minus jam cibi, aut potionum, minusve exercitationum permitti, licet tamen e tribus his nihil damnetur. Et idcirco punctum ego posui pro duobus punctis firmare inter et proximum. ED.

2. *Modus*. Vid. quæ modo ad proximum notavimus.

3. *Subducit aliqua..... circumcidit*. Nunc medicus non modum tantum in iis quæ supra enumerata iterare inane est, jubet, sed ex iis aliqua prorsus respuit et prohibet. Omnibus nempe, sed modeste, prius uti

licuit, nunc quibusdam tantum. ED.

4. *Pereuntis*. Perire interest, ne in nequitia diutius hæreat: cum acumine hoc dictum esse facile intelliges. — Non tantum cum acumine, et ut argute phrasid desinat, sed quia hæc erat Stoicis approbata opinio: immerito quidem, nam quidquid subtilissime et callidissime disputetur a Seneca et asseclis, nunquam id multis persuadebit etiam morientis interesse mortem. Id tamen quoquomodo demonstrare aggreditur sub libri finem. ED. — Cæterum jam Plato (de Republ. II, p. 243, sq. 370. Tom. VI, ed. Bip.) ad hanc quæstionem, quam hic Seneca tractat, se hæsisse dixit: cujus disputatio eo redit, esse quidem mansuetudinem et iram sibi prorsus contraria; ideo tamen neque impossibile esse, neque contra naturam, ut hæc opposita vel philosopho insint.

Hoc uno medentibus erit dissimilis, quod illi, qui-
am non potuerunt largiri, facilem exitum præstant :
lammatum cum dedecore et traductione ² vita exigit :
uia delectetur ullius pœna (procul est enim a sa-
tam inhumana feritas), sed ut documentum om-
int; et qui vivi noluerunt prodesse, morte certe
respublica utatur. Non est ergo natura hominis ²
appetens : et ideo nec ira quidem secundum natu-
ræ, quia pœnæ appetens est. Et Platonis argu-
m afferam : quid enim prohibet alienis uti, ex parte
extra sunt? « Vir bonus ³, inquit, non lædit,
lædit. Bono ergo pœna non convenit : ob hoc nec
quia pœna iræ convenit. » Si vir bonus pœna non
lædit, non gaudebit nec eo quidem affectu cui pœna
ati est : ergo non est naturalis ira.

Numquid, quamvis non sit naturalis ira, assumenda
uia utilis sæpe fuit? Extollit animos, et incitat :
idquam sine illa magnificum in bello fortitudo ge-

16. Pergit in eo demon-
strandum primum posuerat : iram
naturam esse.

.. *vita exigit. Hic*, scilicet
causes, civitatumque rector,
supra. *Exigit*, i. e. expellit
lammatum, etc.

luctione. De publica infamia,
theatra et fora traducebantur
, ut exemplum ederetur ;
de quacunq; infamia dice-
. Ep. 85, init. ; de Benef. IV,
v. II, 38. Est Græcorum
ἀτιμία.

bonus . . . iræ convenit, hæc
argumentationem Platonis con-
tinet mihi videtur, ideoque dis-
sterum dictum Platonis hæc
in Lipsio ignoro. Plato enim
naturalem quidem esse statuit,

sed philosopho inferiorem ; v. c. de
Republ. II, p. 245, c. tom. VI, ed.
Bip. φιλόσοφος δὲ καὶ δυνατοῦ δὴ καὶ
καχίας καὶ ἰσχυρὸς ἡμῖν τὴν φύσιν ἔχει.
— Dubito igitur an Plato huic argu-
mentationi Senecæ assensurus fuis-
set, qui eum hac parte Stoicis (nostris)
annumeravit, cf. Cic. Tusc. Dissp.
IV, 17, p. 192, ed. VVolf.

VII. ARG. Nec iram utilem esse docet,
nec temperandam modo, verum
tollendam. Contra Platonem hic pug-
nari jam antea monui, et Lipsius
locum præclarum ex lib. II de Repub.
(p. 242, Tom. VI. Bip.) excitavit, in
quo custodem patriæ corpore robus-
tum, animo iracundum cupit : iram
enim esse invictum quiddam et insu-
perabile (ὡς ἀμαχὸν καὶ ἀνίκητον
δυμός). Et contra Aristotelem hæc

rit, nisi hinc flamma subdita est¹, et hic stimulus peragitavit, misitque in pericula audaces. Optimum itaque quidam putant, temperare iram, non tollere², eoque detracto quod exundat, ad salutarem modum cogere³, id vero retinere, sine quo languebit actio, et vis ac vigor animi resolvetur⁴. Primum⁵, facilius est excludere perniciosam, quam regere, et non admittere, quam admissa moderari: nam quum se in possessione posuerunt, potentiora rectore sunt, nec recidi se minuive patiuntur. Deinde ratio ipsa, cui freni traduntur⁶, tamdiu potens est, quamdiu diducta⁷ est ab affectibus: si miscuit se illis et inquinavit, non potest continere quos submovere potuisset. Commota enim semel et excussa⁸ mens, ei servit a quo impellitur. Quarundam rerum initia in nostra potestate sunt, ulteriora nos sua vi rapiunt, nec regressum relinquant. Ut in præceptis datis corporibus nullum sui arbitrium est, nec resistere morarive dejecta potuerunt,

Nota sunt, utpote qui iræ utilitatem docent III. Ethic. Nicom. c. 8. Ἦν καὶ ἡ ἀνδρεία. ὁμοιωθεὶς ἐρησιζοῦσθαι καὶ ὁμοιωθεὶς πρὸς τοὺς κινδύνους. Conf. Cic. Tusc. Dispp. IV, 15. sqq. Hos tamen philosophos et moderationem iræ præcepisse constat; quis enim nescit temperantiam quasi fundamentum philosophiæ a Socrate traditæ fuisse?

1. *Hinc... est.* Lipsius mavuit legi: *hæc flamma et hic stimulus*, quia ad solam iram referentur: s. hinc stimulus. Ferri tamen potest vulgata: flamma ab ira petita spectat ad fortitudinem, at stimulus ad audaces, qui ipse ira est. De tropo autem diverso noli arguari, quippe proverbialiter adhibito.

2. *Tollere.* Non *extollere*, sed *medio tollere*, *abolere*.

3. *Eoque detracto.* *cogere.*

Ducta e fluminibus metaphora. Scilicet quemadmodum exundantem et ultra ripas intamescentem fluvium cohibere solent, et intra alveum revocare, sic effervescentem et omnia in vasuram iram aggeribus contineri necessarium, et coactam ad modum quemdam reduci. Ed.

4. *Resolvetur.* Solutus evanescet.

5. *Primum*, etc. Hactenus locuti sunt qui Senecæ adversantur; nunc ipse loquitur, et allata contra diluit.

6. *Cui freni traduntur*, etc. Hoc est, cuius in manu sunt habentæ.

7. *Diducta.* i. e. separata, segregata, seposita, ut seq. cap.

8. *Excussa* reduxi, ab Erasmo jam receptum, et e sex MSS. ap. Gruter. et Ruben. probatum Gronovio. Excutitur autem ex nota loquendi formula auriga equeve equos non amplius regere valens, et ab iis abripi dejecti-

nsilium omne et pœnitentiam irrevocabilis præci-
 absceidit; et non licet eo non pervenire, quo non
 uisset : ita animus si in iram, amorem, aliosque
 ecit affectus, non permittitur reprimere impetum.
 illum oportet, et ad imum agat suum pondus¹,
 orum natura proclivis.

l. Optimum est primum irritamentum iræ protinus¹
 re, ipsisque repugnare seminibus², et dare operam
 damus in iram : nam si cœperit ferre transversos³,
 is ad salutem recursus est ; quoniam nihil rationis
 bi semel affectus inductus est, jusque illi aliquod
 ate nostra datum est⁴. Faciet de cætero quantum
 non quantum permiseris. In primis, inquam, fini-²
 stis arcendus est ; nam quum intravit, et portis se
 , modum a captivis non accipit. Neque enim se-
 s est animus, et extrinsecus speculatur affectus,
 s non patiatul ultra quam oportet procedere, sed
 ctum ipse mutatur⁵ : ideoque non potest utilem
 rim et salutarem, proditam jam infirmatamque, re-

usus, quibus nunc servit. Et
 ac metaphora sæpe utuntur,
 imagine Platonis de animo,
 tamquam equos dirigente.
 p. 320 sq. 324, tom. X, ed.
 cuti est Græc. ἀναχατίζεσθαι,
 ar. ad Eurip. Hippol. 1233.
 imum agat suum pondus.
 imili imagine pingit Persius,
 , 34, virum perditum : « alto
 us, summa rursus non bullit
 . » ED.

ARG. Iram esse tollendam, ne
 msversi feramur. Argumenta,
 e capite continentur, non ita
 se, ut omnibus persuadeant,
 sius, Stoicorum ille, dum
 cerrimus isque doctissimus
 ultro confessus est. Cf. ejus

Manuduction. ad stoic. philosoph.
 III, 7. p. 153. sq. (ed. Antwerp.
 1610, 4).

2. *Seminibus* cum Lipsio prætuli τῶ
sensibus : agitur enim de primis iræ
 ortibus profligandis. Est præceptum
 scholæ Salernitanæ : « Principiis
 obsta, sero medicina paratur. »

3. *Cæperit ferre transversos*. Id est,
 ubi huc illuc arbitrio suo nos agita-
 verit, et a recto tramite aversos palari
 jusserit. ED.

4. *Nihil rationis... datum est*. Nisi
 integra et sine æmula, nisi sola sit,
 evanescit ratio ; eam necessarium aut
 imperare, aut perire.

5. *In primis... sed in affectum ipse
 mutatur*. Facillimum sit quidquid
 hic congerit Noster refellere, vel

- 3 vocare. Non enim, ut dixi, separatas ista sedes ductasque habent : sed affectus et ratio in meli- que¹ mutatio animi est. Quomodo ergo ratio, oc- oppressa vitiis, resurget, quæ iræ cessit ? aut qu- dum a confusione² se liberabit, in qua pejorum-
4 prævaluit ? « Sed quidam, inquit, in ira se cor- Utrum ergo ita, nihil ut faciant eorum quæ ir- an ut aliquid³ ? Si nihil faciunt⁴, apparet nor- actiones rerum necessariam iram, quam vos, q-
5 tius aliquid ratione haberet, advocabatis. Denique rogo, valentior est quam ratio, an infirmior⁶ ?

servata qua utitur et gaudet *μεταφορῶν*. Quis enim negaverit posse, difficillime quidem, posse tamen, quum imperii fines jam invaserit, hostem vinci et propulsari ? Immo etiam, si urbe potitus sit, et omnia armis teneat, excepta arce, ut Galli Romam et quidquid tunc romanum erat, at non Capitolium ; nonne tunc etiam fugari, cædi eum possibile est ? Atqui ira, quæ mentem victrix invasit, nondum dominatur, et imperii arcem, rationem non tenet, quæ ex adyto suo victoriam sibi vindicare sufficit, et triumphaturæ similimam expellere.

1. *In melius pejusque*. Hanc lect. omnes codd. et edd. præferunt, a Lipsio probatam, modo *pejusve* legeris. Explicat autem ita : animus affectum et rationem excipiens mutatur cum illis in melius, rationi mancipatus, in pejus, affectu dominante : laudat Manuduct. III, 7. Sed mihi secus videtur. In antecedentibus dixit Seneca, animum nunquam separari ab affectu, sed in ipsum affectum mutari, ideoque nunquam utilem esse hanc societatem : quod et sequentia docent, et II, 3, illa est ira, quæ rationem transilit, quæ secum

rapit. Itaque vox *melius* cubare videtur : sufficiat

2. *Occupata...oppressa*. Tribus utitur *μεταφορῶν* nis servitium significet. est cujus fines, imperiur invaserit hostis. Mox *opp* arce et solio deturbavit, calcat et sæva premit tyr. *confusione*, id est irruer turba, non esse jam sepa- tinctam, sed et his et il- ita misceri, ut ne ipsa s- cat et a circumstreptantil- tinguat.

3. *An ut aliquid ?* ad- tionem reddit cap. seque

4. *Si nihil faciunt*. Dil- cipit, cujus hæc prior p- posterior esse deberet, Priorem nunc enuntiat, omisit, ut quam eviden- perspicuam, quam indic- minime explicare.

5. *Denique* est : *br- multa ?* Cf. III, 18, ex Serm. I, 106.

6. *Valentior...infirm* dilemma, idem fere etsi- quam illud de quo mo- monuimus.

tior, quomodo illi modum ratio poterit imponere, quum parere nisi imbecilliora non soleant? Si infirmior est, sine hac per se ad rerum effectus sufficit ratio, nec desiderat imbecillioris auxilium. « At irati quidam constant » sibi, et se continent. » Quomodo? quum jam ira evanescit, et sua sponte decedit, non quum in ipso fervore est: tunc enim potentior est. « Quid ergo? non aliquando » in ira quoque et dimittunt incolumes intactosque quos » oderunt, et a nocendo abstinent? » Faciunt. Quomodo? quum affectus repercussit affectum, et aut metus, aut cupiditas aliquid impetravit; non rationis tunc beneficio quievit, sed affectuum infida et mala pace¹.

IX. Denique nihil habet in se utile, nec acuit animum ad res bellicas: nunquam enim virtus vitio adjuvanda est, se contenta. Quoties impetu opus est, non irascitur, sed exsurgit, et in quantum putavit opus esse, concitatur remittiturque: non aliter, quam quæ tormentis² exprimentur tela, in potestate mittentis sunt, in quantum torqueantur. « Ira, inquit Aristoteles, necessaria est: nec » quidquam sine illa expugnari potest, nisi illa impleat » animum, et spiritum accendat. Utendum autem illa est;

1. *Non rationis... mala pace.* Optime hic Noster; namque de hoc ambigebatur, an admissis affectibus posset ira frangi et refrænari a ratione. Frangi quidem potest, at a cupidinibus, non a ratione; nihil amplius ergo est quod contra ingeri possit. ED.

IX. ARG. Nec virtus bellica, fortitudo, ira indiget, sed ratione una jubente exsurgit. Locus Aristotelis in deperditis esse videtur, si, quæ Seneca hic attulit, apud eum iisdem verbis lecta sint. Certe quæ in ejus. *Ethic.* ad Nicom. VII, 6, leguntur, diversam sententiam continent. Cf. Cic. *Tusc. Dispp.* IV, 19. Nos distingui-

mus iram ab entusiasmo, sine quo nihil magnificum aut difficile geri posse recte contendimus: et in hanc partem et Aristotelis Platonisque dicta de ira, ad bellum utili, ut interpretemur necesse esse videtur. Quod discrimen nec Senecæ sagacitas neglexit.

2. *Tormentis.* De ballistis aut catapultis, aliisque machinis bellicis, quæ ut arcus intenduntur ac remittuntur, pro arbitrio dirigentis. Adeas scriptores de Re militari Romanorum, exempli causa, Nastium, post Justum Lipsium, T. III, *Opposit* 550. sequent.

rem irasci feris? Atqui et venientes excipit, et fugientes persequitur: et omnia illa sine ira facit ratio. Quid Cimbrorum¹, Teutonorumque tot millia superfusa Alpibus ita sustulit, ut tantæ cladis notitiam ad suos non nuntius, sed fama pertulerit, nisi quod erat illis ira pro virtute? quæ ut aliquando perculit stravitque obvia, ita sæpius sibi exitio est. Germanis quid est animosius? quid ad incursum acrius? quid armorum cupidius, quibus innascuntur innutriunturque, quorum unica illis cura est, in alia negligentibus²? Quid induratus ad omnem patientiam? ut quibus magna ex parte non tegumenta corporum provisæ sunt³, non suffugia⁴ adversus perpetuum cæli rigorem. Hos tamen⁵ Hispani Gallique, et Asiæ Syriæque molles bello viri, antequam legio visatur,

1. *Quid Cimbrorum, etc.* His exemplis ut declamator utitur: non enim irâ, sed ignorantio disciplinæ militaris Cimbrorum Teutonorumque *comminuit*, i. e. delevit, quos, sedibus suis excitos, incertum ubi et qua causa, omnibus quæ obstant impedimentis superatis, Galliam et Italiam ingresses a C. Mario et Q. Catulo bis, ad Aquas Sextias (anno U. C. 652.) et sequenti anno ad Vercellas, in campis Raudii, victos et ad internecionem usque cæcos esse constat ex Plutarcho in Mario c. XI, ibiq. Leopold. p. 35, sqq. ut plures testes in re nota omittam.

2. *Quorum unica.... negligentibus.* Tacit. de Mor. Germ. cap. 14 et 15: « Si civitas, in qua ortisunt, longa pace et otio torpeat, plerique nobilium adolescentium petunt ultro eas nationes, quæ tum bellum aliquod gerunt; quia et ingrata genti quies, et facilius inter ancipitia clarescant.... Nec arare terram, aut expectare annum, tam facile persuaseris, quam vocare hostes, et

vulnera mereri; pigrum quinimmo et iners videtur, sudore acquirere, quod possis sanguine parare. Quoties bella non ineunt, multum venatibus, plus per otium transigunt, dediti somno ciboque. Fortissimus quisque ac bellicosissimus nihil agens, delegata domus et penatium et agrorum cura sceminis, senibusque et infirmissimo cuique ex familia, ipsi hebeant. »

3. *Non tegumenta.... sunt.* « In omni domo nudi ac sordidi, in hos artus, in hæc corpora, quæ miramur, excrescunt. » Tacit. de Mor. Germ. c. 20.

4. *Suffugia.* Hæc lectio præferenda est haud dubie τῶν *suffugia*, quod tamen Lipsius omnino probum esse putat: occurrit enim in legum libris de auxilio, exempli causa, ætatis suffragio.

5. *Hos tamen.* Syri, Hispani, etc. sub principibus, inter auxilia quæ Romani ex omnibus provinciis colligebant, merentes stipendia ideoque ante legiones pugnam fere ordientes, sæpe Germanos vicerunt.

cædunt, ob nullam rem aliam opportunos¹, quam ob iracundiam. Agedum, illis corporibus, illis animis, deliciis, luxum, opes ignorantibus, da rationem, da disciplinam: ut nihil amplius dicam², necesse erit nobis certe mores Romanos repetere³. Quo alio Fabius⁴ affectas imperii vires recreavit, quam quod cunctari, et trahere, et morari scivit, quæ omnia irati nesciunt? Perierat imperium, quod tunc in extremo stabat, si Fabius tantum ausus esset, quantum ira suadebat. Habuit in consilio fortunam publicam⁵, et æstimatis viribus, ex quibus jam perire nihil sine universo poterat, dolorem ultionemque seposuit: in unam utilitatem occasionis⁶ intentus, iram

1. *Opportunos*, i. e. cædi vincique faciles, obnoxios.

2. *Ne quid amplius dicam*. Innuit, neque perspicue et amoto velo dicere audet, barbarorum multitudinem aliquando per imperium exundaturam. Quod pariter Tacitum altioris ingenii vi et perspicacia attigisse credideris, quam de Mor. Gem. c. 33, postquam Bructerorum LX millia a Chamavis memoravit atque Angrivaris trucidata, his prorumpit: « Maneat, queso, duretque gentibus, si non amor nostri, at certe odium sui; quando, urgentibus imperii fati, nihil jam præstare fortuna majus potest, quam hostium discordiam. »

3. *Mores romanos repetere*. Antiquos nempe et antiquam disciplinam quæ « Regulam et Scauros, animæque magnæ Prodigum Paullum, superante Pœno, Fabriciumque, et incomptis Curium capillis, Utilem bello talit et Camillum (Horat. lib. I, Od. 12); Et geminos, duo fulmina belli, Scipiadas (Virg. Æneid. VI, 844). » Spectat hic locus ad corruptelam morum, quam sæpe queritur Noster.

4. *Quo alio Fabius*, etc. Nec Q. Fa-

bius Maximus, qui, cum Hannibale bellum gerens, cunctando restituit rem, ut Ennius ap. Cicer. canit, nec Scipiones ira victores fuere, sed virtute et prudentia. Hoc jam Cic. Tusc. disput. IV, 23, occupavit: « nescio, ecquid ipsi nos fortiter in republ. fecerimus: si quid fecimus, certe irate non fecimus. » Exempla hæc egregie electa sunt, historia testante. Omnibus his ducibus conditio Reip. anceps ob oculos versabatur: quam unam intuiti sunt, non se suaque, rationem, non iram, secuti.

5. *Habuit..... publicam*. Ennius in fragmentis quæ servavit nobis Cicero: « Non ponebat enim rumores ante salutem. »

6. *In unam utilitatem occ.* Lipsius e cod. suo dedit. Erasmus: *in unam utilitatem et occasioni*. Quam lectionem defendam interpunctione aliter instituta ac nunc est: dolorem ultionemque seposuit in unam utilitatem, et occasioni intentus, iram ante vicit, quam Hannibalem; id est, dolorem et ultionem removet, ut utilis esset, cum utilitate conjunxit. Nihil tamen mutò.

5 ante vicit, quam Hannibalem. Quid Scipio ¹? nonne, relicto Hannibale, punico exercitu, omnibusque quibus irascendum erat, bellum in Africam transtulit, tam lentus, ut opinionem luxuriæ segnitæque malignis daret? Quid alter Scipio ²? non circa Numantiam multum diuque sedit, et hunc suum publicumque dolorem æquo animo tulit, diutius Numantiam quam Carthaginem vinci? dum circumvallat, et includit hostem, eo compulit, ut ferro ipsi suo caderent ³.

1 XII. Non est itaque utilis, nec in præliis quidem aut in bellis ira. In temeritatem enim prona est, et pericula dum inferre vult, non cavet. Illa certissima est virtus, quæ se diu multumque circumspexit, et texit, et ex lento ac destinato provexit. « Quid ergo? inquit, vir bonus non irascetur, si cædi patrem suum viderit, si rapi matrem? »

1. *Quid Scipio?* Fuere qui eum retinere vellent, ut Q. Fabius, Cato, al. De lento et ne militari quidem cultu P. Scipionis Syracusis commorati, priusquam Africam subigeret, locus egregius exstat ap. Liv. XXIX, 19, 89.

2. *Alter Scipio.* P. Scipio Afric. Æmilianus, qui Carthaginem deleverat, annum ac tres menses Numantiam obsessit. Vellei. Paterc. II, 4. Flor. II, 18.

3. *Eo compulit... caderent.* Notum excidium urbis celeberrimæ et unanimi nobilissimorum civium mors, qui divitias, liberos, conjuges, se denique rogo imposuere, et secum quidquid sibi in pretio et deliciis fuerat, prius concremavere, quam urbe hostis potiretur. Vid. Flori hist. et Plut. in Scip. Æmil. Virum quidem unum superfuisse negat Florus.

XII. ARG. Pergit in utilitate iræ cogruenda. Et hæc contra Peripateticos

dicta esse liquet. Theophrastus autem, quem alloquitur, Eresius, Aristotelis discipulus, scripsit multa e quibus pauciora restant. Quæ hic refutantur fortasse in libro ejus nunc deperdito, *περί τρωθῶν*, legebantur: (cf. Fabricii Biblioth. Græc. vol. III, p. 406. sqq. ed. Harles.) in quo Stoici multa invenisse videntur, quæ, etsi non proprie contra Zenonem, quippe qui post Theophrastum vixit, tamen contra Cynicos ideoque et contra Stoicos disputarentur: quorum placita quum fortiora, i. e. firmiora essent, quam ut dialecticis iisque subtilioribus argumentis vincere posset, publica adhibuit Theophrastus, quæ nos popularia vocare solemus, judice optimo, i. e. ratione, exulta, derelicto, et ad coronam, i. e. multitudinem venit, argumentis suis non ex eo quod esse debet, sed ex opinione sensus communis de hac re repetitis.

Non irascetur, sed vindicabit, sed tuebitur ¹. Quid autem times, ne parum illi magnus stimulus, etiam sine ira, pietas ² sit? Aut dic eodem modo: Quid ergo? quum viderit secari patrem suum, filiumve, vir bonus non flebit, nec linquetur animo? quæ accidere sæminis videmus, quoties illas levis periculi suspicio perculit. Officia sua ³ vir bonus exsequitur inconfusus, intrepidus: et sic bono viro digna faciet, ut nihil faciat virum indignum. Pater cædetur? defendam. Cæsus est? exsequar ⁴; quia oportet ⁵, non quia dolet. Quum hoc dicis ⁶, Theophraste ⁷, quæris invidiam præceptis fortioribus, et, relicto iudice, ad coronam ⁸ venis. Quia unusquisque in ejusmodi suorum casu irascitur, putas, judicaturos homines id fieri debere, quod faciunt. Fere enim justum quisque affectum judicat, quem agnoscit. Irascuntur boni viri pro suorum injuriis: sed idem faciunt, si calda ⁹ non bene præbetur, si vitreum fractum est, si calceus luto sparsus est. Non pietas illam iram, sed infirmitas movet: sicut pue-

1. *Vindicabit... tuebitur.* Hoc de matre quam rapi dicunt, illud de patre, quem cæsum jam impossibile est tueri.

2. *Pietas.* Latior vox qua pariter significatur, qua pietate pater liberos, liberi patrem, uxor maritum, ille uxorem, propinqui denique omnes suos, idemque qua subditi imperantem prosequantur.

3. *Exsequar*, i. e. vindicabo.

4. *Quia oportet.* Idem jam dixit, c. 9, sub finem, ubi: « pœnam exigit, non ipsius pœnæ avidus, sed quia oportet. »

5. *Quum hoc dicis.* Irridendi causa hæc affert. Sunt qui non solum in suorum injuriis, sed etiam in rebus minimis et per delicias irascuntur.

6. *Theophraste.* Alloquitur jam et

nominat cujus ἀπονόμου modo dicta diluebat. Theophrastus autem philosophus fuit sub finem 4 sæc. ante Christum celeberrimus, peripateticæ scholæ post mortuum Aristotelem princeps. Nec quam nunc philosophiam vocant duntaxat coluit, sed et physicen et quidquid ad physicen quoquomodo attinet; minor quidam institutore suo (Aristotele) discipulus, vir tamen et magni ingenii et immensæ eruditionis. Illius multa adhuc habemus quorum celebratissimus est liber de characteribus quem imitatus superavit nostras *Labruyère*.

7. *Coronam.* Cætum audientium.

8. *Calda.* I. e. aqua calefacta interdum et cum vino mixta inprimis inter epulas subministrari solita. Egit fusius de his Romanorum deliciis Lip-

ris¹, qui tam parentibus amissis flebunt, quam nucibus. Irasci pro suis, non est pii animi, sed infirmi. Illud pulchrum dignumque, parentibus, liberis, amicis, civibus prodire defensorem, ipso officio ducente: volentem, judicantem, providentem, non impulsum et rabidum. Nul-
 5 lus enim affectus vindicandi cupidior est quam ira: et ob id ipsum ad vindicandum inhabilis, prærapida et amens: ut omnis fere cupiditas ipsa sibi in id in quod properat opponitur. Itaque nec in pace, nec in bello, unquam bona fuit. Pacem enim similem belli efficit: in armis vero obliviscitur Martem esse communem², venitque in
 6 alienam potestatem, dum in sua non est. Deinde non ideo vitia in usum recipienda sunt, quia aliquando aliquid boni effecerunt, nam et febres quædam genera valetudinis levant: nec ideo non ex toto illis caruisse melius est. Abominandum remedii genus est, sanitatem debere morbo. Simili modo ira, etiamsi aliquando, ut venenum, et præcipitatio, et naufragium, ex inopinato profuit³, non ideo salutaris omnino judicanda est⁴; sæpe enim saluti fuere pestifera.

sus Elect. I, 4, et intpp. ad Martial. I, XII, 5; VIII, LXVII, 7. — Pro *calda* alii, ut Erasm. *calida*: sensu non diverso. Sed *calda* est solemnus hac de potione. Vitrum an vitreum legas, nihil refert: posterius tamen Nostro placuisse videtur; intelligas: vas.

1. *Pueris* e cod. Bruxell. reduxi, Lipsio et Gronovio probantibus: hic tamen, ut sermo sit rotundior, delendum putat *quæ*, et retinendum: *pueri*. Sed rotunditas in virtutibus Senecæ non est. Procedit oratio ita: infirmitas (illis) movet iram, ut pueris, qui...

2. *Martem communem*; id est, di-

micantium neutri magis favere aut adversari, et diu ancipitem pugnam ante geri, quam aut fortuna aut prudentia certum aliquid decernatur.

3. *Ex inopinato*. Lectio proba, quam tuear contra Gronov. conjecturam: *nec opinato*. Hoc ipso capite occurrunt: *ex toto... ex lento ac destinato*. *Ex opinato* in tribus codd. Grateri, vitium manifestum librari.

4. *Venenum... judicanda est*. Hic distinguendum. Tria enim allegantur quæ jungi haud bene est: venenum nempe, præcipitatio, naufragium. E duobus his si quid unquam aut non nocuerit, aut profuerit, forte fortuna id miraculi contingit, et utrumque pe-

XIII. Deinde quæ habenda sunt in bonis, quo majora, eo meliora et optabiliora sunt. Si justitia bonum est, nemo dicet meliorem futuram, si quid detractum¹ ex ea fuerit: si fortitudo bonum est, nemo illam desiderabit ex aliqua parte deminui: ergo et ira quo major, hoc melior. Quis enim ullius boni accessionem recusaverit? atqui augeri illam inutile est: ergo et esse. Non est bonum, quod incremento malum fit. « Utilis, inquit, ira est, quia pugna² » naciores facit³. » Isto modo et ebrietas: facit enim protervos et audaces³; multique meliores ad ferrum fuere male sobrii. Isto modo dic et phrenesim⁴ et insaniam viribus necessariam, quia sæpe validiores furor reddit. Quid?

riculosissimum præmonere aut prævidere est. At venenorum bona pars minime habet periculi, si certa quædam et præfixa δόσις ægrotantibus hærienda præbeatur; ergo salutaria dici possunt, modo limitem non excesserit ad quem usque progredi fas est.

XIII. ARG. Iram non esse bonum quid, quia, quo major, eo peior sit. Etiam si interdum virtutem bellicam instruunt (viribus augent) ira, ebrietas, etc. nec ideo in bonis haberi possunt. Qui autem iræ quam maxime obnoxii sunt, ii non fortitudine, sed infirmitate prævalent, ut infantes (secundum Platon. de Republic. IV, pag. 370, t. VI, Bip.), senes, ægri (II, 19.). Contra Peripateticos et Academicos veteres hæc disputantur. Cic. Tusc. disp. IV, 19. Acad. IV, 44: atque illi quidem etiam utiliter a natura dicebant per motiones istas animis nostris datas: metum cavendi causa, misericordiam, ægritudinemque clementiæ, ipsam iracundiam fortitudinis quasi cotem esse dicebant. In memoriam revoces dogma Stoicorum: virtutem esse summum

bonum et unam veramque felicitatem hominum. Cætera omnia in mediis posuere, et iis fuerunt προσημίνα (præposita, promota) e. c. vita, honor, divitiæ, et ἀποπροσημίνα (remota), ut dolor.

1. *Detractum*. Lipsianus liber habebat *defectum*: at vulgatum Senecæ familiaris.

2. *Utilis... facit*. Iterum an ad bellum strenue gerendum utilitas ex ira quæretur. Non apte quidem; nam non erat hic locus, sed supra, quo, tempore hoc disputatum fuit; bene tamen quod argumentis novis utitur.

3. *Facit... protervos et audaces*. Quod, ut exempla mille præteream, unum tamen afferam: Horat. Lib. I, Od. 8: « Centaurea monet Lapithis rixa super mero Debellata. »

4. *Phrenesim*. Monet hic Lipsius scribi semper in codd. *phrenesim* et *phreneticus*, quamvis apud Græcos, quorum de lingua derivatum et hoc et illud patet φρενίτιν et φρενίτικὸς dictitetur; quæ literæ unius mutatio non magis miranda est quam Ἐκάβης in Hecubam, Ταλάτιον in *talentum*, etc. ED.

non aliquoties metus e contrario fecit audacem¹? et mortis timor etiam inertissimos excitavit in prælium? Sed ira, ebrietas, timor, aliaque ejusmodi, fœda et caduca irritamenta sunt: nec virtutem instruunt, quæ nihil vitii eget, sed segnem aliquando animum et ignavum paululum allevant. Nemo irascendo fit fortior, nisi qui fortis sine ira non esset. Ita non in adjutorium virtutis venit, sed in vicem. Quid quod, si bonum esset ira, perfectissimum quemque sequeretur? atqui iracundissimi infantes, senesque, et ægri sunt; et invalidum omne natura querulum est².

1 XIV. « Non potest, inquit Theophrastus, fieri, ut bonus » vir non irascatur malis. » Isto modo, quo melior quisque, hoc iracundior erit? Vide ne contra placidior, solutusque affectibus, et cui nemo odio sit. Peccantes vero quid habet cur oderit, quum error illos in hujusmodi delicta compellat? non est autem prudentis errantes odisse: alioquin ipse sibi odio erit. Cogitet quam multa contra bonum morem faciat, quam multa ex his quæ egit veniam desiderent. Jam irascetur etiam sibi! Neque enim æquus judex aliam de sua, aliam de aliena causa, sententiam fert. Nemo, inquam, invenitur qui se possit absolvere³: et innocentem quisque se dicit, respiciens tea-

1. *Metus...audacem.* Naso de Anna, sorore Didonis: « Audacem fecerat ipse timor. »

2. *Invalid...querulum est.* Cf. huic loco Aristotelis Rhetor. lib. II.

XIV. ARG. Neque ad emendationem morum iram adhibendam esse, contra veterem Academiam (Platon. de Legg. V, p. 212. b. sq. t. VIII. Bip.) et Peripateticos docet. Erat hoc decretum Stoicorum, ut « peccata ignorantiam rerum illarum dicerent, quarum scientia virtus sit. » Conf.

Lipsii Manuduct. III, 7. p. 154. sq. et Menag. ad Diogen. Laert. VII, 47. p. 284. Hanc eandem sententiam, quam hic expositam vides, egregie a Gat. ad Antonin. pagin 234, 30; 399, 20, adstructam reperies.

3. *Nemo inquam...absolvere.* Consona hæc Christi verbis ad Synagogæ proceres, quum de adulteræ pœna maligne interrogaretur. Nec raro et Evangelii et apostolicarum Epistolarum in Seneca imitationes notatæ fuerunt; unde haud absurda orta est

non conscientiam¹. Quanto humanius, mitem et
 um² animum præstare peccantibus, et illos non per-
 , sed revocare? Errantem per agros ignorantia viæ,
 s est ad rectum iter admovere, quam expellere.
 gendus est itaque qui peccat, et admonitione, et 4
 : molliter, et aspere: meliorque tam sibi quam aliis
 idus, non sine castigatione, sed sine ira. Quis enim,
 edetur, irascitur?

7. « At corrigi nequeunt, nihilque in illis lene³ aut
 i bonæ capax est. » Tollantur e cœtu mortalium,

huic olim philosopho cum
 s christianis, præcipue cum
 Apostolo commercium fuisse;
 ase disputabimus, quom de
 : vita et scriptis agetur. Ed.

innocentem... conscientiam;
 a habito eorum qui adfuerint,
 i sui sint conscii, neglecta ta-
 nscentia sua, et numine di-
 liter sensit T. Aristo, de quo
 Minor, lib. I, epistol. XXII:
 ad ostentationem, omnia ad
 ntiam refert. »

item et patrium. Hancce scri-
 cum Gronovio, qui in tribus
 MSS. palatt. apud Gruter. in-
 ego recepi. Erasmus habet *pa-*
 : Lipsius: *placatum.* Patrius
 sm valet quod paternus; quæ
 oces interdum confunduntur.
 ag. Qui tamen correctionem in
 lquaquam admittant, ii vero
 e medio tollantur, ne peiores
 aea pejora committant scelera.
 hic Socrati tribuitur, Val.
 IV, 1. Lactant. de Ira Dei,
 alii Archytæ, Tarentino illi,
 goreo, assignant. Recte illud
 ur Archytæ, villico suo irati:
 te, inquit, cæderem, nisi
 essem.» Cf. Menag. ad Diog.
 III, 39. p. 153; VIII, 82.

p. 386. Expositio librorum in anti-
 quitate non vetita, quin Lacedæmone
 legibus sancita (v. Petiti Legg. att.
 II, 4. 7.). Res est nota vel ex poetis
 comicis et tragicis. Hanc sententiam
 præclaram, non esse lædenti succen-
 sendum, sed sine ira commonstran-
 dum errorem, sæpius inculcat, e. c.
 II, 9; II, 10. De Constant. Sap. 13.
 De Demonacte, philosopho Cynico
 s. potius Eclectico, homine egregio,
 Lucianus (vol. V, p. 235, 7. Opp.
 Bip. ed.): Οὐδενὸς ποτὲ γούν ὤφθη κε-
 κραλῶς, ἢ ὑπερδυσεινόμενος, ἢ ἀλα-
 νασίῳν, οὐδ' εἰ ἐπιτιμῶν τῶν δέοι, ἀλλὰ
 τῶν μὲν ἀμαρτημάτων καθήκεις, τοῖς
 δὲ ἀμαρτάνουσι συνείστωσαι, καὶ τὸ
 παράδειγμα παρὰ τῶν ἱσθρῶν ἤξιον λαμ-
 βάνειν, τὰ μὲν νοσήματα ἰωμένων, ὅρῃ
 δὲ πρὸς τοὺς νοσοῦντας οὐ χρομένους.
 Cicer. de Offic. I, 25. Prohibenda
 maxime est ira in puniendo..... add.
 cap. 38.

3. *Lene*: in textum reduxi: sensu
 postulante, et Grutero et I. M. Heu-
 singer, Emendd. p. 228, probantibus.
 Antea erat *leve*. *Lene*, i. e. modera-
 tum, mite. Cæterum *lenis* et *levis* in
 codicibus sæpe inter se confundi, res
 est nota. Leviores iræ occurrunt,
 libro II, cap. 19, sed opponuntur
 gravibus.

- facturi pejora quæ contingunt, et quo uno modo possunt, desinant mali esse : sed hoc sine odio. Quid enim est cur oderim ¹ cum, cui tum maxime prosum, quum illum sibi eripio? Num quis membra sua odit, tunc quum abscidit? non est illa ira, sed misera curatio. Rabidos effligimus canes, trucem atque immansuetum bovem cædimus, et morbidis pecoribus, ne gregem polluant, ferrum demittimus; portentosos fœtus extinguimus; liberos quoque, si debiles monstrosique editi sunt, ³ mergimus ². Non ira, sed ratio est, a sanis inutilia secernere. Nil minus, quam irasci, punientem decet : quum eo magis ad emendationem pœna proficiat, si judicio lata est. Inde est, quod Socrates servo ait : « Cæderem te, nisi irascerer. » Admonitionem servi in tempus sanius distulit, illo tempore se admonuit. Cujus erit temperatus affectus, quum Socrates non sit ausus se iræ committere?
- ⁴ Ergo ad coercionem errantium sceleratorumque irato castigatore non opus est : nam quum ira delictum animi sit, non oportet peccata corrigere peccantem.

1. *Quid enim est cur oderim...*
Fusius nunc Noster id dicit et demonstrandum aggreditur quod supra, cap. 5 sub finem, notavimus, nempe etiam pereuntis interesse ut pereat. Cæterum et hanc et superioris capitis ultimam phrasim putat Lipsius ad eum Demonactem pertinere, quem memoriæ proditum est nunquam adpectum fuisse aut clamantem, aut immodice contentioni indulgentem, aut indignantem, ne eo quidem temporis articulo quo objurgandus aliquis erat, sed peccata quidem severe reprehendere, peccantibus vero ignoscere; dictitabat enim ille se medentium exemplo uti, qui ægrotantibus non irascerentur, sed opem ferrent.

2. *Liberos... mergimus.* Portentosi

magis mores quam e portentosis fœtibus horridissimum monstrum. Sed is usus, ea consuetudo, invalescebat olim apud Græcos et Romanos; neque ante finem habuit quam purpuram et imperium sibi Christiana religio adsumpsisset. Nec statim tamen recessit: gravissime tandem et acerbissime objurgatum morem sustulere Valentinianus in Oriente, in Occidente Valens et Gratianus. Cæterum, si quis dubitaverit lege sancitum id sævitæ, en e Tullio, Leg. lib. III, cap. 8, ea ipsa transcribimus, quæ in duodecim tabulis: « Pater insignem ad deformitatem puerum cito necato. » — *Mergimus*, perperam hanc vocem in codices manu exaratos irrepisse suspicabatur Lipsius, quan-

I. « Quid ergo? non irascar latroni? non irascar ve-
co? » Non. Neque enim mihi irascor, quum san-
m mitto. Omne pœnæ genus remedii loco admoveo.
adhuc in prima parte versaris errorum, nec gravi-
beris, sed frequenter: objurgatio² te primum se-
deinde publica emendare tentabit. Tu longius jam
ssisti, quam ut possis verbis sanari: ignominia³
eberis⁴. Tibi fortius aliquid, et quod sentias⁵, inu-
um est⁶: in exsilium, et loca ignota⁷ mitteris. In

lius verbi loco quid legendum
: indicaret. Sed tuetur Davie-
gatam, et suffragatur Tibul-
b. II, Eleg. v, vs. 80: « Pro-
ndomitis merge sub æquori-
et Lævius centies. Vid. Vulp.
c locum.

ARG. Ne in latronem quidem,
eficum, aut sceleratum quem-
: ira adhibenda est, sed, ira se-
coercitio eo major, quo invete-
et solidior nequitia sit, e. c.
m, carcer, mors: nam his
infigendis nihil nisi utilitas et
ti et reipublicæ quæritur, ideo
llus iræ locus esse potest. Mem-
itemur, medentes prout mor-
genera poscant, et legem, pœ-
n iratam imponentem. Sentiet
n sapiens suspiciones quasdam
ras affectuum, sed pro armis
am habebit. Iræ et rationis
nen hoc docet, exempla que
lta subjungit.

u, etc. Delinquentem hic allo-
sive latro ille, sive veneficus
rit, et pœnæ futuræ commone-
u a sceleribus perpetrandis re-
t.

bjurgatio, etc. Sex gradus coer-
s constituit: admonitionem pri-
, publicam, ignominiam, ex-
, vincula publica, mortem.

3. *Ignominia* publica a censore in-
fligi solita, e senatu ordineque equi-
tum, tribuque rustica in urbanam
vel inter ærarios, Cæritesve moven-
do: e. c. Liv. IV, 24, de Mamerco
Æmilio. Est autem *ignominia* vocab.
propr. de nota censoria, v. c. Cic.
pro Cluent. 42.

4. *Ignominia contineberis*, e libris
a Lipsio recepta et a Grutero antea
probata lectio. Antea erat: *ignominia*
non contineberis, nec sensu malo: est
enim objurgatio publica haud dubie
et ignominiosa.

5. *Quod sentias*. Quod ultra ani-
mum transiliat, quandoquidem in
eum nihil valet, et dolore corpus
afficiat.

6. *Inurendum est*. Pœna irroganda
est. Nempe *inurere* principio et proprie
dictum fuit de literis quæ, signa in-
famix nec celanda nec delenda un-
quam, nocentium humeris inureban-
tur; mox de opprobrio quolibet; mox
de supplicio.

7. *Exsilium et loca ignota*. Depor-
tatio: in loca ignota, durum pœnæ
genus, amisso jure civitatis et spe re-
ditus in patriam adempta: Tomi, ubi
Ovidius exsulabat, Sciathus, Gyarus,
Corsica, Seriphus, Cosura, etc. loca
propter hoc infamia; cf. Consol. ad
Helv. cap. 6; Juvenal. I, 73, etc.

te duriora remedia jam solida¹ nequitia desiderat : et vincula publica , et carcer adhibebitur. Tibi insanabilis animus est, et sceleribus scelera contexens ; et jam non causis, quæ nunquam malo defuturæ sunt, impelleris, sed satis tibi est magna ad peccandum causa, peccare. Perbibisti nequitiam, et ita visceribus immiscuisti, ut
 3 nisi cum ipsis exire non possit. Olim miser mori quæris² ! bene de te merebimur : auferemus tibi istam, qua vexaris, insaniam ; et per tua alienaque volutato³ supplicia⁴, id quod unum bonum tibi superest repræsentabimus, mortem. Quare irascar cui quum maxime prosum ? Interim⁵ optimum misericordiæ genus est, occidere. Si intrassem⁶ valetudinarium⁷ exercitatus et sciens, aut domum divitis⁸, non idem imperassem⁹ omnibus, per diversa¹⁰

1. *Solida*. Firma, non facile loco movenda, in melius mutanda, Gallice *solide*, *inébranlable*. Minus tamen frequenter usitata ea vox est in hoc sensu, quam ut *totus*, *integer*, *nulla mixtura vitiatum* (*massif* vel *plein*) significetur. Sic aurum solidum, « solidoque adamante columnæ » (Virg. *Æn.* VI, 552); cui opponuntur bracteata, vel laminata, nobis, *le plaqué*.

2. *Olim..quæris!* Ergo jamdudum, o miser, supplicium cupis! Annuo, etc.

3. *Volutato*. In cod. Siculo erat *volutate*, quod et facile explicatur, nec inelegans est.

4. *Per tua. . . supplicia*. Id est, qui te simul atque alios miserum in modum vexavisti, sive conscientiæ stimulis identidem agitatus exstiteris, sive quod plus operæ et laboris in perpetrando malo quam in exsequendo officio impenditur. Unde quidam e recentioribus verissime: « Si quam operam ad exogitandum et struendum et admittendum scelus plurimi insuunt, illius dimidiam partem

ad bonas artes transtulerint, jam omnes boni evaserint simul et felices.»

5. *Interim*, i. e. interdum.

6. *Intrassem*, etc. Hac imagine Veteres sæpe in hac re usi sunt, medicina corporis ad medicinam animæ translata. Conf. *Gatak.* ad Antonin. p. 192, § 8; locum præclarum Simplicii in Epicteti Enchirid. p. 91, 92 (ed. Lugdun. 1640, 4) addo.

7. *Valetudinarium*. Valetudinarium locus erat ad ægros servos et milites curandos destinatus. J. F. Gro-nov. primus hanc vocis potestatem exposuit ad Senec. Nat. Quæst. I præf. eoque nomine laudatus a Ges-nero in Lexic. rust. h. v.

8. *Domum divitis* Muretus omiserat, contra omnes libros, non assecutus forsans quam ob causam id *valetudinarium* conjunctum sit. Valetudinaria privata innuit.

9. *Imperassem*, præscripsissem, *προσλάξαιμι ἄν, συνλάξαιμι ἄν*.

10. *Per diversa*, i. e. diverso modo, diversis corporis locis et membris.

ægotantibus. Varia in tot animis vitia video, et civitati curandæ adhibitum sum : pro cujusque morbo medicina quærat. Hunc sanet verecundia, hunc peregrinatio, hunc dolor, hunc egestas, hunc ferrum. Itaque, etsi perversa induenda magistratui vestis ¹, et convocanda classico ² concio est, procedam in tribunal, non furens, nec infestus, sed vultu legis ³; et illa solemnia ⁴ verba, leni magis gravique, quam rabida voce concipiam ⁵, et agi jubebo ⁶ non iratus, sed severus. Et quum cervicem noxio præcidi imperabo, et quum parricidam insuam culeo ⁷,

1. *Perversa..... vestis.* Togam sordidam ac pullatam luctus causa sumptam a prætore et qui judicio capitali præsidebat, prætexta posita (Val. Max. lib. IX, cap. 7), cum Lipsio ego libentius intelligam, quam de veste male ob festinationem ideoque inverse sumpta, cum Schellero in Lexic. h. voc. Epitheton enim perpetuum hac in re fuisse videtur. Cæterum *perversus* respondet τὸ *infaustus, adversus*.

2. *Classico* populus convocabatur, ut tristi spectaculo et exemplo interesset: rem illustravit suo more, i. e. accurate et docte, Lipsius, ad Tacit. Annal. cap. II, lib. 32.

3. *Vultu legis.* Alii *vultu leni* substituunt, mera conjectura et MSS. omnibus fere refragantibus. Mox *severa magis* nulli scripti habent, sed *leni*: Lipsius et J. F. Gronovius probant receptam: *leni*.

4. *Solemnia verba*, scilicet. *Age, lictor, s. Lege age, s. Jure age*, i. e. hunc tolle, verbera. Sequuntur pœnarum genera varia: parricidam sacco coriaceo insutum in Tiberim demergi; milites decimatione s. pœna gladii mulctari; proditores a Tarpeia rupe deturbatos esse.

5. *Concipiam.* Usitata sæpius vox,

quum vir inducitur qui gravissime, sedatissime, et quasi religiose loquitur. Et sic sacerdos verba *concipit*, sic quilibet e populo vota; unde sane derivatum vocabulum. Namque, ut plurimum, qui illiusmodi lenta, gravia, sacra solemnique voce inchoant, diu meditantur et quodammodo præparant quæ mox essent; et ingenio, cujus proprium est *concipere*, prius allaboratur quam lingua et ore.

6. *Agj jubebo.* Illa quippe erat formula supplicium et cædem imperantium: « Age, » vel « Lege age, lictor » (vid. sup. not. 4), et cavebant ne aspera et tristiora hæc effunderent, cæde, occide, affige, tolle, suspende, etc.

7. *Parricidam...culeo.* Notum enim, qui patris vel propinqui interfecti manifestus, eum, postquam ad sanguinem virgis in foro esset cæsus, culeo insutum cum cane, gallo, simia et serpente, mox mari mersum aut proximo amne: de hoc vide Ciceron. pro Rosc. Amer. II, cap. 25 et 26, et Nostri Clement. cap. 23.—*Militarem* mox ex conj. Lips. recipi, s. sermone dirigente; aut a erat *supplicium militare*: τὸ *supplicium* enim sine subjecto esse nequit. Et in hominem militaris loci justus sine ira ero. — Ita *Ruhkopf*: nos li-

et quum mittam in supplicium militarem, et quum Tarpeio proditorem hostemve publicum imponam; sine ira, eo vultu animoque ero, quo serpentes et animalia venenata percutio. « Iracundia ¹ opus est ad puniendum. » Quid? tibi ² videtur lex irasci his quos non novit, quos non vidit, quos non futuros sperat? Illius itaque sumendus est animus, quæ non irascitur, sed constituit. Nam si bono viro ob mala facinora irasci convenit, et ob secundas res malorum hominum invidere conveniet. Quid enim est indignius, quam florere quosdam, et eos indulgentia fortunæ abuti, quibus nulla potest satis mala inveniri fortuna? Sed tam commoda illorum sine invidia videbit, quam

6 scelera sine ira. Bonus iudex damnat improbanda; non odit. « Quid ergo ³? non, quum ejusmodi aliquid sapiens » habebit in manibus, tangetur animus ejus, eritque so- » lito commotior? » Fateor. Sentiet levem quemdam te-
7 nuemque motum. Nam, ut dixit Zeno, in sapientis quo- que animo, etiam quum vulnus sanatum est, cicatrix

bentius *militare* adoptaremus; nam *militarem pro militarem virum, militaris loci virum*, nusquam occurrit.

1. *Iracundia*. Non indiget iudex ira ad puniendum: legem imitatis; illius mores sumendi sunt. Legi hic personam quasi tribuit, ad modum Platonis, apud quem et Socrates leges ipsum reprehendentes inducit, Criton. tom. I, p. 115 sqq. Bip. Si autem viro bono liceat irasci, eidemque et licebit invidere: atqui vetitum est posterius, ergo et prius. Cf. et Cic. de Off. I, cap. 25, p. 213, ubi J. M. *Heusinger* nostrum locum non neglexit.

2. *Tibi*. Jampridem desiit nocentem alloqui; nunc sermo est cum adstantibus.

3. *Quid ergo? . . . quidem carebit*. Primis tamen affectuum motibus et

irritamentis sapiens non carebit, ira ipsa non tangetur. Dictum Zenonis haud dubie Cittici, auctoris familiæ Stoicæ, (de quo cf. auctores Hist. phil. inprimis *Tiedemann, Geist der spekul. Philos.* II, 427 sqq.) accipio de affectibus e sapientis animo non ita prorsus sublatis deletisque, ut non vestigia eorum interdum compareant. Spectant hæc ad apathiam stoicam, de qua videndus est Noster in Epp. IX et LXXX. Corruptela autem animi per conjunctionem ejus cum corpore coorta, a veteribus philosophis sub imaginibus, ab ulceribus, vulneribus (*κηλίσαι, οὐλαῖς, στίγματα*), repetitis expressa, cuique vel ex Virg. *Æneid.* lib. VI, vs. 735, sqq. ibiq. Heyn. et Exc. XIII, p. 240, tom. III, nost. edit. in recenti memoria erit. Ed.

manet. Sentiet itaque suspiciones quasdam et umbras affectuum : ipsis quidem carebit. Aristoteles ait ¹, affectus quosdam , si quis illis bene utatur , pro armis esse. Quod verum foret , si velut bellica instrumenta sumi deponique possent induentis arbitrio. Hæc arma, quæ Aristoteles ⁸ virtuti dat , ipsa per se pugnant , non exspectant manum : habent , et non habentur. Nil aliis instrumentis opus est : satis nos instruxit ratione natura. Hæc dedit telum firmum , perpetuum , obsequens , nec anceps , nec quod in dominum remitti posset. Non ad providendum tantum , sed ad res gerendas satis est per se ipsa ratio. Etenim ⁹ quid est stultius , quam hanc ab iracundia petere præsidium ² : rem stabilem ab incerta , fidelem ab infida , sanam ab ægra ? Quid , quod ad actiones quoque , in quibus solis opera iracundiæ videtur necessaria , multo per se ratio fortior est ? Nam quum judicavit aliquid faciendum , in ¹⁰ eo perseverat. Nihil enim ³ melius inventura est se ipsa ,

1. *Aristoteles ait.* Conf. 7, sq. supr. Redit ad questionem quam antea posuerat, an ira utilis sit, interruptam aliis quæstiunculis intersertis. Hi affectus *non exspectant*, i. e. non ferunt, tolerant manum; *habent* nos, scil. rationem, *non habentur* ab illa: alludit ad dictum Aristippi Cyrenæici, a Socrate instructi, in antiquitate celebratissimum, quippe qui quum Athenis relictis Æginæ cum Laide, *ἡλαίρα* notissima, familiariter viveret, increpantibus amicis dixisse fertur: *ἔχω Λαίδα, ἀλλ' οὐκ ἔχομαι*, hoc est, habeo, non habeor. Vid. Cic. ad *Divers. Ep.* IX, 26. Cf. et Diogen. Laert. II, 75, ib. Menag. p. 111, quem tamen locus noster fugit.

2. *Quid est stultius..... præsidium.* Ad illa ipsa revolvitur de quibus pauca nos cap. 10, cujus illud initium

est: « Absit hoc malum a virtute, etc. » Istud ergo demonstrare aggreditur, nullam esse posse rationis et affectuum concordiam, nullum fœdus; et more suo per ἀνίθειαν progreditur, modo agens de animi et rationis natura, modo de affectuum.

3. *Nihil enim..... constitutis.* Idem Stoici dicunt de ratione quod nos de Deo Opt. Max. Et re quidem vera Dei umbram, imaginem quamdam, suadente *Fénélon (Exist. de Dieu)*, hanc facultatem credideris quæ dotibus Dei pollet altissimis, absoluta, neque ulli variationi obnoxia. Ratio enim, ut Deus, lex est pectori imo insculpta et infixata; ut Deus, quæ bona sunt, cupit imperatque; ut Deus, optima est, nec invenire quidquam potest quod sibi, quod placitis suis anteponat; ergo, ut Deus, iis, stat

quo mutetur : ideo stat semel constitutis. Iram sæpe misericordia retro egit. Habet enim non solidum robur, sed vanum tumorem : violentisque principiis utitur, non aliter quam qui a terra venti surgunt¹, et fluminibus paludibusque concepti, sine pertinacia vehementes sunt. Incipit magno impetu, deinde deficit ante tempus fatigata : et quæ nihil aliud quam crudelitatem ac nova genera pœnarum versaverat, quum animadvertendum est, ira jam fracta² lenisque est. Affectus cito cadit : æqualis est
 11 ratio. Cæterum, etiam ubi perseveraverit ira, nonnunquam si plures sunt qui perire meruerunt, post duorum triumve sanguinem, occidere desinit. Primi ejus ictus acres sunt; sicut serpentium venena a cubili repentium nocent : innoxii dentes sunt³, quum illos frequens morsus exhaust. Ergo non paria patiuntur, qui paria commiserant, et sæpe qui minus commisit, plus patitur, quia recentiori iræ objectus est. Et in totum inæqualis est : modo ultra quam oportet, excurrit, modo citerius debito resistit. Sibi enim indulget, ex libidine⁴ judicat, et audire non vult, et patrocínio non relinquit locum, et ea tenet quæ invasit et eripi sibi iudicium suum, etiam si pravum est, non
 12 sinit. Ratio utrique parti locum dat, et tempus dat

perpetuum quæ sibi proposuit. Id magnifice Horatius, lib. III, Od. 3: « Justum et tenacem propositi, etc. »

1. *A terra venti surgunt.* De ventis a terra surgentibus, iisque ex aqua provenientiibus, vid. Nostr. in Nat. Quæst. lib. V, cap. 8 et 14. et Aristotel. apud Apuleium de Mundo, p. 258, T. II, Bip. ubi de origine venti aquatici, s. Encolpiarum fuse et ad recentiora physices decreta satis apte disputatur.

2. *Ira jam fracta.* Reduxi, scriptt. et edd. antiq. Erasmi adstipulan-

tibus. Lipsius et Gron. *jam infract* dederant, ratione mutationis nulli addita : *infracta esset*, valde fracta = cf. Intpp. inprimis Cerdam ad Virg. Æn. XII, 1.

3. *Innoxii dentes sunt.* Jam in antiquitate causam veneni apud serpentes et aspidas exploratam fuisse vid. Plin. H. N. lib. XI, c. 62, Bip. docet.

4. *Libidine.* Libido proprie est quæ alicui libet, quod placet, veri et æquæ posthabita ratione. Quod gallice per hæc optime efferas, *le caprice, l'arbitraire, le bon plaisir.*

deinde *advocationem* ¹ etiam sibi petit, ut *excutiendæ* ² spatium veritati habeat : ira festinat. Ratio id judicari vult, quod æquum est : ira id æquum videri vult, quod judicavit. Ratio nihil præter ipsum de quo agitur spectat : ira vanis et extra causam obversantibus commovetur. Vultus illam securior, vox clarior, sermo liberior ³, cultus delicatior ⁴, *advocatio* ambitiosior ⁵, favor popularis exasperat. Sæpe infesta patrono, reum damnat ; etiamsi ¹³ ingeritur oculis veritas, amat et tuetur errorem ; coargui non vult, et in male cæptis honestior illi pertinacia videtur quam pœnitentia. Cn. Piso ⁶ fuit memoria nostra, ¹⁴ vir a multis vitiis integer, sed pravus⁷, et cui placebat pro constantia rigor. Is quum iratus duci ⁸ jussisset eum qui ex comæatu sine commilitone redierat, quasi interfecisset quem non exhibebat ⁹, roganti tempus aliquod ad

1. *Advocationem*. Proprie hic posita est *advocatio* ut verbum judiciale ; qui enim parum instructi ad defendendam causam suam erant, moram et tempus deliberandi *advocandique* amicos et peritos, i. e. *advocationem* a iudice petiere ; deinde omnem moram et tergiversationem vox illa designavit. Cf. ad Consol. ad Marc. X.

2. *Excutiendæ*. Dispiciendæ, ponderandæ. Excudit quodammodo causam qui omnia ab utroque allegata diu perpendit, et omni a parte rem prius speculatur quam de ea aliquid statuatur.

3. *Sermo liberior*. Ultionis, exsilii, mulctæ, necis cupidissima, vix eos loqui patitur quos reos facit et criminatur.

4. *Cultus delicatior*. Sordida et obsoleta veste indui solitos reos, neque ignotum est, et jam notavimus. Quidam tamen, alii superbientes, alii munditiæ et elegantiarum curiosi,

candidam togam retinebant, immo et interim splendidiore cultu utebantur.

5. *Advocatio ambitiosior*. Est præsentia amicorum patronorumve, operam suam commodantium, frequentior, splendidior. Vid. not. 1 huj. pag.

6. Cn. Piso. Syriæ præfuit sub Tiberio et causa mortis putatur Germanico fuisse. Vid. Tacit. Annal. II, 43, 55, ubi maxime iræ ejus mentio injicitur : coll. lib. III, cap. 17.

7. *Pravus* proprie male distortum designat (Gronov. ad Liv. IV, 26.) mox omnem qui sibi non constat, qui a recta linea recedit ; quam vocis vim hic obtinere sequentia docent.

8. *Duci*. Aliquando invenitur *duci*, subaud. *ad necem, ad carcerem*. Vid. inter alia multa Martialis lib. IX, Epigr. III, vs. 10.

9. *Exhibebat*, i. e. secum referebat : vox ex foro sumpta : *exhibet* qui præstat ejus rei de qua agitur præsentiam. Pandectar. XIII, 6, 5.

conquirendum, non dedit. Damnatuſ extra vallum ductuſ
 eſt, et jam cervicem porrigebat, quum ſubito apparuit
 15 ille commilito qui occiſuſ videbatur. Tunc centurio¹
 ſupplicio præpoſituſ condere gladium ſpeculatoreſ²
 jubet : damnatum ad Piſonem reducit, reddituruſ Piſoni
 innocentiam³; nam militi fortuna reddiderat. Ingenti
 concuruſ deducuntur, complexi alter alterum, cum magno
 gaudio caſtrorum, commilitoneſ. Conſcendit tribunal⁴
 fureſ Piſo, ac jubet duci utrumque, et eum militem
 16 qui non occiderat, et eum qui non perierat⁵. Quid hoc
 indigniuſ? quia unuſ innocenſ apparuerat, duo peribant.
 Piſo adjecit et tertium. Nam ipſum centurionem, qui
 damnatum reduxerat, duci juſſit. Conſtituti ſunt in
 17 eodem loco perituri treſ, ob uniuſ innocentiam. O quam
 ſolereſ eſt iracundia ad fingendaa cauſaa furoriſ! Te, in-
 quit, duci jubeo, quia damnatuſ eſ; te, quia cauſa dam-
 nationiſ commilitoniſ fuiſti; te, quia juſſuſ occidere,
 imperatori non paruiſti. Excogitavit quemadmodum tria
 crimina faceret, quia nullum invenerat. Habet, inquam,
 iracundia hoc mali, non vult regi. Iraciſcitur veritati
 ipſi, ſi contra voluntatem ſuam apparuerit : clamore,

1. *Centurio*. Honoratiſſimuſ poſt tri-
 bunum centurio dimidiã manipuli
 partem regebat, et variis muneribuſ
 fungebatur, quorum unum ſuppliciiſ
 militariſ præſeſſe.

2. *Speculatoreſ*. Mileſ rem pœna-
 lem exercenſ ſub præſidio centurio-
 niſ, ſ. tribuni. Cf. Intpp. ad Tacit.
 Hiſt. I, 24. Annal. XV, 67.

3. *Reddituruſ Piſ. innoc.* Innocen-
 tiam quam amiſerat, damnando inno-
 centem. Niſi enim militem, qui non
 ſimul redierat, concreditum fuiſſe ſta-
 tuamus fidei alteriuſ, cui Cn. Piſo
 tantopere iracebatur, ne cauſam qui-

dem rigoriſ inſani inveniemoſ. Fa-
 ctum autem hoc eſſe in Syria, nobiſ
 vel non momentibuſ aſſecutuſ fuiſſe.
 — *Mil. fort. redd.* Innocentiam ſcil.
 quod modo expreſſum iterare noluit.

4. *Tribunal*. Locus edituſ hac in
 parte caſtrorum cui nomen *principio*,
 et Deorum aris, imperantium imagi-
 nibuſ, vexilliſ decoratuſ; et hic con-
 cionabantur duceſ, hic jura reddebant
 tribuni, hic ſæpiuſ pœnæ exigebantur.

5. *Et eum qui non perierat*. Verbo
 tantum monemur, illoſ duoſ militeſ
 hic intelligi, qui comœatuſ uſierant;
 ne quiſ de ſpeculatore cogitet.

et tumultu, et totius corporis jactatione, quos destinavit¹, insequitur, adjectis conviciis maledictisque. Hoc non facit ratio²: sed si ita opus est, silens quietaque, totas domos funditus tollit, et familias reipublicæ pestilentes cum conjugibus ac liberis perdit; tecta ipsa diruit, et solo exæquat; et inimica libertati nomina exstirpat. Hæc non frendens, nec caput quassans, nec quidquam indecorum judici faciens, cujus tum maxime placidus esse debet et in statu vultus, quum magna pronuntiat. Quid opus est, inquit Hieronymus³, quum velis cædere aliquem, prius tua labia mordere? Quid si ille vidisset, desilientem de tribunali proconsulem, et fasces lictori auferentem, et sua vestimenta⁴ scindentem, quia tardius scindebantur aliena? Quid opus est mensam evertere? quid pocula affligere? quid se in columnas impingere? quid capillos evellere? femur pectusque percutere? Quantam iram putas, quæ quia non tam cito in alium quam vult erumpit, in se revertitur! Tenetur itaque a proximis, et rogatur ut ipse sibi placetur: quorum nihil facit quisquis vacuus ira, meritam cuique pœnam injungit. Dimittit sæpe⁵ eum cujus peccatum deprehendit, si pœnitentia facti spem bonam pollicetur, si intelligit non ex alto venire nequitiam, sed summo, quod aiunt, animo inhæ-

1. *Destinavit*, i. e. petiit, sibi elegit.

2. *Hoc non facit ratio*. Exempla facile inventa. Lipsius laudat recte Sp. Mælium (ex Liv. IV, 16) Manliumque Capitolinum, cujus prænomen (Marcus) posteri vetiti sunt ferre (Liv. VI, 20.). Familis pestilentes reip. fuere Tarquinii, etc.

3. *Hieronymus*, Rhodius, Peripateticus, in primis nobilis (Diog. Laert. V, 68; cf. et loca Cicer. v. in Indice hist. Ernest. h. v.), vixit sub Ptolemæo

Philadelpho circ. Olymp. 127. Omnia quæ scripsit, quæ multa fuere, sunt in deperditis, (cf. Fabric. Bibl. Græc. T. III, p. 495, sq.) nec affirmare licet, ubi hæc quæ Noster citat locum habuerint.

4. *Vestimenta* scindere, mensam evertere, pocula affligere (in terram jacere), etc., esse iratorum, quis nescit?

5. *Dimittit sæpe*. Stoicorum dogma, delicta esse paria, hic relinqui a Nostro

rere. Dabit impunitatem, nec accipientibus ¹ nocituram, nec dantibus ². Nonnunquam magna scelera levius quam minora compescet, si illa ³ lapsu, non crudelitate commissa sunt, his ⁴ inest latens, et operta, et inveterata calliditas. Idem delictum in duobus non eodem malo afficiet ⁵, si alter per negligentiam admisit, alter curavit ut nocens esset ⁶. Hoc semper ⁷ in omni animadversione servabit, ut sciat, alteram adhiberi, ut emendet malos, alteram, ut tollat. In utroque non præterita, sed futura
 21 intuebitur. Nam, ut Plato ait, Nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur; revocari enim præterita non possunt, futura prohibentur: et quos volet nequitiae male cedentis ⁸ exempla fieri, palam occidet, non tantum ⁹
 22 ut pereant ipsi, sed ut alios pereundo deterreant. Hæc cui expendenda æstimandaque sunt, vides quam debeat omni perturbatione liber accedere ad rem summa diligentia tractandam, potestatem vitæ necisque. Male irato ferrum committitur. Ne illud quidem judicandum est, aliquid iram ad magnitudinem animi conferre. Non est
 23 enim illa magnitudo; tumor est: nec, corporibus ¹⁰ copia

et mitigari quis intelliget. Cf. Cic. Paradox. I, et de finib. IV, 27, 28.

1. *Nec accipientibus.* Quippe qui nihil jam sceleris perpetrarunt; quod perpetrantes sibi ipsi nocent.

2. *Nec dantibus.* Quippe qui nihil jam sceleris patientur.

3. *Illa.* Magna nempe.

4. *His.* Minoribus, et subaud. *si.*

5. *Idem delictum.... eodem malo aff.* Cum Gronov. recepi, scriptis et edd. vett. adstipulantibus: i. e. eadem pœna et damno. Exempla affert Gronov. Antea: *modo*; quod Lips. tuebatur.

6. *Alter curavit ut nocens esset.* Scilicet cui jam sola peccandi causa peccare, ut superius ipse dixit.

7. *Hoc semper,* etc. Platonem expressit de Legg. IX, p. 5. XI, p. 164, 165, Tom. IX, Bip.

8. *Male cedentis.* Id e. scopum suum minime attingentis, in irritum laborantis, sibi, postquam toties aliis nocuit, nocentis, nactæ pro pecunia inopiam, pro alienis cædibus exitium.

9. *Non tantum.* Bene habet hæc lectio: ipsis his peccantibus pereundum est, ut futura mala prohibeantur; sed hæc non sola ratio est; accedit altera, ut exemplo sint aliis. Itaque conject. Lipsii, *non tam*, haud admittenda.

10. *Nec corporibus.... morbus incrementum: est.* Negligentius elata, i. e.

vitiosi humoris intensis, morbus incrementum est, sed pestilens abundantia. Omnes quos vecors animus supra cogitationes extollit humanas altum quiddam et sublime spirare se credunt : cæterum nihil solidi subest, sed in ruinam prona sunt, quæ sine fundamentis crevere. Non ²⁴ habet ira cui insistat ¹; non ex firmo mansuroque oritur, sed ventosa et inanis est; tantumque abest a magnitudine animi, quantum a fortitudine audacia, a fiducia insolentia, ab austeritate tristitia, a severitate crudelitas. Multum, inquam, interest inter sublimem animum et superbum. Iracundia nihil amplum decorumque molitur. Contra, ²⁵ mihi videtur veterinosi ² et infelicis animi, imbecillitatis sibi conscii, sæpe indolescere. Ut exulcerata et ægra corpora ad tactus levissimos gemunt, ita ira muliebri maxime et puerile vitium est ³. «At incidit et in viros, nam viris quoque puerilia ac muliebria ingenia sunt.» «Quid ergo? non aliquæ voces ab iratis emittuntur, quæ ²⁶ » magno emissæ videantur animo, veram ignorantibus » magnitudinem? qualis illa dira et abominanda : Oderint, dum metuant ⁴. Sullano scias sæculo scriptam.»

aqua intercus, ille morbus, nec incrementum est. Non est incrementum, morbus est, pergere debuisset.

1. *Non habet ira cui insistat.* Hoc est, sine fundamentis crevit, nullam habet basim cui insidat; arenoso solo, non lapide surgit. Hæc jam supra, quum de irascentium levitate et inconstantia ita inchoavit : «Iram sæpe misericordia retro egit; habet enim non solidum robur, sed vanum tumorem, etc.»

2. *Veternosi*, i. e. vetustate ægri : cf. lib. II, cap. 19. *Ventosi*, quod alii habent, aberratio libræ.

3. *Ut exulcerata.... vitium est.* Ita supra, sub finem cap. 13 : «Ira-

cundissimi infantes senesque et ægri sunt; et invalidum omne natura querulum est.»

4. *Oderint, dum metuant.* Quo dicto nihil tristius apud Veteres. E tragædia quæ *Atreus* inscripta est, Accii poetæ, qui Sullano sæculo (circ. A. U. 640) vixit, forte id desumptum. Id esse verum arbitratur certe Lipsius; et faveat locus Ciceronis, *Offic. Lib. I*, cap. 28 : «Ut si Æacus aut Minos diceret : *Oderint, dum metuant*, indecorum videretur, quod eos fuisse justos accipimus; at Atreo dicente plausus excitantur.» Et immanis sævitiae dictum valde mirabatur Caligula (vid. Sueton. *Calig. cap. 30.*) nec mirum:

Nescio utrum sibi pejus optaverit, ut odio esset, an ut timori. Oderint! Occurrit illi, futurum ut execrentur, insidientur, opprimant: quid adjicit? Dii illi male faciant, adeo reperit dignum odio remedium. Oderint! Quid? dum pareant? non; dum probent? non: quid ergo? dum timeant. Sic nec amari quidem vellem. Magno hoc dictum spiritu putas? falleris; nec enim magnitudo
 27 ista est, sed immanitas. Non est quod credas irascentium verbis; quorum strepitus magni, minaces sunt, intus mens pavidissima¹. Non est quod existimes verum esse, quod apud disertissimum virum Livium² dicitur: « Vir » ingenii magni magis quam boni. » Non potest illud separari: aut et bonum erit, aut nec magnum³; quia magnitudinem animi inconcussam intello, et introrsus solidam, ab imo parem firmamque, qualis inesse malis
 28 ingeniis non potest. Terribilia enim esse, et tumultuosa, et exitiosa possunt: magnitudinem quidem, cujus firmitermentum roburque bonitas est, non habebunt; cæterum
 29 sermone, conatu, et omni extra paratu facient magnitudinis fidem. Eloquentur aliquid quod tu magni putes

quippe qui exclamavit: « Ulinam populo Romano unum caput esset, quod uno ego ictu amputarem! » ED.

1. *Minaces sunt, intus mens pavidissima.* Argutissime dictum; quod de IV consulatu Honorii imitatus Claudianus, quum de malis principibus sic ait v. 291, sqq. « Invideant claris, fortesque trucident; Muniti gladiis vivant, septique venenis; Ancipites habeant artes, trepidique minentur. » Non abest nostras *Chénier*, in eximio dramate:

Tibère à ses genoux voit l'univers trembler;
 Et, subissant lui-même un tyrannique empire,
 Éprouve en l'ordonnant la frayeur qu'il inspire.

Tibère, act. I, scèn. 1.

2. *Livium.* Livius eo nomine defendendus esse videtur, quod non philosophus stoicus, sed ut historicus cui judicia publica eaque communium hominum, quamvis philosophorum decretis interdum haud consentanea sequi licet, iudicium suum ex ingenii viribus ad consilia exsequenda haud vulgaribus adhibitis eventumque magnitudinem metiens. Cæterum bonitatem ex consiliis ipsis accurate consideratis æstimare debemus; et ubi stricte dicendum est, Senecæ quemcunque assensurum esse putem.

3. *Aut et bonum erit, aut nec magnum.* Hunc lectionis contextum cum Rubenio ego recepi ex libris et

3. Cæsar¹, qui iratus cælo, quod obstreperet pan-
 nis, quos imitabatur studiosius quam spectabat,
 ue commissio² sua fulminibus terreretur, prorsus
 certis³, ad pugnam vocavit Jovem, et quidem sine
 ne⁴, Homericum illum exclamans versum, ἦ μ' ἀνάειπ',
 πῆ. Quanta dementia fuit! putavit, aut sibi noceri
 ove quidem posse, aut se nocere etiam Jovi posse.
 uto parum momenti hanc ejus vocem ad incitandas
 atorum mentes⁵ addidisse; ultimæ enim patientiæ
 est, eum ferre, qui Jovem non ferret. Nihil ergo
 , ne quum videtur quidem vehemens, Deos homi-
 : despiciens, magnum, nihil nobile est: aut si vi-
 alicui magnum animum ira producere⁶, videatur et

evexerat: aut magnum et bo-

1. C. Cæsar. Caligula nempe
 st Tiberium et ante Clau-
 mæ imperium exercuit. De
 aris impietate cf. et Sueton.
 p. 22, ed. II Ernest. (nam
 bus edd. Suetonii, uti et
 iliagræca leguntur). Versus
 is ex Hom. Iliad. ψ, 724
 : 2 infr.) idem sonat ac:
 ie, aut ego te.»

2. *missio* reduxi, Lipsio
 obante. *Commissatio* antea
 : quod et orthographiæ veræ
 m est (nam *comissatio* a
 bendum patet), neque hic
 st; agitur enim de specta-
 ibus ipse Caligula ut actor
 t. — *Committere* tunc pro-
 atur de iis qui aut aurigas
 tores in ludis publicis simul
 bebant. Martialis, Spectac.
 1. XXVIII: «Augusti laudes
 mmittere classes.»

3. *una p.p. certis*. Quia ipsum
 stum caput non tangerent.

4. *Sine missione*, i. e. ut alter
 eorum caderet: antiqua lectio. *Sine*
omiss. a librario, qui difficiliorem
 lectionem non intellexisset, invec-
 tum esse videtur. Cæterum in versu
 Homericis variant libri: alii habent:
 Εἰς γαίαν Δαναῶν πρῶτος σὶ; alii: Ζεῦ
 πάτερ, οὐλίς σὶ το θεῶν δλοώτερος ἄλλος,
 ex Il. γ, 365. Dio tamen Cassius,
 LIX, 28, nostram lectionem tue-
 tur, ex Il. ψ, 724. desumptam, quam
 et Ernesti puriorem putans Suetonio
 restituit. Sæpe autem talem diversi-
 tatem in MSS. occurrere constat, ex
 inscitia librariorum, qui locum, in
 quo græca erant, vacuum linquendo
 posteris ansam dedere explendi ex
 lubitu profectam. Nostra lectio cæ-
 teris præstat ad insaniam Caligulæ
 ridiculam commonstrandam.

5. *Conjuratorum mentes*. Periiit nem-
 pe Caius imperator interfectus in pa-
 latio a Cherea et optimatum quibus-
 dam quos gravissimis contumeliis
 insectatus erat, anno quarto circiter
 postquam imperio fungebatur.

6. *Magnum animum producere*.

luxuria ¹. Ebores sustineri ² vult, purpura vestiri ³ tegi, terras transferre, maria concludere ⁴, flumina ⁵ cipitare, nemora suspendere ⁶. Videatur et a magni animi: acervis auri argentique incubat ⁷, vinciarum nominibus ⁸ agros colit, et sub singulis latiores habet fines, quam quos Consules ⁹ sortiebantur.

Hoc est proferre, in publico aperire et demonstrare animi magnitudinem quæ latebat.

1. *Luxuria*. Ea hic italicæ luxuriæ miracula commemorat, quæ scilicet nullibi et nunquam eo protracta est quo apud Romanos proceres. Sed ad hæc quis obstupescet? quum orbis universi, publice Duces, spolia privatim proconsules et præfecti in Urbem, in domos suas rapta cumulaverint. Nam etsi victis multa relinquerent imperatores, quot Verres e provinciis referrebant « occulta spolia et plures de pace triumphos! » Hinc Romam confluxere immensæ opes; et jam, vigente tamen republica, dicebat Cati-
lina: « trahunt pecuniam, vexant »; et centum post annis Martialis. lib. IX, Ep. LX: « Hic ubi Roma suas aurea vexat opes. »

2. *Ebores sustineri*. Lecti, sellæ, vehicula, ipsa pavimenta eburnea s. ebore distincta (Ep. CXXII; N. Quæst. I. præf.). Quin aliquando et auro, ut lacunaria (*plafonds*). Cf. Interpp. ad Horat. II, Od. 18, vs. 2. Plin. H. N. XXXIII, 3.

3. *Purpura vestiri*. Horatius, lib. III, Od. I, stroph. penult. « Purpurarum sidere clarior. . . . Usus. » Quamquam et id jam temporis purpuram intexebant tantum vestibus privati, et vetitum purpureo pallio, in quo nil nisi purpura (ὀλοπορφυραῖς ἰσθησι), quemquam indui, nisi Augustos et Cæsares.

4. *Terras transferre, maria conclu-*

dere. Moris luxuriosorum erres e planis, plana e montibus maria ad piscinas faciendas injectis coarctare, inprimis. (Interpp. ad Horat. III, Od. ædificia in mari exstruere a frigidam captandam.

5. *Flumina præcipitare*. Sæpe artes aquaticas, ut vocant, aqua, croco, vino et balsamo ex alto, fistularum ope, demis taculum, murmur et odorem auribus, nasoque gratum surret. Cf. ad N. Quæst. lib. II, et Hemsterhus. ad Lucian. l. p. 281, Bip.

6. *Nemora suspendere*. A pensiles spectat, in ædium tenis ut viridaria dispositas, qui hodieque obtinet in territorialibus. Plin. Hist. Nat. l. cap. 14 « Quoniam in tecta ja scandunt. »

7. *Acervis auri argentique* i Horatius, lib. I, Sat. 1, 70 gestis undique saccis Indorhians. »

8. *Provinciarum nom.* In fundia aut prædia, quæ præ appellari possint.

9. *Consules*. Accipiebant per provincias, in quas abirent: r

10. *Sub singulis. . . sortiebantur* satis congruunt Horatiani lib. II, Od. 15: « Jam pauca jugera regiæ Moles relinquent » Latius Extenta visentur I Stagna lacu. » Et Martialis

et libido magni animi : transnatat freta ¹, pueres castrat, sub gladium mariti venit uxor, contempta. Videatur et ambitio magni animi : non contenta honoribus annuis ² : si fieri potest, uno nocupare fastos vult, per omnem orbem titulos ³ etc. Omnia ista non refert in quantum procedant itque se : angusta sunt, misera, depressa. Sola et excelsa virtus est : nec quidquam magnum quod simul et placidum ⁴.

o aurea, Spectacul. libri
 « Invidiosa feri radiabant
 Unaque jam tota stabat in
 s: Hic ubi miramur, velo-
 , thermas, Abstulerat mi-
 superbus ager ; Claudia
 i porticus explicat umbras,
 s aulæ deficientis erat. »
atat freta. Videtur de amo-
 dri et Heronis cogitasse,
 eleganter Musæus in no-
 emate cujus id initium:
 κρύφίων ἐπιμάρτυρα λύχρον

ibus annuis. Consulatu,
 dilitate, etc.
 : Statuas inscriptionesque.
nod simul et placidum. Ea
 gnitudo vere est quæ per-
 usquequaque magnitu-

dinis nomen sibi vindicat. Neque id potest, nisi extra casus et « vices Ludosque fortunæ » (Horat. Lib. II, Od. 1.) sita est. Atqui non id libidini, non avaritiæ, non iri competit, quæ modo iis potiuntur quæ concupiscunt, modo nudæ gemunt, modo eriguntur, et quidquid splendidissimum est sibi circumdant, deprimuntur interdum, et cadunt, et sordida induuntur. Ille solus magnus, altus, qui, dum omnia infra se agitantur et strepunt, inconcussus conquiescit, Dei instar. *Lebrun*, Ode sur la *Destruction de Lisbonne*.

Sous ses pieds les tonnerres grondent,
 L'air mugit, les enfers répondent
 Au tumulte des éléments.
 Immobile dans cet orage,
 Il voit à ses pieds le naufrage
 Des rois, des peuples et du tems.

L. ANNÆI SENECAE

DE IRA

AD NOVATUM

LIBER II.

ARGUMENTUM LIBRI SECUNDI.

Disquiruntur hoc libro duæ quæstiones : prior de iræ natura atque indol posterior de remediis, quæ adversus eam adhiberi oportet. Prior quidem pars usque ad cap. XVII pertinet. Ac primum quærit, utrum ira a solo ir petu, an a iudicio proficiscatur. Respondet, eam nil nisi animo approbat conari, cap. I. Sic pergit deinde ad docendum, quid sit ira, addit ejus ini et gradus, et quomodo distet a crudelitate et furore, II—V. Virtutem itaq tum docet iræ non esse capacem; ideoque nec sapientem (qui nulla ratio vitiis et sceleribus humanis eorumque fœdis effectibus, justo fusius descript admoventi possit), iræ unquam obnoxium se pati, VI—X. Sequuntur quæstiunculæ, a Peripateticis motæ: contra quas monet, ne quisquam ira quia formidini sit, magnum putet, XI—XII. Et vinci potest ira ad XI. Si quis dicat, ideo iram generosi quid habere, quod gentes liberæ, ut Germani et Scythæ, iratissimæ prædicantur, is reputet, feritate eas duci, X. Oratori non iram, sed irati imitationem prodesse. Sic respondit ad objectiones istas Peripateticorum, iræ utilitatem vindicantium, XVII. Posterior pars inquit a cap. XVIII, ubi ad iræ remedia accedit. Quorum duas facit partem prior continet remedia, ne in iram incidamus, usque ad finem libri: posterior pars tertio libro tractatur. A cap. XVIII—XXII, et internæ et externæ causæ ac fontes iræ atque iracundiæ exponuntur, quæ tum habitu et constitutione corporis, ideoque elementis, eorumque potestatibus (temperamentis vocamus) tum institutione puerili (de qua capp. XXI, XXII, præclara monita) occurrunt. A cap. XXIII—XXIV, alia quædam, in quæ ingenia nonnulla interdum proniora esse solent, e. c. suspicio, et conjectura, etc. narrantur. A cap. XXV, externæ occasiones iræ et iracundiæ afferuntur, in nobis sitæ, quæ tamen ex ignoratione ac impudentia oriuntur: vel a D immissæ ad XXVIII. Deinde regulæ egregiæ sequuntur: læsus ab aliorum consilia agentium respice, maledictus in veritatem inquire, etc. XXIX—XXX. Præcipue fastus est ponendus, et æstimatio sui nimia abjicienda, quæ iracundos et vindictæ cupidos facit. Pati potius decet et dissimulare; a toto illo affectu optime abstinere possumus, si fœditatem iræ cum sævis effectibus ejus apud animum reputemus, XXXI—XXXVI.

L. ANNÆI SENE CÆ

DE IRA

LIBER SECUNDUS.

I. Primus liber, Novate, benigniorem ¹ habuit materiam; facilis enim in proclivia ² vitiorum decursus est: nunc ad exiliora ³ veniendum est. Quærimus enim, utrum ira iudicio, an impetu incipiat, id est, utrum sua sponte moveatur, an quemadmodum pleraque, quæ intra nos insciis nobis oriuntur. Debet autem in hæc se demittere ⁴ disputatio, ut ad illa quoque altiora ⁴ possit exurgere. Nam et in corpore nostro ossa, nervique et articuli, firmamenta totius, et vitalia, minime speciosa visu, prius ordinantur; deinde hæc, ex quibus omnis in faciem adpectumque decor est; post hæc omnia, qui maxime oculos rapit color, ultimus, perfecto jam corpore, affundi-

I. ARG. Se ad spinosiores quæstiones procedere declarat: Utrum ira in nostra potestate sit, necne, ut nobis sive auctoribus sive insciis exoriatur in nobis. Ab illa vero nihil effici posse, nisi animo approbante, statuit.

1. Benigniorem. Uberiorem et faciliorem ad tractandum, quoniam vitia ante te quasi expansa vides, ut in ea perinde ac ex alto descendere animo facillime possis. Spectat Noster ad descriptiones et definitiones et refutatio-

nes, quibus primus liber repletus est.

2. Proclivia. Proclivitatem, planum: quasi in campo plano vitia sint aperta ex alto despicienti: neutro autem plur. adjectivorum cum gen. casu sæpe pro substantivis utitur Noster.

3. Exiliora. Spinosa, subtiliora: sequentes enim quæstiones magna ex parte ad philosophiam, quam contemplativam vocant, pertinent.

4. Altiora. Ea jam innuit, quæ liber tertius complectitur, regulas et remedia ad iram inhibendam tollendamve.

3 tur. Iram ¹ quin species oblata injuriæ moveat, non est
dubium : sed utrum speciem ipsam statim sequatur, et,
non accedente animo, excurrat, an illo adsentiente mo-
veatur, quærimus. Nobis placet, nil ipsam per se au-
4 dere, sed animo approbante. Nam speciem capere accep-
tæ injuriæ, et ultionem ejus concupiscere, et utrumque ²
conjungere, nec lædi se debuisse, et vindicari debere,
non est ejus impetus ³, qui sine voluntate nostra concii-
5 tatur. Ille simplex est : hic compositus, et plura conti-
nens. Intellexit aliquid, indignatus est, damnavit, ulcis-
citur : hæc non possunt fieri, nisi animus eis, quibus
tangebatur, assensus est.

1 II. « Quorsus, inquis, hæc quæstio pertinet ? » Ut scia-
mus, quid sit ira. Nam si invitis nobis nascitur, nunquam
2 rationi succumbet. Omnes enim motus ⁴, qui non volun-
tate nostra fiunt, invicti et inevitabiles sunt ; ut, horror ⁵
frigida adpersis, ad quosdam ictus ⁶ adspersio ⁷, ad pe-

1. *Iram*. Species oblata, i. e. vi-
sum, φαντασία τοῦ ἀδικήματος. *Nobis*,
i. e. mihi. Intelligit *Ruhkopf* Stoicis.
Erat autem dogma Stoic., visis sa-
pientem non moveri debere ad actio-
nem aliquam, nisi se volente.

2. *Utrumque*. Indicantur ista voce,
non τὸ speciem capere acceptæ in-
juriæ, et ultionem ejus concupiscere,
sed nec lædi se debuisse, et vindi-
cari debere.

3. *Non est..... impetus*. Idem im-
petus hanc utramque cogitationem,
nec lædi se debuisse, et vindicari de-
bere, in animo nostro efficere, pro-
ducere potest : hæc duo momenta per
eum simplicem impetum, motum
(perturbationem) non fiunt, nisi
ratio accesserit. Perceptione igitur et
sensatione (ut nos loquimur) impe-
tus simplex continetur, cognitione
verò et judicio impetus compositus.

Visa enim et impetus (φαντασίας καὶ
ὄρμην) scrutata est appetitio, ἀρετὴς,
secundum Stoicos, ratione accedente
et approbante.

II. ARG. Declarat vim hujus quæ-
stionis, et de iræ origine exponit.

4. *Omnes enim motus*. Per visa
effectos: impetum simplicem intelli-
git, *impressiones* nos dicimus. Idem
M. Antonin. de rebus suis lib. I,
§ 26 : πρὸς τὴν αἴσθησιν φυσικὴν εἶσαν
οὐ πειρατίον ἀντιβαίνειν.

5. *Horror*. Hoc est, membrorum
rigentium subitus tremor.—*Frigida*,
subaud. *aqua*. Mart. lib. XIV, Ep. CV :
«Frigida non desit, non deerit calda.»

6. *Ictus*. Reduxi ex *Erasm.* antea
tactus. Motus enim hos, de quibus
sermo est, et mox et cap. 4, *ictus* ap-
pellat, quibus violentius quid inest
quod hic desideratur, quam τὸ *tactus*.

7. *Adspersio*. Adspersiones pro-

jores nuntios subriguntur pili, et rubor ad improba verba suffunditur, sequiturque vertigo prærupta cernentes. Quorum quia nihil in nostra potestate est, nulla, quo minus fiant, ratio persuadet. Ira præceptis fugatur. Est enim voluntarium animi vitium, non ex his quæ conditione quadam humanæ sortis eveniunt, ideoque etiam sapientissimis accidunt: inter quæ et primus ille ictus animi¹ ponendus est, qui nos post opinionem injuriæ movet. Hic subit² etiam inter ludicra scenæ spectacula, et lectiones rerum vetustarum. Sæpe Clodio Ciceronem expellenti, et Antonio occidenti³, videmur irasci. Quis non contra Marii arma et contra Sullæ proscriptionem⁴ concitatur? Quis non Theodoto et Achillæ et ipsi⁵ puero non puerile auso facinus infestus est? Cantus nos nonnunquam et concitata modulatio instigat: Martius quoque ille tubarum sonus movet mentes et atrox pictura,

prie sunt aversiones spontaneæ. Noster, Ep. CXXI, 21: «Naturales a contrariis adspersiones sunt.»

1. *Primus ictus animi*, i. e. perturbatio, qua ad vindictam continuo movemur.

2. *Hic subit*. Dum fabulis agendis intersumus spectatores, dum rerum gestarum ante nos (vetustarum) historiam legimus. Harum rerum auctorem Livium, quem in magno honore habet (lib. I, cap. 16), respexisse videtur: tractaverat autem ille has res in historia sua; de Sulla quidem et Mario, libb. LXXVII — LXXXIX, uti epitomæ docent (nunc adi Plutarch. in vitis Sullæ et Marii, et Freinshem. supplem. ad Liv.), de Cicerone vero, lib. CLII (nunc vid. Plutarch. vit. Cic. et *Middleton's Life of Cicer.*) Narraverat quoque Livius, lib. CXII, Ca. Pompeium Magnum, quum Ægyptum peteret, jussu Ptolemæi regis

pupilli (qui et Pt. puer vocatur a Vell. Pat. lib. II, cap. 53), auctore Theodoto præceptore, cujus magna apud regem auctoritas erat, et Photino, occisum esse ab Achilla, cui id facinus erat delegatum, in navicula antequam in terram exiret: nunc cf. Plutarch. vit. Pompeii, capp. 77 et 80; Reisk. tom. III, pag. 863. Sunt hæc exempla sympathiæ, ut solis sensibus a re externa impulsis ad aliquid permoveamur.

3. *Occidenti*; supple, *Ciceronem*.

4. *Marii..... proscriptionem*. Aptissime utraque vox. Nam is postquam urbem victor intrasset, et summam potestatem invasisset, armis violenter injurias suas ultus est; Sulla autem *proscriptione*, quam legem credi et dici voluit.

5. *Puero*. Ptolemæo, Auletæ filio, qui Ptolemæorum pæne ultimus in Ægypto regnavit; nam post eum sola

5 et justissimorum suppliciorum tristis aspectus. Inde est quod arridemus ridentibus, et contristat nos turba mœrentium, et effervescimus ad aliena certamina. Quæ non sunt iræ; non magis quam tristitia est quæ ad conspectum mimici naufragii³ contrahit frontem, non magis quam timor qui, Hannibale⁴ post Cannas mœnia circumsidente, lectoris percutit animum: sed omnia ista motus sunt animorum moveri volentium, nec affectus, sed principia præludentia affectibus. Sic enim militaris viri, in media pace jam togati⁵, aures tuba suscitatur, equosque castrenses erigit crepitus armorum. Alexandrum aiunt, Xenophanto⁶ canente, manum ad arma misisse⁷.

III. Nihil ex his⁸ quæ animum fortuito impellunt, affectus vocari debet: ista, ut ita dicam, patitur magis animus quam facit. Ergo affectus est, non ad oblatas rerum

imperium Cleopatra obtinuit; quæcum post Actiacum prælium intercepta regis Lagidarum sanguis extinctus est, ann. ante Chr. nat. 29. Iste autem ann. 48, Pompeium post Pharsaliæ pugnam in Ægyptum fugientem jusserat interimi, consiliis obsecutus Achillæ et Theodoti. Vid. pag. 53, not. 2.

1. *Inde est..... ridentibus.* Hic quis non reminiscetur illud Horatianum: « Ut ridentibus arrident, ita flentibus adflent Humani vultus », ubi Bentley nostrum locum non præterit, ad Art. poet. vs. 101, 102.

2. *Aliena certamina.* Currentium, pugnantium in circo et amphitheatro.

3. *Mimici naufragii.* Quidam *nautici naufr. sed mim. naufr.* edit. princ. quod pulcherrimum sens. efficit. *Mimica naufragia* ea sunt quæ in scenis occurrerant repræsentata. Namque in solemnibus ludis, Cæsares sub imperio, Naumachiæ sæpe exhibebantur, et in Naumachiis interim naufragia.

4. *Hannibale.* Cf. Liv. lib. XXVI, cap. 7. Ann. Urbis C. 525, quinque annis post prælium Cannense, hoc demum evenit.

5. *Jam togati.* Ideoque jam emeriti, demissi.

6. *Alexandrum... Xenophanto.* Inverse hoc narratur: alii enim tradunt de Timotheo, tibicine in antequitate celeberrimo (conf. Suic. Τρόδος; ib. interpp. et Freinshe. Supp. Curt. lib. I, capp. 3 et 26) Antigenides vocatur ap. Plutarch. *fortitudine Alex.* lib. II, cap. 4.

7. *Manum ad arma misisse.* Diogenes Cynicus, acute, ut multa quum de hoc sermo incidisset, sensit multo magis miraturum, si canens Xenophantus Alexandri impetum et ardorem retentasset.

III. ARG. Ira est affectus; quippe qui mentis assensus est. Distinguenda ergo sedulo est a corporis pulsibus.

8. *Nihil ex his,* etc. Distinguit affectum ab impetu simplici, et pro-

species moveri, sed permittere se illis, et hunc fortuitum motum persequi. Nam si quis pallorem et lacrimas pro-
 cidentes, et irritationem humoris obscœni, altumve su-
 spirium, et oculos subito acriores, aut quid his simile
 indicium affectus animique signum putat; fallitur, nec
 intelligit hos corporis esse pulsus. Itaque ¹ et fortissimus ³
 plerumque vir, dum armatur, expalluit ²; et signo pu-
 gnæ dato, ferocissimo militi paullulum genua tremue-
 runt ³; et magno imperatori, antequam inter se acies arie-
 tarent ⁴, cor exsiluit; et oratori eloquentissimo, dum ad
 dicendum componitur, summa ⁵ riguerunt. Ira non mo-
 veri tantum, sed excurrere debet. Est enim impetus ⁶: ⁴
 nunquam autem impetus sine assensu mentis est; neque
 enim fieri potest, ut de ultione et pœna agatur, animo
 nesciente. Putavit se aliquis læsum; voluit ulcisci; dis-
 suadente aliqua causa, statim resedit. Hanc iram non
 voco, sed motum animi, rationi parentem. Illa est ira
 quæ rationem transilit, quæ secum rapit. Ergo prima
 illa agitatio animi quam species injuriæ incussit, non
 magis ira est, quam ipsa injuriæ species; sed ille sequens
 impetus qui speciem injuriæ non tantum accepit, sed ap-
 probavit. Ira est concitatio animi ad ultionem voluntate ⁵
 et judicio pergentis. Numquid ⁷ dubium est, quin timor

prædicto; quem quidem pallor, lacri-
 mæ procidentes, etc. indicant.

1. *Itaque*. Et hi motus, seu impe-
 tus simplices sunt.

2. *Expalluit*, i. e. expallescere
 solet. Nempe Seneca præteritis ἀ-
 πίστος; uti amat.

3. *Tremuerunt*. Sæpe tremunt. Vid.
 not. 2. Item mox *exsiluit* et *riguerunt*.

4. *Arietarent*, i. e. congregaren-
 tur, concurrerent; verbum Nostro
 familiare est, lib. III, cap. 4; ad
 Marc. lib. II; Ep. CIU; Quæst. nat.

lib. V, cap. 13. *Gataker*, ad Antonin.
 p. 232, 20, sqq. docte illustravit.

5. *Summa*, i. e. summæ corporis
 partes, labia, manus; τὰ ἄκρα (gal-
 lice, *les extrémités*.) Walken. Ana-
 log. Ling. Græc. p. 64, ed. de Scheyd.

6. *Impetus*. Est ille compositus im-
 petus de quo ad cap. 1 diximus, πάθος.

7. *Numquid*, etc. Neque timorem
 unquam, neque iram sine judicio ani-
 mi esse probaturus, sic argumentum
 statuit: Quum timor impellat ad fu-
 gam, et ira ad impetum, neque fu-

supram habeat, ira impetum? Vide ergo¹ an putes aliquid sine assensu mentis aut peti posse, aut caveri.

- IV. Et ut scias quemadmodum incipiant affectus, aut crescant, aut efferantur², est primus motus non voluntarius, quasi præparatio affectus et quædam comminatio. Alter cum voluntate non contumaci, tamquam oporteat me vindicari, quum læsus sim; aut oporteat hunc pœnas dare quum scelus fecerit. Tertius motus est jam impotens³, qui non, si oportet, ulcisci vult, sed utique, qui rationem evicit. Primum illum animi ictum effugere ratione non possumus; sicut ne illa quidem quæ diximus⁴ accideret corporibus, ne nos oscitatio aliena sollicitet, ne oculi ad intentionem subitam digitorum comprimantur. Iata non potest ratio vincere; consuetudo fortasse et assidua observatio extenuat. Alter ille motus qui iudicio nascitur, iudicio tollitur****⁵.

- V. Illud etiamnum quærendum est. Hi qui vulgo sæviunt et sanguine humano gaudent, an irascantur, quum eos

in sola, aut solo impetu aliquid petere sit possibile; mentis assensus necessarius ad id postulatur.

1. *Vide ergo*, i. e. cave igitur putres, noli putare. Cæterum et Cicer. Tusc. dispp. lib. IV, cap. 31, hanc sententiam tuitus est, Omnes perturbationes (quas πάθη fere semper appellat) esse in nostra potestate, omnes iudicio susceptas, omnes voluntarias.

IV. ARG. Progressus affectus: nascitur nobis inscius; crescit assensu mentis, sed obscure; maturescit rationem secum rapiens. Stoici hcs gradus designabant vocibus: ῥοπῆ, εἴρεσι, συγκατάθεσι, ἄργῆ (propensione per visum, tum admissione et cessione, mox eonsensione, denique appetitu impetuque). Lipsius, Manud. ad Philos. stoic. lib. III, cap. 7, p. 156, 157.

2. *Crescant aut efferantur*. Ducta μεταφορὰ a fluminibus quæ primùm, decidentibus pluviis aut liquescente glacie, crescut, mox attolluntur et supra ripas exsiliunt.

3. *Impotens*. Non passive illa vox accipitur, ita ut idem sonet cum ὀπί qui non potest tolerari; sed active, unde sensus: qui non potest sese cohibere, impos ipse sui. Et ex hominibus ad res inanimas quoque μετα translata fuit.

4. *Diximus*. Videlicet cap. 2, ubi de motibus non voluntariis egit.

5. *Tollitur*. Lacunam hic esse patet: nam de tertio motu agendum erat. Proinde ἀσπίστους appingit jussi, et Lipsio suadente.

V. ARG. Distinguit crudelitatem ab ira: origo tamen eadem est.

occidunt a quibus nec acceperunt injuriam, nec accepisse se existimant; qualis fuit Apollodorus aut Phalaris ¹. Hæc non est ira, feritas est: non enim quia accepit injuriam, nocet; sed parata est, dum noceat, vel accipere ²: nec illi verbera lacerationesque in ultionem petuntur, sed in voluptatem. Quid ergo? origo hujus mali ab ira ² est; quæ ubi frequenti exercitatione et satietate in oblivionem clementiæ venit, et omne fœdus humanum ejecit animo, novissime in crudelitatem transit. Vident itaque, gaudentque et voluptate multa perfruuntur, plurimumque ab iratorum vultu absunt, per otium sævi. Hannibalem ³ aiunt dixisse, quum fossam sanguine humano plenam vidisset: « O formosum spectaculum! » Quanto pulchrius illi visum esset, si flumen aliquod lacumque compleret! Quid mirum, si hoc maxime spectaculo caperis, innatus sanguini, et ab infante cædibus admotus? Sequetur te fortuna crudelitatis tuæ per viginti annos secunda, dabitque oculis tuis gratum ubique spectaculum: videbis istud et circa Trasimenum et circa Cannas, et novissime circa Carthaginem tuam ⁴. Volesus ⁵ nuper sub Divo Au- ⁴

1. *Apollodorus....Phalaris.* Apud Ciceronem, de Nat. Deor. lib. III, cap. 33, tamquam tyranni crudelissimi finguntur. Ille tyrannus Cassandriæ, urbis Macedoniæ fuit; de quo cf. *Ælian.* Var. hist. lib. XIV, c. 41 (ib. *Perizon.*); *Pausan.* lib. IV, cap. 5, p. 470, ed. *Faici.* De Phalaride, tyranno Agrigentino, exstat loc. class. *Cicer.* de Off. lib. III, capp. 6 et 7; *Cf. Diod. Sic.* lib. XIII, p. 211. Post *Beutleii* disputationes præclaras nihil est quod amplius addas.

2. *Vel accipere.* Ex conject. *Lipsii* excepi. Antea erat *velle accipere*, quod stare non poterat antecedente. *parata est*, id est *vult*; *vel*, i. e. *adeo*; librariis non intellectum, fa-

cilem ansam dedit mutationis in *velle*.

3. *Hannibalem.* Inhumanam crudelitatem Hannibalis taxat et *Liv.* lib. XXI, c. 4, lib. XXIII, c. 5, ubi accusatur milites suos efferasse, pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis, et vesci humanis corporibus docendo. Cæterum de eo omnia nota, vel ex *Cornelio Nepote.* In Italia degit 17 annis. Pugnæ maximæ ejus cum Romanis narrantur: novissima depugnabatur ad *Zamam*, quæ quinque dierum iter aberat a Carthagine; *Liv.* XXX, c. 29.

4. *Carthaginem tuam.* Quum scilicet a *Scipione* in *Zamæ* campis, a Carthagine non procul victus esset.

5. *Volesus.* *Volesus Messala*, pro-

gusto, proconsul Asiæ, quum trecentos una die securi percussisset, incedens inter cadavera vultu superbo, quasi magnificum quiddam conspiciendumque fecisset, græce proclamavit : « O rem regiam ! » Quid hic rex fecisset ? Non fuit hæc ira, sed majus malum et insanabile ***.

- 1 VI. « Virtus, inquit, ut honestis rebus propitia est, ita turpibus irata esse debet. » Quid si dicatur ¹, virtutem et humilem et magnam esse debere ? Atqui hoc dicit, qui² illam extolli vult et deprimi ; quoniam lætitia ob recte factum clara magnificaque est, ira ob alienum peccatum sordida et angusti pectoris est. Nec unquam committet virtus, ut vitia, dum compescit, imitetur ; istam iram castigandam habet, quæ nihilo melior est, sæpe etiam pejor
- 2
- 3 his delictis quibus irascitur. Gaudere lætarique proprium et naturale virtutis est ; irasci non est dignitatis ejus, non magis quam mœrere. Atqui iracundiæ tristitia comes est, et in hanc omnis ira vel post pœnitentiam, vel post
- 4 repulsam revolvitur. Et si sapientis est peccatis irasci, magis irascetur majoribus, et sæpe irascetur : sequitur ut non tantum iratus sit sapiens, sed iracundus. Atqui si nec magnam iram, nec frequentem, in animo sa-

consul Asiæ, sub Augusto damnatus. Tacit. Ann. lib. III, cap. 68.

VI. ARG. Refutat objectionem, virtutem quoque irasci debere turpibus rebus. Viri boni non est, peccatis peccantibusve irasci, quia sapiens semper liber est ab omni affectu. Stoici autem docuere sapientem sibi semper constare, et in perpetuo gaudio esse ; voluptatique (τῆ ἡδονῆ) Epicureorum gaudium suum (γὰρὰν, εὐφροσύνην, θάρσος) opposuere cum iis digladiantes. Seneca hoc decretum tenaciter defendit, e. c. de Vita beat. capp. 4, 23, 27. Cf. Lipsii Manuduct. in Philos. stoic. lib. III, cap. 5,

pag. 144, sqq. et Gataker ad Antonin., pag. 513.

1. *Quid si dicatur.* Refellit hic Noster adversarii contra dicentis argumentum duplici ratione : prius quidem quod absurdum summopere sit humilem simul atque altam esse, porro ira humilis est, virtus alta ; posterius, quod non aliquoties duntaxat, sed perpetuum irasci sapiens debeat, si irascendum toties est quoties turpiter facta occurrunt.

2. *Atqui hoc dicit qui ego reposui :* est enim conclusio ; et scripti suadebant. Antea : *atqui hoc dicit illum ;* omisso τῷ qui ante illum.

s locum habere credimus; quid est, quare non ex hoc affectu illum liberemus? Modus, inquam, esse potest, si pro facto cujusque¹ irascendum est. Nam si æquus erit, si æqualiter irascetur delictis inæquas; aut iracundissimus, si toties excanduerit² quoties scelera meruerint; et quid indignius quam sapientis um ex aliena pendere nequitia? Desinet³ ille Socrate posse eundem vultum domum referre, quem domo erat.

Atqui si irasci sapiens debet turpiter factis, et concitatarique ob scelera, nihil est ærumnosius sapiente: illi per iracundiam mœroremque vita transibit. enim momentum erit, quo non improbanda videat? Quis processit domo, per sceleratos illi, avarosque, indignos, et impudentes, et ob ista felices, incederit: nusquam oculi ejus flectentur, ut non, quod videntur, inveniant. Deficiet, si toties a se iram, Quis causa poscet, exegerit. Hæc tot millia ad forum luce propterantia, quam turpes lites, quanto tur-

facto cujusque. Prout in ali-
dicto nequitiae plus aut minus
aliis verbis, habita ratione,
licæ, aut notabilis jam, aut
improbitalis; sequente nem-
viore culpam, graviore sce-
vissima nefas et quæ patrata
m ipsum lædunt, aut publico
unt.

excanduerit. Vide quam apte
ῥαξῶς verba jungat, scri-
mpe *irascetur cum delictis*
libus, excanduerit cum sce-
m excandescere est ira ma-
tus velli, siquidem irarum
tium signum rubor est; sed
ium et summa jam attingen-
allidus candor.

desinet. De Socratis æquabi-

litate animi, et eodem semper vultu,
et eadem fronte, una apud Veteres
vox. Cf. *Gataker* ad Antonin. p. 13,
6, qui et nostrum locum exhibuit
Add. I. M. Heusing., ad Cicer. de
Offic. lib. I, p. 26, 2. Solus con-
tradicit Lucianus qui, in Mortuorum
dialogis, Socratem flentem gemen-
temque post mortem introducit, so-
lum Diogenem immotum inconcus-
sumque stetisse affirmans; sed e more
illo suo istud εἰρησίων potius quam e
veritate.

VII. ARG. Pergit in probatione,
quam inceperat: Sapientem turpiter
factis irasci non debere; sin ei li-
ceat, in ira sempiterna ei degendum
fore. Hac occasione data, vehementer
invehitur in vitiositatem sui temporis.

piores ¹ advocatos ² consciscunt ³. Alius judicia ⁴ accusat, quæ mereri satis fuit ⁵: alius cum matre sistit ⁶: alius delator venit ejus criminis, cujus festior reus est; et judex damnaturus quæ fecit, eli et corona ⁷ pro mala causa, bona patroni voce ⁸ cor.
 4 Quid singula persequor? quum videris Forum munde refertum, et Septa ⁹ concursu omnis frequē plena, et illum Circum ¹⁰, in quo maximam sui populus ostendit: hoc scito, istic tantumdem est tiorum, quantum hominum. Inter istos quos togat

1. *Turpiores.* Quippe qui et ipsi scelerati, lucrique causa prava aut injusta defendunt.

2. *Advocatos.* Quibus olim Romæ, dum vigeret respublica, eloquentiæ laude insignibus, oratorum nomen impositum erat, illi sub imperatoribus, quum jam raro de iis ageretur quæ ad civitatem pertinerent, causidici, advocati, patroni frequentius appellabantur. Id autem intererat discrepantiæ: causidicos nempe et patronos in foro loqui de omnibus rebus; advocatos autem rarius causam agentes, consilia tantum litigantibus subministrare, et quo modo agendum esset ignaros docere. Sic id erant ferme advocati quod nuncupamus *avocats consultans*; causidici et patroni idem quod *avocats plaidans*.

3. *Consciscunt prætulī τῶν habent.* Est enim vox significantior, de re mala. Cf. Gron. ad Liv. lib. XXI, cap. 8, 4: τῶν habent esse videtur glossema. Lipsius probat.

4. *Judicia patris.* Id est, supremam voluntatem patris, in testamento declaratam, adversus filium, qui flagitiis suis, quibus tale iudicium patris sibi pepererat, novam hanc adjicit turpitudinem, ut memoria patris inquinata se ipse prosti-

tuat, dum in causas istius judicatur.

5. *Satis fuit.* Id est *fuisse* loquimur: Veteres enim a tali positu indicativum; ex v omnibus et pluribus MSS. quod sensus postulat. Gronotus reduxi; antea: *satius*.

6. *Alius cum matre consistit adversus matrem* litem agit: lertatus, qui matrem facinorū mulet.

7. *Corona.* Audientium ne iudicia in foro cingebant.

8. *Bona patroni voce a Puerilis ἀντίθεσις*, dum joca neca in *bona* et *mala*. Causa est quæ justitiæ contraria *bona*, ea quæ audientium rapit, et causæ seu bonæ, se dubiam prius atque ancipiteriam tradit.

9. *Septa.* Tempore Reipublice mitius populi celebria in cantio: quibus sublatis sub principum ambulandi causa, uti Circi causa, frequentabantur.

10. *Circum.* De Circo Maximo est, qui inter Aventinum et Palatium a Tarquinio inchoatus est enim Circus Flaminius, quæ sequentiâ convenient; et

nulla pax est : alter in alterius exitium levi con-
icio¹ ducitur.

II. Nulli nisi ex alterius damno quæstus est : felicem¹
unt, infelicem contemnunt ; majore² gravantur, mi-
graves sunt ; diversis stimulantur cupiditatibus ;
a perdita ob levem voluptatem prædamque cupiunt.
alia³ quam in ludo gladiatorio⁴ vita est, cum iis-²
viventium pugnantiumque. Ferarum iste conventus
nisi quod illæ inter se placidæ⁵ sunt, morsuque
um abstinent, hi mutua laceratione satiantur. Hoc³
ab animalibus mutis differunt, quod illa mansue-
alentibus, horum rabies ipsos, a quibus est nu-
depascitur. Nunquam irasci desinet sapiens, si
l cæperit. Omnia sceleribus ac vitiis plena sunt ;
committitur, quam quod possit coercitione sanari.
atur ingenti quodam nequitiae certamine⁶ : major⁴
die peccandi cupiditas, minor verecundia⁷ est.

virtuum Senecam absolutus est.
vi compendio. Lucro, quæstu.
. ARG. Vitositas temporis sui.
ajore, antiqua lectio : moneo
sio assentiariis, qui mavult
m, i. e. gravate et ægre fe-
st enim bonus sensus : urgen-
ajore, ipsi urgent minorem.
n alia. Inter homines scilicet,
nuni vita.

1 *ludo gladiatorio.* Gladia-
mul habitant et aluntur : mox
iri secum et se mutuo cæsuri.
lacidæ. Hæc comparatio in
e sæpe occurrit apud Veteres.
ter alios, Horat. Epod. VII,
et 13. Quem locum in re ad-
pari sic imitatus est lyricus
1.-B. Rousseau, lib. II, Od. 16:

plus acharnés que le lion sauvage,
, malgré sa férocité,

Dans un autre lion respectant son image,
Dépouille pour lui sa fierté.

Eadem vehementer quoque expressit
Boileau, Sat. VIII :

Voit-on les loups brigands comme nous inhu-
mains,
Pour détronner les loups courir les grands
chemins ?

.....
L'ours a-t-il dans les bois la guerre avec les ours ?
Le vautour dans les airs foud-il sur les vautours ?

6. *Certatur nequitiae*, etc. En publicæ
impudicitiae amarissima descriptio ;
quam cave ne ὑπερβολικὴν putes, qua-
les sæpe in Annæo nostro occurrunt.
lis enim temporibus eo nequitiae et
infamiae Urbis et orbis mores deve-
nerant, ut jam ultra remedium siti
Romanæ molis ruinam instantem
prænuntiarent.

7. *Verecundia.* Id est apud Ro-
manos *verecundia* quod apud Nos-

Expulso melioris æquiorisque respectu, quocunque visum est, libido se impingit; nec furtiva jam scelera sunt: præter oculos eunt; adeoque in publicum missa nequitia est, et in omnium pectoribus evaluit, ut innocentia non
 5 rara, sed nulla sit. Numquid enim singuli aut pauci ruper legem? undique¹, velut signo dato, ad fas nefasque miscendum coorti sunt.

.... Non hospes² ab hospite tutus,
 Non socer a genero: fratrum quoque gratia rara est.
 Imminet exitio vir conjugis, illa mariti.
 Lurida³ terribiles miscent⁴ aconita⁵ novercæ.
 Filius ante diem patrios inquiri⁶ in annos.

trates *pudeur*. Quæ etiam, quum deliqueris, sæpe manet, ne iterum delinquas aliquantulum moratura, aut certe turpitudini tuæ velamen honestum prætendens; illa autem, si cum ipsa pudicitia sublata est et evanuit, nil jam impedit quin per fas et nefas temet usque et usque projicias, ad meliora nunquam rediturus. Civitas si qua conditur, civium in ea ut plurimum pudicitia est, quam sequitur sæpe verecundia: ubi autem res publica adolevit, pudicitia minor vis est, et frequentior lapsus, salva tamen verecundia: at quum ingentissimæ opes et potentia in immensum patens procerum simul et populi mores inquinavere, verecundiam quoque ipsam obliviscuntur, aversantur. Quod tunc Romæ videri fuit: et vivide sic expressit Nostras *Chénier* (*Essai sur la Satire*), Juvenalem laudans, qui, instar Senecæ, suorum civium scelera et vitia acriter insectatur:

Voyez....

Les épouses, souillant la couche nuptiale,
 Afficher leur opprobre et lutter de scandale.

1. *Undique*. Quasi diceret *omnes*, quod τῶν *singuli*, et *pauci*, quæ in proxim. phras. κατ' ἀντίθεσιν referas.

2. *Non hospes*, etc. Versus sunt

ex Ovid. *Metamor.* lib. I, v. 144 sqq. deprompti, in quibus ferrea ætas describitur, moribus Romanorum corruptis, per prolepsin expressis.

3. *Lurida*. Hoc est, ait *Ruhkopf*, cæruleus. Quidni, luteus vel fuscus? Nam croceum potius colorem quam cæruleum *luridus* significat. Sed ridicule vel hic vel ille a Seneca exclusive et expresse indicaretur color. Nil aliud hic *luridus* est, quam livens, ater, maculosus, dirum quiddam et ferale portendens.

4. *Miscent*. Hoc est, infundunt, vel, stricte magis, parant: quæ vox apud Veteres in usu, immo in deliciis fuit, ut potionum præparatio indicaretur: aptissime quidem, quum e compluribus et variis fere semper liquoribus potiones, et inprimis pharmaceuticæ potiones, constarent, quæ scientiæ chymicæ ope miscebantur. Sic apud Græcos κερπάνου et κριπίου.

5. *Aconita*. Aconitum est herba venenosa, ex Ponto in Italiam advecta, haud absimilis trifolio pratensi (ὄψις τριῶν: Schol. ad Nicandr. *Alexiph.* pag. 31: et Schneid.) Cf. et Voss. ad Virgil., *Georg.* lib. II, vs. 152.

6. *Inquiri*. Hoc est: De patris vita, de patris morte astrologos et sagas

ota pars ista scelerum est¹? non descripsit castra 6
 a parte contraria, parentum liberorumque sacra-
 diversa, subjectam patriæ civis manu flammam,
 nina infestorum equitum ad conquirendas proscri-
 n latebras circumvolitantia; et violatos fontes ve-
², et pestilentiam manu factam³; et præductam ob-
 parentibus fossam, plenos carceres, et incendia
 irbes concremantia, dominationesque funestas, et
 rum publicorumque exitiorum clandestina consilia;
 gloria habita⁴, quæ, quamdiu opprimi possunt,
 a sunt; raptus ac stupra, et ne os quidem libidini
 tum⁵.

. Adde nunc publica perjuria gentium, et rupta fœ-

pat. Quod infandæ supersti-
 enus nemo nescit quam tunc
 lebraretur, quali veneratione
 r. Cæterum *ante diem* pa-
 esse, ac *ante diem fixum*,
 m *justum*, et de patre non-
 ne, nondum eo ætatis pro-
 merito mori videatur, juve-
 uirere.

Quota pars... scelerum est?
 n scelerum partem tantum
 oeta, bello civili omisso, in-
 tentes contra liberos pugna-
 t civis unus (Sulla nempe;
 ut arch. vit. Sullæ) ædificia
 li jussit, proseripsit. Omisit
 lias crudelitates.

Violatos fontes venenis. M.
 s, legatus in Asiam missus,
 C. 664, 665, ant. Chr. nat.
 , fontes quarumdam urbium
 rum, ut ad deditionem illæ
 tur, veneno violavit. Ad. et
 us, lib. II, cap. 20, et Ap-
 ell. Mithrid. pag. 305, sq.
pestilentiam manu factam. Id
 ade item et venenis, aut male-

ficiis arcessitam, ut Lipsius bene ex-
 plicat: hæc locutio est Nostro fami-
 liaris. Vid. Consol. ad Marc. cap. 19.

4. *Pro gloria habita.* Hoc est, cla-
 ris gestis annumerata et virtutum ti-
 tulo decorata, quæ, si tristem even-
 tum nacta essent, scelera appella-
 rentur. Hæc enim bene gesta vulgus
 nuncupat quæ bonis auspiciis gesta
 sunt, et victoriæ nunquam a victo-
 ribus ratio exigitur. Ecquis enim exi-
 geret? Victa gens forsitan? an spectan-
 tes minus validi?

5. *Ne os quidem libidini exce-
 ptum.* Infamiæ et spurcitæ, omni-
 bus jam voluptatis ludis et modis
 fessæ, et nova utcumque et unde-
 cumque advocantis, portentosum ge-
 nus; quod Senecæ temporibus usi-
 tatissimum fuit, usitatus tamen post-
 hac. Neque nos quidem has nequitias
 quæ sint clarius significabimus; sed
 ad Martialem remitemus, lib. II,
 Epigr. xxxiii, l, lxxiii, lxxxix,
 lib. III, Epigr. lxxxv, xcvi, et pas-
 sim, ad Juvenal. Sat. IX, vs. 3, et al.

IX. ARG. Accedit, quod peccata nil

dera, et in prædam validioris, quidquid non resistebat¹, abductum; circumscriptiones², furta, fraudes, infitiationes³, quibus trina non sufficiunt fora⁴. Si tantum irasci vis sapientem, quantum scelerum indignitas exigit, non irascendum illi, sed insaniendum est. Illud potius cogitabis, non esse irascendum erroribus; quid enim si quis irascatur in tenebris parum vestigia certa ponentibus? quid si quis surdis, imperia non exaudientibus? quid si pueris, quod neglecto dispectu officiorum, ad lusus et ineptos æqualium jocos spectent? quid si illis irasci velis, qui ægrotant, senescunt, fatigantur? Inter cætera mortalitatis incommoda, et hæc est caligo mentium: nec tantum necessitas errandi, sed errorum amor. Ne singulis irascaris, universis ignoscendum: 3 generi humano venia tribuenda est. Si irasceres juvenibus senibusque, quod peccant; irascere infantibus, quod peccaturi sunt. Num quis irascitur pueris, quorum ætas nondum novit rerum discrimina? major est excusatio et justior, hominem esse, quam puerum⁵. Hac conditione nati sumus animalia obnoxia non paucioribus animi, quam corporis morbis: non quidem obtusa nec tarda, sed acumine nostro male utentia, alter alteri vitiorum 4 exempla. Quisque sequitur priores, male iter ingressos:

nisi errores sint, quibus ignoscendum est.

1. *Resistebat.* Non poterat resistere, seu male resistebat, ut infirmior.

2. *Circumscriptiones.* Defraudationes.

3. *Infitiationes.* Hoc est, denegationes debiti, depositi.

4. *Trina fora* sunt Romanum (antiquissimum omnium), Cæsaris, Augusti. Martialis, lib. VIII, Epigram. XLIV: « Foroque triplici spar-

sus ante equos omnes. » Deinceps quartum forum Nerva Trajanus adiecit, magnitudine et magnificentia longe magis spectabile.

5. *Major excusatio est, etc.* Hoc est, delicto suo veniam concedi justius quærit homo, dum hoc dicit, *homo sum* (nempe, infirmus mente, pronus in culpam, errori obnoxius, errorumque amans), quam si hanc excusationem protulerit, *sum puer* hoc est, homo mox futurus, rationis

habeant excusationem quum publica via erra-
 n singulos severitas imperatoris dstringitur : at ne-
 a venia est, ubi totus deseruit¹ exercitus. Quid
 ram sapientis ? turba peccantium. Intelligit quam
 uum sit et periculosum, irasci publico vitio. He-
 s² quoties protierat, et tantum circa se male vi-
 m, immo male pereuntium viderat, flebat, mise-
 r omnium, qui sibi³ læti felicesque occurrebant :
 nimo, sed nimis imbecillo ; et ipse inter deplo-
 erat. Democritum contra aiunt nunquam sine³
 a publico fuisse ; adeo nihil illi videbatur serium
 quæ serio gerebantur. Ubi istic iræ locus est ?
 lenda omnia, aut flenda sunt. Non irascetur sa-
 peccantibus. Quare ? quia scit neminem nasci sa-
 m, sed fieri ; scit paucissimos omni ævo sapientes
 re, quia conditionem humanæ vitæ perspectam
 : nemo autem naturæ sanus irascitur. Quid enim⁴
 ari velit non in silvestribus dumis poma pendere ?
 i miretur spineta sentesque non utili aliqua fruge
 eri ? Nemo irascitur, ubi vitium natura defendit.
 us itaque sapiens et æquus erroribus, non hostis,
 rreptor peccantium, hoc quotidie procedit⁴ animo :

s, vitio inimicus, et verum fa-
 ciciens a falso, a malo bonum.
 16. Ob tot tantaque peccantes
 iram comprimere debet.
 deseruit. Aliquot codd. *desæ-*
evit : unde Lipsius fecit *deli-*
iruter. descivit. Nostram lec-
 præstant optimi libri et MSS.
 ronov. recte docuit, τὸ *dese-*
usu esse de militibus duceum
 re delinquentibus.
raclitus, etc. De Heraclito et
 rito, illo Ephesio, qui ἄνοτε: ἄνοτε
 I.

(obscurus) dictus, hoc Abderita,
 utroque philosopho physico, omnia
 nota. Qui tamen de iis doceri velit,
 adeat Meiners *Geschichte. der Wis-*
senschaften (Hist. des sciences),
 lib I, pag. 619, sqq. 690, sqq. sive
 Tiedemann, *Geist der spekul. Phil.*
 (*Esprit de la philosophie spécula-*
tive). Plin. lib. I, p. 194, sq. 263, sq.
 3. *Sibi*. Hanc voc. refer, non ad *læt.*
fel. quasi diceret : qui lætos se et feli-
 ces existimabant, sed ad τὸ *occurréb.*
 4. *Hoc... procedit animo*. Hæc

multi mihi occurrent vino dediti, multi libidinosi, ingrati, multi avari, multi furii ambitionis a
 5 Omnia ista tam propitius adspiciet¹, quam ægro
 medicus². Numquid ille cujus navigium multam,
 que laxatis compagibus, aquam trahit, nautis in
 navigio irascitur? occurrit potius, et aliam excludit
 dam, aliam egerit³, manifesta foramina præcludi
 tentibus et ex occulto sentinam ducentibus⁴ labor
 6 exhaustum est, subnascitur. Lento adjutorio opus
 contra mala continua et fœcunda, non ut desinant
 ne vincant.

XI. « Utilis est, inquit, ira, quia contemptum et
 1 « quia malos terret. » Primum ira, si quantum mihi
 valet, ob hoc ipsum quod terribilis est, et invisibilis
 Periculosius est autem timeri, quam despici. Si
 sine viribus est, magis exposita contemptui est, et
 risum non effugit; quid enim est iracundia in super
 3 enim tumultuante frigidius? Deinde non ideo quæ

sentit, his se ipse intus alloquitur. Quæ enim sequuntur et huic *ῥησι* finis sunt, hæc sapientis ad se ipsum verba continent.

1. *Adspiciet.* Ne a sapiente ista quoque prolata verba videantur, distinxit. Lips. emend. *adspiciam.*

2. *Quam ægros suos medicus.* Idem sentit, idem docet optimus ille, non nomine quidem, sed re philosophus *Molière*, per totam illam fabulam quæ inscribitur *le Misanthrope*; et præsertim expressit his versiculis:

Où, je vois ces défauts, dont votre ame murmure,

Comme vices unis à l'humaine nature;
 Et mon esprit enfin n'est pas plus offensé
 De voir un homme fourbe, injuste, intéressé,
 Que de voir des vautours affamés de carnage,
 Des singes malfaisans, et des loups pleins de rage.

3. *Excludit... egerit.* Eandem dit, quæ nondum ratem manifesta foramina præcludit egerit, quæ jam navim super est, dum latentibus rimis et labore resistit.

4. *Sentinam ducentibus.* Et sentinam in ima detrahentibus etiam atque etiam aquæ potest gescit. Sentina vero ima est navis, gallice *fond de cale.*

XI. ARG. Hoc et sequenti alia quæstio discutitur, nempe aliquid habeat in se utilitatem malos terreat, ideoque a conatos tutos faciat. Negatur, quod odium parit et contemptum risu: deinde id, quod timet ideo bono viro est optabile.

quia terribiliora, potiora sunt; nec hoc sapientis dici velim, quod feræ quoque telum est, timeri¹. Quid? non timetur febris, podagra, ulcus malum? numquid ideo quidquam in istis boni est? an contra, omnia despecta et fœda et turpia, ipso quod timentur², sunt? Ira per se deformis est, et minime metuenda: at timetur a pluribus, sicut deformis persona ab infantibus. Quid, 4 quod sæper in auctores redundat timor, nec quisquam metuitur, ipse securus? Occurrat hoc loco³ tibi Laberianus ille versus, qui medio civili bello in theatro dictus, totum in se populum non aliter convertit, quam si missa esset vox publici affectus:

Necesse est multos timeat, quem multi timent.

Ita natura constituit, ut quod alieno metu magnum est, 5 a suo non vacet. Leoni quam pavida sunt ad leves sonos pectora⁴! Acerrimas feras umbra⁵, vox, et odor insolitus exagitat; quidquid terret, et trepidat. Non est ergo, quare concupiscat quisquam sapiens timeri.

1. *Nec hoc.... timeri.* Nec velim, ut timor eodem modo velut telum detur et prædicetur, uti est telum, quo feræ se defendunt.

2. *Ipsa quod timentur.* Hanc scripturam cum Gronov. e scriptis Gruteri reduxi. Antea in editis erat: *ipso quod tim.*— *Ipsa quod timentur.* Id est, ob hoc ipsam quod timorem incutiunt.

3. *Occurrat hoc loco,* etc. Dec. Laberius, eques rom. poeta clarus et mordax: scripsit is mimos, quos Jul. Cæsare jubente ipse egit: mimi autem fuere dramata non unius generis: argumentum eorum e vita communi petitur, mores eosque ridiculos repræsentantium, atque jocis ac salibus repletorum, sæpe lascivis. Laberius inprimis nobilis scriptor in hoc genere quod arte tractare cœ-

pit. Cf. Ziegler. de Mimis Romanorum (1788, Gotting.). Egit autem Laberius mimum Jul. Cæsaris ludis, ann. ant. Chr. nat. 47. Cæterum hoc dictum jam antea Ennius extulerat. Cf. Cic., de Offic. lib. 2, cap. 7: « Quem metuunt, oderunt: quem quisque odit, perisse expetit. »

4. *Ad leves sonos pectora.* Lectio debetur Rubenio, probata a Gronov. Antea, *levissimos strepitus*: at *strepitus* in nullo cod. comparet: omnes scripti dant: *levissimos ictus*; alii, *levissimos pectora tactus*; alii, *levissimos pectora.* *Leves soni* seq. cap. explicantur. Cf. et de Benef. lib. IV, cap. 26. « Natura etiam ad leves sonos pavidus. »

5. *Umbra.* Vid. quæ ipse infra subjunxit lib. III, cap. 30.

1 XII. Nec ideo iram magnum quisquam putet, quia formidini est: quoniam quædam etiam contemptissima timen-
 2 tur; venena, et ossa¹ mortifera, et morsus. Nec est mirum, quum maximos ferarum greges linea² pennis distincta contineat, et insidias agat; ab ipso effectu dicta formido. Vanis enim vana terrori sunt. Curriculi³ motus, rotarumque versata facies, leones redigit in caveam: elephantes porcina vox terret. Sic itaque ira metuitur, quomodo umbra ab infantibus, a feris rubens pinna⁴; non ipse in se quidquam habet firmum aut forte, sed vanos animos movet. « Nequitia⁵, inquit, de rerum natura tollenda est, si velis iram tollere: neutrum autem potest
 4 « fieri. » Primum, potest aliquis non algere, quamvis ex rerum natura hiems sit, et non æstuarè, quamvis menses æstivi sint: aut loci beneficio adversus intempericem anni tutus est, aut patientia corporis sensum utriusque pervincit. Deinde verte istud: necesse est prius virtutem ex animo tollas, quam iracundiam recipias,

XII. ARG. Contra eos disputat, qui iram naturæ humanæ necessario conjunctam putarent.

1. *Ossa*. Antiqua lectio, immutata a Mureto in *ossa*. De ossibus piscium et vulneratorum hominum loquitur Noster. Si *ossa* legas, idem erit quod venena. Proinde reduxi *ossa*. — *Ossa mortifera*. Num vere de piscium et vulneratorum hominum ossibus hic loquitur? Quidni enim de anguium dentibus? namque Veteres etiam perspectum habuere, non e lingua serpentum venena fluere, iidem tamen e tumore quodam gingivis et dentibus vicino hæc stillare ignorare: ita ut a vera simul et a vulgari opinione recedentes doctiores viri in ipsis dentibus latere, ex ipsis dentibus fundi virus arbitrarentur.

2. *Linea pennis distincta*. Id est, funiculi extensi, quibus variarum avium, imprimis cyeni et vulturis pennæ intextæ erant ad feras in retia coercendas.

3. *Curriculi*. Hæc et sequentia de leone et elephante confirmant omnes rerum naturalium conditores. Plin., lib. VIII, cap. 19, Ælian. Histor. anim., lib. XVI, cap. 36.

4. *Rubens pinna*. Rubentem vocat, utpote saudicte, aut rubro tingi solite (μῆρινθος). Multi Veteres ad hæc formidinem (sic enim illa linea nominabatur) alludunt, v. c. Epictet. ap. Arrian. lib. II, cap. 1. Cf. quoque de Clem. lib. I, cap. 12.

5. *Nequitia*. Repugnat adversarius, et rerum naturæ congruam, inumo necessariam esse iram contem-

quoniam cum virtutibus vitia non cœunt. Nec magis quisquam eodem tempore et iratus potest esse, et vir bonus, quam æger et sanus. « Non potest ¹, inquit, om- 6
 « nis ex animo ira tolli : nec hoc hominis natura patitur. »
 Atqui ² nihil est tam difficile et arduum, quod non hu-
 mana mens vincat, et in familiaritatem perducatur assidua
 meditatio; nullique sunt tam feri et sui juris affectus,
 ut non disciplina perdomentur. Quodcumque sibi impe- 7
 ravit animus, obtinuit. Quidam ne unquam riderent,
 consecuti sunt ³ : vino quidam, alii Venere ⁴, quidam
 omni humore interdixere ⁵ corporibus. Alius contentus
 brevi somno vigiliam ⁶ indefatigabilem extendit ⁷ : didi-
 cerunt ⁸ tenuissimis et adversis ⁹ funibus currere, et in-

dit; quod confutat philosophus.

1. *Non potest.* Instat adversarius, sed vano argumento et futili. Nota tamen in priori sententia de rerum natura cum verba fecisse, at nunc de hominis natura agi. Quæ, ut quamdam habent inter se similitudinem, ita tamen aliquid discrepantiæ præ se ferunt; et ut disceptationis ordinem et processum bene assequaris, animadvertenda tibi erant.

2. *Atqui reposui* : est enim vox refutantis. Antea, *atque.*

3. *Quidam..... consecuti sunt.* Exemplo est Crassus, ἀγίλαστος Græcis dictus, prætor ann. U. C. 648. (Cic. Benef. et Mal. lib. V, cap. 30; Plin. lib. VII, cap. 18) avus M. Crassi, in Parthis ann. U. C. 700, interempti.

4. *Alii Venere.* De Xenocrate Academico hoc Veteres tradidere, et de aliis præterea, sed minoris famæ, viris. Zenonem pariter semel per totam vitam rem cum fœmina dicunt habuisse, ne fœmineum genus odisse immerito videretur. Deinceps quidem, postquam in terris principatum

christiana religio obtinuit, pervulgatum hoc cælibis virtutis genus, quod Antiqui mirabantur, nemo nescit.

5. *Humore*; in metu intercutis.

6. *Vigiliam.* Ne cogites de Mæcenatis vigilia, Plin. lib. VII, cap. 52, fuit enim morbus: at h. l. sermo est de vigilia, quæ adhibetur, ut famam factis extendamus. Mox de funambulis et urinatoribus Nostrum loqui patet.

7. *Extendit*, usque in auroram.

8. *Didicerunt*, optimorum libr. et codd. lectio a Gron. probata; *didicerunt alii* dederat Muret. Sunt qui *didicerint*: alii et similia a vet. sæpe omittuntur, quem usum exemplis probat Gronov. Immo elegantissimum est, postquam ter aut quater dicta sunt, *alii, quidam, ille, hic, rōi alii* ellipsim facere ante verbum perfecti temporis.

9. *Adversis.* Indicatur ista voce funambulæ ita in tenui lino ambulare, ut pedis tota longitudo, non pars media, funi insistat; quod ut servata ἰσοπέπια fiat difficillimum est. —

DE IRA

gentia, vixque humanis toleranda viribus onera portare. et in immensam altitudinem mergi, ac sine ulla respirandi vice perpeti maria.

XIII. Mille sunt alia, in quibus pertinacia impedimentum omne transcendit, ostenditque nihil esse difficile, curus sibi ipsa mens patientiam indiceret ¹. Istis quos paulo ante retuli, aut nulla tam pertinacis studii, aut non digna merces fuit. Quid enim magnificum consequitur ille, qui meditatus est ² per intensos funes ire? qui sarcinæ ingenti cervices supponere? qui somno non submittere oculos? qui penetrare in inium mare? Et tamen ad finem operis, non magno auctoramento ³, labor pervenit. Nos non advocabimus patientiam, quos tantum præmium expectat ⁴, felicitis animi immota tranquillitas ⁵? Quantum est, effugere maximum malum iram, et cum illa rabiem, servitiam, crudelitatem, furorem, et alios comites ejus affectus! Non est, quod patrocinium nobis quæramus et excusatam licentiam ⁶, dicentes: aut utile id esse, aut inevitabile; cui enim tandem vitio advocatus defuit? non est quod dicas, excidi non posse: sanabilibus ægrotamus malis, ipsaque nos in rectum genitos natura, si emendari

Adversis dictum est, ut adverso flumine navigare: hanc sententiam multi exsecuti sunt. Cf. Gataker. ad Anton. pag. 424, ubi nostrum hunc locum non neglexit: Stobæi Florileg. Serm. XXVII, p. 299: Musenii Rufi (Fabric. Bibl. Gr. T. III, pag. 566: Harl.) præclarum fragmentum.

XIII. ARG. Magnum præmium expositum esse ei, qui iram totam dimittat: nec ita difficile hoc esse.

1. *Cujus sibi.... indiceret*; quod mens sibi imperaret perferendum.

2. *Meditatus est*. Id est, exercuit se.

3. *Auctoramento*. Id est, mercede.

4. *Expectat*. Cic. et Virg. tempore omnis auctor, sive is soluta, seu poetica dicendi ratione usus esset, scripsisset *manet*. Audacius tunc adhibuit Annæus *expectat*, quasi de viro et animante quolibet ageretur. Id autem poetici spiritus est, animam quodam modo inanimis dare.

5. *Nos non.... tranquillitas*. Idem suadet Horatius quum libri I Epist. 2, sic exclamat: « Ut jugulent homines, surgunt de nocte latrones: Ut te ipsum serves, non expergisceris? »

6. *Excusatam licentiam*. Id est, quæ excusari potest.

velimus, juvat¹. Nec ut quibusdam² visum est³, arduum in virtutes et asperum iter est: plano adeuntur. Non 4 vanæ vobis auctor rei venio: facilis est ad beatam vitam via; inite modo bonis auspiciis, ipsisque diis bene juvantibus. Multo difficilius est, facere ista quæ facitis⁴; quid enim quiete otiosius animi? quid ira laboriosius? quid clementia remissius? quid crudelitate negotiosius? Vacat pudicitia, libido occupatissima est; omnium denique virtutum tutela facilior est: vitia magno coluntur. Debet 5 ira removeri? hoc ex parte fatentur etiam, qui dicunt esse minuendam. Tota dimittatur: nihil profutura est; sine illa facilius rectiusque⁵ scelera tollentur, mali punientur, et traducentur in melius.

XIV. Omnia quæ debet⁶ sapiens, sine ullius malæ rei ministerio efficiet; nihilque admiscebit, cujus modum

1. *Sanabilibus*... .. *juvat*. Alta et præclara sententia, at vix notata olim perlegendibus, celeberrima nunc ex quo die eam *ἰκίρραφῆς* loco præfecit Nostras *J. J. Rousseau* insigni libro, cui titulus *Émile*.

2. *Nec, ut quibusdam*. Est dictum antiquissimum, ap. Hesiod. *Ἔργ. καὶ ἤμ.* 287, sq., et multos alios obvium. Vid. et cf. Stobæum, serm. XXVII; Pindar. *Pyth.* XII, vers. 49; Rubnken. ad Xenoph. *Memorab.* lib. II, cap. 2, 20. Cum Nostro facit M. Antonin., lib. V, § 9; ib. Gatak., p. 198, loco nostro non præterito. Jactare solebant Cynici, quos quidem Stoici magnas ex parte sequuti sunt, brevissimam ad felicitatem viam se reperisse. Gatak. ad Anton., pag. 182.

3. *Visum* ante Lipsium legebatur, qui dedit *dictum*, ad Hesiodum respexisse Senecam putans. *Visum* tamen in simili re ponere solet Noster.

4. *Multo difficilius*... .. *facitis*. Πα-

ράδοχος, at vera et ab optimi ingenii viris deinceps recepta opinio; vilium nempe plura semper constiisse quam virtutem, et in servanda justitia minus impendi laboris et sudoris quam in delinquenda vulgo insumitur.

5. *Facilius rectiusque*: aberratio librari; *facilius potiusque*, e quo fecit Gron. *tutiusque*. At vulg. bene habet.

XIV. ARG. Sapiens nihil, efficit ministerio ullius rei malæ: interdum tamen iram simulare juvabit. Conf. Cicer. de *Offic.* lib. I, cap. 38, ubi Jac. Fr. Heusinger Nostrum contulit.

6. *Omnia quæ debet*, etc. *Quæ debet*, suppl. *efficere* aut *exsequi*; *συνώνυμον* ergo τὸ *Quæ debet* cum τῶν *Officia*. Unde sensus is exoritur: Nunquam mali quidquam sapiens agat, ut bona denuo efficiat; nunquam ad bonum finem evasurus, per malam viam sapiens gradietur.

2 sollicitus observet ¹. Nunquam itaque iracundia admit-
tenda est; aliquando simulanda, si segnes audientium ani-
mi concitandi sunt, sicut ² tarde consurgentes ad cursum
3 equos stimulis, facibusque ³ subditis, excitamus. Ali-
quando incutiendus est his metus, apud quos ratio non
proficit. Irasci quidem non magis utile est, quam mœ-
4 rere, quam metuere. « Quid ergo? non incidunt causæ,
« quæ iram laccessant? » Sed tunc maxime illi opponenda
manus sunt: nec est difficile, vincere animum: quum
athletæ quoque in vilissima sui parte occupati, tamen
ictus doloresque patiantur, ut vires cædentis exhauriant;
5 nec quum ira suadet, feriunt, sed quum occasio. Pyr-
rhum ⁴ maximum præceptorem certaminis gymnici, soli-
tum aiunt his, quos exercebat, præcipere, ne irasce-
rentur. Ira enim perturbat artem: et qua noceat tantum,
non qua caveat, adspicit. Sæpe itaque ratio patientiam
suadet, ira vindictam: et qui primis defungi malis po-
tuimus, in majora devolvimur. Quosdam unius verbi
contumelia, non æquo animo lata, in exsilium projecit;

1. *Cujus modum.... observet.* Pertinescendum enim vehementer est, ne modum, h. e. limitem id transiliat; et miuor sane difficultas sæpe erit, ut rem totam amoveas, quam ut admissam aliquo modo coerceas. Quibus rebus abstinendum facile vides: quatenus vero abstinendum, minime. Et ubi lapis statuendus qui limitem faciat, operosissimum simul et delicatissimum est. Quos enim affectus mali sollicitant, hi « Fas atque nefas exiguo sine libidinum Discernunt avidi ». (Horat. lib. II, od. XVIII, vs. 10 et 11.)

2. *Sicut,* etc. Rustici aratores stimulis aut ignibus aliisque tormentis boves equosve, ignave se gerentes, afficere ideoque irritare solebant. Co-

lumell., lib. VI, cap. 2: « Est etiam post domituram mollioris generis bos qui decumbit in sulco: eum non ævitia, sed ratione censeo emendandum; nam qui stimulis aut ignibus aliisque tormentis id vitium eximi melius judicant, veræ rationis ignari sunt. » Item Pallad. Martis, lit. 120: « Si post domituram decumbit in sulco, non afficiatur igne vel verberare, etc. » Solin., pag. 45, ait: « Nonnulli equi etiam accensis facibus ad cursus provocantur. »

3. *Facibus.* Lipsius conj. *calcibus: facibusque* habet edit. princeps, et bonum esse satis multa probant. Vid. not. sup.

4. *Pyrhum.* Hic Pyrrhus quis sit, et quo loco natus, ignoramus.

am injuriam silentio ferre noluerant, gravissimobruti sunt; indignatique aliquid ex plenissima deminui, servile in sese attraxerunt jugum.

Ut scias, inquit, iram habere in se generosi aliteras videbis gentes, quæ iracundissimæ sunt; ut hos et Scythas. » Quod evenit ¹, quia fortiora sonatura ingenia, antequam disciplina molliantur, iram sunt. Quædam ² enim non nisi melioribus ingeniiis: sicut valida arbusta ⁴ et læta quamta tellus creat; alia sæcundi soli silva est. Itaque natura fortia iracundiam ferunt, nihilque exile capiunt, ignea et fervida ⁵: sed imperitor: vigor est, ut omnibus quæ sine arte, ipsius aturæ bono, exsurgunt; sed nisi cito domitate fortitudini apta erant, audaciæ temeritatique ant. Quid? non mitioribus animis vitia leniora ³ sunt, ut misericordia ⁶, amor, et verecundia?

Sunt quidem illi in iram enerosi quid in se habent: vigor imperfectus est. evenit. Hinc sequitur, non alienam iram: quod ecedentibus operose re-

ue. Hoc est, constantes arum rerum quæ semel cissimos. Sic Horatius, III: « Nec civium ardor um, Nec vultus instantis te quatit solida. »

m. Hoc est, quidam am vitia.

r, etc. Id est, arbores, mnino expertes, validæ lætæ esse possunt; mebrevi tempore illæ redilchrior multo silva exnaturæ vim agricolæ rit.

5. *Nihilque...fervida.* Parum concinna ἀντίθεσις, quum hinc *tenuè et exile*, hinc *ignea et fervida*. Aptius quidem et mori suo fidelior scripsisset Annæus, vel prius, *frigidum et pallens*, vel posterius, *ingentia et prægrandia*.

6. *Ut misericordia*, etc. Attendat, qui sectarum ingenium et dogmata nosse operæ pretium ducit, ad stoicam contumaciam; quæ, quum rationis unius imperium aut potius tyrannidem laudet, humanæ mentis sanctissimum et optimum affectum vitis annumerat, misericordiam nempe, cujus altare dum maneret et coleretur, gladiatorias pugnas Athenæ ignoravere, cujus ad vocem et nutum christiana religio tot eosocomia (*hospitauæ*) condidit, et tot publicas ædes in quibus cibum inveniant ac medelam geni et ægotantes.

Itaque tibi sæpe bonam indolem a malis¹ quos ostendam; sed non ideo vitia non sunt, si natu-
 4 lioris indicia sunt. Deinde omnes istæ feritate
 gentes, leonum² luporumque ritu, ut servire r
 sunt, ita nec imperare. Non enim humani vim i
 sed feri et intractabilis habent: nemo autem reg
 test, nisi qui et regi.

1 XVI. Fere³ itaque imperia penes eos fuere p
 qui mitiore cælo utuntur⁴: in frigora septent
 que vergentibus immansueta ingenia sunt, ut ait

.....suoque simillima cælo⁵.

« Animalia, inquit, generosissima habentur,
 » multum inest iræ. » Errat, qui ea in exempl
 minis adducit, quibus pro ratione est impetus:
 pro impetu ratio est. Sed nec illis quidem omnib

1. *Indolem a malis.* Lipsio suadente recepi (nam sensus magis congruit prioribus: Et e vitiis quibusdam bonam indolem conjicimus). Antea: *indolem malis, sine τὸ a.*

2. *Leonum.* Leones tamen et curribus junctos esse, ideoque serviisse, constat. Ipse Noster, sui parum memor, dixit, cap. 31, ursorum leonumque ora placida tractantibus.

XVI. ARG. Neque animalia iracundiora cademque generosiora in exemplum hominis adduci possunt, neque simplices appellandi sunt iracundi.

3. *Fere.* Aliquid supplendum patet, ut *semper*, aut *ubique*, aut id genus verba.

4. *Fere itaque..... cælo utuntur.* Verum quidem est, apud eos populos imperia prima fuisse, qui mitiore cælo uterentur: sed diversa ex causa. Mitius cælum haud dubie potissimum in causa fuit, cur, qui eo ute-

rentur, maturiore humani vigerent, institutisque flo quibus animi atque ingen culturam per artes litteras potuerint, qua dominatio tur. Argumentationis cur trum eo perduxit, ut, or rientia prætermissa, qu docemur calidioribus ter propriam esse iracundiam goribus septentrionis, feri ira confunderet. Neque al quam Poeta indicare volu

5. *Suoque simillima ca* non de iis solum gentib frigora et septemtrionemve dixeris, sed de populo que centioribus temporibus, p omnes Bodin in libro *de I* postea, omnium plausu, mus Montesquieu, in op tissimo *l'Esprit des Loïs* (cap. 1, 2, seqq.), id dem

prodest. Iracundia leones adjuvat, pavor cervos¹, accipitrem impetus, columbam fuga. Quid, quod ne illud³ quidem verum est, optima animalia esse iracundissima? Feras putem, quibus ex raptu alimenta sunt, meliores, quo iratiores: patientiam laudaverim boum, et equorum frænos sequentium². Quid autem est, cur hominem ad tam infelicia exempla revoces, quum habeas mundum, Deumque, quem ex omnibus animalibus, ut solus imitetur, solus intelligit? «Simplicissimi³, inquit, » omnium habentur iracundi. » Fraudulentis enim et versutis comparantur; et simplices videntur, quia expositi sunt⁴: quos quidem non simplices dixerim, sed incautos. Stultis, luxuriosis, nepotibusque⁵ hoc nomen⁶ imponimus, et omnibus vitiis parum callidis.

XVII. «Orator, inquit, iratus aliquando melior est.» Immo imitatus iratum; nam et histriones⁷ in pronun-

1. *Iracundia....cervos....* etc. Quis hic rei litterariæ et græcarum elegantiarum amans non meminerit Anacreontis suavissimos versiculos (Carmin. II), ferarum armaturam nativam ita explicantis: «Φύσις κέρτατα τάρους.... ἴδωκεν.... Ποδωκίην λαγωῶς, Δίους χάσμ' ἰδόντων, » etc.

2. *Feras putem.... sequentium.* E codd. recte recepit Gronov. sublato *ne post feras* et interrogandi signo.

3. *Simplicissimi.* Id est, honestissimi, candidissimi, qui iram in promptu habent, nec recondunt. Cf. Cic. de Offic. lib. I, capp. 19, 30.

4. *Expositi sunt.* Absolute, ut in gallica lingua, *ils sont exposés*; et idem valet, ac si scriptum legeretur: Injuriis et fraudibus obnoxii sunt, patent, aperiunt latus.

5. *Nepotibus.* Hoc est, prodigis. Vid. Horat. epod. I, vs. 34.

6. *Hoc nomen.* Τῷ hoc sæpius vox

posterior indicatur, τῷ *illud* prior. At hic contrarium fit, et *hoc* priorem significat, nempe *simplices*. Unde totius sententiæ is tenor est: Simplex non est vir iracundus, incautus est; simplicem voca qui stolidus, qui vane sui laudator, qui luxuriæ amans, qui in spem irritam pronus, qui gaueo, etc.

XVII. ARG. Simulatio iræ sæpius prodest, sed non sine vi aliqua. Etiam hic Nostro rem cum Peripateticis esse, ex iis, quæ supra jam adducta sunt, liquet. Cf. Cic. Tusc. Disp. lib. IV, cap. 19.

7. *Histriones.* Idem adhibuit Sotion, apud Stobæum, serm. XVIII, pag. 159. Florileg. (in nova ed. Schowii, quæ nuper prodit in publicum, p. 381): Ἰποκριταῖς μὲν οὖν, καὶ μὴ ὀργιζομένοις, ὑποκριναμένοις ὀργὴν συνήνεγκεν· οἱ δὲ σπουδαῖοι ἄνδρες, οὐδ' εἴαν ὡς ἀληθῶς ὀργίζωνται,

tiando non irati populum movent, sed iratum bene agentes. Et apud iudices itaque, et in concione, et ubicumque alieni animi ad nostrum arbitrium agendi sunt, modo iram, modo metum, modo misericordiam, ut aliis incutiamus, ipsi simulabimus: et sæpe id quod veri affectus non effecissent, effecit imitatio affectuum. « Languidus, inquit, animus est, qui ira caret. » Verum est, si nihil habet ira valentius. Nec latronem oportet esse, nec prædam; nec misericordem, nec crudelem¹: illius nimis mollis animus, hujus nimis durus est. Temperatus sit sapiens: et ad res fortius agendas non iram, sed vim adhibeat.

1. XVIII. Quoniam quæ de ira quærentur, tractavimus, accedamus ad remedia ejus. Duo autem, ut opinor, sunt: ne incidamus in iram. et ne in ira peccemus. Ut in corporum cura, alia de tuenda valetudine, alia de restituenda², præcepta sunt: ita aliter iram debemus repellere, aliter compescere, ut vincamus. Quædam ad universam vitam pertinentia præcipiuntur: ea in educationem³, et in sequentia tempora dividuntur. Educatio maximam diligentiam, plurimumque profuturam desi-

εὐτα χρεώνται τῷ σχήματι. Vereor tamen, ut dogma Stoicum, « sola bona quæ honesta, nec, nisi honestum, quidquam utile esse, » purum illibatumque maneat.

1. *Nec latronem ... nec crudelem.* Quasi dicat: Mediam viam tenere decet, et ab utroque margine æque distantem; neque latrociniæ auctor, neque victima sis; neque injuriam inferas, nec patiari, etc.

XVIII. ARG. Sequitur secunda libri pars, quæ primo præscripto continetur, ne in iram incidamus. Quædam præmittuntur de animis, ad iram plus minus pronis, cognoscendis: ideo-

que primum linear quasi doctrinæ de temperamentis, ut vocant, ducuntur, quam maxime ex Hippocratis præceptis de hac re.

2. *Alia de tuenda valetudine, alia de restituenda.* Duplex enim medicina est: alia nimirum qua valetudo mala, ubi ingruerit, amovetur; alia, quam immerito negligunt, facilem licet atque utilem, qua bona cavetur, ne fugiat. Hanc ὑγιεινὴν vocant (gallice *hygiène*), a græca voce ὑγιής, *sanus*.

3. *Educationem.* Designat tempus h. l. quod sub educatoribus et magistris transigi solet. Sic *ludis*, i. e.,

derat; facile est enim teneros adhuc animos componere, difficulter reciduntur vitia, quæ nobiscum creverunt. Opportunissima ad iracundiam fervidi animi natura est¹:
nam quum elementa sint quatuor, ignis, aqua, aer, et terra; potestates² pares his sunt, frigida, fervida, arida atque humida. Et locorum itaque, et animalium, et corporum; et morum varietates, mixtura elementorum facit, et proinde in aliquos³ magis incumbunt ingenia, prout alicujus elementi major vis abundavit. Inde quasdam humidas vocamus, aridasque regiones, et calidas, et frigidas. Eadem animalium et hominum discrimina sunt.

XIX. Refert quantum quisque humidi in se calidique contineat: cujus in illo elementi portio prævalebit, inde mores erunt⁴. Iracundos fervidi mixtura faciet: est enim actuosus et pertinax ignis. Frigidi mixtura timidos facit: pigrum est enim contractumque frigus. Volunt itaque quidam ex nostris⁵ iram in pectore moveri, efferves-

ludorum tempore, occurrit; v. c. apud Suetonium.

1. *Opportunissima*. Vid. supra, cap. 15: «Ingenia natura fortissima, etc.»

2. *Potestates*. Sunt temperamenta quæ dicimus.

3. *Aliquos*. Lipsius conj. *aliquas*, sc. potestates vel varietates. Mox *incumbunt ingenia*, ubi Lipsio *in-*
genia rejiciendum esse videtur: una editio Rom. hoc sprevit. — *In aliquos*, sc. mores.

XIX. ARG. De temperamentis quatuor, quibus Stoici accuratius usi sunt, quam antea fiebat, ad momentum corporis in animum et ipsum corporalem, declarandum, notissima hic adduxit, prætermissa vi nervorum ad totam hanc doctrinam, etc. Ex di-

versa elementorum mixtura diversi hominum mores proficiscuntur.

4. *Cujus in illo..... erunt*. En hic disceptatio incipit physiologica de corporum et morum similitudinibus. Quam ut subtilem et ingeniosam fateare, cave tamen ne in omnibus veram credas et accipias: puerilia quædam, falsa multa, sine fundamento omnia. Tum istiusmodi argumentis non erat hic locus; nam, iram aut vitare aut cohibere volenti, quæ necessitas in corporis nostri elementa diligentissime inquirere?

5. *Quidam ex nostris*. Stoicis. Cf. Diog. Laert., lib. VII, cap. 159; Plutarch., de Placit. Philos., lib. IV, cap. 5; Cic. Tuscul. dispp. lib. I, cap. 10. Claud. Paneg. in IV consul. Honor. 241: «Iram sanguinei

- 3 cente circa cor sanguine. Causa cur hic potissimum assignetur iræ locus, non alia est, quam quod in toto corpore calidissimum pectus est. Quibus humidi ¹ plus inest, eorum paulatim crescit ira, quia non est paratus
- 4 illis calor, sed motu acquiritur. Itaque puerorum fœminarumque iræ acres magis, quam graves sunt, levioresque dum incipiunt: siccis ætatibus ² vehemens robustaque ira est, sed sine incremento, non multum sibi adjiciens, quia inclinatum calorem ³ frigus insequitur.
- 5 Senes difficiles et queruli sunt, ut ægri et convalescentes, et quorum aut lassitudine, aut detractio sanguinis ⁴ exhaustus est calor. In eadem causa sunt siti fameque rabidi, et quibus exsanguis corpus est, maligneque alitur et deficit. Vinum incendit iram, quia calorem auget pro cuiusque natura.
- 1 XX. Quidam ebrii effervescunt, quidam *** saucii ⁵ sunt. Neque ulla alia causa est, cur iracundissimi sint flavi rubentesque, quibus talis natura color est, qualis fieri cæteris inter iram solet; mobilis enim illis agitat
- 2 usque sanguis est. Sed quemadmodum natura quosdam proclives in iram facit; ita multæ incidunt causæ, quæ idem possint quod natura. Alios morbus, aut injuria cor-

regio sub pectore cordis Protegit, imbutam flammis avidamque nocendi». Neque Horatius multum differt, lib. I, Od. xvi: « Et insani leonis Vim stomacho apposuisse nostro.»

1. *Humidi*. Hanc corporum dispositionem Noster innuit, quam hodie vocant medici *temperament lymphaticum*. Quæ fœminarum fere omnium, et infantium, et flavorum virorum magis propria est.

2. *Siccis ætatibus*. Oppos. *humidis*. Ut senes ægri.

3. *Calorem inclinatum*. Id est, deminutum, attritum.

4. *Detractione sanguinis*. Id est, deminutione. Cf. lib. I, cap. 13. Aristotel., Rhetor., lib. II, cap. 2, hæc eadem tangit.

XX. ARG. Accedunt aliæ causæ ad iram excitandam.

5. *Saucii*. Locum hunc corruptam esse, et MSS. et sequentia arguunt. Præterea var. lect. est, pro *saucii*, *saucii sunt*. Muretus ex ingenio dedit *sicci*. Gronov. conj. *Quidam sobrii effervescunt, quidam saucii* (i. e.

porum ¹ in hoc perduxit, alios labor, et continua per-
vigilia, noctesque sollicitæ ², et desideria, amoresque;
et quidquid aliud aut corpori nocuit, aut animo, ægram
mentem in querelas parat. Sed ista omnia initia causæ-
que sunt: plurimumque potest consuetudo; quæ, si gra-
vis ³ est, alit vitium. Naturam quidem mutare difficile ³
est, nec licet semel mixta nascentium elementa conver-
tere. Sed in hoc nosse profuit ⁴, ut calentibus ingeniis
subtrahas vinum, quod pueris Plato ⁵ negandum putat,
et ignem vetat igne incitari. Nec cibis quidem implendi
sunt; distendentur enim corpora, et animi cum corpore
tumescent. Labor illos citra lassitudinem ⁶ exerceat, ut ⁴
minuatur, non ut consumatur calor, nimiusque ille fer-
vor despumet. Lusus quoque proderunt; modica enim
voluptas laxat animos et temperat. Humidioribus, siccio-
ribus et frigidis non est ab ira periculum: sed majora
vitia metuenda sunt, pavor, difficultas ⁷, et desperatio,
et suspiciones.

XXI. Mollienda itaque, fovendaque talia ingenia, et

ebrii, οὐκ ἀπὸ πλῆθους). Et hoc sensu ea vox
sæpe apud Latinos. Mart. lib. III,
epig. LXVIII, vs. 5 et 6: « Hic, jam
deposito post vina rosasque pudore,
Quid dicat nescit saucia Terpsi-
chore. » Vid. quoque Just. libb. I et
II, et Apul. Metam. libb. VII et IX.
Ego tamen defectus notas apponi jussi.

1. *Injuria corporum.* Galliones
scil., multaque id genus, unde cor-
poris quasdam partes deformitas, aut
infirmas in perpetuum invadit.

2. *Sollicitæ.* Quas libidines, alea,
ambitio, conscii animi morsus im-
plent; et hoc partim explicant duæ
voce quæ sequuntur.

3. *Consuetudo..... gravis.* Id est,
prava: ut Lipsii emendatione super-
sedeamus.

4. *Profuit.* Id est, profuerit, ex
more Senecæ.

5. *Plato.* De Legibus, lib. II.

6. *Labor..... citra lassitudinem.*
Cui nempe finis ante imponatur
quam finem lassitudo imperaverit;
quem limites coerceant citra lassitu-
dinem siti. Quasi duas in partes la-
boris imperium scinderetur, quarum
alia exercitatio esset, alia lassitudo.

7. *Difficultas.* Id est, ea ignavi
animi vitiosa propensio qua in id
usque impellimur, ut operosa omnia
atque difficillima falso judicemus.

XXI. ARG. Diligenter ingenia sunt
observanda, et remedia diversa adhi-
benda. Quæ hic de educatione mone-
rentur, præclara esse, per se patet.
Utile erit monita Platonis, Quinti-

in letitiam evocanda sunt. Et quia aliis contra iram, aliis contra tristitiam remediis utendum est, nec dissimilibus tantum ista ¹, sed contrariis curanda sunt; semper ei occuremus quod increverit ². Plurimum, inquam, ² proderit pueros statim salubriter institui. Difficile autem regimen est, quia dare debemus operam, ne aut iram in illis nutriamus, aut indolem retundamus ³. Diligenti observatione res indiget. Utrumque enim et quod extollendum, et quod deprimendum est ⁴ similibus alitur: facile autem etiam attendentem similia decipiunt. Crescit licentia spiritus, servitute comminuitur: assurgit, si laudatur, et in spem sui bonam adducitur; sed eadem ³ ista insolentiam et iracundiam generant. Sic itaque inter utrumque regendus est, ut modo frænis utamur, modo stimulis. Nihil humile, nihil servile patiatur: nunquam illi necesse sit rogare suppliciter, nec prosit rogasse; potius causæ suæ, et prioribus factis, et bonis in futurum promissis donetur ⁵. In certaminibus æqualium nec vinci illum patiamur, nec irasci ⁶: demus operam, ut familiaris sit his, cum quibus contendere solet, ut in certamine assuescat non nocere velle, sed vincere ⁷. Quo-

liani et acerrimi *J.-J. Rousseau* cum hisce comparasse. Brevitatis autem nostræ non esset, hæc fusius persequi.

1. *Ista*. Suppl. *vitia*, vel intellige: Mentis affectus ad pravitatem facile tracturi incautum.

2. *Et..... increverit*. Illud ante omnia aggredi et impugare nostri officii est, quod jam adolevit et ferme dominatur.

3. *Ne aut iram..... retundamus*. Utrumque cavendum est: ne, vim animo infundentes, iram quoque suscitemus; neu, dum iram supprimimus, vim indolis aut minorem faciamus, aut omnino nullam.

4. *Extollendum.... deprimendum*.

Hoc perspicue interpretatur *La-grange*: « Les vertus qu'il faut cultiver et les vices qu'il faut étouffer » se nourrissent souvent des mêmes » alimens. »

5. *Causæ.... donetur*. Si quid concesseris, hoc concedatur, *donetur* causæ suæ, justæ (id est, hoc causam suam habeat, justam nempe) et prioribus factis, et futuris quoque potius quam precibus.

6. *Nec irasci*. Quia victus ab adversario fuerit.

7. *Non nocere velle, sed vincere*. Nam hoc æmulatio, illud invidia est.

ties superaverit, et dignum aliquid laude fecerit, attolli, non gestire patiamur; gaudium enim exsultatio, exultationem tumor, et nimia æstimatio sui sequitur¹. Dabimus aliquod laxamentum; in desidiam vero⁴ otiumque non resolvemus, et procul a contactu deliciarum retinebimus. Nihil enim magis facit iracundos, quam educatio mollis et blanda; ideo unicus², quo plus indulgetur, pupillisque, quo plus licet, corruptior animus est. Non resistet offensis, cui nihil unquam negatum est, cui lacrimas sollicita semper mater abstersit, cui de pædagogogo³ satisfactum est. Non vides, ut majorem quamque⁵ fortunam major ira comitetur? In divitibus nobilibusque et magistratibus præcipue apparet, quum quiddam leve et inane in animo erat secunda se aura sustulit⁴. Felicitas iracundiam nutrit, ubi aures superbas assentatorum turba circumstetit. Tibi enim respondeat⁵; Non pro fastigio te tuo metiris; ipse te projicis⁶; et alia, quibus vix sanæ et ab initio bene fundatæ mentes restiterint. Longe itaque ab assentatione pueritia removenda⁶ est: audiat verum, et timeat interim, vereatur⁷ semper; majoribus assurgat⁸, nihil per iracundiam exoret. Quod flenti negatum fuerat, quieto offeratur; et divi-

1. *Exultationem tumor...sequitur.* Aliquid Flæccus habet non absonum, quum libr. I, od. XVIII, vs. 13, sqq. « Sæva, ait, tene cum Berecynthio Cornu tympana, quæ subsequitur cæcus amor sui, Et tollens vacuum plus nimio gloria verticem. »

2. *Unicus.* Nimirum filius.

3. *Cui de pædagogogo.* Servum literatum hic intelligas et ipsum educatorem magistrumque, de quo puer questus erat apud parentes. Principio tamen nil aliud muneris habuit quam pueros ducere (παῖδας ἄγειν)

ad gymnasium; et hinc ei nomen.

4. *Se...sustulit.* Hoc est, auctum est.

5. *Tibi enim respondeat.* Hæc turba tibi dicere solet, et sicut echo iterat et quodammodo respondet.

6. *Ipse te projicis.* Hoc est, a gradu tuo sponte descendis, fastigium tuum linquis. Gallice, *vous vous compromettez.*

7. *Vereatur.* Hoc est, timeat simul et veneretur, comitante metum reverentia.

8. *Majoribus assurgat.* Id est, e sede surgat coram natu majoribus.

tias parentum in conspectu habeat, non in usu. brentur illi perperam facta.

- XXII. Pertinebit ad rem, præceptores¹ pædagogis pueris placidos dari. Proximis applicatur omne c² norum est³, et in eorum similitudinem crescit : ■ et pædagogorum retulere mox in adolescentia⁴
- Apud Platonem educatus puer, quum ad parentem, vociferantem videret patrem : « Nunquam, » hoc apud Platonem vidi. » Non dubito⁵ quin c⁶ trom inuitatus sit, quam Platonem. Tenuis⁷ ante victus, et non pretiosa vestis, et similis cultu equalibus. Non irascetur aliquem sibi comparari ab initio multis parem feceris⁸. Sed hæc ad libe

XXX. ANO. Redit ad ea quæ c. 18 posuerat : præcepta hæc esse diuisa in educationem et in sequentia tempora. Contra primas iracundiæ causas pugnandum est ; ac primum, cave ne putes te læsum esse, sed excusatus rem. Ne sint aures criminantibus faciles.

1. *Præceptores pædagogisque.* Hiuc patet non eadem fuisse præceptis et pædagogis munera adimplenda. Præceptoris erat discipulos artes et disciplinas edocere : pædagogi, illorum vitam et agendi rationem inspicere, moresque curare. Idem ergo propemodum erat apud veteres pædagogus, quod apud nos *gouverneur*. Vid. et pag. 81, not. 3.

2. *Proximus..... tenerum est.* Sic nostras Lagrange vertit : *L'âge tendre s'attache à tous les êtres qui l'environnent, et se règle sur leurs exemples.*

3. *Adolescentiam.* Antiqua lectio, a Lupo et Gruterio mutata in *adolecentiam*. Perperam : nam crediderit hic viri docti *referre* idem ac *ferre*.

portare. At *referre* sæpe *mere, imitari*. Plin. lib. V, Filiam, quæ mores ejus etc. Hanc ipsam sententiam Heusingero, in *Emend* confirmatam video, qui verbi *referre*, nunc sa multis exemplis probavit. S is est : Exprimere solent lescentes factis eos mornutricibus et pædagogis.

4. *Non dubito quin,* apud educatus, ejus mores citius set et imitatus esset præplacidos et expositos Platonem.

5. *Tenuis.....* Forte leg *Tenuis ante omnia victu pretiosa vestis et similis certe intelligas et sit.*

6. *Non irascetur..... pau* Simplicem illum vel ipsos filios educant li typum, a tam sæpe, sed plerumque commendatum, nunc ab simo Principe felicissime omnes norunt : et libet s ; cet nobis eos fructus quo

tros pertinent. In nobis siquidem sors nascendi et educatio nec vitii locum, nec jam præcepti habet, sequentia ordinanda sunt¹. Contra primas itaque causas pugnare debemus. Causa iracundiæ, opinio injuriæ est, cui non facile credendum est; nec apertis quidem manifestisque statim accedendum. Quædam enim falsa veri speciem ferunt. Dandum semper est tempus: veritatem dies aperit. Ne sint aures criminantibus faciles; hoc humanæ² naturæ vitium suspectum notumque nobis sit, quod, quæ inviti audimus, libenter credimus, et antequam judicemus, irascimur.

XXIII. Quid, quod non criminationibus tantum, sed suspicionibus impellimur, et ex vultu risuque alieno pejora interpretati, innocentibus irascimur? Itaque agenda est contra se causa absentis, et in suspenso ira retinenda: potest enim pœna dilata exigi, non potest exacta revocari. Notus est ille tyrannicida³, qui imperfecto opere⁴ comprehensus, et ab Hippia⁵ tortus, ut conscios indicaret,

tationis modo gignendos spondet philosophus Noster, re ipsa, mox neque spe tantum vana, percepturum iri.

1. *In nobis siquidem... ordinanda sunt.* Hæc sunt transitio ex iis quæ pueros adolescentesque spectant ad ea quæ maturæ ætati propria sunt. Sensus est: Nos quum jam seniores simus, vel nobiliore loco orti, quam ut sit turpibus vitio locus, vel educatio præcepta adhuc offerre possit, sequentia tempora, sequens ætas est ordinanda, sive monitis dirigenda.

2. *Hoc humanæ naturæ.* De iis hominibus hoc intelligam, qui natura suspiciosi, infirmi, sibi culpæ aliquis conscii sunt, qui cupidine aliqua vehementiore exagitantur, ideoque non satis sibi constant. Jul. vero Cæsaris illud: Quod volumus et credi-

mus libenter, ratione opposita explices. Utrumque itaque verum est, modo res accurate animo complexus fueris, quæ his sententiis originem dederint.

XXIII. ARG. Neque criminationibus, neque suspicionibus ad iram perpellamur.

3. *Tyrannicida.* Unus ex iis Atheniensibus quibuscum Harmodius et Aristogiton: « τὸν τύραννον κτανίτην Ἰσονόμου τ' Ἀθήνας ἐποίησάντην. » (Callistr.)

4. *Imperfecto opere.* Quod, Pisistrati filios duos interfectori, upum tantum interfecerant, et effugerat gladium Hippias.

5. *Hippia.* Hippias et Hipparchus, filii Pisistrati, Athenarum tyranni. Videtur hic Annæus et tempora et

circumstantes amicos tyranni nominavit, quibus quam maxime caram salutem ejus sciebat, et quum ille singulos, ut nominati erant, occidi jussisset, interrogavit, ecquis superesset? « Tu, inquit, solus: neminem enim alium, » cui carus esses, reliqui. » Effecit ira, ut tyrannus tyrannicidæ manus commodaret, et præsidia sua gladio suo cæderet. Quanto animosius Alexander¹, qui, quum legisset epistolam matris, qua admonebatur ut a veneno Philippi medici caveret, acceptam potionem non deteritus bibit! Plus sibi de amico suo credidit: dignus fuit

res miscuisse. Neque enim id Harmodius vel Aristogiton unquam admiserunt, vel ex conjuratis alius quispiam, sed Eleates Zeno, qui patriam suam Eleam, non Athenas, in libertatem vindicare aggressus est, et tyrannum Nearchum, vel, ut nominant alii, Demylum, deturbare. Cæterum, ut persuasum tibi fiat id facinus, si tale quidquam a Zenone perpetratum fuit, ad Pisistratidas minime pertinere, satis erit tempora comparasse. Hipparchus interfectus est anno trigesimo quarto dominationis ab Harmodio et Aristogitone, Hippias Athenis ejectus, Ol. LXXVI ann. 4. Cf. Meursii Pisistrat. cap. 20. Zeno autem longe post Pisistratidas vixit: natus enim est is, Parmenidis discipulus, circ. Ol. LXXI, ergo ann. ant. Chr. nat. 496. Tum si alia ratione confutandus Noster, et hic sequimur *Petr. Bayle*, in *Dictionn. hist. et crit.* tom. IV, *Art. Zénon d'Élée*, pagin. 538. C. minime credendum est tale quidquam admissum esse ab uno ex iis qui, Hippiciæ post Hipparchi mortem insidiis frustra structis, comprehensus pœnas dederit. Sed quis unquam legit relatam, Simonidem, Anacreontem, etc. quos quidem Hippiciæ familiares fuisse constat, ab eo inter-

emptos esse? Neque vero historici alii-que auctores Græci, qui hunc Hippiciam memorant, de hac re exposuere. Facilis itaque est conclusio, Nostrum, alias quoque in historia parum curiosum, id quod de Zenone Eleata traditum vel legisset, vel audisset, in tyrannum celebriorem transtulisse. Fuit autem usitatum in scholis rhetorum institutum. ut casus quidam celebriores discipulis ad themata proposita exornanda, amplificanda, probanda, etc., plerumque ex historia deprompta suppeditarentur a magistris. Cf. Cic. *Tuscc. Disputt. lib. I*, cap. 47. Deorum immortalium judicium solent in scholis proferre de morte, Herodoto auctore. Facile jam intellectu est quantopere hæc exempla immutata ac deflecta sensim fuerint, et quam exigua veritatis in his adhibendis sit ratio habita, modo effectus declamationis apparet. Hinc explicem incuriam, qua Noster in historiis adducendis liberari non potest.

1. *Quanto animosius Alexander.* De hac confidentia Alexandri, quum Tarsi ad fluvium Cydnum morbo laboraret, omnia nota sunt, vel ex Nostratis *Rousseau* eximio et jam laudato opere *Émile*, lib. II. *Histor*

qui innocentem haberet, dignus qui faceret. Hoc eo magis in Alexandro laudo, quia nemo tam obnoxius iræ fuit ¹; quo rarior autem moderatio in regibus, hoc laudanda magis est. Fecit hoc et C. Cæsar ², ille qui victoria ⁴ civili clementissime usus est. Quum scrinia deprehendisset epistolarum ad Pompeium missarum ab iis qui videbantur aut in diversis ³, aut in neutris fuisse partibus, combussit; quamvis moderate soleret irasci, maluit tamen non posse. Gratissimum putavit genus veniæ, nescire quid quisque peccasset. Plurimum mali credulitas facit: sæpe ne audiendum quidem est, quoniam in quibusdam rebus satius est decipi, quam diffidere.

XXIV. Tollenda ex animo suspicio et conjectura, fallacissima irritamenta. Ille me parum humane salutavit, ille osculo meo non adhæsit, ille inchoatum sermonem cito abruperit, ille ad cœnam non vocavit, illius vultus aversior visus est. Non deerit suspicioni argumentatio; ² simplicitate ⁴ opus est, et benigna rerum æstimatione. Nihil nisi quod in oculos incurret, manifestumque erit, credamus; et quoties suspicio nostra vana apparuerit,

rici qui hoc tradunt, omnes Parmenionis, qui tum prope aberat, epistolam, non matris produunt. Et veri similis est, hanc epistolam a Parmenione vicino, quam a matre Olympiade, qui Peræ in Macedonia vivebat, allatam esse, quæ de periculo imminente admonebat. Q. Curt. III, 6, edit. nost. T. I, p. 128. Ed.

1. *Obnoxius iræ fuit.* Postea quidem obnoxius fuit; at tunc et modestus et sapiens, et Aristotelis præcepta nondum oblitus, sui perpetuum compos erat, neque iracundus.

2. *C. Cæsar.* Confirmat et Dio. Cass. lib. XLII, cap. 63, fin. ubi vid. Interpp. Item Plinius, Nat. Hist. lib.

VII, cap. 26. Illa enim fuit vere incomparabilis invicti animi et inanes injurias parum curantis sublimitas: captis apud Pharsaliam Pompeii Magni scriniis epistolarum, iterumque apud Thapsum Scipionis, fertur concremasse ea optima fide, atque non legisse.

3. *Diversis*: omn. codd. Id est, adversis. Sed Muretus *adversis* dederat.

XXIV. ARG. Et conjectura, et inquisitio vitanda est.

4. *Simplicitate.* Bonitate animi, καθαρότητι (cf. cap. 16): quum id solum sequaris, quod verum atque bonum sit, neque omnia in malam partem interpreteris.

DE IRA

... credulitatem. Hæc enim castigatio consue-
... non facile credendi.

XXX Inde et illud sequitur, ut minimis sordidisque
... non exacerbemur. Parum agilis est puer¹, aut
... aqua potui², aut turbatus³ torus⁴, aut mensa
... posita: ad ista concitari, insania est; æger
... valetudinis est, quem levis aura⁵ contraxit;
... oculi, quos candida vestis obturbat; dissolutus
... delictis, cujus latus alieno labore condoluit. Myndiri-
dem⁶ aiunt fuisse ex Sybaritarum civitate; qui quum
vidisset fodientem, et altius rastrum allevantem, lassum
se fieri questus, vetuit illum opus in conspectu suo fa-
cere. Idem vibicem habere⁷ sæpius questus est, quod

XXV. ARG. Neque rebus minimis
sordidisque ad iram concitemur;
servis potissimum negligentius se
gerentibus.

1. *Parum agilis puer..... aqua.*
Servis, neglecto dispectu officiorum
(cap. 9), non exacerbemur. Ne intel-
ligas vero de calda negligentius præ-
bita, sed de aqua potui ministrata
male nive diluta: docente hoc ipso
capite extremo. Aqua autem gelida
atque nive vinum dilutum esse olim
hodieque dilui in terris meridiona-
libus, res nota. Cf. ep. 78: «quia non
vino nivem diluit.» Vid. seq. not. 2.

2. *Aqua potui* E codic. bonis re-
stituit Lipsius, probante Gronovio.
Antea, *aqua potui erogata. Aqua
potui* dicitur, ut vestis indutui, si-
gnum receptui, olea esui (Varro,
lib. 1, de R. R. 60), etc. quod et
J. F. Gronovius docuit.

3. *Turbatus torus.* Præfero diver-
sæ lectioni *turpatus*: loquitur enim
de causis iracundiæ levioribus. *Tur-
batus est torus*, quando culcitæ
pulvinive nondum a servo compo-

siti atque in ordinem redacti sunt.

4. *Torus convivalis*, nostrum *sofa*.

5. *Levis aura*, sc. gelida, strinxit,
ut in frigore.

6. *Myndiridem.* Græcis appellatur
Μυνδιριδής: luxuria famosissimus in
antiquitate, vixit Solonis tempore;
obvius et ap. Herodot., lib. VI, cap.
127, qui addit, ad extrema delicia-
rum hunc venisse. Et tota Sybarita-
rum civitas ob delicatos mores et
mollitiem incolarum infamis, ut
mensæ, incessus, luxus eorum in pro-
verbium abierint. Athen., lib. XII,
pag. 518, sqq. Heynii opuscul. acad.
lib. II, pag. 126, sqq. Ælian. quoque,
V. H. lib. IX, c. 24, meminit hanc a
Nostro traditam rem; adi. ib. Perizon.

7. *Vibicem habere.* Antea erat:
*idem bilem habere sæpius questus
est*, codic. nonnullis et Tarvis. atque
Erasmica edd. adstipulantibus: aliis
tamen *et bilem habere* prætermitten-
tibus. Lipsio placebat *bilem habere*
(bile aut febricula se laborare), et
J. F. Gronovio, eodem sensu: at
usum hujus locutionis non docue-

rosæ duplicatis incubisset. Ubi animum simul et
is voluptates corrumpere, nihil tolerabile videtur :
quia dura, sed quia molles patimur. Quid enim
cur tussis alicujus, aut sternutamentum, aut musca
m curiose² fugata, nos in rabiem agat, aut obver-
canis³, aut clavis negligentis servi manibus elapsa ?
t iste æquo animo civile convicium, et ingesta in
ione curiave maledicta, cujus aures tracti⁴ subsellii
or offendit ? Perpetietur hic famem, et æstivæ ex-
tionis sitim, qui puero male diluente nivem⁵ irascitur ?

quod in viris his doctissimis prudentissimis merito mireris. Ubi Gronovii familiaris idem-uditissimus juvenis, conj. *bul-* i. e. papulam, nec ipso vim probante. Hac difficultate molliam proposuit lectionem *me-* ille *κρητιχάτος* Trillerus (Obs. pag. 138. Francof. ad Mœn., : *vibicem habere*. A literarum propius abest, et sensui egre-
ngruit. Significat enim tumo-
allosum a plagis ortum, expri-
e bene querelam delicatuli ho-
, se quasi pugnis male mulca-
et contusum esse. J. M. *Heu-*
r tamen hanc lectionem reji-
am duxit, quia non tumorem
, sed vocem hic *φλυκταίνην* (ap.
n. var. Hist., lib. IX, cap. 24,
æc fabula narratur), expressam
stro sibi persuasit: ideoque pu-
legendum esse: *papulam ha-*
Præfero Trillerianam rationem,
quam Heusingeri conjecturæ
ie faveo.

Quid enim. Intelligo de negli-
ia servorum, qui silentium iu-
llarent, muscam (ut muscarii
) non bene fugarent, quominus
ino molestiam crearent.

2. *Curiose.* Hoc est, sedulo. Fla-
bellis pavoninis et ventilabris muscæ
apud lautiores tunc abigi solebant,
ut testantur Martialis hi scazontes,
lib. III, epigr. LXXXII, vs. 10, sqq.
« Et æstuanti tenue ventilat frigus
Supina prasino concubina flabello,
Fugatque muscas myrtea puer vir-
ga; » itomque hoc distichon, lib.
XIV, epigr. LXVII: « Lambere quæ
turpes prohibet tua prandia muscas,
Alitis eximie causa superba fuit. »

3. *Obversatus.* E codd. et libb. re-
duxit Lipsius. Ante erat *observatus*
canis; quod idem epist. XLVII, de
omine scævo intelligit. Pincianus
dederat, e conjectura forsân, *versus*
calix; quod etiam hic bene suum lo-
cum obtinere posset.

4. *Tracti.* Cum strepitu loco moti.

5. *Male diluente nivem.* Colaba-
tur vinum apud lautiores in convi-
viis, et hoc in deliciis Veteres ha-
buere. Colum vero nivarium, quod
et qualum dixere, vas erat quo aqua
ex nivibus colari solebat; quod tali
modo fiebat: nives in colum injicie-
bantur, dein vinum infundebatur,
quod, per nives dura flueret, frigus
induebat, secumque trahebat: quo
pacto lac aliaque colabantur.

1 XXVI. Nulla itaque res magis iracundiam alit, quam
 2 luxuria intemperans et impatiens. Dure tractandus ani-
 3 mus est, ut ictum non sentiat, nisi gravem. Irascimur
 aut his, a quibus nec accipere injuriam potuimus, aut
 his a quibus accipere potuimus. Ex prioribus quædam
 sine sensu sunt: ut librum, quem minutioribus literis
 scriptum sæpe projecimus et mendosum laceravimus;
 ut vestimenta, quæ¹ quia displicebant, scidimus. His
 irasci quam stultum est, quæ iram nostram nec merue-
 runt, nec sentiunt! « Sed nos offendunt videlicet, qui
 » illa fecerunt. » Primum, sæpe antequam hoc apud nos
 distinguamus, irascimur: deinde fortasse ipsi quoque
 artifices excusationes justas afferent. Alius non potuit
 melius facere, quam fecit, nec ad tuam contumeliam
 parum didicit; alius non in hoc, ut te offenderet, fecit.
 Ad ultimum, quid est dementius, quam bilem in ho-
 mines collectam in res effundere? Atqui ut his irasci de-
 mentis est, quæ anima carent, sic mutis animalibus,
 quæ nullam injuriam nobis faciunt, quia velle non pos-
 sunt: non est enim injuria nisi² a consilio profecta.
 Nocere itaque nobis possunt, ut ferrum, aut lapis; inju-
 riam quidem facere non possunt. Atqui contemni se qui-
 dam putant, ubi equi iidem obsequentes alteri equiti,

XXVI. ARG. Iis, qui injuriam in-
 ferre neque potuere, neque voluere,
 non irascendum est.

1 *Librum quem..... vestimenta,
 que.....* Hic hæsit magnus Grono-
 vius, et eiecit *quæ* et *quæ*; omnibus
 codd. et libris refragantibus. Relativa
 enim sibi persuaserat sæpe iniquo loco
 a librariis interposita esse. Quod non
 negaverim. Nostrum tamen locum bene
 habere putem, virgula post *projecimus*
 sublata, et post *mendosum* translata:
 deinde, *ut*,

vestimenta explices: exempli gratia
vestimenta: nec ulla difficultas te
 morabitur, *ut, librum quem men-
 dosum laceravimus: ut, vestimenta,
 quæ quia*, etc. Ita optimus interpres
Ruhkopf; a quo tamen recedentes.
 virgulas duas tantum passi sumus,
 hanc post *librum*, hanc post *vesti-
 menta*.

2. *Quæ nullam.... injuria nisi....*
 Reduxi, Gronovio auctore, lectio-
 nem hanc codd. bonæ notæ, tum
 sensu et sermone Senecæ postulanti-

alteri contumaces sunt ; tanquam iudicio , non consuetudine , et arte tractandi , quædam quibusdam subjectiora sint.

XXVII. Atqui ut his irasci stultum est , ita pueris , et non multum a puerorum prudentia distantibus. Omnia enim ista peccata , apud æquum iudicem , pro innocentia habent imprudentiam ¹. Quædam sunt ², quæ nocere non possunt , nullamque vim nisi beneficam et salutarem habent ; ut Dii immortales ³, qui nec volunt obesse , nec possunt : natura enim illis mitis et placida est , tam longe remota ab aliena injuria , quam a sua ⁴. Dementes itaque et ignari veritatis illis imputant sævitiam maris , immodicos imbres , pertinaciam hiemis ; quum interim nihil horum , quæ nobis nocent prosuntve , ad nos proprie dirigatur. Non enim nos causa Mundo ⁵ sumus hiemem æstatemque referendi ⁶ ; suas ista leges habent , quibus divina exercentur. Nimis nos suspicimus , si digni nobis videmur , propter quos tanta moveantur ⁷. Nihil

bus. Antea legebatur : *sic mutis animalibus : quia nulla est injuria , nisi*

XXVII. ARG. Pergit in iis , quæ priori capite posita sunt , et pluribus explicat.

1. *Omnia..... imprudentiam.* Imprudentia est , qua suam sibi innocentiam vindicent ; loco innocentia: est iis imprudentia. Gataker. ad Antonin. lib. VII , pag. 63 ; Tiedemann , *Geist der spekul. Phil.* lib. II. pag. 530 , seqq.

2. *Quædam sunt.* Quam superiori capite divisionem indicaverat , dicens : *Irascimur aut his* , etc. tum *Ex prioribus* , scilicet ex iis a quibus injuriam accipere non possumus , *quædam sunt sine sensu.....* hanc rursus arripit et persequitur ; et nunc ad alte-

ram divisionis partem pergit , de illis nempe rebus quæ non sunt *sine sensu*.

3. *Ut Dii immortales.* Dogma Stoicum et Academicis commune est. Cic. de Off. lib. III , cap. 28 ; ibiq. interpp. Cf. et Lipsii *Physiol.* lib. I , cap. 10.

4. *A sua.* Ipsi injurias pati non possunt.

5. *Mundo.* I. e. Deo , naturæ rerum.

6. *Hiemem æstatemque referendi.* Quare hiemis æstatisque vices perpetuo renouentur.

7. *Nimis nos suspicimus.* Hæc contra Stoicorum dogma : Mundum Deorum et hominum causa conditum esse , disputata esse , patet e Cic. , de Nat. Deor. , lib. II , cap. 14 , 53 , 60. de Finib. , lib. III , cap. 20 de Offic. , lib. I , cap. 7 ; et Plin. N. H. lib. VII ,

ergo horum in nostram injuriam fit; immo contra, nihil
 4 non ad salutem. Quædam esse diximus, quæ nocere non
 possunt; quædam, quæ nolunt. In his erunt boni ma-
 gistratus, parentesque, et præceptores, et iudices: quo-
 rum castigatio sic accipienda est, quomodo scalpellum,
 et abstinencia, et alia quæ profutura torquent. Affecti
 sumus pœna? succurrat¹, non tantum quid patiamur,
 sed quid fecerimus: in consilium² de vita nostra mitta-
 mur; si verum ipsi dicere nobis voluerimus, pluris litem
 5 nostram æstimabimus³. Si volumus æqui omnium rerum
 iudices esse, hoc primum nobis suadeamus, neminem
 nostrum esse sine culpa. Hinc enim maxima indignatio
 oritur, Nihil peccavi, Nihil feci. Immo nihil fateris⁴.
 Indignamur aliqua admonitione aut coercitione nos casti-
 gatos: quum illo ipso tempore peccemus, quo adjicimus

proœm. s. 1: «Hominis causa videtur cuncta alia genuisse natura.» Explicat tamen de Benef., lib. VI, cap. 20: «Sed quum in hoc moveantur (sol et luna), ut universa conservent, et pro me moveantur; universorum enim pars sum. Academici aliique Philosophi quum multa eaque merito contra hoc dogma Stoicorum monuissent, Noster his monitis ad mitigationem hujus doctrinæ perductus esse videtur. Cf. de Benef., lib. IV, capp. 4, 5, 13, lib. VI, cap. 23; Lipsius, in Physiol., lib. II, cap. 8. Hanc hominis arrogantiam omnia in rerum natura ad seipsum referentis, plurimi recentiores philosophi et poetæ acriter et maligne perstrinxerunt. *Montaigne* pro homine anserem introducit eadem, quæ homo jactare solet, jactantem. *Boileau*, sat. VIII, initio: Lui seul de la nature est le maître et l'appui: Et le dixième ciel ne tourne que pour lui.

1. *Succurrat*. Hoc est, menti occurrat atque obversetur, non illius

quod perpetimur supplicii cogitatio, sed earum quas aliis intulimus injuriarum recordatio.

2. *In consilium*. Phrasis judicialis: in consilium iudices mittuntur, ut, causa audita et cognita, potestate a quæsitore facta, deliberent et tabellis acceptis finiant. Sententiam igitur de nobis feramus.

3. *Pluris litem nostram æstimabimus*. Nostram pœnam, mulctamve majorem esse indicabimus. Res et locutio e foro Attico petitiæ: in causarum obvia alioquin, legibusque non satis clare pronuntiantibus pœnam, iudices mulctam (τιμωρα, litem) æstimabant, constituiebant, ab accusatore propositam, quod τιμῶν dicitur: tum reus minuit, ἀντιτιμῶν; post accusator προστιμῶν; hinc denique iudices per suffragia pœnam constituiebant. Cic. de Orat. lib. I, cap. 54. *Esnești Clav. ad Æstimatio*.

4. *Immo...fateris*. Hæc respondet philosophus homini se excusanti.

actis arrogantiam et contumaciam. Quis est iste, 6
 : profitetur omnibus legibus innocentem¹? Ut hoc
 :², quam angusta innocentia est, ad legem bonum
 quanto latius officiorum³ patet quam juris regula?
 multa pietas, humanitas, liberalitas, justitia, fides
 nt, quæ omnia extra publicas tabulas⁴ sunt⁵?
 XVIII. Sed ne ad illam quidem arctissimam inno-
 e formulam⁶ præstare nos possumus. Alia fecimus,
 ogitavimus, alia optavimus, aliis favimus⁷, in qui-
 m innocentes sumus, quia non successit⁸. Hoc co-
 tes, æquiores simus delinquentibus, cedamus ob-
 ntibus: utique nobis ne irascamur (cui enim non,
 bis quoque?); minime Diis. Non enim illorum,

mnibus legibus innocentem.
 ge perspicue: *Quel est l'homme
 puisse se dire innocent d'a-
 ues les lois?*

t hoc ita sit. Id est, te inno-
 omnibus legibus esse con-
 it ergo hoc in loco idem valet
quam, etiamsi.

fficiorum. Stoicos Officiis sin-
 a locum et partem in divisione
 dedisse primos, ex Diogene
 lib. VII, cap. 108, Senec.
 xxxix, Cic. de Fin. lib. III,
 , patet. Officium (τὸ καθήκον)
 , quod cur factum sit, proba-
 tio reddi possit. Ergo Officium
 atius quam Lex patet, quum
 d significet, quod nobis ratio

ibulas. Scilicet legum, publice
 tas et affixas.

uanto latius..... sunt. Quam
 scriptæ leges ad perfectam
 n et virtutem sufficiant, ple-
 recentiores qui quidem de
 morali egerunt, et apprime
 et fuse docuere; inter quos
 .Anglus Pally, quem vide op-

timo libro, *Principles of moral and
 political philosophy*, lib. I, cap. 3.

XXVIII. ARG. Nosce te ipsum, ut
 æquior fias in alios, nec statim ira-
 scaris.

6. *Arctissimam formulam.* Id est
 angustam, circumscriptam juris for-
 mulam, qua innocentiam metiri pos-
 sumus. *Formula* vero ex jure romano
 petita vox est: censoribus, iudicibus
 formula, id est, regula, censendi,
 cognoscendi dabatur, ad quam ad-
 ministrationem officiorum attempe-
 rarent. Cf. Ernesti Clav. Cic. *Arctis-
 sima* dicitur, quoniam neque omnes
 cogitationes, neque omnes actiones
 dirigit, atque complectitur. Officium
 opponitur.

7. *Aliis favimus.* Hoc est, alia si
 non ipsi perpetravimus, ab aliis per-
 petrata esse gavisi sumus.

8. *In quibusdam..... successit.*
 Quædam non bona tentavimus, at
 non perfecimus, quod obstiteri multi
 et multa. Ergo culpæ innocentes ea
 tantum ratione sumus quod non ad-
 juvabat fortuna nocentes: libuit ve-
 titum scelus admittere, non licuit.

sed lege mortalitatis patimur, quidquid incommodi accidit. At morbi doloresque incurrunt. Utique aliqua fugiendum¹ est domicilium putre sortitis. Dicetur aliquis male de te locutus; cogita an prior feceris, cogita de quam multis loquaris. Cogitemus, inquam, alios non facere injuriam, sed reponere, alios pronos facere², alios coactos facere, alios ignorantes; etiam eos qui volentes scientesque faciunt, ex injuria nostra³ non ipsam injuriam⁴ petere. Aut dulcedine urbanitatis prolapsus est, aut fecit aliquid, non ut nobis obesset, sed quia consequi ipse non poterat, nisi nos repulisset. Sæpe adulatio, dum blanditur, offendit. Quisquis ad se retulerit, quoties ipse in suspicionem falsam inciderit, quam multis officiis suis fortuna speciem injuriæ induerit⁵, quam multos post odium amare cœperit, poterit non statim irasci: utique si sibi tacitus ad singula quibus offenditur, dixerit; Hæc et ipse commisi. Sed ubi tam æquum judicem invenies? Is qui nullius non uxorem concupiscit, et

1. *Utique aliqua fugiendum.* Var. lect. *ad aliquid. aliquo frigidum.* Hinc Lipsius fecit: *aliqua defugiendum.* Gronovius: *aliqua fungendum*; id est, patienda sunt hæc onera. Lipsius de suicidio explicasse videtur; quod cur Gronovio displicuerit, non video, qui ait: «Quidquid agas, haud expresseris sensum.» Non cogitasse dicendus est de sententia Stoicorum, licere homini sponte sua sibi mortem consciscere. Nisi exciderint nonnulla, ut puto, de hoc dogmate hic sermo est. Cf. infr. lib. III, cap. 15. *Aliqua* (supple, *via*) tibi exitum ex hoc domicilio putri, quod tute tibi non dedisti, sed datum accepisti, parabis.

2. *Alios pronos facere.* *Alios pro nos pro nobis*, a Gronovio probatum est. Perperam: nam hic de injuria

agitur, qua nos afficimur, non de ea, quam nos inferimus. Alii injuriam reponunt, alii impetu proprio abripiuntur, alii vi et persuasione aliorum ideoque coacti, alii ignorantes, nobis ipsis injuriam inferri. *Pronos* itaque non erat sollicitandum. — *Pronos.* Proclives in iram, aliquo iræ impetu abreptos: vel incautos, impetu aliquo abreptos facere injurias, non consilio certo ductos.

3. *Ex injuria nostra.* Nobis facta.

4. *Non ipsam.* Non injuriam reputantes, quam faciunt, sed reponentes, se vindictam appetentes.

5. *Quam multis...induerit.* Quam multoties, dum alios adjuvare tentat, imprudens videtur lædere! quam frequenter officium conferentem injuriam facere aut meditari arbitramur!

satis justam causam putat amandi, quod aliena est, idem uxorem suam adspici non vult; et fidei acerrimus exactor, est perfidus; et mendacia persequitur, ipse perjurus; et litem sibi inferri ægerrime calumniator patitur. Pudicitiam servulorum suorum attentari non vult, qui non pepercit suæ. Aliena vitia ¹ in oculis habemus; a tergo ⁶ nostra sunt. Inde est, quod tempestiva ² filii convivia pater deterior filio castigat. Nihil alienæ luxuriæ ignoscit, qui nihil suæ negavit; et homicidæ tyrannus irascitur; et punit furta sacrilegus. Magna pars hominum est, quæ ⁷ non peccatis irascitur, sed peccantibus. Faciet nos moderatiores respectus nostri, si consuluerimus nos: Numquid et ipsi aliquid tale commisimus? Numquid sic erravimus? Expedite nobis ista damnari? Maximum ⁸ remedium est iræ, mora. Nec ab illa pete initio, ut ignoscat, sed ut judicet; desinet, si exspectat: nec universam illam tentaveris tollere; graves habet impetus primos; tota vincetur, dum partibus carpitur.

XXIX. Ex his quæ nos offendunt, alia renuntiantur ¹ nobis, alia ipsi audimus, aut videmus. His quæ narrata

1. *Aliena vitia.* Nota fabula ex Æsopo et Catull. Carm. XXII, vs. 21: «Sed non videmus manticæ quod in tergo est.» Et Phædr. lib. IV, fab. x, narravit, qui tamen Nostro notus non fuit.

2. *Tempestiva.* Quæ ante tempus diei solitum inire solebant: de medio potare die est apud Horat. lib. II, Sat. VIII, 3. Cf. Lips. Exc. IV, ad Taciti Annal. XIV, cap. II, editionis hujus nostræ, T. IV, p. 518. Distinguebantur olim a doctissimis viris *tempestiva* convivia ab *intempestivis*, ita ut tempestiva diurna fuerint, intempestiva autem nocturna. At demonstravit fuse Salmasius ad Vopisci

Florianum, cap. 6, futilem hancce distinctionem, et ubicumque olim legebatur *intempestiva convivia*, legendum *tempestiva*. Cujus e nota illa tantum excipimus: «Quid enim? annon tempestiva convivia, ut temporius finire, sic et serius finire de more fuit? Adeo quidem, ut etiam in multam noctem protraherentur, et usque ad galli cantum. Ita mos enim in istis festorum hominum divumque epulis, et temporius discumbendi, et nonnisi multa jam nocte de convivio surgendi.»

XXIX. ARG. Differas iræ explendæ tempus, et prius judices, quæ afferantur, quam ultionem repetas.

DE IRA

sed lege mortalitatis patimur, quidquid incommodi accidit. At morbi doloresque incurrunt. Utique aliqua fugiendum¹ est domicilium putre sortitis. Dicetur aliquis male de te locutus; cogita an prior feceris, cogita de quam multis loquaris. Cogitemus, inquam, alios non facere injuriam, sed reponere, alios pronos facere², alios coactos facere, alios ignorantes; etiam eos qui volentes scientesque faciunt, ex injuria nostra³ non ipsam injuriam⁴ petere. Aut dulcedine urbanitatis prolapsus est, aut fecit aliquid, non ut nobis obsesset, sed quia consequi ipse non poterat, nisi nos repulisset. Sæpe adulatio, dum blanditur, offendit. Quisquis ad se retulerit, quoties ipse in suspicionem falsam inciderit, quam multis officiis suis fortuna speciem injuriæ induerit⁵, quam multos post odium amare cœperit, poterit non statim irasci: utique si sibi tacitus ad singula quibus offenditur, dixerit: Hæc et ipse commisi. Sed ubi tam æquum judicem invenies? Is qui nullius non uxorem concupiscit, et

1. *Utique aliqua fugiendum.* Var. lect. *ad aliquid. aliquo frigidum.* Hinc Lipsius fecit: *aliqua defugiendum.* Gronovius: *aliqua fungen- dum*; id est, patienda sunt hæc onera. Lipsius de suicidio explicasse videtur: quod cur Gronovio displicerit, non video, qui ait: «Quidquid agas, hand expresseris sensum.» Non cogitasse dicendus est de sententia Stoicorum, licere homini sponte sua sibi mortem consciscere. Nisi exciderint nonnulla, ut puto, de hoc dogmate hic sermo est. Cf. infr. lib. III, cap. 15. *Aliqua* (supple, *via*) tibi exitum ex hoc domicilio putri, quod tute tibi non didisti, sed datum accepisti, parabis.

2. *Alios pronos facere. Alios per nos pro nobis*, a Gronovio probatum est. Perperam; nam hic de injuria

agitur, qua nos afficimur, non de ea, quam nos inferimus. Alii injuriam reponunt, alii impetu proprio abripiuntur, alii vi et persuasione aliorum ideoque coacti, alii ignorantes, nobis ipsis injuriam inferri. *Pronos* itaque non erat sollicitandum. — *Pronos.* Proclives in iram aliquo iræ impetu abreptos: vel incautos, impetu aliquo abreptos facere injurias, non consilio certo ductos.

3. *Ex injuria nostra.* Nobis facta

4. *Non ipsam.* Non injuriam reputantes, quam faciunt, sed reponentes, se vindictam appetentes.

5. *Quam multis....induerit.* Quam multoties, dum alios adjuvare tentat, imprudens videtur lædere! quam frequenter officium conferentem injuriam facere aut meditari arbitramur!

satis justam causam putat amandi, quod aliena est, idem uxorem suam adspici non vult; et fidei acerrimus exactor, est perfidus; et mendacia persequitur, ipse perjurus; et litem sibi inferri ægerrime calumniator patitur. Pudicitiam servulorum suorum attentari non vult, qui non pepercit suæ. Aliena vitia ¹ in oculis habemus; a tergo ⁶ nostra sunt. Inde est, quod tempestiva ² filii convivia pater deterior filio castigat. Nihil alienæ luxuriæ ignoscit, qui nihil suæ negavit; et homicidæ tyrannus irascitur; et punit furta sacrilegus. Magna pars hominum est, quæ ⁷ non peccatis irascitur, sed peccantibus. Faciet nos moderatiores respectus nostri, si consuluerimus nos: Numquid et ipsi aliquid tale commisimus? Numquid sic erravimus? Expeditne nobis ista damnari? Maximum ⁸ remedium est iræ, mora. Nec ab illa pete initio, ut ignoscat, sed ut judicet; desinet, si exspectat: nec universam illam tentaveris tollere; graves habet impetus primos; tota vincetur, dum partibus carpitur.

XXIX. Ex his quæ nos offendunt, alia renuntiantur, nobis, alia ipsi audimus, aut videmus. His quæ narrata

1. *Aliena vitia.* Nota fabula ex Æsopo et Catull. Carm. XXII, vs. 21: « Sed non videmus manticiæ quod in tergo est. » Et Phædr. lib. IV, fab. x, narravit, qui tamen Nostro notus non fuit.

2. *Tempestiva.* Quæ ante tempus diei solitum inire solebant: de medio potare die est apud Horat. lib. II, Sat. VIII, 3. Cf. Lips. Exc. IV, ad Taciti Annal. XIV, cap. II, editionis hujus nostræ, T. IV, p. 518. Distinguebantur olim a doctissimis viris *tempestiva* convivia ab *intempestivis*, ita ut tempestiva diurna fuerint, intempestiva autem nocturna. At demonstravit fuse Salmasius ad Vopisci

Florianum, cap. 6, futilem hancce distinctionem, et ubicumque olim legebatur *intempestiva convivia*, legendum *tempestiva*. Cujus e nota illa tantum excipimus: « Quid enim? annon tempestiva convivia, ut temporius finire, sic et serius finire de more fuit? Adeo quidem, ut etiam in multam noctem protraherentur, et usque ad galli cantum. Ita mos enim in istis festorum hominum divumque epulis, et temporius discumbendi, et nonnisi multa jam nocte de convivio surgendi. »

XXIX. ARG. Differas iræ explendæ tempus, et prius judices, quæ afferantur, quam ultionem repetas.

dixi, quæ iracundiam concitant; primum, si injuriam videmur accepisse; de hoc satis dictum est. Deinde, si inique accepisse; de hoc dicendum est. Iniqua quædam judicant homines, quia pati non debuerint; quædam, quia non speraverint. Indigna putamus, quæ inopinata sunt. Itaque maxime commovent, quæ contra spem expectationemque evenerunt. Nec aliud est, quare in domesticis minima offendant, in amicis, injuriam vocemus negligentiam.

1 XXXI. « Quomodo ergo, inquit, inimicorum nos » injuriæ movent? » Quia non expectavimus² illas, aut certe non tantas. Hoc efficit amor nostri nimius; inviolatos nos etiam inimicis judicamus esse debere. Regis 2 quisque intra se animum habet, ut licentiam sibi dari velit, in se nolit³. Aut ignorantia nos itaque rerum, aut insolentia⁴ iracundos facit. Ignorantia: quid enim mirum est, malos mala facinora edere? Quid novi est, si inimicus nocet, amicus offendit, filius labitur, servus peccat? Turpissimam aiebat Fabius⁵ imperatori excusationem esse: Non putavi; ego turpissimam homini puto. Omnia puta, exspecta: etiam in bonis moribus aliquid 3 existet asperius. Fert humana natura insidiosos amicos, fert ingratos, fert cupidos, fert impios. Quum de moribus unius judicabis, de publicis cogita: ubi maxime gau-

1. *Itaque maxime commovent*, etc. Ut illa maxime felicitas intimum animum delectat, quæ insperata inexpectataque evenit

XXXI. ARG. Inimicorum injuriæ ferendæ, quoniam ignorantia eas genuit.

2. *Quia non expectavimus*, etc. Falsa sane responsio, si eam ad singulas et universas retuleris injurias; vera, si ad quasdam. At videtur hic

Annæus Noster universim sumpsisse.

3. *Licentiam..... nolit*. Velit licere sibi contra alios omnia, aliis contra se nihil; jura sibi omnia asserat.

4. *Insolentia*. Non hoc verbo superbum virum aut fastosum indicat, sed cui et res et homines non quidem omnino ignorantur, sed parum innotuere: a *solere*, ut patet.

5. *Fabius*. Quint. Fabius Maximus. Cf. Cic. de Offic. lib. I, cap. 23.

debis, maxime metues; ubi tranquilla tibi omnia videntur, ibi nocitura non desunt, sed quiescunt; semper futurum aliquid, quod te offendant, existima. Gubernator 4 nunquam ita totos sinus¹ explicuit securus, ut non expedita ad contrahendum armamenta disponderet. Illud ante omnia cogita², fœdam esse et execrabilem vim nocendi, et alienissimam homini, cujus beneficio etiam sæva mansuescunt. Adspice³ elephantorum jugo colla 5 submissa, taurorum pueris pariter ac fœminis persultantibus terga impune calcata⁴, et repentes inter pocula sinusque innoxio lapsu dracones⁵, et intra domum⁶ urssorum leonumque ora placida tractantibus, adulantesque dominum feras: pudebit cum animalibus permutasse mores. Nefas est nocere patriæ; ergo civi quoque: nam 6 hic pars patriæ est; sanctæ partes sunt, si universum venerabile est: ergo et homini⁷; nam hic in majore tibi

1. *Sinus.* Vela quæ ventis flantibus curvantur et sinus faciunt: vox technica in re nautica. Armamenta sunt antennæ et funes nautici.

2. *Illud ante omnia cogita.* Hæc argumenta et mox: *quid si nocere velint manus ped.....* ex objurgatione, qua Socrates duos dissidentes fratres conciliare studet, desumpta esse videntur. Cf. Xenoph. Memor. II, 3, 18. Gat. ad Anton. p. 264, 12.

3. *Adspice.* Qui plura legere de his cupiat, is adeat Meierottonem (*Sitten und Lebensart der Römer*, II, 190—195); post Nostrum, Epistol. LXXXV; item Martialis lib. I, Ep. CV; lib. V, Epigr. XXXII, etc.

4. *Taurorum..... calcata.* Exhibebantur hæc aliaque id genus in spectaculis publicis, quæ modo Imperatores ad ostendendam magnificentiam, interdum proceres, Imperatorum tempore, dum captabant aucu-

pabanturque nescio quam famam, edebant.

5. *Repentes..... dracones.* Inter mensas et pocula angues sæpe, non venenosi quidem eos generis, amaverunt Romani ambulare. Immo fœminæ collo angues istos alligabant, torquium loco, ut amabile frigus sibi et humorem circumdarent; quod in calidissimis regionibus, in Italia imprimis, placuisse haud mirum est. Ad hunc usum respiciens Martialis, libr. VII, Epigram. LXXXVII, ait: « Si gelidum collo nectat Glacilla draconem. »

6. *Intra domum.* Cur hic *intra damnus* legendum sit, non intelligo cum Gronovio, quum præcedebat: *impune..... et placida: pueris et fœminis..... tractantibus ora placid.* Nonne idem dixisse Noster putandus esset? Cf. Ep. LXXXV.

7. *Ergo et homini.* Nefas est no-

urbe civis est. Quid si nocere velint manus pedibus oculi? Ut omnia inter se membra consentiant singula servari totius interest: ita homines singulcent, quia ad cœtum geniti sumus¹; salva autem societas nisi amore et custodia partium non potest viperas quidem et natrices², et si qua morsu aut incens, effligeremus, si ut reliqua mansuefacere possent aut efficere, ne nobis aliisve periculo essent. Et homini quidem nocebimus, quia peccavit, sed ne per nec unquam ad præteritum, sed ad futurum poenretur; non enim irascitur, sed cavet. Nam si poenest, cuicumque pravum maleficumque ingenium poena neminem excipiet.

1 XXXII. « At enim ira habet aliquam voluptatem » dulce est dolorem reddere. » Minime; non enim beneficiis honestum est merita meritis repensar injurias³ injuriis: illic, vinci turpe est; hic, vi
2 Inhumanum verbum est, ut quidem pro justo rece-

tere, nam hic mundanus est, quem Socrates se esse dixit. Cic. Tusc. Dispp. V, 37. Ad communitatem spectat, qua, ut Stoici docebant, Dii hominesque cives ejusdem civitatis sunt. Cf. Arium Didymum ap. Euseb. Præp. Evang. XV, cap. 15: ὅτι ὁ κόσμος οἶοναι πόλις ἐστὶν ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων συνιστῶσα, τῶν μὲν θεῶν τὴν ἡμιμονίαν ἔχόντων, τῶν δὲ ἀνθρώπων ὑποτασσάμενων. Lipsio Physiol. Stoic. II, 7, hunc locum debeo.

1. *Quia ad cœtum geniti sumus.* Eadem sententia occurrit de Clement. lib. I, cap. 3, 2.

2. *Natrices.* Id est nomen aquatili serpenti datum cujus subtilissimum virus. Forsan a *natando*, quasi diceretur *vipera natatrix*.

XXXII. ARG. Negat iram habere

aliquam voluptatem. Continem et Aristotelem disputa autem hoc testimonio homerici vs. 107, sqq. usi sunt ad fir hunc locum: ille in Philebo, p. 283. Opp. Bip. hic Rheto 11, p. 121, Tom. IV. Opp

3. *Ita injurias.* Jam Pinda sententiam de animo erga benevolo in loco præciario Pyth. IX, 169, Tom. II. B. 208; et Plato præcepit: r læsum injurias reponere de Criton. p. 113, 114, Tom. οὐτε ἄρα ἀνταδικεῖν δεῖ, οὐ ποιεῖν οὐδένα ἀνθρώπων, οὐδ' πάσχη ὑπ' αὐτῶν. Plutarch. pienda ex hostibus Utilitate tom. 7, ed. Hutten. Cf. e ad Antonin. VI, 6, pag. 22

; et talio non multum differt¹, nisi ordine²: qui eum regerit, tantum excusatus peccat. M. Catonem balneo ignorans³ quidam percussit imprudens; quis illi sciens faceret injuriam? Postea satisfaciendi
 « Non memini, inquit, percussum me. » Melius est, non agnoscere, quam vindicare⁴. Nihil, inquis,³ tantam petulantiam mali factum est? Immo multum cepit Catonem nosse. Magni animi est injurias cere; ultionis contumeliosissimum genus est, non isum dignum, ex quo peteretur ultio⁵. Multi leves⁴ as altius sibi demisere⁶, dum vindicant; ille magnus vilis est, qui, more magnæ feræ, latratus minuto-
 anum securus exaudit. « Minus⁷, inquit, contem-
 nur, si vindicaverimus injuriam. » Si tanquam ad dium venimus, sine ira veniamus; non quasi dulce

differt. Ab injuria nempe, non ordine. Ultio enim et talio quomodo sensu unum et idem esse dici possunt; quanquam ea est differentia, nihil esse talionem quam ultionis quoddam, ita ut omnis talio sit, at non omnis ultio,

ut talio non multum differt ordine, libri omnes præstant. *v. Ultio, et a vi non multum.* Sed lectio, quam recepi, bonensum promit. *Ultio* est vox lior, *talio* ad injurias repositæ proprie spectat. *Ut quidem,* quanquam. Uncis includi jussi *quidem..... receptum,* Gronovio idente, in cæteris dicto ei non a. Antea: *Ultio et a contum non differt,* pravo sensu.

in balneo ignorans præstant libri. Sensus: Neque novit eum, neque sponte sua M. Catonem percussit. Antea: *in balneo*

quidam percussit imprudens, ejecto *to ignorans.* Duritiam tamen sentio, et abesset illa vellem: Lipsio pariter displicuit, qui proinde fuisse hic contendit, *in ore.*

4. Vindicare. Omnes libri et scripti agnoscunt: Muretus autem immutavit: *ignoscere.*

5. Ultionis contumeliosissimum.... ultio. Nihil hic dubitationis inest, et hoc intime sentit quisquis haud angustum humilemque animum gerit. Quam enim generositatem vocamus, hæc est altæ mentis conscientia, quæ lædente sese majorem putat, ita ut levissima sit læsio, neque digna de qua pœnæ reposcantur.

6. Altius sibi demisere. Hoc est, intimis animis eum dolorem insculpsere, qui summa cordis levissime offenderat; vel quæ parum famæ nocuerat, contumeliam gravem fecere...

7. Minus, etc. Cf. supr. cap. 11, ubi hæc jam tractavit.

sit vindicari, sed quasi utile: sæpe autem satius fuit dissimulare¹, quam ulcisci.

1 XXXIII. Potentiorum injuriæ hilari vultu, non patienter tantum ferendæ sunt; facient iterum, si se fecisse crediderint. Hoc habent pessimum animi magna fortuna insolentes: quos læserunt, et oderunt². Notissima vox
2 est ejus³, qui in cultu regum consenuerat. Quum illum quidam interrogaret: Quomodo rarissimam rem in aula consecutus esset, senectutem? « Injurias, inquit, acci-
3 piendo, et gratias agendo. » Sæpe adeo injuriam vindicari non expedit, ut ne fateri quidem expediat. C. Cæsar Pastoris splendidi equitis romani filium quum in custodia habuisset, munditiis⁴ ejus et cultioribus capillis offensus, rogante patre, ut salutem sibi filii concederet, quasi de supplicio ejus admonitus, duci protinus jussit. Ne tamen omnia inhumane faceret adversum patrem, ad cœnam⁵ illum invitavit eo die; venit Pastor, nihil vultu exprobrante. Propinavit illi Cæsar heminam⁶, et posuit illi custodem; perduravit miser, non aliter quam si filii sanguinem biberet. Unguentum et coronas⁷ misit, et obser-

1. *Dissimulare.* Non ultionis cupidine speciem circumdare tranquillæ et sedatæ mentis, et oblivionem injuriæ simulare, mox vindicaturus; sed injuriæ nescium se fingere.

XXXIII. ARG. Iram dissimulare sæpe utile est.

2. *Quos læserunt et oderunt.* Idem fere et iisdem verbis Tacitus, Agricola cap. 42: « Proprium humani ingenii est odisse quem læseris. » Verius Seneca, quia strictius, neque omnes istius vitii incusat, quod non omnium est. Cæterum nota id superbiæ genus non malis viris solum inesse, sed et optimis aliquando. Eam nempe injuriam obliviscuntur quam

passi sunt, quam intulerunt, minime: neque iis tacite irascuntur quorum causa dolere, sed ob quos erubescendi necessitas est.

3. *Ejus.* Cujus aut ubi, ignoro cum Lipsio: nam de Aristippo (Diog. Laert. II, 67, 78, cum nott. Menag.) non cogitaverim. *Un parfait Courtisan doit être sans honneur, et sans humeur,* aiebat vir apud nos famosus.

4. *Munditiis.* Pulchros omnes comatos oderat. Sueton. Calig. c. 35

5. *Ad cœnam.* Cf. Sueton. cap. 27 de crudelitate Caligulae.

6. *Heminam;* Vas 9 uncias vini seu dimidium sextarium capiens.

7. *Unguentum et coronas.* Hæc

jussit an sumeret; sumpsit. Eo die, quo filium extulit¹, immo quo non extulerat, jacebat conviva cenus, et potiones vix honestas natalibus liberorum, pricus senex hauriebat; quum interim non lacrimas t, non dolorem aliquo signo erumpere passus est: vit, tanquam pro filio exorasset. Quæris, quare? at alterum². Quid ille Priamus³? non dissimulavit⁵, et regis genua complexus est? funestam perfusam-ruore filii manum⁴ ad os suum retulit, et cœnavit; imen sine unguento, sine coronis: et illum hostis simus multis solatiis, ut cibum caperet, hortatus ion ut pocula ingentia, super caputposito custode, et. Contempsisset trojanum patrem⁵, si sibi timuis- 6

ensas lautiores aut in opiparis is tantum usurpabantur. Ho- lib. II, Od³, stroph. 4: vina et unguenta et nimium Flores amœnæ ferre jube Et Martialis, lib. X, Epi- IX, vss. 1, et 20: «Hæc hora, quum rurit Lyæus, Quum rosa, quum madent capilli.» rulnerat. Vox propria in ex: extulerat nempe ad roglum lum.

Alterum sc. filium, rrvare voluit.

uid ille Priamus? Ex Ho- ll. Ω, notissima hæc. Hectore b Achille interfecto, Priamus jæ Achille adiit, filium rerus: cui hic perquam benie præstitit.

anum. Scilicet Achillis; mo- de manu filii cogites. Sunt ressa ex ll. Ω, vss. 477, 478: ἔρα στάς Χερσίν Ἀχιλλῆος λάβει, καὶ κύσε χεῖρας Δεινῆς, ἀνδρο- α? οἱ πόλεως κτάνον υἱας: Μοχ, : Νῦν δὲ μνησώμεθα δόρκου. ontempssisset trojanum pa-

trem. Omnes libri romanum patrem; unde Muretus fecit: pastorem. Lipsius: contempsisset et romanus pater. Sed sensus et nexus huic lectioni male congruunt. Facile enim est ad intelligendum, hic neque de Pastore, neque de Caligula sermonem esse. Pastor enim procul dubio sibi timuit; iram non ostendit, ut quæ repressa est timore, ne ipse et filius interficerentur: nec Caligulæ iram pietas compescuit, qui Pastorem lacessivisse mox dicitur. Itaque romanum patrem hic stare non posse putem. Refero potius ad Priamum, qui sibi non timuit, et ad Achillem, cujus iram pietas, quam senex Priamus sapienter in Pelidæ animo excitaverat, compescuit. Proinde dignus fuit Priamus, etc. Quæ omnia egregie conveniunt cum iis, quæ Homerus l. c. cecinit. Ipsa ratio grammatica cogit, ut cogitemus de Achille, cujus mentio proxime antecedit. Legendum itaque censeo trojanum patrem, i. e. Priamum, qui post convivium, Hectore suo redempto et accepto, Trojam rediit, ut ossa corpore combusto de

set : nunc iram compescuit pietas : dignus fuit, cui permitteret a convivio ad ossa filii legenda discedere. Ne hoc quidem permisit benignus interim et comis adolescens : propinationibus senem crebris, ut cura leniretur, admovens lacessebat : contra ille se lætum, et oblitum quid eo esset actum die, præstitit. Perierat alter filius, si carnifici conviva non placuisset.

- 1 XXXIV. Ergo ira abstinendum est, sive par est qui lacesendus est, sive superior, sive inferior. Cum pare contendere, anceps est ; cum superiore, furiosum ; cum inferiore, sordidum. Pusilli hominis et miseri est, repetere mordentem ; mures et formicæ, qua¹ manum ad-moveris, ora convertunt : imbecillia se lædi putant, si tanguntur. Faciet nos mitiores, si cogitaverimus, quid aliquando nobis profuerit ille, cui irascimur, et meritis
2 offensa redimetur. Illud quoque occurrat, quantum commendationis nobis allatura sit clementiæ fama, et quam multos venia amicos utiles fecerit. Ne irascamur² inimi-
3 corum et hostium liberis. Inter Syllanæ crudelitatis exempla est, quod a republica liberos proscriptorum sub-movit. Nihil est iniquius quam aliquem hæredem pa-

more legeret. Facilis autem erat hæc mutatio *trojanum* in *romanum*, si scripturam codd. cogites. Mox : *ne hoc quidem permisit* (interpunctione sublata) *benignus interim* (sub convivio), ad Caligulam refero, ironice dictum, ut facile intelligas. *Ad-movens* est lectio codd. bonum sensum promens : crebro *invitans*. Lipsius conj. *admonens*.

XXXIV. ARG. Itaque ne irascamur, præclaræ causæ afferuntur : primo ille nobis prodesse potest, cui irasce-remur ; tum fama clementiæ nulli non utilis est ; deinceps, si quando

desieris tu irasci, et hostis desinet.

1. *Mures..... qua*. Gronov. Lipsio præeunte e codd. restituit.

2. *Ne irascamur*. Etiamsi Lipsio non refrager, contententi, hic quædam exci-lisse, tamen in mentem venire potest, Senecam, membris sermonis quibusdam omissis, veniæ et clementiæ exemplum potissimum apponere maluisse. Ne irascaris inferiori, neque iis quibus irasci posses : hi enim aliquando tibi ob hanc veniam grati erunt. Quapropter ne extendas iram et in liberos inimicorum : hoc nexu quoque sequentiâ cum an-

i odii ¹ fieri. Cogitemus ², quoties ad ignoscendum ⁴ ciles erimus, an expediat omnes nobis inexorabiles. Quam sæpe veniam, qui negavit, petit? quam sæpe bus ejus advolutus est, quem a suis repulit? Quid est iosius, quam iram amicitia mutare? Quos Populus anus fideliores habet socios, quam quos habuit per- rissimos ³ hostes? Quod hodie esset imperium, nisi oris providentia victos permiscuisset victoribus? etur aliquis? tu contra beneficiis provoca. Cadit ⁵ m simultas, ab altera parte deserta: nisi pariter, pugnant ⁴. Si utrinque certabitur, ira concurritur: est melior, qui prior pedem retulit; victus est qui. Percussit te? recede; referiendo enim, et occa- em sæpius ferendi dabis, et excusationem: non po- revelli, quum voles. Numquid velit quisquam tam iter hostem ferire, ut relinquat manum ⁵ in vulnere, ab ictu revocare non possit? atqui tale ira telum est; retrahitur.

XXXV. Arma nobis expedita prospicimus, gladium, modum et habilem: non vitabimus ⁶ impetus animi,

antibus optime conjuncta sunt. *Hæredem paterni odii.* Neque ulla gens, nisi barbara et cul- fere legum ignara hoc in usu t: quales fuere olim Germaniæ m populi, et postea Americæ s minus cultæ.

Cogitemus. Exemplum crude- Syllanæ commemoratur et ap- st. Catilin. cap. 37, Vell. Patere. , cap. 28. Plutarch. Syll. cap. 3: ὁ δὲ πάντων ἀδικώτατος ἔδοξε, ἀρ προγεγραμμένων ἠτίμωναι καὶ καὶ νόμων.

Pertinacissimos. De Latinis et itibus cogitasse videtur. Vid. Ann. XI, 24, de Transpadanis.

4. *Nisi pariter, non pugnant:* bene Gronov. e codd. restituit. Mox reddidi lectionem antiquam: *Si utrinque certabitur, ira concurritur.* Antea: *Si utrinque concurritur.*

5. *Relinquat manum in vulnere.* Ut aculeolum suum apes, cum vita.

XXXV. ARG. Inprimis cures, ut faciem externam et internam irato- rum intuearis. Cf. lib. I, cap. 1.

6. *Non vitabimus.* Sicut arma nobis prospicienda sunt expedita ad impetus hostiles arcendos, sic arma apparanda sunt ad impetus animi repellendos. Moneo, ne putes male τὸ vitabimus respondere τῷ prospici- mus, quod proximum est.

his graves magis , furiosos et irrevocabiles ? Ea demum
 velocitas placet , quæ ubi jussa est , vestigium sistit , nec
 ultra destinata procurrat , et quæ flecti , et a cursu ad
 2 gradum reduci potest. Ægros scimus nervos esse , ubi
 invitis nobis moventur. Senex , aut infirmi corporis est ,
 qui quum ambulare vult , currit ¹. Animi motus eos pu-
 temus sanissimos validissimosque , qui nostro arbitrio
 ibunt , non suo ferentur. Nihil tamen æque profuerit ,
 quam primum intueri deformitatem rei , deinde pericu-
 3 lum. Non est ullius affectus facies turbatior : pulcher-
 rima ora fœdavit , torvos vultus ex tranquillissimis red-
 didit. Linqvit ² decor omnis iratos ³ : et sive amictus illis
 compositus est ad legem , trahent vestem , omnemque
 curam sui effundent ; sive capillorum natura vel arte ja-
 centium non informis est habitus , cum animo inhorres-
 cunt : tumescunt venæ , concutitur crebro spiritu pectus ,
 rabida vocis eruptio colla distendit ; tunc artus trepidi ,
 4 inquietæ manus , totius corporis fluctuatio. Qualem intus
 putas esse animum , cujus extra imago tam fœda est ?
 quanto illi intra pectus terribior vultus , acrior spiritus
 5 est , intensior impetus , rupturus se nisi eruperit ? Quales
 sunt hostium , vel ferarum cæde madentium , aut ad cæ-
 dem cunctium adspectus ; qualia poætæ inferna monstra
 finxere , succincta serpentibus , et igneo flatu ; quales ad
 bella excitanda , discordiamque in populos dividendam ,

1. *Currit*. Male Trillerus , Obs. crit. I , 26 , emend. *corruit*. Enimvero agitur de velocitate nimia eaque vitiosa. Repressit ejus cupiditatem J. M. Heusinger. Emendd. p. 231 , ut nunc video.

2. *Linqvit*..... Totus locus a Gronovio docte constitutus est a codd. *Linqvit* tamen tueor : vir magnus

dedit : *liquit*. *Trahere vestem* est luxu et mollitie diffuentium apud Rom. ita et *Δοιμάτιον ἔλαιον* ap. Græcos : res nota. Illustrat tamen Gronov. ad hunc locum.

3. *Linqvit decor omnis iratos*. Vid. supra lib. I , cap. 1 , post med. part. ubi descriptio exstat irati hominis , huic comparanda.

ue lacerandam, teterrimæ inferum exeunt¹ Ful-
 alem nobis iram figuremus, flamma lumina ar-
 sibilis mugituque, et gemitu, et stridore, et si qua
 sior vox est, perstreptentem, tela manu utraque
 tem; neque enim illi, tegere se, cura est: tor-
 ruentamque, et cicatricosam, et verberibus² suis
 , incessibus vesanis, offusam multa caligine, in-
 item, vastantem, fugantemque; et omnium odio
 tem, sui maxime: si aliter nocere non possit,
 maria, cælum ruere cupientem, infestam pariter,
 que. Vel, si videtur, sit qualis apud vates³ 6
 est;

inguineum³ quatiens dextra Bellona flagellum,
 at scissa gaudens vadit Discordia palla;

ia magis dira facies excogitari diri affectus potest.
 XVI. Quibusdam, ut ait Sextius⁴, iratis profuit
 esse speculum; perturbavit illos tanta mutatio sui:
 rem præsentem adducti non agnoverunt se; et
 um ex vera deformitate imago illa speculo reper-
 eddebat? animus si ostendi, et si in ulla materia
 re posset, intuentes nos confunderet, ater macu-
 e, æstuans, et distortus, et tumidus. Nunc quo-

um exeunt. Poetice, pro
inferis. Etenim vehemen-
 stylus audaciorque, ut in
 git.

tribus suis. Iis nempe ver-
 æ sibi ipsa furens incussit,
 aggreditur.

ineum. Cf. Virg. *Æn.* VIII,
 i tamen versus alio tenore
 sensu haud diverso. Nisi
 memoriter a Nostro lau-
 que parumper inflexos sta-
 unio fortasse fluxere: dixit
 s *nostros.* Forte quoque

hos versus multi imitati sunt, iisdem-
 que fere verbis eandem sententiam
 extulere; Noster v. alterum versum ex
 uno, alterum ex altero mutuatus est.

XXXVI. ARG. Speculo utaris, ut
 ab ira deterreas: tamen potissimum
 adspicias ea, quæ ira efficere solet,
 mala et incommoda.

4. *Sextius.* Philosophus Stoicus
 celeberrimus suæ ætatis: Nostri for-
 tasse coævus. Noster ejus sæpe me-
 minit, ut hominis præstantissimi,
 et qui a Stoicorum rigore deflexerit
 parumper: e. c. *Epist.* LXIV, et *Nat.*

que tanta deformitas ejus est per ossa carnesque , et tot impedimenta , effluentis : quid si nudus ostenderetur ? « Speculo equidem neminem deterritum ab ira credis¹. » Quid ergo ? Qui ad speculum venerat , ut se mutaret , jam mutaverat². Iratis quidem nulla est formosior effigies , quam atrox et horrida , qualesque esse , etiam videri nolunt. Magis illud videndum est , quam multis ira per se nocuerit. Alii nimio fervore rupere venas , et sanguinem supra vires elatus clamor egressit , et luminum suffudit aciem in oculos vehementius humor egestus , et in morbos ægri recidere ; nulla celerior ad insaniam via est. Multi itaque continuaverunt iræ furorem ; nec quam expulerant mentem , unquam receperunt. Ajacem³ in mortem egit furor , in furorem ira. Mortem liberis , egestatem sibi , ruinam domui imprecantur , et irasci se negant , non minus quam insanire , furiosi. Amicissimis hostes , vitandique carissimis : legum , nisi qua nocent , immemores , ad minima mobiles , non sermone , non officio , aditu⁴ faciles. Omnia per vim gerunt , gladiis et pugnare parati , et incumbere. Maximum enim malum illos cepit , et omnia exsuperans vitia. Alia paulatim intrant ; repentina et universa vis hujus est ; omnes denique alios affectus sibi subjicit ; amorem ardentissimum vincit⁵. Transfoderunt itaque amata corpora , et in eorum

Quæst. lib. VII , cap. ult. item Plutarch. tom. 7. Hutten. p. 248. Cf. Fabric. Biblioth. Græc. Vol. III , p. 575.

1. *Credis*. E libris restitui : et suadent sequentia : *Quid ergo ?*

2. *Mutaverat*. Hoc est , *se mutaverat* , *mutatus erat*. Activum pro passivo et reflexivo , ut sæpius in gallica lingua : rarius quidem hoc apud Latinos quam apud nos advertere est ; aliquando tamen invenies ,

iis potissimum in verbis quæ motum indicant , ut *vertere* pro *verti* , *mutare* pro *mutari* , etc.

3. *Ajacem*. Telamonis filium , vel ex Ovid. Metam. XIII , init. notum ei , cui Sophoclis Αἴας παστυγοῦρος in deliciis esse non potuit.

4. *Aditu*. Sub. non. Juncta quippe illa vox est τῷ officio , quasi dixisset *officio adituque*.

5. *Amorem ardentissimum vincit*.

cciderant, jacuere complexibus. Avaritiam duris- 6
malum, minimumque flexibile ira calcavit; adacta
uas spargere, et domui, rebusque in unum col-
licere ignem. Quid? non ambitiosus magno æsti-
projecit insignia, honoremque delatum repulit?
affectus est, in quem non ira dominetur.

uidem aliquando, et nun-
amore ipsa vincitur? Dein,
re vincit? Comprimit, sed
nat. Qui amatorum pectus
nsfoderunt, mox eorum in
ibus jacuere, num ii amo-
m vicerunt? Amorem furor
ssus est, mox furorem amor.
Noster hic absolute dicit,
s vivide his versibus adum-
uum Didonem *vario irarum*
actuante inducit, *Æneid.*
: « Quem metui moritura?
.castra tulussem, Implessem-
os flammis, natumque pa-

tremque Cum genere extinxem; me-
met super ipsa dedissem. » Et putant
quidam illum hic alludere ad fabu-
lam Althææ, quæ quum, ira abri-
piente, fatalem Meleagri torrem in
ignes injecisset, mox consumpti filii
desiderio, maternoque amore (qui
et *ardentissimus est*) furens, ani-
mam projecit. Sic Hermione in ce-
leberrima illa fabula, cui *Racine*,
unicus Gallicæ poeseos vere Virgilius,
titulum inscripsit *Andromaque*, amati
regis necem imperat, mox super exa-
nimem se injicit, et gladio pectus
transfodit. ED.

L. ANNÆI SENECAE

DE IRA

AD NOVATUM

LIBER III.

ARGUMENTUM LIBRI TERTII.

ars secunda remediorum iræ hoc libro continetur (cf. II, 18): versatur ræceptis, ne in ira peccemus, id est, ut iram refrænemus et cohibeamus. Quare discriminibus nonnullis inter iram aliosque affectus observatis scæditatem majorem monstrat atque affectus tetros, repetitis quæ jam a ad Peripateticos, fortitudinis cotem iram esse pronuntiantes, opposat, cap. I—IV. Sequitur ordo tractandorum: primum de ira vitanda, de quemadmodum ab ira liberemur, tandem quomodo alium irascentem placemusque. Prima pars pertinet, ut videtur, ad cap. XII, 2: auctenim non placuit transitum ad secundam partem accurate designare. contenditur cum aliis affectibus ac vitiis: mala conditione ejus, qui iræ adiderit, adumbrata, ortus iræ ab infirmitate, contemptus injuriarum a magnitudine animi derivatur. Monemur itaque, ne in πολυπραγμοσύνης vincidamus, ne difficultium et morosorum, sed mitium ac proborum hominum consuetudine utamur, V—VIII, nec remissiore animo negotia tractemus, remediis, quæ faciant, ne in iram incidamus, adhibitis, offensorem vel nos excusemus, et affectui moram injiciamus, XII, 2. A cap. XII, 2, secunda pars infit, quæ pertinet ad cap. XXXVIII. Mora interposita ira operetur: quod exemplis ad iram defugiendam et ad mansuetudinem exercitiam apposite allatis illustratur: Platonis, XII. Socratis, XIII, quibus operantur Cambysis, XIV, XV; Darii, XVI. Xerxis XVII: Romanorum, Cæsaræ VIII, Caligulæ XVIII ad XXII, 2. Exempla lenitatis præstant Antigoni, Philippæ Alexandri M. pater, Augustus, XXIV. Necesse igitur est, offensus excuses inimicum, tuorum ipsius vitiorum, quæ quidem in omnibus homines cadunt, non immemor: nobilius est, iram vincere, quam capi et duci; sæpe quoque injuriæ non sine honesta ac gravi excusatione vitantur: ad XXIX. Sequuntur inde aliæ exhortationes ad iram reprimendam: suspitionem, importunitatem, invidiam, exspectationes nimias, etc. vitandæ in te inquiras, brevi, omnes irascendi occasiones evita: ad XXXVIII. Cap. XXXIX—XLI ad tertiam partem (cf. c. V) accedit, quomodo alium irascentem sistamus ac placemus. Non oratione utamur dehortatoria: dabitur illi spatium; simulabimus itaque iram, tacite iræ instrumentis ab irato abstinemus; deinde vel metu, vel sermonis lenocinio eum detinebimus, fallentem. Augusti exemplum (cap. XL). Concludit describendis iræ effectibus irascentissimis, et adhortatione, ut cogitatione mortalitatis et vitæ brevis animi nostrum mitigemus, ideoque paci atque mansuetudini studeamus. Libri hi de ira in partibus pulchri et eminentes sunt, in toto parum distincti, et repetitionibus aut digestionibus confusi, ex sententia Lipsii. Copiam in iis satis amplam ac præclaramprehendas, nec tum in natura inæque hujus affectus exponenda atque in describendis ejus effectibus, tum remediis contra iram adhibendis, quid magnopere desideres, habebis:

ut recte vel his libris Quintiliani iudicium firmetur, ingenio nostrum egregio atque amœno viguisse. Enimvero in altero etiam summi critici iudicio de nostro acquiescendum est. Velles sæpe alieno iudicio Senecam scripsisse: ut quem identidem, labore accurate et sedulo de re proposita cogitandi, in cogitata sua severe inquirendi, eaque diligenter et cum cura seligendi atque ordinandi prætermisso, magis vivido phantasie impetu abripi videmus — quam recto atque emendato duci iudicio.

Longum est, fontes, quibus usus sit, enumerare. Platonis, Aristotelis, Theophrasti, Hieronymi, al. libros morales ab eo lectos esse, ipse multum locis ostendit, utpote quorum decreta pluries impugnat. Sedes disputationum de ira præcipua fuit haud dubie in loco de virtutibus, de quibus diversarum sententias sequuti sunt et Peripatetici et Stoici: quapropter optimus quisque ex iis libros composuit *περὶ ἀρετῶν*, ut Theophrastus (Fabric. Bibl. Græc. vol. III, pag. 446, Harl.) Chrysippus (ib. p. 548) Cleanthes (ib. p. 551) aliique. Fuere etiam, qui singulares de ira libros componerent ante Senecam nunc deperditos. Quædam eorum fragmenta observata legimus apud Stobæum in Florileg. tit. XIV (p. 324, Schow.) Sopionis *περὶ ὀργῆς*, et Sotionis, cuius magisterio Seneca, epist. XLIX, se usum esse puerum scribit, *περὶ ὀργῆς*, tit. XX (p. 381, Schow.) ubi secundus ejus liber memoratur. Post Senecam liber Plutarchi (Opp. vol. IX, p. 422, sqq. Hutten.) *περὶ ἀσπρησίας*, de cohibenda ira, dignus est qui legatur et contendatur. Quem nisi sciremus literarum romanarum nonnisi mediocriter peritum fuisse, esset quod miraremur, cur de his libris Senecæ, quem tamen p. 446 commemoravit, nullam mentionem injecerit.

Si Lipsii iudicio de tempore, quo libri hi scripti sint, subscribi posset, unus saltem liber Senecæ exstaret, quem Caligula regnante compositum esse certo affirmaremus. Nam qui præter hunc restant, eorum nullum ab eo visum esse mihi constat. Lipsius quidem in Argumento his libris præmisso suspicatur e lib. III, 18, 3; coll. cap. 19, et ipso Caligula vivo scriptos esse et inter Philosophiæ primos libros Senecæ esse numerandos. Sed enim si quis loca, in quibus Caligulæ mentio fit, sedulo contenderit, I, 16, 29; II, 33; III, 18, 19; III, 22, 1; vereor ut Lipsio assensus sit. In omnibus quidem istis locis de Caio modo extincto sermo esse videtur. Quocirca sub Claudii initis saltem compositos esse hos libros putaverim. Quæ si probantur, nec illud stare potest iudicium, fuisse eos inter primos Philosophiæ libros, quandoquidem Caligula jam regnante Senecam maxime placuisse, tradit Sueton. Caligul. c. 53, quocum conferri merentur Tacitus, Annal. XII, 8; et Dio Cass. LIX, 19.

L. ANNÆI SENECAE

DE IRA

LIBER TERTIUS.

I. QUOD maxime desiderasti, Novate, nunc facere videmus, iram excidere animis, aut certe refrænare, petus ejus inhibere. Id aliquando palam aperteque viduum est, ubi minor vis mali patitur; aliquando ex toto, ubi nimium ardet, omnique impedimento exasur et crescit. Refert, quantas vires, quamque in se habeat; utrumne verberanda¹ et agenda retro sit,

16. Ira animis excidenda aut refrænanda, ejusque impetus viduus est. Docet autem, hoc quo eodemque modo fieri debet pro moribus cujusque concipiendum esse; objurgatione eticulosos, generosos ac professione atque pudore, etc. cohibendos: moram vero seu rem novissime adhibendam. prima capita (1—4) introducant loco in disquisitionem, ib. II, c. 18 proposuerat, monens, quomodo ira sit refrænanda. it itaque oratio ad discrimen veteris affectibus demonstrantibus in re repetitiones quasdam re facile intelligas. Est enim vitium Senecæ, ut, brevitate rem obscura quæsitâ, prolixiis locis, adeoque in iis, quæ

brevia esse videntur, consecetur. At vero hoc ab eo dicendi genere, quod Noster prætulit, incisus et antithesibus abundante, haud facile segregandum est. Quanquam cum Lipsio confitendum est, orationem hoc loco esse altiloquam, numerosam, sonantem, et imaginibus exemplisque ad iræ ferociam efferendam adhibitis egregie distinctam. Cæterum et hic Nostrum contra Aristotelem pugnare, qui hunc affectum excusaverat, breviter monemus.

1. *Refert... utrumne verberanda.* Lectio hæc bene se habet: neque admittenda est J. M. Heusingeri emendatio (Emendd. pag. 232), *utrum reverberanda*. Occurrit quidem *reverberare* apud Nostrum, exempli causa, Clement. lib. II, c. 5, ubi de sapiente: «omnem fortunæ iram re-

an cedere ei debeamus, dum tempestas prima deservit, ne remedia ipsa secum ferat. Consilium pro moribus cuiusque capiendum erit. Quosdam enim preces vincunt: quidam insultant, instantque submissis¹. Quosdam terrendo placabimus; alios objurgatio, alios confessio, alios pudor cœpto dejecit²; alios mora, lentum præcipitis mali remedium, ad quod novissime descendendum est. Cæteri enim affectus dilationem recipiunt, et curari tardius possunt; hujus incitata, et seipsam rapiens violentia, non paulatim procedit, sed dum incipit, tota est. Nec aliorum more vitiorum sollicitat animos, sed abducit, et impavescentes sui cupidosque vel communis mali³ exagitat; nec in ea tantum, in quæ destinavit, sed in occurrentia obiter furit. Cætera vitia impellunt animos; ira præcipitat. Cæteris⁴ etiamsi resistere contra affectus suos non licet, at certe affectibus ipsis licet stare; hæc non secus quam fulmina procellæque, et si qua alia irrevocabilia sunt, quia non eunt⁵, sed cadunt, vim suam magis ac magis tendit. Alia vitia a ratione, hæc a sanitate⁶ de-

verberabit: » item Valerius Flacc. libro I, vs. 516: « nostros jam zona reverberat ignes; » alib. sed *verberanda* satis bonum promit sen sum; et *utrumne* et *utrum* aliquando et apud quosdam promiscue ponitur, etsi *utrum* solemnus est.

1. *Quosdam enim..... submissis.* Hoc est, hos vincunt preces et exarant; hos furore novo incendunt et exstimulant.

2. *Cœpto dejecit.* A cœpta vindicta deterret. *Dejecit* hic positum est pro *dejicere solet*; ut Græcorum tempus ἀόριστον.

3. *Vel communis mali.* Quod in lædentem et læsum veniat. Expresserat hoc jam lib. I, cap. 1: «Ultionis secum ultorem tracturæ avidus.»

4. *Cæteris.* Id est, etiamsi non licet affectibus cæterorum vitiorum resistere, ipsis tamen affectibus quies quædam datur.

5. *Eunt.* At hoc vitium fulminum modo cadit subito, ideoque vim suam..... extendit. Idem expressit mox: *in iram dejectus..... est.*

6. *A sanitate.* Ira adeo morbos hominibus comparat. Non solum animo, sed etiam corpori obest. Jam attigerat lib. II, cap. 36. Cave, ne de naturali hominis conditione intelligas, utpote quem omnes affectus migrant. Lipsius confert Cic. Tusc. Dispp. IV, 24, prava lectione deceptus: invenit autem ibi: *morbi et morbosus*, ubi sanior lectio est: *moribus et morosos.*

sciscit ; alia accessus lenes habent , et incrementa fallentia¹ ; in iram dejectus animorum est. Nulla itaque res urget magis attonita² , et in vires suas prona , et , sive successit , superba , sive frustratur , insana ; ne repulsa quidem in tedium acta , ubi adversarium fortuna subduxit , in seipsam morsus suos vertit ; nec refert , quantum sit ex quo surrexit³ ; ex levissimis enim in maxima evadit.

II. Nullam transit ætatem ; nullum hominum genus excipit. Quædam gentes beneficio egestatis non novere luxuriam ; quædam , quia exercitæ⁴ et vagæ sunt , effugere pigritiam ; quibus incultus mos , agrestis vita est , circumscriptio ignota est⁵ , et fraus , et quodcumque in foro malum nascitur. Nulla gens est , quam non ira instiget , tam inter Graios quam barbaros potens ; non minus perniciose leges metuentibus⁶ , quam quibus jura distinguit modus virium. Denique cætera⁷ singulos cor-

1. *Fallentia*. Hoc est , quos facile nullus adspiciat. *Fallere* sæpe idem est quod *latere* , *sugere* , *præterire* ; et idem et unum quatuor ista sunt : *me fugit* , *me fallit* , *me præterit* , *me latet*. Maxime perspicuæ hæc formulæ loquendi sunt in indicativo et quum id adest quod *regimen* vocant ; ubi autem regimen subauditur , ut hoc in loco , obscuritatis nonnihil est.

2. *Attonita*. Tonitru velut afflata et percussa ; quod ubi accidit nec percussum animal interiit , stupidum videtur , et quasi sui nesciùm , impositæ neque sensum et intellectum , nisi multo post tempore , recipit.

3. *Quantum sit ex quo surrexit*. Hæc est antiqua lectio , etiam ab Erasmo præstita ; i. e. Nata est et in conspectum venit. Diversæ lectiones *resurrexit* , et quod inde Lipsius fecit , *ex quoque surrexerit*. Indicativus tamen ferri potest ; certum enim est ,

iram surrexisse , sed parum liquet materiæ magnitudo.

II. ARG. Pergit in discrimine iræ ab aliis affectibus docendo. Omnes homines gentesve iræ subjectos esse , quos tamen a cæteris quibusdam vitiis liberos fuisse constat.

4. *Exercitæ*. Id est , occupatæ in victu quotidiano sibi comparando. Scythas hic intelligit Lipsius. Aliæ gentes litigationibus carent omnibusque vitiis , quæ a foro sejungi non possunt.

5. *Circumscriptio ignota est*. Horat. lib. III, Od. 24 : « Campestris melius Scythæ Quorum plaustra vagas rite trahunt domos , Vivunt , et rigidi Getæ ; Immetata quibus jugera liberas Fruges et Cererem ferunt. »

6. *Leges metuentibus*. H. l. populi exculi (*civilisés*) iis opponuntur , qui jure fortioris utuntur.

7. *Cætera*. Id est , vitia , affectus.

ripiunt ; hic unus affectus est , qui interdum publice concipitur. Nunquam universus populus fœminæ amore flagravat , nec in pecuniam aut lucrum tota civitas spem suam misit ; ambitio viritum singulos occupat ; impotentia ¹ non est malum publicum : sæpe in iram uno agmine ² itum est. Viri , fœminæ , senes , pueri , principes , vulgusque consensere , et tota multitudo paucissimis verbis concitata , ipsum concitatore antecessit ³. Ad arma ⁴ protinus ignesque discursum est , et indicta finitimis bella , aut gesta cum civibus. Totæ cum stirpe omni crematæ domus ; et modo eloquio favorabilis , habitus in multo honore ⁵ , iram suæ concionis excepit ; in imperatorem suum legiones pila torserunt. Dissedit plebs tota cum patribus ; publicum consilium , senatus , non expectatis dilectibus , nec nominato imperatore , subitos iræ suæ duces legit , ac per tecta urbis nobiles consecratos viros supplicium ⁶ manu sumpsit ⁶. Violavit ⁷ legationes , rupto jure gentium

1. *Impotentia*. Cupido indomita dominandi. Sic *impotens* est , superbus , serox , sui impositus.

2. *Uno agmine*. Hoc est , æpissime plebs universa conglobatim in iras effusa est , et furorum adspecta fuit consociatio. Porro nota quod *agmine* scripsisse auctorem ob id mox sequens *itum* est.

3. *Concitatorem antecessit*. Illo longius progressa est qui concitavit. Qui enim populum regit et trahit in res novas præcipitem , ipse nescit ubi gradum sistet. Facile est a leone capistrum removere ; sed libero capistrum rursus admovere , difficillimum.

4. *Ad arma*, etc. Longum est , exempla addere , quibus quemcunque historia et græca et romana satis nota instruet. Cui enim rex Roma exactus , seditiones tribunicæ , Grac-

chi Drususque , et bella civilia ignotum sunt ? Evolvat modo Valer. Maximus et Ælianum , qui tibi exemplorum satis suppeditabunt.

5. *Et modo eloquio favorabilis habitus in multo honore*.... Sic distinxit , sensu poscente , post *favorabilis* ; sublato inciso post *habitus*. Sensus est : Qui modo oratione summo populo placuit , populi favorem sibi conciliavit , concionem hanc sibi iratam videt. Hanc distinctionem suavit et J. M. Heusinger. lib. I.

6. *Supplicium manu sumpsit*. Id est , vi exegit (Valer. Max. IX , 17) ; aberratio librarr. *manu suppressit* : nec necessaria Lipsii emendatio : *manu sua præcessit*.

7. *Violavit*, etc. Fortasse de Volscis , Tarentinis , Carthaginiensibus , etc. cogitavit , qui legationes violaverunt ; vel de ipsiis Romanis , quam-

sque infanda civitatem tulit¹: nec datum tempus, resideret tumor publicus; sed deductæ protinus es, et oneratæ² tumultuario milite³. Sine more⁴, auspiciis⁵, populus, ductu iræ suæ⁶ egressus, for-raptaque pro armis gessit; deinde magna clade ritatem audacis iræ luit.

Hic barbaris forte⁷ ruentibus in bella exitus est. In mobiles animos species injuriæ perculit, aguntur a; et qua dolor traxit, ruinæ modo regionibus in- it incompositi, interriti, incauti, pericula appeten- ua; gaudent feriri, et instare ferro, et tela⁸ cor- urgere, et per suum vulnus exire. « Non est, a quis, dubium, quin magna ista et pestifera sit vis: o quemadmodum sanari debeat, monstra. » Atqui, a prioribus libris dixi, stat Aristoteles defensor et vetat illam nobis exsecari. Calcar ait esse vir- ; hac crepta, inermem animum et ad conatus ma-

id sceleris rarissime illi admi-

labiesque..... tulit. Secum, abduxit.

Oneratæ. Id est, exarmatæ. *re*, proprie est complere, *πλη-* liciturque de classe, remigi- sociis navalibus instruenda.

Tumultuario milite. Id est, in multu (*tumultus* vocabatur in discrimen summum res pu- idducebatur, ut post Alliam, s, etc.) delecti: moneo, ne de us violenter iisque nolentibus is cogites; nam omnes ira in- ideoque sua sponte militatum

sine more. Id est, incompositi, *Æn.* V, 695, VIII, 635; ne ificiis cogites.

Sine auspiciis. Auspicia ple- e ante pugnam instituta esse,

notum est. Fortasse de clade ad Al- liam cogitavit Noster (*Liv.* V, 38).

6. *Ductu iræ suæ. Ductu iræ suoque* mera aberratio librarii, quam Lipsius in codice suo invenit et ut pulchram prædicavit: ducibus, ait, ira et seipso usus. Quid pulchri insit, equidem non intelligo: quin adver- sator Nostro, qui populum affirmat tantummodo ira sua esse ductum. Quid igitur significaret *τὸ se ipso?*

III. ARG. Causas affert, cur opus sit, ut magnam ac pestiferam vim iræ doceat. Aristoteles enim, qui de- fensorem iræ se præstitit, redarguen- dus est hac demonstratione.

7. *Forte.* Id est, temere.

8. *Tela.* Id est, hastas in se proten- tas corpore suo protrudere, et per ipsam hastam, quæ vulnus fecit, et quam obnixus adversarius tenet, in hostem irruere, aprorum mpre.

3 gnos pigrum , inertemque fieri. Necessarium est itaque
 fœditatem ejus ac feritatem coarguere , et ante oculos
 ponere , quantum monstri ¹ sit homo in hominem furcens,
 quantoque impetu ruat , non sine pernicie sua pernicio-
 sus , et ea deprimens , quæ mergi nisi cum mergente
 4 non possunt. Quid ergo? sanum hunc aliquis vocat , qui
 velut tempestate ² correptus , non it , sed agitur , et fu-
 renti malo servit ³? nec mandat ultionem suam , sed
 ipse ejus exactor , animo simul ac manu sævit , carissi-
 morum , eorumque quæ mox amissa fleturus est , carni-
 fex? Hunc aliquis affectum virtuti adjutorem comitemque
 dat , consilia , sine quibus virtus gerit nihil , obturban-
 tem? Caducæ sinistraeque sunt vires , et in malum suum
 5 valide , in quas ægrum morbus et accessio erexit ⁴. Non
 est ergo , quod me putes tempus in supervacuis consu-
 mere , quod iram , quasi dubiæ apud homines opinionis
 sit , infamem : quum aliquis ⁵ sit , et quidem de illustri-
 bus philosophis , qui illi indicat operas , et tanquam uti-
 lem ac spiritus subministrantem in prælia , in actus
 rerum , ad omne quodcunque calore aliquo gerendum
 6 est , vocet. Ne quem ⁶ fallat , tanquam aliquo tempore ,
 aliquo loco profutura , ostendenda est rabies ejus effræ-
 nata et attonita ; apparatusque illi reddendus est suus ,

1. *Quantum monstri.* Pro quale monstrum. Monstrum autem hoc loco non est prodigium , miraculum , sed res rerum naturæ contraria.

2. *Tempestate.* Vento vehemētiore et procella , quæ aliquando hominem a terra rapit , invitumque agit , sæpissime impingit et præcipitat.

3. *Servit.* Quam enim vir iratus dominationem sese credit exercere , revera perpetitur ; nec imperat magis quam imperatur ab affectibus.

4. *Caducæ..... erexit.* Cf. II , 35. Ægros scimus nervos esse , etc..... *Accessio* , i. e. impetus febrilis.

5. *Quum aliquis.* Id est , Aristoteles , qui indicit operas , i. e. pensam , officium , partes iræ imperat , imponit. Solemne est *indicare* in tali re esse , docet *Ernesti* ad Sueton. *Galig.* cap. 39.

6. *Ne quem* , etc. Machinæ afferuntur , quibus lubens utitur ira , si earum potestas et copia fit.

equulei¹, et fidiculæ², et ergastula³, et cruces, et circumdati defossis corporibus⁴ ignes, et cadavera quoque trahens uncus⁵, varia vinculorum genera, varia pœnarum, lacerationes membrorum, inscriptiones frontis, et bestiarum immanium caveæ⁶. Inter hæc instrumenta collocetur ira, dirum quiddam atque horridum stridens, omnibus per quæ furit tetrior.

IV. Ut de cæteris dubium sit, nulli certe affectui pejor est vultus, quem in prioribus libris descripsimus asperum et acrem, et nunc subito retrorsum sanguine fugo pallentem, nunc in os omni calore ac spiritu verso subrubicundum, et similem cruento, venis tumentibus, oculis nunc trepidis et exsurgentibus, nunc in uno obtutu defixis et hærentibus. Adjice⁷ dentium inter se arietatorum⁸, et aliquem esse cupientium⁹, non alium sonum,

1. *Equulei*. Quibus damnati impositi extendebantur. Sæpe occurrunt, e. c. Cic. Tusc. Dispp. V, 5. Senec. Epist. LXVII.

2. *Fidicula*, i. e. nervi et chordæ ad membra damnatorum, inprimis servorum, extendenda.

3. *Ergastula*, i. e. carceres privati, in quos ad compedes et opus servi damnabantur.

4. *Circumdati defossis corporibus*: antiqua omniumque librorum lectio, quam restituit Gronov. Pincianus dederat *defixis*, a Mureto adoptatum. Animum horum viror. doct. non subierat consuetudo, quam in notis Gronovio duce attigimus. Mox *caveæ*: nonnulli libri et Erasm. *cavernæ*, quod glossema τὸν *caveæ* putaverim. — *Circumdati*, etc. Christianos hac pœna esse affectos sub Nerone, notum est ex Tacit. Annal. XV, 44. Et apud Carthaginienses sic flagitiosos muletari solitos esse, docet M. Cato

Censorius apud Aul. Gell. III, 14. Cic. Epp. ad Divers. X, 32. Juv. Sat. I.

5. *Uncus* traxit damnatorum corpora ad Gemonias scalas, unde in Tiberim præcipitata sunt.

6. *Caveæ* in Amphitheatris, e quibus bestię in damnatos emittebantur, lib. II, cap. 12.

IV. *Ang. Iræ sceditas*, qua cæteros affectus antecellit. Cf. Kb. I, cap. 1.

7. *Adjice*. Sæpe hoc verbo utitur Noster in argumentis connectendis, cujus loco cæteri auctores utuntur: *primum, deinde, tum*, etc.

8. *Arietatorum*. Vid. II, 3; i. e. collisorum.

9. *Adjice dentium inter se arietatorum et al. ess. cup.* Lipsius emend. *ut aliquem*, vel: *et ut aliquem esse cup.* quo mitigaret (ut videtur, sensum enim non addidit) hanc sententiam: i. e. quasi, velut aliquem devorare cupientium. Nihil tamen mutō. — *Esse cupientium*. Id est, edisse

2 quam est apris, tela¹ sua attritu acuentibus. Adjice articulorum crepitum, quum se ipsæ manus frangunt², et pal-satum sæpius pectus, anhelitus crebros, tractosque alius gemitus, instabile corpus, incerta verba subitis exclamationibus, tremencia labra, interdumque compressa, et dirum quiddam exsibilantia. Ferarum, mehercules, sive illas fames exagitat, sive infixum visceribus ferrum, minus tetra facies est, etiam quum venatorem suum semianimes morsu ultimo petunt, quam hominis ira flagrantis. Age, si exaudire voces ac minas vacet, qualia excarnificati³ animi verba sunt? Nonne revocare se quisque ab ira volet, quum intellexerit illam a suo primum malo incipere? Non vis⁴ ergo admoneam eos, qui iram in summa potentia exercent, et argumentum virium existimant, et in magnis magnæ fortunæ bonis ponunt paratam ultionem, quam non sit potens, immo nec liber 4 quidem dici possit, iræ suæ captus⁵? Non vis admoneam, quo diligentior quisque sit, et ipse se circumspiciat,

et devorasse cupientium. Lipsius. At J. M. *Heusinger*, Emendd. p. 293, rō esse exponit *ἀνα*, *audiri*, hac verborum collocatione instituta: aliquid (sonum) esse (i. e. audiri) cupientium, (sed) non alium sonum..... Non intelligas, cur Lipsii explicatio, per se naturalis et facilis, huic difficiliori cedat. Dentes talem sonum edunt, qualis est eorum (e. g. aprorum) qui devorare aliquem cupere videntur.

1. *Tela*, i. e. dentes. Notum porro est, solitos apros acuere dentes arboribus aut saxis.

2. *Quum se ipsæ manus frangunt*. Dum tibi ipse manus distorques, et articulos quasi frangis.

3. *Excarnificati*. Hoc est, a carnifice lacerati.

4. *Non vis*. Designat Peripateticos, eorumque asseclas in ira defendenda. Vid. Arg. cap. huj. et c. 1, fin.

5. *Ira suæ captus* ex Erasmo et codd. nonnullis Lips. et Grut. recepti: i. e. ab ira sua abreptus: *captus animi* occurrit apud Tacit. Histor. III, 73. J. M. *Heusinger* hanc lectionem contra Lipsium *iræ suæ captus* conjectantem, quia forte constructionem hanc rō *captus* legere non meminerat, defendens, laudat Vechneri Hellenolex. I, 2, 23. Bunnemann. ad Lactant. VII, 4, 8. Esse autem græcam formam, primum a poetis, mox a cæteris auctoribus usurpatam, nunc satis constat. Antea: *ira captus*. — *Ira suæ captus*, i. e. ab ira sua captus, præpeditus. Vid. supr. in hac ead. not. var. lect.

nimi mala ad pessimos quosque pertinere, iracundiam etiam eruditis hominibus, et in alia sanis¹, irrepere; ut quidam simplicitatis² indicium iracundiam dicit, et vulgo credatur facillimus³ quisque huic obnoxius? « Quorsus, inquis, hoc pertinet? » Ut nemo se et tutum ab illa, quum lentos quoque natura et placiditas in sævitiam ac violentiam evocet. Quemadmodum virus pestilentiam nihil prodest firmitas corporis, et sanæ valetudinis cura; promiscue enim imbecilla roque invadit: ita ab ira tam inquietis moribus⁴ periculum est, quam compositis et remissis, quibus eo turpius ac periculosior est, quo plus in illis mutat. Sed a primum sit, non irasci; secundum, ⁵ detinere;

Eruditis.... in alia (negotia)

Id est, bonis seu boni studio-
toicis in morem et sensum,
interprete. Sed nescio cur
simpliciter de doctis homi-
nibus Nostrum locutum esse
gamus. Locus Platonis, quem
s affert, bene huc facit: saga-
ingeniosos et memoriosos ut
sum etiam ad iracundiam pro-
penses esse. Vid. Theætet. p. 52,
II, bip. Ἄλλ' οἷ τε δῆξις, x. τ. λ.
simplicitatis. Cf. II, 16.

Facillimus, i. e. mitissimus.

ARG. Ad propositum pergit et
dicendorum declarato, reme-
ffert contra iram. Ac primum
t vitia, quæ iræ propria sunt,
subinde proponamus, et iram
essimis affectibus comparemus.
Inquietis moribus. Id est, ani-
sculto ideoque sibi haud con-
Vereor ut hoc simile satis bene
uat invicem: merito enim du-
de veritate sententiæ, quam de
sentia in medium profert, sive
igas de luce aliqua, sive de

peste proprie sic dicta; deinde mul-
tum refert, utrum pestilentia omnia
corpora invadat, an animo cuique
periculum sit ab ira. Nam si utrum-
que, quod hic ponitur, verum est,
neque medicina ulla commendari
potest, neque remedia, quæ affert
Noster, laudari possunt. Sed non
satis subtiliter extulisse, quæ sentiret,
Noster putandus est. Sensus est:
Quemadmodum cuique corpori pe-
riculum est a pestilentia, ita, etc.

5. *Detinere* omnes codd. MSS. at
retigere in edd. yett. e. c. Erasmi.
Gruterus tuitus est codd. auctorita-
tem, nulla tamen ratione addita:
Lipsius effinxit: *detumere*, i. e. de-
tumescente. J. F. Gronov. emendavit
desinere. Enimvero hic exspectat
verbum, quod activam vim habet;
deinde *desinere* est synonym. τοῦ
moderationem esse, infra cap. 36, 2.
Retinere vero (id est, placare) quo-
que bonum est: sed codd. obtem-
perandum est boni quid suadentibus.
Tuar itaque cum Grutero: *detinere*,
i. e. inhibere: cf. cap. 12, 4, al.

tertium, alienæ iræ mederi : dicam primum, quemadmodum in iram non incidamus; deinde, quemadmodum nos ab illa liberemus; novissime, quemadmodum irascentem retineamus placemusque, et ad sanitatem reducamus. Ne irascamur præstabimus, si omnia vitia iræ nobis subinde proposuerimus, et illam bene æstimaverimus. Accusanda est apud nos, damnanda; perscrutanda ejus mala, et in medium protrahenda sunt; ut qualis sit appareat, comparanda cum pessimis est. Avaritia acquirit et contrahit, quo aliquis melior utatur: ira ¹ incendit; paucis gratuita est; iracundus dominus quosdam in fugam servos egit, quosdam in mortem; quanto plus irascendo, quam id erat propter quod irascebatur, amisit? Ira patri luctum, marito divortium attulit, magistratui odium, candidato repulsam. Pejor est etiam quam luxuria: quoniam illa sua voluptate fruitur, hæc alieno dolore. Vincit malignitatem et invidiam; illæ enim infelicem fieri volunt, hæc facere; illæ fortuitis malis delectantur, hæc non potest exspectare fortunam; nocere ei quem odit, non noceri vult. Nihil est simultatibus gravius; has ira conciliat: nihil est bello funestius; in hoc potentium ira prorumpit: cæterum etiam illa plebeia ira et privata inerme et sine viribus bellum est. Præterea ira, ut seponamus quæ mox sequutura sunt damna, insidias, perpetuam ex certaminibus mutuis sollicitudinem, dat pœnas dum exigit: naturam hominis ejurat ². Illa in

1. *Incendit*. Omnes libri et *Erasm.* Muretus tamen dedit ex conj. *impendit*, et probatum Lipsio, qui hic vocabulum desideravit synonym. τοῦ *consumere*. Sed enim *incendere* egregie locum suum tuetur: de perturbatione enim et eversione usurpari vel Lexica docent, et antea cap. 1, 3,

iram cum fulmine comparaverat.

2. *Ejurat*. Id est, exiit, se abdicat. Hæc lectio Grutero debetur, qui eam eruit e lectione codd. *jurat*: haud dubie præstantior diversis lectionibus: *mutat*, *vitiat*, *evitat*, etc. Non enim de mutatione naturæ humanæ agitur, sed de tota eversione.

hortatur, hæc in odium; illa prodesse jubet, re. Adjice, quod quum indignatio ejus a nimioctu veniat, et animosa videatur, pusilla est et nemo enim non eo, a quo se contemptum junior est¹. At ille ingens animus et verus aesti- 6 non vindicat injuriam, quia non sentit. Ut tela siliunt, et cum dolore cædentis solida feriantur; magnum animum injuria ad sensum sui adducit, eo quod petit. Quanto pulchrius est, velut nulli ilem telo, omnes injurias contumeliasque re- Ultio doloris confessio est²: non est magnus quem incurvat injuria. Aut potentior te, aut or læsit: si imbecillior, parce illi; si poten- 3.

Ilum est argumentum magnitudinis certius quam sæe, quo instigeris, accidere. Pars⁴ superior t ordinatio, ac propinqua sideribus, nec in ogitur, nec in tempestatem impellitur, nec verturbinem; omni tumultu caret: inferiora fulmidem modo sublimis animus, quietus semper, et e tranquilla collocatus⁵, intra se premens⁶, qui-

enim non eo, a quo se judicat, minor est. Hoc s contemni sese suspicera inferior est, et is qui mnatur.

doloris confessio est. Qui tax cupit, is se doluisse

amque ultionem frustra otentiosem impugnans.

Quo major animus, eo alienior ab ira. Evitanda λυπραγμοσύνη, quæ anitum reddit ideoque cauxiam.

uperior.... Hac compara-

tionem sæpe utuntur Stoici: exemp. g. Noster, Ep. LIX. Lucan. II, 271, sqq. « Nubes excedit Olympus.... Pacem summa tenent ». Qui locus Nostri simillimus est.

5. Inferiora..... collocatus. Simillime his, sed de Deo, nostras Lebrun, in lib. I, Od. 9, str. 4:

*Sous ses pieds les tonnerres grondent,
L'air mugit, les enfers répondent
Au tumulte des éléments;
Immobile dans cet orage,
Il voit à ses pieds le naufrage
Des rois, des peuples et du temps.*

6. Intra se premens. Calcans irritamenta iræ.

bus ira contrahitur, modestus et venerabilis est et dispositus¹; quorum nihil invenies in irato. Quis enim traditus dolori et furens non primam rejecit verecundiam? quis impetu turbidus et in aliquem ruens non quidquid in se verecundi habuit, abjecit? cui officiorum numerus aut ordo constitit incitato? quis linguæ temperavit? quis ullam partem corporis tenuit? quis se regere potuit immissum²? Proderit nobis illud Democriti salutare præceptum³, quo monstratur tranquillitas, si neque privatim, neque publice multa, aut majora viribus nostris egerimus. Nunquam tam feliciter in multa discurrenti negotia dies transit, ut non aut ex homine, aut ex re offensa nascatur, quæ animum in iras paret. Quemadmodum per frequentia urbis loca properanti in multos incursitandum est, et alicubi labi necesse est, alicubi retinere, alicubi respergi⁴; ita in hoc vitæ actu dissipato⁵ et vago, multa impedimenta, multæ querelæ inci-

1. *Modestus et venerabilis est et dispositus.* Ante Pincian. legebatur in edd. e. c. in Erasm. *dispositus*; quod congruat τῷ *ordinatior*: alii *depositus*. Ille mutavit in *compositus*, usum loquendi Nostro familiarem haud tenens. Disponere enim ei idem est quod *ordinare*, e. c. de Brevit. Vit. cap. 19. Epp. xxiii, xxviii, etc. Optime igitur reduxit Gronov. Mox *abjecit*, non *adjecit*, ut est in edit. Gronov. vitio operarum typogr. monuit et J. M. *Heusinger*, Emendd. pag. 234.

2. *Immissum*, i. e. incitatum. E codd. reduxit Gronov. Antea: *Quis se regere potuit? in immensum proderit.* Equum habenasque immittere est locutio notissima: ap. Nostrum occurrit « oratio perturbata et immissa, » i. e. quæ non reprimi potest,

Ep. xl; cf. Ep. cvi. Cic. de Fin. lib. I, cap. 1. Qua lectione admissa omni defectus suspicione carebimus.

3. *Democriti salutare præceptum.* Ex libro ejus περί εὐθυμίας: Jo. Stobensis, in Florileg. tit. ci, de Felicitate, p. 478, servavit: τὸν εὐθυμῆσθαι μέλλοντα χρῆμὴ πολλὰ πράττειν, μήτε ἰδίᾳ, μήτε ἑνῇ, μήδ' ὅσ' ἀνὰ πρῶτῃ ὑπὲρ τι δύναμιν αἰρεῖσθαι τὴν ἰαυτοῦ καὶ φύσιν. Clauduit eo, quod Noster extremo hoc capite non absimilibus verbis posuit: ἡ γὰρ εὐογκία ἀσφαλίσταρον τῆς μεγαλοκίης. Cf. de Tranquill. Animi, cap. 12.

4. *Respergi.* Luto nempe, sive curus aut equus, sive aliquis pedes pedites nos ita collutulet. Gallice: *être éclaboussé.*

5. *Dissipato.* Cujus non sibi invicem coaptantur et cobærent sin-

Alius spem nostram fefellit, alius distulit, alius pit: non ex destinato proposita fluxerunt: nulli tam dedita est¹, ut multa tentanti ubique responsequitur ergo, ut is, cui contra quam proposuerat, cesserunt, impatiens hominum rerumque sit; ex his causis irascatur nunc personæ, nunc negotio, loco, nunc fortunæ, nunc sibi. Itaque ut quietus esse animus, non est jactandus, nec multarum rerum actu fatigandus, nec magnarum, supra appetitarum. Facile est, levia aptare cervicibus in hanc aut in illam partem transferre sine lapsu: alienis in nos manibus imposita ægre sustinemus, proximos³ effundimus; et dum stamus sub sarcina, nos oneri vacillamus.

Idem accidere in rebus civilibus ac domesticis, negotia expedita et habilia⁴ sequuntur⁵ actorem; a, et supra mensuram agentis, nec dant se facile occupata⁶ sunt, premunt atque adducunt⁷ adminis-

tes, at hinc illinc in res arsæ abent et diffundunt: si diceret: Dum his in ter-

agimus non ὁμογενῆ, sed a, et supra mensuram agentis, nec dant se facile occupata⁶ sunt, premunt atque adducunt⁷ adminis-

anti.... respondeat. Clarius, e magis et splendide minus tentantis spei et voto.

proximos. Id est, in primum, qui hanc potissimum proposuerat: quo ipso optime nos non diu sub illo onere proposito constare aut progredi, sum sit. At quum Gron. in codd. invenisset in proximis habuit; non enim,

addit acutissimus homo, propositum est Senecæ demonstrare, nos aliis, et quidem proximis, onus, cui ferendo impares simus, impingere, sed non diu nos illud sustinere, etc. Quam tueor lectionem, omnes habent edd. e. c. Erasmi. et multi codd.

VII. ARG. Iis rebus itaque operam demus, quæ nostro ingenio et viribus congruunt.

4. *Habilia*. Quæ tractari facile possunt; quæ facile dant se, nobis reguntur.

5. *Actorem*. Lectio vulgata et proba. Ed. rom. *auctorem*: male; additur enim statim*agentis*.

6. *Occupata*; i. e. suscepta præpropere et antequam ea exploraveris.

7. *Adducunt*. Nempe in terram, mensuram quippe agentis excedentia.

trantem, tenerique jam visa, cum ipso cadunt. Itaque fit, ut frequenter irrita sit ejus voluntas, qui non quæ facilia sunt aggreditur, sed vult facilia esse, quæ aggressus est. Quotiens¹ aliquid conaberis, te simul et ea quæ paras, quibusque pararis, ipse metire. Faciet enim te asperum pœnitentia operis infecti. Hoc interest, utrum quis fervidi sit ingenii, an frigidi atque humilis; generoso repulsa iram exprimet, languido inertique tristitiam. Ergo actiones nostræ nec parvæ² sint, nec audaces, nec improbæ: in vicinum spes exeat; nihil conemur, quod mox, adepti quoque, successisse miremur.

VIII. Demus operam, ne accipiamus injuriam, quam ferro nescimus. Cum placidissimo et facillimo et minime obnixo³ morosoque vivendum est. Sumuntur a conver-

1. *Quotiens*. Idem præcepit de *Traug. An. cap. 4*: «In vicinum spes exegi.» Ipse rursus, atque eodem libro, cap. 10, explicat: «Prope posita, speique nostræ alludentia sequamur..... Nihil suscipias, cujus bonum eventum non tuæ prudentiæ, sed fortunæ cuidam attribuas necesse est.»

2. *Parvæ*, omnes libri, ut *Erasm.* i. e. neque viliora consecteris negotia, neque altiora: medio tutissimus ibis. *Pravæ* dedit *Pinicianus*, quem *Socii bipontini* secuti sunt. Ille putavit fortasse, Nostrum sibi ipsum contradicere, quum antea (c. 6, § 4) posuisset: nec multarum rerum actu fatigandum esse animum, nec magnarum..... At non advertit, loqui Nostrum de negotiis vilioribus, quæ nobis pœnitentiam comparare possint.

VIII. ARG. Ut injurias majores, quam ut ferre possis, evites, amicos ac sodales eligas bonos et mansuetos. Consortium enim malum corrumpit bonos mores, usu et observatione omnium temporum doceute, e. c.

Theogn. vs. 35. Xenoph. Memorab. I, 2, 20. al.

3. *Obnixo*, i. e. contumaci, difficulter cedenti. *Erasmus* in libris invenerat et nostram lectionem, quæ postea in pluribus comparuit, atque in margine notaverat. Dederat tamen, multitudini codd. obsecutus, *obnoxio*, quod *Gronov.* more suo, id est, doctissime tuetur et adstruit. Notum nunc est, *obnoxium* significare propr. hominem improbum, qui conscientia mala permotus in consocios culpæ suæ timidus et infirmus est: inde ap. *Plaut. Pœn. III, 1, 15 et 17, obnoxius et liber* opponuntur, et *servus* ejus synonym. audit. Cf. *Liv. XXIII, 12*. Quæ etsi probe intelligam, tamen puto, si libero nec elegantias captanti animo accesseris ad hunc locum, vel primo obtutu tibi nostram lectionem approbatum iri. Contextus enim hic epitheton postulat, non significans hominem infirmum et facile læsioni et vexationi expositum, anxiam sollicitam-

bus mōres ; et ut quædam in contactos corporis transiliunt , ita animus mala sua proximis tradit. osus convictores in amorem vini traxit ; impudicorum is fortem quoque , et , si liceat ¹ , virum emolliit ; itia in proximos virus suum transtulit. Eadem ex di-² ratio virtutum est , ut omne quod secum habent , sent ; nec tam valetudini profuit utilis ³ regio et sa- ius cælum , quam animis parum firmis , in turba me-³ versari. Quæ res quantum possit , intelliges , si is feras quoque convictu nostro mansuescere ; nulli- etiam immani bestię vim suam permanere , si ho- s contubernium diu passa est. Retunditur omnis ritas , paulatimque inter placida dediscitur. Accedit quod non tantum exemplo melior sit , qui cum lis hominibus vivit ; sed quod causas irascendi non nit , nec vitium suum exercet. Fugere itaque debe- mnes , quos irritaturos iracundiam sciet. « Qui sunt, ³

ed talem , qualis opponitur et ssimo facillimoque , et adhæ- roso. Proinde *obnixo* reduxi , *anxio* et *obnoxio* , quæ , ad ndum *εὐ* *minime obnixo* , glos- s loco margini primum ap- mox in textum intrusa censeo. *i liceat* , omnes libri habent. nus emendavit *silicem* , in- e. Neque tamen assentior : nisi fallor , hæc comparatio is cum lapide , saxo , etc. quæ pud Veteres occurrit , num- ad firmitatem et constantiam lesignandam adhibita est , sed itiem pectoris , sensuum hu- am expertis , ideoque crudelis. itaque antiquam lectionem : it , i. e. si fieri possit. Neque pates *virum* esse synonym. τοῦ : heroem enim h. l. significat ,

ut apud Græcos ἀνὴρ. E. c. Herodot. VII , p. 604 , 16 , ib. Valcken. et Ja- cobs , in præfat. versioni suæ Velleii Pat. præmissa , p. xxvij , sqq.

2. *Utilis*. J. M. Heusinger. Emendat. p. 234 , pro corrupto habet , emendatque *mitis* , quod quidem in codd. scriptis parum differt ab *utilis* ; laudatque ad hunc locum Horatianum ἡμισίχτον , lib. I , Od. 18 , vers. 2 : « Mitesolum Tiburis. » Plin. XXII , 1. Curt. VII , 4 , 30 , al. Laudo emenda- tionem , non præfero vulgatæ , quæ locum suum bene tuetur : *utilis* enim et *salutaris* sæpe conjunguntur.

3. *Turba meliore* recepit Gronov. e codd. apud Gruter. Etenim scri- ptores hujus ætatis sic loqui amant. Laudat Gronov. not. suam ad Statii Silv. c. 37. Antea : *turba meliorum*. Sic sæpe Cicero loquitur.

» inquis, isti? » Multi, ex variis causis idem f
 Offendet te superbus contemptu, dives contumeli
 tulans injuria¹, lividus malignitate, pugnax contes
 ventosus et mendax vanitate. Non feres a suspici
 meri, a pertinace vinci, a delicato fastidiri. Eliq
 plices, faciles, moderatos, qui iram tuam nec ex
 et ferant. Magis adhuc proderunt submissi, et hum
 dulces, non tamen usque in adulationem; nam ira
 nimia assentatio offendit. Erat certe amicus nos
 bonus, sed iræ paratioris, cui non magis erat
 4 blandiri, quam maledicere. Cœlium² oratorem fui
 cundissimum constat; cum quo, ut aiunt, cœna
 cubiculo, lectæ patientiæ cliens; sed difficile erat
 copulam conjecto³, rixam ejus, cum quo hærebatur
 gere. Optimum judicavit, quidquid dixisset, sec
 secundas agere. Non tulit Cœlius assentientem, et
 clamavit: Dic aliquid contra, ut duo simus. Sed
 quoque, quod non irasceretur, iratus, cito sine

1. *Contumelia*..... *injuria*. Ea est differentia inter has voces, contumeliam a verbis, injuriam a factis esse. Petulans vero est qui loquitur, qui agit inconsulte ac temere; gallice *étourdi*. Ego prætuli *dives contumelia*; Rubenio e codd. nonnullis contra laudante: *dicax contumelia*. Nunc omni *tautologia* supersedemus. Est autem omnium edd. et plurimorum codd. lectio, et optime cohærent *superbus, dives*, etc. quia divitem hic desiderares.

2. *Cœlium*. Est M. Cœlius Rufus, cujus sunt Epistolæ libri octavi in Epp. Cic. ad Divers. Fuit vir nobilis, eloquens, audax, ingeniosissime nequam et facundus malo publico, cujus cupiditatibus vel libidinibus neque opes ullæ, neque voluptates

sufficere possent; ut ait de plebis Tribuno, Velleius P 48, 3. Sub initio belli civilis parte Jul. Cæsaris (de F I, 2, 3; II, 43); mox quod Cæsar ipsum neglexit bonio in præturam evecto reliquit, et ut seditiosus hostis equitibus Thuriis inest (Cic. ad Divers. VIII Cass. XLII, 22; Cæsar, I III, 20, 22; Vell. Pat. II).

3. *In copulam conjecto* societatem conjecto. Copulam civitatis sædere usurpari consuetus hanc lectionem e codice restituit, probante Gronovio. Antea: *in crapula* at de crapula non agitur, s

causit. Eligamus ergo vel hos potius, si conscii⁵ acundia sumus, qui vultum nostrum ac sermonantur: facient quidem nos delicatos, et in mansuetudinem inducent, nihil contra voluntatem i, sed proderit, vitio suo intervallum et quietem ifficilis quoque et indomita natura blandientem t nihil asperum tetrumque palpanti est. Quotiens io longior et pugnacior erit, in prima resistamus, m robur accipiat. Alit se ipsam¹ contentio: delitius tenet. Facilius est se a certamine abstinere, oducere.

studia quoque graviora iracundis omittenda sunt,¹ te citra lassitudinem exercenda: et animus non ura² versandus, sed artibus amœnis tradendus. Illum carminum obleniat, et historia fabulis de: mollius delicatiusque tractetur.⁴ Pythagoras² ationes animi lyra componebat: quis autem igno-

a inita cum aliquo rixam
on potuit M. Cœlius Rufus.
i. e. accubabat, seu asside-
dicimus. Erasmus habet:
edebat. Mox, secundas
gere, i. e. cedere, assen-
res in Lipsii cod. aberrat-

nam. Antiqua lectio apud
ps. al. Cicero dixisset se
am hic nulla oppositio est.
n et loca apud Cicer. in
re regula, quam, quod
estiprimus exposuit (Clav.
sse) respuitur. Noster hanc
si tamen regula certa est,
vit, e. c. lib. III, c. 1, 2, etc.
v. et Bipont. se ipsa. Mox
Pincian. dedit, probante
icitur enim demittere se,
in certamen, i. e. qui

ultra, quam par est, in contentionem
descenderunt, tenentur ab ea. Vanæ
igitur sunt conjecturæ Gruteri, im-
missos s. commissos; deinde Lipsi
codex admissos arctius; tum alio-
rum libror. lectio dimissi.

IX. ARG. Iracundus, ægri similis
cui levioribus tantum cibus uti conce-
ceditur, leves res tractet.

2. *Inter plura.* Inter negotia.

3. *Historia fabulis detineat.* Mo-
neo, ne cum Lipsio de historia fabu-
lari cogites. Fabulæ sunt h. l. men-
dacia: nam de historicis Noster pa-
rum magnifice sentit. Cf. Nat. Quæst.
lib. VII, cap. 16.

4. *Pythagoras.* Omnia ad nume-
ros atque harmoniam retulisse hunc
philosophum, nota res est, et fusi-
us cognosci potest ex Meiners, T. I,
p. 408, sq. et Tiedemann, T. I, p. 84

rat lituos et tubas concitamenta esse; sicut quosdam cantus blandimenta, quibus mens resolvatur¹? Confusis² oculis prosunt virentia: ut quibusdam³ coloribus infirma acies acquiescit, quorumdam splendore præstringitur: sic mentes ægras studia læta permulcent. Forum, advocaciones, judicia, fugere debemus, et omnia quæ exulcerant vitium, æque cavere lassitudinem corporis; consumit enim, quidquid in nobis mite placidumque est, et acria concitat. Ideo quibus stomachus suspectus⁴ est, processuri ad res agendas majoris negotii, bilem cibo temperant, quam maxime movet fatigatio, sive quia calorem inedia compellit, et nocet sanguini, cursumque ejus, venis laborantibus⁵, sistit: sive quia corpus attenuatum et infirmum incumbit⁶ animo: certe ob eandem causam iracundiores sunt valetudine⁷ aut ætate fessi. Fames quoque et sitis, ex eisdem causis, vitanda est: exasperat et incendit animos.

X. Vetus dictum est⁸: a lasso rixam quæri; æque

1. *Resolvatur.* Hoc est relaxetur, a nimia contentione et in se recumbens acquiescat.

2. *Confusis.* Qui nihil adspiciunt nisi conturbatum atque confusum. Gallic. *qui voient trouble.* *Confundi* enim, (ut apud Græcos *χρᾶνισθαι*) de rebus mixtis ideoque corruptis in usu erat... *Virentia*, i. e. omne quod viret, quod viridi colore modice nitet, oculis prodesse, dudum a viris, harum rerum peritis, *Adams*, *Sæmmering* al. expositum est.

3. *Ut quibusdam coloribus.* Mutavi interpunctionem, et dedi, ut proet, ne τῶν sic careat, quo referatur; solet enim sic loqui Noster. Mox § 3, quam ad bilem retuli, puncto post temperant sublato, sensu postulante. Inspicias moueo versionem germani-

cam (Lipsiæ ap. Schwickert. 1794), quæ h. l. quam maxime friget.

4. *Quibus stomachus suspectus est.* Qui infirmo stomacho laborant, edant aliquid, antequam ad res procedant, multum laboris postulant, ut bilis fatigatione excitata inque stomachum effusa habeat in quo vim suam exercent.

5. *Venis laborantibus.* Id est, ob calorem nimis extensis ideoque ad officium suum deficientibus.

6. *Incumbit.* Premit, molestiam ac infirmitatem creat animo.

7. *Valetudine.* Cf. lib. II, cap. 19. X. ARG. Optimum remedium iræque est, iræ notas et prænuntia observare et occupando sibi mederi.

8. *Vetus dictum.* Hoc dictum repetitum esse videtur ex arena seu

et ab esuriēte, et a sitiēte, et ab omni homine liqua res urit¹. Nam ut ulcera ad levem tactum, etiam ad suspicionem tactus condolescunt; ita affectus² minimis offenditur, adeo ut quosdam io, epistola, oratio, et interrogatio in litem evolvant. Nunquam sine querela ægra tanguntur. Optimum³ que, ad primum mali sensum mederi sibi; tum quoque suis minimum libertatis dare, et inhibere m³. Facile est autem, affectus suos, quum prius⁴ morbum signa præcurrunt, deprehendere: morbum signa præcurrunt. Quemadmodum tempestatis ac pluviae ante ipsas eniunt; ita iræ, amoris, omniumque istarum pro- m animos vexantium sunt quædam prænuntia. Qui illi⁵ vitio solent corripī, jam adventare valetudintelligunt, si calor summa⁶ deseruit, et incertum, nervorumque trepidatio est, si memoria sublacaputque versatur. Solitis itaque remediis inci- 3 n causam⁷ occupant, et odore gustuque, quid- est quod alienat animos, repellitur: aut fomentis

, ubi lassus ideoque victus ærit, ægre ferens invidiam. ne interpreteris, Cum ho- so, sitiēte, etc. quisque at: Nostro ipso refragante. nim, ait, et sitis exasperant launt animos.

f. Id est, male habet, sol- ine cura quæ cor urit.

ectus. Quem aliquid afficit, mbitio, avaritia, etc.

libere impetum. Sermonis

na præcurrunt. Hæc sunt græcis vocibus, *πρὸ*, *ante*, *πρὸ*, *nosse*), prognostica nun- nedicī.

nitiali. Morbus, epilepsia,

comitia vitians, rescindens, ex more Romanorum; unde hoc nomen merito derivatur.

6. *Summa*. Id est, summas corporis partes; h. l., caput, oculosque. Hoc docet quoque Celsus, II, 7.

7. *Causam*. Bona lectio. Alii *curam*, alii *casum*. Receptam lectione codd. et usu loquendi tuetur Gronov. Dicitur enim *causa* proprie de morbo quocunque ut *alicia*, quoniam a morbo excusationem petere sæpe solemus, unde et *causarii* dicuntur; quod inde a Scaligero ad Tibull. I, 8, 51, sæpe inculcatum est. Reduzi cum Gronov. *Curam* et *casum* glossematis loco adjecta esse videntur. Mox § 4 *forma* vulgatum est: Lipsii

contra frigus rigoremque pugnatur; aut si parum medicina profecit, vitaverunt turbam, et sine teste ceciderunt. Prodest morbum suum nosse, et vires ejus antequam spatientur, opprimere. Videamus quid sit, quod nos maxime concitet. Alium verborum, alium rerum contumeliæ movent; hic vult nobilitati suæ, hic formæ suæ parci; ille elegantissimus haberi cupit, ille doctissimus; hic superbiæ impatiens est, hic contumaciæ; ille servos non putat dignos quibus irascatur; hic intra domum sævus est, foris mitis; ille rogari, invidiam² judicat; hic, non rogari, contumeliam. Non omnes ab eadem parte feriuntur.

XI. Scire itaque oportet quid in te imbecillum sit, ut id maxime protegas³. Non expedit omnia videre, omnia audire: multæ nos injuriæ transeant, ex quibus plerasque non accipit, qui nescit. Non vis esse iracundus? ne sis curiosus. Qui inquit, quid in se dictum sit, qui malignos sermones, etiamsi secreto habiti sint, eruit, se ipse inquietat. Quædam interpretatio⁴ eo perducit, ut videantur injuriæ. Itaque alia differenda sunt, alia deridenda, alia donanda. Circumscribenda⁵ multis modis ira est: pleraque in lusum jocumque vertantur. Socratem⁶ aiunt colapho percussum nihil amplius

cod. habet *fanæ*, quam non multum absum quin præferam, quia magis congruit antecedentibus. *Elegantissimus*, quod sequitur, ad formam spectat.

1. *Superbiæ..... contumaciæ*. Superbia illius est qui, sive agat, sive loquatur, aliis videtur longe meliorem sese credere; contumacia autem illius qui sive propositi, sive opinionis suæ tenacissimus ne attendere quidem dignatur quid putent, aut putaturi sint de hoc cæteri mortaliū.

2. *Invidiam*. Id est h. l. dedecus.

XI. ARG. Deinde curiositatem evita, et interpretationem.

3. *Protegas*. Custodias, ne tibi noceat.

4. *Quædam interp.* Est enim quoddam explicationum genus, quibus levissima quæque et innoxia, in malam partem versa, videbuntur injuriæ.

5. *Circumscribenda*. Id est, moderanda, temperanda.

6. *Socratem*, etc. Diogen. Laert. VI, 41, hæc de Diogene Sinopensi;

se, quam : « Molestum esse, quod nescirent ho-
 mines, quando cum galea prodire deberent. » Non
 nadmodum facta sit injuria refert, sed quemadmo-
 data. Nec video quare difficilis sit moderatio, quum
 n tyrannorum quoque tumida et fortuna et ¹ licentia
 nia, familiarem sibi sævitiam repressisse. Pisistra- ³
² certe, Atheniensium tyrannum, memoriæ prodi-
 quum multa in crudelitatem ejus ebrius conviva
 sset, nec deessent qui vellent manus ei commodare,
 lius hinc, alius illinc faces subderent, placido animo
 se, et hoc irritantibus respondisse : « Non magis
 i se succensere, quam si quis obligatis oculis in se
 currisset. » Magna pars querelas manu fecit ³, aut
 i suspicando, aut levia aggravando.

II. Sæpe ad nos ira venit, sæpius nos ad illam, quæ
 quam arcessenda est : etiam quum incidit, rejiciatur.
 io dicit sibi ⁴ : Hoc, propter quod irascor, aut feci,
 fecisse potui ! Nemo animum facientis ⁵, sed ipsum
 mat factum : atqui ille intuendus est ; voluerit ⁶, an
 derit ; coactus sit, an deceptus ; odium secutus sit,

t magis digna videntur, narravit.

Licentia. Hoc est, potestate, juri opponitur. Tyranno *licentia*, quorumdam tantummodo *st.* Hinc Nero, de imperatoris tatis infinita magnitudine, post Urbis et Italiæ illustrissimos trucidasset, hactenus aiebat, se principes quid imperatori in liceret.

Pisistratum, Solonis cœvum inem, de quo jam supra monui. Valer. Maxim. lib. V, cap. 2, narrans, amicum Thrasippum mat, qui eum sine fine convicio asset intra cœnam. Cæterum deberet ex regulis grammaticæ

latinae : *Pisistratus..... memoriæ proditur.* Græco more hoc dictum putes, de quo multi sunt Interpp. ad Corn. Nep. Fausan. V.

3. *Manu fecit.* Sua sponte sibi comparare solet.

XII. ARG. Tum dilatio et quieta animi facientis æstimatio fiat.

4. *Nemo dicit sibi.* Quum iratus est, nemo reputat, se ipsum hæc aut fecisse, aut facere potuisse, propter quæ nunc aliis irascitur.

5. *Animum facientis.* Hoc est, quod sibi animo is proposuerit, qui injuriam fecit.

6. *Voluerit.* An consilio, an se inscio injuriam fecerit.

an præmium ; sibi morem gesserit¹, an manum alteri
 2 commodaverit. Aliquid² peccantis ætas facit, aliquid
 fortuna ; ut³ ferre ac pati, aut humanum, aut humile⁴ sit.
 Eo loco nos constituamus, quo ille est, cui irascimur :
 nunc facit iracundos iniqua nostri æstimatio, et quæ fa-
 cere vellemus, pati nolumus. Nemo se differt : atqui
 maximum remedium iræ dilatio est, ut primus ejus fer-
 vor relanguescat, et caligo quæ premit mentem, aut re-
 3 sidet, aut minus densa sit. Quædam ex his quæ te præ-
 cipitem ferebant, hora, non tantum dies, molliet : quæ-
 dam ex toto evanescent. Si nihil erit petita⁵ advocatio,
 apparebit tamen judicium esse, non iram. Quidquid
 volens quale sit scire, tempori trade : nihil diligenter in
 4 fluctu⁶ cernitur. Non potuit impetrare Plato⁷ a se tem-
 pus, quum servo suo irasceretur, sed ponere illum sta-
 tum tunicam, et præbere scapulas verberibus jussit, sua
 manu ipse cæsurus. Postquam intellexit irasci se, sicut

1. *Morem gesserit.* Hoc est, cupidini suæ obsecutus sit, animoque suo gratificatus.

2. *Aliquid....* Considerandum est, utrum adolescens, an vir maturus, utrum dives et potens, an pauper nos vexaverit ; tunc judicabimus, nunc humanitatem flagitare, ut feramus, nunc abjecti animi et humilis esse, pati injurias.

3. *U. Pro ita ut.*

4. *Humanum, aut humile sit.* Aut clementiam annuntiet aut humilitatem, aut excelsam et magnum animum, aut pusillum atque humilem.

5. *Si nihil erit petita advocatio.* Sic libri scripti exhibent, bono sensu. Interdum mora interposita ira evanescet ; sine effectu advocatio petita erit, tamen apparebit, te judicare, i. e. ex judicio, non ex ira

agere. *Jam mutavi in tamen,* quæ sæpe confundi in *Mss.* constat, oppositione poscente. Erasmus hæsit in hoc loco et male amplexus est Rudolphi Agricolæ amici conjecturam : *Si in hoc erit.* Lipsius ordinavit : *nihil erit, pet. advocatio app. — Advocatio.* I. e. mora : *in hoc.* I. e. ad æstimandum animum, ætatem, etc. auctoris. Cf. lib. II, cap. 22.

6. *In fluctu.* I. e. motu et transitu.

7. *Plato.* Et ab aliis hæc narratur ; e. g. Diog. Laert. III, 38 ; et Stob. Floril. p. 329, qui loco Speusippi Xenocratem nominant : at Phitarch. de Pueror. Educ. Tom. VII, pag. 39. ed. Hutten. et Val. Maxim. IV, 1, Speusippum filium sororis appellat cum Nostro, qui igitur memoriz lapsu, a Lipsio ei imputato, liberandus est.

manum suspensam detinebat, et stabat per-
 nilis. Interrogatus deinde ab amico, qui forte
 ut, quid ageret? Exigo, inquit, pœnas ab ho-
 mudo. Velut stupens, gestum illum sævituri
 sapienti viro servabat, oblitus jam servi, quia
 potius castigaret, invenerat. Itaque abstulit
 potestatem, et ob peccatum quoddam com-
 Tu, inquit, Speusippe, servitulum istum ver-
 objurga; nam ego irascor¹. » Ob hoc non ceter
 ter quod alius cecidisset². « Irascor, inquit;
 am quam oportet: libentius faciam: non sit
 is in ejus potestate, qui in sua non est³. » Ali-
 rato committi ultionem, quum Plato sibi ipse
 abrogaverit? Nihil tibi liceat, dum irasceris;
 ia vis omnia licere. Pugna tecum ipse! si iram
 a potes, illa te incipit vincere. Si absconditur,
 s non datur, signa ejus obruamus, et illam,
 ieri potest, occultam secretamque teneamus.
 im magna id nostra molestia fiet. Cupit enim
 t incendere oculos, et mutare faciem; sed si
 i extra nos licuit, supra nos est. In imo pecto-
 recondatur, feraturque⁴, non ferat; immo
 um omnia ejus indicia flectamus. Vultus re-
 vox lenior sit, gradus lentior; paulatim cum
 s interiora formentur. In Socrate⁵ iræ signum

Vereor ne mihi nimis
 verberando.

cecidisset. Alio modo:
 fuit cur non cæderet,
 aliis causa cædendi et
 isset.

a non est. Qui jam non
 que affectibus suis mi-
 a, hac præceps rapitur.

XIII. ARG. Signa iræ lenienda at-
 que occultanda sunt: sic ipsam le-
 niri ac premi.

4. *Feratur.* In nostra sit potestate,
 non nos in ejus potestate. Cum acu-
 mine dictum, ut Aristippi illud:
 « Habeo, non habeor, » lib. I, cap. 16.

5. *In Socrate.* Plutarch. de Ira
 cohib. VII, 785, Reisk. confirmat. Ejus

erat, vocem submittere, loqui parcius; apparebat tunc illum sibi obstare. Deprehendebatur itaque a familiaribus, et coarguebatur; nec erat illi exprobratio¹ latitantis iræ ingrata. Quidni gauderet, quod iram suam multi intelligerent, nemo sentiret? Sensisset autem², nisi jus amicis objurgandi se dedisset, sicut ipse sibi in amicos³ sumpserat. Quanto magis hoc nobis faciendum est? rogemus amicissimum quemque, ut tunc maxime adversus nos libertate utatur, quum minime illam pati poterimus, nec assentiatur iræ nostræ; contra potens malum, et apud nos gratiosum, dum conspicimus³, dum nostri sumus, advocemus.

¹ XIV. Qui vinum male ferunt, et ebrietatis suæ temeritatem ac petulantiam metuunt, mandant suis, ut e convivio auferantur: intemperantiam in morbo suam experti, parere sibi in adversa valetudine vetant. Optimum est notis vitiis impedimenta prospicere⁴, et ante omnia ita componere animum, ut etiam gravissimis rebus subitisque concussus iram aut non sentiat, aut magnitudine inopinatæ injuriæ exortam in altum retrahat⁵, nec do-

ἀοργήσας et Cato admiratus est ap. Plutarch. II, p. 588. Plura de hac ejus virtute dabunt Xenoph. Memor. Soer. III, 13. Epictet. apud Arrian. Diss. IV, 5. Diogen. Laert. II, 21, ib. Menag. Si Noster accuratior in historicis tradendis fuisset, non opus esset testimonia talia adhibere, quæ non ad doctrinam ostentandam hic adducta sunt.

1. *Latitantis*. Vulgata lectio. *Laudantis* Lipsii cod. exhibet, unde, si quid mutandum esset, fieri posset: *laudans suæ*. Sed non opus.

2. *Sensisset olim*. Subaud. *aliquis*, non *nerio*, quod tamen in proxime scripta *φράσει* invenis. At illo in loco

nemo sentiret tribus his æquum sonat *neque ullus sentiret*. *Ullus* autem fere idem est ac *aliquis*.

3. *Conspicimus*. I. e. dum malum illud in conspectu nostro positum est, dum advenire videmus. Gron. *conspimus* emendat, archaismum hic captans.

XIV. ARG. Utilitatem moderationis docet exemplo Cambysæ qui Præxaspis filium sagitta occidit, jussitque se laudari a misero patre.

4. *Impedimenta prospicere*. Ita providere ut opponatur quiddam obstaculi.

5. *In altum retrahat*. Id est, in mo pectoris recessu recondat.

lorem suum profiteatur. Id fieri posse apparebit, si pauca² ex ingenti turba exempla protulero, ex quibus utrumque discere licet: quantum mali habeat ira, ubi hominum præpotentem potestate tota utitur; quantum sibi imperare possit, ubi metu majore compressa est.¹ Cambysen³ regem nimis deditum vino Præxaspes unus ex carissimis monebat, ut parcius biberet, turpem esse dicens ebrietatem in rege, quem oculi omnium auresque sequerentur. Ad hoc ille: « Ut scias, inquit, quemadmodum » nunquam excidam mihi², approbabo jam et oculos » post vinum in officio esse et manus. » Bibit deinde liberalius quam alias capacioribus scyphis, et jam gravis, et temulentus, objurgatoris sui filium procedere ultra limen jubet, allevataque super caput sinistra manu stare. Tunc intendit arcum, et ipsum cor adolescentis (id enim⁴ se petere dixerat) figit, recisoque pectore hærens in ipso corde spiculum ostendit; ac respiciens patrem, satisne³ certam haberet manum? interrogavit. At ille negavit Apollinem⁴ potuisse certius dimittere. Dii illum⁵ male perdant, animo magis quam conditione Mancipium! Ejus rei laudator fuit, cujus nimis erat spectatorem fuisse; occasionem blanditiarum putavit, pectus filii in duas partes diductum, et cor sub vulnere palpitans. Controversiam illi facere de gloria debuit, et revocare jactum⁵, ut regi liberet in ipso patre certio rem manum ostendere. O regem cruentum! o dignum in quem omnium

1. *Cambysen.* Narrat Herodot. lib. III, capp. 34, 35.

2. *Excidam mihi.* Hoc est, excidat mihi mei imperium; aliis verbis: Mei ipsius obliviscar; mei compos ipse jam non sim.

3. *Satisne* e codd. receptum. Antea, *an satis*, quod nusquam com-

paruit. Alii *satis certam*. Hinc Gronovius facere voluit: *Satin, certam*.

4. *Apollinem.* Qui Dianæ frater pingitur, velut ipsa a poetis, arcum manu, humeris pharetram sustinens, neque unquam a scopo aberrans.

5. *Jactum*, quia de sagitta h. l. agitur, putavit Lipsius, *ictum* le-

6 suorum arcus verterentur ! Quum exsecrati fuerimus illum , convivia suppliciiis funeribusque solventem ¹, tamen sceleratius telum illud laudatum est , quam missum. Videbimus ² quomodo se pater gerere debuerit, stans super cadaver filii sui , cædemque illam , cujus et testis fuerat et causa : id de quo nunc agitur , apparet , iram
7 supprimi posse. Non maledixit regi , nullum emisit ne calamitosi quidem verbum , quum æque cor suum , quam filii , transfixum videret. Potest dici merito devorasse verba : nam si quid tanquam iratus dixisset , nihil tanquam pater facere potuisset. Potest, inquam , videri sapientius se in illo casu gessisse , quam quum de potandi modo præciperet : quem satius erat vinum quam sanguinem bibere , cujus manus poculis occupari pax ³ erat. Accessit itaque ad numerum eorum , qui magnis cladibus ostenderunt quanti constarent regum amicis bona consilia.

1 XV. Non dubito quin Harpagus ⁴ quoque tale aliquid regi suo Persarumque suaserit , quo offensus , liberos illi epulandos apposuit , et subinde quæsiit , an placeret

gendum esse ; *jactum* dici de jaculo. Sæpe inter se confusa esse in Mss. *jactum* et *ictum* , constat , e. c. apud Curtium. Sed quum jactus radiorum, retis , ideoque de omni fere re quæ dimittitur , dicatur , *jactum* defendi posse videtur. Sagittam autem Noster mox telum appellat , § 6.

1. *Convivia..... solventem*. Finem epulis imponentem funera et cædes , et convivales lætitiis ac tripudium abire jubentem in lacrymas et paternos ejulatus.

2. *Videbimus*. Scilicet alias , alio tempore et loco. Esse id formulam Nostro familiarem , ad rejiciendam tractationis partem docuit J. F. Gron. ad h. l. exemplis adductis de Const.

Sap. 16. Vit. b. 11. Benef. IV, 37, al.

3. *Pax*. Calamitas hæc ei non contigisset , si modo poculis , nec item consiliis dandis operam dedisset..... Cæterum eadem fere tractaverat Noster , lib. II , cap. 33.

XV. ARG. Continuatio. Suicidium , quod vocant , ultimum remedium.

4. *Harpagus*. Quæ hic occurrunt de Harpago , mera conjectura sunt , ut ipse Noster fatetur. Herodot. I , 108, sq. 118 , 119, hæc habet : Quum Astyages comperisset , filium Mandanes , filie suæ , non ab Harpago , cui id injunxerat , sed ab alio expositum et conservatum esse , hac consilia immani , ultionis causa , excipi eum jussit. Filius autem amicus tredecim

conditura. Deinde ut satis illum plenum malis suis vidit, afferri capita illorum jussit, et, quomodo esset acceptus, interrogavit. Non defuerunt misero verba, non os concurrir¹: « Apud regem, inquit, omnis cœna jucunda » est. » Quid hac adulatione profecit? ne ad reliquias invitaretur. Non veto² patrem damnare regis sui factum, non veto quærere dignam tam truci portento pœnam: sed hoc interim colligo, posse etiam ex ingentibus malis nascentem iram abscondi, et ad verba contraria sibi cogi³. Necessaria est ista doloris refrœnatio, utique hoc sortitis vitæ genus, et ad regiam adhibitis mensam. Sic³ editur apud illos, sic bibitur, sic respondetur: funeribus suis arridendum est. An tanti sit vita⁴, videbimus: alia ista quæstio est. Non consolabimur tam triste ergastulum⁵, non adhortabimur ferre imperia carnificum, ostendemus in omni servitute apertam libertati viam. Si æger animus, et suo vitio miser est, huic miserias finire secum licet⁶. Dicam et illi, qui in regem incidit, sagittis pectora amicorum petentem, et illi, cujus dominus liberorum visceribus patres saturat: Quid gemis, demens, quid exspectas, ut te aut hostis aliquis per exitium gentis tuæ vindicet, aut rex a longinquo potens

annos natus ei appositus est. Hæc Noster immutavit et deflexit, pravo more, ut suo consilio attemperaret: quanquam haud intelligas, quid tandem hæc mutatione lucratus sit. Quæ enim voluit, ea vero omnia et ipsa historia suppeditabat.

1. *Non os concurrir*. Hoc est, non labra sponte sua sese occlusere, et advenientibus verbis iter præpeditum fuit.

2. *Veto*. Antiqua lectio; *non vero...* non vero vitium typograph. apud Gronov. et bipontinos socios. Et mox

§ 4 *descenditur, illac ad libertatem, non illic* ut ap. Bip.

3. *Contraria sibi cogi*. Id est, iræ.

4. *An tanti sit vita*. An ea sit in vita utilitas, commoditas et voluptas, ut tot per casus toleranda sit.

5. *Non consolabimur..... ergastulum*. Eodem modo dictum est, ut ap. Cic. ad Divers. Ep. IV, 8, pro Mil. 25, consolari brevitatem vitæ; i. e. solatiis mitigare, lenire hunc carcerem aulicum. Fusius hæc tractavit Noster, e. c. de Constantia Sapientis.

6. *Si æger animus..... licet*. Morte

advolet¹? Quocunque respexeris, ibi malorum finis est. Vides illum præcipitem locum²? illac ad libertatem descenditur. Vides illud mare, illud flumen, illum puteum? libertas illic in imo sedet. Vides illam arborem, brevem, retorridam, infelicem³? pendet inde libertas. Vides jugulum tuum, guttur tuum, cor tuum? effugia servitutis sunt. Nimis tibi operosos exitus monstramus, et multum animi ac roboris exigentes. Quæris, quod sit ad libertatem iter? quælibet in corpore tuo vena.

1. XVI. Quamdiu quidem nihil tam intolerabile nobis videtur, ut nos expellat e vita, iram, in quocunque erimus statu, removeamus. Perniciosa est servientibus; omnis enim indignatio in tormentum suum proficit⁴, et imperia graviora sentit, quo contumacius patitur. Sic laqueos fera dum jactat, adstringit: sic aves viscum, dum trepidantes excutiunt, plumis omnibus illinunt. Nullum tam arctum est jugum, quod non minus lædat⁵ ducentem, quam repugnantem. Unum est levamentum malorum in-

sua sponte consciscenda: ex decretis Stoicorum notissimis.

1. *Hostis..... advolet?* Ad Harpagum spectant, qui Cyrum adscitum adjuvit, ut ulcisceretur Astyagem. Herodot. I, 123, sq.

2. *Vides illum præcipitem*, etc. Enumeratio hic incipit viarum multarum quibus ad mortem facile eundum est, et hæc haud absimilia Juvenalis meminisse cogit: « Quum tibi vicinum se præbeat Æmilius pons, etc. » Sat. VI, vs. 32.

3. *Vides illam arborem. ... infelicem.* De patibulo explices hæc, quod ap. Liv. I, 26, infelix arbor audit. Erat enim formula solennis: caput obnubito, arbori infelici suspendito. Cic. pro Caio Rabirio, perduellionis reo, IV. Cf. Macrob. Sa-

turn. II, 16. Fieri tamen potuit, ut cogitaret Noster de nota Timonis misanthropi, cœvi Alcibiadis, historia: quem civibus suis ficum (atram ideoque infelicem), si quis ex ea se suspendere adhuc vellet, commendasse constat e Plutarch. vit. Anton. t. V, pag. 223, cap. 71. Reisk.

XVI. ARG. Continentia iræ et servientibus et regibus utilis est: hi autem plusquam cæteri periclitantur, si quando subditos patientiæ suæ tedium ceperit.

4. *Omnis enim..... proficit.* Quisquis enim indignatur, nihil inde sibi parit, nisi cruciatus alios longe graviores.

5. *Ducentem. Jugum ducere est trahere leniter*, ita ut laxum illud pendeat, non tendatur violenter.

m , pati , et necessitatibus suis obsequi ¹. Sed quum
 it servientibus , affectuum suorum , et hujus præ-
 rabidi atque effrænâs continentia , utilior est regi-
 erierunt omnia , ubi quantum suadet ira , fortuna
 tit , nec diu potest , quæ multorum malo exercetur,
 ia stare ²: periclitatur enim , ubi eos qui separa-
 munt , communis metus junxit. Plerosque itaque
 singuli mactaverunt , modo universi , quum illos
 re in unum iras publicus dolor coegisset. Atqui ³
 ue sic iram , quasi insigne regium , exercuerunt ;
 barius ³, qui primus , post ablatum Mago imperium,
 et magnam partem Orientis obtinuit. Nam quum
 Scythiâs indixisset , Orientem cingentibus , ro-
 ab OEBazo ⁴ nobili sene , ut ex tribus liberis unum
 tium patri relinqueret , duorum opera uteretur ;
 uam rogabatur pollicitus , omnes se illi dixit re-
 um , et occisos in conspectu parentis abjecit : cru-
 uturus , si omnes abduxisset!

II. At quanto Xerxes facilior ? Qui Pythio ⁵, quin-

um est.... obsequi. Hoc Stoi-
 ecretum erat : quanquam et
 necessitudinis jugo , cui te-
 sistant homines , commen-
 multi erant Veteres , et poetæ
 Homero , et cæteri auctores ,
 odot. lib. I , cap. 91.

c diu potest.... stare. Conf.
 ap. 11.

ut Darius. Hystaspis filius ,
 terfecto , rex Persiæ creatus
 bellum intulit. Crudelitatem ,
 uzum commissam , tradidit
 . IV , 84. Scythiæ geogra-
 ledit idem scriptor diligen-
 , IV , 99 , sq. quem egregie
 it Heeren. (*Ideen uber die*
etc. der vornehmsten Völ-

ker der alten Welt. Tom. II). Me-
 diam autem Asiæ fere partem tenuere
 Scythæ , nomadico vivendi genere
 utentes.

4. *OEBazo.* Libri fere : *Orobazo* :
 quin Erasmus præstat : *Orabarto*.
 Sed est Οἰβάζων ap. Herodot. lib. IV ,
 cap. 84 , unde Noster sua hausit

XVII. ARG. Antecedentia exempla
 probare pergit peregrinis.

5. *Pythio.* De Pythio Lydo , qui
 Celænis , urbe Phrygiæ , habitabat ,
 narratio exstat ap Herodot. VII ,
 27 , 38 , 39 , aliquanto diversa a
 Nostro : nam Xerxes Pythio non
 fertur id permisisse , ut quem vellet
 eligeret , sed Pythius extemplo maxi-
 mum natu elegisse.

que filiorum patri, unius vacationem petenti, quem vellet, eligere permisit; deinde quem elegerat, in partes duas distractum ab utroque viæ latere posuit, et hac victima lustravit exercitum. Habuit itaque¹ quem debuit exitum: victus, et late longeque fusus², ac stratam ubique ruinam suam cernens, medius inter suorum cadauera incessit. Hæc barbaris regibus feritas in ira fuit, quos nulla eruditio, nullus literarum cultus imbuerat!

2. Dabo³ tibi ex Aristotelis sinu regem Alexandrum, qui Clitum carissimum sibi et una educatum, inter epulas transfodit, et manu quidem sua, parum adulantem, et pigre ex Macedone ac libero in Persicam servitutem

3. transcuntem. Nam Lysimachum⁴, æque familiarem sibi, leoni objecit. Numquid ergo hic Lysimachus, felicitate quadam dentibus leonis elapsus, ob hoc quum ipse regnaret, mitior fuit? Nam Telesphorum⁵ Rhodium amicum suum undique decurtatum, quum aures illi nasumque abscidis-

1. *Habuit itaque.* Rex, non exercitus, habuit eandem sortem, quæ miserimo patri acciderat, cujus filii corpore exercitum lustraverat.

2. *Late longeque fusus.* Ad Thermopylas, Salamina, Platæam, Mycalen; quæ celeberrima nomina hic scripsisse satis est.

3. *Dabo.* Verbo tantum monemus, Aristotelem iræ defensorem hic a Nostro tangi; Alexandrum autem in Aristotelis sinu, i. e. familiaritate et disciplina, fuisse constat. Etiam de Clito omnia nota esse possunt ex Curtio, VIII, 1, al.

4. *Nam Lysimachum.* Tò nam involvit sæpe periodum omissam (exempla dat Manutius ad Cic. Epp. ad Divers. III, 11); quasi diceretur: non unum Clitum crudeliter multavit; nam..... Cæterum Lysima-

chum ab Alexandro leoni objectum esse, negat Q. Curtius, lib. VIII, capp. 1, 17, ubi vid. Intpp. Plinius tamen H. N. VIII, 21, Bip. et Pausan. I, IX, p. 32, ed. Facii, alique a Senecæ parte stant. Cf. et Nostratem *Sainte-Croix* in lib. *Examen critique des historiens d'Alexandre*. Hæc vero sequensque historia, Plutarcho in libro de Exilio non prætermissa, ab Hieronymo Cardiano profectæ esse videntur, quem quidem in historia successorum Alexandri conscribenda accusationes in Lysimachum, contra quem una cum Philippo unoculo, rege Macedonum pugnaverat (Lucian. VIII, 120 Bip.) accumulasse tradit Pausanias, lib. I, cap. 9, p. 35.

5. *Nam Telesphorum* Perperam placuit nonnullis emendari: Non

in cavea¹ velut novum animal aliquod et inusitatum
 sedit; quum oris detruncati mutilatique deformitas
 unam faciem perdidisset. Accedebat fames et squalor⁴
 uvies corporis, in stercore suo destituti, ² callosis
 et hæc genibus manibusque, quas in usum pedum
 stitæ loci cogebant³; lateribus vero attritu exulce-
 , non minus scæda quam terribilis erat forma ejus
 tibus; factusque pœna sua monstrum, misericor-
⁴ quoque amiserat: tamen quum dissimillimus esset
 ni, qui illa patiebatur; dissimilior erat, qui faciebat.
 VIII. Utinam ista sævitia intra peregrina mansisset
 pla, nec in romanos mores cum aliis adventitiis
⁵, et suppliciorum irarumque barbaria transisset!
 Mario⁶, cui vicatim populus statuas posuerat, cui
 e et vino supplicabat⁷, L. Sylla perfringi crura,
 oculos, amputari manus jussit; et quasi totiens oc-
 ret, quotiens vulnerabat, paulatim et per singulos
 laceravit. Quis erat hujus imperii minister? quis,

phorum. cf. not. præced. init.
Cavea. Θηριοτροφεῖον, in quo
 detinentur.

Callosis. Id est, callo obductis,
 am genua et manus decurtatæ
 st.

Quas.... cogebant. Pro: Quibus
 ant uti quasi pedibus.

Misericordiam. Int. visentium.
 III. ARG. Accedunt romana
 pla.

Vitiis. Avaritia, luxuria, quæ,
 cis a populis in Italiam trans-
 Urbem rapide pervasere.

M. Mario. Marc. Marius Gra-
 mus, vir prætorius a fratre C.
 , septies Consulis, adoptatus,
 ue et Marianæ factionis, tur-
 tus homo. In prætura, una cum
 pleb. edictum de re nummaria

communiter conscriptum, in quo pe-
 cuniæ pretium illis turbulentis tem-
 poribus incertissimum constitueba-
 tur, ipse solus, collegis insciis,
 quis etiam. invitis, publice edixit.
 Quæ res ei magno honori fuit. «Om-
 nibus vicis, ait Cic. de Offic. III,
 20, 5, p. 720. Hensing. statum; ad
 eas thus, cerei.» Plura dat Ernesti
 Ind. Hist. M. Gratidius. Hensinger
 Gratidius (p. 689) confudisse videtur.
 Noster locus classicus est in hac atro-
 cissima re, quocumq. Lucan. Pharsal.
 II, 125, sqq. conferri potest.

7. *Cui thure et vino supplicabat.*
 In omnibus edd. est: *cui thure et*
vino Romanus populus supplicabat.
 sed eliminavi e textu, adstipulantibus
 codd. bonæ notæ, ipsoque nexu
 flagitante. Et Gronovio placuit.

nisi Catilina, jam in omne facinus manus exercens? hic illum ante bustum Q. Catuli¹ carpebat, ²gravissimus mitissimi viri cineribus: supra quos vir mali exempli, popularis tamen, et non tam immerito quam nimis amatus, per stillicidia sanguinem dabat. Dignus erat Marius qui illa pateretur, Sylla qui juberet, Catilina qui faceret; sed indigna Respublica quæ in corpus suum pariter et hostium et vindicum³ gladios reciperet. Quid antiqua perscrutor? Modo C. Cæsar Sextum Papinium, cui pater erat consularis, Betilienum Bassum⁴ quæstorem suum procuratoris sui filium, aliosque et equites romanos et senatores⁵ uno die flagellis cecidit, torsit, non quæstionis, sed animi causa. Deinde adeo impatiens fuit differendæ voluptatis, quam ingens crudelitas ejus sine dilatione posebat, ut in xysto⁶ maternorum horto-

1. *Q. Catuli*. Q. Catulus, C. Marii collega, in bello cimbrico celeberrimus, qui post a C. Mario proscriptus semetipsum interfecit. (Ernesti Ind. bist. Cic. *Wessel* ad Cic. Brut. pag. 296 sq.) Bustum ejus trans Tiberim erat, ubi Marium *carpebat*, i. e. interficiebat.

2. *Gravissimus*. Lipsii cod. *gravissimus livor*, unde facere voluit: *grav. liquor* vel potius *gravissimo liquore*, de inferiis $\chi\omicron\alpha\tau\acute{\iota}\varsigma$ cogitans obsequens *stillicidia*. Non assentior: tautologia enim esset manifestior. — *Gravissimus*; inimicissimus.

3. *Vindicum* Muretus e conjectura mutavit in *civium*, nescio quare. Est omnium librorum lectio: spectat enim manifeste ad Sullanos, vindicare se et asserere oppressam Rempubl. in libertatem præ se ferentes. — *Reciperet*. Hoc est, admittere:

4. *Betilienum Bassum* (antea: *Belienum Bassum*) Gronov. resti-

tuit, doct. *de St.-Amand* et Rubenium secutus. Et de Sexto Papinio et de Cassio Betillino (sic appellat Dion. Cass. LIX, 15) exposuit Dio ejusque epitomator Zonaras (Cf. Intpp. ad Dion. Cass. l. mem.) eodem modo, quo Noster: præterquam quod ille Betilienus Bassus apud Dionem et Zonaram *Cassius Betillinus* nominatur. Libri scripti: *Bethienum*, *Bethenum*, *Bidienum*, *Betlienum*, *Bethlienum*. Betilienus Bassus occurrit in veteri nummo.

5. *Aliosque et eq. rom. et senatores* ad Erasmi ed. ordinavi: antea: *alios senatores et equites Romanos*. Mox *ingens crudelitas*: antea *ingentem crudelitas*. Feci e lectione cod. ap. Gruter. *inquies crudelitas*. Ejus crudelissimus animus poposcit hanc voluptatem.

6. *Xysto*. Ambulatione sub divo ante porticum. *Ernesti* Clav. Cic. Significat autem Seneca, porticum de-

, qui porticum a ripa separat, inambulans, quos ex illis cum matronis atque aliis senatoribus ad lucam decollaret. Quid instabat? quod periculum, autatum, aut publicum una nox minabatur? quantum lucem exspectare denique, ne senatores populi rosi soleatus occideret¹!

IX. Quam superbæ fuerit crudelitatis, ad rem pertinet scire; quanquam aberrare alio possumus videri, et devium exire: sed hoc ipsum pars erit iræ super soævientis. Ceciderat flagellis senatores: ipse effecit, licet possit: Solet fieri. Torserat per omnia, quæ in natura tristissima sunt, fidiculis, tabularibus, aleo, igne, vultu suo. Et hoc loco respondebitur, nam rem, si tres senatores³, quasi nequam mancipia,

in istum xystum, qui ripæ Tiberis, ad quem fluvium horti matris Cornipinæ erant, prætextus inter suo porticum a ripa dividerit. Epp. V, 6. Hæc sana Gronovii ratio facit, ut Lipsii et Gruteri add. supersedere possimus.

Quantulum fuit, lucem exire denique, ne senat. p. r. tus occideret. Interpunctionem atero et Tanaq. Fabro instituta Gronovio autem rejectam, re- Antea erat: *quantul. f. l. exire? denique occideret.* Sensus re videtur: Quam exigua morat, lucem denique (saltem, de) exspectare, ne ut a convivio habituque dissoluto (id est, indutus) tantos viros velut innotæ homines occideret? Dio lib. LIX, c. 7, fin. narrat: antea temporibus et iudices publice notias tulisse, interdum ætatis ore soleatos, et Augustum non fuisse solennibus ludis; Timen tamen hunc morem abro-

gasse; nunc a Caligula tempore ludorum reductum. Igitur dedecori esse non potuit senatoribus occidi a Caligula, qui iudex soleatus sequenti die sederet; sed hoc illis dedecori esse debebat, quod nocturno et domestico habitu indutus eos occideret, quasi nequam mancipia.

XIX. ARG. In Caligulæ crudelitatem invehitur. Conferendi sunt Suetonius, et Dio Cass. lib. LIX.

2. Tabularibus. Id est, tabulæ, Lipsio interprete, inter tormenta admotæ, quibus adstrictis arctatisque homo comprimebatur et elidebatur: ut *fidiculæ*, i. e. funes et *equulci* ad extendendum hominem adhibentur. Cf. de Brevit. vit. 18. Erant pœne servorum.

3. Tres senatores. At plures antea nominaverat? Si recte habet hic numerus, explicatio τῶν *aliosque* in antecedentibus esse videtur. Vereor tamen, ne *illustres* aut tale quid loco τῶν *si tres* in textu fuerit. *Si* præterea apodosi caret.

inter verbera et flammam divisit, homo qui de toto senatu trucidando cogitabat, qui optabat¹, ut populus romanus unam cervicem haberet, ut scelera sua tot locis ac temporibus diducta, in unum ictum et unum diem cogeret! Quid tam inauditum quam nocturnum supplicium? quum latrocinia tenebris abscondi soleant; animadversiones, quo notiores sunt, plus ad exemplum emendationemque proficiunt. Et hoc loco respondebitur mihi: Quod tantopere admiraris², isti belluæ quotidianum est; ad hoc vivit, ad hoc vigilat, ad hoc³ lucubrat. Nemo certe invenietur alius, qui imperaverit his, in quos animadverti jubebat, os inserta spongia includi, ne vocis emittendæ haberent facultatem. Cui unquam morituro non est relictum, qua gemeret? Timuit, ne quam liberio rem vocem extremus dolor mitteret, ne quid, quod nollet, audiret. Sciebat autem innumerabilia esse quæ objicere illi nemo, nisi periturus, auderet. Quum spongiæ non invenirentur, scindi vestimenta miserorum, et in os farciri pannos imperavit. Quæ ista sævitia est? liceat ultimum spiritum trahere⁴: da exituræ locum: liceat illam non per vulnus⁵ emittere.

XX. Adjicere his longum est, quod⁶ patres quoque occisorum eadem nocte, dimissis per domos centurionibus, confecit, id est, homo misericors luctu liberavit. Non enim Caii⁷ sævitiam, sed iræ malum propositum

1. *Qui optabat.* Idem. narrat Sueton. Cal. 30, Dio Cass. l. IX, 13.

2. *Quod tantopere admiraris.* Quod stuporem tibi tantum incutit.

3. *Lucubrat.* Meditatur.

4. *Liceat..... trahere.* Quod quidem fieri nequibat pannis in os insertis. *Tradere* est Lipsii conjectura, haud probanda.

5. *Non per vulnus.* Per os igi-

tur, quæ spiritus via præcipua est.

XX. ARG. Alia exempla iracundiæ crudelis: inprimis Cambysæ.

6. *Quod a Lipsio est.* Antea: *quot, quos.*

7. *Non enim Caii.* Ita autem Nostro propositum est iræ malum describere, ut inde eluceat, quantopere utilis sit iræ continentia et ipsis re-gibus. Cf. ibid. cap. 16.

est describere ; quæ non tantum viritim furit ¹, sed gentes totas lancinat, sed urbes, sed flumina, et tuta ab omni sensu doloris converberat. Sicut rex ² Persarum, totius populi nares recidit in Syria ; inde Rhinocolura loci nomen est. Pepercisse illum judicas, quod non tota capita præcidit ? novo genere pænæ delectatus est. Tale aliquid passi forent Æthiopes, qui ob longissimum vitæ spatium Macrobiani ³ appellantur. In hos enim, quia non supinis manibus exceperant servitatem ⁴, missisque legatis libera responsa dederant, quæ contumeliosa reges vocant ⁵, Cambyses fremebat : et non provisus comœtibus, non exploratis itineribus, per invia, per arentia trahebat omnem bello utilem turbam : cui ⁶ intra primum iter ⁷ deerant necessaria, nec quidquam subministrabat sterilis et inculta humanoque ignota vestigio regio : sustinebant famem primo tenerrima frondium, et cacumina arborum ⁸, tum coria igne mollita, et quidquid necessitas cibum fecerat : postquam inter arenas radices quoque

1. *Viritim furit.* In viros furorem suum explicat, in singulos bacchatur. Opponitur *viritim* τῶν *gentes totas et urbes.*

2. *Rex Persarum.* Diod. Siculus de rege Æthiopiæ, Altisane, hanc fabulam narrat : qui Ægyptum a se expugnatam quum a latronibus vastari intellexisset, captis nares reseccari et in desertis Ægypti Syriæque finibus habitare jussit : urbe eorum a curtatis naribus Rhinocolura appellata. Meminit et Plinius H. N. lib. V, cap. 13.

3. *Macrobiani.* Id est (a græcis voc. μακρός, longus, βίος, vita), longævivi. Herodot. lib. III, cap. 19, sqq.

4. *Exceperant servitatem.* Catenis et jugo cervicem et manus sponte obtulerant, et colla victori ante pu-

gnam submittebant. *Supinis manibus* de more supplicantium esse patet.

5. *Quæ contumeliosa reges vocant.* Subaudit : Et quæ revera libera animosaque sunt.

6. *Cui*, i. e. turbæ. Gronovio non arridet τὸ *cui*, ut quod sermonem dissolutum et elumbem reddat : emend. ideo, *quum*. At id est, Senecam ad formulam aliquam elegantiam fingere velle. *Bello utilem turbam* ne quis *inutilem* fuisse putet ; sequitur enim : *Servabantur interim illi*, etc.

7. *Cui intra primum iter....* Est enim regio illa in finibus inculta et sterilis, ut et recentiores, qui illam adiere, narrant.

8. *Cacumina arborum.* Velut teneriora. Herodot. lib. III, cap. 25 ; simplicius : ποιησύνοντες διέζωον.

et herbæ defecerant, apparuitque inops¹ etiam animalium solitudo, decimum quemque sortiti, alimentum habuerunt fame sævius². Agebat adhuc ira regem³ præcipitem, quum partem exercitus amisisset, partem comedisset; donec timuit, ne et ipse vocaretur ad sortem: tum demum signum receptui dedit. Servabantur interim illi generosæ aves⁴, et instrumenta epularum camelis vehabantur: quum sortirentur milites ejus, quis male periret, quis pejus viveret.

1 XXI. Hic iratus fuit genti, et ignotæ, et immeritæ, sensuræ tamen; Cýrus flumini. Nam quum Babylonem oppugnaturus festinaret ad bellum, cujus maxima momenta in occasionibus sunt, Gynden⁵ late fusum amnem vado transire tentavit; quod vix tutum est etiam quum sensit⁶ æstatem, et ad minimum deductus est. Ibi unus ex his equis, qui trahere regium currum albi solebant, abreptus, vehementer commovit regem; juravit itaque,

1. *Apparuitque inops.* Id est, jumenta quoque, quibus exercitus utebatur, consumpta erant: Herodoto l. I. præcise τὰ ὑποζύγια memorante. Convenit hæc Nostri narratio de Cambysæ expeditione in omnibus fere cum Herodotea, præterquam quod nonnulla variaverit: ex causa, quinta itineris parte confecta cibos defecisse, quum Seneca intra primum iter, ait, defecisse, nec comestus provisos. Accedit, quod Noster amplificationem addiderit parum scitam.

2. *Alimentum.... sævius.* Hoc est, commilitones suos voravere; quod tristius est quam fame leuta extinguere: per figuram eam quam Euphemismum Rhetores vocant.

3. *Agebat adhuc ira regem.* Hoc est, pertinax iræ et impos perpetuum

sui rex ultioni instabat, nec locorum solitudine deterritus, nec morientium militum gemitu.

4. *Generosæ aves.* H. e. rarissimi et præstantissimi generis aves; quales apud romanos Apicinos ferebantur avis Numidica, Phasiana avis, Phœnicopterus aliæque plurimæ.

XXI. ARG. Cyri iracundia in fluvium Gynden.

5. *Gynden.* Fluvium Babylonis per 360 rivos passim derivatum a Cyro. Herodotus narrat I, 189, 202, V, 52. Dementia ejus in eo conspicietur, quod cum omni copiarum vi tam longum tempus sine ullo commodo in hoc fluvio tereret, ob unam causam, ut cum pœna afficeret.

6. *Sensit.* De rebus inanimatis quæ revera nihil sentiunt locutio Nostro familiaris, eaque poetica.

annem illum regis commeatus auferentem ¹, eo se redaturum, ut transiri calcarique etiam a fœminis posset. Huc deinde omnem transtulit belli apparatus ², et tamdiu assedit operi, donec c et LXXX cuniculis ³ divisum alveum in CCC et LX rivos dispergeret, et siccum relinqueret in diversum fluentibus aquis. Periit itaque et tempus, magna in magnis rebus jactura ⁴, et militum ardor, quem inutilis labor fregit, et occasio aggrediendi imparatos, dum ille bellum indictum hosti cum flumine gerit.

XXII. Hic furor (quid enim aliud voces?) Romanos quoque contigit. C. enim Cæsar ⁵ villam in Herculanseni pulcherrimam, quia mater sua aliquando in illa custodita ⁶ erat, diruit, fecitque ejus per hoc notabilem for-

1. *Regis commeatus auferentem*, sana lectio codd. et edd. ante Pinc. et Muretum, qui dedere: *regis equis meatum*, ex sola conjectura: Lipsius: *regi. Commeatus aufer*. Gronov. cum Lipsio recte exponit: transitum regis impediētem, præcidentem. Dicitur enim Ep. cxx: « Iter hosti aufertur. » Possis tamen *Commeatus* de equis intelligere cum Grutero, quod adeo præferam, modo usus hujus significationis monstratur. *Regi legas*, an *regis*, nihil interest.

2. *Belli apparatus*. Id est, exercitum admovit.

3. *C et LXXX cuniculis divisum*: antiqua lectio. Erasmus tamen legi vult: *canaliculis*, usu vocis non probato; quidam libri *curriculis*; Lipsius ingeniose *funiculis*, de vocis *cuniculi* auctoritate dubitantes, quam nunc firmatam esse constat. Rem alioqui fabulosam narravit primus Herodot. lib I, cap. 189: Διελὼν δὲ (τὴν στρατὶν ὄϊχα), τχοινοτινίας ὑποδέξας διώρυχας ὑγδῶποντα καὶ ἰκατὸν παρ' ἰκάτερον τὸ χεῖλος τοῦ Γύνδεω

τετραμμένας πάντα τρόπον. Totum exercitum bifariam divisit, ut et in citiore et ulteriore fluminis ripa exercitus pars quæque cuniculos suos 180 duceret ad derivandum, qui 360 rivos efficerent.

4. *In magnis rebus jactura*. Sic fere omnes libri; antea *vanis*. Si res magnas moliris, nullum temporis momentum negligas. *Vanis* tamen sensu bono haud caret.

XXII. ARG. Exempla mansuetudinis.

5. *C. Cæsar*. Caligula prope Herculanium seu Heracleam, oppidum Campaniæ, incendio Vesuvii sub Tito et postea penitus obrutum. Sueton. Tit. 8. Dio Cass. LXVI, 21, 22, 23.

6. *Custodita*. Nempe Agrippina major, Agrippina Germanici, in hac villa, quum in insulam Pandatariam in exsilium abiret, custodita est, mox interempta ann. U.C. 786. Sejani fraudibus sub Tiberio hoc factum esse constat e Tacit. Annal. lib. IV, capp. 53, 54, lib. V, capp. 3, 5. Sueton. Tib. 53.

tunam : stantem enim prænavigabamus ; nunc causa di-
 2 rutæ quæritur. Et hæc cogitanda sunt exempla , quæ
 vites ; et illa e contrario , quæ sequaris , moderata , lenia ,
 quibus nec ad irascendum causa defuit , nec ad ulciscen-
 dum potestas. Quid enim facilius fuit Antigono , quam
 duos manipulares duci jubere , qui incumbentes ¹ regio
 tabernaculo ² faciebant , quod homines et periculosissime
 et libentissime faciunt , de rege suo male ³ existimabant ?
 Audierat omnia Antigonus ⁴ , utpote quum inter dicentes
 et audientem palla interesset : quam ille leviter com-
 movit , et , « Longius , inquit , discedite , ne vos rex
 3 audiat. » Idem quadam nocte , quum quosdam ex mi-
 litibus suis exaudisset , omnia mala imprecantes regi ,
 qui ipsos in illud iter et inextricabile lutum deduxisset ,
 accessit ad eos qui maxime laborabant : et quum igno-
 rantes a quo adjuvarentur , explicuisset : « Nunc , inquit ,
 maledicite Antigono , cujus vitio in has miseras inci-
 didistis ; ei autem bene optate , qui vos ex hac voragine
 4 eduxit. » Idem tam miti animo hostium suorum maledicta ,

1. *Incumbentes*. Id est , acclinatos ,
 prope commorantes , assidentes : cf.
 supra cap. IX , consol. ad Marc. 2.
 Proprie tentorium dicitur incum-
 bere ad aliud , i. e. adjacere. Exem-
 pla quæ laudat J. M. *Heusinger* ,
 Emendat. e Virg. Ecl. VIII , vs. 16.
 Ovid. Metam. lib. VI , vs. 335 , al.
 huc non pertinent.

2. *Incumbentes regio tabernaculo*
 tenemus cum omnibus veteribus.
 Pincian. dederat : *excubantes* , quod
 et Lipsius probavit. Mox *palla* recte
 se habet , codd. nonnullis adstipu-
 lantibus : alii *palam* , vel *pallum*.
 Palla est *μίτρα* , *πίπλος* , *παραπέτασμα* ,
 peplum , mitra , velum.

3. *Existimabant* ex vera Gronov.

emendatione. Antea : *qui de rege*
existimantes ap. Pincian. et Lip-
 sium. Casaubonus suasit ad Sueton.
ut de rege suo male existiment.
 Gronov. intelligit : id est , de rege
 suo male existimabant.

4. *Antigonus*. Rex Asiæ inter suc-
 cessores Alexandri , qui senex demum
 mansueto animo esse cœpit , pater
 Demetrii Poliorcetæ. Vid. Plutarch.
 tom. VIII (ed. Hutten.) , qui eadem
 de hoc Antigono narrat. Alias sæpe
 confunduntur perquam inepte Anti-
 goni : vid. de hoc Perizon. ad Ælian.
 Var. Hist. lib. II , cap. 20. Hunc An-
 tigonum Iuscum (*ἰτερόφθαλμον*) to-
 tius gentis principem bene vindicat
 J. M. Heus. ad Cic. de Off. II , 14 , 2.

quam civium tulit. Itaque quum in parvulo quodam castello Græci obsiderentur, et fiducia loci contemnentes hostem multa in deformitatem Antigoni jocarentur, et nunc staturam humilem, nunc collisum nasum deriderent: « Gaudeo, inquit, et aliquid boni spero, si in castris meis Silenum¹ habeo. » Quum hos dicaces fame domuisset, captis sic usus est, ut eos qui militiæ utiles erant, in cohortes describeret, cæteros præconi subiceret; id quoque se negavit facturum fuisse, nisi expediret his dominum habere, qui tam malam haberent linguam. Hujus nepos² fuit Alexander, qui lanceam in convivas suos torquebat, qui ex duobus amicis quos paulo ante retuli, alterum feræ objecit, alterum sibi. Ex his duobus tamen, qui leoni objectus est, vixit³.

XXIII. Non habuit hoc avitum ille vitium, ne paternum quidem⁴. Nam si qua alia in Philippo virtus, fuit et contumeliarum patientia, ingens instrumentum ad tutelam regni. Demochares⁵ ad illum, Parrhesiastes⁶ ob nimiam et procacem linguam appellatus, inter alios Atheniensium legatos venerat; audita benigne legatione,

1. *Silenum*. Bacchi comitem et silvestre numen quis ignorat? Ob deformitatem Sileni Socrates cum eo comparatur eodem fere modo, quo hic Antigonus, ap. Platon. tom. X, p. 256, a bip. (Volf. p. 101).

2. *Hujus nepos*. Nostrum hic errasse, manifestum est: Amyntas enim Alexandri avus fuit. Cæterum patet de Cliti cæde, et Lysimacho ad imparem cum feris in arena pugnam exposito sermonem esse.

3. *Ex his duobus..... vixit*. Hoc interpretamenti loco adjectum puto, ait *Ruhkopf*: friget enim vel maxime. Minime, sed æviorem etiam fera principem eleganter innuit.

XXIII. ARG. Al. exempl. mansuetudinis: Philippus, Alex. P. Augustus.

4. *Non habuit. ... quidem*. Hæc ironice in Alexandrum esse elata patet.

5. *Demochares*. Demosthenis nepos ex sorore: Cic. Orat. II, 23: secundum alios ejus ἀνίψιος s. ἀδελφιδούς: orator Athen. qui et historiam sui temporis persecutus est: ob dicacitatem Thersites vocatus, qui ex Homeri Iliade satis superque notus est ut dicacissimus et turpissimus omnium Græcorum ad Trojam. Plura dant Hesych. et Suid.

6. *Parrhesiastes*. Græca vox a παρρησία, *libertas in dicendo*, quasi a παρὰ πρόσω, intempestive obloquor.

Philippus, « Dicite, inquit, mihi, facere quid possum, quod sit Atheniensibus gratum? » Excepit Demochares:
 2 « Te, inquit, suspendere. » Indignatio circumstantium ad tam inhumanum responsum exorta est: quos Philippus conticescere jussit, et Thersitam illum salvum incolumemque dimittere. « At vos, inquit, cæteri legati, nuntiate Atheniensibus, multo superbiore esse, qui
 3 ista dicunt, quam qui impune dicta audiunt. » Multa et Divus Augustus digna memoria fecit, dixitque, ex quibus appareat illi iram non imperasse. ¹ Timagenes, historiarum scriptor, quædam in ipsum, quædam in uxorem ejus ², et in totam domum dixerat, nec perdidit dicta ³: magis enim circumfertur, et in ore hominum est temeraria urbanitas. Sæpe illum Cæsar monuit, ut moderatius lingua uteretur; perseveranti domo sua interdixit. Postea Timagenes in contubernio Pollionis Asinii ⁴ consenuit, ac tota civitate direptus est ⁵. Nul-
 4 lum illi limen præclusa Cæsaribus domus abstulit. ⁶Historias

1. *Timagenes*. Græcus natione, clarus historicus in antiquitate. Testimonia attulerunt Rubenius et Lipsius ad nostrum locum: imprimis e Contr. xxxiv Senecæ patris, quæ Nostrum narrationem confirmant. Plutarch. tom. VII, pag. 218, 219, Hutten. idem affert. Plura dat Fabric. Bibl. Gr. III, 53. Harles.

2. *Uxorem ejus*. Liviam hanc percelebrem, quæ tanta et tam felici calliditate principale matrimonium, principalem fiduciam sibi conciliavit, et, res mira apud Antiquos, non minus senescenti marito imperavit, quam hodiernis in aulis imperare solent feminae.

3. *Nec perdidit dicta*. Nec frustra linguæ ea dieteria sparserat quæ vel non exaudiret otiantium urbana

malignitas vel mox non recordaretur.

4. *Pollionis Asinii*. Pollio Asinius, philosophus stoicus, orator, poeta idemque historicus, cujus et Epp. ad Ciceronem X, Epp. ad Div. 31, 32, 33, exstant. Libertatem hic strenue tuitus est. Tacit. Annal. III, 75, ib. Intpp. Horat. II, Od. 1. Amicus fuit Timogenis.

5. *Direptus* omnium MSS. lectio: Erasmus dedit: *dilectus*; alii *delectus*, *directus*; *direptus* est περιπόδατος, ap. Lucian. II, p. 70. Bip. ubi Hemsterhus; cujus amicitia enixe quaeritur. Cf. de Brev. vit. c. 7. Item Martial, lib. VII, Epigr. LXXV.

6. *Historias*. Cæteras tamen historias ejus ad hoc usque temporis conservatas docet Quintil. lib. X, cap. 1, et Ammian. lib. XVI, cap. 9.

postea quas scripserat, recitavit, et combussit, et libros acta Cæsaris Augusti continentes in ignem posuit. Inimicitias gessit cum Cæsare; nemo amicitiam ejus extimuit, nemo quasi fulgure ictum¹ refugit: fuit qui præberet tam alte² cadenti sinum³. Tulit hoc, ut dixi, Cæsar patienter, ne eo quidem motus, quod laudibus suis rebusque gestis manus attulerat⁴. Nunquam cum hospite inimici sui questus est: hoc duntaxat Pollioni Asinio dixit, *θηριότροφεῖς*⁵. Paranti deinde excusationem⁵ obstitit; « Et, fruere, inquit, mi Pollio, fruere! » Et quum Pollio diceret: « Si jubes, Cæsar, statim illi domo mea interdico »; « Hoc me, inquit, putas facturum, quum ego vos in gratiam reduxerim? » Fuerat enim aliquando Timageni Pollio iratus, nec ullam aliam habuerat causam desinendi, quam quod Cæsar cœperat⁶.

XXIV. Dicat itaque quisque sibi, quoties lacescitur: Numquid potentior sum Philippo? illi tamen impune maledictum est. Numquid in domo mea plus possum, quam toto orbe terrarum Divus Augustus potuit? ille tamen contentus fuit, a conviciatore suo secedere. Quid est, quare ego servi mei clarius⁷ responsum, et contumaciorem vultum, et non pervenientem usque ad me

1. *Fulgure ictum*, bona lectio; *fulguritum* Lipsius prætulit: alii *fulguris ictum*.

2. *Tam alte*. Hoc est, tam palam simul et tam graviter, ita ut circum resonaret late cadentis strepitus.

3. *Sinum*. His omnibus a τῷ *nemo amicitiam*..... patet Senecam tacite publicam servitutem quæ Claudii et Neronis temporibus fuit, indicare; sed nec tam irridere servientium humiles animos quam imperantium arrogantiam et fastus, quippe qui in causa erant, cur romanis animis tam

fœda derepente humilitas obrepsisset.

4. *Manus attulerat*. Id est, eas quasi interfecerat, combustis historiis.

5. *θηριότροφεῖς*. Bestiam nutris.

6. *Fuerat*..... *cœperat*. Quum antea Timagenem amasset, desiit amicitiam, quoniam Cæsar eum amare cœperat. Alias Noster τὸ *desinere* adhibet pro *iræ finem imponere*: quem usum hic reliquit oppositi scilicet causa.

XXIV. ARG. His exemplis ad iracundiam compescendam utendum est.

7. *Clarius*. Alii *clatius, durius*,

- murmurationem, flagellis et compedibus expiem? quis sum, cujus aures lædi nefas sit? Ignoverunt multi hostibus: ego non ignoscam pigris, negligentibus, ¹garrulis? Puerum ætas excuset, fœminam sexus, extraneum libertas ², domesticum familiaritas. Nunc primum offendit? cogitemus quamdiu placuerit. Sæpe et alias offendit? feramus quod diu tulimus. Amicus est? fecit quod noluit.
- 3 Inimicus? fecit quod debuit. Prudentiori cedamus: stultiori remittamus; pro quocunque illud respondeamus nobis: sapientissimos quoque viros multa delinquere, neminem esse tam circumspectum, cujus non diligentia aliquando sibi ipsi excidat, neminem tam maturum, cujus non gravitatem in aliquod fervidius factum casus impingat, neminem tam timidum offensarum ³ qui non in illas, dum vitat, incidat.
- 1 XXV. Quomodo homini pusillo solatium in malis fuit, etiam magnorum virorum titubare fortunam, et æquiore animo filium in angulo ⁴ flevit, qui vidit acerba funera etiam ex regia duci: sic animo æquiore feret ab aliquo lædi, ab aliquo contemni, cuicumque venit in mentem, nullam esse tantam potentiam, in quam non incurrat injuria. Quod si etiam prudentissimi peccant, cujus non error bonam causam habet? Respiciamus, quoties ado-

hilarius, liberius. Clarius Gronov. recte prætulit coll. I, 16. de Benef. VII, 28; inprimis infra 35, 2, Ep. XLVII, init.

1. *Garrulis.* Hoc est, iis qui hostes nec sunt, nec unquam fuere, et te per negligentiam, pigritiam, loquacitatemve te læserunt.

2. *Libertas.* Quam sibi libertatem extranei esse credunt, quum extraneos alloquuntur. Quod a familiaritate distinguendum, quæ quum libertas

est lenis ac grata in dicendo, amicorum erga amicos est.

3. *Timidum offensarum.* Passive, non active. Quasi diceretur: Qui timet ne alios ipse lædat; non: Qui timet ne lædatur.

XXV. ARG. Quum et potentes læcessantur et prudentissimi peccent, injuria: ferendæ sunt. Certè magni hoc signum animi est.

4. *In angulo.* Pro: in casula, in spatio domus aut agri perexiguo.

lescentia nostra in officio parum diligens fuerit, in sermone parum modesta ¹, in vino parum temperans. Si iratus est, demus illi spatium, quo dispicere, quid fecerit, possit: se ipse castigabit. Denique dabit ² pœnas; non est quod cum illo paria faciamus. Illud non venit in dubium, quin se exemerit turbæ, et altius steterit ³, quisquis despexit lacescentes: proprium est magnitudinis veræ, non se sentire percussus. Sic immanis fera ad latratum canum lenta respexit: sic irritus ingenti scopulo fluctus assultat. Qui non irascitur, inconcussus injuria perstitit; qui irascitur, motus est. At ille quem ⁴ modo altiorem omni incommodo posui, tenet quodam amplexu summum bonum ⁴; nec homini tantum, sed ipsi fortunæ respondet: Omnia licet facias, minor es, quam ut serenitatem meam obducas ⁵. Vetat hoc ratio, cui vitam regendam dedi; plus mihi nocitura est ira, quam injuria. Quidni plus? illius modus certus est: ista quousque me latura sit, incertum est.

XXVI. « Non possum, inquis, pati: grave est, injuriam sustinere. » Mentiris; quis enim injuriam non potest ferre, qui potest iram? Adjice nunc, quod id agis, ut et iram feras, et injuriam. Quare fers ægri rabiem, et phrenetici verba? puerorum protervas manus? nempe quia videntur nescire, quid faciant. Quid interest, quo

1. *Parum modesta.* Non, parum verecunda et casta; sed, parum temperata, nimium libera ac petulans.

2. *Denique dabit.* dedi ex edition. *Erasm.* Habent al. *debeat, debet.* Cf. infra, cap. 40, 1.

3. *Altius steterit.* Altiore in tractu habitaverit quam vulgus et insultantium turba.

4. *Tenet quodam amplexu summum bonum.* Id est, quatenus tran-

quillitate fruitur, ideoque sapientiam illam stoicam consecutus est.

5. *Serenitatem meam obducas.* Serenitati meæ nubes obtendas. Forsan respexit ad celeberrimi Cynici vocem qui Alexandro sciscitanti quid a se peteret, « Removearis, inquit, a meo sole ».

XXVI. ARG. Nec obijciendum est, injuriam ferri non posse. Imprudentes enim injurias inferunt; et pœna

quisque vitio fiat imprudens? imprudentia par in omni-
 2 bus patrociniū est. « Quid ergo? inquis, impune illi
 erit? » Puta, te velle: tamen non erit. Maxima est
 enim factæ injuriæ pœna, fecisse; nec quisquam gra-
 vius afficitur, quam qui ad supplicium pœnitentiæ tra-
 ditur. Denique ad conditionem rerum humanarum respi-
 ciendum est, ut omnium accidentium æqui judices
 simus¹: iniquus autem est, qui commune vitium² singulis
 3 objecit. Non est Æthiopsis inter suos insignitus³ color;
 nec rufus crinis³ et coactus in nodum apud Germanos.
 Utrumque decet⁴. Nihil in uno judicabis notabile aut fœ-
 dum, quod genti suæ publicum est. At ista quæ retuli,
 unius regionis atque anguli⁵ consuetudo defendit; vide
 nunc quanto in his justior venia sit, quæ per totum ge-
 4 nus humanum vulgata sunt. Omnes inconsulti et impro-
 vidi sumus, omnes incerti, queruli, ambitiosi. Quid le-
 nioribus verbis ulcus publicum abscondo? omnes mali
 sumus. Quidquid itaque in alio reprehenditur, id unus-
 quisque in suo sinu inveniet. Quid illius pallorem, illius
 maciem notas? pestilentia est⁶. Placidiores itaque invi-
 cem simus; mali inter malos vivimus. Una res nos facere

necessario et quasi sua sponte, eum sequetur qui injuriam fecerit.

1. *Omnium ... judices simus.* Omnia juste æstimemus quæ forte fortuna accidunt, et rerum humanarum naturæ maxime congrua sunt.

2. *Insignitus.* I. e. infamis.

3. *Rufus crinis.* De raso crine Germanorum, ad Rhenum inprimis incolentium, vide Tacit. de Mor. Germ. cap. 4. Cf. et Nostri Ep. ultimam.

4. *Utrumque decet.* Erasm. et alii. At Gruterus e librorum varietate fecit: *apud Germanos virum dedecet*; nulla interpunctione facta post Ger-

manos. Nostra lectio bonum sensum promit et huic loco necessarium et loquendi modo conciso, quo Seneca utitur, congrue expressum.

5. *Anguli.* Ut modo in cap. 25 vidimus; *angulus* hoc in loco spatium designat perangustum. Sic Horatius, lib. II, Od. 6, str. 4: « Ille terrarum mihi præter omnes Angulus ridet. »

6. *Quid illius pallorem....est.* Hoc malum commune nobis omnibus est: nec ii magis sunt culpandi, qui ob luem aliquam communem, si quis inciderit, pallent, quam omnes homines, quum mali sint.

potest quietos , mutæ facilitatis conventio. Ille mihi jam nocuit ; ego illi nondum : sed jam aliquem fortasse læsisti ; sed lædes ¹.

XXVII. Noli æstimare hanc horam , aut hunc diem ; totum inspice mentis tuæ habitum ; etiamsi nihil mali fecisti , potes facere. Quanto satius est , sanari injuriam , quam ulcisci ! Multum temporis ultio absunit : multis se injuriis objicit , dum una dolet. Diutius irascimur omnes , quam lædimur ; quanto melius est , abire ² in diversum , nec vitia vitis componere ! Num quis satis constare sibi videatur , si mulam calcibus repetat , et canem morsu ? « Ista , inquis , peccare se nesciunt. » Primum , quam ² iniquus est , apud quem , hominem esse ³ , ad impetrandam veniam nocet ! Deinde , si cætera animalia iræ tuæ subducit , quod consilio carent ; eo loco tibi sit , quisquis consilio caret. Quid enim refert , an alia mutis dissimilia habeat , si hoc , quod in omni peccato muta defendit , simile habet , caliginem mentis ? Peccavit : hoc ³ enim primum , hoc enim extremum ⁴ . Non est quod illi credas , etiamsi dixit : Iterum non faciam. Et iste peccabit , et in istum alius , et tota vita inter errores volutabitur. Mansuete immansueta tractanda sunt. Quod in luctu dici solet , efficacissime et in ira dicetur : Utrum aliquando desines , an nunquam ? Si aliquando , quanto satius est iram relinquere , quam ab ira relinqui ? Sin

1. Sed. Opponitur τὸ sed lædes , non τὸ sed jam , etc. at τὸ ego illi nondum ; quasi esset : Sed aliquem aut jam læsisti , aut mox læsurus es.

XXVII. ARG. Accedit. quod jacturam temporis magnam facimus ultioni indulgentes , et rationem sanam deserimus , immemores imprudentiæ , quæ omnes injurias creat.

2. Abire in diversum. Opposita ,

id est , recta , et sana via incedere.

3. Hominem esse. Ideoque errori obnoxium esse. Mox subducit quod ; i. e. minor ira fit , si cogites , consilio injurias faciendi carent.

4. Hoc enim primum , hoc enim extremum. Alii : Hoc est primum , hoc erit extremum ? probat Lipsius , ratione non addita. Vulgata bonum seusum dat et Seneca non indigna est.

semper hæc cogitatio durabit, vides quam impacatam tibi denunties vitam : qualis enim erit semper tumentis ?

1. XXVIII. Adjice nunc, quod nisi bene te ipse succenderis¹, et subinde causas, quibus stimuleris, renoveris², sua sponte ira discedet, et vires illi dies³ subtrahet: quanto satius est a te illam vinci, quam a se ! Huic irascersis, deinde illi ; servis, deinde libertis ; parentibus, deinde liberis ; notis, deinde ignotis. Ubique enim causæ supersunt, nisi deprecator animus⁴ accessit. Hinc te illo furor rapiet, illinc alio ; et novis subinde irritamentis
2 orientibus, continuabitur rabies⁵. Age infelix, et quando amabis ? O quam bonum tempus in re mala perdis ! Quanto nunc satius erat, amicos parare, inimicos mitigare, Republicam administrare, transferre in res domesticas operam, quam circumspicere, quid alicui possis facere mali, quod aut dignitati ejus, aut patrimonio, aut corpori vulnus infligas ! quum id tibi contingere sine certamine ac periculo non possit, etiamsi cum
3 inferiore concurses. Vincitum licet accipias, et ad arbitrium tuum omni patientiæ⁶ expositum : sæpe nimia vis cædentis aut articulum loco movit, aut nervum⁸ in his,

XXVIII. ARG. Igitur humanitate utaris.

1. *Succenderis*. I. e. iram auxeris.

2. *Causas.... renoveris*. Hoc est, causas novas tibi finxeris, quibus evanescens jam et elanguescens ira exsuscitetur et crescat.

3. *Dies*. Tempus.

4. *Deprecator animus*. Ratio iram sedans.

5. *Continuabitur rabies*. Ab ira in iram usque et usque desilies ut continuus jam fiat tuis ille furor.

6. *Patientiæ*. Id est, omnisupplicio quod pati possibile est, omni injuriæ.

7. *Nimia vis cædentis*, etc. Dum vehementius properantiusque plagas incutis, aut ex articulis unum aliquem e loco suo dimovebis, aut dentem rumpes. Vid. not sq.

8. *Nervum*. Dentibus scilicet : namque dentem qua gingivæ implantatur infixusque sedet, nervus quidam interior pererrat ; cui quidem, dum dens vivit, sensus inest, exciso dente abest ; ita ut vivat nervus, sed hebescat, neque jam causa sensationum sit ; at crediderunt Veteres aut credere visi sunt, extirpato dente, statim et nervum extirpari.

quos fregerat, dentibus fixit. Multos iracundia mancos, multos debiles fecit, etiam ubi patientiæ est nacta materiam. Adjice nunc, quod nihil tam imbecille natum est, ut sine elidentis periculo pereat: imbecillos valentissimis alias dolor, alias casus exæquat. Quid, quod pleraque 4 eorum, propter quæ irascimur, offendunt nos magis, quam lædunt? multum autem interest, utrum aliquis voluntati meæ obstet¹, an desit²; eripiat, an non det. Atqui in æquo ponimus, utrum aliquis auferat³, an neget: utrum spem nostram præcidat, an differat: utrum contra nos faciat, an pro se; amore alterius, an odio nostri. Quidam vero non tantum justas causas standi contra nos, 5 sed etiam honestas habent. Alius patrem tuetur⁴, alius fratrem, alius patrum, alius amicum; his tamen non ignoscimus, id facientibus: quod nisi facerent, improbaremus; immo, quod est incredibile, sæpe de facto bene existimamus, de faciente male.

XXIX. At mehercules vir magnus ac justus, fortis- 1 simum quemque ex hostibus suis, et pro libertate ac salute patriæ pertinacissimum suspicit, et talem sibi civem, talem militem contingere⁵ optat. Turpe est, odisse quem 2 laudes: quanto vero turpius, ob id aliquem odisse, propter quod misericordia⁶ dignus est, si captivus⁷ in

1. *Obstet.* Voluntate certa lædendi.

2. *Desit.* Negligentia, qua offendimur.

3. *Utrum aliquis auferat.... odio nostri.* Porro hæc inter magna differentia est; et is vere ira nostra, si quando irascendum est, dignus existimandus qui aufert et rursus habendi spem præcidit, qui nos contra odioque nostri injuriam facit.

4. *Alius patrem..... tuetur,* etc. Offendimur, etiamsi alias factum et

auctorem laudamus, modo ad nos nihil hæc attineant.

XXIX. ARG. Et ante iram iudicium adhibeas.

5. *Contingere.* Fortuna secundari dari.

6. *Misericordia.* Ob imprudentiam, qua nos offendit.

7. *Si captivus....* Interpunctionem mutavi. Antea erat punctum post *dignus est*; nec *si captivus.....* opus habebat, quo referretur. Inciso

servitutem subito depressus reliquias libertatis tenet, nec ad sordida ac laboriosa ¹ ministeria agilis occurrit; si ex otio piger ² equum vehiculumque domini cursu non exæquat; si inter quotidianas vigilias fessum somnus oppressit; si rusticum laborem recusat, aut non fortiter obit, a servitute urbana et feriata ³ translatus ad durum
 3 opus! Distinguamus, utrum aliquis non possit, an nolit: multos absolvemus, si cœperimus ante judicare, quam irasci. Nunc autem primum impetum sequimur: deinde quamvis vana nos concitaverint, perseveramus, ne videamur cœpisse sine causa, et quod iniquissimum est, pertinaciores nos facit iniquitas iræ. Retinemus enim illam, et augemus ⁴; quasi argumentum sit juste ira-
 4 scentis, graviter irasci. Quanto melius est, initia ipsa perspicere, quam levia sint, quam innoxia ⁵! Quod accidere vides in animalibus mutis, idem in homine deprehendes: frivolis turbamur, et inanibus.

1 XXX. Taurum color rubicundus ⁶ excitat, ad umbram ⁷ aspis exsurgit, ursos leonesque mappa ⁸ proritat.

post est posito, ibique sine protaseos constituto, incipit apodosis, *Si...* Sic et J. M. Heusing. suasisse nunc video. Antea nullus sensus aderat.

1. *Sordida ac laboriosa.* Hæc ministeria statim explicat.

2. *Ex otio piger.* Quum antea in libertate homo nobilis fuisset.

3. *Servitute... feriata.* Ea mancipatorum conditio designatur in qua vacatio a laboribus sæpe indicitur.

4. *Et augemus.* Hoc est, et ob id dolentes quod vanis duntaxat frivolisque de causis dolentes, alias iterumque iterumque accersimus, aut accersere tentamus, ita ut quæ levis in principio erat in immensum augeatur.

5. *Innoxia.* Parum fortunis nostris, delectamentis, votis nocentia.

XXX. ARG. Nam frivola et inania, iuprimis frustratio spei, iram nostram sæpe excitant.

6. *Color rubicundus.* Id est, vestis rubra in circis Romæ tauro obtenta, ut hoc artificio exardesceret. Ovid. Met. XII, 102: «Haud secus exarsit, quam circo taurus aperto, quum sua terribili petit irritamina cornu Pæniceas vestes, elusaque vulnera sentit.» Plutarch. T. VII, pag. 426. Cir. de Divin. II, 16. Hodieque apud Hispanos hoc artificium in pugnis tauro-rum solemnibus usurpari constat Martial. de Specta. XIX et XX.

7. *Umbram.* Intell. panno factam. lib. II, cap. 12.

8. *Mappa.* Candicans mota et reciprocata eum irritat.

Omnia quæ natura fera ac rabida sunt, consternantur ad vana ¹. Idem inquietis et stolidis ingeniis evenit: rerum suspitione feriuntur; adeo quidem, ut interdum injurias vocent modica beneficia, in quibus frequentissima, certe acerbissima iracundiæ materia est. Carissimis enim irascimur, quod minora nobis præstiterint, quam mente concepimus, quam quæ alii tulerint ²; quum utriusque rei paratum remedium sit. Magis alteri indulsit? nostra nos sine comparatione delectent ³; nunquam erit felix, quem torquebit felicior. Minus habeo quam speravi? sed fortasse plus speravi, quam debui. Hæc pars maxime metuenda est; hinc perniciosissima iræ nascuntur, et sanctissima quæque invasuræ. Divum ³ Julium plures amici confecerunt, quam inimici, quorum non expleverat spes inexplebiles. Voluit quidem ille: neque enim quisquam liberalius victoria usus est, ex qua nihil sibi vindicavit, nisi dispensandi potestatem: sed quemadmodum sufficere tam improbis desideriis posset, quum tantum omnes concupiscerent, quantum poterat unus? Vidit itaque strictis circa sellam suam gladiis commilitones suos, Cimbrum Tullium ⁴ acerrimum paulo

1. *Vana*. Bona lectio. Alii *ima* et *yma*: unde, cui *vana* displicet, hic colligat licet *inania*. Lipsius hic dubius est, et *Minima* em. At Noster jam lib. II, c. 12. 1, dixerat: « Vanis enim vana terrori sunt; » unde colligo, vulgatam bene se habere.

2. *Quam quæ alii tulerint*. Tò *quæ* delendum censet Gronov. cf. ad I, 12, II, 26; in quibus locis vir doctissimus pronomen quoque eliminaturus erat. Sed non opus est.

3. *Nostra nos..... delectent*. Illa amemus quæ habemus, bona, dignitates, et voluptatis instrumenta,

I.

ad illos non respectantes quibus altiora et ampliora fors indulsit.

4. *Tullium*. De diversa hujus nominis scriptura cf. si tanti est, Ernest. Ind. Hist. ad Cic. qui Tillium per *i*, et Oudendorp. ad Cæsar. B. G. III, 42, qui Tullium per *u* scribendum censet. Vulgatum tuemur. — *Cimbrum Tullium*. Cimber Tullius Jul. Cæsarem potissimum cecidit. Bithyniam provinciam a Cæsare adhuc vivo acceperat, eoque interfecto clam in eam abiit. Ernest. Ind. Hist. Hic L. Cimb. Tullius plura sperasse a Cæsare videtur, quam acce-

ante suarum partium defensorem, aliosque¹ post Pompeium demum Pompeianos.

1. XXXI. Hæc res² sua in reges arma³ convertit, fidissimosque eo compulit, ut de morte eorum cogitarent, pro quibus et ante quos mori votum habuerant⁴. Nulli ad aliena respicienti sua placent. Inde Diis quoque irascimur, quod aliquis nos antecedit, oblitus quantum hominum retro sit, et paucis invidentes⁵ quantum sequatur a tergo ingentis invidiæ. Tanta tamen importunitas hominum est, ut quamvis multum acceperint, injuriæ loco sit, plus accipere potuisse. Dedit mihi⁶ præturam⁷ sed consulatum speraveram. Dedit duodecim fasces⁷ sed non fecit ordinarium consulem. A me numerari voluit annum⁸ sed deest mihi ad sacerdotium⁹. Cooptatus in

piisset, ideoque iratus Cæsaris percussoribus se adjunxerat.

1. *Aliosque*. Ironice adjectum est. XXXI. A.B.G. Continuat hæc.

2. *Hæc res*. Id est, frustratio spei.

3. *Sua..... arma*. Id est, propria, subditorum.

4. *Votum habuerant*. Ne hic votum pro solempni sacramento positum putes, quod imperii initio cives imperatori præstare solent, sed pro votis quæ adulatoribus ad Deos aut nuncupant aut nuncupare sese fingunt. Et forsitan de uno tunc cogitavit e Cæii Cæsaris aulicis, qui, quum ille ægrotaret, pro principis incolumitate vitam ipse suam pactus erat, pollicitus fore ut sese in amphitheatro feris objiceret: et sane sospes imperator, quum adulantis artificium intellexisset, eum compulit ut promissis suis stare, pugnaretque in arena contra feras.

5. *Invidentes*. Dedit cum Gronov. quod codd. præstabant: id est, qui paucos ante se habent, quibus invi-

deant. *Ingentis invidiæ: rigentis em.* Gron. Fortasse placeat: *urgentis*.

6. *Dedit mihi*. Sabaudienda vox aliqua est, ut *populus*, vel *Cæsar*, vel *favor*, aliave id genus.

7. *Dedit duodecim fasces..... consulem*. Hic mos in Republica inauditus inde ab Augusti dominatione obtinuit, ut quum ordinarii, tum suffecti consules simul essent: e quibus isti ea tantum re insignitiores fuere, quod initio anni dignitatem iniissent, ideoque ex eorum consulatione annorum supputatio in fastis institueretur. Loc. class. est ap. Dion. Cass. (et ipsum consulem) XLIII, XLVI, ad ann. U. C. 709. Consulatum autem hi consules per aliquot menses, sæpe et tantum per aliquot dies gessere.

8. *A me numerari voluit ann.* Id est, ordinarium cons. me fecit.

9. *Sacerdotium*. Cumulus honorum erat, et quasi clausula: et in omnia sacerdotum collegia simul cooptari licebat.

collegium¹ sum? sed cur in unum? Consummavit² dignitatem meam? sed patrimonio nihil contulit. Ea dedit³ mihi quæ debebat alicui dare : de suo nihil protulit. Age potius gratias pro his quæ accepisti ; reliqua expecta , et nondum plenum te esse³ gaude. Inter voluptates est, superesse quod speres. Omnes vicisti? primum te esse in animo amici tui lætare : multi te vincunt? considera , quanto antecedas plures quam sequaris.

XXXII. Quod sit in te maximum vitium , quæris? falsas rationes conficis⁴ : data⁵ magno æstimas , accepta parvo. Aliud in alio⁶ nos deterreat : quibusdam timeamus irasci , quibusdam vereamur , quibusdam fastidiamus. Magnam rem sine dubio fecerimus , si servulum infelicem in ergastulum miserimus! Quid properamus verberare statim , crura protinus frangere? non peribit potestas ista , si differetur⁷. Sine id tempus veniat , quo ipsi jubeamus⁸ : nunc ex imperio iræ⁹ loquimur : quum illa abierit , tunc videbimus , quanti sit ista lis¹⁰ æstimanda : in hoc enim præcipue fallimur ; ad fertum venimus , ad capitalia supplicia , et vinculis , carcere , fame vindicamus rem castigandam flagris¹¹ levioribus.

1. *Collegium*. Sacerdotum qui , ut nostri hodie , in societates dividebantur , et *Fratres* vocabantur. Sic erant sacerdotes Augustales , etc.

2. *Consummavit*. E loco humili provexit et ad summa exaltavit.

3. *Plenum te esse*. Omnia te jam ita adeptum esse , ut nihil amplius tibi optandum sperandumque sit.

XXXII. ARG. Differas , et sume magnum animum , potissimum circa pecuniam.

4. *Falsas rationes conficis*. H. e. gallic. *faire un faux calcul*.

5. *Data*. Quæ dantur , eo temporis articulo quo dantur.

6. *Aliud in alio*, etc. Etiam si sunt , quæ te offendant , idcirco tamen non statim irascaris , ne fallaris.

7. *Si differetur*. Pro : Si istius potestatis usum aliud in tempus distuleris.

8. *Ipsi jubeamus*. I. e. ratione jubente , *ipsi* , αὐτοὶ , imperitantes , non jussi.

9. *Ex imperio iræ*. Imperante ira.

10. *Ista lis*. Qua pœna sit dignus. Vid. supra ad II , 27.

11. *Levioribus* pro *levissimis* ; pro superlativo comparativus. Nam parum concinne diceretur vinculis , fame , capitali supplicio leviora flagra ;

2 « Quomodo, inquis, nos jubes intueri, quam omnia,
 » per quæ lædi videmur, exigua, misera, puerilia
 » sint? » Ego vero nihil magis suaserim, quam sumere
 ingentem animum¹, et hæc propter quæ litigamus, dis-
 currimus, anhelamus, videre quam humilia et abjecta
 3 respicienda. Circa pecuniam plurimum vociferationis est:
 hæc fora defatigat, patres liberosque committit², venena
 miscet, gladios tam percussoribus quam legionibus³ tra-
 dit; hæc est sanguine nostro delibuta; propter hanc
 uxorum maritorumque noctes strepunt litibus⁴, et tri-
 bunalia magistratum premit turba, reges sæviunt ra-
 piuntque, et civitates longo sæculorum labore constructas
 evertunt, ut aurum argentumque in cinere urbium
 scrutentur.

1 XXXIII. Libet intueri fiscos in angulo jacentes. Hi
 sunt, propter quos oculi clamore exprimuntur⁵, fre-
 mitu judiciorum basilicæ⁶ resonant, evocati⁷ ex longin-
 quis regionibus iudices sedent, judicaturi, utrius justior
 avaritia sit. Quid si, ne propter⁸ fiscum quidem, sed

quam harum rerum nulla flagrum sit.

1. *Sumere ingentem animum.* Hoc est induere altiores spiritus et in magnarum et excelsarum rerum cogitationes sese utcunque protrudere.

2. *Committit.* In jurgia rixasque demittit.

3. *Percussoribus..... legionibus.* Adspice Annæi perpetuam argutiam qui, ubi gladium nominavit, duplex statim hominum genus distinguit qui gladio utuntur, hi palam et nobili animo, hi scelesti et clanculum.

4. *Noctes strepunt litibus.* Pro: *Ædes*, per noctem etiam et per genialis tori dulcissimos amplexus, strepere solent litibus.

XXXIII. ARG. Causa iræ, avaritia.

5. *Propter quos oculi clamore exprimuntur.* Alii longius abeunt: *propter quos venæ clamore tumescunt*: variationis causa appicta et postea in textum invecta putem.

6. *Basilicæ.* *Ædificia magna et ampla cum porticibus in vicinia fori, judiciis et mercatorum congregationibus apta.* Ernesti Clav. Cic.

7. *Evocati.* Equites ex provinciis ad judicia exercenda Romæ, novis tamen civibus non admissis. Plin. H. N. XXXIII, 7. Ernesti Exc. XIV ad Sueton. Monuit Muret. narrasse Plutarch. rem a Græc. primum institutam.

8. *Quid si, ne propter.* etc. De

pugnum æris, aut imputatum¹ a servo denarium, senex sine hærede moriturus stomacho² dirumpitur? Quid si propter usuram haud millesimam³, valetudinarius sœnerator distortis pedibus, et manibus ad comparandum non relictis⁴, clamat, ac per vadimonia asses suos in ipsis morbi accessionibus vindicat? Si totam mihi ex omnibus metallis, quæ quum maxime deprimimus⁵, pecuniam proferas, si in medium projicias quidquid thesauri tegunt, avaritia iterum sub terras referente quæ male⁶ egresserat; omnem istam congeriem dignam non putem, quæ frontem viri boni contrahat. Quanto risu prosequenda sunt, quæ nobis lacrimas educunt?

summa parvula hic sermonem esse, contextus docet. Accipiam ego de parte vix millesima. At vide infra notam 3.

1. *Imputatum*. Id est, in rationes collatum. A servo reposit, quod in rem domini erogaverat. Bene sic explicat Gronovius. Pincianus vero et Lipsius *amputatum*, i. e. recisum per fraudem et surreptum: at nullo loco, quo vim vocis monstrarent, addito. *Imputare esse assignare*, docet Noster, III, 42, 3.

2. *Stomacho*. Id est, ira.

3. *Millesimam*. Id est, exiguam, quam verebatur iste avarus ne perderet. Alioquin centesimæ, ternæ, et quaternæ centesimæ (partes sortis) in usu erant, ita ut singuli, tres, quatuor asses in mensem solverentur pro centenis, etc. (i. e. 12, 36, 48, *pour cent*, ut dicimus, in annum). Quæ ratio h. l. haudquaquam valet. Si locus sanus est, debitor sœneratori isti, podagra et chiragra laboranti, maxima usuræ, quæ cum anatocismo (*l'intérêt de l'intérêt*) sorti adjecta fuisset, parte soluta, exiguam partem, quæ hic millesima vocatur,

solveret, necesse fuisse videtur.

4. *Ad comparandum non relictis*. Omnes libri dant. Pincianus excogitaverat, *computandum modo*: Lipsio defendente; riale. Nam vulgata sensum optimum exhibet. Quamvis sœnerator ipse comparere non potest in iudicio, *per vadimonia* tamen, i. e. per vades, sibi asses suos vindicat, in ipsis morbi (podagræ et chiragræ) accessionibus. Morbus autem pedes et manus tantopere contraxerat, ut comparere non posset: itaque per sponsores, quibus rem commiserat, causam egit in iudicio. s. præsentiam suam per sponsores certo die promisit.

5. *Deprimimus*. Id est, cuniculos agendo, fodiendo tractamus (Hirt. B. G. VIII, 40, « fossæ depressæ occurrunt; » VIII, 9, « imperat... fossam duplicem deprimi. » Cicer. Verr. V, 27). Erasm. al. Lipsius vero, Gron. Bipont. *depromimus*: male; quum hic *metalla* (Nat. Quæst. V, 17), i. e. montes, in quibus aurum argentumque foditur, commemorantur.

6. *Male*. Non sceleste, sed inauspicate, et repugnantibus diis.

- 1 XXXIV. Cedo nunc perseguere cætera, cibos, portiones, horumque causa paratam ambitionem¹, munditias², verba, contumelias, et motus corporum parum honorificos³, et suspiciones, et contumacia jumenta, et pigra mancipia, interpretationes malignas vocis alienæ: quibus efficitur, ut inter injurias naturæ numeretur sermo homini datus. Crede mihi, levia sunt, propter quæ non leviter excandescimus, qualia quæ pueros in rixam et jurgium concitant. Nihil ex his, quæ tam tristes agimus, serius est, nihil magnum. Inde, inquam, vobis ira et insania est, quod exigua magno æstimatis. Auferre hic mihi hæreditatem voluit: hic me diu spe suprema captatum⁴ criminatus est: hic scortum meum concupivit. Quod vinculum amoris esse debebat, seditionis atque odii causa est, idem velle.
- 1 XXXV. Iter angustum rixas transeuntium concitat: diffusa et late patens via ne populos quidem⁵ collidit.

XXXIV. ARG. Cæteræ iræ causæ.

1. *Horumque causa paratam ambitionem.* Codd. mirifice variant: al. *ortumque causæ paratam ambitionem*; al. *ortum aram ambitionem*; *ortumque causa, per iram ambit*; *horumque tam paratam ambitionem.* Hinc conj. Lipsius: *horumque causa iratam ambitionem.* vel *horumque causa sæpe iratam.* Rubenius: *parata in ambitionem.* Gronovius: *horumque cura paratam ambitionem.* Nihil muto in hac diversitate et vulgatam lectionem teneo. Fortasse erat: *hortum, pravam ambitionem.* Mox: *immunditias* aberratio libr. et vit. oper. Parag. 2: post *levia sunt* incisum posui.

2. *Munditias.* Hoc est, elegantiarum suppellectilem omnem, et quod pretiosissimi temporis immensum

spatium in ornando corpore elegantuli vulgo consumunt.

3. *Motus corporum parum honorificos.* Quibus alter alteri injuriam facit, exempli causa gestus et incensus imitatione.

4. *Hic me diu spe suprema captatum.* A Rudolfo Agricola est. Ad hæreditatem referunt Lipsius, Ruben. Gronov. ut hæredipeta criminationibus apud orbem ea sit spoliatus: in quo vereor, ne insit tautologia. Quidni spe suprema de dignitate suprema, quam in eo erat ut adipisceretur, sed criminationibus apud principem omitteret (conf. cap. 31, 2), exponamus? Vulgatum itaque defendam.

XXXV. ARG. Pergit, ut causas iræ, in nobis ipsis sitas, detegat.

5. *Ne populos quidem collidit.* Ne

Ista quæ appetitis, quia exigua sunt, nec possunt ad alterum, nisi alteri erepta, transferri¹: eadem affectantibus pugnam et jurgia excitant. Respondisse tibi servum indignaris, libertumque,² et uxorem, et clientem: deinde idem de republica libertatem sublatam quereris, quam domi sustulisti. Rursus si tacuit interrogatus, contumaciam vocas. Et loquatur, et taceat, et rideat! coram domino? inquis; immo coram patrefamilias. Quid clamas? quid vociferaris? quid flagella media cœna petis, quod servi loquuntur, quod non eodem loco turba concionis³ est, et silentium solitudinis? In hoc habes aures, ut non nisi modulata cantuum et mollia⁴, et ex dulci tracta compositaque accipiant? Et risum audias oportet, et fletum; et blanditias, et lites; et prospera, et tristia; et hominum voces, et fremitus animalium latratuque. Quid miser expavescis ad clamorem servi, ad tinnitum æris, ad januæ impulsus? quum tam delicatus fueris, tonitrua audienda sunt. Hoc quod de auribus dictum est, transfer ad oculos, qui non minus fastidio laborant, si male instituti sunt: macula offenduntur et

immensorum quidem agminum, si gens tota in unum e sedibus suis conglobata ambulaverit, confusio et collisio est.

1. *Nec possunt.... transferri.* Nec feruntur simpliciter possidentis in manus, sed transferuntur; h. e. ab illius palatio, penu, cervice in hujus ædes, arcam, caput, subinde devolant, neque in orbe universo quisquam ditatur quin aliquis spoliatus exstiterit.

2. *Respondisse tibi s. indignaris libertumque*: e codd. ap. Bipont. *liberumque* nullo sensu; de re conf. supra cap. 24, 1.

3. *Turba concionis.* Id est, ami-

corum congregatorum multitudo et tumultus. *Solitudinis* vero, quod mox sequitur, ad servos referas.

4. *Non nisi modulata cantuum et mollia.* Ap. Lipsium, Gronovium et Bipontinos socios: *ut nisi modulata tantum et mollia*, in qua lectione *non nisi..... tantum* molestiam creat: exspectas autem: *non nisi*, quod ex Erasmo ed. reduxi, *non tantum* in *cantuum* levi mutatione reflexo. Neutris plural. uti interdum solent, imprimis Noster, loco substantivorum. Ad symphonias mensarum (de quibus Petronius et ipse Noster, Ep. II) h. l. alludi, neque per se obscurum videri potest et bene a Lipsio monitum est.

sordibus, et argento parum splendido, et stanno¹ non
 4 ad solem perlucete. Hi nempe oculi, qui non ferunt
 nisi varium² ac recenti cura nitens³ marmor, qui men-
 sam nisi crebris distinctam⁴ venis, qui nolunt domi nisi
 auro pretiosa calcare: æquissimo animo foris et scabras
 lutosasque semitas spectant, et majorem partem occur-
 rentium squalidam, parietes insularum⁵ exesos, ruino-
 sos, inæquales.

1 XXXVI. Quid ergo aliud est quod illos in publico
 non offendat, domi moveat, quam opinio illic æqua et
 patiens, domi morosa et querula? Omnes sensus perdu-
 cendi sunt ad firmitatem: natura patientes sunt, si ani-
 mus illos destinat⁶ corrumpere, qui quotidie ad rationem
 2 reddendam vocandus est. Faciebat hoc Sextius⁷, ut con-
 summato die, quum se ad nocturnam quietem recepisset,
 interrogaret animum suum: Quod hodie malum tuum
 sanasti? cui vitio obstitisti? qua parte melior es? Desi-
 net ira et erit moderatior, quæ sciet sibi quotidie ad

1. *Stanno*. Lipsii iudicium sequor. Antea, *stagnio*: sensu incongruo; sermo enim est de instrumentis luxuriæ domesticis. De luxu hic memorato cf. de Benef VII, 9. Meierotto, II, 98, sqq.

2. *Varium*. Hoc est, maculis variis distinctum et colore multiplici, quod Græcis *ποικίλον* nuncupatur, et Nostratibus a *marmore* (nam marmoris potissimum ea *ποικιλότης* est) *marbré*.

3. *Recenti cura nitens*. Recenter curatus et a servis tersus: non recentis cælaturæ auxilio figuris ornatus.

4. *Venis*. Ex *vinis* in codd. fecit Erasmus scite: *venis*. Antea: *navis*. Conf. Plin. Nat. Hist. XIII, 15. — *Distinctam venis*. Tales olim apud Romanos mensæ placere. Quam ob

causam citreas mensas potissimum in deliciis lautiores homines habuerunt.

5. *Insularum*. Id est, ædium vulgarium, a pluribus familiis habitatarum, quarumque parietes cum aliis ædibus non erant conjuncti: oppositæ sunt domus. Ernesti Clav. Cic.

XXXVI. A. G. Quotidie itaque in te inquiras.

6. *Destinat. Desinat*. Vulg. lect. quam Lipsius adstipulantibus aliquot codd. mutavit in *desit*, quum e docto et veteri sermone sit petitum Nostro tamen non familiaris est hæc locutio. Mox occurrit: *desinet ira*.

7. *Sextius*. Conf. ad II, 36. Hanc eandem rationem secutus est auctor aureorum carminum apud Brunk. Gnostic. pag. 103, 40, sq. Μπδ' ὕπνον μαλακοῖσιν ἐπ' ὄμμασι προσεῖξα-

judicem esse veniendum. Quid ergo pulchrius hac consuetudine excutiendi totum diem? qualis ille somnus post recognitionem sui sequitur? quam tranquillus, altus ac liber, quum aut laudatus est animus, aut¹ admonitus, et speculator sui censorque secretus cognoscit de moribus suis? Utor hac potestate, et quotidie apud me causam dico: quum sublatum e conspectu lumen est², et conticuit uxor moris jam mei conscia³, totum diem mecum⁴ scrutor, facta ac dicta mea remetior. Nihil mihi ipse abscondo, nihil transco. Quare enim quidquam ex erroribus meis timeam, quum possim dicere: Vide ne istud amplius facias, nunc tibi ignosco⁵. In illa disputatione pugnacius locutus es: noli postea congrredi cum imperitis; nolunt discere, qui nunquam didicerunt. Illum liberius admonuisti, quam debebas; itaque non emendasti, sed offendisti: de cætero vide, non tantum, an verum sit quod dicis, sed an ille cui dicitur, veri patiens sit.

XXXVII. Admoneri bonus gaudet: pessimus quisque correctorem asperrime patitur. In convivio quorumdam te sales et in dolorem tuum jacta verba tetigerunt? vi-

σθαι, Πρὶν τῶν ἡμερῶν ἔργων τρίς ἴσατον ἐπιλεῖν· Πῶ παρὶθην; Τί δ' ἔραξα; Τί μοι δέον οὐκ ἐτελείσθη; etc.

1. *Laudatus aut admonitus.* Quum sibi ipse, post sui contemplationem accuratam, aut laudes jure suo tribuit, aut delicta culpasque objicit.

2. *Sublatum e conspectu lumen est.* Ultimam horam innuit qua vigilare homo potest.

3. *Conticuit..... conscia.* Fingit in toro conjugali sapientem acquiescere, et conjugem cum viro de multis loqui. Tamen desinit mariti morem edocta, et tacet.

4. *Totum diem mecum.* Bona lectio.

I. q. antea de Sextio dixerat, nunc de se dicit: interrogat animum suum. *Meum* tamen reponere vult Gronov. ex aliquot codd. ut sincerius pariter et elegantius. Non assentior viro doctissimo, *meum diem* explicanti: omnia mea acta dici; sed non advertit, inferre se tautologiam.

5. *Vide ne..... ignosco.* Hoc est: Hac conditione ego tibi delictum condono, ut id statuas dehinc evitandum, caveasque perpetuum ne idem unquam admittas. *Vide* autem est *cave*.

XXXVII. ARG. Præsume animo multa esse patienda.

tare vulgares convictus memento : solutior est post vinum licentia, quia ne sobriis quidem pudor est. Iratum vidisti amicum tuum ostiario causidici alicujus, aut divitis¹, quod intrantem submoverat : et ipse pro illo iratus extremo mancipio fuisti. Irasceris ergo catenario² cani? et hic quum multum latravit, objecto cibo mansuescit; recede longius, et ride. Nunc iste aliquem se³ putat, quod custodit⁴ litigatorum turba limen obsessum : nunc ille qui intra jacet⁵, felix fortunatusque est, et beati hominis judicat ac potentis indicium⁶, difficilem⁷ januam; nescit durissimum esse ostium carceris. Præsume animo, multa esse tibi patienda. Num quis se hieme algere miratur? num quis in mari nauseare, in via concuti? Fortis est animus, ad quæ præparatus venit. Minus honorato

1. *Iratum vidisti amicum tuum ostiario causidici alicujus, aut divitis.* Locus corruptus est. In codd. *causidici alicujus, aut vidisti*; alii *vidisti*; alii *judisci*, nullo sensu. Hunc fecit Muretus : *aut divitis* : Rubenius *judicis* : Gronov. *jurisconsulti*. Mureti conjectura, quamvis non primaria, præferri tamen debet, meo quidem judicio, cæteris. Nomen tamen fuisse videtur, quod beatum ac potentem hominem significaret, ut statim sequentia docent. Cæterum P. Fabrum, qui duo ista vocabula prorsus delenda censebat, non audiendum esse, contextus quemque docebit. Fortasse fuit : *aulici*.

2. *Irasceris..... cani?* Lipsius parum abest, quin de servo janitore intelligat, quoniam veteri more in catena fuerint. At quidni proprie intelligamus, equidem non video. Nemo enim unus dubitat, quin canes religati pro foribus fuerint. Exemplum exstat talis canis apud Sueton.

Vitell. cap. 16 : Petron. cap. 72 : « Ad januam venimus, ubi canis catenarius tanto nos tumultu excepit, etc. » *Causidici*. Qui h. l. memorantur, locum Oratorum tenere sub Cæsariis parum honorifice; lucri enim unius amore causas egerunt, ideoque non sine contemptu vocantur. Tac. de Orat. I, 18. Quint. XII, 1.

3. *Aliquem se putat.* Multum sibi et ingenii et magnitudinis credere, magno æstimare sese. Sic gallic. *Se croire quelque chose.*

4. *Custodit.* Pro : *servat, tenet.*

5. *Intra jacet.* In interiore domo et altis sub penetralibus, in lectulo aut longa cathedra super tomentum laconicum et inter pulvinaria haud sedet, at molliter, ac flexa cervice jacet.

6. *Judicat..... indicium.* Ponderat, pretioque justo æstimat.

7. *Difficilem januam.* Quæ ægre et divitibus tantum viris aut insignem civitate obtinentibus locum aperitur — quæ ante quam pateat, diu expectandum est.

loco positus, irasci cœpisti convivatori, vocatori¹, ipsi qui tibi præferebatur. Demens, quid interest, quam lecti premas partem? honestiorem te aut turpiorem potest facere pulvinus? Non æquis quemdam oculis vidisti, quia de ingenio tuo male locutus est. Recipis hanc legem? ergo te Ennius², quo non delectaris, odisset? et Hortensius similtates tibi indiceret? et Cicero, si derideres carmina ejus, inimicus esset?

XXXVIII. Vis tu æquo animo pati candidatus suffragia³? Contumeliam⁴ tibi fecit aliquis: numquid majorem quam Diogeni⁵, philosopho Stoico? cui de ira quum maxime disserenti, adolescens protervus inspuit: tulit hoc ille leniter ac sapienter. « Non quidem, inquit, irascor; » sed dubito tamen, an irasci oporteat. » Cato noster melius: cui quum causam agenti, in frontem mediam,

1. *Vocatori*. Vocator, apud Romanos opulentiores, ille servorum appellabatur qui domini nomine ad epulas convivatores invitabat.

2. *Ennius*. Poeta Rudiis e Calabria nat. a. U. C. 514–583, cujus Annales de Bellis Romanorum aliaque poemata non magis in honore erant inde ab ævo Augusteo (Horat. Epp. II, 1, 50, sqq. ubi vid. Intpp.) quam orationes *Q. Hortensii* (nat. a. U. C. 639–703. Cic. Brut. 88. ib. VVescl.) atque ejus æqualis et æmuli *M. Tull. Ciceronis* carmina. Juvenal. X, 122. Quintil. XI, 1; ubi cf. Intpp. Male tamen spretos Tullii versus nemo non judicabit qui eos attente legerit, excepto hoc: « O fortunatam natam! etc. » et ab injusto contemptu vindicavit nostr. *Voltaire*.

XXXVIII. ARG. Majora tibi mala contingere possent.

3. *Vis tu..... suffragia*. Lipsius emendans, *Non vis tu*, doctissime a

Gronov. repulsus est, monente, *vis tu*, idem significare, quod: *visne tu, non vis?* Exempla apud eum vide; res enim nunc notior est, quam ut in ea explicanda moremur.

4. *Contumeliam*. In ambienda dignitate, ideoque in suffragiis et judiciis de te ferendis.

5. *Diogeni..... Stoico*. Cui cognomen Babylonii est, etsi Seleucia ad Tigrim sit oriundus. Fuit discipulus Chrysippi et plura scripsit. Cum Carneade Academico, et Critolao Peripatetico ab Atheniensibus Romam missus, ut mulctam ob urbem Oropum direptam iis impositam a Romanis deprecarentur, a. U. C. 598 (Pausan. VII, XI). Apposite observat Pet. Baylius (Dictionn. hist. et crit. *Diogène*, pag. 297, tom. II, 8, edit. 1740), nostro loco adducto: « Il lui échappa une parole qui ne s'ajustait point parfaitement avec » la doctrine de sa secte. Il devait

quantum poterat attracta pingui saliva, inspisset Lentulus¹, ille patrum nostrorum memoria factiosus et impotens, abstersit faciem, et, « Affirmabo, inquit, omnibus, Lentule, falli eos, qui te negant os habere. »

1. XXXIX. Contigit jam nobis, Novate, bene componere animum, si aut non sentit iracundiam, aut superior est. Videamus quomodo alienam iram leniamus: nec enim sani esse tantum volumus, sed sanare. Primam iram non audebimus oratione mulcere, surda est et amens: dabimus illi spatium; remedia in² remissionibus prosunt; nec oculos tumentes tentabimus³, vim rigentem⁴ movendo incitaturi, nec cætera vitia, dum fervent.
2. Initia morborum quies curat. « Quantulum, inquis, prodest remedium tuum, si sua sponte desinentem iram placat? » Primum, ut citius desinat, efficit: deinde custodiet, ne recidat: ipsum quoque impetum, quem non audet lenire, fallit. Removebit omnia ultionis instrumenta⁵: simulabit iram, ut tamquam adjutor, et doloris comes plus auctoritatis in consiliis habeat; moras

» être assuré, en qualité de Stoïque, » qu'il ne devait point se mettre en » colère. » Fabric. Biblioth. Græc. Tom. III, pag. 560. ed. Harl.

1. *Lentulus*. Non M. Cornel. Lentulum Clodianum hic intelligam cum Lipsio (fuit is consul a. U. C. 681: cf. Freinshem. Suppl. Liv. XCVI, 1; Sallust. fragm. ap. Aul. Gell. Noct. Att. XVIII, 4): sed P. Cornel. Lentulum Suram, consulem a. U. C. 682, a censoribus ob infamiam vitæ motum e senatu; prætorem a. U. C. 690, M. Tull. Cicerone consule, et mox in carcere, ut participem conspirationis Catiliniaræ, strangulatum. Hinc *factiosus* et *impotens* (improbus) audit. Vid. Ernesti Ind. hist. ad Cic. *Os habere*: jocose. Omnes quidem

contendunt, te esse sine ore et fronte (i. e. impudentissimum): at ego pervincam te certe non sine ore esse, e quo mihi inspuisti.

XXXIX. ARG. De lenienda ira aliena. Cf. cap. V.

2. *In remissionibus*. Iis temporum articulis quibus incipiunt mala paulatim molliri et in melius mox resolvendasuæ acrimoniarum aliquid perdere.

3. *Tentabimus*. Id est, movebimus ad videndum ideoque curandum malum.

4. *Vim rigentem*. Id est, nervos, morbositate rigentes, nec cæteros morbos, qui sunt in accessionibus.

5. *Ultionis instrumenta*. Hæc scilicet quibus instruit manus ultio et ad reprecendas pœnas sese accingit.

et dum majorem quærit pœnam, præsentem dif-
 omni arte requiem furori dabit. Si vehementior
 ut pudorem illi cui non resistat, incutiet, aut me-
 infirmior; sermones inferet, vel gratos, vel novos,
 iditate cognoscendi avocabit¹. Medicum² aiunt,
 regis filiam curare deberet, nec sine ferro posset,
 mentem mammam leniter³ fovet, scalpellum spon-
 tum induxisse. Repugnasset puella remedio palam
 : eadem, quia non exspectavit, dolorem tulit.

Quædam non nisi decepta sanantur. Alteri dices :
 ne inimicis iracundia tua voluptati sit : » Alteri :
 ne magnitudo animi tui, creditumque apud ple-
 ue robur, cadat. » Indignor mehercule, et non
 dolendi modum, sed tempus exspectandum est :
 cœnas. Serva istud in animo tuo; quum potueris,
 mora reddes. Castigare vero irascentem, et ultro
 ire ei⁴, incitare est. Varie aggredieris, blandeque :
 te tanta persona eris, ut possis iram comminuere;
 dmodum fecit Divus Augustus, quum cœnaret
 Vedium Pollionem⁵. Fregerat unus ex servis ejus

ocabit. Alio trahet et ab ul-
 pidine ad nova et plane dif-
 transire jubebit.

dicum. Int. chirurgum, ut
 uimur, qui scalpellum in-
 , admoverit.

niter. In Gronov. et Bipont.
 n vitio : leviter.

ARG. Fallas iratum.

ultro obviam ire ei : vulgata
 bono sensu : noli castigare
 nec statim ei resistere, et vi-
 cendo avocare. Optimi libri
 nostram tuentur lectionem.
 m et ipsam a bonis libris ob-
 sinceram et unice veram ju-
 onov. et ultro obirasci : i. e.

irata objurgatione iram velle sedare.
 Non assentior. Non enim iram, sed
 austeram eamque manifestam repre-
 hensionem et castigationem con-
 textus hic requirit. Itaque neque Gru-
 tero, neque Lipsio irascar, quod ille
 non verbulo probaret, nec hic me-
 minisset. Equidem obirasci ad felices
 librariorum lapsus ego pertinere
 putem.

5. Vedium Pollionem : a Pinciano
 restituit. ex Dione ac Plinio : vid. not.
 Antea : Atedium P. ut in Erasm. ed.
 — Vedius Pollio. Unus ex ditissimis
 et luxuriosissimis equitibus romanis
 suæ ætatis, quum antea libertus
 fuisset; amicus Augusti, quem,

crystallinum : rapi eum Vedius jussit , nec vulgari quidem periturum morte : murænis ¹ obijci jubebatur , quas ingentes in piscina continebat. Quis non hoc illum putaret luxuriæ causa facere ? sævitia erat. Evasit e manibus puer , et confugit ad Cæsaris pedes , nihil aliud petiturus , quam ut aliter periret , nec esca fieret. Motus est novitate crudelitatis Cæsar ; et illum quidem mitti ² , crystallina autem omnia coram se frangi jussit , complerique ³ piscinam. Fuit Cæsari sic castigandus amicus : bene usus est viribus suis. E convivio rapi homines imperas ⁴ , et novi generis pœnis lancinari ? si calix tuus fractus est , viscera hominis distrahentur ⁵ ? tantum tibi placebis , ut ibi aliquem duci jubeas , ubi Cæsar est ?

XLI. Si cui tantum potentiæ est , ut iram ex superiori loco aggredi possit , male tractet : at talem ⁶ dun-

quum a. U. C. 739 moreretur , hæredem ex plurima parte reliquit , in qua et villa Pausilypum inter Neapolin et Puteolos fortasse cum piscina erat. Cf. Dio Cass. LIV, 23 , qui et hæc ipsam rem retulit , non tamen sine reprehensione Augusti ; more suo sæpe subabsurdo. Et Plin. Nat. Hist. IX , 39 , confirmat Vedii Polliionis crudelitatem.

1. *Murænis*. Murænas helenas ait : circa Sardiniam Indiamque orientalem frequentes hæ anguillæ marinæ , inque deliciis habitæ apud Romanos. Quædam hæc in rem collegit Meierotto , II , pag. 179 , sqq.

2. *Mitti*. Id est , dimitti , pœna liberari ; et Dione referente.

3. *Complerique*. Id est , dejici jussit fragmenta hæc in piscinam. Lipsius proprie intelligit de piscina , terra alioque aggere complenda.

4. *Imperas*. Codex Lipsii : *viperas* , unde Lipsius fecit : *viperis* , vel ad

viperas : collato de Clement. I , 18 , de ipso hoc Vedio : « Servos , qui se aliquid offenderant , in vivarium , quid aliud , quam serpentibus obijci jubebat ? » Vulgatam tamen sinceram puto ; ingeniosum vero librar. lapsam esse judico.

5. *Viscera hominis distrahentur*. Eodem vocabulo usus est Plin. l. I : « Quia in alio genere (ferarum) totum pariter hominem *distrahi* , spectari non poterat. »

XLI. ARG. Virtutis semper cupidi , animo nostro pacem , atque æquabilitatem demus. Incipit hoc capite conclusio totius commentationis de Ira.

6. *Si cui tantum potentiæ est , ut iram ex superiori loco aggredi possit , male tractet : at talem....* Hanc lectionem distincte scriptam invenit Rubenius in codice Bruxell. quam veram puto : cf. Gruter. Antea *Sic instandum potentiæ*. At omittit ed. Gronov. et Bipont.

qualem modo retuli, feram, immanem, san-
 lam, quæ jam insanabilis est, nisi majus aliquid
 it. Pacem demus¹ animo, quam dabit præce-
 salutarium assidua meditatio, actusque rerum
 et intenta mens ad unius honesti cupiditatem.
 entiaë satis fiat: nil in famam laboremus: sequatur
 da, dum bene merentes². « At vulgus animosa³
 tur, et audaces in honore sunt: placidi pro iner-
 habentur. » Primo forsitan adspectu, sed simul
 xalitas³ vitæ fidem facit, non segnitiem illam
 esse, sed pacem, veneratur idem illos populus
 e. Nihil ergo habet in se utile teter ille et hosti-
 ctus; at omnia e contrario mala, ferrum, ignes:
 calcato, cædibus inquinavit manus, membra li-
 m dispersit. Nihil vacuum reliquit a scelere, non
 memor, non infamiae metuens; inemendabilis,
 ex ira in odium occalluit⁴.

I. Careamus hoc malo, purgemusque mentem, et
 emus radicitus eâ vitia, quæ quamvis tenuia un-
 que exierint⁵, renascentur; et iram non tempe-
 sed ex toto removeamus: quod enim malæ rei

demus. Antepacem quæ-
 cisse hic putat Lipsius. Non
 Incipit enim hic conclusio
 mamentationis. Mox me-
 psius dedit e codice suo;
erearis.

uatur..... merentes. Taceant
 posterius; immo minus bene
 r, dum bene fecerimus.

ulac æqualitas. J. M. Heu-
 elet τὸ ac, p. 236 Emendat.
 ro simul pro simul ac pa-
 iliare est: occurrit tamen
 . 1 (bis). Laudat vir doctus
 nunc satis nota Gronov. ad

Liv. lib. VI, cap. 1, 6. Burmann. ad
 Quintil. Declam. lib. V, cap. 15.

4. *Ex ira in odium occalluit.* Nec
 jam ira duntaxat incensus, at odii
 flammis omnibus exæstuans, asper
 et durus maxime est.

XLII. ARG. Mortalitatæ nostræ me-
 mores simus. Præclara, quanquam
 brevis commentatio sententiæ Solonis
 ac Philemonis Comici (ap. Brunk.
 Gnostic. p. 195, cap. V inserendæ).
 Ἄνθρωπος ὄν, τοῦτ' ἴσθι, καὶ μέμνησ'
 αἰ: hoc et seq. cap.

5. *Exierint.* E. codd. dedit Lipsius.
 Antea, *hæserint.*

temperamentum est ? poterimus autem , adnitamur modo.

- 2 Nec ulla res magis proderit , quam cogitatio mortalitatis ; sibi quisque , ut alteri , dicat : « Quid juvat , tanquam in æternum genitos , iras indicere , et brevissimam ætatem dissipare ? Quid juvat , dies quos in voluptatibus honestam impendere licet , in dolorem alicujus tormentumque transferre ? » Non capiunt res ¹ istæ
- 3 jacturam , nec tempus vacat perdere. Quid ruimus in pugnam ? quid certamina nobis arcessimus ? quid imbecillitatis oblitus , ingentia odia suscipimus , et ad frangendum fragiles consurgimus ? Jam istas inimicitias , quas implacabili gerimus animo , febris aut aliud malum corporis vetabit geri : jam par ² acerrimum media ³ mors dirimet. Quid tumultuamur , et vitam seditiosi conturbamus ? Stat super caput fatum , et pereuntes ⁴ dies imputat , propiusque ac propius accedit. Istud tempus , quod alienæ destinatus morti , fortasse circa ⁵ tuam est.

- 1 XLIII. Quin potius vitam brevem colligis , placidamque et tibi et cæteris præstas ? Quin potius amabilem te , dum vivis , omnibus ; desiderabilem , quum excesseris , reddis ? Et quid illum , nimis ex alto tecum ⁶ agentem ,

1. *Non capiunt res istæ.* Bona lectio , i. e. *humane*. Lipsius e codd. restitutum ixit *res angustæ* , post Pincian. qui *res gestæ* in quibusdam exemplaribus invenit , bene repressus a Gronov.

2. *Par acerrimum.* E gladiatoriiis præliis mutuatus est auctor hanc vocem ; nam gladiatores semper duo componebantur.

3. *Media mors.* Id est , mors , quæ intervenit. Lipsius emend. *media Parca* ; quoniam ejus cod. habebat : *media pars*.

4. *Pereuntes.* Qui nobis imprudentibus effluunt , quos perdimus

vanis rebus et frivolis impendentes.

5. *Circa* , e codd. reduxit Lipsius. Antea : *citra* , sensu parum congruo. *Gataker* ad Antonin. pag. 132 , 52 , legendum censet , *haud citra* ; ratione , cur a Lipsio discedat , non allata.

XLIII. ARG. Conclusio operis luculenta et vehementia simul atque dulcedine temperata , quæ argumentorum mole omni ad vitandas similitates , vitandam iram cohortatur , ne cui jaceat cadaver nostrum invisum in tumultu.

6. *Nimis ex alto tecum agentem.* Id est , potentiozem.

destrahere cupis? Quid illum oblatrantem tibi, humilem quidem et contemptum, sed superioribus acidum ac molestum, exterrere viribus tuis tentas? Quid servo? quid domino? quid regi? quid clienti tuo irascaris? Sustine paullum¹; venit ecce mors quæ nos pares faciat. Ridere solemus inter matutina arenæ spectacula², tauri et ursi² pugnam inter se colligatorum: quos, quum alter alterum vexarit, suus confector³ exspectat. Idem facimus; aliquem nobiscum alligatum lacessimus: quum victo victorique finis, et quidem matutinus⁴, immineat. Quietus potius, pacatque, quantumcunque superest⁵, exigamus: nulli cadaver nostrum jaceat invisum. Sæpe rixam³ conclamatum in vicino incendium solvit⁶, et interventus feræ latronem viatoremque diducit. Colluctari cum minoribus malis non vacat, ubi metus major⁷ apparuit. Quid nobis cum dimicatione et insidiis? Numquid amplius isti, cui irascaris, quam mortem optas? etiam te quiescente morietur; perdis operam: facere vis, quod futurum est. « Nolo, inquis, utique occidere, sed ex-

1. *Sustine paullum*. Hoc est, tantisper exspecta. Vox satis usitata hisce temporibus. Martialis, lib. IX. Epig. IV, vs. 13: « Exspectes, et sustineas, Auguste, necesse est. »

2. *Matutina spectacula*. Certamina dabantur (cf. Ep. LXX) Romæ ferarum inter sese colligatarum, ut mutuo sese duntaxat vexarent. Conf. infr. Nostr. de Brevitate vit. cap. 13, ubi: « Primus Sulla leones in circo solutos dedit. »

3. *Suus confector*: confectores ferarum inter arenæ ministeria occurrunt, e. c. ap. Sueton. Aug. cap. 43, Ner. 12. Etiam nunc apud Hispanos in usu est, ut confectores ferarum in spectaculis, taurum, in rabiem veste

rubra adductum, interficiant: tali modo et Romani usi sunt in feram quæ superior discederet. — *Suus confector*. E codd. Erasm. et Lipsius. Antea: *sus confector*.

4. *Et quidem matutinus*. Lipsius e codd. *æque maturus* antea legebatur.

5. *Quantulumcunque superest*. Suppl. *vita*.

6. *Conclamatum..... solvit*. Sæpe qui rixabantur vehementer, dum audiunt e vicini loco conclamari ignem, si non inimicitias, at saltem rixam continuo obliviscuntur.

7. *Metus major*. Majoris mali pavor; unde sensus: Si quid majus de repente expavesendum videtur.

» silio, sed ignominia, sed damno afficere. » Magis ignosco ei, qui vulnus inimici, quam qui insulam¹ concupiscit; hic enim non tantum mali animi est, sed pusilli. Sive de ultimis suppliciis cogitas, sive de levioribus; quantulum est temporis, quo aut ille pœna sua torqueatur, aut tu malum gaudium ex aliena percipias?

5 Jam ipsum spiritum exspuimus², interim dum trahimus. Dum inter homines sumus, colamus humanitatem: non timori cuiquam, non periculo simus: detrimenta, injurias, convicia, vellicationes contemnamus, et magno animo brevia feramus incommoda. Dum respicimus, quod aiunt, versamusque nos, jam mortalitas aderit.

1. *Insulam* e codd. prætuli. Antea *punctiunculam*, e. c. ap. Erasm. Muretus dederat *pusulam*, quod et Lipsius probavit. Intendenti liquebit, *vulnus inimici* ad mortem, de qua paullo ante sermo erat, spectare, et *insulam*, quæ ut levius quid vulnere opponitur, ad exsilium, ignominiam: ideoque sermonem neque longinquum neque durum esse, quod tamen Lipsius censebat. — *Insulam*. Notum etiam adolescentulis est imperii temporibus solitos optimates

in insulis vel Interni vel *Ægæi* maris relegari. Juvenalis, Sat. I, 73: « Aude aliquid brevibus Gyaris et carcere dignum. » Tacit. Hist. lib. II: « Plenum exsiliis mare. » Et ipse Annæus in Corsica insula exsulaverat; quam ob causam ne mireris ad insulæ nomen hunc exhorrescere.

2. *Exspuimus..... trahimus*. Nostrum exspuimus, alienum extrahimus. Sensus ergo: Jam nos morti propiores advenimus, dum in mortem præcipientes alios impingimus.

LARISSIMI VIRI D. DIDEROT

TESTIMONIUM

AD SENECAE LIBROS

DE IRA.

aut connaître cette passion ; il faut la dompter en soi ; il l'éviter dans les autres. Quels en sont les symptômes ? Quelles sont ses définitions ? L'homme colère en est-il la seule cause ? Est-elle dans la nature ? Est-elle utile, même modérée ? Ajoute-t-elle la force ? Ajoute-t-elle au courage ? Y a-t-il des circonstances qui l'excusent, ou qui la justifient ? Marque-t-elle une ame faible, ou une ame forte ?

Ce traité est adressé à un homme très-doux, à Annæus Novatus, des frères de Sénèque, qui prit dans la suite le nom de Lucius Gallion.

On a pensé que l'instituteur l'avait écrit à l'usage de son élève ; mais on ne croit rien. Les leçons de sagesse qu'il y donne sont si générales, qu'à peine en distinguerait-on quelques-unes applicables aux souverains en particulier, et encore moins au prince sur lequel on lui avait confié l'éducation. Elles ont le caractère de la simplicité et le ton du Portique ; elles ne sentent en aucun endroit ni le faste de l'Empereur, ni le fond de la caverne du tigre.

Sénèque, en généralisant ses préceptes, s'était proposé de corriger Néron sans l'offenser, il aurait montré de la prudence et de la finesse ; mais cette circonspection se concilie mal avec la simplicité d'un Philosophe et la roideur d'un Stoïcien.

Sénèque est ici grand moraliste, excellent raisonneur, et de plus un très bon peintre sublime. Une réflexion qui se présente après la lecture de ce traité, c'est qu'il est parfait dans son genre, et que l'auteur a épuisé son sujet.

On y rencontre quelques opinions hasardées, ce sont des raisonnements outrés de la philosophie qu'il avait embrassée.

« La colère est une courte folie, un délire passager..... Les bêtes » sont dépourvues de colère ; » Et pourquoi de la colère, plutôt que de l'amour, de la haine, de la jalousie et des autres passions?.....
 « C'est que la colère ne naît que dans les êtres susceptibles de » raison..... » Dites de mémoire et de sentiment. Mais pourquoi les animaux en seraient-ils dénués? Je crains bien que, dans cet endroit et quelques autres, Sénèque n'ait donné des limites trop étroites aux qualités intellectuelles de l'animal.

« Les animaux sont privés des vertus et des vices de l'homme..... » Je n'en crois rien, pas plus que l'homme soit privé des vices et des vertus de l'animal ; il n'y a de différence réelle, que dans les vêtemens.

« La colère n'est pas conforme à la nature de l'homme..... » Je ne connais pas de passion plus conforme à la nature de l'homme. La colère est un effet de l'injure ; et la sagesse de la nature a placé le ressentiment dans le cœur de l'homme, pour suppléer au défaut de la loi. Il était important qu'il se vengeât lui-même au temps où il n'y avait aucun tribunal protecteur de ses droits. Sans la colère et le ressentiment, le faible était abandonné sans ressource à la tyrannie du fort, et la nature eût fait autour de quelques-uns de ses violens enfans une multitude innombrable d'esclaves.

« La vertu serait bien à plaindre, si la raison avait besoin du secours des vices !..... » C'est que les passions ne sont pas des vices ; selon l'usage qu'on en fait, ce sont ou des vices, ou des vertus. Les grandes passions anéantissent les fantaisies, qui naissent toutes de la frivolité et de l'ennui. Je ne conçois pas comment un être sensible peut agir sans passion. Le magistrat juge sans passion ; mais c'est par goût, ou par passion, qu'il est magistrat.

Quoi, Sénèque ! « Le sage n'entrera pas en colère, si l'on » égorge son père², si l'on enlève sa femme, si l'on viole sa fille » sous ses yeux?..... » — Non. Vous me demandez l'impossible, le nuisible peut-être. Il ne s'agit pas de se conduire ici en homme, c'est presque dire en indifférent, mais en père, en fils, en époux. Socrate est en colère, lorsqu'il dit à son esclave : Comme je te battrais, si je n'étais pas en colère !

1. Lib. I, cap. 10. — 2. Lib. I, cap. 12.

« Impossible que l'homme de bien n'entre pas en colère contre le méchant¹, disait Théophraste.....—Ainsi, lui répondit-il, on sera d'autant plus colère, qu'on sera meilleur.... » Vous trompez, répliquerais-je à Sénèque ; vous oubliez la maxime que vous avez faite vous-même de l'homme colère, l'homme qui se met en colère. Dites : Ainsi, l'indignation contre le méchant sera d'autant plus forte qu'on aimera davantage la vertu, et je serai de votre avis.

« L'indignation contre le méchant, la bienveillance pour l'homme de bien sont deux sortes d'enthousiasme également dignes d'éloge. Mais la multitude des méchants qui doit réprimer la colère de l'homme de bien..... » C'est, ce me semble, cette multitude qui doit l'irriter, si un pervers soit assis parmi des magistrats, qu'il y ait devant les autels un ministre scandaleux, à peine en serais-je content ; mais si la masse d'un sénat ou d'un clergé est corrompue, comment retiendrais-je mon indignation ?

« Pourquoi s'irriter contre celui qui se trompe..... ? » Le méchant trompe presque toujours dans son calcul, presque jamais dans son projet. Pour faire son bien, il n'ignore pas qu'il fait le mal. S'il n'était que fou, j'en aurais pitié. « S'il fallait se fâcher contre le méchant, on se mettrait souvent en colère contre soi-même..... » C'est ce qu'on fait, et pas aussi souvent qu'on le devrait. On condamne à mort un soldat pour être retourné du fourreau de son camarade². Ce soldat présentait la gorge au glaive, son camarade reparut. Ces deux hommes se tenant ensemble, ils furent reconduits, aux acclamations du camp, dans la tente, où l'un dit à l'autre : Toi, tu mourras, parce que tu as été condamné à mourir ; à l'autre : Toi, tu mourras, parce que tu as vu la condamnation de celui-là ; et au centurion : Toi, pour ne pas obéir..... A ce récit, dites-moi, que se passe-t-il en vous ? Est-ce que vous ne criez pas à ces trois malheureux : que faites-vous ? Quoi ! vous vous laissez égorger sans résistance ! Suivez-moi : élançons-nous tous les quatre sur cette bête, et qu'après il soit fait de nous tout ce que nous voudrons ; nous ne mourrons pas du moins sans être vengés. Je ne crains pas le bouillonnement de mon sang ; j'en conviens, c'est la

b. J., cap. 14. — 2. Lib. I, cap. 16.

passion qui m'emporte , et qui m'associe en ce moment aux trois soldats exécutés , il y a deux mille ans. Mais , si je suis fou , qui est-ce qui osera blâmer ma folie ?

Oui , j'ai dit à Lucain , délateur d'Acilia , sa mère : Je te hais , je te méprise ; je ne te lirai plus.... Et je ne m'en dédis pas. A chaque beau vers , à chaque sentiment vertueux , je verrais l'ombre d'Acilia s'élever entre son fils et moi ; et je croirais sans peine que le censeur n'est pas sujet à ces apparitions-là.

Ici , je fais cause commune avec trois soldats , et je ne suis pas le maître de sentir autrement. C'est que chacun a son caractère. Il est des hommes que le vice révolte trop fortement peut-être ; ils ne s'y feront jamais : toute leur vie , ils éprouveront une profonde indignation à l'aspect de l'injustice ; les malheurs publics ou particuliers leur feront verser des larmes ; ils s'affligeront douloureusement sur la vertu qui souffre ; ils seront délicieusement attendris sur la vertu récompensée. Que les événemens se passent à côté d'eux , ou qu'ils se soient passés , il y a deux mille ans , ils y sont également présens. Leur cœur , d'intelligence avec leur imagination , franchit la distance des tems et des lieux. Poètes tragiques , dites-moi , ne sont-ce pas là les spectateurs que vous désirez ? Ils sont pourtant bien ridicules.

La passion et la raison ne se contredisent pas toujours ; l'une commande quelquefois ce que l'autre approuve.

La raison est tranquille , ou furieuse.

La différence que Sénèque met entre la colère et la cruauté me paraît juste. L'homme colère est violent ; l'homme cruel est froid.

Mais si le spectacle de l'injustice excite la colère , Socrate ne rapportera jamais dans sa maison le visage avec lequel il en est sorti.... Tant mieux ; Socrate ne m'en paraîtra que plus vertueux.

« Il y a plus d'inconvénient à être craint qu'à être méprisé.... » Assurément ; cependant il vaut mieux inspirer de la crainte , que de s'exposer au mépris.

En parlant de certaines lois , Sénèque dit qu'elles ont été faites contre des hommes qu'on supposait ne devoir jamais exister..... Il me semble que c'est le contraire qu'il fallait dire. La loi serait absurde sans l'existence présumée d'un coupable , fût-ce d'un parricide , et d'un infracteur : j'ajoute et d'un infracteur ; car il

y a toujours deux délits commis à la fois : l'action proscrite par la loi , et l'infraction de la loi qui proscrit l'action.

Dans le chapitre où Sénèque examine cette pensée, *Qu'on me hâisse, pourvu qu'on me craigne* ; il s'écrie : « La crainte ! quelle » compensation à la haine ! Qu'on te hâisse ! eh bien, est-ce » pour qu'on t'approuve....? non.... Pour qu'on t'obéisse....? non..... » Pourquoi donc ? pour qu'on te craigne ! A ce prix , je ne vou- » drais pas même être aimé¹. »

Parmi les idées de Sénèque , je me plais encore plus à citer celles qui montrent la bonté de son ame, que celles qui montrent la beauté de son esprit , parce que je fais plus de cas de l'une de ces qualités que de l'autre ; parce que j'aimerais mieux avoir fait une belle action qu'une belle page ; parce que c'est la défense des Calas , et non la tragédie de *Mahomet* , que j'envierais à Voltaire. — Mais ce *Mahomet* est en même tems un ouvrage de génie et une bonne action. — J'en conviens. — Le génie est plus rare que la bienfaisance. — D'accord. — Il se trouva , en un jour , trois cents hommes qui se firent égorger pour la patrie , et parmi ces trois cents hommes , il n'y en avait pas un capable de faire un vers d'Euripide , ou de Sophocle. — Je n'en doute pas ; mais ils sauvèrent la patrie.

Tite-Live dit d'un Romain : « C'était plutôt une ame grande » que vertueuse..... » N'en croyez rien , répond Sénèque ; il faut être vertueux , ou renoncer à être grand².

O Sénèque , homme si bon , je suis fâché de la préférence que tu donnes au rôle cruel de Démocrite , qui se rit des malheureux humains , sur le rôle compatissant d'Héraclite , qui pleurait sur la folie de ses frères³.

Je ne crois pas qu'il y eut d'homme moins disposé par caractère à la philosophie stoïcienne que Sénèque ; doux , humain , bienfaisant , tendre , compatissant , il n'était stoïcien que par la tête : aussi , à tout moment , son cœur l'emporte-t-il hors de l'école de Zénon.

Il n'y a presque aucune condition dans la société , qui ne puisât dans Sénèque d'excellens préceptes de conduite. Il avait médité l'homme dans la retraite ; il l'avait vu en action dans le grand

1. Lib. I, cap. 16, ad finem. — 2. *Ibid.* — 3. Lib. II, cap. 10.

tourbillon du monde. Pères, et vous, instituteurs de la jeunesse, lisez et relisez le chapitre 21 du même livre.

Sénèque emploie souvent des moyens subtils ; mais les moyens simples et solides ne lui échappent pas.

« Avec votre égal, la vengeance est douteuse ; avec votre supérieur, c'est une folie ; avec votre inférieur, c'est une lâcheté. »

Le chapitre 30 du livre deuxième est très-beau.

Il dit, chapitre 31 : « Tous les hommes portent, au fond de » leurs ames, les mêmes sentimens que les rois ; ils voudraient » pouvoir tout contre les autres, et que les autres ne pussent rien » contre eux. »

Le beau recueil qu'on formerait des mots singuliers qu'il nous a conservés ! Tel est celui du courtisan à qui l'on demandait comment il était parvenu à une si longue vieillesse (et comment, pouvait-on ajouter, il avait conservé une aussi constante faveur), et qui répondit : *En recevant des outrages, et en en remerciant* ¹.

Prexaspe dit à Cambyse, assassin de son fils, dont il vient de percer le cœur d'une flèche : *Apollon lui-même n'aurait pas tiré plus juste.....* Harpage dit à son souverain, qui lui fait servir les têtes de ses enfans, dont il venait de lui faire manger les membres : *Tous les mets sont agréables à la table des rois.....* Et cette bassesse, mon philosophe, remplit votre ame de colère, votre bouche d'imprécations ! Je vous en loue ; mais vous avez oublié vos principes sur la colère. Lorsque vous vous écriez : Un père laisser le meurtrier de son fils sans une vengeance proportionnée à l'atrocité du crime !..... Vous sentez juste ; mais de stoïcien que vous étiez, vous vous êtes fait homme.

C'est, je crois, dans le *Traité de la Colère* qu'il parle du soliloque, la pratique habituelle de Sextius ². A la fin de la journée, retiré dans sa chambre à coucher, Sextius s'asseyait sur la sellette. Là, juge et criminel en même tems, il s'interrogeait et se répondait : De quel défaut t'es-tu corrigé aujourd'hui ? Quel penchant vicieux as-tu combattu ? En quoi vaux-tu mieux ? Le vice s'intimidera, quand il saura que tous les soirs il sera mis à la question. Est-il rien de plus louable, de plus utile que cette espèce d'inquisition ! Quel sommeil que celui qui succède à cette en-

1. Lib. II, cap. 33. — 2. Lib. III, cap. 36.

quête ! Qu'il est doux , tranquille , profond , lorsque l'ame a reçu des éloges , des réprimandes et des conseils ; lorsque , censeur de sa propre conduite , on a informé sans partialité contre soi ! « Voilà , dit Sénèque , une fonction de la magistrature , que je me » suis réservée : tous les jours je comparais à mon propre tri- » bunal , et j'y plaide pour et contre Sénèque ; je fais , de propos » délibéré et de gré , ce que des circonstances fâcheuses font faire » aux méchans et aux fous..... » Ah ! si j'y avais pensé ! Je n'ai su ce que je disais..... Il ne fallait pas en agir ainsi..... La belle occasion qui m'a échappé ! C'est à l'aide d'une longue expérience et de ces reproches réitérés , qu'on devient peu à peu meilleur , et quelquefois plus méchant ; car le méchant systématique a son soliloque comme l'homme de bien : l'un se reproche le mal qu'il a fait ; l'autre , le mal qu'il a manqué de faire.

« La nature nous a formés pour la vertu..... » C'est le préjugé d'un homme de bien qui a oublié ce qu'il a fait d'efforts et de sacrifices pour devenir vertueux. Combien de passions violentes et naturelles dans le franc sauvage ! Dans l'état policé , mille vicieux pour un sage. « Le chemin de la vertu n'est ni roide , ni » escarpé..... » Le chemin de la vertu est taillé dans un roc escarpé. Celui que de longs et pénibles travaux ont conduit à son sommet , s'y tient difficilement : après avoir long-tems gravi , il marche sur une planche étroite et élastique entre des précipices. Sénèque , c'est vous-même qui l'avez dit..... « Éprouver la colère est un » supplice..... » Mais l'étouffer est un tourment..... « Est-il donc si » difficile de se vaincre soi-même ?... » Très-difficile. Quoi de plus pénible , quoi de plus incommode à manier que les passions ? Ce sont vos propres termes. Sénèque montre la vertu facile aux méchans qu'il veut corriger , et facile aux bons qu'il veut encourager.

La raison , sans les passions , serait presque un roi sans sujets.

L. ANNÆI SENECAE
DE CLEMENTIA
AD NERONEM CÆSAREM.

LIBER I.

ARGUMENTUM LIBRI PRIMI.

I. Introitus laudes Neronis a Clementia continet per prosopopeiam, nec eas quidem falsas, ut deinceps videbimus. II. Ipsa quidem Clementia, ut nonnulli objiciunt, pessimum quemque sustinere potest; sed sæpe quoque tum innocentiae, tum virtuti, pro temporum conditione, succurrit, et malos interdum ad innocentiam revocat. Verumtamen modus in clementia exercenda tenendus est. III, IV. Transit ad materiae divisionem. Prima pars est introductionis loco, qua primus hic totus liber assumitur: secunda naturam clementiae habitumque demonstrat, secundo libro destinata: tertia vero, quae interiit, in ea versata est, quomodo ad hanc virtutem perducatur animus, eamque usu suam faciat. Ac primum clementiae utilitas docetur. Decet autem potissimum regem, quippe qui et se et populum felicitati hac virtute donare potest. Est ille caput Reip. subjecti vero membra corporis, quibus parcat et indulgeat. V. Quin est regibus necessaria in copia peccantium, et magno animo vel maxime digna. VI. Si nullus clementiae locus esset, e. c. in urbe magna, Romae, quanta solitudo et vastitas futura sit, semper severe puniendo! Peccata autem in naturam humanam cadunt, et usque ad extremum aevi delinquemus. VII, VIII. Deinde ad exemplum Deorum formare se debet princeps: nam et ipsi nobis parcent. Tum et ipsa regis dignitas et majestas poseunt, ut sit clemens, comparatus cum privatorum turba: negari quidem nequit, regis conditionem esse servitutem, sed servitutem magnitudinis, non posse fieri minorem. Omnia enim regum patent, et minima saevitia protrahitur. IX—XI. Sine hac clementia Augustus, inde a victoria Actiaca, nullam salutem securitatemque adeptus esset. Ignovit L. Cinnæ, quum lassa erat ejus crudelitas. XII. Revertitur hac occasione data ad Neronis laudes a clementia et innocentia. XIII, XIV. Opponuntur tyranni, qui per saevitiam odia, pericula, exitia sibi gignunt. XV, XVI. Bonus princeps e contrario similis est patri bono, et e lenitate crescit ejus auctoritas. Docet hoc Augustus. XVII—XIX. Jam quum multa imperandi genera sint, mite et clemens imperium optimum est, ut in animalibus mutis, ita potissimum in homine, qui maxima arte tractari debet. Medicum itaque bonum imitetur princeps. Haec moderatio ubique cum fructu adhibetur, et praevalet: gloria quoque major inde comparatur, qua rex cæteros antestare debet. Ipsa adeo natura clementiam adhibet et flagitat. Exemplo sint inprimis apes. Hac arte inexpugnabile munimentum, amor civium, regi comparatur. XX, XXI. Punire tamen debet princeps, aut se, aut alium vindicando. Se vindicet, si opus fuerit, donando temperandove, in his praesertim qui sint inferiores. Egregie hæc tractata sunt. XXII — XXIV. In aliis vindicandis aut emendet improbum, aut cæteros meliores reddat, aut securitatem praestet; sed raro. Paucitas enim pœnarum peccata minuit: crebrae vilescent et spernuntur. XXV. Crudelitas minime humana est et omni detestatione digna: mala atque exitia inde nascuntur.

L. ANNÆI SENECAE DE CLEMENTIA

LIBER PRIMUS.

CAP. I. SCRIBERE de Clementia, Nero Cæsar, institui, ut quodammodo speculi vice¹ fungerer, et te tibi ostenderem², perventurum ad voluptatem maximam omnium. Quamvis enim recte factorum verus fructus sit fecisse, nec ullum virtutum pretium dignum illis extra ipsas³ sit, juvat inspicere⁴ et circuire bonam conscientiam, tum

I. ARG. Laudat Neronem Cæsarem a bonitate et clementia ideoque et reipublicæ, seu temporum felicitate, quæ quum figura muliebri adumbratur in nummis cum symbolis pacis, abundantiæ, securitatis (vid. *Heyne*, Opuscc. Ac. Vol. III, pag. 328 sq) etc. eam hoc capite ferme expressam putaveris: ita sibi et viam munit ad materiam, quam sibi tractandam sumpserat, et invidiam vitat, quasi præcepta daturus sit.

1. *Vice*. Idem fere est ac *partibus* (gallic. *fonction*); hac tamen vigente discrepantia, Deorum, hominum, animantiumve potius esse *partes*, de rebus vero inanimis solum *vices*, ut plurimum, dici.

2. *Te tibi ostenderem*. Ut scias ipse, quam clemens sis. Istud autem loquendi genus de imaginibus quas re-

ferre speculum solet, apud Horatium quoque reperias, lib. I, Epist. 5, vs. 21, sqq. « Hæc ego procurare et idoneus imperor, et non Invitus, ne turpe toral, ne sordida mappa Corruget nares, ne non et cantharus et lanx Ostendat tibi te.... » Quam vero clementiam per quinque annos Nero exercuit, de ea vide quid nos dixerimus ad lib. II, cap. 1.

3. *Quamvis.... ipsas sit*. Stoicorum dogma est, virtutem propter se ipsam, nulla pretii habita ratione, esse expetendam. Cf. ipse Noster, de Benef. lib. IV, passim, et Ciceronis Paradoxa, imprimis secundum, cui titulus: Ὅτι αὐθαρκῆς ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

4. *Juvat inspicere*. Sic cum Gronovio e codd. dedi. Antea: *juvat tamen inspicere*. Illud *tamen*, præ-

immittere oculos¹ in hanc immensam² multitudinem,³ discordem, seditiosam, impotentem⁴, in perniciem alienam suamque pariter exsultaturam⁵, si hoc jugum⁶ fregerit, et ita loqui secum : « Ego ex⁷ omnibus mortalibus placui⁷, electusque sum, qui in terris Deorum vice⁸ fungerer; ego vitæ necisque gentibus arbiter. Qualem quisque sortem statumque habeat, in manu meo⁹ tum est; quid cuique mortalium fortuna datum velit, meo ore pronuntiat; ex nostro responso lætitiæ causa¹⁰ populi urbesque concipiunt. Nulla pars⁸ usquam, nisi⁹ volente propitioque me⁹, floret. Hæc tot millia gladiorum, quæ pax mea¹⁰ comprimit, ad nutum meum

cedente *quamvis*, licet, ut eleganter subterfieri, docet Gronov. Idem advertere est, de Benef. lib. II, cap. 17, 2; lib. IV, cap. 2, 3; namque Nostro hæc omissio perquam solemnitas est. Cf. Cic. de Offic. lib. I, cap. 22, 4, ubi J. M. Heusinger. Schwarzii Tursellin. de Particul. cap. 206, laudat.

1. *Immittere oculos in*, etc. Simili mentis exultatione luxurians Lucretius, R. Nat. lib. II, vss. 9, sqq. « Despicere unde queas alios, passimque videre Errare, atque viam palanteis quærere vitæ, Certare ingenio, contendere nobilitate, etc. »

2. *Multitudinem*. Subditos, ait Ruhkopf. Ego dubito, omnesque nos designari puto, « sive reges, sive inopes erimus coloni, » quicumque affectibus malis obnoxii sumus.

3. *Impotentem*. Se ipsam regere nesciam.

4. *Exsultaturam*. Omnia temere turbaturam, ut jumenta jugo excusso.

5. *Hoc jugum*. Κατ' ἔμφρασιν, pro jugum simpliciter, quasi diceret, hoc jugum cui submissam eam vides.

6. *Ego ex*, etc. Ea verba quibus se ipsum sapiens princeps alloqui-

tur. Laudat effuse Nostras *Diderot*, et in gallicam linguam felicissime transtulit. Vid. ad calc. hujus operis.

7. *Placui*. Fortunæ nempe vel Providentiæ, cujus imperio res humanas temperari credit Noster. Vid. libr. de Providentia. Idem supplend. cum voce seq. *electus sum*.

8. *Nulla pars*. Generaliter; sup. aut *gentium*, aut *terrarum*, aut *rerum* (de l'empire, des affaires).

9. *Nisi volente propitioque me*. Quasi de Deo: nam ea formula vetus in precando: « Uti volens propitiusque sis. »

10. *Pax mea*. Bona lectio, quam et Erasmus præstat. Statimque occurrit cap. 8: « Tibi in tua pace armato vivendum est. » Antea tamen fuerat *pars mea*, quod obscurum et ταντολογία est. — *Pax mea* est quam ego pacem populis dedi et salvam præsto. De pace autem interiore sermo est, ut in his Horatianis: « Ego nec tumultum, Nec mori per vim metuum, tenente Cæsare terras » (lib. IV, Od. xv, verss. 17 et seqq.); et his rursus: « Custode rerum Cæsare, non furor Civilis, aut vis eximet

» stringentur : quas nationes funditus exscindi¹, quas
 » transportari², quibus libertatem dari³, quibus eripi,
 » quos reges mancipia fieri, quorumque capiti regum
 » circumdari decus oporteat, quæ ruant⁴ urbes, quæ
 » oriantur, mea jurisdictio est⁵. In hac tanta facultate³
 » rerum, non ira me ad iniqua supplicia compulit, non
 » juvenilis impetus, non temeritas hominum et contu-
 » macia, quæ sæpe tranquillissimis pectoribus quoque
 » patientiam extorsit : non ipsa ostendendæ per terrores
 » potentiæ dira, sed frequens magnis imperiis⁶ gloria.
 » Conditum, immo constrictum apud me ferrum⁷ est,
 » summa parcimonia etiam vilissimi sanguinis⁸. Nemo

otium, Non ira quæ procudit enses
 Et miseris inimicat urbes». Nam
 his temporibus bella exstiterunt tum in
 Oriente adversus Parthos, tum Ger-
 maniam versus cum Frisiis et Ansi-
 bariis. Vid. Tac. Annal. lib. XIII.

1. *Exscindi*. Alii *excidi*. Quum
 idem hæc duo verba valeant, nihil
 muto. Veteres enim promiscue pos-
 sisse videntur. Cf. J. F. Heusing.
 ad Cic. de Offic. lib. I, cap. 22. —
Quas nationes funditus exscindi.
 Ut Carthaginienses, Numantini,
 aliæque gentes quæ ne nomen qui-
 dem suum servavere.

2. *Quas transportari*. Ut factum
 est in Sicambris, Ubiis, etc. ex more
 antiquitatis, historia Judæorum te-
 stante.

3. *Quibus libertatem dari*. Ut
 Græcis, Perseo devicto, etc. Quam-
 vis tunc tamen magnarum gentium
 nulli concessum esset, ut propriis le-
 gibus magistratibusque regerentur.

4. *Ruant*. Emphatice pro deserantur,
 et ad minimum redigantur vel
 deleantur. Quasi Cæsaris ad vocem,
 ut terrarum motu ingenti, omnia
 corruerent et in ruinas solverentur.

Vera tamen verba essent, si de Romæ
 incendio quod paucis post annis idem
 Nero jussit fieri, loquutus ille esset.

5. *Mea jurisdictio est*. Hoc est,
 potestatis meæ est. Jurisdictio pro-
 prie erat prætorum in judiciis pri-
 vatis, et fiebat vel edicto, vel judi-
 cibus dandis : deinde vero Cæsarum
 esse cœpit : hinc pro potestate summa
 dicitur. Cf. Ernesti Clav. Cic. Juris-
 dictio et Ej. Excurs. II, ad Sueton.

6. *Non ipsa ostendendæ..... gloria*.
 Tac. Annal. lib. XVI, cap. 23 : « Ut
 magnitudinem imperatoriam cæde
 insignium virorum, quasi regio fac-
 cinore, ostentaret. » Et ipse Noster,
 de Ira, lib. II, cap. 5, 4 : « Volesus
 nuper, sub Divo Augusto, proconsul
 Asiæ, quum trecentos una die securi
 percussisset, incendens inter cada-
 vera....., græce proclamavit : O rem
 regiam ! »

7. *Ferrum est*. In antiquis edd.
 quibsd. *κῆλον* post *est* scriptum fuit.
 Et *summa parc.* nomin. cas. est.

8. *Summa parcimonia etiam vi-
 lissimi sanguinis*. Illius loci credi-
 deris meminisse illustriss. v. *Racine*,
 in notiss. fab. *Britannicus*, Act. IV,

» non, cui alia desint, hominis nomine apud me gra-
 4 » tiosus ¹. Severitatem abditam, clementiam in procinctu
 » habeo ²; sic me custodio, tanquam legibus, quas ex
 » situ ³ ac tenebris in lucem evocavi, rationem reddi-
 » turus sim. Alterius ætate prima motus sum ⁴, alterius
 » ultima: alium dignitati donavi ⁵, alium humilitati:
 » quotiens ⁶ nullam inveneram misericordiæ causam,
 » mihi pepercit. Hodie Diis immortalibus, si a me ratio-
 » nem repetant, annumerare genus humanum ⁷ paratus
 5 » sum. » Potes hoc, Cæsar, prædicare audacter, om-
 » nium, quæ in fidem tutelamque tuam venerunt, nihil
 » per te, neque vi, neque clam Reipublicæ ⁸ ereptum.

sc. III, quum sic Neronem Burrhus laudat:

Le sang le plus abject vous était précieux

1. *Gratiosus est*. In quibusdam *gratiosus*. Jussit Pincianus *est* reponi ex vetere lectione.

2. *In procinctu*. Id est, parata ad exercendum. Locutionem banc a militibus in prælium proruentibus petitam esse constat.

3. *Ex situ*. Id est, neglectu et contemptu, in quo jacuerant sub Claudio. Legibus hic personam induit, ut Socrates apud Platonem in Criton. pag. 115, sq. T. I, Bip.

4. *Motus sum*. Ut veniam darem, nempe.

5. *Donavi*. Concessi ejus dign. et humil. i. e. ignovi ei propter dignitatem, etc. ejus. Simili modo jam de Ira, lib. II, cap. 21: « Causæ suæ, et prioribus factis, et bonis in futurum promissis donetur ». Ubi vid. notata.

6. *Quotiens*. E cod. Erford. biblioth. Amplon. in textum restitui, ut Nostro familiare. Antea legebatur: *quoties*.

7. *Annumerare genus humanum*.

Ut pastor populorum, ποιμήν λαῶν, reddere creditos homines. Non eam μεταφορᾶν reddidit *Diderot*, quum sic vertit: *Dieux immortels, paraissez, interrogez-moi sur mon administration, je suis prêt à vous répondre*.

8. *Omnium, quæ in fidem tutelamque tuam venerunt, nihil per te, neque vi, neque clam Reipubl. ereptum*. Locus vexatissimus. Optimi enim codd. hic contaminati sunt: mediæ vero notæ Mss. a librariis sciolisve aucti. Codd. optimi in hac fere lectione conveniunt: *Omnia (oia) quæ (q̄) in fidem tutelam haberi (beri) nihil (ñ) per te (parte, ple) neque (n;) vi, neque (n;) clamari (clam a te) R. P. Rarissimam*. Sigla, quæ in codd. hic occurrunt, uncinis inclusi. Hinc Gronovius secundis curis fecit: *omnium tuæ fidei et tutelæ rerum nihil per te neque vi neque clam quæri Reip. Quæri autem ibi esset desiderari*. Neque tamen hæc, neque alia, quæ Crusius Probabil. pag. 168, etc. proposuerunt, satisfaciunt. In vulgata scriptur. (quam nos ostendimus,

n laudem, et nulli adhuc Principum concessisti, innocentiam¹. Non perdis operam: nec a tua singularis ingratos aut malignos aestimata est; refertur tibi gratia. Nemo unus² homo i tam carus unquam fuit, quam tu populo Romano longumque ejus bonum⁴! Sed ingens⁶ imposuisti⁵; nemo jam Divum Augustum, nec Caesaris prima tempora⁶ loquitur: nemo quod te lit⁷ exemplar extra te quaerit. Principatus tuus ustum⁸ exigitur. Difficile hoc fuisset, si non

oposuit Pincianus, nund. suo et Franciscano ræter \rightarrow *omnium* (pro offendit repetitio otiosa æcedentis. Ante hunc nuntur et a vero certe reliores itaque codd. ext.

itiam. Hoc est, neminis is, gaudiis nocere.

os aestimatores. Qui gloriæ invident, qui parce *lignus* est qui parce datus. Sic apud Martialem (in hoc vs. lib. XII, Ne sint basia muta, nec tibi vide nos.) Aliquando dicitur pro *parce data*, ut Martialis, lib. X, Epigram. vs. 7 et 8: « Tepet igne c focus, ingenti lumine

unus homo. Quidd. codd. . *Nec unus homo*; alii, *omo*.

um longumque ejus bonum imitative, ut e scriptura \times et omnium fere est, i subaud. esset: *Utinam! pens tibi onus imposuisti.* *ssitate* talem te semper it exemplar esses. Cf. infra

Consolat. ad Polybium, cap. 22, 3.

6. *Tiberii Caesaris prima tempora*. Ipsa Germanici morte hæc tempora terminabantur (vid. Dio Cass. lib. LXVI, cap. 19), sexto imperii ann. U. C. 772. Tunc autem et clementer, et e Republica visus agere ille est: quod et in principum eorum qui sequuti sunt multis pariter advertere fuit, ut in Caligula et ipso Nerone. Et sane, omnibus fere temporibus, « Mitissima sors est Regnorum sub rege novo » (Lucan. Phars. lib. VIII): sive imperantium animo, inscuis ipsis, crudelitas irrepit, dum « Indulgentia fortunæ, novis et pravis magistris, discunt audentque » (Tacit. Hist. lib. II); sive principio fucum sævitæ suæ illi induunt, merito rati « Novum imperium inchoantibus utilem esse clementiæ famam » (Idem, Hist. lib. IV).

7. *Quod te imitari velit*. Contendit Pincianus scribend. ex veteri lectione *qui te*. Male: nam multo elegantius id dictum: « Exemplar quaerenti tu tibi exemplar es. »

8. *Ad anni gustum*. Lipsii est hæc primaria emendatio, qua, iudice Gronovio, nihil modestius, sagacius, verius. Antea libb. optt. *Augustum*, quæ quidem lectio haud dubie e com-

naturalis tibi ista bonitas esset, sed ad tempus sumpta; nemo enim potest personam diu ferre. Ficta cito in naturam suam recidunt¹; quibus veritas subest, quæque (ut ita dicam) ex solido enascuntur, tempore ipso in
 7 majus meliusque procedunt. Magnam adibat aleam populus Romanus, quum incertum esset, quo se statim nobilis indoles² daret. Jam vota publica in tuto sunt: nec enim periculum est, ne te subita tui capiat³ oblivio. Facit quidem avidos nimia felicitas: nec tam temperatæ cupiditates sunt unquam, ut in eo, quod contingit⁴, desinant; gradus a magnis ad majora fit, et spes improbissimas⁵ complectuntur insperata assequuti. Omnibus tamen nunc civibus tuis et hæc confessio exprimitur, esse felices: et illa, nihil jam his accedere bonis posse,
 8 nisi ut perpetua sint. Multa illos cogunt ad hanc confes-

pendio scribendi: a *gustum* orta est. Proposuerat hanc emendationem Lipsius jam antea in *Elect.* lib. II, cap. 9. Sensus vero is est: qualem te annus unus exhibuit, talis eris semper (*gustus* enim est pars gustata qua totius dotes judicantur, et idem ferme quod gallice *échantillon*). Primos autem quinque Neronis annos imperii fuisse egregios, satis constat. Cf. Argumentum.

1. *Ficta cito.... recidunt.* Lipsius comparat Cicer. de *Offic.* lib. II, 12: «Ficta omnia celeriter tanquam flosculi decidunt; nec simulatum quidquam potest esse diuturnum.»

2. *Nobilis indoles.* Quæ fere ad magna bona aut magna mala inclinat.

3. *Tui oblivio.* Hoc est, ne te, ne clementissimum tuum ingenium oblivisci videaris, in sæva eti injusta lapsus. In his manifestus est Annæus perspicacitatis nimix. Ne dubites: suspicabatur jam aut potius clare per-

videbat in imperatore tyrannum, in homine belluam: et nitebatur ultimum erumpentem sævitiam cohibere pristinorum commemoratione.

4. *Contingit.* Active sumptum a Seneca ratus est *Ruhkopf*, et eas (*cupiditates* nempe) subaudiri scribit. Sed impersonale verbum est, atque idem valet ac *evenit*, *factum est*.

5. *Spes improbissimas.* Quas qui concipit, nullum aut sperandi aut optandi modum sibi imposuit. Quod ut improbitas quædam et impudentia effrontis viri habebatur, qui quo plura obtinet, eo plura efflagitat. Ita apud Martialem accipi debet *improbum votum*, lib. IV, epigr. 1, vs. 9, 10: «Magna quidem, Superi, petimus, sed debita terris: Pro tanto quæ sunt improba vota viro?» Item lib. XII, epigram. XCVIII, vs. 1, 199. «Uxor quum tibi sit puella; qualem Votis vix petat improbis maritus, Dives, nobilis, erudita, casta.»

sionem ¹, qua nulla in homine tardior est ²: securitas alta, affluens; jus supra omnem injuriam positum ³. Observatur oculis lætissima ⁴ forma Reipublicæ ⁵, cui ad summam libertatem nihil deest, nisi pereundi ⁶ licentia. Præcipue tamen æqualis ad maximos imosque pervenit clementiæ tuæ admiratio. Cætera enim bona pro portione fortunæ suæ quisque sentit, aut exspectat majora minoraque; ex clementia omnes idem sperant. Nec est quisquam, cui tam valde innocentia sua placeat, ut non stare in conspectu clementiam, paratam humanis erroribus, gaudcat.

II. Esse autem aliquos scio, qui clementia pessimum quemque putent sustineri; quoniam nisi post crimen supervacua est, et sola hæc virtus inter innocentes ⁷ cessat.

1. *Ad hanc confessionem.* Quam? eo nempe beatitudinis ventum, ut nihil jam ultra esse possit, neque implorandum quidquam nisi felicissimi sæculi diuturnitatem.

2. *Qua nulla..... tardior est.* Miseros enim facillime sese clamant homines, beatos difficile.

3. *Jus supra..... positum.* Omnibus nimirum, æquatarum legum beneficio, id contigisse, ut, ne humilissimi quidem a potentissimo sua jura violari adspiciant. *Injuria est violatio juris*, ut sæpius.

4. *Lætissima. Læctissima* in exemplari Franciscano, quod quidem perlegans, et cæteris optime congruit.

5. *Lætissima forma Reipublicæ.* Principatus, cujus bona infra (capp. 3 et 4) mox enumeraturus est.

6. *Pereundi licentia.* Prior editio: « Nisi pereat licentia ». *Pereundi* idem est ac *semet pervertendi*; sed non de privato quoquam tam dicitur quam de ipsa Republica, cui personam tribuit. Sensus igitur est: *Nisi*

pereundi licentia. Omnia bona et summam felicitatem donasti Reipublicæ, attamen custodis eam, ne immodica libertate, quod proprie est *licentia*, utatur ad omnia miscenda et turbanda, ideoque ad interitum.

II. ARG. Clementiæ tamen præstantiam ne credas aut abusu, aut prava, quam multi de ea alunt, sententia infringi: modus tenendus est, ut et malis et innocentibus succurrat clementia. Nam et apud innocentes clementiæ honor est bonis temporibus: deinde tempora interdum tam prava sunt, ut tum fortuna pro culpa sit, tum virtus ipsa non suspicione, immo vero ne pœna quidem careat; quæ ad tempora sub Tiberio, Caio et Claudio referenda esse patet: denique clementia reducit improbos sæpe ad innocentiam.

7. *Nisi post crimen..... cessat.* Hoc est, inutilis illa censenda est, nisi admissum aliquid sceleris est; neque ipsi locus est inter innocuos et probos viros. Clementia est enim *veniam*

Sed primum omnium . sicut medicinæ apud ægros usus, etiam apud sanos honor ¹ est : ita clementiam quamvis pœna digni invocent . etiam innocentes colunt . Deinde . habet hæc in persona quoque innocentium locum , quia interim fortuna pro culpa ² est ; nec innocentia tantum clementia succurrit , sed sæpe virtuti , quoniam quidem conditione temporum incidunt quædam , quæ possint laudata ³ puniri . Adjice ⁴ , quod magna pars hominum est , quæ reverti ad innocentiam possit . Sed non tamen vulgo ignoscere decet : nam ubi discrimen inter malos honosque sublatum est , confusio ⁵ sequitur , et vitiorum eruptio . Itaque adhibenda est moderatio , quæ sanabilia ingenia distinguere a deploratis ⁶ sciat . Nec promiscuam habere ac vulgarem clementiam oportet ,

hæc , at non delinquentibus quis clementiam dabit ?

1. *Apud sanos honor est.* Quam autem esse se sciant qui in morbum duci obere possint , aut quam hominum abovallibus auxilio quotidie ad salutem reduci videant .

2. *Fortuna pro culpa est.* Sive quomodo , aliquid sceleris aut delicti videtur immerito tamen , innocens factus , quod in famosis sæpe et capitalibus actionibus accidit ; sive , diluta patria in civiles partes , eorum pars tu exstiteris , quas belli fortuna damnaverit , etc. *Cicer. pro Maccell. cap. 20 :* « Noli igitur in conservandis bonis viris defatigari , non cupiditate præsertim , aut pravitate aliqua lapsis , sed opinione officii stulta fortasse , certe non improba , et specie quadam Republicæ . »

3. *Possint laudata puniri.* Si , v. g. capitis reum et damnatum immerito , carceris custos , e carcere effugere sinas ; optime quidem fecisti ,

innocentis caput gladio eripiens ; at punieris . Aut si Athenas ab injusta tyrannide liberaturus , vimque vi repellens , Hipparchum feriisses , clam te cives laudavissent , sed superstes Hippias mori jussisset .

4. *Adjice* , etc. Lipsius hic defectum suspicatur . Mihi secus videtur . Hæc quippe periodo docet Seneca , clementiam innocentia quoque procedere . Leviter tamen hæc persequitur Noster . quoniam meliori loco reservaturus erat : vid. mox cap. 3 init. Sed ea tota pars periit .

5. *Confusio.* Subaud. *omnium rerum.* Gallice , *des troubles.* Aliquando enim « Salutaris severitas vincit inanem speciem clementia » (*Cicer. Epist. ad Brut.*) ; neque is bonus princeps qui patitur hebescere aciem suæ auctoritatis (idem *Catilin. I.*) . »

6. *Deploratis.* A rebus funereis desumpta vox . *Deplorati* , h. e. desperati ; ii sunt super quorum tumulum comploratum fuit .

nec abscissam ¹; nam tam omnibus ignoscere crudelitas est, quam nulli ². Modum tenere debemus; sed quia difficile est temperamentum, quidquid æquo plus futurum est, in partem humaniorem præponderet ³.

III. Sed hæc suo loco ⁴ melius dicentur. Nunc in tres ¹ partes omnem hanc materiam dividam. Prima erit manumissionis ⁵; secunda quæ naturam clementiæ habitumque demonstret; nam quum sint vitia quædam virtutes imitantia ⁶, non possunt secerni, nisi signa quibus dignoscantur impresseris: tertio loco quæremus, quomodo ad hanc virtutem perducatur animus, quomodo confirmet eam, et usu suam faciat. Nullam vero ex omnibus vir-

1. *Abscissam*. Hoc est, nimis angustam, omni ex parte rescissam.

2. *Tam omnibus..... nulli*. Si quis enim vitiosissimis parcit, ille aliorum perniciem imprudens parat. Sall. in Catil. « Ne sanguinem nostrum largiare; et dum paucis sceleratis parcis, bonos omnes perditum eas.» Immo credit Noster et ait supra (vid. de Ira, lib. I, capp. 15, 16), nocentis etiam quem occidi jubes interesse, ut pereat: « Tollantur e cœtu mortalium, et quo uno modo possunt, desinant esse mali; sed et hoc sine odio. Quid enim est cur oderim eum, cui tum maxime prosum, quum illum sibi eripio?... Olim miser mori quæris! bene de te merebimur: auferemus tibi istam, qua vexaris, insaniam; et per tua alienaque volutata supplicia, id quod unum bonum tibi superest, tibi repræsentabimus mortem.»

3. *In partem human. præponderet*. H. e. si æqua lance non possunt suspendi veritas et clementia, illa lanx potius gravis sit, quæ clementiæ est.

III. ARG. Divisio libri in tres partes: e quibus prima pergit ad lib. II,

cap. 3; ubi secunda orditur; tertia vero pars tota periit. Clementia est virtus, humano generi maxime conveniens et longe humanissima atque utilissima: maxime decet regem. Docet quoque consensus gentium in cœlendis et tuendis regibus.

4. *Suo loco*. Namque tam longis dissertationibus non est locus ante materiæ distributionem.

5. *Manumissionis*. Novo modo hanc vocem adhibuit, ut sit synonym. τοῦ commendationis. Nam domini, qui servum libertate donarent, haud dubie hoc ipso actu ut probum hominem declarasse, putandi sunt. Commendat autem clementiam, ut recte observat Lipsius, ejusque necessitatem et fructum ostendit. Rejiculas itaque puto emendd. Lipsii: *manuductionis*; Gronovii *mappa-missionis*, etc. *Manumissionis*, id est, manuductionis, χειρῶνλας, εἰσαγωγῆς, præparationis et introductionis.

6. *Vitia quædam virtutes imitantia*. Ut, e. g. dignitatem superbia, constantiam rigor, clementiam ipsam imbecillitas.

tutibus magis homini ¹ convenire, quum sit nulla humanior, constet necesse est: non solum inter nos ², qui hominem sociale animal ³, communi bono genitum videri volumus; sed etiam inter illos, qui hominem voluptati donant ⁴, quorum omnia dicta factaque ad utilitatem suam ⁵ spectant; nam si quietem petit et otium, hanc virtutem naturæ suæ ⁶ nactus est, quæ pacem amat ³ et manus retinet. Nullum tamen clementia ex omnibus magis, quam regem aut principem decet. Ita enim magnæ vires ⁷ decori gloriæque sunt, si illis salutaris potentia est ⁸; nam pestifera vis est, valere ad nocendum. Illius demum magnitudo stabilis fundataque est, quem omnes non tam ⁹ supra se esse, quam pro se ¹⁰, sciunt; cujus

1. *Homini.* Hoc est, omnibus; nam infra, ut mox videbimus, quum specialius, quod aiunt, de Clementia agit, ut principi maxime congruam hanc commendabit.

2. *Nos.* Hoc est, Stoicos. Idem dixit de Ira, lib. I, cap. 5, 2; et infra licet de Otio Sap. cap. 28, 4.

3. *Sociale animal.* Natum ad coniungendas amicitias et societates. Non hoc tamen Stoicorum proprium et peculiare dogma est, sed quod mox sequitur, communi bono hominem genitum.

4. *Illos qui..... donant.* De Epicureis sermonem esse patet, qui humanam vitam voluptati tradunt occupandam et imperandam.

5. *Utilitatem suam.* Utilitatem dictorum factorumve quis ferat? non igitur stricte exacteque ad grammaticæ leges, sed rhetorice et logice scripsit Noster, quasi hic esset: Quidquid illi dicunt faciuntve, ad utilitatem suam respiciunt. *Utilitas* porro sua est quod gallice appellamus *intérêt personnel*. Clarum id ex Tacit.

Histor. libro I, cap. 15; « Et, pessimum veri affectus venenum, sua cuique utilitas. »

6. *Naturæ suæ.* Hoc est: quæ suo ipsius ingenio optime conveniat. *Naturæ suæ* tamen in gignendi casu est, ut in hac phrasi: Naturæ meæ clementia est.

7. *Vires.* Recte Lipsius e cod. reduxit. Antea: *virtutes magnis viris dec.*

8. *Magnæ vires decori..... potentia est.* « Nec ulla re propius homines ad Deum accedunt, quam salute hominibus danda. » Cicer. pro Ligar. Ibidem tragicus poeta, versibus clarissimis Octav. Ac. II, scen. 11: « Pulchrum eminere est inter illustres viros, Consulere patriæ, parcere afflictis, fera Cæde abstinere, tempus atque iræ dare, Orbi quietem, sæculo pacem suo. »

9. *Non tam.* Antea sine non. Recepti e cod. Amploniano Erford.

10. *Non tam supra se esse, quam pro se.* Simillimus is Socraticæ sententiæ tenor, apud Xenophont. Me-

curam excubare ¹ pro salute singulorum atque universorum quotidie experiuntur; quo procedente, non, tanquam malum aliquod aut noxium animal e cubili prosilierit, diffugiunt, sed tanquam ad clarum ac beneficum sidus certatim advolant ², objicere se pro illo mucronibus insidiantium paratissimi, et substernere corpora sua, si per stragem illi humanam iter ad salutem ³ struendum sit. Somnum ejus nocturnis excubiis muniunt; latera ⁴ objecti circumfusique defendunt; incurrentibus periculis se opponunt. Non hic est sine ratione populis urbibusque consensus, sic protegendi amandique reges ⁴, et se suaque jactandi, quocumque desideraverit imperantis salus. Nec hæc vilitas sui ⁵ est, aut dementia, pro uno capite tot millia excipere ferrum, ac multis mortibus unam animam redimere, nonnunquam senis et ⁶ invalidi. Quemadmodum totum corpus animo deservit; et quum ⁵ hoc ⁷ tanto majus tantoque speciosius sit, ille in occulto

morab. Socr. lib. III : Καὶ γὰρ ὁ βασιλεὺς αἰρεῖται, οὐχ ἵνα ἑαυτοῦ καλῶς ἐπιμελήται, ἀλλ' ἵνα καὶ οἱ ἐλόγμοιοι διὰ τοῦτο ἐῦκράτῳσιν.

1. *Curam excubare*, etc. Audacter, data abstractivæ voci persona. Cæterum sic Consol. ad Polyb. de Claudio: « Omnium somnos illius vigilantia defendit, omnium otium illius labor, omnium delicias illius industria, omnium vacationem illius occupatio. »

2. *Sed tanquam ad clarum ac beneficum.... advolant*. Exemp. caus. d sidus cometes boni quid portendens. Nat. Qu. lib. VII, cap. 7, fin. Cæterum satis sæpe Veteres astris principes suos comparavere, in quæ etiam eos mutari post mortem dicebant; quos imitatus est Chénier, in suo *Tibère*, Act. II, sc. 11 :

Les princes, les héros, ces astres d'un moment,
S'effacent engloutis dans la nuit éternelle ;

Mais Rome leur survit, Rome est seule immortelle.

3. *Ad salutem*. Suam nempe: ob sequentia tamen, ubi idem repetit, interpreteris ad salutem reipublicæ; quamquam prius præfero.

4. *Non hic est sine ratione..... reges*. Elogium principatus in quod primus Romanorum Seneca, tam ubertim, tam vivide æ effudit, ne ullum quidem modum principali potentis objici petens, nisi quem ipse princeps e placito suo, non e legibus, sibi objiceret.

5. *Vilitas sui est*. Depravati aut dejecti ingenii est, libertatem suam et dignitatem ante principis pedes substernentis.

6. *Senis et invalidi*. Ut Tiberii Claudii ante editum hoc opus, et dehinc Galbæ, Vespasiani, etc.

7. *Hoc*. Scilicet corpus.

maneat tenuis, et in qua sede latitet incertus; tamen manus, pedes, oculi negotium illi gerunt¹; illum² hæc cutis munit; illius jussu jacemus, aut inquieti discurremus³; quum ille imperavit, sive avarus dominus est, mare lucri causa scrutamur⁴, sive ambitiosus, jamdudum dexteram flammis objecimus, aut voluntarie⁵ subsiluimus: sic hæc immensa multitudo, unius animæ circumdata, illius spiritu regitur, illius ratione flectitur, pressura ac fractura viribus suis, nisi consilio sustineretur⁶.

IV. Suam itaque incolumitatem amant⁷, quum pro uno homine denas legiones in aciem deducunt, quum in prima fronte procurrun, et adversa vulneribus pectora ferunt, ne imperatoris sui signa vertantur. Ille est enim vinculum, per quod Respublica cohæret: ille spiritus vitalis, quem hæc tot millia trahunt, nihil ipsa per

1. *Negotium illi gerunt.* Illius ad bonum, illius ad nutum laborant.

2. *Hæc cutis.* Quæ ante oculos nostros sita est. Græcis imprimis familiaris fuit usus non pronominum ἑκείνος, οὗτος, ὅδε pro ἐμός: quem imitatur *Voltaire, Mahomet*, Act. V, sc. 4, 11: *Ce bras seul que la terre apprit à redouter, Ce bras peut vous punir d'avoir osé douter.*

3. *Illius jussu..... discurremus.* Nam principum motus a mente esse scimus: « Et ut ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet » (Cicer. Somn. Scip. sub finem): et corpus κινήθη est, mens ἀλόκινητος.

4. *Mare lucri causa scrutamur.* Vid. Horat. centies hanc pecuniæ famem execratum et miratum. Et tragicus Seneca, de prima nave Argo: « Quod fuit hujus Pretium cursus? aurea pellis. » Med. Act. II, sc. III.

5. *Sive ambitiosus.... subsiluimus.*

Ad Mucium Scævolum, qui coram Porsenna manum cremabat, et Curiatium, qui desiluit in lacum, illustrandæ causa (Liv. lib. I, cap. 13), referas.

6. *Pressura se..... sustineretur.* Eandem necessitatem exprimit Galba, Tacit. Histor. I, cap. 16: « Solum inmensum imperii corpus stare a librari sine rectore posset... »

IV. ARG. Recte principes regesque a populis defenduntur; nam ipsi defensores tunc se defendunt: recte coluntur, quoniam sine iis nulla unitas ac compages reipubl. esse potest. Et hic, quasi res venturas ante eventum pervideat, canit bella civilia et discordias quæ mortuo Nerone, extinctaque Juliorum gente. imperium in discrimen prope ultimum adduxere.

7. *Suam itaque incolumitatem amant.* Hoc est, non tam incolumem principem volunt, quam se salvos.

, nisi onus et præda, si mens illa imperii¹ sub-
ur.

.....Rege incolumi mens omnibus una ;
Amisso rapere fidem².....

sus Romanæ pacis exitium erit, hic tanti fortunam²
i in ruinas agget³. Tamdiu ab isto periculo aberit
pulus, quamdiu sciet ferre frænos : quos si quando
erit, vel aliquo casu discussos, reponi sibi passus
rit⁴, hæc unitas et hic maximi imperii⁵ contextus
tes multas dissiliet : idemque huic urbi dominandi
rit, qui parendi fuerit. Ideo principes regesque
xunque alio nomine sunt tutores status⁶ publici,
it mirum amari ultra privatitas etiam necessitudines.
si sanis hominibus publica privatis potiora sunt, 3

perii. Bona lectio : modo
btrah. intell. Reipubl. Nec
lectione imperio, quam cod.
thibet, nec imperiis in cod.
Erford.

re..., fidem. Versus e Geor-
lib. IV, vss. 212, 213, de-

: casus Romanæ..... in rui-
t. Quam bene et apte hujus
membro priori veritas com-
um notavimus, quum anno
C. 821 (post Chr. nat. 68) :
o qui sacer orbe fuit» (Mar-
VII, Epigr. LXIII, vs. 10),
ii mox secutus est, quatuor
ilia exarserint, Vindicis nem-
llii, Vespasiani, et Gallia-
in inciso posteriore ultra ve-
aliquantulum est, quando-
rerum publicarum confusio-
necessarie dissolutio statim
tur, neque tunc sane conse-

t. Fortasse legebatur fuerit :
rum concinnitate poscente.

Sed hanc Noster sæpe neglexit, ideo-
que nihil muto.

5. Hæc unitas et hic maximi im-
perii contextus. Illud enim in imperio
Romano præcipue mirandum fuit,
in unum corpus coalescere tot pro-
vincias, moribus, cultu, lingua, cælo
regionibusque dissimiles. Eamque si-
militer rerum omnium perturbatio-
nem, excusso jugo, Tacitus sic mi-
natur, Histor. lib. IV, cap. LXXIV :
« Nam pulsus (quod Dii prohibeant)
Romanis, quid aliud quam bella
omnium inter se gentium existent?
Octingentorum annorum fortuna di-
sciplinaque compages hæc coaluit ;
quæ convelli sine exitio convellen-
tium non potest. »

6. Et quocumque alio nomine sunt
tutores status publici. Ut ἄρχοντες,
præcipueque ἄρχοντες ἐπώνυμοι, Athe-
nis, Lacedæmone ἄρχαγίται et ἑφοροί,
apud Hebræos *Judices*, apud Car-
thaginienses *Suffetes*, et Romæ de-
nuo, ante imperatorum potentiam,
Consules Dictatorque.

sequitur, ut is quoque carior sit, in quem se Respublica convertit¹. Olim enim ita se induit Reipublicæ² Cæsar, ut seduci³ alterum non possit sine utriusque pernicie; nam ut illi viribus opus est, ita et huic capite.

1 V. Longius videtur recessisse a proposito oratio mea: at mehercules rem ipsam premit⁴. Nam si, quod⁵ adhuc colligitur⁶, animus Reipublicæ tu es, illa corpus tuum, vides, ut puto, quam necessaria clementia sit: tibi enim parcis, quum videris alteri parcere⁷. Parcendum itaque est etiam improbandis civibus, non aliter quam membris languentibus: et si quando misso sanguine opus est, sustinendum est⁸, ne ultra, quam necesse sit, ⁹ incidas. Est ergo, ut dicebam¹⁰, clementia omnibus quidem hominibus, secundum naturam, maxime tamen decora im-

1. *In quem se Respublica convertit.* Non ad quem oculos Resp. intendit, sed in quem sese illa mutavit, ut jure suo possit jam dicere: « Respublica ego sum » (*L'État, c'est moi*). Quod sic sumendum esse, ne dubites, attende quæ sequuntur.

2. *Cæsar.* Augustus, qui, libertatis nomine conservato, omnes Reipubl. vires et potestates in se unum accumulavit, ideoque fecit, ut separatio membrorum et capitis non sine magno periculo institui posset. Nisi forsitan sermo sit de omni et quolibet Romanorum imperatore, generaliter, sed non credo.

3. *Seduci.* Conjecit Pincianus *seduci*; sed vetus lectio *seduci* apud omnes exstat.

V. ARG. Transit ad Neronem, cui clementiam commendat, non jam ut capiti sed ut animo Reip. qui dum illi aut illius membris parcit, parcit et sibi. Accedit, quod principem magis decet, quam cæteros homines ob potentiam, qua præditus est. Deinde

princeps est in terris Dei similis.

4. *Premitt.* Tangit, radit; non igitur a proposito recessit.

5. *Adhuc.* Hucusque, hactenus.

6. *Si quod adhuc colligitur.* Investit. edd. *Si quis adhuc colligit;* quod intelligi potest: Si quis omnia collegerit quæ hactenus dicta mihi sunt, patet, etc.

7. *Tibi enim..... parcere.* Ob conjunctionem intimam, quæ tibi cum Reipubl. intercedit.

8. *Sustinendum est.* Hoc est, cohibenda manus, temperandum ab impetu, quasi aliquid foret sub scalpello quod retineret ictum et moraretur.

9. *Incidat.* Legebatur principio *incidat*, vel *insidat*. Primus Pincianus voluit *incidat*.

10. *Ut dicebam.* Supra cap. 3: « Nullam vero ex omnibus virtutibus magis homini convenire..... constet necesse est..... Nullum tamen clementia ex omnibus magis, quam regem aut principem decet.

peratoribus ; quanto plus habet apud illos quod ¹ servet , quantoque in majore materia ² apparet. Quantum enim nocet privata crudelitas ³ ? Principum sævitia , bellum est. Quum autem virtutibus inter se sit ⁴ concordia , nec ulla altera melior, aut honestior sit ; quædam tamen quibusdam personis aptior est. Decet magnanimitas quemlibet mortalem , etiam illum infra quem nihil est. Quid enim majus , aut fortius ⁵ , quam malam fortunam retundere ⁶ ? Hæc tamen magnanimitas in bona fortuna laxiorem ⁷ locum habet , meliusque in tribunali , quam in plano conspicitur ⁸. Clementia in quamcunque domum pervenerit , eam felicem tranquillamque præstabit ; sed in regia quo rarior , eo mirabilior. Quid enim est memorabilius , quam eum , cujus iræ nihil obstat , cujus graviori sententiæ ipsi , qui pereunt , assentiuntur ⁹, quem

1. *Plus habet apud illos quod servet.* Tot nempe hominum millia ; eorumque fortunas, libertatem, caput ; quibus sævus homo , sed privatus , raro obesse potest. Vid. infra : « Quantum enim , sqq. »

2. *In majore materia.* Provinciarum incolumitate , aut immunitatibus , etc.

3. *Crudelitas.* Bona lectio ; cujus in locum cave ne admittas *crudelitatem*, auferendi casu.

4. *Quum autem..... sit.* Stoicum dogma est : unam solummodo esse virtutem , s. virtutes inter se pares esse. Cf. Paradoxum III : ὅτι ἴσα τὰ ἀγαθήματα καὶ τὰ κακοθώματα , et Nostr. de Otio Sap. cap. 31 , et quæ hic notavimus.

5. *Majus aut fortius.* Quidam codd. *majus infortuniis* ; unde suspicati sunt interpp. *majus in infortuniis*. Sed pleonasmus hinc oriretur , cujus immunis certe Seneca fuit.

6. *Quid enim majus..... retundere ?* Hoc fusius libr. de Provident. cap. 2 : « Ecce spectaculum dignum ad quod respiciat , » et quæ sequuntur ; ubi vid. nos.

7. *Laxiorem.* Vetus lectio *latiorem*. Item dictionem *magnanimitas* adjectitiam puto. Pincianus.

8. *Hæc tamen..... conspicitur.* Homo summo loco natus et constitutus majorem copiam nactus est magnanimitatem exercendi , ut qui omnium in se oculos convertit. Quod ad τὸ *in tribunali* attinet ; ne putes hic magistratum aliquem designari , quem privato opponat κατ' ἀντίθεσιν. Tempore Senecæ vox *tribunal* de loco quocunque editiore in usu esse cæpit. Exemp. caus. Plin. N. H. lib. XVI , cap. 1 ; Tacit. Annal. lib. II , cap. 83.

9. *Ipsi, qui pereunt, assentiuntur.* Nam « *Necessaria est ista doloris refrænatio* , utique hoc sortitis vitæ genus , et ad regiam adhibitis mensam.

nemo interrogaturus est ¹, immo, si vehementius excaudit, nec deprecaturus quidem ², ipsum sibi manum injicere ³, et potestate sua in melius placidiusque uti, hoc ipsum cogitantem? Occidere contra legem nemo non potest; servare nemo, præter me ⁴. Magnam fortunam magnus animus decet; qui nisi se ad illam extulit et
 5 altior stetit, illam quoque infra terram deducit ⁵. Magni autem animi est proprium, placidum esse, tranquillumque, et injurias atque offensiones superne despiciere. Muliebri est, furere in ira: ferarum vero, nec generosarum quidem, præmordere et urgere projectos. Elephantum leonesque transeunt, quæ impulerunt ⁶: ignobilis bestię pertinacia est. Non decet regem sæva et inexorabilis ira: non multum enim supra eum eminet, cui se irascendo exæquat ⁷: at si dat vitam, si dat digni-

Sic editur apud illos, sic bibitur, sic respondetur: funeribus suis arridendum est. » De Ira, lib. III, cap. 15; quem paullo ante locum, vide Prexaspis et Cambysis historiam. In secundo libro, cap. 33. Unus ex aulicis interrogatus quo pacto in aula senex factus esset, « Injurias, inquit, accipiendo et gratias agendo. »

1. *Interrogaturus* reduxi ex Erasmo. codd. Lipsii edd. adstipulantib. Editio Gronov. et Bip. *interpellaturus*. Lipsius explicat: Cur ita fecerit? nendum ut accusaturus.

2. *Nec deprecaturus quidem*. Apud quosd. edd. legitur *est inter cō deprec. et quidem*; at superfluit.

3. *Ipsam sibi manum injicere*. Id est, impetum suum reprimere, sibi imperare, ut a sæviendo absteineat. Id referendum ad *quid enim est memorabilius, quam.....*

4. *Occidere..... præter me*. Regiæ omnipotentię clarissimum jus, et

quod gallic. appellamus *droit de grace*.

5. *Illam quoque infra terram deducit*. Tantopere contemptui exponit, ut ille ne vita, ad spectum quidem dignus putetur. Quæ locutio in quocunque sermone occurrit: e. c. apud Homer. II. δ, 182, Τότ' ἐμοὶ χάρις εὐπέτ' ἄχθων! ζ, 464; ρ, 416, etc. ap. Virg. multis locis. Loca alia e Cicero. post redit. ad Quirit. cap. 4, fin. al. et e Xenophontis Anabasi, cap. VII, lib. 19, fin. pag. 385, T. II, Opp. ed. Thiem. laudavit Gronov.

6. *Elephantum..... quæ impulerunt*. Sic Claudianus, de Laud. Stilicon. lib. II, sub init. « Obvia prosternas, prostrataque more leonum Despicias, alacres ardent qui frangere tauros, Transiliunt prædas humiles. »

7. *Non multum enim... exæquat*. Nam is non multum ab eo distat, eodem fere loco positus est, quum tamen multum supra eum eminere deberet, cui, etc.

tatem periclitantibus et meritis amittere, facit quod nulli nisi rerum potenti licet¹. Vita enim etiam superiori eripitur; nunquam nisi inferiori datur. Servare, proprium est excellentis fortunæ²: quæ nunquam magis suspici debet, quam quum illi contingit idem posse quod³ Diis, quorum beneficio in lucem edimur, tam boni quam mali. Deorum itaque sibi animum afferens princeps, alios ex civibus suis, quia utiles bonique sunt, libens videat, alios in numerum relinquat⁴, quosdam esse gaudeat, quosdam patiatur.

VI. Cogita te⁵ in hac civitate, in qua turba per latis-

1. *Potenti*. Recte probarunt Gruterus et Gronov. e codd. optim. notæ: cf. cap. 21, 2. Antea: *potienti*. Gronov. ad Liv. lib. XXIII, cap. 16, not. 3, docuit has voces sæpe confundi, licet discrepent sensu: nam *rerum potenti est domino; potenti est tyranno*. Cæterum res satis nota.

2. *Servare proprium est excellentis fortunæ*. Nam solvere et frangere facillimum; creare aut servare difficillima res est. Unde Tragicus, in *Medea*: « Servare potui, perdere an possim rogas! » Cicero, Senecæ propior, in fine Orat. pro Ligario: « Nihil habet nec fortuna tua majus, quam ut possis, nec natura tua melius quam ut velis conservare quam plurimos. »

3. *Contingit idem posse quod Diis*. Εὖ γὰρ εἶρηται καὶ τοῦτο, τοὺς ἀνθρώπων μάλιστα μιμῆσθαι τοὺς θεοὺς, ὅταν ἐπιγυγῶσιν. Strabon. X. Claudian. IV Consul. Honor. 276: « Nam cum vincamur in omni munere, sola Deos æquat elementia nobis. »

4. *In numerum relinquat*. Id est, in turbam sine nomine et vilem. Quavi hic vocem *numerus* positam videmus, hac Horat. jam usurpaverat lib. I, Ep. II, vs. 27: « Nos numerus sumus et

fruges consumere nati. » Eadem apud Græcos potestate occurrit quoque ἀριθμὸς, c. c. apud Aristoph. *Nub.* vs. 1203, 599. Εὖ γ', ὃ κακοδαίμονες, τί κἀθησθ' ἀβέλτεροι, Ἡμέτερα κέρδη τῶν σοφῶν, ἔντες λίθοι, Ἄριθμὸς, πρόβαλλ', ἄλλως ἀμφορῆς νενησιμένοι: et in Euripid. *Heraclid.* Εἰδὼς μὲν οὐκ ἀριθμὸν, ἀλλ' ἐτητύμως Ἄνδρ' ὄντα τὸν σὸν παῖδα.

VI. ARG. Ex immensa Roma, uam innumerabilis complet habitantium multitudo, singe eos subito amoveri qui aliquid deliquere: quæ subinde solitudo! quod silentium! Ergo elementia utendum vel ob multitudinem peccantium; si omnes enim peccantes puniendi essent, nemo a pœna liber erit. Idem argumentum ad iram coercendam adhibet lib. II, capp. 7 et 8, ubi: « Atqui si irasci sapiens debet turpiter factis, nihil est ærumnosius sapiente, » etc.

5. *Cogita te*. Scilicet esse. Lipsius ad hunc locum ait: « Nonne ad Neronem omnis sermo? ergo, Cogita tu. » Mihi quidem hæc emendatio haud necessaria esse videtur: sejungas modo verba, ut feci: exclamandi nota posita post τὸ *aratur*. Infinitivo

sima itinera sine intermissione defluens eliditur¹, quotiens aliquid obstitit, quod cursum ejus velut torrentis rapidi moraretur; in qua tribus eodem tempore theatri viæ postulatur²; in qua consumitur, quidquid terris omnibus aratur³! quanta solitudo et vastitas futura sit, si nihil relinquitur, nisi quod iudex severus absolvent. Quotus quisque ex quæstoribus⁴ est, qui non ea ipsa lege teneatur, qua quæritur⁵? Quotus quisque accusator vacat culpa⁶? et nescio, an nemo ad dandam veniam dif-

autem sequente hoc verbum interdum carere constat e Cic. Epp. ad Attic. lib. IX, cap. 2, post med. lib. XVI, cap. 2, post med. Ita *Ruhkopf*: Nos cum Lipsio libenter faceremus non eam duntaxat propter causam quam ipse allegavit, sed quod mox legatur *futura sit*; qui conjunctivus modus, ut loquuntur grammatici, verbum aliquod ante se requirit; quod ni sit *Cogita*, nusquam erit. Potest *cogita te* exoriri ab antiqua et mala lectione *cogitate* quam aliquis sciolus pro *cogita tu* hic scripserit.

1. *Eliditur*. Pro comprimitur, cogitur: ὑπεβολικῶς.

2. *In qua tribus..... postulatur*. Hoc est, in qua ad tria theatra eodem temporis articulo concurrunt magno impetu populus, ideoque postulat, ut de via decedatur et locum alii dent, ne voluptate ludis adsidendi privetur. Sic Gronovius locum per se facilem expediit, Lipsio hic hærente, dativi commodi s. scopi, quem vocant grammatici, parum memoro. Sic Varr. de R. R. lib. I, cap. 60, *olea esui*; sic ipse, de Ira, lib. II, cap. 25, *aqua potui*; ubi lectio princeps et vulgata olim *aqua potui erogata*, a Lipsio optime repudiata est, abjecto τῶ *erogata*. Tria autem hæc theatra erant: Balbi, Mar-

celli, Pompeii (de quibus ad Dio. Cass. lib. XXXIX, cap. 38, lib. LIV, cap. 25, 26; Tacit. Annal. XIV, 20, ibique Lips. Plin. Histor. Natur. lib. XXXIV, cap. 7, lib. XXXV, cap. 15, Vitruv. lib. III, cap. 9; Tertull. lib. de Spectaculis; Plutarchus in Pomp. Victor et Rufus in Region. IX, et Porphyrio Grammatic. Ne autem demirere quod tam emphatice de tribus theatri Annæus exclamet, cogita aut memento in immensum patuisse hæc, v. g. esse in Pompeiano, item in Marcelli theatro 80,000 loca, ita ut plus hominum in dimidia unius parte contineretur quam nunc omnes Lutetiæ nostræ theatrales casulæ caperent, etiamsi ab imo ad summum complerentur.

3. *Aratur*. Agricultura comparatur in provinciis extra Italiam (Tacit. Annal. III, 54), *verritur*, ut cum Horatio, I, Od. 1, vs. 10. Hinc aratores Siciliæ ap. Cicer. in Verrinis, id est, agros colentes, et pro iis decumas solventes.

4. *Quæstoribus*. Id est, quæstoribus, prætoribus, qui quæstioni criminali præessent. Ernesti Clav. Cic. Prætor. Quæstio.

5. *Quærit*. Antiquitus edd. libri, *quæritur*.

6. *Quotus quisque accusator vacat*

sit, quam qui illam petere sæpius meruit. Pec-
 is omnes, alii gravia, alii leviora; alii ex desti-
 alii forte impulsu, aut aliena nequitia ablati; alii
 is consiliis parum fortiter stetimus, et innocentiam
 ac renitentes perdidimus¹. Nec delinquimus tan-
 ed usque ad extremum ævi delinquemus. Etiam si
 m bene purgavit animum, ut nihil obturbare eum
 s possit ac fallere, ad innocentiam tamen pec-
 pervenit.

Quoniam Deorum feci mentionem, optime hoc
 lum principi constituam, ad quod formetur, ut se
 esse civibus, quales sibi Deos velit². Expediit ergo
 : inexorabilia peccatis atque erroribus numina?
 t usque ad ultimam infesta perniciem³? Ecquis
 erit tutus, cujus non membra aruspices⁴ colligant?
 si Dii, placabiles et æqui, delicta potentium non

De Ira, lib. II, cap. 7: « Alius
 enit ejus criminis cujus mar-
 reus est. »

cavimus omnes..... perdidimus
 Noster, de Ira, lib. II,
 « Si volumus æqui omnium
 dices esse, hoc primum no-
 eamus, neminem nostrum
 culpa. » Mox, cap. 28: « Alia
 alia cogitavimus, alia opta-
 aliis favimus, in quibusdam
 es sumus, quia non succes-
 l. not.

ARG. Commendat clemen-
 exemplo Deorum, ad quo-
 mplar rex formare se debet;
 os iratos quis principum opta-
 im gratior puri et sereni cæli
 s quam procellarum et fulmi-
 sterea difficile magis severo
 scitur, quam privato.

talem..... Deos velit. Nam
 n tremendorum in proprios

greges, Reges in ipsos imperium est
 Jovis. »

3. *Ultimam perniciem.* Εὐφημοῦδες
 pro mortem.

4. *Ecquis regum..... colligant? Tu-
 tus cujus...* h. l. est: ita tutus ut hujus...
 Ergo totius sententiæ tenor est:
 « Quis a periculis tam remotus, ut
 non hunc Deus fulmine sustulerit
 caduco (Horat. III, IV) ». Etenim
 aruspicum erat loca fulmine tacta
 Diis consecrare (bidentalibus vocaban-
 tur a bidente hostia sacrificata), ideo-
 que et fulguritorum membra trunca
 disjectaque postquam collegissent, se-
 pulcro condere. Nefas autem alium
 quemquam humatorum ossa movere.
 Unde Horatius, Art. Poet. vs. ultt.
 « Nec satis apparet, cur versus facti-
 tet, utrum Minxerit in patrios cineres,
 an triste bidental Moverit incestus. »
 Id ex lege Numæ attulit Lipsius, et
 docte locum expedivit.

statim fulminibus persequuntur ¹, quanto æquius est, hominem hominibus præpositum miti animo exercere imperium, et cogitare, utrum mundi status gratior oculis pulchriorque sit sereno et puro die, an quum fragoribus crebris omnia quatiuntur, et ignes hinc atque illinc micant! Atqui non alia facies est quieti moderatique imperii, quam sereni cæli et nitentis. Crudele regnum, turbidum tenebrisque obscurum est, inter trementes et ad repentinum sonitum expavescentes; nec eo quidem qui omnia turbat inconcusso. Facilius ² privatis ignoscitur, pertinaciter se vindicantibus; possunt enim lædi, dolorque eorum ab injuria venit ³. Timent præterea contemptum: et non retulisse lædentibus gratiam ⁴, infirmitas videtur, non clementia. At cui ultio in facili est, is omissa ea, certam laudem mansuetudinis consequitur. Humili loco positus exercere manum ⁵, litigare, in rixam

1. *Dii placabiles et æqui..... persequuntur.* Similiter Dei clementiam pingit Claudian. de Laudib. Stilich. lib. II, verss. seqq. « Ætherii patris exemplo, qui, cuncta sonoro Concutiens tonitru, Cyclopum spicula differt In scopulis et monstra maris, nostri- que cruoris Parcus, in Cætæis exercet fulmina silvis. » Arctius Senecæ vestigiis adhærens *Chénier, Bataviade, Ch. II*, ait:

Le foudre dans ses mains déjà prête a partir
N'attend, pour s'arrêter, que notre repentir.

2. *Facilius.* Pincianus se negat hac in voce sensum reperire, et vult rescribi *difficilius*: male.

3. *Possunt enim..... venit.* « Postest enim iis aliquid damni infligi; et quem dolorem intime concipiunt in vindictam et pœnas mox erupturum, ille a damno quod passi sunt, originem trahit. At imperantis altius est solium quam huc subditorum ini-

micitiæ perveniant; altius est capere, quam quod inferiorum humiles manus attigerint; damnum ergo non titur. Ac, si vindictam cupit, id ritas est, non dolor.

4. *Et non retulisse lædenti gratiam?* Ironice, hoc est, retulisse damnum per talionem. In malam partem quoque dici, exemplis probatur. Gron. nunc facile e lexicis petendū. Sensus porro est: Si ultionis parvus curiosus exstiterit vir gregarius, cæneque divitiæ neque stemmata, neque potestas, ille imbecillis infirmique animi videbitur, et quod virtus fortasse est, vitio dabitur. At principes omnes sciunt eum esse qui de injuriis illatis facile ulciscatur; quarum ergo si negligens fuerit, hic certe clementis magnusque, nullo obstrepente clamabitur.

5. *Exercere manum.* E codd. omnibus redixi, Lipsio non refragante =

rrere, ac morem iræ suæ gerere, liberius est: lester paria ¹ ictus sunt; Regi vociferatio quoque, ver-nque intemperantia non ex majestate est.

II. « Grave putas, cripi loquendi arbitrium regibus, humillimi habent? Ista, inquit ², servitus est, non rium. » Quid tu? non experiris istud nobis esse, servitatem? Alia conditio est eorum qui in turba, non excedunt, latent; quorum et ³ virtutes, ut ap-unt, diu luctantur, et vitia tenebras habent ⁴. Vestra dictaque rumor excipit: et ideo nullis magis cum est, qualem famam habeant, quam qui qualem-ue meruerint, magnam habituri sunt. Quam multa non licent, quæ nobis beneficio tuo licent? Possum

it, jactare manum, huc illuc quod est proprie jurgantium, jurgia provocantium. Antea: re.

inter paria. Non inter pares at, sed inter res ipsas inani- quibus paritas competit; ut vasa: nea, per oppositionem vasi quod ænei vis offenderet. Cæ- hic, quamvis latius generalius- mpta vox est, homines tamen lius designat.

L. ARG. Alia regum conditio est privatorum in vita communi, uæ privatis licent, ea quoque is sunt permissa; v. g. nec rex publica solus aut inermis am- et, ut Dii, cælo veluti suo af- est. Loquatur hic, omnes au-; irascatur, tremuere cuncta. e ergo irascatur necesse est. privatis ex vindicta securitas, is e mansuetudine.

Inquit. Scilicet, quidam. Recte J. reduxit Gronov. spectat enim prudentem, vel adulatorem, Seneca sibi, alloquenti Cæ-

I.

sarem, hoc modo intercedere finxit.

Antea: inquis. Quid tu (adulator) nos interpellas? nonne tu ipse experiris, nos esse liberos, quibus lo- quendi quidquid velint ac debeant, arbitrium est, te vero esse revera ser- vum, cui non liceat dicere quæ sen- tias. Gronov. τῶ non e plurium codd. jussu, et τῶ tibi de conjecturâ de- letis, legi mavult, aut, Quid? tu non experiris, istam vobis esse servitu- tem? aut: non experiris consulere nobis esse tibi servitatem? Ut ad Cæsarem referantur verba, non ad adulatorem. Neque tamen interee- dam, si quis verba: Ista..... servitu- tem? adversarii, ad Cæsarem diri- gentis, quem sibi fingit Seneca, esse credat. Nihil muto.

3. Et non pro etiam; sed oppo- nitur τῶ et quod mox sequitur. Sen- sus: Eorum qui in populo latent etiam præclare facta ægre in lucem emergunt; imperantium et eorum qui cervicibus publicis imminet, vel minima statim innotescunt.

4. Et vitia tenebras habent. Quod

14

quis illum a principatu suo æstimare incipiat¹. In communi quidem Republica² gladium movit : quum hoc ætatis esset, quod tu nunc es, duodevicesimum egressus annum³, jam pugiones in sinum amicorum⁴ absconderat, jam insidiis M. Antonii consulis latus petierat, jam fuerat collega proscriptionis⁵ : sed quum annum quadagesimum transisset, et in Gallia moraretur, delatum est ad eum indicium, L. Cinnam, stolidi ingenii virum, insidias ei struere⁶. Dictum est et ubi, et quando, et

1. *Divus Augustus... incipiat.* Id est ab ann. U. C. 723—725, ante Ch. nat. 31—29, quibus « Antonii arma in Augustum cessere, qui cuncta discordiis civilibus fessa, nomine principis, sub imperium accepit » (Ita Tac. Annal. lib. I, cap. 1). Antehac vero crudeliter se gesserat. Quod notum, et mox Seneca fatetur.

2. *In communi quidem Republica.* Hoc est, dum potestas et rerum administrandarum cura, plurimum, non unius, esset, ut postea fuit.

3. *Quum hoc ætatis..... egressus annum.* Ergo anno vel primo, sed extremo Neroniani principatus scriptum opus fuit; vel altero, sed in-eunte; quandoquidem natus ille anno U. C. 790 (quod id. ac Chr. Nat. 37) imperator consalutatus fuit ann. 807.

4. *Amicorum.* Anne M. Tullii Ciceronis et C. Toranii cædes h. l. Noster significat? Hunc enim Octavius tutorem habuerat, et Octavii pater collegam in ædilitate; illius vero opera senatusconsultum factum quo duodeviginti annos vix egressus puer, comparato in Antonium exercitui dux legebatur, et cum Hirtio et Pansa coss. in Gall. Cisalp. mittebatur. D. Bruto opem laturus qui in Mutina obsidebatur (ann. ant. Chr. nat. 44). Multis forsitan hoc arriserit. Ego maluerim tamen ad Pansam referre, quem tra-

ditur Octavius manu sua in prælio apud Mutinam interemisse.

5. *Jam fuerat collega proscriptionis.* Senec. Trag. Octav. vs. 505, sqq. « Ille qui meruit pia Virtute cælum Divus Augustus, viros Quot interemit, nobiles, juvenes, senes, Sparsos per orbem, quum suos mortis metu Fugerent Penates, et trium ferrum ducum, Tabula notante deditos tristi neci. » Cf. et Cic. Epp. ad Div. 12, 23; et Sueton. Octav. capp. 10, 70, aliique.

6. *Sed quum annum..... struere.* Quum Augustus natus sit ann. U. C. 690, quæ Noster narrat facta sint oportet ann. U. C. 738, quum Augustus in Gallia moraretur anno ætatis 48. Enimvero Dio Cass. dissentit de anno et loco, qui fusius hæc in ann. U. C. 757 narrat. lib. LV, 14—21. Appellat enim eum Cneium Cornelium. Sed jam supra observavimus, Nostrum, historiæ parum curiosum, loca, tempora, quid quod nomina? interdum confundere. Dioni itaque assentior: Cinna enim consul fuit a. U. C. 758; quem adeo nostrum locum ante oculos habuisse puto. Exposuit autem Dio eodem fere modo rem, διαλογισμῶν inter Augustum et Liviam inserto. Sueton. cap. 19, hanc conjugationem neglexit. Hinc Nostras Pierre Corneille argumentum cepit

quemadmodum aggredi vellet : unus ex consciis deferebat. Constituit se ab eo vindicare , consilium amicorum advocari jussit. Nox illi inquieta erat , quum cogitaret adolescentem nobilem , hoc detracto , integrum ¹ , Cn. Pompeii nepotem ² damnandum. Jam unum hominem occidere non poterat : cum M. Antonio proscriptionis edictum inter cœnam dictarat ³. Gemens subinde voces emittebat varias , et inter se contrarias. « Quid ergo ? ³ ego percussorem mecum securum ambulare patiar , me sollicito ? Ergo non dabit pœnas , qui tot civilibus bellis frustra petitum caput , tot navalibus , tot pedestribus præliis incolume , postquam terra marique pax parta est ⁴ , non occidere constituit , sed immolare ⁵ ? » nam sacrificantem placuerat adoriri ⁶. Rursus silentio inter-

unius e nobilissimis tragœdiis quas quis audierit , *Cinna* ; et Annæi præsertim locos omnes fabulæ suæ inseruit , modo fusius explicans , modo stricte et *μεταπρόσι* sola contentus :¹ quas imitationes ad calcem libri collocandas curavimus. Est et apud Italos novos de simili materia tragœdia elegantissimi *Metastasio* , cui nomen *la Clemenza di Tito* ; qua in fabula quamvis de Augusto et Cinna non agatur , Augusti et Cinnae , aliis sub nominibus , res tota exhibita est. Cf. quoque *Montaigne* , qui , in suis *Essais* (lib. I , cap. 28) , Senecæ narrat. gallice vertit prope ad verbum.

1. *Hoc detracto , integrum*. Innocentem , ἀνίμωρα , hanc modo perfidiam exciperes.

2. *Cn. Pompeii nepotem*. Ex filia Cn. Pompeii nepos fuit ; cf. Dio Cass. lib. LV , cap. 14. Ea , Cornelio Fausto , Sullæ dictatoris filio , nupta , peperit cum aliis et hunc Cornelium Cinnam. Hirt. Bell. Afric. cap. 95. Cæsar , post Thapsense prælium ,

Faustum et Afranium vivos captos interfici jussit : Pompeiæ cum Fausti liberis incolunitatem suaque omnia concessit.

3. *Eum M. Antonio..... dictarat*. Lipsius emend. *qui M.* bene a Gronov. repulsus. Junctim enim proscriptionis edictum dictabant. Dio Cass. lib. XLVI , cap. 55 , 56.

4. *Postquam terra marique pax parta est*. Bis enim , immo , ut quibusdam placet , ter , Augusto imperante , templum Jani clausum fuit : primo , fuso Antonio , confectisque civilibus bellis , ann. U. C. 723 (ant. Ch. nat. 31) , Augusto V et Sexto Apuleio coss. mox , post Cantabricum bellum , eodem IX , M. Junio Silano coss. ann. U. C. 735 ; tum circa natalem Domini , h. e. ann. U. C. 753.

5. *Immolare*. Proprie *immolare* est molam ponere in cornua victimarum ; quæ vox pro trucidare in sacris faciendis usurpabatur , ne malis omnibus quid fieret.

6. *Sacrificantem placuerat adoriri*.

posito, majore multo voce sibi, quam Cinnæ irasceba-
 4 tur. » Quid vivis, si perire te tam multorum interest?
 quis finis erit suppliciorum? quis sanguinis? Ego sum
 nobilibus adolescentulis expositum caput, in quod mu-
 cronas acuunt. Non est tanti vita, si, ut ego non peream,
 tam multa perdenda sunt. » Interpellavit tandem illum
 Livia uxor, et: « Admittis, inquit, muliebri consilium?
 Fac quod medici¹ solent: qui ubi usitata remedia non
 5 procedunt², tentant contraria. Severitate nihil³ adhuc
 profecisti: Salvidienum⁴ Lepidus⁵ secutus est, Lepi-
 dum Muræna⁶, Murænam Cæpio⁷, Cæpionem Egna-
 tius⁸, ut alios⁹ taceam, quos tantum ausos pudet: nunc
 tenta, quomodo tibi cedat clementia. Ignosce L. Cinnæ.
 Deprehensus est: jam nocere tibi non potest, prodesse
 famæ tuæ potest. » Gavisus, sibi quod advocatum inve-
 nerat, uxori quidem gratias egit: renuntiari¹⁰ autem
 extemplo amicis, quos in consilium rogaverat, impera-
 vit, et Cinnam unum ad se arcessit; dimissisque omni-

Quod in tragicæ fabulæ contextu non præterit modo nominatus *Corneille*. Nam fingitur Cinna dicere, Act. I, scen. III:

Demain au Capitole il fait un sacrifice;
 Qu'il en soit la victime; et faisons en ces lieux
 Justice à tout le monde à la face des Dieux.

C'est de ma main qu'il prend et l'encens et la coupe;

Et je veux, pour signal, que cette même main
 Lui donne, au lieu d'encens, d'un poignard
 dans le sein.

Item Augustus, Act. V, scen. I; vid. ad fin. operis.

1. *Fac quod medici*, etc. Eadem Livia apud Dionem Cass. lib. LV, cap. 17, init. adhibuit. Eadem apud magnum *Corneille*.

2. *Non procedunt*. Hoc est bonum eventum non habent.

3. *Severitate nihil*, etc. Cf. Sueton.

Octav. c. 19. Vell. Pat. lib. II, c. 88.

4. *Salvidienum*. De illo, Dio Cass. lib. XLVIII, cap. 33; LIV, 3, 15.

5. *Lepidus*. M. Æmil. Lepid. ex Bruti sorore F. Antonii gener.

6. *Muræna*. Cui cognomen aliud Varro.

7. *Cæpio*. Q. Fannius Cæpio, vir aliunde obscurus. Istius quidam et Murænae conjurationes jungunt. Suet. Tib. cap. 8: « Fannium Cæpionem, qui cum Varrone Muræna in Augustum conspiraverat, reum majestatis apud judices fecit et condemnavit.

8. *Egnatius*. Rufus. Dio Cass. lib. LIII, c. 24. Tacit. Annal. lib. I, c. 10.

9. *Alios*. Nam ne ultimæ quidem sortis hominum conspiratione et periculo caruit. Sueton. l. l.

10. *Renuntiari*. Id est, nuntiari.

bus e cubiculo, quum alteram Cinnæ poni cathedram jussisset : « Hoc, inquit, primum a te peto, ne me loquentem interpelles, ne mediò sermone meo proclames : dabitur tibi loquendi liberum tempus. Ego te, Cinna, quum in hostium castris ¹ invenissem, non factum tantum mihi inimicum, sed natum, servavi, patrimonium tibi omne concessi. Hodie tam felix es, et tam dives, ut victo victores invideant. Sacerdotium tibi petenti, præteritis compluribus, quorum parentes mecum militaverant, dedi ². Quum sic de te meruerim; occidere me constituisti. » Quum ad hanc vocem exclamasset, ⁷ procul hanc ab se abesse dementiam : « Non præstas, inquit, fidem, Cinna : convenerat, ne interloquereris. Occidere, inquam, me paras. » Adjecit locum, socios, diem, ordinem insidiarum, cui commissum esset ferrum. Et quum defixum videret, nec ex conventionem jam, sed ex conscientia tacentem : « Quo, inquit, hoc ⁸ animo ³ facis? Ut ipse sis princeps? male mehercule cum populo Romano agitur ⁴, si tibi ad imperandum nihil præter me obstat. Domum tueri tuam non potes; nuper libertini hominis gratia in privato judicio superatus es. Adeo nihil facilius potes, quam contra Cæsarem advo-

1. *In hostium castris.* Quorum? non liquet. Videtur ad Sextum Pompeium, Cinnæ avunculum, respexisse, qui a. U. C. 718 ab Augusto devictus est. Dio Cass. lib. XLIX, cap. 20. Senec. de Benef. lib. IV, cap. 30, 1.

2. *Sacerdotium tibi... dedi.* Satis callide beneficium illud suum Augustus commemorat, quamvis leve illud et, si quis rem bene excusserit, parvi æstimandum. Ea enim dignitas maxime appetenda est quæ non decus tantum inane et irritum, sed et potentiam conciliat: at sacerdotiis coho-

nestari licet amplissimi viri sæpe gauderent, parum hinc potestatis derivabatur; et cui nec apud cives auctoritas erat, nec in milites imperium, nec publicæ pecuniæ in promptu, ille quomodo res novas inchoasset? quomodo imperanti metum injecisset?

3. *Quo animo.* Hoc est, quid consilii habens? quid sperans cupiensque?

4. *Male mehercule, cum populo romano agitur.* Populi romani male se res habent. *Ἐναλλαγή* quasi diceretur: Populus romanus male cum rebus suis agit. Supra laudatus *Mon-*

care¹ ? Cedo², si spes tuas solus impedio. *Paullusne*³ te, et Fabius Maximus⁴, et Cossi, et Servilii⁵ ferent. tantumque agmen nobilium, non inania nomina praefertium, sed eorum qui imaginibus suis decori sunt⁶. Ne totam ejus orationem repetendo, magnam partem voluminis occupem (diutius enim quam duabus horis locutam esse constat), quum hanc poenam⁶, qua sola erat contentus futurus, extenderet: « Vitam tibi, inquit Cinnam iterum do, prius hosti, nunc insidiatori ac parricidae. Ex hodierno die inter nos amicitia incipiat: contendamus, utrum ego meliore fide vitam tibi dederim, an tu debeas. » Post haec detulit ultro consulatum, questus quod non auderet petere; amicissimum fidelissimumque

taigne vertit: « Vrayement il va bien mal à la chose publique, si, etc. »

1. *Adeo nihil.... adlocare?* Quum tu libertino homini, ne nobili quidem, nuper succubuisti, facillimum hoc putas esse, advocare te, amicos, consilii conscios, id est, comparare, qui adsint tibi, consilium suggerant, patrocinentur; verbo, conjurationem facere contra me multo potentiozem illo libertino? Hanc Gronovii explanationem praefero Lipsianae: « adesse, causam agere; nam manet in re illa judiciali. » Gronov. laudat e Nostro, de Ira, lib. III, cap. 13, 3, al.

2. *Cedo.* Dic, precor, utrum, etc. Vulgaris et triti sermonis vox, et eadem fere quam gallice, *voyons*.

3. *Paullusne.* L. Æmil. Paullus, cæterique nobilissimi homines, et viri consulares, aliique qui majoribus suis præclatis digni sunt.

4. *Fabius Maximus.* Unus ex antiquorum Maximorum (id cognomen, Reipub. temporibus, Valerii solum et Fabii gentibus contigit; inter eos Rullianus et Cunctator supereminuerent) nepotibus; ille ipse qui Augusto

carissimus, postea minus gratus fuisse creditur, quod ipsius ex Agrippa nepotes Liviæ filii anteponeret (Conf. Tacit. Ann. lib. I, c. 5, init.), et qui Ovidium exsulem multo honore persecutus est.

5. *Cossi et Servilii.* Servilii et Corneli (qua ex gente Cossi fuerunt) nobilissimi Romanorum censebantur, si Æmilios, Julios, Claudiosque exceperis. Porro notum ex omnibus fere scriptoribus est, usitatum tunc nobilissimis viris majorum imagines in atrio dispositas servare, quæ loco suo demovebantur, quum exsequiæ fierent. Ergo longa imaginum serie, id est, patrum suorum gloria et laudibus multi gloriabantur. Sed his, de quibus sermo est, majores etiam sui gloriari jure possent: non imagines ipsis decori sunt, sed ipsi imaginibus suis.

6. *Hanc poenam..... extenderet.* Expectatione, formidine injecta, ne vita privaretur.

7. *Parricide.* Improbo, scelesto, sacrilego, qui patrono suo et servatori mortem intenderit.

it; hæres solus fuit illi¹; nullis amplius insidiis ab
petitus est.

. Ignovit abavus³ tuus victis; nam si non ignovisset,
us imperasset? Sallustium⁴, et Cocceios⁵, et Del-
, et totam cohortem primæ admissionis⁷ ex adversa-
m castris conscripsit. Jam Domitios⁸, Messallas,
ios⁹, Cicerones¹⁰, et quidquid floris in civitate erat,

Hæres solus fuit illi. Quod di-
r hæres ex asse. Porro sic Au-
accepit quater decies millies,
000,000,000 sestertium, vel ad
pecun.) 800,000,000 fr.

Illo. Recte a Lipsio prælatum,
postulante. Proinde reduxi.
: illo.

ARG. Ob hanc clementiam cujus
la enumerat et initio capitis et
e securum Augusti imperium
t post mortem pro Deo habi-

Abavus. Sat exacte; abavus
est avi avus, gall. *trisaieul.*
tus vero inter Neronis majores
locum obtinet. Nam Agrip-
iatér erat; Germanicus avus;
ia minor, mater avi; Octa-
ria avi: atque Octavia Augusti
fuit. Vel alio modo, quum
um Augustus, Germanicum
us adoptavissent, Germanicus
Tiberius proavus, Augustus
Neroni fuit.

Sallustium. C. Crispum, ex so-
nepotem Sallustii, historici,
suis celebrem, quos huic pa-
testamento tradiderat, et ex
lib. II, Od. II, notum. Ad.
Tacit. Annal. lib. III, cap. 30,
i. N. Hist. lib. II, cap. 34.

Cocceios. Cocceia gens ante Im-
res ignota ad summam tunc
dinem pervenit. Hic Noster lo-
potissimum de M. Cocceio
, qui fuit inter proavos Nervæ

postea principis. Hic erat legum pe-
ritissimus, et consulatu functus est
ann. U. C. 718 seu 714. Sigon. in
Chronolog. Liv. Shotti Obs. p. 607.
De eo breviter Tacitus, Annal. lib.
IV, cap. 58.

6. *Dellios.* *Dellios* ego rescripsi
e Dion. Cassod. libb. XIII, XXIII,
aliisque, quos inter et Horat. lib. II,
Od. III, vs. 4, ubi metrum arguit
Dellium vel Dillium legi oportere.
Antea *Duillios*. Cæterum satis notus
hic ex Horat. lib. II, Od. III, et Dio
Cass. lib. L, cap. 23, præsertim e Se-
nec. patris Suasoriarum libro, p. 7,
Bip. ubi Dellium Messalla Corvianus
desultorem bellorum civilium vocat;
μεταφορᾷ ab equis sumpta, quorum
modo in hunc, modo in illum eques
desilit: novissime ille ab Antonio
transfugit ad Cæsarem.

7. *Primæ admissionis.* Id est, pri-
mi loci: honestiores et quasi interio-
res amicos. De Benefic. lib. VI, cap.
33, 3. Graccho et Livio Druso ad-
scribitur mos, amicos suos in classes
distribuendi; amici primæ, secundæ,
tertæ admissionis, ex ordine, quo
admittebantur. Cf. Lipsius ad Tacit.
Annal. lib. VI, cap. 9. Sæton. Tib.
46. Vespas. 14, ubi Intpp.

8. *Domitios.* Cn. Domitius ab An-
tonio transfugit, abavus Neronis.
Sueton. Nero, cap. 3.

9. *Asinius.* Pollio. In Antonii par-
tibus: de Ira, lib. III, cap. 23, 3.

10. *Cicerones.* Filium M. Tullii,

clementiæ suæ debebat. Ipsum Lepidum quamdiu mori passus est ¹? Per multos annos tulit ornamenta principis retinentem, et pontificatum maximum ², non nisi mortuo illo, transferri in se passus est; maluit enim illum ² honorem vocari, quam spoliū ³. Hæc eum clementia ad salutem securitatemque perduxit: hæc gratum ac favorabilem reddidit, quamvis nondum subactis Reipublicæ cervicibus manum imposuisset ⁴: hæc hodieque præstat illi famam, quæ vix vivis principibus servit. Deum esse, ³ non tanquam jussi, credimus. Bonum principem Augustum, et bene illi convenisse Parentis nomen ⁵, fatemur; ob nullam aliam causam, quam quod contumelias quoque suas, quæ acerbiores principibus solent esse, quam injuriæ, nulla crudelitate exsequebatur; quod probrosis in se dictis arrisit; quod dare illum pœnas apparebat, quum exigeret; quod quoscumque ob adulterium ⁶ filiæ

qui in Bruti partibus fuit. Dio Cass. lib. XLIX, c. 16. Erat Tibulli amicus.

1. *Mori passus est.* Lipsius restituit e libris fidis. Oxyoron facile intelligas. Antea *passus non est?* — *Quamdiu mori passus est.* Hoc est, quantum temporis concessit, ut vita exiret et æmuli quondam viri adspectu principem liberaret! Nam vixit post Octavii victoriam annos 23. Vid. not. 3.

2. *Pontificatum maximum.* Quod tamen e publicis muneribus præclarissimum fuit, quanquam sane minus potentiæ conferret quam honoris. Unde callidi Octavii ne mireris modestiam; illa enim magis appetebat rapiebatque ante omnia quæ parvum et infirmum principatum stabilitura magis videbantur. Tum Lepido neque id ingenii erat, neque ea ambitio, ut per eum civilis belli unquam vulnera recrudescerent.

3. *Ipsum Lepidum quamdiu..... spoliū.* Lepidus Triumvir devictus ab Augusto, ann. U. C. 718, ante Chr. nat. 36 (Dio Cass. lib. XLIX, cap. 12), et mortuus est ann. U. C. 741 (Dio Cass. lib. LIV, cap. 27); quo anno pontificatum max. suscepit Augustus.

4. *Nondum subactis..... manum imposuisset.* Vulgo dicitur *civium cervicibus; Reipublicæ audacius est.* Quod ait nondum tunc imperatorem salutatum Octavium, verum est; nam Actiacum prælium evenit ann. U. C. 723, ant. Christ. 31.

5. *Bene illi convenisse Parentis nomen.* Nam id ei delatum nomen, non quidem decreto sed consensu Senatus et plebis acclamatione. Vid. Sueton Aug. cap. 58.

6. *Filiæ.* Scilicet Juliæ. Reduxi ut vulgatam eamque bonam lect. ante Lipsium, cui *to familiæ* magis arri-

suae damnaverat, adeo non occidit¹, ut dimissis², quotutiores essent, diplomata³ daret. Hoc est ignoscere, quum scias multos futuros, qui pro te irascantur, et tibi alieno sanguine gratificentur⁴, non dare tantum salutem, sed præstare⁵.

XI. Hæc Augustus senex, aut jam in senectutem annis 1 vergentibus! In adolescentia caluit, arsit ira, multa fecit, ad quæ invitus oculos retorquebat. Comparare nemo mansuetudini tuæ audebit Divum Augustum, etiamsi in certamen juveniliū annorum deduxerit senectutem plus quam maturam⁶. Fuerit moderatus et clemens: nempe post mare Actiacum Romano cruore⁷ infectum; nempe post fractas in Sicilia classes, et suas et⁸ alienas;

debat. « Nec enim, ait, sola Julia mater adulteravit, sed et filia ejus, Augusti neptis; et utriusque admisarios ultum ivit. » Facile tamen intellectu est, nostram lect. præferendam esse: quis enim *familiam* de aliquot ad eam pertinentibus personis dixit? cf. de Brevit. Vit. cap. 5, 4. Rem per se notam attigit Sueton. Oct. capp. 64, 65, al. Cæterum, ingeniosissimi inter Germanos viri *Wieland* *παράδοξον* notum, qui Juliæ causam præclare egit.... (Opp. Tom. XXIV, p. 338, sq. ed. novlss.) constat.

1. *Quod quoscunque..... non occidit.* Dio Cass. lib. LV, cap. 10. Alia tradere videbatur Lipsio; sed Augustus Julium Antonium aliosque occidi jussit, sed non prætextu adulterii, cum filia perpetrati, sed conspirationis.

2. *Dimissis.* Id est, relegatis.

3. *Diplomata.* Literas cursus publici dedit, ut jussu principis transverherentur. Vid. Ernesti Clav. Cicer. ad Diploma.

4. *Alieno sanguine gratificentur.*

Gratiam captent, non sanguinem quidem suum profundentes, sed aliorum.

5. *Præstare.* Id est, tutum reddere.

XI. ARG. Ad priora Augusti revertitur, et scelestam optimi principis juventutem incusat; negatque vere huic clementiam fuisse. Mox ad Neronis Cæsaris laudes reversus, mansuetudinis veræ dat definitionem, aitque illam firmamentum potentiæ; tum modo suo exponit quod discrimen inter regem et tyrannum.

6. *Etiam si in certamen..... plus quam maturam.* Licet ille admodum senex juveni tibi comparari sese velit et petat. Plusquam maturam autem dixit quod ultra septingentos annos Augustus duraverit.

7. *Post mare Actiacum Romano cruore infectum.* De hac pugna inutitile est disserere, qua Cleopatrarum Antonii que arma oppressa sunt, et Urbis imperium in Octavii manus pervenit.

8. *Nempe post fractas..... alienas.* In bello cum Sexto Pompeio, cujus naves Agrippa scidit; sed antehac his deleta Cæsariana classis erat;

nempe post Perusinas aras ¹, et proscriptiones. Ego vero clementiam non voco lassam crudelitatem. Hæc est, Cæsar, clementia vera, quam tu præstas, quæ non sævitæ pœnitentia cœpit: nullam habere maculam, numquam civilem sanguinem fudisse. Hæc est in maxima potestate, verissima animi temperantia, et humani generis, communis patriæ, nunc dicatæ tibi, amor ², non cupiditate aliqua, non temeritate incendi, non priorum principum exemplis corruptum, quantum in cives suos liceat ³, experiendo tentare, sed hebetare aciem imperii sui. Præstitisti, Cæsar, civitatem incruentam; et hoc, quod magno animo gloriatus es, « Nullam te toto orbe stillam cruoris humani misisse, » eo majus est mirabiliusque, quod nulli unquam citius gladius commissus ⁴ est ⁵. Clementia ergo non tantum honestiores, sed tutiores præstat: ornamentumque imperiorum est simul certissima salus ⁵. Quid enim est, cur reges consenu-

e. c. ann. U. C. 714, secundum Dion. Cass. lib. XLVIII, capp. 18 et 31, lib. XLIX, cap. 1, sqq. a. U. C. 718.

1. *Nempe post Perusinas aras.* Divo Julio Cæsari exstructas, Idibus Martiis hostiarum more trecentos ex dedititiis electos utriusque ordinis mactari jussit Perusia capta, ann. U. C. 713. Sueton. Octav. cap. 15. Dio tamen Cass. lib. XLVIII, cap. 14, quadringentos mactatos esse scribit. Chronologiam in his neglexit Noster.

2. *Communis patriæ, nunc dicatæ tibi, amor.* Hanc lectionem erui e codd. siglis. Quum enim ibi sit: *coprænditte sibi mor: seu comprændit te sibi mor.* Putavi literarum apices id docere, quod dedi: sensu manifesto. Atque eo magis hanc mihi libertatem condonatum iri spero, quod codd. ope lectionem mutavi, quam suo Marte Rudolfus Agricola

nobis obtruserat, nullo codice suffultam. Dederat autem: *incomprehensibilis.* Lipsius emendaverat *communis parentis similis amor: et* Grouov. qui verba hæc desperatæ sanitatis esse pronuntiat, *commendatissimus amor.*

3. *Quantum in cives suos liceat.* Vide infra ad cap. 18 notata ad hæc verba: « Aliquid quod in hominem licere commune jus animantium vetet. »

4. *Nulli.... citius... commissus est.* Vix annum septimum et decimum peragebat Nero, quum *jure gladii*, id est, imperio solus potitus est.

5. *Clementia ergo..... certissima salus.* Claudian. IV Consul. Honor. « Non sic excubiæ nec circumstantia tela Quam tutatur amor. » Et Plin. in Paneg. « Hæc arx inaccessa, hoc inexpugnabile munimentum, mun-

iberisque ac nepotibus tradiderint regna, tyrannoscraibilis ac brevis potestas est²? Quid interest tyrannum et regem (species enim ipsa fortunæ ac par est), nisi quod tyranni in voluptate³ sæviunt, non nisi ex causa ac necessitate⁴?

« Quid ergo? non reges quoque occidere so-
o Sed quoties id fieri publica utilitas persuadet: is sævitia cordi est. Tyrannus autem a rege distis, non nomine. Nam et Dionysius major⁵ jure que præferri multis regibus potest; et L. Sullam iri tyrannum quid prohibet, cui occidendi finem iopia hostium? Descenderit licet Dictatura sua,

in eger. » Copiosius Noster infra: « Securitas securitate aciscenda est. Non opus est in altum editas arces, etc. » *id enim est, cur reges con-*
t? Quod tyrannis raro eveles interrogatus *τί δύσκολον υνός. Γίροντα, έφη, τύραννον:* ficile vidisset, Tyrannum, enem. Ad hoc facit Juvenal.

quamvis reges et tyrannos ernens: « Ad generum Cede et vulnere pauci De-
t reges et sicca morte tyranni. *ovis potestas est.* Poeta: « In-
mo imperia retinuit diu. » re Aristotel. Politic. X: *Δύο αιτίας δι' ας έπιτιθενται ταις :* *η, μίσος και καταφρόνησις.*

voluptate sæviunt. Hoc est, iuptates suas habent et n-
subditorum gemitus, gratis-
putant sævire.

quid interest..... necessitate. si ad hæc tempora respicias io, et quæ ad recentioremem potius quam ad Veterum est. Nam tyrannus hic olim i in civitate quam aut populi

aut primorum auctoritas regebat, vi regnum occupaverat. Quod nostra vox *usurpateur* non male redderet; quanquam non omnes ii tyranni vocabantur quibus apud nos usurpatoris nomen conveniret. Si quis enim in hoc imperio cui unius voluntas lex est, in solium vi evehitur, ille rex est, non tyrannus. Sic apud Persas, Darius ο *Υστάσπον,* rex audiit.

XII. Discrimen inter regem tyrannumque. Cf. Platon. De Republ. lib. VIII et IX, inde a pag. 220; T. VII. Bip.

5. *Dionysius major.* Qui Syracusanorum tyrannus imperium filio tradidit, non servaturo. Ille apud nos vocatur *Denis le Tyran*, filius *Denis le Jeune*. Quod autem de eo Annæus dicit, hunc jure præferri posse multis regibus, quadamtenus verum est, sed et quadamtenus falsum. Nam, ut rei militaris peritus et literarum amans et administrandæ reipublicæ imprimis studiosus, sic ille crudelis fuit erga inimicos, immo et nonnunquam erga eos quos in amicis habebat, neque unquam ullius sanguini, pecuniæ, religionibus pepercit.

et se togæ reddiderit ¹, quis tamen unquam ² tyrannus tam avide humanum sanguinem bibit, quam ille, qui septem millia civium Romanorum contrucidari jussit? ³ Et quum in vicino, ad ædem Bellonæ sedens, exaudisset **conclamationem** tot millium sub gladio gementium, exterrito senatu: « **Hoc agamus**, inquit, P. C., seditiosi pauculi meo jussu occiduntur ³. » **Hoc non est mentitus**: pauci Sullæ videbantur. Sed mox ille **Sulla**: « **consequamur**, quomodo hostibus irascendum sit ⁴, utique si in hostile nomen cives, et ex eodem corpore abrupti, transierint ⁵. » Interim hoc quod dicebam, clementia efficit, ut magnum inter regem tyrannumque discrimen sit, uterque licet non minus armis valletur; sed alter arma

1. *Descenderit... reddiderit.* Quum dictator in sago esset, quippe qui bello gerendo plerumque creabatur, opposita est toga, vestis civilis. Sequentem historiam de crudelitate Sullæ jam attigimus ad de Ira I, 2, 3. Variant auctores in numero definiendo: aliis quatuor millia commemorantibus, Dionys. Halic. V, fin. Floro III, 21, aliis ut Valerio Max. IX, 2, quatuor legiones. Noster tamen sibi constitit de Benef. V, 16: Plutarcho parum abludente, qui ipsa pæne verba Senecæ expressit, ut ex eodem fonte hausisse videantur.

2. *Quis tamen unquam tyrannus.* Notandum id: *quis quam tyrannus* pro *quis alius quam tyrannus*, vel, *quis nisi tyrannus*.

3. *Occiduntur.* Tristius quiddam et atrocius Sulla dixit quam τὸ *occiduntur*; scil. *puniuntur, commonefiunt*. Vid. Plutarch. Syll. cap. 30, qui fidelissimus omnium narrator, sic verba dictatoris refert: *Νοῦνθεῖσθαι γὰρ αὐτοῦ κελεύσαντος ἐνίους τῶν πονηρῶν*. Idem significat Lucanus,

Phars. lib. II, dum *Syllanæ lustrans cadavera pacis*, ait: « Tot simul infesto juvenes occumbere leto Sæpe fames, pelagique furor subitæque ruinæ, Aut cæli terræque lues, aut bellica clades, Nunquam pœna fuit. » Idem de tranquillitate viri, dum tot simul neci mandarentur: « Intrepidus tanti sedit securus ab alto Spectator scelebris; miseri tot millia vulgi Non piguit jussisse mori. »

4. *Consequamur quomodo hostibus irascendum sit.* *Consequamur* subaud. *scientiam*, post quasi diceret: Sciamus tandem quomodo, etc. *Quomodo* autem *irascendum* est: Quomodo, non in irarum impetum vanum effundenda vis animi sit, sed in ultionem et cædes prorumpendum.

5. *Sed mox ille Sulla: consequamur, quomodo hostibus irascendum sit, utique si in hostile nomen.... transierint.* Sic dedi e cod. Erford. Amplon.: optimo, ut opinor sensu. Interpositis enim de suo τῶς *Hoc non est....videbantur*. adjicit Seneca reliqua Sullæ verba, quæ hac occa-

quibus in munimentum pacis utitur; alter ut timore magna odia compescat. Nec illas ipsas³, quibus se commisit, securus adspicit¹; contraria agitur², nam et invisus est, quia timere timeri vult, quia invisus est³: et illo execratus, qui multos dedit præcipites, utitur: *Oderint et tuant*⁴! ignarus quanta rabies oriatur, ubi supra odia creverunt. Temperatus enim timor *cohibet*⁴; assiduus vero et acer, et extrema *admoventis*, in animam jacentes excitat, et omnia *experiri* suadet. Sic lineis et pinna clusas *contineas*: easdem a tergo telis incessat: *tentabunt fugam per ipsa quæ suproculcabuntque formidinem*⁵. Acerrima virtus iam ultima *necessitas* extundit. Relinquat oportet⁵ aliquid metus, multoque plus spei quam periculum ostendet: alioquin ubi quiescenti paria metuuntur.

utus erat. « Sic reperiemus, dicit Plutarch. Sull. c. 30, solum citavimus, Sulla ait: *youτι-ρ αὐτοῦ κελ. ἐν τῶν πον.* Quæ res, ea apprime et loco et sequentis digna sunt. Proinde end. supersedeamus.

illam ipsam..... adspicit.

Necesse est multos timeat, meti timent. » Tum notum est in IV. Cons. Honorii, id est: a tyrannide Convenit, etc. » *trarii in contraria agitur.* ipsi, qui eum defendunt in præstant, metum quoque ant. Pacem simul præstant belli.

nam et invisus est..... invisus at jam bonus fieri, etiamsi erit, non expediat. Vid. infr. inquit.

erint, dum metuunt! Jam nec sententiam, quem locum

adi, et execratus est splendidissime, de Ira, lib. I, cap. 16.

5. *Sic feras..... formidinem.* Apud Antiquos, *Formido* vocatur retis venatorii quoddam genus, constans lineis funiculis, rubente pinna obductis, quibus silva cingi (*claudi*, Heynii Obs. ad Tibull. lib. I, 4, 49.) solebat. Hanc ita describit Gratius Faliscus: « Sunt quibus immundo decerpit vulture plumæ Instrumentum operis fuit, et non parva facultas; Tantum inter nivei jungantur vellera cyeni: Et satis armorum est. Hæ clara luce coruscant Terribiles species: ab vulture dirus avaro Turbat odor silvas, meliusque alterna valet res. » Nemesianus, de eadem: « Linea quietiam magnos circumdare saltus Quæ posset, volucresque metu concludere prædas, Figerat innexas non una ex alite pinnas. Namque ursos, magnosque sues, cervosque

incurrere in pericula juvat, et aliena anima abuti. Placido tranquilloque regi fida sunt auxilia sua, quibus ad communem salutem utatur: gloriosusque miles (publicæ enim securitati dare operam videtur) omnem laborem libens patitur, ut parentis custos. At illum acerbum et sanguinariū necesse est graventur stipatores sui².

XIII. Non potest habere quisquam bonæ ac fidæ voluntatis ministros, quibus in tormentis, et equuleo, et ferramentis ad mortem paratis³ utitur, quibus non aliter quam bestiis homines objectat: omnibus rebus noxior⁴ ac sollicitior, ut qui homines Deosque testes ac vindices facinorum timeat, eo perductus, ut non liceat illi mutare mores. Hoc enim inter cætera vel pessimum habet crudelitas, quod perseverandum est, nec ad meliora patet regressus. Scelera enim sceleribus tuenda

fugaces Terrificant, linique vetant transcendere septum.» Itidem Senec. Tragic. Anapæst. in Hippol. Act. I, sc. 1: «Picta rubenti linea pinna Vano claudat terrore feras.»

1. *Aliena anima.* Vita quæ jam ipsorum non est. Aliena anima existimanda est, cui tantum periculum imminet, ut durare vix possit.

2. *Acerbum et sanguinariū.... sui,* h. e. quem tyrannum armis suis tutantur, illius mox ipsos tædeat satellites pigeatque.

XIII. ARG. Tyrannorum misera conditio ad honorum regum beatam vitam.

3. *Ferramentis.... paratis.* Ut in Regulo, quem Carthaginienses resectis palpebris illigatum in machina clavis ferreis apta vigilando necasse dicuntur. Cic. in Pison. 19. Cf. ad de Provid. 3, 5. Ferramentum, ait *Ruhkopf*, de quocunque instrumento,

sc. qualibet machina ferrea aut ferro obducta dici constat, e. c. de gladio, cruce. Ego nescio an tam late illa vox pateat: et de machinis solis intelligo, quales modo ipse nominavit Annæus equuleos, qualia et quæcumque ad quæstionem dandam idonea sunt. Forte et specialius Noster in mente habuit Apegam hanc quam Nabis tyrannus Lacedæmoniorum repererat, fœminam ferream aculeis novaculis gladiolisque rigentem, quam inimicos adire amplectique jubebat. ita ut macronibus undique pungerentur, stringerenturque.

4. *Rebus noxior.* Omnium MSS. lectio: i. e. omnibus actionibus suis et omni respectu culpa dignior et soll. etc. eo perductus, etc. *et ut qui... timent* ad explicandum *et sollicitior* adjectum puto. Removi itaque e textu Lipsii emendationem *reis*: in Bipont. est operarum vitio: *rei*.

sunt¹ ; quid autem eo infelicius , cui jam esse malo necesse est² ? O miserabilem illum , sibi certe (nam cæ-
 teris misereri ejus nefas sit) , qui cædibus ac rapinis po-
 tentiam exercuit , qui suspecta sibi cuncta reddidit , tam
 externa , quam domestica ; quum arma metuat , ad arma
 confugiens ; non amicorum fidei credens , non liberorum
 pietati³ ! Qui ubi circumspexit quæque fecit , quæque fa-
 cturus est , et conscientiam suam plenam sceleribus ac
 tormentis adaperuit⁴ , sæpe mortem timet , sæpius optat ,
 invisior sibi quam servientibus . E contrario is⁵ cui curæ³
 sunt universa , quanquam alia magis , alia minus tue-
 tur , nullam non Reipublicæ partem tamquam sui nutrit ,
 inclinatus ad mitiora , etiamsi ex usu est⁶ animadverte-
 re , ostendens quam invitus aspero remedio manus ad-
 moveat⁷ ; in cujus animo nihil hostile , nihil efferum
 est ; qui potentiam suam placide ac salutariter exercet ,⁴
 approbare imperia sua civibus cupiens , felix abunde

1. *Scelera enim sceleribus tuenda sunt.* Jam Nostratis *Racine* locum excitavimus (*Britannicus* , Act. IV , scen. III) :

Soutenir vos rigueurs par d'autres cruautés,
 Et laver dans le sang vos bras ensanglantés.

2. *Cui jam esse malo necesse est ?* Hanc scelestam vitam agendi necessitatem expresserunt *Boileau* , *Epistol.* X , 165 :

Dans le crime il suffit qu'une fois l'on débute ;
 Une chute toujours attire une autre chute.

L'honneur est comme une fle escarpée et sans
 bords,

On n'y peut plus rentrer dès qu'on en est dehors.

Et nuperius d'*Avrigny* (*Jeanne d'Arc* , Act. I.)

Ainsi donc , sous la loi d'un fautive pouvoir,
 Le devoir est un crime et le crime un devoir.

3. *Qui cædibus ac rapinis..... pietati.* Dionysium majorem præsertim I.

hic expressum putes. Cf. modo Cic. *Tusc.* lib. V , cap. 20 , 21.

4. *Et conscientiam..... adaperuit.* Eadem fere sententiam Tacitus *Ann.* lib. VI , cap. 6 , sub fin. « Si tyrannorum mentes recludantur , possint adspici laniatus et ictus ; quando ut corpora verberibus , ita sævitia , libidine , malis consultis animus dilageratur. » Ex loco magno *Platon.* lib. IX , de Rep. p. 255. T. VII , expressit , cujus et Noster memor fuisse videtur.

5. *E contrario is* , etc. Præclara stamina apud *Platonem* l. l. exstant eorum quæ hic enuntiata sunt.

6. *Etiamsi ex usu est.* Hoc est , quanquam expedit , utilitatem et necessitatem habet.

7. *Quam invitus..... admoveat.* Huc pertinet quod supra dixit , cap. 10 , fin. de *Augusto* : « Dare illum

pulus in foro graphiis ¹ confodit. Vix illum Augusti Cæsaris auctoritas infestis tam patrum quam filiorum manibus eripuit.

XV. T. Arium ², qui filium deprehensum in parricidio exsilio damnavit ³, causa cognita, nemo non suspexit, quod contentus exsilio, et exsilio delicato ⁴, Massiliæ parricidam continuit, et annua ⁵ illi præstitit, quanta præstare integro ⁶ solebat. Hæc liberalitas effecit, ut, in qua civitate nunquam deest patronus pejoribus ⁷, nemo dubi-

1. *Graphiis*. Stylis ferreis, ima parte acutis, superiore latis, quibus scriberent et deleverent litteras in pugillaribus factas. Usus graphiorum in hac re occurrit interdum: Sueton. Cæs. 82. Calig. 28. Gladiis autem pacis tempore in urbe cincti non erant Romani: sed quum nemo sine pugillaribus esset paulo doctior, nec graphio carere poterat.

XV. ARG. Quum bonus princeps animum patris gerat, exempla affert patris, filium moderate punientis, et boni principis.

2. *T. Arium*. Mureto hæc debetur lectio, quam effinxit e codd. scriptura: *Tarium* (quem L. Tarium Rufum ipso Augusti imperio consulem fuisse ann. U. C. 737, fasti docent, notante Lipsio). Placet hæc lectio propterea quoque, quod Augusti amicitia cum Ario seu Areo nota est. — In nominibus magnam Mss. codd. esse diversitatem, constat. Sic cap. præced. § 3. Erixonem, alii Trixonem, alii Buxonem tradunt. — *T. Arium*. Nisi is sit Areus, qui in Consol. ad Marc. IV, 2, (vid. ib. not.) ut Augusti philosophus et amicus commemoratur, unicus hic locus est, in quo ejus mentio fit. Arei filii memorantur ap. Sueton Octav. 89. Scribitur et Arius Reimar. ad Dion. T I,

pag. 647. Cæterum Seneca unus hanc rem tradidit.

3. *Exsilio damnavit*. Quomodo damnavit? Ipse ergo, inquires, forsitan iudex, aut forsitan prætor urbanus fuit? Mirandum tamen licuisse ei qui læsus fuerat contra læsores decernere. Sequentia rem omnem tibi explanabunt. *Exsilium* proprie fuit relegatio (cf. § 4) quoniam *continuit*, hoc uno loco eum clausit et circumscript.

4. *Delicato*. Lipsio monente prætuli vulgatæ *delegato*, parum idoneo sensu. *Delicato* spectat tum ad urbem Massiliam, in qua delicate vivere licebat; tum ad divitias quibus hunc gaudere pater optimus voluit. Lipsius idcirco laudat Milonis jocum in Ciceronem: Tu si ita dixisses, non sic Massiliæ mullos ederem, e Dion. Cass. lib. XL, 54.

5. *Annua*. Scilicet pecuniam annuam, unde alimenta, vestes aliaque vitæ necessaria haberet; immo multo plus, quum delicato (hoc est, *deliciarum pleno*) exsilio frui huic concessum sit. Sueton. Tib. 50.

6. *Integro*. Hoc est, innocenti. « Integer vitæ, etc. » Horat. lib. I, Od. XXII. Gall. dicimus *intègre*.

7. *In qua civitate nunquam deest patronus pejoribus*. Id de multis

taret, quin reus merito damnatus esset, quem is pater damnare potuisset, qui odisse non poterat. Hoc ipso exemplo dabo, quem compares bono patri bonum Principem. Cogniturus ¹ de filio T. Arius, advocavit in consilium Cæsarem Augustum. Venit ² in privatos penates, assedit, pars alieni consilii fuit. Non dixit; « Immo in meam domum veniat » : quod si factum esset, Cæsaris futura erat cognitio, non patris. Audita causa, excussisque ³ omnibus, et his quæ adolescens pro se dixerat, et his quibus arguebatur ⁴, petiit ⁵, ut sententiam suam quisque scriberet, ne ea omnium fieret, quæ Cæsaris fuisset ⁶. Deinde priusquam aperirentur codicilli ⁷, juravit, se T. Arii hominis locupletis hæreditatem non aditurum ⁸. Dicet aliquis : pusillo animo timuit, ne videretur locum spei suæ aperire velle filii damnatione. Ego contra sentio. Quilibet nostrum debuisset adversus opiniones malignas satis fiducia habere in bona conscientia : Principes multa debent etiam famæ dare. Juravit, se non aditurum hæreditatem.

causis : primo quidem ob hanc humani ingenii consuetudinem ut afflictos ærumnososque homines innocentes judicemus ; tum quod divites tantum et elegantes viri Massiliæ relegarentur. Quis enim pauper hanc in urbem migrasset, ubi vitia etiam magno constabant ? et quis, nisi dives, post multa sceleste turpiterque admissa, id impetravisset, ut in voluptuarias domos, nomine exsilii, mitteretur ?

1. *Cogniturus*. Sententiam laturus erat : nam propter patriam potestatem erat privatus filiorum iudex et censor. Affinibus congregatis et Cæsarem advocavit.

2. *Venit*. Ille nempe, Augustus haud infra majestatem suam, ratus si in privata domo judicaret.

3. *Excussisque omnibus*. Hoc est, iis rebus accurate consideratis quæ ad causam pertinebant.

4. *Arguebatur*. Convincebatur.

5. *Petiit*. Ipse Cæsar. Alii, *petit*.

6. *Ne ea omnium fieret, quæ Cæsaris fuisset*. Ne adulationis certamine id omnes alii censerent, quod ipse Cæsar censuisset.

7. *Aperirentur codicilli*. Hoc est, urnam in quam codicillos coniecerant, Codicilli autem sunt pugillares, in quibus sententiam quisque suam conscripserat. Ergo *aperire codicillos* idem fere est quod nobis *dépouiller les suffrages*.

8. *Juravit..... aditurum*. Præcavit itaque, ne quis crederet, ipsum hæreditatis spe sententiam suam tulisse. Morem hujus sæculi. ut orbi, aut qui

Arius quidem eodem die et alterum hæredem ¹ perdidit, sed Cæsar libertatem sententiæ suæ redemit ²: et postquam approbavit gratuitam esse severitatem suam, quod principi semper curandum est, dixit: Relegandum, quo ⁵ patri videretur. Non culleum, non serpentes, non carcerem decrevit ³, memor non de quo censeret, sed cui in consilio esset. Mollissimo genere pœnæ contentum esse debere patrem dixit in filio adolescentulo, impulso in id scelus, in quo se, quod proximum erat ab innocentia ⁴, timide gessisset ⁵: debere illum ab urbe et a parentis oculis submoveri.

¹ XVI. O dignum, quem in consilium patres advocarent! o dignum, quem cohæredem innocentibus liberis scriberent! Hæc clementia Principem decet, ut quocumque venerit, mansuetiora omnia faciat. Nemo regi tam vilis

beneficia a Cæsaribus accepissent, hos sive ex asse, sive ex parte hæredes vel superstitibus liberis scriberent, fuse enarrabimus ad Consol. ad Marc. 19. 2. Augustum quidem hæreditates minime appetiisse, docet Sueton. c. 66, fin. quamvis tamen, ut supra jam notavimus, ex amicorum morientium testamentis quadragies milles, h. e. 4,000,000,000 H. S. (nostræ monetæ fere 800 millions) accepisset.

1. *Arius..... perdidit.* Filium, quum Cæsar se hæreditate abdicasset.

2. *Redemit.* Aptissime. Fingamus enim fuisse Ario quinquagies (nostræ monetæ fere *un million*); jam emit Augustus jus liberi suffragii vicies quinquies sestert.

3. *Non culleum..... decrevit.* Supplicia parricidarum solennia, ut capite et ore obvolutis in carcerem ducti, deinde in fluvium conjicerentur culleo, id est, sacco coriaceo insuti

(una cum serpente, simia, gallo gallinaceo et cane, ex lege Pompeii, § 9, Instit. de publicis judiciis). Juvenal. lib. VIII, cap. 214, ib. Intpp. Cic. de Invent. lib. II, cap. 50. Pro Sext. Roscio Amerin. cap. 26.

4. *Proximum erat ab innocentia.* Innocentiæ non simillimum, sed proximum.

5. *Se..... timide gessisset.* Et propter hoc forsitan, in parricidis deprehensus esset. Scilicet patris interficiendi consilium cepisset, inchoatumque non perfecisset, in exsequenda cæde trepidus et hærens.

XVI. ARG. Clementia itaque, ut cuique homini, ita præsertim principi honori ducenda est. Quod firmat illorum exemplis quibus dominationis genus quoddam est, patri nempe in liberos, præceptori in discipulos, tribunoque in milites; imo et tutorum animalium quæ domandi peritus benigne punit, benigne docet, ut

sit, ut utrumque perire non sentiat : qualiscunque, pars imperii est. In magna imperia ex minoribus ¹ petamus exemplum ! Non est unum imperandi genus : imperat Princeps civibus suis, pater liberis, præceptor discipulis, ² tribunus vel centurio militibus. Nonne pessimus pater videbitur, qui assiduis plagis liberos, etiam ex levissimis causis, compescet ? Uter autem præceptor liberalibus studiis dignior, qui excarnificabit discipulos, si memoria illis non constiterit ³, aut si parum agilis in legendo oculus hæserit ³, an qui monitionibus et verecundia emendare ac docere malit ? Tribunum centurionemque daævum : desertores faciet ; quibus tamen ignoscitur ⁴. Numquidnam æquum est, gravius homini et durius imperari, quam imperatur ³ animalibus mutis ? atqui equum non crebris verberibus exterrere domandi peritus magister. Fiet enim formidolosus et contumax, nisi eum tactu blandiente permulseris. Idem facit venator, qui instituit catulos vestigia sequi, quique jam exercitatus utitur ad excitandas vel persequendas feras. Nec crebro illis minatur, et contundet animos, et quidquid est indolis, comminuetur trepidatione degeneri ; nec licentiam vagandi errandique passim concedit. Adjicias his licet tardiora agentes jumenta : quæ quum ad

vel feras excitent et persequantur, vel equitem patiantur.

1. *Ex minoribus.* Imperiis.

2. *Memoria illis non constiterit.* Memoria deficiente lapsi sint, et aliquantulum in recitandis auctoribus immoventur.

3. *Aut si parum agilis..... hæserit.* Quod eo facilius evenire debuit, quum literæ majusculæ seu unciales semper essent, et una serie nec ulla interpunctione adhibita semper scriberentur.

4. *Quibus tamen ignoscitur.* Quo-

cumque te veritas, nullum sensum idoneum exprimas. Sequi debebat : tribunus tamen mitis monitionibus emendabit, quibus ignoverit. Puto itaque verba quædam hic excidisse. Lipsii interpunctione nihil proficimus. « Tu, ait, interpunge : *desertores faciet. Quibus..... ignoscitur?* N. etc. Sententia aperta. Ignosci volumus, et quibus ? hominibus. Atqui et brutis ignoscitur et molliter habentur : cur non magis illis ? » Mox *contundet* reposui : in Gronov. Bip. al. est *contunde* operarum vitio.

contumelias et miserias nata sint, nimia sævitia coguntur jugum detrectare.

- 1 XVII. Nullum animal morosius est, nullum majore arte tractandum, quam homo; nulli magis parcendum. Quid enim stultius, quam in jumentis et canibus erubescere iram exercere, pessima autem conditione sub homine hominem ¹ esse? Morbis medemur, nec irascimur: atqui et hic morbus est animi: mollem medicinam desiderat, ipsumque medentem minime infestum ægro. Mali ² medici est, desperare, ne cures. Idem in his, quorum animus affectus est, facere debet, cui credita salutis omnium est: non cito spem projicere, nec mortifera signa pronuntiare. Luctetur cum vitis, resistat; aliis morbum suum exprobet; quosdam molli curatione decipiat, citius meliusque sanaturus remediis ³ fallentibus. Agat Princeps curam, non tantum salutis, sed etiam honestæ cicatricis. Nulla regi gloria est ex sæva animadversione; quis enim dubitat posse? at contra maxima, si vim suam continet, si multos iræ alienæ eripuit, neminem suæ impendit ³.

- 1 XVIII. Servis imperare moderate, laus est; et in mancipio cogitandum est, non quantum illud impune pati possit, sed quantum tibi permittat æqui bonique natura;

XVII. ARG. Homo præ cæteris animalibus blande tractetur a rege, quippe qui boni et benigni medici similis esse debet.

1. *Sub homine hominem esse.* Tò *hominem* de suo inseruit Lipsius, me suffragante.

2. *Sanaturus remediis fallentibus.* Lucret. R. N. lib. IV, vss. 11, sqq. « Nam veluti pueris absinthia tetra medentes Quam dare conantur, prius oras, poenula circum, Contingunt mellis dulci flavoque liquore, Ut

puerorum ætas improvida ludificetur Labrorum tenuis; interea perpotet amarum Absinthii laticem, deceptaque non capiatur; Sed potius, tali tactu recreata, valescat.

3. *Impendit.* Gallice: *Sacrifice.*

XVIII. ARG. Quam et laus sit, servis moderate imperare, quanto major esse debet principi, hominibus ingenuis, ejus tutelæ creditis, elementer imperare! Exemplum domini, crudelissimi in servos suos, Vedii Pollionis apponitur.

quæ parcere etiam captivis et pretio paratis ¹ jubet. Quanto justius jubet, hominibus liberis, ingenuis, honestis, non ut maucipiis abuti, sed his quos gradu antecedas, quorumque tibi non tradita servitus sit, sed tutela ² ? Servis ad statuam licet confugere ³. Quum in servum omnia liceant, est aliquid, quod in hominem licere commune jus animantium vetet ⁴, quia ejusdem naturæ est, cujus tu. Quis non Vedium Pollionem ⁵ pejus oderat, quam servi sui, quod murænas sanguine humano saginabat : et eos qui se aliquid offenderant, in vivarium, quid aliud, quam serpentium ⁶, abjici jubebat ? O hominem mille mortibus ³ dignum ! sive devorandos servos objiciebat murænis, quas esurus erat, sive in hoc tantum illas alebat, ut sic aleret ⁷. Quemadmodum domini crudeles tota civitate com-

1. *Pretio paratis. Servis, ὀνητοῖς, ἀπρρονητοῖς.*

2. *Quanto justius.... sed tutela ?* Optime Tacit. de hoc genere imperiū quo res vulgo diversissimæ principatus et libertas sociantur, lib. I, Hist. cap. 16 : « Neque enim hic, ut in cæteris gentibus quæ regnantur, certa dominorum domus et cæteri servi ; sed imperaturus es hominibus, qui nec totam servitutem pati possunt, nec totam libertatem. »

3. *Servis.... confugere.* Imperatoriam nempe ; nam imperatorum temporibus hunc morem invaluisse, ut servi injuria aut pœna afficiendi ad statuam principis (quæ quidem multæ fuere), ut ante ad aram et templa, et græco more, tanquam ad asylum confugerent, egregie docuit Lipsius, ad Tacit. Annal. III. Excurs. F. p. 406, Tom. IV, nost. edit. Ed.

4. *Licere commune jus animantium vetet.* Jus animantium hic id fere est quod vocamus *les droits de l'homme*. ἄνθρωπος est τοῦ licere cum

τῷ vetet ; quasi diceretur : Licere omnia non licet. Cæterum nihil unquam minus utiliter quam id Neroni dictum, qui, quum propinquorum, amicorum, Romanorum omnium cervicibus scior in dies incumberet, dicitabat : « Nescisse hactenus Cæsarem quantum imperatori liceret ». Regnaverant tamen Tiberius et Caius !

5. *Quis non Vedium Pollionem,* etc. Cf. de Ira, lib. III, cap. 40 : « Fregerat unus ex servis ejus, etc. » Idem Plin. Hist. Nat. lib. IX, cap. 29 : « Invenit in hoc animali documenta sævitæ Vedius Pollio, eques Romanus, ex amicis Divi Augusti, vivariis eorum immergens damnata mancipia, etc. »

6. *Vivarium, quid aliud quam serpentium.* Id est, vermium (cf. Plin. VII, 52. Bip. ubi pediculi ita vocantur cum notione contemptus). Serpentes sæpe id valent quod τὰ ἰσχυρά. Cæterum forma murænas similes sunt, ut anguillæ, serpentibus.

7. *Sive devorandos.... ut sic aleret.*

monstrantur, invisique et detestabiles sunt; ita regum et injuria latius patet et infamia, atque odium sæculis traditur. Quanto ¹ autem non nasci fuit, quam ² numerari inter publico malo natos?

1. XIX. Excogitare nemo quidquam poterit, quod magis decorum regenti sit, quam clementia: quocumque modo is, et quocumque jure præpositus ³ cæteris erit. Eo scilicet formosius id esse magnificentiusque fatebimur, quo in majori præstabitur potestate, quam non oportet noxiam ⁴ esse, si ad naturæ legem componitur. Natura enim commenta est regem ⁴: quod et ex aliis animalibus licet

Seu magnificum crederet sanguine humano, re omnium pretiosissima, animalia pasta edere; seu tantum sanguine humano animalia muta pascere. Non tangit Annæus, forte an consilio, causas omnes sævitæ; quarum prima murænarum amor quidam, quo in stulta sæpe magni viri delabebantur. L. Licinius Crassus, orator, murænam in piscina domus suæ natam, atratus, tanquam filiam luxit. Misericors hic fuit plus æquo et pronior in lacrimas; ille immanis et sævus: sed uter insanior? et quid mirum, quibus in locis viliores erant servi quam homines novi, plebei, proletarii, et piscis aliquando pluris constabat quam mancipium, si vir bonus murænam atratus lugeret, a viro malo murænas ἀγυρωθήτων sanguine innutriti?

1. *Quanto. Pro quanto melius.*

2. *Non nasci fuit, quam.* Hanc lectionem germanam, in cod. Nazariano unico servatam, prætulit Gronovius ut elegantior, quam quum librarii non intellexissent, temere emendarunt. Τῶν esse autem, sequente τῶν quam seu sed, etc. inest vis τοῦ melius esse, præstare, sufficere.

Quem usum multis exemplis docuit Gronov. Obs. IV, 8, nec Nostro infrequentem: e. c. Nat. Qu. VII, 30, 3, «non erat impelli, sed agitari.» Nat. Quæst. I, præf. § 3, «non fuerat nasci.» Non dubitavi Gron. sequi, quo ipsæ regulæ criticæ duxerunt. Antea: *non nasci melius fuit.*

XIX. ARG. Ab exemplo apum clementia suadet imperantibus; quarum rex sine aculeo est. Redit inde ad tyrannorum miseriam quos innumeræ et perpetuæ sollicitudines dilacerant, et ad boni principis felicitatem qua nihil magnificentius meliusque in rerum universitate est.

3. *Quocumque jure præpositus.* Quodcumque potestatis imperiique genus huic mandatam sit, sive rex, sive consul dictatorve fuerit, sive annuum et brevem, sive perpetuam dignitatem habeat.

4. *Natura enim commenta est.* Ad id Ruhkopf: Dignitatem regiam præstitit, condidit. Plato originem tyrannidis a divitiis nimis et luxu inde orto, ideoque et morum corruptione derivavit. T. VII, pag. 221, sq. de Republ. VIII, Bip. Sed iis exceptis quæ de Platonica sententiâ

cognoscere, et ex apibus¹, quarum regi amplissimum cubile est, medioque ac tutissimo loco. Præterea onere vacat, exactor alienorum operum: et amisso rege totum dilabitur examen: nec unquam plus unum² patiuntur, melioremque pugna quærunt. Præterea insignis regi forma est³, dissimilisque cæteria, tum magnitudine, tum nitore.⁴ Hoc tamen maxime distinguitur. Iracundissimæ, ac pro corporis captu⁵ pugnacissimæ sunt apes, et aculeos in vulnere relinquunt; rex ipse sine aculeo est⁶. No-

narrat, errare eum liquet. Non ait Seneca tantum dignitatem regiam a natura esse, sed ostendisse naturam in apum rege, quæ regibus dotes maxime convenirent.

1. *Quod..... apibus, etc.* Quæ hic de apibus traduntur, ea fere omnia apprimè conveniunt cum iis, quæ et recentiores de apibus observarunt. In eo tamen differunt, quod nobis rectius dux apum regina quam veteribus rex appellatur: est autem unica fœmina et mater omnium apum. An, ut Noster affirmat, sine aculeo illa sit, in ancipiti est, ut ait Plinius, Nat. Hist. lib. XI, cap. 17: « Ecce in re parva villisque nostris annexa, cujus assidua copia est, non constat inter auctores: rex nullumne solus habeat aculeum, majestate tantum armatus; an dederit eum quidem natura, sed usum ejus illi tantum negaverit ». Aristotel. H. A. lib. V, cap. 21, et Columella, lib. IX, aculeum pernegavere. Cæterum cf. Virgil. Georg. lib. IV, vs. 152, sq. ib. Latpp. Plin. Nat. Hist. lib. XI, cap. 10, sq. 17, sq. Qui vero breviter et bene collecta legere velit potiora, quæ recentiores de apibus observarunt, is adeat *Buffon, Histoire Naturelle*, et *Funke, Naturgeschichte et Technolog.* Tom. I, pag. 481, sqq. qui nec recentissimas

de apum œconomia et natura observationes, pag. 493, prætermisit; modo fontes suos addidisset.

2. *Nec unquam plus unum patiuntur.* Hoc est, nec patiuntur diutius plus unum esse et posse quam omnes, nisi quis dignus erit principatu, quod statim incunte prælio declarat victoria.

3. *Insignis regi forma est.* Codd. duo Mss habent *insignis regi forma*, dempto *est*.

4. *Hoc.* Quod sequentia declarabunt, scil. regem armatæ gentis inermem esse.

5. *Pro corporis captu.* Si ad exigui corporis captum respicias. *Captus* est idem ac *comprehensio*, sive active ea vox sumatur (quatenus nempe comprehendere, attingere illæ possunt), sive passive (quatenus comprehendi, tangi). Melius tamen passive. Quod ad sententiam totam pertinet, idem Virgilius sic expressit, Georg. lib. IV, vs. 83: « Ingentes animos angusto in pectore versant. »

6. *Rex ipse sine aculeo est.* Vid. hujus capituli Argumentum, et supra not. 1. Cæterum jure an falso id dixerit Seneca, ad rem minime pertinet; nam eadem semper consequentia est. Etiamsi enim aculeo regina apum instructa sit, ubi ille aculeus pun-

luit illum natura nec sævum esse, nec ultionem magno constaturam petere; telumque detraxit, et iram ejus inermem reliquit. Exemplar hoc magnis regibus ingens est. Est enim illi mos, exserere se in parvis, et ingentium rerum documenta minima agere¹. Pudeat, ab exiguis animalibus non trahere mores; quum tanto hominum moderatior esse animus debeat, quanto vehementius nocet. Utinam quidem eadem homini lex esset; et ira cum telo suo frangeretur; nec sæpius liceret nocere quam semel; nec alienis viribus exercere odia! facile enim lassaretur furor, si per se sibi satisfaceret, et si mortis periculo vim suam effunderet. Sed ne nunc quidem illi cursus tutus est². Tantum enim necesse est timeat, quantum timeri voluit, et manus omnium observet, et eo quoque tempore, quo non captatur, peti se judicet, nullumque momentum immune a metu habeat. Hanc aliquis ægram³ vitam sustinet, quum liceat innoxium illis et ob hoc securum, salutare potentiæ jus, lætis omnibus, tractare? Errat enim, si quis existimat tutum esse ibi regem, ubi nihil a rege

gere non potest, videtur natura noluisse imperanti placere sævitiam ultionemque magno constaturam.

1. *Ingentium rerum documenta minima agere.* Cur Lipsio *minima* seu *minimis*, et Jureto *de minimis* præ vulgata arriserit, equidem vix intelligo. Vulgata egregie se habet. Quid enim manifestius est, quam hæc naturæ usitatissima via consilii, quæ iudiciis minimis nos agat ad ingentes res ordinandas? Nisi forte displiceat continenti textu scripta *doc.* et *min.* quum hoc ad τὸ *agere*, illud ad τὸ *ingentium rerum* referri debeat. Nam hoc est quinque verborum ἔνταγμα et ἔξοτημα: Agere (h. e. reddere, efficere) minima (res minimas) docum. ing. rerum; hoc vero

καταψήφισμα: e minimis documenta ad ingentes res sibi extendere, et parvarum rerum habita ac tenore magnitudinem edoceri.

2. *Sed ne nunc quidem illi cursus tutus est.* Ad novam γνώμην exiit. Modo nempe id in votis suis exclamavit: Periculum summum huic adesse qui ultionem vel semel exercuerit. Nunc votorum compotem sese fingit, immo ait non modo summum in discrimen incurri, postquam ultio exacta est, sed dum exigitur, non solum postquam in hostis supplicio sese ira explicuit: sed eo ipso tempore quo in adversarium fertur et invisum caput tandem ferit.

3. *Ægram* reduxi ex Erasm. al. Grutero quamvis refragante, qui

Securitas securitate mutua paciscenda est¹. Non
 5
 nstruere in altum editas arces, nec in adscensum
 illes emunire², nec latera montium abscidere,
 bus se muris turribusque sepire: saluum regem
 3 clementia præstabit. Unum est inexpugnabile
 tum, amor civium. Quid pulchrius est quam
 tantibus cunctis, et vota non sub custode nun-
 4? si paullum valetudo titubavit, non spem ho-
 xcitari, sed metum? nihil esse cuiquam tam
 1, quod non pro salute præsidis sui commuta-
 ? omne quod illi contingit, sibi quoque evenire
 In hoc⁵ assiduis bonitatis argumentis probavit,
 publicam suam esse, sed se Reipublicæ. Quis
 at struere aliquod periculum? quis ab hoc non,
 fortunam quoque avertere velit, sub quo justi-
 pudicitia, securitas, dignitas florent; sub quo
 civitas copia bonorum omnium abundat? Nec 7

endavit, quod in Grön.
 ivatum est. *Ægram* sen-
 que commendat.

itas securitate mutua
est. Vid. supr. cap. XI,
 tot. 5, ubi hunc locum
 nisimus.

lscensum arduos colles
ulgata lectio. In manusc.
 apud Dominicanos est:
rduo calle muniri. Quod
 ottus. Mox *abscidere* dedi-
 cutus. Antea *abscindere.*
to. Ne lateas, Imperator,
 m congeriem et lancea-
 que ferreos muros; sed
 publicum: incolumem te
 stabit. Cæterum simile
 : apud Claudian. legeba-
 s. Honorii: « Non sic ex-
 circumstantia tela Quam
 ur amor. »

4. *Et vota non sub custode nun-
 cupantibus.* Tale quid in publicis
 precationibus certe factum esse vide-
 tur sub tyrannis Caio, Claudiove:
 quo spectant Plinii Nat. Histor. lib.
 XXVIII, cap. 3, Bip. verba hæc:
 « Vidimusque certis precationibus
 obsecrasse summos magistratus: et
 ne quid verborum prætereatur, aut
 præposterum dicatur, de: eripto præ-
 ire aliquem, rursusque alium custo-
 dem dari, qui attendat, etc.» Et Noster
 hanc consuetudinem Caligulæ, quam-
 vis in alia re, custodem dandi tra-
 didit, de Ira, lib. II, cap. 33, 4.
 Lipsius de delatoribus cogitasse vi-
 detur, et propter Plinii Panegyri-
 67 et 68.

5. *In hoc.* Lipsius reponere mavult,
is hoc, vel, *qui:* si tamen, addit,
 non aliquis hic defectus. Fortasse
 erat: *ita hoc.*

alio animo rectorem suum intuetur, quam, si Dii immortales potestatem visendi sui faciant, intueamur¹ venerantes colentesque. Quid autem? non proximum illis locum tenet is, qui se ex Deorum natura gerit, beneficus ac largus, et in melius potens? Hæc affectare, hæc imitari decet: maximum ita haberi, ut optimus simul habeatur².

1. XX. A duabus causis³ punire princeps solet, si aut se vindicat, aut alium. Prius de ea parte disseram, quæ ipsum contingit. Difficilius est enim moderari, ubi dolori⁴ debetur ultio, quam ubi exemplo⁵. Supervacuum est hoc loco admonere, ne facile credat, ut verum excutiat, ut innocentiae faveat, et appareat, ut non minorem agrem periclitantis, quam iudicis, sciat⁶: hoc ad justitiam, 2. non ad clementiam pertinet. Nunc⁷ illum hortamur, ut manifeste læsus, animum in potestate habeat, et pœnam, si tuto poterit, donet; sin minus, temperet; longeque sit in suis, quam in alienis, exorabilior injuriis. Nam quemadmodum non est magni animi, qui de alieno liberalis est, sed ille qui quod alteri donat, sibi detrahit: ita clementem vocabo, non in alieno dolore facilem, sed eum qui quum suis stimulis exagitetur, non prosilit; qui intelligit magni animi esse, injurias in summa potentia

1. *Intueamur*. Hanc codd. lectionem alteri *intueremur*, cum Lipsio præfero.

2. *Habeatur*. Male nonnulli scripti: *habere*. Universe enim disputat Seneca, nec locus idoneus allocutioni ad Neronem est.

XX. ARG. Vindicta principis aut privata, aut publica est.

3. *A duabus causis*. Id est, ob, vel propter. E codd. recte reduxit Gron. Antea: *Duabus de causis*.

4. *Ubi dolori*. Proprio, quum se aliquis vindicat.

5. *Ubi exemplo*. Publicæ vindictæ causa.

6. *Appareat, ut non minorem agrem periclitantis quam iudicis sciat*. Sic Rudolfus Agricola, Lipsio et Gronov. suffragantibus, restituit e libris; i. e. ut innocentiam adjuvet et ut cogitet iudex, etiam quum se vindicat, non minorem periclitantis, quam sui respectum habendum esse. Sic bene loci sensum expedit Gronov. Antea: « ut appareat non minus rem agi quam iudicis ».

7. *Nunc*. Spectat ad præcedentia.

quidquam esse gloriosius principe impune læso. Ultio duas res præstare solet : aut solatium affert, si accepit injuriam, aut in reliquum securitatem. Major est fortuna, quam ut solatio egeat; magisque vis, quam ut alieno malo opinionem sibi videret. Hoc dico, quum ab inferioribus petitus perire est : nam si, quos pares aliquando habuit, occidit, videt, satis vindicatus est. Regem et servus occidit, et sagitta : servavit quidem nemo, nisi quem servavit. Uti itaque animose debet tanto Deorum, dandi auferendique vitam potens ; in his, quos scit aliquando simile fastigium¹ obtinere, hoc arbitrium adeptus², ultionem implevit, per quantum veræ pœnæ satis erat. Perdidit enim qui debet³; et quisquis ex alto ad inimici pedes ab alienam de capite regnoque⁴ sententiam expectat, servatoris sui gloriam vivit, plusque nomini ejus incolomis, quam si ex oculis ablatum esset. Assiduum spectaculum alienæ virtutis est : in triumpho consistet. Si vero regnum quoque suum tuto relinquere potuit, reponique eo unde deciderat, incrementum surgit laus ejus, qui contentus fuit, ex quo nihil præter gloriam sumere. Hoc est etiam ex quo triumphare, testarique, nihil se quod dignum ore, apud victos invenisse. Cum civibus, et igno-

1. ut sermo de justitia, sed a.

2. Ultio et vindicta principis : quandoquidem neque (solutio), neque securione aliorum de viribus et.

3. fastigium. E Pinciani est, a Lipsio recte pro: suo fastigio. Cod. Lip-

sii : sibi fastigium. Sibi autem cum simile in codd. interdum confunditur.

4. Hoc arbitrium adeptus. Id. est, judicium, sententiam. Si res ita decisa, dijudicata est.

5. Perdidit..... debet eam victori.

6. Regnoque. Bona Lipsii conjectura, libris quibusdam regioque dantibus : aliis vero, regiamque, quæ et vulgata lectio ante Lipsium erant.

mentia regentis. Gravior multo pœna videtur, quæ a miti viro constituitur.

XXIII. Præterea videbis ea sæpe committi, quæ sæpe vindicantur. Pater tuus ¹ plures intra quinquennium culleo insuit ², quam omnibus sæculis insutos accepimus. Multo minus audebant liberi nefas ultimum admittere, quamdiu sine lege crimen fuit. Summa enim prudentia altissimi viri et rerum naturæ peritissimi maluerunt, velut incredibile scelus et ultra audaciam positum præterire, quam, dum vindicant, ostendere posse ³ fieri. Itaque parricidæ cum lege cœperunt; et illis facinus pœna monstravit ⁴; pessimo vero loco pietas fuit, postquam sæpius culleos vidimus, quam cruces ⁵. In qua civitate raro homines puniuntur, in ea consensus fit inno-

quod recipiendum duxi, sensu etiam postulante tale hoc verbum. Conjici quoque posset a Senecæ manu esse: *erudit* (Ep. II.).

XXIII. Pœnarum frequentia delicta non minuit, sed auget, quin immo gignit; quod probatur parricidiorum numero, quæ sæpius multo quam antehac fiebant, sæviante in dies gravius quam antea Claudio. Qua in urbe tot scelesti puniuntur, traducunturque per ora hominum, hic plerique mox pares fiunt.

1. *Patertuus*. Claudius, qui Neronem, Agrippina uxore ducta, adoptavit. Suet. Claud. c. 39. Neron. c. 7.

2. *Culleo insuit*. Insui jussit, ut parricidas: conf. de Ira, lib. I, cap. 26, 4. supra ad cap. 15, 5. Rem ipsam tetigit Sueton. Claud. 34. in it.

3. *Summa enim.....fieri*. Solonem intellexisse videtur; vide quod Cicero pro Roscio Amerin. 25, exposuit.

4. *Itaque parricidæ.....monstravit*. Hæc cupidius enunciata videntur. Falsa esse quisvis intelliget, quando-

I.

quidem alioqui omnium legum et necessitas et vis aboleatur necesse est. Tum distinguendum sedulo est, quis rerum status nos veluti obsideat, et temporum, locorum gentiumque adhibenda ratio. Quibus in locis populus novus ac tener in adolescentiam crescit, neque vicinarum gentium pravos mores sibi miscet, pudicitia et integritas amorque parentum valent: hic nec impudicas senescentium civitatum libidines, nec auro emptitiam fidem, nec parricidium intempestivæ leges indicant. At ubi nihil sanctum adeo est quod non violaverint perditii cives, lege opus est. Solonem hic ganniunt; at Solo, si Claudiatorum temporum æqualis fuisset, talem legem flagitavisset a Claudio sanciri. Et, ut quæ sentio omnia expeditam, persuasum mihi est ante Romæ parricidia exstitisse quam rogata lex est in parricidas.

5. *Cruces*. Vid. de Providentia, lib. III, cap. 9. Duriora igitur suppliciorum genera in usu fuisse innuit.

16

centiæ¹, et indulgetur velut publico bono². Putet se innocentem esse civitas; erit³: magis irascitur a communi frugalitate⁴ desciscentibus, si paucos eos esse viderit. Periculosum est, mihi crede, ostendere civitati, quanto plures mali sint.

XXIV. Indicta est aliquando a Senatu sententia⁵, ut servos a liberis cultus distingueret⁶: deinde apparuit, quantum periculum immineret, si servi nostri numerare

1. *Consensus fit innocentia.* Hoc est ad innocentiam omnes adspirant, aut adspirare videntur.

2. *Indulgetur velut publico bono.* Publico bono. casus dandi est, non auferendi; et *incisæ* sensus: Indulgentia exercetur erga omnium innocentiam (etiam si ab illa semel aut bis aberraverit aliquis) ut erga publicum bonum.

3. *Putet se innocentem esse civitas: erit.* Congruunt hæc antecedentibus, falsa falsis. Immutato vero Annæani placiti tenore, verum haberemus, scilicet: « Sit innocens, civitas: innocentem esse se putabit; » sed non vice versa.

4. *Frugalitate.* Idem hic frugalitas est quam integritas, severi mores. Et hac de causa Pisonum multis cognomen Frugi datum est.

XXIV. ARG. Eadem persequitur quæ supra incepit, aitque periculosum civitati tot malos ostentari; et exemplum a servulis sumit quos noluit Senatus a liberis veste et cultu distingui, ne multitudinem illi suam, dominorumque paucitatem adverterent. Tum remisse imperanti principi melius parere cives ait, quam illi qui nemini ignoscit; ingenii humani contumacia, et nobilium animalium quæ mansuetudo sola ducit.

5. *Indicta est aliquando a Senatu sententia.* Lectio est codd. quam et

Erasmus in suis invenit. Proinde reduxi. Multi tamen non probant, inter quos Pincian. eminent. Mss. nonnulli *inducta*. Rem igitur, nisi fallor, a Seneca uno memoratam hoc loco discimus. Promulgatam sententiam postea non admissam apparet. *Dicta* idem quod *indicta*, id est, *præfinita*: vid. J. M. Heusinger. ad Cic. de Off. lib. I, cap. 10, 11. Legebatur antea: *Dicta..... in Senatu sententia*. Vel (ex. g. ed. Paris. 1602, in-fol.), inverso ordine: *In Senatu dicta est aliquando sententia*. Placere posset quoque: *Jam dicta*, etc.

6. *Ut servos a liberis cultus distingueret.* Tunica enim et servi et tenuiores cives liberique homines induti erant (Horat. I, Epist. VII, vs. 65: « Vilia vendentem tunicato scruta popello; » et incertus auctor Dialog. Orat. « Quod sæpius vulgus imperitum et tunicatus hic populus transeunt, eos nomine vocat et digito demonstrat »). Rara, nisi honestioribus, in publicum prodeuntibus, toga fuit, aut clientibus, quum patronum salutaturi adirent, aut deducerent: Unde Martiali, in notissim. Epigramm. (lib. X, XLVIII) inter felicitatis summæ elementa numeratur « Toga rara, » et paulo infra excidit, (lib. X, Epig. LI, vs. 6) læta *ἐξορῆσις*: « O tunicata quies! » Et apud Græcos eadem cultus ratio valuit.

ent¹. Idem scito metuendum esse, si nulli
: cito apparebit, pars civitatis deterior quanto
². Non minus Principi turpia sunt multa sup-
um medico multa funera. Remissius imperanti
etur. Natura contumax est humanus animus,
arium atque arduum nitens, sequiturque faci-
ducitur. Et ut generosi atque nobiles equi me-
ræno reguntur, ita clementiam voluntaria in-
petu suo sequitur, et dignam putat civitas,
et sibi: plus itaque hac via proficitur. Crudelitas
manum malum est, indignum tam miti³ animo.
rabies est, sanguine gaudere ac⁴ vulneribus;
homine, in silvestre animal transire⁵.
Quid enim interest, oro te, Alexander, leoni
um⁶ objicias, an ipse laceres dentibus tuis? tuum
t, tua illa feritas. O quam cuperes tibi potius
se, tibi rictum illum edendorum hominum ca-
on exigimus a te, ut manus ista, exitium fami-

apparuit..... cepissent.
Plato de Republ. IX:
Tom. VII, Bip. Τι δέ;
καίνα, ὅτε ἴσθιν ἀνδρά-
τα, ἢ καὶ πλείω, etc.

et. In alteram trutinæ

non tam miti animo. Nil
animo mitius dicentem
ib. I, cap. 5, et notas.
ista rabies est.... vulne-
n in sententiam effusus
pra.

¹. Id est, mutari.

². Violenta dicta in
clementiam, Lysima-
chi leoni objicientis. Sæ-
pe et finem deesse, ita
rabiem et furorem de-
datque occisionis vo-

luptate tantum ducta. Sed periculum
imminere tyrannidibus tam nefarius,
non ex uno duntaxat, sed ex omni-
bus; et ut draconum ingentium furori,
ut pestilentiæ, ut incendiis vastis,
sic tyranno omnes obstare, et in ejus
exitium uno animo conspirari.

6. *Lysimachum.* Confer. de Ira,
lib. III, cap. 17, 3; 22, 5, fin. Ultus
autem esse dicitur Alexander Lysi-
machi misericordiam, deplorantis
Callisthenem ab Alexandro irato
injuste et crudeliter interemptum
(Nat. Quæst. III, 25. Cf. *Buhle*,
Vita Aristotelis in Aristotel. Opp.
Tom. I, p. 98, sq. Bip.).

7. *Edendorum hominum capa-*
cem. Ita immensum ut capiat (h. e.
contineat) devorandos homines. *Ca-*
pax non est habilis (gall. *capable*),

liarium certissimum¹, ulli salutaris sit; ut iste animus ferox, insatiabile gentium malum, citra sanguinem² cædemque satietur: clementia vocatur, si ad occidendum amicum
 2 carnifex inter homines eligitur³! Hoc est, quare vel maxime abominanda sit sævitia, quod excedit fines, primum solitos, deinde humanos. Nova supplicia conquirat, ingenium advocat⁴, instrumenta excogitat, per quæ varietur atque extendatur dolor; et delectatur malis hominum. Tunc ille dirus animi morbus ad insaniam pervenit ultimam, quum crudelitas versa est in voluptatem, et jam
 3 occidere hominem juvat. Nam talem virum a tergo sequitur eversio, odia, venena, gladii; tam multis periculis petitur, quam multorum ipse periculum est⁵: privatisque nonnunquam consiliis, alias vero consternatione publica circumvenitur⁶. Levis enim et privata pernicies non totas urbes movet; quod late furere cœpit, et omnes ap-

sed qui capit, continet, comprehendit.

1. *Exitium familiare certissimum.* Cliti mortem innuit, quem ebrius inter mensæ delicias Alexander interemit.

2. *Citra sanguinem cædemque.* H. e. sine sanguine et cædibus; ante sanguinis rivos, expirantiumque corporum aggestas moles.

3. *Clementia vocatur si.... eligitur!* Hanc lectionem, ab Erasmo probatam, reduxi. Sensus est: Non hoc postulamus a te, ut crudelitatem exsuas, sed ne ipse amicorum tuorum carnifex sis: tu clemens vocaris, si carnifice ad hoc utaris. Gron. emendavit: *Clementia vocetur, ad occidendum amicum carnifex inter homines*; cujus scripturæ rationem reddidit Obs. lib. I, cap. 6, mihi quidem parum probatam.

4. *Ingenium advocat.* Non, ut interpretatur *Ruhkopf*, ad opem feren-

dam, sed ad supplicia nova conquirenda, instrumenta excogitanda, etc.

5. *Tam multis periculis.... periculum est.* Et quam multi hunc metuunt, tam multos hic reformidat; quot ipsius libido pericula subditis creat, tot ipsi a subditorum male compressis doloribus imminet; quot timores injicit, tot ipse sollicitudinibus dstringitur.

6. *Circumvenitur.* Intra iratorum frementiumque multitudinem ita clauditur, ut neque in fugam via ulla jam pateat, neque vivum vallum queat aliqua perrumpere. *Consternatio* autem publica num bene dicitur tyrannum *circumvenire*? Nimirum indignantes viri et audaces in principem malum ruunt, non trementes et illorum similes quos « per terras humilis stravit pavor. » Ergo vereor ut metaphoræ suæ Annæus hic fidelis esse videatur.

t, undique configitur¹. Serpentes parvulæ² fallunt, publice conficiuntur³: ubi aliqua solitam mensuram siit, et in monstrum excrevit, ubi fontes potu⁴ infecit, afflavit⁵, deurit obteritque quacumque incessit, bals petitur⁶. Possunt verba dare⁷, et evadere pusilla; ingentibus obviam itur. Sic unus æger nec domum⁸ perturbat: at ubi crebris mortibus pestilentiam apparuit, conclamatio civitatis, ac fuga est, et Diis manus intentantur⁹. Sub unò aliquo tecto flamma aruit: familia vicinique aquam ingerunt; at incensa vastum, et multas jam domos depastum, parte obruitur.

XXVI. Crudelitatem privatorum serviles quoque ma-

Configitur. Μεταφορικῶς; quasi cics vivum aliquid esset.

Serpentes parvulæ fallunt. Ocu-
échappent à l'œil).

Conficiuntur. Vulgatam lectionem consequuntur, quæ nullum idiosensum promit, mutavit Lili in *conquiruntur* (invenerat in una Ms. *consequuntur*). us abest a scriptis *conficiuntur*, meliori, ut puto, jure recepi, quo post Lipsium omnes edd. it *conquiruntur*.

Infecit. Vitiavit, venenum injilaticibus.

Si afflavit. Sic omnes Mss. et e. c. Erasm. Sed parum placet: enim offendit lectorem: hinc is emend. *suo afflato*. Melius, procederet, si esset: *sibilo*.

Ubi..... petitur. Ut illa in Africa ns portentosæ magnitudinis (ex am genere) quam Attilius Ricum magna militum clade oc-Epitom. Liv. lib. XVIII. Aul. lib. VI, cap. 3.

Verba dare. Hoc est, decipere. antur nempe et accersuntur,

sed purgare sese tentant, et quum parum noceant, non absolvuntur, sed omittuntur.

8. *Nec domum quidem.* Nedum civitatem; ut, si crebrescant mortes: vid. infr.

9. *Intentantur* e cod. optimo reduxit Gronov. Antea, *intenduntur*, et ipsa bona lectio. — *Et Diis ipsis manus intentantur.* Exemplum præstat Suetonius in vit. Caligulæ, 5, inquit. « Quo defunctus est die (Germanicus), lapidata sunt templa, subversæ Deum aræ, Lares a quibusdam familiares in publicum abjecti, partus conjugum expositi. » Idem iræ genus constat et nunc persutisse apud Asiæ atque Africæ quasdam gentes, quarum nempe Dii, si precantium vota in irritum fuerint, vapulant.

XXVI. ARG. Quum crucis supplicium expectantes, servi tamen aliquando dominum sævum interimunt, ut ulciscantur, sic tyrannorum crudelitas a gentibus integris sæpe vindicari potest. At securi grassetur, quid veri boni hinc manat? quod imperantibus leone et urso eveniret.

nus sub certo crucis periculo¹ ultæ sunt : tyrannorum, gentes populi que, et quorum erat malum, et hi quibus imminabat, excindere aggressi sunt. Aliquando sua præsidia in ipsos consurrexerunt, perfidiamque, et impietatem, et feritatem, et quidquid ab illis didicerant, in ipsos exercuerunt². Quid enim potest ab eo quisquam sperare, quem malum esse docuit? Non diu apparet³ nequitia, nec quantum jubetur, peccat. Sed puta tutam esse crudelitatem : quale ejus regnum est? non aliud, quam captarum urbium forma, et terribiles facies publici metus⁴. Omnia mœsta, trepida, confusa : voluptates ipsæ timentur. Non convivia secunda ineunt⁵, in quibus lingua sollicite etiam ebris custodienda est⁶ : non spectacula, ex quibus materia criminis ac periculi quæritur⁷. Apparentur licet magna impensa, et regiis opibus,

Sed felicitatem et vitam beatam bonorum principum laude dignissimam omnes sciunt, omnes aiunt. Exscidium facere, vulgaris potentis est; salutem dare, optimæ et altissimæ.

1. *Sub certo.... periculo.* Cruci affigi apud Romanos servilem pœnam fuisse satis constat post Lipsii et deinceps Salmasii disputationes de cruce. Cæterum videtur Noster ad hunc Largum respexisse, quem servi sui, ob intractabilem animum infensi, quum unanimis conspirassent, trucidavere.

2. *Aliquando sua præsidia..... exercuerunt.* Ipse Noster de Caligulæ morte exponendo docet, de Const. Sap. 18.

3. *Apparet*, recte Gronov. reduxit e Mss. et occupaverat jam Erasmus. Antea, *paret*. Est autem *apparere* voc. propr. et synon. *ministrare*.

4. *Terribiles facies publici metus.* In horribiles facies explicans se publicus metus.

5. *Non convivia secunda ineunt.* Timent nempe ne venenum immixtum dapibus aut vino sit.

6. *In quibus..... custodienda est.* Ne quis dicta quæ improvidus effudit imperatori annuntiet, criminandi occasionem rapiens. Hæc enim iis temporibus frequentissima fuerunt « adempto (ut ait Tacit. Agric. c. 2) per inquisitiones et loquendi audientique commercio. » Contrarium quam dulce sit Martialis bene extulit, quum Epigramma sic claudit quo amicos ad cœnam vocat (lib. X, Epigr. XLVIII, vs. 21, 22, 24) : « Accedent sine felle joci, nec mane timenda Libertas et nil quod tacuisse velis..... Nec facient quemquam pocula nostra reum. »

7. *Non spectacula..... quæritur.* Aurigatorum factionibus favebant ita acriter Romani, ut ex hoc sæpe jurgia, immo seditiones orirentur. Imperatores quoque studio carum rerum

ficum exquisitis nominibus ; quem tamen ludi in e juvent ? Quod istud , Dii boni , malum est , oc-
 , sævire , delectari sono catenarum , et civium ca-
 ecidere , quocumque ventum est multum sangui-
 idere , adpectu suo terrere ac fugare ? Quæ alia
 set , si leones ursique regnarent ? si serpentibus
 , ac noxiosissimo¹ cuique animali daretur potestas ?
 tionis expertia et a nobis immanitatis crimine dam-
 abstinent suis , et tuta est etiam inter feras³ simi-
 : horum⁴ ne a necessariis⁵ quidem rabies temperat⁴
 sed externa suaque in æquo habet⁷ , quo possit
 tior a singulorum cædibus deinde⁸ in exitia gen-
 erpere⁹ . Et injicere tectis ignem¹⁰ , aratrum vetustis

; et hinc delatores calum-
 etiam optimos viros ansam
 buere , principis inimicum
 gentes , qui probatos principi
 ion probaret. Specialius hæc
 Caligulam spectant. Suet.
 Cf. Plinii Panegy. c. 34.
 riosissimo. Bona lectio, quæ
 et Erasmus. est.

nobis immanitatis crimine
 a. Quæ nos fera immansue-
 uimalia nulla non die appel-
 quæ crudelissimæ immani-
 nine incusamus damnamus-
 ad de Ira , lib. II , cap. 8 , § 2.
 iam inter feras. In codd. et
 dd. *inter feras* , neque præce-
 p̄ etiam , neque consequente.
 rum. Tyrannorum nempe.
 cessariis. Id est , cognatis ,
 s. Notavimus jam supra apud
 necessitates sæpe vocari ,
 alli dicimus *les liens de sa-*
les liens du sang ; ita ut τὸ
 rii jam non mireris esse , τοῦ
 ruinei συνόριον.
 mperat sibi. Advertendum τὸ
 n τῶ a necessariis. Res mira

et tantillum moratura , duas sic ab
 uno verbo *temperare* voces pendere.
 Tamen in Georg. I , 360 , Virgilius
 eodem sensu exclamat ; « Jam sibi tum
 curvis male temperat unda carinis ! »

7. *Externa suaque in æquo habet.*
 Hoc est , nemini parcat , et in suos
 non minus crudeliter quam in exter-
 nos sævit.

8. *Singulorum cædibus deinde.*
 Optime hic perversum ordinem Pin-
 cianus restituit ; quum antea legere-
 tur : *a singulorum deinde cædibus.*

9. *Horum ne , etc.... serpere.* Quæ
 hic legis , perspicacissimi *Diderot*
 conjecturæ eximie favent. Nam om-
 nia hæc non diceret , nisi discipuli
 feri male emollitum animum arbi-
 traretur jam in scelus inclinari , et
 ipsius ante oculos Neroniana jam fe-
 ritas e fragili velo traluceret. Nonne
 et videtur prophetæ similis , ultimi
 Cæsarum vitam omnem exsequi ,
 nec solum sævitiam narrare , sed et
 sævitiae modos gradusque ?

10. *Injicere tectis ignem.* Id ille
 Annæanæ sapientiæ discipulus Nero
 exercuit non in unam alteramve do-

L. ANNÆI SENECAE
DE CLEMENTIA
AD NERONEM CÆSAREM

LIBER II.

ARGUMENTUM LIBRI SECUNDI.

Orditur a magna et sublimi Neronis in latrones animadversuri voce: Vellem nescire literas! quam sibi causam de clementia ad Neronem scribendi fuisse pronuntiat, ut, quod nunc natura et impetus sit, iudicium fiat. I, II. Sequitur, quam lib. I, cap. 3, § 1, pollicitus erat, secunda tractationis pars, de natura clementis habituque. Ac primum clementiæ definitiones proponuntur: in quibus constituendis et distinguendis, ut Stoicus, longus multusque est. III. Opponitur autem crudelitas, quam unice ad pœnas refert, et separat a feritate. IV. Deinde docet, quomodo clementia a misericordia distet: illa virtus est, hæc vitium pusilli animi, ex decretis Stoicorum, qui contra adversarios, stoicam sectam ut duram calumniantes, defenduntur. VI, VII. In sapientem docet misericordiam non magis cadere, quam veniam. Fin.

Scripti sunt libri de Clementia primo regni Neroniani anno, conf. lib. I, IX, 1. Ideoque non falsæ sunt laudes, quibus Nero a Seneca hisce libris extollitur; nam quinquennium primum Neronis felix faustumque fuisse, Burrho Nostroque apud eum gratia atque auctoritate florentibus, ex historiæ monumentis satis superque constat; (modo Britannico datum venenum excipias; nam hoc scelus anno secundo exsecutus ille est). Subscribo Lipsii iudicio: « et vero digni Principe libri ac materies; atque utinam legant, et mites simul magnosque animos ab iis sumant! » Perquam apposite Augusti exemplum Neroni ante oculos identidem ponitur ad imitandum. Dolendum vero est, et posteriorem libri secundi partem, et totam libram tertium injuria temporis interuisse! Cæterum jam ante Senecam de regis officiis, ideoque de clementia Xenocrates, Platonis discipulus, στοιχίῃ πρὸς Ἀλέξανδρον περὶ βασιλείας (Fabric. B. G. lib. III, pag. 192); Aristoteles (ib. pag. 309); et Theophrastus (ib. pag. 447), scripserunt. Cum Nostro Panegyrici contendi merentur.

L. ANNÆI SENECAE

DE CLEMENTIA

LIBER SECUNDUS.

CAP. I. **U**T de clementia scriberem, Nero Cæsar, una me vox tua maxime compulit; quam ego non sine admiratione, et, quum diceretur, audisse memini¹, et deinde aliis nar- rasse. Vocem generosam, magni animi, magnæ lenita- tis, quæ non composita², nec alienis auribus³ data, subito erupit, et bonitatem⁴ tuam cum fortuna tua liti-

I. ARG. Laudat rursus Neronem ob dictum egregium: « Vellem nescire literas! » et optat jurare omnes prin- cipes in illud, aureumque sæculum instaurari. Clemens igitur Nero exi- stimandus est, clemens ille princeps, cujus nomen, ut aliquis dixit, sævum imperatorem non tam designat, quam ipsam sævitiam! Certe clementer ille se gessit per quinque annos ineuntis imperii; non quidem quod boni cle- mentisque ingenii foret, sed quod aliquantisper cicuratam Senecæ præ- ceptis et matris metu indolem non- dum persona exsuisset.

1. *Audisse memini.* Unum exem- plar *audisse me memini.* Quod non ita rejiculum.

2. *Quæ non composita.* Id est, ex conventionem aliqua et præmedita- tione, ideoque artificiose confecta ac

elaborata; ut imperantium dicta re- sponsaque omnia quæ subitaneo in- dolis impetu et *αὐτοσχεδιαστί* effusa vulgus credit, immerito tamen, ut plurimum.

3. *Alienis auribus data.* Hoc est, *mandata*, ut statim in plausus ire- tur, et tuæ mansuetudinis laudes a circumstrepentibus aulicis inchoa- rentur diu repetendæ.

4. *Et bonitatem.* Recte sic dedit Gronov. e codd. præter Muretum, qui dederat, *sed bonitatem* e sola conjectura quam prior Pincianus proposuerat. Sententia poscit *et.* Vox illa neque ficta erat, subito enim erupit, neque alienis auribus data, sed naturæ dicentis congrue- bat. Sic bene Gronov. Muretum re- darguit. — *Fortunam* cum Lipsio de dignitate imperatoris explices, quæ

gantem¹ in medium adduxit! Animadversurus in latrones duos² Burrhus præfectus tuus³, vir egregius, et tibi Principi notus⁴, exigebat a te, scriberes, in quos et ex qua causa animadverti velles: hoc sæpe dilatatum, ut⁵ aliquando fieret, instabat. Invitus invito quum chartam protulisset, traderetque, exclamasti: «Vellem nescire literas⁶!» O dignam vocem, quam audirent omnes gentes, quæ Romanum imperium incolunt, quæque juxta jacent dubiæ libertatis⁷, quæque se contra viribus aut animis attol-

justitiam a principe exerceri volebat.

1. *Bonitatem cum fortuna tua litigantem.* Non, parem fortunæ tuæ bonitatem, h. e. summam, inexsuperabilem; sed imperatoriæ severitatis muneribus contrariam, quum jubeat pœnam infligi justitia, deprecetur bonitas.

2. *Duos.* Quum mox sequitur: *in quos* etc. id *duos* corruptum pato. Fortasse scriptum erat: *ductos* sc. in vincula. — *Latrones.* Grassatores milites.

3. *Burrhus præfectus tuus.* Afranius Burrhus. De eo conf. Dio Cass. lib. LXI, cap. 3, 4; LXII, 13. Nero eum interfici jussit, ann. U. C. 815, post Chr. nat. 62. Vid. Sueton. Ner. cap. 35, fin. Fuit egregiæ militaris famæ vir ab Agrippina, Claudio etiamnum imperante, ad regimen cohortium admotus, ideoque præfectus solus prætorio in Lusii Getæ et Rufi Crispini locum. Moneo hoc, ne *præfectus* h. l. synonymum esse putes *custos morum*. A Tacito sæpe laudatur, e. c. Annal. lib. XII, cap. 42, lib. XIII, cap. 6, lib. XIV, cap. 51. Hunc *Racine*, ex imperatoriæ juventæ rectoribus unum ostensurus (Tragœd. *Britannicus*) Senecæ antetulit. Docta disputatio de Burrho exstat in Actis Societ. lat. Ienens. anni 1752, p. 156, sqq. Cæterum ille

fuisse dicitur, cui Paulus Apostolus a centurione Julio traditus est. Act. Apostol. XXVIII, 16.

4. *Notus.* I. e. familiaris, *γνώριμος*. Muretus tamen argute conjecerat: *natus*. Sed Mss. et Erasmi. vulgatam tuentur. Mox *scriberes* Lipsio displicuisse videtur, quare mavult *subscriberes*; sed *scriberes* bene se habet et Annæanum est; occurrit quoque eodem sensu infra, 2, 3.

5. *Aliquando.* Idem hic valet ac tandem.

6. *Vellem..... literas!* Et Sueton. Ner. c. 10, affert: «Et quum de supplicio cujusdam capite damnati, ut ex more subscriberet, admoneretur: Quam vellem, inquit, nescire literas!» Quod non omisit Nostras *Racine*, in jam laudata Fabula *Britannicus*, act. IV, sc. III, Burrhum inducens, qui sic principem bonitatis pristinae commonefacit:

Un jour, il m'en souvient, le Sénat équitable
Vous pressait de souscrire à la mort d'un coupable;

Vous résistiez, Seigneur, à leur sévérité;
Votre cœur s'accusait de trop de cruauté;
Et plaignant les malheurs attachés à l'empire,
Je voudrais, disiez-vous, ne pas savoir écrire.

7. *Dubiæ libertatis.* H. e. nec in provinciarum numerum relatæ, nec sui juris tamen; quæ legibus quidem suis adhuc utuntur, e. c. Judæi, et

lunt ¹ ! O vocem , in concionem omnium mortalium mit-
tendam ² , in cujus verba Principes regesque ³ jurarent !
O vocem publica generis humani innocentia dignam , cui
redderetur antiquum illud sæculum ⁴ ! Nunc profecto con-
sentire decebat ⁵ ad æquum bonumque , expulsa alieni cu-
pidine , ex qua omne animi malum oritur : pietatem integri-
tatemque cum fide ac modestia resurgere , et vitia diuturno
abusa regno tandem felici ac puro sæculo dare ⁶ locum .

II. Futurum hoc , Cæsar , ex magna parte sperare et
confiteri ⁷ libet : tradetur ista animi tui mansuetudo , dif-

regibus suis parent , sed sola Cæsaris
clementia.

1. *Quæque se contra viribus aut
animis attollunt.* Innuit tum Partho-
rum regnum , tum præcipue barbaras
Germaniæ gentes , de quibus sic Ta-
cit. , German. cap. 37 : « Sexcentesi-
mum et quadagesimum annum Urbs
nostra agebat , quum primum Cim-
brorum audita sunt arma , Cæcilio
Metello ac Papirio Carbone consuli-
bus. Ex quo si ad alterum imperatoris
Trajani consulatum computemus ,
ducenti ferme ac decem anni colli-
guntur : tamdiu Germania vincitur !
Medio tam longi ævi spatio , multa
invicem damna : non Samnis , non
Pœni , non Hispaniæ Galliæve , ne
Parthi quidem sæpius admonuere ;
quippe regno Arsacis acrior est Ger-
manorum libertas. »

2. *In concionem omnium jura-
rent.* Si reges regnum suum auspi-
centur , ideoque de imperio quæ-
cumque bona promittant.

3. *Jurarent.* Secutus sum Grono-
vium in eo tamen dicto haud audiens
ei , quod τῶν regesque deleto *utinam*
scribi maluit : *principes utinam ju-
rarent.* Antea : *jurent* : s. ap. Erasm.
juramentum faciant (quod tamen
puriter latine non dicitur). Imper-

fectum hic requiritur propter sequens
redderetur : et sic Noster loqui amat.

4. *Antiquum illud sæculum.* De
aureo sæculo agi liquet , quod est
antiquissimum omnium est. Ovid. in
Metamor. lib. I , 89 : « Aurea prima
sata est ætas , etc. »

5. *Consentire decebat.* Pro jamdu-
dum decet omnes homines unanimes
concordesque esse.

6. *Nunc profecto..... dare locum.*
Nunc optimum esset tempus , in quo
genus humanum conspiraret ad vir-
tutem et innocentiam colendam , etc.

II. ARG. Eamdem materiam perse-
quitur ; speratque fore ut in simili-
tudinem Neronis mansueti et boni
omnes imperii gentes reformentur , et
recti mores revertantur. Tum a ma-
teria paullulum recedens , considerat
quam frequenter vehementia et alta
ἀκροβύματα a viris pravis aut sævis ,
quam raro a bonis pronuntiata sint.

7. *Confiteri* , recte Gronov. tuetur
contra Lips. *confidere* præferentem.
Præterquam enim quod receptæ lec-
tionis major est auctoritas codd. et
Mss. exquisitius est *confiteri* , id est ,
de magna re , nec temere dicenda ,
post aliquam dubitationem aut dissi-
mulationem , ideoque deliberationem
exponere.

fundeturque paullatim per omne imperii corpus, et cuncta in similitudinem tui ¹ formabuntur. A capite bona valetudo: inde omnia vegeta ² sunt atque erecta ³, aut languore demissa, prout animus eorum viget ⁴, aut marcet. Et erunt cives, erunt socii digni hac bonitate, et in totum orbem recti mores revertentur: parceretur ubique ⁵ manibus. Tuis diutius me morari hic patere, non ut blandum auribus tuis ⁶: nec enim mihi hic mos est; maluerim veris ⁷ offendere, quam placere adulando; quid ergo est? præter id ⁸ quod bene factis dictisque tuis quam familiarissimum esse te ⁹ cupio, ut, quod nunc natura et im-

1. *In similitudinem tui.* Edd. quidam antiquitus *tuam*.

2. *A capite bona valetudo: inde omnia vegeta.* In libris antiq. plurimis: *A capite bona valetudo. Ea transibit in omnes. Vegetata, etc.* Ubi Pincianus volebat priora verba a capite superioribus adjungi. Tum scribebat: *bona valetudo in omnes vegeta est*, omisso *et transibit* quod interpolatum bene divinavit. Felicior Lipsius reduxit lectionem quam ostendimus e codd. partim, partim ingenio.

3. *Atque erecta.* Antea legebatur *aut erecta*. Emendavit Rittershus. *Sacr. Lect. IV. lib. 3. cap. 269.*

4. *Viget.* Hoc dedi, Erasmo, qui hoc in codd. suis invenerat, obsecutus, et oppositione ipsa jubente. Sæpissime autem *vigere* et *marcere* sibi et alias opponi notum est. Quam oppositionem *et vivere* et *marcere* inesse, Gronovius, qui lect. *vicit* ante Erasm. in edd. obviam ope codd. tuetur, nullis exemplis idoneis adstruxit.

5. *Parceretur ubique manibus. Tuis diutius me morari hic patere, non ut blandum auribus tuis.* Nusquam vis, cædes, raptus regnabunt. Tuis factis et verbis hic me immorari pa-

tiaris diutius, non tanquam *blandum*, i. e. adulatorem. Hæc est lectio codd. a Lipsio et Gronov. bene restituta. Discessi tamen a viris hisce doctissimis in eo quod, interpunctione mutata, post *manibus* punctoposito, *et Tuis* ad *et morari* retuli, sensu, ut videbatur, postulante. Antea: *parceretur ubique manibus tuis. Diutius me morari hic patere, non ut blandum auribus tuis.*

6. *Maluerim veris....* Hoc est, *veritate*. Idem de se Seneca professus ap. Tacit. *Annal. lib. XV, cap. 6* ubi Granio Silvano percunctanti dicit: «Nec sibi promptum in adulationibus ingenium; idque nulli magnarum quam Neroni, qui sæpius libertatem Senecæ quam servitium expertus esset.» De hoc agemus quoque infra, in *Argum. ad Consol. ad Polybium*.

7. *Præter id.* E codd. Mss. recepi Gronovius. Antea legebatur *propter id*: sensu refragante.

8. *Factis dictisque tuis quam familiarissimum esse te.* Hoc est, te quotidie cupio tua facta dictaque alta mente versare, meditari, et illis animum tuum imbuere.

petus est fiat iudicium ¹ ; illud mecum considero , multas voces magnas , sed detestabiles , in vitam humanam pervenisse , celebresque vulgo ferri : ut illam : « Oderint , dum metuant ² ! » Cui Græcus versus similis est , qui se inortuo terram misceri ignibus jubet , et alia hujus ³ notæ . Ac nescio , quomodo ingenia immania et invisæ , materia ⁴ secundiori ⁵ expresserunt sensus vehementes et concitatos ⁶ . Nullam adhuc vocem audivi ex bono lenique animosam ⁶ . Quid ergo est ? ut raro , invitus , et cum magna

1. *Ut quod nunc..... fiat iudicium.* Ut quod nunc ante facis quam cogitaveris , facias quoque post cogitationem ; ut , quod naturali et innato impetu exsequeris , id postea adhibito iudicio exsequare .

2. *Oderint.....metuant!* Quam elegantè et splendide execratus est supr. vid. de Ira , in lib. I , cap. 16 , 26 . Quod autem has voces magnas vocat , sui parum meminit ; nam dicebat hoc ipso loco nihil magnum quod vitiosum . Vid. ad cap. fin.

3. *Cui græcus versus..... notæ.* Ἐμοῦ θανόντος γαῖα μχθήτω πυρί (me defuncto terra misceatur ignibus). Hunc versum posthac Nero in deterius adeo vertit . Nam dicente quodam in sermone convivii ἔμοῦ , κ. τ. λ. immo , inquit Nero , ἐμοῦ ζῶντος (me vivo). Sueton. Ner. c. 38 . Dio Cass. LVIII , 23 , tradit , hunc versum sæpe Tiberium in ore habuisse . Alludit eo Cic. de Finib. III , 19 , fin. Euripideus ille versus e dramate deperdito esse putatur . Nos ; *après moi le déluge.*

4. *Secundiori.* Id est obsequentiori , faciliori , translatione a fingendo et cera desumpta . De Vita beat. 27 , 4 , « mollem cedentemque materiam ; » de Benef. VI , 29 , 1 . Recte recep. Gronov. e codd. Antea : *secundiori* , sensu improbante . Modeste proposuerat vir

acutissimus Lipsius , legendum : *nescio quomodo ingenia , immani et invisæ materia , secundiori ore e. , a Gronovio vehementer improbatum.* Nescio , ait Seneca , quomodo tyrannus sensus vehementes et concitati facilius , se dante ac præbente materia , exciderint .

5. *Sensus vehementes et concitatos.* Ut id quo desinit Senecæ Medea : « Per alta vade spatia sublimi æthere , Testare nullos esse qua veheris Deos ; » id Neronis in Octavia , Act. II , sc. II : « Stulte verebor , ipse quum faciam , Deos : » vel si ad voces non compositas , sed effusas subita vehementia , attenderimus , hæc Agrippinæ ad astrologos filii parricidium nuntiantes : « Occidat , modo imperet ; » aut Vitellii quum Othonis cadaver jam putre spectaret : « Mortui inimici corpus nunquam male olet . »

6. *Nullam..... animosam.* Lipsius ad h. l. observat : « Quid mirum ? nam bonitas placida est et jacens : nec impetum in verbis , quum in animo non habeat , capit . » Enimvero huic sententiæ non subscripserim . Conferas modo collectionem apophthegmatum regum et ducum apud Plutarch. T. VIII. p. 82 , sqq. Hutten. ubi multa æque animosa invenies dicta regum , quæ scilicet præterisse

cunctatione, ita aliquando scribas necesse est illud, quod tibi in odium literas adduxit; sed, sicut facis, cum magna cunctatione, cum multis dilationibus.

1. III. Et ne forte decipiat nos speciosum clementiæ nomen, aliquando et in contrarium abducat, videamus quid sit clementia, qualisque sit, et quos fines habeat. Clementia est temperantia animi, in potestate ulciscendi: vel, lenitas superioris adversus inferiorem in constituendis pœnis. Plura² proponere est tutius, ne una definitio parum rem comprehendat, et, ut ita dicam, formula excidat³: itaque dici potest et inclinatio animi ad lenitatem in pœna exigenda. Illa finitio contradictiones inveniet, quamvis maxime ad verum accedat. Si dixerimus, clementiam esse moderationem, aliquid ex merita ac debita pœna remittentem; reclamabitur, nullam virtutem quidquam minus debito facere. Atqui⁴ hoc omnes intelligunt, clementiam esse, quæ se flectit citra id quod merito constitui posset. Huic contrariam imperiti putant severitatem; sed nulla virtus virtuti contraria est.

1. IV. Quid ergo opponitur clementiæ? Crudelitas, quæ

Senecæ intererat, quum Neronem laudibus extollere constituisset.

1. *Scribas*. Id est, subscribas sententiæ criminali, quæ fecit, ut illam vocem emitteres, et artem scribendi invisam tibi reddidit.

III. ARG. Pars secunda operis ubi clementiæ definitiones. Conf. Cic. de Invent. lib. II, cap. 54, qui tamen locus dubiæ lectionis est.

2. *Plura*. Recte Gronov. recepit e codd. et Erasm. Mutatio enim generis optimis auctoribus familiaris est. Antea Pincianus e conjectura dederat *plures*; sc. definitiones

3. *Formula excidat*. Id est, ne laxior aut angustior sit, quam pro veritate. Jam supra monuimus de Ira lib. II, cap. 28, esse locutionem *jejeris*. Formula excidere, formula cadere dicitur is, qui a formula, *se* verborum conceptionibus et formis in causa privata solemnibus, e. in testamentis, sponsionibus, et recessisset, et plus minusve dixisset. Ernesti Clav. Cic. Formula. Similiter quid et apud Anglos hodieque usu est.

4. *Atqui...* Hic responsio incipit IV. ARGUM. Opposita est igitur

nihil aliud est, quam atrocitas animi in exigendis pœnis. Sed quidam non exigunt pœnas, crudeles tamen sunt: tamquam, qui ignotos homines et obvios non in compendium¹, sed occidendi causa occidunt². Nec interficere contenti, sæviunt; ut Sinis ille et Procrustes³, et piratæ, qui captos verberant, et in ignem vivos imponunt. Hæc crudelitas quidem: sed quia nec ultionem sequitur⁴ (non enim læsa est), nec peccato alicui irascitur (nullum enim antecessit crimen), extra finitionem nostram cadit: quæ finitio continebat in exigendis pœnis intemperantiam animi. Possumus dicere, non esse hanc crudelitatem, sed feritatem, cui voluptati sævitia est, possumus insaniam vocare: nam varia sunt genera ejus⁵, et nullum certius, quam quod in cædes hominum et laniationes pervenit. Illos ergo crudeles vocabo, qui puniendi causam habent, 3

clementiæ crudelitas (quam et simili modo Cic. in Verr. V, cap. 44, opponit); quæ definitur et a feritate distinguitur, allatis exemplis. Ut autem a severitate crudelitas differt, sic a clementia misericordia quæ vitiis annumeranda est, nedum virtutibus.

1. *In compendium.* Id est, lucri et utilitatis causa.

2. *Occidendi causa occidunt.* Simili locutione supra de Ira, lib. I, cap. 16, sub init. « Jam non causis, quæ nunquam malo defuturæ sunt, impelleris; sed satis tibi est magna ad peccandum causa peccare. »

3. *Sinis ille et Procrustes.* E Pinciani conjectura derivata lectio. Antehac: Busiris ille et Procrustes. In exemplariis aliis *Osiris et Siris*, unde *Sinis* facile concludendum. — *Sinis ille et Procrustes.* Latrones famosi. Quorum quidem ille, in Isthmo ad Corinthum, homines arboribus flexis curvatisque alligabat, et sic da-

bat distrahendos; unde huic cognomen additum Pityocampes a græc. vocab. κάμπαιν *curvare*, et πῖτος, *pinus* (Apollod. lib. III, cap. 16, 2; Plutarch. Thes. cap. 8: ibiq. Leopold. qui nostrum locum non neglexit). Idem ille censendus ac Sciron cujus ossa in rupes mutata sunt. Procrustes vero in Attica, qui viatores lecto metiebatur: si longiores essent, prominentes corporis partes amputabat; sin breviores, pedes extendebat (Plutarch. Thes. cap. XII, ibiq. Leopold.). Utrumque Theseus sustulit, quum, Troæzene profectus, Athenas in urbem patriam tenderet.

4. *Ultionem sequitur.* Hoc est, ad ultionem tendit animo conceptam. Συνώνημον hoc loco τὸ sequitur τοῦ venatur.

5. *Varia sunt genera ejus.* Sic Iram (de Ira, lib. I, cap. 1) brevem insaniam, μανίαν ἐλιγοχρόνιον, dixit; et notum præterea apud Stoicos omne

modum non habent. Sicut in Phalari ¹, quem aiunt non quidem in homines innocentes, sed super humanum ac probabilem modum sævisse. Possumus effugere cavillationem ², et ita finire, ut sit crudelitas inclinatio animi ad asperiora. Hanc clementia repellit longius a se : nam
 4 severitatem illi convenire, certum ³ est. Ad rem pertinet, quærere hoc loco, quid sit misericordia. Plerique enim ut virtutem eam laudant, et bonum hominem vocant misericordem. At ⁴ hæc vitium animi est ⁵. Utraque ⁶ circa severitatem, circaque clementiam posita sunt : quæ vitare debemus, ne per speciem severitatis in crudelitatem, neve per speciem clementiæ in misericordiam incidamus.

vitium insanix genus quoddam existimari ; quod tamen alio modo exprimebant, dicentes *omnes stultos insanire*, præmisso nimirum hoc, stultos eos qui peccarent. Vid. Cic. Paradox. penult. *Ἐπι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται*, et Horat. lib. II, Sat. III, cuius totius materia in his unicus versibus est : « Quem mala stultitia, et quæcumque insectia veri Cæcum agit, insanum hunc Chryssippi porticus et grex Autumat. »

1. *Phalari*. Vid. quæ notavimus ad lib. II, de Ira, cap. 5. Phalaris tyrannorum quos Sicilia protulit celeberrimus, si Dionysium exceperis et Agathoclem, Astypalææ ex illustri gente natus Leventinis et Gamariis primum præfuit, Agrigentoque mox potitus, tyrannidem ita stabilivit, ut hunc frustra imperio deturbare inimici tentaverint.

2. *Cavillationem*. Obtreactiones eorum hominum qui loquentibus doctibusque nunquam non obstrepunt, non tam veritatis studio calentes quam jurgii et longæ disputationis. Istiusmodi hominem cogitans Martialis, lib. VII, Epigramm.

xxxiv, 6 : « Non deest protinus, ecce de malignis, Qui sic rancidulo loquatur ore. »

3. *Convenire, certum est. Ad rem pertinet*. Erasm. sequor : Lips. contra in suo et aliis scriptis invenit : *convenire, adesse, certum est. Pertinet*. « Quidam, addit, pro *adesse* habent *ad rem* : ex quo Erasmi hæc lectio manavit ; nec damno. » *Adesse* h. l. stare nequit, quippe quod finitionibus Senecæ de clementia adversatur. Non enim semper adest severitas : sed si adsit, convenit.

4. *At*. Sic ego posui, sententia postulante. Erasmus habet, eodem sensu : *Hæc autem vitium animi est*. Antea legebatur *Et hæc, etc.*

5. *Hæc vitium animi est*. Idem jam notavimus de Ira, lib. II, cap. 2. Patet tamen *misericordiam* non idem esse apud Senecam quam nos vocamus *pitie*, sed propensionem animi ad illa sæpe condonanda quæ indigna venia sunt.

6. *Utraque.... posita sunt*. Intell. crudelitas vicina est severitati, misericordia clementiæ : una ab altera non longe abest.

hoc, leviori periculo erratur; sed par error est a veredecedentium¹.

7. Ergo quemadmodum religio Deos colit, ²superstitio stat : ita clementiam mansuetudinemque omnes boni stabunt, misericordiam autem vitabunt. Est enim um pusilli animi, ad speciem alienorum malorum succidentis³. Itaque pessimo cuique familiarissima⁴ est. Misericordia et mulierculæ sunt, quæ lacrimis nocentissimorum videntur, quæ, si liceret, carcerem effringerent⁵. Misericordia non causam, sed fortunam spectat; clementia omni accedit. Scio male audire⁶ apud imperitos secunda Stoicorum, tanquam nimis duram, et minime principibus regibusque bonum daturam consilium. Objicitur enim illi, quod sapientem negat misereri, negat ignos-

Sed par error recedentium. Levis quidem ex hac mala derivantur, sed delicti eadem est gravitas : ut sequuntur consideres, non in culpa est; si legis æternæ violationem, eadem. E decreto Stoicorum, æqualia esse peccata. Vid. Cic. deor. III, Ὅτι ἴσα τὰ ἀμαρτήματα, λ.

ARG. Misericordia, ut vitium pusilli, vitanda est, secundum cepta Stoicorum, qui hac occasi- a calumniis imperitorum de- antur. Cf. Gataker. ad Antonin. 69, sq.

Superstitio. Jam vides igitur reictam a doctis viris superstitio- a religione. Cic. de Nat. Deor. I, cap. 71, fin. « Cultus autem um est optimus, idemque castis- sique sanctissimus, plenissi- que pietatis..... Non enim Philo- i solum, verum etiam majores i superstitionem a religione se- rerunt. » Quamquam nondum Veteres superstitioni idem sen-

sus specialis quem apud nos habet *superstitio*, vel quod alii appellant *fanatisme*.

3. *Ad speciem alienorum malorum succidentis.* Nihil sane in hoc adeo malum est, nisi quis dixerit (quod quidem frequentissime accidit), nos ideo ad miserationem moveri quod pati nobis nosmetipsi videmur quæ infortunia alii patiuntur; ita ut quod pii animi hominesque amantis indicium esse vulgo creditur, nihil revera aliud arguat quam hominem qui sui solum amans est.

4. *Itaque pessimo est.* Id est imperitissimo, qui impulsu, non iudicio, ad agendum utitur.

5. *Si liceret, carcerem effringerent.* Quod pessime factum esset, quippe quod publicæ tranquillitati noceret.

6. *Scio male audire.* De his objectionibus infra nos quoque quædam annotavimus ad Constant. Sapient. cap. 3, 1. Conf. Lipsii manu- duct. in philos. Stoic. lib. III, cap. 19; ubi nec nostrum locum prætermisit. Cic.

cere. Hæc si per se ponantur, invisæ sunt : videntur enim nullam spem relinquere humanis erroribus ; sed omnia
 3 delicta ad pœnam deducere. Quod si est, quidni hæc scientia, quæ¹ dediscere humanitatem jubet, portumque adversus fortunam certissimum mutuo auxilio² cludit? Sed nulla secta³ benignior leniorque est, nulla amantior hominum, et communibus bonis attentior⁴ : ut propositum sit usui esse aut auxilio, nec sibi tantum, sed universis singulisque consulere. Misericordia est ægritudo animi, ob alienarum miseriarum speciem ; aut, tristitia ex alienis malis contracta, quæ accidere immerentibus
 4 credit⁵. Ægritudo autem in sapientem virum non⁶ cadit :

Tusc. disp. IV, 8. qui alibi tamen diversam sententiam tuetur, ex. c. pro L. Muræna c. 29 et sqq., ubi tamen non ut philosophus rem tractavit; e finib. lib. IV, cap. 27; apud imperitos tum illa dicta sunt, quia hanc doctrinam attingere non valent.

1. *Quod si est, quidni hæc scientia* (sc. invisæ sit) *quæ*, etc. Omnium fere codd. lectio. Scientia enim et sapientia pro secta usus est Noster. conf. Lipsii Manuduct. II, 7. Erasmus habet: *Quod si est, quid in hac scientia, quæ dediscere*, etc. Ante Lipsium vulgata erat: *Quod si est, quid hac secta durius?* quæ tamen in nullo codice comparuit. Lipsius emend. *Quod si est, quidni huic succenseas, quæ*. Gronovio tandem vocabulum *scientia ex secta* corruptum esse videbatur : itaque scribendum putabat: *Quod si est, quidni hæc secta* (sc. invisæ sit). Sed a codd. scriptura non recedendum erat. Mox: *mutuo auxilio*, id est, propter auxilium mutuum. Lipsius maluit: *mutuum auxilium*, vel certe *mutui auxilii*.

2. *Mutuo auxilio*. Refer. ad por-

tum certissimum quod præcedit. Perspicue magis inter has voces inclusum esset τὸ *mutuo auxilio*, et de more Græcorum qui dixissent *Ἀπὸ ἐνὶ τῆς τῆς τυχεῖς ἀποβαλεῖ ἐπινοήσας βεβαίωτατος*.

3. *Sed nulla secta, etc.* Conf. de Otio Sapient.

4. *Communibus bonis attentior*. Recte Gronov. tuetur contra Gruterum, qui insulsam lectionem hanc vulgatam vocaverat. Est res notissima *attentum esse tui et tibi dici*: neque parat, cur *communis bona* dici nequeant. Nonnulli autem libri *communis boni* habere dicuntur. Erasmus vulgatam tenet. Mox *contracta* Grutero debetur, facienti e codd. scriptura: *contra*. Erasm. habet eodem sensu: *concepta*.

5. *Misericordia credit*. Cicero l. 1. Stoicorum definitionibus et partitionibus in perturbationibus describendis usus: « Misericordia, ait, est ægritudo ex miseria alterius injuria laborantis; nemo enim particeps aut proditoris supplicio misericordia commovetur. »

6. *Ægritudo autem in sapientem*

serena ejus mens est; nec quidquam incidere potest, quod illam obducat¹; nihilque, quam² magnus animus decet: non potest autem magnus esse idem, si metus et mœror contundit³, si mentem obducit et contrahit. Hoc sapientie in suis quidem accidet calamitatibus, sed omnem fortunæ iram reverberabit⁴, et ante se franget⁵; eandem semper faciem servabit⁶, placidam, inconcussam: quod facere non posset, si tristitiam reciperet. Adjice, quod⁵ sapiens providet, et in expedito consilium habet; nunquam autem liquidum sincerumque ex turbido venit. Tristitia enim inhabilis est ad dispiciendas res, utilia excogitanda⁷, periculosa vitanda, æqua⁸ æstimanda. Ergo non miseretur, quia et sine miseria animi non fit⁹: cætera

virum non cadit, etc. Quæ hic de sapiente præcipiuntur, simili ratione mox, quanquam aliis verbis, inculcantem videbimus: ex. c. de Tranq. Anim. lib. III, XI, sqq. Item de Constant. Sap. et alib.

1. *Obducat*. De nubibus solemnis dictio est, respondetque hic *serena*.

2. *Nihilque, quam*. E codd. Gronov. aliique recte restituit Gronov. Non enim de quovis homine, sed de sapiente agitur. Antea ubique in edd. *Nihilque æque hominem*, etc. Sensus est: Nihil tam decet sapientem quam magnus animus.

3. *Contundit*. Gronov. in cod. Nazari. invenit. Erasmus quoque tenet. Antea: *confundit*. Cæterum Gron. ex vestigiis Naz. legend. videbatur: *si m. et mæ. c. mentem, abjicit et cont.*

4. *Fortunæ iram reverberabit*. Hoc est, verberantem fortunam verberabit: *ἰμπερατῶς*; nam sapiens ictus fortiter sustinet, non refert.

5. *Ante se franget*. Ut immota et inconcussa semper rupes quæ fluctus alios rumpit. Hinc Lipsii conjectura,

et stante se franget, prorsus jugulatur.

6. *Eandem semper faciem servabit*. Hoc enim sapientis esse credebant, ut non in affectus duntaxat suos, at in vultum imperium haberet. Ad hoc facit quod legitur, de Ira, lib. II, cap. 6: « Desinet Socrates posse eundem vultum domum referre, quem domo extulerat? »

7. *Utilia excogitanda*. Subaud. *ad quod est ante dispiciendas res*. Idem infra ante *per. vit. æq. æstim.*

8. *Æqua*. Pincianus ex suis codd. receperat, a Gronovio laudatus. Erasmus, uti omnes scripti, *æque*: impedito sensu. De vero enim et æquo ab iniquo discernendo agitur.

9. *Ergo non miseretur, quia et sine miseria animi non fit*, etc. Lipsii judicio debetur hæc lectio: *alius animo*, i. e. alio animo. Locum tamen non omnino restitutum puto. Codd. enim et Erasm. habent: *Ergo non miseretur, quia et sine miseria animi facit cætera omnia, quæque miseretur* (quæ qui miserentur. Erasm.). *Volo facere libens et alius*

omnia, quæ qui miserentur solent facere, hic libens et alius animo faciet¹.

- VI. Succurret alienis lacrimis, non accedet²: dabit manum naufrago³, exsuli hospitium, egenti stipem, non hanc contumeliosam, qua pars major horum, qui miserificordes videri volunt, abjicit et fastidit quos adjuvat, contingique ab his timet; sed ut homo homini, ex communi⁴ dabit. Donabit lacrimis maternis filium, et catenas solvi jubebit⁵, et ludo⁶ eximet, et cadaver etiam noxium sepeliet⁷; at faciet ista tranquilla mente, vultu suo⁸. Ergo non miserebitur sapiens, sed succurret, sed proderit, in commune auxilium natus⁹ ac publicum bonum, ex quo dabit cuique partem: etiam ad calamitosos¹⁰, pro portione improbandos et emendandos bonitatem suam permit-

omnino faciet (quæ alius animo faciet. Erasm.). Hinc nostram lectionem concinnavit Lipsius.

1. *Hic libens et alius animo faciet.*

Id est, libentissime, quamvis exsequetur alio animo.

VI. ARG. Stoici, quamvis misericordiam vitandam putent, tamen vel maxime *φιλάθρωποι* sunt.

2. *Succurret..... accedet.* Hic *Ruhkopf*: Auxilium feret lacrimantibus: nec solum accedet, ut spectator. Sed errat vir doctus. *Accedet* hic est pro *accedet lacrimis*, ipse collacrimabitur. Negat enim misericordiae pervium Stoicum fore, sed misericordiae impervium ait tamen ea facturum esse libenter quæ non faciunt alii, nisi permoti misericordia. Atqui alii in lacrimas eunt et auxilium dant; ille siccis oculis et *ἀδάκρυτος* opem pro virili fert, nil amplius.

3. *Dabit manum naufrago.* Ut fluctus contra nitentem in litus sistat. Fingit enim naufragum etiamnum in mari, sed oræ jam proximum.

4. *Ex communi.* Quatenus e Stoicorum præceptis mundus et quæ in eo sunt bona, hominum Deorumque gratia producta sunt: ad hæc homines omnes cognati; debetque dives de suo penu pauperibus dare, non quasi de suo, sed quasi pauperum opes illi aliquis Deus crediderit. Vid. Gataker. ad Antonin. pag. 47, 48.

5. *Catenas..... jubebit.* Servorum nempe qui vincto pede agrorum laboribus vacabant.

6. *Ludo.* Bestiario nempe seu gladiatorio, ubi publica vel privata servitute atlinebantur.

7. *Et cadaver..... sepeliet.* Inhumatum enim jacere, magno dedecori in antiquitate fuisse constat. Porro nocentium et damnatorum corpora, sæpe sæde laniata in Tiberim aut ad Gemonias Romani propellebant.

8. *Suo.* Non mutato, sibi constante.

9. *In commune auxilium natus.* etc. Conf. ad de Ira, lib. I, cap. 5, 2.

10. *Calamitosos.* Sua culpa. Ut ma-

tet. Afflictis vero, et fortius¹ laborantibus, multo libentius subveniet. Quotiens poterit, fortunæ intercedet; ubi enim opibus potius utetur aut viribus, quam ad restituenda, quæ casus impulit²? vultum quidem non dejiciet nec animum, ob æruscantis³ civis aridam ac pannosam maciem⁴, et innixam baculo senectutem⁵. Cæterum omnibus dignis proderit, et, Deorum more, calamitosos propitius respiciet. Misericordia vicina est miseriæ: habet enim aliquid, trahitque ex ea. Imbecilles oculos esse scias,³ qui ad alienam lippitudinem et ipsi suffunduntur⁶: tam mehercule, quam morbum esse, non hilaritatem, semper arridere ridentibus, et ad omnium oscitationem ipsum quoque os diducere. Misericordia vitium est animorum nimis miseræ faventium: quam si quis a sapiente exi-

los homines, quantum res postulet, reprehendat moneatve ideoque emendet, cum iis vir bonus bonitatem suam communicat.

1. *Fortius*. Antiqua lectio, quam et Erasm. representavit, et ea longe eximior ista, quam Pincianus excogitavit, a Lipsio vehementer probatam, *fortuitis*. Recte quidem observat Lipsius: « Prævit de improbandis vel emendandis, id est, quos culpa sua premit: at nunc de iis loquitur, quos fortuna afflixit. » Jam vero hoc imperium fortunæ, voce *afflictis* satis expressum est: addit etiam fortitudinem, qua afflictis calamitatem tolerant, haud dubie vel eo nomine meriti, quibus subveniatur. Vix tamen ego dubitem veritati quam maxime proximum Pincianum, quum infra sit *restituenda quæ casus impulit*. Rescriberem tamen *forte* vel *fortuito* pro *fortuitis*.

2. *Impulit*. II. e. evertit.

3. *Æruscantis civis*. Hoc est, civis stipem, æs mendicantis. Vid.

A. Gell. Noct. Attic. lib. IX, cap. 2.

4. *Aridam ac pannosam maciem*, etc. « Cum baculo peraque senem, cui cana putrisque Stat coma, et in pectus sordida barba cadit; Cerea quem nudi tegit uxor abolla grabati. » Martial. lib. IV, Epigramm. LIII, vs. 3, sqq.

5. *Ob æruscantis civis aridam ac pannosam maciem, et innixam baculo senectutem*. Dedi locum, uti a Pinciano, quem laudabat Lipsius, et Gronovio constitutus est: apud Erasmium prorsus deest. Quum Gronovius in cod. Nazariano invenisset: *obcrusati cujus aredum aut panno jam maciem et in noxam baculo; inde fecit docte magis, quam verius: ob Iri alicujus aridam ac pannosam maciem et innixam baculo senectutem.* » Locum adhuc in mendo cubare quivis intelliget.

6. *Imbecilles oculos... suffunduntur*. Ut mollem esse patet virum, qui « aliquem videns fodientem et altius rastrum allevantem, lassum se fieri

git, prope est, ut lamentationem exigat, et in alienis funeribus gemitus.

1. VII. At quare non ignoscat, dicam ¹. Constituamus nunc quoque quid sit venia, ut sciamus dari illam a sapiente non debere. Venia est pœnæ meritæ remissio. Hanc sapiens quare non debeat dare, reddunt rationem diutius, quibus hoc propositum est ². Ego ut breviter, tanquam in alieno iudicio ³, dicam: ei ignoscitur, qui puniri debuit; sapiens autem nihil facit, quod non debet, nihil prætermittit, quod debet ⁴; itaque pœnam, quam exigere debet, non donat; sed illud, quod ex venia consequi vis, honestiore tibi via tribuit: parcit enim sapiens, consulit et corrigit. Idem facit, quod si ignosceret, nec ignoscit; quoniam qui ignoscit, fatetur aliquid se, quod fieri de-

quereretur». Sic fere Noster de Myndiride, aut Smyndiride Sybarita, vid. de Ira, lib. II, cap. 25.

VII. ARG. Ut doceat, a sapiente veniam dari non debere, hic definit, quid sit venia, quæ in sapientem non cadit, quippe qui non ignoscit, sed parcit et corrigit: brevi, clemens est. Nec cæteri philosophi a Stoicis nisi verbo distant.

1. *At quare non ignoscat, dicam.* Erasmus: *At q. n. ignoscat vacuus?* Omnes scripti: *vacuam. Dicam* a Pinciano est. Lipsius emendat: *vis dicam?* Mihi suppositum esse videtur, nec a Seneca profectum.

2. *Hanc sapiens..... est.* Omnes fere Stoicos, qui quidem philosophiam stoicam exposuerunt, hanc doctrinam contra cæteros philosophos, qui eam impugnarunt, e. c. Peripateticos, defendisse putes. Diogenes quoque Laert. lib. VII, c. 123, laudat e Chrysippo Zenonis effatum: *sapientes ἐλεήμονές τε μὴ εἶναι, συγκόμην τε ἔχειν μηδέν*, ubi vid. Menag.

qui nec nostrum locum prætermisit. Gataker. ad Antonin. pag. 28, 29. Noster tamen sibi parum constat in hac doctrina: cf. de Benef. lib. I, cap. 10. Consol. ad Marc. 4, 3. Unde argute *Diderot* in vita Senecæ: *Sénèque n'est Stoïcien que par la tête; à tout moment son cœur l'emporte hors de sa secte.*

3. *In alieno iudicio.* Quia philosophorum Stoicorum decreta promulgat.

4. *Sapiens autem..... quod debet.* At fingamus obtrectatorem aliquem ita contra Senecam Stoicosque argumentari: « Injuriam illatam duplex ratio consideranda est, quatenus nempe eam aliquis intulit, tum quatenus aliquis tulit: atqui necessitas quæ ex illata injuria derivatur, ad priorem tantum spectat; *debet* pœnæ ille se subijcere, non *debet* posterior, sed tantum potest pœnam exigere. Sic si cui pecuniam mutuam dedi, debet ille reddere, at non debeo ego accipere, debeo tantum si libet». Cor-

buit, omisisse ¹. Aliquem verbis ² tantum admonebit, pœna non afficiet, ætatem ejus emendabilem intuens : aliquem invidia criminis manifeste laborantem ³, jubebit incolumem esse, quia deceptus est, quia per vinum lapsus. Hostes dimittet salvos, aliquando etiam laudatos, si honestis causis, pro fide, pro fœdere, pro libertate in bellum accincti sunt ⁴. Hæc omnia non veniæ, sed clementiæ opera sunt. Clementia liberum arbitrium habet : non sub formula ⁵, sed ex æquo et bono judicat ; et absolvere illi licet, et quanti vult, taxare litem ⁶. Nihil ex his facit,

ruunt hæc sponte sua, si ad Zenonis doctrinam attendamus. Qua admisa, constat delictum vel scelus esse aliquam legis æternæ supremæque violationem ; cui satisfieri semper necesse est. Non enim vel huic homini vel illi satisfit, cum pœna a nocente exigitur, sed supremæ legi, cujus infractor exstitit.

1. *Parcit.... omisisse*. Pœnam non remittit meritam, sed mitem infligit nec infamantem (*honestiore via*), et, ut eum emendet, consilio et correctione adest ei, qui pœna afficitur. Huc spectat quoque admonitio, quæ verbis fit : est autem pœnæ loco.

2. *Aliquem verbis*, etc. Hæc et quæ sequuntur, quibus varios gradus coercendorum delictorum suadet, vidimus fere eodem modo expressa, de Ira, lib. I, cap. 16, in init.

3. *Invidia criminis manifeste laborantem*. Pincianum exemplar : *invidia crimine man. lab.* Quod sensum alium efficit, hunc nempe ; nullum rei aliud scelus esse quam odii (h. e. *invidia*) criminationes. Nostra lectio indicat in odium hominum, ob crimen sine pravo consilio commissum, immerito incurri quasi de consulto fecisset. Stoici igitur puniendos statuebant non nisi eos, qui consilio

ac præmeditatione peccaverant, eos tamen clementer tractandos, qui erraverant, seu rem bonam, quamvis nobis invitis, egerant. Cf. de Ira, lib. II, cap. 26 et 27, al. Quapropter, si Stoici ignoscunt, clementiam, non veniam, exercent.

4. *Si honestis causis..... accincti sunt*. Hæc sunt quæ laudanda supra dixerat (lib. I, cap. 2), et tamen pœnæ obnoxia : laudanda quum extra aut contra virtutem non sint ; pœnæ tamen obnoxia, quum malorum et publici infortunii causæ fuerint.

5. *Sub formula*. Legis nempe. Quasi diceret, sub imperio legis. Porro legem mitigare iudex non potest ; et quamvis injusta lex præceperit, secundum hanc decernere debet de omnibus ; non enim illi hoc demandatum est ut leges ferat, sed ut legibus latis constet per eum reverentia et obsequentia ; sed privatus, sed sapiens cui non publice id mandatum est, unam tantum legem novit, conscientiam, cujus arbitrio accusat, damnat, absolvit, pœnasque aut remittit aut exigit, et ubi exigit, aut modicas imperat ut graves.

6. *Taxare litem*. Conf. ad de Ira, lib. II, cap. 27, 4, id est, pœna certa afficere ad libitum.

tamquam justo minus fecerit, sed tamquam id quod constituit, justissimum sit. Ignoscere autem est, quæ judicis
 4 punienda, non punire. Venia, debitæ pœnæ remissio est: clementia hoc primum præstat, ut quos dimittit, nihil aliud illos pati debuisse pronuntiet. Plenior¹ est ergo quam venia, et honestior². De verbo, ut mea fert opinio, controversia est; de re quidem convenit³. Sapiens multa remittet; multos parum sani⁴, sed sanabilis ingenii,
 5 servabit. Agricolas⁵ bonos imitabitur, qui non tantum rectas procerasque arbores colunt, sed illis quoque, quas aliqua depravavit⁶ causa, adminicula quibus regantur, applicant; alias circumcidunt, ne proceritatem rami premant⁷; quasdam, infirmas vitio loci, nutriunt⁸; quibus-

1. *Plenior.* Hoc est, plura comprehendit, laxior est, latius patet, ad plures simul atque ad plura pertinet. Nam in hac supplicii aut pœnarum tantum absentia est; in illa innocentiae declaratio continetur: hujus adminiculo, ab imminente exitio liberamur; illius vero, ab exitio simul et culpæ accusatione vindicati evadimus; incolumem hæc me præstat, illa, incolumem quidem, sed et innoxium; huic corporis solum, illi corporis atque animi pariter integritas curæ est: brevi, per hanc vita, per illam fama (*l'honneur*) servatur.

2. *Honestior.* Hoc est, honoratior; quod patet, modo pauxillum attenderis.

3. *De verbo..... convenit.* Hoc est, misericordem ego hunc voco, qui etiam pœnam justam non exigit; clementem qui justam exigit, injustamque remittit omittitque. Vos hæc nomina his convenire haud fatemini; fatemini tamen hunc peccare qui sceleratum et non emendabilem sinit am-

bulare immunem pœnæ, hunc vero recte facere qui punienda punit, leviora negligens.

4. *Parum sani sed sanabilis ingenii.* Quos peccavisse quidem in perspicuo est, sed spes multa est aliquando non peccaturos.

5. *Agricolas bonos,* etc. Similia jam videre potuisti apud Nostram, de Ira, lib. I, cap. 5, 5: quamquam hic a medico ἀλληγορίας mutuatus est: et in Consol. ad Marc. cap. 16, 5, ad quæ loca cf. nott.

6. *Depravavit.* Proprie h. l. sumas de figura arboris incurvata (vid. de Ira, lib. I, cap. 5, 4).

7. *Ne proceritatem rami premant.* Hoc est, ne præcipuos ramos, quum in altitudinem et longitudinem crescant maxime spectabilem ad minorem modum reducant, eos quodammodo comprimentes, dum surculorum nimius numerus pondere atteri suo ramum, et succus quo vigor additur arbori in inutiles et fere παρασίτους ramusculos dilabitur.

8. *Nutriunt.* Stercoratione nempe.

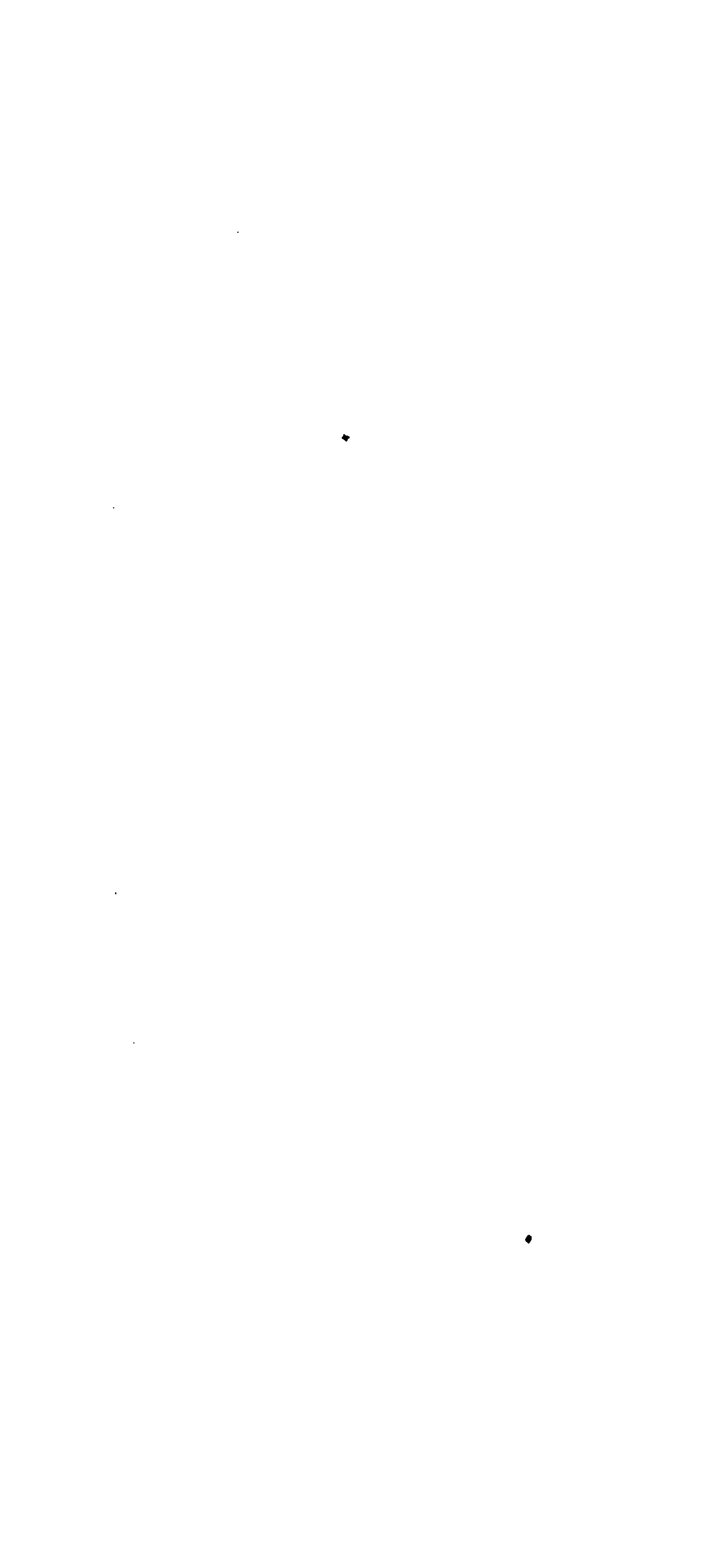
dam, aliena umbra laborantibus, cælum aperiunt¹. Secundum hæc videbit perfectus sapiens, quod ingenium qua ratione² tractandum sit, quo modo in rectum prava flectantur^{***}.

1. *Quibusdam cælum aperiunt.*
Nempe aliorum ramis abscisis. Locationem hanc e lingua nautarum desumptam esse constat, quippe qui locum aperiunt, quem procul conspiciunt : vid. et conf. Intpp. ad

Virgil. *Æneid.* lib. III, vers. 201.

2. *Quod ingenium qua ratione.*
Duplex ἰσότητι ἀνίσχυρία, neque ineleganter et Augusteorum scriptorum more. Virgil. *Æneid.* lib. IV, 371 : « Quæ quibus anteferam ? »

EXEMPLA IMITATIONIS
E TRAGOEDIA P. CORNEILLE,
QUAM CINNA INSCRIPSIT

EXCERPTA.

EX ACT. IV, SCEN. III.

AUGUSTE.

• • • • •
Donc jusqu'à l'oublier¹ je pourrais me contraindre !
Tu vivrais en repos après m'avoir fait craindre !
Non, non ; je me trahis moi-même d'y penser.
Qui pardonne aisément invite à l'offenser.
Punissons l'assassin, proscrivons les complices.

Mais quoi ! toujours du sang , et toujours des supplices !
Ma cruauté se lasse,² et ne peut s'arrêter ;
Je veux me faire craindre , et ne fais qu'irriter.
Rome a pour ma ruine une hydre trop fertile ;
Une tête coupée en fait renaitre mille ;
Et le sang répandu de mille conjurés
Rend mes jours plus maudits et non plus assurés.
Octave , n'attends plus le coup d'un nouveau Brute ;
Meurs , et dérobe lui la gloire de ta chute :
Meurs ; tu serais pour vivre un lâche et vain effort ,
Si tant de gens de cœur font des vœux pour ta mort ,
Et si tout ce que Rome³ a d'illustre jeunesse
Pour te faire périr tour-à-tour s'intéresse ;
Meurs , puisque c'est un mal que tu ne peux guérir ;
Meurs enfin , puisqu'il faut ou tout perdre , ou mourir ;

¹ Senec. de Clem. lib. I, cap. 9, 3. — ² *Ibid.* 4. — ³ *Ibid.*

EXEMPLA IMITATIONIS

La vie est peu de chose ; et le peu qui t'en reste ,
Ne vaut pas l'acheter par un prix si funeste.

EX ACT. IV, SCEN. IV.

LIVIE.

Euphorbe m'a tout dit,
Seigneur ; et j'ai pâli cent fois à ce récit.
Mais écouteriez-vous les conseils d'une femme ?

.
Votre sévérité¹, sans produire aucun fruit,
Seigneur, jusqu'à présent a fait beaucoup de bruit.
Par les peines d'un autre aucun ne s'intimide :
Salvidien à bas² a soulevé Lépide ;
Murène a succédé, Cépion l'a suivi ;
Le jour à tous les deux dans les tourmens ravi,
N'a point mêlé de crainte à la fureur d'Egnace,
Dont Cinna maintenant ose prendre la place ;
Et dans les plus bas rangs les noms les plus abjects
Ont voulu s'ennoblir par de si hauts projets.
Après avoir en vain puni leur insolence,
Essayez sur Cinna³ ce que peut la clémence ;
Faites son châtiment de sa confusion.
Cherchez le plus utile en cette occasion.
Sa peine peut aigrir une ville animée ;
Son pardon peut servir⁴ à votre renommée ;
Et ceux que vos rigueurs ne font qu'effaroucher,
Peut-être à vos bontés se laisseront toucher.

EX ACT. V, SCEN. I.

AUGUSTE, CINNA.

AUGUSTE.

Prends un siège, Cinna, prends ; et sur toute chose
Observe exactement la loi que je t'impose.

¹ Senec. de Clem. lib. I, cap. 9, 6. — ² *Ibid.* — ³ *Ibid.* — ⁴ *Ibid.*

Prête, sans me troubler¹, l'oreille à mes discours :
 D'aucun mot, d'aucun cri², n'en interromps le cours ;
 Tiens ta langue captive ; et si ce grand silence
 A ton émotion fait quelque violence ,
 Tu pourras me répondre après³, tout à loisir.
 Sur ce point seulement contente mon désir.

CINNA.

Je vous obéirai, seigneur.

AUGUSTE.

Qu'il te souviene
 De garder ta parole, et je tiendrai la mienne.

Tu vois le jour, Cinna ; mais ceux dont tu le tiens
 Furent les ennemis de mon père, et les miens.
 Au milieu de leur camp⁴ tu reçus la naissance ;
 Et lorsqu'après leur mort tu vins en ma puissance ,
 Leur haine, enracinée au milieu de ton sein,
 T'avait mis contre moi⁵ les armes à la main.
 Tu fus mon ennemi, même⁶ avant que de naître,
 Et tu le fus encor, quand tu me pus connaître ;
 Et l'inclination jamais n'a démenti
 Ce sang qui t'avait fait du contraire parti :
 Autant que tu l'as pu, les effets l'ont suivie ;
 Je ne m'en suis vengé qu'en te donnant la vie :
 Je te fis prisonnier pour te combler de biens ;
 Ma cour fut ta prison, mes faveurs tes liens.
 Je te restituai d'abord ton patrimoine ;
 Je t'enrichis après des dépouilles d'Antoine ;
 Et tu sais que depuis à chaque occasion
 Je suis tombé pour toi dans la profusion.
 Toutes les dignités que tu m'as demandées,
 Je te les ai sur l'heure et sans peine accordées ;
 Je t'ai préféré même à ceux dont les parens
 Ont jadis dans mon camp tenu les premiers rangs,

¹ Senec. de Clem. lib. I, cap. 9, 8. — ² *Ibid.* — ³ *Ibid.* — ⁴ *Ibid.* — *Ibid.* — ⁶ *Ibid.*

EXEMPLA IMITATIONIS

A ceux qui de leur sang ¹ m'ont acheté l'empire ,
 Et qui m'ont conservé le jour que je respire.
 De la façon enfin qu'avec toi j'ai vécu ,
 Les vainqueurs sont jaloux ² du bonheur du vaincu.
 Quand le ciel me voulut , en rappelant Mécène ,
 Après tant de faveur montrer un peu de haine ,
 Je te donnai sa place en ce triste accident ,
 Et te fis , après lui , mon plus cher confident.
 Aujourd'hui même encor , mon âme irrésolue
 Me pressant de quitter ma puissance absolue ,
 De Maxime et de toi j'ai pris les seuls avis ;
 Et ce sont , malgré lui , les tiens que j'ai suivis.

.....
 Tu t'en souviens , Cinna ; tant d'heur et tant de gloire
 Ne peuvent pas si tôt sortir de ta mémoire ;
 Mais , ce qu'on ne pourrait jamais s'imaginer ,
 Cinna , tu t'en souviens³ , et veux m'assassiner.

CINNA.

Moi , seigneur ⁴ ! moi , que j'eusse une ame si traîtresse !
 Qu'un si lâche dessein.....

AUGUSTE.

Tu tiens mal ⁵ ta promesse ;
 Sieds-toi ; je n'ai pas dit encor ce que je veux :
 Tu te justiffiras après , si tu le peux.
 Écoute cependant , et tiens mieux ta parole.

Tu veux m'assassiner ⁶ , demain , au Capitole ,
 Pendant le sacrifice ; et ta main pour signal
 Me doit , au lieu d'encens ⁷ , donner le coup fatal.

.....
 Tu te tais maintenant , et gardes le silence
 Plus par confusion que par obéissance.
 Quel était ton dessein ⁸ ? et que prétendais-tu
 Après m'avoir au temple à tes pieds abattu ?

¹ Senec. de Clem. lib. I , cap. 9 , 8. — ² Ibid. — ³ Ibid. 7. — ⁴ Ibid.
 — ⁵ Ibid. — ⁶ Ibid. — ⁷ Ibid. 3. — ⁸ Ibid. 8.

Affranchir ton pays d'un pouvoir monarchique ?
 Si j'ai bien entendu tantôt ta politique,
 Son salut désormais dépend d'un souverain
 Qui, pour tout conserver, tienne tout en sa main.

Quel était donc ton but¹ ? d'y régner à ma place ?
 D'un étrange malheur son destin le menace,
 Si, pour monter au trône et lui donner la loi,
 Tu ne trouves dans Rome² autre obstacle que moi,
 Si jusques à ce point son sort³ est déplorable,
 Que tu sois après moi le plus considérable,
 Et que ce grand fardeau de l'empire romain
 Ne puisse après ma mort tomber mieux qu'en ta main.

Apprends à te connaître, et descends en toi-même :
 On t'honore dans Rome, on te courtise, on t'aime,
 Chacun tremble sous toi, chacun t'offre des vœux ;
 Ta fortune est bien haut, tu peux ce que tu veux :
 Mais tu ferais pitié même à ceux qu'elle irrite,
 Si je t'abandonnais à ton peu de mérite.
 Ose me démentir, dis-moi ce que tu vaux ;
 Conte-moi tes vertus, tes glorieux travaux ;
 Les rares qualités par où tu m'as dû plaire,
 Et tout ce qui t'élève au dessus du vulgaire.
 Ma faveur fait ta gloire et ton pouvoir en vient ;
 Elle seule t'élève, et seule te soutient ;
 C'est elle qu'on adore, et non pas ta personne ;
 Tu n'as crédit ni rang qu'autant qu'elle t'en donne ;
 Et pour te faire cheoir je n'aurais aujourd'hui
 Qu'à retirer la main qui seule est ton appui.
 J'aime mieux toutefois⁴ céder à ton envie ;
 Règne, si tu le peux, aux dépens de ma vie,
 Mais oses-tu penser que les Serviliens,
 Les Cosses, les Métels⁵, les Pauls, les Fabiens,
 Et tant d'autres enfin de qui les grands courages
 Des héros de leur sang⁶ sont les vives images,

¹. Senec. de Clem. lib. I, cap. 9, 8. — ². *Ibid.* — ³. *Ibid.* — ⁴. *Ibid.*
 — ⁵. *Ibid.* — ⁶. *Ibid.*

Quittent le noble orgueil d'un sang si généreux
 Jusqu'à pouvoir souffrir que tu régnes sur eux?

EX ACT. V, SCEN. III.

AUGUSTE.

.
 Je suis maître de moi comme de l'univers ;
 Je le suis, je veux l'être. O siècles, ô mémoire,
 Conservez à jamais ma dernière victoire :
 Je triomphe aujourd'hui du plus juste courroux
 De qui le souvenir puisse aller jusqu'à vous.

Soyons amis¹, Cinna, c'est moi qui t'en convie ;
 Comme à mon ennemi je t'ai donné la vie ;
 Et, malgré l'auteur de ton lâche dessein,
 Je te la donne encor comme à mon assassin.
 Commençons un combat² qui montre par l'issue
 Qui l'aura mieux de nous ou donnée ou reçue.
 Tu trahis mes bienfaits, je les veux redoubler ;
 Je t'en avais comblé, je t'en veux accabler ;
 Reçois le consulat³, etc.....,

¹ Senec. de Clem. lib. I, cap. 9, 9. — ² *Ibid.* — ³ *Ibid.*

ARISSIMI VIRI D. DIDEROT

TESTIMONIUM

AD SENECAE LIBROS

DE CLEMENTIA.

aité est adressé à Néron , au commencement de la seconde e son règne ; aussi le ton en est-il noble et élevé , le style ingénieux , mais plus simple , moins haché , et, s'il m'est d'emprunter une expression de la peinture , plus large.

la plus adroite et la plus forte leçon qu'il fût possible de à un jeune prince dont on avait pressenti le penchant à la . Si l'on m'assurait que dans les années de sa perversité , es regards de Néron ne tombèrent fortuitement sur la coude cet ouvrage , sans que le trouble et les remords ne s'éle- au fond de son cœur , je serais tenté de le croire.

est introduit par l'éloge de l'empereur ; d'où l'on passe à la e de la clémence , à ses motifs , à son utilité pour tous les s , à sa nécessité pour un souverain , et aux moyens d'ac- de conserver et de fortifier en soi cette vertu.

n monta sur le trône à dix-huit ans ; on voit en cet endroit philosophe avait découvert la bête féroce sous la figure e. Il y a des exemples , des réflexions , des conseils qu'au- teur n'aurait l'indécence de proposer à un autre prince on. Ce n'est qu'à un tigre qu'on dit : Ne soyez point un r trouvera au chapitre XXIV , des traits qui justifieront ma Au reste , les rois , les magistrats , les pères , les institu- es maîtres , tous ceux qui ont quelque autorité sur les r apprendront à juger des circonstances , où il convient de er ou de punir , et à discerner la ligne étroite qui sépare nce de l'injustice.

n doute que Sénèque sache penser de grandes choses , et

les rendre avec noblesse , j'en appellerai au discours qu'il a mis dans la bouche de Néron , au premier chapitre de ce traité ; et je demanderai quelques pages plus belles en aucun auteur , sans en excepter l'historien Tacite.

Le voici , ce discours. « Qu'il est doux de pouvoir se dire à soi-même : seul d'entre les mortels , j'ai été choisi pour représenter les Dieux sur la terre ! Arbitre absolu de la vie et de la mort chez toutes les nations , le sort et des peuples et des individus fut déposé dans mes mains. C'est par ma bouche que la force déclare ce qu'il convient d'accorder , et la justice ce qu'il convient de refuser. C'est de mes réponses que les royaumes et les cités reçoivent les motifs et de leur désolation et de leur allégresse. Nulle partie du monde n'est florissante que par ma faveur. Ces milliers de glaives que la paix retient dans leurs fourreaux , d'un clin-d'œil je les en ferai sortir. C'est moi qui décide quelles nations seront anéanties ou transférées , affranchies ou réduites en servitude ; quels souverains seront faits esclaves , quels fronts seront ceints du bandeau royal ; quelles villes on détruira ; quelles autres s'élèveront sur leurs ruines. Malgré cette puissance illimitée , on ne peut me reprocher un seul châtiment injuste. Je ne me suis livré ni à la colère , ni à la fougue de la jeunesse , ni à la témérité des uns , ni à l'opiniâtreté des autres , qui lassent les âmes les plus tranquilles , ni à la cruelle ambition , si commune dans les maîtres de la terre , de manifester leur pouvoir par la terreur. Avare du sang le plus vil , le titre d'homme est une recommandation suffisante auprès de moi. A ma cour , la sévérité marche voilée , et la clémence se montre à visage découvert. J'ai tiré les lois de l'obscurité , et je m'observe comme si je leur devais compte de mes actions. Je suis touché de la jeunesse de l'un , de la caducité de l'autre , de la faiblesse de celui-ci , de la considération de celui-là , et au défaut d'un motif de commisération , je pardonne pour me complaire à moi-même. Dieux immortels , paraissez , interrogez-moi sur mon administration ; je suis prêt à vous répondre. »

Je ne connais point d'auteur moderne qui ait plus d'analogie avec un auteur ancien , que Corneille avec Sénèque.

Si Racine doit à Tacite la belle scène entre Agrippine et son

ils, Corneille doit à Sénèque celle d'Auguste et de Cinna. Voyez le chapitre IX du premier livre.

Quelle étrange révolution les années ont apportées dans mon caractère ! Lorsque j'entends Agamemnon dire à Iphigénie : Vous serez, ma fille ! je suis encore touché ; mais lorsque j'entends Auguste dire à un perfide : *Soyons amis, Cinna*, mes yeux se remplissent de larmes.

Néron fut clément par dissimulation dans sa jeunesse, et Auguste par lassitude dans sa vieillesse.

Le traité de Sénèque n'ayant pas corrigé Néron, celui-ci dut concevoir secrètement une haine d'autant plus profonde contre un peintre hardi, qui mettait d'avance sous ses yeux le hideux portrait qui lui ressemblerait un jour,

Dans cet ouvrage, les conséquences des principes de l'auteur mènent à des assertions difficiles à digérer. Il prononce décidément que la compassion est un défaut réel ; que la cruauté et la compassion sont deux extrêmes, l'une de la sévérité, l'autre de la clémence : ce qui m'inclinait d'abord à croire qu'en passant du latin dans notre langue, le mot *compatir* avait changé d'acception ; ou que l'influence des mœurs générales sur les notions du vice et de la vertu faisait traiter de faiblesse à Rome ce que nous regardons comme un sentiment d'humanité ; mais il est évident, par ce qui suit, que l'opinion de Sénèque est la pure doctrine de Zénon, qui regardait la grandeur d'âme comme incompatible avec la crainte et le chagrin, et la leçon d'une école dont le sage était sans pitié, parce que la pitié était un état pénible de l'âme. Zénon disait, et Sénèque après Zénon : « Mais sans compassion ni pitié, notre philosophe fera tout ce que l'homme sensible et compatissant.... » J'en doute ; en secourant celui qui souffre, l'homme sensible et compatissant se soulage lui-même.

« C'est la clémence qui distingue le monarque du tyran..... » Ne serait-ce pas plutôt la justice, source du respect et de l'amour des peuples ?

« Le plus misérable des hommes, c'est le tyran.

Les deux faits qui suivent, montrent que l'esprit des peuples s'écarte souvent de l'esprit des lois.

Érixon, chevalier romain, fait périr son fils à coups de fouet.

On s'attroupe autour de lui ; les pères , les mères et les enfans l'attaquent , et le percent de leur stylets : l'autorité d'Auguste le garantit à peine de la fureur populaire ; et la clémence de Titus Arius qui se contenta d'exiler son fils , juridiquement convaincu d'avoir attenté à sa vie , reçut un applaudissement général. La circonspection de l'empereur dans cette conjoncture est digne d'éloge. Je renvoie à mon auteur , que je n'ai pas résolu de copier , page à page.

« La bienfaisance garde le souverain pendant le jour ; l'amour de ses sujets est sa garde nocturne. »

« Le souverain est l'âme d'un corps politique , dont les membres sont sans cesse agités par ses vices et par ses vertus. »

« Le pardon que le souverain accorde à un citoyen , est un acte de clémence envers la république. »

« Le souverain dit : Il n'y a personne qui ne puisse tuer contre la loi. Je suis le seul qui puisse sauver malgré elle.... » Oui , mais partout où c'est la prérogative de la souveraineté , il n'y a plus de loi.

« Avant que d'agir d'autorité , jeune souverain , demandez-vous à vous-même , si c'est ainsi qu'en useraient les Dieux que vous avez pris pour modèle. »

« Un écuyer rendrait son cheval ombrageux , s'il ne lui faisait sentir de tems en tems une main caressante. Il n'est point d'animal plus sujet à se cabrer que l'homme. »

« C'est un beau , mais rare spectacle , que celui d'un prince impunément offensé. »

« Il est dangereux d'instruire une nation du grand nombre des citoyens pervers ; c'est donner aux esclaves la liste de leurs maîtres. »

La commisération pleure en condamnant , la justice sévère a l'œil sec , la cruauté insultante a l'œil riant.

L. ANNÆI SENECAE
DE TRANQUILLITATE
ANIMI
LIBER UNUS
AD ANNÆUM SERENUM.

ARGUMENTUM.

I. Epistola Sereni præmittitur ad Senecam, cui statum animi sui querali et morosi vacillantem, ideoque a tranquillitate quam maxime alienum queritur: petit deinde, ut sibi succurrat laboranti. II. Cui proinde suadet Seneca, ut quum satis sanus sit, sed sanitati parum assueto similis, fidem sibi ipsi habeat, et recta ire via se credat, siquidem ad veram animi tranquillitatem (*εὐθυμίαν*) pervenire velit. Jam ut ostendat in universum, quomodo eam consequi quis possit, describit vitium, de quo querens erat Serenus. III. Contra hoc tædium sive fastidium (hic enim morbus ille est) consilium dat, ut actione rerum et Reipubl tractatione hoc morbo laborantes utantur, saltem otium rebus misceant, sive, si quando in tempora turbulentiæ incidens, faciendum erit, ut plus otio ac literâ vindeat, quamvis Athenodoro contra n-tente. IV—VI. Necessarium tamen ante omnia est ad negotia euntibus, primum ut nosmetipsos noscamus, deinde negotium, denique homines, quorum causa, aut quibuscum agendum est. In nobis vestigia sunt vires, quid et quatenus possimus, neque ultra tendamus. Deinde in negotiis consideremus, an nos iis pares simus gerendis; tandem in hominibus, an digni sint labore nostro atque temporis impendio. VII, VIII. Ad tranquillitatem porro animi multum valet amicitia fidelis et dulcis, quæ oblectamento sit: vitetur tamen amicus morosus, ingenio tristi, omnia accusans. Altera tamen parte sunt, quæ hanc tranquillitatem impediunt: ac primum quidem patrimonia, quæ si modica sint, virtuti et vitæ tranquillæ sufficiunt, ampla officiant: quapropter ea intra certum modum sunt coercenda, ut tranquillius et securius vivas. Mediocritas autem est optima. IX. Verè divitiæ tantummodo parcimonia et continentia acquiruntur: ideoque luxui resistendum, etiam in utilibus vitæ instrumentis, ut bibliotheca et libris. X. Deinde et incommodum vitæ tolerandum est, ne officiat tranquillitati: molestiæ enim in omni vita interveniunt, quæ tamen tum labore et consuetudine molliuntur et vincuntur, tum aspectu aliæ sortis sæpe tua deterioris. Accedit, quod cuique vitæ generi suæ voluptates et incommoda sint. Tum cupiditates non longe mittendæ sunt, sed ad propinqua, quæ ad pedes sunt et facilia adprehendendum. XI. Jam sequitur præclara disputatio de æquanimitate et constantia sapientis in usum proficientis et tironis. Summa capita sunt hæc: Sapientem contemnere mortem, vel saltem pro re indifferenti habere: ei nihil inopinati accidere debere nec posse, ideoque in eum non cadere illud: hoc non putare sapientis esse, omnia præcipere et prævidere quasi futura, tam mala quam bona. Exempla virorum illustrium et excellentium ex alto cadentium et a fortuna desertorum. XII—XIV. Ideoque in supervacuis non est laborandum, neque, quantum potest, in alienis, quorum nimia curiositas et *κολυπραγμοσύνη* est vitanda. Multa enim agenti et agere captanti tum inconstan-

tia rerum cogitanda, tum pertinacia atque levitas evitanda est: h. e. nec assidue in vita mutes, nec si male elegeris, præfracte inhæreas. Si tamen adversa incidant, ea benigne interpreteris et æquo ac pæne hilari oculo adspicias. Exempla. XV. Quum denique nihil proficiat, privatæ tristitiæ causas abieciisse, nisi et publicæ removeris, odium generis humani abjiciendum est, et fastidium rerum humanarum fugiendum. Idcirco vanitates humanæ neque irrideri, neque fieri, sed potius æquo animo ferri debent, nec nos honorum exitus mali contristare. Alia sollicitudinum non mediocris materia est simulatio et anxia sui observatio: solitudo et conversatio sunt prudenter miscendæ. Otium sapientis et vita privata.

Liber hic non dubie utilis, et tum materia, tum tractatu insignis est, etsi ordinem universi labare putat Lipsius, idque injuria temporum, aut exscriptorum. Sed si cogitasset, esse magis *epistolam*, quam tractationem, sive disputationem artificiosam et eam continuam, atque e Rhetoricæ regulis elaboratam, fortassententiam suam mitigasset. Ubi enim ordinem migrasse nobis videtur Seneca, ibi vero poetarum quasi lyricorum more quædam negligit, quædam leviter perstricta, ut notiora, omittit, abreptus studio graviora, quæ animum ejus pungunt, efferendi; quædam verbo tantum et obiter attingit, sive quod alias jam tractaverit, sive quod per transitum et strictim erant percurrenda. Accedit, quod particulas transitus et nexus parum curat. Præfracte tamen haudquam obnitar Lipsii judicio, postremis ferme verbis Senecæ nisi, ideoque putantis in fine claudicare, et partitionem, qua se probaturum promiserat, quæ tueri tranquillitatem possint et restituere, interiisse.

Liber scriptus est ad *Annæum Serenum*, præfectum vigillum Neronis, quem nuper interemptum esse esu fungorum tradit *Plin. Nat. Hist. lib. XXII, cap. 47*. Certe inter amicos interiores Senecæ fuit, et Tacito teste, *Annal. lib. XIII, cap. 13*, ubi Senecæ familiaris audit. Ante Senecam obiisse, *Ep. 63. fin.* docet, et eum Seneca multo minorem. Conf. de eo *Harduin. ad Plin. loc. laud. T. IV. p. 209*. Singulari autem et *παρὰ δέξιν* modo libri introitus et occasio exponitur, epistola Sereni ad Senecam præmissa. Dialogum enim hunc esse, quod voluit Gronovius, mihi persuadere non possum, tenore orationis repugnante. Unicum, ut opinor, exemplum hac in re est, nec, quod Lipsio placuit jam a Gronovio recte ideo represso, familiare est Senecæ, *πρόφασιν* sive occasionem scripti interdum figurate proponere, et dilatare, atque ita ad rem venire. Vellem hoc docuisset Vir doctissimus. Cæterum nec mirus videbitur hic tractationis modus, quod epistola amici, sive vera, sive ficta sit, foras data, consilium suum de Tranquillitate Animi comparanda cum hominibus communicet: si modo primum reputemus, Serenum ejus amicum fuisse, et eum multo minorem, deinde honori esse debuisse ei, a Viro summopere æstimato in viam rectam deduci et immortalitate donari. Nec refragabor, si quis contendat, post Sereni demum mortem hunc librum editum fuisse: etsi hoc rationem certe facere potest, quod ne minima quidem militaris vitæ, quam agebat Serenus, mentio injecta sit. Saltem nullum satis certum vestigium temporis, quo scriptus sit liber, mihi comparuit. Quam-

quam Lipsio secus videbatur, ut qui primo capite libri semetipsum alloqui Senecam putans initio reditus ejus ab exilio, quum ad aulam et Neroni iustituendo admotus esset, librum assignabat.

Primus de Tranquillitate Animi non scripsit Seneca, quandoquidem jam ante eum exstiterunt, qui hoc caput e philosophia morali desumptum singularibus commentariis pertractandum sumpsissent. Ac primo quidem loco memorandus est hoc nomine *Democritus*, Abderita: conf. ad lib. II, c. 5. Non ita longe post secutus est deinde *Hipparchus*, Pythagoricus, Lysidis cœvus, circa Epaminondæ tempora; scripsit librum *περὶ εὐθυμίας*, e quo fragmentum præclarum occurrit apud *Stobæum*, *Serm. CVI*: conf. Fabricii *Bib. Gr. Vol. I. p. 847 sq. Harl.* Ut omnia porro scripta *Panætii*, Stoici, magni æstimata sunt in antiquitate, ita liber ejus *περὶ εὐθυμίας* a *Diog. Laert.* lib. IX, cap. 20. (*Panætius* tradidit quoque in hoc libro, et *Xenophanem*, ut sapientem, propriis manibus suis filios suos sepelivisse, et *Anaxagoram*) haud minore honore dignus habitus est. Conf. *Fabric. Vol. III. p. 567, sqq.* Exstat etiam nunc ex iis, qui post Senecam scripsere, potissimum *Plutarchi* liber de Tranquillitate Animi, dignus qui contendatur. Multi præterea fuerunt, qui et hunc locum philosophiæ moralis in libris suis de fato, de casibus, *περὶ τῆς ἀκαθαρσίας*, etc. ut *Teles*, Pythagoreus, aliique, tractarunt.

L. ANNÆI SENECAE E TRANQUILLITATE

ANIMI

LIBER UNUS.

I. INQUIRENTI mihi in me ¹ quædam vitia apparebant, ² ca³, in aperto posita, quæ manu prenderem ³: quæ-

RG. Annæus Serenus amicum Senecam consulit de animi sui quem explicat, inquieto, mox fluctuanti, sibi que ut conscurrat, petit. Dicitur quidem, iriutes lente surgere et principibiles ac teneras incrementis in ptis adolescere, maturescere unæ vigorem exrescere quem rangat. Sed nonne et vitiis eaincrementa? Si vero et teneitium jam mihi ridet ac blan, nonne mox placebit, mox m sui injiciet flagrantissimum, ars mei nunquam abstrahenda lis præmissis sigillatim dubitari hanc exponit. Parcimoniam laudat; tamen circumsonante opes suspicit, parumque abest upiat. Otium quærit, ut secum uatur, cæterorum obliviosus, ratas virtutes exerceat augeat em publicam aliis permittens; e munera publica et imperia Gloriæ inanitatem perspectam aucupatur tamen: succurrenrgo infirmæ menti, eo citius

quo impensius forsã blandiatur sibi: nam blandimur ipsi nobis in iudicando, adulatioque nostra pejor quam aliena; neque quidquam obstat sapientiæ firmitus, quam sapientiæ se aut comptem jam aut proximum reri.

1. *Inquirenti mihi in me. Inquirere* vox est sumpta a re forensi. Quasi ipse sibi qui loquitur diem indixisset, et sua seu bene seu male facta rimaretur, et utram in partem mens vergat consideraret attentius. Gallice diceremus: *instruire soi-même son procès.*

2. *Seneca.* Fere omnium est librorum ap. Gruter. lectio. Erasmus e suo, ut videtur, dedit *Serene*. Muretus vero, nescimus an e libro Siculo, an e conjectura, fecit *relecta*, quod non multum abest Casp. Barthius in *Adversar.* 32, 7. p. 1474, quin probet. Gronovius tandem nostram lectionem bene reduxit; quippe qui hunc librum in *Dialogis* a Quintiliano attributis Senecæ esse putavit. Conf. *Argumentum.*

3 *Quæ manu prenderem.* Mura-

dam obscuriora, et in recessu: quædam non continua, sed ex intervallis redeuntia, quæ vel molestissima dixerim, ut hostes vagos, et ex occasionibus assilientes¹, per quos neutrum licet, nec tamquam in bello paratum² esse, nec tamquam in pace securum. Illum tamen³ habitum in me maxime deprehendo (quare enim non verum, ut medico, fatear?) nec bona fide⁴ liberatum iis, quæ timebam et oderam, nec rursus⁵ obnoxium. In statu, ut non pessimo, ita maxime querulo⁶ et moroso positus sum: nec ægroto, nec valeo. Non est quod dicas⁷, omnium virtutum tenera esse principia, tempore ipsis duramentum et robur accedere. Non ignoro⁸, etiam quæ in speciem la-

φερονῶς dictum, dum τὸ *in aperto posita* explicat illustratque.

1. *Hostes vagos et ex occasionibus assilientes.* Belli genus innuit quos recentiores nos clarius dicimus *guerre de partisans*.

2. *Nec tamquam in bello paratum.* Namque indicto bello, armis suis vel ignavissimus quisque accingitur, et hostis si forte ingruit non inermem et improvidam turbam invenit.

3. *Illum tamen*, etc. E tribus tamen vitiorum generibus quæ mihi inesse conqueror, priora duo non valde me sollicitant; sed tertiis concutior: neque enim compescere ego valeo fluctuantem illum statum, quem proxime significavi, quem modo descripturus sum.

4. *Nec bona fide.* Sensus generalis: Ita ut vitiis funditus deletis curatio sincera ac perfecta sit. Specialiter vero hanc vim ἐμπικλεγμένην habet τὸ *bona fide* ut sibi ipse fingat sædus quodammodo animum inter et malas cupidines ictum esse, cujus illæ aliquando parum curant, ita ut mala fide agant et vellicent, et a bonis de-

hortentur. Liberatum me, inquit, ea pace credidi quam animum inter et pravos affectus sapientia constituit; sed infidi affectus pacem usque et usque inquietant, nec liberatum omnino me patiuntur.

5. *Rursus.* Lipsius emendare voluit *prorsus*, contra sententiam Sereni, qui media conditione se uti queritur. — *Nec rursus obnoxium.* Id est, altera ex parte expositum.

6. *Querulo et moroso.* De quo queror sæpius, et quo minus gaudeo, minus contentus sum quam esse par est.

7. *Non est quod dicas... accedere.* Objectio est cui obviam it, nempe: Virtutem lente adolescere; ergo nequaquam desperandum, si principio infirma sit, nec primo statim congressu affectus viles vulgaresque protraverit.

8. *Non ignoro*, etc. Respondet proximæ objectioni: Non esse virtutes, sed vitia, quæ longa consuetudine crescant; distare itaque ab iis virtutibus et bonis, quibus quis ad altiora sensim evehatur, quæ quidem initio parvæ sint, temporis tamen successu majores fiant.

borant¹, dignitatem² dico, et eloquentiæ famam, et quidquid ad alienum suffragium venit, mora conualescere; et quæ veras vires parant³, et quæ ad placendum fuco quodam subornantur⁴, exspectant annos, donec paulatim colorem diuturnitas ducat⁵: sed ego vereor, ne consuetudo, quæ rebus affert constantiam, hoc vitium in me altius figat. Tam bonorum quam malorum longa conversatio⁶ amorem induit. Hæc animi inter utrumque du-

1. *In speciem laborant.* Omnium codd. ap. Grut. lectio, præter unicum Colon. cod. qui habet *in spem*, e compendio scribendi ortum. Dignitas, eloquentiæ fama, etc. laborant in speciem, omnia agunt, ut quando splendescant, atque in oculos hominum incurrant. Sic bene locum expedit Gron., Lipsium et Cæsp. Barthium refutans, locis multis ad usum τὸ *laborare in aliquid* adductis, Quintil. VIII, 2; Seneca de Ira III, 41, 2, de Brev. vit. c. 19, 3. etc.

2. *Dignitatem.* Existimatione bona (*considération*). Hanc vocem explico de auctoritate publica, e. c. senatoris, quæ initio parva sit, et omne id quod e favore et assensu hominum pendeat. Lipsius et Gronovius (qui multis exemplis usu phrasid illustrato explicat τὸ *laborare in speciem*, omnia agere ad ostentationem, ad pompam, ut conspiciantur, ut conspecta sint, atque in oculos hominum incurrant, Vid. not. præced. fin.) de labore, quem ambitio consumat in dignitate acquirenda, interpretantur. Male; nam facile, quisquis ad latinitatis vim attenderit iudicabit futurum fuisse ut *dignitates* Annæus scriberet, si de muneribus publicis cogitasset. Unde error iste natus, in perspicuo est: dignitatem dignitates potissimum conciliant (quamvis et alia quædam conciliant, v. g.

clari natales, alta virtus, pecuniæ immensa vis, etc.); dignitates ergo causæ sunt dignitatis, dignitas vero effectus. Porro quam facile effectus et causa unum et idem videntur, præsertim si eadem aut simillimum utriusque nomen sit! quod h. l. factum videmus. Aliud quoque forsitan, quam impugnamus opinionem, firmare potest, nempe τὸ *ad alienum suffragium*; quod mox sequitur. Sed non suffragia hic intelliguntur quæ advocata concione dantur publice; sed illa qua aliena facta taciti prosequimur, approbatio; ut gallice *suffrages*.

3. *Quæ veras vires parant.* Quorum rerum auxilio veras (non specie tantum valentes) vires adipiscimur: nam *parare est acquirere*. Earum vero primæ sunt virtutes.

4. *Et quæ subornantur.* Ornantur extrinsecus. Ἀνθεραξὶν his quæ præmissa legisti. Intellig. eloquentiam, et cætera id genus.

5. *Colorem..... ducat.* Explices de fuco quod supra est.

6. *Conversatio.* Idem prope est ac contubernium, gallice *cohabitation* vel *ménage commun*. Ergo incisæ totius tam bonorum..... induit is est sensus: Qui virtutes socias et quodammodo contubernas habet, huic fateor magis ac magis in dies virtutum amorem illabi. Sed nonne idem de vitiis accidit? Nonne qui in ma-

bii, nec ad recta fortiter, nec ad prava vergentis, infirmitas qualis sit, non tam semel tibi possum quam partes ¹ ostendere. Dicam quæ accidunt mihi: tu mortis nomen invenies. Tenet me summus amor parcimonis fateor. Placet non in ambitionem cubile compositum ², non ex arcula ³ prolata vestis, non mille ponderibus aut tormentis splendere cogentibus pressa ⁴, sed domestica ⁵ vilis, nec servata, nec sumenda sollicitate ⁶. Placet cibus quem nec parent familiæ ⁷, nec spectent; non ante multos imperatus ⁸ dies, nec multorum manibus ministratus, sed parabilis facilisque, nihil habens accessiti ⁹ pretio-

larum rerum contubernio diu degit, earum caritatem mox habet, ita ut has primo patiat, mox diligit, mox amet, mox sibi immisceat, nunquam posthac ab iis retrahendus?

1. *Semel..... per partes. Semel gallice est en bloc, en masse; « per partes », en détail. »*

2. *In ambitionem compositum. Stragulis purpureis nitens, metallis pretiosissimis cum ebore bracteatum; ita offundatur ut spectantium oculis splendor.*

3. *Arcula. I. e. cista vestimentis forensibus ideoque elegantibus condendis apta. Cic. de Offic. II, 7, 13. Columella XII, 45. fin. Martial. II, 46, 4. Casp. tamen Barth. loc. laud. de prælis intelligere mavult, sub quibus vestimenta pressari sueta sunt, ut formam accipiant. Proinde præfert expressa loco τοῦ pressa, e libris aliquot. Male. Confundit ille præla et arculam, nec docet expressam vestem eandem esse quam variegatam atque figuris impictam. Mox quum parent, imperatus, parabilis iterantur, mendum suspicatur Barthius, quod quaerit, et, ut fit, facile invenit in voce: parent, emendans infeliciter rap-*

tent, vel portent. Spectent Gruterus e libris recte defendit contra Pinciani lect. expectent; sermo enim est de apparatus cœnæ magnifico. Accessiti reduxi: antea accessiti. Conf. Gronov. ad Liv. XXXVI, 7, 2, et Cellarii Orthograph.

4. *Placet non in ambitionem..... pressa. Parietibus marmore et purpura distinctis, alto toro, lecto argenteis, aureis, eburneis pedibus, laqueari aurato, pavimento tessellato, exornatas divitum et luxuriosorum cœnationes dicit: et vestem purpuream, quæ pressorio instrumento subjici solebat, ut splendorem ac lævitudinem ostenderet.*

5. *Domestica. Domi geri solita.*

6. *Sollicite. Ut sinus latiores faceret, diffunderet et splenderet.*

7. *Familiæ. Servorum greges innumerabiles. — Spectent. Mensæ adstanto ac ministrando.*

8. *Imperatus. Servis, ut peregrinæ aves piscesque ad cœnam ambiciosam quaerentur. Imperare enim vocabulum solenne de cœna ordinanda; vid. ex. c. Cic. Rosc. Amerin. 21. Orat. lib. II, cap. 7.*

9. *Nihil habens accessiti. Namque*

abilibet non defuturus², nec patrimonio gravis,
 rpori, nec rediturus qua intraverat³. Placet mi- 4
 incultus⁵ et rudis⁶ vernula; argentum⁷ grave
 patris⁸, sine ullo opere et nomine artificis; et
 non varietate macularum conspicua⁹, nec per mul-
 tantium dominorum successiones civitati nota; sed

Roma procul quæsitæ ef-
 nabant. Testatur Juvenal.
 passim. Item Martial. Vide
 m, Consol. ad Helv. cap. 9,
 : « Pretiosos non eximius
 aliqua faucium dulcedo,
 s et difficultas parandi fa-
 d hoc notata.

iosi. Martialis optime, lib.
 igr. LXXII, vs. 2 : « Carior
 , sic sapit illa magis. » Sic
 m lactes, suis papillam,
 terorum linguas, etc. ap-
 quæ non nisi auri et ar-
 ariis parabilia erant.

libet non defuturus. Sic in
 agenti defuisset « Ionica-
 us attagenarum » (Mart. lib.
 nigramm. LIX) et Syriam
 iam peragranti « Rutupino
 do Ostrea. » (Juvenal.
 fin.)

rediturus. Alludit illud,
 Cons. ad Helv. dixit, cap. 9.
 omunt ut edant, edunt ut
 » ubi vide notas.

ster. Puer vini.

ltus. Sine veste pretiosa.

rudis. Parum expolitus,
 mi, rure natus et educatus.
entum grave. Quo purus
 stur vasa, pondere solum
 a, non arte, et, ut dicit, arti-
 nomine spectanda; nam
 : argenteis poculis additum
 Martial. lib. VIII, Epigr.
 is labor in phiala? docti
 anne Myronis? Mentoris

hæc manus est? an, Polyclete, tua?»
 Item lib. XIV, Epig. xcv : « Quam-
 vis Callaico rubeam generosa me-
 tallo, Glorior arte magis. »

8. *Rustici patris.* Qui semper sim-
 plex in luxuria degere noluit. Quod
 quum Barthius l. l. non intelligeret,
 emendavit *rusticis pateris.* *Ruhkopf*
 explicat proprie *rusticus*, qui rure
 vixit, qui rusticari maluit quam in-
 ter urbanas delicias vitam traducere.
 Sed inelegans est hoc sensu *rusticus*;
 elegans simul usitatusque quam maxi-
 me pro *simplex*, *rudis*. Ovid. Amor.
 lib. II, Eleg. 8, vs. 1, sqq. « Ponen-
 dis in mille modos perfecta capillis.
 Comere sed solas digna, Cypassi,
 Deas, Et mihi jucundo non rustica co-
 gnita furto ». Ergo optime *Lagrange*
 interpretatur : *L'argenterie grossière*
de mon provincial de père.

9. *Macularum*, etc. Venarum et
 nævorum in mensis citreis magni
 apud Romanos lautos æstimatorum.
 Quod quidem luxuriæ genus quali
 studio foverint ut bene dispicias ad-
 eundus Nost. de Ben. lib. VII, cap. 9,
 ubi : « Video istic mensas et æstima-
 tum lignum senatoris censu, eo pretio-
 sius quo illud in plures nodos arboris
 infelicitas detorsit. » Tertull. « Adi-
 go cauterem ambitioni, qua M. Tul-
 lius quingentis millibus Numidicum
 orbem emit, qua bis tantum Asinius
 Gallus pro mensa ejusdem Maurita-
 niæ numerat. En quantis facultatibus
 æstimavere ligneas maculas! » Add.
 his iterum Noster. de Ira, lib. III,

in usum posita¹, quæ nullius convivæ oculos nec voluptate moretur, nec accendat invidia². Quum bene ista placuerunt, præstringit animum apparatus alicujus pædagogii³, diligentius quam in tralatu⁴ vestita⁵, et auro culta mancipia, et agmen servorum nitentium. Jam domus, etiam qua calcatur, pretiosa⁶, et divitiis per omnes angulos dissipatis, tecta ipsa fulgentia⁷, et assectator comesque patrimoniorum pereuntium⁸ populus. Quid

cap. 35, 3. Plinius quoque, Nat. Hist. lib. XIII, cap. 29.

1. *In usum posita*. Non in contemplationem, ut hæc tam cara et pretiosa, quibus vix audeas uti.

2. *Accendat invidia*. Sic lib. III, Od. 1, stroph. ultim. Horat. de palatio splendido: « Cur invidendis postibus et novo Sublime ritu moliar atrium? »

3. *Pædagogii*. Pædagogia erant scholæ quædam in quibus pueri servi, interdum et ingenui, ad diversa potentiorum et principum ministeria plerumque illicita educabantur. Cf. Lipsii Excurs. B. ad Tacit. Annal. lib. XV, cap. 69 (nost. ed. Tom. IV, pag. 545.) Ed.

4. *Tralatu*. Tralatum vocabant solemnes pompas qua multa splendida et multi circumferebantur, ut in epulis publicis, triumphis, transvectione equitum. Noster, Epist. CX, 14: « Sed in quodam apparatu vidi totas opes urbis, cælatas ex auro et argento, et his quæ pretium auri argentique vicerunt, exquisitos colores, et ultra non tantum nostrum, sed ultra finem hostium advectas. Hinc puerorum perspicuos cultu atque forma grege, hinc sæminarum, et alia quæ res suas recognoscens summi imperii fortuna protulerat. »

5. *Diligentius quam in tralatu vestita*. F. Jureti libro, possessore et

Grutero probantibus reduxit Gronov. *tralatu* i. e. pompa; vid. not. præcedent. Val. Max. II, 4, ubi *translatum* occurrit, i. e. personas pompam ferentes, in pompa ludorum ornatos incedentes. Rem illustrat, ut nemo melius, Seneca Ep. CX. Hæc lectio haud dubie præferenda est aliis reliquis: *intra latus..... intra locum..... intra larem..... intra privatum vestita..... in privato lare.....* quæ nullum sensum præbent.

6. *Etiã qua calcatur, pretiosa*. Solum et pavimentum marmore, auro et gemmis mixtis exornatum, opere tessellato, seu vermiculato, de quo Horat. lib. II, Od. XIV: « Pavimentum superbum; » Tibull. lib. III, Eleg. III: « Auratasque trabes marmoreumque solum; » Mart. lib. XII, Epig. I, vs. 4: « Calcatusque tuo sub pede lucet onyx; » et Noster, Epist. XVI: « Ultra privatam pecuniæ modum fortuna te provehat, auro tegat, purpura vestiat, et eo deliciarum opumque perducatur ut terram marmoribus abscondas, et non tantum habere tibi liceat, sed calcare divitias. » Cf. Ernesti in Clav. Cic.

7. *Tecta ipsa fulgentia*. Laqueata, auro gemmisque distincta.

8. *Assectator comesque patrimoniorum pereuntium populus. Patrimoniorum pereuntium est pro eorum qui patrimonia pessumdant; unde*

centes ad imum aquas, et circumfluentes ¹ ipsa con-
 ? Quid epulas loquar scena sua dignas? Circumfu- 6
 re ex longo frugalitatis situ ² venientem multo splen-
 luxuria, et undique circumsonuit. Paullum titubat
 : facilius adversus illam animum quam oculos at-
³. Recedo itaque non pejor, sed tristior: nec inter
 frivola mea ⁴ tam altus ⁵ incedo, tacitusque morsus
 t, et dubitatio, numquid illa ⁶ meliora sint; nihil
 um me mutat, nihil tamen non concutit ⁷. Placet vim
 ceptorum ⁸ sequi, et in mediam ire Rempublicam:
 et honores fascesque ⁹ non purpura aut virgis adduc-

: Et populus qui prodigos pa-
 um facultatum juvenes sequi-
 avatque ut citius pecunias om-
 sperditum eant.

Circumfluentes. Quas jam in
 ænationes perduxerant. Conf.
 ovid. cap. 3, § 9.

*Circumfudit me ex longo fru-
 tis situ,* etc. *Situs est pædor,*
lor. Frugalitas non de iis tan-
 um ad moderationem edendi
 at, sed de omni temperantia.
 sensus est: Si ex vita mea et
 i et sordida, quam supra de-
 i, in hanc luxuriam interdum
 n, etc. Cæterum, ne cogites de
 a abesilio modo reverso, adeas
 tentum.

Facilius..... attollo. Hoc est:
 difficile, hanc cogitans, respuo
 mo, quam videns. *Lagrange:*
ens qu'il est plus facile de ré-
à l'idée qu'à la vue de l'opu-

Frivola mea. Angustas meas
 ivenal. Sat. III, 198; « Jam
 transfert Ucalegon. »

Utus. Sic hab. Erasmianus lib.
 im. codd. apud Gruter. *Lætus*
 as induxerat, nescio unde de-

sumptum: in marg. Erasm. non est.

6. *Illæ.* Quæ modo explicuit, di-
 vites apparatus, epulas lautas, etc.

7. *Nihil horum me..... concutit.*

Hoc est, non ita permoveor, ut hæc
 velim et secter, commoveor tamen
 aliquantulum: sapientia et simplici-
 tas non displicent; sed minus displi-
 cent opes et vesani fastus quam displi-
 cebant: divitias non concupisco, sed
 cogito, qui hæc nunquam cogitabam.

8. *Vim præceptorum.* Quæ præ-
 cepta hic significat? Stoicorum, qui
 ad Rempublicam capessendam asse-
 clas suos adhortabantur; quippe qui
 mundanum præcipiebant esse sa-
 pientem. Scilicet quamvis rationis
 imperio totam vitam hominis trade-
 rent, non jubebant, ut bene aliquis
 viveret, in solitudinem hunc et otium
 confugere, sed potius theatrum ma-
 gnum et lubricum adire, ubi forti-
 tudinem experiretur. Vita, ut eis
 placebat, prælium est rationis et cu-
 piditatum: at in solitudine deficien-
 tibus his, prælium jam non est; nec
 magis sapiens ille est, qui e fœcundo
 cupiditatum loco fugit, quam fortis ille
 miles, qui pugna locum reliqueret.

9. *Fascesque.* Fasces, virgæ, se-

tum capessere¹, sed ut amicis propinquisque, et omnibus civibus, omnibus deinde mortalibus paratior utilior² sim. Propius compositus sequor Zenonem³, Cleanthem, Chrysippum³: quorum tamen nemo ad Rempublicam accessit, nemo non misit. Ubi aliquid animum, insolitum arietari, percussit⁴, ubi aliquid occurrit, aut⁵ indignum (ut in omni vita humana multa sunt), aut parum ex facili fluens, aut multum temporis res non magno aestimandæ poposcerunt, ad otium convertor, et quemadmodum pecoribus, fatigatis quoque, velocior domum gradus⁸ est: placet⁶ intra parietes suos vitam coercere. Nemo ullum auferat diem, nihil dignum tanto impendio redditurus⁷: sibi ipse animus hæreat, se colat, nihil alieni agat, nihil quod ad iudicem spectet⁸: ametur expers pu-

cures sæpissime pro dignitate consulari aut prætoria nominantur. Horat. lib. III, Od. 11: «Nec sumit aut ponit secures Arbitrio popularis auræ.» Lucret. lib. III, vs. 1009: «Qui petere a populo fascès sævasque secures Imbibit.»

1. *Placet*..... *capessere*. Non ambitione et splendore motum.

2. *Sim. Propius compositus sequor Zenonem*..... Hunc φράσιως ordinem et κώλων dispositionem, sensu postulante et Erasmo annuente, dedi. Antea: *Sim, propius compositus. Sequor*..... *Compositus* e codicibus et Erasmo. Antea, *positus*.

3. *Propius compositus* *Chrysippum*. Principes sectæ stoicæ esse Zenonem Citiæm, Cleanthem Lycium, et Chrysippum Solensem, illum quidem Zenonis, Chrysippum vero Cleanthis discipulum, quis ignorat? Qui plura tamen de iis edoceri velit, is consulat *Tiedemann*, II, 427—432, et de eorum scriptis, quæ quidem multa fuere, et omnia

fere perierunt, *Fabricii Bibl. Græc.* Tom. III, 579 sqq. 550 sq. *Harles.* Cur autem ad Remp. non accesserint, causam vide in Senecæ libro: de Otio Sapientis.

4. *Ubi aliquid animum, insolitum arietari, percussit*. E libris Mss. prætulit Lipsius et Gron. Antea: *Ad quam quum*.

5. *Indignum*. Quod ferre ille minime debuerat.

6. *Placet*. Animo nempe. Quod mox sequitur, *intra parietes suos*, fingit humanam mentem esse velut quoddam fanum et sacrarium: huc homo confugit, rebus externis lassatus.

7. *Nemo ullum auferat diem* *redditurus*. Nulli homini temporis spatium vel minimum impendam! quidquid mercedis ille mihi redditurus est, nihil reddit impensa vel tantula dignum.

8. *Nihil quod ad iudicem spectet*. Id est, ait *Ruhkopf*, nihil quod litigationem ac rixam cum aliquo coram iudice moveat, ut causam agere, ac-

blicæ privatæque curæ tranquillitas ¹. Sed ubi lectio fortior, erexit animum, et aculeos subdiderunt exempla nobilia, prosilire libet in forum, commodare alteri vocem, alteri operam ³, etsi nihil profuturam, tamen conaturam prodesse; alicujus ⁴ coercere in foro superbiam male ⁵ secundis rebus elati. In studiis ⁶, puto mehercule ⁹ melius esse res ipsas intueri, et harum causa loqui, cæterum verba rebus permittere, ut qua duxerint, hac inela-

cusando, aut se defendendo, cogatur. At ego potius crediderim alium sensum latitare, nempe: Nihil mens destinè, nihil dextra agat quod in cæterorum iudicium devenire possit. Ea scilicet locutio a re forensi desumpta est, *ad iudicem spectare*; sed Annæi nostri consuetudo perpetua est ab arte quadam desumptas voces ad alia detorquere, quod quidem non sine acumine et elegancia est. Atqui h. l. non sedet quidem humanum genus in tribunali, hujus, illius facta æstimaturum; sed tamen quasi iudices de factis decernunt, et sententiam alii aliam ferunt. Tum id cæteris optime congruit. Namque post has voces: « Sibi ipse animus hæreat! se colat! nihil alieni agat!» quid quasi necessario sequitur, nisi: « Nil faciat de quo aliis liceat iudicare?» Tertius quidam tamen sensus extricari præterea potest, nempe: Ne aliena perpendamus, æstimemus, iudicemus, ne iudicis officium capessamus. Quem sensum adspexit quidem, sed omnino commutavit Nostras *Lagrange*, vertens: « *Qu'elle ne s'occupe des autres que pour les juger.* » Quod in Seneca quomodo perviderit non assequor, nisi pro altero *nihil* somniarit legendum esse nisi.

1. *Ametur.... tranquillitas. Amare* hic pro *quærere* positum est.

2. *Lectio fortior.* Id est, sublimes sententias ad agendum excitantes suggerens.

3. *Alteri vocem, alteri operam.* Alius nempe causidici et aliud patroni aut advocati officium est, quum hic agendarum rerum, vel non agendarum auctor sit, ille vero causam rei agat; hic prudentia incolumem aliquem præstet, ille vero eloquentia, qui ubi ad iudices ventum est multum prosit; hic antequam ad iudices decucurrerit.

4. *Alicujus.* Elegans illa dictio et acuta raro tamen locum habet in casibus obliq.

5. *Male.* Hoc est, immerito; et ad *elati* referri debet.

6. *In studiis.* Lipsius, defectum aut confusionem subesse statuens, asteriscum apposuit. Namque videbatur Annæus postquam rem satis illustrasset de more suo ad contrarium corollarii loco rediturus, ita ut hanc tandem clausulam fere imponeret: « Otium tamen appetiveram, animoque præcepem!» Sed oratio bene cohæret: modo, ait, oratio neglecta, modo culta placet. Namque h. l. dum describit animi sui vacillantis statum, ubi hinc negligendæ eloquentiæ cupidum sese dixit, hinc vero eloquentiæ amatorem cultoremque agit, nil deest ad antithesin. Cæterum, voc. *studiis* de eloquentia forensi intelligas,

borata sequatur oratio ¹. Quid opus est sæculis duratura componere ²? Vis tu nunc ³ id agere, ne te posteri taceant? morti natus es; minus molestiarum habet funus tacitum ⁴. Itaque occupandi temporis causa, in usum tuum, non in præconium, aliquid simplici stylo scribe; minore
 10 labore opus est studentibus in diem. Rursus, ubi se animus cogitationis magnitudine levavit, ambitiosus in verba est, altiusque ut spirare, ita eloqui gestit, et ad dignitatem rerum exit oratio ⁵: oblitus tum legis ⁶ pressiorisque ⁷ iudicii, sublimis feror, et ore jam non meo ⁸. Ne

1. *Ut qua duxerint...oratio.* Nexus sententiarum hic esse videtur: Interdum et ut patronus, et ut advocatus, prosilio in forum ideoque parum paratus, putans causam perspectam, provisam (Horat. Art. poet. 311. « Verbaque provisam rem non invita sequentur »), verba secutura esse sua sponte. Proinde mihi ipse dico: Quid opus, etc. Altera vero ex parte (nam id est *Rursus*), etc.

2. *Componere.* Elaboratum lente ægreque opus hoc vocabulo optime exprimitur, quasi lapidem lapidi adderet lente festinans, qui parietem construit.

3. *Nunc.* E margine Erasm. reduxi, Lipsio suasore. Tu nunc capere animi vis posteritatem, quum sis mortalis et brevis ævi. Barthii argutias, captantis emendationem, lubens mitto. Elzev. ed. non pro *nunc*.

4. *Minus molestiarum..... tacitum.* Sicut et vita. Senec. Tragic. Thyest. Act. II, Chor. fin: « Nullis nota Quiritibus Ætas per tacitum fluat! Sicquum transierint mei Nullo cum strepitu dies, Plebeius moriar senex! »

5. *Oratio.* Mox vero et hac in remuto sententiam, quam sequi constitueram; stylum altiore ac gran-

diorem quam pro mea natura ac indole captans, in orationibus forensibus: verba exquisita venando atque enthusiasmum exprimendo et excitando. *Ad dignitatem* in comparatione cum dignitate rerum oratio exit modum.

6. *Oblitus legis.* Illius scilicet quam mihi ipse ante oculos modo proposui. Non, ut ait *Ruhkopf*, legem oblitus ingenii mei, aut leges publicas iudicii, aut loci ubi causa agitur: ut in Areopago, quo in iudicio causam agentes non licebat eloquentiæ vi gratiam captare et affectus movere.

7. *Pressiorisque.* Angusti. Memet nempe intra limites quosdam coarctaveram; neque vela ingenio totali pandenda existimans, neque « Aera per vacuum ferri, nubesque sonoras » securum ratus.

8. *Ore jam non meo.* Namque aliquis poetarum menti incubat Deus qui eos cogat « Nil parvum aut humili modo, Nil mortale (Hor. lib. III, od. xxv, s. fin.) loqui. » Ovid. quoque, Fast. VI, 5: « Est Deus in nobis: agitante calescimus illo: » Tum *Nostras Rousseau*, lib. III, Od. I, stroph. 4:

Mais sitôt que, rempli de sa fureur divine,
 Il reconnaît enfin du Dieu qui le domine.
 Les souveraines lois,

singula diutius persequar, in omnibus rebus hæc me sequitur bonæ mentis infirmitas : cui ne paulatim ¹ defluam vereor, aut quod est sollicitius, ne semper casuro similis pendeam, et plus fortasse sit ², quam quod ipse provideo : familiariter enim domestica adspicimus, et semper iudicio favor ³ officit. Puto, multos potuisse ad sapientiam pervenire, nisi putassent se pervenisse, nisi quædam in se dissimulassent, quædam apertis oculis transiluissent. Non est enim, quod nos magis aliena iudices adulatione perire, quam nostra. Quis sibi verum dicere ausus est? quis non inter laudantium ⁴ blandientiumque positus greges, plurimum tamen sibi ipse assentatus est? Rogo itaque, si quod habes remedium, quo hanc fluctuationem meam sistas, dignum putes me, qui tibi tranquillitatem debeam. Non esse periculosos motus animi, nec quidquam tumultuosi afferentes, scio; ut vera tibi similitudine id de quo queror exprimam, non tempestate vexor, sed nausea ⁵. Detrahe ergo quidquid hoc est mali, et succurre in conspectu terrarum laboranti.

II. Quæro mehercule jamdudum, Serene, ipse taci-

Alors, tout pénétré de sa vertu suprême.
Ce n'est plus un mortel, c'est Apollon lui-même

Qui parle par ma voix.

Denique omnium princeps Plato, Ion. : Πάντες οἱ τε τῶν ἐπιῶν ποιηταὶ οἱ ἀγαθοὶ οὐκ ἐκ τέχνης, ἀλλ' ἐνθεοὶ ὄντες καὶ κατεχόμενοι, ... καὶ οἱ μελοποιοὶ οἱ ἀγαθοὶ ὡσαύτως ὡσπερ κορυβαντιῶνες, οὐκ, ἔμφορες ὄντες, τὰ καλὰ μέλη ταῦτα ποιοῦσιν, ἀλλ' ἐπειδὴν ἐμβῶσιν εἰς τὴν ἀρμονίαν, καὶ εἰς τὸν ῥυθμόν.

1. *Defluam*. Contingam, ei subiectus sim.

2. *Plus fortasse sit*. Nonnullæ membranæ præstant : *plus fortasse in me sit* : Unde Barthius l. l. fecit : *ruinæ sit, quam quod i. provideo*.

Equidem τὸ *in me* a glossatore quodam adjectum putem, ideoque nihil muto.

3. *Favor*. Amor sui nimius, φιλαυτία.

4. *Laudantium*. E codd. bona lectio et in marg. Erasm. notata. Erasmus in textu habet : *adulantium*.

5. *Nausea*. Vomitus frequentior; qualis in his est qui maris inscii navem primum conscendunt; a voce græca Ναῦς, navis.

II. ARG. Respondet Sereno Seneca. Suadet autem, ut sibi ipsi fidem habeat, constetque, et tranquillitatem animi (εὐθυμίαν Democriti) sibi acquirat. Deinde indicaturum se

tus, cui talem affectum animi similem putem : nec ¹ ullius propius admoverim exemplo, quam eorum qui ex longa et gravi valetudine expliciti, motiunculis levibusque interim offensis perstringuntur, et quum reliquias effugerint, suspicionibus tamen inquietantur, medicisque jam sani manum porrigunt ², et omnem calorem corporis sui calumniantur ³. Horum, Serene, non parum sanum est corpus, sed sanitati parum assuevit : sicut est quidam tremor etiam tranquilli maris, aut lacus, quum ex tempestate requievit. Opus est itaque non illis ⁴ durioribus, quæ etiam transcurrimus, ut alicubi obstes tibi, alicubi irascaris, alicubi instes gravius; sed illud ⁵, quod ultimum venit, ut fidem tibi habeas, et recta ire via te credas, nihil avocatus transversis multorum vestigiis passim discurrentium, quorumdam circa ipsam errantium ³ viam. Quod desideras autem, magnum et summum est, Deoque vicinum, non concuti ⁶. Hanc stabilem animi sedem Græci *Εὐθυμίαν* vocant, de qua Democriti ⁷ volumen egre-

promittit, quomodo ad eam perveniri possit, effectu et origine hujus antea expositis.

1. *Ullius*. Sic Erasm. et al. præfero quoque ob sequens *eorum*. Lipsius et Gron. prætulere: *ulli*.—*Nec ullius* etc. Comparat hos inquietos cum iis qui convalescent ex morbo, sed infirmitates subinde sentiant, iis perstringantur, moveantur, eamque ob causam spem inter et metum nunquam non fluctuent.

2. *Manum porrigunt*. Ut nempe venas tentent et pulsum inspiciant.

3. *Calorem*..... *calumniantur*. Quum quemcunque corporis sui calorem febrem esse opinentur.

4. *Durioribus*. Durioribus nempe remediis quæ *transcurrit*. prætermittit. Ut medici ibi asperiores reme-

dia respuunt, ita hic ea nobis transmittenda sunt.

5. *Illud*. Bene se habet. Est nominativ. quocum opus quoque conjungitur. Lipsius conj. *illo*.

6. *Non concuti*. Est Horatianum (Epp. I, 6, 1.) « Nil admirari, » et pertinet ad ἀπάθειαν Stoicorum.

7. *Democriti* Abderitæ. Cf. de Ira II, 10, 2. Cic. de Fin. Vit. 29. Quam laudat h. l. Lipsius descriptionem Democriti, ea ap. Diogen. Laert. IX, 45, affertur. Verba sunt: *Εὐθυμίαν*... καθ' ἣν γαληνῶς καὶ εὐσταθῶς ἡ ψυχὴ διάγει, ὑπὸ μηδενὸς ταραττομένη φόβου, ἢ δεισιδαιμονίας, ἢ ἄλλου τινὸς πάθους. Cæterum hanc *εὐθυμίαν* Democritus attigit quoque *Meiners* (*Geschichte der Wissenschaften*, etc. lib. I pag. 728. sq.) . cujus tamen erudi-

gium est ; ego Tranquillitatem voco ; nec enim imitari , et transferre verba ad illorum formam necesse est : res ipsa de qua agitur , aliquo signanda nomine est , quod appellationis Græcæ vim debet habere , non faciem. Ergo quærimus , quomodo animus semper æquali secundoque cursu¹ eat² , propitiusque sibi sit , et sua lætus adspiciat ; et hoc gaudium³ non interrumpat , sed placido statu maneat , nec attollens se unquam , nec deprimens. Id Tranquillitas erit. Quomodo ad hanc perveniri possit , in⁴ univèrsùm quæramus : sumes tu ex publico remedio , quantum voles. Totum interim vitium in medium protrahendum est , ex quo cognoscet⁴ quisque partem suam : simul tu intelliges , quanto minus negotii habeas cum fastidio tui , quam hi quos ad professionem speciosam alligatos , et sub ingenti titulo laborantes⁵ , in sua simulatione pudor magis , quam voluntas tenet. Omnes in eadem⁵ causa sunt , et hi qui levitate vexantur , ac tædio , assiduaque mutatione propositi , quibus semper magis placet quod reliquerunt ; et illi , qui marcent et oscitantur. Adjice illos , qui non aliter , quam quibus difficilis somnus est , versant se , et hoc atque illo modo compo-

tionem alioquin præclaram et nostrum locum , nisi fallor , eximium in hac re , et de Ira , lib. III , cap. 6 , 2 , et infra cap. 12 , 4 , præterisse miror.

1. *Secundoque cursu.* Stoicorum vox εὐροα , de prospero vitæ cursu usitata , de qua post alios VVesseling. ad Diod. Sic. p. 156 , Valcken. ad Eurip. Phœniss. pag. 652 , Lennep. ad Phalarid. Ep. XVI , p. 86 , doctè egerunt.

2. *Æquali secundoque cursu eat.* Recepti e Lipsii conjectura : εὐροα Stoicorum expressa est. Idem dixit de Const. Sap. cap. 8 , 2 , « Æquali et concordia cursu fluentia. » Vid. et

fragm. de Otio Sapient. ad cap. 28.

3. *Gaudium.* In hoc discedit Noster a Democrito , qui ap. Diog. Laert. l. I. hanc tranquillitatem (εὐθυμίαν , ἀθαψίαν) distinxerat a gaudio , εὐήδον.

4. *Cognoscet.* Ex edd. priscis et omnibus Mss. Gruteri reduxit Gronov. Antea : *agnoscet.*

5. *Ad professionem..... laborantes.* Ad eos refero , qui magnos honores gerebant. Cæterum priusquam quærat quomodo ad hanc tranquillitatem perveniatur , vitium , de quo questus est Serenus , describit , originemque ejus docet.

nunt, donec quietem lassitudine inveniant : statum vitæ suæ formando subinde, in eo novissime manent in quo illos non mutandi odium, sed senectus ad novandum pigraprehendit. Adjice et illos, qui non constantia in vita parum leves¹ sunt, sed inertia. Vivunt, non quomodo volunt, sed quomodo cœperunt. Innumerabiles deinceps proprietates sunt, sed unus effectus vitii, displicere sibi. Hoc oritur ab intemperie animi, et cupiditatibus timidis, aut parum prosperis, ubi aut non audent, quantum concupiscunt, aut non consequuntur, et in spem toti prominent, semper instabiles mobilesque : quod necesse est accidere pendentibus ad vota sua. Omni vita pendent², et inhonesta se ac difficilia docent, coguntque : et ubi sine præmio labor est, torquet illos irritum dedecus, nec dolent prava, sed frustra voluisse. Tunc illos et pœnitentia cœpti tenet, et incipiendi timor, subrepique illa jactatio animi, non invenientis exitum, quia nec cupiditatibus suis imperare, nec obsequi possunt ; et cunctatio vitæ parum se explicantis³, et inter⁴ destituta vota torpentis animi situs. Quæ omnia graviora sunt⁵, ubi odio infelicitatis operosæ ad otium perfugerunt, et ad secreta studia, quæ pati non potest animus ad civilia erectus, agendique cupidus, et natura inquietus, parum scilicet in se solatorum habens : ideoque detractis oblecta-

1. *Non constantia in vita parum leves.* Debetur hæc lectio Lipsio. Antea : *inconstantia vitio*, ap. Erasm. aliosque ; *qui non constantia, in vitio*, Pincianus.

2. *Omni vitapendent. Fluctuant.—Coguntque. Colligunt. captant.*

3. *Et cunctatio..... se explicantis.* Id est, in ordinem se lente redigentis, ideoque parum firmum certumque cursum tenentis.

4. *Destituta.* A successu et fortuna, ait *Ruhkopf*. Non ; sed ab eo ipso qui hæc nuncupavit, et hæc per se exsequi primum voluit, sed mox incepta omisit, et in ignaviam suam relapsus est. *Situs*, quies inhonesta atque iners.

5. *Quæ omnia graviora sunt.* Confer Lipsius Nostri Ep. 2 : « Primum argumentum est compositæ mentis, posse consistere et secum morari ; » addit et Flacci egregium locum, lib. II,

tionibus, quas ipsæ occupationes discurrentibus præbent, domum, solitudinem, parietes non fert, invitus adspicit se sibi relictus. Hinc illud est tædium, et displicentia sui, 8 et nusquam residentis animi volutatio, et otii sui tristis atque ægra patientia: utique ubi causas fateri pudet, tormenta introrsus egit verecundia¹, in angusto inclusæ cupiditates, sine exitu, se ipsæ strangulant. Inde mœror marcorque, et mille fluctus mentis incertæ, quam inchoata habent suspensam, deplorata tristem: inde ille affectus otium suum detestantium, querentiumque nihil ipsos habere quod agant, et alienis incrementis inimicissima invidia. Alit enim livorem infelix inertia: et omnes 9 destrui cupiunt, quia se non potuerunt provehere: et ex hac deinde aversatione alienorum processuum, et suorum desperatione, obirascens fortunæ animus, et de sæculo querens, et in angulos se retrahens, et pænæ incubans suæ, dum tædet sui, pigetque. Natura enim humanus animus agilis est, et pronus ad motus: grata omnis illi excitandi se abstrahendique materia est, gratior pessimis quibusque ingeniis², quæ occupationibus libenter deteruntur³. Ut ulcera quædam nocituras manus⁴ ap- 10

Sat. VII, vs. 111, sqq. Quem vid. inf.

1. *Tormenta introrsus egit verecundia.* Lipsius: *et tormen. fortasse, ut rotundior exiret oratio.*

2. *Gratior pessimis quibusque ingeniis.* A Mureto illa lectio est qui in *Mss.* codd. invenit *gratiorque pessim. quibusq. ingeniis.* Unde vir sagax bene conclusit vulgatam. Olim legebatur *gratior quibusdam pessimis ingeniis*, ineleganter.

3. *Occupationibus libenter deteruntur.* Quibus haud ingratum sese paulatim eundo redeundo comminuere. Nam id deteritur quod usu pæne continuo comminuis et quasi

lævigas. Gallice diceretur *s'user.* Non abest ille jam multoties laudatus *Lagrange*: « *Elle plaît encore plus aux méchants pour qui l'occupation est un frottement agréable.* »

4. *Nocituras manus.* Namque si ulceri crudo adhuc manum admoveas, id sane delebis, sed mox recrudescet et immodico magis tumore cutem invadet et vellicabit. Nam ea est ulceribus natura, ut certos dies permancant neque ante abscedant quam ad maturitatem suam pervenerint. Eodem sensu Noster, mox: « *Et sædam corporum scabiem delectat, quidquid exasperat.* »

petunt, et tactu gaudent, et scædam corporum.¹ scabiem delectat, quidquid exasperat; non aliter dixerim his mentibus, in quas cupiditates velut mala² ulcera eruperunt, voluptati esse laborem vexationemque³. Sunt enim quædam, quæ corpus quoque nostrum cum quodam dolore delectant; ut, versare se, et mutare nondum fessum latus⁴, et alio atque alio positu⁵ ventilari. Qualis ille Ho-

1. *Scabiem*. Non semper, ut multi putant, scabies ille morbus est quem gallice nuncupamus *gale*, sed omnis tumor, omne ulcus quo sua pelliculæ subripitur lævitas, et pruritus suscitatur, ut *verruës*, *dartre*, *lèpre*. Unde mox de omnibus desideriis quæ aut pravitate animi indicant, aut pravum exitum habitura aliquando sunt, eadem vox usurpata apud poetas est. V. g. Martialis, lib. V, Epigr. LX, vs. ultim. « Nos hac a scabie tenemus unguës. » Et specialius, de impudicitia idem poeta, lib. VI, Epigr. XXXVII, vs. 3 et 4: « Et prurit tamen usque ad umbilicum: O quanta scabie miser laborat! » Tum lib. XI, Epigr. VII, vs. 5, 6: « Penelopæ licet esse tibi sub principe Nerva: Sed prohibet scabies ingeniumque vetus. » Cæterum eodem sensu et τὸ *ulcus* apud Bilbicum ἰπιγραμματογράφον occurrit, lib. XI, Epigr. LX, vs. 1, sqq: « Sit Phlogis an Chione Veneri magis apta, requiris? Pulchrior est Chione, sed Phlogis ulcus habet. Ulcus habet, Priami quod tendere possit alutam, Quodque senem Pylum non sinat esse senem. Ulcus habet, etc. » Quocirca advertere est quam apte ingenii mali cupidines pruriginì et ulceribus mox pares dicturus sit.

2. *Mala*. Solemne de his morbis ἰπιθελόν. Horat. Art. Poetic. fin. « Ut mala quem scabies aut morbus regius

urget. » Item mox τὸ *eruperunt*; quæ vox perpetuum, ut significetur ulcerosam subito cutem intumescere, apud auctores iatricæ reperitur.

3. *Vexationemque*. Corporisne, an animi? Utriusque, me iudice, nec multum refert. Sed *vexare* eo loc. proprie est agitare, promovere, huc illuc versare. Ad id facit Sallustianum: « Trahunt pecuniam, vexant » (Bell. Catil. cap. 24). Gallice dicitur, quod latinæ voci maxime congruum est, *fatiguer la douleur*.

4. *Mutare nondum fessum latus*. Ad hunc locum Muretus: Quid si legas *motare*, non mutare, ut alludat ad Virgilianum istud: « Et fessum quoties motat latus. » Quod est ex Æn. lib. III, 581. Sane ea est totius φράσεως mira similitudo et imprimis rhythmicæ harmoniæ paritas ut ego facillime crediderim Maronis ἡμισύχλον Annæo in mentem obvenisse quum id scriberet. Tamen adverte τὸ *nondum*. Difficile Annæus, quæ vividi ingenii alacritas et ubertas est, a mutando et locupletando scriptore temperat; quam ob causam pro *fessum* arrisit illi *nondum fessum*. Sed parce addit, parce mutat; non parce tamen mutaret, si et *mutare pro motare* subjiceret. Vid. Virgil. *not. ed.*

5. *Positu* Gruterus intulit. *Antea positum* ut apud Erasm. et Lipsium. Cæterum alia nec pauca his addere potuisset, ut, verb. g. post balneum

mericus Achilles' est, modo pronus, modo supinus, in varios habitus se ipse componens: quod proprium ægri est, nihil diu pati, et mutationibus ut remediis uti². Inde peregrinationes suscipiuntur vagæ, et litora pererrantur, et modo mari se, modo terra experitur semper præsentibus infesta levitas. Nunc Campaniam petamus³. Jam de-

strigilibus asperrimis deraderentur (Martial. lib. XIII, Epigr. LI), ut vel lacertorum vel juguli musculos tensione assidua confirmarent (Mart. lib. XIV, Epigr. XLVIII: « Hæc rapit Antæi velox de pulvere draucus Grandia qui multo colla labore facit »), ut et trigonali pila per horas duo sæpe luderent, quod et virium multum absumebat et sudorem suscitabat. — *Ventilari* quod mox sequitur ægre cæteris convenit. Quamquam *ventilare* sit proprie *ventum movere, renovare*, et vere aer novus repente fiat, si loco te demoveris. Gallice dicitur *donner de l'air*.

1. *Qualis ille...* Achilles. Alludit ad Il. Ω, verss. 10, sqq. Ἄλλοτ' ἐπὶ πλευρὰς κατακείμενος, ἄλλοτε δ' αὖτε Ἴπκος, ἄλλοτε δὲ κρηνὴς τότ' δ' ὄρθος ἀναστὰς Διενύεισ' ἀλύων παρά θῖν' ἀλόος. In Odyssea Υ, in init. similis est locus famosissimus: Ἄτὰρ αὐτὸς ἐλίσσειτο Ἴθθα καὶ Ἴνθα. ὣς δ' ὅτε γαστήρ' ἀνήρ, πόλιος πυρὸς αἰθομένοιο, Ἐμπλείην κτίσεως ἴε καὶ αἰμαῖος Ἴνθα καὶ Ἴνθα Αἰόλλεδ, μάλα δ' ὄκα λιλαίειναι κίτηθῆναι. ὣς ἄρ' ὄγ' Ἴνθα καὶ Ἴνθα ἐλίσσειο, μαρμηρίζων, x. τ. λ. Famosissimum propterea dico quod hunc veterum acerrimus hostis *Perrault*, in Dialogis quibus titulus *Parallèles*, carpit et exagitat; sed confutavit malam dicacitatem *Boileau*.

2. *Quod proprium ægri est.... remediis uti*. Nullus hic non recordatur optimi tragædographi (*Riacine, Phèd* Act. I, scen. 1) suavissimos versus,

quibus is animi status quem Noster describit, mire exprimitur:

Que ces vains ornemens, que ces voiles me pèsent!

Quelle importune main, en formant tous ces nœuds,

A pris soin sur mon front d'assembler mes cheveux?

Tout m'afflige, et me nuit, et conspire à me nuire.

3. *Campaniam petamus*. Fertilissima Italiæ ora, ubi et ver quasi perpetuum, et sol aureus semper, et vini et frugum fœcundissima tellus, et piscibus conchyliisque celebratissimum mare; ubi amœnissimas et pulcherrimas urbes condiderant Neapolin, Stabias, Puteolos, Capuam, Annibalis gaudium et luem, et « Litus beatæ Veneris aureum Baias, Baias superbæ blanda dona naturæ » (Mart. lib. XI, Epigramm. LXXXI); quo omnes e Roma delicatissimi et ditisissimi viri confluebant, sive ut calidis aquis (nam calidæ aquæ Baiis erant) mergerentur, sive ut ædes sibi in amatissimo litore exstruerent. Namque eo furoris devenerunt, ut, quum continens terra ædificatibus deficeret, mare ipsum invaderent et in fluctibus domus sibi instaurarent. Quæ villarum exstruendarum insolentia a Lucullo primum aperta, mox plurimum usu rapta, sæpissime ab Horatio vellicata est, lib. II, Od. xviii: « Marisque Baiis obstrepentis urges Submovere litora, Parum locuples continente ripa; » lib. III, Od. 1: « Contracta pisces æquora sentiunt

300 DE TRANQUILLITATE ANIMI

licata fastidio sunt : inculta ¹ videantur. Bruttios et Lucanos saltus ² persequamur. Aliquid tamen inter deserta amœni requiratur , in quo luxuriosi oculi longo locorum
¹² horrentium squalore ³ releventur. Tarentum petatur, laudatusque portus , et hyberna cœli mitioris , et tecta vel antiquæ satis opulenta turbæ ⁴. Jam flectamus cursum ad

Jactis in altum molibus ; » *ibid.* Od. XXIV : « Cæmentis licet occupes Tyrrenum omne tuis , et mare Apulicum. » Vid. et cf. Plin. Nat. Hist. lib. III , cap. 9 , pag. 226 , Bip. Tom. I , qui laudat Campaniam felicem et delicatam. Campania hodie regni hujus portio est , cui utriusque Siciliæ inditum nomen , et italic. vocatur *Terra di Lavoro*.

1. *Inculta*. Si comparaveris cum Campania.

2. *Bruttios et Lucanos saltus*. In primis saltus Apennini , e quibus silva Sila (Plin. III , 11. p. 230. et Cic. Brut. cap. 27. silva Sila vocatur : obiter moneo , ne dubites , an Sila etiam silva appellata sit) notior est. Virg. Georg. lib. III , 219. ibique *Heyne* et *Voss*. Pascuis autem totæ fere hæc regiones abundabant : conf. post Geographos *Bœttiger*. ad Horatii Epod. I , 27 , p. 285 , sq. Bruttium et Lucania duæ sunt Italicæ provinciæ ; quarum hæc magis ad septentrionem tendit , illa vero magis ad meridiem et Siciliam , cui quin adhæreat nihil obstat , nisi Siculum fretum (*Phare de Messine*) , quod negant olim exstitisse. In utriusque Siciliæ imperio sitæ illæ sunt , et vocantur hisce temporibus *Calabre Citérieure* (ad septemtr.) et *Calabre Ultérieure* (ad meridiem rursus).

3. *Squalore*. Ad nemoralium locorum frequentiam ea vox pertinet , sive ipsi montes , ipsæ silvæ squalere dicantur , sive incolæ regionis ita designentur. Nam regio illa , quippe

quæ silvosa eademque montana est , sordidos et tantum pauciores alere habitatores potest.

4. *Tarentum petatur..... opulenta turbæ*. Tarentus , urbs nobilissima Messapiæ in Japygia , ad mare , quæ condita , ut memoriæ traditum est , a Tarante , Neptunis filio , aucta mox (anno ante Chr. nat. 707) a Partheniis Spartanis quibus Phalantus dux , in hoc potestatis et opulentiae fastigium brevi crevit , ut Apuliæ et Lucaniæ toti præesset , nec minus quam centum millia peditum equitumque tria millia possideret. Bimaris civitas fuit , quippe quæ in angustissima peninsula sita admotaque hinc Adriatico , inde Ionio mari. Soli ubertate non minus commendata , et viarum ædiumque publicarum magnificentia , et artium liberalium studio ; sed et mollitie habitantium dudum infamata : « Non jam mihi regia Roma , Sed vacuum Tibur placet , aut imbelle Tarentum. » Hor. lib. II , Epist. ad Mæcen. « Atque coronatum et petulans madidumque Tarentum. » Juvenal. Sat. III. De Tarentinæ civitatis situ et historia , si quis plura cupiverit , adeat jam Strabon. Geograph. lib. VI ; Plin. quoque , H. N. lib. VIII , cap. 10 , lib. XV , cap. 10 , lib. XXXIV , cap. 7 ; Pomp. Melæ , lib. II , cap. 4 ; Ælian. Hist. D. lib. V , cap. 20. — *Hyberna cœli mitioris*. *Hyberna* vocat locum quem hiemis tempore habitare vulgissimum est , μετὰ τὸν ἄρον petita a re castrensi , quasi

Urbem ¹: nimis diu a plausu et fragore aures ² vacaverunt: juvat jam et humano sanguine frui ³. Aliud ex alio iter

militaret omnis homo, dum voluptates sectatur et vitam agit. *Cæli mitioris*, pro *cælo mitiore*. Audacius Seneca et frequentius quam cæteri non poetæ gignend. cas. pro ablativ. uti gaudet. — *Antiqua satis opulenta turbæ*. Hoc est, aiunt interpretes, incolis priscis digna; quasi magnificentia et luxuria hi posteros suos præstitissent. Quod non absurdum est. Namque olim magnæ Græciæ civitates, quum Roma pauperie tantum et fortitudine Romanorum censeretur, mollitia atque opibus celeberrimæ fuerunt; sed ubi Sybariticæ artes Urbem occupavere immemorem sui, et Italiæ ferocissimas gentes, Marsos, Umbros, Hernicos, Æquos, Volscos mollissimis Græcis pares effecere, jam Tarentinorum luxuriæ fama in dies minor fuit; potuitque Annæus antiquorum voluptariam vitam credere deliciis plus abundavisse quam coævorum. Cf. Lipsii not. ad hæc.

1. *Flectamus cursum ad Urbem*. Eodem modo Lucretius, lib. III, vers. 1066, seqq. « Exit sæpe foras magnis ex ædibus ille, Esse domi quem pertæsum est, subitoque revertit; Quippe foris nihilo melius qui sentiat esse. Currit agens mannos ad villam hic præcipitanter, Auxilium tectis quasi ferre ardentibus instans; Oscitat extemplo, tetigit quum limina villæ, Aut abit in somnum gravis, atque obliviam quærit, Aut etiam properans Urbem petit atque revisit. » Non abest Horat. lib. I, Epist. I, 83: « Nullus in orbe sinus Baiis præluet amœnis, Si dixit dives, lacus et mare sentit amorem Festinantis heri; cui si vitiosa libido Fecerit auspicium, cras ferramenta Teanum Tollebis,

fabri. » Idem, lib. II, Satir. VII, vs. 28: « Romæ rus optas, absentem rusticus Urbem Tollis ad astra levis. » Ad hunc locum et in tpp. ad Florum, lib. I, cap. 18, init.

2. *A plausu et fragore aures vacaverunt*. Ad theatra respicit; quamquam nil satis certum tñ *fragore* indicet; nam urbs magnitudine immensa, multitudine innumerabili, fragore perpetuum et strepitu personat. Sed tñ *plausu* omnem dubitationem amovet; nam in Circensibus ludis et Amphitheatralibus tantum hi dabantur et cæteris spectaculis. Ergo et de theatriali fragore agitur, quum ambæ voces sibi arcte adhæreant. Ita Martial. lib. VI, Epigramm. XXXIV, vs. 5 et 6: « Quæque sonant pleno vocesque manusque theatro Quum populus subiti Cæsaris ora videt; » quo in loco manus et voces plausui et clamori respondent.

3. *Humano sanguine*. Damnatorum et tum secum pugnantium, tum bestiis objectorum, tum diversa supplicia quasi ludicram rem subeuntium; nam alius Mutii personam agebat, manum foco admoventis, alius Orphei quem Mænades arreptum discerpebant, alius Icarum, qui a pegmate excelsissimo evolaret mox casurus in feras et vorandus; quidam cruci ita suffigebantur, ut diu spirarent semianimes, ut vulnerum dolorem vividissime persentirent, ut viverent « laceri membris stillantibus artus, Inque omni nusquam corpore corpus » (Martial. lib. Spectac. Epigramm. VII) foret. Unde amphitheatra Arnob. Adv. G. lib. II, vocat macella: « Idcirco, inquit, animas misit (Deus) ut, quæ dudum fuerant mites et veritatis affectibus nesciæ

suscipitur. et spectacula spectaculis mutantur ; ut ait Lucretius :

Hoc se quisque modo semper fugit ¹.

- 13 Sed quid prodest, si non effugit ² ? sequitur se ipse, et urget gravissimus comes ³. Itaque scire debemus, non locorum vitium esse quo laboramus, sed nostrum ⁴. Infirmi sumus ad omne tolerandum, nec laboris patientes, nec voluptatis, nec nostræ ⁵, nec ullius rei diutius. Hoc quosdam egit ad mortem, quod proposita sæpe mutando, in eadem revolvebantur, et non reliquerant novitati locum.

commoveri macella sibi et amphitheatra constituerent, loca sanguinis et publicæ impietatis? » Eadem veteres glossæ *corpodicinas* et *μακελλί-
ταια*; dixere.

1. *Fugit*. Versus exstat ap. Lucret. lib. III, vs. 1081, et hos sequitur quos modo p. 301, not. 1, inscripsimus; et qui dehinc leguntur digni quoque qui legantur et conferantur. *Semper* in versu a Seneca additum est: non est in Lucretio, et versus respuit; nam tres pedes post *fugit* ille habet. Horat. Senec. hic antecessor, et Lucretii imitator, lib. II, Sat. VII, vs. 111. « Adde, quod idem Non horam tecum esse potes, non otia recte Ponere, teque ipsum vitas fugitivus ut erro. » Ita olim Aristot. Ethic. ad Nicomach. lib. IX: Ζητούσι τε οἱ μοχθηροὶ μεθ' ὧν συνημερεύουσιν· αὐτούς δὲ φεύγουσιν. Ἀναμνησκονται γὰρ πολλῶν καὶ δυσχερῶν· καὶ τοιαῦθ' ἔτιρα ἐλπίζουσι, καθ' αὐτούς ὄντες· μεθ' ἑτέρων ὄντες ἐπιλυθαίνονται, κ. τ. λ.

2. *Sed quid prodest, si non effugit?* Horat. lib. II, Od. XVI: « Quid terras alio calentes Sole mutamus? patriæ quis exsul Se quoque fugit? » Græce aliquis: Τίς πατρίδος φυγὰς ὧν, καὶ αὐτὸν ἐέλπειτο φεύγειν;

3. *Sequitur gravissimus comes*. Quis non recordabitur præclarum Horatii (Od. III, 1, 37, sq.) locum: « Timor et minæ Scandunt eodem quo dominus..... » et: « Post equitem sedet atra Cura! » (Cf. ibi Bostigeri doctam notam). Idem, lib. II, Od. XVI: « Scandit æratus vitiosa naves Cura, nec turmas equitum relinquit, Ocyor cervis et agente nimbo Ocyor Euro. » Sic ea imitatur Boileau, Epist. V, 44: « Le chagrin monte en croupe, et galope avec lui. »

4. *Non locorum vitium.... sed nostrum*. Haud absimilis Sallustii locus bell. Jugurth. cap. 1, med. p.: « Ubi per socordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturæ infirmitas accusatur; suam quippe culpam auctores ad negotia transferunt. »

5. *Nec nostræ*. Omnes, quos quidem novi, edd. libri sic habent, nec variant codd. Mss. Miror tamen non scriptum ab Annæo *nostræ*. Quamquam sane haud difficile intellectu est, quid sibi velit τὸ *nostræ*, θηλυτέρῳ γένει et aufer. cas. Sed aliqua asperitas et inelegantia est styli in hac antithesi *nostræ* et *ullius*; nec in oppositione exhibitur satis concinnitatis.

lio illis esse cœpit vita, et ipse mundus : et subit il-
labidorum deliciarum ¹ : Quousque eadem ² ?

. Adversus hoc tœdium quo auxilio putem utendum ,
is. « Optimum erat ³ , ut ait Athenodorus ⁴ , actione

t subit illud rabidorum deli-
. Antea : *rabidarum delic-*
ensu. Proinde conj. Lipsius :
..... *tabidarum*. Una vocula
bonussensus prodit : *rabido-*
e. furore voluptatis actorum.
uousque eadem ? Int. habebi-
tut simile quid. Vox vulgi,
epetit, Epist. XXIV, fin. Epist.
, fin. Unus e nostris poetis in
ndato opere (*la Panhypote*,
Chant XVIe), sic impen-
et regem Hispaniarum Caro-
fingit loqui :

des bois, des champs, des vallons,
des ombrages !
notone aspect, Tristesse, m'offres-ta ?

ARG. Adversus hoc tœdium ,
Athenodori Stoici prævia sen-
optimum esse remedium rerum
em et Reipub. tractationem. Ille
negabatsapientibus viris capes-
imperia, aut occupandos magi-
; in hac enim hominum multi-
ad pecuniam et honores ruen-
imis esse periculi moribus bonis,
dumque vehementer ne vitiiis
invium pectus in prava sensim
tatur : secedendum igitur in soli-
em, non quidem otiosam, sed in
ientiis incumbamus, et juventu-
anta præceptorum inopia animos
disciplinis instruamus. Sed An-
nimis sedatam vitam rejiciens,
non disciplinis tantum et scien-
tium accedere, neque rerum
rarum discrimina reformidare ;
dum ne non tam vitium nobis di-
at quam humilis in republica ad-
da conditio; eo pulchriorem vir-

tutem haberi, quo difficiliorem viam
ingreditur ; nunquam non utilem
eam esse, etiamsi nil agat, nil loqua-
tur, quippe quæ et silentio suo multa
innuit, et quiescens bene quiescit ;
nihil pejus atque indignius viro quam
obruere se et suam vitam, et ævum
silentio transigere. Exemplum a So-
crate qui quum Athenis οἱ τριάζοντα
imperarent sævissime, liberum se
præstitit. « Non illo pro caris amicis
Aut patria timidus perire.

3. *Optimum erat*. Id est *esset*. Ἐπι-
λαγῆ temporum, cum his quæ proxima
sequuntur. Namque dici debuisset :
« Optimum est, ut *aciebat* Athe-
nodorus ; » pro quo : « Optimum erat,
ut ait Athenodorus. »

4. *Athenodorus*. Quum plures, ii-
que celebres, Athenodori fuerint
(conf. Fabric. Bibl. Græc. Vol. III,
p. 542. sqq.), hoc loco tamen Solen-
sem, Zenonis discipulum, dici puta-
vit Lipsius in *Manuduct. ad philos.*
Stoic. I, 12. p. 40. nulla opinionis
ratione adjuncta. Verisimilius refe-
ram ad Athenodorum Cordylionem,
qui et Tarsensis audit. Is majorem
haud dubie auctoritatem nactus est in
antiquitate, quippe qui quum regum
et principum plurimum amicitiam aut
contubernia refugisset, incensus stu-
dio literarum et bibliothecæ, cui Per-
gami præerat, a M. tandem Catone
Uticensi sibi persuaderi passus est se-
nior, ut eum Romam comitaretur
(Plutarch. vit. M. Caton. min. Vol.
IV. p. 377. Reisk.) ; ubi clarorum vi-
rorum amicitiam, inprimis Augusti,
apud quem gratia plurimum valuit,
adeptus est. Hac in urbe composuisse

304 DE TRANQUILLITATE ANIMI

» rerum et Reipublicæ tractatione, et officiis civilibus se
 » detinere¹. Nam ut quidam sole, et exercitatione, et
 » cura corporis, diem educunt², athleticque utilissimum
 » est, lacertos suos, roburque cui se uni dicaverunt³, ma-
 » jore temporis parte nutrire: ita nobis animum ad re-
 » rum civilium certamen parantibus, in opere esse, non
 » longe pulcherrimum est? Nam quum utilem se efficere
 » civibus mortalibusque propositum habeat, simul et exer-
 » cetur et proficit, qui in mediis se officiis posuit, com-
 » munia privataque pro facultate administrans..... Sed
 » quia in hac, » inquit⁴, « tam insana hominum ambi-
 » tione, tot calumniatoribus in deterius recta torquenti-
 » bus⁵, parum tuta simplicitas est, et plus futurum sem-

videtur librum satis celebrem, nunc deperditum: *περί σπουδῆς καὶ καυδίας* (de studio et vitæ ratione). Inde etiam quæ Noster h. l. et Epist. X aliasque affert, deprompta videri possunt: saltem hominem Romæ commoratum sequentia magis arguunt, quam græcum; conf. et infra cap. 6, 1. Cæterum quod h. l. Athenodorus pronuntiat, Stoicorum fuit decretum. conf. Diog. Laert. VII, 121. ib. Menag.

1. *Se detinere.* Id est occupari.

2. *Educunt.* Antiqua lectio edd. antiquarum et multorum codd. Itaque reduxit Gronov. Antea: *ducunt.* Cæterum ducere et educere diem promiscuo sensu dicitur, absumere, consumere diem.

3. *Cui se uni dicaverunt.* In qua augenda et servanda toti sunt. *Dicare* se arti cuidam aut negotio insolitæ Latinitatis est; sed e linguis recentibus præsertimque e vernacula nostra facillimum intellectu est.

4. *Inquit.* Id est, pergit Athenod. alias in libro memorato. Proinde puncta plura ante *Sed* apponi jussi.

Cæterum patet hic deflectere Athenodori consilium ad res diversas, et ut prius aliquem volebat in opere et virium exercitatione esse, sic a rerum publicarum tractatione abstinendum et intra parietes exercendas vires nunc ait. Unde duas in oratione partes adspicere est, quarum prior posteriori contraria esse videtur, ita ut priore Annæus utatur ut posteriorem confutet et rejiciat.

5. *Tam insana hominum ambitione.... torquentibus.* Videntur hæc ante Actiacam pugnam scripta: sive quum Cn. Pompeii facta negligentia, qui Dictatorem esse se persuasum Romanis fieri cupiebat, Clodiani furores turbarent rempublicam, et optimatum et plebis quotidiana dissidia in rixas et pugnas relaberentur; sive quum Julii Cæsaris arma libertatem oppressere, et vir alti ingenii obtare non potuit quominus per tantum bellum multa permiscerentur, et boni cives in exsilium fugerent, et pessimi in Senatorum numerum adscriberentur; sive tandem post Cæsaris exi-

est quod obstat, quam quod succedat, a foro privato et publico recedendum est : sed habet, ubi se etiam privato lare explicet magnus animus ; nec, ut leonum maliumque impetus caveis coercetur ; sic hominum, eorum maxime in seducto actiones ¹ sunt. Ita tamen delituerit, ut, ubicumque otium suum absconderit, prodesse velit et singulis et universis, ingenio, voce, consilio. Nec enim is solus Reipublicæ ² prodest, qui candidatos extrahit ³, et tuetur reos, et de pace bello-

inter Perusini belli initia et drinorum cladem ann. U. C. 471. Chr. Nat. 31. Cæterum et de Romanarum rerum notitiam auctore suo fuisse, adtittisseque temporibus turbulentis Reipublice optime comprobant, e. c. leonum etc. caveis coercitio et pugna : deinceps attinguntur, candidum extractio, querela quod boni propterea desint, etc. faciunt, ut odorum hæc dixisse putemus. *Quorum maxime in seducto est.* Alii ; in *seducto*.

Nec enim is solus Reipublicæ, cum hæc tempore Reipublice liberae sint, explico de dignitate maiore, e. c. senatoris aliorum honoribus et gratia florentium, in consuetudo esse solebat, ut talium rogationes suo favore erent.

Candidatos extrahit. Commotus hic interpret supra commentum *Lagrange*, multum differentiae imperatorum tempora et reipublicæ sæculum existisse, in his quæ magistratum creationem pertinet et lectores cohortatur, ut Plinii iunioris lib. III, Ep. xx, et in Ep. vii adeant. At hæc Athenodorus reipublicæ temporibus scribit non imperante Octavio. Qua de

causa aliam sensum eruit *Ruhkopf*, illustratque sic : Mos optimatibus tunc erat, ut candidatos gratia sua in petitione juvarent, *extraherent*, id est, suffragarentur, commendando et producendo. Sed ego neque *Lagrange* assentior, neque *Ruhkopf*, et utrumque sensum hoc modo coniungendum puto. Athenodorus nempe Reipublica adhuc vigente scripsit ; sed illane exacte scripsit quæ Annæus narrat ? Non, me quidem iudice, fecit ; namque pauci minus fidi quam Noster in allegandis aut historiis aut auctorum locis ; sive id e negligentia sit, sive consilio. Modo quum e Lucretii lib. III, versum attulit : « Hoc se quisque modo fugit, » temperare sibi ille non potuit quin interpolato τῶ *semper*, mensuram corrumperet. Quanto igitur facilius mutaturum eum credideris, ubi soluta oratio est, ubi ex alia lingua (nam Græce Athenodorus scripserat) in Latinam transferendus sermo fuit ! Ergo Noster illa vertens quæ ante Cæsarum imperium dicta erant, et Reipublicæ mores spirabant, eodem modo vertit ac si cœvus Neronis Athenodorus fuisset, et *Candidatos extrahi* narravit, quamvis tunc ipsi apud plebem gratiam captarent, et in campum Martium cum clientibus descenderent.

» que censet ¹ : sed qui juventutem exhortatur, qui in
 » tanta bonorum præceptorum inopia, virtute instruit
 » animos, qui ad pecuniam luxuriamque cursu ruentes
 » prensat ac retrahit, et si nihil aliud ², certe moratur,
 4 » in privato publicum negotium agit ³. An ille plus
 » præstat, qui inter peregrinos et cives, aut urbanos
 » prætor ⁴ adeuntibus assessoris ⁵ verba pronuntiat,
 » quam qui docet ⁶ quid sit justitia, quid pietas, quid pa-
 » tientia, quid fortitudo, quid mortis contemptus, quid
 » Deorum intellectus, quam gratuitum bonum sit bona
 » conscientia? Ergo si tempus in studia conferas; quod
 » subduxeris officiis, non deserueris ⁷, nec munus de-

1. *De pace belloque censet.* Tamquam senatores, quibus belli et pacis et fœderum ratio referebatur.

2. *Nihil aliud.* Sc. proficit, agit.

3. *Qui juventutem exhortatur..... negotium agit.* Qui privatus otium suum talibus rebus impenderet, adeo non otiari crederetur, ut contra omnium consensione occupatissimus vir in civitate et utilissimus clamaretur. Sed hoc quam pauci philosophi exercebant! Socratem solum eum fuisse reor, qui hoc sacerdotii genus assumeret, et juventutis callidissimus moderator et probissimus, ingenii simul atque indolis mâta non solum reprehenderet, ut plurimi, sed emendaret. Philosophos Romani adspernabantur, quibus ars erat et occupatio unica philosophari; hic enim labor otio nimium similis: sed qui morum emendator, non abstrusarum rerum inanis indagator, sic retraxisset a vitiis juventutis impetum, et luxuriæ et opum cupidinem sustulisset, privatus censor, hic in agentium numerum relatus esset, et auctoritate etiam apud plebem togatam plurimum valuisset.

4. *Inter..... prætor.* Primum prætorem urbanum, qui Romæ inter cives jus diceret ann. U. C. 398; peregrinum vero, qui multitudine peregrinorum influente in urbem jus diceret inter cives et peregrinos, creatum esse anno U. C. 510, est res nota. Plura dabit *Guasto, Dissertat. della Academia di Cortona*, T. V. Sub Cæsaribus tamen prætoris peregrini muneribus functus est præfectus Urbi a Principe creatus.

5. *Assessoris.* Cujus, ut juris periti, officium erat verba dictandi, quibus formula juris (*droit* dicitur apud nos), ex qua de causa proposita et iudices et arbitri a prætore dati decernerent, concepisset.

6. *Qui docet.* Lipsius: absunt hæc duo verba omnibus libris, tamen apta et tenenda. Retinui: sunt enim apud Erasm. Mox *quam gratuitum bonum* e Pinciani et quibusdam Græteri codd. bene recepit Lipsius. Antea: *quantum bonum*. Hoc bonum ultro et voluntate sola paratur.

7. *Non deserueris.* Sc. locum datum a Deo, vel Rempublicam. Sed Lipsii codex intulerat *explicative &c.*

» trectaveris. Neque enim ille solus militat, qui in acie 5
 » stat, et cornu dextrum lævumque defendit; sed et qui
 » portas tuetur, et statione minus periculosa, non otiosa
 » tamen fungitur, vigiliisque servat, et ¹ armamentario
 » præest: quæ ministeria quamvis incruenta sint, in nu-
 » merum stipendiorum veniunt². Si te ad studia revoca-
 » veris, omne vitæ fastidium effugeris: nec noctem fieri
 » optabis tædio lucis, nec tibi gravis eris, nec aliis super-
 » vacuus: multos in amicitiam attrahes, affluetque ad te
 » optimus quisque. Nunquam enim, quamvis obscura, vir- 6
 » tus latet, sed mittit sui signa³: quisquis dignus fuerit,
 » vestigiis illam colliget. Nam si omnem conversationem
 » tollimus, et generi humano renuntiamus, vivimusque
 » in nos tantum conversi; sequetur hanc solitudinem,
 » omni studio carentem, inopia rerum agendarum. In-
 » cipiemus ædificia alia ponere, alia subvertere, et
 » mare submovere, et aquas contra difficultates locorum
 » ducere⁴, et male dispensare tempus, quod nobis na-
 » tura consumendum dedit. Alii parce illo utimur, alii 7
 » prodige: alii sic impendimus, ut possimus rationem
 » reddere; alii, ut nullas habeamus reliquias. Quare ni-
 » hil turpius est, quam grandis natu senex, qui nullum

1. *Armamentario*. Armis omnis generis conservandis destinato.

2. *In numerum stipendiorum veniunt*. H. e. numerantur ut in militando occupati. Gallic. dicitur *années de service*.

3. *Mittit sui signa*. Ἐίδος: virtuti personam tribuit, fingitque eam inter homines incedere, sed abjectis insignibus; ita ut non jam ex veste innotescere possit, sed e vultu, aut vestigiis: at hoc nullus nisi cui familiaris atque dudum culta illa sit. Quod proxime exprimitur.

4. *Ædificia alia ponere, alia..... ducere*. Hæc ad luxum in villis, turribus aliisque ædificiis exstruendis, mutandisve, in piscinis fodiendis etc. conspicuum pertinent, qui vel a Luculli (cujus luxuria et hac in re constat e Plutarch. Vit. Lucull. c. 39. p. 389. sq. Leopold.) temporibus effloruit; ab Horatio sæpissime reprehenditur, e. c. Od. III, 1, 33. sq. Sed hæc ob id præsertim notanda, quod nihi vel inde perspicuum fiat non sequi fideliter Anæum Græci auctoris vestigia. Nam

» aliud habet argumentum, quo se probet diu vixisse.
 » præter ætatem. » Mihi, carissime Serene, nimis videtur submisisse temporibus se Athenodorus, nimis cito refugisse. Nec ego negaverim, aliquando cedendum; sed sensim relato gradu, et salvis signis, salva militari dignitate. Sanctiores tutioresque sunt hostibus suis, qui
 8 in fidem cum armis veniunt¹. Hoc puto virtuti faciendum, studiosoque virtutis: si prævalebit fortuna, et præcidet agendi facultatem, non statim aversus inermisque fugiat, latebras quærens, quasi ullus locus sit, in quo non possit fortuna persequi: sed parcius se inserat officiis², et cum dilectu inveniat aliquid, in quo utilis civitati sit. Militare non licet? honores spectet: privato vivendum est? sit orator: silentium indictum est? tacita advocacy cives juvet: periculosum etiam ingressu forum est? in domibus, in spectaculis, in conviviis, bonum contubernalem, amicum fidelem, temperantem convivam agat. Officia si civis
 9 amiserit, hominis exerceat. Ideo magno animo nos³ non unius urbis mœnibus clausimus, sed in totius orbis commercium emisimus, patriamque nobis mundum professi

in hac luxuriantium Romanorum insectatione et enumeratione, quis non Senecæ ingenium statim deprehendit? Ab Athenodoro igitur res ipsas et sermonis tenorem mutuatus est; sed ipse hæc ampliavit et staminibus primis sua intertexta ita voluit, ut jam Annæana declamatio sit. Vid. et cf. pag. 305, not. 3, ad *rd candidatos extrahit.*

1. *Qui in fidem cum armis veniunt.* H. e. qui non ante arma deserunt quam in hostium manus et castra sese tradant; qui oppugnatam urbem si non victores, non inermes tamen relinquunt; qui non dedititii, sed *in fidem*, ut aiunt, recipiuntur.

Gallic. sortir avec les honneurs de la guerre. Cæterum hæc humanæ vitæ cum militantium vita comparatio omnimodis, sive verbis, sive imaginibus, et perpetuo expressa apud philosophiæ veteris magistros occurrit.

2. *Officiis.* H. e. muniis publicis. Haud rara eo sensu vox et coucina. *Inserat* vero exquisitæ elegantiæ est. Nam ubi rarius ad publicas res accedis, ubi lentus et minore impetu, jam non te honoribus ingeris, injicis, obtrudis, sed inseris. Simili acuminè Cornelii vox, in Dial. de Orat. cap. X: « inserere nomen suam famæ. »

3. *Nos.* Ad Stoicos spectat, ut sæpe

s, ut liceret latiore[m] virtuti campum dare. Præ-
 m tibi tribunal est ¹, et Rostris ² prohiberis, aut comi-
¹ respice post te, quantum latissimarum regionum
 t, quantum populorum : nunquam tibi ita magna
 obstruetur ³, ut non major relinquatur. Sed vide ¹⁰
 tum istud vitium tuum sit ⁴; non vis enim nisi con-

limus. Notum vero, vel ex iis
 usim in notulis nostris sparsi-
 lacuisse præcipue Stoicis hanc
 iam qua mundanus, et ut nunc
 i nomen e Græcis dicimus,
 ολότης sapiens efficitur. Nam-
 ebat Zeno, homines nos prius
 quam cives : civis autem ad
 unum, ad civitatem pertinet
 quantacumque sit, quota re-
 imanarum portio est !), homo
 l humanitatem. Oderant, ne-
 merito, optimarum disciplina-
 magistri privatam utilitatem.
 privata commoda multi generis
 et ut patriæ bonum suæ ipsius
 i aliquis debet anteferre, ita et
 m hominum commoda ante-
 si sapiet, patriæ bono.

occlusum... est. Hic ea innuere
 si ipsi acciderant videtur Nost.
 quem a rebus publicis, mox et
 ro prohibuerat C. Calig. quum
 irtuus et eloquentiæ invideret.
rostris. Rostra navium, si pro-
 nsu rem sumpseris, armamen-
 : quibus mare finditur. Gall.
is bec vel eperons. Sed quum
 ibus bello victis ann. ant. Chr.
 18 multa e navibus captis Ro-
 detulissent, ex aplustribus et
 moles trophæi instar ante cu-
 lostiliam erecta, cui impositum
 : tum, aut sedile est, unde
 i magistratus concionabantur.
tut comitiis. Quidnam h. l. de
 is injecta mentio est ? Mira res
 neque ex solita Annæi nostri

concinnitate. Nam videtur voluisse
 hoc dicere, nec publica alicui, nec
 forensi eloquentia licitum clarescere;
 et quidem pro forensi eloquentia *tri-
 bunal* dixit, pro publica *rostris* :
 sed *comitiis* qua de causa ? namque
 hoc modo honorum petitiio et candi-
 datorum nisus indicantur clarissime.
 Exstincta vero Republica, non jam
 publice honores mandabantur; ne-
 que in comitiis populi suffragia com-
 parare, sed in palatiis principis gra-
 tiam aucupari necesse erat.

4. *Obstruetur.* Passive, cum sub-
 ject. θηλυτ. γίνουσι; neque improban-
 dum quamvis raro occurrit, et mirum
 forsân alicui principio videbitur.
 Tull. pro Syl. cap. 79 : « Munite
 communem arcem bonorum, ob-
 struite perfugia improborum. » Et de
 Sen. cap. 75 : « Qui iter Pœnis et
 corporibus suis obstruere voluerunt. »
 Quamvis elegantior dand. cas. Idem,
 de Clar. 66 : « Sic Catonis luminibus
 obstruxit hæc posteriorum quasi exag-
 gerata alius oratio. »

5. *Sed vide ... tuum sit, etc.* Tendit
 nunc in alia, et ait : sed vereor,
 ut facultate una utilem te reddendi
 Reip. contentus sis, sed vana ambi-
 tione ducaris. Simulas tibi publica-
 rum rerum tractationem propterea
 displicere quod in his ambitio et tur-
 bida consilia et auro venalis eloquen-
 tia maxime polleant, sed displicent
 quia ad amplissimam evehi jam cupis,
 neque aliud somnias quam consula-
 tus, sacerdotis, dictaturas.

sal. aut *prytanes* ¹. aut *ceryx* ², aut *sufes* ³ administrare *Republicam*. Quid. si militare nolis, nisi imperator, aut *tribunus* ² etiamsi alii primam frontem tenebunt, te sors

1. *Prytanes*. (Græce; Πρυτάνης): *magistratus* nomen in nonnullis antiquitatis civitatibus. Ap. Atheniensibus i. e. *Prytanes* quinquaginta civitatis plebeiorum cum *πολιτάρχαι* simul et *ἑπιπρυτανεῖς* præerant; *presides* quoque *Senatus* (τῆς Βουλῆς) *presidebantur*. Conf. Corsini F. *Attic.* III. § et 6. Et apud Rhodios summus *magistratus* *Prytanes* vocabatur. Cf. *Liv.* XLII, 45; Jo. Meursii *Rhodus* I. 19. Sed neque de Rhodiis hic esse *verbum*, neque de Atheniensibus ego *confido*: de Corinthiacis *Prytanibus* certe *Noster* intellexit, qui *annui magistratus*, *consulibus* forsitan *potentiores*, *Senatum* et *plebem* de *arbitrio* suo *convocabant*, *exercitui* præerant, *judicialiæ* rei *præpositi* erant. Nam olim *dignitatem* *Bacchiadæ* *Corinthi* creaverit, postquam *regem* *solio* *excussissent* *ann. ant. Chr. nat. 777*, et *genti* suæ *propriam* esse *voluere*; sed *sustulit* *Cypselus* *Labdæ* *filius*, qui, *Bacchiadum* *gente* *pulsa* *aut* *deleta*, *tyrannidem* *instauravit* *ann. 658* *ant. Chr. nat.* Sed post *illius* *mortem* *Periander* *solus* *imperium* *detinuit*, et *regiæ* *potestatis* *sublato* *vestigio*, *Prytanibus* *sua* *reddita* *auctoritas* *est* (584). Potest tamen et hos *Πρυτάνεις* *habuisse* *Noster* *in* *mente* *qui*, postquam *pulsi* *Athenis* *οἱ* *ἐπιπρυτανεῖς*, *rerum* *summæ* *præpositi* *sunt*, *quadringenti* *primum* *numero*, *mox* *quingenti* *et* *sexcenti*. Sed *minus* *probanda* *hæc* *hypothesis* *est*. Cæterum *adeund.* *de* *hoc* *Harporation*, *Lexic.* *ad.* *voc.* *Πρυτάνεις*, *et* *Jul. Poll.* *Onomast.* *lib.* VIII, *cap.* 9, *segment.* 94, 199. *ed.* *Amstelod.* 1706.

2. *Ceryx*. Græca vox est, κήρυξ; et idem significat quod apud Roma-

nos *præco*. Et *revera* *præcones* *sacri* *erant* *ad* *Eleusinia*, *et* *originem* *sua* *ducebant* *a* *Ceryce*, *Mercurii* *filio* *et* *Pandrosæ*. Hanc igitur *familiam* *Cerycum* *una* *cum* *Eumolpidis* *mysteria* *Cereris* *administrasse*, *nota* *est*, *et* *ex* *ea* *sola* *legi* *potuisse* *ἱεροπόρους*; *et* *Δεδούχους* (*h. e.* *Δαμπαδοφόρων* *duces*). Cf. *Arist. Or. de* *Templ. Cerer. Eleus.*: *it.* *Jul. Polluc. Onomastic.* *lib.* VIII, *cap.* 9, *segment.* 103; *et* *Cassaubon*: *ad* *Athen.* XIV, 23. Sed *illos* *κήρυκας*; *in* *hunc* *locum* *non* *convenire*, *verus* *docet*, *quippe* *qui* *Remp.* *non* *administrarant*. Quum *tamen* *sacerdotes* *præstantiores* *sciam* *in* *multis* *antiquitatis* *civitatis* *et* *ipso* *magistratus* *summum* *fuisse*, *e. c.* *Bellonæ* *pontificem* *in* *urbe* *Comana*, *qui* *Ponti* *et* *Bithyniæ* *regibus* *par* *habebatur*; *Venerisque* *summum* *sacerdotem* *in* *Paphio* *templo*: *quæ* *dignitas* *tanti* *æstimabatur*, *ut* *hanc* *Uticensis* *Cato* *Ptolemæo* τῷ *Ἀλιεῖ* *obtulerit* *pro* *Ægypto*, *tali* *imperio* *tale* *sacerdotium* *non* *inferius* *dacens*. His *addere* *possemus* *ἐν* *Ἀσιάρχῳ*, *τοὺς* *ἐπιπρυτανεῖς*, *etc.* Cf. post *Fan Dale*, *Diss.* VI, *aliosque* *Eckelii* *Doctrina* *nummorum* *veterum* T. IV. *pag.* 183. 199. *Cerycum* *nomine* *et* *summum* *magistratus*, *præsertim* *in* *iis* *urbibus*, *quæ* *religione* *Cereris* *florerent*, *fuisse* *insignitos* *putaverim*.

3. *Sufes*. Pænorum summus *magistratus*. *Liv.* *lib.* XXX, *cap.* 7: « *Senatum* *itaque* *Sufetes* (quod velut *consulare* *imperium* *apud* *eos* *erat*) *vocaverunt.* » *Vid.* *et* *lib.* XXVIII, *cap.* 37. *init.* *Pomp. Fest.* *de* *verborum* *significatione* *lib.* XVII, *voc.* *Sufes*: « *Sufes*, *inquit*, *consul* *lia-*

inter triarios posuit : inde voce , adhortatione , exemplo , animo milita . Præcisus quoque manibus ille in prælio invenit quod partibus conferat , qui stat tantum et clamore juvat ¹ . Tale quiddam facies , si a prima te Reipublicæ parte fortuna submoverit ; stes tamen , clamore juves : si quis fauces oppresserit , stes tamen , et silentio juves . Nunquam inutilis est opera civis boni ; ¹¹ auditu enim , visu , vultu , nutu , obstinatione tacita , incessuque ipso prodest ² . Ut salutaria quædam , citra gustum tactumque , odore proficiunt : ita virtus utilitatem etiam ex longinquo et latens fundit , sive spatiatur et se utitur suo jure ³ ; sive precarios habet accessus , cogiturque vela contrahere ; sive otiosa mutaque est , et angusto circumscripta , sive adaperata : in quocumque habitu est , prodest . Quid ? tu parum utile putas exemplum bene quiescentis ? Longe itaque ⁴ optimum est miscere otium ¹² rebus , quotiens actuosa vita impedimentis fortuitis , aut civitatis conditione prohibetur . Nunquam enim usque eo interclusa sunt omnia , ut nulli actioni honestæ locus sit .

gna Pœnorum . » Videtur eos annuos fuisse et post annum in potestate sua exactum summos iudices creari solitos , ita ut summæ potestatis multum retinerent .

1. *Præcisus..... juvat.* Ad modum Aminisæ et Cynægiri , fratrum Æschyli tragici . Ælian. V. H. V, 19. ib. Peris. Justin. II, 9.

2. *Obstinatione tacita , incessuque ipso prodest.* Namque et silentio interdum sua eloquentia est . Silebat Thræas , quum Neronis laudes in senatu canerentur , quum pro cælesti voce immolaretur ; quid enim contra omnes unus adeptus foret ? Immo , quum de Agrippinæ morte relatum fuit et eam periisse fortunæ publicæ tribu-

tum est , e Senatu se proripuit . Et jam huic silentio , huic fugæ magnitudo inerat , neque plus agendo aut dicendo quisquam perfecisset . Vid. de hoc locum celeberrimi Rhetoris *Laharpe* , *Lycée* , première partie , livr. III, chap. 2, sect. 4, fin.

3. *Sive spatiatur et se utitur suo jure* , e codd. reduxit Gron. Antea ap. Erasm. : *sive potitur et fruitur suo jure* : ap Lipsium : *sive exspatiatur et fruitur suo jure* . Sensus : diffundit se , et plena propriaque libertate utitur , ut sui aliis quamplurimis copia fiat . Exempla phrasidis attulit plura Gron. nunc satis nota .

4. *Longe itaque. . etc.* Redit ad reprehensionem Athenodori .

Numquid potes invenire urbem miseriorem, quam Atheniensium¹ fuit, quum illam triginta tyranni divellerent? mille trecentos cives², optimum quemque, occiderant: nec finem ideo faciebat, sed irritabat se ipsa sævitia. In qua civitate erat Ariopagos³, religiosissimum iudicium, in qua senatus populusque senatui similis; coibat quotidie carnificum triste collegium, et infelix curia tyrannis angusta. Poteratne illa civitas conquiescere, in qua tot tyranni erant, quot satellites essent⁴? Ne spe quidem ulla recipiendæ libertatis animis poterat⁵ offerri nec ulli remedio locus apparebat, contra tantam vim

1. *Atheniensium.* Socratis tempore. Incepit autem hæc triginta tyrannorum dominatio Ol. XCIV, ann. 1. (ante Christ. nat. 403.); in quorum locum insequenti anno decem tyrannis substitutus, Resp. mox meliore conditione gavisa est. (Dodwell. Chronolog. Xenophont. Schneideri ed. Xenophontis Hist. Gr. præmissa.)

2. *Mille trecentos cives.* Isocrates tamen Areopag. p. 224. ed. Hieron. VWolf. 1500 cives indicta causa, asseverat his verbis: Ἄλλα μὴν, οὐδὲ τὴν πρῶτην δικαίως ἂν τις ἐπαινέσειε τῶν ἐκείνων, μᾶλλον ἢ τὴν τῆς δῆμοκρατίας· οἱ μὲν γὰρ ψηφίσμασι παραλαβόντες τὴν πόλιν πεντακοσίους μὴν καὶ χιλίους τῶν πολιτῶν ἀπέρτους ἀπέκτειναν; et in his ipsum Theramenem, unum eumque optimum ex hoc collegio (Xenoph. lib. II, cap. 3, 15, sq.), interemptos a triginta tyrannis tradidit: secuta est hæc cædes magna civium fuga, unde ὀλιγαριθμίαν exortam queritur Aristarchus ap. Xenoph. Memor. lib. II, cap. 7, 2. Xenophon. H. G. lib. II, cap. 4, 21, numerum occisorum per hos octo dominationis menses non definit.

3. *Ariopagos.* Nam hanc dominationem Ariopagitarum imperio oppo-

sitam fuisse, et huic obsistentes iudicis officio suo fungi perrexisse, etiamsi illi tyranni furerent, in propatulo est. Confer. Epist. civ. De Ariopago, iudicio antiquissimo quod novimus, cf. post Meursium et Potterum, *Pauw*, *Recherches sur les Grecs*, II, 34, sqq. qui tamen caute legendus est. Primitus in Ariopago de cædibus (περὶ φόρου ἰκονοῦ) jus dicebatur: et Heliæis iudicio criminali jam constitutis causæ criminales certæ ad Ariopagum relatæ. Hoc tempore, de quo sermo est, primum iudicium Athenis idque maximæ auctoritatis erat (Xenoph. Mem. Socr. lib. III, cap. 5, 2.), ad quod causæ, quæ ad politiam spectant, censura morum, etc. pertinebant: omnibus tamen iis, quæ sacra religionesque attingerent, nisi cum politia conjuncta essent, exclusis.

4. *In qua tot tyranni erant, quot satellites essent.* Lips. proposuit e suo et aliis codd. Recte: fuerunt enim his XXX. satellitum tria millia, Justino docente. Antea ap. Erasm.: *in qua tot tyranni, quot satellites erant.*—*Satellites*, triginta tyrannorum nempe.

5. *Ne spes offerri.* Quia Lacedæmonii tyrannis hæc favebant.

malorum; unde enim miseræ civitati tot ¹ Harmodios? Socrates ² tamen in medio erat, et lugentes patres con- 14
solabatur, et desperantes de Republica exhortabatur, et divitibus, opes suas metuentibus, exprobrabat seram periculosæ avaritiæ pœnitentiam; et imitari volentibus magnum circumferebat exemplar, quum inter triginta dominos liber incederet. Hunc tamen Athenæ ipsæ in carcere occiderunt: et qui tuto insultaverat ³ agmini tyrannorum, ejus libertatem libertas ⁴ non tulit: ut scias et in afflicta Republica esse occasionem sapienti viro ad se proferendum, et in florenti ac beata, pecuniam ⁵, invidiam, mille alia vitia inermia ⁶ regnare. Utcumque ergo 15
se Respublica dabit, utcumque fortuna permittet, ita aut explicabimus ⁷ nos, aut contrahemus: utique movebimus, nec alligati metu torpebimus. Immo ille vir fuerit, qui periculis undique imminentibus, armis circa et catenis frementibus, non alliserit virtutem, nec absconderit.

1. *Harmodios*. Id est, tyrannicidas. Harmodius enim et Aristogiton interfecere Hipparchum, Pisistrati filium, Hippis fratrem. Conf. de Ira lib. II, cap. 23, 2.

2. *Socrates*. Confirmantur hæc a Xenoph. Memorab. Socrat. multis locis, ex. caus. lib. II, cap. 7; lib. III, capp. 1—7. Cic. Epp. ad Attic. lib. VIII, fin. «Socrates..... quum XXX tyranni essent, pedem porta non extulit.» Plutarch. an seni sit gerenda resp. Vol. IX. p. 180, eadem in re docenda adhibuit exemplum Socratis perquam egregie.

3. *Insultaverat*. Ut ap. Xenoph. Memor. I, 2. et Platon. Apolog. Socr. I, p. 75, Bip. Vol. I. ubi XXX tyrannis eum una cum aliis quatuor Leontem Salaminium ex Salamine adducere, ut necaretur, jubentibus, non

audiens dicto fuisse narratur Socrates. Diog. Laert. II, 24.

4. *Libertatem libertas* Omnium MSS. et impressorum lectio. Conf. Gruter. et prætulit recte Gronov. Muretus dederat: *libertatem libera civitas non tulit*. Illa civitas, quæ liberam se jactabat, libertatem ejus ferre non poterat. Similis lusur occurrit ap. Nostrum: de Constant. Sap. 2, 4; de Benefic. V. 6, 6. ex quo loco suam hausit Muretus lectionem.

5. *Pecuniam*. Bene se habet: spectat enim ad divites (§. 14.). *Impotentiam* e Pinciani conj. Muretus dederat, quæ lectio æque nihili est ac Lipsii conj. *petulantiam*.

6. *Inermia*, tyrannidi armatæ opponit.

7. *Explicabimus*. Metaphora a velis desumpta.

16 Non enim debet; servare se voluit, nec obruere¹. Ut opinor, Curius Dentatus² aiebat, Malle esse se mortuum, quam vivere³. Ultimum malorum est, ex vivorum numero exire, antequam moriaris. Sed faciendum erit, si in Reipublicæ tempus minus tractabile incideris, ut plus otio ac literis vindices: nec aliter quam in periculosa navigatione, subinde portum petas: nec exspectes donec res te dimittant, sed ab illis te ipse disjungas.

1 IV. Inspicere autem debemus primum nosmetipsos, deinde quæ aggredimur negotia, deinde eos quorum causa, aut cum quibus agendum est. Ante omnia necesse est se ipsum æstimare, quia fere plus nobis videmur posse, quam possumus. Alius eloquentiæ fiducia prolabitur; alius patrimonio suo plus imperavit, quam ferre possit; 2 alius infirmum corpus laborioso oppressit officio. Quorumdam parum idonea est verecundia rebus civilibus, quæ firmam frontem desiderant; quorumdam contumacia non facit ad aulam; quidam non habent iram in potestate, et illos ad temeraria verba quælibet indignatio

1. *Non enim debet; servare se voluit, nec obruere.* Ap. Erasm. aliosque est: *Non enim debet servantem se obruere.* E. codd. a Lipsio adductis feci lectionem, quam dedi, sensu adeo postulante. Antea suadet Noster, ut temporibus servias, virtute tamen nec allisa, id est fracta, deleta, per ambitionem aut perveraciam præposteram, nec turpiter subducta, remota. Prudenter enim agere decet; id agit sapiens, ut se servet, nec obruat, i. e. se ipse debeat. Lipsius conjectura dederat: *cernulare* (abjicere se pronum ac præcipitem) *se voluit nec obruere.* Vir doctus ille lubentissime archaismos atque raras verborum formas captabat: quam qui-

dem cupidinem et hoc loco surrepsisse ei minime dubitandum videtur. Mirarer Gronovii in hac re silentium, nisi et illum hoc morbo criticorum interdum laborasse recorderer.

2. *Curius Dentatus.* Cons. qui de rege Pyrrho triumphavit: homo notissimus est. Quæ hic afferuntur, e Livii lib. XI, et XIV, nunc deperditis, desumpta esse videntur.

3. *Vivere.* Intell. mortuum. Seneca ipse alibi ait: « Otium sine literis mors est et vivi hominis sepultura. »

IV. ARG. Primum noscere nosmet ipsos debemus, ne, nos parum aptos esse rebus iis, quibus operam damus, experti, in illud tædium incidamus. Cf. de Ira, lib. III, cap. 7, 2.

quidam urbanitatem nesciunt continere, nec pe-
 abstinere salibus. Omnibus his utilior negotio
 it; ferox impatiensque natura, irritamenta noci-
 ertatis evitet.

stimanda sunt deinde ipsa, quæ aggredimur, et
 stræ cum rebus, quas tentaturi sumus, compa-
 Debet enim semper plus esse virium in actore,
 onere; necesse est opprimant onera, quæ ferente
 sunt. Quædam præterea non tam magna sunt ne-
 quam fecunda, multumque negotiorum ferunt:
 refugienda sunt, ex quibus nova occupatio mul-
 ie nascetur. Nec accedendum eo, unde liber re-
 non fit: his admovenda manus est, quorum fi-
 t facere, aut certe sperare possis. Relinquenda,
 ius actu procedunt, nec ubi proposueris, desinunt.
 hominum utique delectus habendus est: an digni
 bus partem vitæ nostræ impendamus, an ad illos
 is nostri jactura perveniat. Quidam enim ultro
 nostra nobis imputant². Athenodorus³ ait: « ne
 enam quidem se iturum ad eum, qui sibi nil pro-
 ebiturus sit. » Puto intelligis, multo minus ad eos
 , qui cum amicorum officiis parem mensam fa-

. Deinde opus est negotia
 tæ suscipienda sint. Cf. de
 II, capp. 6 et 7.
 re. Bona lectio, quæ in
 Mss. et impressis compa-
 anus e conjectura dederat
 nem quum Gronov. repre-
 se conjecturam sequitur et
 vectore. Si tamen de Ira,
 ap. 7, 1, comparasset, non
 un vulgatum defendisset.
 us non occurrere putans,
 tulit. Onus est autem h. l.
 grave. Occurrit de Clem.

lib. I, cap. 19, 1. Mox sequitur quo-
 que *latius actu*.

VI. ARG. Hominum quoque de-
 lectus habendus est. Cf. de Ira, lib.
 III, cap. 8.

2. *Imputant*. Nobis assignant,
 quasi honori nobis sit, iis officia hæc
 præstitisse. *Imputare* autem esse id.
 q. in rationibus alicujus ponere, in-
 scribere, jam supra vidimus, de Ira,
 lib. III, cap. 33, 1. et in bonis lexi-
 cis obvium.

3: *Athenodorus. Tarsensis*. Cf. de
 Tranquill. cap. 3, § 1, et ibi not.

316 DE TRANQUILLITATE ANIMI

ciunt¹, qui fercula pro congiariis numerant²: quasi in
 a alienum honorem intemperantes sint. Deme illis³ testes
 spectatoresque, non delectabit popina secreta⁴. Consi-
 derandum est, utrum natura tua agendis rebus, an otioso
 studio contemplationique aptior sit: et eo inclinandum,
 quo te vis ingenii defert⁵. Isocrates⁶ Ephorum⁷ injecta

1. *Parem mensam faciunt.* Id est, mensam, seu cœnam suam tanti æstimare, quanti amicorum officia. Sic *parēs rationes facere* significat: acceptis expensa æquare. E codd. et editis ante Erasm. reduxit Gronov. docte comparata hac locutione cum adducta.

2. *Fercula pro congiariis numerant.* Nihil hac agendi ratione odiosius, sed nihil frequentius. Juvenal. Sat. IV, in Parasitos: « imputat hoc rex Et quamvis rarum tamen imputat. » Martial. lib. XII, Epig. XLVIII: « Si fortunatum fieri me credis, et hæres Vis scribi propter quinque Lucrina, vale..... Non Albana mihi sit commissatio tanti, Non Capitolinæ pontificumque dapes. Imputet ipse Deus nectar mihi, fiet acetum Et Vaticanani perfida vappa cadit. Convivas alios cœnarum quære magister, Quos capiant mensæ regna superba tuæ. Me meus ad subitas invitet amicus ofellas, etc. » Cæterum fercula esse dapes varias, et congiaria nominari, quæ dona a patronis clientes accipiebant notum. Hæc vox a congiō, quæ erat mensura capacitatis. Vide Tacit. Vol. IV, pag. 260 nostræ editionis.

3. *Deme illis.* Conviviis.

4. *Popina secreta.* Opp. publicæ: utraque non gratuita est.

5. *Defert.* Sic in codd. nonnullis et Erasm. est. Gron. itidem e codd. et edit. reduxit in textum: *refert*, hoc verbum proprium esse docens in vi æstus marini aut ventorum expli-

canda. Haud equidem nego: sed eadem vis est quoque τῷ *deferre*. Jam quum hic non de reditu, sed de vitæ ratione incipienda sermo sit, prætuli *defert*.

6. *Isocrates.* Nemo nescit Isocratem Atheniensem, natum anno circiter 436 ante Christ. nat. (Olymp. LXXXVI), et Gorgiæ discipulum, propter vocis fragilitatem et verecundiam, neque causas in foro egisse, neque ad res publicas se contulisse, sed rhetoricæ schola aperta multos docuisse e quibus Plato, Demosthenes, etc. Non est idem credendus ac alius Isocrates, qui Apolloniæ Ponti sive Heracleæ natus, Athenas venit, et Isocratis majoris discipulus fuit et successor. De priore si plura velis, ad Cic. Orat. cap. 20; de Orat. lib. II, cap. 6, 52, lib. III, c. 16; Brut. cap. 15; Quintil. Instit. Orat. lib. II, cap. 9, lib. III, cap. 1, lib. IX, cap. 3, 4, lib. X, cap. 1, 4, et passim; Dionys. Halicarn. de Antiq. Orator. Philostr. Rhet. in Isocr. Plutarch. passim. Cf. Fabric. Bibl. Græc. vol. II, pagg. 7, 77, sqq. ed. Harlea.

7. *Ephorum.* Confer. de hoc quoque Fabricii Bibliothecam Græcam vol. II, pag. 800 et sequentes edit. Harlea. Scripserat ille *Historias Philippicas* et alia quædam de philosophia et rhetorica. Sed omnia hæc in deperditis sunt. Scimus tamen ab illo Ephoro, usque adeo laudatum Philippum, Macedoniæ re-

foro subduxit, utiliorem componendis monumendarum ratus. Male enim respondent coacta ingeluctante natura, irritus labor est **.

Nihil tamen æque oblectaverit animum, quam
 1. fidelis et dulcis. Quantum bonum est, ubi sunt
 ita pectora, in quæ tuto secretum omne descen-
 siorum conscientiam minus quam tuam timeas,
 sermo sollicitudinem leniat, sententia consilium
 t, hilaritas tristitiam dissipet, conspectus ipse
 t? Quos scilicet vacuos, quantum fieri poterit,
 litatibus, eligemus. Serpunt 2 enim vitia, et in 2
 am quemque transiliunt, et contactu nocent. Ita-
 t in pestilentia curandum est, ne corruptis jam
 bus et morbo flagrantibus assideamus, quia pe-
 rahemus, afflatuque ipso laborabimus; ita in ami-
 legendis ingeniis dabimus operam, ut quam mi-
 nquinos assumamus. Initium morbi est, ægris
 iscere. Nec hoc præceperim tibi, ut neminem nisi
 em sequaris, aut attrahas: ubi enim istum inve-
 nem tot sæculis quærimus? pro optimo 3 est minime
 Vix tibi esset facultas delectus felicioris, si inter 3

et veritatem sæpe laudandi
 postposuerit. Unde non
 stimamus ἀγρονομίαν viri
 am, operumque amisso-
 us desiderium est. Veteres
 hoc consenserunt post He-
 et Thucydidem et Xeno-
 imas Ephoro et Theopompo
 ri. De hoc posteriori Histo-
 : disserit Bayle, *Dictionn.*
it. Tom. II, pag. 361, sqq.
 c quædam excidisse puto
 io.

86. Amicos fideles et dulces
 adtranquillandam mentem;

nihil enim amicitia vera et inter di-
 gnos viros exstante suavius. Neque
 opus sapientibus tantum viris; ubi
 enim eorum tanta affluentia est? pra-
 vos vitemus, hoc satis est, et moro-
 sos qui querelarum causas ubique in-
 veniunt, « Et cum theatris sæculo-
 que rixantur. » (Sic fere Martial. lib.
 IX, Epigr. xxviii).

1. *Amicitia*; cujus laus apud Cice-
 ronem de Amicitia fusius pertractatur.

2. *Serpunt*. Cf. de Ira, lib. III, 8.

3. *Pro optimo*. Sic Horat. Serm. I,
 3, 67 et 68: « Optimus ille est, Qui
 minimis urgetur vitiis. »

318 DE TRANQUILLITATE ANIMI

Platonas et Xenophontas ¹, et illum Socratici fœtus proventum ², bonos quæreret; aut si tibi potestas Catonianæ fieret ætatis, quæ plerosque dignos tulit, qui Catonis sæculo nascerentur, sicut multos pejores, quam unquam alias, maximorumque molitores scelerum. Utraque enim turba opus erat, ut Cato posset intelligi: habere debuit et bonos, quibus se approbaret; et malos, in quibus vim suam experiretur. Nunc vero in tanta bonorum egestate minus fastidiosa fiat electio. Præcipue tamen vitentur tristes, et omnia deplorantes, quibus nulla non causa in querelas placet. Constet illi licet fides et benevolentia, tranquillitati tamen inimicus est comes perturbatus, et omnia gemens.

- 1 VIII. Transeamus ad patrimonia, maximam humanarum ærumnarum materiam. Nam si omnia alia quibus angimur compares, mortes, ægotationes, metus, desideria, dolorum laborumque patientiam, cum iis quæ nobis mala pecunia nostra exhibet, hæc pars multum prægravabit. Itaque cogitandum est, quanto levior dolor sit, non habere, quam perdere: et intelligemus, paupertati eo minorem tormentorum, quo minorem dam-
2 norum esse materiam. Erras enim, si putas animosius

1. *Platonas et Xenophontas.* Celeberrimos viros quorum hic in historia et philosophia ethica inter primos numeratur, ille vero Academicam Scholam condidit, neque eioquentiæ laudem alicui cedens, ita scripsit et locutus est ut ab omnibus θεῖος cognominatus sit.

2. *Illum Socratici fœtus proventum.* Incredibile enim est quot et quantos et in diversis rebus viros Socratici Schola protulerit. Memorentur solum, ne omnes numerando longiores evadamus, Plato Academiae

institutor, Euclides Megarensis, Phædo Eretriacus, Antisthenes Cynicorum princeps, Aristippus Cyrenaicorum; tum ex iis qui non tam philosophiæ quam literis studuerunt Euripides, Æschines et Xenophon; e reipublicæ moderatoribus, Alcibiades.

VIII. ARG. Modicum porro patrimonium virtuti et vitæ tranquillæ sufficit: amplum officit. In hisce, quæ hoc capite tractantur, Teletem, Pythagoricum, de quo supra monuimus, Nostro ante oculos fuisse, pa-

detrimenda divites ferre : maximis minimisque corporibus par est dolor vulneris. Bion ' eleganter ait : « Non minus » molestum esse calvis, quam comatis, pilos velli. » Idem scias licet de pauperibus locupletibusque, par illis esse tormentum; utrisque enim pecunia sua obhæsit, nec sine sensu revelli potest. Tolerabilius autem est, ut dixi, faciliusque, non acquirere, quam amittere : ideoque lætiores videbis, quos nunquam fortuna respexit, quam quos deseruit. Vidit hoc Diogenes², vir ingentis animi, 3 et effecit ne quid sibi eripi posset. Tu istud paupertatem, inopiam, egestatem voca, et quod voles ignominiosum securitati nomen impone : putabo hunc non esse felicem, si quem mihi alium inveneris, cui nihil pereat. Aut ego fallor, aut regnum est, inter avaros, circumscriptores³, latrones, plagiarios, unum esse, cui noceri

tavit Wesseling. Probabil. pag. 248, coll. Stobæi Serm. 93.

1. *Bion*. Non ille quidem eclogarum scriptor, cujus Ἔρωσ δραπετής et Ἀδώνιδος ἰπιτάριον circumferuntur, sed philosophus Cynicus, ingeniosus et mordax; Borysthenites. Vixit circa Olymp. CXX (ann. ante Ch. nat. circiter 300—297) inter familiares Antigoni, regis Macedoniæ. Sermones ejus ap. Horat. Epp. II, 1, 59, memorantur. Et Strabo, I, pag. 39, ed. Siebenk. ejus cum laude meminit. Quæ Noster affert, eadem fere jam ap. Cic. Tusc. Dispp. III, 26, occurrunt: Hinc ille Agamemno Homericus, et idem Attianus, scindens dolore identidem intonsam comam. In quo factum istud Bionis, perinde stultissimum regem in luctu capillum sibi evellere, quasi calvitio mœror levaretur. Hæc Seneca suam in rem convertit. Cf. Fabric. Bibl. Græc. vol. II, p. 653, ubi tamen

Biones confunduntur ab Harlesio. Melius de nostro Bione P. Bayle. *Dictionn. hist. et crit.* vol. I. Bion, ubi nostrum locum cum Menag. ad Diog. Laert. IV, 52, præterit: et ipse Harles. Bibl. Gr. III, pag. 616.

2. *Diogenes*. Sinopæus, ille doctus, ait Raderus, qui se Alexandro præferre non dubitavit, nec alios servos aut clientes habuit quam mures et glires. Cynicus ille fuit, ut patet, et Antisthenis discipulus; magistri doctrinam ita adoptavit, ut hanc proveheret et magis ac magis καθ' ὑπερβολὴν exerceret. Conf. *Meiners*, II, pag. 677, qui nec nostrum locum neglexit.

3. *Circumscriptores*. Circumscribere est *decipere, fallere*. Cicer. pro Cluent. 46: « Quam omnis ab his fraus, omnes insidiæ circumscriptio- nesque adolescentium noscebantur. » Sed præcipue dicitur de testamentorum subornatione.

non possit¹. Si quis² de felicitate Diogenis dubitat, potest idem dubitare et de Deorum immortalium statu, an parum beate degant, quod illis non prædia, nec horti sint, nec alieno colono³ rura pretiosa, nec grandè in foro fœnus.

4 Non te pudet, quisquis divitiis adstupes? respice agedum mundum: nudos videbis deos, omnia dantes, nihil habentes. Hunc tu pauperem putas, an Diis immortalibus similem, qui se fortuitis omnibus exiit? Feliciorem tu Demetrium Pompeianum⁴ vocas, quem non puduit locupletiore esse Pompeio? Numerus illi quotidie servorum, velut imperatori exercitus, referebatur, cui jamdudum divitiarum esse debuerant duo vicarii⁵, et cella⁶ laxior. At Diogeni servus unicus fugit, nec eum reducere, quum monstraretur, tanti putavit. « Turpe est, inquit, ⁷Manen » sine Diogene osse vivere, Diogenem sine Mane non posse. » Videtur mihi dixisse: Age tuum negotium, fortuna: nihil⁸ apud Diogenem jam tuum est! Fugit mihi servus? immo liber abiit. Familia vestiarium⁸ petit, victumque: tot ventres avidissimorum animalium tuendi

1. *Regnum est..... cui noceri non possit.* Senec. Tragic. Thyest. Act. II, chor. fin. « Rex est qui metuit nihil; Rex est qui cupit nihil. Hoc regnum sibi quisque dat. » Adi et lege chorum totum, si vis, qui ex Stoicorum decretis est, ut et illa phrasid, quamquam hic illa latius pateat. Martial. quoque non abest, lib. II, Epigr. XLVIII, vs. 5—8: « Reges et dominos habere debet Qui se non habet atque concupiscit; Servum si potes, Ole, non habere, Et regem potes, Ole, non habere. »

2. *Si quis*, etc. Jam ap. Xenoph. Mem. lib. I, cap. 6, 10, ubi Ruhnck. occurrit præclara hæc Socratis sententia: Deos nullius rei indigere: quam quidem hoc loco ut Stoicum

debet, allatam et amplificatam videas.

3. *Nec alieno colono..... pretiosa.* Latifundia.

4. *Demetrium Pompeianum.* Gn. Pompeii magni libertum. Cf. Plutarch. in vita Pompeii, cap. 40, pag. 787, sq. Vol. III, Reisk.

5. *Vicarii.* Δούλων δούλοι; servi inferioris notæ et ipsius ordinarii servi servus, vocabatur vicarius. Quamquam et aliæ significationes.

6. *Cella.* Habitatio servi.

7. *Manen.* Idem tradit Diogen. Laert. lib. VI, 55, ubi Menag. nostrum locum advertit. Ælian. V. H. lib. XIII, cap. 28.

8. *Vestiarium.* Servi petunt pecuniam ad vestem sibi parandam. De Benef. lib. III, cap. 21.

sunt : emenda vestis , et custodiendæ rapacissimæ manus , et flentium detestantiumque¹ ministeriis utendum. Quanto 6 ille felicior , qui nihil ulli debet , nisi , cui facillime negat , sibi ? Sed quoniam non est tantum roboris nobis , angustanda certe sunt patrimonia , ut minus ad injurias fortunæ simus expositi. Habiliora sunt corpora² pusilla , quæ in arma sua contrahi³ possunt , quam quæ superfunduntur , et undique magnitudo sua vulneribus objecit. Optimus pecuniæ modus est , qui nec in paupertatem cadit , nec procul a paupertate discedit.

IX. Placebit autem hæc nobis mensura , si prius parcimonia placuerit , sine qua nec ullæ opes sufficiunt , nec ullæ non satis patent : præsertim quum in vicino remedium sit , et possit ipsa paupertas in divitias se , advocata frugalitate , convertere. Assuescamus a nobis removeve pompam , et usus rerum , non ornamenta metiri⁴. Cibis famem domet , potio sitim ; libido , qua necesse est⁵ , fluat.

1. *Detestantiumque* ; sc. servorum.

2. *Pusilla*. Reduxi e codicibus et Erasmo. In plerisque Mss. erat *imbecilla* , contra sententiam auctoris. *Pusillus homo* opponitur *grandi* , sine notione contemptus. Quod quum Pincianus et Lipsius non advertissent , ille mutavit *in bello* , hic male recepit. Sensus et nexus postulant : *pusilla*.

3. *In arma sua contrahi*. Intell. in clypeum , quo textit se , subsidendo , miles. Sic apud Virgil. *Æneid.* XII , 491 : « *Et se collegit in arma.* »

IX. ARG. Parcimonia et continentia veræ divitiæ acquiruntur : ideoque res nostræ in arctum sunt cogendæ ; et luxuriosa genera , e. c. sumptus immodicos in bibliothecas librosque , vitare debemus.

4. *Usus rerum , non ornamenta*

I.

metiri. Res æstimare ex usu , non ex ornamento , et illas in pretio habere quæ utilissimæ sunt nobis , non quæ decori magis conferunt.

5. *Libido , qua necesse est , fluat*. Tres recenset in hoc phrasi appetitus quibus satisfacere hominem necessarium est , cibi nempe , et potionis , et Veneris. Sed , quo modo natura exigit hoc , illis satisfaciamus. Neque ad convivandum aves pretiosissimas ex ultimo orbe advehi nos jubeamus , neque , ut plus ventri ingeratur , in vomitorium exeamus. Neque vina adspernemur , nisi Chia et Falerna , nisi colo nivario liquata et ipso frigidiora gelu , nisi crystallinis aut smaragdinis ebibenda. Neque demum voluptatum figuras novas etschemata ante hunc diem inusitata disponamus , neque mascula libidine nos

322 DE TRANQUILLITATE ANIMI

Discamus membris nostris¹ inniti : cultum victumque non ad nova exempla componere , sed ut majorum su-
² dent mores. Discamus continentiam augere , luxuriam coercere , gulam temperare , iracundiam lenire , pau-
 pertatem æquis oculis adspicere , frugalitatem colere (etiamsi nos pudebit desideriiis naturalibus parvo parata
 remedia adhibere²) , spes effrænatas , et animum in futura eminentem velut sub vinculis habere , id agere , ut divi-
 tias a nobis potius quam a fortuna petamus. Non³ potest ,
 inquam , tanta varietas et iniquitas casuum ita depelli ,
 ut non multum procellarum irruat magna⁴ armamenta
³ pandentibus : cogendæ in arctum res sunt , ut tela⁵ in va-
 num cadant. Ideoque exilia interim calamitatesque in
 remedium cessere , et levioribus incommodis graviora
 sanata sunt , ubi parum audit præcepta animus , nec cu-
 rari mollius potest. Quid ni consulitur⁶ , si et paupertas

sinamus pollui, etc. Notum est quam multiplicibus et quam naturæ contrariis modis tunc libidinari solitam fuerit. Petron. Mart. Juven. Sueton. passim testari possunt, ac, si opus fuerit, ipse Noster, Natur. Quæst. lib. I, cap. 16. Notavimusque jam in libro II, de Ira cap. 8, 6 : « Ne os quidem libidini exceptum. » O pudor!

1. *Discamus membris nostris inniti.* Suaderi h. l. ego crediderim incessum rectum et altum servare, non molliter fracto gressu, non laxa et discincta tunica, non obstipo capite. Quamquam et quibusdam videri potest a lecticis et curribus hic interdici.

2. *Etiamsi..... adhibere.* Hæc verba parenthesi inclusa, ut sensus manifestior esset, media interpunctione post *adhibere* sublata, infinitivi modi dependent a *discamus*.

3. *Non potest*, etc. Si a nobis, ab animo potestateque nostra, non a

fortuna felicitatem et tranquillitatem petamus, consequendum est, ut ictibus fortunæ, quibus divites et potentiores subjecti sunt, nos subducamus.

4. *Armamenta.* Mutuatus est a re maritima μεταφορὰν. Nempe hi similes sunt gubernatoribus navium, qui magna *armamenta* (vela) pandunt, extendunt ventorum furori magis exposita, quam si contractiora essent.

5. *Tela.* Fortunæ.

6. *Quid ni consulitur?* Duas in voces, quarum utraque μοιροσύλλαβος, *quid ni* sejungendum est. Namque totius φράσιδος hic sensus est : Quum paupertas tibi et ignominia et patrimoniisive honorum eversio incubuit, auctor rerum adversarum Deus quid facit? consulit. Vel : Quum, etc..... quid facit, nisi consulit? Breviusque: Quid ni consulit. Posset et, τῆς ἐλλείψεως; habitatione, comma inseri, sic: Quid, ni..... *Consulere* vero est ali-

et ignominia, et rerum eversio adhibetur? malo malum opponitur. Assuescamus ergo cœnare posse sine populo, et servis paucioribus serviri, et vestes parare in quod inventæ sunt, habitare contractius. Non in cursu tantum Circique certamine, sed in his spatiis vitæ interius flectendum est¹. Studiorum quoque, quæ liberalissima impensa est, tamdiu rationem habebō, quamdiu modum. Quo mihi innumerabiles libros et bibliothecas, quarum dominus vix tota vita sua indices² perlegit? Onerat discentem turba, non instruit: multoque satius est paucis te auctoribus tradere, quam errare per multos³. Quadringenta millia librorum Alexandriæ arserunt, pulcherrimum regiæ opulentiae monumentum; alius laudaverit, sicut Livius, qui elegantiae regum curæque egregium id opus ait fuisse⁴. Non fuit elegantia illud, aut cura, sed studiosa luxuria: immo ne studiosa quidem, quoniam non in studium, sed in spectaculum comparaverunt: sicut plerisque, ignaris etiam servilium literarum⁵, libri

cui aliquid bonum conferre, alicujus bono et commodis invigilare.

1. *Non in cursu.....flectendum est.*

Qui in his certaminibus curulibus vincere vellet, ejus currus circa metam (conum imum in spina Circi, *τὴν ἰσχυρὴν σπῆλην*, ap. Sophocl. mox laudandum; ib. Schol.) flectendus erat, ne, qui sequeretur, inter priorem illum et metam currum dirigendo præverteret. Hinc interior, ratione metæ habita, cursus vocatur. Res ex Homer. II. ψ, 321, seq. Sophocl. *Electra*, 720, sq. Brunk. Theocrit. 24, 117, sq. Horat. lib. I, Od. 1, 4, nota est. Translatis inde locutionibus sæpe nisi sunt veteres. Cf. Torrent. ad Horat. I, Epp. XVI, 79.

2. *Indices.* Quos alias titulos librorum vocabant, e. c. Ovid. IV ex

Pont. El. XIII, 7. Sic et Schwarzius, Altdorfin. olim professor, in opere suo de Ornamentis libror. interpretatus est. Etiam de catalogo librorum intelligas.

3. *Paucis..... multos.* Cf. Ep. 2. Sic aiunt; *timeo virum unius libri.*

4. *Quadringenta...fuisse.* Intelligit incendium bibliothecæ in oppugnatione Alexandriæ a Julio Cæsare facta. Dio Cass. lib. XLII, cap. 38, ib. Intpp. Magna pars arsit: reliqua post Christ. nat. 640. Cf. Tiedemann. lib. IV, pag. 7, sqq. Livius hoc incendium enarraverat, lib. 112, nunc deperdito. Conf. Flori Epitom. et Freinshem. Supplem.

5. *Servilium literarum.* Quas vel servi sciunt, ut legere, scribere, etc. liberalibus manifesto opponit. Spe-

non studiorum instrumenta, sed cœnationum ornata sunt. Paretur itaque librorum quantum satis sit, nihil in
 6 apparatus. Honestius, inquis, in hos impensas, quam
 in Corinthia¹ pictasque tabulas effuderim. Vitiosum est
 ubique, quod nimium est. Quid habes, cur ignoscas
 homini armarium cedro atque ebore captanti², corpora
 conquirenti aut ignotorum auctorum, aut improbatorum,
 et inter tot millia librorum oscitanti, cui voluminum
 7 suorum frontes³ maxime placent, titulique? Apud desi-
 diosissimos ergo videbis, quidquid orationum historia-
 rumque est, et tecto tenus exstructa loculamenta; jam
 enim inter balnearia et thermas bibliotheca quoque, ut
 necessarium domus ornamentum, expolitur. Ignoscere
 plane, si e studiorum nimia cupidine oriretur: nunc ista
 exquisita, et cum imaginibus⁴ suis descripta sacrorum

et ad homines infimo loco
 natos summosque honores nactus.

1. *Corinthia*. Vasa, ideoque anti-
 quissima, confici jam desita aliquot
 sæculis ante Corinthum captam, id
 est, ann. U. C. 608, s. Ol. 161, 3.
 Obvetustatem inprimis æstimata esse
 magni, apparet e Plin. N. H. lib.
 XXXIV, cap. 3, Bip. Tom. V. Senec.
 de Brev. Vit. cap. 12. Ex odore digno-
 scebantur. Martial. lib. IX, Epig. LX:
 « Consuluit nares, an olerent æra Co-
 rinthon. » Plura de his vasis corin-
 thiis, quæ et thericlea vocabantur, a
 Thericle, figulo. Socratis cœvo,
 quem cum Anglo *Wedgwood* confe-
 ras, inventa, et deinde ab insequen-
 tibus artificibus in diversa materia ex-
 pressa, dabunt Bentleius, *Dissertat.*
upon the epistles of Phalaris, et Mar-
 tini Exc. XX, ad Ernesti Archæolog.

2. *Quid habes, cur ignoscas ho-
 mini armarium cedro atque ebore
 captanti*. Sic dedit codex Lipsii

quo alii non multam abluant.
*Erasm. quid habes, cur ignoscas no-
 men marmore atque ebore captanti.*
 Lectionem Lipsii prætuli, nisi quod
armarium refinxit, quod codex ha-
 buit. Mox *corpora* recepit Lipsius;
 antea *opera*: e. c. ap. *Erasm. Elsev.*
 edit. *armaria aptanti*.

3. *Frontes*. Bases cylindri, seu te-
 retis baculi (umbilici), cujus emi-
 nentes utrimque partes auro, argento
 vel alio metallo præmuniri solitæ et
 varie pictæ, dicta cornua, inter quæ
 frontes erant mediæ, circumcisæ et
 pumice politæ. Cf. *Heyne* ad *Tibull.*
 lib. III, cap. 1, 13.

4. *Cum imaginibus*. Tradit idem
 Plin. N. H. lib. XXXV, cap. 2; Bip.
 Tom. V, pag. 275. « Non est præ-
 tereundum et novitium inventum.
 Siquidem non solum ex auro argen-
 tove, aut certe ex ære dicantur. Quin
 etiam quæ non sunt, finguntur, etc.
 As. Pollionis hoc Romæ inventam.»

opera ingeniorum , in speciem et cultum parietum comparantur.

X. At in aliquod genus vitæ difficile incidisti , et tibi ignoranti vel publica fortuna , vel privata , laqueum impexit , quem nec solvere possis , nec abrumpere. Cogita compeditos primo ægre ferre onera , et impedimenta crurum : deinde , ubi non indignari illa , sed pati proposuerunt , necessitas fortiter ferre docet ; consuetudo facile. Invenies in quolibet genere vitæ oblectamenta , et remissiones , et voluptates , si nolueris malam putare vitam potius , quam invidiosam facere¹. Nullo melius nomine de nobis natura meruit , quam quod , quum sciret quibus ærumnis nasceremur , calamitatum mollimentum , consuetudinem , invenit , cito in familiaritatem gravissima adducens. Nemo duraret , si rerum adversarum eandem vim assiduitas haberet , quam primus ictus. Omnes cum fortuna copulati² sumus ; aliorum aurea catena est et laxa : aliorum arcta et sordida. Sed quid refert ? eadem custodia universos circumdedit ; alligatique sunt etiam qui alligaverunt , nisi tu forte leviozem in sinistra catenam putas³. Alium honores , alium opes vinciant : quosdam

X. ARG. Incommodo vitæ generi assuescendum est , in primis consuetudine , nec quidquam de sorte sua querendum est.

1. *Si nolueris malam putare vitam potius , quam invidiosam facere.* Scriptorum codd. lectio. Lipsius fatetur , se hæc non capere ; at Gronov. sensum bene explicuit : Si malueris malam vitam , quæ nempe talis existimatur vulgo , putare non esse malam , quam ei invidiam consciscere , de ea queri ut indigna et mala. Occurrit hæc sententia Ep. IX. Non est beatus , esse se qui non putat. Si nexum ac verba attenderis , non pu-

tares hic esse difficultatem. Causa autem difficultatis ap. Lipsium ipsum fuit , qui doctrina sua , quæ certe magna erat , præpeditus , rariora ac doctiora simplicioribus præferre maluit. *Facere vitam* explicavit h. l. *agere vitam* , e sermone jurisconsultorum : ideoque nullum idoneum sensum elicere potuit.

2. *Omnes cum fortuna copulati.* Id est , conjuncti sumus. Cf. de Ira , lib. III , cap. 8 , 4. Ep. VI. « Quæ admodum eadem catena et custodia (id est , reum , qui custoditur) et militem copulat ; sic ista , etc. »

3. *Sed quid refert ? eadem custo-*

326 DE TRANQUILLITATE ANIMI

mobilitas . quosdam humilitas premit : quibusdam aliena supra caput imperia sunt , quibusdam sua : quosdam exsilia uno loco tenent , quosdam sacerdotia . Omnis vita , servitium est . Assuescendum itaque conditioni suæ , et quam minimum de illa querendum : et quidquid habet circa se commodi , apprehendendum est . Nihil tam acerbum est . in quo non æquus animus solatium inveniat . Exiguae sæpe aræ in multos usus , describentis arte , patuere , et quamvis angustum pedem ¹ dispositio fecit habitabilem . Adhibe rationem difficultatibus : possunt et dura molliri et angusta laxari , et gravia scite ferentes minus premere .

5 Non sunt ² præterea cupiditates in longinquum mittendæ ; sed in vicinum illis egredi permittamus , quoniam includi ex toto non patiuntur . Relictis his , quæ aut non possunt fieri , aut difficulter possunt , prope posita speique nostræ alludentia ³ sequamur ; sed sciamus , omnia æque levia esse , extrinsecus diversas facies habentia , introrsus pariter vana . Nec invidemus altius stantibus :

6 quæ excelsa videbantur , prærupta sunt . Illi rursus , quos sors iniqua in ancipiti posuit , tutiores erunt superbiam detrahendo rebus per se superbis , et fortunam suam quam maxime poterunt , in planum deferendo ⁴ . Multi

dia..... putas. Romæ triplex ratio erat asservandi captivos : carcer , ubi servitia et capita viliora jacebant , sine ullo custode , deinde ædes magistratuum , tum custodia militaris , quæ et Romæ et in provinciis frequentissima erat : ejusque modus , ut is , qui in noxa esset , catenam manui dextræ alligatam haberet , quæ eadem militis sinistram vinciret custodiæ ejus præfecti . Conf. Lipsii Excurs. B. ad Taciti Ann. lib. III , c. 22 , nostræ editionis , Tom. IV , pag. 394 .

1. *Pedem.* Mensuram ; ut apud

Plin. Nat. H. lib. XVIII , cap. 31 , justus pes .

2. *Non sunt , etc. sed in vicinum illis egredi permittamus , etc.* Conf. de Ira , lib. III , cap. 7 , 2 .

3. *Alludentia.* Quæ velut se offerunt blande , ideoque vicina sunt : attamen omnia , quamvis diversa facie sint , levis et exigui momenti sunt , atque vana ; itaque cave , ne magni res externas facias .

4. *In planum deferendo.* Id est , splendorem adimendo , atque faciles aliis se exhibendo , ne ab aliis homi-

lem sunt¹, quibus necessario hærendum sit in fastigio, ex quo non possunt, nisi cadendo, descendere: sed ipsum testentur, maximum onus suum esse, quod graves esse cogantur, nec sublevatos se, sed suffragantur: justitia, mansuetudine, humana lege², et benigna ut præparent multa ad secundos³ casus præsidia, quosæpe securius pendeant. Nihil tamen æque hos ab animi fluctibus vindicaverit, quam semper aliquem eminentis terminum figere: nec fortunæ arbitrium dendi dare, sed se ipsos, multo quidem citra extrema, contentur consistere. Sic et aliquæ cupiditates animum impediunt, sed finitæ; non in immensum incertumque proferunt.

II. Ad imperfectos⁴ et mediocres et male sanos hic sermo pertinet, non ad sapientem. Huic non timide, sed pedetentim ambulandum est; tanta enim fiducia sui ut obviam fortunæ ire non dubitet, nec unquam loco cessurus sit: nec habet ubi illam timeat, quia non mancipia tantum, possessionesque, et dignitatem, sed cor quoque suum, et oculos, et manum, et quidquid est in ore vitam facturum, sequere ipsum, inter precaria gerat, vivitque ut commodatus sibi, et repositibus

¹ diversi ac disjuncti esse videntur.

Multi quidem sunt..... Ex. c. 1, principes. De Clement. lib. I, 8.

Humana lege. Sic Erasm. et veteri codices. Alii, *large*, unde Pincian. *humana, larga....* Sed *lege* est, formula, modo imperii, conueniens.

Secundos. Sic Mss. Id est, casus, leues, quæ proximo loco sunt, non graves ac minus graves. Antea *severitates* e conj. Pincian. et Elzev. ed.

sequiores, i. e. *tristiores*, Gruterus.

XI. ARG. Sapienti contra æquanimitem jam docet et constantiam adesse, ut in omni re, sic in morte: quippe cui nihil inopinato accidere debeat, omnia prævidenti. Habes hic descriptionem sapientis Stoici, quæ sæpe iteratur.

4. *Imperfectos.* Nonnulli, *imperitos, imperf.* Imperiti seu imperfecti, ἀναδιδυτοι, stoica lingua sunt plebei nec sapientes. Tò imperitos additum esse videtur, explicationis causa, a glossatore.

2 sine tristitia redditurus ¹. Nec ideo est vilis sibi, quia scit se suum non esse; sed omnia tam diligenter faciet, tam circumspecte, quam religiosus homo sanctusque solet tueri fidei commissa. Quandocumque autem reddere jubebitur, non queretur cum fortuna, sed dicet: « Gra-
 » tias ago pro eo quod possedi, habuique. Magna qui-
 » dem res tuas mercede ² colui; sed quia imperas, cedo
 » gratus libensque: si quid habere me tui volueris,
 » etiam nunc servabo; si aliud placet, ego vero factum
 » signatumque argentum, domum, familiamque meam
 3 » reddo, restituo. » Appellaverit natura, quæ prior nobis credidit; et huic dicemus: « Recipe animum melio-
 » rem quam dedisti: non tergiversor, nec refugio; pa-
 » ratum habes a volente, quod non sentienti dedisti:
 » aufer. » Reverti unde veneris, quid grave est? male vivet, quisquis nesciet bene mori. Huic itaque primum rei pretium detrahendum est, et spiritus ³ inter servi-
 tia ⁴ numerandus. Gladiatores, ait Cicero ⁵, invisos habemus, si omni modo vitam impetrare cupiunt; favemus, si contemptum ejus præ se ferunt: idem evenire nobis
 4 scias; sæpe enim causa moriendi est, timide mori. Fortuna illa quæ ludos sibi facit ⁶; « Quo, inquit, te reser-

1. *Vivitque.... redditurus.* Conf. de Providentia, cap. 5: Consol. ad Marc. cap. 10.

2. *Mercede.* Id est, magna mea impensa ac cura. Similia sunt apud Plutarch. de Tranquill. pag. 474 D. Ἡ δὲ μὲν, ἂν τι φέρῃς: ὀλίγον δ' ἄχος, ἢν ἀπολείπῃς, e poeta.

3. *Spiritus.* Vita.

4. *Inter servitia.* Ex Erasm. re-
 duxi. Omnes Mss. habent *in servitia*, unde Lipsius conjecit *in vilia*. Sumus servitia, id est, servi naturæ.

5. *Cicero.* In Oratione pro Milone,

c. 34: « Etenim si in gladiatoris pugnis, et in infimi generis hominum conditione atque fortuna, timidos et supplices et ut vivere liceat obsecrantes, etiam odisse solemus; fortes et animosos et se æriter ipsos morti offerentes, servare cupimus... » Locum jam adduximus; vid. de Ira, lib. I, cap. 2, 3.

6. *Fortuna.... facit.* Plerumque antiqui mutabilem vitæ humanæ statum hac ratione depingunt, inde ab Herodoti tempore. Cf. Horat. Od. III, 29, 50; ib. *Battiger.* Lucian. Ne-

» vem, malum et trepidum animal? Eo magis convulne-
 » raberis, et confodieris, quia nescis præbere jugulum.
 » At tu et vives diutius, et morieris expeditius, qui fer-
 » rum non subducta cervice, nec manibus oppositis, sed
 » animose recipis. » Qui mortem timebit, nihil unquam
 pro homine vivo ¹ faciet: at qui scit hoc sibi, quum con-
 ciperetur, statim condictum ², vivet ad formulam ³, et
 simul illud quoque eodem animi robore præstabit, ne
 quid ex his quæ eveniunt, subitum sit. Quidquid enim ⁵
 fieri ⁴ potest, quasi futurum prospiciendo, malorum om-
 nium impetus molliet; qui ad præparatos exspectantes-
 que nihil afferunt novi, securis et beata tantum spectan-
 tibus graves eveniunt. Morbus enim, captivitas, ruina,
 ignis, nihil horum repentinum est. Sciebam ⁵ in quam
 tumultuosum me contubernium natura clusisset; totiens
 in ⁶ vicinia mea conclamatum est ⁶, totiens præter limen
 immaturas exsequias fax cereusque ⁷ præcessit: sæpe al-

cyomant. cap. 16, pag. 19, T. III, Bip. Bayle, Timoléon, Not. A.

1. *Pro homine vivo.* Id est, dignum homine. *Vivo* tamen displicet, nec succurrit, quomodo medicinam adhibeam.

2. *Condictum.* Constitutum.

3. *Ad formulam.* Id est, regulam; metaphora ducta est a formula cognitionis a prætore iudicibus et arbitris data: quam ad cap. 3, 4, attigimus.

4. *Quidquid enim fieri,* etc. Hæc hauserunt Stoici e schola Socratis. Ἄσπερ οἱ ἐν εὐδία πλείοντι; καὶ τὰ πρὸς τὸν χειμῶνα ἔχουσιν ἴτοιμα, οὕτως οἱ ἐν εὐτυχίᾳ φρονούντες καὶ τὰ πρὸς τὴν ἀλυχίαν ἡτοιμάσασσι βοηθήματα. Stobæi Serm. (III, Schow. pag. 87), I, pag. 26. Gean. Aliud præclarum Socratis dictum eodem pertinet (apud Stob. lib. I, pag. 44, Schow.) οὕτως

καὶν ἐξ ἐνὸς ἀγκυρίου, οὕτως βλον ἐκ μῦς ἰλπίδος ὀρμιστίον. Epicharmus, secundum Stobæum, sub init. jam dixerat: Οὐ μετανοεῖν, ἀλλὰ προνοεῖν χρὴ τὸν ἄνδρα τὸν σοφόν.

5. *Sciebam,* etc. Conf. Consol. ad Marc. cap. 9.

6. *Conclamatum est.* Apud Veteres, quum diem supremum aliquis obiisset, composuissentque jam frigenti oculo et ora amantissimæ amicorum manus, omnes simul propinqui, amici, vicini conclamabant, quasi dormienti somnum excussuri, experturive an dormiret. Ergo *totiens in vicinia mea conclamatum est,* idem est ac: Tot vicinorum meorum mortui sunt!

7. *Fax cereusque.* Sc. funis: pueros et acerba funera ad faces efferebant cereis immixtis, et, ut veri

330 DE TRANQUILLITATE ANIMI

tius ruentis ædificiï fragor sonuit : multos ex his quos forum, curia, sermo mecum contraxerat, nox abstulit, et
 6 vinctas ad sodalitiū manus copulatas intercudit¹. Mirer aliquando ad me pericula accessisse, quæ circa me semper erraverunt? Magna pars hominū est, quæ navigatione de tempestate non cogitat. Nunquam me in bona re mali pudebit auctoris. Publius², tragicis comicisque vehementior ingeniis, quotiens mimicas ineptias, et verba ad summam caveam³ spectantia reliquit, inter multa

simile est, noctu. *Cereus* vero erat candela cerea, quam nos hodie nuncupamus *bougie*, longior tamen, quamvis non adæquaret longitudine nostros *cierges*.

1. *Multos ex his..... intercudit*. Similiter Mart. lib. VI, epigr. LIII : « Lotus nobiscum est, hilaris cœnavit; et idem Inventus mane est mortuus Andragoras. » Cæterum nescio an de more suo aliquid innuat quod nuper acciderat. Famosum talium rerum exemplum P. Cornel. Scip. Æmil. Afric. II præbuit, qui quum Dictator mox a Senatu creandus foret, ut Tib. Sæmpr. Gracchi, multa et magna in Republica novantis, cœptis interveniret, mane in lectulo mortuus inventus est. Congessere similia mult. Cicer. pro Sext. Rosc. Amer. Plutarch. Herodot. Strab. lib. IX, cap. 4.

2. *Publius*. Ille qui, e Syria oriundus, P. Syrus vulgo audit, et Cæsaris tempore mimicas fabulas acutissime simul et gravissime scripsit; ludicris rebus usque et usque ethicam et altiores disciplinas inserens, et hoc Laberium ipsum longe præstans. Istius mimos absumpsit temporum fuga; sed sententiæ remanent ex operibus variis excerptæ; quas vulgo ad calcem Phædri invenire est. De hoc mimo-

grapho dicemus in Consol. ad Marc. cap. 9, fin. ubi idem versus occurrit. Cf. ad lib. II, de Ira, cap. 11, 4. Lipsius laudat Phocylid. cap. 25, ed. Brunk. Gnomie. poet. græc. pag. 113. Κοινὰ πᾶσιν πάντων ὁ βίος ἐποχῆς ἀσφαλὸς ὄμβρος : parum cogitans, hoc carmen νουθελικὸν esse factum Christiani alicujus.

3. *Summam caveam*. Theatri, ubi minutæ plebis sedes erat. Nam caveæ nomen Amphitheatrī aut theatrī partibus datum, quæ spectatores continebant. Et quum sediliū multi ordines alii aliis superimpositi surgerent, summa et media et ima cavea distinguebatur. Porro Augustus, quum spectandi modum huc usque confusissimum et solutissimum non probaret, « militem secrevit e populo, maritis e plebe proprios ordines assignavit, prætextatis cuneum suum, et primum pædagogis, sanxitque ne quis pullatorum media cavea sederet. » Suet. Aug. cap. 44. Ergo *summa cavea* idem est ac quod vocat Horat. Art. Poet. vs. 249: « Fricti ciceris..... et nucis emptor. » Cf. Vitruv. Philand. Cassiod. Marl. et Onuphr. e recent. Panvin. de Circ. Lips. de Amphith. cap. 13, sqq. Voss. Etymol. L. L. ad cavea; Bullinger. de Circ. Romæ. cap. 32 et sq. ed. Lutet. 1598.

alia cothurno ¹, non tantum sipario ², fortiora et hoc ait :

Cuivis potest accidere, quod cuiquam potest.

Hoc si quis in medullas demiserit, et omnia aliena mala, ⁷
 quorum ingens quotidie copia est, sic adspexerit, tan-
 quam illis liberum et ad se iter sit, multo ante se arma-
 bit, quam petatur. Sero animus ad periculorum patientiam
 post pericula instruitur. « Non putavi hoc futurum ! nun-
 » quam hoc eventurum credidissem ! » Quare autem non ?
 Quæ sunt divitiæ, quas non egestas, et fames, et men-
 dicitas a tergo sequatur ? Quæ dignitas, cujus non præ-
 textam, et augurale, et lora patricia, et sordes comitentur,
 et exportatio ³, et notæ, et mille maculæ, et extrema
 contemptio ⁴ ? Quod regnum est, cui non parata sit ruina, ⁸
 et proculcatio, et dominus ⁵, et carnifex ? nec magnis ista
 intervallis divisa, sed horæ momentum interest inter so-
 lium et aliena genera ⁶. Scito ergo, omnem conditionem
 versabilem esse ; et quidquid in illum incurrit, posse in
 te quoque incurrere. Locuples es ? numquid ditior Pom-

1. *Cothurno*. Calceamenti genus altissimum, quo in tragicis fabulis utebantur. Virg. Ecl. VI, in init. « Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno » ; et Flaccus, Art. Poet. 278 : « Post hunc, personæ pallæque repertor honestæ Æschylus, et modicis instravit pulpita tignis, Et docuit magnumque loqui nitique cothurno. »

2. *Sipario*. Velo in mimis usitato.

3. *Exportatio*. Id est, exsilium. Quum tamen adjuncta hoc fulmen sibi misceri non patientur, Lipsius conj. *exspatio*, contemptus extremi signum : Gronov. *exhereditio*. Sed *exportatio* sana mihi videtur esse lectio. Refero ad exsilium, etsi intelligo, malum minoris momenti meliorem locum hic tenere.

4. *Quæ dignitas..... contemptio*. Jungit magistratum (cujus proprium erat toga prætexta, sc. purpura), sacerdotes (augurale, i. e. insigne et ornamentum, sive trabeam, sive lituum intelligas), et nobiles (propter bullam auream, loro in collo gestari solitam a pueris præsertim patriciis). Cf. Macrob. Saturn. lib. I, cap. 6, pag. 221 sq. Bip. Vol. I. Inter amuleta erat hæc bulla. Lipsius intelligit nullos seu lunatos patriciorum calceos ; usu tamen loquendi non adstructo. *Et sordes* tum paupertas..... tum *notæ*, ignominie.

5. *Dominus*. Tyrannus.

6. *Aliena genera*. Ad quæ se et superbiam suam provolvat, qui modo rex fuerat. Græce, γονυκλισία.

332 DE TRANQUILLITATE ANIMI

peio¹ ? cui quum Caius vetus cognatus, hospes² novus, aperuisset Caesaris domum, ut suam cluderet, defuit panis et aqua : quum tot flumina³ possideret in suo orientia, et suo cadentia, mendicavit stillicidia : fame ac siti perit. in palatio cognati, dum illi hæres⁴ publicum funus, esurienti locat. Honoribus summis functus es ? numquid aut tam magnis, aut tam insperatis, aut tam universis, quam Sejanus⁵ ? Quo die illum Senatus deduxerat, populus in frustra divisit : in quem quidquid congeri poterat, Di hominesque contulerant, ex eo nihil superfuit, quod carnifex traheret⁶. Rex es ? non ad Cræsum te mittam, qui rogum suum et escendit jussus, et exstingui vidit, factus non regno tantum, sed etiam morti suæ superstes : non ad Jugurtham, quem populus Romanus intra an-

1. *Pompeio*. Noster hanc rem unus persequitur : cæteris omnibus auctoribus qui de Caio Caligula exposuerunt silentibus. Fuit haud dubie hic Pompeius filius Sexti Pompeii, filii Cn. Pompeii Magni, qui ann. 767 consul erat cum Sexto Apuleio. (Dio Cass. lib. LVI, cap. 29, 38 et 45). Augusti, ideoque et Caii cognatus. Plura de Pompeiorum gente dabit Spanhem. de usu et præstant. numism. Tom. II, pag. 66.

2. *Hospes novus*. Ironice, ut patet, hoc dictum est, quatenus in palatium suum receperat eum Caius : ut (Pompeius) suam domum clauderet, tamquam postremum stirpis. Lusus est enim in ambiguitate *totū domus*, quæ vox domicilium et stirpem significat.

3. *Quum tot flumina*, etc. Hinc conjici potest quantis opibus sæpe Romani primores affluerent. Cf. Ep. LXXXIX, lin. De Ira, cap. 16, 32. De Benef. 3, 8.

4. *Dum hæres*. Caius, hæres captivi factus, *publicum funus locat illi*,

Pompeio nempe, quasi fato suo functo.

5. *Sejanus*. De Sejano, qui Senatū lætus intrans tribunicia potestate, id est, consortio et successione imperii a Tiberio donandus, in vincula conjectus (*Senatus eum deduxerat*), deinde in frustra discerptus est a populo. Conf. Dio Cass. lib. LVIII, cap. 10, 11.

6. *Quod carnifex traheret*; unco ulterius in Tiberim, quia populus ejus cadaver frustatim in fluvium jam conjecerat. Locus eximius Juvenal. de Sejano huic similis est, Sat. X, vs. 61 : « Jam stridunt ignes ; jam follibus atque caminis Ardet adoratum populo caput, et crepat ingens Sejanus : deinde ex facie toto orbe secunda Fiunt urceoli, pelves, sartago, patellæ..... Sejanus ducitur unco Spectandus, etc. » Et serius, vs. 104, sq. « Qui nimios optabat honores Et nimias posebat opes, numerosa parabat Excelsæ turris tabulata, unde altior esset Casus et impulsæ præceps immane ruinæ. »

num quam timuerat, spectavit'. Ptolemæum² Africæ 10
 regem, Armeniæ Mithridatem, inter Caianas custodias
 vidimus; alter in exsilium missus est; alter, ut meliori
 fide mitteretur, optabat. In tanta rerum sursum ac deor-
 sum euntium versatione, si non quidquid fieri potest,
 pro futuro habes, das in te vires rebus adversis, quas in-
 fregit, quisquis prior vidit. Proximum ab his erit, ne 11
 aut in supervacuis, aut ex supervacuo laboremus; id est,
 ne aut quæ non possumus consequi, concupiscamus; aut
 adepti, cupiditatum vanitatem nostrarum sero, post mul-
 tum pudorem, intelligamus; id est, ne aut labor irritus
 sine effectu sit, aut effectus labore indignus. Fere enim

1. *Jugurtham, quem... spectavit.*
 Ad hæc *Ruhkopf*: Bellum Jugur-
 thinum, quod Sallustium exposuisse
 constat, cœpit ann. U. C. 637, ante
 Chr. nat. 117; et quinto anno post
 debellatum est. Noster igitur non
 omnino accurate rem tradidit. Sed
 non advertit vir doctus per tres an-
 nos nihil bene ac fauste contra Ju-
 gurtham gestum, quum pecunia de-
 victi duces, aut segni otio tempus
 consumerent, aut acie interdum vin-
 cerentur. Metellus quidem qui ann.
 114 (belli quarto) copiis præfuit,
 armorum fortunam mutavit; sed
 quam iniit consulatum Marius, ann.
 113, et Numidici belli dux factus
 est, adhuc timebatur Jugurtha. De
 quo tamen paucis mensibus victoriam
 adeptus est et triumphum.

2. *Ptolemæum.* Nullum e Lagidis
 h. l. intelligi patet, tum quod illorum
 gens cum Cleopatra Auletæ filia, Dio-
 nysii et Ptolemæi pueri sorore, illa
 gens exstincta est, tum quod in Æ-
 gypto Lagidæ regnaverant, quam
 Africæ partem esse Romani dubita-
 bant, certe Africam nunquam appel-
 lavere. Immo Africæ nomen hanc

regionem nuncupavere, quæ a Mau-
 ris et Carthagine, Syrtis juxta por-
 recta, Cyrenæos tangit. Sermo est de
 Ptolemæo, Jubæ filio, et M. Antonii
 ex Selena filia nepote, ideoque Caio
 consobrino, qui a Caio propter ejus
 divitias, ann. U. C. 793, interfici jus-
 sus est. Sueton. Caligul. c. 26: « Pto-
 lemæum de quo retuli, et accersitum
 regno, et acceptum honorifice, non
 alia de causa repente percussit, quam
 quod, edente se munus, ingressum
 spectacula convertisse hominum ocu-
 los fulgore purpureæ abollæ ani-
 madvertit. » Dio Cass. Hist. R. lib.
 LIX, cap. 25: Γάιος δὲ ἐν τούτῳ τὸν τι
 Πτολεμαῖον τὸν τοῦ Ἰόβα παῖδα μί-
 σήσας καὶ μαθὼν ὅτι πλουσιῖ, ἀπέκλεινε
 καὶ ἄλλους πολλοὺς μὴ αὐτοῦ. Item Zo-
 naras: Ὅδε καὶ τὸν Πτολεμαῖον τὸν τοῦ
 Ἰόβα παῖδα μετασιελάμενος ὡς πλουσιῶ-
 να κἀκεῖνος ἀπέκλεινε. Augustus ei, ann.
 U. C. 724, Cleopatram (Dione aucto-
 re, lib. LI, c. 15, fin.) cujus cogno-
 men fuit Selena (Suet. l. l.) nuptum
 locaverat. — *Mithridates* a Tiberio
 Armenia donatus, sed post a Caligula
 in vincula conjectus: mox vero in
 regnum, Claudio monente, remeavit.

2 nisi si quid intervenerit. Hoc est, quare sapienti nihil contra opinionem dicamus accidere; non illum casibus hominum excepimus, sed erroribus: nec illi omnia, ut voluit, cedunt, sed ut cogitavit; inprimis autem cogitavit, aliud posse propositis suis resistere. Necesse est autem levius ad animum pervenire destitutæ cupiditatis dolorem, cui successum non utique promiseris.

1 XIV. Faciles etiam nos facere debemus, ne nimis destitatis rebus indulgeamus: transeamus in ea, in quæ nos casus deduxerit; nec mutationes aut consilii aut status pertimescamus, dummodo nos levitas, inimicissimum quieti vitium, non excipiat¹. Nam et pertinacia necesse est anxia et misera sit, cui fortuna sæpe aliquid extorquet: et levitas multo gravior, nusquam se continens. Utrumque infestum est tranquillitati, et nihil mutare posse, et nihil pati. Utiq̄ue animus ab omnibus externis in se revocandus est: sibi confidat, se gaudeat, sua suspiciat, recedat, quantum potest, ab alienis, et se sibi applicet, damna non sentiat, etiam adversa benigne interpretetur. Nuntiato naufragio, Zeno⁶ noster, quum omnia sua audiret submersa: «Jubet, inquit, me fortuna expeditius philosophari.» Minabatur Theodoro⁷ phi-

XIV. ARG. Et pertinacia et levitas vitandæ sunt, ut tranquillitas animi conservetur.

1. *Transeamus..... excipiat.* Laudat ad hæc Lipsius (e Stob. lib. I, cap. 9, et pag. 16, Gesn. III Serm. pag. 83 et 79, Schow.): Ἀριστοτέλης εἶπεν: «Ἐπειδὴ μὴ γίνεται τὰ πράγματα, ὡς βουλόμεθα, δεῖ βούλεσθαι, ὡς γίνεσθαι.» Deinde, ἐκ τομαρίων τοῦ Ἀριστωνύμου: Κυβερνήτου μὲν ἔργον ἀγαθοῦ εἰς τὰς τῶν πνευμάτων μεταβολὰς ἀρμόσσει, ἀνδρὸς δὲ σοφοῦ πρὸς τὰς τῆς τύχης. Antea hic legebatur ψυχῆς:

τύχης recepit Schow. e codicibus.

2. *Zeno.* Cittieus. Mercator purpuram Tyro venalem in Græciam advehi jubens navis juxta Pyræum fregit; atque annos triginta natus ad Cratetem se applicavit. Cf. Diogen. Laert. lib. VII, cap. 4 et 5; ibiq̄. Menagius et Casaub. qui nostrum locum non neglexerunt.

3. *Theodoro.* Philosopho Platónico et Cyrenaico; vixit circa Ol. CXX, præceptor Bionis. Cf. Fabric. Bibl. græc. Vol. III, pag. 189, 625. Cic. Tusc. Disp. lib. I, cap. 43: «Quid?

ho tyrannus mortem, et quidem insepultam. « Hancquit, cur tibi placeas : hemina sanguinis in tuatate est ; nam quod ad sepulturam pertinet , o teum , si putas interesse , supra terram , an infra putum ! » Canus Julius, vir inprimis magnus , cujus ad-³ioni ne hoc quidem obstat , quod nostro sæculo nascit , cum Caio diu altercatus , postquam abeuntiris ille dixit¹ : « Ne forte inepta spe tibi blandiaris , si te jussi : » — « Gratias, inquit, ago , optime princeps. » Quid senserit dubito : multa enim occurrunt Contumeliosus esse voluit, et ostendere quantalitas esset, in qua mors beneficium erat? An exavit illi quotidianam dementiam? agebant enim is, et quorum liberi occisi, et quorum bona ablata. An tanquam libertatem libenter accepit? Quid-⁴est, magno animo respondit. Dicit aliquis : Potuit æc jubere illum Caius vivere. Non timuit hoc Canus: erat Caii in talibus imperiis fides. Credisne, illum i medios usque ad supplicium dies² sine ulla solline exegisse? verisimile non est³, quæ vir ille t, quæ fecerit, quam in tranquillo fuerit. Ludebat

um Theodorum, philoso- on ignobilem, nonne mira- ti quum Lysimachus rex cru- aretur : Istis, quæso, inquit, rribilia minitare purpuratis eodori quidem nihil interest, an sublime putrescat. » Tusc. b. V, cap. 40, extr. « Theo- ysimacho, mortem minitantij : a vero, inquit, effecisti, si dis vim assecutus es ! » Hoc o hemina sanguinis, id est, sextarius exprimit.

ularis ille dixit. Bene ty- ille Agrigentinus, de Ira, cap. 5, 1, cum Caligula

comparatur. Hinc facile falleris, quod vulgatos libros obtinet, ex. c. Erasm. oriri potuit. Regula tamen critica quoque tyrannum Siculum hic tuetur, qua difficiliorem librarii doctrinæ lectionem faciliiori præferre jubemur. Lipsio igitur accedo.

2. *Decem..... dies.* Ex Tiberiano Senatusconsulto cautum erat, ut pœna damnatorum in decimum diem semper differretur. Sueton. Tib. cap. 75. Cf. Lipsium ad Tacit. Annal. lib. III, cap. 51.

3. *Verisimile non est.* H. e. vix credipotest, quam fortiter iste locutus sit, etc. sine interrogatione.

latrunculis ¹, quum centurio, agmen periturorum trahens, illum quoque excitari jubet ². Vocatus numeravit calculos, et sodali suo; « Vide, inquit, ne post mortem
 5 » meam mentiaris te vicisse. » Tum annuens centurioni, « Testis, inquit, eris, uno me antecedere. » Lusisse tu Canum illa tabula putas? illusit. Tristes erant amici talem amissuri virum. « Quid mœsti, inquit, estis? Vos
 » quæritis, an immortales animæ sint: ego jam sciam. » Nec desiit in ipso veritatem sine scrutari, et ex morte sua quæstionem habere. Prosequebatur illum philosophus suus ³: nec jam procul erat tumulus, in quo Cæsari ⁴ Deo nostro fiebat quotidianum sacrum. « Quid, inquit, Cane, nunc cogitas? aut quæ tibi mens est? » — « Observare, inquit Canus, proposui illo velocissimo
 » momento, an sensurus sit animus exire se. » Promisitque, si quid explorasset, circumiturum amicos, et
 6 indicaturum quis esset animarum status ⁵. Ecce in media tempestate tranquillitas! ecce animus æternitate dignus,

1. *Latrunculis*. Quodnam hic dicitur genus ludi, ambiguum est. Hunc quidam volunt qui hodie schachia, *des échecs*, vocatur. In ludo tamen schacchico nostro non tam id quæritur, quot latrones (*officiers et pions*) tibi restent, sed quinam sit ludi status, etc. igitur de numerandis calculis sermo esse ibi nequit. Convenit proinde melius in nostrum *jeu de dames*, in quo numeri major saltem ratio haberi solet. Cf. Gesner. ad Chrestom. Vid. et Plin. lib. XV, cap. 23, pag. 153, sq. in primis Ernesti Clav. Cicer. ad voc. Scriptorum ludus, ubi saniora traduntur.

2. *Illum quoque excitari* Gron. e codd. et edd. priscis dedit. Antea *et illum citari*. Parum tamen refert, utrum præferas.

3. *Philosophus suus*. De hoc more romano quædam adnotabimus in Consol. ad Marc. cap. 4, 1. Conferre potes et Ernestium qui lineas disputationis de hac re ducit. Exc. XV, ad Sueton. Tiber. cap. 46.

4. *Cæsari*. Galigulæ. Dio Cass. lib. LIX, capp. 26 et 28.

5. *Promisitque, si quid explorasset... status*. Et quidem vanum non omnino fuisse hoc promissum, narrat Plutarch. ap. Syncellum, pag. 330 (qui tamen locus fugit P. Bayle, *Dictionn. histor. et crit.* lib. I, pag. 603, a.); Antiocho enim Seleuciensi (fortasse suo philosopho) de nocte per somnium apparuisse Canum, eique exposuisse τὰ περί διαμονῆς τῆς ψυχῆς καὶ καθαρωτέρου φαιδὸς μὲν τῆς ἕξοδος.

qui fatem suum in argumentum veri vocat, qui in ultimo illo gradu positus exeuntem animam percontatur, nec usque ad mortem tantum, sed aliquid etiam ex ipsa morte discit! Nemo diutius philosophatus! sed non raptim relinquetur magnus vir, et cum cura dicendus: dabimus te in omnem memoriam, clarissimum caput, Caiianæ cladis magna portio¹!

XV. Sed nihil prodest privatæ tristitiæ causas abjecisse. Occupat enim nonnunquam odium generis humani, et occurrit tot scelerum felicium turba, quum cogitaveris quam sit rara simplicitas, quam ignota innocentia, et vix unquam², nisi quum expedit, fides, et libidinis lucra damnaque pariter invisæ, et ambitio usque eo jam se suis non continens terminis, ut per turpitudinem splendeat. Agitur animus³ in noctem, et velut eversis virtutibus, quas nec sperare⁴ licet, nec habere prodest, tenebræ oboriuntur. In hoc itaque flectendi sumus, ut omnia vulgi vitia non invisæ nobis, sed ridicula videantur: et Democritum potius imitemur, quam⁵ Heraclitum. Hic enim quoties in publicum processerat, flebat; ille ridebat. Huic omnia quæ agimus, miseræ; illi ineptiæ

1. *Caiance cladis..... portio.* Ingentium damnorum, quæ Caligula orbi intulit, tu unus magna pars!

XV. ARG. Odio generis humani abjecto et fastidio rerum humanarum evitato, vanitates æquo animo sunt ferendæ: nec bonorum exitu malo contristemur. Deinde continua simulatio et observantia sui vitanda. Otium, somnus, festi dies, etc. refectioni adhibeantur.

2. *Et vix unquam occurrit fides,* nisi cum utilitate sit conjuncta: tum occurrunt *libidinis lucra damnaque,* i. e. homines, qui voluptatibus illi-

citis divitias sibi pepererint profuderintve.

3. *Agitur animus.* Eorum animus qui hæc viderint et cogitaverint, mox fit mæstus et exosus genus humanum. Poetice hæc expressa sunt, nisi e poeta quodam desumpta.

4. *Sperare in aliis, habere in se ipso.*

5. *Democritum..... Heraclitum.* Conf. quæ jam diximus ad lib. II, de Ira, c. 10, 2. Juven. Sat. x, 32, postquam de utriusque ingenio in ὑπεβολὰς ita effuso exposuit, de altero mox addit: « Sed mirandum unde ille oculis suffecerit humor! »

340 DE TRANQUILLITATE ANIMI

videbantur. Elevanda ergo omnia ¹, et facili animo ferenda : humanius est deridere vitam , quam deplorare.

- ³ Adjice , quod de humano quoque genere melius meretur qui ridet illud , quam qui luget. Ille et spei bonæ aliquid relinquit : hic tamen stulte deflet , quæ corrigi posse desperat ; et universa contemplatus , majoris animi est , qui risum non tenet , quam qui lacrimas , quando levissimum affectum animi movet , et nihil magnum , nihil severum , nec serium quidem , ex tanto apparatu putat. Singula , propter quæ læti ac tristes sumus , sibi quisque proponat , et sciat verum esse , quod Bion ² dixit : « Omnia hominum negotia similia mimicis ³ esse , nec » vitam illorum magis sanctam aut severam esse , quam
- ⁴ » conceptus inchoatos. » Sed satius est , publicos mores et humana vitia placide accipere , nec in risum , nec in lacrimas excidere. Nam alienis malis torqueri , æterna miseria est : alienis delectari malis , voluptas inhumana ; sicut illa inutilis humanitas , flere , quia aliquis filiam efferat , et frontem suam fingere ⁴. In tuis quoque malis

1. *Elevanda ergo omnia.* Coneris ut *leviora* omnia fiant , quæ pati necesse est , siquidem « Durum , sed *levius* fit patientia Quidquid corrigere est nefas. » Horat. lib. I , Od. XXIV , vss. penult. et ultim. *Elevare* est enim *minuere* et quasi *levare* , *sublevare* , *allevare*. Cicer. de Invent. lib. I , cap. 78 : « Reprehensio est per quam argumentando adversariorum confirmatio diluitur , aut infirmatur , aut *elevatur*. » Item Tuscul. lib. III , cap. 24 : « Nihil est quod tam obtundat *elevet*que ægritudinem , quam , etc. » Persius , Satir. I , vs. 5 : « Non , si quid turbida Roma Elevet , accedas. »

2. *Bion.* Conf. supr. ad cap. 8 , 2. Ubi tamen hæc comparatio scriptoris

æstimati in antiquitate occurrerit , e fragmentis ejus colligi nequit : neque hæc ipsa , quantum sciam , usquam græce nunc exstat. Cæterum cf. var. lect.

3. *Mimicis.* Hæc lectio debetur Pinciano , cui et Lipsius et Gatak. ad Antonin. pag. 389 , 10 , assentiuntur. Plerique Mss. *initis* ; alii *nuptiis*. Reliqua tamen sensu idoneo carent : *quam conceptus inchoatos* : quæ quidem lectio facta est e script. codd. *conceptus nihilo natos* ; aut , *conceptum nihilo natum*. Hariolationibus non indulgeo , expectans meliores codd.

4. *Frontem suam fingere.* Nempe in tristitiæ speciem ; quod omnes ferè faciunt , vel minime condolentes.

id agere te oportet, ut dolori tantum des quantum poscit ratio, non quantum consuetudo. Plerique enim lacrimas fundunt, ut ostendant; et toties siccos oculos habent, quoties spectator defuit¹: turpe iudicantes non flere, quum omnes faciant. Adeo penitus² hoc se malum fixit,⁵ ex aliena opinione pendere, ut in simulationem etiam simplicissima res, dolor, veniat! Sequitur pars, quæ solet non immerito contristare, et in sollicitudinem adducere³, ubi honorum exitus mali sunt. Ut Socrates cogitur in carcere mori, Rutilius⁴ in exilio vivere, Pompeius⁵ et Cicero⁶ clientibus suis præbere cervicem, Cato ille, virtutum viva imago, incumbens gladio, simul de se ac de Republica palam facere⁷. Necesse est torqueri,⁶ tam iniqua præmia fortunam persolvere; et quid sibi quisque nunc speret, quum videat pessima optimos pati? Quid ergo est? vide quomodo quisque illorum tulerit: et si fortes fuerunt, ipsorum illos animos desidera; si muliebriter et ignave periire, nihil periit. Aut digni sunt, quorum virtus tibi placeat: aut indigni, quorum desideretur ignavia. Quid enim est turpius, quam si

1. *Toties siccos oculos habent quoties spectator defuit.* Non absimiliter Martialis, lib. I, epigram. xxxiv, vs. 4: « Amissum non flet, quum sola est, Gellia patrem; Si quis adest, jussæ prosiliunt lacrimæ. Non dolet hic, quisquis laudari, Gellia, quærit; Ille dolet vere qui sine teste dolet. »

2. *Adeo penitus*, etc. Similis locutio apud Martialem est, lib. I, epigr. xc: « Adeone penitus sedit hic tibi morbus, Ut sæpe in aurem, Cinna, Cæsarem laudes? »

3. *Sollicitudinem* dedit Gronovius e codd. ap. Grut. recte. Antea *sollicitudinem*, incepte.

4. *Rutilius.* Vid. infra Consol. ad Marc. lib. xxii, 2.

5. *Pompeius.* Sermo est forsitan de Ptolemæo puero (Dionysii fratre, Auletæ filio) cui quodammodo cervicem Pompeius tradidit, quippe qui illo imperante occisus est. At tradidit, qui cliens ejus erat, patre (Ptolemæo Aulete, sive XI), per Gabinium auctore Pompeio in regnum restituto. Malim ego cum Lipsio intelligere de Septimio, qui olim ordines sub eo duxerat.

6. *Cicero.* Popillio cervicem præbuit, quem defenderat.

7. *Palam facere.* Utrumque eodemque tempore periisse. Cf. Ep. civ.

342 DE TRANQUILLITATE ANIMI.

maximi viri timidos fortiter moriendo faciunt? Laudemus
 toties dignum laudibus, et dicamus: Tanto fortior,
 tanto felicior, humanos effugisti casus, livorem, mor-
 bum! existi ex custodia! non tu dignus mala fortuna
 Diis visus es, sed indignus in quem jam aliquid fortuna
 7 posset! Subducentibus vero se, et in ipsa morte ad vi-
 tam respectantibus manus injiciendæ sunt¹. Neminem
 flebo lætum, neminem flentem; ille lacrimas meas ipse
 abstersit: hic suis lacrimis effecit, ne ullis dignus sit.
 Ego Herculem fleam, quod vivus uritur², aut Regulum,
 quod tot clavis configitur, aut Catonem, quod vulnera
 sua fortiter tulit³? Omnes isti levi temporis impensa⁴ in-
 venerunt quomodo æterni fierent: ad immortalitatem
 8 moriendo venerunt. Est et illa sollicitudinum non medio-
 cris materia, si te anxie componas, nec ulli simpliciter
 ostendas: qualis multorum vita est, ficta, et ostenta-
 tioni parata. Torquet enim assidua observatio sui, et de-
 prehendi aliter, ac solet, metuit: nec unquam cura
 solvimur, ubi toties nos æstimari putamus, quoties ad-
 spici. Nam et multa incidunt, quæ invitos denudent:
 et ut bene cedat tanta sui diligentia, non tamen jucunda
 vita, aut secunda est, semper sub persona⁵ viventium.

1. *Manus injiciendæ sunt.* Vi abigendi seu pœna afficiendi sunt illi timidi homines.

2. *Herculem..... uritur.* In monte Cœta. Vid. Sophocl. Trachin. Sen. Trag. Herc. Cætæum. Cf. Apollod. lib. II, cap. 7, 7.

3. *Vulnera sua fortiter tulit.* Lectio est bona Mss. et editt. fere omnium. Muretus dederat e conj. *quod vulnus suum iteraverit?* (respiciens ad Senec. Ep. 24, post init. et Plutarc.) Lipsius emendat: *quod vulnera sibi fortiter intulit?* Trillerus (Obs.

crit. pag. 140) proponit*fortiter rupit?* Sed his meris conjectaneis supersedebimus, lectione vulgata et salva et bonum sensum fundente. Nonne enim is, qui vulnus, quod sibi ipse intulerat, et deinde a medico obligatum ruperat, *fortiter tulisse* dicendus est?

4. *Impensa.* Quatenus sibi ipsi mortem consciverunt, ideoque vitæ sibi reliquæ jacturam fecerunt.

5. *Sub persona.* Ut histrio, quocum sæpe homines comparantur. Cf. Gatak. ad Anton., pag. 389, sq. 438.

At illa quantum habet voluptatis sincera et per se ornata 9
 simplicitas, nihil obtendens moribus suis? Subit tamen
 et hæc vita contemptus periculum, si omnia omnibus pa-
 tent; sunt enim qui fastidiant, quidquid propius adie-
 runt¹. Sed nec virtuti periculum est, ne admota oculis
 revilescat: et satius est simplicitate contemni, quam
 perpetua simulatione torqueri. Modum tamen rei adhi-
 beamus; multum interest, simpliciter vivas, an negligenter.
 Multum et in se recedendum est; conversatio enim
 dissimilium bene composita disturbat², et renovat affe-
 ctus, et quidquid imbecillum in animo, nec percura-
 tum est, exulcerat. Miscenda tamen ista, et alternanda 10
 sunt, solitudo et frequentia. Illa nobis faciet hominum
 desiderium, hæc nostri: et erit altera alterius remedium;
 odium turbæ sanabit solitudo, tædium solitudinis turba.
 Nec in eadem intentione æqualiter retinenda mens est,
 sed ad jocos revocanda. Cum pueris Socrates³ ludere 11
 non erubescerat: et Cato⁴ vino laxabat animum, curis pu-
 blicis fatigatum: et Scipio⁵ triumphale illud et militare
 corpus movit ad numeros, non molliter se infringens,
 ut nunc mos est etiam incessu ipso ultra muliebrem mol-
 litiem fluentibus⁶; sed ut illi antiqui viri solebant, inter

1. *Propius adierunt*. Sic apud nos:
 11 n'est point de héros pour son valet de chambre.

2. *Conversatio disturbat*. Consilia
 bona corrumpuntur conversatione
 malorum hominum. De Ira, III, 8.

3. *Socrates*. Narrat etiam Valer.
 Maxim. lib. VIII, cap. 8, ib. Intpp.

4. *Cato*. De Catone Uticensi intel-
 ligas Nostrum, Plutarcho fretus. Lo-
 cus Horat. Od. III, XXI, 11, huc non
 spectat, sed ad Catonem Majorem.

5. *Scipio*. Africanus. Quædam de
 hac re attigit Liv. lib. XXIX, cap.
 19, sq. Et copiosius Cicero de Orat.

lib. II: « Non audeo dicere de tali-
 bus viris Scipione et Lælio; sed ta-
 men ita solet narrare Scævola, con-
 chas eos et umbilicos ad Caietam et
 ad Laurentum legere consuevisse, et
 ad omnem animi remissionem ludumque descendere. » Ad quod Ho-
 ratius respicit, lib. II, sat. 1, vs. 71:
 « Quin ubi se a vulgo et scena in
 secreta remorant Virtus Scipiadæ, et
 mitis sapientia Læti, Nugari cum
 illo, et discincti ludere, donec Deco-
 queretur olus, soliti. »

6. *Ut nunc mos.....fluentibus*. At-

lusum ac festa tempora, virilem in modum tripudiare, non facturi detrimentum, etiam si ab hostibus suis spectarentur. Danda est remissio animis: meliores acrioresque requieti surgent. Ut fertilibus agris non est impetandum; cito enim exhauriet illos nunquam intermissa fecunditas: ita animorum impetus assiduus labor frangit.

- 12 Vires recipient paullum resoluti et remissi. Nascitur ex assiduitate laborum animorum hebetatio quædam, et languor: nec ad hoc tanta hominum cupiditas tenderet, nisi naturalem quamdam voluptatem haberet lusus jocusque, quorum frequens usus omne animis pondus omnemque vim eripiet. Nam et somnus refectioni necessarius est: hunc tamen si per diem noctemque continues, mors erit¹. Multum interest, remittas aliquid, an solvas. Legum conditores festos instituerunt dies, ut ad hilaritatem homines publice cogerentur²; tanquam necessarium laboribus interponentes temperamentum. Et magni, ut didici³, viri quidam sibi menstruas certis diebus ferias dabant: quidam nullum non diem inter et otium et curas dividebant; qualem Pollionem Asinium⁴, oratorem magnum, meminimus, quem nulla res ultra⁵ decimam

tigit Nat. Q. lib. VII, cap. 31. Cantandi et saltandi obscœna studia effœminatatos tenent, ait Seneca pater, et mollitie corporis certare cum fœminis, nostrorum adolescentium specimen est. Jam Horatii tempore hic mos saltationibus ionicis, i. e. obscœnis, ad libidines excitandas aptis delectandi, ex quo puellæ ionicæ Romanis proceribus in deliciis esse cœpere, Romæ invaluit. Mox eas imitatæ sunt romanæ puellæ et ipsi viri. Horat. Od. III, 6, 21, ib. Intpp. inprimis Bœttiger.

1. *Nam et somnus..... mors erit.*

Lipsius laudat Platon. de Legg. lib. VII, pag. 361, Bip. Tom. VIII, Bip. ubi eadem sententia occurrit.

2. *Cogerentur.* Congregarentur.

3. *Didici.* Recepti in textum hæc Lipsii conjecturam. Antea *dixi*; at nusquam *dixerat*.

4. *Pollionem Asinium.* Orator ille celeberrimus fuit, et amplissimis functus est honoribus; et distinguendus est a Vedio Pollione.

5. *Decimam.* Quartam horam post meridianam, ex nostro more loquendi, cœnæ et curæ corporis apud Romanos destinata.

retinuit; ne epistolas quidem post eam horam legebat, ne quid novæ curæ nasceretur: sed totius diei lassitudinem duabus illis horis ponebat. Quidam medio die interjunxerunt¹, et in postmeridianas horas aliquid levioris operæ distulerunt. Majores quoque nostri² novam relationem, post horam decimam, in senatu fieri vetabant. Miles vigiliis³ dividit, et nox immunis est ab expeditione redeuntium. Indulgendum est animo; dandumque subinde otium, quod alimenti ac virium loco sit: et in ambulationibus apertis vagandum, ut cælo libero et multo spiritu augeat attollatque se animus. Aliquando vectatio iterque et mutata regio vigorem dabunt, convictusque et liberalior potio: nonnunquam et usque ad ebrietatem veniendum, non ut mergat nos, sed ut deprimat⁴. Eluit enim curas, et ab imo animum movet: et ut morbis quibusdam, ita tristitiæ medetur: Liberque non ob licentiam linguæ dictus est inventor vini, sed quia liberat servitio curarum animum, et asserit, vegetatque et audaciorum in omnes conatus facit. Sed ut libertatis, ita vini salubris moderatio est. Et Solonem⁵, Arcesilaumque⁶ indulsisse vino credunt. Catoni ebrietas objecta est⁷: facilius efficiet, quisquis objecerit, hoc crimen

1. *Interjunxerunt.* Scilicet se a gravioribus laboribus: ab aurigis metaphora sumpta est; qui interjungunt, quum quiescunt leviter et pausant. Senec. Ep. LXXXIII.

2. *Majores nostri....vetabant.* Vel ut corpora curarent, vel quia Senatus consultum post occasum solis factum nec ratum quidem erat. Aul. Gell. Nat. Att. 14, 7.

3. *Vigilias.* In quaternas; et eas singulas trium horarum.

4. *Deprimat.* Avocet animum ab intentione nimia et curis altioribus.

5. *Solonem.* Ipse de se canit: Ἔργα δὲ Κυπρογενοῦς ὦν μοι φίλα, καὶ Διονύσου, καὶ Μουσίων, ἃ εἶθ' ἄνδράσιν εὐφροσύνας. Brunk. Gnomici poet. græc. pag. 73, 11.

6. *Arcesilaumque.* Academicum. Diog. Laert. lib. IV, cap. 41, sq.

7. *Catoni ebrietas objecta est.* Utrius majorine, an Uticensi. Certe Flaccus Carm. lib. III, Ode XXI, v. 11, 12. «Narratur et prisca Catonis Sæpe mero caluisse virtus.» Sed Plutarchus conviviis duntaxat eum delectatum scribit lautioribus et copiosioribus. Hæc

346 DE TRANQUILLITATE ANIMI

honestum, quam turpem Catonem. Sed nec sæpe faciendum est, ne animus malam consuetudinem ducat: et aliquando tamen in exultationem libertatemque extrahendus, tristisque sobrietas removenda paulisper. Nam, sive græco poetæ¹ credimus, « Aliquando et insanire jucundum est »: sive Platoni², « Frustra poeticas fores » compos sui pepulit »: sive Aristoteli³, « Nullum ma-

sunt verba. Ἦν δὲ καὶ τὸ δεῖπνον ἐν ἀγρῷ θαυμάσιον· ἐκάλει γὰρ ἐκάστοτε τῶν ἀγορευμάτων καὶ περιχώρων τοὺς συνήθεις, καὶ συνδήγειν ἰλαρῶς οὐ τοῖς καθ' ἡλικίαν μόνους ἡδῶς ὡν συγγίνεσθαι καὶ ποθεινὸς, ἀλλὰ καὶ τοῖς νέοις. At idem de minore Catone.

Προϊόντι δὲ τῷ χρόνῳ μάλιστα προσέειπε τῷ πίνειν ὥστε πολλάκις ἐν οἴῳ δείξειν εἰς ὄρθρον, κ. γ. λ... Διδὸ καὶ Μემμίου τινὸς ἐν συλλόγῳ φήσαντος, ὅλας τὸν Κάτωνα μεθύσκεισθαι τὰς νύκτας, ὑπολαβὼν ὁ Κικέρων, ἔκεινο δὲ οὐ λέγεις, εἶπεν, ὅτι καὶ τὰς ἡμέρας ὅλας κυβέει. De illo igitur libentius intelligam. Et credendum quidem ad hanc Memmii objurgationem quam retundit Tullius, Nostrum respexisse. Cæterum de Catone hoc vulgatum esse testatur et Martialis, lib. II, Epigr. LXXXIX, vss. 1 et 2 (nost. edition. Tom. I, pag. 256): « Quod nimio gaudes noctem producere vino, Ignosco: vitium, Gaure, Catonis habes. » Cf. et Plin. lib. III, Epist. XII.

1. *Græco poetæ.* Lipsius laudat illud Anacreontis, Od. xxxi:

Ἄφες με τοὺς θιάσους
Πιῖν, πιῖν ἄμωσί.
Θέλω, θέλω μανῆσαι.
Ἐμαίνει Ἄλκμαίων ἴε
Χ' ὠ λευκόπους Ὀρίστῆς.
Τὰς μητέρας κτανόνεις.
Ἐγὼ δὲ μηδένα κτᾶς,
Πιῶν δ' ἔρρυθρον οἶνον,
Θέλω, θέλω μανῆσαι.

Quod Anacreonteo ἑφθημεραι et Latine sic redditum est:

Liceat meri profundos,
Liceat bibam trientes!
Furere hunc juvat furem.
Eriphylides furebat
Mādidus cruore matris;
Gladios in ora matris
Pepulit furens Orestes.
Roseo madens liquore
Ego, non cruore sacro,
Furere hunc volo furem.

Unde credendus est Horatius desumpsisse, lib. III, Od. xix, vs. 18: « Insanire juvat; » et lib. IV, Od. xii, vs. ult. « Misce stultitiam consilii brevem; Dulce est desipere in loco. » et lib. II, Od. vii: « Recepto Dulce mihi furere est amico. »

2. *Platoni.* Locus exstat in Phædro (T. X, pag. 317, a. Bip.): Ὅς δ' ὦ ἄνευ Μούσων ἐπι ποιητικὰς θύρας ἀφίχεται, πεισθεὶς ὡς ἄρα ἐκ τέχνης ἰκανῶς ποιητὴς ἐσόμενος, ἀτιλὴς αὐτὸς τε καὶ ἡ ποιησις ὑπὸ τῆς τῶν μαινομένων ἢ τοῦ σωφρονούντος ἠφανίσθη.

3. *Aristoteli.* Lipsius laudat Stagiritæ hunc locum: Cur homines, qui ingenio claruerunt, vel in studiis philosophiæ, vel in republica administranda, vel in carmine pangendo, vel in artibus exercendis, melancholicos omnes fuisse videmus. » (Aristot. Problem. sect. 30, Quæst. I, pag. 815, B, tom. 2, edit. Paris. 1629.) Quo respexit Cic. Tus-

» gnum ingenium sine mixtura dementiæ fuit ¹ ». Non potest grande aliquid et supra cæteros loqui nisi mota mens. Quum vulgaria et solita contempsit, instinctuque sacro surrexit excelsior ², tunc demum aliquid cecinit grandius ore mortali ³. Non potest sublime quidquam et in arduo ¹⁷ positum contingere, quamdiu apud se est. Desciscat oportet a solito, et efferatur, et mordeat frænos, et rectorem rapiat suum : eoque ferat quo per se timuisset ⁴escendere.

Habes, Serene carissime ⁵, quæ possint tranquill-

Dispp. lib. I, cap. 33, ubi confer. Intpp.

1. *Nullum magnum ingenium..... fuit.* Et propterea sane furere Prophetæ et Poetæ dicebantur apud Antiquos : et nos nulla non die vernacula lingua poeticum calorem appellamus *délire*. Comicus non inglorius *Piron*, *Métromanie*, Act. III, sc. VII, vs. 129.

..... Eh bien ! faisons comme eux ;
Ils nous ont dérobé, dérobons nos neveux ;
Et, tarissant la source où puise un beau délire,
A la postérité ne laissons rien à dire.

Et lyricæ poseos princeps inter recentiores *Lebrun* :

Ce n'est point en vain que ma lyre
Préludait à la liberté
Dans son prophétique délire.

1. *Instinctuque sacro surrexit excelsior.* Auferend. cas. hoc loco ne putes ob comparat. *excelsior* usurpatum, sed quasi scriberetur *propter instinctum*, etc. Cæterum instinctus non id designat quod gallica lingua nos *instinct* diximus, sed hanc stimulationem innuit qua interius commoti in nova et inopinata abripimur, mentis nostræ jam non satis compostes ; vel a græcis vocibus *ἐν in* (quasi *ἐνδοῦ*, *interius* et *σπίτιον*, *pungere*). derivatur ; et poeticus furor utraque lingua œstrum dicitur. Porro *οἰσίρος* principio *ἐνλομον ζῶον* fuit, cui Latini *asylū* nomen inditum (Virg. *Æneid.*

lib. VIII, vs. 342 ; qualis ille fuit qui Ioni in vaccam versæ tot mala addidit. *Æschyl.* *Prometh. vinct.* v. 544 ; Act. IV, sc. 1 : *Χρῆι τις αὐ̄με τάλαιναν οἰστρος, Εἰδῶλον Ἄργου γηγενοῦς, ἄλεν, ὃ δᾶ!* Et mox : *Τί ποτέ μ', ὃ Κρόνι παῖ, τί ποτε, Τί ποτε ταῖςδ' ἐνέζευξας εὐρῶν ἄμαρτοῦσαν ἐν πημοναῖσιν ; ε, ε' Οἰστροηλάτω δὲ δείματι δειλάαν παρακόπον ὄδε ταίρεις ; tum : Πῶς οὐ κλύω τῆς οἰστροδινῆτου Τῆς Ἰναχείης, ἢ Διδὸς θάλπει κίαρ Ἐρωῖ ; et μυριάκις dehinc.*

13. *Quum vulgaria..... mortali.* Cic. *Nat. Deor.* lib. II, cap. 66. Nemo vir magnus sine aliquo afflatu divino unquam fuit.

1. *Escendere.* Vox rara quidem, quam tamen neque inegantem facile judicabis et optimæ notæ scriptoribus usurpatam bene animadvertit Lipsius, in *Taciti Ann.* lib. XIII, c. 5 : « *Escendere suggestum* » ; et *Ann.* XV, cap. 59, « *escendere rostra.* » Cui tamen Nostri locum non allegatum esse miror. Cæterum *escendere* idem fere est cum *τῷ ascendere* ; aliquid tamen huic verbo acuminis addit, dum ex alio loco innuit nos progredi et in altiora pedetentim evadere. Non ab- similis gallica vox *grimper*.

1. *Habes, Serene carissime, etc.* A linea hancce *φράσιν* incipere volui ; nam diversus plane sensus est, et ab

348 DE TRANQ. ANIM. CAP. XV.

tatem tueri¹, quæ restituere, quæ surrepentibus vitiis resistent. Illud tamen scito, nihil horum satis esse validum, rem imbecillam servantibus, nisi intenta et assidua cura circumeat animum labentem.

his longe recedit quæ precedunt. Conclusio est, clausula, et, si non ἀνακαταλάσεις, certe ἐπίλογος totius libri. Distinguendum igitur omnino et separandum id fuit.

1. *Quæ possint tranquillitatem... restituere.* Duo hic annotanda sunt quæ jam (de Ira, I, 16; II, 19, 21)

nos advertimus, nempe et illa indicari quæ sanitatem, si valeas, servant, et ista quæ morbum, si ægrotaveris, amoveant; vel, ut verbis aliis ego utar, hæc medicinæ pars quæ proprie medicina nuncupatur, et hæc quam ὑγιάνη (hygiène) vocant.

CLARISSIMI VIRI *D. DIDEROT*

TESTIMONIUM

AD SENECAE LIBRUM

DE TRANQUILLITATE ANIMI.

Qu'est-ce que la tranquillité de l'ame? Comment la perdons-nous? Comment pouvons-nous la recouvrer?

Ce traité est adressé à Sérénus, capitaine des gardes de Néron, ami de Sénèque, qui se reprocha dans la suite l'excessive douleur que sa mort lui causa. Pline nous apprend que Sérénus périt avec tous ses convives empoisonnés par des champignons.

On présume que cet ouvrage est un des premiers écrits de Sénèque; qu'il le composa peu de temps après son retour de la Corse; qu'il ne jouissait pas encore d'une grande opulence, et qu'il était mal affermi dans la philosophie, bien qu'il eût adressé à Marcia et à Helvia des consolations qui ne sont pas d'un stoïcien néophyte, et qu'il eût donné des leçons publiques de Zénonisme.

Il se montre ici flottant entre l'obscurité de la retraite et l'éclat des fonctions publiques. La fortune l'éblouit, le désir d'une grande réputation le tourmente, il le sent, il s'en accuse: il se relègue dans la classe de ceux qui oscillent entre le vice et la vertu, et qui ne sont ni assez corrompus pour être comptés parmi les méchants, ni assez vertueux pour être comptés parmi les bons. On est charmé de la franchise avec laquelle il dévoile le fond de son cœur. Il dit: « J'ai des vices qui m'attaquent à » force ouverte; j'en ai qui épient le moment de me surprendre, » espèces d'ennemis avec lesquels on ne peut ni se tenir en armes, comme dans les temps de guerre, ni jouir de la sécurité,

» comme pendant la paix. Je suis économe, simple dans mon
 » vêtement, frugal ; cependant le spectacle du faste et de l'opu-
 » lence m'en impose ; je m'en sépare, sinon corrompu, du
 » moins triste ; je doute si le palais d'où je sors n'est pas le do-
 » micile du bonheur. Je ne suis pas dans les horreurs de la
 » tempête, mais j'ai le mal de mer ; je ne suis pas malade,
 » mais je ne me porte pas bien. »

Le stoïcien était valétudinaire toute sa vie ; sa philosophie trop forte était une espèce de profession religieuse qu'on n'embrassait que par enthousiasme, où l'on faisait vœu d'apathie, et sous laquelle on restait de chair, avec quelque zèle qu'on travaillât à se pétrifier. Sénèque se désespère d'être un homme.

Mais d'où lui venait sa perplexité ? Son ame avait-elle été brisée par la longueur et la dureté de son exil ? L'horreur des antres de la Corse avait-elle embelli à ses yeux les palais des grands ? la solitude dans laquelle il avait passé huit années, donné de nouveaux charmes à la société ? et les rochers arides et déserts aiguisé les attraits de la capitale ? ou le rôle d'Hercule, au sortir de la forêt de Némée, entre le chemin qui conduit à la gloire et celui qui mène au plaisir, nous serait-il commun à tous ? Je n'en doute pas. Entre tant de pygmées, pas un qui n'ait éprouvé l'agonie d'Hercule, et qui ne se soit trouvé *al vivo*. Quelque parti que prenne Sénèque, ce ne sera point l'adulation de lui-même qui le perdra.

Ce traité offre d'excellentes réflexions sur l'emploi de son temps et de son talent ; sur l'essai de ses forces ; sur la vanité des richesses, lorsqu'on voit un affranchi de Pompée plus opulent que son maître ; sur la résignation aux peines de son état et aux traverses de la vie ; et cette morale est toujours relevée par des anecdotes intéressantes.

Caligula dit, par forme de conversation, à Canus Julius : « A propos, j'ai donné l'ordre de votre supplice..... » Julius lui répond : « Je vous rends grâces, prince très-excellent. »

Il jouait aux échecs, lorsque le centurion arriva. « Au moins, » dit-il à son adversaire, n'allez pas, après ma mort, vous vanter de m'avoir gagné..... » et à ses amis : « Ce grand problème de

» l'immortalité des âmes, dont vous avez tant disputé, dans un moment il sera résolu pour moi. »

Le philosophe qui l'accompagnait au lieu du supplice, lui ayant demandé, au moment où la hache était levée sur son cou, à quoi il pensait : « J'épie, lui répondit-il, à cet instant si court de la mort, si mon âme apercevra sa sortie du corps..... » On n'a jamais philosophé si long-temps.

Depuis le siècle de Néron jusqu'à nos jours, les sectateurs de la doctrine d'Épicure n'ont cessé de nous montrer un des leurs, appelant la mollesse et les plaisirs à ses derniers instans, et allant à la mort avec la même nonchalance qu'il aurait continué de vivre. Certes, je n'ai garde de blâmer la manière facile dont le voluptueux Pétrone mourut ; mais je trouve autant de fermeté, autant d'indifférence et plus de dignité dans la mort de Canus Julius. Était-il possible de porter le mépris ou pour la vie, ou pour l'empereur, ou pour l'un et l'autre, au delà de ce qu'il en a mis dans sa réponse à Caligula ? A-t-on jamais exprimé ce mépris d'une manière plus simple et plus fine ? Pétrone est à table ; il se fait lire des vers en mourant. Julius, en attendant le centurion, s'amuse à jouer aux échecs. Quoi de plus tranquille et même de plus gai que ses discours à son adversaire et à ses amis ?

Pour un disciple d'Épicure qui sait accepter la mort quand elle vient, Zénon peut en citer nombre des siens qui n'ont pas hésité d'aller au devant d'elle.

Mais, à parler vrai des uns et des autres, chacun d'eux se soumit à la nécessité selon ses principes et son caractère.

Si vous lisez le traité de Sénèque, combien cet extrait vous paraîtra court et pauvre ! Il y montre une grande connaissance du cœur de l'homme et des différens états de la société. Ici, il peint l'ambitieux qui se résout à des actions malhonnêtes, et qui s'afflige de s'être déshonoré sans fruit, lorsque le succès n'a pas répondu à ses viles et sourdes intrigues. Là, c'est le même personnage qui s'enfonce dans la retraite où l'envie dont il est dévoré, fait des vœux pour la chute de ses rivaux. Il semble qu'il ait vécu parmi nous, qu'il ait interrogé, et qu'il ait en-

352 DE TRANQ. ANIM. TESTIM,

tendu répondre un de nos oisifs excédé de fatigue et d'ennui.
— Quel est votre projet du jour? — Ma foi, je n'en sais rien, je sortirai, je verrai du monde, et je deviendrai ce qu'on voudra.

C'est, je crois, dans le même traité qu'il dit de Diogène :
« que celui qui doute de son bonheur, peut aussi douter de
» la félicité des dieux, qui n'ont ni argent, ni propriété..... »
ni besoins.

L. ANNÆI SENECAE
DE CONSTANTIA
SAPIENTIS,

SIVE

QUOD IN SAPIENTEM NON CADIT INJURIA,
AD ANNÆUM SERENUM.

LIBER UNUS.

ARGUMENTUM.

I, II. A laudibus Stoicorum orditur, quos eo nomine præfert cæteris omnibus philosophis, quod non molliter et blande, sed viriliter agunt, et nos eo ducere tentant, ut supra omnem fortunam emineamus. Jam mentione M. Catonis facta et objectione injecta: Nonne Cato contumeliis affectus, verberibus et sputis? transit ad paradoxon Stoicorum tractandum: sapientem non affici injuria. III, IV. Ab hac objectione tam adversus hoc dogma, quam adversus reliqua Stoicorum decreta rigidiora, ingreditur in materiam, et docet, Catonem injuriis non esse affectum: fuit enim sapiens, in quem nulla injuria cadit. Quod tamen ea mente dici ait Noster, non ut omnino non fiat, sed ut eam non admittat. Feritur quidem sapiens, sed non læditur, quippe qui intactus et impenetrabilis est injuriis et contumeliis. V.—VII. Dividit deinde dicenda in duas partes, idque a discrimine Injuriae et Contumeliae. Priore autem negat illam cadere in sapientem, posteriore nec hanc. Quod ad injuriam pertinet, ea malum est, quod in sapientem cadere nequit. Injuria detrahit et diminuit: sapienti autem nihil eripitur, quippe qui in se habet omnia reposita, ideoque extra injuriam et fortunæ ludibria positus est, ut Stilpo philosophus. VIII. Fortis ab infirmo non læditur: non ergo a malitia virtus. Refellit deinceps objectionem: Atqui Socrates nonne injuria damnatus est? ita ut dicat, hoc sine injuria factum esse. Inimici quidem intulerunt injuriam, sed ille non accepit, sapientia ejus rejecit. Qua in re similis est ejus, qui veneni ipsi dati vim antidoto infringit, sive, qui scelus non patitur, quod alius ei facere tentat. IX, X. Injuria cum injustitia mixta est e quibus neque hæc, neque illa in sapientem cadit. Sapienti nemo prodest, ergo non lædit. Quum injuria aut a spe, aut a metu proficiscatur, sapiens neutro eorum tangitur. Injuriam denique nemo immota mente accipit: quæ quum sine perturbatione et ira esse nequit, et illa caret sapiens, ut qui tam ira, quam perturbatione caret. Usui autem est sapienti injuria, per quam experimentum sui capit, et virtutem tentat. Concludit hanc priorem tractationis partem adhortatione ad dogma hoc animis accipiendum. Altera pars circa contumeliam tota versatur. Ac primum explicat, quid proprie sit calumnia, quam a sapiente alienam esse docet, seu a sapiente arcet, quia sapiens magnitudinem suam novit, ideo contumelia ad eum non pertinet, quippe quam nomen et rem a contemptu habere putat. XI, XII. Quum nemo nisi superbus et insolens contumeliam infert, sapiens tales spernit. Nemo majorem atque meliorem se contemnit: is autem est sapiens. Ergo in se dicta ridet, ut in conviviis jocosos puerorum. Sed quid? fert igitur hæc omnia sapiens? non castigat aut compescit? Immo facit interdum, sicut illos ipsos pueros castigare solemus: non quia malum ille sapiens acceperat ab iis, sed quia fece-

runt, et ut desinant facere. XIII, XIV. Neque tamen hanc animi firmitatem alienam a viro sapiente esse credere licet, quum et in aliis eam animadvertamus: exempli causa, in medico, qui phreneticis non irascitur. Scit enim sapiens, omnes alios homines, qui non e præceptis philosophiæ vivant, insanire, et ideo esse ægros. Idcirco nec irascitur, nec movetur contumeliosorum potentiorum, ditiorumque, aliorumque, exemp. caus. mulieris, luxu et molliæ diffluentis ejusdemque imprudentis. XV. Jam mixtim utramque, et injuriam, et contumeliam refutat. Nam quum securitas propria est sapientis, illa carere debet, si alterutram accipit, aut accipere potest. Simile et Epicurei præceperant, sed minus fortiter: raro sapienti intervenit Fortuna. XVI.—XVIII. Hæc naturæ non repugnant: sensus enim doloris non detrahitur injuriis, sed nomen. Denique levia pleraque, quibus vulgus offenditur, rejicienda sunt et ridenda, ne ipse ridearis. Concludit admonitione, quomodo et throni, et qui jam ad philosophiam pervenit, injuriæ sint ferendæ. Illi cum morsu aliquo animi et colluctatione: huic sine alterutro: victor enim jam agit ante se utramque, et triumphat.

Quo tempore scriptus sit hic liber, satis certo definiri nequit. Si Lipsii judicium sequaris, editus est sub tempus libri de Tranquill. Anim. cui vulgo etiam ante Lipsium junxerant: fortasse magis propterea, quod ad eundem Serenum missus erat, quam quod pro secunda parte istius libri haberi debeat: nam volumen per se efficere manifestum est.

Quum dogmata, quæ Noster in hoc libro exposuit, potissima sunt in iis, quæ ad philosophiam moralem Stoicorum pertinent, non opus est, ut ii hic adducantur, quorum scripta ejusdem argumenti laudari possent. Cf. Fabric. Bibl. Græc. Vol. III; in Catalogo Stoicorum, Chrysippus, pag. 546, Cleanthes, pag. 551, sqq. Panætius, pag. 569, al.

L. ANNÆI SENECAE DE CONSTANTIA SAPIENTIS,

SIVE

QUOD IN SAPIENTEM NON CADIT INJURIA,
LIBER UNUS.

CAP. I. **T**ANTUM inter Stoicos, Serene, et cæteros sapientiam professos¹ interesse, quantum inter fœminas et mares, non immerito dixerim: quum utraque turba ad vitæ societatem tantumdem conferat², sed altera pars ad obsequendum, altera imperio nata sit. Cæteri sapientes³ molliter et blande, ut fere domestici et familiares me-

I. ARG. Stoici præstant omnes cæteros philosophos virili, quam ingrediuntur, via, quæ initio quidem aspera, sed mox plana fit. Nec officit, quod sapienti mala accidant.

1. *Cæteros.... professos.* I. e. philosophos. Cynicos certe excipias, ait Lipsius, qui duritie et robore super ipsos Stoicos, etsi dogmate fere conveniebant. At h. l. Cynicos ipse excepit, quippe quos Stoici pro cognatis et suæ partis addictis habuere. Cf. ap. Diog. Laert. lib. VII, cap. 121. Apollodorus ἐν τῷ ἑθελῶ. Lipsii *Manuduct. ad Stoic. phil.* lib. I, cap. 13, p. 42, sq. Item e recentioribus omnes

qui de historia philosophiæ scripsere, *Buhle, Tiedemann, de Gérando.*

2. *Tantumdem conferat.* Hoc est, idem afferat. Non premendus hoc loc. sensus, quasi voluisset Noster dicere non minus e. g. Academicum Epicureumve (modo hoc nomine hand indignum) cæteris mortalium utilem esse quam Stoicum; hoc enim sequentia falsum indicant: sed ait sapientiam ab utroque afferri et in humanam vitam induci; quæ quamvis apud varios varia sit, aliquid tamen vel ob hoc præstat, quod ad altiora et graviora mentem vertat.

3. *Cæteri sapientes*, etc. Nam om-

dici ¹ ægris corporibus, non qua optimum et celerrimum est, medentur, sed qua licet. Stoici virilem ingressi viam, non ut amœna ineuntibus videatur curæ habent, sed ut quamprimum nos eripiant ², et in illum editum verticem educant, qui adeo extra omnem teli jactum ³ surrexit, ut supra fortunam emineat. At ardua per quæ vocamur, et confragosa sunt. Quid enim plano aditur excelsum ³? Sed ne tam abrupta quidem sunt, quam quidam putant: prima tantum pars saxa rupesque habet, et invii speciem, sicut pleraque ex longinquo speculantibus abscisa ⁴ et connexa videri solent, quum aciem longinquitas fallat. Deinde propius adeuntibus ⁵ eadem illa, quæ in unum congesserat error oculorum, paulatim adaperiuntur ⁶; tum illis, quæ præcipitia ex intervallo apparebant, redit lene fastigium. Nuper quum incidisset

nes aut ad voluptatem, aut ad gloriam referri virtutes docebant. Pro vulgata opinione de philosophis hæc eadem venditat Hermotimus apud Lucian. Tom. IV, pag. 21. Βίβ. Ἐκονον ἀπάντων λεγόντων ὡς οἱ μὲν Ἐπικούραιοι γλυκύθυμοι καὶ φιλήθονοι εἰσιν· οἱ Περιπατητικοὶ δὲ καὶ φιλόπλοιοι καὶ ἐριστικοὶ τινες· οἱ Πλατωνικοὶ δὲ τετύφωλαι καὶ φιλόδοξοὶ εἰσι. Περὶ δὲ τῶν Στωϊκῶν πολλοὶ ἔφασκον, ὅτι ἀνθρώδει, καὶ πάντα γινώσκουσι· καὶ ὅτι ὁ ταύτην ἰὼν τὴν ὁδὸν μόνος βασιλεὺς, μόνος πλούσιος, μόνος σοφός, καὶ συνόλων ἅπαντα.

1. *Domestici et familiares medici.*

Inter servorum et libertorum greges in magnis domibus medici erant; qui non ad arbitrium suum ægrotantibus dominis medebantur, neque illa jubebant quæ optima ipsi existimabant, sed quæ herus magis appetebat. Vid. Cilani Antiq. Roman.

2. *Nos eripiunt.* A malorum spe-

ctaculo et contubernio, quorum vestigiis insistere non raro ille cupit, qui felices eos degere adspicit.

3. *Quid enim plano aditur excelsum* Hoc est: Nonne enim in editos et confragosos locos pervenies, si planitiem nunquam deserueris?

4. *Abscisa*, omnes Mss. dant. Hæc forma verbi, *abscidere*, Nostro familiarior est quam altera, *abscindere*; exempli causa, de Ira, lib. I, cap. 15, 2. De Clement. lib. I, cap. 14, 3, *abscidat*, non *abscindat*; ibid. cap. 19, 5, *abscidere*, non *abscindere*. Gronovium secutus sum: quem et conf. ad Liv. XLIV, 5, ubi ant abolendum censet τὸ *abscissus*, aut non tam membranas, quam rationem aliquam et aurem decernere oportere, ubi sit hoc aut illud ponendum.

5. *Deinde propius adeuntibus, etc.* Explicat, quæ de Ira, lib. II, cap. 13, 3, nude posuerat.

6. *Adaperiuntur.* Separata in con-

mentio M. Catonis ¹, indigne ferebas, sicut es iniquitatis impatiens, quod Catonem ætas sua parum intellexisset, quod supra Pompeios et Cæsares surgentem infra Vatinios posuisset: et tibi indignum videbatur, quod illi dissuasuro legem, toga in foro esset erepta, quodque a Rostris usque ad arcum Fabianum ² per seditiosæ factionis manus tractus, voces improbas, et sputa, et omnes alias insanæ multitudinis contumelias pertulisset. Tunc ego ⁴ respondi habere te quod Reipublicæ nomine movereris, quam hinc P. Clodius, hinc Vatinius, ac pessimus quisque venumdabat; et cæca cupiditate corrupti, non intelligebant, se, dum vendunt, et venire ³.

II. Pro ipso quidem Catone securum te esse jussi; nullum enim sapientem nec injuriam accipere, nec contumeliam posse; Catonem autem certius exemplar sapientis viri nobis Deos immortales dedisse, quam Ulysem et Herculem ⁴ prioribus sæculis. Hos enim Stoici nostri sapientes pronuntiaverunt, invictos laboribus,

spectum veniunt. Eundem loquendi usum jam ap. Virg. Æneid. lib. III, vs. 275, 531, invenies, explicatum ab Heynio ad lib. III, 410.

1. *M. Catonis.* De M. Porcio Catone Uticensi agi constat. Omnis historia testatur, exemp. caus. Dio Cass. lib. XXXVII, cap. 22, lib. XXXVIII, cap. 3. Senec. Ep. 14. De lege tamen ambigi potest: utrum Metelli trib. pl. fuerit de Pompeio in Italiam cum copiis vocante, an Cæsaris, de agro Campano dividendo.

2. *Arcum Fabianum.* Cic. Verr. Act. I, 7, ibi Asconius hæc habet: «Arcus est juxta Regiam in sacra via, a Fabio Censore constructus, qui a devictis Allobrogibus Allobrox cognominatus est: ibique statua ejus posita propterea est.»

3. *Et venire.* Hoc est: Vendi posse; et se, dum nihil non venale putant, venales fieri. De Vatinio vide infra Tom. II, pag. 26, not. 2.

II. ARG. Nullus sapiens injuriam accipere nec contumeliam potest.

4. *Ulysem et Herculem.* Jam antea monuimus, Stoicis fuisse proprium, fabulas allegorice interpretari: quem morem etiam in Ulyse et Hercule ut sapientibus extollendis adhibuerunt. De Ulyse nemo facile dubitaverit: Hercule vero sapientem pronuntiari mirationem facere possit. Sed recorderis, fuisse magnam fabularum ad Herculem spectantium varietatem: deinde Sophistas rhetoresque Hercule ad hominem fortem, virtutis amantem et sapientem repræsentandum usos esse, ex. caus.

360 DE CONSTANTIA SAPIENTIS

contemptores voluptatis, et victores omnium¹ terrorum.

- 2 Cato cum feris manus non contulit, quas consecrari venatoris agrestisque est; nec monstra igne ac ferro persecutus est²; nec in ea tempora incidit, quibus credi posset cælum unius humeris³ inniti, excussa jam antiqua credulitate, et sæculo ad summam perducto solertiam.
- 3 Cum ambitu congressus, multiformi malo, et cum potentia immensa cupiditate, quam totus orbis in tres divisus satiare non poterat, adversus vitia civitatis degenerantis, et pessum sua mole sidentis, stetit solus, et cadentem Rempublicam, quantum modo una retrahi manu poterat, retinuit: donec vel abreptus, vel abstractus, comitem se diu sustentatæ ruinæ dedit: simulque
- 4 extincta sunt, quæ nefas erat dividi. Neque enim Cato post libertatem vixit, nec libertas post Catonem. Hinc tu putas injuriam fieri potuisse a populo, quod aut præturam illi detraxit, aut togam? quod sacrum illud caput

Prodicum ap. Xenoph. Memor. Socrat. lib. II, cap. 1, 21 sq. Cf. et Plutarch. qui in libro *Περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις*, quum de viris qui sapientia et virtute claruere sermonem habet, Herculem quoque nominat: qui locus in nota ad lib. de Provid. totus exscriptus est nobis, T. II, p. 6. Non abs re erit Horatiani loci meminisse in Carm. lib. III, Od. III, stroph. 3, qui ita habet: «Hac arte Pollux et vagus Hercules Innixus, arces attigit igneas.» Nec tamen de robusto viro tantum agebatur, sed de probò et forti, quem «Justum ac tenacem propositi.... Non civium ardor prava jubentium, Non v. ltus instantis tyranni Mente quatit solida.» Ita factum est, ut Stoicis via inunita esset. Hinc quoque ejus consortium cum Musis exortum est, quarum ductor, Musagetes, apud Romanos colebatur. Cf.

Intpp. ad Sueton. Aug. 29, et Heynii Comment. Soc. Gotting. lib. III, 23, et seqq.

1. *Terrorum.* Lipsium sequor. Antea *terrarum. Terrores* vicisse, non *terras* constat, et nexus postulat. — *Omnium terrorum.* Similiter Virg. Georg. lib. II: «Atque metus omnes et inexorabile fatum Subjecit pedibus.»

2. *Monstra.... persecutus est.* Aludebat modo ad varios Herculis labores, leonem v. g. Nemeæum, aut aves Stymphalidas; specialius nunc innuit Lernæam hydram, cui e septem capitibus, uno exciso, alterum renascebatur. Hanc Hercules domuit Iphieli fratris auxilio, qui ubi vulnus Hercules inflixerat, ignem statim admovebat, ita ut crescenti cute excisum caput non jam resurgeret.

3. *Unius humeris.* Sive Atlantis,

purgamentis oris aspersit? Tutus est sapiens, nec ulla affici aut injuria, aut contumelia potest.

III. Videor mihi intueri animum tuum incensum, et effervescentem; paras acclamare: « Hæc sunt quæ auctoritatem præceptis vestris¹ detrahant! magna promittis, et quæ ne optari quidem, nedum credi possint: deinde ingentia locuti, quum pauperem negastis esse sapientem, non negastis solere illi et servum, et vestem, et tectum, et cibum deesse; quum sapientem negastis insanire, non negastis et alienari, et parum sana verba emittere, et quidquid vis morbi cogit, audere²; quum sapientem negastis servum esse, iidem non itis infitias, et venum iturum, et imperata facturum, et domino suo servilia præstiturum ministeria. Ita, sublato alte supercilio, in eadem quæ cæteri descenditis, mutatis rerum nominibus. Tale itaque aliquid et in hoc esse suspicor, quod prima specie pulchrum atque magnificentum est: nec injuriam, nec contumeliam accepturum esse sapientem. Mul-

sive Herculis, qui in succollando ei successit.

III. ANG. Tametsi sapiens tentatur et lacessitur, nulli tamen injuriæ obnoxius est. Cf. Lipsii Manuduct. ad stoicam Philosophiam, lib. III, cap. 18, pag. 188, sq.

1. *Vestris*. Id est, Stoicis. Exprobrationes, quas hic in Stoicos connectas vides, a primis inde temporibus hujus sectæ contra eos depromptas esse, docet Lipsius Manud. ad Stoic. phil. lib. I, ca. 14. Quod autem criticumque philosopho magno, in primis novæ sectæ conditori, accidere solet, et Zenoni aliisque Stoicis evenit, ut verba nova, non res attulisse accusarentur ab iis, qui eorum decreta animo complecti non poterant. At falsum id esse docuit Tiedemann,

Tom. II, pag. 427, sqq. Chrysippus ideo dixit, Lipsio laudante: Διὸ καὶ διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ τι μεγέθους καὶ τοῦ κάλλους πλάσμασι δοκοῦμεν ὅμοια λέγειν, καὶ οὐ κατὰ τὸν ἀνθρώπον, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν.

2. *Quum pauperem..... audere*. Fusius hæc explicat Lipsius Manud. ad Stoic. phil. lib. III, capp. 11 et 18. Docuerunt Stoici, sapientem sibi sufficere; ejus omnia esse non occupatione, sed animo. Virtutes enim possidet, quæ sunt magnæ æstimationis et pretii: ideoque solus est dives. Vid. Nost. de Benefic. lib. VII, cap. 4. Neque sapientem insanire docuere, i. e. nulla vi aut casu virtutem ei eripi posse, Cleanthe auctore, et Seneca, Epist. 1, et Horat. Serm. II, 3, 43, sq. Quum omnia

tum autem interest, utrum sapientem extra indignationem ¹, an extra injuriam ponas. Nam si dicis illum æquo animo laturum, nullum habet privilegium; contigit illi res vulgaris, et quæ discitur ipsa injuriarum assiduitate, patientia. Si negas accepturum injuriam, id est, neminem illi tentaturum facere; omnibus relictis negotiis,

4 Stoicus fio. » Ego vero sapientem non imaginario honore verborum exornare constitui, sed eo loco ponere, quo nulla permittatur injuria. « Quid ergo? nemo erit qui lacessat, qui tentet? » Nihil in rerum natura tam sacrum est, quod sacrilegum non inveniatur: sed non ideo divina minus in sublimi sunt, si existunt qui magnitudinem,

5 multum ultra se positam, non icturi appetant ². Invulnerabile est, non quod non feritur, sed quod non læditur. Ex hac tibi nota sapientem exhibeo. Numquid dubium est, quin certius robur sit, quod non vincitur, quam quod non lacessitur? quum dubiæ sint vires inexpertæ, ac merito certissima firmitas habeatur, quæ omnes incursus respuit ³. Sic tu sapientem melioris scito esse naturæ, si nullius illi injuria nocet, quam si nulla sit. Et illum fortem virum dicam, quem bella non subigunt, nec admota vis hostilis exterret; non cui pingue otium est, inter desides populos: hujusmodi igitur sapientem nulli esse injuriæ obnoxium ⁴. Itaque non refert, quam multa in illum conjiciantur tela, quum sit nulli penetrabilis.

7 Quomodo quorumdam lapidum inexpugnabilis ferro du-

hæc præcepta ad animum et virtutes spectarent, male ab aliis iisque adversariis intellecta rixas pepererunt et exprobrationes: quibusdam ex iis quæ dicerent a consuetudine loquendi abhorrentibus (de Benefic. lib. II, cap. 35). Cf. Cic. Paradox. lib. V.

1. *Indignationem*. I. e. utrum di-

cas, eum non curare injuriam, an injuriæ non esse obnoxium.

2. *Non icturi appetant*. E codd. reduxit Gronov. Antea *petant*.

3. *Numquid dubium..... respuit*. Cf. de Providentia, cap. 4.

4. *Hujusmodi..... obnoxium*. Reptas ex antecedentibus *dicaui*.

ritia est, nec secari adamas, aut cædi, vel deteri potest, sed incurrentia ultro retundit¹; quemadmodum quædam non possunt igne consumi, sed flamma circumfusa rigorem suum habitumque conservant; quemadmodum projecti in altum scopuli² mare frangunt, nec ipsi ulla sævitæ vestigia, tot verberati sæculis, ostentant: ita sapientis animus solidus est, et id roboris collegit, ut tam tutus sit ab injuria, quam illa quæ retuli.

IV. « Quid igitur? non erit aliquis qui sapienti facere tentet injuriam? » Tentabit³, sed non perventuram ad eum. Majore enim intervallo a contactu inferiorum abductus est, quam ut ulla vis noxia usque ad illum vires suas perferat. Etiam quum potentes, et imperio⁴ editi, et consensu servientium validi, nocere ei intendunt: tam citra sapientem omnes eorum impetus deficient, quam quæ nervo tormentisve⁵ in altum exprimuntur, quum extra visum exsilierunt, citra cælum tamen flectuntur. Quid? tu putas, quum stolidus ille rex⁶ multitudine telorum diem obscurasset, ullam sagittam in Solem incidisse? aut demissis in profundum catenis Neptunum potuisse contingi? Ut cælestia humanas manus effugiunt, et ab his qui templa diruunt, aut simulacra conflant, nihil divinitati nocetur: ita quidquid fit in sapientem proterve, petulanter, superbe, frustra tentatur. « At satius³

1. *Quomodo..... retundit.* Nec nostris artificibus lima anglica vel optima usis cessisse gemmam adamantem constat. Neque tamen de politura adamantis, quæ pulvere ex eadem gemma petito fieri solet, et apud Veteres quoque in usu fuisse videtur, nec de indomita ejus per ignem vi (quam victam esse novimus) nunc sermo est. Cf. quæ Funke (*Naturgeschichte und Technologie*, T. III.

p. 157. sqq.) de hac gemma collegit.

2. *Scopuli.* Promontiorum, etc.

IV. ARG. Vir sapiens intactus et impenetrabilis est injuriis et contumeliis.

3. *Tentabit.* Sc. aliquis.

4. *Imperio ed.* Ad imperium evecti.

5. *Nervo tormentisve*, cf. ad. de Ira I, 9, 1.

6. *Stolidus ille Rex.* Xerxes. Herodot. lib. VII, cap. 33, sq. cap. 108, seq. Leonidam tela Persarum solem

364 DE CONSTANTIA SAPIENTIS

erat, neminem esse qui facere vellet! » Rem difficilem optas humano generi, innocentiam. Et non fieri, eorum interest qui facturi sunt, non ejus qui pati, ne si fiat quidem, non potest¹. Immo nescio, an magis vires sapientia ostendat tranquillitatis inter lacescentia: sicut maximum argumentum est imperatoris, armis virisque
 4 pollentis, tuta securitas et in hostium terra. Dividamus, si tibi videtur, Serene, injuriam a contumelia: prior illa natura gravior est; hæc levior, et tantum delicatis gravis; qua non læduntur, sed offenduntur. Tanta est tamen animorum dissolutio et vanitas, ut quidam nihil acerbius putent. Sic invenies servum, qui flagellis quam colaphis cædi malit, et qui mortem ac verbera tolerabili-
 5 liora credat, quam contumeliosa verba. Ad tantas ineptias perventum est, ut non dolore tantum, sed doloris opinione vexemur: more puerorum, quibus metus incutit umbra, et personarum deformitas, et depravata facies; lacrimas vero evocant nomina parum grata auribus, et digitorum motus², et alia, quæ impetû quodam erroris improvidi refugiunt.

1 V. Injuria propositum hoc habet, aliquem malo afficere: malo autem sapientia non relinquit locum. Unum

obscurantia derisisse, et Xerxem verberasse Hellespontum, et catenas ut vincula injiciendas in mare curasse iratum, constat ex locis adductis.

1. *Et non fieri.....potest.* Improbis impiorum utilis turbæ est, nec sapienti nocet. qui injurias vel inflictas, quia spernit, pati nequit.—*Si fiat.* Sc. injuria. Sequens discrimen inter injuriam et contumeliam Stoico dignum est, spinosiore sæpe quam opus erat. Contumelia enim sæpissime injuria quoque est, quandoquidem mala eam sequi solent. Inde ta-

men excusatur noster, quod h. l. rem per se considerat, et leviora contumeliæ genera respicit, ut exemplum servi, qui flagella, vulgares servorum pœnas, præferre solebat colaphis, quibus irrisio et ludibrium inerat.

2. *Digitorum motus.* Ad denotandum hominem nigrum, infamem. Cf. Persii Sat. II, 33. ibiq. Intpp.

V. ARG. Quum injuria malum sit, virtutem vero nec lædere, nec diminuire possit, in virum sapientem non cadit. Facile hic ἀπάθειαν Stoicam deprehendes. Cf. de Tranq. Anim.

enim malum illi est turpitude, quæ intrare eo, ubi jam virtus honestumque est, non potest: injuria ergo ad sapientem non pervenit. Nam si injuria alicujus mali patientia est, sapiens autem nullius mali est patiens, nulla ad sapientem injuria pertinet. Omnis injuria deminutio ejus est, in quem incurrit, nec potest quisquam injuriam accipere sine aliquo detrimento vel dignitatis, vel corporis, vel rerum extra nos positarum: sapiens autem nihil perdere potest: omnia in se reposuit, nihil fortunæ credit, bona sua in solido habet, contentus virtute, quæ fortuitis non indiget. Ideoque nec augeri, nec minui potest; nam in summum perducta incrementi non habent locum. Nihil eripit fortuna, nisi quod dedit: virtutem autem non dat; ideo nec detrahit. Libera est, inviolabilis, immota, inconcussa; sic contra casus indurat¹, ut nec inclinari quidem, nedum vinci possit. Adversus apparatus terribilium rectos² oculos tenet, nihil ex vultu mutat; sive illi dura, sive secunda ostentantur. Itaque nihil perdet, quod perire sensurus sit. Unius enim in possessione virtutis est, ex qua depelli nunquam potest: cæteris precario utitur; quis autem jactura movetur alieni? Quod si injuria nihil lædere potest ex his quæ³ propria sapientis sunt, quia virtute sua salva sunt, injuria sapienti non potest fieri. Megaram³ Demetrius ce-

cap. 11, et Cic. Paradox. II: Οτι ἀνθρώπος ἢ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

1. *Sic contra casus indurat.* E. codd. et priscis edd. restituit. Gron. Pincian. et conjectura: *Sic contra casus obdurata*, ut. Intelligas: se, s. animum. — *Indurat.* H. e. induratur. Nam sæpe apud Latinos agendi vox pro passiva usurpatur, ut *vertit pro vertitur*, *movet pro movetur*. Nostrates similiter *remuer* pro *se remuer*,

tourner pro *se tourner*, *durcir* pro *se durcir*.

2. *Rectos.* Interritos. Cf. Bentley ad Horat. Carm. lib. III, Od. III, vs. 18, ubi nostrum locum non prætermisit.

3. *Megaram, etc.* Demetrius filius Antigoni, unius e successoribus (διαδόχοις) Alexandri, Megaram, urbem Atticis finibus proximam, cepit Ol. 118, 2, Cassandro Antipatris filio debellato. (Diodor. XX, 45, 46).

perat, cui cognomen Poliorcetes fuit : ab hoc ¹ Stilpon philosophus interrogatus, num quid perdidisset, « Nihil, inquit; omnia namque mea mecum sunt. » Atqui et patrimonium ejus in prædam cesserat ², et filias ³ rapuerat hostis, et patria in alienam ditionem venerat, et ipsum rex circumfusus victoris exercitus armis ex superiore loco rogabat. Ille victoriam illi excussit ⁴, et se, urbe capta, non invictum tantum, sed indemnem esse testatus est; habebat enim secum vera bona, in quæ non est manus injectio ⁵. At ea quæ dissipata et direpta ferebantur, non judicabat sua, sed adventitia, et nutum fortunæ sequentia : ideo non ut propria dilexerat. Omnium enim extrinsecus affluentium lubrica et incerta possessio est. Cogita nunc, an huic fur, aut calumniator, aut vicinus potens ⁶, aut dives aliquis regnum orbæ senectutis exercens ⁷, facere injuriam possit, cui bellum et hostis

1. *Stilpon.* De Stilpone cf. Diog. Laert. II, 115. ubi Menag. nostrum locum adhibuit. Fabricii Bibl. Gr. II, 719. sq. Tiedemann, II, 411. sqq.

2. *Cesserat.* Pervenerat. Alioquin hæceadem de Biante, uno e septem sapientibus, quum Priene sua capta fugeret, narratur ap. Cicer. I, 2, Paradox. dubitanter tamen; addit enim: « ut opinor. »

3. *Filias.* Unius filiæ Diogenes meminit l. I. et metuo, ne reliquæ Stilponi a nostro obtrudantur. Eandem sententiam tuitus est P. Bayle T. IV. Stilpon. F. p. 283.

4. *Et filias rapuerat hostis, et patriam in alienam ditionem venerat, et ipsum rex circumfusus victoris exercitus armis ex sup. loc. rog. Ille victor. illi exc.* E. codd. bonis reduxit Gron. Antea e. c. ap. Eram. et filias rapuerat hostis, et patriam violaverat. Ille illi victoriam excussit.

5. *Manus injectio.* Fit a domino, qui sibi suum vindicat, sive ab accusatore, qui vocatum nec comparentem ad judicem vi trahere poterat. Cf. Fragmenta XII. a bb. ex recens. Funckii. Gætting. 1756. p. 4.

6. *Vicinus potens.* Vulgata lectio, quam Gronov. e codd. quibusdam immutavit: *vicinus impotens* i. e. *improbis.* Vulgatum tamen bene habet: est enim in codd. quoque et in edd. e. c. Erasmi. Deinde improbitas illa, quam hic Gronov. desiderasse videtur, continetur sequentibus: *facere injuriam possit.* Accedit, quod *potens* cum *divite* plerumque conjungitur. Proinde reduxi *potens.* Ceterum *et impotens* non omnino spernendum esse equidem puto

7. *Aut dives aliquis... exercens.* Cic. Paradox. V, 2, explicat: « Hæreditatis spes quid iniquitatis in serviendo non suscipit? quem nutum

regiam artem quassandarum urbium professus, nihil potuit. Inter micantes ubique gladios, et in rapina tumultum, inter flammam et sanguinemque impulsæ civitatis, inter fragorem tempestatis super Deos suos cadentium, uni homini pax fuit. Non est itaque quod audax iudices promissum, mihi, si parum fidei habeo, sponsorem² dabo. Vix credis tantum firmitatis in hominem, aut tantam agnitudinem cadere; sed si prodit in medium, tunc: « Non est, quod dubites, an tollere se homo supra humana possit, an dolores, damna, ulcera-vulnera, magnos motus rerum circa se fremensurus adspiciat, et dura placide ferat, et securitate; nec illis cedens, nec his fretus, unus inter diversa sit, nec quidquam suum, nisi se, esse, ea quaque parte³ qua melior est⁴. En adsum, et probaturus, sub isto tot civitatum eversore, tanta incussu arietis⁵ labefieri, et turrium altitudinibus ac latentibus fossis repente residere, et circum editissimas arces aggerem crescere: at nulla

tenis non observat? loquacitatem: quidquid denuntiat, facit: assectatur, assidet, etc.» Conf. ad Consolat. ad C. t. Horat. Serm. II, 5. Martialis, ut v. g. lib. I, « Imperia viduarum pro-assim.

s ille. Demetrius iam supra: Poliorcetes, s. urbicaput, addit, dictus. Plutarchus (s. k.) ejus vitam descripsit. Pergit Stilponis exemplo pientem extra injuriam et idibria positum esse; nec clade quidquam perdere, secum portare.

2. *Sponsorem.* Stilpon. Non credis mihi; sed Stilponi. Fortasse sequentia aut similia quædam in Stilponis libris occurrerunt; quamquam noster hæc ἐπιδικασίας ex persona Stilponis extulisse videri potest.

3. *Ea quaque parte* (animi). In textum e conjectura mea recepi: quoniam Noster τὸ quoque nullum sensum promittit. *Ea quaque part.* explicationis causa τὸ se adjecta sunt.

4. *Ea quaque... Melior est:* explicative adjecta sunt propter τὸ se; intell. animum, quo supra humana elatus est.

5. *Arietis.* De ariete, machinamento Veterum ad muros quassandos

machinamenta posse reperiri, quæ bene fundatum animum agitent. Erepsi modo e ruinis domus, et incendiis undique relucentibus, flammæ per sanguinem¹ fugi. Filias meas qui casus habeat, an pejor publico², nescio.

- 3 Solus, et senior, et hostilia circa me omnia videns, tamen integrum incolumemque esse censum meum profiteor; teneo, habeo quidquid mei habui. Non est quod me victum, victoremque te credas: vicit fortuna tua fortunam meam! Caduca illa et dominum nutantia, ubi sint nescio: quod ad res meas pertinet, mecum sunt, 4 mecum erunt. Perdiderunt isti divites patrimonia, libidinosi amores suos³, et magno pudoris⁴ impendio dilecta scorta, ambitiosi curiam, et forum, et loca exercendis in publico vitiis destinata⁵; fœneratores perdidērunt tabellas⁶ suas, quibus avaritia falso læta⁷ divitias imaginatur: ego quidem omnia integra illibataque habeo. Proinde istos interroga qui flent, qui lamentantur, strictisque gladiis nuda pro pecunia corpora opponunt, qui 5 hostem onerato sinu fugiunt. » Ergo ita habet, Serene, perfectum illum virum, humanis divinisque virtutibus plenum, nihil perdere. Bona ejus solidis et inextinguibilibus munimentis præcincta sunt. Non Babylonios illi

et diruendos aptato, et de cuniculis fossisque latentibus, sub muro urbis duci solitis ab oppugnatoribus omnia nota sunt, cum ex al. tum e Nieuportio. Lipsius laudat Poliorcetica sua.

1. *Per sanguinem.* Occisorum.

2. *An pejor publico.* Sc. casu, i. interitu. Cogitat de servitute, de pudore perditto, de membris truncatis, etc. Gronovio interprete.

3. *Amores suos.* Amasios, τὰ καὶ δὲ ξά.

4. *Magno pudoris.....scorta.* Et seq. moribus romanis sunt dijudicanda: græcis enim turpe non erat scorta

(δὲ καὶ παρὰ) diligere, quod cuique vel ex præfatione Cornel. Nep. notum est.

5. *Ambitiosi destinata.* Cf. de Ira II, 7, 4.

6. *Tabellas.* In quibus pecunia, quam aliis sub usuris commodaverat, s. quam alii apud fœneratores, argentariosve deposuerant, prescripta erat una cum contractibus et cautionibus. Horat. II. Serm. III, 69. Cf. Ernesti Opusc. oratoria p. 402. et Siberi Dissertatt. de argentariis.

7. *Falso læta.* Falsæ enim sunt divitiæ istæ.

muros contuleris, quos Alexander intravit: non Carthaginiis aut Numantiae mœnia, una manu¹ capta: non Capitolium, arcemve²; habent ista hostile vestigium. Illa quæ sapientem tuentur, a flamma et ab incursu tuta sunt: nullum introitum præbent, excelsa, inexpugnabilia, Diis æqua.

VII. Non est quod dicas, ita ut soles, hunc sapientem nostrum nusquam inveniri. Non fingimus istud humani ingenii vanum decus, nec ingentem imaginem falsæ rei concipimus; sed qualem confirmamus, exhibuimus, et exhibebimus. Raro forsitan, magnisque ætatum interval-
lis invenitur; neque enim magna, et excedentia solitum ac vulgarem modum, crebro gignuntur; cæterum hic ipse M. Cato, a cujus mentione hæc disputatio processit, vereor ne supra nostrum exemplar³ sit. Denique
validius debet esse quod lædit, eo quod læditur; non est autem fortior nequitia virtute: non potest ergo lædi sapiens. Injuria in bonos nisi a malis non tentatur: bonis inter se pax est: mali tam bonis perniciosi quam inter se. Quod si lædi nisi infirmior non potest, malus autem bono infirmior est, nec injuria bonis, nisi a dispari, ve-

1. *Una manu.* I. e. Scipionis posterioris Africani vi.

2. *Capitolium arcemve.* Pars extrema montis Saturnii, regum tempore arcem habuit, et postea *arx* dicta: contigua erat Capitolio. Sæpe propterea conjuncti reperiuntur apud classicos auctores, *exemp. caus.* apud Cic. IV, Catilin. 9.

VII. ARG. Sapientem virum raro quidem, tamen interdum inveniri. Redit deinde ad docendum, sapientem ab injuria lædi non posse. Vide Lipsii *Manud. ad philosoph. Stoic.* II, 8. p. 82. sq. ubi multa loca Ci-

ceronis aliorumque affert, neminem mortalem, docentium, illam sapientiam esse consecutum. Ἔστι δὲ οὗτος οὐδαμοῦ γῆς, οὐδὲ γέγονεν, ait Plutarch. et ipse Stoicus in libro de pugn. Stoicor. Conf. Nostrum in *Epist.* 42. Enimvero satis est, quod nemo negat, qualem sapientem describi a Stoicis viderent, eum posse tamen esse. Eadem ratio etiam est circa virtutem et veritatem, quibus qui propior accesserit, is optimus haberi debet.

3. *Supra nostrum exemplar sit.* Lipsius de communi nostra sorte intelligit. Ordo tamen poscere videtur,

renda est : injuria in sapientem virum non cadit. Illud enim jam non es admonendus , neminem bonum esse nisi
 3 sapientem. « Si injuste , inquis , Socrates damnatus est , injuriam accepit. » Hoc loco intelligere nos oportet , posse evenire , ut faciat aliquis injuriam mihi , et ego non accipiam : tanquam si quis rem quam e villa mea subripuit , in domo mea ponat ; ille furtum fecerit , ego nihil perdiderim. Potest aliquis nocens fieri , quamvis non nocuerit. Si quis cum uxore sua tanquam aliena concumbat , adulter erit ¹ , quamvis illa adultera non sit.
 4 Aliquis mihi venenum dedit , sed vim suam remixtum cibo perdidit : venenum illud dando , scelere se obligavit , etiamsi non nocuit. Non minus latro est , cujus telum opposita veste elusum est. Omnia scelera ² etiam ante effectum operis , quantum culpæ satis est , perfecta sunt. Quædam ejus conditionis sunt , et hac vice copulantur , ut alterum sine altero esse possit , alterum sine altero
 5 non possit. Quod dico , conabor facere manifestum. Possum pedes movere , ut non curram ; currere non possum , ut pedes non moveam : possum , quamvis in aqua sim , non natare ; si nato , non possum in aqua non esse ³. Ex hac sorte , et hoc est de quo agitur , si injuriam accepi , necesse est factam esse ; si est facta , non est necesse accepisse me. Multa enim incidere possunt , quæ submovent injuriam. Ut intentam manum dejicere casus potest , et emissa tela declinare : ita injurias qualescumque potest

ut de sapiente , quem descriperat , Catone inferiore cogitemus.

1. *Adultererit, quamvis illa... non sit.* Cujus rei notum præbet exemplum Cephali et Procridis fabula , quum prior suam uxorem , induta divitiis mercatoris forma , deceperit , posterior vero , in venatricem vicis-

sim mutata¹, maritum , venatici canis et teli spe , ad adulterium adduxerit.

2. *Omnia scelera.* Cf. de Ben. V, 14.

3. *Possum..... non esse.* Hujus rei multa exempla afferuntur in mathematicis , quum de *reciprocis* propositionibus agitur.

aliqua res depellere, et in medio intercipere, ut et factæ sint, nec acceptæ.

VIII. Præterea nihil injustum justitia pati potest, quia non coeunt contraria: injuria autem non potest fieri, nisi injuste; ergo sapienti injuria non potest fieri. Nec est quod mireris, si nemo potest illi injuriam facere, nec prodesse¹ quidem quisquam potest; et sapienti nihil deest, quod accipere possit loco muneris: et malus nihil potest tribuere sapienti. Habere enim prius debet, quam dare: nihil autem habet, quod ad se transferri sapiens gavisurus sit. Non potest ergo quisquam aut nocere sapienti, aut prodesse: quemadmodum divina nec juvari desiderant, nec lædi possunt; sapiens autem vicinus proximusque Diis consistit, excepta mortalitate², similis Deo. Ad illa nitens pergensque excelsa, ordinata, intrepida, æquali et concordi cursu fluentia, segura, benigna, bono publico natus, et sibi et aliis salutaris³, nihil humile concupiscet, nihil flebit, qui rationi innixus, per humanos casus divino incedet animo. Non habet ubi accipiat injuriam; ab homine me tantum dicere putas² nec a fortuna quidem: quæ quotiens cum virtute congressa est, nunquam par recessit. Si maximum illud⁴, ultra³ quod nihil habent iratæ leges, aut sævissimi domini minantur, in quo imperium suum fortuna consumit, æquo

VIII. ARG. Nemo sapienti neque nocere, neque prodesse potest. Cf. de Benef. VII, 4. et Ciceron. Paradoxa.

1. *Nec prodesse.* Omnia enim sapientis sunt: nulla re eget, et se ipso contentus est: ad beate vivendum. Nota præcepta Stoicorum sunt.

2. *Excepta mortalitate.* Stoicorum esse præceptum hoc, inter omnes constat, et sæpe in his libris legimus.

3. *Bono publico natus, et sibi et aliis salutaris:* ex emend. Lipsii. Antea, *nata.....salutaria.* B. P. N. vel B. R. P. N. (i. e. bono reipublicæ natus) est formula in principum laudem crebra in lapideis monumentis, quam hic expressam putavit Vir doctus.

4. *Si maximum illud.* Sc. mortem, quippe quæ ultima est, qua fortunæ imperium terminatur.

372 DE CONSTANTIA SAPIENTIS

placidoque animo accipimus, et scimus mortem malum non esse, ob hoc ne injuriam quidem; multo facilius alia tolerabimus, damna, dolores, ignominias, locorum commutationes, orbitates, discidia; quæ sapientem, etiamsi universa¹ circumveniant, non mergunt, nedum ad singulorum impulsus mœreat. Et si fortunæ injurias moderate fert, quanto magis hominum potentium, quos scit fortunæ manus² esse?

IX. Omnia itaque sic patitur, ut hiemis rigorem, ut intemperantiam cæli, ut fervores morbosque, et cætera forte accidentia. Nec de quoquam tam bene judicat, ut illum quidquam putet consilio³ fecisse, quod in uno sapiente est: aliõrum omnium non consilia, sed fraudes, et insidiæ, et motus animorum inconditi sunt, quos caibus adnumerat. Omne autem fortuitum citra nos sævit et injuriatur⁴. Illud quoque cogitat, injuriarum latissime patere materiam illis⁵, per quæ periculum nobis quæsutum est: ut, accusatore submisso, aut criminatione falsa, aut irritatis in nos potentiorum motibus, quæque

1. *Etiamsi universa*, supple, hæc mala simul sapientem *circumveniant*. Est Horat. illud: « Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinæ; » Carm. lib. III, Od. III, vs. 7, 8. In quo loco sapientem Stoicum describi putem impavidum vel inter ruinas orbis terrarum a Jove conquassati.

2. *Manus*. Instrumenta.

IX. ARG. Omnia sapiens sic patitur, ut fortuito accidentia. Sapiens autem Stoicus solummodo prudens est, cæteri omnes insaniunt, ut cuique ex Horatio, Serm. II, 3, 40, sqq. notum esse potest.

3. *Consilio*. Prudentia et intelligentia recta: opponuntur *motus animorum inconditi* i. e. impetus.

4. *Omne autem fortuitum citra nos sævit, et injuriatur*. Sic optimi codd. et edd. e. c. Erasmi, nisi quod hic habet: *citra nos*, male, ut facile videbis. Nos sumus elati supra sævitiam et injurias fortuitas, si quidem sapientes sumus. Lipsius explicat bene: Sapiens fortuita fert, et quidquid non consilio evenit: ergo et injuriam, quia hæc a stultis, quibus non est consilii copia, proficiscitur. *Injuriatur* occurrit et ap. Tertullian. adversus Gnosticos. 6. Lipsius tamen emendat etiam *injuria*. Gron. autem: *Omne... sævit: et injuria igitur*. Unus enim cod. dabat *et inurnatur*; et quinque, *et invitia*.

5. *Illis*. Scilicet malis; mox enim

alia inter togatos ¹ latrocinia sunt. Est et illa injuria frequens, si lucrum alicui excussum est, aut præmium diu captatum; si magno labore affectata hæreditas ² aversa est, et quæstuosæ domus gratia erepta ³; hæc effugit sapiens, qui nescit nec in spe, nec in metu vivere. Adjice nunc, quod injuriam nemo immota mente accipit, sed ad sensum ejus perturbatur: caret autem perturbatione vir erectus, moderator sui, altæ quietis et placidæ. Nam si illum tangit injuria, et movet, et impedit ⁴: caret autem ira sapiens, quam excitat injuriæ species; nec aliter careret ira, nisi et injuria, quam scit sibi non posse fieri. Inde tam erectus lætusque est, inde continuo gaudio ³ elatus, adeo ad offensiones rerum hominumque non contrahitur, ut ipsa illi injuria usui sit, per quam experimentum sui capit, et virtutem tentat. Faveamus, obsecro vos, huic proposito, æquisque et animis et auribus adsumus, dum sapiens injuriæ excipitur: nec quidquam ideo petulantia nostræ, aut rapacissimis cupiditatibus, aut cæcæ temeritati superbiæque detrahitur. Salvis vitiis ⁴ vestris, hæc sapienti libertas quæritur: non, ut vobis facere non liceat injuriam, agimus, sed ut ille omnes injurias in altum dimittat ⁵, patientiaque se ac magnitudine animi defendat. Sic in certaminibus sacris ⁶ pler-

explicat exemplis.— *Ut... submisso*, subornato ab aliis.

1. *Togatos*. I. e. Romanos, seu magistratus romanos.

2. *Est et illa... aversa est*. Cf. quæ dixit supr. de Ira, lib. III, cap. 34. *Præmium*, hoc loco est, laboris et sudoris multi pretium, commodum aliquod.

3. *Hæreditas... erepta*. Verb. grat. ad lib. V, cap. 5. — *Quæstuosæ*, mercatoris.

4. *Nam... impedit*. Si injuria tan-

geretur sapiens, ea quoque moveretur et quies ejus disturbaretur.— *Nisi et injuria*, supple, careret.

5. *In altum dimittat*. Lipsius, locum non intelligens, putat: aut *in alto* (quasi ipse sapiens in alto et sublimis dimittat injurias spernatque) aut potius *inultus*, una voce, i. e. sine vindicta injurias transit. Sed quidni *injurias in altum dimittere* sc. *mare* significet, nihil facere, negligere, non curare eas?

6. *In certaminibus sacris*, sc. Græ-

374 DE CONSTANTIA SAPIENTIS

que vicere, cædentium manus obstinata patientia fatigando. Ex hoc puta genere sapientem eorum, qui exercitatione longa ac fideli, robur perpetuendi lassandique omnem inimicam vim consecuti sunt.

1 X. Quoniam priorem partem percurrimus, ad alteram transeamus: qua¹ jam quibusdam propriis, plerisque vero communibus contumeliam refutabimus. Est² minor injuria, quam queri magis quam exsequi³ possumus, quam leges quoque nulla dignam vindicta putaverunt. Hunc affectum movet humilitas animi contrahentis se ob factum dictumque inhonorificum. Ille me hodie non admisit, quum alios admitteret: sermonem meum aut superbe aversatus est, aut palam risit: et non in medio
2 me lecto⁴, sed imo collocavit⁵; et alia hujus notæ. Quæ quid vocem, nisi querelas nauseantis animi, in quas fere delicati et felices incidunt? non vacat enim⁶ hæc notare, cui pejora instant. Nimio otio ingenia natura infirma et muliebria, et inopia veræ injuriæ lascivientia, his commoventur, quorum pars major constat vitio interpretantis. Itaque nec prudentiæ quidquam in se esse, nec fidentiæ ostendit, qui contumelia afficitur: non dubie enim

cæ, olympicis, pythicis, nemeæis, isthmicis; quippe diis vel heroibus sacra erant: unde et ἀγῶνες ἑποὶ vocabantur κατ' ἐξοχὴν. Pugiles dicit, qui longa exercitatione ad illa certamina præparabantur. Conf. Corsini dissertat. agonisticæ. Pauw. *Recherches sur les Grecs*. Tom. II, p. 147. sq. et *Meiners Commentatt. Soc. reg. Gotting.* T. XI, p. 260. sq.

X. ARG. Contumeliam injuria minore esse dicit.

1. *Qua.* Antea: quoniam.....refutabimus. Contumelia. Vox contumelia exsulat omnibus scriptis et edd. ante Muretum. Gronov. nostram lect.

bene constituit, secutus Codd. et Erasmum, nisi quod hic quoniam habet, et plerisque non communibus. Propriis et communibus, quibus in antecedentibus injuriam a sapiente arcuerat Seneca, se refutaturam promittit contumeliam argumentis.

2. *Est.* Sc. contumelia.

3. *Exsequi.* Vindicare, ulcisci. de Ira lib. I. 12, 3.

4. *Lecto.* Recepti e Codd. et Gronov. ed. Antea: loco.

5. *Ille me hodie.....collocavit.* Similem sententiam vide de Ira, lib. III, cap. 37.

6. *Non vacat enim;* mihi, cui pe-

contemptum se iudicat : et hic morsus non sine quadam humilitate animi evenit, supprimentis se ac descendentis. Sapiens autem a nullo contemnitur, magnitudinem suam novit : nullique tantum de se licere renuntiat¹ sibi : et omnes has quas non miserias animorum, sed molestias dixerim, non vincit, sed ne sentit quidem. Alia sunt quæ sapientem feriunt, etiamsi non pervertunt : ut dolor corporis, et debilitas², aut amicorum liberorumque amissio, et patriæ bello flagrantis calamitas. Hæc non nego sentire sapientem : nec enim lapidis illi duritiam ferrive asserimus ; nulla virtus est, quæ non sentias, perpeti³.

XI. Quid ergo est ? Quosdam ictus recipit : sed receptos evincit, sanat, et comprimit⁴ ; hæc vero minora ne sentit quidem, nec adversus ea solita illa virtute utitur dura tolerandi : sed aut non annotat, aut digna risu putat. Præterea, quum magnam partem contumeliarum superbi insolentesque faciant, et male felicitatem ferentes : habet quo istum affectum inflatum respuat, pulcherrimam virtutem omnium, animi sanitatem⁵, magnitudinemque. Illa quidquid hujusmodi est, transcurrit, ut vanas somniorum species, visusque nocturnos, nihil habentes solidi atque veri. Simul illud cogitat, omnes inferiores esse, quam ut illis audacia sit tanto excelsiora

jura mala instant, hæc exigua notare.

1. *Renuntiat sibi*- Dicit sibi.

2. *Debilitas*. Corporis mutilatio.

3. *Nulla virtus est.....perpeti* : Exemplo est Diogenes Sinopensis, a Lipsio ad h. l. laudatus, qui hieme statuam æneam amplexus Lacone interrogante : an riges ? se sentire negavit. Quid ergo, inquit Laco, magnum facis ? Plutarch. in Laconum Apophthegm.

XI. ARG. Sapiens contumelias aut transcurrit, aut risu dignas putat.

4. *Quosdam...comprimit*. Conf. de Ira. lib. I, cap. 16, 6. sq. ibiq. notata.

5. *Animi sanitatem*. I. e. recta decreta animi ; veræ sapientiæ proprium. Fortasse quoque de Ira. lib. III, cap. 1, 3. præstat eodem sensu intelligere rō a sanitate desciscere, quod ibi de morbis cepimus. Sanus enim nemo nisi sapiens est Stoicis.

despicere. Contumelia a contemptu dicta¹ est, quia nemo, nisi quem contempsit, tali injuria notat; nemo autem majorem melioremque contemnit, etiamsi facit aliquid quod contemnentes solent. Nam et pueri os parentum feriunt, et crines matris turbavit laceravitque infans, et sputo aspersit, aut nudavit in conspectu suorum tegenda, et verbis obscœnioribus non pepercit: et nihil horum contumeliam dicimus; quare? quia qui fecit contemnere non potest. Eadem causa est, cur nos mancipiorum² nostrorum urbanitas, in dominos contumeliosa, delectet: quorum audacia ita demum sibi in convivas jus facit, si cœpit a domino. Ut quisque contemptissimus et ludibrio est, ita solutissimæ linguæ est. Pueros quidem in hoc mercantur procaces, et eorum impudentiam acuunt, et sub magistro habent, qui probra meditate effundant: nec has contumelias vocamus, sed argutias³.

XII. Quanta autem dementia est, iisdem modo delectari, modo offendi: et rem ab amico dictam maledictum vocare, a servulo, joculari convicium? Quem animum nos adversus pueros habemus, hunc sapiens adversus omnes, quibus etiam post juventam canosque puerilitas est. An quidquam isti profecerunt, quibus animi mala sunt⁴, auctique in majus errores, qui a pueris magnitudine tantum formaque corporum differunt; cæterum non minus vagi incertique, voluptatum sine dilectu appeten-

1. *Contumelia a contemptu dicta est.* Etymologiam hanc vanam esse, ut omnes fere quas antiqui extudere, facile in oculos se ingerit. Verior aut vero similior est derivatio a *tumere*: prima ejus vis fuisse videtur turgidi maris impetus, quæ et occurrit apud Cæsar. B. G. lib. III, cap. 13.

2. *Mancipiorum.* De vernis agitur: Cf. ad de Provident. cap. 1, extrem.

3. *Argutias, Gallice, des bons mots.*

XII. ARG. Contumeliam facientes tractat sapiens, ut servos joculariter convicia jactantes, aut ut pueros rectique ignaros, immo aliquando ut et pecudes rationis expertes et jumenta, quibus non indignamur.

4. *Quibus animi mala.* Id est, morbis et vitiis laborant et erroribus eo magis auctis, quo magis ab ado-

tes, trepidi, et non ingenio¹, sed formidine², quieti? Non ideo quidquam³ inter illos puerosque interesse quis dixerit, quod illis talorum nucumque et æris minuti avartitia est, his auri argentique et urbium: quod illi inter ipsos magistratus gerunt, et prætextam fascesque ac tribunum imitantur, hi eadem in campo foroque et in curia serio ludunt: illi in litoribus⁴ arenæ congestu⁵ simulacra domuum excitant, hi ut magnum aliquid agentes, in lapidibus ac parietibus, et tectis moliendis occupati⁶, ad tutelam corporum inventa in periculum⁷ verterunt? Ergo par pueris, longiusque progressis, sed in alia majoraque error est. Non immerito itaque horum contumelias sapiens ut jocos accipit: et aliquando illos, tanquam pueros, malo pœnaque admonet et afficit; non quia accepit injuriam, sed quia fecerunt, et ut desinant facere. Sic enim et pecora verbere domantur: nec irascimur illis, quum sessorem recusaverint, sed compescimus, ut dolor contumaciam vincat. Ergo et illud solutum scies, quod

lescentibus puerisque..... differunt.

1. *Ingenio.* Natura et consilio.

2. *Formidine.* Timentes nempe, ne male mulcentur.

3. *Non ideo quidquam,* etc. Eandem sententiam repetit Noster, Ep. cxv. — *Illis*: esse deberet ex regula grammat. *his*; spectat enim τὸ *illis* ad pueros. Sed apud Ciceronem quoque exempla hujus negligentiae occurrunt. Cf. *Ernesti*, Clav. Cicer. voc. Hic.

4. *Illi in litoribus..... excitant.* Lipsius laudat Hom. Il. O, 362, 6 bis.

5. *Arenæ congestu.* Revocavit recte Gron. cum Grutero ex Erasmi edd. Antea: *arena congesta.* Male.

6. *Hi ut magnum..... occupati.* De ædificiis in ponto, in primis vero in cratere s. sinu Baiano constructis

intelligo: propter litoris mentionem quam nisi hic valere putes, ad *lappus Trctorum* (Romæ) *assiduos.* Ap. Juven. Sat III, vs. 7 referas. Proinde *lapides* sunt fundamenta e saxis in mare coniectis facta, quibus parietes et tecta superstruebantur. Qua occasione et alludit luxum, quem jam Horat. Od. II, vs. 18, 20. Od. III, vs. 1, 33. sq. taxaverat. Et temperati aeris et prospectus causa, ille sinus a proceribus et divitibus prælatus est ad ædificia illa construenda. Conf. Virg. *Æn.* lib. IX, vs. 711. ib. Heyn. Nunc totam regionis faciem sædatam esse, docent, qui eam adiecerunt, vid. Meyeri *Darstellungen* p. 452. sq.

7. *In periculum.* Ob ruinas crebras ex mole et altitudine.

378 DE CONSTANTIA SAPIENTIS

nobis opponitur : quare, si non accepit injuriam nec contumeliam sapiens, punit eos qui fecerunt? non enim se ulciscitur, sed illos emendat.

- 1 XIII. Quid est autem, quare hanc animi firmitatem non credas in virum sapientem cadere, quum tibi in aliis idem notare, sed non ex eadem causa liceat? Quis enim phrenetico medicus irascitur? quis febricitantis et a frigida prohibiti maledicta in malam partem accipit? Hunc affectum adversus omnes habet sapiens, quem adversus ægros suos medicus, quorum nec obscœna, si remedio egent, contrectare, nec reliquias et effusa intueri dedignatur, nec per furorem sævientium excipere con-
- 2 vicia. Scit sapiens, omnes hos, qui togati¹ purpuratique² incedunt, valentes coloratosque³ male sanos esse: quos non aliter videt, quam ægros intemperantes. Itaque ne succenset quidem, si quid in morbo petulantius ausi sunt adversus medentem, et quo animo honores eorum
- 3 nihilo æstimat, eodem parum honorifice facta. Quemadmodum non placet sibi⁴, si illum mendicus coluerit, nec contumeliam judicabit, si illi homo plebis ultimæ salutanti mutuam salutationem non reddiderit: sic nec se suspiciet quidem, si illum multi divites suspexerint; scit enim illos nihil a mendicis differre, immo miseriores
- 4 esse; illi enim exiguo, hi multo egent. Et rursus non tangetur, si illum rex Medorum⁵, Attalusve Asiæ, salu-

XIII. ARG. Nec irascitur iis, qui contumeliam inferunt, sapiens. Sunt enim ægrorum similes, insaniant.

1. *Togati.* Magistratus, quorum togæ purpura prætexebatur.

2. *Purpuratique.* Ditiores et potentiores, quorum togæ e purpura totæ erant.

3. *Valentes coloratosque.* Hi, quos vides facie valentes et bene tinc-

tos colore fortium, isti omnes male sani sunt et ægri. A corpore valent, ab animo ægrotant. Cf. de Vit. Beat.

7. Sic locum bene interpretatur Lipsius.

4. *Placet sibi,* Magno honori sibi ducit.

5 *Rex Medorum.* Id est, Parthorum. Hor. lib. I, Od. 2, 51. Potentissimum Asiæ regnum fuit ab Arsace,

ntio ac vultu arroganti transierit ; scit statum
 regis habere quidquam invidendum , quam
 magna familia¹ cura obtigit ægros insanos-
 scere. Num moleste feram , si mihi non red-
 en² aliquis ex his , qui ad Castoris³ negotian-
 a mancipia ementes vendentesque , quorum
 ssimorum servorum turba refertæ sunt ? non ,
 uid enim is boni habet , sub quo nemo nisi
 Ergo ut hujus humanitatem inhumanitatem-⁵
 t , ita et regis. Habes⁴ sub te Parthos , Medos ,
 os : sed quos metu contines , sed propter quos
 recum⁵ tibi non contigit , sed postremos , sed
 d novum aucupantes dominium⁶. Nullius ergo⁶
 contumelia : omnes enim inter se differunt :
 dem pares illos , ob æqualem stultitiam , omnes
 si semel se dimiserit eo , ut aut injuria mo-
 t contumelia ; non poterit unquam esse secu-
 tas autem proprium bonum sapientis est. Nec

(ann. ante Chr. 256)
 . N. H. lib. VI , c. 29.
Asiæ. Fuit primo no-
 rgami , quorum ulti-
 Philometor , Romanos
 sui reliquit ann. U. C.
 a. Supplem. Liv. LIX,
 ges ditiores Asiæ mi-
 præfecti quoque Ro-
 reduces et ii ditiores
 os hodiernos , qui ex
 i divitiis abundantes
Nababs audiunt) ,
 it.

Servorum.
it nomen. Id est , saluta-
 rit : quum tamen man-
 ia quotidie citet.
ris. Est unicus locus
 ancipiis emendis ven-

dendisve ad Castoris ædes. Sed quum
 hic de ipsa urbe sermo sit , diversa
 lectio *ad castra* quæ mangones quo-
 que secutos esse constat , non admit-
 tenda est.— *Castoris*. Ædes in foro
 Romano , juxta quas , ut ex hoc loco
 discimus , tabernæ venalium servo-
 rum fuere , in quibus mangones ser-
 vos emebant vendebantque. Cæte-
 rum notus apprime est Hellenismus
perelegans ad Castoris.

4. *Habes* Mangonem nempe , quam-
 vis non hoc loco expresse nominat ,
 alloquitur et dicit : Habes , o mango ,
 sub te servos diversarum nationum.

5. *Remittere arcum*. Proverbiali-
 ter dictum est , de animo , in rem
 aliquam semper adverso , defixo.

6. *Dominium*. Gruter. et Gronov.
 ex edd. et multis codd. receperunt :

committet, ut vindicando sibi contumeliam factam, honorem habeat ei qui fecit; necesse est enim, a quo quisque contemni moleste fert, suspici gaudeat.

1. XIV. Tanta quosdam dementia tenet, ut contumeliam sibi posse fieri putent a muliere. Quid refert, quantum habeat, quot lecticarios, quam oneratas aures, quam laxam sellam¹? æque imprudens² animal est, et nisi scientia accessit ac multa eruditio³, ferum, cupiditatum incontinens. Quidam se a cinerario⁴ impulsos moleste ferunt, et contumeliam vocant ostiarii difficultatem, nomenclatoris⁵ superbiam, cubicularii supercilium. O quantus inter ista risus tollendus est, quanta voluptate implendus animus, ex alienorum errorum tumultu, contemplanti quietem suam! « Quid ergo? sapiens non accedet ad fores quas durus janitor obsidet? » Ille vero, si res necessaria vocabit, experietur, et illum, quisquis

coll. de Vit. Beat. 5, 1. Consol. ad Marc. 20, 3. ubi *dominum* rescribas ex omnibus codd. Grat.—*Sed postremo.....dominium*. Sub te habes homines infimæ notæ, dominum post dominum mutantes, et qui nunc in eo sunt, ut novum dominum captent.

XIV. Continuatio. Neque mulier, neque servus sapienti contumeliam inferre potest: ille enim non factam esse pronuntiabit.

1. *Quid refert.....sellam*. Nam divites, viri feminæque, hexaphoro vel octaphoro sella, s. lectica vehabantur: i. e. gestamine sex vel octo bajalorum. At tenuiores vel duobus contenti erant. Conf. Lipsii Electa. lib. I, cap. 19.—*Oneratas*. Unionibus, gemmisve (Senec. de Benef. lib. VII, cap. 9.).

2. *Imprudens*. Vel omnibus codd. et edd. reclamantibus recepi e conjectura mea in textum *imprudens*,

vulgata ejecta: *impudens*. Cur nam *impudens animal*? Nullam hujus cognominis causam invenies. Immo ideo eam animal imprudens vocat, quod nullis bonis literis, nulla scientia ac eruditione sit instructa. Est autem vox stoica, ut sæpe jam vidimus *imperitus, imperfectus, imprudens, stultus, puer*, opponuntur *prudens, sapienti, viro*. Quo pertinet illud: quod unum bonum est Scientia; unum malum, Imperitia: Socraticis assertum. Cf. Lipsii Manuduct. ad Stoic. philos. lib. II, c. 1. p. 65. sq.

3. *Scientia.....eruditio*. Sc. philosophia Stoica. Conf. Cons. ad Helv. 16, 9. sq.

4. *Cinerario*. Servo mulieris qui calamistris calefactis in cinere, capillum ornat. Varro de Lingua Lat. IV. 29. (p. 36. Tom. I. bip.)

5. *Nomenclatoris*. Nomen obviam factorum domino suo indicantis.

erit, tanquam canem acrem¹, objecto cibo leniet, nec indignabitur aliquid impendere, ut limen transeat, cogitans et in pontibus quibusdam pro transitu dari. Itaque illi quoque, quisquis erit, qui hoc salutationum² publicum³ exercet, donabit: scit emere venalia. Ille pusilli animi est, qui sibi placet, quod ostiario libere respondit, quod virgam⁴ ejus fregit, quod ad dominum accessit, et petiit corium⁵. Fecit se adversarium⁶ qui contendit,³ et ut vincat, par fuit. « At sapiens colaphis percussus, quid faciet? » quod Cato⁷, quum illi os percussum esset; non excaudit, non vindicavit injuriam: nec remisit quidem, sed factam negavit. Majore animo non agnovit quam ignovisset. Non diu in hoc hærebimus; quis enim nescit, nihil ex his quæ creduntur bona aut mala, ita videri sapienti, ut omnibus? Non respicit quid homines turpe judicent, aut miserum; non ita qua populus: sed ut sidera⁸ contrarium mundo iter intendunt, ita hic adversus opinionem omnium⁹ vadit.

XV. Desinite itaque dicere: « Non accipiet ergo sa-

1. *Canem acrem*. Et ipsi janitores canem secum habebant ad ostium alligatum, et catena erant adstricti, ut canes. Cf. De Ira lib. III, cap. 37, 2.

2. *Salutationum*. Præfert Lipsius: alii *saluatorium*.

3. *Publicum*. Quasi vectigal, *πρωτία*, pro admissione ad salutandum.

4. *Virgam*. Seu arundinem ad submovendos indignos importunosve.

5. *Corium*. Id est, petiit, ut ostiarius servus vapularet, et sibi de corio ejus satisfaceret, ex Mureti interpretatione sana, a Gronovio probata, in primis contra Lipsium, qui usum loquendi (*petere corium*) dubitaverat. *Petere* enim, ut constat, est verbum judiciale: actor est *petitor*, qui pe-

tebat, et adversarius is, unde *petitur*. In publicis judiciis multam et pœnam petit accusator. Jam quum *vitam, sanguinem, caput petere* dicitur, quidni translato inde modo loquendi et dicatur: *corium petere*? Accedit itaque ad dominum ut accusator, quem statim dicit facere se adversarium. Nihili igitur est Lipsii conjectura: *petiit lorum*.

6. *Fecit se adversarium*. Rixam et pugnam adscivit: et quum vis vincat, in æquo cum illo stetit.

7. *Cato*. Cf. de Ira, lib. II, cap. 32, 2.

8. *Sidera*, planetæ; *mundo*, cælo.

9. *Omnium*. Imprudentium.

XV. ARG. Cave, ne modulo tuo

piens injuriam, si cædetur? si oculus illi eruatur? non accipiet contumeliam, si obscænorum vocibus improbis per forum agetur¹? si in convivio regis², recumbere infra mensam³, vescique cum servis ignominiosa officia sortitis jubebitur? si quid aliud ferre cogetur eorum, quæ excogitari pudori ingenuo molesta possunt? » In quantumcunque ista vel numero vel magnitudine creverint, ejusdem naturæ erunt. Si non tangent illum parva, ne majora quidem: si non tangent pauca, ne plura quidem. Sed ex imbecillitate vestra conjecturam capitis ingentis animi: et quum cogitastis, quantum putetis vos pati posse, sapientis patientiæ paulo ulteriorem terminum ponitis. At illum in aliis mundi finibus sua virtus collocavit, nihil vobiscum commune habentem. Quare etsi aspera, et quantumcunque toleratu gravia sint, audituque et visu refugienda, non obruetur eorum cœtu, et qualis singulis, talis universis obsistet. Qui dicit, illud tolerabile sapienti, illud intolerabile, et animi magnitudinem intra certos fines tenet, male agit; vincit nos fortuna, nisi tota vincatur. Nec putes istam Stoicam esse duritiam. Epicurus⁴, quem vos patronum inertiam vestræ assumitis, putatisque mollia ac desidiosa præcipere, et ad voluptates ducentia: « Raro, inquit, sapienti intervenit Fortuna⁵. » Quam pæne emisit viri vocem!

sapientem metiaris. Epicurus adeo haud multum abludit ab hac sententia Stoica.

1. *Si obscænorum..... agetur.* Sibilis et conviciis hominum turpium proscissus.

2. *Regis.* I. e. potentioris.

3. *Infra mensam.* Id est, in subsellio juxta lectum.

4. *Epicurus.* De eo omnia explicata et nota sunt post *Gassendi*.

Scripta ejus omnia periire. Cf. *Fabric. Bibl. Græc. Tom. III, pag. 582, sqq. Tiedemann, Geist. der Spekul. Philos. lib. II, 366, sq.*

5. *Raro..... fortuna.* Vitruv. præfat. libri VI, hæc ipsa affert: « Epicurus non dissimiliter (sub. ait): Pauca sapientibus Fortunam tribuere; quæ autem maxima et necessaria sunt, animi mentisque cogitationibus gubernari. »

1 fortius loqui, et illam ² ex toto submovere? Do-
 ec sapientis angusta, sine cultu, sine strepitu,
 paratu, nullis observatur janitoribus, turbam ve-
 stiduo ³ digerentibus: sed per hoc limen vacuum,
 ostiariis liberum, fortuna non transit; scit non esse
 bi locum, ubi sui nihil est. Quod si Epicurus quo- 4
 qui corpori plurimum indulset ⁴, adversus injurias
 sit: quid apud nos incredibile videri potest, aut
 humanæ naturæ mensuram? Ille ait injurias tole-
 esse sapienti, nos injurias non esse.

I. Nec est quod dicas, hoc naturæ repugnare. Non
 us rem incommodam ⁵ esse, verberari et impelli,
 uo membro carere, sed omnia ista negamus inju-
 esse; non sensum illis doloris detrahimus, sed no-
 injuriæ, quod non potest recipi virtute salva. Uter
 dicat, videbimus: ad contemptum quidem injuriæ
 re consentit. Quæris quid inter duos intersit? Quod
 gladiatores fortissimos; quorum alter premit ⁶ vul-
 et stat in gradu, alter respiciens ad clamantem po-
 t significat nihil esse, et intercedi non patitur. Non 2

tu loqui? Id est, nonne vis?
 am. Fortunam nempe; cujus
 nomen a loquente Epicuro
 n est.

nali fastidio. Quidam libri:
 Fastidio præfero cum Lipsio;
 enim Seneca de fastu ac fa-
 nitorum, qui introitum dent,
 ne dedit, aut daturus speratur.

igitur fastidium est, quia
 unia fastum ponunt, aut su-
 Sunt illi canes, qui objecta
 cantur; cap. 14, 2.

ud si Epicurus..... indulset.
 m summum bonum in vo-
 posuit.

. ARG. Hæc præcepta naturæ

non repugnant. Injuriæ enim non
 sunt, ex Stoicorum mente, quæ vulgo
 feruntur injuriæ.

5. Rem incommodam. Hæc perti-
 nent ad Stoicorum ἀποπροσηµένα,
 rejecta, rejectanea, a M. T. Cicerone
 vocitata. Quatuor autem classes τῶν
 ἀδιαφόρων (mediorum inter bonum
 et malum) constituebant Stoici. Quæ
 multa æstimatione (ἀξιῶ) essent di-
 gna, προσηµένα, proposita (apud
 Cicer. de Fin. lib. IV, cap. 25; lib.
 III, cap. 15) commoda: iis oppone-
 bantur, ἀποπροσηµένα. Tiedemann,
 System der Stoisch. Philos. lib. III,
 cap. 289.

6. Premit. Occultat.

384 DE CONSTANTIA SAPIENTIS

est, quod putes magnum, quo dissidemus. Illud de quo agitur, quod unum ad nos pertinet, utraque ¹ exempla hortantur: contemnere injurias, et, quas ² injuriarum umbras ac suspiciones dixerim, contumelias, ad quas despiciendas non sapienti opus est viro, sed tantum conspiciente ³, qui sibi possit dicere: « Utrum merito mihi ista accidunt, an immerito? Si merito, non est contumelia, judicium est; si immerito, illi, qui injusta facit, erubescendum est. Et quid est illud, quod contumelia dicitur? in capitis mei lævitatem jocus est, et in oculorum valetudinem, et in crurum gracilitatem, et in staturam. Quæ contumelia est, quod apparet ⁴, audire? Coram uno aliquid dictum ridemus, coram pluribus indignamur: et eorum aliis libertatem non relinquimus, quæ ipsi in nos dicere assuevimus. Jocis temperatis delectamur, immodicis irascimur. »

XVII. Chrysippus ⁵ ait quemdam indignatum, quod illum aliquis Vervecem marinum ⁶ dixerat. In senatu

1. *Utraque exempla.* Gladiatorum, qui vulnus contemnunt.

2. *Quas injuriarum..... dixerim.* Conf. de Ira, lib. I, cap. 16, 7.

3. *Conspiciente.* Lectio vulg. et ea bona; i. e. homine attento, nulla sapientia prædito. Vel homo imprudens, sensu stoico, oculis tantum instructus, contumelias despiciere potest. Rubenius tamen emendabat, *conspiciente*, explicatione addita, *mentis compote*. Quam emend. Gronovius, cui, ut Criticis interdum usu venire solet, verbum consipere, de cujus auctoritate ne satis quidem constat (ubicumque enim legitur, emendationi locum suum debet) in deliciis erat, libenter excepit, et ejus causam suscepit. Vide Gronov. de Ira, lib. III, cap. 13, 2. Natur.

Quest. lib. VI, 29, 1. Aul. Gell. 7, 3, 12, ibiq. Intpp.

4. *Quod apparet.* Quod verum et cuique videre est, probri loco ab aliquo audire.

XVII. ARG. Levitas hominum ad minuta et levia convicia irascentium reprehenditur. Contumelia aliorum præoccupanda et nostra vitia a nobismetipsis irridenda.

5. *Chrysippus.* Tertius doctor in Stoa. Successit Athenis Cleanthi. Multa ejus scripta periere omnia. Fabric. Bibl. Græc. Tom. III, p. 546, seq. Tiedemann, *Geist der Spel. Philos.* lib. II, 431, sq.

6. *Vervecem marinum.* Quum joci causa dictum sit, frustra quærimus quod sit animal hoc in rerum natura. *Vervex*, pro *stolido*, sæpissime.

entem vidimus Fidum Cornelium ¹, Nasonis generum, num illum Corbulo Struthiocamelum ² depilatum dixisset. Adversus alia maledicta, mores et vitam convulniantia, frontis illi firmitas constitit : adversus hoc tam absurdum lacrimæ prociderunt. Tanta animorum imbecillitas est, ubi ratio discessit! Quid, quod offendimur, ² quis sermonem nostrum imitatur, si quis incessum, quis vitium aliquod corporis aut linguæ exprimit? quasi notiora illa fiant alio imitante, quam nobis factentibus. Senectutem quidam inviti audiunt, et canos, et alia, ad quæ voto pervenitur. Paupertatis maledictum uosdam perussit : quam sibi objecit, quisquis abscondit. taque materia petulantibus et per contumeliam urbanis retrahitur, si ultro illam et prior occupes; nemo aliis risum præbuit, qui ex se cepit. Vatinius ³ hominem natum ³ et ad risum ⁴, et ad odium, scurram fuisse venustum ac icacem, memoriæ proditum est; in pedes ⁵ suos ipse lurima dicebat, et in fauces concisas ⁶ : sic inimicorum, uos plures habebat quam morbos, et in primis ⁷ Ciceronis rbanitatem effugit. Si ille hoc potuit duritia oris, qui assuis conviciis depudere didicerat, cur is non possit, qui

1. *Fidum Corn., Nasonis... Corbulo.* Jans Seneca hanc historiam tradidit. Gneius Domitius *Corbulo*, de quo hic, fuit sub Claudio et Nerone, a quo Cenchreis ad Corinthum morti destinatus sibi ipse manum intulit, fortis et felix dux. Tacitus ejus sæpe meminit : et Dio Cass. lib. LX, cap. 30; lib. LXII, ap. 19, sq. lib. LXIII, cap. 17, ubi mors ejus memoratur. De Fido Cornelio, Senatore romano, veteres quantum sciam, præter Nostrum nihil memoraverunt. — *Nasonis*, an Dvidii? ignoramus.

2. *Struthiocamelum.* Propter formam et staturam : fuisse videtur oblongus homo, collo cruribusque gracilis, et calvus.

3. *Vatinius.* De homine illo improbasimo cf. Ciceronis orationem (sive potius interrogationem) in Vatinius.

4. *Risum.* Natus fuit rideri.

5. *Pedes.* Podagra enim laborabat.

6. *Fauces concisas.* Ob strumas sæpius exsectas. Cic. orat. laud. cap. 16; ad Attic. lib. II, 9, post med.

7. *Cicer.* Loca adducta non recordatus est Noster. Catulli convicia non

4 studiis liberalibus, et sapientiæ cultu, ad aliquem profectum pervenerit? Adjice, quod genus ultionis est, eripere ei qui fecit, contumeliæ voluptatem. Solent dicere: *Miserum me, puto non intellexit!* adeo fructus contumeliæ in sensu et indignatione patientis est. Deinde non deerit illi, aliquando parem invenire, qui ¹ te quoque vindicet.

XVIII. C. Cæsar² inter cetera vitia, quibus abundabat, contumeliosus mirabiliter ferebatur omnibus aliqua ³ nota feriendis⁴, ipse materia risus benignissima. Tanta illi pallores insaniam testantis fœditas erat, tanta oculorum sub fronte anili ⁵ latentium torvitas, tanta capitis destituti⁶, et emendicatis ⁷ capillis ⁸ aspersi deformitas; adjice obsessam sætis cervicem, et exilitatem crurum, et enormitatem pedum. Immensum est, si velim singula referre, per quæ in patres, avosque ⁹ suos contumeliosus fuit, per quæ in uni-

effugit Vatinius. Cf. epig. 14, 53, etc.

1. *Deinde non deerit illi, aliquando parem invenire, qui...* Bene hanc lectionem reduxit Lipsius e cod. suo. Antea apud Erasmum aliter: *Deinde non deerit illi aliquando par. Invenietur qui te quoque vindicet.*

2. *C. Cæsar.* De Caio Caligula imperatore mentionem fieri advertas.

3. *Nota.* Id est, macula.

4. *Omnibus aliqua nota feriendis.* Id est, dum omnes aliqua nota feriebatur. Reduxit Gronovius ex libris Erasmi (qui in margine hæc notaverat) et Lipsii. Antea *omnes aliqua nota feriendi*, vel *feriendo*. Latinius est receptum vulgari. Cf. Gronov. ad Liv. lib. XXIV, 15, pag. 339, 1.

5. *Fronte anili.* Ignoramus, an veteres *fronti anili* eandem significationem tribuerint, ac Nostrates. Proinde et quoniam libri variant, aliis *havili*, aliis *simul* referentibus, Lipsius coniecit *sima*, et hoc rejecto,

simili. Equidem nihil muto, etiamsi vulgat. nec mihi arridet, quum Sueton. Calig. 50, frontem latam et torvam Caligulæ tribuerit. — Alioqui *frons anilis*, id est, rugosa, simul cum notione stultitiæ.

6. *Destituti.* Oblongi, ideoque eminentiori, et quasi solius.

7. *Emendicatis.* Id est, adscitiis ideoque externis. De capillamento Caligulæ exstat saltem mentio quædam ap. Sueton. Calig. cap. 11. De usu verbi tamen dubito: nec diversæ lectiones *medicatis* (id est fuco tinctis) nec *enudati totis cap.* placent. Fortasse erat *ementitis*. — Miratur quod de hoc verbo incertus sit Ruhkopf, et alias lectiones præferat, quam tam planus sit sensus si interpretis *des cheveux mendicis*. Capillo raro fuisse Calig. refert Suet. loc. l.

8. *Tanta illi... pedum.* Cf. Sueton. Calig. 50.

9. *In patres avosque.* Id est in Se-

versos ordines : ea referam, quæ illum exitio dederunt. Asiaticum Valerium ¹ in primis amicis habebat, ferocem ² virum, et vix æquo animo alienas contumelias laturum. Huic in convivio, item in concione ³, voce clarissima, qualis in concubitu esset uxor ejus, objecit. Dii boni, hoc virum audire, Principem scire, et usque eo licentiam pervenisse, ut non dico consulari, non dico amico, sed tantum marito Princeps et adulterium suum narret, et fastidium ⁴? Chæreæ ⁵, tribuno militum, sermo non pro manu erat ⁶, languidus sono ⁷, et infracta voce ⁸ suspectior. Huic Caius signum ⁹ petenti modo Veneris, modo Priapi ³

natores, et in avos, Agrippam in primis. Cf. Suetonius, cap. 23.

1. *Asiaticum Valerium*. Quæ Noster hic tradit, non usquequaque convenire videntur cum Sueton. 8, nec Diome Cass. lib. LIX, cap. 29, 30. Sed si Nostrum accuratius inspicias, omnis dissensus evanescit. Asiaticus Valerius, sensus est, contumelia affectus est a Caligula: vindicatus a Chærea, qui et ipse fœdissimo probro laceratus erat. In conjuratis tamen et Asiaticus Val. fuisse videtur; dicit enim Seneca: Ea referam, quæ illum exitio dederunt. Consularem virum et Dio Cass. lib. LIX, cap. 30, Asiaticum appellat, quocum et consentit Tacit. Annal. lib. XI, cap. 1, ubi Sosibius eum ut præcipuum auctorem interficiendi Cesaris (Caligulæ) apud Claudium defert. Tractaverat hæc Tacitus in libris deperditis.

2. *Item in concione*. Omnium fere librorum scriptura. Erasmus omittit *et item*. Alii dant: *idem*. Gronov. conj. ad lib. De Tranquil. An. cap. 11, § 2, *item in cognitione*: et hoc rejecto: *id est, in concione*. Nescio, cur isti monstro, Caligulæ, hanc impudentiam fuisse non credamus, ut in con-

cione populi narraverit adulteria, quem tamen omnia scimus effutivisse. Nisi omnes libri conspirarent, pro glossemate haberem.

3. *Fastidium*. Contumeliosa itaque quædam in uxorem Valerii effuderat.

4. *Chærea*. De hoc viro, qui Caligulam manu sua occidit, eadem tradit Dio Cass. lib. LIX, cap. 29, ubi eum hominem antiquorum morum et fortem appellat.

5. *Sermo non pro manu erat*. Credidit Ruhkopf idem hic esse pro ac loco, ideoque sic exposuit: Sermo ei non erat loco fortitudinis. Patet contra sensum hujus vocis esse: *en raison de*. Non illi erat, ut virilis manus et fortitudo, sic virilis sermo.

6. *Sono*: alii *somno*: Mox *infracta voce*: bene habent hæ lectiones vulg. Vacillantes libri non sunt h. l. curandi.

7. *Suspectior*, quod languidus ille sermo mollem mulierem magis quam strenuum militem decebat.

8. *Signum*. Gallice *mot du guet, mot d'ordre*; quod sæpe Chæreæ a Caligula petendum erat, quum non tantum tribunus militum, ut supra dicit noster, sed tribunus cohortis prætoris esset, testante Suet. Cal. 56.

dabat : aliter atque aliter ¹ exprobrans armato ² mollitiam. Hæc ipse perlucidus ³, crepidatus ⁴, auratus ⁵. Coëgit itaque illum uti ferro, ne sæpius signum peteret. Ille primus inter conjuratos manum sustulit : ille cervicem mediam uno ictu discidit ⁶; plurimum deinde undique publicas ac privatas injurias ulciscientium gladiatorum ingestum est; ⁴ sed primus vir fuit, qui minime visus est ⁷. At idem Caius omnia contumelias putabat, et sicut ferendarum impatiens, faciendarum cupidissimus. Iratus fuit Herennio Macro, quod illum Caium salutaverat : nec impune cessit primipilario ⁸, quod Caligulam dixerat. Hoc ⁹ enim in castris natus, et alumnus legionum vocari solebat, nullo nomine militibus familiarior unquam factus : sed jam Caligulam convicium et probrum judicabat ¹⁰ cothurnatus. Ergo hoc ipsum solatio erit, etiamsi nostra facilitas ultionem omiserit, futurum aliquem, qui pœnas exigat a pro-

1. *Aliter atque aliter*. Mox ut *feminae*, mox ut homini libidinoso.

2. *Signum petenti*. *mollitiam*. Idem refert Sueton. cap. 56. Dio. Cass. l. 1.

3. *Hæc ipse perlucidus*, etc. Intellige ista fecit, ista exprobravit quum et ipse esset mollitie infamis, et affectator nimiae luxuriae. *Perlucidus* est indutus veste diffluente nec solum nitida atque molli, sed perlucida quales erant Coa vela, *textiles venti, nebulae lineae*. Sic Martial. lib. XII, Epig. XXXVIII, vs. 3, « perlucidus ostro ».

4. *Crepidatus*. I. e. in soleis, quæ ad negligentiam domesticam pertinebant. Vid. de Ira, lib. III, cap. 18.

5. *Auratus*. Codd. et edd. lectio bona. Pincianus e conjectura invexerat ingeniose : *armillatus*. Cf. Suet. Calig. cap. 52.

6. *Discidit*. e. Sueton. cap. 58, restitui. Antea : *decidit*. Verba composita e *di* et *de* sæpe confundi notum est. Cf. Cuperi Obs. lib. IV, cap. 5, pag. 67, sqq.

7. *Primus vir fuit qui minime visus est*. I. e. Chæreas ille quem virum esse negabat Caligula, muliebrem vocem et effeminate mollitie speciem exprobrando, se primus virum, scilicet fortem, exhibuit, tyrannum primo ictu feriendo.

8. *Primipilario*. Qui primo pilarii triariorum præerat.

9. *Hoc*. Hoc nomine, scilicet Caligula, et illo altero : *alumnus legionum* vocabatur. Conf. Tacit. Annal. lib. 1, cap. 44. Sueton. Caligula. IX.

10. *Cothurnatus*. Pincianus dedit e conjectura, et quidem bene. Antea : *Con urbatis ergo*, etc. Quod sensu omnino carebat.

cace, et superbo, et injurioso : quæ vitia nunquam in uno homine, et in una contumelia consumuntur. Respiciamus eorum exempla, quorum laudamus patientiam : ut Socratis¹, qui comædiarum publicatos in se et spectatos sales in partem bonam accepit, risitque non minus, quam quum ab uxore Xanthippe² immunda aqua perfunderetur. Antistheni³ mater barbara et Thressa objiciebatur : respondit, et deorum matrem Idæam⁴ esse.

XIX. Non est in rixam colluctationemque veniendum : procul auferendi pedes sunt, et quidquid horum ab imprudentioribus fiet, (fieri autem nisi ab imprudentibus non potest) negligendum. Et honores et injuriæ vulgi, in promiscuo⁵ habendi sunt : nec his dolendum, nec illis gaudendum. Alioquin multa, timore contumeliarum aut tædio, necessaria omitemus : et publicis privatisque officiis, aliquando etiam salutaribus, non occurremus, dum muliebris nos cura angit, aliquid contra animum audiendi : aliquando etiam obirati potentibus, detegemus hunc affectum intemperanti libertate. Non est autem libertas nihil pati ; fallimur : libertas est, animum supponere inju-

1. *Socratis*. Aristophanem (Fabric. Bib. Gr. Vol. II, pag. 363), et Amipsiam, (Fabric. ib. et pag. 409. sq. Menag. ad Diog. Laert. lib. II, cap. 28), alladit. In primis legi merentur commentationes dæ Tychsenii, *über den Process des Socrates in : Bibliothek der alten litteratur u. Kunst. (Sur le procès de Socrate, dans la Bibliothèque de la littérature et des arts des anciens.)* Part. I et II, Gotting. 1786.

2. *Xanthippe*. Conf. Diog. Laert. lib. II, cap. 36, ib. Menag.

3. *Antistheni*. e codd. Ante Lipsium : *At Iphicrates. De Antisthenes* Cf. Diog. Laert. lib. VI, cap. 1, ubi Me-

nag. nostrum hunc locum non prætermisit.

4. *Idæam*. Phrygiam, a monte Ida nominatam, ideoque et barbaram. Alias vocatur Berecynthia, Cybebe, Cybele, Cybelle. Locus classicus de hac dea est ap. Lucret. lib. II, vs. 598, sqq. Conf. Schlichtegroll *zu Abbildungen agypt. griech. u. roem. Gottheiten*, (*Sur la représentation des divinités grecques et romaines*), II, pag. 75, sqq.

XIX. ARG. Remedia adversus injurias et calumnias.

5. *In promiscuo*. I. e. Eodem loco sunt habendi, i. e. æque spernendi sunt.

390 DE CONST. SAPIENT. CAPUT XIX.

riis, et eum¹ facere se, ex quo solo sibi gaudenda veniant: exteriora deducere a se, ne inquieta agenda sit vita, omnium risus, omnium linguas timenti. Quis est enim, qui non possit contumeliam facere, si quisquam² potest? Diverso autem remedio utetur sapiens, assectatorque sapientiæ. Imperfectis enim, et adhuc ad publicum se iudicium dirigentibus, hoc proponendum est, inter injurias ipsos
 3 contumeliasque debere versari. Omnia leviora accidunt exspectantibus; quo quisque honestior genere, fama, patrimonio est, hoc se fortius gerat: memor, in prima acie altos ordines stare, contumelias, et verba probrosa, et ignominias, et cetera dehonesta, velut clamorem hostium ferat, et longinqua tela, et saxa sine vulnere circa galeas crepitantia. Injurias vero, ut vulnera, alia armis, alia pectori infixæ, non dejectus, ne motus quidem gradu, sustineat. Etiam si premeris et infesta vi urgeris, cedere tamen turpe est: assignatum a natura locum tuere. Quæris quis hic sit locus? viri. Sapienti aliud auxilium est huic contrarium. Vos enim rem geritis: illi parta victoria est. Ne repugnet vestro bono, et hanc spem, dum ad verum pervenitis, alite in animis: libentesque meliora excipite, et opinione ac voto juvate. Esse aliquem invictum, esse aliquem in quem nihil fortuna possit, e re publica humani generis est.

1. *Libertas est..... eum facere se.* Explicat τὴν ἀπάθειαν Stoicorum. *Eum facere se*, facere ut sit talis. Est Horatianum (Od. lib. III, 29, 55), « mea virtute me involvo. » Εἰς σταυρὸν συνέβηλον ap. Antonin.

VII, 28, ubi vid. Gataker. pag. 271.
 2. *Si quisquam potest.* Si uni licet, quidni et omnibus. Est ex Publano illo adumbratum: Cuius potest accidere, quod cuiquam potest. Tranq. Anim. cap. 11, § 6.

CLARISSIMI VIRI D. DIDEROT

TESTIMONIUM

AD L. ANNÆI SENECAE LIBRUM

DE CONSTANTIA SAPIENTIS.

Sénèque y traite de l'injure, de l'ignominie, de l'arrogance, de la vengeance, de la force, de la sécurité, du chemin qui conduit à la vertu.

Je ne crois pas que le vicieux puisse supporter la lecture de Sénèque, à moins qu'il ne se soit fait un système de perversité qui le garantisse de la honte et du remords, ou que, né scélérat et bouffon, il n'ait le courage de se moquer de la vertu.

Ce traité est adressé à Sérénus. Si le chemin par lequel le stoïcien conduit l'homme au bonheur est escarpé; en revanche, rien n'est si facile à suivre que la pente qu'il lui indique pour se soustraire à l'infortune.

« Insensé ! pourquoi gémir ? Qu'attends-tu ? la fin de tes maux d'un hasard ? tandis qu'elle se présente à toi de tous côtés. Vois » ce précipice : c'est par-là qu'on descend à la liberté ; vois cette » mer, ce fleuve, ce puits : la liberté est cachée au fond de leurs » eaux ; vois cet arbre : elle est suspendue à chacune de ses bran- » ches ; porte ta main à ta gorge ; pose-la sur ton cœur : ce sont » autant d'issues à la servitude, il n'y pas une de tes veines par » laquelle ton malheur ne puisse s'échapper... » Cette morale est-elle inspirée à un Sénèque par un Caligula ?

Plus j'y réfléchis, plus il me semble que nous aurions tous besoin d'une teinte légère de stoïcisme, mais qu'elle serait surtout utile aux grands hommes.

.....

Ce livre de *la Constance du Sage* est une belle apologie du stoïcisme, et une preuve sans réplique de l'âpreté de cette philosophie dans la spéculation, et de son impossibilité dans la pra-

tique. Je crois qu'il serait plus difficile d'être stoïcien à Paris, qu'il ne le fut à Rome, ou dans Athènes.

A tout moment on est tenté de dire à Sénèque et aux autres rigoristes : Vos remèdes, superflus pour l'homme sain, sont trop violens pour l'homme malade. Il faut en user avec la multitude comme les maîtres en gymnastique : c'est par un long exercice et des sauts modérés qu'ils préparent leurs élèves à franchir un large fossé ; encore entre ces élèves y en a-t-il dont les jambes sont si faibles, si pesantes, les muscles des cuisses si mous, que, quel que soin qu'ils se donnent, ils n'en feront jamais que de mauvais sauteurs. Que faut-il apprendre à ceux-là ? A marcher. Et à ceux qui ont peine à marcher ? A se traîner.

Je ne le dissimulerai pas, je suis révolté du mot de Stilpon¹ et du commentaire de Sénèque² : « Je me suis échappé à travers » les décombres de ma maison ; j'ai trempé mes pieds dans les » ruisseaux du sang de mes concitoyens égorgés ; j'ai vu ma patrie » jetée dans l'esclavage ; mes filles m'ont été ravies ; au milieu » du désastre général, je ne sais ce qu'elles sont devenues ; mais » qu'est-ce que cela me fait à moi ?..... » Qu'est-ce que cela te fait, homme de bronze !... « Je n'ai rien perdu... » Si tu n'as rien perdu, il faut que tu sois étrangement isolé de tout ce qui nous est cher, de toutes les choses sacrées pour les autres hommes. Si ces objets ne tiennent au stoïcien que comme son vêtement, je ne suis point stoïcien, et je m'en fais gloire ; ils tiennent à ma peau, on ne saurait me séparer d'eux sans me déchirer, sans me faire pousser des cris. Si le sage tel que toi ne se trouve qu'une fois, tant mieux ; s'il faut lui ressembler, je jure de n'être jamais sage.

¹ Je voudrais que Sénèque n'eût point supposé que Stilpon avait perdu et sa femme et ses enfans (Voy. la lettre IX) ; car c'est pousser un peu trop loin la philosophie que de se vanter qu'en ce cas-là même, on n'avait rien perdu. C'est apparemment une fausse glose de Sénèque ; il n'y a que lui qui fasse mention de cette perte. Diogène Laërce n'en parle point, ni Plutarque dans les deux endroits où il rappelle la réponse de Stilpon, savoir : au traité de *Educat. pueror.* pag. 5, et au traité de *Animi tranquillitate*, pag. 475. (Bayle, Dict. Crit. remarq. F de l'art. Stilpon.)

² De la Constance du Sage, chap. VI. (Voy. surtout Épître IX.)

« On imagine à peine que l'homme soit capable de tant de » grandeur et de fermeté..... » Dites de stupidité féroce. Mais le rôle de Stilpon était-il vrai ? Je le crois , parce que j'aime mieux lui supposer une insensibilité que j'abhorre qu'une hypocrisie que je mépriserais. Soldats, tuez ces infâmes usuriers qui ont perdu les registres de rapines sur lesquels ils attachaient des regards pleins de joie, et qui, dans leur désespoir, offrent leurs poitrines nues à la pointe de vos glaives ; mais ce tigre qui semble s'amuser du désastre de sa ville, et qui foule d'un pied tranquille les cadavres de ses parens, de ses amis, de ses concitoyens, ne l'épargnez pas.

« Il y a autant de différence entre les stoïciens et les autres » philosophes, qu'entre l'homme et la femme... » Cela serait plus exact des cyniques.

« La plaisanterie coûta la vie à Caligula... » J'ai toujours désiré que le despote fût plaisant. L'homme supporte l'oppression, mais non le mépris : il répond tôt ou tard à une ironie par un coup de poignard.

En lisant ce que la raison dictait à notre philosophe sur l'affront, l'injure et la vengeance, je regrettais le chapitre qu'il eût ajouté à son ouvrage s'il eût vécu chez des barbares, où l'on est déshonoré, quand l'on ne se venge pas d'un mot ou d'un geste méprisant, et où l'on est poursuivi par des lois rigoureuses et ruiné, si l'on se venge.

Exiger trop de l'homme, ne serait-ce pas un moyen de n'en rien obtenir ?

L. ANNÆI SENECAE

DE OTIO

AUT

SECESSU SAPIENTIS

LIBRI PARS.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHILOSOPHY DEPARTMENT

PHILOSOPHY 101

LECTURE NOTES

BY [Name]

ARGUMENTUM.

Orditur ab otio laudibus efferendo : meliores erimus singuli in secessu; cap. 28, 4. At vero nonne hoc contra sententias Stoicorum est, qui usque ad ultimum vitæ finem in actu esse præcipiunt? Epicureum dogma amplecteris. Cui objectioni respondetur: Stoicorum duces se sequi, quippe qui ad rempublicam capessendam non accesserint; nec se a præceptis eorum desciscere. Quod ut probet, dicenda in duas dividit partes: 1° posse aliquem omni jure et secundum Stoicorum præcepta vel a prima ætate contemplationi veritatis totum se tradere; 2° seniore a reipubl. tractatione secedere posse et in otio vivere; cap. 30. Quod ad primum attinet, Stoicis hæc una cum Epicureis placent, nisi quod hi otium petant ex proposito, et coacti ad remp. accedant; illi causa gravi permoti otium amplectantur; cap. 30, 3. Causæ vero istæ in republ. sitæ sunt: si desperate corrupta, si occupata est malis; deinde si auctoritate, viribus aut valetudine bona caret sapiens; cap. 30, § 4 - 31. Neque tamen inutilis erit. Nam quum duæ respUBLICÆ cogitari possint, et vere sint, altera magna et vere publica, qua dii et homines continentur, altera minor, in qua quisque natus sit, cui utrique deservire possumus, ad hanc majorem et in otio accedere licet, quærendo, quid sit virtus, etc. brevi, philosophando; cap. 31. Ad contemplationem vero a natura conditos nos esse, docetur primum magna cupiditate cuique homini innata nova et ignota noscendi audiendive: deinde ipso loco quem in mundo tenemus, tum figura erecta, quam natura nobis dedit. Ita materiam acquirimus, qua nixi et ad ea transimus animo menteque, quæ sensuum observationibus se subducunt, et quæ ultra mundum jacent; cap. 32, 9. Deinde et actioni natura nos genuit: quæ cum contemplatione semper conjuncta est. Talem vitam egere Zenon, Cleanthes, Chrysippus, quippe qui docendo et scribendo non uni civitati, sed toti humano generi profuerunt, ideoque ex præceptis suis vixerunt; cap. 32, 14. Præterea tria vitæ genera, voluptarium, contemplativum, activum, ita inter se apta et nexa sunt, ut nec contemplatio, nec actio ulli eorum desit. Sapiens autem stoicus contemplationem præfert, quandoquidem ea respUBLICA illi deest quæ eum, aut quam ipse pati possit.

Jam supra, de Tranq. An. cap. 3, vidimus, de otio sapientis questionem fuisse inter Philosophos, in primis inter Stoicos, qui otium prætulērunt, si causæ graviores obstarent, quominus ad reip. tractationem accederet sapiens, contra Epicureos, qui otium omni reip. tractationi anteposuerunt, nec ad remp. accessurum putabant sapientem, nisi si quid interveniret. Ce-

teri philosophi a Stoicorum steteri partibus. Nec ipsum Platonem aliam sententiam sequutum esse, in primis patet e VII ejus Epistola ad Dionis propinquos et amicos, Tom. X, pag. 92, sq Bip.

Quum liber hicce mancus sit, neque de tempore, in quo scriptus sit, neque de occasione, neque de consilio libri, etc., certi quid defini potest.

(Hoc fragmentum de Otio sapientis, quod in codicibus et veteribus edd. cum libro de Beata Vita connexum est, Muretus et Lipsius ab illo libro recte sejunxerunt, et inscriptione nunc vulgari illud instruxerunt. Ego non tantum sejunxi, sed propter argumenti similitudinem post librum de *Constantia sapientis* collocandum arbitratus sum. Feci autem hoc, non tam Mureti, Lipsii, Fabricii et Ernesti (Cf. Fabricii Biblioth. Lat. Vol. II, pag. 106, ed. Ernest.) auctoritatibus subnixus, quam ipso libelli tenore et argumento, quod cap. 29, 1, 2, declaratum legitur, permotus. Senecam ibi videmus singulari libro Stoicorum usum a reipublicæ tractatione abstinendi, ideoque decretum eorum de Otio sapientis defensum ivisse. Quæ quidem cum libro de Beata Vita non nisi contorte et violenter connecti posse videntur, Jureto quamvis contrariam sententiam parum dilucide atque perspicue tuito. Accedit quod in fragmento hocce neque vinculum satis firmum quo uti possis ad nexum restituendum, nec ulla quidem vitæ beatæ mentio occurrit. (*Hæc e præfatione I vol. edit. Rukkopff, ad calcem, deprompta sunt.*)

L. ANNÆI SENE CÆ

DE OTIO

A U T

SECESSU SAPIENTIS

LIBRI PARS.

XXVIII.....CIRCI nobis¹ magno consensu vitia commendant. Licet nihil aliud quam quod sit salutare² tentemus, proderit tamen per se ipsum secedere³; meliores erimus

ARG. XXVIII. Otii præstantia ad mores bonos formandos et ad firmum virtutis amorem comparandum. Stoicis hæc esse contraria, objicitur.

1. *Circi nobis*, etc. Ante hæc lacunam esse, quivis intelligit: attamen non magnam. Sequenti enim capite materiam dividit, et ideo ostendit, quæ nunc perierunt, proœmii loco posita esse. Vetus tamen est jactura. — Adjecta fuisse videtur hæc libri pars volumini in quo erat liber de Vita beata: cui libro, foliis nonnullis perditis, deinde in edd. priscis e. c. Erasmi adhæsit: etsi argumentum est diversissimum. Caputum numeros ab iis usurpatos qui hunc librum finem esse libri *de beata vita* (qui ipse ex XXVII capite constat.) credide-

runt, servavimus, ne confusioni locum daremus. — Exordium circa mala, quibus turba homines afficere solet, versatum esse videtur. Proinde præfero τὸ *Circi*, in quibus omnibus diei temporibus frequentia hominum versabatur partim ob ludos circenses, certis anni temporibus ibi celebratos, partim ob multa voluptatum et ludicrarum artium genera. Cf. Salmas. ad Solinum p. 635 sq. Alii tamen libri: *cur nobis*, quæ sensu carent.

2. *Quam quod sit salutare*. τὸ *quam* dedi ex Erasmo, ut necessarium; deest in Lipsii, Gronov. al. edd.

3. *Proderit tamen per se ipsum secedere*; hæc ex edit. Colon. reposuit Lipsius. Antea: *proderit tamen posse ipsum secedere*.

singuli. Quid, quod secedere ad optimos viros¹, et aliquod exemplum eligere, ad quod vitam dirigamus, licet? quod nisi in otio non fit². Tunc potest obtinere quod semel placuit³, ubi nemo intervenit, qui iudicium adhuc imbecillum, populo adjutore, detorqueat⁴: tunc potest vita æquali et uno tenore procedere, quam propositis diversissimis scindimus. Nam inter cetera mala illud pessimum est, quod vitia ipsa mutamus; sic ne hoc quidem nobis contingit, permanere in malo jam familiari. Aliud ex alio placet: vexatque nos hoc quoque, quod iudicia nostra non tantum prava, sed etiam levia sunt. Fluctuamus, aliudque ex alio comprehendimus: petita relinquimus, relicta repetimus: alternæ inter cupiditatem nostram⁵ et pœnitentiam vices sunt⁶. Pendemus enim toti ex alienis iudiciis, et id optimum nobis videtur, quod petitores laudatoresque multos habet, non id, quod laudandum petendumque est. Nec viam bonam ac malam per se æstimamus, sed turba vestigiorum, in quibus nulla sunt redeuntium⁶. Dices mihi: « Quid agis Seneca? deseris

1. *Secedere ad optimos viros.* Non vere, sed mente tantum et animo. Aliquem eligamus ex iis viris qui indole, qui ingenio claruere, illius facta, mores, vitam iterum iterumque animo recolamus, arripiamus, combibamus, ut mox imitemur; id est quodammodo apud illum secedere.

2. *Proderit tamen.... quod nisi in otio non fit.* In libris vett. erat: *quod in otio non fit.* Erasmi et Mureti hanc clausulam omisere, a Lipsio repositam, qui sensus causa proposuit: *nonne fit?* Gronov. em. *nisi in otio non fit* recepimus, ut sensus saltem adsit; quidni enim non æque bene conieceris: *quod in negotio non fit sive, quod in actione non fit?* —

Quod nisi in otio non fit. Conf. de Brevit. vit. 6, 6.

3. *Tunc potest..... placuit.* Fasius paulo: Tunc ad eum finem aliquis potest pervenire quem sibi proposuit, quum, etc.; tunc ea exsequi nos valemus, quæ meliora iudicavimus, si, etc.

4. *Detorqueat.* Flectat in propositum aliud.

5. *Fluctuamus... vices sunt.* Hanc hominis inconstantiam non semel objurgat nostras *Montaigne*, præcipue lib. II, cap. 201, ubi multa veterum loca de ipso hoc vitio affert.

6. *Turba.... redeuntium.* Adnotam fabulam de leone ægrotante, cui, roganti, cur non intraret in speluncam, uti ceteræ bestię, respondet

» partes. Certe Stoici vestri dicunt : Usque ad ultimum
 » vitæ finem in actu erimus, non desinemus communi
 » bono operam dare, adjuvare singulos, opem ferre etiam
 » inimicis miti manu¹. Nos sumus, qui nullis annis va-
 » cationem damus, et, quod ait ille vir disertissimus :

» Canitiem galea² premimus. »

» Nos sumus, apud quos usque eo nihil ante mortem
 » otiosum est, ut, si res patitur, non sit ipsa mors otiosa.
 » Quid nobis Epicuri præcepta in ipsis Zenonis princi-
 » piis loqueris³? Quin tu bene naviter, si partium pi-
 » get, transfugis potius, quam prodis⁴! » Hoc tibi in⁵
 præsentia respondebo : numquid vis amplius, quam ut
 me similem ducibus meis præstem? Quid ergo est? non
 quo⁵ miserint me illi, sed quo duxerint, ibo.

XXIX. Nunc probabo tibi, nec desciscere me a præ-

vulpes: Video quod vestigia intran-
 tium multa, at nulla exeuntium.

1. *Miti manu.* Quidam libri: *eruti manu.* Lipsius emendat: *mente, manu.* Quæ dedi, mea conjectura est. Conf. de Clement. lib. II, cap. 6; de Vita beata xx, 4: « inimicis mitis et facilis. »

2. *Canitiem galea premimus.* Hemistichium Virgil. Æneid. lib. IX, vs. 612, ex oratione Numani, cui Remulo cognomen erat, ex agro Piceno oriundi, in qua veteris Italiæ disciplina ac vita dura et militaris egregie describitur. Splendidam et magnam Virgilii imaginem sic imitatus est *Racine*, in fabula tragica *Mithridate*.

Jusqu'ici la fortune et la victoire mêmes
 Cachaient mes cheveux blancs sous trente dia-
 dèmes.

Nec minus bene Lyricus noster
Lebrun.

Qu'il est beau de couvrir les cheveux blancs
 d'un père
 Des lauriers de son fils.

I.

Ceterum de hoc stoico præcepto cf. de Tranquill. animi. c. III.

3. *Quid nobis...loqueris?* De his itaque in antecedentibus locutus erat. *Principiis* i. e. in ea parte castrorum, qua dux solet habitare, ideoque in potissima parte philosophiæ moralis, a Zenone propositæ.

4. *Transfugis potius quam prodis.* Ille transfugit qui popularium castra deserit, in hostilia evoluturus; prodit vero qui apud suos dum manet, suorum consilia, aut opes hosti tradit.

5. *Non quo,* etc. Non quo miserint præceptis suis, sed quo duxerint præeundo. Exempla priorum Stoæ doctorum, Zenonis, Cleanthis, Chrysippi sequar, ut quos numquam reipublicæ tractationi operam suam dicasse constat.

XXIX. ARG. Dividit quæstionem in duas partes: primo, secundum præcepta Stoicorum licere per totam vitam unice contemplationi veritatis se tradere; secundo, officii et mune-

26

ceptis Stoicorum : nam ne ipsi quidem a suis desciverunt : et tamen excusatissimus essem , etiamsi non præcepta illorum sequerer , sed exempla ¹ . Hoc quod dico , in duas dividam partes . Primum , ut possit aliquis , vel a prima ætate , contemplationi veritatis totum se tradere , rationem vivendi quærere , atque exercere , secreto .
² Deinde , ut possit hoc aliquis emeritis jam ³ stipendiis , profligatæ ætatis ⁴ , jure optimo facere , et ad alios actus animum referre : virginum Vestalium more , quæ , annis inter officia divisis , discunt facere sacra , et quum didicerunt , docent ⁵ .

XXX. Hæc Stoicis quoque placere ostendam : non quia legem dixerim mihi , nihil contra dictum Zenonis Chrysippive committere : sed quia res ipsa patitur me ire in illorum sententiam ⁵ : quam si quis semper unius

ribus functo licere a republica secedere , et otio se committere .

1. *Non præcepta illorum sequerer , sed exempla* . Nam aliud præcipiant , aliud faciunt homines ; at Stoicorum vitam rectius imitatus sane esses quam dogmata accepisses .

2. *Emeritis stipendiis* . I. e. functus omnibus humanæ vitæ stipendiis (Senec. Ep. 93.) scilicet officiis , muneribus publicis .

3. *Profligatæ ætatis* . Id est , senior homo . *Profligare* Augusto ævo proprium est verbum de iis rebus , quæ inchoatæ quidem et aliquo perductæ , sed nondum ad finem promotæ sunt ; leniori significatione , qua ab etymol. et prima verbi potestate recedit . Conf. Duker. ad Florum lib. II , c. 15 p. 414 .

4. *Virginum Vestalium..... docent* . Monachæ Romanorum fuerunt hæc virgines Vestales , ex instituto Numæ Pompilio tribui solito , ut quæque ad religionem vetustiore spectantia ,

a Pontifice Max. lectæ s. captæ , numero sex , quarum natu maxima *virgo maxima* dicebatur . Per triginta annos officio suo , administratione sacrorum Vestæ et Deæ Bonæ , fungi tenebantur ; et quidem ita , ut decem annos discerent , decem operarentur , et reliquos decem juniores lectas docerent . Quo tricennali tempore peracto , e collegio secedere et nubere licuit . De his Vestalibus , magni æstimationis Romæ , plura dabunt Plutarch. vit. Numæ Pompil. c. IX , p. 290sq. Leopold. et Lipsius in Syntagmate de Vesta et Vestalibus .

XXX. ARG. Quod primo loco posuerat capite antecedenti nunc persequitur , docens , Stoicis hoc decretum placere . Zenon enim dixerat : Sapiens accedet ad Remp. nisi si quid impedierit . Distinguenda itaque sunt tempora .

5. *Me ire..... sententiam* . Proprie Senatorum esse sententiæ senatoris in Curia assentientium (ire pedibus ,

sequitur, non id curiæ, sed jam factionis est¹. Utinam quidem jam tenerentur omnia, et inoperta ac confessa veritas esset! nihil ex decretis mutaremus: nunc veritatem, cum iis ipsis qui docent, quærimus. Duæ maximæ in hac re dissident sectæ, Epicureorum et Stoicorum: sed² utraque ad otium diversa via mittit. Epicurus³ ait: « Non » accedet ad rempublicam sapiens, nisi si quid interve-
nerit. » Zenon³ ait: « Accedet ad rempublicam, nisi » si quid impedierit. » Alter otium ex proposito petit, alter ex causa. Causa autem illa late patet: si respublica³ corruptior est, quam ut adjuvari possit; si occupata est malis, non nitetur sapiens in supervacuum, nec se nihil profuturus impendet⁴, si parum habebit auctoritatis aut virium: nec illum erit admissura respublica, si valetudo illum impediet. Quomodo navem quassam non deduce-⁴ ret⁵ in mare, quomodo nomen in militiam non daret debi-

ire in sent.) constat. Conf. Ernesti Clav. Cic. Discessio. Hinc de quocunque assensu dici cœptum est.

1. *Non id curiæ, sed jam factionis est.* Hæc lectio ingeniosa debetur Lipsio. Antea: *non id vitæ s.* Libri scripti dabant: *non injuria sed in factionis est*: unde Lipsius lectionem receptam fecit. Certe Seneca interdum alludit ad Senatum s. Curiam, e. c. de Vita beat. c. 2 et 3. Sensus: si quis semper unius sententiæ se mancipat, non senatorem agit, sed factiosum. Confert Lipsius Tertullian. Apologet. c. 39: « Quum boni coeunt, quum pii et casti congregantur, non est factio dicenda, sed Curia. »

2. *Epicurus.* Quippe qui perturbationum vacuitatem quæsit, ideoque noluit ut sapiens ad rempublicam accederet. Ipse hoc præcepit, Diogene Laert. referente X, 77, 119.

3. *Zenon.* Idem tradit Diog. Laert. VII, 121, πολιτεύσασθαι φασί τον σοφον, αν μη τι κωλύη, δε φησι Χρυσόππος εν πρώτω Περί βίων. Cic. de finib. III, cap. 20. Quum autem ad tuendos conservandosque homines hominem natum esse videamus, consentaneum est huic naturæ, ut sapiens velit administrare rempublicam, etc.

4. *Se impendet.* *Impendium sui faciet*, proprie, sed hic forsân, rigido strictoque minus sensu *sua impendet*, opes, verbi g. dignitatem, bonam valetudinem, etc.

5. *Deduceret.* *Machinis navem in mare deducebant*, per hiemem in continenti conservatam, conf. Mitscherlich ad Horat. lib. I, Od. IV, vs. 2. *Deduci* autem proprie dicitur de navibus quas mari injiciunt, de iis vero quæ, sive vitandarum procellarum causa, sive ob imminentem hie-

lis¹: sic ad vitam, quam inhabilem sciet², non accedet. Potest ergo et ille, qui omnia adhuc in integro sunt, antequam ullas experiatur tempestates, in tuto subsistere, et protinus commendare se novis artibus³: et illud beatum otium exigere, virtutum cultor, quæ exerceri etiam a
 5 quietissimis possunt. Hoc nempe ab homine exigitur, ut prosit hominibus, si fieri potest, multis; si minus⁴, paucis; si minus, proximis; si minus, sibi. Nam quum se utilem ceteris efficit, commune agit negotium⁵. Quomodo qui se deteriore facit, non sibi tantummodo nocet; sed etiam omnibus iis, quibus melior factus prodesse potuisset: sic si quis bene de se meretur, hoc ipso aliis prodest, quod illis profuturum parat⁶.

XXXI. Duas republicas animo complectamur, alteram magnam⁷, et vere publicam, qua dii atque homines continentur, in qua non ad hunc angulum respicimus, aut ad illum, sed terminos civitatis nostræ cum sole metimur: alteram, cui nos adscripsit conditio nascendi. Hæc aut Atheniensium erit, aut Carthaginiensium, aut

mem, aut semifractum alveum a mari evocantur, trahi. Horat. loc. cit. «*Trahunt que siccas machinæ carinas.*»

1. *Debilis*. Membris captus. Vide de Provid. lib. III, cap. 2.

2. *Sic ad vitam, quam inhabilem sciet*. Lectio vulg. et ea bona, ante Muretum, qui e conj. dedit: *ad iter, quod inhabile sc.* Reduxi ex edd. priscis, e. c. Frasm. MSS. *sic aditum, quod inhabile sc.* Salmasius adscriperat, Gronov. notante: *Sic ad actum, qui se habilem sc.* Parum feliciter.

3. *Artibus*, scilicet studiis.

4. *Si minus*. Pro, *si minus tantum fieri potest.*

5. *Commune* *negotium*. Qua-

tenus Stoici et mundanos se esse dicerent, et sibi ipsi virtute exercenda prodesse.

6. *Si quis..... parat*. Si quis se bonum efficiat, aliis prodest quod parat hominem qui prodesse possit.

XXXI. ARG. Quum duæ respubiicæ cogitari possint, altera minor, in qua quisque aut natus aut civis sit, altera major, nempe hic mundus, ipse ille qui contemplationi commenda- verit se, otium actuosum agere potest, ideoque utilis esse.

7. *Alteram magnam*. Conf. Epist. LXVIII, et Consolat. ad Marciam c. 18. Cæterum de hac civitate sæpe jam mentionem factam vidimus ap. Nostrum: et est in Stoicorum decretis.

alterius alicujus urbis, quæ non ad omnes pertineat homines, sed ad certos. Quidam eodem tempore utrique reipublicæ dant operam, majori minorique: quidam tantum minori: quidam tantum majori. Huic majori reipublicæ et in otio deservire possumus: imo vero nescio, an in otio melius, ut quæramus¹, quid sit virtus, una pluresve sint²? natura an ars bonos viros faciat³? unum sit hoc quod maria terrasque, et mari ac terris inserta complectitur, an multa ejusmodi corpora Deus sparserit⁴? continua sit omnis et plena materia, ex qua cuncta gignuntur, an diducta, et solidis inane permixtum sit⁵? Deus sedens³ opus suum spectet, an tractet⁶? utrumne extrinsecus illi circumfusus sit⁷, an toti inditus? immortalis sit mundus, an inter caduca, et ad tempus nata, numerandus⁸? hæc qui

1. *Ut quæramus*, etc. Sequentes quæstiones in causa fuisse, cur philosophi diversarum sectarum inter se digladiarentur, nunc satis e Platone constat.

2. *Una pluresve sunt. Unam animi virtutem esse*, ait Noster Epist. LXVI, quæ tota conferenda est, *sed multas ejus species, quæ pro vitæ varietate et pro actionibus explicantur*. Erat Stoicorum virtus non aliud quam recta ratio, justitia. Plures placuere Academicis et Peripateticis, etc. Cic. de Invent. II, 53; Diog. L. VII, 125; Lipsii Manuduct. ad stoic. philos. II, 21.

3. *Natura..... faciat*. Jam Socratis tempore quærebatur: an docilis virtus esset? Xenoph Mem. S. I, 2, 19, sqq. Stoici consensu affirmabant. Lipsius in Manud. laud. II, X. Plato et Aristoteles contrariam secuti sunt sententiam.

4. *Unum sit.... sparserit*. Unusne mundus sit, an plures aut infiniti? Unum mundum probavere Stoici,

Diog. L. VII, 137, plures aut infinitos Democritus, Anaxagoras, Epicurus al. Diog. lib. X, 45 ibique Menag.

5. *Continua..... permixtum sit*. Utrum materia, ὕλη, una serie cohereret, et sine fine vacua sit, ut Stoici præcepere, an dividatur, et in infinitas partes secetur, secundum Academicos, an atomis in vacuo, secundum Epicureos, contineatur: Cf. Diog. L. VII, 150 ibiq. Menag.

6. *Deus... tractet*. Senecam Epicureos Stoicis opponere manifestum est.

7. *Utrumne.... sit*. Epicurus deum extra mundum in intermundiis posuit. Seneca de Benef. lib. IV, cap. 19. Stoici vero mundum et Deum unum idemque esse statuerunt. Diog. Laert. VII, 137.

8. *Immortalis..... numerandus*. Stoici ipsi inter se de hac re dissidebant: Epicurei vero inter caduca et ad tempus nata contra Aristotelem numerabant. Cf. Tiedemann, Geist

contemplatur, quid Deo præstat¹? ne tanta ejus opera sine teste sint. Solemus dicere, summum bonum esse, secundum naturam vivere; natura nos ad utrumque genuit, et contemplationi rerum, et actioni.

XXXII. Nunc probemus, quod prius diximus². Quid porro? hoc non erit probatum, si se unusquisque consulerit, quantam cupiditatem habeat ignota noscendi, quam ad omnes fabulas³ excitetur? Navigant quidam, et labores peregrinationis longissimæ una mercede perpetiuntur, cognoscendi aliquid abditum remotumque. Hæc res ad spectacula populos contrahit, hæc cogit præclusa rimari, secretiora exquirere, antiquitates⁴ evol-
vere, mores barbararum audire gentium. Curiosum nobis natura ingenium dedit: et artis sibi ac pulchritudinis suæ conscia⁵, spectatores nos tantis rerum spectaculis genuit⁶, perditura fructum sui, si tam magna, tam clara, tam subtiliter ducta, tam nitida, et non uno genere formosa, solitudini ostenderet. Ut scias illam spectari vo-

d. sp. Phil. (Esprit de la philos. spéculative), lib. II, pag. 458.

1. *Quid Deopræstat.* H. e. fusius: quale officium Deo præstat? Ut sit testis et spectator operum divinorum. Noster de Benef. lib. VI, cap. 23, 5.

XXXII. ARG. Ut probet, hominem contemplationi rerum natum esse, affert cupiditatem communem hominum ignota noscendi, audientive reperta, et tum naturalium rerum causas, tum earum quæ extra mundum sunt, indagandi. Inde sequitur, hominem et ad agendum et ad contemplationem esse natum: et quum tria vitæ genera sint, activum, contemplativum et voluptarium, alterum sine altero esse nequit: ipsa adeo voluptaria secta in actu est. De-

nique quærere cœpit, ad quam rem sapiens accessurus sit.

2. *Prius.* Nos a natura contemplationi esse destinatos.

3. *Fabulas*, narrationes de rebus novis, sive sint veræ, sive fictæ.

4. *Antiquitates*, res antiquas.

5. *Artis sibi.... conscia.* Non abest e Genesi, cujus initio: « Et vidit Deus lumen quod esset bonum. »

6. *Spectatores.... genuit.* Hæc Senecæ sententia, naturam sive deum nos efformavisse ut tanta spectacula contempleremur atque ita quemdam ex opere suo fructum ipse perciperet, mire congruit (ut tam multa nostri philosophi) cum iis quæ religio christiana nos docet, nimirum suæ gloriæ causa numen omnia creavisse.

luisse, non tantum aspici, vide quem vobis locum dederit. In media nos sui parte constituit¹, et circum-³ spectum omnium nobis dedit: nec erexit² tantummodo hominem, sed etiam ad contemplationem factum³, ut ab ortu sidera in occasum labentia prosequi posset, et vultum suum circumferre cum toto, sublime⁴ fecit illi caput, et collo flexibili imposuit. Deinde sena per diem, sena⁴ per noctem signa produxit⁵, nullam non partem sui explicuit: ut per hæc quæ obtulerat ejus oculis, cupiditatem faceret etiam ceterorum; nec enim omnia, nec tanta visimus, quanta sunt⁶; sed acies nostra aperit sibi investigando viam, et fundamenta veri jacit, ut inquisitio transeat ex apertis in obscura, et aliquid ipso mundo inveniat antiquius. Unde ista sidera exierint?⁷ quis fuerit⁵ universi status, antequam singula in partes discederent? quæ ratio mersa et confusa diduxerit? quis loca rebus

1. *In mediâ..... constituit.* Cf. ad Consol. ad Marc. 26, 4.

2. *Erexit.* Hæc ipsa jam multis ante nostrum observata esse constat: e. c. Cic. de Nat. Deor. lib. II, 56.

3. *Sed etiam ad contemplationem factum.* Erasmi et priorum edd. lectio et a MSS. exiguo discrimine data. *Factum... fecit* offendit Gronovium qui propterea *aptum* proposuit.

4. *Sublime fecit illi caput.* «Os homini sublime dedit, cælumque tueri Jussit et erectos ad sidera tollere vultus.» Ovid. Metam., lib. I, v. 85 sq.

5. *Deinde sena... produxit.* Spectant hæc ad Zodiacum, cujus sex signa qualibet die oriuntur, i. e. supra horizontem nostrum ascendunt, libra, scorpius, sagittarius, capricornus, aquarius, pisces: totidemque qualibet nocte, reliqua Cf. Manil. lib. I, 263 sqq.

6. *Nec enim omnia.... sunt.* Conf. Nat. Qu. lib. VII, 30 sqq.

7. *Unde ista sidera exierint?* i. e. a qua origine? Ex igne secundum Stoicos. Duo enim rerum principia stantiebant, Deum et materiam: Deum esse ignem intelligentem. πῦρ νοερόν, materiam vero ἀψυγὴν similem. Ex his creata esse quatuor elementa, ex quibus summum locum obtinere ignem: ex purissimo igne nata esse solem et astra, quæ ut ignea humore nutriri. Cf. Lipsii Physiol. lib. II, cap. 14, pag. 105 sqq. — Eadem quæstiones excussit celeberrimus Buffon in opere cui titulus *les Époques de la nature*. Sed omnia fere quæ in hoc continentur falsa affirmant Physici recentiores; et qui hæc circa sudat et satagit, nimis perspicuum est in irritum fatigari, quippe quæ humanum captum superent.

assignaverit? suapte natura gravia descenderint, evolverint levia¹; an præter nisum pondusque corporum altior aliqua vis legem singulis dixerit? an illud verum sit, quo maxime probatur hominem divini spiritus² esse, partem³ ac veluti scintillas quasdam sacrorum⁴ in terras⁶ desiluisse, atque alieno loco hæsisse? Cogitatio nostra cœli munimenta perrumpit, nec contenta est id quod ostenditur scire. Illud, inquit⁵, scrutor, quod ultra mundum jacet: utrumne profunda vastitas sit, an et hoc ipsum terminis suis cludatur? qualis sit habitus exclusis⁶: informia et confusa sint, an in omnem partem tantumdem loci⁷ obtinentia⁷, an et illa in aliquem cultum descripta sint⁸? huic cohæreant mundo, an longe ab hoc secesserint, et in

1. *Suapte natura*..... *levia*. Ut temere satis (sed hoc poetæ facile condonandum) Naso evenisse canit, *Metamorph.* lib. I, fab. 1.

2. *Hominem divini spiritus esse*. Hoc admiserunt veteres fere omnes et omnis sectæ discipuli, sive poetæ illi, sive oratores aut sophi exstiterint. *Plut.*, *Quæst. Platon.* hæc habet: ἡ δὲ ψυχὴ τοῦ μετασχοῦσα, καὶ λογίσιμον, καὶ ἀρμονίας, οὐκ ἔργον ἐστὶ τοῦ θεοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ μέρος, οὐδ' ὅπ' αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀπ' αὐτοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ γίγνεται. *Pindar. Nemeis*, *Ἔδ.* ζ', initio. Ἔν ἀνδρῶν, ἐν θεῶν γένος· ἐκ μᾶς δὲ κλυομέναις Μαρτρὸς ἀμφοτέρω. Similiter *Virgil. Æneid.* lib. VI, vs. 747: «Ætherium sensum atque auræ simplicis ignem, » et paulo ante vs. 730: «Igneus est ollis vigor et cœlestis origo Seminibus.»

3. *Partem*. Ἀποσπάσματα enim mundi animos humanos Stoici credere, cum Platone sentientes, qui mentem humanam dicit ἀπόσπασμα, τμήμα, μέρος τῆς τοῦ παντὸς ψυχῆς.

4. *Sacrorum*. *Ant. lect.* Lipsius conj. *astrorum*: haud scio an melius.—*Sa-*

crorum, i. e. ignium æternorum, qui secundum Stoicos sacri et dii quidam.

5. *Inquit*. I. e. dicitur, dicant. De vacuo quæro.

6. *Exclusis*. I. e. iis rebus quæ extra hunc mundum exstant.

7. *An in omnem partem tantumdem loci obtinentia*. An rudis indigestaque moles sint, sine ulla forma et pulchritudine, tantumdem loci spatii in omnem partem (nempe in longitudinem, altitudinem, latitudinem) obtinentia.

8. *Descripta sint*. An illa ipsa quæ ultra hunc mundum sunt, ita disposita fuerint ut aliquam formam aliqua cura excultam exprimant. Recentiores quidam philosophi hanc quæstionem agitarunt, nec dubitavit Nostras *Fontenelle*, in libro inscripto *De la pluralité des mondes*, pronuntiare planetas incolis vita et mente præditis habitari. Imo germanus quidam scriptor, *Wolf* nomine, eo procedit ut calculis definire audeat quæ uniuscujusque planetæ incolis altitudo et forma tribuenda sit.

vacuo volentur? individua.¹ sint, per quæ struitur omne
 id quod natum futurumque est, an continua eorum ma-
 teria sit, et per totum mutabilis?² utrum contraria inter
 se elementa sint, an non pugnent, sed per diversa con-
 spirent. Ad hæc quærenda natus; æstima, quam non mul-
 tum acceperit temporis, etiam si illud totum sibi vindicet.
 Cui licet nihil facilitate eripi, nihil negligentia patiat
 excidere, licet horas avarissime servet, et usque in ul-
 timæ ætatis humanæ terminos procedat, nec quidquam
 illi ex eo quod natura constituit, fortuna concutiat³; ta-
 men homo ad immortalium cognitionem nimis mortalis
 est. Ergo secundum naturam vivo, si totum me illi dedi,
 si illius admirator cultorque sum. Natura autem utrumque
 facere me voluit, et agere, et contemplationi vacare.
 Utrumque facio: quoniam ne contemplatio quidem sine
 actione est.⁴ « Sed refert, inquis, an ad hanc volup-
 tatis causa accesserit, nihil aliud ex illa petens, quam
 assiduam contemplationem, sine exitu: est enim dulcis,
 et habet illecebras suas.⁵ » Adversus hoc tibi respondeo;
 æque refert, quo animo civilem agas vitam: an ut sem-
 per inquietus sis, nec unquam sumas ullum tempus, quo

1. *Individua*. I. e. corpuscula se-
 cari nescia, atomi.

2. *An continua...mutabilis*. Stoica
 sententia, antecedenti Epicureorum
 opposita. Atomi enim sunt immuta-
 biles, nec diversas formas accipere
 possunt, quæ tantummodo concursu
 vario existant.

3. *Concutiat*. Explicent quidam:
 male turbet, aut morbis aut infortu-
 niis magnis quæ animum a nobili
 spectaculo avocent; sed perperam.
 Sensus est: *concutiat, rapiat, sup-
 primat* partem vitæ.

4. *Ne contemplatio quidem sine*

actione est. Agit nempe qui contem-
 platur, dum quæ speculatione longa
 perdidit, cæteros mortalium docet,
 humanam vitam sic emendans, or-
 nans, regens. Quod si alios edocere
 mors citior adveniens vetet, tamen id
 sibi proposuit, dumque contempla-
 retur, acturus erat; quod si edocere
 noluit, tunc fatendum est nihil ac-
 tionis mixtum ejus arcano labori; at
 hunc damnat eximitque Annæus e
 sapientium numero.

5. *An ad hanc, etc.* Supple secun-
 dam quæstionem: an ad hanc (con-
 templationem) actionis causa accedat.

tamen alterum sine altero non est. Nec ille sine actione
 16 contemplatur, nec hic sine contemplatione agit. Nec ille
 tertius¹, de quo male existimare consensimus², volupta-
 tem inertem probat, sed eam quam ratione efficit firmam
 sibi. « Ita et hæc ipsa voluptaria secta³ in actu est! »
 Quidni in actu sit, quum ipse dicat Epicurus, aliquando
 se recessurum a voluptate, dolorem etiam appetiturum,
 si aut voluptati imminet poenitentia, aut dolor minor
 pro graviore sumetur⁴? « Quo pertinet hoc dicere? » ut
 17 appareat, contemplationem placere omnibus. Alii petunt
 illam⁵: nobis hæc statio est, non portus. Adjice nunc
 huc, quod e lege Chrysippi vivere otioso licet: non dico,
 ut otium patiat, sed ut eligat⁶. Negant nostri sapientem

tem venetur, si contemplatio aliquem locum obtineat, contemplatio adventitia est, neque ob hanc causam ille laudandus; rursus si contemplatori voluptatis nonnihil contigerit, ne eum continuo voluptatum sectatoribus annumeret.

1. *Nec ille tertius...* De Epicuro esse hæc intelligenda, sequentia quoque docent. Ipse (ap. Diogen. Laert. X, 132, 136, 140, Cic. de finib. I, cap. 18 et 19.) sobriam fatetur et vigilantem rationem et causas explorantem, cur quidque eligat, aut vitet, vitam facere jucundam.

2. *Consensimus.* I. e. tu et ego, qui nunc de aliis disputamus. Ex edd. priscis et quatuor MSS. reduxi, Gronov. suasore. Frequens est Senecæ, altercationibus ejusmodi formulam intermiscere, quum profert aliquid utriusque partium acceptum. Cf. De Benef. lib. VII, cap. 4, lib. II, c. 17.

3. *Ita et hæc... in actu est!* Adversarii verba qui putant nihil esse actionis in voluptariæ vitæ hominibus, per

formulam mirationis dubitationem suam prodit.

4. *Dolor minor pro graviore sumetur.* H. e. graviore loco, qui nullo modo declinandus mox insequeretur, minorem accipiam, arripiam libens. Duo facienda mihi aut patientia proponuntur, quorum utrumque mixtum dolore et voluptate est; utrum eligam? contemplari, computare me necessarium est, sic verbi causa: atqui hinc dolor est, voluptas futura est, illinc ad est præsens voluptas, sed quam plus multo doloris consequetur: quisquis et sapit et vitalem se sperat, prius anteferet.

5. *Alii petunt illam.* Intellige Epicureos, quibus contemplatio placet ex proposito, recedentes a republica. *Nobis*, Stoicis, actus placet, portus est; sed si excludamur, ad contemplationem, tanquam ad stationem, confugimus, similes nautæ, qui statione contentus est, portu exclusus.

6. *Non dico... ut eligat.* Lagrange, sic reddit: « Je ne dis pas un repos passif, mais un repos de choix. »

ad quamlibet rempublicam accessurum¹. Quid autem interest, quomodo sapiens ad otium veniat: utrum quia respublica illi deest, an quia ipse reipublicæ? Si omnibus defutura respublica est (semper autem deerit fastidiose quærentibus), interrogo ad quam rempublicam sapiens accessurus sit? ad Atheniensium? in qua Socrates² damnatur, Aristoteles, ne damnaretur, fugit³; in qua opprimit invidia virtutes. Negabis mihi accessurum ad hanc rempublicam sapientem. Ad Carthaginiensium ergo rempublicam sapiens accedet? in qua assidua seditio, et optimo cuique infesta libertas est, summa æqui ac boni⁴ vilitas, adversus hostes inhumana crudelitas, etiam adversus suos hostilis. Et hanc fugiet. Si percensere singulas voluero, nullam inveniam, quæ sapientem, aut quam sapiens pati possit. Quod si non invenitur illa respublica, quam nobis

1. *Negant..... accessurum.* Præcipiebant Stoici, actioni et reip. operam esse dandam, sed quum resp. talis, qualem vellent, vix inveniretur, ad quamlibet remp. negabant sapientem accessurum. Cf. Tranq. anim. c. III.

2. *Socrates damnatur.* Norunt omnes Socratis judicium et mortem, quæ triginta tyrannorum sub imperio, ann. ant. Ch. N 400, accidere.

3. *Aristoteles, ne damnaretur, fugit.* Factum hoc est primum Ol. CIV, 2. Alexandri morte audita, cujus quum olim præceptor, deinceps amicus fuisset Aristoteles, Athenienses, liberos jamjam se arbitrati, regis gloriam et triumphos ulcisci volvere in philosophum. Ergo ab Eurymedonte hierophantas a Demophilo impietatis accusatus est, quum tredecim annos Athenis in Lyceo gymnasio docuisset. Accusationi prætexta causa fuit hymnus in Hermiam, et epigraphæ

ejusdem Hermiæ simulacro Delphico in templo supposita. Utrumque nobis servavere Diogen. Laert. lib. V, segm. 7, et Athenæus, Dipnosophist. lib. XV, cap. 16, neque quodpiam in his reperitur quod impiosensus prodat. Sed injusti odii gnarus Aristoteles civitatem statim reliquit, cui ornamento tamdiu fuerat, et Chalcidem in Eubœa insula concessit unde Athenas misit scriptam defensionem; et exilii causam sciscitantibus respondit nolle se ut his Athenienses peccarent in philosophiam, id quod Socrati acciderat innuens et suum ipsius periculum Ælian. Var. Hist. lib. III, cap. 36. Hoc in exilio mortuus est, Ol. 114, 3. ante Christ. N. 322. Cf. Buhlii vita Aristot. T. I, Opp. ed. bip.

4. *Summa æqui ac boni vilitas.* Namque auri congerendi studiosior nulla gens fuit, fidei nulla negligentior; quæ ambo optime conveniunt.

19 fingimus, incipit omnibus esse otium necessarium, quia, quod unum præferri poterat otio, nusquam est. Si quis dicit optimum esse navigare, deinde negat navigandum in eo mari, in quo naufragia fieri soleant, et frequenter subitæ tempestates sint, quæ rectorem in contrarium rapiant, puto, hic me vetat navem solvere, quamquam laudat navigationem¹.***

1. *Navigationem.* Post hæc deesse nonnulla putat Lipsius; quocum plurimi interpretes et critici sentiunt. Repugnat tamen *Lagrange* et in annotatione satis proluxa in illos invehitur qui tam facile solent scribere: *Multa desunt, Pauca desunt, Desunt nonnulla.* Cujus e nota quædam exscribemus: « Parmi les ouvrages anciens ou modernes que nous supposons entièrement terminés, et qui le sont en effet, quel est celui auquel on ne pourrait pas ajouter encore une infinité de choses utiles, curieuses, instructives, nécessaires même?..... Malgré le défaut de liaison réel ou apparent, que les commentateurs ont cru apercevoir dans plusieurs de ces ouvrages, personne n'est en droit d'affirmer qu'ils ne sont pas parvenus en entier jusqu'à nous. Les écrivains qui pensent beaucoup sont ennemis de toute espèce de méthode, et s'y assujétissent difficilement. Les idées après s'être accumulées, pour ainsi dire, dans leur tête, par une méditation forte et continue, en sortent en foule avec précipitation:

Velut agmine facto

Qua data porta ruit.

Ils laissent leurs idées se succéder sous leur plume dans l'ordre où elles se présentent à leur esprit, sans se mettre en peine si elles naissent im-

médiatement du fond du sujet, ou si elles n'y sont liées et unies que par des rapports très fins, très déliés.... espèce de rapports toujours très difficiles à saisir, et qui ne pouvant être aperçus que par des lecteurs d'une sagacité peu commune, sont perdus pour des esprits vulgaires...Lorsqu'on écrit sur une matière, ne l'envisage-t-on pas sous le point de vue le plus analogue au caractère et à la tournure particulière de son esprit, au genre d'études et de connaissances dont on s'est occupé avec le plus de succès? n'en écarte-t-on pas alors nécessairement une foule de questions que des hommes différemment organisés et avec des talents divers, regardent comme les plus importantes? dit-on même sur celles dont on s'est proposé l'examen, tout ce qu'on désirait dire? Suit-on toujours rigoureusement le plan qu'on s'était fait?... Enfin, ne quitte-t-on jamais le ton froid, méthodique et sec d'un dissertateur, et ne se permet-on pas de ces écarts, de ces excursions qui ressemblent tout-à-fait à une conversation, qui donnent à un ouvrage un air facile et original, qui sèment de quelques fleurs une route longue, pénible et escarpée, et qui font dire d'un auteur ce qu'on a dit de Montaigne, qu'il causait avec son lecteur? »

CLARISSIMI VIRI D. DIDEROT

TESTIMONIUM

AD L. ANNÆI SENECAE LIBRUM

DE OTIO SAPIENTIS.

On ne peut guère douter que ce petit Traité ne soit la continuation de celui qui précède (le *Traité de la Vie heureuse*¹).

La retraite qui nous rapproche de nous-mêmes, en nous séparant de la foule qui nous heurte, restitue à notre marche son égalité.

« L'homme est né pour méditer et pour agir. Il est habitant du monde et citoyen d'Athènes. Il sert la grande république dans la solitude, et la petite dans les tribunaux ou dans le ministère. »

« Épicure dit que le sage ne prendra point de part aux affaires publiques, si quelque chose ne l'y oblige. »

« Zénon, que le sage prendra part aux affaires publiques, à moins que quelque chose ne l'en empêche. »

Mais l'énumération des obstacles est fort étendue. Par exemple, si la république est trop corrompue, et qu'il n'y ait aucun espoir de la sauver; si les moyens souffraient des contradictions insurmontables; si l'état est la proie des méchants, le sage se sacrifierait inutilement.

En effet, au milieu des brigues et des cabales de l'ambition, parmi cette foule de calomnieux qui empoisonnent les meilleures actions; entouré d'envieux qui font échouer les projets les plus utiles, tantôt pour vous en ravir l'honneur, tantôt pour se

¹. In argumento libri *De otio sapientis* causas exposuimus, cur hunc potius *De constantia* libri partem fuisse existimaverimus et illi ideo subjunxerimus.

ménager de petits avantages ; de ces politiques ombrageux qui épient les progrès que vous faites dans la faveur du souverain et du peuple, pour saisir le moment où il convient de vous desservir et de vous renverser ; de cette nuée de méchants subalternes qui ont intérêt à la durée des maux, et qui pressentent la tendance de vos opérations ; qu'a-t-on de mieux à faire qu'à renoncer aux fonctions d'État ? N'est-on utile qu'en produisant des candidats, en secourant les peuples, en défendant les accusés, en récompensant les hommes industriels, en opinant pour la paix ou pour la guerre ?... Non, mais je ne mettrai pas sur la même ligne celui qui médite et celui qui agit. Sans doute la vie retirée est plus douce, mais la vie occupée est plus utile et plus honorable ; il ne faut passer de l'une à l'autre qu'avec circonspection ; c'est même l'avis de Sénèque.

« Et qu'importe, ajoute-t-il, par quels motifs le sage embrasse » la retraite, si c'est lui qui manque à l'État, ou si c'est l'État qui » lui manque ?... » Il importe beaucoup : s'il manque à l'État, c'est un mauvais citoyen ; si l'État lui manque, l'État est insensé.

Sénèque dispense encore le sage de l'administration, s'il manque d'autorité, de force et de santé. Un homme s'est montré de nos jours plus intrépide que le stoïcien ne l'exige.

En passant en revue tous les gouvernemens, Sénèque n'en trouvait pas un seul auquel le sage pût convenir, et qui pût convenir au sage.

« S'il est mécontent de la république, comme il ne manquera » pas d'arriver, pour peu qu'il soit difficile, où se retirera-t-il ? » Dans Athènes, où Socrate fut condamné, et d'où Aristote s'en » fuit pour ne le pas être ? A Carthage, le théâtre continuel des » dissensions ?... »

En passant en revue plusieurs de nos gouvernemens, le sage serait encore de l'avis de Sénèque.

Sénèque pense que la nature nous a faits pour méditer et pour agir ; mais lorsque les circonstances réduisent le philosophe à la vie contemplative, il est encore une gloire à laquelle il peut prétendre. « Chrysippe et Zénon, dans leur retraite, ont mieux mé-

« rité du genre humain que s'ils avaient conduit des armées, occupé des emplois et promulgué des lois.... » Vaut-il mieux avoir éclairé le genre humain, qui durera toujours, que d'avoir ou sauvé, ou bien ordonné une patrie qui doit finir? Faut-il être l'homme de tous les tems, ou l'homme de son siècle? C'est un problème difficile à résoudre.

Auguste, ce maître de l'univers, cet homme qui réglait d'un mot le sort des nations, regardait le jour qui le délivrerait de sa grandeur comme le plus fortuné de sa vie. Cependant il mourut empereur, et fit bien. Rien de plus difficile que de se défaire de l'habitude de commander, si ce n'est de celle d'obéir : l'esclave a perdu son ame quand il a perdu son maître; comme le chien égaré dans les rues, il crie jusqu'à ce qu'il ait trouvé la maison où il est nourri d'eau et de pain et assommé de coups de bâtons.

Quelles mœurs, quelles effroyables mœurs que celles des Romains! je ne parle pas de la débauche, mais de ce caractère féroce qu'ils tenaient apparemment de l'habitude des combats du cirque. Je frémis lorsque j'entends un de ces citoyens, blasé sur les plaisirs, las des voluptés de la Campanie, du silence et des forêts du Brutium, des superbes édifices de Tarente, se dire à lui-même : « Je m'ennuie; retournons à la ville; je me sens le besoin de voir couler du sang; » et ce mot est celui d'un efféminé!

On ne tardera pas à devenir cruel partout où l'on circulera parmi des bourreaux et des assassins, partout où l'on verra, au pied des autels et sur les places publiques, une continuelle effusion de sang. Lorsque je compte les prêtres et les temples, les jeux du cirque et ses victimes, Rome ancienne me semble une grande boucherie, où l'on donnait leçon d'inhumanité.

Ici Sénèque s'exhorte à l'examen des choses sans partialité, sans cette haine implacable que sa secte a vouée à toutes les autres.

D'où venait cette intolérance des stoïciens? De la même source que celle des dévots outrés. Ils ont de l'humeur, parce qu'ils luttent contre la nature, qu'ils se privent et qu'ils souffrent. S'ils voulaient s'interroger sincèrement sur la haine qu'ils portent à

ceux qui professent une morale moins austère , ils s'avoueraient qu'elle naît de la jalousie secrète d'un bonheur qu'ils envient, et qu'ils se sont interdit sans croire aux récompenses qui les dédommageront de leur sacrifice ; ils se reprocheraient leur peu de foi , et cesseraient de soupirer après la félicité de l'épicurien dans cette vie et la félicité du stoïcien dans l'autre.

L. ANNÆI SENECAE
DE
BREVITATE VITÆ
LIBER UNUS,
AD PAULINUM.

THE
UNIVERSITY OF
MICHIGAN
LIBRARY

ARGUMENTUM.

Querela tum vulgi imprudentis ac turbæ, tum clarorum quoque virorum, e. c. Hippocratis, de vitæ brevitate falsa est; non enim accepimus brevem vitam, sed fecimus. Rerum natura benigne se erga nos gessit, modo nos neque libidinibus, neque vitiis atque erroribus vitam nostram perdentibus tradere-mus; I, II. Proinde tempus suum nihili faciunt homines, numquam fragili-tatis suæ recte memores; III, IV. Quam hominum inconstantiam exemplis Augusti, Ciceronis, Livii Drusi illustrat; V, VI, 3. Quorum tamen que-relæ de vitæ brevitate, neque ipsos neque ullum alium mutaverunt. Nemo iis impeditur, quominus ad libidines et vitia projiciatur, parum memor, vivere esse artem tota vita discendam: idcirco præcipitant homines isti vitam suam, futuri desiderio laborantes, aliter ac illi, qui vitam bene agere sciunt, et nullum non tempus in usus suos conferunt. Igitur diu esse et diu vivere non eandem habet potestatem ac vim. Miseri sane sunt ii, qui temporis justam æstimationem non tenent; VI, 3, IX. Sequitur eorum descriptio. Sunt autem occupati, et semper ex crastino pendent expectantes. Vita eorum est brevis-sima, IX, X, 2. Jam docet, ut illis errorem suum exprobet, occupatos tem-pus suum male collocare: quum enim vita in tria tempora dividatur, quod est, quod fuit, quod futurum est, occupati præteritum, quod est certum, omittunt, at præsens iis subducitur. Quod apparebit, si senes ægros ac mor-ribundos adverteris, comparatione cum iis, quibus vita procul ab omni ne-gotio agitur, instituta; X, 2, XI, 3. At quinam sunt ii, qui occupatorum nomine digni sint? Præter eos, qui propalam in occupatis numerantur, illos quoque eo referas otiosos, luxui cujuscunque generis deditos, atque quum maxime grammaticos, s. eos, qui in litterarum inutilium studiis detinentur: hæc justo fusius persequitur auctor, nec multum abest, quin, quod haud raro ei accidit, in idem vitium, quod reprehendit, incidat; XIV, 4. Sequitur descriptio veri otii. Soli omnium otiosi sunt, qui sapientiæ vacant: soli vi-vunt. Omni tempore, et præterito, instante, et venturo bene utuntur. Hæc egregie tractata sunt; XVI. Neque tamen occupati isti longam agere vitam putandi sunt propterea, quod interdum vel mortem invocant; faciunt id metu; vel quod longus illis videtur dies; fit imprudentia. Nam nec occupatione, nec otio bene uti sciunt; aliunde alio confugiunt, numquam nec ulla re contenti; XVII. Quibus expositis convertitur oratio ad Paulinum exhortandum, ut officio publico, quamvis honorifico, quo fungatur, abdicato, in otium se reci-piat et totum sapientiæ se tradat; de his usque ad fin.

Inscriptus est hic liber, de cujus bonitate constat, Paulino, amico Senecæ, ut colligimus e cap. I et XVIII. Fuerit Paulinæ, Senecæ uxoris, frater, an affinis, non liquet. Præfectum tamen annonæ, aut unum ex curatoribus eum

fuisse, ideoque hominem celebrem, e cap. laud. sqq. apparet: imprimis, XVIII, 1, 4 sq. XIX, 1.

De tempore hujus scripti nihil certè statui potest. Lipsio tamen placuit propter cap. XVIII, post Caligulam, et quidem statim post conceptum esse. Equidem nihil ibi reperire potui, unde vir ille acutissimus hæc duxerit: nisi forte id ex illis: « Cogita præterea, quantum sollicitudinis sit, ad tantam te molem objicere » collegisse statuamus Lipsium; hæc enim verba et sequentia haud parvi sane momenti esse videntur ad hanc opinionem obfirmandam, ut Paulinum, qui in eo fortasse erat ut præfecturamannonæ adiret, ab eo officio dehortaretur. Sed fac vel maxime hoc sic se habuisse, inde tamen minime sequitur, statim id factum esse Caligula extincto: quandoquidem quæ de isto monstro horrendo, § 4, narrantur, magis ad periculum ejus officii, quam ad tempus, quo hoc scriptum compositum sit, designandum trahenda esse videntur. Atque totus orationis tenor, ut opinor, tempus remotius significat.

Ceterum jam in antecedentibus, præsertim in libro de Tranq. Anim. cap. 2, 3, etc. hanc eandem questionem, an sapienti ad rempublicam capessendam adire liceat, tractatam vidimus, diversa tamen ratione, quam hoc libro, ubi secus ac Socrates præverat, philosophis studiosos e terra ad cælum avocatos legimus. Jam etsi Senecam bene memini, calore disputandi abreptam, quandoque vineta sua ipsum cedere, tamen inde causam ejus agi posse putaverim, quod non omnino Reip. tractationem rejicere, sed majore aut aliqua certe ætatis parte Reip. insumta secussum suadere videatur. Etenim Paulinus aliquantum temporis in Republica administranda exegerat. Sed quum nec de tempore hujus scripti, nec de Paulino ipso questio ad liquidum perducì possit, satius esse videtur, ut ad præcepta aurea, quibus hic liber abundat, animum vitamque nostram attemperemus, quam ut, operosæ nihil agendo, questionum inutilium illecebris detineamur.

L. ANNÆI SENECAE
DE
BREVITATE VITÆ
LIBER UNUS,
AD PAULINUM.

I. MAJOR pars mortalium, Pauline, de naturæ malignitate conqueritur, quod in exiguum ævi giguimur, quod hæc tam velociter, tam rapide dati nobis temporis spatia decurrant, adeo ut, exceptis admodum paucis, ceteros in ipso vitæ apparatu vita destituat. Nec huic publico, ut opinantur, malo, turba tantum et imprudens vulgus ingemuit: clarorum quoque virorum hic affectus querelas evocavit. Inde illa maximi medicorum¹ exclamatio est: « Vitam brevem esse, longam artem. » Inde Aristoteli², cum rerum natura exigenti³, minime conv-

1. ARG. Communis quidem querela tam vulgi, quam sapientum de Vitæ brevitate, sed falsa est.

1. *Maximi medicorum.* Hippocratis, initio Aphorismorum: ὁ βίος βραχύς ἢ δὲ τίχνη μακρή. Cf. Gatak. ad Antonin.

2. *Aristoteli.* Memoria nostrum lapsum esse condonemus. Theophrastus enim ille fuit, qui « moriens ac-

cusasse naturam dicitur, quod cervis et cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil interesset; hominibus, quorum maxime interfuisset, tam exiguum vitam dedisset, » referente Cic. Tusc. disp. III, 28, qui ibidem et Aristotelem memorat, nulla tamen querelæ mentione injecta.

3. *Exigenti.* Exigere est quandoque disserere, disputare.

niens sapienti viro lis est : illam animalibus tantum indulgisse , ut quina aut dena secula educerent ¹ , homini in tam multa ac magna genito , tanto citeriorem ² terminum stare.

3 Non exiguum ³ temporis habemus : sed multum perdimus. Satis longa vita , et in maximarum rerum consumptionem large data est , si tota bene collocaretur. Sed ubi per luxum ac negligentiam defluit , ubi nulli rei bonæ impenditur ; ultima demum necessitate ⁴ cogente , quam
4 ire ⁵ non intelleximus , transisse sentimus ⁶. Ita est , non accepimus brevem vitam , sed fecimus : nec inopes ejus , sed prodigi sumus. Sicut amplæ et regiæ opes , ubi ad malum dominum pervenerunt , momento dissipantur , at quamvis modicæ , si bono custodi traditæ sunt , usu crescunt : ita ætas nostra bene disponenti multum patet.

II. Quid de rerum natura querimus ? illa se benigne gessit : vita , si scias uti , longa est. Alium insatiabilis tenet avaritia ⁷ : alium in supervacuis laboribus operosa sedulitas : alius vino madet : alius inertia torpet : alium defatigat ex alienis judiciis suspensa semper ambitio : alium mercandi præceps cupiditas circa omnes terras ,

1. *Educerent.* I. e. consumerent. Scriptorum lectio bona et ea exquisitior. Poeticas enim formas dicendi noster præferre solet. Antea : *edurent.*

2. *Citeriorem.* Nempe tam citra dena , quina secula , quum ne unum quidem paucissimis concedatur.

3. *Non exiguum...* Hanc eandem sententiam Artabano tribuit Herodotus , VII , 46.

4. *Ultima necessitate.* Mortem hic per *Εὐφημεσιόν* noster annuit , quod schematis genus in primis familiare veteribus fuit ; quum de morte et iis quæ ad mortem spectant sermo inci-

dit. Tacit. similime , *Histor.* , lib. I , cap. 3 : « Claræ magnorum virorum necessitates , et ipsa necessitas fortiter tolerata. »

5. *Ire.* I. e. abire vitam , ait Ruhkopf. Nobis vero iudicibus *ire est pergere , incedere , labi* , et , ut gallice loquermur , *marcher.*

6. *Sed ubi..... sentimus.* Recte confert Lipsius Sallustium Jugurth. , cap. 1 ; addas Catilin , 1 , 2.

II. ARG. Prave aliud agendo et cupiditatibus indulgendo vita temere consumitur et transcurrit.

7. *Alium.... avaritia.* Multa apud

omnia maria, spe lucri, ducit. Quosdam torquet cupido militiæ, nunquam non aut alienis periculis¹ intentos, aut suis² anxios: sunt quos ingratus superiorum cultus³ voluntaria servitute consumat. Multos aut affectatio⁴ alienæ fortunæ, aut suæ odium⁵ detinuit: plerosque nihil certum sequentes, vaga et inconstans et sibi displicens levitas per nova consilia jactavit. Quibusdam nihil quo cursum dirigant, placet, sed marcentes oscitantesque fata deprehendunt⁶: adeo ut quod apud maximum poetarum more oraculi dictum est⁷, verum esse non dubitem:

Exigua pars est vitæ, quam nos vivimus⁸.

certum quidem omne spatium, non vita, sed tempus est.

veteres loca reperias quibus diversa hominum studia sic recenseantur. Duo bene nota in Horatio occurrunt, lib. I, Od. 1; lib. I, Sat. 1, init.

1. *Alienis periculis*, sc. quæ inferant.

2. *Suis*. Ut ea evitent.

3. *Sunt... cultus*. Qui fit salutatione, et omni officiorum et necessitudinum genere. Coniuncti sunt hi cum illis, qui e iudiciis aliorum suspensam agunt vitam, sed non iidem: distant enim ab iis, ut species a genere. *Ingratus*, molestus, improbus. Lipsius interpretatur: qui gratiam non reddit.

4. *Affectatio*. Studium eadem fortuna fruendi, qua alii fruuntur.

5. *Odiū*. Quoniam vox hæc non fuit conspicua in ullo cod. Gruteri, conjecit Gronovius: *aut suæ tædium*; *plerosque... jactavit*: ejecto τῷ *detinuit*, et relato τῷ *jactavit ad affectationem et tædium*. Erasmus *odium* tuetur; nosque in vulgata acquiescimus.—*Suæ odium*. Ut qui sorte sua non contenti sunt.

6. *Quibusdam..... deprehendunt*. Sunt vacillantes homines, qui supra in Epist. Sereni ad nostrum descripti

sunt (de Tranq. Animi c. 1.); nec opinantes hos mors rapit.

7. *Maximum poet.* Menander hic intelligitur (de quo poeta novæ Comediæ celeberrimo, nat. Athenis Ol. CIX, 3; mort. Ol. CXXII, 3; conf. Fabric. Bibl. Græc. Vol. II, p. 454 sq. Harl.) Idem cum Jano Rutgersio statuebat Gataker in Dissert. de novi instrumenti stylo, XI. Sed unde eum appellari poetam maximum, haud expectaveris. Nisi omnia me fallunt, locus corruptus est, et post τὸ *poetarum*, vox: *comicoꝝ* s. *mimicoꝝ* (cf. de vit. beat. XXVII, 2.) excidisse videtur.—*More oraculi*. Noster ep. 108, fin. versum Virgillii: *Optima quæque*, etc., tanquam *missum oraculo* laudat. De Comædia Menandri, sit conversa in linguam latinam nec ne, parum constat.

8. *Exigua*, etc. Versus est Menandri in cujus fragmentis exstat: Μικρόν τε τοῦ βίου καὶ στενὸν ζῶμεν χρόνον. Janus Rutgers. quod sciam, primus Menandri esse versum, intellexit. Var. lect. IV, 17, p. 432. (ed. 1618, Lugd. Bat.) Exstat ap. Stobæum Floril. tit. 108,

- 3 Urgentia circumstant vitia undique : nec resurgere , aut in dispectum veri attollere oculos sinunt , sed mersos , et in cupiditatibus infixos premunt. Nunquam illis recurrere ad se licet , si quando aliqua quies fortuito contingit : velut in profundo mari , in quo post ventum quoque volutatio est , fluctuantur ¹ , nec unquam illis a cupiditatibus suis otium instat. De istis me putas disserere , quorum in confesso mala sunt ² : aspice illos ad quorum
- 4 felicitatem concurritur : bonis suis effocantur. Quam multis graves sunt divitiæ ? quam multorum eloquentia , quotidiano ostentandi ingenii spatio ³ , sanguinem educit ⁴ ? quam multi continuis voluptatibus pallent ⁵ ? quam multis nihil liberi relinquit circumfusus clientium populus ? Omnes denique istos , ab infimis usque ad summos , pererra : hic advocat , hic adest , ille periclitatur , ille defendit , ille judicat. Nemo se sibi vindicat : alius

desumptus e comœdia , cui inscriptio erat Πλόκιον. Fabric. loc. cit. p. 467.

1. *Velut.... fluctuantur.* Cf. de Tranq. An. c. 2, init.

2. *Quorum in confesso mala sunt.* Hoc est , quos vivere in miseriis et malis nemini dubium est ; quorum infortunia et casus nullus non confitebitur.

3. *Spatio.* Recte præfert Gronov. , Grutero et Lipsio istud : *spatio* extrudentibus , hoc et *studio* propo-nente. Non de lusoria modo declamatorum facundia capiam , ait Gronov. , cum Lipsio , sed etiam , et multo magis , de decretoria patronorum. Translatam loquendi rationem ab exercitio cursorum facile intel-liges.

4. *Quotidiano.... spatio s. e.* Imago est ab exercitio cursorum , quorum proprium *spatium* , deprompta : illis

cursu calefactis educitur sudor. Sic , inquit Seneca , multis , dum quotidie dicendo ostendendi ingenii illud spatium ingenti contentione decurrunt , sanguis educitur et eliquatur. Sic fere Gronov. — Cæterum locus non absimilis et in Juvenale est , sat. x, vs. 118 sq. ubi postquam Ciceronis et Demosthenis nomen aucupari pueros adolescentulosque dixit : « Utrumque Largus et exundans letho dedit ingenii fons. Ingenio manus est et cervix cæsa. »

5. *Continuis voluptatibus pallent.* Qui pallor e libidinibus vultui inducitur , hunc sæpissime Romani ut indicium impuditiæ nominant. Juven. I, 44 de viro qui hæres a vetula scriptus : « Accipiat sane mercedem sanguinis , et sic *Palleat* ut nudis pressit qui calcibus anguem. Aut Lugdunensem rhetor dicturus ad aram.»

in alium consumitur¹. Interroga de istis, quorum nomina ediscuntur²: his illos dignosci videbis notis: « Hic illius cultor est, ille illius, suus nemo. » Deinde dementissima³ quorundam indignatio est: queruntur de superiorum fastidio, quod ipsis adire volentibus non vacaverint. Andet quisquam de alterius superbia queri, qui sibi ipse nunquam vacat? Ille tamen, quisquis est, insolenti quidem vultu, sed aliquando respexit: ille iures suas ad tua verba demisit: ille te ad latus suum recepit⁴; tu non inspicere te unquam, non audire dignatus es.

III. Non est itaque, quod ista officia⁵ cuiquam imputes⁶: quoniam quidem quum illa faceres, non esse cum alio volebas, sed tecum esse non poteras. Omnia licet quæ unquam ingenia fulserunt, in hoc unum consentiant⁷, nunquam satis hanc humanarum mentium caliginem mirabuntur. Prædia sua occupari a nullo patiuntur, et si exigua contentio est de modo finium, ad lapides et arma discurrunt: in vitam suam incedere alios sinunt⁸,

1. *Consumitur.* Ex Erasmo redi, sensu etiam postulante, quandoquidem nonnisi de istis, qui bonis vis ideoque felicitate sua quasi suffocantur, sermo est, nec de omnibus hominibus. Antea: *consumimur.*

2. *Interroga..... ediscuntur.* A seris nomenclatoribus. Nomina superiorum, quos antea appellavit, equum, senatorum, quid multa? patronorum nomina intelligit a clientibus cultorum.

3. *Deinde dementissima..... etc.* sæpe hanc querelam, republica libertas haud dubie inusitatam, recurrere meminimus.

4. *Ad latus..... recepit.* Tecum amulando. Latus superioris vilior claudere, tegere (i. e. ad sinistram esse), dicebatur. Post Lipsium Elector. II, 2, p. 455 sq. res nota.

III. ANG. Ceterarum rerum maxima, temporis nulla fere ratio habetur.

5. *Ista officia.* Superiorem honoris causa adeundi, salutandi, etc.

6. *Cuiquam imputes.* Quasi tibi gratiam reddere debeat, devinctus sit. *Il ne faut pas que tu fasses valoir ces services..*

7. *In hoc unum consentiant.* In hac re consideranda operam suam collocent.

8. *In vitam suam incedere alios sinunt.* Arguta et audax *μεταπορά*; quasi vita ager esset. Gall. *similiter ils laissent empirer sur leur vie.*

immo vero ipsi etiam possessores ejus futuros inducant. Nemo invenitur, qui pecuniam suam dividere velit : vi-
 2 tam unusquisque quam multis distribuit? Adstricti sunt
 in continendo patrimonio : simul ad temporis jacturam
 ventum est, profusissimi in (eo cujus unius honesta avari-
 ritia est. Libet itaque ex seniorum turba comprehendere
 aliquem : « Pervenisse te ad ultimum ætatis humanæ vi-
 » demus : centesimus tibi, vel supra, premitur¹ annus :
 » agedum, ad computationem ætatem tuam revoca. Dic
 » quantum ex isto tempore creditor, quantum amica,
 » quantum reus², quantum cliens abstulerit : quantum
 » lis uxoria, quantum servorum coercitio, quantum of-
 3 » ficiosa per urbem discursatio³. Adjice morbos, quos
 » manu fecimus⁴; adjice, quod et sine usu jacuit : vi-
 » debis te pauciores annos habere quam numeras. Re-
 » pete memoria tecum, quando certus consilii⁵ fueris,
 » quotus quisque dies, ut destinaveras, recesserit; qui
 » tibi usus tui fuerit⁶; quando in statu suo⁷ vultus,

1. *Premitur.* Agitur.

2. *Reus.* Vulgata et ea optima lectio. Sensus est: quantum temporis in eo consumpseris, quod vel accusares, vel accusareris. Cf. infra VII, 3: « Ille reus, etc. » Lipsius in suo invenit: *rex*, haud improbens. Parasitis quidem patronos interdum reges esse appellatos, constat, hanc lectionem in gallica translatione tuetur *Lagrange*, et loca affert quibus hanc voci *rex* potestatem esse confirmet. Conf. Plaut. *Captiv.*, art. 1, sc. 1, v. 22; Hor. *L. 1*, ep. 7, v. 36. Sed. h. l. de parasito non agitur. Erasm. habet: *Resp.* bono etiam sensu. Apud eundem est quoque: *discursatio*..

3. *Dic quantum... discursatio.* Sumit senem ex turba, qui seculo suo inde a pueris indulgendo, ideoque

nominiibus contrahendis, amica (*ἰταίρα*) alenda, se defendendo ab accusationibus etc. tempus suum trivisset. Nec mirandum, talem hominem semper in cupiditatibus infixam in uxorem servosque parum mitem fuisse.

4. *Manu fecimus.* Luxu aut vitio nostro accessivimus. Locutionem hanc Senecæ familiarem jam supra notavimus.

5. *Quando certus consilii.* In exsequendo consilio firmus, tibi que constans.

6. *Qui tibi usus tui fuerit.* In viribus animi ad prudentiam et virtutem excolendis.

7. *Quando... vultus.* I. e. non ira, timore, etc., deformatus; ideoque liber a cupiditatibus.

» quando animus intrepidus; quid tibi in tam longo ævo
 » facti operis sit; quam multi vitam tuam diripuerint,
 » te non sentiente quid perderes; quantum vanus dolor,
 » stulta lætitia, avida cupiditas, blanda conversatio¹ ab-
 » stulerit; quam exiguum tibi de tuo relictum sit: in-
 » telliges, te immaturum mori!»

IV. Quid ergo est in causa? tanquam semper victuri vivitis²: nunquam vobis fragilitas vestra succurrit. Non observatis quantum jam temporis transierit: velut ex pleno et abundanti perditis, quum interim fortasse ille ipse, alicui vel homini vel rei donatus, ultimus diessit. Omnia, tanquam mortales, timetis³: omnia, tanquam immortales, concupiscitis. Audies plerosque dicentes: « A quinquagesimo⁴ in otium secedam: sexagesimus⁵ annus⁶ ab officiis me demittet⁶. » Et quem tandem longioris vitæ prædem⁷ accipis? quis ista, sicuti disponis, ire patietur? Non pudet te reliquias vitæ tibi reservare, et id solum tempus bonæ menti destinare, quod in nullam rem conferri possit? Quam serum est, tunc

1. *Blanda conversatio.* Nempe cum amica.

IV. ARG. Causa est socordia, et oblivio mortalitatis.

2. *Tanquam..... vivitis.* Simile Democriteum illud ap. Stob. Floril. XVI, p. 154. (338, Schow.) ΟΙ φειδωλοὶ τῶν τῆς μελέτης ὄντων ἔχουσιν, ἐργαζόμενοι ὡς εἰ βιωσόμενοι.

3. *Timetis.* Omnium codd. et edd. lectio, præter unum Palatin. ap. Gruter., qui habuit: *tenetis*, quod magis pro librarii aberratione, quam pro vera et antiqua lectione habeam: Gronovio tamen præ. vulgata valde placuit. Inconstantiam hominum reprehendit Seneca: cetera omnia cum timore habetis tanquam homines,

quibus nihil stabile est, ne vobis mox effluant, temporis autem vestri nullam curam agitis. Si *tenetis* præferas, sensus erit ex Gronovii sententia: quidquid possidetis, id vobis adest tanquam mortalibus, quasi in dies, imo in horas, perdituris aut derelicturis.

4. *Quinquagesimo.* Exemplo militiæ a qua tunc vacatio concedebatur, ait Lipsius.

5. *Sexagesimus annus.* Exemplo Senatorum. Cf. c. 20, 3.

6. *Ab officiis..... demittet.* I. e. in otium secedam.

7. *Prædem.* Gallice *garant*. A præ et dare, quasi qui præstet, det præ aliis fidem suam.

vivere incipere, quum desinendum est? quæ tam stulta mortalitatis oblivio, in quinquagesimum et sexagesimum annum differre sana consilia: et inde velle vitam inchoare, quo pauci perduxerunt? Potentissimis, et in altum sublati hominibus, excidere voces videbis; quibus otium optent, laudent¹, omnibus bonis suis præferant. Cupiunt interim ex illo fastigio suo, si tuto liceat², descendere. Nam ut nihil extra lacessat aut quatiat, in se ipsa fortuna ruit³.

V. Divus Augustus, cui dii plura quam ulli præstiterunt, non desiit quietem sibi precari, vacationem a Republica petere⁴. Omnis ejus sermo ad hoc semper revolutus est; ut sibi speraret⁵ otium. Hoc labores suos, etiamsi falso, dulci tamen oblectabat solatio: « Ali-

1. *Potentissimis et in altum.... laudent.* Testis in notissima fabula e nostri *Racine*, hic Εὐχρηστικός Agamemnonis sermo:

Heureux qui, satisfait de son humble fortune,
Libre du joug superbe où je suis attaché,
Vit dans l'état obscur où les dieux l'ont caché!

quod imitatus est gallicus poeta ex Euripideis versibus.

Quod vero ad ipsa verba spectat, similitudo mira est cum his Horatii Choriambicis: « Luctantem Icaris fluctibus Africum Mercator metuens, otium et oppidi Laudat rura sui: » L. I, od. 1.

2. *Ex illo fastigio suo.... descendere.* Nemini non occurrit illud nostri *Corneille*:

Et monté sur la faite il aspire à descendre.

Confer hæc ipsius Senecæ: « Assecutus ille quos optaverat fasces, cupit ponere. » *Infra*, cap. 7, § 4.

3. *Nam ut nihil.... ruit.* Etiamsi nihil externi potentissimos illos sollicitat, fortunæ tamen ipsi multa adsunt, quæ lacessant et premant eos,

ut fieri possint superbi, molles, altiora petentes, et plerumque rebus secundis uti inscii...

V. ARG. Exempla virorum clarorum serio otium optantium: Augusti, Ciceronis.

4. *Divus Augustus.... petere.* Sæpius simulatione hac usum esse Augustum constat, ut precibus senatus tandem cogi videretur ad Reipublicæ gubernacula retinenda. Bis tamen de reddenda rep. cogitasse, refert Suet Octav. 28; Dio Cass. LIII, 2, fin. et 3—10, ubi oratio, quam Senatui prælegit, exstat. Bene observat ibi Dio, cap. II, Augusti simulationem et prudentiam, qua effecit, ut imperium sibi commissum a Senatu populoque rom. videretur. Hinc semper hujus spei, fore, ut, quando in otium secederet, mentionem iniecit: a quo consilio eum vel invitum *Livia*, *Mæcenæ* al. avocassent, si ei fuisset.

5. *Speraret.* Bonæ et vulgatæ: in spe enim substitit. *Speraret* est librarii aberratio, et ab Erasmi.

» quando se victurum sibi. » In quadam ad senatum missa epistola, quum requiem suam non vacuum fore dignitatis, nec a priore gloria discrepantem, pollicitus esset, hæc verba inveni : « Sed ista fieri speciosius, quam » promitti possunt ; me tamen cupido temporis optatisimi mihi provexit, ut quoniam rerum lætitia moratur adhuc, præciperem aliquid voluptatis ex verborum dulcedine ¹. » Tanta visa est res otium, ut illam, quia usu non poterat, cogitatione præsumeret ! Qui omnia videbat ex se uno pendentia, qui hominibus gentibusque fortunam dabat, illum diem lætissimus cogitabat, quo magnitudinem suam exueret. Expertus erat, quantum illa bona, per omnes terras fulgentia, sudoris exprimerent, quantum occultarum sollicitudinum tegerent : cum civibus primum ², deinde cum collegis ³, novissime cum affinibus ⁴, coactus armis decernere, mari terraque sanguinem fudit : per Macedoniam, Siciliam, Ægyptum, Syriam, Asiamque, et omnes prope oras bello circumactus ⁵, Romana cæde lassos exercitus ad externa bella convertit. Dum Alpes pacat, immixtosque mediæ paci ⁴ et imperio hostes perdomat ⁶, dum ultra Rhenum ⁷, Eu-

1. *Quoniam rerum..... præciperem..... ex verborum dulcedine.* I. e. ut quoniam ipsi tam lætæ rei nempe secessioni, mora affertur, *præciperem*, i. e. ante caperem aliquam voluptatem ex verborum dulcedine, nempe de futuro otio loquendo.

2. *Cum civibus primum.* Bellum cum M. Antonio apud Mutinam gestum, Pansa et Hirtio coss., Dio Cass. XLVI, 37, et illud contra Brutum Cassiumque ideoque aciem ad Philippos significasse videtur.

3. *Deinde cum collegis.* M. Lepido, quem triumviratu et copiis spo-

liavit, et M. Antonio in bello Perusino.

4. *Affinibus.* Sext. Pompeio et M. Antonio.

5. *Per Macedoniam..... circumactus.* In omnibus his regionibus aut bella gessit, aut eas belli causa transiit præcipue Macedoniam, ubi ad Philippos, Siciliam, ubi ad Mylas pugnavit. Suet. Oct. 17.

6. *Dum Alpes.... perdomat.* Intell. populos alpinos, Galliam et Italiam interjectos, Sueton. Oct. 21 in it.

7. *Ultra Rhenum.* Duce Druso. Dio Cass. LIV, 32 sq.

phratem ¹ et Danubium ² terminos movet ³, in ipsa urbe, Murenæ ⁴, Cæpionis, Lepidi, Egnatorum in eum mucrones acuebantur. Nondum horum effugerat insidias : filia ⁵, et tot nobiles juvenes adulterio velut sacramento adacti, jam infractam ætatem territabant ⁶; plusque et ⁵ iterum ⁷ timenda cum Antonio mulier ⁸. Hæc ulcera cum ipsis membris absciderat : alia subnascebantur. Velut quum grave multo sanguine corpus, parte sæmper aliqua rumpebatur ⁹. Itaque otium optabat : in hujus spe et cogitatione labores ejus residebant. Hoc votum erat ejus qui voti compotes facere poterat. Marcus Cicero ¹⁰ inter

1. *Euphratem*. Duce Caio Cæsare, Juliæ filio. Dio Cass. LV, 11.

2. *Danubium*. Duce inprimis Tiberio. Dio Cass. LV, 3½, etc. Recte tamen observat Lipsius, ultra Danubium fines non esse motos.

3. *Movet*. Aut movere conatur, namque de conatu intelligendum est.

4. *Murenæ..... acuebantur*. Cf. ad I, de Clement. cap. 9.

5. *Filia*. Julia, cujus amore illicito tanquam sacramento milites erant devincti ad insidias struendas. vid. Var. lect. ad I de Clem. c. 10.

6. *Territabant*. In iis fuit, ut Dio Cass. LV, 10, ex traditione narrat, Jul. Antonius, qui Juliæ operum potiendarum cupidus, delatus est, et Augusti jussu interfectus cum aliis, A. U. C. 752. (Augustus agebat annum 61 ætatis.) Vid. not. posteriorem.

7. *Plusque et iterum*. Recte præfert Gronov. e codd. Julia erat magis timenda quam illa Cleopatra, quam iterum repræsentavit cum Antonii filio conjuncta. Magis timenda, ut domestica hostis, quæ ideo minus caveri poterat. Antea : *Postquam et iterum*. Ap. Erasm. *postquam iterum*.

8. *Plusque et iterum timenda cum Antonio mulier*. Majorem sane terrorem Augusto incussit secundus Antonius (filius Antonii ex Flavia) una cum Julia, quasi secunda Cleopatra : erat enim hostis domi et in visceribus latens, uti bene observat Gronov., atque eo minus poterat caveri. De Julio Antonio quem Augustus ad Consulatum elexerat, cf. Intpp. ad Tacit. Annal. I, 10.

9. *Velut grave multo sanguine corpus parte sæmper aliqua rumpebatur*. Sc. Cæsar Augustus. *Velut g. m. s. c.* e codd. et antiquis edd. restituit Gronovius : reliqua sunt ex ejusdem egregia conjectura. Antea enim erat : *partes sæmper aliqua rumpebantur* : unde tres superfluas litteras abjecit Gronov. Priorem autem lectionis partem : velut *quum..... est corpus*, Mureti emendandi et sua pro antiquis vendendi prorugini adscribendam esse constat.

10. *Marcus Cicero*. Lipsius confert, quæ Aufidius Bassus de Cicerone (ap. Senecam patrem, suasoria VII, p. 42, Bip. : sed tota hæc suasoria legi meretur.) attulit. Nisi scripta, inprimis ejus epistolæ satis confir-

Catilinas Clodiosque jactatus, Pompeiosque et Crassos, partim manifestos inimicos, partim dubios amicos, dum fluctuatur cum republica, et illam pessum euntem tenet, novissime abductus, nec secundis rebus quietus, nec adversarum patiens, quoties illum ipsum consulatum suum non sine causa, sed sine fine laudatum, detestatur? quam flebiles voces exprimit in quadam ad Atticum ⁶ epistola¹, jam victo patre Pompeio, adhuc filio in Hispania fracta arma refovente? « Quid agam, » inquit, « hic, quæris? moror in Tusculano meo semiliber. » Alia deinceps adjicit, quibus et priorem ætatem complorat, et de præsentis queritur, et de futura desperat. Semiliberum se dixit Cicero! at mehercules nunquam sapiens in tam humile nomen procedet, nunquam semiliber erit: integræ semper libertatis et solidæ, solutus, et sui juris, altior ceteris. Quid enim supra eum potest esse, qui supra fortunam est?

VI. Livius Drusus², vir acer et vehemens, quum leges novas et mala Gracchana movisset, stipatus ingenti totius Italiæ cœtu, exitum rerum non providens, quas nec agere licebat, nec jam liberum erat semel inchoatas relinquere, exsecratus inquietam a primordiis vitam, dicitur dixisse: « Uni sibi, nec puero quidem, unquam » ferias contigisse. » Ausus enim et pupillus adhuc et

marent, quæ Seneca de Cicerone judicat, Livii, Asinii Pollicis, quin totius antiquitatis judicium et historia documento esset. Middleton tamen ejus causam egit in *Life of Cicero*.

^{1.} *Atticum ep.* Epistola hæc interiit. Si hodieque exstaret, locus ejus esset in *Epp. Cic.* libro XII, ad Atticum. Quæ autem Lipsius affert e *Cic. Epp.*

lib. XIII, ad Attic. 31, ubi semiliberum se ipse appellat Cicero, ea huc non pertinere, et tempus, in quo epistola hæc scripta est, et verba docent.

VI. ARG. Livius Drusus itidem exemplo est. Alii rebus levibus occupati sunt.

^{2.} *Livius Drusus.* Conferatur de eo ad *Consolationem ad Marciam*, cap. 16, § 3.

prætextatus ¹, iudicibus reos commendare, et gratiam suam foro interponere tam efficaciter, ut quædam iudicia constet ab illo rapta ². Quo non irrumperet tam immatura ambitio? scires ³ in malum ingens, et privatam et publicum, evasuram illam tam præcocem audaciam! Sero itaque querebatur, « nullas sibi ferias contigisse », a puero seditiosus, et foro gravis. Disputatur, an ipse sibi manus attulerit. Subito enim vulnere per inguen accepto collapsus est: aliquo dubitante, an mors voluntaria esset ⁴: nullo, an tempestitiva ⁵. Supervacuum est commemorare plures, qui quum aliis felicissimi videntur, ipsi in se verum testimonium dixerunt, prodentes omnem actum annorum suorum ⁶. Sed his querelis nec alios mutaverunt, nec se ipsos. Nam quum verba eruperunt, affectus ad consuetudinem relabuntur ⁷. Vestra mehercule vita, licet supra mille annos exeat, in arc-tissimum contrahetur: ista vitia ⁸ nullum non seculum

1. *Asus..... prætextatus.* I. e. ante annum ætatis suæ decimum sextum, quo toga virilis, quæ et pura, s. libera audiebat, prætexta bullaque posita, sumi solebat.

2. *Rapta.* Sententias extorsit: unde mox dicitur: « foro gravis. »

3. *Scires.* Inde colligi poterat.

4. *Disputatur.... voluntaria esset.* Jam supra loc. laud. e Cicerone, de Nat. Deor. III, 33, monui, Q. Varium pro interfectore L. Drusi habitum esse. Fortasse eo respexit noster verbis: *aliquo dubitante..... esset.*

5. *Nullo, an tempestitiva.* Lipsio, qui ad *nullo* e scriptis aliquot in textum reduxit, accedo. Seneca, per anthitheses efferendi sua cupido, perquam digna lectio! Antea sine *τῷ nullo.*

6. *Prodentes omnem actum annorum suorum.* Hæc e codd. restituit bene Gronovius: cf. J. F. Gronov. Obs. III, 20. Antea ap. Pincianum: *perosi omnem*, etc. Rudolph. Agricola cum Erasmo totum hoc delent, qui nostram nunc receptam lectionem, quam et in suis codd. invenerant pro sermone interpretis habuere et submoverunt. — *Prodentes...* Gronovius interpretatur; deserentes, indefensum relinquentes. *Lagrange* interpret. *ont trahi le secret de leur vie.*

7. *Nam quum..... relabuntur.* Etsi se infelicissimos esse quererentur, tamen nihil mutaverunt in vitæ suæ ratione solita.

8. *Ista vitia.* In quæ projecti estis, nullo quamvis longissimo tempore explebuntur.

devorabunt : hoc vero spatium , quod , quamvis natura currit , ratio dilatat , cito vos effugiat necesse est. Non enim apprehenditis , nec retinetis , nec velocissimæ omnium rei ¹ moram facitis , sed abire ut rem supervacuum ac reparabilem sinitis. In primis autem et illos numero , qui nulli rei , nisi vino ac libidini vacant : nulli enim turpius occupati sunt. Ceteri , etiamsi vana gloriæ imagine teneantur , speciose tamen errant. Licet avaros mihi , ⁵ licet vel iracundos enumeres , vel odia exercentes injusta , vel bella : omnes isti virilius peccant. In ventrem ac libidinem projectorum inhonesta labes est. Omnia ² istorum tempora excute : adspice quamdiu computent ³ , quamdiu insidientur ⁴ , quamdiu timeant ⁵ , quamdiu colant , quamdiu colantur , quantum vadimonia ⁶ sua atque aliena occupent , quantum convivia , quæ jam ipsa officia ⁷ sunt ; videbis , quemadmodum illos respirare non sinant vel mala sua , vel bona. Denique inter omnes convenit , nullam rem bene exerceri posse ab homine occupato ⁸ : non eloquentiam , non liberales disciplinas ⁹ : quando districtus animus nihil aliud recipit ¹⁰ , sed omnia velut incul-

1. *Velocissima omnium rei.* Tempori vite, quod Virgilius Georg. III, 284, recte irreparabile appellavit.

2. *Omnia istorum.* Male occupatorum.

3. *Computent.* Avari.

4. *Insidientur.* Iracundi, etc.

5. *Timeant.* Gloriæ cupidi.

6. *Vadimonia.* Coram iudicibus causas suas alienasque agendo.

7. *Aspice..... officia sunt.* Eadem fere cap. 3, hujus libri expressit : *Dic quantum ex isto tempore*, etc.

8. *Nullam rem bene exerceri ab homine occupato.* Non ab eo qui occupationibus laboribusque multis districtus est, sed ab eo qui alicui aut

cupidini aut vitio inservit. *Occupare* est imperium habere, tenere, potiri. *Occupatus* ergo gallice est *esclave*. Attamen huic eidem voci eandem interdum vim ac gallico verbo *occupé*, *affaire*, tribuere videtur noster hac in disputatione, ita ut *occupatum otioso* opponat, multa et inde antitheses et cavillationes eliciat. Ceterum de hoc verbo v. hujus libri cap. II, § 3.

9. *Liberales disciplinas.* Philosophia, lectio poetarum, mathesis, musica al. quæ libero homine digna putabantur.

10. *Quando districtus..... recipit.* Animus districtus (*distrail*) leviter attingit omnia.

cata ¹ respuit. Nihil minus est hominis occupati ², quam vivere : nullius rei difficilius est scientia ³.

VII. Professores aliarum artium vulgo multique sunt. Quasdam vero ex his pueri admodum ita percepisse visi sunt, ut etiam præcipere possent ⁴. Vivere tota vita descendendum est : et quod magis fortasse mirabere, tota vita descendendum est mori ⁵. Tot maximi viri ⁶, relictis omnibus impedimentis, quum divitiis, officiis, voluptatibus renuntiassent, hoc unum in extremam usque ætatem egerunt, ut vivere scirent : plures tamen ex his nondum se scire confessi e vita abierunt : nedum ut isti ⁷ sciant.

2 Magni, mihi crede, et supra humanos errores eminentis viri est, nihil ex suo tempore delibari sinere : et ideo vita ejus longissima est, cui quantumcumque patuit, totum ipsi vacavit. Nihil inde incultum otiosumque jacuit : nihil sub alio fuit ; neque enim quidquam reperit dignum quod cum tempore suo permutaret, custos ejus parcissimus. Itaque satis illi fuit : his vero necesse est defuisse,

3 ex quorum vita multum populus tulit. Nec est quod putet, hinc illos non intelligere damnum suum ; plerosque certe audies ex his quos magna felicitas gravat, inter clientium greges, aut causarum actiones, aut ceteras ho-

1. *Inculcata*. Quæ cum tædio et quasi violenter obtruduntur : cf. de vit. beat. cap. 24, § 1.

2. *Nihil minus... occupati*. I. e. nihil minus ad hominem occup. pertinet, hominis districti interest, quam vita.

3. *Nullius rei... scientia*. Cui tamen ille non vacat.

VII. ARG. Scientiam vivendi et moriendi pauci tenent : et vanæ sunt querelæ de occupationibus et negotiis ultro quæsitis.

4. *Pueri admodum... possent*.

Lipsius mirans hoc exempla quædam e lapidibus de præcocibus ingeniis affert : quamquam nullam mirationem hoc movere debere puto, quod puer XIV annos natus geometriam e. c. ita tenuerit, ut alios eam docere possit.

5. *Vivere... mori*. Cf. Consol. ad Marc. cap. 23, § 2, ibiq. not.

6. *Tot maximi viri*. E. g. Democritus, Epicurus, al.

7. *Nedum ut isti*. Homines districti, quos modo descripserat.

nestas miseras exclamare interdum : « Mihi vivere non » licet ! » Quidni non liceat ? omnes illi ¹ qui te sibi advocant , tibi abducunt. Ille reus quot dies abstulit ? quot ille candidatus ? quot illa anus , efferendis heredibus ² lassa ? quot ille ad irritandam avaritiam captantium simulatus æger ? quot ille potentior amicus , qui vos non in amicitia , sed in apparatu habet ³ ? Dispunge ⁴ , inquam , ⁴ ac recense vitæ tuæ dies : videbis paucos admodum et ridiculos ⁵ apud te resedisse ⁶. Assecutus ille quos optaverat fasces ⁷ , cupit ponere , et subinde dicit : « Quando » hic annus præteribit ? » Facit ille ludos ⁸ , quorum sortem sibi obtingere magno æstimavit : « Quando , inquit , » istos effugiam ? » Diripitur ⁹ ille toto foro patronus , et magno concursu omnia , ultra quam audiri potest , complet : « Quando , inquit , res proferentur ¹⁰ ? » Præcipitat ⁵ quisque vitam suam , et futuri desiderio laborat , præsentium tædio. At ille , qui nullum non tempus in usus suos confert , qui omnes dies tanquam vitam ordinat ,

1. *Omnes illi.* Laudat Lipsius Plinii Epp. I, 9.

2. *Quot illa anus.... lassa ?* Cujus et tu heredita es , ideoque multum temporis et operæ consumis in ejus tibi favore conciliando. Cf Horat. I, Epp. I, 78.

3. *Quot ille.... habet.* Ad officia potentiiori præstanda spectat. Notum ex Mar.iale, Juvenale, aliisque divites olin. habuisse clientium longos et ambitiosos comitatus ubi domum egrederentur, sive in forum procederent et ad munia publica obeunda, sive etiam privatos et privatis rebus a tui viam intenderent.

4. *Dispunge.* Computa. Cf. de Benefic. IV, 32, 4.

5. *Ridiculos.* Hæc est omnium scriptorum lectio. *Rejiculos* Erasmus in

marginè notaverat, quod Lipsius probavit.

6. *Resedisse.* Tibi remanent pauci dies, qui in nullam rem a te vitæ bene collocandæ ignaro conferri possunt, ideoque sunt ridiculi (cf. supra cap. 4, § 2.)

7. *Assecutus.... fasces, cupit ponere.* Eum, qui consul factus est, inquit. Ceterum hæc omnia supra jam dixit, cap. 4 et 5 : *cupiunt ex illo fastigio.... descendere*, etc., usque ad finem.

8. *Ludos.* Ut prætor : nam inter prætores (sub imperatoribus) sors aut ludos aut jurisdictionem dabat.

9. *Diripitur.* Gratia ac favore. Cf. ad III, de Ira 23, 3.

10. *Quando... proferentur ?* Quando feræ incipient ? Prolatæ res pro

nec optat crastinum, nec timet. Quid enim est, quod jam ulla hora novæ voluptatis possit afferre? Omnia nota, omnia ad satietatem percepta sunt: de cetero: fors fortuna, ut volet, ordinet; vita jam in tuto est. Huic adjici potest, detrahi nihil: et adjici sic, quemadmodum aliquis ventre saturo jam, non pleno, aliquid cibi; quod nec desiderat, capit ¹.

VIII. Non est itaque, quod quemquam propter canos aut rugas putes diu vixisse: non ille diu ² vixit, sed diu fuit ³. Quid enim? si illum multum putes navigavisse, quem sæva tempestas a portu exceptum huc et illuc tulit, ac viribus ventorum ex diverso furentium per eadem spatia in orbem egit? non ille multum navigavit, sed multum jactatus est. Mirari soleo, quum video aliquos tempus ⁴ petere, et eos, qui rogantur, facillimos. Illud uterque spectat, propter quod tempus petitum est: ipsum tempus ⁵ quidem neuter. Quasi nihil petitur, quasi nihil datur: re omnium pretiosissima luditur. Fallit autem illos, quia res incorporalis est, quia sub oculos non venit: ideoque vilissima æstimatur, inmo pæne nullum pretium

justitio dicebantur. Ernesti Clav. Cicer.

1. *Quemadmodum aliquis ventre saturo jam, non pleno, aliquid cibi, quod nec desiderat, capit.* Adjeci *et aliquis ventre* et *et desiderat*, Erasmo obsequutus. Lipsius eum neglexerat, nescio quare. Totus hic locus ap. Erasm. sic legitur: Huic potest detrahi nihil, adjici sic, sicut aliquis ventre quoque admodum saturo jam, non pleno, aliquid cibi, quod nec desiderat, capit. *Nec desiderans c.* ex conj. dederat Lipsius, Gronovio non repugnante.

VIII. ANG. Tempus rerum omnium

pretiosissimum nihili aut parvi æstimatur.

2. *Non ille diu.* Erasmum sequor: sæpe noster particulas causales omittit. Antea: *non enim ille d.*

3. *Non est... fuit.* Cf. Consolat. ad Marc. 20, 10 sq. Lipsius recte hæc Varronis in Modio laudat: Non illos optime vivere, qui diutissime, sed qui modestissime. Quædam collegit Gataker. ad Antonin. p. 111. a. 37.

4. *Tempus petere.* I. e. petere ab aliis ut suum tempus eis ad aliquam operam inveniunt.

5. *Ipsum tempus.* Tò tempus ex Erasmo adjeci.

ejus est. Annua congiaria.¹ homines clarissimi² accipiunt, et his aut laborem, aut operam, aut diligentiam suam locant: nemo æstimat tempus. Utuntur illo laxius, quasi gratuito. At eosdem ægros vide, si mortis periculum ad-
 motum est propius, medicorum genera tangentes: si me-
 tuunt capitale supplicium, omnia sua, ut vivant, paratos
 impendere: tanta in illia discordia affectuum est. Quod si
 posset, quemadmodum præteritorum annorum³ cujusque
 numerus proponi, sic futurorum, quomodo illi, qui pau-
 cos viderent superesse, trepidarent, quomodo illis par-
 cerent? Atqui facile est, quamvis exiguum, dispensare
 quod certum est: id debet servari diligentius, quod nes-
 cias quando deficiat. Nec est tamen, quod ignorare putes
 illos, quam cara res sit. Dicere solent iis, quos validis-
 sime diligunt, paratos se partem annorum suorum dare.
 Dant, nec intelligunt: dant autem ita, ut sine illorum
 incremento sibi detrahant: sed hoc ipsum an detrahant,
 nesciunt: ideo tolerabilis est illis jactura detrimenti la-
 tentis. Nemo restituet annos, nemo iterum te tibi reddet.
 Ibit qua cœpit ætas, nec cursum suum aut revocabit, aut
 supprimet: nihil tumultuabitur, nihil admonebit velo-
 citatis suæ: tacita labetur. Non illa se regis imperio non
 favore populi longius proferet. Sicut missa⁴ est a primo,
 decurret: nusquam divertet; nusquam remorabitur.

1. *Annua congiaria.* Cf. Sueton. Nerone X, et Tacit. ann. XIII, c. 34: Senatorum nobilissimo cuique, sed a re familiari destituto annua salaria et quibusdam quingena constituit. Collectanea bona de hac re dedit Lipsius Elector. I, VIII. Nostro pro dono quocunque vox congiarium in usu est. Consol. ad Marc. 22, 2.

2. *Clarissimi.* Sc. Senatores. Libri

ferre: *carissimi.* Unde Lipsius conje-
 cit: *rarisissimi*, aut *carissime* i. in
 magno habent, care æstimant. For-
 tasse erat: *a clarissimis*, quo refe-
 rendum esset ad *his*, quod sequitur.

3. *Cujusque.* Lipsius mavult *cui-
 que.* Equidem quibusque præferrem.

4. *Missis.* Alii: *jussa.* Illud prop-
 ter eurtum, ut metaphora servaretur,
 placuit editoribus. Nec immerito.

Quid fiet ? tu occupatus es , vita festinat : mors interim aderit , cui , velis nolis , vacandum est.

IX. Potestne quisquam , dico hominum eorum , qui prudentiam jactant , et operosius occupati sunt quam ut melius possint vivere ¹ ? Impendio vitæ vitam instruunt , cogitationes suas in longum ordinant ² : maxima porro vitæ jactura dilatio est. Illa primum quemque extrahit diem , illa eripit præsentia , dum ulteriora promittit. Maximum vivendi impedimentum est expectatio , quæ pendet ex crastino. Perdis hodiernum : quod in manu fortunæ positum est , disponis : quod in tua , dimittis. Quo spectas , quo te extendis ? omnia quæ ventura sunt , in incerto ³ jacent : protinus ³ vive. Clamat ecce maximus vates , et velut divino ore ⁴ instinctus salutare carmen canit :

Optima quæque dies miseris mortalibus ævi
Prima fugit ⁵.

Quid cunctaris , inquit , quid cessas ? Nisi occupas ⁶ , fu-

Die curret recte rejecit Gronov. , reducto decurret. A primo est formula cursoribus familiaris. Res nota.

IX. ANG. Igitur nihil differas , quod hodie perfici potest , in crastinum diem.

1. *Potestne quisquam* (sc. morti vacare) , *dico hominum eorum , qui prudenti:m jactant , et operosius occupati sunt , quam ut melius possint vivere ?* Hæc e codice suo sic edidit Erasmus : *Potestne quisquam sensus hominum , eorum dico , qui prudentiam jactant , operosius occupari sibi , ut melius possint vivere ?* Tò *melius* Lipsio displicet. Locum tamen suum bene tuetur : vivunt , sed non ita , ut deberent , si vere vivere vellent.

2. *Impendio.... ordinant.* Vitam suam perdunt , dum et id meditan-

tur , quomodo recte vitam agere velint , et cogitantes diu vivere vitam quasi dividunt et in ordinem redigunt.

3. *Protinus* , statim.

4. *Divino ore i. s. c. c.* Optime e codd omnibus et edd. antiquis restituit Muretus : *divino furore* supposuerat. *Divino sermone* . dictione egregia , ut ap. Horat. I Sat. IV, 43, 44, *Os magna sonaturum* , desublimi eloquutione. Tò *instinctus* sc. afflatus sacro , jungas cum verbo *canit* , monet Gronov.

5. *Optima.... fugit.* Versus exstant apud Virgil. Georg. III, 68. Confer Senecæ Epistol. 108 , post med.

6. *Nisi occupas.* Occupare tempus idem est quod Horatius vocat *diem corpere* (« carpe diem , quam mini-

git : quum occupaveris , tamen fugiet. Itaque cum cele-
ritate temporis , utendi velocitate certandum est : velut
ex torrente rapido , nec semper casuro , cito hauriendum
est. Hoc quoque pulcherrime ad exprobrandam infinitam
cogitationem , quod non optimam quamque ætatem , sed
diem dicit ¹. Quid securus , et in tanta temporum fuga ³
lentus , menses tibi et annos , et longam seriem , utcun-
que aviditati tuæ visum est , exporrigis ? de die tecum
loquitur , et de hoc ipso fugiente. Non dubium est ergo ,
quin prima quæque optima dies fugiat mortalibus mise-
ris , id est , occupatis ² : quorum pueriles adhuc animos
senectus opprimit , ad quam imparati inermesque veniunt.
Nihil enim provisum est : subito in illam , nec opinantes
inciderunt : accedere eam quotidie non sentiebant. Quem-
admodum aut sermo , aut lectio , aut aliqua interior
cogitatio iter facientes decipit ; pervenisse se ante sciunt,
quam appropinquasse : ita hoc iter vitæ assiduum et ci-
tatissimum , quod dormientes vigilantesque eodem gradu
facimus , occupatis non apparet , nisi in fine.

X. Quod proposui , si in partes velim et argumenta
diducere , multa mihi occurrent , per quæ probem bre-
vissimam esse occupatorum vitam. Solebat dicere Fabia-
nus ³ , non ex his cathedrariis ⁴ philosophis , sed ex veris

num credula postero. » lib. I , Od.
11 , vs. 8) et *rapere occasionem de
die* , Epod. XIII , vs. 3 , 4.

1. *Diem dicit*. Scil. poeta supra
citatus. Opponitur dies ætati , ut
magis perspicuum fiat quam brevis
sit homini permissa felicitas.

2. *Occupatis*. Hic idem sonare vidi-
tur quod gallicum *occupés* , *affaires*.

X. ARG. Occupati in levibus bre-
vissimam vitam agunt.

3. *Fabianus*. Cf. de eo ad Con-

sol. ad Marc. 23 , 3 ; et Ep. 11 , 40 , 52 ,
58 , etc.

4. *Cathedrariis*. Qui in sella sua ,
non item in vita , philosophi sunt. Ca-
thedra autem de quacunque sella ,
præsertim de elegantiore feminarum
(quales videre licet in *Pitture d'Er-
colano* , T. IV , *enc.* 43) potentiorum ,
(e. c. de Clement. I , 9 , 5) et professo-
rum dicebatur. Hanc ipsam senten-
tiam Fabiani secutus est noster in
Consolatione ad Marc. cap. 1.

- et antiquis : « Contra affectus impetu, non subtilitate » pugnandum, nec minutis vulneribus, sed incursu avertendam aciem non probam : cavillationem enim ¹ retundi debere, non vellicari. » Tamen ut illis error exprobretur suus, docendi, non tantum deplorandi sunt.
- ² In tria tempora vita dividitur : quod est, quod fuit, et quod futurum est. Ex his quod agimus, breve est ; quod acturi sumus, dubium ; quod egimus, certum. Hoc est enim, in quod fortuna jus perdidit, quod in nullius arbitrium reduci potest ². Hoc amittunt occupati : nec enim illis vacat præterita respicere, et si vacet, injucunda est pœnitendæ rei recordatio. Inviti namque ad tempora male exacta animum revocant, nec audent ea retentare, quorum vitia, etiam quæ aliquo præsentis voluptatis lenocinio subripiebantur, retractando patescunt ³. Nemo, nisi a quo omnia acta sunt sub censura sua ⁴, quæ nunquam fallitur, libenter se in præteritum retorquet. Ille qui multa ambitiose concupiit, superbe contempsit, impotenter vicit, insidiosè decepit, avare rapuit, prodige

1. *Avertendam aciem non probam: Cavillationem enim*, etc. Lectio librorum vet. , quam et Erasm. prope modum repræsentavit. Quam a Lipsio mutatam accepimus : *avertendam aciem. Non probam cavillationem esse, ret.* etc. Sed vulgata bona est. Affectus contenderat Fabianus cum hoste malevolo et fallaci atque cum cavillatione, haud dubie ad clandestinos eorum incursus exprimendos.

2. *Hoc est.... potest.* Lipsius recte laudat Plin. Nat. Hist. II, 5, p. 125. Bip. — « ne deum quidem posse omnia. Namque nec sibi etc.... nullumque habere in præterita jus, præterquam oblivionis. » Jam antea ceci-

nerat ut Stoicus, Horatius Od. III, 29, 45-48 : « non tamen irritum Quodcunque retro est, efficiet (deus), neque Dissinget, infectumque reddet Quod fugiens semel hora vexit ; » ubi conf. Boettiger p. 135 sq.

3. *Inviti.... patescant.* Omnia tempora præterita eorum vel manifesto prava sunt, vel quæ non male exacta videbantur, quia vitiositas eorum voluptatis quadam specie menti clam subducta est, ea animo istuc revocato ut prava patefiunt.

4. *A quo omnia acta sunt sub censura sua.* H. e. qui sua attentus severusque judex prius examinavit quam committeret, et censor sui austerus existit.

effudit, necesse est membra sua timeat. Atqui¹ hæc est pars temporis nostri sacra ac dedicata, omnes humane casus supergressa, extra regnum fortunæ subducta: quam non inopia, non metus, non morborum incursus exagitat. Hæc nec turbari, nec eripi potest²: perpetua³ ejus et intrepida³ possessio est. Singuli tantum dies, et hi per momenta præsentis sunt: at præteriti temporis omnes, quum jusseris, aderunt, ad arbitrium tuum se inspici ac detineri patientur; quod facere occupatis non vacat. Securæ et quietæ mentis est, in omnes vitæ suæ partes discurrere; occupatorum animi velut sub jugo sunt, flectere se ac respicere non possunt. Abiit igitur⁵ vita eorum in profundum, et ut nihil prodest, quantumlibet ingeras, si non subest quod excipiat, ac servet: sic nihil refert, quantum temporis detur, si non est ubi subsidat. Per quassos⁴ foratosque animos⁵ transmittitur. Præsens tempus brevissimum est, adeo quidem, ut quibusdam nullum videatur⁶: in cursu enim semper est, fluit et præcipitatur: ante desinit esse, quam venit⁷: nec ma-

1. *Atqui hæc.* Memoria temporis anteacti, in quam nemini jus competit, quæ violari nequit et semel constituta et fixa est.

2. *Hæc nec.... potest.* Cf. de Vit. beat. G, 1; de Benef., III, 4; 1. Est Epicuri quoque, quum noster magni facit, sententia e Socraticorum rivalis in hortos suos derivata.

3. *Intrepida.* Quam nullas metus turbare, quam nulla trepidatio assequi potest.

4. *Quassos.* I. e. male affectos. Lipsio et ante eum Gruterò placuit *quassos* nulla tamen ratione judicii allata. Gronovius bene repulit; usu vocis exemplis hunc satis obvius declarato.

5. *Abiit.... transmittitur.* Ad Da-

naidum dolium (Ovid, Heroid. XIV.) alludi manifestum est. Sæpe veteres hoc mytho usi sunt ad alias res translato in comparisonibus. Exemplo est Lucian. T. IV, p. 81, ed. Bipont. Hermotim. ubi philosophia illi Danaidum dolio opponitur: cf. T. I, p. 89, ib. not. Euripid. ap. Stob. Floril. p. 33. Gesn. (p. 113, Schow.).

6. *Præsens.... videatur.* In his erat Parmenidès (Tiedemann's *Geist der speculat. Philos.* I, 177; e Simplicii comment. in Aristotel. Physic. I.). Plutarchum laudat Lipsius, sine libelli de dictione *Et* apud Delphos.

7. *In cursu.... venit.* Secundum Heracliti decretum: πάντα ῥεῖ, omnia sunt in cursu. Tiedemann I, 217.

gis moram patitur, quam mundus, aut sidera, quorum irrequieta semper agitatio, nunquam in eodem vestigio manet. Solum igitur ad occupatos præsens pertinet tempus: quod tam breve est, ut arripi non possit, et id ipsum illis districtis in multa, subducitur.

XI. Denique vis scire, quam non diu vivant? vide quam cupiant diu vivere. Decrepiti senes paucorum annorum accessionem votis mendicant. Minores natu se ipsos esse fingunt, mendacio sibi blandiuntur, et tam libenter fallunt, quam si fata una decipiant¹. Jam verum illos aliqua imbecillitas mortalitatis admonuit, quemadmodum paventes moriuntur, non tanquam exeant de vita, sed tanquam extrahantur² stultos se fuisse, quod non vixerint, clamitant, et, si modo evaserint ex illa va-
 2 letudine, in otio victuros. Tunc, quam frustra paraverint quibus non fruerentur, quam incassum omnis labor ceciderit, cogitant. At quibus vita procul ab omni negotio agitur³, quidni spatiosa sit³? nihil ex illa delegatur⁴, nihil alio atque alio spargitur, nihil inde fortunæ traditur, nihil negligentia interit, nihil largitione detrahatur, nihil supervacuum est: tota, ut ita dicam, in

Reliqua esse stoica, jam supra monuimus.

XI. ARG. Ipsi senes ex his otiosius turpiter queruntur moribundi, se parum vixisse.

1. *Decrepiti..... decipiant.* Antiquissima observatio est., Aristoteli quoque adhibita; Rhetor. II, 13, p. 232; T. IV. Bipont. Καὶ φιλόζωοι (οἱ προσβύτιοι) καὶ μάλις ἐπὶ τῇ τελευταίᾳ ἡμέρᾳ, διὰ τὸ τοῦ ἀπόντος εἶναι τὴν ἐπιθυμίαν καὶ οὐ ἐνδεΐς, τοῦτου μάλις ἐπιθυμοῦσι. Horat. Art. poet. 172. Spe longus, iners, avidusque futuri. Vid. ibid. Bentley. Est quoque

legendum Martialis concinnum epigramma de ridiculo sene, l. III, ep. 43.

2. *At quibus..... agitur.* Ut Alphenus fenerator ap. Horat., Epod. II, ab omnibus negotiis, quibus homo urbanus expositus esse solet, officiis, salutationibus (Voss. ad Virgil. Georg. p. 144.) etc.

3. *Spatiosa sit.* Quidni multa amplectatur.

4. *Delegatur.* Assignatur: delegare est in re nummaria vox propria, et debitorum creditori delegantur: Senec. Benef. IV, 11, 2; VII, 19, 2. Parum lucenter interpret. Lagrange.

reditu est ¹. Quantulacunque itaque abunde sufficit : et ideo quodcumque ultimus dies venerit, non cunctabitur vir sapiens ire ad mortem certo gradu. Quæris ³ forte, quos occupatos vocem ? non est quod me solos putes dicere, quos a basilica immissi demum canes eji- ciunt ²; quos aut in sua vides turba ³ speciosius elidi, aut in aliena ⁴ contemptius; quos officia domibus suis evocant, ut alienis foribus illidant; quos hasta prætoris infami lucro, et quandoque suppurato, exercet ⁵. Quorumdam otium occupatum est : in villa, aut in lecto suo, in media solitudine, quamvis ab omnibus recesserunt, sibi ipsi molesti sunt. Quorumdam non otiosa vita est dicenda, sed desidiosa occupatio.

XII. Illum tu otiosum vocas, qui Corinthia ⁶ paucorum furore pretiosa, anxia subtilitate concinnat ⁷, et majorem dierum partem in æruginosis lamellis ⁸ consu-

1. *In reditu est.* Ut pecunia, quæ certa fide in fenore est.

2. *Non est..... eji- ciunt.* De iis, qui ita actiosi et in causis dediti essent, ut ultimi e basilica (vid. ad III, de Ira, 33, 1.) egrederentur, et vix quum claudendæ basilicæ essent, canesque, earum custodes, jam soluti immitterentur, explicat Lipsius. Sed quum ædificia hæc nonnisi porticibus constarent (cf. Ernesti Excurs. ad Sueton. Aug. 31.), de hac explanatione dubius sum. Quomodo enim et cur clausas et a canibus custoditas fuisse basilicas putemus?

3. *Sua..... turba.* Quum ipsi magnifice domum deducuntur.

4. *Aliena.* Alios deducendo, comitando.

5. *Quos hasta... exercet.* Qui auctionibus, quæ sub hasta fiebant, bonorum proscriptorum aderant, et lu-

crum infame idemque suppuratorum i. e. in exitium eorum, rerum mutatione facta, evasurum, captabant.

XII. ARG. Et qui plerumque otiosi et delicati vocantur, vel maxime inter occupatos numerandi sunt.

6. *Corinthia.* Scilicet vasa, quæ modo in esculenta, modo in lucernas aut trulleos, nullo munditiarum respectu, transferri solebant. Cf. de Tranq. anim. IX fin. ib. not. Idem furor et Plinii tempore (Nat. Hist. XXXIV, 3, Bip.) animos elegantiorum invaserat. Et ex odore illi se dicebant talia vasa dignoscere. Martial. lib. IX, Epigr. LXIII : « Consuluit nares an olerent æra Corinthon.»

7. *Concinnat.* Apte collocat, ordinat.

8. *Æruginosis lamellis.* His ipsis Corinthiis : lamella enim ut lamina, lamna de supellectile argentea, aut

mit? qui in ceromate¹ (nam, proh facinus, ne Romanis quidem vitiis laboramus!) spectator puerorum rixantium sedet? qui victorum suorum greges² in ætatem et colorum paria diducit? qui athletas notissimos³ pascit? Quid? illos otiosos⁴ vocas, quibus apud tonsorem multæ horæ transmittuntur, dum decerpitur⁵, si quid proxima nocte succrevit; dum de singulis capillis in consilium itur; dum aut disjecta coma restituitur, aut deficientes hinc atque illinc in frontem compellitur? Quomodo irascuntur, si tonsor paulo negligentior fuit? tanquam virum tonderet⁶! Quomodo excandescunt, si quid ex juba⁷ sua decisum est, si quid extra ordinem jacuit, nisi omnia in annulos suos reciderunt? Quis est istorum, qui non malit rempublicam suam turbari, quam comam? qui non sollicitior sit de capitis sui decore, quam de salute? qui non comitior esse malit, quam honestior?

aurea dicebatur: sed hoc loco cum contemptu.

1. *Ceroma*. Κήρωμα unguentum ex oleo et cera quo ephēbi certaturi se linebant apud Græcos, a quibus res defluxit ad Romanos, quibus ceroma de loco etiam gymnasii, ubi ad certamen unguendose præparabant, dicebatur. Plin. Nat. Hist. XXXV, 2. init.

2. *Victorum suorum greges*. Lectio scriptorum est. Intellego de servis, quos ille ad spectacula aluit et exercuit, imprimis ut aurigæ s. agitadores essent: quorum factiones notæ sunt. Hi greges proprie appellabantur coloribus distincti, factio alba s. alba, russata, veneta, prasina. Lipsius *viatorum* scribendum putavit, i. μεταρασίμων, exoletorum, jocosè et contemptim. Antea: *vinctorum*.

3. *Notissimos*. Hanc vocem ex Lipsii conj. præfero. Antea: *novis-*

simos, nullo sensu. Manifestus de homine divite sermo est, qui omne tempus et studium in servis ad spectacula alendis et iis optimæ notæ habendis collocaret, ut omnium oculos in se converteret.

4. *Quid? illos otiosos*. In tota resimilia vide apud Musonium in Stobæi Florileg. 6, (p. 180, Schow.) κερὶ κουράς.

5. *Decerpitur*, volsellis. Tenendum est, in tonstrina et tonsam barbam et curatam esse comam: quod utrumque hodieque in Gallia, etc. munus unius ejusdemque hominis est.

6. *Tanquam virum tonderet!* i. e. negligentius. Hos deridere videtur qui cum sint viri, comam, æque ac mulieres, curant.

7. *Juba*. Ironice, propter annulos pendentes et cincinnos, in modum jubæ: ut ipse noster Epist. ultim.

Hos tu otiosos vocas, inter pectinem speculumque occupatos? Quid illi, qui in componendis, audiendis, dicendis canticis ¹ operati sunt: dum vocem, cuius rectum ³ cursum natura et optimum et simplicissimum fecit, inflexu modulationis inertissimæ ² torquent? Quorum digiti aliquod inter se carmen metientes semper sonant: quorum quum ad res serias, sæpe et tristes, adhibiti sunt, exauditur tacita modulatio? non habent isti otium, sed inera negotiam. Coconvivia mehercule horum non posuerim inter vacantia tempora, quum videam, quam solliciti argentum ordinent ³, quam diligenter ⁴ exoletorum auorum tunicas succingant, quam suspensi sint ⁵, quomodo aper a coquo exeat ⁶; quanta celeritate, signo dato, glabri ad ministeria discurrant; quanta arte scindantur aves in frustra non enormia ⁷; quam curiose infelices pueruli ebriorum sputa detergeant. Ex his elegantiae laetitiaeque fama captatur, et usque eo in omnes vitæ suc-

1. *Cantias*. Canticum apud Romanos id fere fuit quod apud nos hodie *chansons*. Martial. lib. III, Epigramm., LXIII, vs. 5. « Cantica qui Nili, qui Gaditana susurrat. »

2. *Quid illi..... torquent*. De carminibus publice recitandis et decantandis hic sermonem esse, constat. Notum porro est id temporis usitatam fuisse quamdam dicendi mollitiem quam elegantiam vocabant, elumbem, enervem, eviratam. Quam Persius merito exagitat, Sat. I, med. et fin. Cæterum *dicere*, est recitare, declamare. Juvenal. Sat. III, 9.

3. *Quum videam..... ordinent*. Vasa escaria, patinas, pocula, etc. Argentum vero est omnia quæ ex argento conflata sunt.

4. *Exoletorum*. Exoleti et *glabri*,

quæ vox a nostro mox usurpatur, sunt eunuchi. Quippe qui, pincernæ erant et, ut Jovi Ganymedes, vina sueverant ministrare. Nam ad pocillatoris ministerium soli vocabantur pulchri et formosi pueri: Forma turpibus res culinaria demandabatur. Unde, inter multa, Martial. epigramm. lib. X, LXVI.

5. *Quam suspensi sint*. Quanta iis sollicitudo sit et anxietas, ne, etc.

6. *Quomodo aper a coquo exeat*. Aper opportune edendus tradatur; assatus nempe. Nam id maximi momenti apud epulones et maximæ solertiae est, nec minus assatum quam decet nec nimis tradere. Unde apophtegma: Fiunt coqui, nascuntur assatores.

7. *Non enormia*. Regularia. Cf. de Vit. beat. 17, 2; Ep. 47.

cessus ¹ mala sua illos sequuntur, ut nec bibant sine
 5 ambitione, nec edant. Nec illos quidem inter otiosos nu-
 meraveris, qui sella ² se et lectica huc et illuc ferunt, et
 ad gestationum ³ suarum, quasi deserere illas non liceat,
 horas occurrunt : quos, quando lavari debeant, quando
 natare, quando cœnare, alius admonet : et usque eò nimio
 6 delicati animi languore solvuntur, ut per se scire non
 possint, an esuriant. Audio quemdam ⁴ ex delicatis (si modo
 deliciæ vocandæ sunt, vitam et consuetudinem humanam
 dediscere!) quum ex balneo inter manus elatus, et in
 sella positus esset, dixisse interrogando : « Jam sedeo? »
 Hunc tu ignorantem an sedeat, putas scire an vivat, an
 videat, an otiosus sit? non facile dixerim, utrum magis
 7 miserear, si hoc ignoravit, an si se ignorare finxit. Mul-
 tarum quidem rerum oblivionem sentiunt, sed multa-
 rum et initantur : quædam vitia illos, quasi felicitatis
 argumenta, delectant. Nimis humilis et contemti hominis
 esse videtur, scire quid faciat. I nunc, et mimos ⁵ multa
 mentiri ad exprobrandam luxuriam puta. Plura meher-
 cule prætereunt quam fingunt ⁶, et tanta incredibilium
 vitiorum copia, ingenioso in hoc unum seculo ⁷, proces-

1. *In omnes vitæ successus.* I. e. in omni vitæ cursu, procurso, ut ap. Virg. *Æn.* XII, 616.

2. *Sella.* Gestatoria. Sueton. Aug. 53. Erat apta ad sedendum, eoque discreta a *lectica*, quæ ad jacendum in usu erat. Conf. Lipsii *Elect.* I, 19.

3. *Gestationum.* Motuum, qui per sellam, etc. fiunt.

4. *Audio quemdam,* etc. Simile est illa Sybaritarum mollities; de Ira, II, 25. Non est, ut fusius doceamus, hanc reprehensionem, non cadere in Niciam (ap. Stobæum Flo-

ril. *Serm.* 29.), Archimedes, Newtonum aliosque vere magnos viros, qui tantopere labori dediti fuerint, ut corporis sui prope obliviscerentur.

5. *Mimos.* Cf. de Ira, II, 4.

6. *Plura mehercule prætereunt quam fingunt.* Hoc est, illa etiam quæ καθ' ὑπερβολὴν ficta esse videntur, citra veritatem sunt; et quamvis fingant in quibusdam, in plerisque tamen parum dicunt, accusandique eo nomine potius sunt, quod vitia elevent, quam quod attollant.

7. *Ingenioso..... seculo.* Sæpe ab hac parte seculum suum traducit,

sit, ut jam mimorum arguere possimus negligentiam. Esse aliquem, qui usque eo deliciis interierit, ut, an sedeat, alteri credat!

XIII. Non est ergo otiosus hic; aliud nomen imponas: æger est; immo mortuus est. Ille otiosus est, cui otii sui sensus est: hic vero semivivus, cui ad intelligendos corporis sui habitus indice opus est; quomodo potest hic alicujus temporis dominus esse? Persequi singulos longum est, quorum aut latrunculi¹, aut pila, aut excoquendi in sole corporis cura², consumpsere vitam. Non sunt otiosi, quorum voluptates multum negotii habent. Nam de illis nemo dubitavit, quin operose nihil agant, qui in litterarum inutilium studiis detinentur: quæ jam apud Romanos quoque magna manus est. Græcorum iste morbus fuit, quærere, quem numerum remigum Ulysses habuisset: prior scripta esset Ilias, an Odyssea: præterea, an ejusdem esset auctoris³. Alia deinceps hujus

idque recte. Cf. Natural. Quæst. VII, 31, 32.

XIII. ARG. Delicatorum vita non magis otiosa est, quam eorum qui in litterarum inutilium studiis detinentur.

1. *Latrunculi*. Cf. de Tranq. An. 14, 4. Non constat de natura ludi latruncolorum. Egregie tamen de eo disputavit Wielandus (Opp. T. XXIV, p. 130 sqq.) nostro loco non prætermissis. Romanis fuisse proprium ludum hunc, inde discimus, qui eo nomen duxerit, quod belli imaginem daret: etenim latro, latrunculus idem valuit antiquissimis temporibus, quod miles. Calculis autem albis XII contra totidem nigros lusor utebatur, ut eos vel demeret vel defigeret (alligaret). Consilium hujus ludi conveniebat ludo schachico, qui Indiæ originem

I.

suam debet, sed ratione et indole prorsus distabant.

2. *Aut excoquendi... cura*. I. e. insolando se, s. apricando, et unguendo; de Tranq. Anim. 3, 1. Persii Sat. IV, 18 et 33, ibique Intpp. De otio mollitie peracto, ideoque de ludis commodioribus, cui Romani in Campo Martio operam dabant, sermo est. — Hic conferendum Ruhkopf indicat Horat. Sermon. II, 2, 10; A. P. 380; ubi de variis ludorum oblectamentis, quibus se vulgo recreabant homines, *græcari soliti*, mentio injicitur. Ed.

3. *Græcorum... auctoris*. Occurrebant hæc quæstiones in commentariis grammaticorum, in primis Alexandrinorum, nec desierant institui Senecæ tempore. Jam Bion (ad Tranq. Anim. 8, 2.) grammaticos in hæc

29

notæ : quæ sive contineas , nihil tacitam conscientiam
 juvant : sive proferas , non doctior videberis , sed mo-
 3 lestior. Ecce Romanos quoque invasit inane studium
 supervacua discendi ¹ ! His diebus audivi quemdam sa-
 pientem ² referentem , quæ primus quisque ex Romanis
 ducibus fecisset. Primus navali prælio Duillius ³ vicit ,
 primus Curius Dentatus ⁴ in triumpho duxit elephantos.
 Etiamnunc ista , etsi ad veram gloriam non tendunt , circa
 4 civilium tamen operum exempla versantur. Non est pro-
 futura talis scientia : est tamen quæ nos speciosa rerum
 vanitate detineat. Hoc quoque quærentibus remittamus ,
 quis Romanis primus persuasit navem conscendere ? Clau-
 dius is fuit , Caudex ⁵ ob hoc ipsum appellatus , quia plu-
 rimum tabularum contextus caudex apud antiquos voca-
 batur : unde publicæ tabulæ , codices dicuntur : et naves
 nunc quoque , quæ ex antiqua consuetudine per Tiberim
 5 commeatus subvehunt , caudicariæ vocantur. Sane et hoc

tanquam inutilia inquirentes carpsit. Stob. Serm. 4 , p. 118. De priore questione parum aut nihil nobis servatum est , secundæ fit mentio ab Eustathio , quem Lipsius laudat ; tertiam , an utrumque poema ejusdem Homeri esset , a nullo veterum , quos legimus , præter Senecam memoratam , F. A. Wolfius summa doctrina , elegantia et subtilitate excussam recte negavit. Cf. ejusd. Prolegomena ad Homerum (Halis Sax. 1795.) et præfat. ad Homeri Iliad. ab eodem Viro $\chi\rho\iota\tau\iota\kappa\omega\tau\acute{\alpha}\tau\omega$ recensitam (Halis Sax. 1794).

1. *Ecce Romanos..... discendi.* De Tiberio etiam hæc memoriæ prodidit Sueton. 70.

2. *Sapientem.* Ironice dicitur de falso quodam sapiente.

3. *Duillius.* Cæso Duillius Nepos ,

consul anno U. C. 494 , ante Ch. N. 260 , primus Romanorum navali prælio victor Carthaginensium classem fudit , et octo et quinquaginta navibus captis Segestam obsidione ab illis cinctam liberavit. Cæterum de illo vid. Liv. Epit. 17. Cic. Orat. 45.

4. *Curius Dentatus.* M. Annii Curii Dentatus , ter consul , Samnitibus , Sabinis , Lucanis fuis bis triumphavit , ann. 273 ant. Ch. N. Dein rus concessit , ubi simplicissime vixit. Plin. Nat. Hist. VIII , 6.

5. *Caudex.* App. Claudius Caudex , Appii cæci Fil. consul 264 ann. ant. Ch. N. , A. U. C. 489 , postquam fretum siculum transmisisset , Hieronem regem et Pænos magna clade fudit. Cf. Sueton. Tib. 2. Varro de vit. Rom. II , ap. Nonium , de propriet. Sermoa. c. 13 , § 12.

ad rem pertineat, quod Valerius Corvinus ¹ primus Messanam vicit, et primus ex familia Valeriorum, urbis captæ in se translato nomine Messana appellatus est, paulatimque vulgo permutante litteras, Messala dictus. Num et hoc quemquam curare permittas, quod primus L. Sulla ² in circo leones solutos dedit, quum alioquin alligati darentur, ad conficiendos eos missis a rege Boccho iaculatoribus ? et hoc sane remittatur. Num ³ et Pompeium ⁶ primum in circo elephantorum duodeviginti pugnam edidisse, commissis more prælii noxiis hominibus, ad ullam rem bonam pertinet ? Princeps civitatis, et inter antiquos principes, ut fama tradidit, bonitatis eximiæ, memorabile putavit spectaculi genus, novo more perdere homines. Depugnant ? parum est; lancinantur ? parum est : ingenti mole animalium exterantur ⁴. Satius erat ista in oblivionem ire, ne quis postea potens disceret, invideretque rei minime humanæ.

XIV. O quantum caliginis mentibus humanis objicit magna felicitas ! Ille se supra rerum naturam esse tunc credidit, quum tot miserorum hominum catervas sub alio cælo natis belluis objiceret ; quum bellum inter tam disparia animalia committeret ; quum in conspectu populi Romani multum sanguinis funderet, mox plus ipsum fundere coacturus ⁵. At idem postea Alexandrina

1. *Valerius Corvinus*. Corvinum hunc appellando errat noster. Fasti Capitolini : M. Valerius, M. F. M. N. Maximus, qui in hoc honore Messala appellatus est, A. U. C. 590. Repetit quoque Macrobius Saturnal. I, VI, p. 224. Bip. T. I.

2. *L. Sulla*. Plin. N. H. VIII, 20. Bip. idem narrare videtur.

3. *Num et Pompeium*. Plin. Nat. Hist. VIII, 7, confirmat.

4. *Exterantur*. Gronov. dedit e MSS. Antea : *obterantur* s. *exenterantur*.

XIV. ARG. Pergit in traducendis Grammaticorum ineptiis. Tum eos solos omnium otiosos esse docet, qui sapientiæ vacent.

5. *Plus.... coacturus* ; i. e. mox populum ipsum in cruenta bella tracturus. Ex ærgutiarum captatione hoc enuntiatum ortum est.

perfidia deceptus¹, ultimo mancipio² transfodiendum se præbuit; tum demum intellecta inani jactatione cognominis sui³. Sed ut illo revertar, unde decessi, et in alia materia ostendam supervacuum quorundam diligentiam: idem⁴ narrabat, Metellum⁵, victis in Sicilia Pœnis, triumphantem, unum omnium Romanorum ante currum centum et viginti captivos elephantos duxisse: Sullam⁶ ultimum Romanorum protulisse pomœrium, quod nunquam provinciali, sed Italico agro acquisito, mos proferre apud antiquos fuit. Hoc scire magis prodest, quam Aventinum montem extra pomœrium⁷ esse, ut ille affirmabat, propter alteram ex duabus causis: aut quod plebs eo se-

1. *Alexandrina perfidia deceptus.* Nemini ignotum est, quum Alexandriam e Pharsalia victus Pompeius fugeret, Ptolemæum XIII, Dionysii Fil., quem in patrum regnum ipse restituerat, jussisse hunc in portu trucidari.

2. *Ultimo mancipio.* Achillæ ad Alexandriam: cf. ad II, de Ira 2, 4.

3. *Inani jactatione cognominis sui.* I. e. Magni, quod Sulla ei dederat (Plut. Pompei. p. 731, T. III, Reisk.) et quod ita pervulgatum est, ut Cn. Pompeium minus sæpe quidam nominent quam Magnum. In primis Lucanus in epico poemate Pharsalia. Haud equidem scio, an hæc jactatio ab ullo veterum sit memorata. Nec in Pompeium cadere videtur, si, quæ de eo narrata sint, adverteris, e. c. Plutarch. l. l. Esse tamen potuit ut Seneca ad iambica Sophoclis, quæ ad uxorem et filium conversus Pompeius, tanquam nunc servus factus, pronuntiasset narratur a Plutarcho p. 866, respiceret.

4. *Idem.* Ille pseudosapiens quem induxit loquentem, cap. præced. § 3.

5. *Metellum.* Fuit hic L. Metellus Consul. Liv. Epit. 19, Flor. II, 2, ib. Intpp. Res gesta est bello Punico primo. In numero elephantorum variant auctores.

6. *Sullam.* Terminos urbis propagare ei dabatur ex antiquo more, qui Italicum agrum Reipublicæ addidisset. Qui mos illis temporibus ortus esse videtur in quibus nonnisi cum Italis res esset Romanis, quumque hi adhuc populo victo civitateque donato (Cic. de Off. I, XI, 4. Heusing.) secum in urbe habitandi locum facerent. De agro itaque provinciali acquirendo non cogitabant isto tempore. Sed postea ad provincialem agrum extendebatur quoque iste mos. Sulla tamen ultimus non fuit, qui Romanorum pomœrium proferret: et Jul. Cæsar de hac re cogitavit, et Augustus eam effecit. Postea quoque Claudius simile quid instituit. Cf. Tacit. Annal. XII, 23, 24; Liv. I, 44, et ad utrumque locum Intpp.

7. *Aventinum.... extra pomœrium.* Qui ante Anci imperium extra pomœrium fuit, mox regnante illo

cessisset¹, aut quod Remo auspicante illo loco aves non addixissent². Alia deinceps innumerabilia, quæ aut ficta sunt, aut mendacii similia. Nam ut concedas omnia eos fide bona dicere, ut ad præstationem scribant³; tamen cujus ista errores minuent? cujus cupiditates prement? quem fortio rem, quem justio rem, quem liberalio rem facient? Dubitare se interim Fabianus⁴ noster aiebat, an satius⁴ esset nullis studiis admoveri, quam his implicari. Soli omnium otiosi sunt, qui sapientiæ vacant: soli vivunt. Nec enim suam tantum ætatem bene tuentur: omne ævum suo adjiciunt. Quidquid annorum ante illos actum est, illis acquisitum est. Nisi ingratis simus, illi clarissimi sacrarum opinionum conditores nobis nati sunt, nobis vitam⁵ præparaverunt. Ad res pulcherrimas,⁵ ex tenebris ad lucem erutas⁶, alieno labore⁷ deducimur: nullo nobis seculo interdictum est: in omnia admittimur: et si magnitudine animi egredi humanæ imbecillitatis angustias libet, multum per quod spatiemur tem-

urbi Romæ adjunctus ædes plurimas continuit. Sævi omnis mons principio existimabatur, quod h. l. interfectus Remus et sepultus; sed tum lustratus et inter pueros habitus.

1. *Aut quod plebs..... secessisset.* De hoc vide Titum Liv. II, 32; Aul. Gell. XIII, 14.

2. *Remo..... addixissent.* Incerta erat traditio, utrum de loco condendæ urbis, an de conditore, et a quo urbs sit appellanda, litigaverint Romulus et Remus: ille auspicabatur in monte Palatino, hic in Aventino. Cf. Liv. libr. I, cap. 5; Plutarch. in Rom. cap. 9 sq. ib. Intpp.—Cæterum *addicere*, apud augures, erat: favere.

3. *Nam ut..... scribant.* Etsi periculo suo hoc scribant.

4. *Fabianus.* De quo supra, cap. 10. Conf. Consol. ad Marc. XXIII, 3.

5. *Vitam.* Lipsius mavult *viam*. Non invenio, cur ei vulgata displicuerit. Quum sapientes soli vivunt, præceptis suis tradendis efficiunt ut et ipsi vitam bene agere possimus.

6. *Res pulcherrimas, ex tenebris ad lucem erutas.* Rerum naturæ leges, quæ supra humanam naturam mortalesque oculos positæ, diu latere in tenebris sepultæ, nunc remoto velo obviæ patent.

7. *Alieno labore.* Non enim nostrum est, si hæc publici juris facta et in medium prolata innotescunt. Priorum sæculorum philosophi, Thales, Empedocles, Epicurus, aliique multi hæc notaverunt nobisque transmiserunt.

poris est ¹. Disputare cum Socrate licet, dubitare cum Carneade, cum Epicuro quiescere, hominis naturam cum Stoicis vincere, cum Cynicis excedere, cum rerum natura ⁶ in consortium omnis ævi pariter incedere ². Quidni ab hoc exiguo et caduco temporis transitu, in illa nos toto demus animo, quæ immensa, quæ externa sunt, quæ cum melioribus communia? Isti qui per officia discursant, qui se aliosque inquietant, quum bene insanierint, quum omnium limina quotidie perambulaverint, nec ullas apertas fores præterierint, quum per diversas domos meritoriam salutationem ³ circumtulerint: quotum quemque ex tam immensa, et variis cupiditatibus districta urbe poterunt videre? quam multi erunt, quorum illos aut somnus, aut luxuria, aut inhumanitas submoveat? ⁷ quam multi, qui illos, quum diu torserint, simulata festinatione transcurrant? quam multi per refertum clientibus atrium prodire vitabunt, et per obscuros ædium aditus profugient? quasi non inhumanius sit decipere, quam excludere! quam multi hesternæ crapulæ semisomnes et graves, illis miseris somnum suum rumpentibus, ut alienum exspectent ⁴, vix allevatis labiis insusurratum ⁵ ⁸ millies nomen oscitatione superbissima reddent? Hos

1. *Multum.... temporis est.* Translata *μῆρας* a temporibus ad locos. Spatiari per tempora, ut per agros, per vias aut urbem.

2. *Disputare..... incedere.* Facile intelligas, cum acuminè hæc posita esse, quum alius dixisset: tibi licet Socratem, qui disputando docebat, sequi, sive Carneadem (Academiam novam, cujus dubitatio, τὸ ἐπιχειρῆν, propria erat, Tiedeman II, p. 572 sqq. Fabric. Bibl. Gr. III, p. 166.) etc.

3. *Meritoriam salutationem.* Ac-

cepere enim clientes, iique pauperiores, munera, quæ nomen sportulæ, s. esculentorum plenæ, s. pecuniæ summulam continentis, habebant. Juvenal. Sat. I, 95; III, 249; Martial I, 60, 11.

4. *Illis miseris.... exspectent.* Matutine enim salutaturis surgendum erat, qui, rupto suo somno, exspectarent, donec patrono suum interrompere liberet.

5. *Insusurratum.* A servo nomenclatore qui et ipse eos spernit.

in veris officiis morari licet dicamus , qui Zenonem , qui Pythagoram ¹ quotidie , et Democritum , ceterosque antistites bonarum artium , qui Aristotelem et Theophrastum volent habere quam familiarissimos ! nemo ² horum non vacabit , nemo non venientem ad se beatiorum amantiorumque sui dimittet , nemo quemquam vacuis a se manibus abire patietur. Nocte conveniri et interdium ab ⁹ omnibus mortalibus possunt. Horum te ³ mori ⁴ nemo coget , omnes docebunt : horum nemo annos tuos conteret ⁵ , suos tibi contribuet : nullius ex his sermo periculosus erit , nullius amicitia capitalis ⁶ , nullius sumptuosa ⁷ observatio.

XV. Feres ex his quidquid voles : per illos non stabit , quominus , quantum plurimum ceperis , haurias. Quæ illum felicitas , quam pulchra senectus manet , qui se in horum clientelam contulit ? habebit cum quibus de minimis maximisque rebus deliberet , quos de se quotidie consulat , a quibus audiat verum sine contumelia , laudetur sine adulatione , ad quorum se similitudinem effingat. Solemus dicere ⁸ , non fuisse in nostra potestate , quos sortiremur parentes : sorte nobis datos. Nobis vero

1. *Pythagoram*. Ejus scripta , si quæ fuesint , non servata esse , omnino dubio exemptum est (Fabric. B. G. I. , p. 779. sq.) ; respicit itaque noster ad doctrinam Pythagoræ , quæ a multis , et iis præclaris , viris tractata erat , e. c. Archyta Mathematico , Timæo Locrensi , Ocello Lucano , etc.

2. *Horum*. Philosophorum nempe ; si quis eorum libros attente perlegere velit.

3. *Horum te* , etc. Spectare hæc ad pericula , quibus expositi erant , qui potentiores colere solebant , patet.

4. *Mori*. E. c. coegit Canum Julium

Caligula (de Tranq. Anim. 14.) , Senecam ipsum Nero , mortem sibi ipsos adsciscere.

5. *Conteret*. Perdet , dum patronis tuis adsis , iis officia præstes , etc.

6. *Nullius ex..... capitalis*. Ut in Sejano.

7. *Sumptuosa*. Munera patronis et servis eorum dando. Confirmat Juvenal. Sat. III, 184, 188, 189.

XV. ARG. Laudes sapientiæ.

8. *Solemus dicere.....* etc. Similia sunt in Consolatione ad Marc. XVIII, 6. Lipsius laudat Arriani Disputat. 1, 12.

ad nostrum arbitrium nasci¹ licet. Nobilissimorum ingeniorum familiæ² sunt : elige in quam adscisci velis ; non in nomen tantum adoptaberis , sed in ipsa bona : quæ non erunt sordide nec maligne³ custodienda : majora fient, quo illa pluribus diviseris. Hi tibi dabunt ad æternitatem iter , et te in illum locum , ex quo nemo ejiciet , sublevabunt : hæc una ratio est extendendæ mortalitatis , immo in immortalitatem vertendæ. Honores, monumenta, quidquid aut decretis ambitio jussit , aut operibus extruxit , cito subruitur : nihil non longa demolitur vetustas⁴ , et movet ocius , quod consecravit. Sapientiæ⁵ noceri non potest. Nulla delebit ætas , nulla diminuet⁶. Sequens ac deinde semper ulterior aliquid ad venerationem conferet. Quoniam quidem in vicino versatur invidia , simplicius longe posita miramur⁷. Sapientis ergo multum patet vita : non idem illum, qui ceteros , terminus includit. Solus generis humani legibus solvitur : omnia illi⁴ secula , ut Deo , serviunt. Transivit tempus aliquod ? hoc recordatione comprehendit. Instat ? hoc utitur. Ven-

1. *Nasci*. Quatenus culturæ patientem commodamus aurem , et ad similitudinem philosophorum nos effingimus.

2. *Familiæ*. Sunt quædam illustrium philosophorum sectæ , Cic. de Orat. III, 16.

3. *Maligne*. Invidiose et parce.

4. *Vetustas*. Tempus.

5. *Et movet ocius , quod consecravit. Sapientiæ*. Vulgata bene habet. Sed quoniam duo Palat. MSS. offerunt : unus, *et movet ocium*, alter, *et monet ocium*, Lipsius legendum putat : *At manet otium , quod consecravit sapientia : ei noceri non potest*. Sive etiam : *et movet*. At iis, quos

consecravit sapientia , noceri non potest. Ingeniose sane.

6. *Nulla delebit ætas , nulla dim. Sequens ac d.* Gronovii judicium sequor , qui codd. Grut. et Pinciano, *et præsens* post *ætas* non præsentibus, obtemperandum censuit. Quam editores *et sequens* ad *nulla diminuet* retraxissent, facilis lapsus erat ad *præsens* vel effingendum , vel intrudendum.

7. *Quoniam quidem in vicino ... miramur*. Laudat Lipsius locum notum Velleii Paterculi, lib. II, cap. 92, ubi eadem sententiam felicissime expressit : « Præsentia invidia , præterita veneratione prosequimur : et his nos obrui, illis instrui credimus. »

turum est ? hoc præcipit ¹. Longam illi vitam facit omnium temporum in unum collatio. Illorum brevissima ac sollicitissima ætas est, qui præteritorum obliviscuntur, præsentia negligunt, de futuro timent: quum ad extrema venerint, sero intelligunt miseri, tandiu se, dum nihil agunt, occupatos fuisse.

XVI. Nec est, quod hoc argumento probari putes, « longam illos agere vitam, quia interdum mortem invocant. » Vexat ² illos imprudentia incertis ³ affectibus, et incurrentibus in ipsa quæ metuunt: mortem sæpe ideo optant, quia timent. Illud quoque argumentum non est, quod putes, diu viventium, « quod sæpe illis longus videtur dies: quod, dum veniant ad condictum ⁴ tempus cœnæ, tarde ire horas queruntur. » Nam si quando illos deserunt occupationes, in otio relictis æstuant, nec quomodo id disponant, aut extrahant ⁵, sciunt. Itaque ad occupationem aliquam tendunt, et quod interjacet, omne tempus grave est: tam mehercule, quam quum dies muneris gladiatorii edictus est, aut quum alicujus alterius vel spectaculi vel voluptatis expectatur constitutum, transilire medios dies ⁶ volunt. Omnis illis speratæ rei longa dilatio est. At illud tempus, quod amant ⁷, breve

1. *Hoc præcipit.* I. e. præsumit, anticipat.

XVI. ABG. Levitas et inconstantia vulgi et delicatarum carpitur.

2. *Vexat*..... etc. Et ignoratio rerum et ipsi affectus, quibus agitantur eos vexant.

3. *Incertis.* Incerti, i. e. inordinati affectus faciunt, ut mortem optent. Lipsius laudat Democriti. dictum (apud Stob. Serm. 3. pag. 121. Schoiv.) Ἀνοήμονες, τὸ ζῆνός σίνυγοντες, ζῆν ἐδέλοισι δέματι ἄιδεω et ἄνθρωποι,

τὸν θάνατον φεύγοντες, διώκουσιν.

4. *Condictum.* Statutum.

5. *Extrahant.* Terant, consumant.

6. *Transilire medios dies.* Nam hoc spectaculi genus, non mane, sed post mediam exactam diei partem, edebatur, et nonnunquam ad octavam nominave.

7. *At illud tempus, quod amant.* I. tempus constitutum, ad quod tendunt. *Suo vitio;* ea qua ipsi laborant, vitiositate.

est, et præceps, breviusque multo fit suo vitio: aliunde enim alio transfugiunt, et consistere in una cupidate non
 3 possunt. Non sunt illis longi dies, sed invisī. At contra, quam exiguæ noctes videntur, quas in complexu scortorum, aut vino exigunt! Inde¹ etiam poetarum furor, fabulis humanos errores alentium, quibus visus est Jupiter², voluptate concubitus delinitus, duplicasse noctem. Quid aliud est vitia nostra incendere, quam auctores illis inscribere deos, et dare morbo, exemplo divinitatis,
 4 excusatam licentiam? Possunt istis non brevissimæ videri noctes, quas tam care mercantur? diem noctis expectatione perdunt, noctem lucis metu. Ipsæ voluptates eorum trepidæ, et variis terroribus inquietæ sunt, subitque quum maxime exsultantes sollicita cogitatio: «Hæc quam diu³?» Ab hoc affectu reges suam flere potentiam, nec illos magnitudo fortunæ suæ delectavit, sed venturus
 5 aliquando finis exterruit. Quum per magna camporum spatia porrigeret exercitum⁴, nec numerum ejus, sed mensuram comprehenderet⁵ Persarum rex insolentissimus, lacrimas profudit, quod intra centum annos nemo

1. *Inde*. Ex hac vitiositate ortus est poetarum furor, enthusiasmus, *παύλα*.

2. *Visus est Jupiter*, etc. Alludit ad Jovis concubitum cum Alcmena, matre Herculis, notissimum. Cf. Apollodor. II, 4, 8, ubi Heyne p. 324 sqq. Nonnulli duas, alii tres, alii novem noctes in Hercule procreando a Jove esse consumptas tradidere. Hemsterhus. ad Luciani Somn. T. I, p. 200 sq. Bip. Cæterum hæc invectio in fabularum auctores jam a Xenophane et Platone instituta Nostro digna est: qui et in eo a Stoicis desciscit, quod illa interpretatione al-

legorica mythorum ineptias mitigaverit. Quæ hic obiter perstringit, ea singulari libro de superstitione inscripto acerrime pertractavit. Cujus libri, infeliciter perditæ fragmenta ex Augustino de Civitate Dei VI, 10, collegit Lipsius Electorum l. II, c. 18.

3. «*Hæc quam diu?*» Idem occurrit de Tranq. Animi II, 13, ubi vide.

4. *Per magna camporum spatia... exercitum*. Nempe anno ant. Chr. N. 480, quum Hellespontum transmitteret Thraciamque ingenti numero compleret, Græciam debellaturus.

5. *Nec numerum..... comprehendere*.

ex tanta juventute superfuturus esset ¹. At illis erat ad-
moturus fatum ipse, qui flebat, perditurusque alios in
terra, alios in mari, alios in prælio, alios in fuga, et
intra exiguum tempus consumpturus illos, quibus cen-
tesimum annum timebat!

XVII. Quid, quod gaudia quoque eorum trepida sunt?
non enim solidis causis innituntur, sed eadem, qua oriun-
tur, vanitate turbantur. Qualia autem putes tempora esse,
etiam ipsorum confessione misera: quum hæc quoque,
quibus se attollunt, et supra hominem efferunt, parum
sincera sint! Maxima quæque bona sollicita sunt: nec
ulli fortunæ minus bene, quam optimæ, creditur ². Alia
felicitate ad tuendam felicitatem opus est: et pro ipsis,
quæ successerunt votis, vota facienda sunt. Omne enim
quod fortuito evenit, instabile est: quo altius surrexerit,
opportunius est in occasum ³. Neminem porro casura de-
lectant. Miserrimam ergo necesse est, non tantum bre-
vissimam, vitam eorum esse, qui magno parant labore,
quod majore possideant: operose assequuntur quæ vo-
lunt, anxii tenent quæ assecuti sunt. Nulla interim nun-

ret. Nam plusquam vicies centena
millia vel militum vel calonum sæ-
minarumque et ministrorum huc
confluxisse vulgo dicitur.

1. *Quum..... superfuturus esset.*
Xerxes. Herod. VII, 45, 46. Ἐσθλὰς
γὰρ με λογισάμενον κατοικεῖν, ὡς
βραχὺς εἶναι ὁ πᾶς ἀνθρώπινος βίος, εἰ
τουτίων γε λόγων τοσούτων οὐδέ τις ἐς
ἡμετέραν ἕτος περίσταται.

XVII. ARG. Et gaudia eorum tre-
pida sunt; aliunde enim alio tendunt
et transfugiunt.

2. *Maxima.... creditur.* Quæ quum
observassent homines antiquissimi,
hanc fortunæ manentis raritatem

diis, felicitati hominum invidenti-
bus, tribuerunt. Cf. Herodot. VII, 10
et 46; I, 32. Horat. Od. I, 24, 14; III,
29, 49 sq. Lipsius laudat Æschyli
Septem adv. Thebas 771 sq. Schütz.

3. *Quo alius surrexerit, oppor-
tunius est in occasum.* E codd.
Grut. et Bruxell. Gronov. laudat, ut
expeditius: h. e. magis patet, para-
tius est in occasum. Notionem voca-
buli *opportunus* egregie illustratam
dedit Gronov. avus, ad Liv. XXV,
30, nunc satis notam. Antea: *q. a.*
surrexit opportunum est in occasum,
e. c. ap. Erasm. *vergit pronius in oc-
casum* Pincian. etc.

3 quam amplius redituri temporis est ratio ¹. Novæ occupationes veteribus substituuntur, spes spem excitat, ambitionem ambitio: miseriarum non finis quæritur, sed materia mutatur. Nostri nos honores torserunt? plus temporis alieni auferunt ². Candidati laborare desivimus? suffragatores ³ incipimus. Accusandi deposuimus molestiam? judicandi nanciscimur. Judex desiit esse? quæsitior ⁴ est. Alienorum bonorum mercenaria procuratione consenuit? suis opibus detinetur. Marium caliga dimisit? consulatus exercet ⁵. Quintius ⁶ dictaturam properat pervadere ⁷? ab aratro revocabitur. Ibit in Pænos ⁸ nondum tantæ maturus rei Scipio, victor Hannibalis, victor Antiochi, sui consulatus decus, fraterni sponsor: ni per ipsum mora sit, cum Jove reponetur? ci-

1. *Nulla interim nunquam amplius redituri temporis est ratio.* H. e., minime curæ est an tempus effugiat, quod elapsum tamen nunquam revertetur. *Rationem habere Gallice est tenir compte vel mettre en ligne de compte.*

2. *Nostri nos honores.... auferunt.* H. e. ubi honorum nos jam tædet, et magistratus, dignitates, sacerdotia nobis contingere non optamus, hos aliis volumus dari, nec minus pro aliena causa hodie laboramus quam heri defatigabamur pro nostra.

3. *Suffragatores.* Ut candidatos in petendis honoribus gratia nostra juvemus. Ern. Clav. Cic. *suffragari.*

4. *Quæsitior.* I. e. prætor, qui iudicio criminali, quæstioni, e. c. de repetundis, præest, ideoque iudices constituit. Hoc tempore XIV usque ad XVIII prætores fuisse, qui omnes anno exacto sorte in provincias prætorias mitterentur, docet Lipsius Excurs. D. ad Tacit. Annal. I, 14, e

Dione Cassio LX, 10; cf. Ernesti Clav. Cic. vocab. *Prætor. Quæstio.*

5. *Marium..... exercet.* Inferiores militiæ gradus designat caliga, ut ap. Plin. N. H. VII, 44, Bip. de Mario hoc e Sallustio Jugurth. et Plutarcho (T. II, Reisk.) omnia nota sunt.

6. *Quintius.* Quintius Cincinnatus, nempe in bello contra Sab. Lib. III, 26.

7. *Pervadere.* Ex Gronovii sententia recepi. Fecit hanc lectionem e quinque codd. Grut., ubi erat: *prævadere.* Antea: *evadere.*

8. *Ibit in Pænos..... etc.* P. Cornelius Scipio Africanus major (ab illo distinguendus qui a P. Cornelio Scipione, Africani majoris filio, fuit adoptatus, et natus filius fuit Æmilii Pauli Macedonici), Annibalem vicit ad Zama, et Antiochum magnum, ut legatus L. Scipionis fratris, de cuius successu adeo spondit. Honores pæne divinos populus ei decrevit (*cum Jove reponetur?*). Valer. Max. IV, 1, VIII, 15.

viles servatorem agitabunt seditiones ¹, et post fastiditos a juvene diis æquos honores, jam senem contumacis exsili ² delectabit ambitio. Nunquam deerunt vel felices, vel miseræ sollicitudinis causæ : per occupationes intercludetur otium : nunquam agetur, semper optabitur.

XVIII. Excerpe itaque te vulgo, Pauline ³ carissime, et in tranquillio rem portum, non pro ætatis spatio jactatus, tandem recede. Cogita quot fluctus subieris, quot tempestates partim privatas sustinueris, partim publicas in te converteris. Satis jam per laboriosa et inquieta documenta exhibita virtus est : experire, quid in otio faciat. Major pars ætatis, certe melior, Reipublicæ data sit : aliquid temporis tui sume etiam tibi. Nec te ad segnem aut inertem quietem voco : non ut somno, et caris turbæ voluptatibus, quidquid est in te indolis vivæ, demergas. Non est istud acquiescere. Invenies majora omnibus adhuc strenue tractatis operibus, quæ repositus et securus agites. Tu quidem orbis terrarum rationes administras, tam abstinenter quam alienas, tam diligenter quam tuas, tam religiose quam publicas ; in officio amorem consequeris ⁴, in quo odium vitare difficile est : sed tamen, mihi crede, satius est vitæ suæ rationes, quam frumenti publici nosse ⁵. Istum animi vigorem, rerum

1. *Civiles..... seditiones.* A tribunis pl. excitate in eum ob male administratam pecuniam Asiaticam.

2. *Exsili.* Quod Linterni egit inde Romam redire nolens, cf. ep. 86, init. Valer. V, 3. Cf. doctum excurs. VV eselii ad Ciceronis Catonem.

XVIII. ARG. Paulinum adhortatur, ut otium capessat periculosa officia fugiendo.

3. *Pauline.* Cf. de eo Argumentum hujus libri.

4. *In officio amorem consequeris.* Id vero arduum et difficile imprimis est, virum qui res publicas administret, officio severo ut plurimum et tristi recte fungi, nec tamen quibusdam displicere.

5. *Tu quidem..... nosse.* De frumentatione, i. de frumento plebi publice idque gratuito dando hic sermo est, cujus administrandi atque distribuendi curam gessit cum aliis et Paulinus. Republica quidem libe-

maximarum capacissimum, a ministerio honorifico quidem, sed parum ad beatam vitam apto, ad te revoca : et cogita, non id egisse te ab ætate prima, omni cultu studiorum liberalium, ut tibi multa millia frumenti bene committerentur ¹ : majus quiddam et altius de te promiseras. Non deerunt et frugalitatis exactæ homines, et laboriosæ operæ. Tanto aptiora exportandis oneribus tarda jumenta sunt, quam nobiles equi : quorum generosam pernecitatem quis unquam gravi sarcina pressit ? Cogita præterea, quantum sollicitudinis sit, ad tantam te molem
 4 objicere : cum ventre humano tibi negotium est ; nec rationem patitur, nec æquitate mitigatur, nec ulla prece flectitur populus esuriens. Modo intra paucos illos dies, quibus C. Cæsar periit (si quis inferis sensus est, hoc gravissime ferens, quod decedebat ² populo Romano superstite ³), septem aut octo certe dierum cibaria superesse ⁴ ! dum ille pontes navibus jungit, et viribus im-

ra frumentum modico aliquo pretio definito, quæstoribus curantibus, publice datum esse cuique, notum est ; sed inde a Jul. Cæsare gratuita hæc largitio initium cepit (Sueton. Jul. 41.), mox ab Augusto et reliquis Cæsaribus continuata. A. U. C. 736. Augustus primum curam frumenti tradidit quatuor viris, qui jam Prætores fuerant. Dio Cass. LIV, 17, LV, 31. Mox sub Tiberio præfectura annonæ instituta est, officio hoc in unum virum devoluto. Distribuendi frumenti, s. cibariorum, ratio per tesseras, s. ligneas, s. æreas, s. plumbeas erat : quocumque mense, et quidem nonis, vt videtur, horrea publica, in quibus frumentum condebatur, aperiebantur. Plura dabit Lipsius Electorum I, 8.

1. *Ut tibi multa millia* (sc. mo-

diorum) *frumenti bene committerentur*. Ex tribus codd. Grutt. et Brux. reposuit recte Gronovius. Bene autem dicitur alicui aliquid male aut bene credere, committere, docente Gronov. ad h. l. Lipsius in suo eod. invenerat : *vere*, unde maluit : *viro* facere : ingeniose : sed de veritate cum Gronov. dubito.

2. *Decedebat*. Sic Pincianus optime correxit : antea *dicebat*, nullo sensu.

3. *Populo Romano superstite*. Nec hoc Dio Cass. LIX, 30, neglexit.

4. *Modo intra paucos illos dies, quibus C. Cæsar periit (si quis inf. s. e., hoc gr. f. q. decedebat p. R. s.), s. aut superesse !* Sic locam interpolatione adjuvandum putavi, uncinis additis. De Caligula agi patet. Post ejus mortem ἀναρχία quædam dierum paucorum fuit, donec Clau-

perii ludit, aderat ultimum malorum obsessis quoque, alimentorum egestas ¹. Exitio pæne ac fame constitit, et, ⁵ quæ famem sequitur, rerum omnium ruina, furiosi, et externi, et infeliciter superbi regis imitatio ². Quem tunc animum habuerunt illi, quibus erat mandata frumenti publici cura? ferrum, saxa, ignes, gladium ³ excepturi, summa dissimulatione tantum inter viscera latentis mali tegebant ⁴: cum ratione scilicet. Quædam enim ignorantibus ægris curanda sunt; causa multis moriendi fuit, morbum suum nosse.

XIX. Recipe te ad hæc tranquilliora, tutiora, majora. Simile tu putas esse, utrum cures, ut incorruptum a fraude advehentium et negligentia frumentum transfundatur in horrea ⁵, ne concepto humore vitietur, et concalescat ⁶, ut ad mensuram pondusque respondeat: an

dias, avunculus ejus, ex angulo quodam protractus rerum potiretur. Dio Cass. LX, 1. Sueton. Claud. X.

1. *Dum pontes... superesse... egestas.* Dio Cass. LIX, 17, similia tradit. Junxit enim Caligula a. U. C. 792, pontem navibus a villa sua Baulis ad Puteolos. Suet. Cal. 19. Excandefactam annonam quoque tangit Dio.

2. *Furiosi..... imitatio.* Xerxis, Hellespontum pontibus jungentis. Herodot. VII, lib. cap. 36.

3. *Gladium.* Erasmo al. obsecutus reduxi. Antea *Caium*, probante Lipsio, qui explicat: quasi Caii vultus et ira super omnia tormenta aut tela. Adjicerem Lipsiano judicio calculum, nisi de extincto jam Caio intelligenda hæc essent.

4. *Ferrum.... tegebant.* Seditio nem in qua ferrum, saxa, faces, quibus ii, quos noxios habet plebs, petuntur, adhiberi solent, intelligit; hanc

prævidisse statuit curatores frumenti publici, supplicia *excepturos*, i. e. eadem, qua Caium, pœna afficiendos. Laudat itaque animum fortem curatorum, qui ferrum, saxa, ignes, malum inter viscera latens occultarent.

XIX. ARG. Ad sapientiæ studia ut se recipiat amicum, admonet. Miserima eorum conditio, qui ad alienum nutum laborant.

5. *Horrea*, publica, per singulas regiones urbis ab antiquissimis inde temporibus structa. Circiter 306, horrea e P. Victorii urbis descriptione fuisse Romæ, putat Lipsius. Vides hic curatorum frumenti officia, ab iis, quæ in nostris horreis publicis (*Magasins*), utique quum navibus advehitur frumentum, præstantur, parum distantia.

6. *Concalescat.* H. e. calorem nimium contrahat eo quod agglotatum coacervatumque sit. Porro nimius

ad hæc ¹ sacra et sublimia accedas, sciturus, quæ materis sit diis, quæ voluptas, quæ conditio, quæ forma? quis animum tuum casus exspectet, ubi nos a corporibus dimissos natura componat ²? quid sit, quod hujus mundi gravissima quæque in medio sustineat, supra levius suspendat, in summum ignem ³ ferat, sidera cursibus ⁴ suis excitet? Cætera deinceps ingentibus plena miraculis. Vis tu, relicto solo, mente ad ista respicere? nunc, dum calet sanguis, vigentibus ad meliora eundum est. Exspectat te in hoc genere vitæ multum bonarum artium ⁵, amor virtutum atque usus, cupiditatum oblivio, vivendi atque moriendi scientia, alta rerum quies. Omnium quidem occupatorum ⁷ conditio misera est: eorum tamen miserima, qui ne suis quidem occupationibus laborant; ad alienum dormiunt somnum, ad alienum ambulant gradum, ³ ad alienum comedunt appetitum; amare et odisse, res omnium liberrimas, jubentur ⁸. Hi si velint scire, quam

hic calor frugibus et seminibus quibuslibet semen et suculos exsilire cogit, quod et nativo succo obest, immo et aliquando corporibus comedentium nocet. Quæ de hordeo nota sunt cujus semen, quod nimio sic calore exsiliit, causa est formidolosi morbi, *γερραλας*.

1. *An ad hæc...* Stoicorum sunt quæstiones, deum, i. mundum totum definientium, corpus intelligens et mentem in materia: cujus *voluptas* in gaudio sui ipsius et operis sui; *conditio* Jovis unius æterna (cæteri combustionem pereunt), *forma* rotunda. Ep. CXIII. De his Stoicorum scitis cf. *Tiedemann*, Tom. II, 536 sq.

2. *Quis.... componat?* Conf. *Consol.* ad Marc. XIX, 4. Ep. 64 fin.

3. *In summum ignem.* I. ætherem.

4. *Cursibus.* Plurium codd. et edd.

e. c. *Erasm.* lectio: cui acquiescere licet. *Lipsius* tamen e lectione haud paucorum codd. *civibus*, fecit *victibus*.

5. *Vigentibus.* Nobis.

6. *Bonarum artium.* Philosophiæ.

7. *Occupatorum.* Ut Gallica vox *occupé*. Occupatus ille est cujus tempus, cujus vitam, cujus ingenium, quem denique totum tenent, distincti varii seu labores, seu delectationum et voluptatum modi.

8. *Amare.... jubentur.* H. e. Nec sponte amant, nec ultro odere. Amor, tamen et odium libera sunt, et de illius arbitrio vulgo qui hæc sentit. Acta sæpe ad alienum imperium exacta esse necessitas est; cogitata nonnunquam; sed quæ patimur, quæ sentimus, minime. Hic libertas. At apud divites et lautos ne hic quidem.

brevis ipsorum vita sit, cogitent, ex quota parte sua sit. Quum videris itaque prætextam sæpe jam ¹ sumtam, quum celebre in foro nomen ², non invideris. Ista vitæ damno parantur: ut unus ab illis numeretur annus, omnes annos suos conterent ³. Quosdam autem quum in summâ ambitionis eniterentur, inter prima luctantes, ætas reliquit: quosdam quum in consummationem dignitatis per mille indignitates irrupissent, misera subiit cogitatio, ipsos laborasse in titulum sepulcri: quorundam ultima senectus, dum in novas spes, ut juvena, disponitur, inter conatus magnos et improbos invalida defecit.

XX. Fœdus ille, quem in iudicio pro ignotissimis litigatoribus grandem natu, et imperitæ coronæ assentationes captantem, spiritus liquit! turpis ille, qui vivendo lassus citius quam laborando, inter ipsa officia collapsus est! turpis ⁴, quem accipiendis immorientem rationibus diu tractus ⁵ risit heres! Præterire, quod mihi occurrit exemplum, non possum. Turannius ⁶ fuit exactæ diligentiae senex: qui, post annum nonagesimum, quum vacationem procurationis a Caio Cæsare ultro ⁷ accepisset,

1. *Quum..... sumtam.* Magistratus, honores plus simplici vice, quorum ornamentum et insigne prætexta (vestis) erat, acceptos.

2. *Celebre in foro nomen.* S. magistratus, s. oratoris, causidici.

3. *Ut unus..... conterent.* Propter consulatum ordinarium. Cf. ad III, de Ira 31, 2.

XX. ARG. Stultitiam eorum, qui ad otium ultro secedere non possunt, exemplo Turannii exhibet.

4. *Turpis..... heres.* Turpis est avarus ille, qui pecuniæ coacervandæ solummodo intentus est: rationes accipit, i. computat facultates suas,

et sortis usuras, etc., ut fenerator Alphius ap. Horat. Epod. II, fin.

5. *Tractus.* Longa nimis avari vita.

6. *Turannius.* Procuratore annonæ, quam sub Tiberio (Tacit. Annal. I, 7. XI, 31.) habuit, sub Caligula quoque functus esse videtur. Procuratio autem annonæ jam ap. Cic. occurrit. Lipsius tamen alium intelligit, quia ipse Paulinus jamdiu hoc munus habuerat. Cf. Argumentum.

7. *Caio Cæsare ultro accepisset.* Non rogatam accepisset. Caius Cæsar vero h. l. est Caligula, qui post Tiberium imperavit.

componi ¹ se in lecto, et velut exanimem a circumstante familia ² plangi jussit. Lugebat domus otium domini senis, nec finivit ante tristitiam, quam labor illi suus restitutus est. Adeone juvat occupatum mori? Idem plerisque animus est: diutius cupiditas illis laboris, quam facultas est: cum imbecillitate corporis pugnant: senectutem ipsam nullo alio nomine gravem judicant, quam ³ quod illos seponit. Lex a quinquagesimo anno militem non cogit ³, a sexagesimo senatorem non citat ⁴; difficilius homines a se otium impetrant, quam a lege ⁵. Interim, dum rapiuntur ⁶ et rapiunt, dum alter alterius quietem rumpit, dum mutuo sunt miseri, vita est sine fructu, sine voluptate, sine ullo profectu animi: nemo in conspicuo ⁷ mortem habet, nemo non procul spes ⁴ tendit ⁸. Quidam vero disponunt ⁹ etiam illa quæ ultra vitam sunt, moles magnas sepulcrorum, et operum publicorum ¹⁰ dedicationes, et ad rogum munera ¹¹, et am-

1. *Componi se*, etc. Ut moribundum.

2. *Familia*. Servorum.

3. *Lex a..... non cogit*. Docent hoc, e Taciti Annal. I, 17, et aliis, auctores rei militaris.

4. *A sexagesimo..... citat*. Apud Senecam patrem in Controversia ultima libri primi (p. 126. ed. Bip.), P. Asprenas, senator, ait, post sexagesimum et quintum annum in curiam venire non cogitur, nec vetatur. Rotundo numero itaque noster usus est. Plin. Epp. IV, 23. In suffragiis ferendis quoque vetus proverbium valuit: sexagenarios de ponte dejici. Cf. Andr. Schottum ad Senecæ patris locum laud. p. 585. T. III, ed. Gro-novio-Elzevir.

5. *Difficilius..... quam a lege*. A se enim nunquam impetrant.

6. *Rapiuntur*. H. e.: spoliantur: non, ut forsitan crederes, a morte præcipites abducuntur, feruntur.

7. *In conspicuo*, supple loco; i. e. ante oculos positam.

8. *Nemo non procul spes intendit*. Quod omnium sapientiorum voce notatum simul et damnatum est. Horat. carm. l. I, Od. 4. « Vitæ summa brevis spem nos vetat inchoare longam. » Id. II, 16, 17: « Quid brevi fortes jaculamur ævo Multa? » Et Nostras Lafont.

Quittes le long espoir et les vastes pensées.

9. *Quidam*, etc. Hæc Horatius Odd. II, 18, jam perstrinxit.

10. *Operum publicorum*. E. c. theatrorum, templorum.

11. *Munera*. Gladiatoria et funebres ludos.

bitiosas exsequias¹. At mehercule istorum funera, tanquam minimum vixerint, ad faces² et ad cereos ducenda sunt.

1. *Ambitiosas exsequias*. Antithesis in verbis quam expressit deinde *Motherbe* :

Dans ces vastes tombeaux où leurs âmes hautes
Font encore les vaines.

et similiter *Lebrun* :

Que prouve leur masse insensée ?
Rien, qu'un néant ambitieux.

2. *Ad faces*. Cf. de Tranq. Animi XI, 5, quasi ad infantum et immature mortuorum modum efferendi sint. Hoc autem noctu fiebat. Tacit. Annal. XIII, 17 fin. Pompa funebri aut laudatione publica funera acerba aut immatura non digna habita sunt. Epist. 122.

CLARISSIMI VIRI D. DIDEROT

TESTIMONIUM

AD L. ANNÆI SENECAE LIBRUM

DE BREVITATE VITÆ.

On présume que le Paulinus à qui Sénèque adresse ce Traité était père de Pauline, la seconde femme de Sénèque. Il exerçait à Rome une charge très-importante, la surintendance générale des vivres.

« La vie n'est courte, dit Sénèque, que par le mauvais emploi qu'on en fait. »

« Perdre sa vie, c'est tromper le décret des dieux. »

« Se cacher son âge, c'est vouloir mentir au destin. »

On ne lit point ce Traité sans s'appliquer à soi-même la plupart des sages réflexions dont il est parsemé. Un homme de lettres se plaignait de la rapidité du tems. Un de ses amis, témoin de ses regrets, et sachant d'ailleurs combien il était prodigue du sien, l'interrompit en lui citant ce passage de Sénèque : *Tu te plains de la brièveté de la vie, et tu te laisses voler la tienne.* « On ne me vole point ma vie, répondit le philosophe : je la donne ; et qu'ai-je de mieux à faire que d'en accorder une portion à celui qui m'estime assez pour solliciter ce présent ? Quelle comparaison d'une belle ligne, quand je saurais l'écrire, à une belle action ? On n'écrit la belle ligne que pour exhorter à la bonne action, qui ne se fait pas : on n'écrit la belle ligne que pour accroître sa réputation, et l'on ne pense pas qu'au bout d'un nombre d'années assez courtes, et qui s'écoulent avec rapidité ; il sera très-indifférent qu'il y ait au frontispice de la Pétréide, *Thomas*, ou un autre nom ; on ne pense pas que le

» point important n'est pas que la chose soit faite par un autre
 » ou par soi, mais qu'elle soit faite et bien faite, par un méchant
 » même ou par un homme de bien; on prise plus l'éloge des
 » autres que celui de sa conscience. On ne me louera, j'en con-
 » viens, ni dans ce moment où je suis, ni quand je ne serai
 » plus; mais je m'en estimerai moi-même, et l'on m'en aimera
 » davantage. Ce n'est point un mauvais échange que celui de la
 » bienfaisance, dont la récompense est sûre, contre de la célébrité
 » qu'on n'obtient pas toujours, et qu'on n'obtient jamais sans in-
 » convenient. Je n'ai jamais regretté le tems que j'ai donné aux
 » autres, je n'en dirais pas autant de celui que j'ai employé pour
 » moi. Peut-être m'en imposé-je par des illusions spécieuses,
 » et ne suis-je prodigue de mon tems que par le peu de cas que
 » j'en fais: je ne dissipe que la chose que je méprise; on me
 » la demande comme rien, et je l'accorde de même. Il faut bien
 » que cela soit ainsi, puisque je blâmerais en d'autres ce que
 » j'approuve en moi.»

« Fort bien, répliquera Sénèque¹, mais le tems que tu t'es
 » laissé ravir par une maîtresse, celui que tu as perdu à que-
 » rer avec ta femme, tes domestiques et tes enfans; en amu-
 » semens, en distractions, en débauches de table, en visites
 » inutiles, en courses aussi fatigantes que superflues? Tes pas-
 » sions, tes goûts, tes fantaisies, tes folies, n'ont-elles pas mis
 » tes jours et tes nuits au pillage, sans que tu t'en sois aperçu? »

Les journées sont longues et les années sont courtes pour
 l'homme oisif: il se traîne péniblement du moment de son le-
 ver jusqu'au moment de son coucher; l'ennui prolonge sans fin
 cet intervalle de douze à quinze heures, dont il compte toutes
 les minutes: de jours d'ennui en jours d'ennui, est-il arrivé à la
 fin de l'année? il lui semble que le premier de janvier touche
 immédiatement au dernier de décembre, parce qu'il ne s'inter-
 cale dans cette durée aucune action qui la divise. Travaillons
 donc: le travail, entre autres avantages, a celui de raccourcir
 les journées et d'étendre la vie.

Le vieillard occupé, dont le travail assidu augmentera sans

¹ *De brevitæ vitæ*, c. 3.

relâche la somme des connaissances , laissera toujours entre le jeune homme et lui à peu près la même différence d'instruction , et la société de celui-ci ne lui déplaira jamais. Il n'en est pas ainsi du vieillard oisif ; il s'avance vers un moment où , honteux d'être devenu l'écolier d'un adolescent , il fuira un commerce où la supériorité qu'on aura prise sur lui par l'étude , et qui s'accroîtra par les progrès successifs de l'esprit humain , l'humiliera sans cesse et l'affligera. Lisons donc tant que nos yeux nous le permettront , et tâchons d'être au moins les égaux de nos enfans. Plutôt s'user que se rouiller.

Si le ciel nous exauçait , l'impatience de nos craintes , de nos espérances , de nos souhaits , de nos peines , de nos plaisirs , abrègerait notre vie des deux tiers. Être bizarre , tu crains la fin de ta vie , et en une infinité de circonstances tu hâtes la célérité du tems ! Il ne tient pas à toi qu'entre l'instant où tu es et l'instant où tu voudrais être , les jours , les mois , les années intermédiaires ne soient anéanties : la chose que tu attends n'est rien peut-être ou presque rien , et celle que tu sacrifierais volontiers , est tout.

Sénèque prétend qu'Aristote intenta à la nature un procès indigne d'un sage , sur la longue vie qu'elle accorde à quelques animaux , tandis qu'elle a marqué un terme si court à l'homme , né pour tant de choses importantes ¹..... « Nous n'avons pas trop peu de tems , lui dit-il ; nous en perdons trop... » Certes , ce n'était pas un reproche à faire au plus laborieux des philosophes..... « La vie serait assez longue et suffirait pour » achever les plus grandes entreprises , si nous savions en bien » placer les instans..... » Cela est-il vrai ? La course de notre vie est déjà fort avancée lorsque nous sommes capables de quelque chose de grand ; et celui qui avait formé le projet de te faire admirer des Français , en leur mettant ton ouvrage sous les yeux (Lagrange), est mort avant que d'avoir mis la dernière main à son travail..... Sénèque , adressez ces reproches aux hommes dissipés ; mais épargnez-les à Aristote , épargnez-les à vous-même et à tant d'hommes célèbres que la mort a surpris au mi-

¹ *De brev. vit.* , c. 1

lieu des plus belles entreprises. Je suis bien loin de sentir comme vous ; je regrette que vos semblables soient mortels.

Je n'aurais pas de peine à trouver dans Sénèque plus d'un endroit où il se plaint de la multiplicité des affaires et de la rapidité des heures. L'animal sait, en naissant, tout ce qu'il lui importe de savoir ; l'homme meurt, lorsque son éducation est à peine achevée.

En faisant le procès à Aristote, il le fait aussi à Hippocrate, qui a ouvert son sublime et profond ouvrage des *Aphorismes*, par ces mots : « L'art est long, la vie courte, le jugement difficile, l'expérience périlleuse, et l'occasion fugitive. . . . » C'est à l'imperfection actuelle de la médecine, malgré les travaux d'une multitude d'hommes de génie, ajoutés et surajoutés successivement aux travaux de ce grand homme, à justifier l'archiâtre et le philosophe. N'en déplaise à Sénèque, quand on a comparé la difficulté de perfectionner une science, de se perfectionner soi-même, avec la rapidité de nos jours, on trouve que l'homme qui a ménagé ses momens avec la plus grande économie, qui ne s'en est laissé dérober aucun par facilité, qui n'a rien perdu de ses heures par maladie, par paresse ou par négligence, et qui est parvenu à l'extrême vieillesse, a cependant bien peu vécu.

.

Je ne suis pas plus satisfait de ce que Sénèque vient d'adresser à Aristote, que de ce qu'il va dire à Paulinus. (c. 18, 19.)

« Songez à combien d'inquiétudes vous expose un emploi aussi » considérable. Vous avez affaire à des estomacs qui n'entendent » ni l'équité ni la raison. Vous êtes médecin d'un de ces maux » urgens qu'il faut traiter et guérir à l'insu des malades. Croyez- » vous qu'il y ait aucune comparaison entre passer son tems à » surveiller aux fraudes des marchands de bled, à la négligence » des magasiniers, à prévenir l'humidité qui échauffe et gâte les » grains, à empêcher que la mesure et le poids n'en soient al- » térés ; et vous occuper de connaissances importantes et su- » blimes sur la nature des dieux, le sort qui les attend, leur » félicité ? . . . » Je réponds à Sénèque : C'est la première qui

me paraît la plus urgente et la plus utile..... « On ne manquera pas, dites-vous (c. 18), de gens d'une exacte probité, d'une stricte attention... » vous vous trompez : on trouvera cent contemplateurs oisifs, pour un homme actif ; cent rêveurs sur les choses d'une autre vie, pour un bon administrateur des choses de celle-ci. Votre doctrine tend à enorgueillir des paresseux et des fous, et à dégoûter les bons princes et les bons magistrats, les citoyens vraiment essentiels. Si Paulinus fait mal son devoir, Rome sera dans le tumulte ; si Paulinus fait mal son devoir, Sénèque manquera de pain. Le philosophe est un homme estimable partout, mais plus au sénat que dans l'école, plus dans un tribunal que dans une bibliothèque ; et la sorte d'occupations que vous dédaignez est vraiment celle que j'honore ; elle demande de la fatigue, de l'exactitude, de la probité ; et les hommes doués de ces qualités vous semblent communs ! Lorsque j'en verrai qui se seront fait un nom dans la magistrature (c. 19), au barreau, loin de croire qu'ils ont perdu leurs années pour qu'une seule portât leur nom, je serai désolé de n'en pouvoir compter une aussi belle dans toute ma vie. Combien il faut en avoir consumé dans l'étude, et dérobé aux plaisirs, aux passions, au sommeil, pour obtenir celle-là ? Sage est celui qui médite sans cesse sur l'épithète que le doigt de la justice gravera sur son tombeau.

Turannius (c. 20) a abdiqué les places où il servait utilement sa patrie, et s'est condamné au repos quand il avait encore des forces d'esprit et de corps ; et lorsque Turannius se fait mettre au lit, et pleurer par ses gens, comme s'il eut été mort, Turannius vous paraît ridicule ? Dans un autre moment vous eussiez dit que Turannius avait fait de lui-même, et de ceux qui quittent la république trop tôt, une satire forte, une critique sublime¹.

« Si quelques-uns de vos concitoyens ont été souvent revêtus des charges de la magistrature, ne leur portez point envie.— J'y consens, il ne faut porter envie à personne.—S'ils se sont

¹ Capitis hujus interpretatio quam *Diderot* adhibuit vero sensui prorsus adversa nobis videtur, nihilque acuti præbet.

« rendus célèbres au barreau , ne leur portez point envie. — Et pourquoi? — C'est qu'ils ont acquis cette célébrité aux dépens de leur vie. — Et quelle est la célébrité qu'on acquiert autrement? — C'est qu'ils ont perdu leurs années. — Quoi! les années consacrées au bien général sont des années perdues! — Les hommes obtiennent plus facilement de la loi que d'eux-mêmes la fin de leurs travaux (c. 20). — Je les en loue. — Personne ne pense à la mort. » — Il est bien de penser à la mort , mais afin de se hâter de rendre sa vie utile.

C'est un défaut si général que de se laisser emporter au-delà des limites de la vérité , par l'intérêt de la cause qu'on défend , qu'il faut le pardonner quelquefois à Sénèque.

« Apprendre à vivre , c'est apprendre à mourir.... » Et apprendre à mourir , c'est apprendre à bien vivre.

J'en vois sans nombre qui se meuvent ; mais quel est celui d'entr'eux qui vit? Auguste écrase ses concitoyens , ses collègues , ses parens , ses amis ; il verse des flots de sang sur la terre et sur les mers ; il porte ses armes dans la Macédoine , la Sicile , l'Asie , l'Égypte , la Syrie , presque sur toutes les côtes : las d'assassiner des Romains , ses soldats massacrent des peuples étrangers. Tandis qu'il s'occupe à pacifier les Alpes , à dompter des ennemis confondus avec les sujets de l'empire , à porter ses limites au-delà du Rhin , de l'Euphrate et du Danube , on aiguise des poignards contre lui dans son palais , au capitolé : les désordres de sa fille assiègent sa vieillesse et rassemblent de nouveaux périls autour de son trône. Appelez-vous cela vivre? Ambitionnez-vous cette destinée?

« L'homme arrive au bord de sa fosse , comme le distrait à l'entrée de sa maison. »

« Cet autre , c'est un fainéant que les bras de ses esclaves ont tiré du bain , déposé sur un siège , et qui leur demande s'il est assis.... » Cela? C'est un homme vivant? C'est un homme mort qui parle!

Il ne faut pas lire les ouvrages de Sénèque comme de simples leçons de philosophie , comme les conseils de la sagesse ; mais comme les saintes exhortations d'un ministre des dieux , plus occupé de consterner le vicieux que d'éclairer l'ignorant. Partout

où il parle de la vertu , de ses prérogatives , de la frivolité des grandeurs de la terre , c'est avec un enthousiasme qu'on partage quand on a quelque sentiment du vrai , du bon , de l'honnête et du beau ; c'est d'un ton solennel qui en impose , quand on n'est pas un déterminé scélérat.

Le stoïcisme a dénaturé tous les mots ; et celui qui n'en connaît que les acceptions communes entendrait mal la doctrine de cette école , et la plupart de ses assertions lui paraîtraient absurdes ou paradoxales.

Je n'ai pas lu le chapitre III sans rougir : c'est mon histoire. Heureux celui qui n'en sortira point convaincu qu'il n'a vécu qu'une très-petite partie de sa vie.

Ce Traité est très-beau ; j'en recommande la lecture à tous les hommes , mais surtout à ceux qui tendent à la perfection dans les beaux arts. Ils y apprendront combien ils ont peu travaillé, et que c'est aussi souvent à la perte du tems qu'au manque de talent , qu'il faut attribuer la médiocrité des productions en tout genre.

L. ANNÆI SENECAE

DE

VITA BEATA

AD GALLIONEM FRATREM

LIBER UNUS.

ANNALS OF THE

ROYAL SOCIETY

OF GREAT BRITAIN

AND IRELAND

FOR THE YEAR 1800

LONDON: Printed by J. JOHNSON, in Pall-mall.

ARGUMENTUM.

Senex hunc libellum scripsit Seneca, et velut defensionem præscripsit contra calumniatores, qui Opes ei et vitam objectabant (Cf. et Ep. 84. Convicia inimicorum in eum cognosces e Tacit. *Annal.* XIII, 43; XIV, 65; XV, 56 et 60 sq. Sueton. *Ner.* 34, etc.). Beatam vitam monstrat in virtute esse: sed hanc externa non spernere, si accedant. Sublime scriptum est, pulcherrimum in partibus, et quod monita sensusque aureos habet. Partes ejus duæ sunt: Quid sit beata vita? et Quomodo eo perveniat. De priore, negat in Opinione aut More quærendam: per trita si itur, longius ab ea abitur. Ratio sola audienda est; ea dicit: Beatam vitam esse convenientem naturæ suæ: id est, positam in Virtute. Non in Voluptate, cum Epicuro? minime; et diffuse hunc et asseclas refellit: usque eo, ut nec jungi cum virtute voluptatem velit, et totum hoc nomen repudiet. Hæc ad cap. XVI. Inde pars altera sequitur. Ad perveniendum igitur sola virtus amplectenda est, cætera spernenda? Negat; admitti quidem externa posse, sed non ut finem. Immo iis, qui in via adhuc sunt, et proficientium numero, opus esse aliqua indulgentia Fortunæ. Hic privatam suam causam calide jam et robuste agit, et objicientem inducit: Cur tu de Virtute sic locutus alia etiam habes? cur servos, nummos, villas, suppellectilem? Varie respondet: ac primo Sapientem se non esse, sed conari esse. Deinde aliis summatibus viris, Platoni, Zenoni, Aristoteli jam olim objecta occurrunt. At quin omnes isti non quomodo viverent, sed vivendum esset, docebant. Ardua res, Virtus. Suspicendi etiam qui conantur ascendere, etsi decidunt interim, aut hærent. Tum de Opibus ex professo agitur: an habendæ Sapienti? a cap. XXI. Et asserit, haberi, etsi non amari: quæsitæ tamen honeste, et benigne emittendas, aut emissas. Insurgit deinde in istos conviciatores, et mucronem styli, Socrate inducto, stringit: sed finis deficit. (Vid. fin. hujus argum.)

Hoc fere argumentum hujus libri est a Lipsio profectum: cujus viri, dum in vivis esset, doctissimi et sagacissimi, observantiæ meæ hoc tribuendum duxi, ut, sicubi hoc per lectores fieri posset, repeterem, quibus de Seneca meritis sit.

Res, quæ hoc libro tractantur, jam inde ab eo tempore quo Philosophia e cælo ad terram et vitam humanam devocata a Socrate, in urbibus collocata et in domos etiam introducta sit, omnium sapientum scholas occupaverunt. Plato quidem et Aristoteles multis locis de vita beata, s. de summo bono, quod vocant, egregie commentati sunt. Secutus eos est Theophrastus, qui singularem de vita beata, *περὶ εὐδαιμονίας* ἄ. librum scripsit, cele-

berimum in antiquitate , nunc deperditum , cujus Cicero non semel mentionem fecit. Cf. Tuscc. Disputat. V, 9. De Finib. B. et M. V, 5. ubi testatur, se in plerisque Theophrastum sequi , nisi quod virtuti plus quam ille , fortunæ minus tribuit. Fabric. Bibl. Gr. vol. III, pag. 449. Harl. Digladiati posthac sunt acerrime de hac re Stoici cum Epicureis , ut et Cicero Tuscc. Disp. V. al. et noster docent. Cf. Catalogg. Stoicorum et Epicureorum ap. Fabric. T. III. Harl. , ubi libri eorum nunc deperditi $\kappa\epsilon\iota\lambda\ \tau\omega\upsilon\ \acute{\alpha}\rho\epsilon\tau\omega\upsilon$, $\kappa\epsilon\iota\lambda\ \acute{\iota}\delta\epsilon\upsilon\tau\eta$; laudantur. Romani quoque philosophi huic disputationi gravissimæ operam suam addixerunt : in quibus Cicero l. 1. et noster primo loco nominandi . et eo magis æstimandi sunt , quum ii , quos secuti sunt , scriptores excellentissimi , in deperditis fere habentur.

(Hinc libro de Beata vitâ in prioribus edd. appositum et adjectum fuerat fragmentum *De otio sapientis*, ut supra monuimus in illius libri argumento. Cur illud opus ab hoc disjungendum consuerimus , in eodem loco exposuimus , qui conferendus erit. ED.)

L. ANNÆI SENE CÆ

DE

VITA BEATA

AD GALLIONEM FRATREM

LIBER UNUS.

I. **V**IVERE, Gallio frater ¹, omnes beate volunt : sed ad pervidendum, quid sit quod beatam vitam efficiat, caligant. Adeoque non est facile ² consequi beatam vitam, ut ab ea quisque eo longius recedat, quo ad illam concitatus fertur, si via lapsus est ³ : quæ ubi in contrarium ducit, ipsa velocitas majoris intervalli causa fit. Propo-

I. ARG. Vita beata ab omnibus quidem appetitur; sed quid sit, et quomodo ad eam perveniri possit, nescitur.

1. *Gallio frater.* Eum nempe alloquitur, quem de Ira, lib. I, cap. 1. init. alloquebatur, dicens: Novate frater. At mutatum nomen per adoptionem fuerat, et pro M. Annæo Novato, jam L. Jun. Gallio Annæanus ille nuncupabatur. Unde conjecturæ ansa, quam quidem multa insuper

approbant, compositum id opus de Vit. Beat. post libros III de Ira.

2. *Adeoque non est facile.... etc.* Aberratio a recto tramite ad beatam vitam in eo distat a quacumque alia aberratione, quod maximæ nobis est noxæ, quum ceteræ omnes aberrationes tandem eo perducant, quo cursum direxeris, etsi non sine virium et temporis dispendio. Quod secus est in itinere ad beatam vitam.

3. *Via lapsus est.* H. e. in deli-

nendum est itaque primum, quid sit, quod appetamus : tunc circumspectandum est, qua contendere illo celerime possimus : intellecturi in ipso itinere, si modo rectum erit, quantum quotidie profligetur ¹, quantoque propius ab eo simus, ad quod nos cupiditas naturalis impellit. Quamdiu quidem passim vagamur, non ducem secuti, sed fremitum et clamorem dissonum in diversa vocantium, conteritur vita inter errores, brevis, etiamsi dies noctesque bonæ menti ² laboremus. Decernatur itaque et quo tendamus, et qua ; non sine perito aliquo, cui explorata sint ea, in quæ procedimus : quoniam quidem non eadem hic, quæ in ceteris peregrinationibus, conditio est. In illis comprehensus aliquis limes ³, et interrogati incolæ non patiuntur errare ⁴ : at hic tritissima quæque ³ via, et celeberrima, maxime decipit. Nihil ergo magis præstandum est, quam ne, pecorum ritu, sequamur antecedentium gregem, pergentes non qua eundum est, sed qua itur. Atqui nulla res nos majoribus malis implicat, quam quod ad rumorem componimur ⁵ : optima rati ea, quæ magno assensu recepta sunt, quorumque exempla nobis multa sunt : nec ad rationem, sed ad similitudinem vivimus. Inde ista tanta coacervatio aliorum super alic

genda via erravit. Mentis lapsum hic intelligi, non pedis videre est. Cicer. de Nat. Deor. lib. I, c. 12 : « Empedocles in Deorum opinione turpissime labitur. »

1. *Profligetur.* Vulgatum idque bonum, libris tuentibus et sensu. Alii, e. c. Erasm. *proficiamus* substituerunt, insolentia ejus significati, cujus sensus est : efficiatur, perficiatur. Sæpe ap. Cicer. occurrit hac vi. Cf. Ernesti Clavis Cic., Intpp. ad Gellium XV, 5, ed. Conradi.

2. *Bonæ menti.* H. e., ut bonam mentem nobis effingamus, virtutem amemus, et hanc viam noscamus quæ fert illo.

3. *Limes.* Via agrestis angustaque.

4. *Errare.* Religione imprimis Mercurii ducti. Theocrit. XXV, 5, 6.

5. *Quod ad rumorem componimur.* Intelligi nobis agendi et vivendi normam rumorem esse, et omnia dicta, facta, cogitata, destinataque famæ respectu componi. Idem sentiebat noster Pascal qui dixit : « L'o-

ruentium. Quod in strage hominum magna evenit, quum 4 ipse se populus premit, nemo ita cadit ut non alium in se attrahat, primi exitio sequentibus sunt: hoc in omni vita accidere videas licet; nemo sibi tantummodo errat, sed alieni erroris et causa et auctor est. Nocet enim applicari 1 antecedentibus: et dum unusquisque mavult credere, quam judicare, nunquam de vita judicatur, semper creditur: versatque 2 nos et præcipitat 3 traditus per manus error, alienisque perimus exemplis. Sanabi- 5 mur, si modo separemur a cœtu: nunc vero stat contra rationem, defensor mali sui 4, populus. Itaque id evenit, quod in comitiis 5, in quibus eos factos prætores iidem qui fecere mirantur, quum se mobilis 6 favor 7 circumegit. Eadem probamus, eadem reprehendimus; hic exitus est omnis iudicii, in quo secundum plures datur 8.

pinion dispose de tout; elle est la reine du monde. »

1. *Applicari antecedentibus.* Id est, eandem viam ingredi et sequi quam qui antecedit ingressus est et sequitur; eodem passu incedere, moveri, etc. *Comitem se applicare*, vox est satis frequens, neque perceptu difficilis.

2. *Versatque.* I. sollicitat turbatque.

3. *Præcipitat.* H. e. præcipites agit, trahit, retrahitque. Sic Cicer. Acad. lib. II, 21: «Sustinenda est potius omnis assensio, ne præcipitet.»

4. *Mali sui.* Vitii nempe, et erroris et omnium quibus mali nomen jure imponitur. Gallic. *de sa maladie.*

5. *Comitiis.* Sc. centuriatis quæ curiatis opponuntur perpetuo. Sed in centuriatis consules creabantur, prætores, ædiles et reipublicæ magistratus celbissimi; in curiatis autem curio maximus et minoris momenti quidam magistratus renuntiabantur. Sed de

his alibi sæpissime tractatur et aptius.

6. *Mobilis.* Cicero pro L. Muræna c. 17, locum habet huic similem, quem rear facile Nostro ante oculos obversatum, dum scriberet. Horat. lib. I, Od. 1, vs. 7 et 8: «Hunc si mobilium turba Quiritium Certat tergeminis tollere honoribus.»

7. *Se..... circumegit.* Se mutavit, ab hoc ad illum translatus est.

8. *Datur.* I. e. res decernuntur, sententia fertur. — *Datur.* Antiqua lectio. Erasmus primus intulit: *his datur.* Recte Gronov. observat, hanc voculam (interdum) subintelligi. *Dare* enim est unum ex istis tribus Prætoris verbis (do, dico, addico), quo copiam accusandi, actionem et iudices, ideoque litem dabat. Deinde de eo dicitur, *qui sententiam fert.* Cf. Sueton. Claud. 15. Tacit. Annal. IV, 43: «ita secundum Messenios datur.» Gronov. laudat M. Senec. Controvers. præf. 3. Plin. Ep. VII, 6.

II. Quum de beata vita agitur, non est quod mihi illud discessionum ¹ more respondeas : « Hæc pars major esse videtur. » Ideo enim peior est. Non tam bene cum rebus humanis agitur, ut meliora pluribus placeant : argumentum pessimi, turba est. Quæramus, quid optimum factum sit, non quid usitatissimum : et quid nos in possessione felicitatis æternæ constituat, non quid vulgo, veritatis pessimo interpreti, probatum sit. Vulgum autem ² tam chlamydatos, quam coronatos ³ voco. Non enim colorem vestium ³, quibus prætexta corpora sunt, adspicio : oculis de homine non credo; habeo melius certiusque lumen, quo a falsis vera dijudicem : animi bonum animus inveniat. Hic, si unquam illi respirare et recedere in se vacaverit ⁴, o quam sibi ipse verum, tortus ⁵ a se, fatebitur, ac dicet : « Quidquid feci adhuc, infectum esse

II. ARG. De vero bono et vita beata non cum vulgo sentias, sed cum optimis.

1. *Discessionum more.* In senatu, si princeps vel auctor sententiæ, quam senatui præstitisset, in locum separatum discederet, ut ii, qui ei assentirentur, cum eo se conjungerent, contrarium sentientes in aliam partem transibant. Sic Senatus-consultum per *discessionem* fiebat: Consul enim pronunciare solebat: hæc pars major videtur. Plin. Epp. II, 11 et 12.

2. *Chlamydatos quam coronatos.* Sic Erasmi editio, prioresque edd. et omnes MSS. Lipsio (Elect. I, 13, p. 395.) placuit: *tam candidatos quam coloratos.* « Ad vulgatum, non intelligo, ait, nec pro more hoc Romano. » — *Chlamydatis*, i. e. peregrini, obscuro, ne cives quidem; *coronati* clari homines sensu ipso docente. *Chlamydatis*, peregrina veste induti,

ideoque non conspicui, quibus ii, qui coronis erant ornati, e. c. triumphatores, opponuntur. Gronov. alius et contortius rem repetit, explicans de militibus cum machæris, chlamydatis, qui supra vulgum et a vulgo discreti, in Græcia erant, et de coronatis, s. *στρατηγούροις* vel *στρατανοφόροις*, amplissima in Oriente dignitate, qui supra milites erant.

3. *Colorem vestium.* Purpureæ, coccinæ, amethystinæ aut ianthinæ fuere quæ apud antiquos divitibus vestes imprimis placere. Tunicato popello nigra vestis, aut subfusca, leucophæata, etc.

4. *Vacaverit.* Si hoc ei temporis fuerit, quo respiret, etc. *Vacat* Latinorum idem est ac Græcorum *σχολάζει*.

5. *Tortus a se.* Iis temporum articulis quibus conscientie stimulis vexamur.

malle : quidquid dixi quum recogito, mutis ¹ invideo : quidquid optavi, inimicorum exsecrationem puto ² ; quid- ³ quid timui, dii boni, quanto melius ³ fuit, quam quod concupivi? Cum multis inimicitias gessi, et in gratiam ex odio (si modo ulla inter malos gratia est) redii : mihi ipsi nondum amicus sum. Omnem operam dedi, ut me multitudini educerem ⁴, et aliqua dote notabilem facerem : quid aliud quam telis me opposui, et malevolentiae, quod morderet, ostendi? » Vides istos, qui eloquentiam laudant, qui opes sequuntur, qui gratiae adulantur, qui potentiam extollunt? omnes aut sunt hostes, aut (quod in æquo est) esse possunt. Quam magnus mirantium, tam magnus invidentium populus est.

III. Quin potius quæro aliquid usu bonum, quod sentiam, non quod ostendam ⁵; ista quæ spectantur, ad quæ consistitur, quæ alter alteri stupens monstrat, foris nitent, introrsus misera sunt ⁶. Quæramus aliquid non in speciem bonum, sed solidum et æquabile, et a secretiore parte formosius; hoc eruamus. Nec longe positum est; inveniatur; scire tantum opus est, quo manum porrigas.

1. *Mutis invideo.* Gruteri conj. præferenda lectioni, quæ libros insedit : *in multis video*, nullo sensu. Sensus est : quum recogito omne id, quod dixi, mutorum hominum conditionem præfero.

2. *Exsecrationem puto.* Hoc mihi optatum ab inimico qui Furiis me et meum caput consecravit. *Exsecratio* diræ preces male precantis.

3. *Melius f.* E codd. prætuli lectioni : *levius f.*

4. *Me multitudini educerem.* I. e. ex vulgo, ex ignobilium numero me extraherem.

III. ARG. Declarat quid sit beata

vita, potissimum secundum Stoicos.

5. *Usu..... ostendam.* Quod experientia se ut bonum mihi probaverit, et quo mecum fruar, omni jactatione et ostentatione vitata.

6. *Ista..... misera sunt.* Quandoquidem vulgus plerumque ea, quæ vere bona sunt, dijudicare nequit, ideoque ea tantummodo, quæ in speciem bona sunt, admiratur et laudibus extollit. Sentit noster cum Phocione, qui, laudante ipsum populo, interrogasse amicum dicitur: Ecquid stulti me inscio dixi? Plutarch. Phoc. Apophthegm. p. 329. Eadem de Aristhene sunt ap. Diog. L. III, 8. Con-

Nunc velut in tenebris vicina transimus ¹, offensantes in ipsa, quæ desideramus. Sed ne te per circuitus traham, aliorum quidem opiniones præteribo: nam et enumerare illas longum est, et coarguere ²: nostram accipe. Nostram vero quum dico, non alligo me ad unum aliquem ex Stoicis ³ proceribus: est et mihi censendi ⁴ jus. Itaque aliquem sequar ⁵, aliquem jubebo sententiam dividere ⁶: fortasse et post omnes citatus, nihil improbabo ex his quæ priores decreverint, et dicam: «Hoc amplius censeo ⁷.» Interim, quod inter omnes Stoicos convenit, rerum naturæ ⁸ assentior; ab illa non deerrare, et ad illius legem exemplumque formari, sapientia ⁹ est.

sentit Cic. de finib. Bonorum et Mal. II, 15: «judico.... non esse non turpe, quum id a multitudine laudetur.»

1. *Vicina transimus.* Felicitatem eam contemnimus quæ in promptu, et obvia quodammodo est; umbramque persequimur fugacem, quæ par vento et levitate et vanitate est. Et nostratis *Lafontaine* perlegenda fabella eximia est cui titulus: *L'homme qui court après la fortune, et l'homme qui l'attend dans son lit.*

2. *Coarguere.* Confutare.

3. *Nostram.... proceribus.* E. c. Zenoni, Chrysippo, Cleanthi, qui principes Stoicorum sunt. Lipsius laudat Senecæ Ep. 45: «Non enim cuiquam me mancipavi, nullius notam fero; multum magnorum virorum judicio credo, aliquid et meo vindico.»

4. *Censendi.* Id aperiendi quod cogito, et quæ mea mens sit, pervulgandi. Censere Latinis est quod nobis *voter*. Censebant Romæ Senatores.

5. *Sequar.* Verbo adsentiar.

6. *Sententiam dividere.* Quum senator una sententia plura complectetur,

et eaque diversa, quorum unum probaret unus, aliud rejiceret alter senator, dicere poterat: *divide*, i. de singulis seorsim refer. Vid. Senec. Ep. 21. Cic. *pro Milone*, VI, «*divisa sententia est, postulante nescio quo.*» Cf. quoque Ep. fam. I, 2.

7. *Hoc amplius censeo.* Formula senatoria cujus exemplum præbet Cic. Phil. XIII, 21, (Senec. Nat. Qu. III, 15.) Ab iis adhibebatur, qui sententiæ assentientes aliquid adderent. Hinc Sallustio Catil. 51, dicitur: addere sententiæ, vel in sententiam.

8. *Rerum naturæ.* I. e. Deo. Tiedemann II, 448.

9. *Ab illa non deerrare.... sapientia est.* Id omnibus quidem philosophis dictitatum, neque ullus negavit, neque qui negaret, audiretur. Sed quid *rerum natura* est? Hoc opus, hic labor. Nam tunc solum finietur quid sit ab rerum natura non deflectere, ad naturæ legem et exemplum fingi. Atqui Stoicos naturæ obsequi sese dictitantes usque et usque audivisses. Epicureos vero quis nescit naturam sibi normæ legis exemplaris,

Beata est ergo vita, conveniens naturæ suæ ¹; quæ non ³ aliter contingere potest, quam si primum sana ² mens est, et in perpetua possessione sanitatis suæ ³; deinde, si fortis ⁴ ac vehemens ⁵, tum pulcherrima ⁶ et patiens ⁷, apta temporibus ⁸, corporis sui pertinentiumque ad id curiosa ⁹, non anxie tamen: aliarum rerum quæ vitam instruunt, diligens, sine admiratione ¹⁰ cujusquam: usura fortunæ muneribus, non servitura. Intelligis, etiam si ¹¹ non adjiciam, sequi perpetuam tranquillitatem ¹¹, libertatem, depulsis his, quæ aut irritant nos, aut territant. Nam pro voluptatibus, et pro illis quæ parva ac fragilia

immo et Dei loco sibi proposuisse. De hoc confer Tiedemann II, p. 448.

1. *Beata..... sua.* Est notissimum illud: sequere naturam, i. honeste vive. Cic. de finib. B. et M. II, 11. Inde Chrysippus: τὸ πλοῦς ἴνα· ἀκούσθαι εἴς τὸ φρονεῖν. Conf. Lipsii Manuduction. ad philos. Stoic. II, 14. Tiedemann II, p. 522 sqq.

2. *Sana.* I. e. sapiens. De Constant. Sap. XI, 1.

3. *In perpetua..... sanitatis sua.* Summotis nempe cupiditatibus quæ insanis, illius quidem brevis nec longum duraturæ, insanis tamen causæ sunt.

4. *Fortis.* Si constantiam et in rebus adversis et in vitiorum illecebris habet.

5. *Vehemens.* Non idem quod fortis. Fortitudine aliquis resistit, reluctatur, vehementia facit. Gallic. vertimus fortis, *energique*; vehemens, *entraînant*.

6. *Pulcherrima.* Pulchritudinem, i. e. integritatem ac probitatem, intelligit.

7. *Patiens.* Conf. de Constant. Sap. XIV, 2.

8. *Apta temporibus.* Eo sensu quod

et prosperas res sine fastu et adversas irretortis oculis visat, accommodans se omni fortunæ et tempori.

9. *Corporis..... curiosa.* Ad sui amorem spectat, quo Stoici principium ethices contineri præ se ferebant. Tiedemann II, 522 sqq.

10. *Sine admiratione.* Recte Lips. laudat Horatianum illud, Epp. I, 6, 1: « Nil admirari prope res est una... quæ possit facere et servare beatum.» Addere debuisset Democritum ap. Stob. Serm. 3 (p. 78, Schow.), Heraclitum ap. Plutarch. de Poet. leg. c. 10, et ibid. Pythagoram. Hanc ἀθαυμασίαν secutus quoque est Zeno, stoicæ philos. auctor. Diog. Laert. VII, 123. Stobæus Serm. 1, (p. 8 Schow.) de Pythagora. Noster Ep. 45: Beatum esse, cui omne bonum in animo est, erectum, excelsum, mirabilia calcantem. Alio sensu miratio initium philosophiæ dicitur de tirone philosopho, apud Platon. Theætet. vol. II, p. 76. Vid. Bipont. Aristotel. Physic. I, 2.

11. *Sequi perpetuam tranquillitatem.* Ep. 92: « Quid est beata vita? securitas et perpetua tranquillitas.» Quæ descriptio, bene addit Lipsius, ab effectu est.

sunt, et in ipsis flagitiis noxia ¹, ingens gaudium subit, inconcussum, et æquabile; tum pax et concordia ² animi, et magnitudo cum mansuetudine. Omnis enim ex infirmitate feritas est ³.

IV. Potest aliter quoque definiri ⁴ bonum nostrum, id est, eadem sententia, non iisdem comprehendendi verbis. Quemadmodum idem exercitus modo latius panditur, modo in angustum coarctatur, et aut in cornua, sinuata media parte ⁵, curvatur, aut recta fronte explicatur; vis illi, utcunque ordinatus est, eadem est, et voluntas pro iisdem partibus standi ⁶; ita definitio summi boni alias diffundi potest et exporrigi, alias colligi, et in se cogi. Idem utique erit, si dixerò: Summum bonum est, animus fortuita despiciens, virtute lætus; aut, invicta vis animi, perita rerum, placida in actu, cum humanitate multa, et conversantium ⁷ cura. Libet et ita definire, ut beatum dicamus hominem eum, cui nullum bonum malumque sit, nisi bonus malusque animus: honesti cultor, virtute

1. *In ipsis flagitiis noxia.* Quæ vel dum iis indulgemus, nocent, nec dum delectent. Sic mæstissima hæc apud Poetam nostrum Phædra effundit:

Hélas! du crime affreux dont la honte me suit
Jamais mon triste cœur n'a recueilli le fruit.
Phèdre, acte IV, scène dern.

2. *Concordia animi.* Qui non interioris belli tumultu insanit, in partes ambas districtus, et huic modo, modo illi cupidini, libidini, furori gratificans.

3. *Omnis.... feritas est.* Nam magnus homo et bonus est, a quo feritas abhorret. De Ira I, 16, 27. Horat. Epp. I, 1, 39, 40.

IV. *ANG.* Descriptio latior summi boni ex adjunctis.

4. *Definiri.* Non quod gallice vo-

catur *définir*, sed *décrire* intelligendum est, ut ex sequentibus patet. — *Eadem sententia*, i. e. eodem sensu.

5. *Sin. med. parte.* In lunæ crescentis faciem: media parte reducta. Opponitur acies gibbera, vel flexa, quam ab Annibale ad Cannas factam tradit Livius XXII, 47.

6. *Standi.* Stare vox solennis est de militibus quum dimicandum jam est et per extensionem dicitur de partium quasumdam electione, et constantia post electionem.

7. *Conversantium.* Quia sapiens est in commune bonus, ut poeta, et ut noster de Clem. I, 3, 2: homo, sociale animal, communi bono genitus. Lipsius. Hanc definitionem prorsus Stoicam esse constat, vel ex Hor. III, Od. 29. Gatak. ad Antonin. p. 271.

contentus, quem nec extollant fortuita, nec frangant : qui nullum majus bonum eo, quod sibi ipse dare potest, 3 noverit¹; cui vera voluptas erit, voluptatum contemptio. Licet, si evagari velis, idem in aliam atque aliam faciem, salva et integra potestate², transferre. Quid enim prohibet nos beatam vitam dicere, liberum animum, et erectum, et interritum ac stabilem, extra metum, extra cupiditatem positum³; cui unum bonum honestas, unum malum turpitude? Cætera vilis turba⁴ rerum, nec detra- 4 hens quidquam beatæ vitæ, nec adjiciens, sine auctu ac detrimento summi boni veniens ac recedens. Hunc ita fundatum necesse est, velit nolit, sequatur hilaritas continua, et lætitia alta atque ex alto veniens, ut quæ suis gaudeat, nec majora domesticis cupiat⁵. Quidni ista penset bene cum minutis, et frivolis, et non perseverantibus corpusculi motibus? quo die infra voluptatem fuerit, et infra dolorem erit.

V. Vides autem, quam malam et noxiam servitutem serviturus sit, quem voluptates doloresque, incertissima⁶ dominia, impotentissimaque, alternis possidebunt.

1. *Qui.... noverit.* Eamdem cum Stoicis sententiam amplexi sunt Romani (cf. J.-Fr. Gronov. ad Liv. V, 26 fin.), occasiones et eventa fortunæ, consulta præclara et facta sibi adsignantes.

2. *Potestate.* I. e. significatione.

3. *Quid enim prohibet..... positum?* Lipsius laudat Cic. Disputatt. Tusc. V, 14: volumus eum, qui beatus sit, tutum esse, inexpugnabilem, septum atque munitum; non ut parvo metu præditus sit, sed ut nullo.

4. *Cætera vilis turba.* Vilis dicitur præ iis, quæ honestæ et turpes sunt.

5. *Ut quæ... cupiat.* I. e. quoniam

virtute, quam sibi ipsa dedit, contenta est.

V. ARG. Beata vita in sana ratione et virtute, non in sola voluptate posita est.

6. *Incertissima.* I. e. domini vacillantes, sibi invicem cedentes, quibus nulla fides haberi potest, nec sibi constantes: appositio est, tam ad dolorem, quam ad voluptatem pertinet. Sic bene calorem Lipsii refutavit Gronov. τὸ *inertissima* enim locum non habet. — Vox dominium h. l. dominum significat more Græcorum, abstractum sæpe pro concreto adhibentium, e. c. σῶμα, χρῆμα, παιδευμα (alumnus. Valken. Diatribe p.

Ergo exeundum ad libertatem est ¹; hanc non alia res tribuit, quam fortunæ negligentia. Tum illud orietur inæstimabile bonum, quies mentis in tuto collocatæ, et sublimitas; expulsisque terroribus, ex cognitione veri gaudium grande et immotum, comitasque et diffusio animi ²: quibus delectabitur non ut bonis, sed ut ex bono suo ortis. Quoniam liberaliter agere cœpi ³, potest beatus dici, qui nec cupit, nec timet, beneficio rationis. Quoniam et saxa timore et tristitia carent, nec minus pecudes ⁴; non ideo tamen quisquam felicia dixerit, quibus non est felicitatis intellectus. Eodem loco pone homines, quos in numerum pecorum et animalium redegit ⁵ hebes natura, et ignoratio sui. Nihil interest inter hos, et illa: quoniam illis ⁶ nulla ratio est, his prava et malo suo atque in perversum solers. Beatus enim nemo dici potest, extra veritatem ⁷ projectus; beata ergo vita est, in recto certoque judicio stabilita, et immutabilis. Tunc enim pura mens est, et soluta omnibus malis, quum non tantum lacerationes, sed etiam vellicationes ⁷ effugerit;

241.), θρίμμα filius (Sophocl. Philoct. 243.) etc.

1. *Exeundum ad libertatem est.* Evolutatum nempe et dolorum imperio.

2. *Diffusio animi.* I. lætitia, serenitas: διάχυσις ψυχῆς.

3. *Liberaliter agere cœpi.* I. e. quoniam tam multas jam attuli definitiones, hanc aliam quoque afferam.

4. *Pecudes.* Quatenus timoris et tristitiæ sibi non conscie sunt; ob ignorationem sui.

5. *Illis.* Pecoribus et animalibus.

6. *Veritatem.* Noli emendare: virtutem; veritas enim est h. l. rectum certumque iudicium. — *Extra veritatem projectus.* Qui rationis rec-

ta et sincera via prætermissa, libidinibus servit unice. Veritas autem hic opponitur rationi pravæ et perversæ. Cf. Ernesti Clav. Cic. sub hac voce.

7. *Lacerationes, sed etiam vellicationes.* Lacerationes sunt corporis, vellicationes animi: cf. de Ira III, 43, 5, qui locus nostrum explicat.— Ita explicat *Ruhkopf*, cui, ut pluries assentior, hic tamen me oppositum profiteor. Ubi enim de corporeis lacerationibus sermo esse potest, quum de mente sola agatur? Porro nonne de mente sola agitur quum aliquis ait: « Pura mens est et soluta omnibus malis quum lacerationes effugerit. » Intellige igitur de variis dolorum gradibus.

statura semper ubi constitit ¹, ac sedem suam, etiam irata et infestante fortuna, vindicata ². Nam quod ad voluptatem pertinet, licet circumfundatur undique, per omnes vias influat, animumque blandimentis suis leniat, aliaque ex aliis admoveat, quibus totos partesque nostri sollicitet: quis mortalium, cui ullum superest hominis vestigium, per diem noctemque titillari velit, deserto animo, corpori operam dare ³?

VI. « Sed et animus quoque, inquit ⁴, voluptates habebit suas ⁵. » Habeat sane, cedatque ⁶ luxuriæ et voluptatum arbiter, impleat se omnibus iis, quæ oblectare sensus solent: deinde præterita respiciat, et exoletarum ⁷ voluptatum memor exsultet prioribus, futurisque jam immineat, ac spes ordinet suas, et dum corpus in præsentis sagina ⁸ jacet, cogitationes ad futura præmittat! hoc mihi videtur miserior, quoniam mala pro bonis legere, dementia est. Nec sine sanitate quisquam beatus est: nec sanus, cui obfutura pro optimis appetuntur.

1. *Statura..... constitit.* Constare est pedem in loco quodam ponere; stare vero ex hoc loco pedem non dimovere.

2. *Etiam irata..... vindicata.* Cf. Horat. Odd. III, 29, 53. Seneca de Constant. Sapient. VIII, 3.

3. *Nam..... dare?* Hæc e Cic. de finib. B. et M. II, 34, § 114, repetita sunt.

VI. ARG. Quum vita beata iudicio recto contineatur, virtus cum voluptate copulari nequit. In Epicurum hæc dicta esse, quilibet animadvertet. Qui quum in voluptate summum bonum posuisset, a Stoicis, voluptatem etiam in animo vitiosam rem putantibus, repulsus est. Cf. Cic. de finibus B. et M. lib. II, totum, inprimis

inde a cap. 14, ubi jam Chrysippum idem molitum esse videmus, quod nunc noster quoque aggreditur.

4. *Inquit.* Adversarius aliquis ex Epicureis.

5. *Animus..... voluptates habebit suas.* Ex sequentibus patet his significari: vel ex corporalibus voluptatibus voluptatem mens percipiet, quum illam sive præterita meminisse, sive futura prævidere et anticipare iuvabit.

6. *Cedatque.* Voluptatibus.

7. *Exoletarum.* Scilicet turpium corporis voluptatum.

8. *Sagina.* Sic proprie vocantur cibi quæ edentis corpus pinguefaciunt, et aliquando cum $\tau\epsilon\pi$ *adeps* unum et idem sonat, quanquam id raro. Tum

Beatus est ergo iudicii rectus ¹ : beatus est præsens, qualiacunque sunt, contentus, amicusque rebus suis : beatus is, cui omnem habitum rerum suarum ratio commendat. Vident et illi, qui summum bonum voluptatem dixerunt, quam turpi illud loco posuerint. Itaque² negant posse voluptatem a virtute diduci, et aiunt, nec honeste quemquam vivere, ut non jucunde vivat³; nec jucunde, ut non honeste quoque. Non video, quomodo ista diversa⁴ in eandem copulam conjiciantur⁵. Quid est, oro vos, cur separari voluptas a virtute non possit? videlicet, quod omne boni ex virtute principium est; ex hujus radicibus etiam ea, quæ vos et amatis et expetitis, oriuntur. Sed si ista indiscreta⁶ essent, non videremus quædam jucunda, sed non honesta : quædam vero honestissima, sed aspera, et per dolores exigenda.

VII. Adjice nunc, quod voluptas etiam ad vitam turpissimam venit : at virtus malam vitam non admittit; et

μελαφορικῶς satis sæpe uterque accipitur, præsertim si de styli dotibus describendis res incidat. Hic tamen metaphoræ nihil est, sed extensio, vel ut Græci aiunt κατὰ χροῖας, quum non de comessatione tantum Seneca loquatur, sed de quovis oblectamento quod ad corpus pertineat, inprimis de impudicitia.

1. *Judicii rectus*. I. e. recto certoque iudicio stabilitus (V, 3). Hæc forma locutionis e poetis petita est, apud quos *integer vitæ* similiaque occurrunt ad Græcorum normam composita. Primum erat *recto iudicio, recti iudicii*.

2. *Negant..... quoque*. Cic. de Finibus II, 22, eadem fere dicit : « At negat Epicurus (hoc enim vestrum lumen est), quemquam, qui honeste

non vivat, jucunde posse vivere. »

3. *Ut non jucunde vivat*, hoc est : nisi jucunde vivat.

4. *Diversa*. Recte abjecit Gronov. τὸ tam, ante *diversa*, quippe in nullis codd. et edd., nisi in una romana, inventum.

5. *Non video quomodo ista diversa in eandem copulam conjiciuntur*. Ne verba Annæi presseris, ne putes huic nunc dici nullam esse posse virtutis et voluptatis sociationem, quod tamen ille revera credit; sed non unum quid et idem esse virtutem et voluptatem.

6. *Indiscreta*. I. e. si non discerni, separari possent.

VII. ARG. Nec cum mala vita, ad quam tamen voluptas etiam venit, conjungi potest virtus.

infelices quidam non sine voluptate, immo ob ipsam voluptatem sunt : quod non eveniret, si virtuti se voluptas immiscuisset, qua virtus sæpe caret, nunquam indiget. Quid dissimilia, immo diversa componitis ? Altum quidam est virtus, excelsum, regale, invictum, infatigabile : voluptas humile, servile, imbecillum, caducum, cujus statio ac domicilium fornices et popinæ sunt ¹. Virtutem in templo invenies, in foro, in curia, pro muris stantem, pulverulentam, coloratam ², callosas habentem manus : voluptatem latitantem sæpius, ac tenebras captantem ; circa balnea ac sudatoria, ac loca ædilem metuentia ; mollem, enervem, mero atque unguento madentem, pallidam aut fucatam, et medicamentis ³ pollutam. Summum ³ bonum immortale est, nescit exire : nec satietatem habet, nec pœnitentiam ; nunquam enim recta mens vertitur : nec sibi odio est, nec quidquam mutavit, quia semper secuta est optima ⁴ : at voluptas tunc, quum maxime

1. *Cujus statio.....fornices.....sunt.* Nempe in quibus meretrices prostabant, et *popinæ*, ubi vina et cibaria vendebantur. Homines e plebe eas frequentabant libidinum, alea ludendi causa. Martial. V, epigr. ult. XIV, 1. Quum politia publica Romæ curæ Ædilium demandata erat, et fornices, popinæ, balnea publica, sudatoria ad eorum munera spectabant. Tacit. Annal. II, 85, ib. Lipsius.

2. *Coloratam.* Propter laborem, ideoque valetudine prospera utentem, robustam. De Constant. Sap. XIII, 2. Cæterum vox *colorata* olim placuit, ut quoddam robur semirusticum semibarbarumque indicaretur. Martial. lib. X, epigr. LXVIII, vs. 3: « Deque coloratis nunquam lita Mater Etruscis. » Similiter, l. VIII,

epigr. LVI, vs. 8: « Thestylis et rubras messibus usta genas. »

3. *Medicamentis.* Lenociniis et smegmatibus s. aquis artificiose compositis, et globulis e saponem confectis ad pulchritudinem vel conservandam vel augendam. Quæque omnia nos hodie, mutuati nomen e Græcia, vocamus *cosmétiques*. Cf. Consolat. ad Helviam XVI, 4. Ovid. Medicam. Faciei 51. Juvenal. VI, 46o.

4. *Mutavit, quia semper secuta est optima.* Sic edd. priscæ et unus Palat., nec Gronovio nec Gronovio improbantibus. Antea: *nec quidquam mutavit optima*. I. e. quum ipsa optima sit, nihil mutavit. Gronov. tamen fuisse suspicatur: *nec quidquam mutavit a primo*. Cf. de Brevit. Vit. VIII. Vulgatæ lectioni acquiescere lubet.

delectat, exstinguitur. Nec multum loci habet; itaque cito implet: et tædio est, et post primum impetum marcet. Nec id unquam certum est, cujus in motu natura est. Ita ne potest quidem ulla ejus esse substantia, quod venit **transitu celerrime**, in ipso usu sui periturum. Eo enim pervenit, ubi **desinat: et dum incipit**, spectat ad finem.

VIII. Quid, quod tam bonis, **quam malis**, voluptas inest? nec minus turpes dedecus suum, quam **honestos** egregia delectant. Ideoque præceperunt veteres, optimam sequi vitam, non jucundissimam¹: ut rectæ ac bonæ voluntatis non dux, sed comes voluptas sit. Natura enim duce utendum est: hanc ratio observat, hanc consulit. Idem est ergo beate vivere, et secundum naturam. Hoc
² quid sit, jam aperiam: si corporis dotes, et apta³ naturæ conservabimus diligenter et impavide, tanquam in diem data et fugacia; si non subierimus eorum servitutem, nec nos aliena possederint; si corpori grata et adventitia eo nobis loco fuerint, quo sunt in castris auxilia⁴, et armaturæ leves⁴. Serviant ista, non imperent: ita demum utilia sunt menti. Incorruptus vir sit externis, et insuperabilis, miratorque tantum sui: fidens animi, atque in utrumque paratus⁵, artifex vitæ⁶. Fiducia ejus non sine scientia sit, scientia non sine constantia: maneat

VIII. ARG. Docet idem esse, beate vivere et secundum naturam, sola ratione dominante.

1. *Ideoque.....jucundissimam.* Cf. Gatak. ad Antonin. p. 106, 52, ubi et nostri loci memor fuit.

2. *Apta naturæ.* Quæ ad vitam humanam degendam bene comparata sunt, e. c. voluptates, externa. Opponuntur menti, ut seqq. docent.

3. *Auxilia.* Copiæ a regibus ad suppetias ferendas submissæ Romanis.

4. *Armaturæ leves.* Velites, funditores, sagittarii. Cf. Nast. *Römische Kriegsalterthümer*, p. 84 sq.

5. *In utrumque.* Ad secundas adversasque res: sive, ut Lipsius ait, mori aut vivere. Virgil., qui ob oculos videtur fuisse Nostro, *Æneid.* lib. II, vs. 61: « Fidens animi, atque in utrumque paratus, Seu versare dolos, seu certæ occumbere morti. »

6. *Artifex v.* Qui formare sibi vitam possit et omnem suavem reddere.

illi semel placita, nec ulla in decretis ejus litura¹ sit. Intelligitur, etiamsi non adjecero, compositum ordinatumque fore talem virum, et in his quæ aget cum comitate, magnificentum. Erit vera ratio sensibus insita, et capiens inde principia: nec enim habet aliud unde conetur, aut unde ad verum impetum capiat, et in se revertatur². Nam mundus quoque cuncta complectens, 4 rectorque universi Deus, in exteriora quidem tendit, sed tamen in totum undique in se redit³. Idem nostra mens faciat: quum secuta sensus suos, per illos se ad externa porrexerit; et illorum et sui potens sit, et (ut ita dicam) devinciat summum bonum⁴. Hoc modo una efficietur vis ac potestas, concors sibi: et ratio illa certa nascetur, non dissidens nec hæsitans in opinionibus comprehensionibusque⁵, nec in sua persuasione. Quæ quum se disposuit, et partibus suis consensit, et (ut ita dicam) concinuit, summum bonum tetigit. Nihil enim pravi, nihil 5

1. *Litura*. Nihil deleat aut mutet: secundum Periandri, unius e septem sapientibus, dictum: πάντα ἀμειψόμενα (apud Stob. Serm. 5, p. 78. Schow.).

2. *Erit vera ratio..... revertatur*. Sensus quoque serviant rationi, τῷ ἡγεμονικῷ, cui visa (φαντασίας) suppeditent, quibus rite conceptis ad verum explorandum pergunt (impetum capit) et hoc bono secum fruitur.

3. *Nam mundus..... redit*. Mundus et deus Stoicis unum idemque esse constat. Penetrare quidem, dicebant, hunc mundum s. deum omnia (in exteriora tendere) et omnibus corporibus naturam formamque dare; sed rationalem dei partem, τὸ ἡγεμονικόν, suam sedem habere separatam, eamque summam et igneam in mundo, ad quam revertatur. Unde

Ægyptii in ἱερογλυφικοῖς Dei imaginem volvere serpentem qui caudam roderet; et quidam philosophi graves asseveraverunt rotundæ formæ esse Deum. Cf. Tiedemann II, p. 470, 478 sq.

4. *Et illorum et sui potens sit, et..... devinciat summum bonum*. Et sibi res, non se rebus subjungere tendat. « Ἐγὼ μὲν ἔχω Λαῖδα, Λαῖς δὲ οὐκ ἔχει με, » aiebat sapiens Aristippus. At major pars hominum non tam luxuriæ instrumenta habet, quam ab iis habetur.

5. *Opinionibus comprehensionibusque*. Opinio est iudicium ex conjectura latum, comprehensio est ipsa rerum præsentium perceptio: quæ voces sæpissime adhibentur et discriminantur in Academicis Quæst. Ciceron., passim.

lubrici superest : nihil in quo arietet, aut labet. Omnia faciet' ex imperio suo, nihilque inopinatum accidet : sed quidquid aget, in bonum exhibit, facile et parate, et sine tergiversatione agentis. Nam pigritia et hæsitatio pugnam et inconstantiam ostendit. Quare audacter licet profitearis, summum bonum esse animi concordiam². Virtutes enim ibi esse debebunt, ubi consensus atque unitas erit : dissident vitia.

IX. « Sed tu quoque, inquit, virtutem non ob aliud » colis, quam quia aliquam ex illa speras voluptatem. » Primum, non, si voluptatem præstatura virtus est, ideo propter hanc petitur; non enim hanc præstat³, sed et hanc : nec huic laborat, sed labor ejus, quamvis aliud petat, hoc quoque assequetur. Sicut in arvo, quod segeti proscissum⁴ est, aliqui flores internascuntur, non tamen huic herbulæ, quamvis delectet oculos, tantum operis insumtum est : aliud fuit serenti propositum, hoc supervenit : sic et voluptas non est merces, nec causa virtutis, sed accessio : nec quia delectat, placet; sed quia placet, delectat⁵. Summum bonum in ipso iudicio est, et habitu optimæ mentis : quæ quum suum

1. *Omnia, faciet* etc. Sapientem depingit, cui omnia sint subjecta : qui solus rex sit. Cic. Paradox. II, V, sq.

2. *Quare audacter... concordiam.* Eodem spectat illud Socratis ap. Stob. I (p. 9. Schow.) : Τοῦ σοφοῦ στόματος ἀνοιχθέντος, καθάπερ ἱεροῦ, τὰ τῆς ψυχῆς καταβλέπεται ὡς περ ἀγάλματα. Magis convenit Plato ap. Aristotel. in Stobæi florilegio Serm. 1. (p. 7. Schow.), qui διδάσκειν ψυχῆς συμφωνοῦσαν κατὰ πάντα μέρη commendat.

IX. ARG. Virtus non propter voluptatem petitur, sed propter seipsam.

3. *Non enim hanc præstat, sed et hanc.* Non virtus ideo petitur, ut præstet hanc (sc. voluptatem), solam; sed res ita se habent ut, cum aliis, et hanc, hanc quoque, quasi comitem, præstare soleat.

4. *Proscissum.* Aratro sectum, præparatum ad segetem.

5. *Nec quia delectat.* Non eam ob causam nobis probatur, quoniam delectationem ex ea percipimus, sed quoniam virtuti probatur, ea delectamur. Voluptas neque bonum, neque malum, sed in adiaphoris est Stoicis. et servit virtuti.

ambitum¹ implevit, et finibus se suis cinxit, consummatum est summum bonum, nec quidquam amplius desiderat. Nihil enim extra totum est: non magis quam ultra finem². Itaque erras, quum interrogas, quid sit illud propter quod virtutem petam? quæris enim aliquid supra summum. Interrogas, quid petam ex virtute? ipsam; nihil enim habet melius, ipsa pretium sui³. An hoc parum magnum est? Quum tibi dicam, summum bonum est infragilis animi rigor et providentia, et subtilitas, et sanitas, et libertas, et concordia, et decor: aliquid et jam nunc exigis majus, ad quod ista referantur? Quid mihi voluptatem nominas? Hominis bonum quæro, non ventris, qui pecudibus ac belluis laxior est.

X. « Dissimulas⁴, inquit, quid a me dicatur: ego enim nego quemquam posse jucunde vivere, nisi simul et honeste vivat: quod non potest mutis contingere animalibus, nec bonum suum cibo metientibus. Clare, inquam, ac palam testor, hanc vitam, quam ego jucundam

1. *Suum ambitum*. Est conjectura Lipsii haud dubie præferenda scripturæ codd. *sinum*, quæ et ap. Erasm. est, sensu et sermone impedito. Quum *suum* et *habitum* codices præberent, indefecit Lips. *suum ambitum*, bono certe sensu. Lipsius laudat Manuduction. suam, III, 3.

2. *Nihil... finem*. Si quis illud habeat, nihil amplius desiderari potest, quandoquidem omnes partes, quæ expeti possunt, in toto jam apparent. Jam quum virtus propter virtutem expetitur, nulla causa altera patet, quæ exploretur.

3. *Ipsa pretium sui*. Claudian. ad verb. Nostrum expressit. de Cons. Mall. Theod. Carm. XVII, 1: « Ipsa quidem virtus pretium sibi. »

X. AAG. Pergit in discrimine, quod Epicureos et Stoicos de summo bono separat, docendo. Voluptatem Epicureorum cum virtute in eandem copulam conjici posse, negat. Facile intelligendum est, magis contra porcos de grege Epicuri, quam contra sinceros Epicuri discipulos hic disputari. Epicurum enim et ejus doctrinam scimus hæc numquam præcepisse. Conf. Bayle. *Epicure*. Not. (N). Hæc tamen secta celebrior semper fuit, quam cæterorum. Lactant. Divin. Institut. III, 17. Sen. Ep. 79. cf. infra c. XII.

4. *Dissimulas... contingere. Dissimulas*, h. e. te non intelligere fingis, inquit (adversarius), et pro meis verba fictilia ponis, confutaturus forsitan facilius. Hæc objectio desumpta

voco, non sine adjecta virtute contingere. » At quis ignorat¹ plenissimos esse voluptatibus vestris stultissimos quosque² et nequitiam³ abundare jucundis, animumque ipsum non tantum genera voluptatis prava, sed multa suggerere² in primis insolentiam et nimiam aestimationem sui³, tumoremque elatum supra ceteros, et amorem rerum suarum cæcum et improvidum : delicias fluentes, ex minimis ac puerilibus causis exultationem ; jam dicacitatem, et superbiam contumeliis gaudentem, desidiam, dissolutionemque segnis animi indormientis⁴ sibi.

3 Hæc omnia virtus discutit, et aurem pervellit⁵, et voluptates aestimat, antequam admittat : nec quas probavit, magni pendit (utique enim admittit), nec usu earum, sed temperantia læta est ; temperantia autem, quam voluptates minuat, summi boni injuria⁶ est. Tu voluptatem complecteris : ego compesco ; tu voluptate fruëris : ego utor ; tu illam summum bonum putas : ego nec bonum ; tu omnia voluptatis causa facis : ego nihil. Quum dica, me nihil voluptatis causa facere, de illo loquor sapiente, cui soli concedis voluptatem.

est ex epistola Epicuri ad Menæceum (apud Diogen. Laert. X, 132.) :

1. *At quis ignorat*.... etc. Epicurei falsissimo judicio utentes, ideoque virtute non adjecta, quæ sine recto judicio esse nequit, jucunde quidem, sed non honeste vivunt.

2. *Nequitiam*. Turpem et inhonestam vivendi rationem.

3. *Insolentiam*..... *aestimationem sui*. Horat. Carm. lib. I, Od. 18, vs. 11. « Non ego te, candide Bassareu, Invitum quatiã..... Sæva tene cum Berecynthio Cornu *tympãna*, quæ subsequitur cæcus amor sui. » Vid. infra, c. XIII, 3, 11, 6.

4. *Indormientia sibi*. Unus sibi vacantia, publica et aliena spernentis Lipsius.

5. *Aurem pervellit*. Admonendo cogitare serio jubet. Porro *vellere, vellere aurem* signum admonitionis vel e Maronis versibus intelliges, Ælog. VI, vs. 3 : « Quum canerem reges et prælia, Cynthius aurem *Vellit*, et admonuit : Pastorem, Tityra, pingues Pascere oportet oves, etc. »

6. *Temperantia... summi boni injuria est*. l. e. At contra temperantia, ut pote quæ voluptates minuat, summo bono injuriam affert, summum bonum ipsum minuit (quippe quod

XI. Non voco autem sapientem, supra quem quidquam est, nedum voluptas. Atqui ab hac occupatus quomodo resistet labori, ac periculo, egestati, et tot humanam vitam circumstrepentibus minis? quomodo conspectum mortis, quomodo doloris feret? quomodo mundi fragorea¹, et tantum acerrimorum hostium, a tam molli adversario² victus? Quidquid voluptas suaserit, faciet. Age, non vides quam multa suasura sit? « Nihil, inquis, poterit suadere turpiter, quia virtuti adjuncta est. » Non tu vides iterum, quale sit summum bonum, cui custode opus est, ut bonum sit? Virtus autem³ quomodo voluptatem reget, quam sequitur, quum sequi parentis sit, regere imperantis? a tergo ponitis, quod imperat. Egregium autem virtutis apud vos officium, voluptates prægustare⁴! Sed videbimus, an apud quos tam contumeliose tractata virtus est, adhuc virtus sit: quæ habere nomen suum non potest, si loco cessit; interim de quo agitur, multos ostendam voluptatibus obsessos, in quos fortuna omnia munera sua effudit, quos fatearis necesse est malos. Aspice Nomentanum⁵ et Apicium, terrarum³ ac maris (ut isti vocant) bona conquiritantes, et super

voluptatibus constet). Hæc verba Epicureo alicui tribuuntur.

XI. ARG. Continuatio.

1. *Quomodo mundi fragores?* Tonitrua, terræ motus, etc.

2. *Adversario.* Voluptate.

3. *Virtus autem* etc. Simili argumentatione usus est noster in refutando Aristotelis dogmate de Ira. Vid. de Ira I, 9.

4. *Voluptates prægustare!* Lipsius bene laudat Cleanthis imagiōem ap. Cic. de finib. II, 21. § 69. Cleanthes...jubebat eos, qui audiebant, secum ipsos cogitare pictam in tabula vo-

luptatem.... in solio sedentem: præsto esse virtutes, ut ancillulas, quæ nihil aliud agerent.... nisi ut voluptati ministrarent, et eam tantum ad aurem admonerent, ut caveret, ne quid perficeret imprudens, quod offenderet animos hominum, aut quidquam, e quo oriretur aliquis dolor. Nos quidem virtutes sic natæ sumus, ut tibi serviremus: aliud negotii nihil habemus.

5. *Nomentanum.* Gulonem convivum Apicii. Conf. ad Consolat. ad Helviam Matrem, 10, 2. Horat. lib. I, Sat. 8, 11.

mensam recognoscentes omnium gentium ¹ animalia. Vide hos eosdem e suggestu rosæ ², exspectantes popinam suam; aures vocum sono, spectaculis oculos, saporibus palatum suum delectantes ³. Mollibus lenibusque fomentis ⁴ totum lacessitur ⁵ eorum corpus: et ne nares interim cessent ⁶, odoribus variis inficitur locus ipse, in quo luxuriæ parentatur ⁷. Hos esse in voluptatibus dices: nec tamen illis bene erit, quia non bono gaudent.

XII. « Male, inquit, illis erit: quia multa interveniunt, quæ perturbant animum, et opiniones inter se

1. *Et super mensam.....animalia.* Vid. Consol. ad Helv. IX, 9 sqq.

2. *Suggestu rosæ.* Cui nempe incumbebant. Est J. F. Gronovii conjectura, quam cæteris hariolationibus præferendam duxi. ut haud improbabilem, doctam et elegantem, quamquam locum nondum persanatum puto. Codd. præbent: eosdem *esuccessores e.*; alii: *e. esuros e.*; alii: *esuccessuros e.*; alii: *e successuros e.* s. *esu tessuros, e sui censuros.* Lipsius hinc fecerat: *esu censores spectantes.* Gronovius egregie docuit, Veteres in rosa cubuisse, locis allatis pluribus, e. c. Cic. V. in Verrem, II. Fin. II, 20. Senec. ep. 38. II, de Ira 25, 3. Casaubon. ad Athen. IV, 2. Exemplis tamen non adstruxit, suggestum rosæ esse torum, pulvillis rosa fartis, stratum. Quo factum est, ut Trillerus hanc Gronovii emendationem improbaret (Obs. critt. p. 220 sqq.), alia proposita: *V. h. e. e cocceis vel coccinis toris e.*, ubi docet, Salmasio ducc (ad Æl. Lamprid. Alexandr. Sever. c. 42. p. 987. Exercitt. Plin. p. 194. etc.) cocceum, coccinum, et coccineum promiscue dici solere; deinde epulones in toris coccinis a. conchyliatis discubuisse

(Intpp. ad Petron. 38. Barm.) tandem *c et s* in antiquis libris sæpe confundi (Passerat. de litterarum mutatione, p. 33, 142.). Equidem Gronovii iudicium sequor, donec meliora codd. me docuerint.

3. *Aures vocum..... delectantes.* Symphonias, saltationes et mimos ad mensas adhibuisse veteres, satis constat. Mos Græcis et Romanis communis fuit. Cf. III, de Ira 35, 2. Petron. 35, 36. Xenophon. Sympos. c. 2. Vid. et Cf. Martial. plurib. loc. tum lib. III, epigr. xciii, ubi fastus et luxuriam Malchionis describit graphice. Modestiores tamen et doctiores vel confabulati sunt, vel servis, qui inter cœnandum dominis prælegerent, anagnostis (acroamatibus), usi sunt. Corn. Nepos in vit. Attici 13, 14. Sueton. Aug. 78.

4. *Fomentis.* Pulvillis.

5. *Lacessitur.* Movetur, titillatur. De hoc verbo cf. Heyne ad Virgil. Æn. X, 9.

6. *Cessent.* A voluptate.

7. *Parentatur.* Videntur enim sepulchrales epulæ, quia velut mortui, efferuntur. Ep. 12. fin. 122. init.

XII. ARG. Non sunt veri Epicurei, qui voluptatem solam sequantur.

contrariæ mentem inquietabunt. » Quod ita esse concedo ; sed nihilominus illi ipsi stulti , et inæquales ¹ et sub ictu pœnitentiæ positi , magnas percipiunt voluptates : ut fatendum sit , tam longe tum illos ab omni molestia abesse , quam a bona mente ² : et (quod plerisque contingit) hilarem insaniam insanire , ac per risum furere ³. At contra , sapientium remissæ voluptates et modestæ , ac pœne languidæ sunt , compressæque , et vix notabiles : ut quæ neque arcessitæ veniant , nec quamvis per se accesserint , in honore sint , neque ullo gaudio percipientium exceptæ. Miscent enim illas , et interponunt vitæ , ut ludum jocumque inter seria. Desinant ⁴ ergo inconvenientia ⁵ jungere , et virtuti voluptatem implicare , per quod ⁶ vitium pessimis quibusque adulantur. Ille effusus in voluptates , reptabundus ⁷ semper atque ebrius , quia scit se cum voluptate vivere , credit et cum virtute : audit enim voluptatem virtute separari non posse : deinde vitiis suis sapientiam inscribit , et abscondenda profitetur. Ita non ab Epicuro impulsæ luxuriantur , sed vitiis dediti luxuriam suam in philosophiæ sinu abscondunt , et eo concurrunt , ubi audiunt laudari voluptatem. Nec æsti-

1. *Inæquales*. Non similes , non æquales sibi , quippe qui mox id culpantur sunt quod nuper probavere , et illius rei pœnitentiam acturi quæ tantopere placuit.

2. *Bona mente*. Virtute.

3. *Hilarem insaniam*.... *furere*.

Hoc enim voluptas erat apud veteres , insanire , furere. Anacreon supra laudatus : *Θίλω , τίλω μανῆναι*. Horat. centies : « Insanire juvat ! quid Bercynthia cessat fistula cum lyra ? . . . Audiat Dementem strepitum Lycus Et vicina. » Carmin. lib. III, Od. 19, vs. 18.

4. *Desinant ergo*. Illi voluptarii

homines , qui Epicuri præcepta exercere se præ se ferunt.

5. *Inconvenientia*. H. e. res dissociabiles et quæ convenire , coalescere , non possunt. Gallic. *incompatibles*.

6. *Per quod*. I. e. per quam societatem.

7. *Reptabundus*. Pinciani conjectura est , a Gronovio recte probata. Codd. omnes : *raptabundus* , nullo sensu. Gronovius tamen cum Rubenio coniecit : *lapsabundus*. sed vulgata bene habet. *Reptare* aptum vocabulum est , Gronov. docente , de iis , qui , luxu et libidine soluti , morbum incessu fatentur : vix incedunt , reptant verius.

matur voluptas illa Epicuri (ita enim mehercules sentio), quam sobria et sicca sit : sed ad nomen ipsum advolant, quærentes libidinibus suis patrocinium aliquod ac velamentum. Itaque quod unum habebant in malis bonum, perdunt, peccandi verecundiam. Laudant enim ea quibus erubescabant, et vitio gloriantur : ideoque ne resurgere quidem adolescentiæ licet, quam honestus turpi desidiæ titulus accessit.

XIII. Hoc est, cur ista voluptatis laudatio pernicioosa sit, quia honesta præcepta intra latent¹ : quod corrumpit, apparet. In ea quidem ipse sententia sum (invitis hoc nostris popularibus² dicam), sancta Epicurum et recta præcipere, et, si propius accesseris, tristia : voluptas enim illa ad parvum et exile revocatur : et quam nos virtuti legem dicimus, eam ille dicit voluptati. Jubet illam parere naturæ³ ; parum est autem luxuriæ, quod naturæ satis est. Quid ergo est ? ille quisquis desidiosum otium, et gula ac libidinis vices⁴ felicitatem vocat, bonum malæ rei quærit auctorem⁵ : et dum illo venit, blando⁶ nomine inductus, sequitur voluptatem, non quam audit⁷, sed quam attulit : et vitia sua quam cœpit putare similia præ-

XIII. ARG. Epicurus contra et sancta et recta præcepit. Senecam videmus h. l., Ep. 33., et alias Epicuro favere, et a conviciis, quibus lacescitur est a Stoicis, Cicerone al., eum defendere. Magno successu hoc Petr. Gassendi primum in recentioribus fecisse constat, in libro de vita et moribus Epicuri. Vide P. Bayle, et Tiedemann II, p. 366 sqq.

1. *Intra latent.* Oppositum est ; apparet. Latet eos vera voluptatis potestas abstrusior, vulgari significatione captos et contentos.

2. *Popularibus.* I. e. Stoicis. Qui

enim ejusdem sunt populi, factionis, sectæ, ii populares vocantur (Sallust. Catil. 22. 24.) i. e. socii.

3. *Jubet.....naturæ.* Et Epicurus et ejus cœvus Zeno eandem legem, sequere naturam, dixere. Ep. 4 fin.

4. *Gula ac libidinis vices.* Dum nempe post mensam epulasque libidinatur, atque ubi libidinari jam minus placet, instaurari de novo epulas jubet.

5. *Bonum..... auctorem.* Præ se ferendo Epicurum.

6. *Blando nomine.* Voluptatis.

7. *Audit.* Sensu Epicuri.

ceptis, indulget illis; non timide, nec obsecrare: luxuriatur etiam inoperto capite¹. Itaque non dico, quod plerique nostrorum, sectam Epicuri flagitiorum magistram esse: sed illud dico, male audit, infamis est: et immerito. Hoc scire quis potest, nisi interius admissus² frons ipsa dat³ locum fabulæ, et ad malam spem invitat⁴. Hoc tale est, quale vir fortis stolam indutus⁵. Constante tibi pudicitia veritas⁶ salva est: nulli corpus tuum patientiæ⁷ vacat, sed in manu tympanum⁸ est. Titulus⁹ itaque honestus eligatur, et inscriptio ipsa excitans animum ad ea repellenda, quæ statim enervant, quum¹⁰ venerint, vitia. Quisquis ad virtutem accessit, dedit generosæ indolis spem; qui voluptatem sequitur, videtur enervis, fractus, degenerans a viro, perventurus in turpia: nisi aliquis distinxerit illi voluptates, ut sciat, quæ ex iis intra na-

1. *Inoperto capite*. Nam qui pudebant, caput fere operiebant.

2. *Frons ipsa.....invitat*. Quoniam voluptas Epicuri summum bonum est.

3. *Stolam indutus*. I. muliebriter ind. Stola matronarum vestis fuit (Horat. I, Sat. 2, 29.), ad talos demissa et instita, i. lembo lato subsuta, qua meretrices et libertinas abstinere oportuit. De Hercule Orphalæ serviente, qui tamen vir fortis mansit, cogitasse videri potest.

4. *Veritas*. I. e. rectum iudicium, ideoque firma atque sincera vis tibi, ut viro integro constat. Omnium MSS. scriptura est. Hinc Lips. fecerat: v. s. esto. Gronov. emendat *virilitas s. est*: ingeniose propter quæ sequuntur.

5. *Patientiæ*. Nequitiae, libidini. Cf. de Provid. 3, 11. Recte præfert Lipsius: *patientiae* et *impudicitia*. Patientes enim sunt pathici.

6. *Tympanum*. Inprimis erat insigne Gallorum, sacerdotum Cybe-

les, mollitia et infami libidine illustrium (Virg. Æn. IX, 619.). Ergo sensus est: mollia tractas et effeminate. Huc spectat Arcesilai dictum, ideo plerosque ad Epicuri sectam, nullum verò Epicureum ad cæteras se conferre, quia ex viris quidem Galli sunt, ex Gallis viri nunquam. Diog. Laert. IV, 43.

7. *Titulus*. Dicit virtutem.

8. *Ad ea repellenda q. st. e., q. v. v.* Quum tria priora vocabula exsulant quinque Palat. codd., et posteriora etiam variant, unum Palat. tert. secutus Gronov. duabus litteris mutatis, effinxit: *et inscriptio ipsa excitans animum, quæ statim enervet, quum venerint, vitia*. In cod. erat: *enervant*. *Inscriptio*, s. *titulus* est virtus. At vulgata bonum et aptum sensum promit. Viri docti, qui hic interpolationem agnoscunt, plurimum testimonio codicum freti, non meminisse videntur, unum male descriptum

turale desiderium sistant, quæ in præceptis ferantur, infinitæque sint, et quo magis implentur, eo magis inexplebiles. Agedum, virtus antecedit: tutum erit omne vestigium. Voluptas nocet nimia: in virtute non est verendum, ne quid nimium sit; quia in ipsa est ¹ modus. Non est bonum, quod magnitudine laborat sua ².

XIV. Rationabilem porro sortiris naturam: quæ melius res, quam ratio proponitur? et si placet illa junctura, si hoc placet ad beatam vitam ire comitatu; virtus antecedit, comitetur voluptas, et circa corpus, ut umbra, versetur. Virtutem quidem, excellentissimam ³ omnium, voluptati tradere ancillam ⁴, nihil magnum animo capientis est. Prima virtus sit, hæc ferat signa: habebimus nihilominus voluptatem, sed domini ejus et temperatores erimus; aliquid nos exorabit, nihil coget. At hi qui voluptati tradidere principia ⁵, utroque caruere; virtutem enim amittunt; ceterum non ipsi voluptatem, sed ipsos voluptas habet: cujus aut inopia torquentur, aut copia strangulantur. Miseri, si deseruntur ab illa: miseriorum, si obruuntur! sicut deprehensi mari Syrtico ⁶, modo in

codicem eundemque fontem eorum quos contulerint, interpolationis ipsius fortasse suspicionem suppeditasse.

1. *In virtute... modus.* Vides hic justitiam et temperantiam (σωφροσύνη καὶ ἐπιεικείαν) scholæ socraticæ innui.

2. *Non est... sua.* De nimio virtutis rigore, qui humanis viribus major est, intelligo. Locutio est Liviana, bene Lipsio monente, præfat. Hist. rom.

XIV. ARG. Virtuti et rationi imperantibus voluptas et sensus obedire debent.

3. *Excellentissimam.* Antiqua lectio a codd. et priscis edd. probata et a Gronov. recte reducta, usu loquendi adstructo. Antea Mur. e conj. dederat;

excelsissima: quod non intelligo.

4. *Voluptati tradere ancillam.* Cf. ad XI, 2, locum e Cic. laudatum.

5. *Principia.* Manet in metaphora a militia petita: antea dixerat: *ferat signa*, i. prior incedat. *Principia* fuit præcipua castrorum pars et prior (Liv. VII, 12), ubi imperatoris tribunal, deorum aræ, imperatorum imagines et signa. Cf. Adam, *Antiquités romaines, et Dictionnaire de l'Antiquité, de M. Bouillet*, vocab. *Camp.*

6. *Mari Syrtico.* Summa Gronovii ἀπίθεια τὸ in ante mari Codd. et priscarum edd. jussu eiecit, quamquam et præpositio alibi invenitur.—

sicco relinquuntur, modo torrente unda fluctuantur. Evenit autem hoc nimia intemperantia, et amore cæco 3 rei; nam mala pro bonis petenti, periculosum est assequi. Ut feras cum labore periculoque venamur, et captarum quoque illarum sollicita possessio est; sæpe enim laniant dominos: ita habentes magnas voluptates in magnum malum evasere, captæque cepere. Quæ quo plures majoresque sunt, eo ille minor ac plurium servus est, quem felicem vulgus appellat 1. Permanere libet in hac 4 etiamnunc hujus rei imagine; quemadmodum qui bestiarum cubilia indagat, et *laqueo captare feras* 2 magno æstimat, et *magnos canibus circumdare saltus*, ut illarum vestigia premat, potiora deserit, multisque officiis renuntiat: ita qui sectatur voluptatem, omnia postponit, et primam libertatem negligit, ac pro ventre 3 dependit; nec voluptates sibi emit, sed se voluptatibus vendit.

XV. Quid tamen, inquit, prohibet in unum virtutem voluptatemque confundi 4, et effici summum bonum, ut idem et honestum et jucundum sit? Quia pars honesti non potest esse, nisi honestum: nec summum bonum habebit sinceritatem suam, si aliquid in se viderit dissimile meliori. Nec gaudium 5 quidem quod ex virtute oritur,

Sunt circa Africam extremam duo sinus (Syrtis major et minor, vicinæ Ægypto, unde epitheton ap. poetas et ad Ammonem transfertur, et ad accolas): ut fors tulit altæ, ait Salust. Jugurth. 78; alia in tempestate vadosæ. Nunc vocantur *Golfes de Sidra et de Gabes*.

1. *Quæ quo plures..... vulgus appellat*. Quo voluptatum major est numerus, eo plura vincula sunt quæ illum tenent quem nos felicem appellare suevimus.

2. *Laqueo captare feras, et ma-*

gnos..... saltus. Hi sunt e Virgilio Geor. I, vs. 139, 140, desumpti versus.

3. *Pro ventre*. Ut Nomentanus et Apicius, quos antea memoravit.

XV. ARG. Repetit, virtutem voluptatemque in unum cogi non posse: quippe sibi contrarias.

4. *Confundi*. I. e. conjungi, bono sensu. v. Ernesti Clav. Cic.

5. *Gaudium, lætitia, tranquillitas*. A Stoicis distinguuntur: ac primum virtus sine iis esse potest, quæ sine virtute in sapiente cogitari non possunt: deinde *gaudium tan-*

quamvis bonum sit, absoluti tamen boni pars est : non magis quam lætitia et tranquillitas, quamvis ex pulcherrimis causis nascantur. Sunt enim ista bona, sed consequentia summum bonum, non consummantia¹. Qui vero voluptatis virtutisque societatem facit, et ne ex æquo quidem, fragilitate alterius boni, quidquid in altero vigoris est, hebetat, libertatemque illam ita demum, si nihil se pretiosius novit, invictam², sub jugum mittit. Nam (quæ maxima servitus est) incipit illi opus esse fortuna; sequitur vita anxiosa, suspiciosa, trepida, casuum pavens, temporum suspensa³ momenta. Non dat virtuti fundamentum grave, immobile, sed jubet illam in loco volubili stare. Quid autem tam volubile est, quam fortuitarum expectatio, et corporis, rerumque corpus afficientium varietas? Quomodo hic potest Deo parere, et quidquid evenit, bono animo excipere, nec de fato queri, casuum suorum benignus interpret, si ad voluptatum dolorumque punctiunculas concitatur? Sed nec patriæ quidem bonus tutor, aut vindex est, nec amicorum propugnator⁴, si ad voluptates vergit. Illo ergo summum bonum escendat, unde nulla vi detrahatur: quo neque dolori, neque spei, neque timori sit aditus,

tum sapientis est (ἡ χαρὰ), lætitia, sine ratione animi elatio: tranquillitas, gaudio subjecta est. Cf. ad II, de Ira VI, ibiq. laud.

1. Sed consequentia summum bonum, non consummantia. Id est: Hæc post summum bonum, post virtutem nascuntur, sed summum bonum, virtutem, non gignunt. Consummare enim h. l. est totum ponere, efficere.

2. Libertatemque..... invictam. Quatenus præit virtus, comitante, sed serviente voluptate, quæ gaudio, libertatique opponitur apud Stoicos.

3 Temporum suspensa momenta. Codd. et Erasmi lectio; τὸ que post temp. a Mureto erat: Gronov. conjecerat. — Momento, ut allusio ad momentum libræ esset apertior. Alii codd. ap. Grut. addunt: sunt, quo, Erasmo præeunte carebimus, intellecto: sequuntur.

4. Nec patriæ... amicorum propugnator. Patet scribenti Nostro succurrisse id ex Ode ad Lollium: « Non ille pro caris amicis Aut patria timidus perire. » Hor. Carm. lib. IV, od. 9, vs. 51.

nec ulli rei quæ deterius summi boni jus faciat. Escendere autem illo sola virtus potest; illius gradu clivus iste frangendus est ¹: illa fortiter stabit, et quidquid evenerit, feret: non patiens tantum, sed etiam ² volens: omnemque temporum difficultatem sciet legem esse naturæ. Et ut bonus miles feret vulnera, enumerabit cicatricas, et transverberatus telis, moriens amabit eum, ⁵ pro quo cadet, imperatorem ³; habebit in animo illud vetus præceptum: Deum sequere ⁴. Quisquis autem queritur, et plorat, et gemit; imperata facere vi cogitur, et invitus rapitur ad jussa nihilominus. Quæ autem dementia est, potius trahi quam sequi? tam ⁵ mehercule, ⁷ quam, stultitia et ignorantia conditionis suæ, dolere, quod aliquid tibi incidit durius, aut mirari, aut indigne ferre ea, quæ tam bonis accidunt quam malis: morbos dico, funera, debilitates, et cetera ex transverso in vitam humanam incurrentia. Quidquid ex universi constitutione patiendum est, magno nisu eripiatur animo ⁶; ad hoc

1. *Alius gradu clivus iste frangendus est.* Illius gradu: animoso nempe et æquali et stabili, et quod neque asperitas angulorum, neque anfractuuum salebræ loco dimovent. Ergo sensus est: *clivus* hic superandus est vi. Est poetica locutio: e. c. Sil. Ital. VIII, 555. Lucan. VIII, 373.

2. *Sed etiam volens.* Cupiens difficultates et obstacula. Quidam enim sæpe respuunt, aut ea modico gaudio habent quæ plane et obvia se tradunt, et id duntaxat venantur quod asperum et rebelle, quod insuperabile est, nisi conabere.

3. *Moriens amabit eum.... imperatorem.* Nota vox gladiatorum: « Ave, Cæsar, morituri te salutant. » Aliquid pulchrius, dignumque sane

quod memoriæ tradatur, nostri Annales habent; quum nempe quædam cohortes jussæ fuissent Viliam, prærapidum et præaltum flumen, vado transmittere, milites, morti jam admoti, et vix ore eminente ex aquis, conclamaverunt: « Ave, imperator. » Vide quæ narravit CL. SÉGUR, *Hist. de la grande armée*, T. I, p. 149.

4. *Habebit.... deum sequere.* Sosia des tribuit uni e septem sapientibus: *Ἰπποκρίτης*, ap. Stobæum Floril. Serm. III. (p. 97. Schow.); Boethius autem Pythagoræ tribuit, de Consolat., Prosa 4.

5. *Tam... quam*, etc. Hoc est tam demens quam si doleas quod, etc.

6. *Magno nisu eripiatur animo.* Librorum lectio et Erasmi: præter-

sacramentum adacti sumus, ferre mortalia, nec perturbari his, quæ vitare nostræ potestatis non est. In regno nati sumus : Deo parere libertas est.

XVI. Ergo in virtute posita est vera felicitas. Quid hæc tibi suadebit? ne quid aut bonum, aut malum existimes, quod nec virtute, nec malitia continget; deinde, ut sis immobilis et contra malum ex bono; ut, qua fas est, Deum effingas¹. Quid tibi pro hac expeditione promittitur? ingentia et æqua divinis. Nihil cogaris: nullo indigebis: liber eris, tutus, indemnis: nihil frustra tentabis, nihil prohibebers. Omnia tibi ex sententia cedat: nihil adversum accidet, nihil contra opinionem ac voluntatem. Quid ergo? virtus ad vivendum beate² sufficit? perfecta illa et divina quidni sufficiat? immo superfluit. Quid enim deesse potest extra desiderium omnium posito? quid extrinsecus opus est ei, qui omnia sua in se collegit? Sed ei qui ad virtutem tendit, etiamsi multum processit, opus est tamen aliqua fortunæ indulgentia, adhuc inter humana luctanti, dum nodum illum exsolvit, et omne vinculum mortale³. Quid ergo interest? quod alii alligati sunt, alii adstricti, alii districti⁴ quoque:

quam quod alii *visu* habent. Lipsio tamen placuit facere: *magno nobis excipiat animo*. Sensus est: magna *ὀψύς* velut occupetur ab animo, in antecessum arripiatur.

XVI. ARG. Virtus ad beate vivendum sola sufficit, quin superfluit.

1. *Deum..... effingas*. Stoico dignum! vide e. c. de Constant. Sap. VIII, 2. Academicorum tamen, et inprimis Platonis opinio fuit, qui quum *ex ideis* prototypis omnia contenderet derivari, et ad eas vellet quasi ad exemplar omnia referri, hominem jubebat moribus suis et vitæ ordinan-

dæ exigendæque ratione Deum exprimere, Deum imitari, tendere ut Deo quam maxime similem sese efficeret.

2. *Virtus ad vivendum beate sufficit? perfecta illa et divina quidni sufficiat?* Lipsii distinctionem excipi. Antea; *virtus..... divina? Quidni*, etc.

3. *Sed.... mortale*. Hæc vix stoica sunt: fortuna quippe censebant Stoici aut manente aut recedente facile carere posse virum bonum. Vid. supra XV, 2.

4. *Quod..... quoque*. Recte monet Lipsius: *alligati* vocem mollius vin-

hic qui ad superiora¹ progressus est, et se altius extulit, laxam catenam trahit, nondum liber, jam tamen pro libero.

XVII. Si quis itaque ex istis qui philosophiam conla-
trant, quod solent, dixerit: « Quare ergo tu² fortius
loqueris quam vivis? Quare superiori verba³ summittis;
et pecuniam necessarium tibi instrumentum existimas,
et damno moveris, et lacrimas, audita conjugis aut amici
morte, demittis, et respicis famam, et malignis sermo-
nibus tangeris? Quare cultius rus tibi est, quam natu-
ralis usus desiderat? cur non ad præscriptum tuum cœ-
nas? cur tibi nitidior supellex est⁴? cur apud te vinum
ætate tua vetustius bibitur? cur autem domus⁵ disponitur?
cur arbores præter umbram nihil daturæ⁶ conseruntur?
quare uxor tua locupletis domus censum auribus⁷ gerit?
quare pædagogium⁸ pretiosa veste succingitur⁹? quare

culum; *adstricti*, arctius; *districti*, multiplex vinculum designare.

1. *Ad superiora*. I. perfectam illam ac divinam virtutem pæne assecutus est.

XVII. ARG. Objectioni: si virtus sola ad vivendum beate sufficit, cur plura requiris? respondetur.

2. *Fortius*. Principia rigidiora jubes, quam sequeris.

3. *Superiori*..... *summittis*. Ἀόρων ὑπερίκειν, adularis.

4. *Quare*..... *supellex est*. Huc spectat Suillii accusatio (ap. Tacit. Ann. XIII, 42.) in Senecam; adde XIV, 53 sqq., Dio Cass. LXI, 10, ubi omnia confirmantur, quæ et hic Seneca de se pronuntiasse videtur. Sic interpretatur locum Lipsius: Quamquam et recte de alio divite exponas.

5. *Domus*. Erasmus sequor. Lipsius tamen omisit τὴν *domus*, suum aliosque codd. secutus. Retulit ad

vinum, quod in apothecis ordine annorum disponebatur. Nostra lectio explicatur de Tranq. Animi, I, 5.

6. *Cur arbores*..... *conseruntur*? E. c. platanus, quæ ideo *catebs* ap. Horat. Od. II, 15, 4. ubi intpp. Lauri, platani, cupressi inprimis colebantur, quarum cura servi, qui topiarii vocabantur, mandata erat. Plin. Epp. III, 19.

7. *Quare*..... *gerit*? Jam Horatius hunc luxum matronarum traduxit, Epod. VIII, 14. Sat. II, 3, 241. Plin. Nat. Hist. IX, 35 s. 56. Senec. Benef. VII, 9.

8. *Pædagogium*. Illa pars domus, in qua servi erudiebantur, et ipsi servi. Cf. ad De Tranquill. An. I, 5. Epist. 88. Plin. Epp. VII, 26.

9. *Succingitur*. Vestis, i. e. tunica; succingebantur alte, ut opera perficere possent.

XIX. Diodorum Epicureum ¹ philosophum, qui intra paucos dies finem vitæ suæ manu sua imposuit, negant ei decreto Epicuri fecisse. quod sibi gulam præsecuit; alii dementiam videri volunt factum hoc ejus, alii temeritatem. Ille interim beatus, ac plenus bona conscientia, reddidit sibi testimonium vita excedens, laudavitque ætus in portu et ad ancoram actæ ² quietem, et dixit: (quid vos inviti audistis, quasi vobis quoque faciendum sit?)

Vixi, et quem dederat cursum fortuna, peregi ³.

- ² De alterius vita, de alterius morte disputatis. et ad nomen magnorum ob aliquam eximiam laudem virorum, sicut ad occursum ignotorum hominum minuti canes, latratis. Expedi enim vobis ⁴, neminem videri bonum: quasi aliena virtus exprobratio delictorum vestrorum sit. Inviti splendida cum sordibus vestris confertis, nec intelligitis, quanto id vestro detrimento audeatis. Nam si illi qui virtutem sequuntur, avari, libidinosi, ambitiosique sunt: quid vos estis, quibus ipsum nomen virtutis odio est?
- ³ Negatis quemquam præstare quæ loquitur, nec ad exemplar orationis suæ vivere. Quid mirum? quum loquantur fortia, ingentia, omnes humanas tempestates evadentia? quum refugere se crucibus contentur, in quas unusquisque vestrum clavos suos ipse adigit? ad supplicium tamen

XIX. ARG. Causæ frivolæ objectionis, philosophos non præstare quæ loquantur.

1. *Diodorum Epicureum.* Ejus hic tantummodo noster meminit, quantum equidem scio.

2. *In portu..... actæ.* Lipsius de quiete et privato otio, tanquam se non immiserit in reipublicæ fluctus, intelligit; ratione loquendi e poetis satis nota, e. c. Horat. Od. II, 10.

Navis enim, quæ in portu est et in ancoris consistit, in tuto est. Laudat Diodorum, ut Stoicus.

3. *Vixi, et quem dederat..... peregi.* Versus est Virgilii notissimus Didonis, *Æn.* IV, 653. Senecæ itaque tempore mortem sibi homo, ut videtur non ignobilis, consciverit necesse est.

4. *Expedi vobis.* Gallic. *Il vous convient.*

acti stipitibus singulis pendent¹ : hi qui in se ipsi animadvertunt, quot cupiditatibus, tot crucibus distrahuntur : et maledici, in alienam contumeliam venusti sunt². Crederem³ illis hoc vacare, nisi quidam ex patibulo⁴ suos spectatores conspuerent.

XX. Non præstant philosophi quæ loquuntur? multum tamen præstant, quod loquuntur, quod⁵ honesta mente concipiunt. Nam si⁶ et paria dictis agerent, quid esset illis beatius? interim non est quod contemnas bona verba, et bonis cogitationibus plena præcordia⁷. Studiorum salutarium⁸, etiam citra effectum, laudanda

1. *Quum refrigere...pendent.* Quum in eo sint, ut crucibus, i. e. cupiditatibus suis se liberent, vos unice hoc agitis, ut his ipsis crucibus afficiamini, vestra sponte vosmetipsos iis adigatis. Illi tamen, si crucibus se liberare non possunt, ideoque pœnas dare debent, propter unam cupiditatem puniuntur, quum vos multiplicem pœnam dare cogamini.

2. *Venusti.* I. e. hi improbi homines dicta jaciunt : sed hoc non constantia animi faciunt, quum vel a patibulatis sciam pessimis conspui spectatores, quamvis maximis doloribus sint districti.

3. *Crederem illis hoc vacare, nisi quidam.* Sic optimi eodd. et Erasmi, probante Gronovio. Muretus dederat : *Crederem illis, nisi quidam* : libris non opitulantis. Præcedentia : *hi qui in se ipsi a.* Gronovio suasore ex apparatu Gruteri reduxi. Antea : *in se ipsos a.*

4. *Patibulo.* Idem semper aut sæpe est quod crux et apud optimi seculi et optimæ notæ auctores perpetuum usurpatur. Imo et quidam autumavere, nescio an male, patibulum esse vere quod nos hodie *croix* appella-

mus, et Græci dicebant *σταυρός*; crucem vero stipitem fuisse cui infigebantur damnati servi; quod infame et sædum supplicii genus soli in Europa nostra Turcæ ad hunc diem servavere, et a palo *impalari* (*empaler*) nuncupatur. Græcis fuit *σταυροπέλεκτος*. *Patibulum* quoque sæpe auctores sacrarum literarum dixerunt crucem quo Christus suspensus est. Quod vid. vel ex Hymn. Fortunati, « Vexilla regis, etc. »

XX. ARG. Ad hæc bona intentio philosophorum præclara suadentium laudanda est, ut desint vires paria dictis agendi. Locum hunc, in magnis etiam conari pulchrum esse, tractavit Cicero Orator. c. 1 et 2. Columell. de Re Rust. præfat. fin. Quintil. X, I. Apuleius in Floridis III, p. 353. Elm.

5. *Honesta.* Virtutis studiosa.

6. *Nam si.* Erasmus sequor. Gronoviana al. *Nam quidem.*

7. *Præcordia.* I. e. animum, ut ap. Ovid. Heroid. XVI, 134.

8. *Studiorum salutarium.* Philosophiæ. Laudat Lipsius ex Apuleio : Omnibus bonis in rebus conatus in laude, effectus in casu est.

tractatio est. Quid mirum, si non ascendunt in altum ardua aggressi? sed viros suspice¹, etiamsi decidunt, magna conantes. Generosa res est, respicientem non ad suas, sed ad naturæ suæ vires, conari alta, tentare, et mente majora concipere, quam quæ etiam ingenti animo adornatis effici possint. Qui sibi hoc proposuit²: « Ego mortem³ eodem vultu audiam, quo jubebo⁴ et videbo⁵; ego laboribus, quanticumque illi erunt, parebo, animo fulciens corpus; ego divitias et præsentem et absentem æque contemnam: nec, si alicubi jacebunt⁶, tristior; nec, si circa me fulgebunt, animosior⁷; ego fortunam nec venientem sentiam, nec recedentem⁸; ego terras omnes tanquam meas videbo, meas tanquam⁹ omnium; ego sic vivam, quasi sciam aliis me natum, et naturæ

— Locum eximius Demosthenis Περὶ Ἀλεξάνδρου potuisset quoque ad h. l. excitari, ubi ille Chæronensis cladis invidiam deprecatur, decus autem vindicat, et laudes sibi ipse impertit, quas nullus aut legens denegabit aut denegavit audiens, quum dicit conatus a virili, excelso, divino animo esse, eventus a Diis; sibi nec ingenium, nec diligentiam, nec patriæ amorem, nec Philippi odium defuisse, Fortunam defuisse, quæ in potestate nullius est, sed cujus in potestatem gloria non cadit.

1. *Quid mirum, si non ascendunt in altum ardua aggressi? sed viros s.* Sic locum bene restituit Lipsius e codice suo, præterquam quod *viros* e conj. sua dedit. In cod. enim erat: *vires*. Erasmus habet: *Quid mirum, si non ascendunt in altum? Ardui aggressus ad virtutes suspice.*

2. *Qui sibi hoc proposuit* Sunt ea omnia quæ sequuntur dogmata, e doctrina Stoicorum repetita, quæ

sæpe in libro hoc et præcedentibus jam memorata et tractata sunt.

3. *Ego mortem.* Meam mihi obnuntiatam, ut Canus (de Tranq. An. 14.).

4. *Jubebo et.* Ex Erasmo redixi. Sic hyperbato liberabimus Senecam, quo vulgata eum oppresserat.

5. *Jubebo et videbo.* Ut judex aliis impositam mortem intuetur.

6. *Ne si alicubi jacebunt.* Nullo aut pravo usu.—In quibusdam editionibus pro *alicubi* est *aliubi*, non repugnante sensu.

7. *Animosior.* Erasmus quoque hoc in codd. invenisse videtur: in margine enim notavit: al. *animosior*. Scripti tamen, ut et ipse in textu, habent: *animo ducor*. Unde Lipsius conjecit: *animo editior, vel diductor*.

8. *Ego fortunam..... recedentem.* Horat. Od. III, 29.

9. *Terras..... omnium.* Stoicum enim se solum esse regem dixisse constat. Diog. Laert. VII, 122.

rerum hoc nomine gratias agam ¹ : quo enim melius ge- 3
nere negotium meum agere potuit ² ? unum me donavit
omnibus : uni mihi omnes. Quidquid habebō, nec sor-
dide custodiam, nec prodige spargam ; nihil magis pos-
sidere me credam, quam bene donata : non numero, nec
pondere beneficia ³, nec ulla, nisi accipientis ⁴ æstima-
tione, pendam. Nunquam id mihi multum erit, quod
dignus accipiet. Nihil opinionis causa, omnia conscien-
tiæ faciam ⁵ : populo teste fieri credam, quidquid me
conscio ⁶ faciam. Edendi erit bibendique finis, desideria
naturæ restinguere, non implere alvum, et ⁷ exinanire.
Ego amicis jucundus, inimicis mitis et facilis ⁸, exorabor
antequam roger ; honestis precibus occurram. Patriam
meam esse mundum sciam ⁹, et præsides deos : hos supra
me, circaque me stare, factorum dictorumque censores.
Quandocumque autem natura ¹⁰ spiritum repetet, aut ratio
dimittet ¹¹, testatus exibo, bonam me conscientiam amasse,
bona studia : nullius per me libertatem diminutam, a
nemine meam. ¹² »

1. *Ego sic.... agam.* Cf. ad II, de Ira, 27, 3.

2. *Quo... potuit?* Quanam meliori ratione mei curam gerere, res meas agere, potuit ?

3. *Non numero.... beneficia.* Quæ aliis tribuam.

4. *Accipientis.* Si sit beneficio dignus.

5. *Nihil opinionis.... faciam.* Lipsius laudat nostrum de Ira III, 41,

2. Conscientiæ satisfiat : nihil in famam laboremus.

6. *Conscio.* Erasmus et sententiam secutus, dedi. Vidit et Gataker ad Antonin. III, §. 4, p. 69. Antea nescio.

7. *Edendi.... exinanire.* Cf. Consol. ad Helv. IX, 10.

8. *Ego.... facilis.* Cf. de Otio Sap. XVIII, 4.

9. *Patriam.... sciam.* Cf. Cic. de fin. III, 19. — Notavimus jam quam tritum et vulgare apud Stoicos viros illud axioma fuerit : Patriam sapientis esse mundum. Unde jam patet κοσμοπολιτην illorum sapientem fuisse, et hæc Chrysippi responsio dilucida fit ad Athenienses jus civitatis offerentes : Una est sapientis civitas, nempe orbis universus.

10. *Natura.* I. e. dii.

11. *Ratio dimittet.* Suicidio.

12. *A nemine meam.* Erasmus et libros aliquot sequor. — Lipsio interprete, sensus est : nulli in me jus fuit. Animo mansi erectus et liber.

XXI. Qui hoc facere proponet, volet, tentabit, ad deos iter faciet: nã ille, etiamsi non tenuerit¹, magnis tamen² excidet ausis. Vos quidem, qui virtutem cultoremque ejus odistis, nihil novi facitis; nam et solem lemina ægra formidant, et aversantur diem splendidam nocturna animalia, quæ ad primum ejus ortum stupeant, et latibula sua passim petunt, abduntur in aliquas rinas timida³ lucis. Gemite⁴, et infelicem linguam bonorum exercete convicio: instate, commordete; citius multo frangetis dentes, quam imprimetis⁵! « Quare ille philosophiæ studiosus est, et tam dives vitam agit? quare opes contemnendas dicit, et habet? vitam contemnendam putat, et tamen vivit⁶? valetudinem contemnendam, et tamen illam diligentissime tuetur, atque optimam mavult. Et exsilium nomen vanum putat, et ait: Quid est enim mali, mutare regiones? et tamen, si licet, senescit in patria. Et inter longius tempus et brevius nihil interesse judicat: tamen si nihil prohibet, extendit ætatem, et in multa senectute placidus viret?»

XXI. ARG. Improborum calumnias alias retundit. Et in his sunt plurima, quæ ad Senecam traducendum dicta esse videntur ab ejus inimicis. Quæ bona habentur, ea quamvis sint fortuita, et indifferentia, sapiens non respuit, e. c. divitiarum.

1. *Tenuerit*. Iter, cursum.

2. *Magnis..... ausis*. Ovidiana locutione, *Metam.* II, 328.

3. *Timida lucis*. Aliquoties jam supra observavimus, nostram et in eo imitari poetas, quod adjectiva genitivis conjungat. Timidus procellæ ap. Horat., *Art. poet.* 28, occurrit.

4. *Gemite*. I. e. clamate. Sic ap. Horatium *Carm. lib. II, Od. XX, vs.*

14: « Visam gementis litora Bospo-
ri. »

5. *Citius multo..... imprimetis*. Respicit clare ad notissimam *Æsopi fabellam de Vipera et Lima*, quam lege, in *Phædr.* lib. IV, fab. 8. necnon hujus imitationem a nostrate *Lafontaine* haud infeliciter expressam lib. I, fab. 18.

6. *Vitam contemnendam putat et tamen vivit?* Puerilis sane et putida objectio quam jamdudum aliquis, Scepticus, crediderim, Pyrrho, confutaverat aptissime, quum dicenti cuidam: At si nihil interest utrumne vivas an moriaris, quid non moreris, ait: Quia nil interest.

Ait ista ¹ debere contemni²; non, ne habeat, sed ne sollicitus habeat; non abigit illa a se, sed abeuntia securus prosequitur. Divitias quidem ubi tutius fortuna deponet, quam ibi, unde sine querela reddentis receptura est? M. Cato³ quum laudaret Curium et Coruncanium⁴, et seculum illud in quo censorium crimen⁵ erat paucæ argenti lamellæ⁶, possidebat ipse quadringenties⁷ sestertium: minus sine dubio quam Crassus, plus tamen quam censorius Cato. Majore spatio, si comparentur, proavum vicerat, quam a Crasso vinceretur. Et si majores illi obvenissent opes, non sprevisset; nec enim se sapiens indignum ullis muneribus fortuitis putat. Non amat divitias, sed mavult: non in animum illas, sed in domum recipit: nec respuit possessas, sed continet, et majorem virtuti suæ materiam subministrari vult.

1. *Ista*. I. e. opes, vitam, valetudinem, etc.

2. *Contemni*. Significat itaque h. l. non summo loco haberi, magni non aestimari. Erat autem in vitiis Stoicorum, ut verbis aliam ac vulgarem vim dare solerent, ut vel e Cicerone notum est. Cf. ad de Const. Sap. III, 1.

3. *M. Cato*. Uticensis, ut sequentia docent. Cato enim major s. censorius, si hæc deessent, hic bene locum haberet, quippe qui ap. Cic. in Catone maj. c. 13, 16

4. *M. Curium, et Tib. Coruncanium*, celeberrimos sui ævi, i. e. tempore belli Pyrrhi, propter simplicitatem morum et paupertatem laudibus extollit.

5. *Censorium crimen*. Val. Max. II, 9, 4, explicat: « Cornelium Rufinum bis consulem... Fabricius censor Senatu movit, quod decem pondo argentea vasa haberet. » (conf. Liv. Epit. lib. 14. Plutarch. Sulla, c. 1.

ubi vid. Leopold.). Factum hæc est hoc ipso seculo, de quo noster loquitur, a U. C. 479.

6. *Lamellæ*. Vid. ad Brevit. Vit. XII, 1.

7. *Quadringenties*. I. e. nostrarum pecuniarum ferme 8,151,664 fr. (duo ferme milliones Thal. Borussic., seu 400,000 aurei a Frederico appellati; Lipsius decies centena millia Philippicum). Quadringenties Lipsii est conjectura, quæ tamen digna visa est, ut reciperetur. Veritas conjecturæ apparet ex comparatione subsequente, quum addit Seneca, magis victum ab eo proavum Catonem, quam a Crasso ipsum. Atqui Crassus bis millies possedit: i. e. quinquies tantum. Antea: *quadragies*, i. e. 815,166 fr. (Plus quam 150,000 Thal. Boruss., seu 30,000 aurei Fred.; Lipsius centum millia Philippicum.) Modica, ait Lipa., vel exigua potius summa in Cat. Uticensis illo ævo. Laudat Admi-

XXII. Quid autem dubii est, quin major materia sapienti viro sit, animum explicandi¹ suum in divitiis, quam in paupertate? quum in hac unum genus virtutis sit, non inclinari, nec deprimi: in divitiis, et temperantia, et liberalitas, et diligentia², et dispositio³, et magnificentia, campum habeat patentem. Non contemnet se sapiens, etiamsi fuerit minimæ staturæ; esse tamen se procerum volet: et exilis corpore, ac amisso oculo valebit; malet tamen sibi esse corporis robur. Et hæc ita, ut sciat esse aliud in se valentius; malam valetudinem tolerabit, bonam optabit. Quædam enim, etiamsi in summam rei⁴ parva sunt, ut et subduci sine ruina principalis boni possint, adjiciunt tamen aliquid ad perpetuam lætitiâ, et ex virtute nascentem. Sic illum afficiunt divitiæ, et exhilarant, ut navigantem secuudus et ferens ventus, ut dies bonus, et in bruma ac frigore apricus locus. Quis porro sapientum, nostrorum dico, quibus unum est bonum virtus, negat etiam hæc quæ indifferentia⁵ vocamus, habere in se aliquid pretii, et alia aliis esse potiora? Quibusdam ex his tribuitur aliquid hono-

randa Rom., a se perscripta II, c. ult.

XXII. ARG. Sapienti divitiæ et omnia illa, quæ indifferentia vocabant Stoici, ampliorem præbent materiam et campum exercendi virtutem.

1. *Animum explicandi.* Virtutes animi ostendendi.

2. *Diligentia.* In quærendo et tuendo.

3. *Dispositio* autem in collocando et administrando cernitur.

4. *In summam rei.* I. si cum bono principali, i. e. virtute comparantur. Sunt hæc, secundum Stoicos, adia-phora, notante Lipsio e Diogene Laert. VII, 104; quæ nec ad felicitatem,

nec ad infelicitatem conferunt: ut sunt divitiæ, sanitas, etc. Mox noster ea appellat *indifferentia*, quæ alias nominantur media. Cicero ea vocat producta, præposita, præcipua (*προσηµίνα*), et rejecta (*ἀποπροσηµίνα*), de Finib., III, 4, 16. Illæ æstimationem, *ἀξίαν*, *honorem*, habent, ideoque digna sunt, quæ appetantur, e. c. virtutes animi et corporis, et opes, gloria, etc.; hæc defugienda sunt. Usus dat iis nomen, sive quum virtus, sive quum malitia accessit. Plura dabit Lipsius in *Manuduct.* II, 21, 22.

5. *Indifferentia.* Vid. not. supr.

ris¹, quibusdam multum. Ne erres itaque, inter potiora divitiæ sunt. « Quid ergo, inquis, me derides, quum eundem apud te locum habeant, quem apud me? » Vis scire, quam non habeant eundem locum? mihi divitiæ si effluerint, nihil auferent, nisi semetipsas: tu stupebis, et videberis tibi sine te relictus², si illæ a te recesserint; apud me divitiæ aliquem locum habent: apud te, summum; ad postremum, divitiæ meæ sunt: tu divitiarum es³.

XXIII. Desine ergo philosophis pecunia interdicare; nemo sapientiam paupertate damnavit⁴. Habebit philosophus amplas opes, sed nulli detractas, nec alieno sanguine cruentas, sine cujusquam injuria partas, sine sordidis quæstibus, quarum tam honestus sit exitus quam introitus, quibus nemo ingemiscat, nisi malignus⁵. In quantum vis, exaggera illas, honestæ sunt: in quibus, quum multa sint quæ quisque sua dicere velit, nihil est quod quisquam suum possit dicere. Ille vero fortunæ benignitatem a se non submovebit, et patrimonio per honesta⁶ quæsito nec gloriabitur, nec erubescet. Habebit tamen etiam quo glorietur,

1. *Honoris*. V. not. 4 sup. pag. fin.

2. *Tibi sine te relictus*. Jam dimidiatus et altera cariore forsitan parte tui fraudatus. Horat. in re diversa, sed simili et sententiæ et verborum tenore: « Ah! te meæ si partem animæ rapit Maturior vis, quid moror altera, Nec carus æque, nec superstes Integer?» Carm. lib. II, od. 14, vs. 5-8.

3. *Divitiæ meæ sunt: tu divitiarum es*. Hoc est, ego divitiarum dominus sum, quibus utor, fruor, lætor, non ita tamen ut evanescentibus his gemam, contrister, vacuum me putem; tu earum servus es, quibus nec modeste uteris et elapsis consterne. « Et mihi res, non me rebus

subjungere conor.» Horat. lib. I, Epist. 1, vs. 19.

XXIII. ARG. Philosophus divitias admittet iisque bene utetur. Donabit quoque, sed ex recta causa.

4. *Nemo damnavit*. I. nullus philosophus præscripsit, ut, qui ad sapientiam adpirent, pauperes esse debeant. Loquendi ratio consonat ad illam: damnari votis, obstringi ad vota solvenda.

5. *Malignus*. Propter invidiam.

6. *Per honesta*. Scilicet negotia; honeste. Est autem nostro familiaris mos, ut neutro plurali adjectivorum uti amet loco adverbiorum, vel substantivorum.

si aperta domo, et admissa in res suas civitate, poterit dicere : Quod quisque suum agnoverit, tollat ! O magnum virum, optime divitem, si opus ad hanc vocem ¹ consonet : si post hanc vocem tantumdem ² habuerit ! ita dico, si tutus et securus scrutationem populo præbuerit, si nihil quisquam apud illum invenerit, quo manus ³ injiciat : ³ audacter et propalam erit dives. Sicut sapiens nullum denarium ⁴ intra limen suum admittet male intrantem : ita et magnas opes, munus fortunæ, fructumque virtutis, non repudiabit, nec excludet. Quid enim est, quare illis bonum locum invidet ? veniant, hospitentur ⁵. Nec jactabit illas, nec abscondet ; alterum ⁶ infruniti animi ⁷ est ; alterum timidi et pusilli, velut magnum bonum intra sinum continentis. Nec, ut dixi, ejiciet illas e domo. Quid ⁴ enim dicet ? utrumne, inutiles estis ? an, ego uti divi-

1. *Opus ad hanc vocem consonet!* Si re quidem vera cuncta se ita habent et gerunt ut illa vox denuntiat, h. e. si nihil in domo est quod quisquam agnoscere, vindicare, tollere possit. Quæ sequuntur rem totam optime illustrant.

2. *Tantumdem habuerit.* Si tot nummos habeat, tot agros et domus, tot denique utensilia, quot ante domus scrutationem possidebat, h. e. si nihil a visentibus quærentibusque agnitum sublatumque sit. Unde integritas divitis clare sequitur.

3. *Quo manus injiciat.* Ad res suas vindicandas. Est vocabulum proprium de eo, qui res sibi vindicat, ut proprias. Liv. III, 43. — *Quo manus injiciat.* Quo, pro ad quem locum, προσρῆμα τοπικόν, ut aiunt; quod notandum, quum ad τὸ nihil referatur quod locum minime designat.

4. *Denarium.* Nummus argenteus fuit, cui id nominis impositum quod

denos asses æquaret principio; μοχ (Ann. U. C. 536.) quum sestertius qui antehac duos asses et semis æquaverat, quatuor æquavit, denarius sexdecim continuit, non mutato tamen pondere. Nostr. monet. erat 0, 82 centim. ante Augustum; et imperante Domitiano, 0, 70 cent.

5. *Hospitentur.* Hospitii jure gaudeant, admittantur, non coercendi aut distindendi, quocumque fugere libuerit.

6. *Infruniti.* Lipsius e suo cod. dedit. Lud. Carrio (Emendation. Lutet. 1584, lib. II, fol. 24,) sic jam conjecerat. Antea: *infirmi*.

7. *Infruniti animi.* I. e. insolentis, stulti. In Glossis, ἀπειράκαλος, laudante Lipsio, qui et nostrum de Benef. III, 16, 2. Auli Gellii Noct. Attic. IV, 9. et Festum adhibuit et cum ἀφρων vel infrons (a frons, tis) comparavit. Occurrit et Macrob. Saturat. V, 1, extr.

tuis nescio? Quemadmodum etiam si pedibus suis poterit iter conficere, escendere tamen vehiculum malet: sic si poterit esse dives, volet: et habebit utique opes, sed tanquam leves et avolaturas: nec ulli alii, nec sibi graves esse patietur. Donabit¹... quid erexistis aures? quid expeditis sinum? Donabit, aut bonis, aut iis quos facere poterit bonos. Donabit cum summo consilio, dignissimos eligens: ut qui meminerit, tam expensorum quam acceptorum rationem esse reddendam. Donabit ex recta et probabili causa; nam inter turpes jacturas malum munus est. Habebit sinum facilem, non perforatum; ex quo multa exeant, nihil excidat.

XXIV. Errat, si quis existimat facilem rem esse donare. Plurimum ista res habet difficultatis, si modo consilio tribuitur, non casu et impetu spargitur. Hunc promereor, illi reddo, huic succurro, hujus misereor. Illum instruo, dignum quem non deducat² paupertas, nec occupatum teneat³. Quibusdam non dabo, quamvis desit: quia etiamsi dedero, erit defuturum; quibusdam offeram; quibusdam etiam inculcabo⁴. Non possum in hac re esse negligens: nunquam magis nomina facio⁵, quam quum

1. *Donabit... quid* etc. Suspensio est, quæ vividiorum orationem efficit. *Quid expeditis sinum.* Togæ ad excipienda munera.

XXIV. ARG. Nec ulli bene cessit liberalitas, nisi sapienti, a quo longe distat studiosus sapientiæ: ille enim factis sententiam, divitias utiles quidem, sed bonum non esse, comprobat.

2. *Deducat.* I. deprimat. Sic codd. fere omnes. Antea: *diducat.*

3. *Illum instruo..... teneat.* Beneficiis pauperem orno, lautiorum ampliorumque facio, ne a paupertate in-

clinetur, neu deprimatur. Hanc liberalitatem nostro propriam fuisse Juvenalis, Sat. V, 108, 109, et Martialis, epig. lib. XII, 36, 8; qui non ita longe post Senecam floruerunt, a Lipsio laudati, docent.

4. *Inculcabo.* Obtrudam, et vel invitis donabo.

5. *Nomina facio.* Commodo, do mutuum. Namque fœneratores quum pecuniam mutuam darent, eorum nomina Deltariis aut schedis scribebant apud quos locaverant. Martial. hinc, lib. VIII, epigr. 44, vs 11: « Centum explicentur pagine Kalendarum. »

- ² dono¹. « Quid ? tu, inquis, recepturus donas ? » immo non perditurus. Eo loco sit donatio, unde repeti non debeat, reddi possit. Beneficium collocetur, quemadmodum thesaurus alte obrutus : quem non eruas, nisi fuerit necesse. Quid ? domus ipsa divitis viri, quantam habet benefaciendi materiam ? Quis enim liberalitatem tantum ad togatos² vocat ? hominibus prodesse natura jubet : servi liberine sint, ingenui an libertini³, justæ libertatis, an inter amicos datæ⁴, quid refert ? ubicumque homo est, ³ ibi beneficio locus est. Potest itaque pecuniam etiam intra limen suum⁵ diffundere, et liberalitatem exercere : quæ non quia liberis debetur, sed quia a libero animo profiscitur, ita nominata est. Hæc apud sapientem⁶ nec unquam in turpes indignosque impingitur ; nec unquam ita defatigata errat, ut non, quoties dignum in-

1. *Nunquam magis....quam quum dono.* Nam cui beneficiorum memor animus, nunquam satis dignas gratias rependere se arbitrabitur. et etiamsi nil pro dato possit reddere, amare, fausta precari potest quæ dulcissima nulli non sunt. Tum quæ dantur, non dispereunt, aut pessumeunt ; eorum nulla jam pars aut elabi aut abripi potest. Vid. Senec. ips. de Benefic. lib. VI, cap. 3, ubi Antonium narrat dicentem : « Hoc habeo quodcumque dedi : » Tum Martial. lib. V, epigr. XLII, vs. 7 et 8 : « Extra fortunam est quidquid donatur amicis : Quas dederis, solas semper habebis opes.»

2. *Togatos.* Romanos cives ingenuos, quibus tantum toga uti licuit.

3. *Libertini.* S. manumissi, qui proinde ingenuis recte opponuntur. Ex hoc loco et aliis perspicias, quod obiter moneo, quam vere Ernesti Sueton. Claud. XXIV explicaverit. Liberti ad dominum, libertini ad

genus hominum referantur : quod nunc notum est.

4. *Justæ..... datæ.* Justa libertas fuit, quæ secundum leges data est servis, i. vindicta, censu, testamento. Hi tali modo manumissi plane pleaque erant liberi. Non justa erat libertas, inter amicos, in convivio, per epistolam data: libertos adhuc vinculo quodam attribuebat servituti: quis etiam deleri poterat. Lipsius ad Tac. Annal. XIII, 27. Cf. Adam *Antiquités romaines*, et *Dictionnaire classique de l'antiquité*, de M. Bouillet, Paris, 1826, voce *affranchissement*.

5. *Intra limen suum.* H. e. inter famulos et ancillas, quum ingenui pauci intra limen aut nulli sint, nisi quibus fortunas tuas te participare extra dubitationem est, ut filii, usat.

6. *Hæc apud sapientem.* H. e. quum a viro sapiente exercetur, non a stolido prodigoque. Quasi Gallie foret : *La libéralité du sage.*

venerit, quasi ex pleno fluat. Non est ergo quod perperam exaudiatis ¹, quæ honeste, fortiter, animosæ, a studiosis sapientiæ ² dicuntur; et hoc primum attendite: aliud ⁴ est, studiosus sapientiæ: aliud, jam adeptus sapientiam. Ille tibi dicet: « Optime loquor ³, sed adhuc inter mala volutor plurima. Non est quod ⁴ me ad formulam meam exigas ⁵: quum maxime facio me et formo, et ad exemplar ingens attollo; si processero, quantum proposui, exige, ut dictis facta respondeant. » Assecutus vero humani boni summam, aliter tecum aget, et dicet: « Primum, non est quod tibi permittas de melioribus ferre sententiam; mihi jam, quod argumentum est recti, contigit, malis displi- ⁵ cere. Sed ut tibi rationem reddam, quam nulli mortalium invideo ⁶, audi, quid promittam, et quanti quæque æstimem. Divitias nego bonum esse: nam si essent, bonos facerent; nunc quoniam quod apud malos deprehenditur, dici bonum non potest, hoc illis nomen nego; ceterum et habendas esse, et utiles, et magna commoda vitæ afferentes, fateor.

1. *Non est...exaudiatis.* I. e. male interpretemini.

2. *Studiosis sapientiæ.* Stoici, quibus virtus scientia est, vitium, ignorantia, distinguunt inter *studiosum* (σπουδαῖον), qui operam adhuc dat, et *eruditum* (παιδευμένον), qui jam adeptus est sapientiam. Lipsius in *Manud.* II, 1.

3. *Optime loquor* etc. De his et omnibus quæ sequuntur, usque ad τὸ *ut dictis facta respondeant*, conf. init. lib. de *Constantia sapientis*, ubi hæc quibus alloquitur Serenus Anaxæum non dissimilia sunt.

4. *Non est, quod.* H. e. nulla via est, nulla ratio, nulla causa cur, etc. nullo modo potes.... non par est.

5. *Ad formulam meam exigas.* *Formula* est ea verborum et rerum forma quam mihi proposui disponendæ et exigendæ vitæ magistram. Non me, inquit Seneca, ad mensuram metire quam ipse feci, non ad formulam excute quam mihi met ego finxi. Exigere vero est *excute*, *lustrare*, gall. *passer en revue*.

6. *Invideo.* Denego. A Græco mutuata Latina lingua est hanc vocem quæ perelegans est. Nam apud Græcos centies: μή φθόνει φράσαι, pro *ne pigeat dicere*; et οὐδεις φθόνος idem sonat cum τῷ *libentissime*.—Hæc, quamvis tam perspicua, perperam interpretatus est *Lagrange* qui dicit: *pour vous montrer combien peu j'en-*

XXV. Quid ergo est ? quare illas non in bonis numerem, et quid in illis præstem ¹ aliud, quam vos, quoniam inter utrosque convenit habendas, audite. Pone in opulentissima me domo, pone ubi aurum argentumque in promiscuo usu sit : non suspiciam me ² ob ista, quæ etiam si apud me, extra me tamen sunt. In sublicium ³ pontem me transfer, et inter egentes abjice : non ideo tamen me despiciam ⁴, quod in illorum numero consideo, qui manum ad stipem porrigunt ; quid enim ad rem, an frustum panis desit, cui non deest mori posse ? Quid ergo est ? domum illam splendidam malo, quam pontem. Pone in instrumentis splendidibus ⁵, et delicato apparatu : nihilo me feliciorem credam, quod mihi molle erit amiculum ⁶, quod purpura in conviviis meis substernetur. Nihilo miserius ero, si lassa cervix mea in manipulo fœni acquiescet, si super Circense tomentum ⁷, per sarturas

vie le sort d'aucun mortel ; quasi quam esset quantum, non vero relativum pronomen.

XXV. ARG. Continuatio.

1. *Præstem.* Ostendam, proferam iis utens.

2. *Non suspiciam me.* H. e. non superbia intumescam. *Susplicere* est demirari. Hic enim suspicit qui ex inferiori loco in altiora oculos tollit, ubi fere semper miratur. Notum est e contrario *despicere* id. esse ac τὸ *aspèrnari* ; hæc enim ex superiore loco despicias quæ inferiora sunt. Et inferiorius paulo videb. κατ' ἀνάθρονον, *me despiciam.*

3. *In sublicium pontem.* Sæpius ut sedes mendicorum iste pons Tiberi impositus, ideoque hominum prætereuntium frequentia celebratus commemoratur apud Veteres : e. c. Ovid lbi. 418 ; Martial. X, 5 ; Juven. XIV, 134 ; IV, 116. De ponte sublicio cf.

Adleri descriptionem Romæ, p. 36.

4. *Me despiciam.* Vid. supr. not. 2

5. *In instrumentis splendidibus.* Instrumenta intellig. voluptatis et luxuriæ ut monopodia, gemmata pocula, dapes raræ et a longinquo petitiæ, si ad convivium mentem verteris ; tibicines celeberrimi, optimæ lyre, si ad musicen ; villas, thermas, circense tomentum, si ad otium ; canes, equos, indagem, si ad vendendum, etc.

6. *Molle amiculum.* Ex meliore lana confectæ vestes cœnatoriæ, et sæpe purpureæ, et stragulæ et pulvilli, s. triclinaria, quæ Plin. N. H. IX, 36, e dibapha tyria jam vulgo facta ostendit.

7. *Circense tomentum.* Villi lanæque breves et palæ sectaque stramenta, ad inferciendas culcitas adhibita a pauperibus, qui s. ludis Circensibus tali tomento usi sunt, s.

veteris lintei effluens, incubabo. Quid ergo est? malo quid mihi animi sit ostendere prætextatus et chlamydat¹, quam nudis scapulis aut semitectis². Ut omnes³ mihi dies ex voto cedant, novæ gratulationes prioribus subte-
xantur; non ob hoc mihi placebo. Muta in contrarium hanc indulgentiam temporis: hinc illinc percutiatur animus; damno, luctu, incursionibus variis, nulla omnino hora sine aliqua querela sit: non ideo me dicam inter miserrima miserum, non ideo aliquem execra-
bor diem; provisum est enim a me, ne quis mihi ater dies esset⁴. Quid ergo est? malo gaudia temperare quam dolores compescere. Hoc tibi ille Socrates dicit: « Fac me victorem universarum gentium; delicatus⁵ ille⁶ Liberi currus triumphantem usque ad Thebas a solis ortu vehat⁷; jura reges Persarum⁸ petant: me hominem esse

in Circo factis indormierunt. Martial. XIV, 159, 160.

1. *Prætextatus et chlamydatus*. Hanc lectionem in codd. reperiri apud Grut. et Lipsium in propatulo est. Sententia etiam agnoscit. Præstantissima haud dubie præferam, sit noster, iis, quæ sunt minoris pretii aut vilissima. Jam vero et *prætextam et chlamydem* fuisse præstantiorum vestium genera, constat. Cf. Ernesti Clav. Cic. De *prætextatus* una codd. scriptura est, quam Lipsius immerito mutavit in: *pexatus*: major varietas occupat in codd. alteram vocem: *clamidatus*, *candidatus*, *camisatus*, *causeatus*, *canusinatus* (ap. Muretum), *gausapatus*, quæ posterior Lipsio placuit. *Candidatus* habet Erasm. Facile intelligis, omnes has voces vel aberrationes, vel inepta interpretamenta librariorum esse. Eliminavi proinde Lipsii factus: *Pexatus et gausapatus* e textu.

2. *Aut semitectis*. E codd. bene eruit Lipsius. Ap. Erasmum desunt.

3. *Ut omnes*. I. e. etiam si omnes.

4. *Provisum..... esset*. Omnia illa ut a fortuna profecta inter indifferentia numero; ideoque sive bene, sive male mecum egerit fortuna, ratio et sapientia mihi omnia, quocunque modo ceciderint, bona et candida facient. *Ater vero dies*, est infelix, infaustus.

5. *Delicatus*. Mollissime exornatus, gemmeus aureusque.

6. *Ille*. Celeberrimus.

7. *Delicatus..... vehat*. Triumphos ducam per totum terrarum orbem, Bacchi more, quem Thebis, Bœotiae urbe oriundum, domitis Indis, in urbem patriam rediisse triumphantem constat, e. c. ex Ovidii Metam. etc. Est res tritissima.

8. *Reges Pers.* Ut potentissimi in Oriente, præsertim Socratis tempore, quum *reges magni* nominarentur.

tum maxime cogitabo, quum Deus undique consulat-
 bor¹. Huic tam sublimi fastigio conjunge protinus præci-
 pitum mutationem : in alienum imponar ferculum, exor-
 natus victoris superbi ac feri pompam : non humilior
⁵ sub alieno curru agar, quam in meo steteram. » Quid
 ergo est ? vincere tamen, quam capi malo. Totum for-
 tunæ regnum despiciam : sed ex illo, si dabitur electio,
 molliora sumam. Quidquid ad me venerit, bonum fiet :
 sed malo faciliora ac jucundiora veniant, et minus ven-
 tura tractantem. Non est enim quod ullam existimes esse
 sine labore virtutem², sed quædam virtutes stimulis, quæ-
 dam frænis egent³. Quemadmodum corpus in proclivo⁴
 retineri debet, in ardua impelli : ita quædam virtutes
⁶ in proclivi sunt, quædam clivum subeunt. An dubium sit,
 quin escendat, nitatur, obluctetur patientia, fortitudo,
 perseverantia, et quæcunque alia duris opposita virtus
 est, et fortunam subigit⁵ ? Quid ergo ? non æque mani-
 festum est per devexum ire liberalitatem, temperantiam,
 mansuetudinem ? In his continemus animum, ne prola-
 batur : in illis exhortamur, incitamusque. Acerrimas ergo
 paupertati adhibebimus, illas, quæ impugnatæ fiunt for-

Socratem hæc loqui inducit, quoniam ut omnis philosophiæ, ita stoicæ pater prædicabatur. Verbo tantum moneo, mentionem *ferculi*, *currus*, ut mox ipse explicat, ad morem Imperatorum romanorum, triumphantium translata esse, parum atticum.

1. *Quum Deus undique consulatbor*. Egregie restituit Lipsius (Elector. II, 9.). Erastus habet : *cum Diis undique consultabo*. Pravo aut nullo sensu.

2. *Non est..... virtutem*. Hoc jam ex eo patet, quod virtus disci debet, secundum Stoicos. Aliter sensit lib.

II de Ira, XIII, cap. 3, ubi videsis

3. *Sed quædam..... egent*. Illæ in rebus trepidis et adversis, hæc in prosperis. Bene laudat Lipsius Epistol. 66 fin. sed noster in seqq. sententiam suam ipse satis dilucide exposuit.

4. *In proclivo*. *Proclivus* aliquando pro *proclivis*. Minus tamen usitatus et hoc seculo et Ciceroniano. Mirum tamen est cur in *proclivo*. h. l. Annæus scripserit, sequente mox linea scripturus in *proclivi*.

5. *An dubium est..... subigit*. Num ulli dubitatio est eas virtutes quarum officium est dura aggredi et vincere,

tiore¹ : divitiis illas diligentiores, quæ suspensum gradum ponunt, et pondus suum sustinent².

XXVI. Quum hoc ita divisum sit, malo has in usu mihi esse, quæ exercendæ tranquillius sint, quam eas, quarum experimentum sanguis et sudor est³. Ergo non ego, inquit sapiens, aliter vivo quam loquor, sed vos aliter auditis. Sonus tantummodo verborum ad aures vestras pervenit : quid significet, non quæritis. « Quid ergo inter me stultum, et te sapientem interest, si uterque habere⁴ volumus ? » Plurimum. Divitiæ enim apud sapientem virum in servitute sunt, apud stultum in imperio; sapiens divitiis nihil permittit⁵, vobis divitiæ omnia⁶. Vos, tanquam aliquis vobis æternam possessionem earum promiserit, assuescitis illis, et cohæretis : sapiens tunc maxime paupertatem meditatur⁷, quum in mediis

fortunamque ipsam submittere animi potentioris jugo, eas, inquam, virtutes viro similes esse qui escendit, nititur, obluatur. Illæ enim conantur. Conantem vero incitare operæ pretium est; ne stet, timendum, non ne nimium cite moveatur.

1. *Quæ impugnatæ sunt fortiores.* Erasmi et all. librr. bona lectio, quam tamen haud multum abest Lipsius, quin postponat Græcismo : *pugnare sunt fortiores* : hoc est, simplicius contortiori.

2. *Acerrimas ergo. sustinent.* Sensus : Ergo illas virtutes adversus paupertatem, ut illa vincatur frangaturque, adhibebimus quæ fortissimæ et tenacissimæ plus etiam capiunt incrementi et fortitudinis, dum dimicant et impugnantur; divitiis vero illas applicabimus opponemusque, ut earum minuatur pericula et facilis descensus in vitia asperetur, quæ lente et pedetentim gradiuntur, suspen-

dentis quodammodo pedem et corpus suo pondere declive sustinentes.

XXVI. ARG. Discrimen inter divitem stultum i. e. nulla philosophia excultum, et sapientem. Sequitur admonitio ad virtutem suscipiendam.

3. *Sanguis et sudor est.* Quæ non nisi in rebus asperis exerceri possunt: quas non nisi sanguine, ut inter tormenta, et sudore, multo labore, ostendere et probare possumus.

4. *Habere.* Divitias.

5. *Divitiis nihil permittit.* H. e. nihil concedit; dum jus illis denegat sive in laborem et studium litterarum scientiarumque, sive in temperantiam, castimoniam, justitiamque et cæteras virtutes, sive in tempus ipsum.

6. *Divitiæ omnia.* Cf. supra ad caput XXII, 4.

7. *Meditatur.* Præparat se exercetque ad paupertatem æquo animo ferendam.

, cui sapientia contigit ; quem animus
 nis increpare alios , non quia odit , sed in
 bet. Adjiciet his illa : « Existimatio me 5
 o nomine , sed vestro movet ; odissæ et la-
 em , bonæ spei ejuratio¹ est. Nullam mihi
 is ; sicut ne diis quidem hi , qui aras ever-
 lum propositum apparet , malumque consi-
 bi nocere non potuit. Sic vestras allucina- 6
 quemadmodum Jupiter³ optimus maximus
 arum : quorum alius illi alas⁴ imposuit ,
 alius adulterum illum induxit , et abnoc-
 sævum in deos , alius iniquum in homines ,
 ingenuorum corruptorem , et cognatorum
 parricidam , et regni alieni paternique
 . Quibus nihil aliud actum est , quam ut
 us peccandi demeretur , si tales deos credi-
 quamquam ista me nihil lædant , vestra ta-
 eo causa : suspicite virtutem. Credite his , 7
 secuti , magnum quoddam ipsos , et quod
 appareat , sequi clamant. Et ipsam ut deos

uratio. Abdicatio.
 Lipsius confert ip-
 ef. VI, 4, 2 : « aver-
 fasque... » , et Fes-
 nificat , non posse
 tur , præstari. »
es. Falsa visa , de-
 hic convicia ficta.
 ilia occurrunt de
 2 ; de Benef. VII, 7.
 : *illi alas* , etc. My-
 quuntur , notiora
 longius immore-
 venisse fingitur in
 Europam , bos fac-
 ens decepit : specie
 yonis indutus ad-

ulteravit Alcmenam. Sævus fuit in
 Saturnum quem exsecuit , in Vulca-
 num quem præcipitavit e cælo ; immo
 in ipsam uxorem Junonem quam ca-
 tenis vinctam terram inter et cælum
 suspendit. Ganymedem , Trois filiam ,
 cum Jove cognati propter stirpis auc-
 torem Dardanum (Hom. II. XX, 215)
 rapuit. — *Abnocantem.* Non h. l. ut
 vulgo noctem foris agentem , et ut
 Gallice dicimus , *découchant* , sed noc-
 tem longiorem efficiens quam esse
 solet. Alludit clare ad hanc noctem
 qua Amphitryonis ora mutuatus Ju-
 piter Alcmenen vitiauit : quæ nox du-
 plo , aut , ut alii volunt , triplo lon-
 gior fuit quam reliquæ sunt.

divitiis constitit. Nunquam imperator ita paci credit, ut non se præparet bello, quod etiamsi non geritur, indictum est¹. Vos domus formosa, tanquam nec ardere nec ruere possit, insolentes vos opes², tanquam periculum omne transcenderint, majoresque sint quam quibus consumendis satis virium habeat fortuna³, obstupefaciunt!

3 Otiosi divitiis luditis, nec providetis illarum periculum: sicut barbari plerumque inclusi, et ignari machinarum, segnes laborem obsidentium spectant, nec quo illa pertineant, quæ ex longinquo struuntur, intelligunt⁴. Idem vobis evenit: marcetis in vestris rebus, nec cogitatis, quot casus undique immineant, jamque pretiosa spolia laturi. Sapienti quisquis abstulerit divitias, omnia illi sua relinquet⁵: vivit enim præsentibus lætus, futuri securus.

4 « Nihil magis, Socrates inquit, aut aliquis alius, cui idem jus adversus humana atque eadem potestas est⁶, persuasi mihi, quam ne ad opiniones⁷ vestras actum⁸ vitæ meæ flecterem. Solita conferte undique verba⁹: non conviciari vos putabo, sed vagire velut infantes miserimos. »

1. *Quod.... indictum est.* Quoniam mox geri potest. Argutius hoc dictum esse, facile intelligas.

2. *Possit, insolentes vos opes.* Sic distinxi, sententia postulante. Antea: *possit insolentes, v.* At opes epitheto non bene carere possunt, deinde allocutio esse nequit, quum sequitur: *obstupefaciunt.* Conjungo itaque *opes* cum *insolentes*, i. e. magnæ.

3. *Tanquam omne periculum..... fortuna.* Quasi jam pericula omnia evaserint et citra vices ludosque Fortunæ evectæ sint, quasi majores sint, quam quæ aut aliquis subito casus rapere, aut prodigèntia absorbere aut demum fortuna quoquo modo consumere et ad alios deferre possit.

4. *Sicut barbari.... intelligunt.* Apposite laudat Lipsius Julii Cæsaris Comment. B. G. II, 30, et Tacit. Annal. XII, 45.

5. *Sapienti quisquis..... relinquet.* Ad hoc spectat Prienensis Biantis vox: « Omnia mea mecum porto. » Perdidit tamen domum, divitias et quidquid unquam habuerat.

6. *Cui idem jus..... est.* Atque Socrati.

7. *Opiniones.* Utpote falsas et improbas.

8. *Actum.* Agendi rationem. *Actus vite* ergo est ratio agendæ vitæ, vel quod Gallice vocamus *conduite*.

9. *Solita conferte verba.* H. e. conviciamini.

Hæc dicet ille , cui sapientia contigit ; quem animus vitiorum immunis increpare alios , non quia odit , sed in remedium , jubet. Adjiciet his illa : « Existimatio me vestra non meo nomine , sed vestro movet ; odisse et lassessere virtutem , bonæ spei ejuratio¹ est. Nullam mihi injuriam facitis ; sicut ne diis quidem hi , qui aras ever- tunt : sed malum propositum apparet , malumque consi- lium , etiam ubi nocere non potuit. Sic vestras allucina-⁶ tiones² fero , quemadmodum Jupiter³ optimus maximus ineptias poetarum : quorum alius illi alas⁴ imposuit , alius cornua , alius adulterum illum induxit , et abnoc- tantem , alius sævum in deos , alius iniquum in homines , alius raptorum ingenuorum corruptorem , et cognatorum quidem ; alius parricidam , et regni alieni paternique expugnatorem. Quibus nihil aliud actum est , quam ut pudor hominibus peccandi demeretur , si tales deos credi- disset. Sed quamquam ista me nihil lædant , vestra ta- men vos moneo causa : suspicite virtutem. Credite his ,⁷ qui illam diu secuti , magnum quoddam ipsos , et quod in dies majus appareat , sequi clamant. Et ipsam ut deos

1. *Bonæ spei ejuratio.* Abdicatio. Val. Max. II, 7, 7. Lipsius confert ipsum Senec. de Benef. VI, 4, 2 : « aversari et ejurare jus fasque... » , et Festum : « ejuratio significat , non posse id , quod desideratur , præstari. »

2. *Allucinationes.* Falsa visa , de- mentes opiniones ; hic convicia ficta.

3. *Jupiter.* Similia occurrunt de Constant. Sap. VI, 2 ; de Benef. VII, 7.

4. *Quorum alius illi alas , etc.* Mythologica , quæ sequuntur , notiora sunt , quam ut iis longius immoremur. Ledam convenisse fingitur in cygnum mutatus : Europam , bos factus et cornua gerens decepit : specie conjugis Amphitryonis indutus ad-

ulteravit Alcmenam. Sævus fuit in Saturnum quem exsecuit , in Vulcanum quem præcipitavit e cælo ; immo in ipsam uxorem Junonem quam catenis vincitiam terram inter et cælum suspendit. Ganymedem , Trois filium , cum Jove cognati propter stirpis auctorem Dardanum (Hom. Il. XX, 215) rapuit. — *Abnoctantem.* Non h. l. ut vulgo noctem foris agentem , et ut Gallice dicimus , *découchant* , sed noctem longiorem efficiens quam esse solet. Alludit clare ad hanc noctem qua Amphitryonis ora mutuatus Jupiter Alcmenen vitiavit : quæ nox duplo , aut , ut alii volunt , triplo longior fuit quam reliquæ sunt.

et professores ejus ut antistites colite, et quoties mentio sacra litterarum¹ intervenerit, favete linguis²! » Hoc verbum non, ut plerique existimant, a favore trahitur; sed imperatur silentium, ut rite peragi possit sacrum, nulla voce mala obstrepente³.

XXVII. Quod multo magis necessarium est imperari vobis, ut, quoties aliquid ex illo proferetur oraculo, intenti et compressa voce audiat. Quum sistrum aliquis concutiens ex imperio mentitur; quum⁴ aliquis secandi lacertos suos artifex, brachia atque humeros suspensa manu cruentat⁵; quum aliquis genibus per viam repens ululat⁶; laurumque linteatus senex, et medio lucernam die præferens⁷, conclamat, iratum aliquem deorum; con-

1. *Litterarum.* Librorum philosophicorum, ipsius philosophiæ.

2. *Favete linguis.* Quæ formula favorem applausumve indicandi causa; sed vulgo usurpabatur et in sacris faciendis, a sacerdote iis qui aderant, silentium, ne verba mæhi ominis dicerent, imperabatur, εὐφίμη ἴσω, εὐφίμη ἴτι. Postremo sensu noster hoc vocab. sacrum interpretatus est. Non hoc volo, ut faveatis bonis, sed ut de iis sileatis. Sic bene exponit Lips.

3. *Hoc..... obstrepente.* Fuerunt, qui pro supposito totam hanc ῥῆσιν haberent, exemp. c. Joseph. Castalio (Obs. in Critic. Lugd. 1608, p. 118 sq.). Immerito. Nec Lipsii conjecturæ: *ad favorem trahitur*, sive etiam *trahit* accedo. Senecæ mens est, hoc verbum non a favore sacris præstando deducendum esse, sed a favore qui linguæ præbeatur, quippe quam ne dii malo quo afficiant infausta proferentem metuendum sit: ideoque ad silentium hoc verbum refert noster. Sic Græci: Σιγα πᾶς ἴσω λέως,

quod sæpe ap. Aristophanem occurrit.

XXVII. ARG. Alloquium Socratis in calumniatores veritatis et virtutum.

4. *Quum*, etc. Vides hic superstitionum et fanaticismi genera quædam commemorari, iis quæ vel nostro tempore passim spectantur, potissimum in occidentalibus Europæ regionibus, haud dissimilia.

5. *Quum sistrum..... cruentat.....* Ad Isidis sacerdotes et Gallos Cybæles s. matris Deum antistites et Bælonarios spectat, qui ex Ægypto et Phrygia hæc sacra enthusiastica (cf. Heynii Commentat. de Religionum et sacrorum cum furore peract. origg. et caus. T. VIII. Commentat. Soc. reg. Scient. Gotting.) Romam attulerunt. *Sistrum*, crepitaculum æneum (hinc æra dicuntur a Tibull. 1, 3, 24.) Isidis sacerdotibus proprium, quo ad divinationes usi esse videntur.

6. *Quum..... ululat.* Fanatico furore actus ad deos placandos (Tibull. 1, 2, 85, ib. Heyne).

7. *Laurumque..... præferens.* Et hic

curritis et auditis, et divinum¹ esse eum, invicem mutuum alentes stuporem, affirmatis. Ecce² Socrates³ ex illo carcere, quem intrando purgavit, omnique honestiorem curiæ reddidit! Proclamat: « Quis iste furor? quæ ista » inimica diis hominibusque natura est? infamare virtutes, et malignis sermonibus sancta violare? Si potestis, bonos laudate: si minus, transite. Quod si vobis exercere tetram istam licentiam placet, alter in alterum incursitate; nam quum in cælum insanitis, non dico sacrilegium facitis, sed operam perditis. Præbui ego aliquando Aristophani⁴ materiam jocorum: tota

ad fanaticos pertinēbat, ægyptiorum sacerdotum ritu indutus linteo: laurus et lucerna, illa vaticinii s. enthusiasmi, hæc lastrationis signum.

1. *Divinum*. Instinctum divino numine. Sic Virgil. Eclog. V, 45 et X, 17, *divine poeta*.

2. *Ecce Socrates ex illo..... reddidit! Proclamat*, etc. Hac distinctione Senecam a crimine negligentis liberavimus. Antea: *Ecce..... reddidit, proclamat*, etc. Omitto ineptas conjecturas, eo nomine cuses, ut, quæ ad Socratem vivum spectare non poterant, ad Senecam ipsum referrentur. Vid. not. infra.

3. *Socrates*. Quæ hic Socratem inducit noster loquentem, sunt haud dubie præclara et eo digna. Difficultas tamen haud exigua existit ex eo, quod §. 5, anachronismi occurrunt, omnem orationis probabilitatem funditus evertentes. Proinde fuere, qui ea ad Senecam, tamquam sua persona loquentem retulerint: quamquam omnia hæc continuo filo cohærent, nec a Seneca satis decore dici possunt: « O vos... contigerit, » et cap. 28: « At ego ex alto prospiciens, etc. » quæ adeo cap. 24, § 4, aperte adversantur. Hac-

tenus bene refutat Lipsius istam opinionem. At quum ipse ad prosopopœiam doctius quam aptius confugit, nullam loco, ut ipse innuit, conclamato opem attulit. Quare tandem a calumniis, quas Athenæus (Dipsosophist. V, 16 sqq. p. 325, ed. Schæffer.) in Platonem aliosque philosophos effundit, ((πάντ' οὖν ψεύδονται οἱ φιλόσοφοι, αἱτ, καὶ πολλὰ κατὰ τοὺς χρόνους γράφονται, οὐκ ἀλοθάνατοι)) excusationem petivit. Enimvero his argutiis recte carebimus: saniore enim interpunctione iustituta (ut sup. nota admonuimus locus) facilis est ad expediendum, modo non illud: *ex illo carcere ad τὸ proclamat* referatur. Ad istam procacitatem vestram, ait Seneca, reprimendam adducam vobis hominem, qui multa sublimitate et dixit et magno animo exsecutus est. Ecce Socrates nunc vobis adest ex illo carcere! Proclamat etc. » Jam vero omnes anachronismi, prosopopœiæ et excusationes evanescent. Ex alto enim Socrates prospicit, retundens procaces illos sapientiæ contemptores.

4. *Præbui..... aliquando Aristophani etc.* Cf. Xenoph. Sympos. VI, 6 sqq. Œconom. II, 3. Inprimis ab

- » illa mimicorum¹ poetarum manus² in me venenatos
 3 » sales suos effudit³. Illustrata est virtus mea, per ea
 » ipsa, per quæ petebatur; produci enim illi et tentari
 » expedit; nec ulli magis intelligunt quanta sit, quam
 4 » qui vires ejus lacessendo senserunt. Duritia silicis nulli
 » magis, quam ferientibus, nota est. Præbeo me non
 » aliter, quam rupes aliqua in vadoso mari destituta,
 » quam fluctus non desinunt, undecunque moti sunt, ver-
 » berare: nec ideo aut loco eam movent, aut per tot ætates
 4 » crebro incursu suo consumunt. Assilite, facite impe-
 » tum: ferendo vos vincam. In ea, quæ firma et insu-
 » perabilia sunt, quidquid incurrit, malo suo vim suam
 » exercet⁴. Proinde quærite aliquam mollem cedentem-
 » que materiam, in quam tela vestra figantur. Vobis au-
 » tem yacat aliena scrutari mala, et sententias ferre de
 » quoquam? Quare hic philosophus laxius habitat, quare
 5 » hic lautius cœnat? Papulas observatis alienas, ipsi ob-

Aristophane, in Comœdia, Nubes (Νεφέλαι) inscripta, Eupoli et Amipsia, exagitatam constat Socratem. cf. Schol. ad Aristoph. Nub. 96, 129. Fabricii Bibl. Græc. Vol. II, p. 363, 445, 409. Menag. ad Diog. Laert. II, 28. Causæ vero hujus irrisiois continebantur eo, quod Socrates juvenis Sophistarum, quos potissimum exagitandos sibi sumerent Comici, scholas frequentaret, et postea Euripidis, quicum Comici itidem depugnarunt, amicus esset. Egregie causas hasce, primus, nisi fallor, exposuit Tychsen, Profess. Gotting. (*Bibliothek der alten Literatur u. Kunst. St. I, p. 41 sqq.*).

1 *Mimicorum*. I. comicorum.

2 *Tota illa..... manus*. « Eupolis atque Cratinus Aristophanesque poetæ, Atque alii, quorum comœdia

prisca virorum est.» Horat. lib. I. Satyr. IV, vs. 1 et 2.

3. *Venenatos sales..... effudit*. Nil enim illis sacrum aut intactum fuit, et quisquis in republica ingenio plurimum, dignitate, virtute, divitiis, valebat, ut qui ridiculo aut vitiiis famosus, mimicæ licentiæ ludibrium erat. Boileau, Art poët. III, Aux accès insolens d'une bouffonne joie, La sagesse, l'honneur, l'esprit, furent en proie. Et ipse Horat. Art. poetic. vs. 282, sq. « Sed in vitium libertas excidit, vim Dignam lege regi; lex est accepta, chorusque Turpiter obticuit, sublato jure nocendi. »

4. *In ea quæ firma..... exercet*. Respicit iterum ad fab. modo laudatam de *Vipera et Lima*. Cæterum laxè sumpta sententia, non vera est. Nam « Gutta cavat lapidem. »

» siti plurimis ulceribus¹. Hoc tale est, quale si quis pul-
 » cherrimorum corporum nævos aut verrucas derideat,
 » quem fœda scabies depascitur. Objecite Platoni² quod⁶
 » petierit pecuniam : Aristoteli³ quod acceperit ; Demo-
 » crito⁴, quod neglexerit ; Epicuro⁵, quod consumserit ;
 » mihi ipsi Alcibiadem et Phædrum objectate⁶. O vos
 » usu⁷ maxime felices, quum primum vobis imitari vitia
 » nostra contigerit ! Quin potius mala vestra circumspecti-
 » tis, quæ vos ab omni parte confodiunt, alia grassantia
 » extrinsecus, alia in visceribus ipsis ardentia ? Non eo
 » loco res humanæ sunt, etiamsi statum vestrum parum
 » nostis, ut vobis tantum otii supersit, ut in probra me-
 » liorum agitare linguam vacet⁸.

» XXVIII. Hoc vos non intelligitis, et alienum fortunæ
 » vestræ vultum geritis : sicut plurimi quibus in circo
 » aut in theatro deidentibus, jam funesta domus⁹ est,

1. *Papulas..... ulceribus.* Hanc eandem sententiam a multis jam expressam fuisse satis notum est, suntque percelebrata et sancti Evangelii et poetæ Horatii loca huic maxime similia.

2. *Platoni.* Dum navigat in Siciliam, ad Dionysium et Dionem. Lipsius. Diog. Laert. III, 3, quædam habet, quæ huc referas.

3. *Aristoteli..... acceperit.* Ab Alexandro M. cujus primum præceptor, postea amicus fuit.

4. *Democrito neglexerit.* Cf. ad VI de Provident. §. 1.

5. *Epicuro..... consumserit.* Diog. Laert. X, 7.

6. *Mihi ipsi Alcibiadem et Phædrum objectate.* Nescio quo animo id cavillationum genus Socrati Annæus attribuat, quasi levissima res omnium et simplicissima fuerit, Alcibiadem et Phædrum vitiauisse. Quod

ut argumentis firmis non probatum, ita tamen si probaretur inureret philosopho sapientissimo turpissimam labem. Quanquam et Socratis temporibus et qua ætate Noster scribebat, infame id vitii genus ita pervulgatum usu esset, ut quavis jam libidinandi forma non pejus haberetur et amasios tunc omnes ut amicos profiterentur.

7. *Usu.* Lipsius et Gronovius hic adhæserunt. Ille emendat : *O vos isti;* hic, *O vos tum maxime felices !* Nam *usu* i. e. experiendo, hic parum aptum est. Fortasse eam ob causam totum hoc ejecerat Muretus. Sed *usu* est hic, ut sæpius, idem quod eo casu, si hoc fieret, tum.... etc.

8. *Ut in probra meliorum..... vacet.* Ut sit vobis ad exerendam linguam et evomendas contumelias in eos qui meliores vobis sunt.

XXVIII. ARG. Continuatio.

9. *Jam funesta domus est.* Luctus

534 DE VITA BEATA CAP. XXVIII.

» nec annuntiatum malum. At ego ex alto prospiciens.
 » video quæ tempestates aut immineant vobis, paulo tar-
 » dius rupturæ nimbum suum¹; aut jam vicinæ vos ac
 » vestra rapturæ, propius accesserint. Quid porro? nonne
 » nunc quoque (etiamsi parum sentitis) turbo quidam
 » animos vestros rotat, et involvit, fugientes petentes-
 » que eadem, et nunc in sublime allevatos, nunc in in-
 » fima allisos rapit? **** »

est intra domum, aut funerata uxore aliquove e pignoribus, aut exardescens incendio, etc.

1. *Rupturæ nimbum suum.* E nim-
 bis exiliunt, quos videntur vi magna
 rumpere, imbres, grando, fulmina, etc.

2. Hic esse lacunam, hand parvam,

patet. Hinc signa lacunæ apponi jus-
 simus. Lipsio præeunte, opusculum
 de Otio aut Secessa Sapientis, quod
 vulgo huic subjungitur, ut ejusdem
 libri pars ultima, sejunximus, quippe
 a toto argumento omnino alienum.
 (Vide illius libri argumentum.)

CLARISSIMI VIRI D. DIDEROT

TESTIMONIUM

AD L. ANNÆI SENECAE LIBRUM

DE VITA BEATA.

POINT de bonheur sans la vertu. Sénèque adresse ce petit Traité, qu'on peut regarder comme son apologie et la satire des faux Épicuriens, à Gallion son frère :

« O Gallion, mon frère, tous les hommes veulent être heureux, mais tous sont aveugles lorsqu'il s'agit d'examiner en quoi consiste le bonheur ! »

Notre philosophe avait rencontré la vraie base de la morale. A parler rigoureusement, il n'y a qu'un devoir, c'est d'être heureux ; il n'y a qu'une vertu, c'est la justice.

Avant que d'entrer dans quelques détails sur cet écrit qu'on peut analyser en peu de mots, il faut que je jette un coup-d'œil sur la morale des anciens, et sur les progrès successifs de cette science importante.

Tout ce qu'elle a de plus élevé, de plus profond, les anciens l'avaient dit, mais sans liaison. Ce n'était point le résultat de la méditation, qui pose des principes et qui en tire des conséquences ; c'étaient les élans isolés et brusques d'ames fortes et grandes.

Qui est-ce qui inspirait à l'Iroquois de se précipiter au milieu des flots en courroux, pour ravir à la mort des Européens naufragés sur ses côtes, et près de périr. Lorsque ces malheureux sont prosternés tremblans aux genoux de leurs ennemis, qui est-ce qui fait dire au chef des sauvages : « Relevez-vous, ne craignez rien. Tout-à-l'heure vous étiez des hommes malheureux, et

nous vous avons secourus ; demain vous serez nos ennemis , et nous vous égorgerons. »

Le fait que je vais raconter , je le tiens d'un missionnaire de Cayenne , témoin oculaire. Plusieurs nègres marrons avaient été pris , et il n'y avait pas de bourreaux pour les exécuter. On promit la vie à celui d'entre eux qui consentirait à supplicier ses camarades, c'est-à-dire, au plus méchant. Aucun n'acceptant la proposition, un colon ordonne à un de ses nègres de les pendre, sous peine d'être pendu lui-même. Ce nègre demande à passer un moment dans sa cabane, comme pour se préparer à obéir à l'ordre qu'il a reçu : là, il saisit une hache, s'abat le poignet, reparaît, et présentant à son maître un bras mutilé dont le sang ruisselait : A présent, lui dit-il, fais-moi pendre mes camarades.

Voilà donc un homme sans éducation, sans principes, réduit par son état à la condition de la brute, qui s'abat un poignet plutôt que de s'avilir. N'oublions jamais que le serviteur peut valoir mieux que son maître.

Qui est-ce qui a placé un sentiment aussi héroïque dans l'ame de celui-là ? Est-ce l'étude ? est-ce la réflexion ? est-ce la connaissance approfondie des devoirs ? Nullement. Dans les premiers tems, les hommes qui se sont distingués par les actions les plus surprenantes étaient asservis aux plus grossiers préjugés. Le rêve d'une vieille femme avait peut-être mis les armes à la main du brave Iroquois qu'on vient d'entendre parler si fièrement à ses ennemis. Un autre chef leur eût peut-être impitoyablement cassé la tête.

Il n'y a pas de science plus évidente et plus simple que la morale pour l'ignorant ; il n'y en a pas de plus épineuse et de plus obscure pour le savant. C'est peut-être la seule où l'on ait tiré les corollaires les plus vrais, les plus éloignés et les plus hardis, avant que d'avoir posé des principes. Pourquoi cela ? C'est qu'il y a des héros long-tems avant qu'il y ait des raisonneurs. C'est le loisir qui fait les uns, c'est la circonstance qui fait les autres : le raisonneur se forme dans les écoles, qui s'ouvrent tard ; le héros naît dans les périls, qui sont de tous les tems. La morale est en action dans ceux-ci, comme elle est en maximes dans les poètes : la maxime est sortie de la tête du poète, comme Minerve

de la tête de Jupiter..... Souvent il faudrait un long discours au philosophe pour démontrer ce que l'homme du peuple a subitement senti.

Qu'est-ce que le bonheur?.... Ce n'est pas une question à résoudre au jugement de la multitude.

« Lorsqu'il s'agira du bonheur, ne me dites pas, comme si vous aviez recueilli les opinions au sénat, voilà l'avis du plus grand nombre. »

Qu'est-ce que la multitude? — Un troupeau d'esclaves. Pour être heureux, il faut être libre : le bonheur n'est pas fait pour celui qui a d'autres maîtres que son devoir. — Mais le devoir n'est-il pas impérieux? et s'il faut que je serve, qu'importe sous quel maître? — Il importe beaucoup : le devoir est un maître dont on ne saurait s'affranchir sans tomber dans le malheur; c'est avec la chaîne du devoir qu'on brise toutes les autres.

Le stoïcisme n'est autre chose qu'un traité de la liberté prise dans toute son étendue.

Si cette doctrine, qui a tant de points communs avec le culte religieux, s'était propagée comme les autres superstitions, il y a long-tems qu'il n'y aurait plus ni esclaves ni tyrans sur la terre.

Mais qu'est-ce que le bonheur, au jugement du philosophe?... C'est la conformité habituelle des pensées et des actions aux lois de la nature.

Et qu'est-ce que la nature? qu'est-ce que ses lois? Il n'aurait pas été mal de s'expliquer sur ces deux points : car il est évident que la nature nous porte avec violence, et nous éloigne avec horreur d'objets que le stoïcien exclut de la notion du bonheur.

Mais Sénèque écrivait à Gallion, homme instruit, que les définitions que l'on exige ici auraient ramené aux premiers élémens de la philosophie.

L'homme heureux du stoïcien est celui qui ne connaît d'autre bien que la vertu, d'autre mal que le vice; qui n'est abattu ni enorgueilli par les événemens; qui dédaigne tout ce qu'il n'est ni le maître de se procurer, ni le maître de garder, et pour qui le mépris des voluptés est la volupté même.

Voilà peut-être l'homme parfait ; mais l'homme parfait est-il l'homme de la nature ?

« Quand on est inaccessible à la volupté, on l'est à la douleur... » Voilà un de ces corollaires de la doctrine stoïcienne auquel on n'arrive que par une longue chaîne de sophismes. Une statue qui aurait la conscience de son existence serait presque le sage et l'homme heureux de Zénon :... « Il faut vivre selon la nature... » Mais la nature, dont la main bienfaisante et prodigée a répandé tant de biens autour de notre berceau, nous en interdit-elle la jouissance ? Le stoïcien se refuse-t-il à la délicatesse des mets, à la saveur des fruits, à l'ambrosie des vins, au parfum des fleurs, aux caresses de la femme ?... « Non ; mais il n'en est pas l'esclave... » Ni l'épicurien non plus. Si vous interrogez celui-ci, il vous dira qu'entre toutes les voluptés, la plus douce est celle qui naît de la vertu. Il ne serait pas difficile de concilier ces deux écoles sur la morale. La vertu d'Épicure est celle d'un homme du monde ; et celle de Zénon, d'un anachorète. La vertu d'Épicure est un peu trop confiante peut-être ; celle de Zénon est certainement trop ombrageuse. Le disciple d'Épicure risque d'être séduit ; celui de Zénon, de se décourager. Le premier a sans cesse la lance en arrêt contre la volupté ; le second vit sous la même tente, et badine avec elle.

Il me semble que, dans la nature, le corps est le tyran de l'âme, par les passions effrénées et les besoins sans cesse renaissans, et qu'au contraire, dans l'état de société, il n'en est ni l'esclave ni le tyran : ce sont deux associés qui se commandent et s'obéissent alternativement ; quand j'ai mangé, je médite ; et quand j'ai médité, il faut que je mange.

La philosophie stoïcienne est une espèce de théologie pleine de subtilités ; et je ne connais pas de doctrine plus éloignée de la nature que celle de Zénon.

La recherche du vrai bonheur conduit Sénèque à l'examen de la volupté d'Épicure ; et voici comment il s'en explique : « Pour moi, dit-il, je pense, et j'ose l'avouer contre l'opinion de nos stoïciens, que la morale de ce philosophe est saine, et même austère pour celui qui l'approfondit : sa volupté est renfermée dans les limites les plus étroites. La loi que nous pres-

« crivons à la vertu , il l'impose à la volupté ; il veut qu'elle soit
 » subordonnée à la nature ; et ce qui suffit à la nature est bien
 » mince pour la débauche. Ceux qui se pressent en foule à la porte
 » de ses jardins , ne savent pas combien la volupté qu'on y pro-
 » fesse est tempérante et sobre ; ils y sont attirés par l'espoir
 » d'y trouver l'apologie de leurs vices : ces faux disciples avaient
 » besoin d'une autorité respectable , et ils ont calomnié le maître
 » dont ils ont emprunté le manteau. »

« Épicure fut un héros déguisé en femme. »

La volupté naît à côté de la vertu , comme le pavot au pied de l'épi ; mais ce n'est point pour la fleur narcotique qu'on a labouré.

Il paraît que le mot *volupté* , mal entendu , rendit Épicure odieux , ainsi que le mot *intérêt* , aussi mal entendu , excita le murmure des hypocrites et des ignorans contre un philosophe moderne.

Des efféminés , des lâches corrompus , pour échapper à l'ignominie qu'ils méritaient par la dépravation de leurs mœurs , se dirent sectateurs de la volupté , et le furent en effet , mais c'était de la leur , et non de celle d'Épicure. Pareillement des gens qui n'avaient jamais attaché au mot *intérêt* d'autre idée que celle de l'or et de l'argent , se révoltèrent contre une doctrine qui donnait l'intérêt pour le mobile de toutes nos actions : tant il est dangereux en philosophie de s'écarter du sens usuel et populaire des mots ?

De l'apologie de l'épicurisme , Sénèque passe à l'apologie de la philosophie en général. Combien j'ai été satisfait , en lisant les chapitres XVII et XVIII , d'y trouver les mêmes impertinences adressées à Sénèque et par les mêmes personnages , que de nos jours ! On lui disait comme à nos sages :

« Vous parlez d'une façon , et vous vivez d'une autre. »

« Ames perverses , répond-il , sachez que les Platon , les Épicure , les Zénon entendirent autrefois le même reproche. Ce n'est pas de nous que nous parlons , c'est de la vertu. Quand nous faisons le procès aux vices , nous commençons par les nôtres : quand je le pourrai , je vivrai comme je dois. Et le moyen de ne pas paraître trop riche à des gens qui n'ont pas trouvé que Démétrius fût assez pauvre ? »

« Lorsque vous parlez de nos mœurs, ou vous les connaissez, »
 » ou vous ne les connaissez pas. Si vous ne les connaissez pas, »
 » taisez-vous, et ne vous exposez pas au nom d'infames calom- »
 » niateurs; si vous les connaissez, citez nos mauvaises actions. »

« Nous ne nous sommes rien prescrit aussi fortement que »
 » de ne pas régler notre conduite sur vos opinions. Continuez »
 » vos injurieux propos : ce sont pour nous les vagissemens d'en- »
 » fans qui souffrent. »

Voici comment on attaquait autrefois le stoïcien Sénèque, et la manière dont il se défendait.

« Si donc un de ces détracteurs de la philosophie vient me »
 » dire, comme ils disent tous : Pourquoi votre conduite ne »
 » répond-elle pas à vos discours? pourquoi ce ton soumis avec vos »
 » supérieurs? pourquoi regarder l'argent comme une chose né- »
 » cessaire, et sa perte comme un malheur? pourquoi ces larmes, »
 » lorsqu'on vous annonce la mort de votre femme ou de votre »
 » ami? qu'est-ce que cet intérêt si délicat sur l'article de votre »
 » réputation? cette sensibilité si exquise à la piqure la plus lé- »
 » gère de la satire? pourquoi vos terres sont-elles plus culti- »
 » vées que les besoins naturels ne l'exigent? pourquoi ces pré- »
 » ceptes austères de frugalité à des tables somptueusement »
 » servies? pourquoi ces meubles recherchés, ces vins plus vieux »
 » que vous? ces projets qui se succèdent sans fin? ces arbres qui »
 » ne rendent que de l'ombre? pourquoi votre femme porte-t-elle »
 » à ses oreilles la fortune d'une famille opulente? que signifient »
 » ces étoffes précieuses dont vos esclaves sont couverts? pour- »
 » quoi le service est-il un art dans vos salles à manger? à quoi »
 » bon ces vaisseaux d'argent? pourquoi sont-ils si curieusement »
 » arrangés? et ces maîtres dans l'art de découper les viandes, »
 » quelle figure font-ils autour d'un philosophe? Ajoutez, si vous »
 » voulez, pourquoi ces possessions au-delà des mers? ces biens »
 » immenses dont vous n'avez pas même l'état? N'est-il pas éga- »
 » lement honteux de ne pas connaître vos esclaves, si vous en »
 » avez peu, ou d'en avoir un si grand nombre que votre mé- »
 » moire n'y suffise pas?..... Sont-ce là tous vos reproches? Je »
 » vais vous aider, et vous en fournir auxquels vous ne pensez »
 » pas. Pourquoi? pourquoi? Écoutez, et retenez bien ma ré-

» ponse. C'est que je ne suis pas un sage ; et , pour ménager
» de l'aliment à votre malignité , c'est que je ne le serai ja-
» mais. L'épicurien Diodore vient de se tuer : c'est un insensé,
» disent les uns ; les autres , c'est un téméraire. Vous attaquez la
» vie du stoïcien , et la mort de l'épicurien : il est donc bien in-
» téressant pour vous qu'on ne croie pas aux gens de bien ! Si les
» partisans de la vertu sont vicieux , qu'êtes-vous donc ? S'ils ne
» conforment pas leur conduite à leurs leçons , c'est qu'elles sont
» sublimes, ces leçons ; c'est que la pratique en est difficile. Et ces
» sublimes leçons , dites-vous, quelles sont-elles ? Les voici. Je
» verrai la mort avec autant de fermeté que j'en entends parler.
» Je me résoudrai aux travaux , quelque durs qu'ils soient. Je
» mépriserai la richesse absente comme présente ; ni plus triste,
» pour la savoir ailleurs , ni plus vain , pour l'avoir chez moi.
» Que la fortune vienne à moi , ou qu'elle me quitte , je ne m'en
» douterai pas. Les terres d'autrui me seront comme si elles
» m'appartenaient , et les miennes comme si elles appartenaient
» à autrui. Né pour tous les hommes , tous les hommes seront
» nés pour moi. Mes biens , je ne les posséderai point en avaro ,
» je ne les dissiperai point en prodigue : je jugerai de mes bien-
» faits sur le mérite de celui qui les aura reçus ; s'il en est digne ,
» je ne croirai pas avoir beaucoup fait. Ma conscience , et non
» votre opinion , sera la règle de ma vie ; mon propre témoignage
» prévaudra auprès de moi sur celui de tout un peuple. Je me
» rendrai agréable à mes amis ; je serai indulgent pour mes en-
» nemis ; j'irai au devant des demandes honnêtes ; je saurai que
» l'univers est ma patrie ; je vivrai , je mourrai sans crainte , parce
» que j'aurai toujours chéri la vertu , et que je n'aurai nui à la
» liberté de personne , ni à la mienne. O vous , qui haïssez la
» vertu et ses adorateurs , mordez , déchirez , continuez d'ou-
» trager les gens de bien ; mais sachez du moins qu'au tems où
» Caton louait les Curius , les Coruncanus , et qu'au siècle où
» la possession de quelques lames d'argent exposait à la répri-
» mande du censeur , lui , Caton , jouissait de quatre cent mille
» sesterces ; sachez que s'il lui fût survenu une plus grande for-
» tune , il ne l'aurait pas rejetée. Où le sort peut-il mieux pla-
» cer la richesse que chez un dépositaire qui saura l'employer

» avec jugement , et la lui restituer sans plainte ? La richesse
 » m'appartient , et vous lui appartenez : le sage ne l'a pas dé-
 » robée ; elle n'est point souillée de sang ; elle n'est ni le fruit
 » de l'extorsion , ni le produit d'un gain sordide ; elle sortira de
 » chez lui d'une manière aussi innocente qu'elle y est entrée. Il
 » n'y aura que l'envie , qui souffrait lorsqu'elle la vit arriver ,
 » qui pourra sourire quand elle la verra s'en aller. Il donnera...
 » Vous ouvrez les oreilles , vous tendez la main ! mais il ne
 » donne qu'aux gens de bien. »

Tout ce qui précède , tout ce que j'omets , tout ce qui suit est très beau. Quand on cite Sénèque , on ne sait ni où commencer , ni où s'arrêter. Les philosophes modernes pourraient dire à leurs détracteurs ce que le sage de Sénèque disait aux siens : « Ne vous permettez pas de juger ceux qui valent mieux que vous ; nous possédons déjà un des premiers avantages de la vertu : c'est de déplaire aux méchants. Soyez moins empressés de surprendre nos défauts , et regardez aux vôtres , dont les uns éclatent , les autres sont cachés dans vos entrailles qu'ils dévorent. En attendant , les exemples , les exhortations ne sont pas à mépriser : laissez-nous donc prêcher la vertu ; peut-être un jour ferons-nous mieux. »

Il serait à souhaiter que les philosophes modernes , sourds aux cris de l'envie , et connaissant mieux le prix et la douceur du repos , suivissent l'exemple du sage Fontenelle ; se fissent , comme lui , un système de bonheur indépendant des opinions et des jugemens du vulgaire , et se dissent froidement : « Je n'ai jamais lu aucun des ouvrages de mes ennemis ; je n'ai ni le droit de les mépriser , parce que j'ignore s'ils ont du talent ou s'ils en manquent , ni celui de les haïr , puisqu'ils ne m'ont pas fait le moindre mal , puisqu'ils ne m'ont pas donné un instant d'humeur pendant le jour , ni un quart-d'heure d'insomnie pendant la nuit. Où en serions-nous , si les hommes pervers pouvaient rendre faux ce qui est vrai , mauvais ce qui est bon , laid ce qui est beau ? Le vrai , le bon et le beau , forment à mes yeux un groupe de trois grandes figures , autour desquelles la méchanceté peut élever un tourbillon de poussière qui les dérobe un moment aux regards des gens de bien ;

» mais le moment qui suit , le nuage disparaît , et elles se mon-
» trent aussi vénérables que jamais. Si j'ai raison , il est inutile
» que je me défende ; si j'ai tort , ma défense ne me donnera pas
» raison. Je me suis fait un oreiller sur lequel il est difficile de
» troubler mon repos : et qui est-ce qui sait mieux que moi ce
» qu'il faut que je me dise et ce qu'il faudrait que je fisse pour
» me rendre meilleur ? »

	Pag.
LIBER SECUNDUS. Argumentum.....	250
— — Textus et notæ.....	251
— — Exempla imitationis excerpta e tragœdia Petri <i>Corneille</i> , quam <i>Cinna</i> inscripsit.	269
— — Clarissimi viri <i>Diderot</i> testimonium....	275

DE TRANQUILLITATE ANIMI.

LIBER UNUS..... Argumentum.....	280
— — Textus et notæ.....	283
— — Clarissimi viri <i>Diderot</i> testimonium....	349

DE CONSTANTIA SAPIENTIS.

LIBER UNUS..... Argumentum.....	355
— — Textus et notæ.....	357
— — Clarissimi viri <i>Diderot</i> testimonium....	391

DE OTIO AUT SECËSSU SAPIENTIS.

LIBRI PARS..... Argumentum.....	397
— — Textus et notæ.....	399
— — Clarissimi viri <i>Diderot</i> testimonium....	415

DE BREVITATE VITÆ.

LIBER UNUS..... Argumentum.....	421
— — Textus et notæ.....	423
— — Clarissimi viri <i>Diderot</i> testimonium....	469

DE VITA BEATA.

LIBER UNUS..... Argumentum.....	479
— — Textus et notæ.....	481
— — Clarissimi viri <i>Diderot</i> testimonium....	535

**THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
REFERENCE DEPARTMENT**

**This book is under no circumstances to be
taken from the Building**

--	--	--

LEDOX LIBRARY

Bancroft Collection.
Purchased in 1893.

